O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

JIZZAX VILOYAT PEDAGOGLARNI YANGI METODIKALARGA O‘RGATISH MILLIY MARKAZI

“ANIQ VA TABIIY FANLAR METODIKASI” KAFEDRASI

“PEDAGOGIK TA’LIM, INNOVATSION G‘OYALAR VA TEXNOLOGIYALARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARINI YARATISH VA UNI AMALIYOTGA JORIY ETISH”

Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi

(2023-yil, 15-iyun)

MATERIALLARI

“CREATING THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASE OF PEDAGOGICAL EDUCATION, INNOVATIVE IDEAS AND TECHNOLOGIES AND THEIR IMPLEMENTATION INTO PRACTICE”

International scientific and practical online conference

(June 15, 2023 y)

MATERIALS

«СОЗДАНИЕ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ БАЗЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ИННОВАЦИОННЫХ ИДЕЙ И ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ВНЕДРЕНИЕ В ПРАКТИКУ»

Международная научно-практическая онлайн-конференция

(июня 15, 2023 г)

МАТЕРИАЛЫ

JIZZAX – 2023

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

JIZZAX VILOYAT PEDAGOGLARNI YANGI METODIKALARGA O‘RGATISH MILLIY MARKAZI

“ANIQ VA TABIIY FANLAR METODIKASI” KAFEDRASI

“PEDAGOGIK TA’LIM, INNOVATSION G‘OYALAR VA TEXNOLOGIYALARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARINI YARATISH VA UNI AMALIYOTGA JORIY ETISH”

Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiyasi
(2023-yil, 15-iyun)
MATERIALLARI

“CREATING THE SCIENTIFIC AND THEORETICAL BASE OF PEDAGOGICAL EDUCATION, INNOVATIVE IDEAS AND TECHNOLOGIES AND THEIR IMPLEMENTATION INTO PRACTICE”

International scientific and practical online conference
(June 15, 2023 y)
MATERIALS

«СОЗДАНИЕ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ БАЗЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ИННОВАЦИОННЫХ ИДЕЙ И ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ВНЕДРЕНИЕ В ПРАКТИКУ»

Международная научно-практическая онлайн-конференция
(июня 15, 2023 г)
МАТЕРИАЛЫ

JIZZAX – 2023

UDK 378 (077)
KBK 74 (J)
P 29

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Rayosati tomonidan professional va oliy ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar, mavjud muammolar hamda navbatdagi ustuvor vazifalar to‘g‘risida o‘tkazilgan majlisning 2023-yil 27-apreldagi 39-son bayoni ijrosini o‘z vaqtida va samarali bajarish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasining Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2023-yil 2-maydagi 118-sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan O‘zbekiston Respublikasida 2023-yilda Xalqaro va Respublika miqyosida o‘tkaziladigan ilmiy va ilmiy-texnik anjumanlar rejasiga asosan, Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazida 2023-yil 15-iyun kuni “Pedagogik ta’lim, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarning ilmiy-nazariy asoslarini yaratish va uni amaliyotga joriy etish” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya o‘tkazildi.

Mazkur konferensiyani tashkil etishdan maqsadimiz tadqiqotchilarning, soha mutaxassislarining, ta’lim sohasida ishlayotgan pedagoglarning ilm-fanni rivojlantirish borasidagi islohotlarini muhokama qilish, dolzarb masalalarni hal qilishning samarali usullarini ishlab chiqishga taklif etishdir. Biz uchun muloqot, tajriba almashish va hamkorlik muhim.

The purpose of organizing this conference is to discuss the reforms in this field of science among researchers, specialists in the field, teachers working in the field of education in the development of science, to invite them to develop effective ways to address pressing issues. Communication, exchange of experience and cooperation in this area are important for us

Наша цель, организации данной конференции - обсудить реформы исследователей, специалистов в данной области, учителей, работающих в сфере образования, в развитии науки, предложить им разработать эффективные способы решения актуальных проблем. Для нас важно общение, обмен опытом и сотрудничество

Tahrir hay’ati:	
A.Sh.Xolmurodov	Jizzax viloyati PYMO‘MM direktori, p.f.d., (DSc)
Sh.D.Abdurashidov	Jizzax viloyati PYMO‘MM direktor o‘rinbosari
J.A.Mardonqulov	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi mudiri, p.f.f.d., (PhD)
A.Meliboyev	“Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari” kafedrasi mudiri, p.f.n., dotsent
Sh.Haydarov	“Tillarni o‘qitish va ijtimoiy-iqtisodiy fanlar metodikasi” kafedrasi dotsenti p.f.n.
M.Tilakova	“Pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari” kafedrasi mudiri, p.f.f.d., (PhD)
P.Xolmatov	“Amaliy fanlar va maktabdan tashqari ta’lim texnologiyalari” kafedrasi mudiri p.f.n., dotsent
D.K.Norbekov	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi
M.M.Xolboyeva	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi
T.Sh.Avazov	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi
O.U.Ergashev	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Sh.A.Egamqulov	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi
M.M.Jabborov	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi
B.N.Qodirov	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi
F.M.Alimov	“Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

To‘plamdan o‘rin olgan maqolalarning saviyasi, sifati va ilmiy dalillarning xaqqoniyligi hamda mazmuni uchun mualliflar mas’uldirlar.

Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to‘plami Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi Ilmiy-metodik kengashining 2023-yil 19-iyundagi navbatdan tashqari yig‘ilish qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

SO‘Z BOSHI

“Pedagogik ta’lim, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarning ilmiy nazariy asoslarini yaratish va uni amaliyotga joriy etish” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani

Assalomu alaykum, hurmatli mehmonlar, konferensiya ishtirokchilari!

Barchamizga yaxshi ma’lumki, har bir davlatning barqaror taraqqiyoti hamda rivojlanishi inson omiliga, xususan, yosh avlodning ilmiy, ijodiy va ma’naviy salohiyatiga bog‘liq. Mamlakatimizda ta’lim-tarbiya tizimi davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralayotgani dunyo e’tiborini jalb etmoqda.

Buning yaqqol dalili sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 6-noyabr kuni Prezidentlik lavozimiga kirishish va qasamyod qabul qilishiga bag‘ishlangan tantanali marosimda, Oliy Majlis palatalari qo‘shma majlisida so‘zlagan nutqida ta’lim sohasiga alohida to‘xtalib o‘tdi hamda kelgusida amalga oshiriladigan vazifalarni belgilab berdi. Jumladan, kelgusida qabul qilinadigan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi 7 yo‘nalishdan iborat bo‘lib, to‘rtinchi yo‘nalish, ya’ni, adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omili hisoblangan sifatli ta’lim-tarbiya masalasida quyidagilarni ta’kidlab o‘tdilar.

Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omili hisoblangan sifatli ta’lim-tarbiya masalasi bundan buyon ham doimiy e’tiborimiz markazida bo‘ladi.

Yurtimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun bizga zamonaviy ilm va yana bir bor ilm, tarbiya va yana bir bor tarbiya kerak. Bugungi va ertangi kunimizni, yoshlarimiz taqdirini hal qiladigan yuksak malakali muallim va murabbiylar, professor-o‘qituvchilar, haqiqiy ziyolilar kerak.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4963-son qarorining xalq ta’limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirishdagi roli beqiyosdir. Ushbu qaror asosida A.Avloniy nomidagi ilmiy-tadqiqot instituti tomonidan tayyorlanib, ishga tushirilgan “Uzluksiz kasbiy rivojlantirish” elektron platformasi xalq ta’limi xodimlarining uzluksiz malaka oshirib borishlarida alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyamizda respublikamizda faoliyat ko‘rsatayotgan sohadagi yetakchi olimlar, professor-o‘qituvchilar, shuningdek, bir qator xorijiy davlatlardan yetuk olimlar, fan doktorlari o‘zlarining ilmiy maqolalari bilan ishtirok etishmoqda. Biz barcha ishtirokchilarga, jumladan, Germaniyadan professor Kuchukov Xristo, Hindistondan falsafa fanlari doktorlari Prakash Babu, Kasimova Adiba Begaliyevna, Dxananjay Rao, doktor Djatotu Naresh, Qirg‘izistondan professor Duysheev Jenishbek Amatisakovich, Rossiya Federatsiyasidan professor Ushakova Oksana Semenovna, professor Yashina Valentina Ivanovna, dotsent Shabayeva Guzel Fagimovna, Pilipenko Yelena Aleksandrovna, professor A.M. Gareev, dotsent A.A.Budanova, **Kalinin Viktor Andreevich va** pedagogika fanlari doktori, akademik Rixsiboy Xaydarovich Djurayev, pedagogika fanlari doktori, professor Safarova Roxatoy Gaybullayevna hamda respublikamizda faoliyat ko‘rsatayotgan olimlar, professor-o‘qituvchilarga konferensiyadagi ishtiroklari uchun oldindan minnatdorchilik bildiramiz.

Mazkur konferensiyani tashkil etishdan maqsadimiz tadqiqotchilarning, soha mutaxassislarining, ta’lim sohasida ishlayotgan pedagoglarning ilm-fanni rivojlantirish borasidagi islohotlarini muhokama qilish, dolzarb masalalarni hal qilishning samarali usullarini ishlab chiqishga taklif etishdir. Bu jarayonda biz uchun muloqot, tajriba almashish va hamkorlik muhimdir.

Aziz do‘stlar!

Yangi O‘zbekistonni qurishda mamlakatimiz Prezidenti tomonidan ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirishga qaratilgan ishlari har bir pedagog xodimni ruhlantirdi desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Zero, “Yangi O‘zbekiston - maktab ostonasidan boshlanadi” shiori buning yaqqol tasdig‘idir.

Ishonchim komilki, bugungi “Pedagogik ta’lim, innovatsion g‘oyalar va texnologiyalarning ilmiy nazariy asoslarini yaratish va uni amaliyotga joriy etish” mavzusidagi xalqaro konferensiyada ishtirokchilar tomonidan bildiriladigan fikr va mulohazalar, takliflar kelgusida ta’lim sohasining rivojlanishiga, takomillashishiga xizmat qiladi.

So‘zimning yakunida, konferensiyaning barcha ishtirokchilariga muvaffaqiyat tilayman. E’tiboringiz uchun minnatdorchilik bildiraman!

Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi direktori
Xolmurodov A’zam Shaxriyorovich

ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA PEDAGOG KADRLARNING UZLUKSIZ MALAKASINI OSHIRISH JARAYONLARI

A.Sh.Xolmurodov,
Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markaz direktori

Annotatsiya: Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimidagi xalqaro tajribalar va zamonaviy tendensiyalardan kelib chiqqan holda, ta’lim xizmatlarini tashkil etish, malaka oshirishning ta’lim dasturlarining jozibadorligini ta’minlash, zamonaviy modellarini joriy etish, malaka oshirish ta’lim muassasalarining nou-xaularni amaliyotga joriy etish kabi masalalarga e’tibor qaratish har bir pedagog xodimning birinchi galdagi vazifasiga aylanishi lozimdir.

Аннотация: на основе зарубежного опыта и современных тенденций в системе подготовки педагогических кадров, организации образовательных услуг, обеспечении привлекательности программ обучения, внедрении современных моделей, внедрении ноу-хау учебных заведений следует уделять внимание таким вопросам. стать первой задачей каждого педагога.

Abstract: on the basis of international experiences and modern trends in the system of teacher training, organization of educational services, ensuring the attractiveness of training programs, introduction of modern models, implementation of know-how of training institutions. paying attention to such issues should become the first task of every pedagogue.

Kalit so‘zlar: Zamonaviy yondashuv, globallashuv, integratsiya, diversifikatsiya, texnologiya, transformatsion, differensial.

Ключевые слова: Современный подход, глобализация, интеграция, диверсификация, технология, трансформация, дифференциал.

Key words: Modern approach, globalization, integration, diversification, technology, transformational, differential.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimini rivojlantirish va zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirish rivojlangan mamlakatlar ta’lim islohotlarining asosiy yo‘nalishlari sifatida belgilanadi. Malaka oshirish ko‘plab xorijiy davlatlar tajribasida mavjud bo‘lib, kasbiy rivojlanish, o‘qituvchilarni rivojlantirish, uzluksiz kasbiy rivojlanish kabi tushunchalarda talqin qilinadi.

Jahondagi globallashuv jarayonlari ta’lim modellariga ham o‘z ta’sirini o‘tkazib, innovatsion ta’lim, ta’lim xizmatlari diversifikatsiyasi va integratsiyasida namoyon bo‘lmoqda. UNESCO tahlillari asosida “texnologiya va raqamli resurslardan maksimal darajada foydalanish asosida ta’limning shaxsga yo‘naltirilgan dizaynini yaratish”[1] qo‘llab-quvvatlanmoqda. “Learning never stops” (“Ta’lim hech zamon to‘xtamaydi”) g‘oyasi asosida uzluksiz kasbiy ta’lim metodologiyasi rivojlanmoqda. Bugungi kunda “raqamlashgan” jamiyatlar hukm surayotgan bo‘lib, kelgusi iqtisodiy o‘sish yangi texnologik inqilobni vujudga keltirishi va butun dunyo yana bir bor tamomila yangi iqtisodiy bosqich va munosabatlarga o‘tishi bashorat qilinmoqda. Bu esa kadrlar malakasini oshirish tizimida “inson kapitali”ni uzluksiz rivojlantirish bilan bog‘liq transformatsion o‘zgarishlarni taqozo etadi.

Pedagog kadrlar malakasini oshirish borasidagi xorijiy tajribalar evolyutsiyasi ularning o‘ziga xos differensial xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Dunyo tajribasida malaka oshirishning ko‘p turlari amaliyotda uchraydi, bular – tajribasiz yosh o‘qituvchilar uchun boshlang‘ich malaka oshirish kurslari, qo‘shimcha kasbiy ta’lim, qayta tayyorlash, tajribali o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan malaka oshirish kurslari kabilardir.

Malaka oshirish kurslarining institutsional tuzilishi nuqtai nazaridan olib qaraladigan bo‘lsa, pedagog kadrlarning, xususan, umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilarining malakasini oshirish Yaponiya, Germaniya, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya kabi davlatlarda qonunchilik bilan nazoratga olingan bo‘lsa, Shvetsiyada bu narsa davlat aralashuvisiz amalga oshiriladi.

[1] UNESCO. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. COVID-19 Educational Disruption and Response. 2020. https://unesco.org/covid19/educationresponse.

Rivojlangan davlatlarning malaka oshirish tizimidagi asosiy tendensiyalardan biri-bu uzluksiz ta’lim konsepsiyasi bilan belgilanadi.

Uzluksiz ta’lim - bu shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi bo‘lib, davlat va jamoat institutlari tizimidan foydalanish asosida, shaxs va jamiyat ehtiyojlariga muvofiq, butun umr davomida shaxsning ta’lim (umumiy va kasbiy) salohiyatini oshirish jarayoni hisoblanadi. Uzluksiz ta’limga bo‘lgan ehtiyoj fan-texnika taraqqiyoti, innovatsion texnologiyalarning keng qo‘llanilishi bilan bog‘liq holda belgilanadi. Chunki innovatsion bilimlar va mehnat bozoridagi rivojlanish yangi kasbiy bilimlarni, kompetensiyalarni o‘zlashtirishga nisbatan ehtiyojni shakllantiradi.

Uzluksiz ta’lim tushunchasining kelib chiqishi qadimgi faylasuflar davriga borib taqaladi. “Hayot davomidagi ta’lim” atamasi birinchi marta 1968-yilda UNESCO Bosh konferensiyasi materiallarida qo‘llanilgan deb talqin etiladi.

1972-yilda Parijda “Uzluksiz ta’lim kontekstida kattalar ta’limi” bo‘yicha III xalqaro konferensiyasi bo‘lib o‘tadi va mazkur konferensiyada Edgar For (Fr. Edgar Faure) komissiyasi ta’lim paradigmasining asosiy qoidalari, uning faoliyatida uzluksizlik tamoyiliga asoslanish g‘oyasi ilgari suriladi. 1970-yillarning o‘rtalaridan boshlab ko‘plab mamlakatlarda uzluksiz ta’lim g‘oyasi qo‘llab-quvvatlandi[165].

Uzluksiz ta’lim tuzilmasi quyidagilardan iborat:

- Hayot davomida ta’lim (life-long learning education);
- kattalar ta’limi (adult education);
- uzluksiz kasbiy ta’lim (continuing vocational education and training).

Ushbu konsepsiya quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- hayot davomidagi ta’lim;
- umrbod ta’lim;
- ta’lim uchun o‘z-o‘zini rag‘batlantirish.

Bir umrlik ta’limning davomiyligi inson umrining davomiyligiga teng bo‘lgan o‘rganish deb hisoblash mumkin. Ushbu yondashuv insonlarning o‘qib-o‘rganishni davom ettirishi, o‘z bilimlari, ko‘nikmalari va qobiliyatlarini doimiy ravishda yangilab turishi kerakligini anglatadi.

Uzluksiz ta’limning tasnifiy shakllari sifatida rasmiy, norasmiy va informal ta’limni kiritish mumkin bo‘ladi.

Rasmiy ta’lim - bu maktab o‘quvchilari va yoshlarning asosiy faoliyati sifatida o‘zaro bog‘liq bo‘lgan o‘quv dasturlari majmuasini ta’minlovchi ta’lim muassasalari tizimi.

Norasmiy ta’lim - bu rasmiy ta’lim ta’rifiga kirmaydigan har qanday tashkil etilgan va davom etuvchi o‘quv faoliyati. Norasmiy ta’lim talabani sertifikatlash uchun mo‘ljallanmagan. U ham kasbiy yo‘nalishga, ham umumiy madaniy yo‘nalishga ega bo‘lishi mumkin.

Informal ta’lim - bu o‘quv faoliyatining barcha turlarini o‘z ichiga olgan ta’lim. Aniq bir ta’lim tashkiloti yoki muassasasi tizimida emas, balki individual va guruh darajasida amalga oshirilishi mumkin. Bunday ta’lim odamlarning kundalik hayotdagi munosabati va hatti-harakatlarini eng samarali tarzda o‘zgartiradi, degan fikr mavjud. Informal ta’limning keng qo‘llaniladigan shakli sifatida masofaviy ta’lim yoki ochiq ta’lim resurslari (MOOS) asosidagi mustaqil ta’limni keltirish mumkin bo‘ladi.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, malaka oshirish ta’lim tizimidagi ilg‘or tajribalarning shakllanishida uzluksiz ta’lim konsepsiyasining rivojlanishi bilan birga, malaka oshirish ta’limining individuallashtirilgan ehtiyojlarga yo‘naltirish g‘oyasi ham shakllana borgan. Bu o‘z navbatida, rivojlangan davlatlarning malaka oshirish, xususan, pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimidagi o‘ziga xos modellarining shakllanishiga asos bo‘lgan.

Xorijiy davlatlarning pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimidagi o‘ziga xosligini quyidagilarda ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi:

- birinchidan, rivojlangan davlatlarda malaka oshirish ta’lim tizimining tashkiliy-boshqaruv tizimidagi o‘ziga xosliklarning mavjudligi. Masalan, Shvetsiyada malaka oshirish tizimiga davlatning aralashuvi kuzatilmaydi, aksincha, ehtiyojlardan kelib chiqqan holda ta’lim xizmatlari sifatida ko‘rsatiladi; Finlandiyada mutaxassisning, jumladan, pedagog kadrlarning malaka oshirishi va kasbiy rivojlanishi uchun ish beruvchilar javobgar hisoblanadi; Yaponiyada esa malaka oshirish

davlat nazoratidagi yo‘nalish hisoblanadi. Shu bilan birga, Amerika, Rossiya, Finlandiya kabi rivojlangan davlatlarda, shu jumladan, bizda ham o‘qituvchilarning malaka oshirish natijalarini ommalashtirishga qaratilgan turli tanlov va konkurslarni tashkil etish, masalan, “Yil o‘qituvchisi” va bu orqali ularni rag‘batlantirish mexanizmlari ham mavjud.

- ikkinchidan, xorijiy amaliyotda malaka oshirish ta’lim muassasalarining aksariyat qismi universitetlar, yirik ilmiy markazlar negizida tashkil etilgan. Bunda malaka oshirish jarayonlarida o‘z imkoniyatlarini realizatsiya qilish imkonini beruvchi raqamli platformalarni joriy etish, onlayn loyihalarni amalga oshirish, amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish, qo‘shimcha kasbiy ta’lim dasturlarini mehnat bozori segmentida rivojlantirish masalalari asosiy yo‘nalishlar sanaladi;

- uchinchidan, rivojlangan davlatlarda malaka oshirish muassasalari hududiy kolloboratsiya tamoyilida faoliyat yuritib, bunda muayyan hududning rivojlanish istiqbollari, tadbirkorlik muhiti, inklyuzivlik kabi omillarga muvofiq holda faoliyat yuritadi. Bu esa o‘z navbatida malaka oshirish tizimidagi ta’lim xizmatlarini rivojlantirishga tashkiliy-boshqaruv jihatidan imkoniyat yaratadi.

Malaka oshirish tizimidagi ilg‘or tajribalarni tahlil etish asosida o‘ziga xos mulohazali jihatlar ham ko‘zga tashlandi, ya’ni malaka oshirish kurslarida pedagoglarning kasbiy rivojlanishi mazkur kurslarda dars beradigan uslubchi-tyutorlarning malaka darajasiga bog‘lanib qolishi, pedagoglarda o‘z ustida ishlash va malaka oshirishga nisbatan motivatsiyaning yetishmasligi, ta’limni tabaqalashtirish darajasining pastligi va malaka oshirish ta’lim dasturlariga imkoniyatning hammaga ham tengdek emasligi bilan bog‘liq xulosalarni shakllantirish mumkin bo‘ladi.

Shunday qilib, pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimidagi xalqaro tajribalar va zamonaviy tendensiyalardan kelib chiqqan holda, ta’lim xizmatlarini tashkil etish, malaka oshirishning ta’lim dasturlarining jozibadorligini ta’minlash, zamonaviy modellarini joriy etish, malaka oshirish ta’lim muassasalarining nou-xaularni amaliyotga joriy etish kabi masalalarga e’tibor qaratish har bir pedagog xodimning birinchi galdagi vazifasiga aylanishi lozimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. UNESCO. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. COVID-19 Educational Disruption and Response. 2020. https://unesco.org/covid19/educationresponse.

2. **Shadrikov V.D. Professionalnыye sposobnosti. M.: Universitetskaya kniga. 2010. - 310 str.**

3. **O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni. Toshkent sh., 2020-yil 23 sentyabr, O‘RQ-637-son.**

4. Yuldashev M.A. Xalq ta’limi xodimlarini malakasini oshirishda ta’lim sifati menejmentini takomillashtirish: doktorlik diss. avtoref. ...ped.fan.dok. – Toshkent, 2016. – 92 b.

МНОГОЛЕТНЯЯ ДИНАМИКА ИЗМЕНЕНИЯ МОРФОМЕТРИЧЕСКИХ ХАРАКТЕРИСТИК В АРАЛЬСКОМ МОРЕ ПО МЕРЕ ЕГО ВЫСЫХАНИЯ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВЛИЯНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ И АНТРОПОГЕННЫХ *ФАКТОРОВ*

А.М. Гареев
Д-р. геог. наук, профессор факультета наук о Земле и туризма,
Уфимский университет науки и технологий, г. Уфа, Россия.
+79177493680
aufar.gareev@mail.ru
С. Н. Азимова
Преподаватель
Джизакский государственный педагогический университет
Узбекистан
+998333000624
s.azimova94@mail.ru
Д.С. Суюнов

Главный специалист офис-регистратора Джизакский государственный педагогический университет
Узбекистан
+998992133193
d_suyun93@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada inson xo’jalik faoliyati va tabiiy omillar ta’siriga qarab Orol dengizining qurishi davrida morfometrik xususiyatlarning o’zgarishining uzoq muddatli dinamikasi ko’rib chiqiladi.

Kalit so'zlar. Orol dengizi, antropogen, omil, daryolar, Amudaryo, Sirdaryo, Aralsk, Mo‘ynoq.

Abstract. The article considers the long-term dynamics of changes in morphometric properties during the drying of the Aral Sea, depending on the influence of human economic activity and natural factors.

Keywords. Aral Sea, anthropogen, factor, rivers, Amudarya, Syrdarya, Aralsk, Muynak.

Аннотация. В статье рассмотрена многолетняя динамика изменения морфометрических свойств в процессе высыхания Аральского моря в зависимости от влияния хозяйственной деятельности человека и природных факторов.

Ключевые слова. Аральское море, антропоген, фактор, рек, Амударья, Сырдарья, Аральск, Муйнак.

С середины 1930-х - начала 1940-х годов можно говорить о наступлении периода массовых исследований Аральского моря и его бассейна. В этот период на Аральском море расширяется, а по существу, формируется, сеть гидрометеорологических и геологических станций, где ведутся систематические наблюдения за уровнем моря, температурой и соленостью морской воды, однако волнением и ледовыми явлениями.

С 1960-х гг. здесь открывается ряд новых гидрометеорологических станций, организуется стандартная сеть океанографических станций, на основе которой проводятся сезонные съемки, выполняется комплекс стандартных гидрометеорологических и гидрохимических наблюдений; в зимнее время регулярно проводятся ледовые авиаразведки. Однако в последние годы функционируют лишь две гидрометеорологические станции - о. Лазарева и о. Барсакельмес, а в 1986—1988 гг. на акватории Аральского моря практически не проводились даже стандартные наблюдения. Только в 1989 г. на море был возобновлен необходимый минимум гидролого-гидрохимических наблюдений. За более чем вековой отрезок времени собран большой фактический материал и получен ряд существенных результатов, касающихся как режимных характеристик Аральского моря, так и влияния моря на природу прибрежных районов.

Следствием этого являлась недостаточная надежность натурных наблюдений; многие из полученных здесь результатов оказались не только трудно сопоставимыми, но и существенно различались между собой. Основной причиной этого можно считать отсутствие, во-первых, координирующего начала и, во-вторых, научного подхода к планированию и проведению исследований. В итоге, несмотря на большой объем изученных данных, отсутствуют достоверные материалы, которые в соответствии с современными научными подходами могли бы быть положены в основу принятия важнейших народнохозяйственных решений о дальнейшей судьбе Аральского моря и прилегающей к нему территории. [4].

Суть проблемы состоит в том, что режим Аральского моря подвергается в последнее десятилетие беспрецедентному антропогенному воздействию. Быстрый рост безвозвратных изъятий и регулирование стока рек Амударьи и Сырдарьи, изменение качества речных вод привели к резкому уменьшению водного питания, нарушению водного и солевого балансов моря, его прогрессирующему усыханию и осолонению, к практически полной деградации исторически сложившейся экосистемы. Антропогенное воздействие на режим Аральского

моря носит кумулятивный характер и на глазах одного поколения достигло таких масштабов, при которых встал вопрос о возможности дальнейшего существования этого здесь природного объекта.

В период квазистационарного режима Аральское море играло заметную роль в экономике нашей страны. В это время на Арал приходилось от 5 до 7 % общего вылова рыбы на внутренних водоемах СССР и 11-13 % уловов ценных видов рыб (осетровых, леща, сазана, воблы, судака, шемаи). Средний ежегодный улов рыбы составлял 300 - 400 тыс. ц (в отдельные годы до 580 тыс. ц). На базе рыбного промысла в городах Муйнак и Аральск действовали предприятия рыбообрабатывающей промышленности союзного значения. Муйнакский рыбоконсервный комбинат вырабатывал различную продукцию: копченую, вяленую, соленую, паровую и мороженую рыбу, но главным образом-консервы (в 1958 г. было выпущено 21,5 млн банок). Обширные дельты Амударьи и Сырдарьи были местом интенсивного развития ондатроводства. Нередко заготавливалось более 1 млн шкурок ондатры в год. В период до 1960-х годов Аральское море было крупнейшей внутренней водной поверхностью в мире, расположенной на территории Казахстана и Узбекистана. Водоем имел большое значение для региона, так как являлся надежным и наиболее кратким путем для доставки товаров между портами Аральск и Муйнак. Железнодорожные и автомобильные дороги в регионе были не развиты, а через годы посухи и песчаных бурь Аральское море становилось непроходимым барьером.

Благодаря наличию Аральского моря, грузооборот между портами достигал астрономических значений - до 250 тысяч тонн в год, в основном это было сельскохозяйственное сырье и продукты (хлопок, хлеб), промышленные товары (химикаты, лес) и рыба. Аральск мог похвастаться богатством разнообразных пресноводных млекопитающих, включая пять пород тюленей. Но к сожалению, все это изменилось в конце 1950-х годов, когда был начат эксплуатация воды из притоков рек, питающих Аральское море. [2].

Рисунок 2

Динамика объема годового притока по р.Амударьи и Сырдарьи,м^3;
и суммарный приток в Аральское море

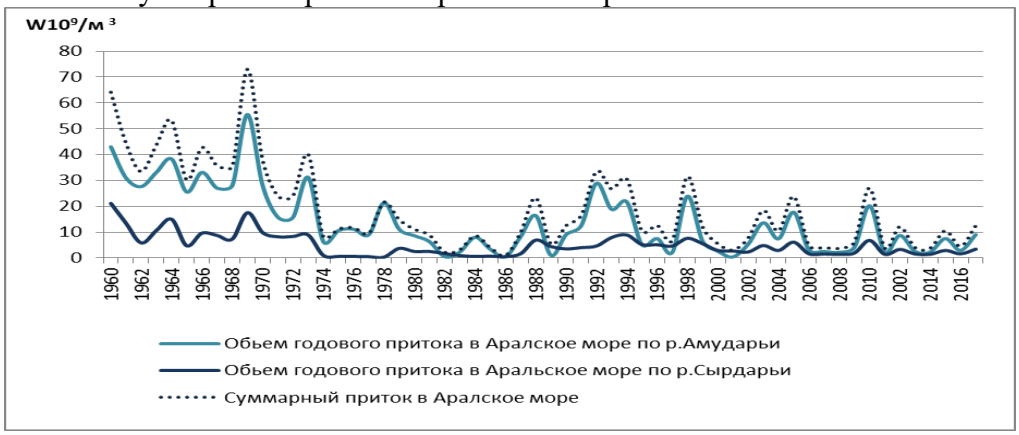

Для перевозок использовались суда с осадкой до 3 м. Однако в связи со строительством шоссейных и железных дорог, а также внедрением транспортной авиации значение судоходства в экономике моря постепенно снижалось. Еще в конце 1950-х годов берега Арала (особенно п-ва Муйнак, западного и северного побережий) рассматривались как один из благоприятных районов для создания курортов, бальнеологических комплексов и рекреационных зон для массового отдыха местного населения. Теплый период продолжается с апреля по октябрь, а купальный сезон длится пять месяцев. На восточном берегу п-ва Муйнак разместились курортные пионерские лагеря.

Здесь было множество прекрасных естественных песчаных пляжей, морская вода отличалась большой прозрачностью, имелись минеральные воды и целебные грязи.

Юго-восточное побережье моря также располагало соляными залежами и целебными грязями, использовавшимися для лечения ряда болезней. Чинковые обрывы Устюрта,

местами ступенчатые, создавали со стороны моря привлекательные пейзажи, особенна там, где отдельные мысы далеко заходили в море.

Необходимо особо отметить, что все приведенные выше цифры о притоке речной воды в Аральское море на самом деле являются данными о расходе рек в вершинах дельт. Сколько речной воды доходит до самого моря остается неясным, так как соответствующих сведений в научной литературе обнаружить не удалось. Можно лишь сказать, что испарение в дельтах Амударьи и Сырдарьи оценивается в 18-20 % стока этих рек.

Практически полное зарегулирование стока Амударьи и Сырдарьи и сельскохозяйственное использование стали сбрасывать в реки большие объемы высокоминерализованных сточных и дренажных вод, что привело к увеличению минерализации речных вод, поступающих в реки. море

Минерализация – это состав различных минералов в воде. Как правило, минерализация относится к общему количеству солевых соединений, растворенных в воде. В связи с тем, что в реки стали поступать высокоминерализованные сточные и дренажные воды, повысилась минерализация речных вод, поступающих в море. [1].

Наряду с ростом общей минерализации произошли изменения в их качественной структуре. Вода раньше содержала гидрокарбонатно-кальциевые соединения, характерные для многих рек мира. Однако по мере увеличения минерализации состав воды меняется и теперь содержит больше сульфатных и натриевых соединений.

Рисунок 3

Объем годового испарения с водной поверхности Аральского моря, км^3

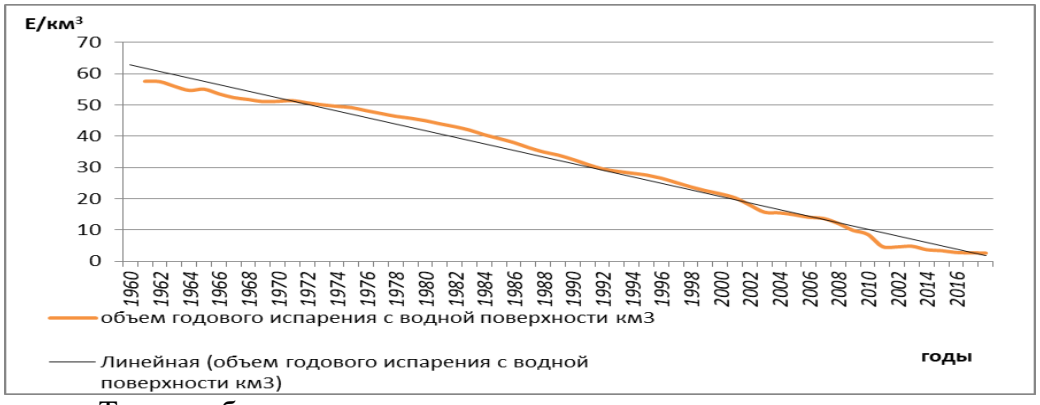

Таким образом, описанные процессы связаны с антропогенным воздействием на экосистему водных ресурсов. Регулирование стока рек и использование их в хозяйственных целях приводит к изменению качественных и количественных показателей водных ресурсов и может оказать негативное влияние на экосистему рек и окружающую среду. Изменения в водном питании моря сказываются на основных параметрах его режима, в первую очередь на солезапасе и солености вод. В условно-естественный период 55 км^3 речного стока несли с собой в среднем около 24 млн т солей. Из них примерно 11 млн т оседало в виде кальцита в устьях рек, так как воды Арала были перенасыщены карбонатом кальция. Оставшаяся часть солей попадала в море. Пополнение запаса солей с подземными водами и атмосферными осадками было незначительным. И хотя после испарения речной воды в море ежегодно оставалось почти 13 млн т солей, не наблюдалось роста его средней солености (пределы ее изменения составляли 9,6 - 11,0‰).

Все имеющееся гипотезы и предположения о природе механизма освобождения от солей применительно к Аральскому морю сводятся к следующим:

- в прошлом Аральское море становилось в отдельные периоды проточным водоемом, и часть солей сбрасывалась в Сарыкамыш и далее по Узбою в Каспийское море;
- периоды пересыхания пли низкого стояния уровня моря сопровождались осаждением солей, которые впоследствии оказывались погребными под терригенными и осадочными материалами, что делало невозможным растворение солей при новом повышении уровня моря;

- при относительно высоком стоянии уровня моря имела место фильтрация воды и солей в грунты берегов и дна моря;
- процессы повышения солености вод моря и локального осаждения в многочисленных прибрежных озерах, бухтах и заливах: осаждение солей в результате биогидрохимических процессов. [5].

Рисунок 4

Многолетняя динамика изменения соленности воды и уровней Аральского моря по 1960-2017 гг.

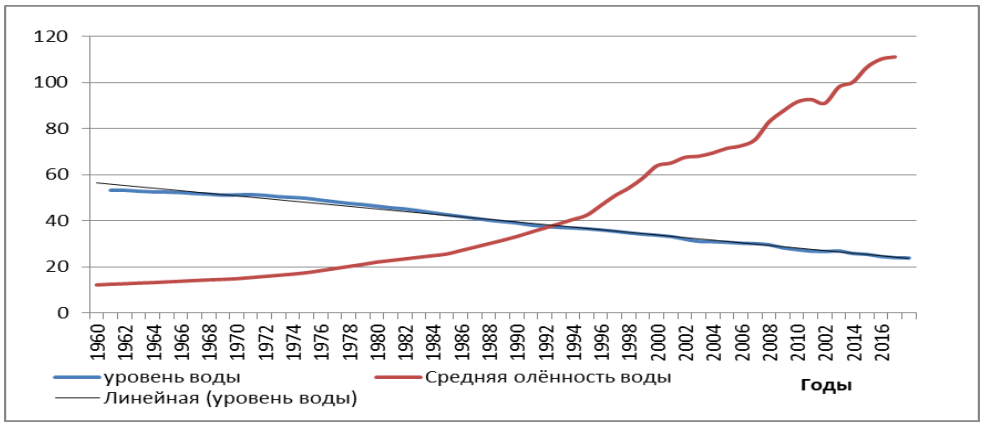

В период усыхания моря его солевая масса остается довольно устойчивой во времени. Так, в 1970-е годы она колебалась от 10 940 до 11 450 млн т, а в 1961-1985 гг. от 10 730 до 11 453 млн т. В среднем период 1961—1980 гг. характеризуется наибольшим возрастанием солевой массы, в 1981-1985 гг. эта тенденция сменилась на противоположную. [3].

Рисунок 5

Динамика изменения площадь водный поверхности Аральского моря

Таким образом, в пределах точности довольно несовершенных методов расчета солевого баланса можно считать, что в настоящее время изменения солевой массы Аральского моря в результате процессов испарения, выпадения атмосферных осадков, подводного притока и фильтрации остаются незначительными и довольно устойчивыми во времени.

Библиографический список

1. Азимова С.Н. Меры по улучшению экологической обстановки на осушенном дне Аральского моря. Journalof Geography and Natura lResources. SJIF 2021-5.899, 2022-6. 037 http://sjifactor.com/passport.php?id=22047. DOI:https://doi.org/10.37547/supsci-jgnr-03-02-12. С 77-81.

2. Азимова С.Н. Многолетняя динамика расходов воды гидропостов в верхнем, среднем и нижнем течении реки Амударья. Материалы VI Всероссийской научно-практической конференции (с международным участием), посвященной Международному Дню воды, Дню работников гидрометеорологической службы, Дню геолога. (г. Уфа, 6 апреля 2021 г.) – Уфа: РИЦ БашГУ, 2021. – 214 с. ISBN 978-5-7477-5298-6. С 104-110.
3.Гареев А.М. Основы научных исследований. Уфа. РИЦ БашГУ, 2019. 77с.
4.Гареев А.М. Реки, озеро, болотные комплексы Башкортостана. Уфа. Гилем, 2012. 248с.
5.Камалов Б.А. Усыхание Арала: причины, последствия, возможности восстановления. Под редакцией проф. Ю.В.Петрова. Наманган. «Vodiy Media», 2021. С 53-55.

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА ҲАМКОРЛИК СРТАТЕГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Сафарова Рохат Гайбуллаевна
Ўзбекистон Педагогика фанлари илмий тадқиқот институти “Узлуксиз таълим педагогикаси ва психологияси” бўлими бошлиғи, педагогика фанлари доктори, профессор

Кириш. Педагоглик касби ўз характерига кўра мунтазам ривожланишни талаб қилади. Бу эса касбий билимларни инновацион усуллар ёрдамида тақдим қилишни тақозо этади. Бўлажак ўқитувчилар касбий фаолият сирларини ўзлаштиришда интеллектуал имкониятларини ишга соладилар. Шунинг учун ҳам улар ўз ўзларини ривожлантириш, профессор-ўқитувчилар билан мунтазам ҳамкорлик қилишга эҳтиёж сезадилар. Бу жараёнда улар муайян даражадаги интеллектуал юкламаларни бажарадилар. Бўлажак ўқитувчиларнинг ўқиб ўрганиш жараёнида интеллектуал қувватларини ишга солишлари натижасида касбий фаолиятидаги зўриқиш педагогик ҳамкорлик жараёнида пасаяди. Олий педагогик таълим субъектлари орасидаги мулоқот ва ҳамкорлик талабаларни фаоллаштиришга хизмат қилади. Вужудга келган турли-туман нуқтаи назарларни самарали мувофиқлаштириш ва бошқариш учун уларнинг ҳар бири муайян хулқ-атвор стратегияларини қўллаш орқали ечилиши лозим. Бунинг учун профессор-ўқитувчилар вужудга келган ҳамкорлик вазиятларни ҳар томонлама чуқур таҳлил қилиш тажрибасига эга бўлишлари керак. Шундагина талабалар ва профессор-ўқитувчилар қўйилган муаммоларга самарали ечим топадилар.

Адабиётлар таҳлили ва методологияси. Стратегия – бу санъат, режа, қўйилган муайян мақсадга эришиш усули бўлиб, у истиқболдаги натижани қисман тақдим этиш имконини беради. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да стратегияга қуйидагича таъриф берилган: “стратегия - юнонча strategiya – stratos-қўшин+ago - бошлаб бораман деган сўзлардан олинган бўлиб: 1. Уруш олиб бориш санъати; уруш ва ҳарбий операциялар ўтказишнинг умумий режаси; 2. Уруш олиб бориш ҳақидаги фан; 3. Ижтимоий-сиёсий курашга раҳбарлик қилиш санъати, шунингдек, умуман, бошқарувни тўғри ва истиқболли режалаштириш санъати”[2] маъноларини ифодалайди. Педагогик жиҳатдан ўқув жараёнини самарали бошқариш санъатини англатади.

Инсонпарварлик принципига асосланган педагогикада ўқитувчи ҳар доим ўзи қўллаган инновацион усул ва методларнинг ижодкори ҳисобланади. Шу билан бир қаторда ўқув жараёни ўқитувчида тасодифий ижодкорликни ҳам талаб қилади. Бунда касбий маҳорат кўп даражада заруриятдан келиб чиққан ҳолда танлаш кўникмасига асосланади. Бундай кўникмаларни намоён қилиш учун ўқитувчи жуда катта педагогик билим ва маҳоратга эга бўлиши лозим. Бунинг учун ўқитувчилар педагогикада мавжуд тажрибалар устида ижодий фикрлашлари, шубҳаларга ўрин қолдирмасликлари, илғор педагогик қарашларни ўзлаштиришлари ва ўз фаолиятларига татбиқ эта олишлари, касбий фаолиятларини шахсга йўналтирилган вазиятларда бўлажак ўқитувчиларга кўмаклашишга қарата олишлари зарур.

[2]Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.- Б.573

Худди мана шу тарзда ўқитувчининг ўқув материаллари ва бўлажак ўқитувчиларга нисбатан шахсий муносабати, тактикаси таркиб топади.

Педагогик ҳамкорлик стратегияси ўқитувчи педагогик фаолиятининг юқори даражада истиқболга йўналтирилган шаклидир. У методологик характердаги касбий кўникмаларда намоён бўлади. Жумладан: мавжуд ҳодисаларни чуқурроқ англаш, унинг ҳақиқий моҳиятини тушуниш, аниқ ва яширин сабабларини англаб етиш, назария ва амалиёт орасида муносабат ўрнатиш, жараён мақсадини аниқлаш, ўқув-тарбия вазифаларини муайян принципларга асосланган ҳолда ойдинлаштириш, педагогик ҳамкорлик шартлари ва воситаларини танлаш имконини беради.

Педагогик ҳамкорлик стратегиялари қўлланадиган усулларнинг самарадорлигини таъминлаб, таълим-тарбия жараёнида бўлажак ўқитувчилар билан бевосита муносабатларни ўрнатиш имконини беради. Педагогик ҳамкорлик стратегиялари ўқитувчиларнинг касб маҳоратини оширишга йўналтирилган ёпиқ характердаги билиш жараёнларида касбий онгнинг фаолиятга асосланмаган шаклларини бартараф этишга хизмат қилади.

Педагогик ҳамкорлик стратегиялари ёрдамида ўқитувчиларнинг педагогик онги оддий, тўғридан-тўғри, тезкор ва ташқи томондан самарали бўлган воситалар орқали бўлажак ўқитувчилар онгига таъсир кўрсатади. Бундай вазиятда онгнинг фаолияти қўзғалмайди, балки ҳиссий таъсирлар амалга ошади. Шунинг учун ҳам ўқитувчиларни касбий ривожлантиришдаги истиқболли йўналишлардан бири уларнинг шахсий онгини педагогик ҳамкорлик стратегиялари билан бойитишдан иборат. Бунинг учун ўқитувчиларнинг танқидий, йўналтирувчи, фикрий-ижодий, назарий-таҳлилий онгини ривожлантириш назарда тутилади. Худди шундай касбий онгга эга бўлган ўқитувчилар фаолияти орқали педагогик ижодкорлик жараёни бошланади. Чунончи:

а) педагогик таъсирнинг қимматини аниқлаш;

б) бўлажак ўқитувчилар билан муносабатда ўз мавқеига эга бўлиш;

в) диалогнинг аҳамиятини тушуниб етиш;

г) бўлажак ўқитувчиларнинг шахсий ўзига хосликларини англаш кабилар.

Чунки буларнинг барчаси бўлажак ўқитувчиларга бериладиган таълим-тарбиянинг моҳияти, мазмуни ҳамда йўналишларини ойдинлаштириш имконини беради.

Муҳокама. Ҳамкорликдаги педагогик жараённинг асосий қадрияти ўқитувчи томонидан таъминланадиган бўлажак ўқитувчиларда ўз фаолиятини мустақил ташкил этиш, ривожланиш имкониятига эга бўлишдан иборат. Ўқитувчилар ҳамкорлик стратегиялари ёрдамида бўлажак ўқитувчилар онгига таъсир кўрсатиш воситаларини танлайдилар. Яқин-яқинларгача “стратегия” тушунчаси педагогикада ўз моҳиятига эга бўлмаган. Ўтган асрнинг 90 йилларидан бошлаб, психология ва фалсафада стратегия шахснинг узоқ муддатга мўлжалланган дастурларни танлаши, башорат қилишини ташкил этиш мақсадида фойдаланила бошланди. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, “стратегия” тушунчаси фалсафа ва психологияда шахснинг мустақил шаклланишини амалга ошириш йўналиши, ташқи кўмаксиз ўз-ўзини таркиб топтириш жараёни сифатида таҳлил этилади.

Стратегия ҳаётнинг моҳияти, у ҳақидаги аниқ фикр, унинг режаси тарзида вужудга келиб, мазкур режанинг амалга ошиши шахснинг идеал ҳамда реал воқелик орасидаги зиддиятларни бартараф этиши натижасида ҳосил бўлади. Мазкур кўникмалар шахснинг алоҳида ўзига хос сифатлари тарзида намоён бўлиб, характер ва лаёқатлардан фарқланади. Стратегия улар учун фаолиятни амалга ошиш имконини беради ва қулай шароит яратишга хизмат қилади.

Ўзаро келишиш ҳамкорликка киришиш истагини амалга ошириш билан бевосита боғлиқдир. Бундан кўзланадиган асосий мақсад муаммонинг ечимидан тўлиқ ёки қисман қониқиш ҳосил қилишдан иборат. Бу жараёнда талабалар билан профессор-ўқитувчилар бир-бирларининг талаблари ва қизиқшларини тўлиқ ҳисобга олишлари лозим.

Мазкур услуб – стратегия - муаммоли вазиятларда муайян бўлажак ўқитувчи ёки бўлажак ўқитувчилар жамоасининг қувватларини мувофиқлаштиришни талаб этади. Бу жараёнда профессор-ўқитувчи вужудга келган турли-туман нуқтаи назарларни

муваффақиятли йўналтира олиши керак. Ўзаро муносабатлардан қониқиш ҳосил қилиш бетараф ёки ижобий бўлишидан қатъий назар ҳар иккала томонни ҳам қаноатлантиришга асосланади. Шак-шубҳасиз, мазкур стратегия бўлажак ўқитувчилар ўзлари ва шериклари нимани хоҳлашларини билганларидагина ўзаро муносабатларни барқарорлаштиришга кўмаклашади.

Ҳамкорлик ҳар иккала томоннинг ўзаро муносабатлари ва мажбурламаслик принципига асосланади. Мазкур стратегиянинг асосий мақсади барча учун умумий бўлган муаммоларни биргаликда муҳокама йўли билан ечишдан иборат. Ушбу стратегияни қўллаш жараёнида иштирокчилар жараён ва унинг натижаларидан тўлиқ қониқиш ҳосил қиладилар. Мазкур услуб, биринчи навбатда, ўзаро ҳурмат ҳамда муносабатларни мустаҳкамлаш ва ривожлантиришдан манфаатдорликка асосланади. Айнан худди мана шу стратегияни барча вазиятларда қўллаш мумкин. Бироқ у жуда кўп вақтни талаб қилади. Педагогик вазиятларда хулқ-атворнинг бундай услубини амалга ошириш муаммоли вазиятларни тўлақонли диагностика қилиш натижаларига асосланган ҳолда амалга оширилиши керак. Бунда ташқи омиллар билан бир қаторда ички, яширин сабаблар ҳам ҳисобга олинади.

Келишувчанлик ва ўзаро ҳамкорлик педагогик вазиятларни самарали ташкил этиш имконини беради. Уларни инновацион усуллар ёрдамида ташкил этиш орқали дастлабки босқичидаёқ кутилган натижага эришиш мумкин. Бу жараёнда ҳамкорлик вазиятига барча талабалар жалб этиладилар ва ҳар икки тараф учун мақбул бўлган ечим топишга эришадилар. Баъзи ҳолларда вужудга келган муаммолар жараён иштирокчилари учун у қадар катта аҳамият касб этмайди. Бундай шароитда мослашиш ёки чекиниш стратегияларидан фойдаланилади. Шунинг учун ҳам муаммолардан узоқлашиш мақсадида мослашиш ва чекиниш стратегияларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Чунки ушбу стратегиялар педагогик жараённи муваффақият сари йўналтириш имкониятига эга.

Педагогик ҳамкорлик жараёнини ривожлантирувчи стратегиялар ичида энг самарадорлари ўзаро келишувга асосланган стратегиялар, ҳамкорлик стратегиялари, чекиниш ва мослашиш стратегияларидир. Қўлланиладиган стратегияларнинг муваффақияти ҳамкорлик жараёнининг муайян даражада инсонпарварлик принципларига таянган ҳолда амалга оширилишига боғлиқ. Бунда ҳамкорлик жараёнида иштирокчиларининг қизиқишлари, эҳтиёжлари, таянадиган қадриятларини аниқ ҳисобга олиш талаб этилади.

Натижа. Педагогик ҳамкорлик ғояси бугунги кунда мутахассислар эътиборини ўзига жалб қилиб, педагогик синергетиканинг кенг кўламда ривожланишига асос бўлмоқда. Бу бир қатор йўналишлар ва кўрсаткичларда ўз ифодасини топмоқда. Чунончи:

1. Олий педагогк таълим мазмунига педагогик ҳамкорлик назариясига оид ёндашувларни сингдириш.
2. Педагогик ҳамкорликка оид назарий ёндашувлардан ўқув модулларини шакллантиришда фойдаланиш.
3. Ҳамкорлик стратегияларидан педагогик таълим жараёнини акмеологик ёндашув асосида ташкил этишда фойдаланиш кабилар.

Хулоса. Бугунги кунга келиб, синергетикага оид назарий ёндашувларга мурожаат қилиниши ва унинг педагогик жараён модулларига кириб бориши педагогика назарияси, педагогик тарихи, тарбиявий ишлар методикаси каби фанлар мазунига кириб боришини таъминлашни тақозо этмоқда. Бу эса бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик жараённи тўлиқ идрок этишларига имконият яратишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. - “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006.- Б.573
2. Эркабоева Н. Ш. Педагогик маҳорат. Ўқув қўлланма. – Қўқон: Қўқон ДПИ, 2020. – 143 б.
3. Юзликаев Ф. Р. Теория и практика интенсификatsii дидактической подготовки будущего учителя в системе высшего педагогического образования (на материале педагогических дисциплин): Дис. докт. пед. наук. – Ташкент, 2005. – 303 с.

Игнатова В. А. Педагогические аспекты синергетики // Педагогика. - 2001. - № 8. - С. 26-31.

03. Кучуков Христо, Ушакова Оксана Семеновна, Яшина Валентина Ивановна, Шабаева Гузель Фагимовна

Кучуков Христо *(д.п.н., профессор, Германия) Prof. Dr. Hristo Kyuchukov,*

Professor of General Linguistics (Psycholinguistics with focus on Romani and Turkish) and Intercultural Education at the University of Silesia, Katowice, Poland

Ph. D. in General Linguistics (Psycholinguistics) from the University of Amsterdam, The Netherlands Skopje, North Macedonia Social Pedagogue, GBB, Berlin, Germany

Ушакова Оксана Семеновна *(профессор РАО г.Москва),*
Яшина Валентина Ивановна, *профессор кафедры теории и методик дошкольного образования факультета дошкольной педагогики и психологии ФГБОУ ВО МПГУ «Московский педагогический государственный университет», Россия, г. Москва*

Шабаева Гузель Фагимовна, *к.п.н., доцент кафедры дошкольной педагогики и психологии «Башкирский государственный педагогический университет им.М.Акмуллы»,Россия, г. Уфа Республика Башкортостан,*

E-mail: 89649645959@mail.ru

СПЕЦИФИКА ПРОЕКТИРВОАНИЯ ДИАГНОСТИЧЕСКОГО ПРОЕКТА: ОТНОШЕНИЕ МЕЖДУ ЯЗЫКОМ И ТЕОРИЕЙ РАЗУМА БИЛИНГВАЛЬНЫХ ДЕТЕЙ В ПОЛИЛИНГВАЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация: *в статье представлен вопрос организации проектной деятельности по обследованию уровня речевого развития детей дошкольного возраста и соотношение уровня речи с теориями разума в полилингвальной среде детского сада и семей.*

Ключевые слова: *билингвизм, двуязычие, коммуникативная компетенция, диагностика, уровень речевого развития детей дошкольного возраста.*

SPECIFICS OF DIAGNOSTIC CLUSTER DESIGN: THE RELATIONSHIP BETWEEN LANGUAGE AND THE THEORY OF MIND OF BILINGUAL CHILDREN IN A MULTILINGUAL ENVIRONMENT

Abstract: the article presents the issue of organizing project activities to survey the level of speech development of preschool children and the correlation of the level of speech with theories of reason in the multilingual environment of kindergarten and families.

Keywords: bilingualism, bilingualism, communicative competence, diagnostics, the level of speech development of preschool children**.**

В статье представлен опыт организации деятельности по исследованию уровня речевого развития детей дошкольного возраста (с турецкими двуязычными детьми в Германии, татарскими и башкирскими двуязычными детьми в России: Республика Башкортостан и Татарстан) под руководством экспертов: профессора Христо Кучукова, профессора О.С.Ушаковой, профессора В.И.Яшиной, доцентами Г.Ф.Шабаевой, Р.Х.Гасановой.

Л.С.Выготский внес значительный вклад в наше понимание языка и мысли. Это исследование основано на концепции Л.С. Выготского относительно роли языка в развитии мышления ребенка. Язык - это обязательно то, что приобретается детьми в процессе слушания ими других в их социальном окружении. Дети усваивают эти знания и разговаривают не только с другими людьми, но и сами с собой; используя язык, они представляют мир и планируют свои действия. Как только язык обращается внутрь и слова

не произносятся вслух, они становятся мыслью. Современные философы и психологи сходятся во мнении, что язык играет важную роль в том, как люди думают.

Двуязычные дети оперируют двумя языковыми системами, и хотя явление двуязычия является более распространенным, чем «монолингвизм», остается открытым вопрос о том, как эти два языка помогают мышлению. В последние 3 – 4 десятилетия исследования с двуязычными детьми и их понимание теории разума стали представлять актуальный научный интерес. Существует спор о том, может ли двуязычие повысить способность ребенка обращать внимание на то, что другие знают и понимают. Проводятся исследования разных языков, но все еще недостаточно доказательств о роли различных процессов в овладении теорией разума. Представим краткую характеристику.

1) Одна известная теория, которая происходит из языка, предполагает, что дети будут лучше коммуницировать, функция исполнения – поле деятельности, которому Лурия уделял столь значительною историческую роль. Лурия в его разработке «ручных игр» для тестирования людей с повреждениями мозга интересовался ролью контроля и торможения внимания. В последнее время приобретение исполнительных функций стало одним из основных направлений науки о развитии. Двуязычные дети, как говорят, каждый день применяют в процессе речи контрольные функции выбора и подавления различных форм речи для различных категорий людей – говорящих на разных языках. В результате они также могут задержать и подавить «реальность ответов» в заданиях теории разума и добиться успеха раньше. Но на этот счет существует несколько противоречивых выводов.

2) вторая теория заключается в том, что двуязычным детям необходимо освоить «двойные представления», то есть, два слова для одного объекта параллельно их двум языкам, и они могут быть особенно сведущи в поддержании и сравнении конфликтующих представлений, в частности связанных с альтернативным именованием.

3) третья теория относит вероятную причину «ложного убеждения» к детскому умению синтаксического представления в грамматике, которое позволяет сопоставлять реальность и правду, поддерживаемую другим человеком в предложениях типа. Эти структуры годятся для воспроизведения «ложных утверждений» и обычно овладение формами происходит раньше овладения заданиями на ложное утверждение. Это находит подтверждение как у билингвальных, так и у монолингвальных детей, но остается неясным, необходимы ли для этого формы дополнения в каждом языке. Целью этой работы является проведение исследования с билингвальными носителями языка, для которых тюркский и турецкий языки являются родными и определение грамматические категории из их первых и вторых языков (Я1 и Я2) , которые играют роль в овладении теорией разума.

Работа противопоставит различные типы навыков, представленные в теориях 2) и 3), как предикторы объяснения «ложного утверждения». Комментирования обеспечат критерий оценки видов детского лингвистического опыта и автономно позволят провести важные лингвистические сравнения трех тюркских языков. В исследовании принимают участие 30 детей из Германии, говорящие на турецком и немецком, 30 детей дошкольного возраста из Татарстана - Россия (языки татарский и русский) и 30 детей, говорящих на башкирском языке (знающие усский и понимающие английский языки) - двуязычные дети из Башкортостана - Россия. Дети делятся на следующие группы: 1гр. 3-4 года, 2гр. 4-5 лет, 3гр. 5-6 лет. Детям предлагаются следующие тесты:

1. Две задачи «ложного убеждения» (неожиданное содержание и невидимое перемещение) – приблизительно 5 минут: ТЕСТ 1 и ТЕСТ 2

2. 8 вопросительные предложения – 3 мин.: ТЕСТ 3

3. Тест альтернативное наименование объектов на двух языках - 5-6минут ТЕСТ 4

4.Задание на исполнительную функцию, по работам Лурия (низкий вербальный тест) - 3- 4минуты. ТЕСТ 5.

5. Два рассказа по серии картинки (повествование) - приблизительно 5 минут. Общее время тестирования одного ребенка составляет примерно 20-22 мин. Для организации полного исследования будет запрошено разрешение Этнической комиссии, находящейся в

Елабуге в филиале Казанского Университета (Татарстан). Предполагаемый результат - опубликование статей в журналах SCOPUS и доклад о проделанном на международных конференциях.

Таким образом, данное направление имеет обширное поле для исследования.

Список использованной литературы.

1. Шабаева Г.Ф., Кондратьева Т.Н. Специфика подготовки педагогов к проектированию организованной образовательной деятельности речевого развития дошкольников (на материале Республик Башкортостан и Мордовия) [Текст] Проблемы современного педагогического образования. – Сборник научных трудов: – Ялта: РИО ГПА, 2019. – Вып. 63. – Ч. 1. – 499 с. 384-390.
2. Шабаева Г.Ф., Сыртланова Н.Ш. Этнокультурный компонент в решении задач речевого развития дошкольников (на материале ознакомления с фольклором) [Текст] // Проблемы современного педагогического образования. – Сборник научных трудов: – Ялта: РИО ГПА, 2019. – Вып. 65. – Ч. 4. – 340 с., 268-272
3. Шабаева, Г.Ф. Формирование готовности студентов к педагогической диагностике речевого развития детей дошкольного возраста [Текст]: автореф. дис. канд. пед. наук. – Москва, 2009. – 21 с.
4. Яшина В.И., Шабаева Г.Ф. Готовность выпускников Вуза к педагогической диагностике речевого развития дошкольников [Текст] // Инновационная деятельность в дошкольных образовательных учреждениях: Материалы III Международной научно-практической конференции. Москва - Пушкино: Институт развития образовательных технологий – МПГУ, 2010 – 692 с., с. 431 – 435.

WSN with Internet of Things (IoT) For Tracking Animals

Tanveer Baig Z
Faculty of Information Technology (IT)
Sambhram University, Jizzax, Uzbekistan

Abstract: Radio tracking is the strategy of collecting data about a creature using radio signs from or to a gadget conveyed by the creature called Radio collars. Wildlife radio telemetry research has advanced opportunities in studying animal populations, animal behavior, poaching activities, type of prey, home range size, type of habitat, reproduction, mortality, physiological characteristics, health monitoring, migratory routes and dispersal behavior can be followed through radio tracking. The radio collars are designed to have to less impact on the animal behavior, increase their detectability and maximize collar retention. The tracking device is placed around animal's ankle, neck, and wing. Modern tracking tools, has helped the researchers in wildlife to get more data and ultimately learn more about the environment. A scalable WSN based low of cost , small size , light weight , large battery backup, reusable, power efficient and real time radio collars using IOT will help in tracking and monitoring the animals in wildlife more effectively and also protect many endangered animals from the poachers.

Keyword: – Internet of Things (IOT), Wireless Sensor Network (WSN).

I. INTRODUCTION

Wildlife monitoring involves various method like capturing, trapping, captivity for experiments, Branding, mutilation, tag and bands. Tags are produced using an assortment of materials most generally metal or plastic and alphanumeric codes are utilized on Tags for individual or gathering acknowledgment. Bands in the form of Radio collars. Radio collars are utilized track the development of animals. This technique utilizes the transmission of radio signs to find a radio-transmitter that has been connected to an animal [14].Radio-transmitters can be glued to the skin, designed as a GPS collar or implanted or it is placed around animals neck, ankle or dorsal fin[14]. This method is used to monitor the animals for their life span which was not possible few decades back. The fitting of radio collar devices inherent risk like irritation around the animal's neck or changes in habitat or behaviour or sometimes death of animal. In order to prevent these issues,

collaring of animals has to be done in ethical manner by following general guidelines like checking device weight, total body weight of animal, study on the animal to be collared etc. The radio-collars and radio-labels utilized in India are of four kinds: (1) regular VHF, (2) Argos-in particular (PTT labels and collars), (3) GPS collars with an Argos uplink and (4) GPS collars with an Iridium uplink or ground download utility through VHF, UHF or GSM-network[10].

In the year 1976. L D Mech from US Fish and wildlife services introduced the radio telemetry in India, during which two sambars and three nilgai and two chitals and single wild boar was collared and tracked, later in 1983 the wild life institute of India, crocodile research centre, Hyderabad started the radio telemetry in complete manner during which 12 gharials were tagged and tracked [9]. Few species of animals collared include tiger, Asiatic lions, wild pigs, chital sambars and elephants etc. . . . The primary radio-telemetry concentrate on the tiger occurred in 1990 in Nagarhole National Park. [11]. The Gujarat Forest Department began collaring Asiatic lions to contemplate their development,domains, living spaces inclinations and track them when they move out of woods and when they enter regions of human residence. The state wild life division of Gujarat had clasp radio-collars on 75 lions to their domain [16] these collars are imported from Germany which has life span of 3 years. Rajasthan's wildlife management has recommended advanced radio collars for all tigers at Sariska and their round-the-clock monitoring .and collars are replaced with advanced GPS-enabled VHF collars.[16] Elephant tracking is the first and only GPS tracking system for elephants made in India by people for elephant. Planned by the Aane Mane Foundation (Bangalore) in selective coordinated effort with Geotraceur (France) and the Centre for Ecological Sciences (Indian Institute of Science, Bangalore),Elephant Tracking remembers early admonition framework for the moderation of HumanElephant Conflict, to spare human lives and all harms to crops[15]. The Uttarakhand state government had tied up with Wildlife Institute of India (WII) to tranquilise elephants and fit GPS-enabled radio collars around their necks s the objective is to monitor their movements in real-time WII team had tracked the elephants and recorded their location for every hour. The information recorded was shared with forest staff and guards, and village volunteer through mobile app. Radio collar with both GPS and VHF features cost 3.50 lakh in Indian rupees approximately and are imported from manufacturers from other countries (radio collar Vectronics is from Germany) [9]. Radio collars which has a drop off features are even more costly since the collars can be effectively isolated from the animal's neck through a signal. The detachable collars has to be replace in case it drops off s. so these are used only in emergency situation. There have been many cases in past where collars did not yield the result due to different reasons - battling, battery channel, and harm to neckline, extreme territories and others[18]. The radio collars which were utilized 49% experienced disappointments in that 21% endured specialized issues (signal halted or battery depleted), and 6.4%suffered mechanical issues (neckline or tag dropped, reception apparatus or neckline harmed)[17]. There were obscure explanations behind disappointment for 21.8% of the collars [17].

II. REVIEW OF LITERATURE

The segment presents the work completed applying WSN advancements to untamed life following in recognizing the behaviour, habitat, wellbeing observing and study the impacts of tracking device on developments and wellbeing of the animals in wild life.we also discuss various methods and techniques that have been employed in monitoring the wild animals which also include endangered species and other domestic and pet animals. We also discuss their limitation with respect to different parameters like type of collars used, animal populations, animal behaviour, poaching activities, type of prey, home range size, and type of habitat, reproduction, mortality, physiological haracteristics, health monitoring, migratory routes and dispersal behaviour.

Ayesha Naureen et al. [1] propose Multi zone Multi Hierarchical (MZMH) framework system utilizing Localization and Mobility technique (LMM) with non GPS sensors in which the heaviness of GPS beacon was decreased contrasted with ZEBRANET as it was with non GPS sensors, with exact area inside the short range. the framework additionally diminished the general information assortment time since information was gathered from zones and the framework was adaptable relying upon the size of region ,this kind of framework upheld exact area just for short range

because of utilization of non GPS sensors. Zachary G et al. [2] proposed an expandable GPS Collar for new conceived white tail Fawn to discover the body condition, collar maintenance time, measure the neck size, trustworthiness of collar, indications of hair loss, collar wellness since the plan of the collar was for new born white tailed fawn the transmitter and battery size to be viewed as need as this adds to weight of collar to the neck and collar should be less obtrusive. Kathryn An et al.[3].studied the effect of radio collars and radio markings on hostage non domesticated horses, the examination was directed to distinguish singular conduct, body condition, preparing, neck surface, standing and biting conditions however the investigation was accomplished for captive feral horses and burros rather than free feral horses which would yield different outcomes. Daniel Cascado-Caballero et al. [4]. Proposed a wsn collar with GPS for separation assessment for following apprehended creature utilizing ZIGBEE dependent and obtain signal quality. The model additionally furnished with the data on the collar status whether it is joined or isolates from the animal's body however the framework did not considered the separation assessment for collar which are confined or not moving. Pier Paolo Loreti et al. [5] concentrated on pink iguana which is an endangered type of reptile family utilizing GPS tracking and IOT where the creature was followed and observed even in brutal condition and IoT was utilized for significant distance correspondence. The GPS receiver was without communication and power supply unit additionally the following utilized ultra-high frequency and device lifetime was exceptionally less. In the examination proposed by Thierry Antoine et al. [6] LoRa and LPWAN innovations were utilized in collars for genuine representation of information like abnormal behaviour, death of animal, animal isolated from livestock... The device size and energy utilization to be decreased and device experienced deferral in sending continuous position of animal. Sharanya Krishnamurthy et al. [7] proposed GPS and GSM based radio collars interfaced with pulse sensor for observing the behaviour of tiger in the habitat, the collar power utilization was high and radio belt would have been solar oriented alongside with 5v battery to lessen power utilization. In view of the above related work we can make following observations that only few studies have focussed or dealt with poaching and unlawful dealing of endangered species of wild life (ii) weight of the radio collars to be lessen however much as could reasonably so it do not make deterrent around the animal's neck (iii) Use of WSN and IOT for real data and long range radio communication. (iv).Deployment cost to be diminished (v) scalability and collar reuse must also be considered.

III. WORLD WILDLIFE FEDERATION MEASURES FOR MONITORING ENDANGERED SPECIES

The world wildlife federation has globally referred few animals as endangered due to their extinction. The federation has initiated few measures to track and monitor those endangered species of wildlife. The below Table 1.shows the monitoring measures and techniques followed to protect and conserve such species.

Type of Animal	Risk	Technology used	Parameters	Threats
Snow leopard	Vulnerable	Satellite GPS collar	Snow leopards' behaviour, range, use of the landscape, and factors that threaten their conservation	Poaching, Retaliatory killings for preying on livestock, and habitat loss. In the Himalayas
Tiger	Critically endangered	Video traps	estimate population size and distribution as well as habitat use	poaching, retaliatory killings for preying on livestock
AMU leopard	Endangered	Video traps	Estimate population size and distribution and habitat use	reducing illegal and unsustainable logging practices,

Table 1: world wildlife monitoring

IV .WILDLIFE MONITORING MEASURES TAKEN IN INDIA

Wild life Institute of India (WII) has taken initiative for monitoring and protecting wild animals which include endangered species like Tiger also. Below Table 2 shows the monitoring methods used in India

Name of Animal	Initiative	Parameters
Tiger	Tiger Task Force CaTRAT software	Number of tigers, their territory, chasing behaviour[12]
Elephants	Fortify the measures for insurance of elephants against poachers and unnatural passing [12].	Habitat and Migratory Routes
Crocodile	Building up safe-havens to elevate hostage rearing to improve the board; and to include the nearby individuals in the project [12].	Ensure the rest of the number of inhabitants in crocodiles and their common environment [12].
Turtle	Readiness of a guide of rearing locales of Sea Turtles[12];	Distinguishing proof of rearing spots and living spaces along the coast line, and transient courses taken via Sea Turtles [12].

Table 2: Monitoring Methods in India

V .STUDY ON TIGER MONITORING IN INDIA AND OTHER COUNTRIES

As indicated by National Tiger protection fourth pattern of National tiger status evaluation of 2018-19 Conducted through Camera Traps introduced at different Tiger Reserves in India is most exact review in 2018-2019, 381,400 km 2 of forested living spaces of 20tigers involved states was led in which foot study of 522,996 km was accomplished for meat eater signs and prey bounty assessment. Camera traps where conveyed to screen natural life developments during which 34,858,623 captured of which 76,651 were of tigers and 51,777 were of panthers [12]. A sum of 2,461 individual tigers (>1 year old enough) were photographed. The general tiger population in India was assessed at 2,967 Out of this, 83% were really camera caught singular tigers and 87% were represented by camera-trap based catch markrecover and staying 13% assessed through covariate based models[12].

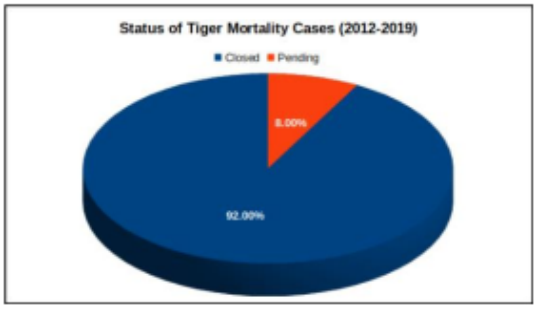

Fig 1: Tiger Mortality cases from 2012-2019.

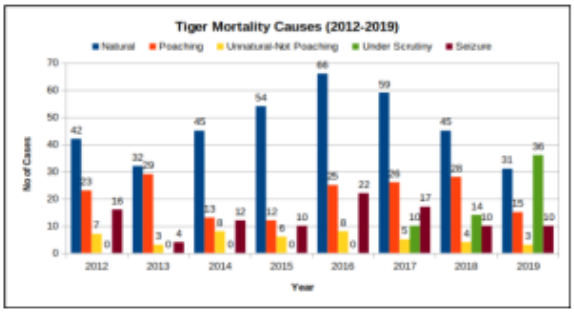

Fig2: The causes of Tiger Mortality in India[9-12].

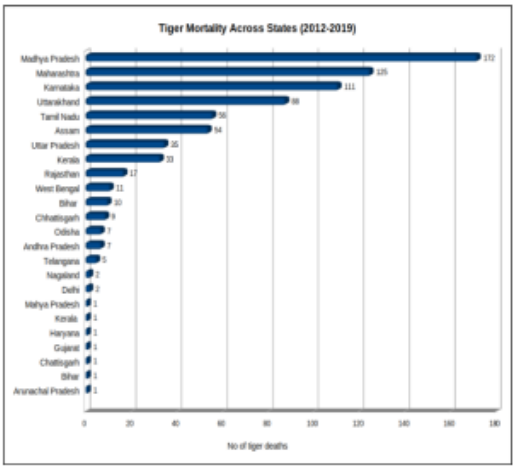

Fig3: Tiger Mortality Across different states in India

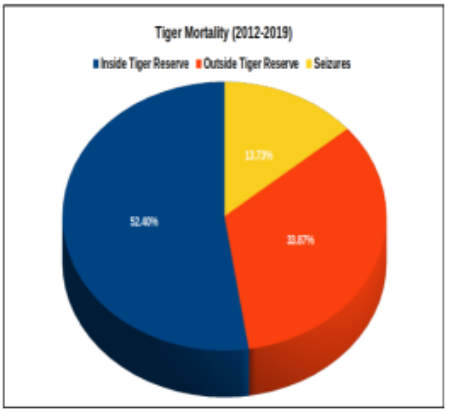

Fig 4: Tiger Mortality inside and outside the tiger reserve [9-12]

VI. CONCLUSION

The work presented in this paper has brought many devices, conservation method which have been implemented in order to track and monitor different species of wild life which are successful in their own way but still the number of poaching, illegal trades and illegal activities has not stopped. In many countries implementation of monitoring and tracking devices are constraints in terms of cost and some places the devices did not yield proper results due to which the animals were not tracked in real time. In many tiger reserves camera traps were installed but unfortunately report from National Tiger Reserve shows that many tiger were poached inside the forest reserve. A WSN based radio collars with low cost, long range, small size, low weight, high resolution, low latency will assist with observing and improve the not just animals in wild life likewise the other domestic animals.

VII. ACKNOWLEDGEMENT

I would like to extend my sincere gratitude to my research guide r.Chandrasekar Shastry for his dedicated help, advice, inspiration, encouragement and continuous support.

VIII. REFERENCES

[1].Ayesha Naureen, Ning zhang, Steve furber, and Qi shi *"A GPS-Less Localization and Mobility Modelling (LMM) System for Wildlife Tracking"* date of publication May 26, 2020, date of current version June 11, 2020. Digital Object Identifier 10.1109/ACCESS.2020.2997723. [2]. Zachary G. Wesner, Gino J. D'Angelo, Andrew S. Norton, David A. Osborn, and Tyler R. Obermoller, Daniel B*." Evaluation OF GPS-sized Expandable Radio Collars Designed for WhiteTailed Deer Fawns"* Warnell School of Forestry and Natural Resources, University of Georgia, Athens, GA 30602

[3].Kathryn A. Schoenecker, Sarah R. B. King .Gail H. Collins. "Evaluation of the impacts of radiomarking devices on feral horses and burros in a captive setting" Human–Wildlife Interactions 14(1):73–86, spring 2020 • digitalcommons.usu.edu/hwi

[4].Daniel Cascado-Caballero, Lourdes Duran-Lopez, Juan Pedro Dominguez-Morales. "Implementing a Distance Estimator for wildlife tracking system based on 802.15.4". 1 December 2019 Electronics 2019, 8, 1438; Doi: 10.3390/electronics8121438 www.mdpi.com/journal /electronics

[5].Pier Paolo Loreti , Alexandro Catini , Massimiliano De Luca , Lorenzo Bracciale and Gabriele Gentile and Corrado Di Na . "The Design of an Energy Harvesting Wireless Sensor Node for Tracking Pink Iguanas" Sensors 2019, 19, 985; Doi: 10.3390/s19050985

[6].Thierry Antoine-Santoni, François-Marie Manicacci and Jean-Sebastien Gualtieri "AMBLoRa: a Wireless Tracking and Sensor system using Long range communication to monitor animal behavior" Conference: The Seventh International Conference on Smart Cities, Systems, Devices and Technologies, At Barcelona July 2018

[7].Sharanya Krishnamurthy, Dr Gayathri S '' Prevention of Poaching of tigers using Wireless sensor network "978-1-5386-0646-9/17/$31.00 ©2017 IEEE.

[8].K. Sankar, Qamar Qureshi, Parag Nigam, P.K. Malik, P.R. Sinha, R.N. Mehrotra, Rajesh Gopal, Subhadeep Bhattacharjee, Krishnendu Mondal and Shilpi Gupta" Monitoring of reintroduced tigers in Sariska Tiger Reserve, Western India: preliminary findings on home range, prey selection and food habits" Mongabay.com Open Access Journal - Tropical Conservation Science Vol.3 (3):301-318, 2010

[9]. Jhala Querishi, Q. and Nayak ,A,k, "Status of Tigers, co-predators and prey in India", Summary Report National Tiger Conservation Authority Government of India ,Wildlife Institute of India ,TR NO /2019/05

[10]. www.ranthamborenationalpark.com

[11]. www.animalbiotelemetry.com

[12]. projecttiger.nic.in

[13]. timesofoman.com

[14]. bioone.org
[15]. www.elephanttracking.org
[16] Girasiaticlion.blogspot.com
[17].previewanimalbiotelemetry.biomedcentral.com
[18]. www.hindustantimes.com
[19]. www.ijtrd.com
[20]. worldwidescience.org
[21]. cattlehillwindfarm.com

НЕПРЕРЫВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Дуйшеев Женишбек Аматисакович
к.и.н., профессор Международный университет им К.Ш.Токтомаматова
(Жалал-Абад, Кыргызстан) duysheev@mail.ru
Мамадалиева Клара Акимовна – преподаватель
Международный университет им К.Ш.Токтомаматова
(Жалал-Абад, Кыргызстан) prepod.2022@mail.ru

Аннотация

В этой статье рассматривается значительное постоянное образование для будущих педагогов и его роль в определении качества образования. Авторы требует регулярного повышения квалификации и навыков педагогов в частом образовательном процессе, где требования и подходы к обучению постоянно повышаются. В статье описывается различные формы непрерывного образования, такие как профессиональные курсы, участие в конференциях и семинарах, онлайн-обучение и наставничество, которые позволяют будущим педагогам добиваться прогресса в исследованиях, передовой практике и методиках обучения. В соответствии с соглашением о продлении срока поддержки со стороны государственных органов и образовательных учреждений для создания будущей среды статья обращает внимание на различные пути и возможности устойчивого образования, такие как участие в профессиональных сообществах, профессиональные конференции и семинары, онлайн-курсы и вебинары, а также программы наставничества и коучинга. В соответствии с достигнутым прогрессом, инвестирование в непрерывное образование педагогов является стратегической мерой, повышением качества образования и успешным развитием общества. Статья заключает, что непрерывное образование должно стать частью профессиональной жизни каждого педагога, а поддержка со стороны государственных органов и образовательных учреждений является важной задачей в развитии и содействии непрерывному восстановлению педагогов.

Ключевые слова: *непрерывное образование, педагогическое образование, профессиональное развитие, качество образования, инновации в образовании, актуализация знаний, профессиональные курсы, конференции и семинары, онлайн-обучение, наставничество, профессиональная рефлексия, стимулирующая учебная среда, инвестирование в образование, государственная поддержка, развитие педагогической профессии*

Непрерывное образование является уникальным и важнейшим компонентом модели «Университет 4.0», получившей распространение во всем мире и ставшей тенденцией в образовательном процессе (эдукационная система). «Университет 4.0» — университет четвертого поколения. В качестве первого поколения, Болонского университета, в 1088 году открылся университет аль-Азхар, который начал свою работу как медресе в 970 году и вступил на гражданский путь преподавания в 988 году. Особенность этого в том, что процесс двусторонний: наставник-ученик, педагог-студент. Второе поколение университетов - XIX век. Начинается в Университете Гумбольдта. Преимущество этого в том, что он состоит из троицы «профессор-студент-наука». Можно сказать, что четвертое поколение университетов, о котором мы говорим, состоит из «профессор-студент-научное-инновационное-цифровое-бизнес-сообщество». Непрерывность обучения является неотъемлемой частью этого поколения университетов. Ведь непрерывное обучение в первую очередь направлено на

повышение конкурентоспособности специалистов на рынке труда и включает в себя все виды обучения (онлайн, оффлайн). Идея непрерывного образования возникла как реакция на стремительные изменения в науке и производстве, и в большинстве стран оно в первую очередь тесно связано с образованием, а инновационный характер его программа отражается в ракурсе образования, соответствие требованиям рынка и широкое использование технологий дистанционного обучения. Содержание и технологии непрерывного образования направлены на подготовку инновационно- ориентированной личности.

Образование играет решающую роль в развитии общества, и качество образования зависит от значимости выступления педагогического сообщества. Будущие педагоги, высокие требования и требования современной эры, должны обладать адекватными знаниями и навыками, чтобы свободно обучать и воспитывать молодое поколение.

Современный педагог сегодня постоянно в поисках активных инновационных технологий, чтобы подготовить своих студентов и сделать их конкурентоспособными в быстро меняющимся мире. Непрерывное профессиональное обучение известная истина и актуальна сегодня. Педагогу уже через несколько лет необходимо повышение квалификации, так как уровень его профессиональной компетентности должен значительно превышать базовое образование, полученное в вузах. Образование — непрерывный процесс, направленный на воспитание интеллектуального нравственного культурного развития и профессиональной компетенции членов общества. Создание необходимых условий для формирования и развития личности на основе национальных и общечеловеческий ценностей — главная задача образования. Государство гарантирует приоритетные направления в развитии системы образования ориентируясь на уровень развитых стран. Непрерывное образование должно всегда быть приоритетным направлением в деятельности педагога. В этой статье мы рассматриваем постоянное образование для будущих педагогов и его восприятие для получения качественного образования. На основе анализа социальной роли непрерывного образования в жизни человека исследователи этого процесса определяют образование как фактор общественного развития, условие производственной деятельности, условие обогащения духовной жизни человека, самосознания и психического развития, и расширение сферы общения.

Современные программы непрерывного образования должны основываться на следующих принципах:

• последовательность (систематическая);
• модульный состав (структура) программ;
• грамотный подход;
• оптимизация занятий в классе;
• использование современных методов обучения и новых информационных технологий;
• коллекторная система образования.

Правила, дающие право на распространение и развитие непрерывного образования в Кыргызской Республике, предусмотрены Законом Кыргызской Республики «Об образовании». Согласно его соответствующим статьям, «дополнительное образование взрослых (в том числе переподготовка и повышение квалификации кадров) осуществляется через систему различных видов и видов организаций образования в соответствии с национальной системой квалификаций»[2]. «Основной задачей дополнительного образования взрослых является полное удовлетворение потребности личности в совершенствовании своих знаний, реализации своих способностей и изменении своей квалификации» [2].

Кроме случаев, предусмотренных законом [2], в пределах своей компетенции будущий педагог имеет возможность ознакомиться с соответствующими статьями международных правовых актов, ратифицированных Кыргызской Республикой. Поскольку согласно статье 28 указанного закона (право на работу педагогам) «Право на работу учителем предоставляется лицам, получившим необходимое образование и имеющим соответствующую педагогическую квалификацию, за исключением случаев,

предусмотренных в ст. Эта статья. Лица без педагогического образования и квалификации имеют право работать на педагогической (преподавательской) работе в следующих случаях:
- прошел переподготовку;
- занятия проводились в порядке репетиторства и обучения.

Как правило, в качестве преподавателей в профессиональной организации высшего образования допускаются лица со степенью магистра и выше.

К педагогической работе не допускаются лица, имеющие судимость или имеющие медицинские противопоказания, перечень которых определяется законом Кыргызской Республики. А согласно правам и обязанностям учителей (статья 29), учителя:
- свободно выбирать методы и виды организации педагогической работы;
- распространять педагогический передовой опыт;
- защищать свою репутацию и профессиональное достоинство;
- требовать соответствующих условий для профессиональной деятельности.
- имеет право повышать свой профессиональный уровень и квалификацию за счет государства в порядке, определяемом Правительством Кыргызской Республики[2].

Определение непрерывного образования педагогов:

-Непрерывное образование педагогов представляет собой системную и постоянную форму образования, направленную на повышение профессиональных знаний, навыков и компетенций педагогов на протяжении всей их профессиональной карьеры. Эта концепция обеспечивает ожидаемое обновление и адаптацию педагогического сообщества к изменению шаблонов и инновациям в области образования.

Значимость постоянного образования для будущих педагогов:

- Актуализация знаний и навыков: Образовательные требования и постоянно развитые методы, поэтому будущие педагоги должны быть в курсе последних научных достижений, перед педагогическими исследованиями и технологиями. Непрерывное образование требует возможности обновления своих знаний и развития новых компетенций.
- Внедрение инноваций в образование: Свобода распространения, будущие педагоги могут изучать и внедрять новые методы обучения, использовать инновационные технологии и разрабатывать эффективные учебные программы. Это помогает им создавать стимулирующую и эффективную учебную среду для студентов и профессиональные рефлексии у будущих педагогов. Они могут анализировать свою практику, и осознавать потребности в развитии. Это позволяет им улучшать свою работу и постоянно заниматься в своей профессии.

Формы непрерывного образования:

- Профессиональные курсы и тренинги: Будущие педагоги организуют специализированные курсы и тренинги, которые позволяют им освоить новые методики обучения, педагогические навыки и знания по предметным областям.
-Онлайн-курсы и вебинары.

В настоящее время будущие педагоги широко пользуются вышеуказанными правами, в связи с новой информацией, новыми требованиями, условиями и правилами таких организаций, как PISA (Программа международной оценки учащихся), TIMSS (Тенденции в области международной математики и естественных наук), PIRLS (Прогресс в международной Обучение и образование) Целесообразно не разрывать отношения с педагогическим коллективом школы, которую он окончил, в течение многих лет (учитывая особый характер профессии педагога - практически на протяжении всей жизни) с целью знакомства и посоветуйтесь с ним. Например, наши молодые учителя нередко получают информацию о примерах Финляндии[4;6] и Сингапура[5], где система образования Кыргызстана в последние годы является образцовой, из пройденных ими исследований. Теперь предстоит задача привить будущим педагогам непрерывное образование, которое «век живи, век учись» по указанию известного древнеримского философа Луция Аннея Сенеки. Это непростая задача — это большой вызов. Наш многолетний опыт показывает, что сегодня молодым педагогам нетрудно заметить невидимые преграды на пути к

непрерывному образованию. В большинстве случаев люди и сообщества сопротивляются изменениям, потому что они привыкли быть пассивными. В таких учреждениях или педагогических коллективах с большим трудом внедряются новые производственные технологии, почти не меняются методы подготовки и переподготовки кадров. Несмотря на очевидную потребность в переменах, не хватает способности к принятию быстрых рациональных решений, гибкости и последовательности действий. В качестве ситуаций, препятствующих развитию творчества и позитивного отношения к жизни, можно отметить следующие:

• избежание рисков;
• постоянное стремление к успеху (без правильного направления на первое);
• модели мышления и поведения (стереотипы);
• совместимость (приспособление к форме, а не к содержанию);
• нонконформизм (нелюбовь к чужим идеям и воображению);
• действия должным образом не оцениваются руководством;
• слабость работодателей (стейкхолдеров).

Мы хотели бы указать на необходимость целенаправленной организации самостоятельной работы на местах как попытки устранения вышеуказанных препятствий. Ведь самостоятельная работа – это время, когда у студента (будущего педагога) есть возможность проявить активность в ходе своей деятельности, и она идет параллельно с формированием и развитием отношений с педагогическим коллективом. При разделении самостоятельной работы на виды мы встретили мнения многих педагогов и на их основе остановились на следующих трех видах:

• Упор на овладение литературой и техническими средствами, содержащими содержание теории учебников;
• создание условий для усвоения обучающимся учебной информации, формирование умения передавать полученные знания;
• Осознание непрерывности обучения для обучения.

На наш взгляд, более высокие уровни являются дорожной картой для организации основных управленческих целей самостоятельной работы студентов, а затем усложняется следующий уровень.

Мы не говорим, что вышеперечисленные виды самозанятости являются всеобъемлющими и окончательными. Для будущего педагога вполне возможно внести коррективы в эффективную организацию самостоятельной работы по источникам материалов, цели и задач учебно-воспитательного процесса, типу урока.

Таким образом, самостоятельную работу будущих педагогов в учебном процессе можно определить как непрерывное саморазвитие, внутренне мотивированное с высоким уровнем познавательной свободы под внешним контролем. Мы считаем, что самостоятельная работа приводит к положительному мотивационному обучению, профессиональным навыкам и личностным качествам, которые очень необходимы педагогу - самостоятельности, активному познанию, будущему профессиональному саморазвитию.

Заключение

Непрерывное образование – единственный способ повысить эффективность работы педагога. Гибкость в обучении может быть достигнута только посредством непрерывного образования.

Непрерывное образование будущего педагога является установлением профессионального развития и повышением качества образования. В большом мире, где требования и подходы к обучению постоянно развиваются, педагоги должны быть готовы к решению задач и внедрению новых педагогических занятий.

Значимость непрерывного образования состоит в актуализации знаний и навыков, применении инноваций в образовании и развитии профессиональных рефлексии. Через профессиональные курсы, участие в конференциях и семинарах, онлайн-обучение и

наставничество, будущие педагоги могут получить доступ к актуальным исследованиям, передовой практике и новым методикам обучения.

Непрерывное образование должно быть частью профессиональной жизни каждого педагога. Государственные органы, образовательные учреждения и педагогические сообщества должны поддерживать и поощрять участие в непрерывном образовании, доступ к образовательным ресурсам и создание благоприятных условий для развития педагогической профессии.

Непрерывное образование будущих педагогов должно быть осознанным и системным подходом, который содействует построению качественной образовательной системы и влияет на благоприятные условия для развития каждого обучающегося. Непрерывное образование или «обучение в течение всей жизни» ориентирует процесс обучения на использование методического потенциала, развитие самостоятельности путем исследовательской деятельности. Все инновационные подходы превращают обучение в модель общения в реальном творческом процессе, предполагающим активный обмен знаниями, идеями, способами деятельности. Непременным требованием к образовательным системам становиться умение учить учиться, а человеку — потребность учиться на протяжении всего жизненного цикла.

Литература

1. Дарлинг-Хаммонд, Л., и Ричардсон, Н. (ред.). (2009). Справочник по образовательной политике. Издательство Педагогического колледжа.
2. Гаски, Т.Р., и Юн, К.С. (ред.). (2009). Профессиональное развитие в образовании: новое Перспективы и практика. Издательство Педагогического колледжа.
3.Дарлинг-Хаммонд, Л., и Маклафлин, М.В. (ред.). (2011). Политика поддержки профессионального развития в эпоху реформ. Издательство Педагогического колледжа.
4. Фуллан, М. (2015). Принципал: три ключа к максимальному воздействию. Джосси-Басс.
5. Харгривз, А., и Фуллан, М. (2012). Профессиональный капитал: преобразование преподавания в каждой школе. Издательство Педагогического колледжа.
6. Дуйшеев Ж.А., Нурдинова Ж.Д. Повышение квалификации будущих учителей Народное образование. XII Международный научно-практический симпозиум на тему «Духовно-нравственное развитие человека, физическое воспитание и гражданское самосознание – актуальная проблема современности». стр. 108-111. ISSN 0132-618X ISSN 1694-8602(online)

03. Пилипенко Е.А., ФГБОУ ВО БГПУ им. М. Акмуллы
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ ПЕДАГОГОВ ВО ВЗАИМОДЕЙСТВИИ С РОДИТЕЛЯМИ ВОСПИТАННИКОВ

Пилипенко Елена Алесандровна
старший преподаватель ФГБОУ ВО БГПУ им. М. Акмуллы, Россия
Телефон: +7(917)75-57-446
yavkina@inbox.ru

Аннотация: в статье рассматриваются вопросы взаимодействия педагогов и родителей дошкольников, представлен статистический анализ результатов анкетирования, прослежена актуальность в вопросах развития детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: компетентность, Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования, взаимодействие, детский сад, семья.

Дошкольный период - один из самых важных этапов в развитии личности человека [3]. Этот период еще называют сензитивным для развития ребенка, поскольку он влияет на весь ход развития дошкольника под влиянием среды. Благоприятную среду создают два главных социальных института - семья и детский сад, которые стоят у истоков развития ребенка и определяют его траекториию становления. Однако, взаимодействие этих двух социальных институтов имеет ряд сложностей, и большая часть проблем взаимодействия

вызвана разбалансированностью процессов воспитания в семье и дошкольной образовательной организации.

Одной из приоритетных задач Федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования (ФГОС ДО) является «обеспечение психолого-педагогической поддержки» семьям воспитанников и «повышение компетентности родителей в вопросах образования и развития детей». ФГОС ДО выделяет ряд условий, обеспечивающих успешную реализацию образовательной программы, и одно из них «поддержка родителей (законных представителей) в воспитании детей, охране и укреплении их здоровья, вовлечение семей в образовательную деятельность». В соответствии с ФГОС ДО дошкольная организация обязана: «информировать родителей (законных представителей) и общественность относительно целей дошкольного образования, общих для всего образовательного пространства Российской Федерации, а также о программе, и не только семье, но и всем заинтересованным лицам, вовлеченным в образовательную деятельность; обеспечить открытость дошкольного образования; создать условия для участия родителей (законных представителей) в воспитании детей, охране и укреплении их здоровья; обеспечить вовлечение семей непосредственно в образовательную деятельность [1]. Для реализации основных положений ФГОС ДО в детском саду организуется работа педагога с родителями и в настоящее время эта работа больше переносится в дистанционный формат. В рамках дистанционного взаимодействия педагогов с родителями реализуется позиция партнерства, построения диалога. Разнообразие интерактивных форм взаимодействия дает возможность педагогу наладить взаимоотношения с семьями воспитанников, продолжать показывать, а тем самым просвещать родителей в вопросах развития дошкольника. Охватив различные области взаимодействия детского сада и семьи, нами были составлены вопросы анкеты. Научный интерес состоял в том, чтобы определить уровень востребованности взаимодействия с педагогом, получение знаний о видах деятельности воспитателя и ребенка, участие в жизни группы, ориентированность в интересах ребенка, определение категории «норма» развития и многое другое. Анкетирование проводилось в детских садах Республики Башкортостан, в количестве 64 респондентов. В анкету вошли вопросы: почему вы воспользовались услугами дошкольного образовательного учреждения; удалось ли вам выстроить взаимоотношения с воспитателем группы, если нет, то почему; удовлетворены ли вы воспитанием ребенка в дошкольном образовательном учреждении; удовлетворены ли вы отношением ребенка с педагогом; удовлетворены ли вы отношением ребенка со сверстниками в группе; сталкивались ли вы с проблемой отказа ребенка идти в детский сад? По какой причине; испытываете ли вы трудности в воспитании своего ребенка; как часто вы обращаетесь за помощью к педагогу группы; всегда ли вы получаете ту информацию, в которой нуждались; готовы ли вы к специальным занятиям, тренингам, посещению мероприятий в рамках деятельности семейного клуба; что может, на ваш взгляд, способствовать сотрудничеству семьи и детского сада. Итоги анкетирования показали положительные отношения между педагогом и родителями группы; 2% родителей сомневаются, что нашли общий язык с воспитателем, т.к. нет свободного времени для общения (занятость на работе). 100 % родителей считают положительными отношения воспитатель-ребенок, ребенок-сверстники. Многие обращаются за помощью к воспитателю и всегда получают ее. Проанализировав ответы родителей и, учитывая ежедневные педагогические ситуации во взаимодействии родителей и педагогов, решили расширить границы знаний о развитии ребенка, сместив акцент на дошкольном периоде самих родителей и тем самым, соотнести с полученными результатами первой анкеты. Собственные воспоминания о дошкольном периоде являются первым практическим опытом в понимании руководства воспитателя и детей. 75% опрошенных родителей сравнивают своих воспитателей с воспитателями детей и, таким образом, определяя уровень компетентности педагогов. В большинстве семей в воспитании детей участвуют другие члены семьи: бабушки и дедушки – 90% (18), другие родственники – 20% (4); никто не

помогает семье 1%. Во всех семьях, по оценке опрошенных, доброжелательная, спокойная, радостная эмоциональная атмосфера.

В воспитании детей родителями используются методы: личный пример – 35% , чтение книг – 55%, занятия и игры с детьми – 75%, беседы – 45%, поощрения – 90%. Дети выполняют посильные трудовые поручения в 70% семей. В виде поощрений родители используют подарки – 75%, похвалу – 95%, ласки – 15%. В анкетах опрашиваемые указали такие наказания, как угрозу лишения подарка, развлечения, мультфильмов – 75%, 35% опрошенных используют словесное наказание; физические наказания не указал никто. На вопрос анкеты: «Из каких источников вы получаете информацию о воспитании?» родители ответили следующим образом: СМИ (радио, ТВ, газеты, журналы) – 20% , специальные книги о воспитании – 40%, беседы с друзьями и знакомыми – 60%, беседы с педагогами сада – 70%. Опрошенные родители считают, что большое влияние на ребенка оказывают в равной степени и семья, и сад – 50%. Большинство родителей (75%) считают, что в решении проблем в воспитании детей может помочь информирование воспитателя об особенностях развития их ребенка. 35% родителей хотели бы получать помощь в воспитании в виде педагогической литературы, практических занятий – 25%, советов по воспитанию – 10%.

Таким образом, большинство родителей признает роль детского сада в воспитании детей. Ответы показывают, что родители доверяют мнению педагогов, оценивают их профессионализм, компетентность и готовы обратиться к ним за советом и помощью. Большинство совпавших ответов показывает, что взаимодействие педагогов группы и родителей воспитанников осуществляется на высоком уровне. По мнению родителей, данная работа является необходимой. Считаем, что для осуществления просвещения родителей по вопросам взаимодействия, развития дошкольников, педагогам необходимо разработать рекомендации, провести практические и теоретические консультации для решения психолого-педагогических ситуаций, рекомендовать актуальную современную педагогическую литературу [2].

Мы понимаем, что взаимодействие родителей и детского сада требует длительного времени, долгого, бережного и кропотливого труда, процесс, который постоянно подвержен корректировки, но, тем не менее, такой необходимый для полноценного развития детей дошкольного возраста.

Список использованной литературы

1. Федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования. - М., Перспектива, 2014. – 32 с.

2. Пилипенко Е.А. Аспекты готовности будущих воспитателей к взаимодействию с семьей воспитанника// Научные достижения высшей школы 2020: сборник статей Международного научно-исследовательского конкурса – Петрозаводск : МЦНП «Новая наука», 2020. – 158 с.

3. Соснина Наталия Викторовна, Старобина Елена Михайловна Взаимодействие дошкольного образовательного учреждения с семьей // ЧиО. 2010. №4. С.25

THE ENGLISH AND FORTIGN LANGUAGES UNIVERSITY
(A Central University established by an Act of Parliament)
Hyderabad 500 007.India Ms. Adiba Kasimova Begalievna
Doctor of philosophy in Russian.

THE PHILOSOPHY OF “EMPTY” IN THE NOVEL “CHAPAEV AND EMPTINESS

”Annotation; The article examines the Buddhist foundations of Pelevin's philosophy, used by him in his novel "Chapaev and Emptiness". In this novel, we are interested in Pelevin's aspiration through Eastern philosophy to show the duality of the world of the human soul and the ways of reconciling the world and the relationship of these two worlds. Key words: emptiness, enlightenment, Buddhism, love, duality.

ФИЛОСОФИЯ «ПУСТОТЫ» В РОМАНЕ «ЧАПАЕВ И ПУСТОТА» Аннотация: в статье исследуется буддистские основы философии Пелевина, используемые им в своем романе «Чапаев и Пустота». В этом романе нас интересует стремление Пелевина через восточную философию показать двойственность мира души человека и пути согласования мира и взаимосвязи этих двух миров. Ключевые слова: пустота, просветление, буддизм, любовь, двойственность.

Всем известно, что каждый человек на планету Земля приходит со своими предназначениями. У каждой души есть своя обязанность при жизни. Выполняя свою миссию, человек познает себя. Исполнение этой обязанности зависит от того, как мы живем, думаем и умираем. При этом человек не должен жить ради своих собственных эгоистических целей. Потому что у него есть задача, исполняя которую, он узнает истину. Чтобы жить счастливо на этой планете Земля, человек должен постичь себя. Основной целью его на Земле является выражение Безусловной любви. Каждая душа должна выражать эту любовь при любых испытаниях, предлагаемых ему жизнью. Как известно, самопознание человечества требует множества испытаний, посланные им в этой жизни. Разумеется, это произойдет тогда, когда каждая душа сумеет пройти через множества испытаний, т.е. через жизненные учения. Только тогда она сможет достичь Просветления. Помимо этого, духовное развитие и Просветление является основной целью каждого из нас. Свободный человек обязан познавать себя. Однако, возникает вопрос, что означает само слово Просветление? Просветление - это освобождение души от страданий. Тем временем, хотим отметить, освобождение души от страданий достигается через прощение самого себя. Отсюда вытекает следующая особенность, чтобы достичь своего Высшего Я, каждая душа должна принимать всю реальность и жизнь такой, какая она есть. Жизнь надо любить с любыми недостатками. Следует отметить, что современный мир изменился. Множество писателей стала интересовать тема познания самого себя. Ведь недаром говорят, Человек познав себя, достигает истины. Среди таких просветителей, писателей мы с большим интересом читаем произведения известного русского писателя В.О. Пелевина. Иллюзорность мира, понятие об учении буддийской философии, метафизические проходы, переход в другую реальность, пробуждение высшего "Я", а также понятие о пустоте является главной темой произведения. Поскольку у нас речь идет конкретно о Пустоте, мы попытаемся глубже выяснить, что, по мнению буддистов, "Пустота" - это такой пластичный материал, что любовь может вылепить из нее что угодно и кого угодно. Понятие о Пустоте очень обширное. . Пустота – это полное ничто, и она не означает, что ничего не существует. О важности правильного понимания Пустоты хорошо было сказано буддистами, «Пустота – значит ли, что вещи не существуют в том виде, в котором их существование предполагается нашим страждущим эго» (1 Сюнрю Судзукки.) Все дороги ведут к пустоте и это то, что лежит в основе всего. То из чего рождаются время, пространство энергии, так как сама пустота вне времени и пространства. Следует отметить, одним из путей, чтобы понять буддийскую идею Пустоты, является понимание того, что в буддизме самое главное- это ум. Другими словами, суть Пустоты, не в том, чтобы объяснить нам «как устроен мир», а в том, чтобы мы могли достичь Освобождения. Для достижения Свободы придется отпустить все мысли, идеи, страдания, боль и т.д. Чтобы изменить свой взгляд на мир надо воспринимать его непосредственно. Как твердят буддисты, «Пустота – это вся реальность. Основа основ. Пустота рождает любовь. Любовь рождается из Пустоты. Пустота – это радость и полнота. На уровне Пустоты нет прошлого, ни будущего. Пустота – это, то из чего все появляется и куда все возвращается.

Настоящий момент между прошлым и будущим – это единственная реальность» (2. Сюнрю Судзукки.) Интересно в связи с этим отметить, что концепция Пустоты является центральной идеей романа Пелевина «Чапаев и Пустота», при присутствии в нем субъективного идеализма и экзистенциализма. Следует также отметить, что понятию «Пустота» выделено особое место в романе, включая название книги и фамилию главного героя. И она является завершающим смысловым термином основной идеи буддийско-философского романа «Чапаев и Пустота». «Не забивайте себе голову тем, что имеет отношение к настоящему, - сказал Чапаев. – В будущее, о котором вы говорите, надо еще суметь попасть. А может быть, вы попадаете в такое будущее, где никакого Фурманова не будет. А может быть, вы попадаете в такое будущее, где не будет вас» (3. В.О. Пелевин.) Как говорят буддисты, время не существует. Есть только данный момент, это называется сейчас. Прошлое уже прошло, оно не возвращается, а завтра зависит от наших мыслей сегодня. При обретении душевной свободы человек все понимает сначала умом, позднее душой. К тому же по учению Буддизма, только после душевной свободы, человек может достичь колоссальной свободы. Именно, так и интерпретируется суть буддийской концепции Пустоты. Понятие Пустоты очень широкое, Пустота – это не существующее недостижимое состояние в нашей реальности. Броневик Чапаева, на котором Пустота совершает побег, не случайно имеет щели, похожие на полузакрытые глаза Будды. И сам побег есть вариация на тему «освобождения от мира страдания». Только отказавшись, от иллюзорного Я и веры в реальность мира, через просветление и полное отсутствие мыслей можно достичь Нирваны. Нирвана – это Ничто, Никто и Нигде. И Чапаев, учитель Бодхисатва для Петьки, радуется, услышав ответ на вопрос: «Где мы?» - «Нигде». Главный герой Пустота страдает раздвоением личности. Однако врач считает этот диагноз ложным. Поскольку у нас речь идет о Пустоте, Чапаев считает эту болезнь истинной. Так как, раздвоение, в отличие от других пациентов, помогает герою быть в разных мирах. А излечение Петьки соответствует эпизоду гибели Чапаева в уральских волнах. При этом в финале вечно живой Чапаев вывозит Пустоту во «Внутреннюю Монголию». Внутренняя Монголия -это тонкий мир человека, в который каждая душа ищет свой путь. Согласно буддийскому учению, цель изучения буддизма состоит не в том, чтобы изучать буддизм, а в том, чтобы изучать самих себя. Учение – это, объяснение того, что мы такое. Выдающийся философ Доген Дзенди учил нас, изучать себя, значит изучать буддизм, изучение себя - это значит забыть себя» (4. С. Рейчел.) Когда человек забывает себя, он действительно сливается едино с тем, что его окружает. Кроме того, в романе автор использовал несколько видов Пустоты. Один из этих уровней пустоты называется отсутствием конкретно существующего субъекта или объекта, то есть самодостаточной личности. « - А о чем было стихотворение? - Оно совершенно абстрактное. Там было о потоке времени, который размывает стену настоящего, и на ней появляются новые и новые удары, часть которых мы называем прошлым. Память уверяет нас, что вчерашний день действительно был, но как знать, не появилась ли вся эта память с первым лучом?» (5. В.О. Пелевин.) Если посмотреть другой вид пустоты, в романе, то она показывает отсутствие двойственности субъекта и объекта, или тот факт, что форма не существует сама по себе как естественная основа для слов или концептуального сознания, т.е. нет формы помимо пустоты, нет пустоты помимо формы. Где форма – там и пустота, где пустота там и форма. Основываясь на древнем тибетском, индийском комментариях в произведении «К Сутре сердца» говорится, что все живые существа и предметы зависят от обстоятельств и в своих частей и не могут существовать независимо от них. Они лишены собственного существования, потому что все явления обусловлены, их природа пустотна» (6.

Ошо.) Наш мир,который окружает нас мы создаем своими мыслями. Без наших мыслей он пуст. «Посмотрите на этот воск, - сказал он. – Проследите за тем, что с ним происходит. Он разогревается на спиртовке, и его капли, приняв причудливые очертания, поднимаются вверх. Поднимаясь, они остывают, чем они выше, тем медленнее их движение. И наконец, в некой точке они останавливаются и начинают падать туда, откуда перед этим поднялись, часто так и не коснувшись поверхности. Застывшие капли, поднимающиеся вверх по лампе, наделены сознанием. Если какой-нибудь из этих комочков воска считает, что он форма, которую он принял, то он смертен, потому что форма разрушится. Но если он понимает, что он – воск, тогда он бессмертен» (7. В.О. Пелевин.) В буддийском произведении «Сутра сердца мудрости» говорится, что форма есть Пустота, Пустота есть форма. Пустота не отличается от формы, также форма неотличима от Пустоты. В Буддизме имеется много направлений, первым является состояние шунья(пустота), описывающая состояния психологического состояния "бытие", "небытие"," реальность", "нереальность","субъект», объект",что служит главным признаком наступления состояния освобождения страдания от души, с названием Нирвана. К тому же концепция пустоты или же шуньяты, как это в Индии называют, становится центральным элементом для романа. Понятие о пустоте (шуньяте) является основополагающим, также через постижение этой мудрости каждый практикующий буддист приходит к освобождению. Именно этому хочет научить Чапаев Пустоту. «Эх, Петька, объясняешь тебе, объясняешь. Любая форма – это пустота» (8. В.О. Пелевин.) Это означает, что Будда говорил, поскольку все явления возникают обусловлено, они становятся относительными. Например, их существование зависит от внешних причин и обстоятельств, а также их собственных составляющих. Деревянный стол не существует независимо: его появление было обусловлено огромным количеством причин – деревом, столяром, который его сделал. Понимание Пустоты еще глубже. Чем больше вдумываешься, приходишь к выводу, что явления не существуют вообще. Однако чем больше осознаешь, то что постигается разумом мудрым, тем больше убеждаешься в отсутствии собственного существования. Явления существуют на самом деле, но не так, как нам это представляется. «Надо сказать, что я совершенно не боялся смерти; умереть в моей ситуации было также естественно и разумно, как покинуть театр, запылавший во время бездарного спектакля. Но чего мне не хотелось никак, так это чтобы в окончательное путешествия меня провожали пинки и оплеухи» (9. Там же, стр. 49) Смерти нет, есть только переход на другое измерение. Если описать простыми словами душа получив опыт, возвращается туда , откуда она пришла на планету Земля. «Понимаете ли, мир, который находится вокруг нас, отражается в нашем сознании и становится объектом ума. И когда в реальном мире рушатся какие-нибудь устоявшиеся связи, то же самое происходит и в психике» (10. - В.О. Пелевин.) Все мысли сначала происходят в тонком мире, через некоторое время они происходят в реальности. Таков лейтмотив взаимосвязи двух миров, проповедуемых Пелевиным через сюжет и действия в них персонажей своего произведения. Использованные источники: 1. Sergeyeva, E. S. (2020).. Science and Education, 1(Special Issue

2). 2. Сергеева, Э. С. (2020). Изучение текста литературного произведения в процессе преподавания иностранного языка. Преподавание языка и литературы, 8(6), 78-80.

3. Сергеева, Э. С. (2019). Художественное пространство как миропонимание в современной литературе. Научный вестник наманганского государственного университета, 3(4), 133-136. Сергеева, Э. С. (2018). Топос как единица художественного пространства произведения.

Вестник НУУз 1 (1/3), 470-473. 5. Е.Т. Кененбаев. Невербальные средства коммуникации в социальных сетях интернета Til va adabiyot talimi language and literature l teaching, 2020 №7 стр.100-103 6. Кененбаев, Е. Т. (2020). Невербальная коммуникация в социальной жизни общества. International scientific review 3(68), 56-59. 7. Кененбаев, Е. Т. (2020). Изменение взаимодействия невербальных и вербальных средств коммуникации в социальной сети интернета. Scientefic-methodological electronic journal "Foreign languages in Uzbekistan" https://journal.fledu.uz № 2 (31). 80-90. 8. Yusupov, M., Akhmedov, B. A., & Karpova, O. V. (2020). Numerical Simulation of Nonlinear Vibrations of Discrete Mass with Harmonic Force Perturbation. Acta of Turin Polytechnic University in Tashkent, 10 (4), 71- 75. 9. Akhmedov, B. A., Xalmetova, M. X., Rahmonova, G. S., Khasanova, S. Kh. (2020). Cluster method for the development of creative thinking of students of higher educational institutions. Экономика и социум, 12(79). 10. Akhmedov, B. A., Makhkamova, M. U., Aydarov, E. B., Rizayev, O. B. (2020). Trends in the use of the pedagogical cluster to improve the quality of information technology lessons. Экономика и социум, 12(79). 11. Akhmedov, B. A., Majidov, J. M., Narimbetova, Z. A., Kuralov, Yu. A. (2020). Active, interactive and distance forms of the cluster method of learning in development of higher education. Экономика и социум, 12(79). 12. Akhmedov, B. A., Eshnazarova, M. Yu., Rustamov, U. R., Xudoyberdiyev, R. F. (2020). Cluster method of using mobile applications in the education process. Экономика и социум, 12(79). 13. Akhmedov, B. A., Kuchkarov, Sh. F., (2020). CLUSTER METHODS OF LEARNING ENGLISH USING INFORMATION TECHNOLOGY. SCIENTIFIC PROGRESS, 1(2), 40-43.

ИННОВАЦИОННАЯ ПОДГОТОВКА ОБУЧАЮЩИХСЯ НА БАЗЕ ТЕХНОПАРКА, МАСТЕРСКОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МАСТЕРСТВА И ЦЕНТРА РАЗВИТИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ «АКМУЛЛИНСКАЯ АКАДЕМИЯ РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ И СЕМЕЙНОГО ОБРАЗОВАНИЯ СОТЫ» В ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ И ПОЛИЛИНГВАЛЬНОЙ СРЕДЕ

***Шабаева Гузель Фагимовна**, кандидат педагогических наук, доцент, и.о. заведующего кафедрой дошкольной педагогик и психологии Института педагогики ФГБОУ ВО «Башкирский государственный педагогический университет имени М. Акмуллы», эксперт-компатриот движения профессионального мастерства Агентства развития навыков и профессий РФ по компетенции «Дошкольное воспитание», г. Уфа, Россия*

Введение федеральной образовательной программы дошкольного образования в соответствии с федеральным государственным образовательным стандартом дошкольного образования в Российской Федерации предполагает трансформацию, глубинные изменения в подготовке современного педагога 21 века, педагогов дошкольного образования в условиях преемственности ДО и НОО. Выпускники педагогических вузов должны стать универсальными специалистами, обладающими психолого-педагогической компетентностью и умеющими выстраивать индивидуальную траекторию развития каждого ребёнка и владеть современными технологиями раннего развития ребенка. Подготовка компетентного специалиста осуществляется в условиях компетентностного, деятельностного подходов, который получает с первого курса практическую подготовку. Поэтому на кафедре дошкольной педагогики и психологии БГПУ им.М.Акмуллы с 2016 года разработан и реализован Центр развития компетенций «Педагог дошкольного образования» (ЦРК Педагог ДО), технопарк, мастерская профессионального мастерства с 2019 года, которые объединяют в себя комплекс учебных кабинетов-мастерских, оснащенных современным интерактивным оборудованием и научно-методическими материалами, в соответствии с целевым назначением каждого. Лучшая практика ФГБОУ ВО «БГПУ им. М.Акмуллы» «Акмуллинская академия развития детей и семейного образования СОТЫ» (современные

образовательные технологии) инновационной деятельности по подготовке современных специалистов (бакалавриата, специалитета, магистратуры, аспирантуры, педагогов, родительское сообщество, навыки мудрых: третий возраст) с этнокультурным компонентом в поликультурной и полилингвальной среде на базе центра развития компетенций, технопарка, проектория, консорциума, мастерских профессионального мастерства Агентства развития навыков и профессий РФ по компетенции «Дошкольное воспитание», «НОО» и др. Развитие проекта по направлению развития инфраструктуры «Акмуллинский игроград: детская игровая площадка для молодого поколения» актуально решает вопрос для молодого поколения по развитию и сохранению семьи молодому поколению. Так как высокий запрос в инфраструктуре, профессиональном сопровождении родителей в воспитании, развитии и обучении детей в связи со строительством межвузовского студенческого кампуса Евразийского НОЦ. Межвузовский кампус за 27 млрд. в Уфе построят до 2026 года. Проект реализуется по схеме государственно-частного партнерства в рамках национального проекта «Наука и университеты».

«Опыт воспитательной и образовательной работы мастерской профессионального мастерства по компетенции «Дошкольное воспитание», центра развития компетенций студентов, магистрантов при университете – «Акмуллинская академия развития детей и семейного образования СОТы»: детский сад, начальная школа в помощь семьям: студенческой семье с ребенком, многодетной и семье с ребенком ОВЗ, семье в сложных жизненных ситуациях». Создание уникальной инфраструктуры в столице г.Уфы в честь 450-летия г.Уфы «Акмуллинский игроград».

Акмуллинская академия, как структурное подразделение университета объединяет кафедры, центры и лаборатории по воспитательной работе и является квазипрофессиональной площадкой для формирования профессиональных компетенций бакалавров и магистров, супервизоров инновационных площадок кафедры дошкольной педагогик и психологии Акмуллинского университета в области дошкольного, начального, музыкального, хореографического, инклюзивного общего и дополнительного образования детей, поддержки молодого поколения, родительства, а также образования взрослых (третьего возраста): обеспечение связи поколений: оказание помощи присмотра и ухода за детьми, молодым семьям; оказание психолого-педагогической помощи в воспитании, обучении и развитии детей дошкольного возраста (от рождения до поступления в школу) молодым семьям из числа студентов бакалавриата, магистратуры, преподавателей БГПУ им М. Акмуллы; оказание дополнительных образовательных услуг: из числа студентов бакалавриата, магистратуры БГПУ им М. Акмуллы и близлежайших Вузов; семьям молодых преподавателей БГПУ им М. Акмуллы (до 35 лет) и близлежащих Вузов; привлечение к совместной деятельности сетевых партнеров Вузов [1, 2]. Вовлечение в воспитание и возможность отработки практических навыков молодому поколению с целью создания и сохранения семьи, воспитательной и иной работы с детьми, умений проводить работу с родителями (законными представителями), применить командный метод работы, рефлексировать и др. Возможность индивидуализации образовательного и профессионального маршрута студентов на разных уровнях получения образования и воспитания детей, положительное решение демографической ситуации. Формирование гибкого сотрудничества с сетевыми организациями. Решение актуальных социально-значимых проблем в области воспитания, защиты прав ребенка, ранней помощи детям и оказания поддержки молодым родителям студенческой семьи и преподавателей (до 35 лет) с детьми, бабушкам и дедушкам. Аналогов данной модели в РФ нет. В соответствии с СанПиН (Требования к оборудованию и содержанию территорий в дошкольных образовательных организаций п. 3.5.) на территории дошкольной образовательной организации выделяется игровая зона. Несмотря на то, что «Акмуллинская академия развития детей и семейного образования «Соты» БГПУ осуществляет свою деятельность с 2017 года и с каждым годом растет количество детей дошкольного возраста из числа бакалавров и магистрантов и молодых преподавателей, место и территория для игр не получила своего воплощения.

Остро встает вопрос в игровой детской площадке. Социальная ситуация современных молодых родителей (законных представителей) (в том числе, студенческих семей с ребенком), претерпевает серьезные трансформации, связанные с новыми социокультурными условиями взросления и воспитания подрастающего поколения, вариативными траекториями развития детей, переосмыслением ценностей и целей образования в непредсказуемом, стремительно меняющемся мире. Сегодня молодое поколение, создавая и сохраняя семью, оказывается перед необходимостью самостоятельно выстраивать стратегии развития, воспитания и обучения своих детей в условиях неопределенности будущего без возможности осуществить опору на опыт предыдущих поколений при потери этой связи). В связи с этим повышаются требования общества и государства к уровню родительской компетентности, к самостоятельности и ответственности родителей в принятии решений относительно развития и образования своих детей. Остро ставится вопрос в разработке и внедрению технологии создания и сохранения семьи молодого поколения (студенческая семья с ребенком, преподавательский состав до 35 лет с ребенком и др.) с целью решения демографического вопроса в РФ, Республике Башкортостан. Очевидно, что в современном нестабильном, быстроменяющемся мире создание и сохранение семьи молодым поколением, ответственное, осознанное родительство становится возможным при условии непрерывного совершенствования молодыми отцами и матерями своей родительской компетентности, их способности само-трансформации, предавая опыт социальных отношений и культуру саморазвития своим детям. Однако приходится констатировать, что в настоящее время значительная часть родителей не готова самостоятельно восполнять необходимые знания и умения в области развития и образования детей, активно заниматься своим самообразованием. С одной стороны, это связано с отмечаемым сегодня кризисом института российской семьи (утратой семейных традиций и связи со старшими поколениями; ростом числа разводов и, как следствие, количества неполных семей; возрастанием тревоги родителей и, как следствие, их неуверенности в правильности предпринимаемых действий и др.). С другой - с отсутствием у многих родителей нацеленности на саморазвитие, недостаточностью опыта и необходимых умений для осуществления самообразовательной деятельности. В сложившейся ситуации особо остро стоит проблема педагогического сопровождения родителей, ориентированного на приоритет саморазвития взрослых, на создание условий для повышения их готовности к самообразованию, позволяющему непрерывно совершенствовать свою родительскую компетентность по мере взросления ребенка. Актуальность проблемы педагогической поддержки и повышения компетентности родителей отражена в ряде нормативно-правовых документов Российской Федерации. Так, в ст. 44 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации» от 29.12.2012 № 273 сказано, что «... образовательные организации оказывают помощь родителям (законным представителям) несовершеннолетних обучающихся в воспитании детей, охране и укреплении их физического и психического здоровья, развитии индивидуальных способностей и необходимой коррекции нарушений их развития». В федеральном государственном образовательном стандарте дошкольного образования (ФГОС ДО) (п.1.6.) предусмотрена задача «обеспечения психолого-педагогической поддержки семьи и повышения компетентности родителей (законных представителей) в вопросах развития и образования, охраны и укрепления здоровья детей». При этом анализ содержания форм организации педагогической поддержки и образования родителей, осуществляемых сегодня в практике дошкольных образовательных организаций, свидетельствует о том, что многие из них не отвечают требованиям времени, поскольку не обеспечивают содержательной адресности и необходимой индивидуализации в выстраивании образовательных траекторий родителей, не учитывают такие изменения, произошедшие в современной семье, как рост уровня образованности современных родителей, повышение доступности различного рода информации и т.д. Таким образом, можем констатировать, что педагогическая наука и практика нуждаются в знаниях, современных подходах, поиске новых способов педагогической поддержки и организации образования родителей в условиях

взаимодействия дошкольной образовательной организации и семьи, осуществлять поддержку молодому поколению, в том числе, студенческой семье с ребенком, молодым преподавателям (до 35 лет) с детьми, в том числе с детьми ОВЗ. Степень теоретической разработанности проблематики: закономерности образования родителей подчинены общим принципам образования взрослых. В развитие идей андрагогики как теории образования взрослых существенный вклад внесли Б.Г. Ананьев, Л.И. Анцыферова, А.П. Владиславлев, С.Г. Вершловский, А.Л. Гавриков, М.Т. Громкова, С.И. Змеев, Г.А. Ключарев, И.А. Колесникова, И.С. Кон, Ю.Н. Кулюткин, Л.Н. Лесохина, Н.П. Литвинова и др. Проблема сопровождения в образовательном процессе различных категорий обучающихся (учащихся, студентов, педагогов и др.) исследовалась с различных точек зрения. Так, понятия «сопровождение», «помощь», «поддержка» отражены в исследованиях Э.М. Александровской, Т.В. Анохиной, М.Р. Битяновой, О.С. Газмана, А.А. Деркача, И.В. Дубровиной, Е.И. Казаковой, С.М. Каплунович, Е.А. Козыревой, И.А. Кондратьевой, Т.И. Курасовой, Л.И. Маленковой, Л.В. Мардахаева, Н.Г. Обуховой, Р.В. Овчаровой, Ю.Г. Опарина, А.В. Состояние проблемы на практике: аналогов в РФ нет - предложенной модели и опыта БГПУ им.М.Акмуллы - инновационной подготовки специалистов по дошкольному образованию на базе мастерских профессионального мастерства и центра развития компетенций производственной базы детский сад – школа внутри университета. На базе ЦРК и др. площадок решаются: 1. образовательные функции подготовки специалиста (проведение практических занятий, профессиональные пробы, отработка трудовых действий и формирования профессиональных компетенций); 2. исследовательские функции (выполнение курсовых и ВКР, разработка методических пособий, инновационная деятельность); 3. предпринимательская функция (возможность изучить технологию разработки пакета документов и открытия частной ДОО, формирование предпринимательских компетенций, рабочие места для студентов, где они развиваются профессионально). Таким образом, формат подготовки современного педагога на базе Центр развития компетенций, мастерской проф. мастерства, технопарка универсальных педагогических компетенций, позволяет формировать профессиональные компетенции в соответствии со стандартом высшего образования и овладеть трудовыми действиями в соответствии с профессиональным стандартом педагога по современным технологиям раннего развития детей в полилингвальной и поликультурной среде. Многолетнее эффективное функционирование Центра развития компетенций «Педагог дошкольного образования», «Акмуллинские СОТы, технопарка, мастерской проф. мастерства и др. позволяет эффективно решать задачи подготовки педагогов и управленцев к реализации технологий раннего развития детей в дошкольной образовательной организации в поликультурной и полилингвальной среде.

Список литературы

1.Шабаева, Г.Ф. Технология ознакомления с художественной литературой старших дошкольников средствами интерактивной доски smart board и программы smart notebook (в свете требований чемпионата World Skills Russia по компетенции «дошкольное воспитание») [Текст] / Г.Ф.Шабаева, П.Ф. Кладова (учебно-методическое пособие) Уфа: Издательство «Мир печати, 2021. 105 с.

2.Шабаева, Г.Ф. Модель организации центра игровой поддержки детей раннего возраста в условиях адаптации к дошкольной образовательной организации [Текст] / Г.Ф.Шабаева, В.Н.Кинцель (учебно-методическое пособие) Уфа: Издательство: «Мир печати», 2021. 95 с.

ГОТОВНОСТЬ СТУДЕНТОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Р.Х.Джураев, доктор педагогических наук,
академик, УзНИИПН, зав.отдела «Менежмент образовании»

В статье рассматривается проблема формирования готовности будущих педагогов дошкольного образования к исследовательской деятельности в сфере дошкольного образования. Приводятся компоненты готовности к исследовательской деятельности и их характеристика, классификация исследовательских умений педагога.

***Ключевые слова**: исследовательская деятельность, готовность к исследовательской деятельности, компоненты готовности к исследовательской деятельности, исследовательские умения.*

The article contains the problem of formation of readiness of the future maste) students for research activities in the field of preschool education, the components of readiness for research work and their characteristics, classification of research skills of the teacher.

***Key words**: research activity, readiness for research work, components of readiness for research, research skills.*

Происходящие в последнее десятилетие социальные изменения обозначили контуры новой образовательной парадигмы, суть которой состоит в смещении акцента в деятельности педагога с позиции функционального исполнителя, которую он выполнял ранее, на актуализацию творческих аспектов педагогического труда, развитие его как педагога-исследователя. Современное общество сегодня нуждается в педагоге, способном к восприятию новых идей, принятию нестандартных решений, активному участию в инновационных процессах, готовом стабильно и компетентно решать имеющиеся и вновь возникающие профессиональные исследовательски задачи.

Профессиональная деятельность педагога неполноценна, если она строится только как воспроизводство однажды усвоенных профессиональных умений и способов деятельности. Такая деятельность неполноценна не только потому, что в ней не используются объективно существующие возможности для достижения более высоких результатов образования, но и потому, что она не способствует развитию личности самого педагога. Педагог, находящийся в постоянном поиске, гораздо быстрее достигает высших уровней педагогического мастерства и профессионализма [3, с. 4].

Сегодня в связи с возрастающими требованиями к педагогу и его профессиональной подготовке можно констатировать, что вопросы готовности к целенаправленной исследовательской деятельности педагогов актуализировались как никогда ранее. Осуществление исследовательской деятельности рассматривается не просто как право педагога, но и как его профессиональная обязанность. Эта позиция отражена и в профессиональном стандарте, где современному педагогу необходимо уметь «использовать методы и средства анализа психолого-педагогического мониторинга, позволяющие оценить результаты освоения детьми образовательных программ, степень сформированности качеств, необходимых для дальнейшего обучения и развития на следующих уровнях обучения» [3, с. 14]. Следовательно, уже на уровне бакалавриата педагог должен быть способным к изучению, анализу и прогнозированию развития личности ребенка, соотнесению целей и результатов своей деятельности, умело пользуясь при этом готовым исследовательским инструментарием.

Если говорить о педагоге с уровнем магистерской подготовки, в частности, по направлениям «Педагогическое образование» и «Психолого-педагогическое образование», то требования к нему существенно возрастают. В ГОС ВО последнего поколения, в особенности по направлению «Психолого-педагогическое образование» выпускник должен обладать гораздо более широким, чем ранее, крутом компетенций в области научно-исследовательской деятельности, среди которых:

- изучение, анализ и обобщение результатов научных исследований в области психолого-педагогического образования с целью определения проблем научного исследования;

- разработка и использование современных, в том числе информационных и компьютерных, методов психолого-педагогических исследований, использование современных средств обработки результатов, баз данных и знаний сетевых и интернет-технологий;

- проектирование и реализация НИР и опытно-конструкторской работы, научно-исследовательских и социальных проектов в сфере образования, культуры, защиты, здравоохранения;

- анализ и обобщение результатов исследовательских, развивающих, педагогических и иных социальных проектов в психолого-педагогической области;

- экспертиза образовательных программ, проектов, психолого-педагогических технологий с точки зрения их соответствия возрастным особенностям обучающихся и соответствия современным научным психологическим подходам в возрастной, педагогической и социальной психологии;

- создание методов и средств психологической диагностики нарушений развития;

- разработка и реализация образовательных программ, в том числе адаптированных, повышение психологической компетентности участников образовательных отношений;

- изучение закономерностей и особенностей психического развития обучающихся с различными психическими и физическими нарушениями в разных условиях, прежде всего в условиях коррекционного обучения.

Как можно видеть из представленного выше перечня, выпускнику магистратуры необходима способность к осуществлению комплексных преобразований в образовательной системе, способность к решению

. более широкого спектра исследовательских задач, таких как:

-рассмотрение, сопоставление и анализ [сложных объектов педагогической действительности как целостных явлений;

- самостоятельная разработка, выбор и применение современных методов исследования и методов диагностики; экспертная оценка степени эффективности технологий, методов и приемов, выбранных для разрешения конкретной психолого-педагогической проблемы или задачи;

- разработка и внедрение в профессиональную деятельность инновационных проектов и др.

В связи с этим возникает необходимость говорить о своевременности и важности проблемы формирования готовности студентов магистратуры к исследовательской деятельности [1].

Готовность выпускника уровня магистратуры к исследовательской деятельности предусматривает мотивационно-ценностное отношение к исследовательской деятельности, необходимые личностные качества, знания, умения, навыки и опыт решения профессиональных исследовательских задач.

Мы предполагаем, что готовность к исследовательской деятельности можно представить в виде системы, в которой с научно- теоретической точки зрения выделяются три аспекта:

1) мера внутренней готовности личности добровольно, систематически, самостоятельно осуществлять исследовательскую деятельность, а также критично с позиций рефлексивного подхода оценивать ее ход и результаты;

2) содержание теоретической готовности, которая представляет собой не только совокупность психолого-педагогических знаний, но и форму их проявления, которая отражается в умении мыслить, решать исследовательские и учебные профессиональные задачи разного уровня сложности;

3) практическая готовность, которая выражается во внешних действиях, которые можно наблюдать при решении самых разнообразных исследовательских задач.

Компонентный состав готовности к педагогической инновационной исследовательской деятельности анализируют в своих работах Т.Н. Бадайбеков, Т.П. Дьячек, И.Ф. Исаев, Т.Е. Климова, Л.С. Подымова, В.А. Сластенин, Н.Н. Ставринова и др. Данные исследования касаются студентов специалитета, но выделенный в них компонентный состав в полной мере может быть адаптирован и под современные условия двухуровневой системы обучения. Среди современных исследований можно выделить работы Н.В. Авдеевой, Н.А. Бондаренко, Т.А Вороновой, Т.Г. Везирова, Ю.В. Соленникова, ЭЛ Киселевой, В.Е. Хазанова и ряда других ученых, раскрывающие динамику изменений в подготовке магистров в разные годы, анализ учебных планов и стандартов обучения, затрагивающие весьма актуальные вопросы применение новых технологий обучения, в том числе и информационно-коммуникационных, а также методической подготовки. Однако говорить об эффективной подготовке педагога-исследователя невозможно, не определив четко компонентный состав готовности к исследовательской деятельности. Остановимся на каждом из них более подробно.

Мотивационный компонент отражает систему мотивов и потребностей, личностных ценностей и смыслов, которые регулируют эту исследовательскую деятельность.

Среди таких мотивов познавательные и моральные мотивы, стремление к творческому самовыражению, самоактуализации, осознание необходимости и значимости данного вида деятельности, ее влияния на результат выполнения большинства трудовых функций [2, с. 48]. Сформировать данный компонент можно при условии ориентации образовательного процесса в вузе на индивидуальность студента с учетом его внутренней потребности в самоопределении во всех видах и формах деятельности; реальной востребованности педагогической практикой его творческого исследовательского потенциала.

Основообразующим, по нашему мнению, является когнитивный компонент готовности педагогов к исследовательской деятельности, который заключается в изучении и понимании основ исследовательской деятельности (сущности, методологических категорий, принципов, методов форм) и формировании соответствующего научного педагогического мышления.

Для осуществления исследовательской деятельности педагог должен уметь решать профессиональные исследовательские задачи, формулировать цель и задачи исследовательской деятельности, анализировать особенности развития, обучения, воспитания, отбирать соответствующее этому содержание; уметь выявлять и анализировать конфликтные ситуации, эффективно разрешать их; доказывать и обосновывать, аргументировать и убеждать; осознанно выбирать стратегии решения педагогических проблем. Это в конечном итоге позволяет понять технологию научного познания, осознать ценности исследовательской деятельности, сформировать научный стиль мышления. Сформированность данного компонента характеризуется также осознанностью, глубиной и широтой познания, владением способами умственной деятельности, обеспечивающими продуктивное мышление (глубина, гибкость, устойчивость, осознанность, экономичность), исследовательской активностью, критичностью мышления.

Вышеперечисленные характеристики способны сформироваться и реализуются только в практической деятельности: исследовательских действиях, операциях, способах решения соответствующих исследовательских задач. В этой связи необходимо выделить практический компонент исследовательской деятельности, который характеризует готовность педагога к самостоятельному исследованию в реальных условиях педагогической деятельности. Это в полной мере становится возможным именно в период магистерской подготовки и далее в практической профессиональной деятельности и подразумевает овладение системой исследовательских навыков и умений, способами решения исследовательских задач.

Классификация включает пять групп исследовательских умений:

диагностические, операционно-гностические, информационные, конструктивно-проектировочные, коммуникативные.

Операционно-гностические умения включают умственные приемы и операции, применяемые в исследовательской и познавательной деятельности: сравнение, анализ и синтез, абстрагирование и обобщение, выдвижение гипотезы, сопоставление и обобщение и другие мыслительные операции.

Информационные исследовательские умения дают возможность работать с различными источниками информации, представлять наглядно и конкретно идеи и результаты деятельности в виде моделей, схем, графиков и др.

Конструктивно-проектировочные умения позволяют применять приемы самоорганизации, планирования в научно-исследовательской или учебно-исследовательской деятельности, проводить самоанализ и самоконтроль, регулировать свои действия в процессе решения исследовательских задач.

Диагностические умения дают возможность на практике применять комплекс методов исследования, направленный на изучение индивидуальных особенностей воспитанников и детского коллектива, их достижений и затруднений, проводить педагогический эксперимент, наблюдать и оценивать факты, события и обрабатывать эмпирические данные, полученные при помощи различных способов исследования.

Коммуникативные умения позволяют осуществлять совместные исследования, применять приемы сотрудничества в процессе исследовательской деятельности, осуществлять взаимопомощь, взаимоконтроль, грамотно, обоснованно в рамках научной этики публично представлять результаты индивидуальной и совместной исследовательской деятельности.

В соответствии с вышеизложенным можно констатировать, что готовность студентов магистратуры к исследовательской деятельности — это сложное, многокомпонентное качество личности, характеризующее ее способность решать педагогические задачи и проблемы методами научного познания, соединяющее в себе мотивационный, когнитивный и практический компоненты. Процесс формирования у будущих педагогов готовности к исследовательской деятельности наполняется содержанием и постепенно усложняется в зависимости от уровня обучения и предполагает качественный переход от низкого уровня к более высокому. Такой переход невозможен при ассоциативно-репродуктивной форме обучения и нескоординированности действий всех участников профессиональной подготовки педагогов. Он требует преемственности в профессиональной подготовке студентов на разных уровнях обучения, предполагающей применение в процессе их обучения в вузе активных, деятельностных форм. Важную роль здесь играет педагогическая практика, где студенты должны приобретать и отрабатывать исследовательские умения, а также важна скоординированность работы преподавателей вузов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Лазарев В.С., Ставринова Н.Н. Критерии и уровни готовности будущего педагога к исследовательской деятельности // Педагогика. - 2006. - № 2. - С. 51 -59.

2. Лазарев В.С., Ставринова Н.Н. Подготовка будущих педагогов к исследовательской деятельности. - Сургут: РИО СурГПУ, 2007.

3. Профессиональный стандарт. Педагог. - М.: УЦ Перспектива, 2014.

ПОУРОЧНЫЕ РАЗРАБОТКИ ПО ХИМИИ

Ражабова Мавжуда Нуриллаевна
Стажер МГУ имени М.В.Ломоносова, учитель химии 30-я школе город Бухары
Тел: +998905137934
e-mail: mavjudateacher@mail.ru

Аннотация. *В данной статье написано методика разработки урока на основе опыта, полученного на занятиях по химии по предмету «Валентность» на кафедре общей химии МГУ.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Moskva davlat universitetining umumiy kimyo kafedrasida "Valentlik" fanidan kimyo fanidan darsda to'plangan tajribaga asoslangan darsni ishlab chiqish metodikasi tasvirlangan.haqida yozilgan.*

Abstract. *This article is written about a methodology for developing a lesson based on the experience gained in the classroom in chemistry on the subject "Valence" at the Department of General Chemistry of Moscow State University.*

Ключевые слова: поурочные разработка, методика проведения урока, *контроль урока,* подготовка к уроку.

Kalit so'zlar: *dars ishlanma, dars metodikasi, dars nazorati, darsga tayyorgarlik.*

Key words: *lesson development, lesson methodology, lesson control, preparation for the lesson.*

Здравствуйте дорогие коллеги. Мы с коллегой Жабборовым в течение двух месяцев проходили стажировку в МГУ им. Ломоносова, были на лекциях и на практических занятиях профессоров, доцентов и преподавателей МГУ. Каждый из педагогов получил много полезной информации. Изучили используемые в России учебные программы, методически обоснованные планы уроков (как традиционные, так и нетрадиционные), методику проведения лабораторных опытов и практических занятий, разработки для каждого урока.

Что играет ведущую роль в профессиональной жизни педагога? Конечно, урок. Это тяжелая работа, когда в течение 45 мин от вас требуется концентрация воли и внимания. Но именно в эти минуты учитель в самой полной мере реализует себя. Урок дает ощущение полезности профессиональной деятельности, и учитель проявляет свое стремление к творчеству и самостоятельности. Педагог академик М.Н. Скаткин отмечал, что урок – это творимое учителем "педагогическое произведение". Только творческий подход к уроку с учетом новых достижений в области педагогики, психологии и передового опыта обеспечивает высокий уровень преподавания. Ведь подготовка к уроку – не только наука, но и искусство, требующее от учителя вдохновения, порыва, творчества. В первую очередь для проведения урока каждый педагог подготовит конспект, раздаточные, дидактические материалы и наглядности для каждого урока.

Я сегодня хотела поделится с вами одним из методических приёмов, который я использую на своих уроках химии. Идеи для моих методических разработок я получила благодаря изучению работ моего научного руководителя и преподавателя МГУ хим. факультета каф общ химии доц Будановой Анны Анатольевны. Надеюсь, это разработка будет полезна как начинающим педагогам, так и преподавателям со стажем. В данной разработке описаны приемы, которые учитель может использовать на таких этапах урока как организационный момент, опрос домашнего задания, изучение нового материала, закрепление, самостоятельная работа, подведение итогов и оценивание, дом задание и раздаточные материалы. Данная разработка составлена в виде таблицы: деятельность ученика и учителя как сейчас требуется в каждой современной школе.

План конспект на тему: **«Валентность»**

Деятельность учителя	Деятельность учащихся
I. Орг. момент (2мин) Поздоровается. обратить внимание на дисциплину учеников. Проверка готовности к уроку. Проверить чистоту класса и посещаемость	Слушают. Ученик, отвечающий за посещение, отметит отсутствующих на уроке.
II. Опрос домашнего задания. (10 мин) Сегодня мы с вами повторим материал, который изучали на прошлом уроке, а затем перейдем к изучению новой темы. Учитель раздаёт карточки 1.Раздаточные материалы: Химическая формула это_____ ***Качественный состав*** химической формулы показывает: _____ ***Количественный состав*** химической формулы показывает:_____ _____ Индекс_____ _ Коэффициент_____ _ Приведите примеры **2.** Напишите химические формулы, зная качественный и количественный состав соединений: а) три молекулы азота в) один атом цинка один атом серы четыре атома кислорода б) один атом калия один атом марганца четыре атома кислорода г) два атома водорода один атом азота два атома кислорода **3.По формуле $KMnO_4$ опишите качественный и количественный состав вещества**	Отвечают на вопросы. В тетрадях учеников есть таблицы по прошлой теме С помощью этих таблиц ученики 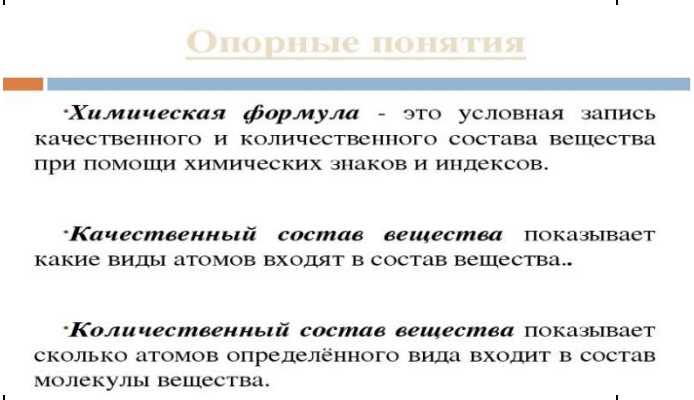 отвечают на вопросы. Ребята отвечают на вопросы и напишут формулы самостоятельно в рабочих тетрадях. **2.ОТВЕТ.** а) $3N_2$ б)$ZnSO_4$ в)$KMnO_4$ г)HNO_2 ***3.ОТВЕТ.*** **Качественный состав** $KMnO_4$ - Калий (K) марганец (Mn) кислород (O) **Количественный состав** $KMnO_4$ - состоит из одного атома калия , одного атома марганца ,четырёх атомов кислорода

III. Новая тема (15 мин) Итак, а теперь переходим к изучению новой темы. В конце урока мы напишем небольшую самостоятельную работу по новой теме, поэтому слушайте внимательно и переписывайте записи с доски. Запишите тему урока: ***Валентность.***	В тетрадях учеников есть таблицы по новой теме
Ключевые слова конспекта: валентность , постоянная и переменная валентность, индекс.	
На прошлом уроке вы узнали что такое химическая формула вещества, индекс и коэффициент. Каждое вещество имеет свою химическую формулу, которая выражает его качественный и количественный состав, т.е. какие элементы и в каком количестве входят в состав одной молекулы данного вещества. А как же узнают состав каждого вещества? С помощью сложных экспериментов. Однако, зная валентность можно составить формулу любого вещества. Итак, запишем, что же такое валентность: **Валентность** (от лат. valēns «имеющий силу») —число химических связей, которые атом образует в другими атомами.	В тетрадях учеников имеется таблицы по **Валентность – это число связей, которые атом образует с другими атомами.** • Валентность обозначается римскими цифрами. I I I II III I IV I HCl H_2O NH_3 CH_4 теме

Валентность атома водорода принята за единицу.

I I I I

HCl H_2O NH_3 CH_4

Следовательно, атом водорода не может присоединять больше одного атома другого элемента, но другие атомы могут присоединять два (H_2O), три (NH_3), четыре (CH_4) и более атомов водорода (записывать формулы на доске). Валентность обозначается римской цифрой, которая ставится над знаком химического элемента в формуле вещества.

А кислород? Атом кислорода всегда двухвалентен.

II II II

H_2O SO_3 CO_2

Атомы одних химических элементов имеют постоянную валентность, а других переменную (т.е. в разных соединениях один и тот же элемент может проявлять разную валентность):

VI IV II

SO_3 SO_2 H_2S

В учебнике на странице 25 в таблице приведены валентности химических элементов в соединениях. Жирным шрифтом обозначены те элементы, которые имеют постоянную валентность (Na, K, H, O и др.).

Зная формулы веществ, состоящих из двух элементов, и валентность одного из них, можно определить валентность другого элемента. Например, CuO – оксид меди (II). Мы знаем, что валентность кислорода равна двум. Если на один атом кислорода приходится один атом меди, значит, валентность меди тоже равна двум.

Запишем правила определения валентности по формулам их соединений.

Правила определения валентности элементов в соединениях:

1. Записать химическую формулу вещества и указать валентность известного элемента.

Например, оксид углерода (IV) имеет формулу – CO_2, валентность кислорода постоянна и равна двум, записываем над символом кислорода II

II

CO_2

2. Найти наименьшее общее кратное (НОК) между известным значением валентности и индексом этого элемента.

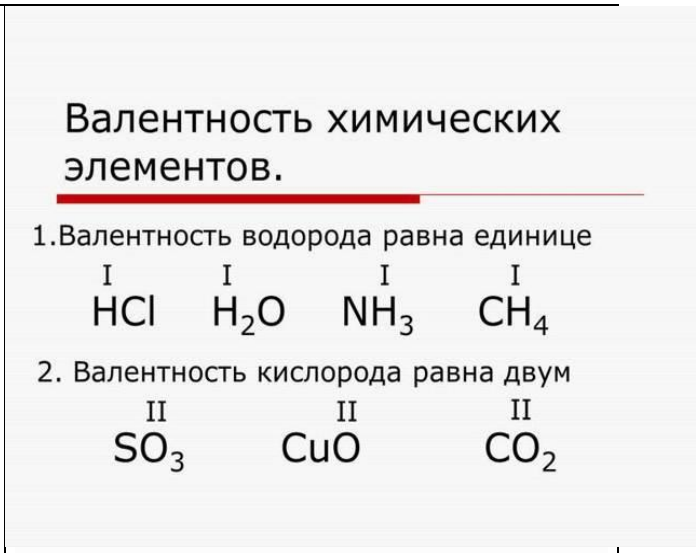

***ученики вместе определяют

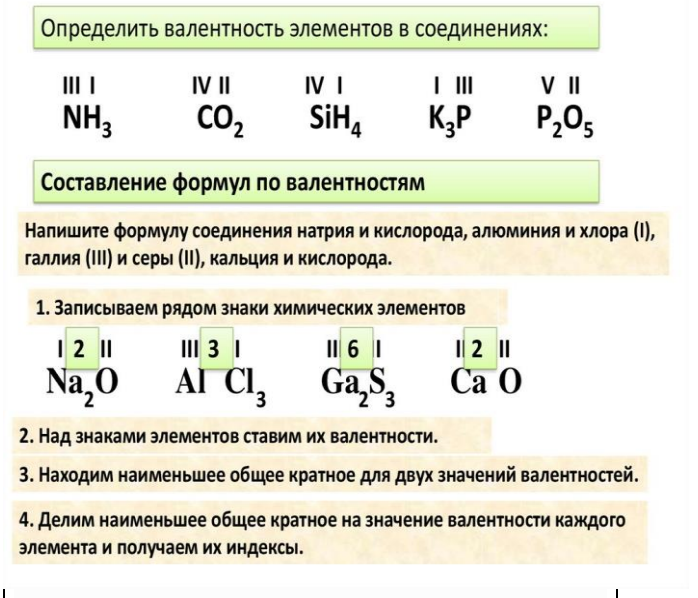

валентность в предложенных соединениях

Для этого умножаем валентность известного элемента на индекс при этом элементе:

2 × II = 4 – это и есть НОК

3. Наименьшее общее кратное разделить на индекс другого элемента, полученное число и есть значение валентности.

Индекс при атоме углерода равен 1, значит:

4 : 1 = IV – это и есть валентность атома углерода

IV II

CO_2

Разберем еще один пример:

II

Fe_2O_3

1. Валентность кислорода постоянна и равна II.

2. НОК: 3 × II = 6

3. 6 : 2 = III – это и есть валентность атома железа

III II

Fe_2O_3

Определим валентность химических элементов в следующих соединениях***:

CaO	$ZnCl_2$
N_2O_3	Li_2S
NH_3	Mg_3P_2

Валентность атомов кислорода вы уже знаете, а валентность других элементов, имеющих постоянную валентность, находим по таблице.

Вы уже умеете определять валентность химических элементов в соединениях, формулы которых известны.

А теперь рассмотрим как, зная валентность составить химические формулы.

Для составления химической формулы, нужно знать валентность элементов в данном соединении. Валентности некоторых элементов представлены в таблице учебника.

Правила составления химических формул по валентности:

1. Записать химические знаки элементов, входящих в состав соединения, и указать их валентности.

Например, составим формулу оксида алюминия – соединения алюминия с кислородом. Запишем знаки химических элементов:

Al..O..

Валентность кислорода равна двум, валентность алюминия постоянна, находим значение валентности по таблице учебника,

ОТВЕТ

Разберем ещё примеры:

II	III
K..S..	Mg..N..
IV	I
Mg..Si..	C..Cl..
II I	I
Fe..Cl..	Ca..F..

1.Записываем валентность атомов

I II	II III
А) K..S..	Б) Mg..N..
II IV	IV I
В) Mg..Si..	Г) C..Cl..
II I	II I
Д) Fe..Cl..	Е) Ca..F..

2. Находим НОК,

3. Находим индексы элементов:

А) 2 : I = 2 индекс при атоме калия равен

она равна трем. Записываем валентности: III II Al..O.. 2. Определить НОК чисел, обозначающих валентность обоих элементов. НОК – наименьшее из целых положительных чисел, делящееся без остатка на каждое из данных целых чисел. НОК II и III – 6 3. Разделить НОК на валентность каждого элемента, полученные числа обозначают индексы соответствующих элементов. 6 : II = 3, т.е. индекс при атоме кислорода равен 2 6 : III = 2, т.е. индекс при атоме алюминия равен 3. 4. Записать полученные индексы справа внизу у знаков химических элементов. III II Al_2O_3 **IV. Закрепление (10мин)** Разберем еще один пример: соединение серы с водородом, при чем валентность серы указана, так как сера имеет переменную валентность. II H..S.. 1.Записываем валентность атома водорода: I II H..S.. 2. Находим НОК, оно равно двум 3. Находим индексы элементов: 2 : II = 1 индекс при атоме серы равен 1 2 : I = 2индекс при атоме водорода равен 2 4. Записываем формулу с учетом индексов: I II H_2S **ЗАДАНИЕ** **Расставим индексы в формулах следующих соединений:** ***Разберем ещё примеры:*** ***II III*** ***А) K..S.. Б) Mg..N..*** ***IV I*** ***В) Mg..Si.. Г) C..Cl..*** ***II I*** ***Д) Fe..Cl.. Е) Ca..F..*** Итак, сегодня на уроке мы узнали, что такое валентность, как определить валентность элементов в веществе, формула которого	2 2 : II = 1 индекс при атоме сера равен 1 Б) 6 : II = 3 индекс при атоме магния равен 3 6 : III = 2 индекс при атоме азот равен 2 В) 4 : II = 2 индекс при атоме магния равен 2 4 : IV = 1 индекс при атоме кремния равен 1 Г) 4 : IV = 1 индекс при атоме углерода равен 1 4 : I = 4 индекс при атоме хлора равен 4 Д) 2 : II = 1 индекс при атоме железы равен 1 2 : I = 2 индекс при атоме хлора равен 2 Е) 2 : II = 1 индекс при атоме кальция равен 1 2 : I = 2 индекс при атоме фтора равен 2 4. Записываем формулы с учетом индексов: **I II II III** **А) K_2S Б) Mg_3N_2** **II IV IV I** **В) Mg_2Si Г) CCl_4** **II I II I** **Д) $FeCl_2$ Е) Ca_2F**

известна, и наоборот, зная валентность составить химическую формулу. Сейчас мы проверим, как вы усвоили данную тему, для этого выполним самостоятельную работу.	
V.Самостоятельная работа. На работу остается 5 мин **ЗАДАНИЕ** 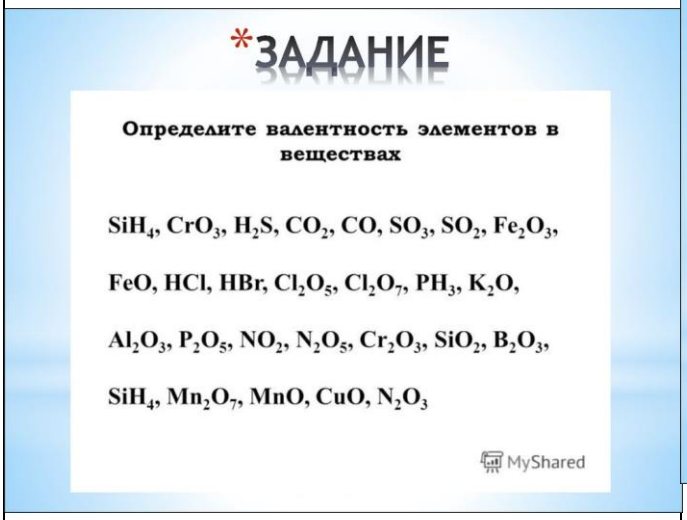 *ЗАДАНИЕ Определите валентность элементов в веществах SiH_4, CrO_3, H_2S, CO_2, CO, SO_3, SO_2, Fe_2O_3, FeO, HCl, HBr, Cl_2O_5, Cl_2O_7, PH_3, K_2O, Al_2O_3, P_2O_5, NO_2, N_2O_5, Cr_2O_3, SiO_2, B_2O_3, SiH_4, Mn_2O_7, MnO, CuO, N_2O_3 MyShared	ученики могут доделать самостоятельную работу дома **ОТВЕТ** Определите валентность элементов в веществах 4 6 2 4 2 6 4 IV I VI II I II IV II II II VI II IV II SiH_4, CrO_3, H_2S, CO_2, CO, SO_3, SO_2, 6 2 1 1 10 14 3 III II II II I I I I V II VII II III I Fe_2O_3, FeO, HCl, HBr, Cl_2O_5, Cl_2O_7, $P H_3$ MyShared
VI.Подведение итогов (2 мин) проговорить химические понятия изученные на этом уроке: валентность, постоянная и переменная валентность. **VII.Домашнее задание (1 мин)** §9, ответить на вопросы в стр. 33 ответить на вопросы 1-4 (кто из учеников не доделал самостоятельные задания во время урока, делают их дома) 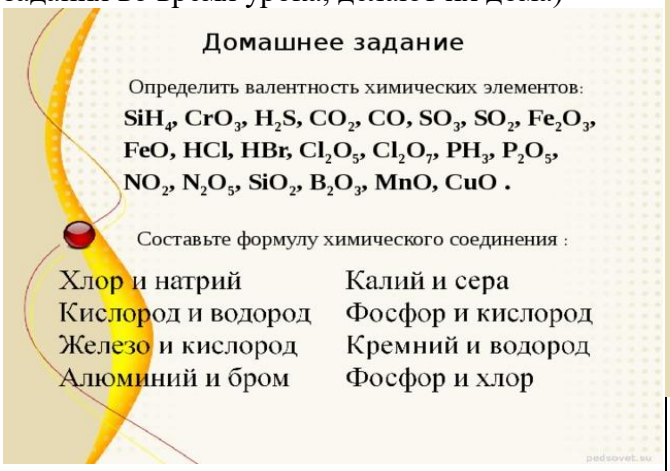 Домашнее задание Определить валентность химических элементов: SiH_4, CrO_3, H_2S, CO_2, CO, SO_3, SO_2, Fe_2O_3, FeO, HCl, HBr, Cl_2O_5, Cl_2O_7, PH_3, P_2O_5, NO_2, N_2O_5, SiO_2, B_2O_3, MnO, CuO . Составьте формулу химического соединения : Хлор и натрий — Калий и сера Кислород и водород — Фосфор и кислород Железо и кислород — Кремний и водород Алюминий и бром — Фосфор и хлор	Подведение итогов, оценивание результатов работы на уроке кто из учеников не доделал самостоятельные задания во время урока, делают их дома) 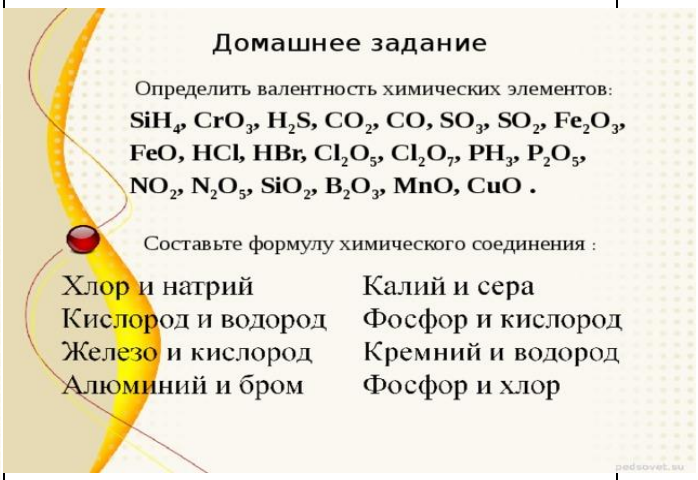 Домашнее задание Определить валентность химических элементов: SiH_4, CrO_3, H_2S, CO_2, CO, SO_3, SO_2, Fe_2O_3, FeO, HCl, HBr, Cl_2O_5, Cl_2O_7, PH_3, P_2O_5, NO_2, N_2O_5, SiO_2, B_2O_3, MnO, CuO . Составьте формулу химического соединения : Хлор и натрий — Калий и сера Кислород и водород — Фосфор и кислород Железо и кислород — Кремний и водород Алюминий и бром — Фосфор и хлор

Раздаточный материал для учащихся. С помощью этих таблиц ученики отвечают на вопросы

Валентность – это число связей, которые атом образует с другими атомами.

- Валентность обозначается римскими цифрами.

I I	I II	III I	IV I
HCl	H_2O	NH_3	CH_4

Валентность химических элементов.

1.Валентность водорода равна единице

I	I	I	I
HCl	H_2O	NH_3	CH_4

2. Валентность кислорода равна двум

II	II	II
SO_3	CuO	CO_2

«Валентность бывает разной»

Элементы с постоянной валентностью		Элементы с переменной валентностью	
Элемент	Валентность	Элемент	Валентность
H, Li ,Na, K ,F	I	S	II, IV,VI
O, Mg, Ca, Ba, Zn	II	N	I, II,III, IV
Al, B	III	P	III, V
		Fe	II, III
		Cu	I, II
		C, Si	II, IV
		Cl, Br,I	I,III, V, VII

Определение валентности элементов по формулам их соединений.

4	6
IV II	III II
CO_2	Fe_2O_3
2 x II = 4	3 x II = 6
4 : 1 = IV	6 : 2 = III

Определить валентность элементов в соединениях:

III I	IV II	IV I	I III	V II
NH_3	CO_2	SiH_4	K_3P	P_2O_5

Составление формул по валентностям

Напишите формулу соединения натрия и кислорода, алюминия и хлора (I), галлия (III) и серы (II), кальция и кислорода.

1. Записываем рядом знаки химических элементов

I 2 II	III 3 I	II 6 I	I 2 II
Na_2O	$AlCl_3$	Ga_2S_3	CaO

2. Над знаками элементов ставим их валентности.

3. Находим наименьшее общее кратное для двух значений валентностей.

4. Делим наименьшее общее кратное на значение валентности каждого элемента и получаем их индексы.

Составление химических формул по валентности:

6	2
III II	I II
Al_2O_3	H_2S
6 : III =2	2 :I = 2
6 : II = 3	2 : II =1

PPt4WEB.ru

Самостоятельная работа

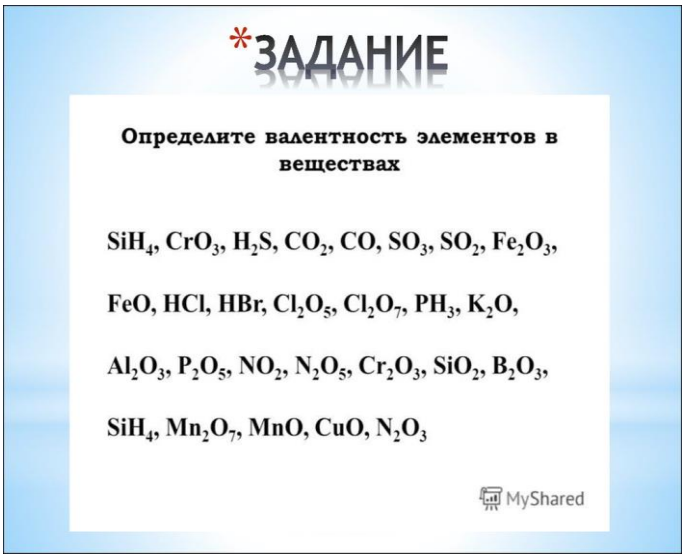

ЗАДАНИЕ

Расставим индексы в формулах следующих соединений:

Разберем ещё примеры:

II III	
А) K..S..	*Б) Mg..N..*
IV I	
В) Mg..Si..	*Г) C..Cl..*
II I	
Д) Fe..Cl..	*Е) Ca..F..*

кто из учеников не доделал самостоятельные задания во время урока, делают их дома)

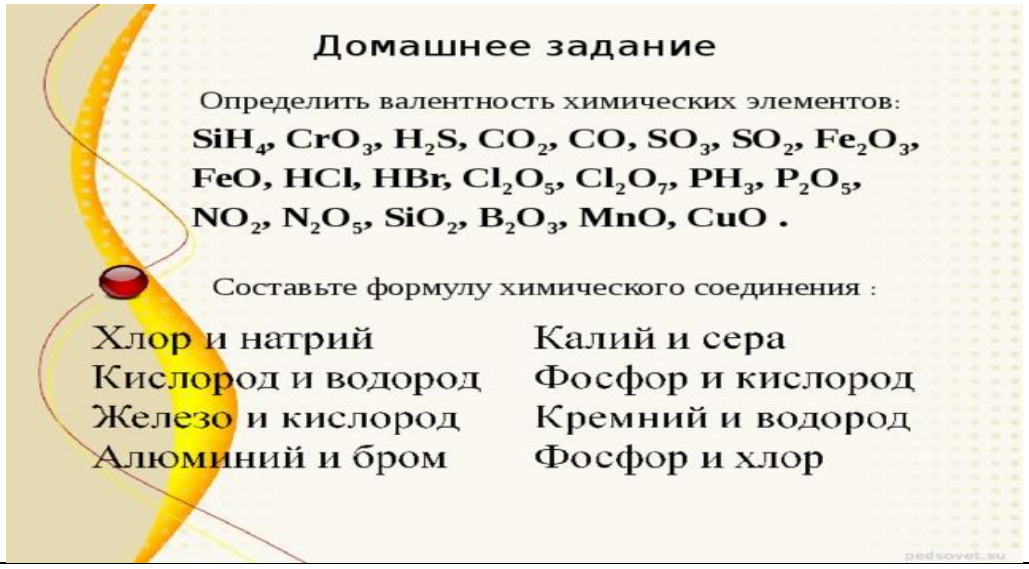

Список использованной литературы:

1.Г.П.Хомченко, Ф.П. Платонов, И.Н. Чертков. Демонстрационные эксперимент по химии. - М.: Просвещение, 1978, стр. 3

2. О.С.Габриелян, Л.П.Ватлина. Химимческий эксперимент в школе. 10 класс – М.: Дрофа, 2008, стр. 5

3. Н.А. Субботина, В.А. Алешин, К.О. Знаменков. Демонстрационные опыты по неорганической химии – М.: Академия, 2008, стр. 21

HAYOTIY MUAMMOLARNI HAL QILISHDA TALABALARGA XOS KOPING STRATEGIYALAR

Bekchanov Xusinboy Karimberganovich *- UrDU Pedagogika va psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi. E-mail:xbekchanov3@gmail.com.Tel:(93)742-6-742*

Annotatsiya.

Mazkur maqolada talabalarning hayotiy muammolarni hal qilishdagi koping strategiyalari va ulardan foydalanish, koping strategiyalarning inson hayotidagi o'rni, kopingning paydo bo'lishi to'g'risidagi ilmiy-amaliy ma'lumotlar bayon etilgan bo'lib, unda asosan koping strategiyalarining ta'riflari uning turlari va bosqichalari haqida mulohozlar keltirilgan.

Аннотация.

В данной статье изложена научно-практическая информация о копинговых стратегиях и их использовании студентами в решении жизненных задач, о роли копинговых стратегий в жизни человека, о возникновении копинга, приведены в основном определения копинговых стратегий с соображениями о его видах и этапах.

Abstract

This article describes the scientific and practical information about students ' coping strategies and their use in solving life problems, the role of coping strategies in human life, the emergence of coping, which mainly provides insights into the types and stages of coping strategies.

Kalit so'zlar: Hayotiy masalalar, hayotiy muammolar, koping strategiyalar koping xulq atvor, psixika, funksional holat.

Ключевые слова: жизненные проблемы, копинг поведение, копинг стратегии, психика, функциональное состояние, целеустремленность проблемы.

Keywords: life issues, life problems, coping strategies, coping behavior, psyche, functional state, problem mover.

"Koping strategiyasi" tushunchasi jarayon resurslarini boshqarish sifatida ham keng tahlil qilinadi. Taxminlarga ko'ra hayotiy murakkabliklarni bartaraf etish mohiyatan shaxs resurslarini safarbar etish orqali amalga oshiriladi.

Koping strategiya va uning usullari himoya mehanizmlaridan farqlanganda konstruktiv faol zarurat nazarda tutiladi va vaziyat orqali yoqimsizliklardan chetlashishga harakatdir. Psixologiyada kopingning predmeti mavjud bo'lib, u maxsus tadqiqot hududida insondagi emotsional mexanizm va rasional regulyatsiyani o'rganishda o'zining maqsadli optimal xulq-atvoriga ko'ra hayotiy holatlarni o'zining maqsadlariga muvofiq qayta qurishni amalga oshiradi.

Albert Bandura tomonidan ishlab chiqilgan o'z-o'zini samaradorlik konstruktsiyasini , shuningdek, kurashish xatti-harakatlariga ta'sir qiluvchi muhim manba sifatida qarash mumkin (Frydenberg, Lyuis[3]) .

E.Freidenburgning fikriga ko'ra, kognitiv jarayonlar o'z-o'zini samaradorligi bilan bog'liq bo'lib, bu odamlarning o'zlarini engish qobiliyatiga nisbatan ichki e'tiqodlariga ishora qiladi. Shaxsga bo'lgan bu ishonch, o'z resurslarini "markaziy" tarzda tashkil etish va undan foydalanish qobiliyatini, shuningdek, atrof-muhitdan resurslarni olish qobiliyatini ta'kidlaydi (Fraydenberg, Lyuis) Resurslarga asoslangan yondashuv, resurslarga egalik qilish va boshqarishda ishlatilgan koping strategiyasi bir-biriga o'zaro ta'sir qilishi mumkinligini taxmin qiladi. Shunday qilib, agar o'smirda o'zining ijtimoiy muhiti bilan samarali munosabatda bo'lish istagi bo'lmasa, uning do'stlari kam bo'ladi. Bunday holda, koping strategiyasi resurslarga ta'sir qiladi deb aytish mumkin.

[3] Barry Zimmerman. Dedication: Albert Bandura."Contemporary Educational Psychology".(October 1986)

Aksincha, agar bola kambag'al ijtimoiy muhitda o'sgan bo'lsa, ya'ni bolaning resurslari cheklangan bo'lsa, bu holat uning afzal ko'rgan kurash strategiyasiga va stressni engish strategiyasi sifatida ijtimoiy qo'llab-quvvatlashdan foydalanish chastotasiga ta'sir qilishi mumkin (Frydenberg) , Lyuis).

Shaxsning stressli vaziyatlardagi koping xulq-atvori ma'lum darajada stressli vaziyatlarda javob reaksiyasi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa o'spirinlik davrida bu jarayonga jiddiy qarash kerak bo'ladi. Shuni hisobga olib talaba yoshlarda koping xulq-atvor va stressli vaziyatlarda javob reaksiyasi o'rtasidagi mutanosiblik bilan bog'liq ijtimoiy psixologik omillarni empirik jihatdan o'rganish va shartli ravishda qabul qilingan mezonlar asosida uning natijalarini tahlil qilish ko'zda tutilgan edi. Ushbu vazifani amalga oshirish uchun tadqiqot metodikalari tanlandi.

Yana shuni ta'kidlash joizki, ba'zan har bir talaba yoshlar stressli vaziyatlarda o'z imkoniyatlariga adekvat baho bera olishga ma'lum ma'noda qiyinchilikka uchrashi mumkin. Bizningcha, bunday qiyinchilik zamirida stressli vaziyatlar haqida yetarli tasavvurga ega emasligi bilan izohlash mumkin.

Endi bevosita mazkur metodikalar yordamida olingan empirik ma'lumotlar tahliliga o'tamiz.

Dastavval shuni ta'kidlash joizki, natijalar taniqli psixologlar S.Norman, D.F.Endler, D.A.Djeyms, M.I.Parkerlar tomonidan ishlab chiqilgan maxsus uch shkalali (topshiriqni hal qilishga, emotsiyaga va qochishga yo'nalgan koping (a) qochish shkalasi ichidan bosh tortish, chalg'ish subshkalasi, b) qochish shkalasi ichidan ijtimoiy chalg'ish subshkalasi)) usullar majmuasini qo'llash asosida va barcha empirik dalillarning haqqoniyligini tasdiqlovchi qo'shimcha statistik mezonlar yordamida aniqlandi. Buning uchun ma'lum ilmiy adabiyotlardagi nazariy va amaliy fikrlar asos qilib olindi[4].

Talaba yoshlarda stressli vaziyatlarda stressni yenga olish xulq-atvor ko'rsatkichlarini tahlil qilish talaba yoshlarshaxsi ijtimoiy psixologik taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, bu jarayonning kechishida jins va yoshga oid omillarning ham o'ziga xos o'rni bo'lishi tabiiy. Shu nuqtai nazardan talabalarga xos bo'lgan stressni yenga olish xulq-atvori va uning imkoniyatlari haqida batafsil ma'lumotga ega bo'lish uchun talaba yoshlarda alohida tadqiqotlar olib borildi.

Har bir olingan natija maxsus tartibda qabul qilingan mezonlar va ballar tizimiga kiritilib, quyidagi ma'lumotlarga ega bo'lish imkonini berdi: muammoni hal qilish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kutish, muammodan qochish kabi tayanch koping strategiyalari.

Mazkur yo'nalishlar bo'yicha har bir olingan natija tadqiqotning maqsadi asosida birlashtirilib umumiy tartibda tadqiq qilindi.

T. L. Kryukova shaxs "muvofiqlashtiruvchi" yaxshi va Suboptimal bo'lishi mumkin bo'lgan bir qator asosiy strategiyalardan foydalanadi, ham etarli, ham kam holatlarda. Muallifning fikriga ko'ra, "stress-koping" paradigmasida maxsus shaxsiy qarashlar, stressga qarshilik ko'rsatishning yuqori zaxiralari sifatida qaraladi[5].

P.Toisning tasnifi juda batafsil yoritib o'tilgan bo'lib unga ko'ra murakkab kurashning xulq-atvor modeli asosida koping strategiyasining ikki guruhini ajratib ko'rsatishadi:

-Bular xulq-atvor va kognitiv.

Xulq-atvor strategiyalari uchta kichik guruhga bo'linadi:

-Vaziyatga yo'naltirilgan xatti-harakatlar: to'g'ridan-to'g'ri harakat (vaziyatni muhokama qilish, vaziyatni o'rganish); ijtimoiy yordam izlash; Vaziyatdan "qochish".

-Fiziologik o'zgarishlarga qaratilgan xatti-harakatlar strategiyasi: spirtli ichimliklar, giyohvand moddalarni iste'mol qilish; og'ir ish; boshqa fiziologik usullar (tabletkalar, oziq-ovqat, uyqu).

-Hissiy ifoda etishga yo'naltirilgan xatti-harakatlar strategiyasi: Katarzis: Tuyg'ularni o'z ichiga olish va boshqarish.

---

[4] Zulfiya Mexmonova Maxmudova Buxoro davlat universiteti "Science end educstion" Scientific journal mart 2022-y

[5] Крюкова Т.Л. Психология совладающего поведения / Т.Л.Крюкова. – Кострома КГУ им. Н.А. Некрасова, 2010. – 296 с.

Kognitiv strategiyalar ham uch guruhga bo‘linadi:

-Vaziyatga qaratilgan kognitiv strategiyalar: vaziyatni o‘ylash (alternativalarni tahlil qilish, harakatlar rejasini tuzish); vaziyatga yangicha qarashni rivojlantirish: vaziyatni qabul qilish; vaziyatdan chalg'itish; vaziyatni mistik echimini topish.

-Ekspresatsiyaga qaratilgan kognitiv strategiyalar: “hayoliy ifoda” (hissiyotlarni ifoda etish usullari haqida xayol qilish); ibodat.

-Hissiy o‘zgarishlarning kognitiv strategiyalari: mavjud tuyg'ularni qayta talqin qilish.

E. Xeym (Heim E.) metodologiyasi aqliy faoliyatning uchta asosiy sohalariga muvofiq ravishda kognitiv, emotsional va xulq-atvorga qarshi kurashish mexanizmlariga taqsimlangan 26 ta vaziyatga xos kurash usullarini o‘rganishga imkon beradi. Texnika nomidagi Psixonevrologik institutning klinik psixologiya laboratoriyasida moslashtirilgan V. M. Bexterev tibbiyot fanlari doktori, professor L. I. Vasserman rahbarligida.

Tuzatish xatti-harakatlari Xeym adaptiv qobiliyatlari darajasiga ko‘ra uchta asosiy guruhga bo‘lingan: moslashuvchan, nisbatan moslashuvchan va moslashuvchan bo‘lmagan.

-Moslashishga qarshi kurashish xatti-harakatlari

-"Muammolarni tahlil qilish",

-"O‘z qadrini belgilash",

"O‘z-o‘zini nazorat qilishni saqlab qolish" - paydo bo‘lgan qiyinchiliklarni va ulardan chiqishning mumkin bo‘lgan usullarini tahlil qilishga, o‘zini o‘zi qadrlash va o‘zini tutishni oshirishga, shaxs sifatida o‘z qadr-qimmatini chuqur anglashga, qiyin vaziyatlarni yengishda o‘z resurslariga bo‘lgan ishonchning mavjudligiga qaratilgan xatti-harakatlar shakllari.

-"norozilik",

"Optimizm" - bu har qanday, hatto eng qiyin vaziyatda ham chiqish yo‘lining borligiga ishonch va qiyinchiliklarga nisbatan faol g'azab va norozilikka ega bo‘lgan hissiy holat.

Xulq-atvorni yengish strategiyalari orasida:

- “hamkorlik”,
- “Shikoyat qilish”

“Altruizm” - bu shunday odamning o‘zini tutishi, u muhim (tajribali) odamlar bilan hamkorlik qilishga kirishishi, eng yaqin ijtimoiy muhitda qo‘llab-quvvatlashga intilishi yoki o‘zi uni qiyinchiliklarga dosh berishda yaqinlariga taklif qilishi.

Muvaffaqiyatsiz kurashish xatti-harakatlari

Kognitiv kurash strategiyalari qatoriga quyidagilar kiradi:

- “kamtarlik”,
- “Chalkashlik”
- “Dissimulyatsiya”

“E'tiborsizlik” - passiv xulq-atvor shakllari, ularning kuchli tomonlariga va intellektual resurslariga ishonmaslik tufayli qiyinchiliklarni engib o‘tishni rad etish, muammolarni ataylab kam baholash.

Umuman, shaxsdagi xavotirlanish xususiyatlari va psixologik himoya imkoniyatlari mutanosibligining o‘rtacha umumiy va qiyosiy tipik ko‘rsatkichlari tahlil qilinganda 1- bosqich talabalariga nisbatan 3-bosqich talabalarida ham shaxsiy, ham reaktiv xavotirlik darajasi ham yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Talaba yoshlarda stressli vaziyatlarda javob reaksiyasi namoyon etilishi (S.Norman, D.F.Endler, D.A.Djeyms, M.I.Parker; T.A.Kryukovaning moslashtirilgan varianti) bo‘yicha qo‘lga kiritilgan ma’lumotlarda stressni yenga olish ko‘rsatkichlarining namoyon etilishi, aksariyat hollarda topshiriqni hal qilishga, emotsiyaga va qochishga yo‘nalgan koping (a) qochish shkalasi ichidan bosh tortish, chalg‘ish subshkalasi, b) qochish shkalasi ichidan ijtimoiy chalg‘ish subshkalasi sifatlarining talaba yoshlarshaxsida qay tariqa tarkib topganligining belgilanish va baxolanishiga bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Ayni paytda bu “bog‘liqlik” stressli vaziyatlarda yenga olish strategiyalari va shaxsning o‘zini o‘zi adekvat individual hissiy baholash asosida kechishi mumkinligini tasdiqladi.

D.Amirxan metodikasi asosida o‘rganilgan talaba yoshlarda stressli vaziyatlarda yenga olish

strategiyalari namoyon etilishi oid ko‘rsatkichlar ko‘lamining tadqiq qilinishi talabalik davrining boshlanishi hamda talabalik davrining oxirgi bosqichi uchun yangi empirik ma’lumotlarni tadqiq qilish imkoniyatini yaratdi.

Demak, ta’lim muassasalarining rahbarlari, oilygoh o‘qituvchilari, psixologlari, tyutorlari va ota-onalar bu holatni inobatga olgan holda ta’lim-tarbiya ishlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishlari talab qilinadi. Aks holda ekstremal vaziyatlarda shaxsning psixologik himoya imkoniyatlari pasayib ketishi mumkinligini qayd qilish lozim.

Bu shuni anglatadiki, qachon inson stressni his qilsa, muammoli vaziyatda kognitiv va xulq-atvor jihatidan bartaraf etishga urinadi. Bunday yondashuv sub’ekt xulq-atvorining kundalik va avval erishgan jihatlarini inobatga olib, odatdagi negativ qirralarini yengishdagi jihatlarini inobatga olmaydi. Masalan, mazkur yondashuv individning stressdan qochish imkoniyatlaridan mustasno hisoblanadi. Shuningdek, bu talabga ko‘ra, inson stress bilan reaksiyaga kirishmaguniga qadar hayotiy muammoni yengish sifatida qarab bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Набиуллина Р.Р., Тухтарова И.В. Механизмы психологической защиты и совладания со стрессом (определение, структура, функции, виды, психотерапевтическая коррекция) // Казань: Изд-во ИП Тухтаров. ВН, 2003.
2. Нартова-Бочавер С.К. " Coping behavior" в системе понятий психологии личности // Психологический журнал, 1997. Т. 18. № 5. С. 20-30.
3. Змановская, Е. В. Психологические механизмы отклоняющего поведения / Е. В. Змановская // Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – С. 51–81.
4. Ильин, Е. П. Общие представления о стиле деятельности / Е. П. Ильин // Психология индивидуальных различий. – СПб.: Питер, 2004. – С. 279–287.

Nakano, K. Coping strategies and psychological symptoms in a Japanese sample / K. Nakano // J. Clin. Psychol. – 1991. – Vol. 47. – N 3. – P. 346–350.

MAKTABGACHA TA’LIMNI SAMARALI TASHKIL ETISHDA STEAM TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI

Mamanabiyeva Malikaxon Axunjanovna
Andijon viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi “Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’limni samarali tashkil etishda STEAM texnologiyasining ahamiyati to‘g‘risida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, STEAM texnologiya, pedagogik texnologiya, o‘qitish texnologiyasi, lego.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение технологии STEAM в эффективной организации дошкольного образования.

Ключевые слова: образование, цифровые технологии, педагогические технологии, технологии обучения, интерактив.

Abstract: Abstract: This article discusses the importance of STEAM technology in the effective organization of preschool education.

Key words: education, digital technology, pedagogical technology, teaching technology, interactive.

“To‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim – bolani rivojlanish sari yetaklaydi”
L. S. Vigotskiy

O‘zbekiston Respublikasining mustaqilligi dastlabki yillaridanoq ta’lim tizimini isloh qilish masalasiga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratilib, yosh avlodga jahon andozalariga mos sharoitlarda bilim olishini, yetuk inson bo‘lib shakllanishi, qobiliyat va iqtidorini yuzaga chiqarish

asosiy maqsad qilib belgilab olindi. Bu borada Prezidentimizning “Biz maktabgacha ta’lim va maktab ta’limi, oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimi hamda ilmiy-madaniy muassasalarni bo‘lg‘usi Renessansning to‘rt uzviy halqasi, deb bilamiz. Bog‘cha tarbiyachisi, maktab muallimi, professor-o‘qituvchilar va ilmiy-ijodiy ziyolilarimizni esa yangi uyg‘onish davrining to‘rt tayanch ustuni, deb hisoblaymiz” ,- degan fikrlari ayni so‘zimiz isbotidir.

3-7 yosh maktabgacha yoshdagi bola rivojlanishning muhim bosqichidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlaydigan tarbiyachilar maktabgacha yoshdagi bolalarda bilimga qiziqish uyg‘otish, ularni turli manbalardan idrok etishga va ma’lumotlardan foydalanishga o‘rgatish, atrofdagi voqelikka qiziqqan savollarga mustaqil ravishda javob topish qanchalik muhimligini tushunadilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish uchun qanday usullardan foydalanib, qanday texnologiyalarni qo‘llash kerak?

Ta’limda STEM texnologiyasi Amerikaning Massachusets Texnologiya Institutida ishlab chiqilgan.

STEAM - hozirgi kunda dunyo ta’lim tizimining eng asosiy urf bo‘lgan innovatsion metodlaridan biri hisoblanadi. Bir qaraganda STEAM abbreviaturasi juda murakkab ko‘rinadi, lekin uni alohida ko‘radigan bo‘lsak sodda va aniq ekanini ko‘rishimiz mumkin, ya’ni: S – science; T – technology; E – engineering; A – art; M – mathematics; yoki tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik san’ati, ijod, matematika. Oddiy so‘z bilan aytganda, zamonaviy dunyoda eng ko‘p talab etilayotgan fanlardir. Hech kimga sir emaski, ko‘plab fan tarmoqlarida katta yutuqlarga erishish uchun o‘zlashtiriladigan turli sohalardagi bilimlarning integratsiyasi talab etiladi. Aynan shunday muammolarni hal qilishda STEAM texnologiyasi yordam beradi. Bu metodika ta’limni aralash turda olib borish va egallangan nazariy bilimlarni kundalik hayotda qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishga imkon beradi. STEAM bu maktabda va maktabdan tashqarida loyiha va o‘quv-tadqiqot faoliyatini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi innovatsion texnologiyadir. Ushbu metod yordamida fanlar alohida tarmoqlarda emas, balki integratsiyalashgan holda, umumiy bog‘liqligini ko‘rsatib o‘rgatiladi. Fanlarni kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatishdan tashqari, texnologiya o‘quvchilarning ijodkorligini ham ko‘rsatib berishi mumkin. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning faoliyatiga bir qancha vazifalarni taqdim etadi, o‘quvchi ularni hal qilishida ijodkorligini namoyon qilishni o‘rganadi. Bunday vazifalar yordamida o‘quvchi g‘oyalarni nafaqat o‘ylab topadi, balki ularni kundalik hayotida amalga oshirishni ham o‘rganadi. Shu tariqa, o‘quvchi o‘z faoliyatini oldiga qo‘yilgan vazifalari va mavjud imkoniyatlari doirasida hal qilishga o‘rganadi.

STEAM dasturida 3 yoshdan 11-yoshgacha bo‘lgan bolalarning bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish, maktabda texnik va tabiiy fanlar bo‘yicha ta‘limni davom ettirish uchun shart-sharoitlarni laboratoriyalarda amaliy yaratish tamoyiliga ham tayanadi.

“STEAM” texnologiyasi asboblar to‘plamiga nimalar kiradi ?

Fridrix Frebelning didaktik tizimi - STEAM ta’lim moduli sifatida

Jonli va jonsiz tabiat bilan tajriba o‘tkazish - STEAM ta’lim moduli sifatida

LEGO-qurilish, konstruksiyalash – STEAM ta’lim moduli sifatida

“F. Frebelning didaktik tizimi” o‘quv modulida bolalarning tasavvurini boyitish fazoda oriyentirlash qobiliyatini bolalarda shakllantirishdan iborat. “Fridrix Frebelning didaktik tizimi” o‘quv moduli ikkita kontent blokidan iborat va ikki turdagi to‘plamlar bilan ta‘minlangan.

1. “Tafakkurni rivojlantirish uchun to‘plamlar (F. Frebel tizimi bo‘yicha). Ushbu blok asl manbaga ya’ni F. Frebel tuhfalariga mos keladi va yog‘ochdan tayyorlangan va ko‘rsatmalarda batafsil tavsiflangan 6 ta to‘plamdan iborat. Blokda taklif qilingan sxemalar muallif tomonidan ishlab chiqilgan va hech qanday tahrir yoki o‘zgartirishga ega emas.

2. Tafakkurini rivojlantirish uchun to‘plamlar - yumshoq modullar. Ushbu blok F. Frebel materiallarining modifikatsiyasi bo‘lib, u bir xil 6 ta klassik to‘plamdir, lekin yumshoq predmetlar ko‘rinishida bo‘lib, bolani cheklangan stolda o‘tirishdan xonaning o‘yin maydoniga o‘tkazadi, ya’ni bu orqali maktabgacha yoshdagi bola STEAM laboratoriyasida ishlash imkoniyatini tug‘diradi.

“Jonli va jonsiz tabiat bilan tajriba o‘tkazish” nomli modul maktabgacha yoshdagi bolalarga dunyoni o‘rganish, tabiatni haqqoniy bilish, barcha predmetlarning, tabiiy buyumlarning

xususiyatlarini o‘rganish, tabiat hodisalari va predmetlarning o‘zaro ta’sirga kirishishini o‘rgatib bolani intellektual jihatdan rivojlantiradi. Tafakkurini boyitadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida va boshlang‘ich maktab darslarida LEGO texnologiyasidan foydalanish bolaning aqliy va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradigan o‘quv jarayonining muhim elementi hisoblanadi. Bu kabi faoliyatlarda diqqat, xotira, nutq, qo‘llarning mayda motorikasi ko‘nikmalari rivojlanadi. Bolalar o‘zlarining ijodiy qobiliyatlarini, fantaziyalarini namoyon etadilar, tengdoshlari bilan muloqot qilishni, o‘zaro yordamni, ma’lumot almashish zarurligini, qaror qabul qilish qobiliyatini va muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradilar. LEGO texnologiyasi bugungi kunda taniqli va keng tarqalgan pedagogik texnologiyalardan biri bo‘lib, u bolani o‘qitish va rivojlantirish uchun real dunyoning uch o‘lchovli modellari va predmetli o‘yin muhitidan foydalanadi. Bu modulda matematik tushunchalarni bolalarga berish 2 bosqichda amalga oshiriladi:

3 yoshdan 5 yoshgacha bo‘lgan bolalarga mo‘ljallangan modul

6-7 yoshli bolalarga mo‘ljallangan modul Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik rivojlanish, intellektual qobiliyatlar ta’lim modulida oddiydan murakkabga qarab qiyinlashtirib bolalarga matematik tushunchalar beriladi. Matematik tasavvurlarni rivojlantirishda bolalarning yosh xususiyatlari inobatga olinib qadamma-qadam tushunchalar nazariy va amaliy jihatdan tushuntiriladi.

“Robototexnika” moduli harakat qobiliyatiga ega robotlarni ishlab chiqarish uchun bir nechta dizaynerlarni o‘z ichiga oladi. Yoshga qarab, bola tomonidan hal qilinadigan vazifalar asta-sekin murakkablashadi, maktabgacha yoshdagi bola oddiy yig‘ilishdan, modelning mexanik harakatini nazorat qilish tizimlarini dasturlashgacha topshiriqlarni bajarish ko‘nikmalarini egallaydi. Modulda mashinalar, inshootlar, turli xil texnik vositalar (namunaga tayangan holda, belgilangan parametrlar yoki nazariy dizayn) yaratiladi. Ish davomida eskizlar, chizmalar yaratiladi, hisob-kitoblar amalga oshiriladi. Dizayn turi modellashtiriladi. Har qanday obyektga yoki u haqidagi ma’lumotlarga e’tibor qaratganda, uning to‘liq yoki qisman o‘xshashligi yaratiladi. Materiallar shu bilan birga, model juda muhim bo‘lishi mumkin, eng muhimi, bu model muhim narsani aks ettirishidir obyektning xususiyatlari bu bino, yo‘l, samolyot yoki kema bo‘ladi. Modelga asoslangan holda, tartib-miniatyura nusxasi yaratiladi. STEM-ta’limning majburiy qismi bolalarni raqamli texnologiyalar bilan tanishishdir. Buning uchun “Multistudia” moduli yaratilgan. Bu bolalarning o‘z animatsion filmini yaratish orqali turli loyihalarda bolalarning ish natijalarini umumlashtirish va zamonaviy darajada namoyish etish imkonini beradi. Bu axborot-kommunikativ, raqamli va media texnologiyalarini rivojlantirish orqali bolalarning badiiy va texnik ijodini sintez qilishiga erishish mumkin.

STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi: Muammolarni keng qamrovli tushunish, ijodiy fikrlash, muhandislik yondashuv, tanqidiy fikrlash, ilmiy metodlarni tushunish va qo‘llash va dizayn asoslarini tushunishdir. Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi.

Agar biz an’anaviy ta’limning asosiy maqsadi bilimlarni o‘rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko‘nikmalar bilan birlashtirishga o‘rgatadi. Agar biz an’anaviy ta’limning asosiy maqsadi bilimlarni o‘rgatish va bu bilimlardan fikrlash va ijod qilish uchun foydalanish deb aytsak, STEAM yondashuvi bizni olgan bilimlarni haqiqiy ko‘nikmalar bilan birlashtirishga o‘rgatadi. Bu maktabgacha yoshdagi bolalarga nafaqat ba’zi bir g‘oyalarga ega bo‘lish, balki ularni amalda qo‘llash va amalga oshirish imkoniyatini beradi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Yangi O‘zbekiston demokratik o‘zgarishlar, keng imkoniyatlar va amaliy ishlar mamlakatiga aylanmoqda. Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 2021. 184 b.
2. Z.Ashurova. Maktabgacha ta’limda steam texnologiyasidan foydalanish. Metodik qo‘llanma. Buxoro. Durdona nashriyoti, 2022.

3. Образовательный модуль «Дидактическая система Фридриха Фрёбеля». Маркова В. А., Аверин С. А. — М., 2018.
4. Э.Д. Жукова. Программа дополнительного образования по конструирова нию, ориентированная на детей от 5 до 7 лет «лего-мастер». Излучинск, 2018
5. Э.Д. Жукова. Программа дополнительного образования по конструирова нию, ориентированная на детей от 5 до 7 лет «лего-мастер». Излучинск, 2018

O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Jabborov Abdug'ani-Toshkent Kimyo tehnologiya insituti Yangiyer filiali sirtqi bo'lim boshlig'i, t.f.n. dots., Yangiyer sh., Ozbekistan.

Вданной статье рассматривается вопрос совершенствания профессиональной ориентации учащихся общеобразовательрых школ.

This article discusses the issue of improving the proessional orientation of studens in secondary schools.

Keyvvords and cjncerts:profession,interests and inclinations,skill,knovvledge,practical application.

Ключевые слова и понятия*:профессия, интересы и склоннос-ти,умение,знание.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida o quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishni takomillashtirishga oid mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kasb-hunar,, o 'quvchi o 'z qiziqishi, qobiliyat, bilim, amalda tadbiq.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning "Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz", deb nomlangan asarida fazandlarimiz uchun zamonaviy ish joylari yaratish, ularning hayotda munosib o'rin egallashini ta'minlashga qaratilgan ishlarimizni yangi bosqichga ko'tarishni davrning o'zi taqozo etmoqda. "Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko'taramiz" deb takidladilar [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-may PQ-241 son "Xalq ta'limini rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorida 2022-2023 o'quv yilidan boshlab boshlang'ich sinf o'quv rejasiga kiritilgan fanlar doirasida mehnat bozorida mavjud bo'lgan turli kasblar to'g'risida tushunchalar berish nazarda tutilgan. Bu qarorda kasb egalarining mehnat faoliyati bilan tanishtirish maqsadida 5-7 sinf o'quvchilari uchun turli uchrashuv va sayyor darslarni tashkil etish, 7-9 sinf o'quvchilarining kasbga moyilligini aniqlash bo'yicha tashxislar o'tkazib borish hamda natijalaridan kelib chiqib, ishlab chiqarish korxonalari, hunarmandchilik markazlari va boshqa tashkilotlarga ekskursiyalar tashkil etish masalarini o'z ichiga olgan. Shu bilan birga ijtimoiy-iqtisodiy salohiyati va o'sish nuqtalariga muvofiq maktab o'quvchilari uchun ustivor kasblarni belgilash hamda 10 va 11-sinf o'quvchilarini ushbu kasblarga, shu jumladan kasb-hunarga o'qitish markazlari, mahalla aholisini kasb-hunarga o'qitish maskanlari qisqa muddatli kurslar ochilgan ta'lim muasasalarida o'qitish choralarini ko'rish belgilab berilgan. Undan tashqari 2022-2023 o'quv yilidan boshlab tasdiqlangan namunaviy loyihalar asosida umumiy o'rta ta'lim muassasalarning texnologiya fani ustaxonalarini hamda kasb-hunar amaliyoti xonalarini bosqichma-bosqich tashkil etish va jihozlash choralari belgilangan.

Respublikamiz iqtisodiyotida hozirgi kunda mehnat bozorida kasb tanlash o'ta dolzarb muammolardan biri yangi ish o'rinlarini tashkil etish, yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirishda norasmiy sektor ko'lamini kamaytirish, aholining ijtimoiy muxtoj qatlamlari uchun ish joylari zahirasini belgilash, ishsizlik darajasini pasaytirish hamda aholiga munosib mehnat sharoitini tashkil etishdan iborat. Mehnat bozorining eng muhim muammolaridan biri bu-aholining kasb-hunar va ish bilan bandligidir.

Hozirgi umumiy o'rta ta'lim maktablarida olib borilayotgan kasb tanlashga yo'llash jarayoni faqat pedagogik masala emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy siyosiy dolzarb masaladir.

Respublikamizda ta'lim tizimi rivojlanishining hozirgi bosqichi ta'lim mazmuni va metodikasiga, uning samaradorligini oshirishga sifat jihatdan yangi talablar qo'ymoqda. Maktabdagi kasb tanlashga yo'llash ishlari quyidagi maqsadlarini ko'zda tutadi:

1. O'quvchilarni boshlang'ich sinflaridan boshlab xalq xo'jaligining turli tarmoqlari bilan tanishtirib borish istiqbolli kasblaar bilan tanishtirish zarur. Bunda axborot ma'lumotlarining mazmuniga, ham uni tushuntirishda foydalaniladigan metodlarga qo'yiladigan muayyan didaktik talablariga rioya qilish, o'quvchilarning aqlli va jismoniy rivojlanishini hisobga olish muhimdir.

2. O'quvchilarni xalq xo'jaligining turli tarmoqlari bilan tanishtirish jarayonida ancha keng tarqalgan yangi kasblarning mazmuni va xususiyatini yoritib berishi zarur. Kasb tanlashga yo'llash ishining bu turi umumiy o'rta ta'lim fanini o'qitish metodikasi ham, sinfdan tashqari o'tkaziladigan tadbirlariga ham amalga oshirilishi zarurdir.

3. Kasb tanlashga yo'llash ishlarini olib borishda o'qituvchi o'quvchilarni xalqaro dunyo talabi ehtiyoji uchun zarur bolgan kasb va mutaxasisliklarga yo'llash kerak bo'ladi.

4. Har bir o'quvchining bo'lajak kasbini tanlashda ongli munosabatlarga ega bo'lishi o'zi mustaqil tanlash imkoniyati mavjuddir.

"Kasb" yoki "kasb qilmoq" kabi so‘z va tushunchalar arab tilidan kirib kelgan bo‘lib, (kasaba) fe'lining o‘zagi hisoblanadi. Arab tilidagi "Kasaba" so‘zi qo‘lga kiritmoq, ishlab topmoq, qozonmoq, biror ishni bajarmoq, qandaydir foyda-manfaatga erishmoq, yutuqqa ega bo‘lmoq kabi ma'nolarni anglatadi.

O‘zbek tilida **kasb deb** kishining rizq talabida muayyan ish, faoliyat turi bilan davomli tarzda shug‘ullanishga aytiladi.

Lug‘at kitoblarda "**Kasb** – (lot. professio — rasmiy ko‘rsatilgan mashg‘ulot, ixtisoslik) – maxsus nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar majmuiga ega tajribali shaxsning mehnat faoliyati turi hisoblanadi" deb keltiriladi.

Hozirda 70 mingdan ortiq kasb-hunar va mutaxassislik turlari mavjud. Kasb va mutaxassislik degan tushunchalarni bir-biridan farqini anglash zarur.

Kasb – bu ma'lum bir maxsus bilim, malakalarga ega bo‘lishni talab etuvchi va insonning yashash sharoitlarini ta'minlovchi faoliyat turidir.

Mutaxassislik – inson o‘zini jismoniy va ma'naviy kuchlaridan kelib chiqib o‘sha sohani bir muncha tor doirasida o‘zini namoyon etishi tushiniladi.

Kasb bir biriga yaqin bo‘lgan mutaxassislik guruhlarini o‘zida biriktiradi. Masalan, o‘qituvchilik kasbi o‘ziga tarix fani o‘qituvchisi, texnologiya fani o‘qituvchisi matematika fani o‘qituvchisi, texnologiya fani o‘qituvchisi, biologiya fani o‘qituvchisi kabi mutaxassisliklarni qamrab oladi.

Kasb tanlashda inson salomatligining o‘rni muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Kishining salomatligi ma`lum bir kasb talablariga muvofiq kelish yoki kelmasligini aniqlash – vrachning vazifasidir. Shuning uchun ham ishga yoki o‘qishga kirayotgan har bir kishi, albatta, tibbiy ko`rikdan o‘tadi. Lekin ko‘pincha shunday bo`ladiki, kishi o‘zining nazarida kasb tanlab bo‘lganidan keyin bunday tibbiy ko‘rik amalga oshiriladi. Keyin afsuslanib yoki iztirob chekib yurmaslik uchun o‘z vaqtida vrach bilan maslahatlashib olish muhim ahamiyatga egadir.

Kasb to‘g‘ri tanlash nafaqat kelajakdagi muvaffaqiyatlarni asosiy garovi, balki uni to‘liq o‘zlashtirish, kelgusidagi faoliyatga garmonik singib ketish, sohaga xos yangi izlanishlarni boshlash, oilaviy muvaffaqiyat demakdir.

Texnologiya fani mazmuniga asosan 1-7-sinflar o‘quv dasturiga kiritilgan barcha mavzular mazmuniga oid kasb-hunarlar haqidagi bilimlar o‘quvchilarga o‘rgatilsa, 8-9-sinflarda asosan quyi sinflarda o‘rganilgan kasblar tasnifi va bo‘lajak kasbni to‘g‘ri tanlash uchun kerakli tavsiyalarga oid kompetensiyalar o‘rgatiladi.

Davlat tomonidan ta'limning mazmuni va sifatiga nisbatan belgilanadigan talablar mavjud bo‘lib, ularni Davlat ta'lim standarti deb ataladi. Shunga ko‘ra, yo‘nalishlar va mutaxassisliklarning klassifikatori ham mavjud.

Klassifikator – oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash yo‘nalishlari va mutaxassisliklarining tizimlashtirilgan ro‘yxatidir. Unda quyidagi o‘nta bilim sohasi nazarda tutiladi. Shu bilimlar

sohasini Texnologiya fani darslarida o‘rgatiladigan kasblarni hisobga olgan holda tahlil qilnadigan bo‘lsa, natija 70% bilim sohalarini (bilim sohalari turli ranglarda ajratib ko‘rsatilgan) qamrab olganligini ko‘rish mumkin (1-shakl).

Shuningdek, bilim sohalaridan kelib chiqqan holda o‘quvchilarni kasblarni o‘rgatishda amaldagi kasblar va yangi kirib kelayotgan XXI asr kasblari va ularni o‘quvchilarga o‘rgatishning normativ-huquqiy va metodik hamda moddiy-texnik ta’minoti modeli keltirilgan. Ushbu model asosida o‘quvchilarni kasb tanlashga yo‘llashning majmuaviy mazmuni ochib berilgan.

1-shakl

Bilim sohalari bo‘yicha o‘quvchilarni kasb tanlashga o‘rgatish modeli

Kasb tanlash – har bir inson hayotidagi eng muhim tanlovlardan biridir.

Kasb tanlash uchun quyidagi mashqlarni bajarish tavsiya etiladi

1-mashq.Quyidagi barcha kasblarni va ixtisoslikni ularda aqliy yoki jismoniy mehnatning ustunligiga nisbatan taqsimlang:

konstruktor muhandis, mashinist, duradgor, bolalar bog‘chasi tarbiyachisi, hamshira, agronom, tikuvchi, poezd mashinisti, suvoqchi, hisobchi, kitob sotuvchisi, elektromontajchi, mashina operatori va boshqalar.

2-mashq.Xalq xo‘jaligi sohasi asosida quyidagi kasblarni, mutaxassisliklarni taqsimlang:

mikrosxemalar, agronom, stantsiya vagonlari, inspektor, tosh kesuvchi, qandolatchi, bog‘bon, hamshira, tergovchi, traktor haydovchisi-keng yo‘nalishli mashinist, po‘lat ishlab chiqaruvchi, tikuvchi-motorist, kitob sotuvchisi, rassom, iqtisodchi va boshqalar

3-mashq.Quyidagi kasblar ro‘yxatidan ishlab chiqarish sohasiga kiradiganlarni tanlang:

sabzavot ishlab chiqaruvchisi, oshpaz, o‘qituvchi, duradgor, hamshira, chizmachi, qurilish muhandisi, trolleybus haydovchisi, trikotajchi, traktor haydovchisi, keng profilli sartarosh.

4-mashq.Ko‘rsatilgan ish kasblarining har biriga mos keladigan malaka darajasini aniqlang:

muhandis, moda uslubchisi, texnologik uskunalar sozlagichi, tikuvchi, taksi haydovchisi, duradgor, dasturiy ta’minot bilan ishlaydigan dastgohlar operatori, bolalar bog‘chasida yordamchi, o‘qituvchi, kotiba, avtomobil mexanigi, temir yo‘l vagonlarini tekshiruvchi, o‘t o‘chiruvchi.

5-mashq. Quyidagi mutaxassisliklarning har biri qaysi turdagi kasblarga tegishli ekanligini aniqlang:

bolalar bog‘chasi tarbiyachisi, veterinariya shifokori, farmatsevt, rassom, badiiy bezakchi, o‘t o‘chiruvchi, fotosuratchi, hamshira, tosh kesuvchi, kitob sotuvchisi, poezd mashinisti, radio asboblarini yig‘uvchi mexanik.

6-mashq. Quyidagi mutaxassisliklarning har biri qaysi kasb sinfiga tegishli ekanligini aniqlang:

pazandalik, avtomobil mexanigi, modeler, taksi haydovchisi, sifat nazoratchisi, kompyuter uchun berilgan tayyorlash operatori, operator, chilangar-kollektor, radio uskunalari, tergovchi, agronom, yozuvchi, sartarosh.

7-mashq. Quyidagi vositalarni uning bo‘limlari bo‘yicha taqsimlang:

traktor, belkurak, telefon, razm, tarozi, kir yuvish mashinasi, kamera, rulet, mikrokalkulyator (elektron hisoblovchi ruler), yig‘ilish raisi, avtomobil, oyna, shprits, kompyuter.

8-mashq. Mehnat sharoitlarining o‘ziga xos xususiyatlariga asoslanadi:

o‘qituvchi, hisobchi, geolog, avtobus haydovchisi, chilangar-kollektor, dala qo‘riqchisi, sanoat mahsulotlari sotuvchisi, yuqori balandlikdagi montajchi, rassom, tergovchi, chorva mollarini yetishtirish va oziqlantirish bo‘yicha operator, chizmachi.

9-mashq.Quyidagi kasblarning har bir jufti uchun qanday farqlovchi xususiyatlar keng tarqalgan:

a) hamshira-trener;

b) ofitsiant-taksi haydovchisi;

C) matematika o‘qituvchisi - sport murabbiyi;

D) hisobchi-chilangar;

e) dala ekinlari-agronom;

e) muhandis-dizayner — bastakor.

10-mashq.Quyidagi kasblarning umumiy belgilari, mutaxassisligi-yangiliklar:

a) chorvachilik, bog‘bon;

b) muhandis-konstruktor, bastakor, nazariy kimyogar;

s) hamshira, trener, hisobchi;

d) trener, minora krani haydovchisi, buldozer, haydovchi;

e) sotuvchi, sut mashinasi, minora krani haydovchisi, chilangar;

f) sotuvchi, ofitsiant, kutubxonachi, hamshira, sport murabbiyi.

Hulosa nuqtai nazardan ayganda Kasb tanlashda xatoliklarga yo’l qo’ymaslik uchun o’quvchining kasbiy imkoniyatlari darajasi yana ham keng va rang-barang bo’lishini taqozo etadi. Bundan tashqari, umumiy o’rta ta’lim maktablarini bitirib chiuvchilarga ijtimoiy ishlab chiqarish tashkilotlariga malakali ishchi kuchlariga bo’lgan aniq ehtiyoj haqida ma’limot berish zarur bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" mavzusidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. - T.: "O'zbekiston", 2016.-56 b.

2. Umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturi loyihasi. Toshkent: RTM, 2020.-80 b.

3. Ne’matov Sh.E., Tohirov O‘.O. va b.O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish orqali umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi uzviyligini ta’minlashning nazariy-metodologik asoslari. Monografiya. – T.: O‘zPFITI, 2015. - 152 b.

4. Xolmatov P.Q. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishni takomillashtirish. Maktab va hayot. 8 .2022

5. Xolmatov P.Q.. va boshq.Oquv qo'llanma.Kasb tanlash hususiatlari.Poytaht-inksklyuziv.-T.2022.

6. Xolmatov P.Q. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishni takomillashtirishning pedagogik-psihologik asoslari. Monografiya. Poytaht-inksklyuziv.-T.2023.

MAKTAB O‘QUVCHILARNI AMALIY-TASVIRIY FAOLIYATNI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYASI

Pardaev B.A. JDPU Texnologik ta'lim va tasviriy sa'nat fanlari kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida o’quvchilarni tasviriy sanat fanidan amaliy-tasviriy faoliyatni rivojlantirish kompetensiyasi haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Tayanch kompetensiyalar,shaxs sifatida o‘z-o‘zin irivojlantirish kompetensiyasi,*u*mummadaniy kompetensiyalar, kommunikativ kompetensiya Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetensiyasi

Mamlakatimoda uzluksiz majburiy ta’lim tizimida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Tasviriy san’at” fanini o‘qitishda o‘quvchilarni – tasviriy san’at vositasida o‘quvchilarning atrof–muhitdagi, san’atdagi go‘zalliklarni ko‘ra bilishga va ularga estetik munosabat bildirishga, san’atning ijtimoiy mohiyatini va ahamiyatini teranan glagan holda me’moriy yodgorliklarni, tasviriy, amaliy va dizayn san’ati asarlarini milliy iftixor, qadriyat sifatida e’tirof etish va muhofaza qilishga o‘rgatishdan iboratdir.

– o‘quvchilarni tasviriy, amaliy va dizayns an’ati, me’morchilikning tasviriy vositalari, ifodaviy-obrazli vositalari bilan tanishtira borib, ulardagi tasviriy-ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, san’at bilan muntazam shug‘ullanish ehtiyojini tarkib topdirish;

– o‘quvchilarni san’at bilan muloqot jarayonida olgan taassurotlarini tasviriy va amaliy san’at, dizayn san’atining (rangtasvir, qalamtasvir, haykaltaroshlik, amaliysan’at, badiiyloyihalashtirishvab.) turlarida ularga xos tasviriy-ifodaviy vositalar, qonuniyatlar asosida o‘zlarining ijodiy faoliyatlarida qo‘llaybilishga o‘rgatish;

– tasviriy san’atning nazariy va amaliy asoslarini o‘rganish jarayonini o‘quvchilarda estetik did, estetik ong, badiiy tasavvur va tafakkurni tarkib toptirish hamda rivojlantirishga yo‘naltirish orqali ma’naviy barkamol avlod tarbiyasiga zamin yaratish;

– ijodiy-tasviriy faoliyatga moilligi bor o‘quvchilarning badiiy iste’dodlarini takomillashtirish, ularni badiiy kasb va hunarlarga yo‘naltirish.

Ushbu maqsaddan kelib chiqib tasviriy san’atfaning bosh va zifalari sifatida o‘quvchilarda tayanch va fanga oid **kompetensiyalarni** shakllantirish orqali ularni mustaqil fikrlash, egallagan bilimlarini vaziyatga mos holdato‘g‘ri qo‘llay olish, umumlashtirish va xulosalar chiqarish qobiliyatlarini rivojlantirish ko‘zda tutiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim – o‘quvchilarda egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarini o‘z shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo‘llay olish kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’limdir.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim o‘quvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan o‘zfaoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sog‘lom raqobat hamda umummadaniy ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Inson o‘zhayotida shaxsiy, ijtimoiy, iqtisodiy va kasbiy munosabatlarga kirishishi, jamiyatda o‘z o‘rnini egallashi, duch keladigan muammolarning yechimini hal etishi, eng muhimi o‘z sohasi, kasbi bo‘yicha raqobatbardosh bo‘lishi uchun zarur bo‘lgan **tayanch kompetensiyalarga** egabo‘lishi lozimdir.

Tayanch kompetensiyalar:

1. **Shaxs sifatida o‘z-o‘zin irivojlantirish kompetensiyasi**

Shaxs sifatida doimiy ravishda o‘z-o‘zini rivojlantirish, jismoniy, ma’naviy, ruhiy va intellectual kamolotga intilish;

Hayot davomida o‘qib-o‘rganish, bilim, tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish;

o‘z hatti-harakatini adekvat baholash, o‘zini nazorat qila bilish, halollik, to‘g‘ri lik kabi sifatlarga ega bo‘lish;

o‘qib-o‘rganganlari va hayot tajribasidan foydalangan holda kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal eta olish.

Umummadaniy kompetensiyalar

Vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish;

Badiiy va san'at asarlarini tushunish, ta'sirlana olish;

orasta kiyinish, yurish-turishda madaniy me'yorlarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish,

umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlarni (urfodatlar, marosimlar, milliy-madaniyan'analarva.h.k.) bilish, unga hurmat bilan munosabatda bo'lish;

o'zgalarganisbatan mehr-muruvvat, saxiylik, o'zgalarning dunyo qarashi, diniy e'tiqodi, milliy va etnik hususiyatlari, an'ana va marosimlarini hurmat qilish;

xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrash, jamiyatda o'rnatilgan odob-axloq qoidalariga rioya qilish.

Kommunikativ kompetensiya

Jamiyat da o'zaro muloqot ga kirishish uchun onatili va birorta xorijiy tilni mukammal o'zlashtirish hamda muloqotda samarali foydalanaolish;

o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, mavzudan kelib chiqib savollarni mantiqan to'g'ri qo'ya olish va javob berish;

ijtimoiy moslashuvchanlik, o'zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, jamoaviyhamkorlikdaishlayolish;

muloqotda suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o'z pozitsiyasini himoya qila bilish, uni ishontirabilish;

turliziddiyatlivaziyatlardao'zehtiroslariniboshqarish,

muammovakelishmovchiliklarnihaletishdazarur (konstruktiv) bo'lganqarorlarniqabulqilaolish;

Amaliy mashg'ulotda jarayonida o'quvchidas haxsiy fikr shakllanadi.

O'quvchi portret chizishdan oldin asarni yana bir bor o'qibo'rganadi. O'rtoqlaridan olgan fikr-mulohazalarni hamda ota-onasi bilan asar qahramoni haqida fikr almashib vazifani bajaradi.

4. ***Axboro tbilan ishlash kompetensiyasi***

Mavjud axborot manbalaridan *(internet, televizor, radio (audio-videoyozuv), telefon, kompyuter, elektronpochtavaboshq.)* foydalanaolish;

Media vositalardan zarur bo'lgan axborotlarni izlab topa olish, saralash, qaytaishlash, uzatish, saqlash, xavfsizligini ta'minlash va foydalanishda media-madaniyatga rioya qilish;

ma'lumotlar bazasini yarata olish, asosiylarini tanlay olish va ularni tahlil qila bilish;

kundalik faoliyatda uchraydigan hujjatlar bilan ishlay olish *(oddiy tabriknomal aryozaolish, anketalarni to'ldirish, mehmonxona ro'yxatida o'zi to'g'risidagi ma'lumotlarni qayd eta olishi va boshq.)*

5. ***Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi***

Jamiyatdabo'layotganvoqea, hodisa va jarayonlargadaxldorliknihisetishvafaolishtiroketish;

o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilishi, unga rioya qilish (ya'nixaridor, saylovchi, mijoz, ishlab chiqaruvchi sifatida faoliyat yuritaolish);

mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala, iqtisodiy, huquqiy madaniyatga ega bo'lish;

6. ***Matematik savodxonlik, fan vatexnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyasi***

– aniq hisob-kitoblarga asoslangan holdas haxsiy, oilaviy, kasbiy va iktisodiy rejalarini tuza olish;

– shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda xisob-kitob bilan ishyuritish;

– kundalik faoliyatda turli formula, model, chizma, grafik va diagrammalarni o'qiyolish va foydalanish;.

Tasviriy san'at fanini o'qitishda o'quvchilar egallashlari kerak bo'lgan XUSUSIYKOMPETENSIYaLAR quyidagilardan iborat:

Tasviriy san'at fanidan o'quvchining kompetensiyasi – tasviriy san'at fani bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini kundalik hayotida qo'lay olish va ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlash orqali kasbgacha tayyorgarliklarini amalga oshirish qobiliyatidir. **Xulosa qilib ayitganda** maktab o'quvchilarni amaliy-tasviriy faoliyatni rivojlantirish kompetensiyasi muhim va

dolzarb vazifalardan biridir.Yuqoridagi fikrlarni barchasi amalga oshirilgandagini yosh avlaodni barkamol avlodd sifatida jahon mehnat bozoriga raqobqtbardosh kadrlar etishib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **https://www.hozir.org/amaliy-fanlar-tavsifi-va-predmetlar-integratsiyasi-v2.html?page=33**
2. **http://uzviylik.tdi.uz/upload/iblock/af1/af1ac3b26e0e67143a79ae8b5d5e6b2d.pdf**
3. **https://lex.uz/uz/docs/-3153714?ONDATE=24.03.2020**

BOSHLANG‘ICH TA`LIMDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YO‘LLARI

Karimova Gulchexra Isakovna

Namangan viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o`rgatish milliy markazi “Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta`lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni faol qo‘llash, ta`lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish haqida fikr bildirilgan.

Annotation. This article expresses an opinion about the active use of innovative technologies in the educational process, increasing the effectiveness of education, analysis and implementation.

Аннотация: В данной статье высказывается мнение об активном использовании инновационных технологий в образовательном процессе, повышении эффективности обучения, анализе и внедрении.

Kalit so`zlar: innovatsion texnologiya, o‘qitish jarayoni, ta‘lim-tarbiya, shakllari va vositalari, rivojlanishi, shakllanish, bilim olish

Keywords: innovative technology, teaching process, education, forms and tools, development, formation, knowledge acquisition

Ключевые слова: инновационная технология, учебный процесс, образование, формы и средства, развитие, формирование, приобретение знаний

Hozirda umumiy o`rta ta`lim tizimida ta‘lim – tarbiya saramadorligini oshirish, ta`lim sifatiga jiddiy e`tibor qaratish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib turibdi. Buning uchun har bir o‘qituvchi o‘z fanini o‘qitishning eng samarali zamonaviy innovatsion texnologiyalarini puxta bilishi va bu sohadagi yangiliklarni uzluksiz o‘rganib borishi orqali o‘z kasbiy mahoratini muntazam oshirib borishi talab qilinadi. Ta‘lim jarayoni nihoyatda murakkab jarayon bo‘lganligi uchun ta‘lim samaradorligi pedagog va o`quvchi faolliligiga, ta‘lim vositalarining mavjudligiga, ta‘lim jarayonining tashkiliy, ilmiy, metodik mukammalligiga bog`liq.

Ta`lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni faol qo‘llash, ta`lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Boshlang‘ich ta`lim umumta`lim maktablarining bosh bo‘g‘ini bo‘lgani sababli ana shu jarayonda o‘quvchi shaxsining mukammal rivojlanib borishiga ko‘proq e`tibor berish lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining mas`uliyatlari cheksizdir. Ular maktab ostonasiga endigina qadam qo‘ygan o‘quvchilarni maktab hayotiga ko‘niktirib, zamonaviy bilim olishlariga yo‘l ochib beradilar. Bolalarning o‘qishga munosabatlari, aqliy salohiyatlari ana shu davrda shakllanadi. Bu ham boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining vazifasi mas`uliyatli ekanligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy ta‘limni tashkil etishda qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, ularda ma‘lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma hamda malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta‘lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Demak, ta‘lim sohasida o‘quvchilar faolligini oshirish, darsda innovatsion texnologiyadan foydalanish davr talabidir. Darhaqiqat, zamonaviy innovatsion texnologiyalar ta'lim jarayonining unumdorligini oshiradi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash jarayonini shakllantiradi, o‘quvchilarda

bilimga ishtiyoq va qiziqishni oshiradi, bilimlarni mustahkam o‘zlashtirish, ulardan amaliyotda erkin foydalanish ko‘nikma va malakalarini shakllantiradi.

Innovatsion texnologiyalar ta‘lim-tarbiya jarayonini ilg‘or vositalari, metodlar, texnik vositalar, usullariga tayanib takomillashtirish tizimi hisoblanadi. Bu tizim o‘qituvchi tomonidan yaratiladi, ta‘lim-tarbiya bosqichlarini o‘zaro bog‘lashga xizmat qiladi. Uning mazmuni va vazifalarini, maqsadini oldindan belgilash, ta‘lim tarbiyaning shakllari va vositalarini tayyorlash, o‘quvchida shakllantirish ko‘zda tutilgan ma‘naviy sifatlarni o‘zlshtirishga yo‘naltirilgan darslarni rejalashtirish kabilarni o‘z ichiga oladi. Ta‘limning barcha bo`g`inlarini shunday tashkil etish kerakki, u yoshlarga chuqur va asosli bilim berish bilan birga keng qamrovli fikrlashga o`rgatsin. Innovatsion texnologiyaning asosiy mohiyati o‘quvchilarni qiziqtirib o`qitish va bilimlarni to`liq o`zlashtirishga erishishdir. Ta‘limda berilayotgan bilimlarni o‘quvchilarning ko`pchilik qismi puxta o`zlashtirishi innovatsion texnologiya joriy etilishining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Innovatsion texnologiya o’quv jarayoni, ya’ni o’qituvchining, o’quvchining faoliyati bilan uning tarkibi, vositalari, usullari va shakllari bilan eng ko’p darajada bog’langanligi bilan ajralib turadi.

Innovatsion texnologiyalarni mukammal bilishimiz va ulardan amaliyotda maromiga yetkazib qo’llay olishimiz juda muhim. Masalan, bolalar individual psixologik xususiyatlariga ko’ra har xil bo’ladi, lekin ta’lim-tarbiya bitta dastur asosida olib boriladi, bitta dastur asosida olib borilar ekan deb, hamma boladan bir xil natijani talab qilishimiz to’g’ri emas, qaysidir bola ba’zi narsalarni oldinroq o’rgansa, ba’zilari keyinroq o’rganadi, kimdir amaliy bajarib tez o’rgansa, kimdir boshqaning bajarganini ko’rib tez o’rganib oladi. Shu sababli bolalar bilan ishlayotganimizda ularga individual tarzda munosabatda bo’lishimiz, har bir bolaning yutug’ini ko’ra olishimiz va rag’batlantirishimiz, ularning yanada kuchli ishtiyoq bilan o’z ustida ishlashiga turtki bo’ladi.

O‘quvchilarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashlarini o‘stirish, ularni erkin tinglovchidan erkin ishtirokchiga aylantirmoq nihoyatda muhimdir. O‘qituvchi darsda boshqaruvchi o‘quvchilar esa, ishtirokchiga aylanmog‘i lozim. Ana shu vazifani uddalashda innovatsion faoliyat ustunligi ko‘p qirrali samara keltiradi.

Ta`lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni faol qo‘llash, ta`lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir.

Innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etilgan darslar tashkiliy usullari, o‘tkazish metodlariga ko‘ra o‘quvchi ehtiyojiga mos tushishi kerak. Chunki bunday darslar bola ruhiyatiga yaqinroq bo‘ladi. O‘quvchilarning o‘quv materiallarini o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqish, xohish va istaklarini qo‘zg‘otish asosida maqsadga erishish motivatsiya bo‘lib, bu o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro ichki yaqinlashuvidir.

Boshlang‘ich sinfda ta`lim jarayonida o‘quvchilarning o‘qish motivini rivojlantirish katta ahamiyatga ega. Chunki motiv o‘quvchilarni ta`lim jarayoniga qiziqtiradi, darsga faol qatnashishga, bilimlarni egallashga undaydi. Boshlang‘ich sinflarda ko‘proq bolalarning yoshini, bilim saviyasini hisobga olish lozimligini unutmaslik kerak. Ularga oddiy, oson va vaqt kam sarflanadigan o‘yin mashqlardan foydalanib, darslar o‘tish yaxshi samara beradi. Ko‘proq atrof-muhit bilan bog‘lab o‘tilgan mashg‘ulotlar bolalar ongini, dunyoqarashini, erkin fikrlash, bayon etish qobiliyatini, mustaqil ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Innovatsion texnologiyalardan dars jarayonida foydalanishning o‘ziga xosligi shundaki, ular o‘qituvchi va o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O‘qitish jarayoni o‘qituvchi hamda o‘quvchilar faoliyatini o‘z ichiga oladi. O‘qituvchining faoliyati o‘quv materialini bayon qilish, o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini orttirish, fikrini teranlashtirish va e`tiqodini shakllantirish, o‘quvchilarning mustaqil mashg‘ulotlariga rahbarlik qilish, ularning bilim, ko‘nikma va malakalarini tekshirish hamda baholashdan iborat

Ta'limda innovatsion texnologiyalarini tatbiq etish o‘quv mashg‘ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo‘llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma`lumki, har bir dars mavzusini o‘rganishda o‘ziga xos texnologiya, usul va vositalarni tanlashga to‘g‘ri keladi. O‘qitish jarayonida yuqori natijaga erishish uchun dars jarayonini oldindan ketma- ketligini mo‘ljallash kerak bo‘ladi. Bunda o‘qituvchi predmetning o‘ziga xos tomonlarini, o‘quv jarayonini va sharoitini, o‘quvchilarning ehtiyojini va imkoniyatlarini, bilim saviyasini, sharoitga qarab ishlatiladigan texnologiyalarni tanlashi lozim.

Bugungi dunyo miqiyosida axborot kommunikatsiya tizimining yuksak darajada rivoj topib borayotganligi va bu boshqa sohalar qatorida ta‘lim jarayoniga ham kirib kelib, uni yanada sifatli tashkil etishga o‘z ta‘sirini ko‘rsatayotganligi ehtiyojidan kelib chiqib, shuni aytish mumkinki, boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisi texnika va texnologiyani chuqur bilishi, tahlil qila olishi va yangilik yaratilish darajasida bilimli va mahoratli bo‘lishi juda muhim. Buning uchun darsni tashkil etish jarayonida barcha o‘quvchilarga tushunarli, oson, qiziq bo‘lgan usullarni tanlashi va qo‘llay olishi, ko‘rgazmali qurollardan foydalanishi, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tadbiq qilishi, ta'lim oluvchilarni ijodiy, mustaqil ishlashga undashi, pedagogik texnologoyalardan to‘g‘ri va unumli foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion texnologiyalardan foydalanib, o‘tilgan darsda o‘quvchilar o‘z qobiliyati va imkoniyatlarini namoyish qilishga erishadilar, jamoa bilan ishlash malakasiga ega bo‘ladilar, o‘zgalar fikrini hurmat qilishni o‘rganadilar. Bu esa, darsning samaradorligini oshirib, ta`lim sifatini kafolatlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro`yxati

1.Alekseeva, L.N. Innovatsion texnologiyalar tajriba manbai sifatida / L.N. Alekseeva // O'qituvchi. - 2004.-№ 3

2. Ibragimov R. Boshlang‘ich maktab o‘quvchilarida bilish, faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari. Diss. T., 2001-yil

3.Ziyomuhammadov B., Tojiev M. Pedagogik texnologiya. T:, 2009-yil

O‘QUVCHILAR SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA TIMSS TOPSHIRIQLARIDAN FOYDALANISH

Jabbarova Zuhra Omondullayevna
Jizzax viloyati PYMO‘MM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada TIMSS xalqaro tadqiqoti, uning maqsadi va vazifalari, tadqiqotga tayyorgarlik ko‘rishda ahamiyat qaratiladigan jihatlar haqida so‘z yuritilgan. Maqolada berilgan topshiriqlar metodik vosita sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: TIMSS, tadqiqot, ta’lim-tarbiya, intellektual shaxs, innovatsion taraqqiyot.

Аннотации

В этой статье обсуждается международное исследование TIMSS, его цели и задачи, а также аспекты, которые необходимо учитывать при подготовке к исследованию. Приведенные в статье задания могут служить методическим инструментом.

Ключевые слова: TIMSS, исследования, образование, интеллектуальная личность, инновационное развитие.

Annotation

This article discusses the TIMSS international study, its goals and objectives, and the aspects that need to be considered in preparation for the study. The assignments given in the article can serve as a methodological tool.

Keywords: TIMSS, research, education, intellectual personality, innovative development.

“Mamlakatimiz o‘z taraqqiyotining yangi davriga qadam qo‘ygan hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasini 2017–2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi asosida barcha sohalarda keng ko‘lamli o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda. Ana shu islohotlarning muvaffaqiyati, mamlakatimizning dunyodagi rivojlangan, zamonaviy davlatlar qatoridan munosib o‘rin egallashi, avvalo, ilm-fan va ta’lim-tarbiya sohasining

rivoji bilan, bu borada bizning dunyo miqyosida raqobatdosh bo‘la olishimiz bilan uzviy bog‘liq...”- deb ta’kidlaydilar O‘zbekiston respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev.

Globallashuv sharoitida shiddat bilan rivojlanib borayotgan davr davlat va jamiyat oldiga dolzarbligi va qamrovi kun sayin ortib borayotgan zamonaviy talablarni qo‘ymoqda. Olamshumul strategik maqsadlarga erishish, yangi marralarni zabt etish, rivojlangan davlatlar qatoridan o‘rin olish uchun mamlakatda bilimli, tajribali va zamonaviy fikrlaydigan yuksak salohiyatli kadrlar, mutaxassislarning o‘rni beqiyos. Bunday raqobatbardosh kadrlarga bo‘lgan ehtiyojni qondirish zamirida inson kapitali, sodda qilib aytganda, inson, uning salohiyatini kashf etish hamda uni buyuk maqsadlarga erishishga safarbar qilish kabi ulug‘vor vazifalar turadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli Farmoniga muvofiq umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-tarbiya jarayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida, O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA xalqaro dasturi reytingida jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakatlari qatoriga kirishiga erishish hamda xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish asosida o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholashga yo‘naltirilgan ta’lim sifatini baholashning milliy tizimini yaratish vazifalari belgilangan. [1]

Shu sababli o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish malakalari va kompetensiyalarining rivojlanishiga alohida urg‘u berishni hisobga olgan holda, zamonaviy innovatsion iqtisodiyot talablariga javob beradigan umumta’lim dasturlari va yangi davlat ta’lim standartlarini joriy etish, o‘quvchilarning bilim darajasini baholashda ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro PISA, TIMSS, PIRLS va boshqa dasturlarda doimiy ishtirok etish nazarda tutilgan.

Shu maqsadda, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g’risida” 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta’lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi huzurida Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi tashkil etildi. Shu bilan birga, ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etish vazifalari belgilandi:

PIRLS – boshlang’ich 4-sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajasini baholash;

TIMSS – 4- va 8-sinf o‘quvchilarining tabiiy-ilmiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonligini baholash;

TALIS – rahbar va pedagog kadrlarning umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘qitish va ta’lim olish muhitini hamda o‘qituvchilarning ish sharoitlarini o‘rganish;

PISA – 15 yoshli o‘quvchilarning o‘qish, matematika va tabiiy yo‘nalishdagi fanlardan savodxonlik darajasini baholash. [2]

Ushbu loyihalar o‘quvchi-yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari, egallagan bilimlarini hayotda qo‘llay olish layoqatiga turli xil topshiriqlar orqali baho berish va keyinchalik bu ko‘nikmalar rivojlanishiga turtki berishga xizmat qiladi.

TIMSS xalqaro tadqiqotining asosiy vazifasi maktabning matematika va tabiiy fanlar ta’limi sifatiga solishtirma baho berish.

Har 4 yil davomida 4- va 8-sinf o‘quvchilarining ta’lim yutuqlariga baho berib boriladi va shu bilan birga, nafaqat ularining bilim va ko‘nikmasi, balki ularning ushbu fanlarga bo‘lgan munosabati, qiziqishi, hamda ta’limga bo‘lgan motivatsiyasini solishirishga imkon beradi. Tadqiqotning asosiy rejasi: 4 yil davomida 4-sinf o‘quvchisi 8-sinfga yetgunga qadar uning matematika va tabiy fanlar bilimining natijalari kuzatib boriladi. Shu yo‘sinda maktabning boshlang‘ich va yuqori sinf o‘quvchilarining bilim yutuqlarining monitoringi amalga oshiriladi.

TIMSS yordamida o‘quvchilarning ta’limiy yutuqlari: bilish, qo‘llash, mulohaza yuritish baholanadi.

“**Bilish” bo‘limi** o‘z ichiga matematikadan masalalar yechishni olgan bo‘lib, masalalar yechish o‘quvchilardan sonlarning xususiyatlari va oddiy geometrik jismlar haqidagi nazariy bilimlar, ta’riflarni takroran aytib berish, standart grafik va diagrammalardan ma’lumot olishni o‘z ichiga qamrab oladi. O‘quvchilar tabiiy fanlardan alohida organizmlar va ob’yektlarning xususiyatlari, hodisa va jarayonlar, tabiiy-ilmiy atamalar va o‘lchov birliklari haqidagi bilim darajasini namoyish etishlari kerak.

“**Qo‘llash”** ga oid test topshiriqlarini bajarishda o‘quvchilar hayotiy vaziyatlarni o‘zida aks ettiradigan matematik va tabiiy-ilmiy masalalarni yechish, jadval, sxema, diagramma, grafiklarni talqin qilish, tajribalarni o‘tkazish ko‘nikmalarini namoyish etishlari zarur.

“**Mulohaza yuritish”**ga oid topshiriqlar o‘quvchilarning mantiqiy va tizimli fikrlash malakalarini aniqlaydi. Mulohaza yuritishni talab etadigan masalalar taklif etilayotgan vaziyatning yangiligi, savolning murakkabligi, yechish bosqichlari sonining ko‘pligi, turli bo‘limlardan bilimlarni integratsiyalashning zarurligi bilan bir-biridan farqlanishi mumkin. O‘quv faoliyati turlari bo‘yicha o‘quvchilarning o‘quv yutuqlarini baholashga qo‘shimcha ravishda maktablarda matematika va tabiiy fanlar bo‘yicha berilayotgan ta’lim mazmuni, o‘quv jarayoni, o‘quv muassasasi imkoniyati, o‘qituvchilar salohiyati, o‘quvchilarning oilalari bilan bog‘liq omillar ham o‘rganiladi.

Quyida TIMSS tadqiqotlarida foydalanish mumkin bo‘lgan topshiriqlardan namunalar keltiramiz:

1. Boburda 10 zed bor. Tushlik uchun u bir shisha meva sharbatini 2,50 zedga, sendvichni esa 3,85 zedga sotib oladi. Bobur tushlik uchun pul to‘laganidan so‘ng unda qancha pul qoladi?

*A) 3,65 zed B) 6,35 zed C) 4,75 zed D) 16,35 zed 2. Maktab o‘yin maydonchasi kvadrat shaklida. Maydoncha tomonining uzunligi 100 metr. Ra’no maydonchaning atrofini to‘liq aylanib chiqdi. U qancha masofani bosib o‘tgan?

A) 100 metr B) 200 metr *C) 400 metr D) 10000 metr

3.600 ta kitobni har bir qutiga 15 tadan joylashtirish kerak. Nechta quti kerak bo‘lishini aniqlash uchun quyida keltirilgan qaysi amaldan foydalanish mumkin?

A) 15 ga 600 ni qo‘shish B) 600 ni 15 ga ko‘paytirish

C) 600 dan 15 niayirish * D) 600 ni 15 ga bo‘lish

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, matematika va tabiiy fanlardan savodxonlikni baholash vositalari ta’lim texnologiyalari va o‘qitish metodikasini takomillashtirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘ risida” 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori.

3. A.B.Radjiyev, A.A.Ismailov, J.R.Narziyev, X.P.Axmedov, G.O.Tog‘ayeva, O‘quvchilar savodxonligini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar dasturi, qo‘llanma, Toshkent, 2019-yil

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO‘LLARI

Jabbarova Zuhra Omondullayevna
Jizzax viloyat PYMO‘MM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimini rivojlantirishda ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etilishi va ushbu jarayonning samarali tashkil etilishida bir nechta muhim omillar qay darajada ahamiyat kasb etishi va istiqboldagi samarali jihatlar haqida ilmiy fikr

va mulohazalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: zamonaviy texnologiya, ilg‘or pedagogik texnologiya, axborot texnologiya, raqamli texnologiya, metod, vitual- stend, internet, xalqaro tajriba, kredit-modul tizimi.

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы внедрения новых и передовых педагогических технологий в развитие системы образования Республики Узбекистан, а также значимость ряда важных факторов в эффективной организации этого процесса и перспективы на будущее.

Ключевые слова: современные технологии, передовые педагогические технологии, информационные технологии, цифровые технологии, метод, виртуальный стенд, интернет, международный опыт, кредитно-модульнаясистема.

Abstract: The article of the education system and the introduction of new and advanced technologies in the development of this process is effective in the creation of a number of important factors, and how important and effective approach for the future of scientific opinions and comments about the coverage.

Keywords: modern technologies, advanced pedagogical technologies, information technologies, digital technologies, method, virtual stand, internet, international experience, credit-module system.

Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri - bu ta’lim hisoblanadi. Oxirgi yillarda ta’limning ijtimoiy roli ortib, dunyoning aksariyat davlatlarida ta’limning barcha turlariga bo‘lgan munosabat o‘zgardi. Ta’lim ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning bosh, yetakchi omili sifatida qaralmoqda. Bunday e’tiborning sababi zamonaviy jamiyatning eng muhim qadriyati va asosiy kapitali - bu yangi bilimlarni izlash, egallash va nostandart qarorlar qabul qilishga qodir bo‘lgan inson hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi davrda ta’lim shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Ma‘lumki dunyodagi mavjud barcha jamiyatning kelajagi, taraqqiyoti ta‘lim tizimining qay darajada taraqqiy etgani bilan belgilanadi. Shu boisdan ham, hozirda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan ildam borayotgan davlatimizning uzluksiz talimni isloh qilish va takomilashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish hamda samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgani ham sir emas. Ta‘lim-tarbiya jarayoni murakkab jarayon hisonlanadi. Uning murakkabligi shundaki, modernizatsiya sharoitida ta’limning samaradorligiga erishishdir, samaradorlikka erishish esa ko‘plab omillar, xususiyat va tendensiylar bo‘lishini talab etadi [1]. Birinchi navbatda, ta’lim oluvchi va ta’lim beruvchida motiv shakllanganligi, ularning orasida o‘zaro munosabat faollik nuqtai nazaridan bog‘langanligi, ta’lim oluvchi yangi bilimlarni egallashga bo‘lgan ehtiyojini qondirishga harakatda bo‘lishi, ta’lim beruvchi esa darsni tashkil etishda uning mukammalligiga, to‘gri tashkil etilishiga, metodika esa talabga javob beradigan darajada tuzilganligi kabi xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan bo‘lishi lozim.

Yurtboshimiz tashabbuslari bilan yangi davrga qadam qo‘yilayotgan bir davrda keng fikrlash doirasiga ega , bilimlarni chuqur egallagan, o‘z sohasida yetuk va davr talabiga javob beraoladigan shaxslarga bo‘lgan etibor va talab kuchayotgani yana bir karra, modernizatsiyalangan ta’limni va sifatli tashkil etilgan ta’limni joriy etish masalasini ko‘ndalang qilib qo‘yadi. Shu sababli ham, bilimdon, tashabbbuskor, jamiyatda faol va o‘z mehnatida bilan dunyoni zabt etaoladigan shaxs shaklllantirilishi lozim. O‘ylaymanki, hozirgi davr nuqtai nazaridan kelib chiqib bunday talablarga javob bera oladigan va yuqorida sanab o‘tilgan xususiyatlarni o‘zida mujassamlashtirgan shaxsni shakllantirishda quyida mezonlarni tashkil etilish muhim ahamiyat kasb etadi:

- Zamonaviy va ilg‘or ta’lim texnologiyalari
- Raqamli texnologiya + zamonaviy va ilg‘or pedagogik texnologiya
- Xalqaro tajribalar

Avvalo ta’lim texnologiyalari haqidagi tushunchaga urg‘u bersak, ta’lim texnologiyalari ta’lim

tizimini konseptual asoslariga dalil keltirishdan, o‘quv materiallarini tanlash va strukturalashdan, ta’lim modelini tanlashdan to ularni amalga oshirishgacha, ularning optimallik va samaradorlik darajasini baholashgacha loyihalashtirishdan tashkil topganligi uning tub mohiyatini ochib beradi. Vaholangki, optimallik va samaradorlik darajasini noan’anaviy usullarini ta’limga olib kerish va uning ilg‘origini ta’minlash zamonaviy pedagogik texnologiyalarning tashkil etishga zamin yaratadi [2].

Zamonaviy pedagogik texnologiya mohiyati shundan iboratki, u mavjud texnologiyalari bilan bir safda turadi, buning sababi har bir texnologiya o‘zining metodi, shakli, uslubi va qo‘llanish doirasiga egaligidir. Ammo ta’kidlab o‘tilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar tubdan farq qilib, ular murakkab va tushunish ancha chigal bo‘lgan kompleks tushuncha yoki pedagogikaga xos bo‘lgan bilimlar sohasini aniq va tushunarli ifoda eta olishi bilan mavjud texnologiyalardan farq qiladi. Masalan, “Klaster” metodi , “3X4” metodi, “Bumerang” metodi, “Iyearxiya” metodi, “Muammoli ta’lim” metodi , “Keys stadi” metodi va bu metodlarni ko‘plab davom ettirishimiz mumkin. Quyida keltirib o‘tilgan metodlar ta’limda joriy etilgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar turkumi bo‘lib, ularning maqsadi bilimlarni puxta egallashga ko‘mak berish, samaradorlikni ta’minlash ongni yuksalshtirish va talabalarni har xil vaziyatlarga moslashuvchanligini ta’minlashdir [3].

Shuni ta’kidlab o‘tish joizki, zamonaviy pedagogik texnologiyalar boshqa sohalardagi texnologik jarayonlar bilan birgalikda birlasha oladi, o‘z mazmun mohiyatini boyitib boradi va ta’lim jarayonida samarali yondashuvning yangi imkoniyatlarini ochib bera oladi. Bunga misol tariqasida axborot texnologiya, raqamli texnologiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg‘unlashuvini misol qilib keltirish mumkin. Fikrimizni oydinlashtiradigan bo‘lsak, axborot texnologiya, raqamli texnologiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg‘unlashuvi «O‘quvchi - kompyuter-simsiz tarmoqlar (internet) – Pedagog» o‘rtasidagi muloqot deb atash mumkin. Bular yangi davr pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismi bo‘lib, u ta’lim jarayonida texnik vositalarning mukammallashgan zamonaviy turi sifatida qo‘llana boshlandi. Ta’lim berish va ta’lim olishning zamonaviy turi keng jamoatchilikka havola etilmoqda ya’ni masofaviy ta’limda ta’lim olishga muvaffaq bo‘lindi, albatta masofaviy ta’limni biz «Talaba- kompyuter-simsiz tarmoqlar (internet)-pedagog»larning uyg‘unlashuvisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Bu kabi dars mashg‘ulotlarini yo‘lga qoyilishida raqamli texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Biz albatta, simsiz tarmoqlari, internet tarmoqlari va albatta kompyuter texnologiyalar bilan darsni maqsadini ushbu sharoitda amalaga oshirdik. Bu esa hozirda ta’limdagi eng zamonaviy yondashuv hisoblanib, shu sabadan ham ta’limda yangicha yo‘nalish olib kira oldik desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Masovafiy ta’limdan tashqari raqamli texnologiya-axborot texnologiya - zamonaviy pedagogik texnologiyani uyg‘unlashuviga dastur ilovalarorqali darsni tashkil etish haqida ham ko‘plab ma’lumotlar keltirish mumkin. Hozirda joriy etilgan va boshqa o‘quv yurtlarida tashkil etilayotgan «online jurnal» dasturini, videokonfrensiyalar o‘tkazishni, «videotopishmoq» ta’lim texnologiyasini va virtual stendlarni misol tariqasida keltirish mumkin.

Shu o‘rinda virtual stend tushunchasiga tushuntirish beradigan bo‘lsak, virtual stend – o‘quv amaliy stendi yoki o‘quv-malaka ustaxonasi bo‘lib, o‘quvchi- talabalarning nazariy bilimlarini mustahkamlashga, kompyuter dastur va texnologiyalari orqali ma’lum yo‘nalishda zaruriy ko‘nikmalarni hosil qilishga yordam beradi. Virtual stendlar har bir o‘quvchi-talaba uchun texnikaga o‘zining kirish parametrlarini «buyurishga», o‘z bilimlarini nazorat qilishga imkon beradi.

Ta’limni modernizatsiyalash va samaradorligi haqida so‘z yuritar ekanmiz, unda yana bir muhim omil xalqaro tajribalar o‘zlashtirishni nazarda tutish maqsadga muvofiq albatta. Xalqaro, chet el tajribasi ya’ni ta’limda o‘z yo‘nalishiga va uslubiga ega bo‘lgan davlatlarning ilg‘or tajribalarini olib kirish hozirda mamalakatimiz davlatsiyosati oldida turgan maqsadlardan biri desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Birobarin, “O‘zbekiston Respublikasi Xalq tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” sini tasdiqlanishi buning yaqqol isbotidir.

Ushbu konsepsiya O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’lim tizimini tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-

tarbiya jayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsadida tasdiqlandi, shu bilan birga O‘zbekiston respublikasining 2030-yilga kelib PISA (The Programme for International student Assessment) Xalqaro miqyosda o‘quvchilarni baholash dasturi reytengi bo‘yicja jahonning birinchi 30 ta ilg‘or mamlakati qatoriga kirishishiga erishish yana birustuvor maqsaddir, shuningdek

- uzluksiz ta’lim mazmunini sifat jihatdan yangilash, shuningdek professional kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish
- o‘qitish metodikasinini takomillashtirish, ta’lim tarbiya jarayonida individullashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish,
- xalq ta’limi sohasidagi zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish

kabi vazifalarni bajarish odinga maqsad qilib qo‘yildi va vazifalarni bajarish bo‘yicha ilk qadamlar tashlanmoqda.

Yana bir xalqaro tajribalarni joriy etish doirasida, Koreya davlatining tajribasi olib kirildi bu tajriba barchaga ma’lum bo‘lgan kredit-modul tizimidir. Ushbu kredit- modul tajribasi Koreya davlatida yaxshi samara berganligi sababdan ham, bu xalqaro va ilg‘or tajriba ayrim oliy o‘quv yurtlarimizda tashkil etildi. Va o‘quv yurtlarida ta’lim kredit-modul tizimini joriy etish bilanoq, ta’limda sifatni yanada yaxshilanganligini ko‘rish mumkin. Darhaqiqat bu kabi o‘z sinovidan o‘tgan va yaxshi samara beradigan xalqaro tajribalar bundan keyin ham o‘zlashlashtirib boriladi va umid qilamanki, ta’lim tizimimizni modernizatsiya qilishda o‘zining samaradorligibilan namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’lim tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora tadbirlari to‘g‘risida” gi farmoni PF- 5538 son. 05.09.2018 yil.

2. N.Muslimov, Z.Raximov, X.Qodirov “Ta’lim texnologiyalari” darslik. Toshkent-2017. 11-bet.

3. M.F. Hakimova, N.X. Xo‘jayev, D.Q. Axmedov. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. O‘quv qo‘llanma.– T.:TDIU nashr., 2006 y, 52-53-betlar

Internet manbalari:

1. www.ziyonet.uz,
2. www.pedagog.uz,

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA EKOLOGIK TARBIYA BERISHDA FANLARARO ALOQADORLIKNING DOLZARBLIGI

N.Ergasheva-Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi “Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari” kafedrasi katta o‘qituvchisi, O‘zbekiston ergasheva1nigora@gmail.com Tel:+998975240075

Annotatsiya

Bugungi kun o‘quvchisini biror fan asoslariga qiziqtirish murakkab didaktik jarayon hisoblanib, o‘qituvchidan ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish masalalarida katta psixologik va pedagogik bilim, ko‘nikma va malakalar talab etilishi, ta’lim jarayonida qiziqarli vaziyatlarni vujudga keltirishning turli usullari hamda fanlar aloqadorligidan foydalanib ta’limni loyihalashtirishga imkon beradi. Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun mazkur maqolada ekologik tarbiya, uning ahamiyati, fanlararo ekologik tarbiya berish yo‘llari, uning o‘quvchi hayotidagi o‘rni haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim-tarbiya, tabiat, ekologik tarbiya, fanlararo aloqadorlik, uzviylik, uzluksizlik.

Аннотации

Сегодня интерес учеников к основам какой-либо науки представляет собой сложный дидактический процесс, который требует больших психолого-педагогических знаний, навыков и умений учителя в организации учебного процесса, создает интересные ситуации в

учебном процессе. для проектирования обучения с использованием разнообразных приемов изложения и соединения дисциплин. Для достижения этих целей в данной статье обсуждается экологическое образование, его важность, междисциплинарное экологическое образование и его роль в студенческой жизни.

Ключевые слова: образование, природа, экологическое образование, междисциплинарная связь, членство, преемственность.

Annotations

Today, students' interest in the basics of any science is a complex didactic process that requires great psychological and pedagogical knowledge, skills and abilities of the teacher in organizing the educational process, creates interesting situations in the educational process. for the design of teaching using a variety of presentation techniques and the connection of disciplines. To achieve these goals, this article discusses environmental education, its importance, interdisciplinary environmental education and its role in student life.

Key words: education, nature, environmental education, interdisciplinary communication, membership, continuity.

O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy, iqtisodiy hamda siyosiy rivoji jamiyatda ekologik ma’naviyatni shakllantirish bilan ham chambarchas bog‘liq. Zero, ekologik tarbiya imkoniyatlari darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, kelajakdagi amaliy ishlar ko‘lami samarali bo‘ladi. Xalqimizning moddiy farovonligi va turmush darajasini yaxshilash, atrof-muhitni muhofaza qilish mamlakatimizda umumxalq ishiga aylangan.

Tabiat va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlari to‘g‘risidagi ekologiyaga oid bilimlarni o‘zlashtirishda o‘quvchilarga fanlararo ekologik tarbiya berishni boshlang‘ich ta’lim jarayonida olib borish maqsadga muvofiq. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarga fanlararo ekologik tarbiya berishda tabiat va uning oldidagi ongli munosabatlarga tayaniladi.

Insonni qurshab turgan tabiat, uning paydo bo‘lishi va rivojlanishi qonuniyatlarini fahmlash ilmiy bilish amaliyotida katta ahamiyat kasb etadi. Tabiat doimiy harakatda, to‘xtovsiz o‘zgarish va rivojlanishdaligi sababli kishilik jamiyati moddiy olam tadrijiy taraqqiyotining qonuniy mahsuli hisoblanadi. Tabiat, inson va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorliklar mavjud bo‘lgani uchun jamiyat taraqqiyotining turli davrlarida inson bilan tabiiy muhit o‘rtasidagi munosabatlar turlicha kechgan.

Bugungi kun o‘quvchisini biror fan asoslariga qiziqtirish murakkab didaktik jarayon hisoblanib, o‘qituvchidan ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish masalalarida katta psixologik va pedagogik bilim, ko‘nikma va malakalar talab etilishi, ta’lim jarayonida qiziqarli vaziyatlarni vujudga keltirishning turli usullari hamda fanlar aloqadorligidan foydalanib ta’limni loyihalashtirishga imkon beradi.

Ta’lim jarayonida fanlar aloqadorligining ahamiyatliligi mashg‘ulot muammosini bir nechta fan aloqadorligida o‘rganiladi, dars mavzusiga turli fanlar turlicha yondashadi, dars qiziqarli bo‘ladi, o‘quvchining bir mashg‘ulot davomida o‘zlashtirgan axborotlari ko‘lami kengayadi, turli fanlar yuzasidan xulosa chiqarish imkoni shakllanadi, dars tashkil etishning optimal yo‘li hamda mustaqil fikrlashni amalga oshirishda ifodalaniladi. Ma’lumki, tabiat, uning tabiiy boyliklarini saqlash to‘g‘risidagi ma’lumotlar insonni atrof-muhit, undagi o‘simlik, hayvon, suv va tuproqqa mehr-muruvvatli, ularni asrashga chorlaydigan mazmun-mohiyatga ega. Shuningdek, ta’lim jarayonida ekologik tarbiya berishda turli fanlar o‘rtasidagi bog‘lanishlardan foydalanish jarayoni 2 qismdan–ekologik ta’limni fanlararo aloqadorlikda o‘zlashtirish hamda ekologik tarbiyani bevosita olib borishdan iborat.

Fanlararo ekologik tarbiya berish–tabiatga nisbatan ongli munosabatni turli fanlar yuzasidan tabiat tuzilishi, rivojlanishi, o‘zgarishi, yer yuzidagi tirik jonzotlar holati, ularning bir-birlari bilanva atrof-muhit o‘rtasidagi bo‘lib turadigan munosabatlarini fanlararo tahlil etish hamda xulosalashdan iborat.

O‘quvchilarda fanlararo ekologik tarbiyani tahlil etish, ekologik mazmundagi fan mavzularini o‘rganish, fanlararo va sinflararo bog‘lanish, ekologik tarbiyani shakllantirishning o‘quv fanlari

tomonidan o‘rganish, fan mavzularini oddiylikdan murakkablik tomon o‘zlashtirish, ekologik tarbiyani shakllantirishda fan masalalarini yoritish, fanlararo bog‘lanishning dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlarini uyushtirish, fanlararo bog‘lanish yuzasidan tashkil etilgan mashg‘ulotda fan o‘qituvchisining imkoniyatlari hamda majburiyatlarini bilish asosida fanlararo ekologik tarbiya berish yo‘nalishlari belgilanishini taqozo qiladi. Umumiy o‘rta ta’lim o‘quvchilariga fanlararo ekologik tarbiya berish yo‘nalishlari quyidagilarda namoyon bo‘ladi:
boshlang‘ich sinflarda fanlararo ekologik tarbiya berish; tabiiy fanlararo ekologik tarbiya berish; ijtimoiy-gumanitar fanlararo ekologik tarbiya berish; aniq fanlararo ekologik tarbiya berish; umumkasbiy fanlararo ekologik tarbiya berish; maxsus fanlararo ekologik tarbiya berish.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga fanlararo ekologik tarbiya berishning didaktik talablari fanlararo aloqadorlikni ta’minlash, aniq, tabiiy, ijtimoiy-gumanitar fanlararo ekologik tarbiya berishning shakl va uslublarini aniqlash va uzluksizlikni amalga oshirishdan iborat. O‘quvchilarga fanlararo ekologik tarbiya berishning didaktik talablari quyidagicha qo‘yiladi: 1-4-sinflar o‘quv fanlarining uzluksizligini ta’minlash, kasb tanlashini e’tiborga olish.

Umumiy o‘rta ta’lim didaktik talablari asosida quyidagi didaktik tamoyillar ifodalanildi:
ekologik tarbiya berish *uzluksizligi* – fanlararo ekologik tarbiya berishni umumiy o‘rta ta’lim misolida ta’minlash;
ekologik tarbiya berish *uzviyligi* – yuqorida qayd etilgan boshlang‘ich ta’lim turlari asosida inson, jamiyat va tabiat o‘zaro munosabatlariningуyg‘unlashuvi asosida shakllantirish;
ekologik tarbiya berishning *tizimliligi*– fanlararo ekologik tarbiya berishning ichki aloqa va munosabatlarini belgilovchi jarayonnio‘zaro bog‘langan holda ifodalash;
ekologik tarbiya berishning *muvofiqligi*– fanlararo ekologik tarbiya berish darslikdagi ekologik mazmundagi mavzularni o‘rgatishning uslubiy tizimiga muvofiq bo‘lishiga imkon yaratish.

Mazkur didaktik tamoyillar bo‘yicha ta’lim mazmuni hamda o‘quvchining individual xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularning o‘xshash tomonlari va qarama-qarshiligi, kamchiligi va yutuqlariga e’tibor qaratiladi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarga fanlararo ekologik tarbiya berishda quyidagilar muhim ahamiyatga ega:
-ekologik mazmunda mashq bajarish, masalalar yechish, diktinat va bayonlar yozishda qo‘shimcha topshiriqlardan foydalanish;
-ekologik mazmundagi darslarni fanlararo bog‘lanishda turli uslublarning bir nechtasidan foydalangan holda tashkil etish;
-darsdan tashqari mashg‘ulotlarni o‘quvchining turli qiziqishlariasosida turli uslublardan foydalanib olib borish;
-ekologik mazmundagi testlarni o‘tkazishda mazmunning bir xilligiga e’tibor bergan holda savol-javoblar xilma-xilligiga erishish;
-fanlararo ekologik tarbiya berish yuzasidan o‘quvchi bilimi, ko‘nikma va malakalarini baholash xilma-xilligini inobatga olish.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarga fanlararo ekologik tarbiya berishda dars muhim vosita hisoblanishi natijasida o‘quvchi o‘quv fanlarini o‘rganish jarayonida o‘zining ilmiy dunyoqarashini ma’lum darajada shakllantiradi. O‘qituvchi o‘quvchilarning nazariy bilimi, amaliy ko‘nikma va malakalarini hisobga olgan holda, o‘quv materialini tizimli bayon qilishda turli noan’anaviy usul va uslublardan foydalanadi. Dars jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilarga fanlararo ekologik tarbiya berishda quyidagilarni e’tiborga olishi maqsadga muvofiq hisoblanadi:
-darslarni tashkil qilishda noan’naviy uslublardan foydalanish;
-multimediadan foydalanish;
-fanlararo ekologik vaziyatni tahlil etish;
- ekologik tarbiya mazmunidagi topshiriqlarni bajarish;
-darslik va qo‘shimcha adabiyotlardan foydalanish;
- ekologik mazmunda sinfdan tashqari o‘qishni olib borish;
- ekologik mazmunda rasm ishlash;
- ekologik mazmunda test sinovlarini o‘tkazish.

Demak, boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarga ekologik tarbiya berishda didaktik

talablar va tamoyillardan o‘z o‘rnida foydalanishfanlararo ekologik tarbiya berishni muvafaqqiyatli amalga oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Isakulova N.J. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga fanlararo ekologik tarbiya berish usullari. T.:2008 yil
2. Tursunov Q.M., Nuriddinova M.l. Boshlang‘ich sinflarda ekologik tarbiya asoslari (o‘quv qo‘llanma). Samarqand, 2003.
3.www.ziyonet.uz

ZAMONAVIY O‘QITVCHI-KELAJAK YARATUVCHISI

N.E.Ergasheva-Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi “Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari” kafedrasi katta o‘qituvchisi, O‘zbekiston ergasheva1nigora@gmail.com Tel:+998975240075

Annotatsiya

Ta’lim samaradorligi eng avvalo o‘qituvchi, uning bilimi, mahorati, iqtidori hamda vatanparvarligiga bog‘liq. Shunday ekan bugungi o‘qituvchiga zamonaviy talablar qo‘yilishi bilan birga undan shu talablarga javob bera olish ham talab qilinadi. Ushbu tezisda xuddi shu masala haqida gap ketgan. Kelajak o‘qituvchisining hayotiy vaziyatlarga moslashishiga qo‘yiladigan zamonaviy talablarning berilishi maqola mazmunini yanada oshiradi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, kelajak o‘qituvchisi, talaba, pedagog, pedagogik mahorat, hayotiy vaziyatlar.

СОВРЕМЕННЫЙ УЧИТЕЛЬ - СОЗДАТЕЛЬ БУДУЩЕГО

Аннотации

Эффективность обучения зависит в первую очередь от учителя, его знаний, умений, способностей и патриотизма. Поэтому от современного учителя требуется не только соответствовать современным требованиям, но и соответствовать им. Этот статья касается того же вопроса. Содержание статьи дополняется тем фактом, что современные учителя должны адаптироваться к реалиям жизни.

Ключевые слова: образование, воспитание, будущий учитель, ученик, учитель, педагогическое мастерство, жизненные ситуации.

MODERN TEACHER - CREATOR OF THE FUTURE

Annotations

The effectiveness of teaching depends primarily on the teacher, his knowledge, skills, abilities and patriotism. Therefore, a modern teacher is required not only to meet modern requirements, but also to comply with them. This thesis addresses the same issue. The content of the thesis is complemented by the fact that modern teachers must adapt to the realities of life.

Key words: education, upbringing, future teacher, student, teacher, pedagogical skills, life situations.

Odamlar ustozlarga hamisha juda yuqori talablarni qo‘yib kelishgan. Avvalo, o‘qituvchi chuqur va ko‘p qirrali bilimga, fani doirasida tushunchalarni samarali yetkazish usullari haqida tasavvurga ega bo‘lishi, inson tarbiyasining asosiy negizi - bola ishonchini qozonishi, o‘z talabalarining ishonchli do‘stiga aylanib, ularga to‘g‘ri maslahat bera olishi kabi jihatlar pedagogning naqadar muhim kasb egasi bo‘lishidan dalolat.

Inson paydo bo‘libdiki, tarbiya jarayoni mavjud, tarbiya paydo bo‘lgan vaqtdan beri pedagogik faoliyat uzluksiz davom etib kelmoqda. O‘qituvchilik, tarbiyachilik kasbi barcha ijtimoiy tuzumlarda sharafli hamda o‘ta m as’uliyatli, qiyin va murakkab kasb hisoblangan. Mamlakatimizda uzluksiz ta’lim tizimining isloh qilinishi, ta’lim-tarbiya jarayonini qayta tashkil etishga kirishilgan hozirgi kunda o‘qituvchi faoliyatiga, uning pedagogik mahoratiga alohida e’tibor berilmoqda.

Amaliyotda eng obro‘li, bilimdon pedagoglar birinchi navbatda insoniy bilimdonlik sohiblari bo‘lishadi va shundaylarni o‘quvchilar yaxshi qabul qilishadi. Chunki zamonaviy o‘qituvchi ko‘plab ma’lumotlarga ega, uning psixologiyasi, talab-takliflarini aniq bilib, til topisha olgan shaxsgina pedagogik jarayonda katta yutuqlarga erishadi. Buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy aytganidek, «Muallimning maqsadi mansab uchun kurash bo‘lmasligi, bilmagan ilmlarini aytmasligi, o‘zini ko‘rsatish uchun dars bermasligi, ochko‘zlik va johillik qilib, quruq gap sotmasligi, g‘avg‘o ko‘tarmasliklari lozim». U muallimlikni olijanob va faxrli kasb deb hisoblaydi. Shu sababdan bo‘lsa kerak: Haq yo‘lida kim senga bir harf o ‘qitmish ranj ila, Aylamak bo‘lmas oning haqqin ado ming ganj ila.

Hayotimizning barcha sohalari kabi ta’lim tizimini ham modernizatsiyalash bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Innovatsion ta’lim muhitini yaratish, uni xalqaro andozalarga to‘liq mosligini ta’minlash yoshlarimizni bugungi tez o‘zgaruvchan ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli ijtimoiylashtirishning muhim omilidir. Ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil qilish uzluksiz ta’lim tizimining tuzilmasi hamda mazmunini zamonaviy fan yutuqlari va ijtimoiy tajriba asosida takomillashtirishni ko‘zda tutadi. Buning uchun, avvalo, barcha ta’lim muassasalaridagi dars jarayonlarini ilg‘or, ilmiy-uslubiy jihatdan asoslangan zamonaviy uslubiyot bilan ta’minlash lozim. Yosh avlodga ta’lim-tarbiya berishning maqsadi, vazifalari, mazmunini yangilash tizimi oldida turgan dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Barchamiz bugun chuqur anglab oldik-faqatgina zamonaviy asosda ta’lim-tarbiya olgan, jahonning manaman degan mamlkatlaridagi tengdoshlari bilan bellasha oladigan, jismoniy va ma’naviy jihatdan barkamol yoshlar biz boshlagan ishlarni munosib davom ettirish va yangi bosqichga ko‘tarishga qodir bo‘ladi. Har tomonlama yetuk, barkamol yoshlarni yetishtirish uchun albatta malakali, o‘z mutaxassisligini chuqur egallagan o‘qituvchilar zarur. Shuning uchun hozirgi kunda o‘qituvchilar oldiga juda ko‘p vazifalar qo‘yilmoqda. Shu bilan birga talabalarga ham. [1]

Pedagogik mahorat egasi oz mehnat sarf qilib, katta natijaga erishadi, o‘z ishining natijasi bilan mo‘jizalar yaratadi, ijodkorlik uning hamisha hamkori bo‘lladi. Pedagogik ishga qobiliyatli, iste’dodli kishidagina pedagogik mahorat bo‘lishi mumkin.

Sog‘lom, har tomonlama barkamol avlodni yetishtirish uzluksiz ta’lim tizimida mehnat qilayotgan pedagogning saviyasiga, tayyorgarligiga va fidoyiligiga, yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash ishiga bo‘llgan munosabatiga bog’liqdir. O‘qituvchi jamiyatning ijtimoiy topshirig’ini bajaradi. Shunday ekan, har tomonlama yetuk mutaxassislarni tayyorlashda o‘qituvchi muayyan ijtimoiy-siyosiy, pedagogik talablarga javob berishi lozim. O‘qituvchi mustaqillik g‘oyasiga e’tiqodli, har tomonlama rivojlangan, ilmiy tafakkuri, kasbiga tegishli ma’lumoti bor ya’ni o‘z fanining chuqur bilimdoni, pedagogik muloqot ustasi, pedagogik-psixologik, uslubiy bilim va malakalarni egallagan bo‘llishi hamda turli pedagogik vaziyatlarni tezda aniqlay bilishi, o‘rganishi va baholay olishi zarur. Bugun pedagogning ma’naviyati, mafkuraviy e’tiqodi va o‘quv jarayonini yaxshi bilishi katta ahamiyatga ega. Birinchidan, pedagog jamiyatning fuqarosi sifatida o‘z mavqeyi va faol o‘rnini o‘quvchilarga namoyish eta olishi lozim. Xususan, uning jamiyat va o‘z jamoasidagi o‘rni, tanlagan kasbi, o‘qitayotgan predmeti bo‘yicha chuqur bilimga ega bo‘llishi, talab va qoidalarga amal qilishi, me’yor hamda qonunlarni hurmat qilishi lozim. Ikkinchidan, pedagogning e’tiqodi va bilimdonligi uning yangi bilimlar, o‘zi tanlagan sohasidagi yangiliklarga nisbatan qiziqishida namoyon bo‘lladi. Uchinchidan, e’tiqodli va bilimdon pedagog o‘ziga xos fikrlash tarzi bilan ajralib tura olishi shart. Chunki, yoshlar shunday noyob, qaytarilmas, andozasiz fikrlash sharoitidagina mustaqil fikrlashga o‘rganadilar va fanni boshqa fanlardan ajrata oladilar. Kelajak o‘qituvchsidan yangicha fikrlash, yangicha munosabatlar talab etilar ekan, uning bilimdonligi darajasi masalasi ham o‘ta muhim hisoblanadi. [2]

Zamonaviy o‘qituvchiga qo‘yiladigan bir qator talablar haqida gapiradigan bo‘lsak, avvalo, Ustoz o‘zining shaxsiy xulq-atvori, hayotga munosabati bilan ma’naviy hayotning namunasini ko‘rsatishi, talabalarni insoniy fazilatlar, haqiqat va ezgulikning yuksak ideallari asosida tarbiyalashga majburdir. Bugungi kun o‘qituvchisiga muhim talablar qo‘lyiladi - bu talabalar bilan ishlash, bolalarga bo‘lgan muhabbat va ular bilan muloqot qilishdan zavqlanishni namoyon qila oladigan shaxs sifatidagi pedagogik qobiliyatlarning mavjudligi. Ko‘plab so‘rovnomalar natijalariga

ko‘ra, yetakchi o‘qituvchilar sirasiga hamisha o‘z qobiliyatlarini namoyish qila oladiganlari va pedagogik kompetensiyaga ega bo‘lgan mutaxassislar kiritilgan.

Kelajak o‘qituvchisi, avvalo, har doim ijodkor insondir. U o‘z talabalarining kundalik hayoti tashkilotchisi. Shaxsiy faoliyati ko‘lami orqali o‘qituvchi irodasini namoyish qilib, talabalarni faniga qiziqtirishga harakat qiladi. Auditoriyada o‘qituvchi – pedagog, rahbar, tarbiyachi, ixtirochi, tezkor, qat’iyatli, har doim har qanday vaziyatni mustaqil hal qilishga tayyor bo‘lgan professional insondir.

Kelajak o‘qituvchisining kasbiy zaruriy fazilatlari – bilimdonlik, kreativlik, yangilikka chanqoqlik, chidamlilik va o‘zini tuta bilishi, boshqaruvchiligi, talabaga nisbatan mehrga moyil bo‘lishi, mayda-chuyda narsalardan asabiylashmasligi hisoblanadi. O‘qituvchining o‘ziga xos kasbiy sifati – bu adolatdir. U o‘z faoliyatining mohiyatiga ko‘ra talabalarning bilimlari, ko‘nikmalari va harakatlarini tizimli ravishda baholashga majbur. Shuning uchun, uning baholari talabalarning rivojlanish darajasiga mos kelishi muhimdir. Ular tomonidan obyektivlik ya’ni hayotiy vaziyatlarga moslashish baholanadi. O‘qituvchining tabiiy holati - bu talabaning buguni va kelajagi uchun qayg‘urib, kasbiy g‘amxo‘rlik va shaxsiy javobgarlik hissiga ega bo‘lishi muhimligida.

O‘qituvchi talabchan bo‘lishi kerak. Bu uning muvaffaqiyatli ishlashi uchun eng muhim shart. O‘qituvchi o‘ziga yuqori talablarni qo‘yadi, chunki boshqalar o‘zlarida yo‘q narsani talab qila olmaydi. Rivojlanayotgan shaxsning imkoniyatlarini hisobga olgan holda pedagogik talabchanlik oqilona bo‘lishi kerak. O‘qituvchining kasbiy taktikasi - talaba bilan muloqotda mutanosiblik tuyg‘usiga ega bo‘lishi lozim.

Pedagogik texnikaning ajralmas elementi o‘qituvchining o‘z e’tiborini va talaba e’tiborini boshqarish qobiliyatidir. Ko‘p sonli jarayonlarni bajaradigan talabalar katta guruhlarida hech narsa nazoratdan chetda qolmasligi kerak. O‘qituvchi uchun talabaning xatti-harakatlarining tashqi belgilariga qarab o‘z ruhiy holatini aniqlay bilish muhimdir. Pedagogik harakatlarni tanlashda buni e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi.

Bugungi kunda jahon pedagogikasida pedagogik muloqot muammolari faol o‘rganilmoqda. Zamonaviy talaba uchun kelajak o‘qituvchisining ideal qiyofasi bugun shakllanmoqda.

Zamonaviy o‘lqituvchi ijodkorlik qoidalarini namoyish qila oladigan shaxsni shakllantirishi kerak. Ushbu yondashuv ilmiy qarashlarning rivojlanish ko‘lamini kengaytirib, balki ularning yaxlitlik tomon izchil harakatlanishiga olib keladi. Faqat inson o‘zining tabiiy tuzilishi me’yorlari va qoidalarini anglash orqali chinakam kasb egasiga aylanishi mumkin. Va bu yangi yaxlitlik kelajak o‘qituvchisini shakllantirishga yo‘l ochadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, o‘qituvchi idrokining tashqi, estetik tomoni talabalar uchun ham muhimdir. Shu sababli, o‘qituvchi bilan muloqot qilish jarayonida o‘qitish va uqish jarayoni sodir bo‘ladi, degan xulosaga kelish mumkin va bu talabalarni o‘zlarining afzalliklari va kamchiliklari bilan shaxs sifatida qabul qilishdan kam emas, chunki uning rivojlanishida uning atrofidagilar alohida ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoyev “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” T.: O‘zbekiston-2016.
2. Xodjaboyev A. Xusanov L. Kasbiy ta’lim metodologiyasi. T.: Fan va texnologiyalar, 2007

BOSHLANG‘ICH TA’LIM INTEGRATSIYON DARSLAR ORQALI O‘QUVCHILARNI RIVOJLANTIRISH

Jabbarova Zuhra Omondullayevna
Jizzax viloyati PYMO‘MM katta o‘qituvchisi

Annatatsiya: *ushbu maqolada ta’lim samaradorligini oshirishda boshlang‘ich ta’lim fanlarining integratsiyalshuv imkoniyatlari va integratsiyalashgan mashg‘ulotlarni tashkil etish to‘g‘risida fikr yuritilgan.*

Tayanch so‘z va iboralar: *integratsiya, ta'limda integratsiya, integratsion jarayonlar, integratsiyalashgan yondashuv, integratsiyalashgan mashg‘ulotlar.*

Аннотация: *в статье обсуждаются возможности интеграции дисциплин начального образования и организации интегрированного обучения для повышения эффективности обучения.*

Ключевые слова и фразы: *интеграция, интеграция в образовании, интеграционные процессы, интегрированный подход, интегрированное обучение.*

Resume: *The article discusses the possibilities of integrating the disciplines of primary education and the organization of integrated learning to improve the effectiveness of learning*.

Key words and phrases: *integration, integration in education, integration processes, integrated approach, integrated learning*

Ma‘lumki, oqitish va tarbiya jarayoni bir - biri bilan uzviy bog‘liq, lekin inson shaxsining shakllanishida tarbiya ustivor ahamiyat kasb etadi. Chunki, tarbiya ta’lim jarayonining barcha majmuini oz ichiga oladi. Zamonaviy intelektual insonni tarbiyalashda integrativ ta‘limning barcha jixatlari (aqliy, axloqiy, iqtisodiy, mehnat, estetik, gigienik, xuquqiy, jismoniy tarbiya)ni kamrab oladi va ularning o‘zaro bog‘liqligini ta‘minlaydi. Integrativ ta’lim jarayonida o‘quvchi, olamning yaxlitligini, koinot, tabiat qonunlarini, tabiat, jamiyat va insonlarning o‘zaro munosabatlari haqida har tomonlama bilimlarga ega bo‘lib kamol topadi. Ta’lim-tarbiya ishi bugungi kunda o‘quvchining har tomonlama rivojlantirishni ta’minlovchi majmuaviy jarayon sifatida namoyon bo‘lmog‘i kerak. Shuning uchun ham mazkur jarayon turli yoshdagi o‘quvchilarning aqliy rivolanishi, o‘quv-biluv jarayonida o‘quvchi shaxsining faoliyati, tahsil olishi va rivojlanishining o‘zaro aloqadorligini ta’minlashga yordam bermog‘i lozim. Huddi shu borada integratsiyalashgan ta’lim orqali o‘quvchilarni bilim sifatini o‘zaro aloqadorlikda amalga oshirib borish ko‘zda tutiladi [1].

Har bir o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda ularni pedagogik qo‘llab-quvvatlash, qobiliyat va iqtidorlarini ro‘yobga chiqarish, muayyan sharoitga moslashuvchanligini qaror toptirishga yo‘naltirilgan maxsus o‘quv faoliyatida o‘quvchining maqbul rivojlanishini ta’minlash muhimdir. Yangi sharoitda maqbul rivojlanish deganda biz o‘quvchining o‘ziga xosligini pedagogik jihatdan qo‘llab-quvvatlash, uning rivojlanishiga boshqa yangicha bir o‘quv modeli ta’sir qilishini ko‘zda tutadi. Agar o‘quvchiga ta’lim berish va rivojlanish muammosi uyg‘unlashtirilsa, uning o‘ziga xosligini pedagogic qo‘llab-quvvatlash, birinchi darajali ahamiyat kasb etadi.

Integratsiya (lot. integratio — tiklash, to‘ldirish, integer - butun so‘zidan) - 1) sistema yoki organizmning ayrim qismlari va funksiyalarining o‘zaro bog‘liqlik holatini hamda shunday holatga olib boruvchi jarayonni ifodalaydigan tushuncha; 2) fanlarning yaqinlashishi va o‘zaro aloqa jarayoni; differensiatsiya bilan birga kechadi; 3) ikki va undan ortiq davlatlarning iqtisodiyotini o‘zaro muvofiqlashtirish va birlashtirish.

Ta’limda integratsiya - bu bolaning shaxsiyatini rivojlantirish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirilgan, dunyoning yaxlit ko‘rinishini shakllantirish uchun ma'lum bir ta'lim tizimi doirasida tarkibning tarkibiy qismlari o‘rtasida aloqalarni o‘rnatish jarayoni.

Integratsion jarayonlar - bu tizimning ayrim elementlarini yoki butun tizimni sifatli o‘zgartirish jarayonlari.

Integratsiyalashgan yondashuv o‘qituvchidan yuqori darajadagi pedagogik mahorat va ta'limning universalligini talab qiladi.

Integratsiyalashgan mashg‘ulotlarda didaktik va psixologik talablarni hisobga olgan holda muayyan o‘quv predmeti doirasida maxsus tashkil etilgan individual hamda alohida guruhlarda jamoa bo‘lib olib boriladigan ishlar orqali hamda turlicha murakkablik darajasida bo‘lgan topshiriqlarning har tomonlama o‘ylab ishlab chiqilgan tizimi har bir mavzuning o‘zlashtirilishi muayyan pedagogik shart-sharoitlarni talab qiladi. Bunday sharoitda ta’lim rivojlanishiga nisbata ilgarilab boradi.

O‘quvchi odatda mustaqil bejariladigan topshiriqni kichik guruhda o‘zaro yordam, hamfikrlik natijasida tez bajaradi. Kichik guruh uchun marakkablik qiladigan mashq va masalalarni

o‘quvchilar jamoa bo‘lib, oson va sifatli bajarishlari mumkin. Savol va topshiriqlarni tabaqalashganlik darajasidan kelib chiqqan holda hamda bir mavzu bo‘yicha belglab beriladigan topshiriqlar ularning sifati, har bir o‘quvchining o‘zligini namoyon qilishini talab qiladi. SHu bilan birga bunday topshiriqlarni bajarish jarayonida o‘quvchi o‘z rivojlanishi va bilim sifatining darajasi va individual hatti-harakatlarini ham belgilab oladi. O‘quvchi shaxsining o‘ziga xos rivojlanish jarayoni quyidagilarda namoyon bo‘ladi: ya’ni o‘z o‘quv predmetini o‘zlashtirishga moyilligida.

Ta’lim mazmunini tanlashda har bir o‘quvchining o‘ziga xos imkoniyat va qobiliyat darajasi, alohida hisobga olinishi kerak. Har bir bolani uzluksiz rivojlanish tamoyili o‘quv materiallarini integratsiyalashni, integratsiyalashgan o‘quv materiallarini qamrab olgan darsliklar yaratishni taqozo qiladi. Taqdim etiladigan bilimlarning mustahkamligi, o‘quvchining umumiy rivojlantirish darajasi dastlab maqsadga asoslanadi. Shuning uchun o‘quv materiallari tarkibida turli ranglar, ramzlar, ularning ma’nosi, hajmi bilan tanishtiriladi. Buning natijasida o‘quvchida kuzatuvchanlik faoliyati tarkib topadi. Chunki kuzatuvchanlik shaxs faoliyatining asosiy yo‘nalishini tashkil qiladi. Bu esa, o‘z navbatida fikrlash faoliyatini rivojlantiradi [2]. Integratsion darslardagi o‘quv materiallari o‘quvchini har tomonlama rivojlantirishni ta’minlashga yo‘naltirilmog‘i va shu rivojlanish darajasiga muvofiq tarzda bayon qilinmog‘i lozim. Har bir o‘quvchiga o‘zining mustaqil ta’lim olishga imkoniyat berilishi hamda har bir darsda o‘quvchilarda muntazam uyg‘un ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadga muvofiqdir. Bu ko‘nikmalarning bir qismi malakaga olingunga qadar o‘quv-biluv jarayonini ko‘p tarmoqli jarayonlar bilan kengaytirib borish kerak. Ularning bir qismi mustaqil ishlar, boshqa bir qismi axborot manbalari yordamida hosil bo‘ladi. Biz har qanday texnologiyalardan foydalanmaylik, o‘quvchilarni mustaqil ishlashlari uchun ham imkoniyat yaratmog‘imiz kerak. Shu bilan birga mustaqil ishlash deganda o‘quvchining yolg‘iz nazoratsiz faoliyatini tushunmasligimiz, balki o‘z-o‘zini bilimini oshirishni anglatmog‘imiz lozim. O‘quvchi o‘zini qiziqtiradigan, yechishga kuchi yetadigan topshiriqlarni aynan o‘zi tanlay olishi talab etiladi. Bunda o‘quvchining xohish va bilim sifatini hisobga olish muhimdir.

Har bir o‘quvchini uzluksiz rivojlantirish g‘oyasi muayyan darsda unda hosil bo‘lgan ko‘nikmalarni muntazam qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Bu ko‘nikmalarning bir qismi turli axborot manbalari bilan ishlash natijasida hosil bo‘lsa, boshqa bir qismi integratsiyalashgan mashg‘ulotlarda turli fanlararo berilgan bilimlar, badiiy asarlar kabilar bilan ishlash natijasida vujudga keladi.

Uzluksiz ta’lim jarayonida bilim, ko‘nikma malaka va ko‘nikmalar o‘quvchilarni rivojlantirishning maqsadi emas, balki vositasi sifatida qaralishiga erishish lozim. DTS va Milliy o‘quv dasturida ko‘zda tutilgan ta’lim mazmunini o‘zlashtirish natijasi mustahkam bilim, ko‘nikma va malakalar sifatida namoyon bo‘lishi va kompetensiyalarni shakllantirish kerak. DTS va Milliy o‘quv dasturida ko‘zda tutilgan ta’lim mazmunini barcha o‘quvchilar ko‘nikma, malaka darajasida egallashlari va kompetensiyalarni shakllantirish shart. Shundan keyingina o‘quvchining individual imkoniyati va xoxishini hisobga olgan holda bir qadar murakkabroq o‘quv materiallarini taqdim etish, ular o‘quv materiallari maqbul o‘quv dasturlari, darsliklar va o‘quv qo‘llanmalarida o‘z aksini topmog‘i lozim. Bunda o‘quvchining bilim sifati va muayyan o‘quv predmetini o‘rganishga qo‘yiladigan talablar ham bir qadar oshiriladi. O‘quvchilarning bilim darajasini oshirishda ta’lim mazmunini integratsiyalash, unda ta’lim mazmuniga singdirilgan barcha tushunchalarni tabiiy-ilmiy hamda ijtimoiy gumanitar sohaga oid bilimlar sifatida taqdim etish muhimdir [3]. Zero, integratsiyalashgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarda dunyoning yaxlitligi haqida bir butun tasavvur hosil qilishga ko‘maklashadi. Shuning uchun ham bir qator o‘quv fanlarini integratsiyalashga bugungi kunda kuchli extiyoj sezilmoqda. Integrativ mashg‘ulotlar o‘quvchilarda ishonch hissini qaror toptiradi. O‘quv jarayonining muvoffaqqiyati hamda bilimlarning yuqori sifatini ta’minlaydi, darslarda psixologik qulayliklarning o‘ziga xos qirralari singdiriladi, o‘quvchi faoliyatini samarali tashkil qilishga yo‘naltirilgan o‘quv mashg‘ulotlari taqdim etiladi.

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarning bilim darajasini oshirishda ta’lim mazmunini integratsiyalash yuqori natijalarga olib keladi. Unda nafaqat fanlarni o‘zaro bog‘lash orqali, balki o‘zaro uyg‘unlashishi mumkin bo‘lgan va bolaga ijobiy ta’sir etadigan ob’ektlar orqali ham bolalarni har tomonlama rivojlantirishni ta’minlashga ko‘maklashishi mumkin. Buning uchun ta’limni zamonaviy talqin asosida tashkil etish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. R.A.Mavlonova “Boshlang‘ich ta’limni integratsiyalash”. TDPU. 2007 yil.
2. R.A.Mavlonova N.Rahmonqulova “Boshlang'ich ta’limni integratsiyalashgan pedagogikasi” o‘quv qo‘llanma T:, “Ilm ziyo” 2009 y.
3. Mavlonova R.A., To‘rayeva O.T., Xoliqberdiyev K.M. “Pedagogika” T:, O‘qituvchi 2012 y.

Internet sayt

1. www.google
2. www.pedagog.uz

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI VA O‘QISH SAVODXOLIGI DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Shodiyeva Jamila Xolboyevna
SVPYMO‘MM o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflar ona tili va o‘qish savodxoligi darslarida innovatsion texnologiyalar o‘quvchi ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, ijodkorlik, muloqot, ta’lim –tarbiya jarayonida ularning turli yo‘nalishdagi qobilyat va qiziqishlarini oshirish, o‘zaro hamkorlikda ishlash, o‘z fikrini erkin bayon qilish va himoya qila olish ko‘nikmalarini shakllantirish usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion texnologiya, o‘qituvchi, o‘quvchi, dars, o‘zaro hamkorlik, mustaqil fikr, pedagogik texnologiya.

Bugungi kunda har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti asosini innovatsion faoliyat tashkil etadi.

Xususan, hozirgi kunda ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kuchaygan. Mamlakatimizning taraqqiy etgan mamlakatlar qatoridan o‘rin olishi uchun aholi ta’limini jadallashtirish va uning samaradorligini oshirish maqsadi ham ilg‘or pedagogik tadbirlardan, texnologiyalardan keng foydalanishimizni talab etmoqda. Innovatsion texnologiyalar asosida mantiqiy fikrlash uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirishning eng muhim omillaridan hisoblanadi.

Mamlakatimiz taraqqiyoti bugun maktablarda ta’lim –tarbiya olayotgan farzandlarimizga, ularning har tomonlama yetuk va barkamol insonlar bo‘lib yetishishlariga bog‘liq. Bu ma’suliyatli vazifani bajarish hozirgi zamon o‘qituvchisi, ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘qituvchilaridan o‘z mahoratlarini doimiy tarzda oshirib borishlari, ilg‘or fedagogik texnologiyalarning izchil metodlari mohiyatini to‘g‘ri anglashlari va uni o‘z darslarida mohirona foydalanishlarini taqazo etadi. Bugungi ta’lim jarayonida ilg‘or pedagogik texnologiyalarni faol qo‘llash, ta`lim samaradorligini oshirish, tahlil qilish va amaliyotga joriy etish bugungi kunnnig muhim vazifalaridan biridir. O‘quvchilarning fikr doirasi, ongi, dunyoqarashini o‘stirish, ularni erkin fikrlaydigan, erkin ishtirokchiga aylantirish nihoyatda muhimdir.

O‘quvchilarning ongi, fikrlashi, dunyoqarashlarini o‘stirish, ularni erkin ishtirokchiga aylantirish juda muhimdir. O‘qituvchi dars jarayonida boshqaruvchi, o‘quvchilar esa ishtirokchiga aylanmog‘i zarur. Mana shunday vazifani bajarishda innovatsion faoliyat samara beradi.

Innovatsion texnologiyalardan ona tili va o‘qish savodxoligi jarayonida qo‘llashning o‘ziga xosligi shundaki, ular o‘qituvchi va o‘quvchilarning birgalikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi. O‘qitish jarayoni o‘qituvchi va o‘quvchilar faoliyatini o‘z ichiga oladi. Innovatsion texnologiyalardan ona tili va o‘qish savodxoligilarida foydalanish ta`lim samaradorligini oshirishda quyidagi ta’limiy tarbiyaviy afzalliklarga ega: axborotning xilma-xilligi, matn, lavha, bezak, nutq, musiqa, videofilmlardan parchalar, telekadrlar, animatsiyalardan foydalanishga erishiladi; “Inson-kompyuter” interaktiv muloqotning yangi darajasi ancha keng bo‘ladi va undan har tomonlama axborotlarni oladi; o‘quvchilarning ta`lim olishida ijodiy munosabatni uyg‘otadi va bu ularda ishonchni shakllantiradi. O‘quvchilar tafakkurini faollashtiradi ; o‘z –o‘zini namoyish etish imkonini beradi; turli fikr va mulohazalarga diqqatini jalb qilishni o‘rgatadi; yangi fikr va mulohazalarni bildirishga va o‘zlashtirishga ruhan tayyor bo‘ladi.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida ko‘proq o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashiga e’tibor qaratilgan. Lekin ayrim holatlarda o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishga, mustaqil fiklashni rivojlantirishga mone’lik qilayotgan omillar ham uchrab turadi. Jumladan, ko‘p hollarda ona tili va o‘qish savodxonligi mashg‘ulotlarida ta’lim metodi, usuli va vositalarining noto‘g‘ri tanlanganligidir.

Aynan hozirgi darsliklar milliy o‘quv dasturi asosida yaratilgan bo‘lib, berilgan topshiriqlar ko‘proq o‘quvchi o‘zi mustaqil harakat qilish asosida bajarish lozimligi aytilgan. Lekin ayrim holatlarda biz kutgan natijalar kuzatilmayapti. Ya’ni, o‘quvchining mustaqil harakatida sustkashliklar kuzatilmoqda.

Shuni unutmaslik lozimki, ona tili mashg‘ulotlarida bolaning ijodiy fikrlash, mustaqil ravishda xulosalar chiqarishiga ko‘makiashadigan so‘zlarni kuzatish, qiyoslash, guruhlash, umumlashtirish kabi aqliy faoliyat usullaridan foydalanilmas ekan, ta’lim samaradorligiga umid bog‘lash qiyin.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchining o‘zi mustaqil izlanib, qoida va xulosalar hosil qilmas ekan, bu qoida va xulosalarning o‘quvchiga hech qanday foydali jihati yo‘q. Shuning uchun mashg‘ulotlarni deduktiv (umumiylikdan xususiylikka) emas aksincha induktiv (xususiylikdan umumiylikka) usulida amalga oshirish zarur. Bunda o‘quvchiga o‘xshash hodisalar berilib, undan o‘xshash hodisalardagi umumiylikni ajratish va hodisalar sirasini davorn ettirish talab etilsa samara tamoman boshqacha bo‘ladi. Birinchidan, umumiylikni hosil qilishda bolaning mehnati singadi, hosil qilingan umumiylik bolaning faoliyat samarasiga aylanadi (o‘ylaydi, izlanadi, farqlaydi, xulosa chiqaradi). Shuning uchun bu umumiylik o‘quvchining shaxsiy mulki sifatida abadiy uniki bo‘ladi va unutilmaydi. Berilgan hodisalarni davom ettirish talabi esa hosil qilingan umumiylikni amaliy tatbiq bilan mustahkamlaydi. Umumiylikning xususiy voqealanishi cheksiz bo‘lganligi sababli, bunday faoliyat o‘quvchini doimiy shakllanishga, rivojlanishga undaydi.

O‘quvchining ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida samarali ta’lim olishlari va ularning so‘z biyligini oshirishda ularning intellektiga ham alohida e’tibor qaratish yuqori natijani ta’minlaydi. Biz o‘quvchilarimizga bilimni yodda saqlashni emas, balki olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llay olish va hayotlari davomida samarali foydalanishga e’tibor qaratishimiz kerak.

Bu jarayonlarning natijasiga osonroq erishishda har-xil didaktik materiallarni qo‘llash ham ijobiy natija beradi.

Masalan: “Doirada berilgan harflar asosida so‘z tuz**“** o‘yini. O‘quvchilarda doira ichida 9 ta harf taqdim etiladi. O‘quvchilar shu harflar ishtirokida so‘zlar hosil qiladilar. Berilgan vaqtda ko‘p so‘z hosil qilgan guruh yoki o‘quvchi g‘olib sanaladi. Bu o‘yinni ayniqsa unli va undosh tovushlarni o‘rgangandan keyin o‘tkazish maqsadga muvofiqdir. Agar o‘quvchilar e`tiboriga i, l, a, f, k, t harflari berilgan bo‘lsa ,ular bu harflarni qatnashtirib, il, aft, tilak, kaft kabi so‘zlar hosil qiladilar.

“Talaffuzda adashmang” o‘yini. Bunda o‘qituvchi o‘quvchilarga tayyorlangan video orqali x va h yoki f va p tovushlari ishtirok etuvchi so‘zlardan aytishini topshiradi.O‘quvchilar ikki guruhga bo‘linib topshiriqni bajarishi mumkin. Shunda kim so‘zni noto‘g‘ri aytsa o‘yindan chiqadi. Mavzu asosida so‘zni aytgan o‘quvchi shu so‘zni sinf taxtasida yozadi va imlosi bilan taqqoslanadi.

Masalan: Hil-hil, xil-xil, ham-xam, xush-hush, soh-shox, top-tob, tang-tank

So‘zlar lug‘ati tuzilgach, topilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzish topshirig‘i beriladi.

“So‘zdan so‘z yasash” o‘yini.

oy	**osh**	**ol**
soy	tosh	bol
.oy	.osh	.ol
.oy	.osh	.ol
.oy	.osh	.ol
.oy	.osh	.ol
.oy	.osh	.ol
.oy	.osh	.ol

“Yoqimli va yoqimsiz so‘zlar ”o‘yini.O‘qituvchi 1-guruh o‘quvchilarga ota-ona tomonidan kichik yoshdagi bolalarga yoqimli so‘zlar ilan murojaat qilishi yoki erkalovchi so‘zlarni, 2-guruhga esa tanbeh berish yoki dangasa bolalarni koyishni ifodalovchi so‘zlarni ro‘yxat qilishni topshiradi. Yoqimli, erkalivchi va tanbeh, koyishni ifodalovchi so‘zlarni ko‘p topgan guruh g‘olib sanaladi.

Masalan: Erkalashni ifodalovchi so‘zlar; oppog‘im, do‘mbog‘im, toychog‘im, qo‘zichog‘im, ko‘zmunchog‘im, shirinim,…

Koyishni ifodalovchi so‘zlar; dangasa, ishyoqmas, landovur, lapashang,…

“T” -, +” metodi. Bu metodda o‘rganilayotgan mavzuning tahlilida qo‘llash yaxshi natija beradi.

Zumrad va Qimmat ertagi

Zumrad	
+	—
Muloyim	Juratsiz
Chiroyli	Qo‘rqoq
Mehatkash	Himoyasiz
Aqlli	Mustaqil fikr bildira olmaydi
Odobli	Bo‘ysuuvchan
Ozoda	Ojiz

Matnda berilgan obrazlarning “+” va “-” tamonlari tahlil qilinadi

Xulosa qilib aytganda boshlang‘ich sinf ta’limida ona tili va o‘qish savodxoligi mazmunini yanada boyitishga oid ishlarni muntazam ravishda olib borish lozim. Ular ta’lim mazmunini yangi sifat bosqichiga ko‘tarishga mustahkam didaktik asos bo‘la oladi va ularni dars mazmuniga ustalik bilan kiritish esa, o‘ziga xos innovatsion jarayon bo‘lib, bunda o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat talab etiladi. Bu esa, darsning samaradorligini oshirib, ta’lim sifatini kafolatlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shukurova M. Mahoratli pedagog T.:Pedagog, 2020 yil
2. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S. O‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma T.: 2021 yil
3. G‘ulomova M.X Yangi innovatsion texnologiya yordamida ta’lim samaradorligini oshiris usullari // Innovatsiya o‘quv jarayonida (tezislar to‘plami).-T.: 2020
4. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. T.: 2017 yil
5. Mavlonova K. va boshqalar Ona tili va o‘qish savodxonligi 1-qism. Darslik. 2-sinf uchun - Toshkent: Respublika ta`lim markazi, 2021 yil.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA TRIZ IMEN TEXNOLOGIYASINING O’RNI

Norqo’ziyeva Manzura Abduraxmonovna

Jizzax davlat pedagogika universiteti maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi katta o’qituvchisi p.f.f.d.PhD, O’zbekiston.

+998(97) 436-63-67 manzuranorquziyeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorligini rivojlantirishda triz imen texnologiyasining o’rni haqida ma’lumot berilgan.

Аннотация: В данной статье представлена информация о роли тризимной техники в развитии творческих способностей дошкольников.
Abstract: This article provides information on the role of trizyme technology in the development of the creative abilities of preschoolers.
Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, tasviriy san’at, mehnat, musiqa, jismoniy tarbiya, TRIZ texnologiyasi, pedagogik, psixologik tayyorgarlik.
Ключевые слова: дошкольное образование, изобразительное искусство, труд, музыка, физическая культура, технология ТРИЗ, педагогическая, психологическая подготовка.
Key words: preschool education, fine arts, work, music, physical culture, TRIZ technology, pedagogical, psychological training.

Kirish

Respublikamizda bugungi kunda maktabgacha ta’lim mazmunini takomillashtirishda o‘ziga xos metodik, pedagogik, psixologik tayyorgarlik bilan ishlash davr taqazosiga aylandi. Chunki maktabgacha ta’lim mazmunini takomillashtirish keng ma’noli tushuncha bo’lib, uni samarali amalga oshirish maktabgacha ta’lim tashkiloti binosining holati, tarbiyachi-pedagoglar, tarbiyachi yordamchilari, ota-onalar hamda bolalarning ta’lim jarayonidagi ishtiroki innavatsion bo‘lishi lozimligini talab etadi. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari” hamda “Ilk qadam” Davlat o‘quv dasturi asosida kompentensiyaviy yondashuv jarayonida pedagogik-psixologik, metodik, badiiy adabiyotlar soni va sifati, har bir yosh guruhiga mos va xos adabiyotlar bilan boyitib borish ham muhim masaladir. Bolalarni o‘ynab turib o‘ylashga undovchi muammoli vaziyatlarni o‘yinlarda aks ettiruvchi kreativ ruhdagi ta’limiy rivojlantiruvchi o‘yin markazlari tashkil etish va ular faoliyatini muvofiqlashtirishda ota-onalar va jamoatchilikning jalb qilinishi va boshqa shu kabi omillar maktabgacha ta’lim mazmunini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Bolalarni o‘z bilimini mustaqil ravishda to‘ldirib borish, kechayotgan yangilanish jarayonlariga munosib moslashib borishga o‘rgatish rivojlanish markazlarining asosiy maqsadidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ texnologiyasi - bu bola o‘zining birinchi ijodiy kashfiyotlaridan quvonadigan jarayondir. Bu yerda bolalar zerikishga vaqtlari yo‘q, chunki mashg‘ulotlar davomida ular dialoglar, jonli muloqot, munozaralardan foydalanadilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun barcha TRIZ mashg’ulotlari o'yin shaklida o'tkaziladi. Bu holda, har bir o'yin, har bir vazifa inglizcha, ruscha materiallar bilan birga bog’lanishi kerak.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ texnologiyasini rivojlanishiga rioya qilgan pedagoglar, avvalam bor, qiziquvchan narsalarga e’tibor berishadi. Shu bilan birga, ular qiziqarli voqea yoki ob’ektga har xil tomondan qarashni taklif qilishadi. Yaxshi, keyin yomon narsani toping. Agar o‘rganilayotgan ob’ekt imkon bersa, unda siz qiziqarli tajribalar o‘tkazishingiz mumkin, ammo ayni paytda bolaga ushbu aniq natijaning nima uchun olinganligini tushuntirmaysiz.

Bularning barchasi bolaning qiziqishi va yangi kashfiyotlarga bo‘lgan qiziqishida rivojlanadi. Ushbu usul asoschisining o‘zi aytganidek: “TRIZ texnologiyasi - bu aniq hisoblash, mantiq va sezgi bilan uyg‘unlashib, yangisini yaratishning boshqariladigan jarayoni” hisoblanadi.

Muhokama

Maktabgacha ta’limning faol va yetakchi sub’ektlari bo‘lgan bolalarning yosh va psixologik xususiyatlari, shuningdek, tasviriy san’at, mehnat, musiqa va jismoniy tarbiyaning o‘ziga xos jihatlari o‘qituvchidan ijodiy yondashuvni talab qiladi. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari” va “Ilk qadam” o‘quv dasturining ishlab chiqilishi uzluksiz ta’lim tizimida maktabgacha ta’limni samarali amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. O‘quv dasturida maktabgacha ta’lim tashkilotida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o‘ziga xos belgilarga ega bo‘lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahmiyat kasb etishi qayd etiladi. Shu bilan birga rivojlantiruvchi muhit mazmuniga quyidagilar ko‘rsatiladi (1-rasm).

1-rasm. MTTda rivojlantiruvchi muhitning mazmuni.

Albatta, maktabgacha ta'limniham shaklan, ham mazmunan yangilashga qaratilgan bu kabi innovatsiyalar ota-onalardan tortib barcha pedagoglar bola tarbiyasi, uning ta'lim olishga tayyorgarligiga zamon talablaridan kelib chiqqan holda yondashuvini talab etadi. Maktabgacha ta'lim tashkiloti guruhlarida tashkil etiladigan rivojlanish markazlaridagi jarayonlar bolalarning doimiy ravishda yangi bilimlarni o'zlashtirishga, mustahkamlashga yordam beradi.

TRIZ texnologiyasi va umume'tirof etilgan an'anaviy ta'lim va tarbiya usullari o'rtasidagi tub farq - bu kattalar tomonidan taklif qilingan algoritmni avtomatik ravishda va o'ylamasdan takrorlamaslik, savollarga mustaqil ravishda javob izlash, muammoning muammoli mohiyatini aniqlashning evristik mahoratini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Har qanday muammolarni hal qilish algoritmi bosqichlarning ma'lum bir mantiqiy ketma-ketligida qurilgan:

- Vazifani malakali shakllantirish, muammoni aniqlash (topishmoqlarni hal qilish, metaforalarni ochish, bolalar vazifalarni mustaqil ravishda belgilaydilar).
- Qarama-qarshiliklarni aniqlash va tushunish (yaxshi-yomon).
- Resurslarning ta'rifi (bolalar ob'ekt nima qila olishini, qanday harakatlarni bajarishini bilib olishadi).
- Kutilgan optimal natija (kutishlar haqiqiy sharoitlarga asoslanadi).

Turli yechimlarni modellashtirish, qarama-qarshiliklarni hal qilish (mashqlar, rolli o'yinlar, boshqotirmalar, rebuslar va boshqalar).

Natijalar

Bolalar bilan to'g'ri tadqiqot jarayonini tashkil qilish uchun tarbiyachi yoki ota-ona TRIZ texnologiyasida qo'llaniladigan turli usul va uslublarni yaxshi tushunishi va ulardan foydalanishi kerak.

Ulardan asosiylari quyidagilar.

1. Aqliy hujum. Ushbu dars jarayonida bolalarga ixtiro muammosi qo'yiladi. Talabalar, o'z navbatida, resurslarni qidirib, uni hal qilishning turli usullarini topishga harakat qilishadi. Zo'r yechimni topish uchun barcha imkoniyatlarni ishga solish kerak.

2. Har bir taklif qilingan yechim "nima yaxshi, nima yomon" pozitsiyasidan baholanadi. Eng maqbul variant mavjud bo'lganlarning barchasidan tanlanadi.

3. Ushbu usul bolaning tahlil qilish qobiliyatini rivojlantiradi, yangi javoblarni izlashda ijodiy faoliyatga turtki beradi va har qanday muammoni yechish mumkinligini ko'rsatadi.

4. "Ha, yo'q" - bu bolalarga ob'ektning asosiy xususiyatini ajratib ko'rsatishni, narsalarni umumiy ko'rsatkichlar bo'yicha tasniflashni o'rganishga, shuningdek boshqa bolalarning gaplariga diqqatli bo'lishga, ularning takliflariga javoblari asosida tuzishga imkon beradigan o'yin turi. Ushbu TRIZ usuli maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

5. Sinektika - bu o'xshashlik usuli. U bir necha yo'nalishlarga bo'linadi:

- hamdardlik,
- to'g'ridan-to'g'ri o'xshashlik
- hayoliy.

6. Birinchi holda, bolalarga muammoli vaziyatning ob'ekti sifatida bo'lish imkoniyati beriladi. To'g'ridan-to'g'ri o'xshashlikda, bola boshqa sohalarda shunga o'xshash jarayonlarni izlaydi. Fantastik o'xshashlik haqiqatdan tashqarida bo'lgan barcha narsalar uchun javobgardir va

bu yerda siz qiyin vaziyatdan chiqishning eng ajoyib usullarini taklif qilishingiz mumkin.

7. Morfologik tahlil odatdagi ro‘yxat davomida o‘tkazib yuborilishi mumkin bo‘lgan muammoni hal qilishning barcha variantlarini tekshirish uchun zarurdir.

8. Fokusli ob‘ektlar usuli, unga umuman mos kelmaydigan (bir qarashda) narsaning xususiyatlarini va xususiyatlarini ma’lum bir hodisa yoki ob’ektga almashtirishga urinishdan iborat.

9. Robinzon usuli maktabgacha yoshdagi bolalarni har qanday, hattoki umuman keraksiz, bir qarashda narsalardan foydalanishni izlashga o‘rgatadi.

Xulosa

Shuni alohida ta’kidlashimiz kerakki, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ texnologiyasi bolalarni rivojlantirishda qo‘llaniladigan ko‘plab boshqa o‘qitish usullari va uslublariga ega. Masalan, aglutinatsiya, giperbolizatsiya, aksentuatsiya va boshqalar. Bularning barchasi mashg‘ulotlarni darslardan farqli o‘laroq, qiziqarli tarzda o‘tkazishga imkon beradi. Bunday usullar bolalar tomonidan olingan ma’lumotlarning mustahkam assimilyatsiyasi va tizimlashtirilishini ta’minlaydi. Bunday mashg’ulotlar davomida bolaning tafakkuri rag‘batlantiriladi, shuningdek, bolalar tasavvurlari va hayollari yordamida ijodiy shaxsning har tomonlama rivojlantiriladi.

Bibliografiya (References)

1. Maktabagcha ta’lim muassasalarining “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. –T.:-2018y.
2. Aminova A. Ta’lim tizimida yangi pedagogik texnologiya: mohiyati va muammolari// J.Xalq ta’limi.-2002. -№ 2.-B.32-36
3. Begimqulov U.Sh. Pedagogik ta’limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. - T.: Fan, 2007. - 160 b.
4. Belova E. S. P. Torrens testidan foydalangan holda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy salohiyatini aniqlash // Psixologik diagnostika. 2004. No 1. S. 21-40.
5. Boy V., V. Nyukalov. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish (bolalar bog‘chasida TRIZ), 2008. 17-19-betlar
6. Fayzullayeva N. Pedagogik bilimlar – tarbiyachi kasbiy mahoratining nazariy asosi //Uzluksiz ta’lim j. – T.: 2006. 6-son
7. X.A.Meliyev, O.Jamoldinova, K.Riskulova. “Tarbiyachining kasbiy kompetenti va mahorati”. O`quv qo`llanma. Toshkent. 2021 yil. 284 bet.
8. X.A.Meliyev, G.I.Xasanova. “Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o`rgatish”. O`quv qo`llanma. Toshkent. 2022 yil. 170 bet.
9. X.A.Meliyev, M.X.Qilichova. “Maktabgacha pedagogika”. Toshkent. Darslik. 2022 yil. 471 bet.
10. Norqo‘ziyeva M. “Yangi innovatsiyalarni kasbiy faoliyatda qo‘llash fanidan ma’ruzalar matni”. / Uslubiy qo‘llanma / – Jizzax: JDPU “Tahririy-nashriyot bo‘limi nashri”, 2023. – 108 bet.

TRIZ TEXNOLOGIYASI- BOLALAR IJODKORLIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSI.

Norqo’ziyeva Manzura Abduraxmonovna.

Jizzax davlat pedagogika universiteti maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi katta o’qituvchisi p.f.f.d.PhD, O’zbekiston

JDPU Maktabgacha ta’lim yo’nalishi talabasi Xayitboyeva Gulbaxor

+998(97) 436-63-67

manzuranorquziyeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotida triz texnologiyasi-bolalarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning asoslari haqida ma’lumot berilgan.

Аннотация: В данной статье представлена информация о технологии триз - основах развития детского творчества в дошкольной образовательной организации.

Abstract: This article provides information about the triz technology - the foundations for the development of children's creativity in a preschool educational organization.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta'lim tashkilotlari, ta'lim, tarbiya, ijodiy, o‘yin, treninglar, TRIZ texnologiyasi.
Ключевые слова: Дошкольные образовательные организации, воспитание, обучение, творчество, игры, тренинги, технология ТРИЗ.
Key words: Preschool educational organizations, education, training, creativity, games, trainings, TRIZ technology.

Kirish

Hozirgi davrda shaxslar o’rtasidagi intellektual jihatdan mavjud farqlar bilan bir qator ijodiy va tashkilotchilik qobiliyatidagi shaxsning umumiy tafakkuridagi farqlarga ham katta e’tibor qaratish lozim. maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘quv-tarbiyaviy faoliyatining samaradorligiga erishishdatarbiyachilarning ijodkor bo‘lishlarini taqozo etmoqda. Bu o’rinda esa maktabgacha ta’lim tashkiloti o‘quv-tarbiyaviy faoliyatining samaradorligiga erishishda tarbiyachining noodatiy texnologiyalardan foydalanish, ta’limni tashkil etishning eng samarali usullarni joriy etishni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida eng keng tarqalgan ta'lim shakllaridan biri mashg’ulotdir. Ushbu shakl tanish va qulay, chunki u butun bolalar guruhini qamrab oladi. Biroq, mashg’ulotlarni tashkil qilishning an'anaviy yondashuvlari har doim ham qiziqarli va hayajonli emasligiga rozi bo‘lmaslik mumkin emas, lekin agar ularga tubdan yangi ko‘rinish berilsa, ularni qiziqarli qilish mumkin. Bolalar passiv bo‘lishga majbur bo‘lganda (o‘tirish va tinglash) yoki taklif qilingan materialda hech qanday yangilik bo‘lmasa (men buni allaqachon eshitganman) guruhda zerikib ketishadi. Shuning uchun tarbiyachining o‘z oldiga qo‘yadigan asosiy vazifasi - yangi bilimlarni etkazish emas, balki qidiruv faoliyati, yaxshi tashkil etilgan jamoaviy fikrlash, o‘yin va treninglar orqali mumkin bo‘lgan ma'lumotlarni mustaqil ravishda olishni o‘rgatishdir. Nafaqat sifatli, balki qiziqarli o‘quv jarayonini ta'minlaydigan vositalardan biri bu TRIZ texnologiyalari usullariga asoslangan ijodiy vazifalar tizimidir.

Maktabgacha yoshda bolaning dunyoqarashi hali to’la shakllanmagan. Shu sababli, ushbu bosqichda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida TRIZ texnologiyasining roli analitik va qiyosiy fikrlashni rivojlantirish, mumkin bo‘lgan yechimlarni topish va maqbullarini tanlash qobiliyatidir. Biroq, kelajakda bunday aqliy tarbiya nafaqat fikrlaydigan, balki doimo rivojlanishga qodir bo‘lgan shaxsni shakllantiradi.

Muhokama

TRIZ texnikasidan foydalangan holda mashg‘ulotlar bolalarga yaqin atrofdagi kutilmagan narsalarni ko‘rishga yordam beradi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining o‘quv jarayonida TRIZ elementlaridan foydalanish bo‘yicha ish bosqichlar quyidagilarni o’z ichiga oladi:

Birinchi bosqichning maqsadi – bolani hamma joyda o‘rab turgan qarama-qarshiliklarni toppish va farqlashga o‘rgatish.

- Gul va daraxt o‘rtasida qanday umumiylik bor?
- Plakat va eshik o‘rtasida qanday umumiylik bor?
- Ertak va qo’g’irchoq teatri o‘rtasida qanday umumiylik bor?
- Zumrad va Qimmat o‘rtasida qanday umumiylik bor? va boshq.

Ikkinchi bosqichning maqsadi – bolalarni fantaziya qilishga, ixtiro qilishga o‘rgatish. Masalan, qulay va chiroyli yangi stulni taklif qilish taklif qilinadi.

Uchinchi bosqichda bola oligan bilimlarini qo‘llaydi va muammolarning nostandart, original yechimlaridan foydalanib, har qanday qiyin vaziyatdan chiqish yo‘lini topishni o‘rganadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida TRIZ texnologiyasidan foydalanishning afzalliklari quyidagi jarayonarda namoyon bo’ladi:

- har bir bolaning individualligini ochib berishga imkon beradi;
- original g‘oyalar almashinuvini rag‘batlantiradi;
- maqsadlarga erishishda muvaffaqiyat ta'mini his qilishga yordam beradi;

- ijodiy faol mustaqil fikrlashni rag‘batlantiradi;
- bolalarning o‘yin, amaliy, badiiy faoliyatda mujassamlangan tasavvurlarini rivojlantiradi;
- nostandart yechim taklif qilish, qiyin vaziyatdan chiqish yo‘lini topish, boshqalarga muammoga boshqa tomondan qarashga yordam beradigan shaxsni shakllantirishga yordam beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida TRIZ elementlaridan foydalanganda bolalarning ijodiy va aqliy faoliyati sezilarli darajada faollashadi, chunki TRIZ texnologiyasiularni davom etayotgan jarayonlarni tushungan holda keng fikrlashga va muammoning o‘z yechimini topishga o‘rgatadi. Ixtiro ijodiy fantaziyada, keyinchalik bolalar faoliyatining turli turlarida - o‘yin, nutq, san’at va hokazolarda ifodalanadigan narsalarni ixtiro qilishda ifodalanadi.

Shuningdek, TRIZ texnologiyasi boshqalarning muvaffaqiyatidan quvonish, yordam berish istagi, qiyin vaziyatdan chiqish yo‘lini topish istagi kabi axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi. TRIZ texnologiyasi va maktabgacha yoshdagi rivojlanishning klassik yondashuvi o‘rtasidagi asosiy farq bolalarga mustaqil ravishda savollarga javob topish, muammolarni hal qilish, tahlil qilish va kattalar aytganlarini takrorlamaslik imkoniyatini berishdir.

Natijalar

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim va tarbiyaning asosiy vazifalaridan biri -yuqori ijodiy salohiyatga ega bo‘lgan bolalarning yangi avlodini tarbiyalashdir. Ammo muammo iqtidorli, zukko bolalarni izlashda emas, balki bolalar bog‘chalariga qatnaydigan barcha bolalarda ijodiy qobiliyatlarni maqsadli shakllantirish, dunyoga nostandart qarashni, yangicha fikrlashni rivojlantirish hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligi fan vaamaliyotda ma`lum bo`lmagan yangi g`oyalarni pedagogning tahlil qilishi, turli yangi texnik ijodiy echimlarni o`rganishi, ishlab chiqishi, sinab ko`rishi va taqqoslashi kabi tadqiqotchilik tavsifidagi vazifalarni amalgaoshirishni ifodalaydi. Bu jarayon pedagogning bilim saviyasini oshiruvchi va mustahkamlovchi, faol va mustaqil fikrlash xislatlari, ma`naviy-ma`rifiy saviyasi sezilarli o`sishiga va kelajakda haqiqiy ijodkor shaxs bo`lib etishishiga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Shuningdek, TRIZ-texnologiyasi boshqalarning muvaffaqiyatidan quvonish, yordam berish istagi, qiyin vaziyatdan chiqish yo‘lini topish istagi kabi axloqiy fazilatlarni rivojlantiradi. TRIZ texnologiyasi va maktabgacha yoshdagi rivojlanishning klassik yondashuvi o‘rtasidagi asosiy farq bolalarga mustaqil ravishda savollarga javob topish, muammolarni hal qilish, tahlil qilish va kattalar aytganlarini takrorlamaslik imkoniyatini berishdir.

Agar quyidagi qoidalarga muvofiq qurilgan bo‘lsa, mashg’ulotlar yanada qiziqarli bo‘ladi:

- Axborotning minimal aloqasi, maksimal fikrlash.
- Muammoli vaziyatlarni muhokama qilishni tashkil etishning optimal shakli aqliy hujumdir.
- Tizimli yondashuv (dunyodagi hamma narsa o‘zaro bog‘liq va rivojlanishda har qanday hodisani hisobga olish kerak).
- Bolada mavjud bo‘lgan barcha aqliy operatsiyalar va idrok vositalarini bilish jarayoniga kiritish (tahlilchilar, sabab-oqibat xulosalari va mustaqil ravishda tuzilgan xulosalar, mavzu-sxematik ko‘rinish va boshqalar).

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan mashg‘ulotlarni loyihalash jarayonida quyidagi ketma-ketlikka rioya qilish tavsiya etiladi:

- kompleks - tematik rejaga muvofiq mashg’ulot mavzusini tanlash;
- tarbiyachi faoliyati asosida qaysi dastur yotishi muhim emas;
- mashg’ulot turini aniqlash (aniq metodika yoki murakkab variantni tanlash).

Integratsiyalashgan yondashuv - bu bolalarning eng katta faolligini va tanlash erkinligini ta'minlaydigan ish shakli sanaladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitishda TRIZdan foydalanish katta yoshdagi ixtirochi, yangi g‘oyalar generatoriga aylangan bolalardan haqiqiy ixtirochilarni yetishtirishga imkon beradi. TRIZ texnologiyasi boshqalarning muvaffaqiyatidan quvonish, yordam berishistagi, qiyin vaziyatdan chiqish yo‘lini toppish istagi kabi axloqiy fazilatlarni ham rivojlantiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilanTRIZ tizimi bo‘yicha ishlar bosqichma-bosqich amalga oshirilishi kerak.

Xulosa

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, TRIZ texnologiyasi universal vositalar to‘plami sifatida deyarli barcha faoliyat turlarida ham ta’limda, ham o‘yinlarda va rejim lahzalarida foydalanish mumkin. Bu maktabgacha yoshdagi bolaning ongida dunyoning yagona, uyg‘un, ilmiy asoslangan modelini shakllantirishga imkon beradi. Muvaffaqiyatli vaziyat yaratiladi, qaror natijalari almashiladi, bir bolaning qarori boshqasining fikrini faollashtiradi, tasavvur doirasini kengaytiradi, uning rivojlanishini rag‘batlantiradi. Texnologiya har bir bolaga o‘zining individualligini ko‘rsatish imkoniyatini beradi, maktabgacha yoshdagi bolalarni qutidan tashqarida o‘ylashga o‘rgatadi.

Bibliografiya (References)

11. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo’llari. – T.: TDPU, 2005.
12. Ermolaeva-Tomina LB Badiiy ijod psixologiyasi: Universitetlar uchun darslik. - M.: Akademik loyiha, 2003y. 304 b
13. Efremov V.I. TRIZ asosida bolalarni ijodiy tarbiyalash va o‘qitish. - Penza: Unicon-TRIZ, 2000 yil, 130b.
14. X.A.Meliyev, O.Jamoldinova, K.Riskulova. “Tarbiyachining kasbiy kompetenti va mahorati”. O`quv qo`llanma. Toshkent. 2021 yil. 284 bet.
15. X.A.Meliyev, G.I.Xasanova. “Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o`rgatish”. O`quv qo`llanma. Toshkent. 2022 yil. 170 bet.
16. X.A.Meliyev, M.X.Qilichova. “Maktabgacha pedagogika”. Toshkent. Darslik. 2022 yil. 471 bet.
17. Norqo‘ziyeva M. “Yangi innovatsiyalarni kasbiy faoliyatda qo‘llash fanidan ma’ruzalar matni”. / Uslubiy qo‘llanma / – Jizzax: JDPU “Tahririy-nashriyot bo‘limi nashri”, 2023. – 108 bet.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QITISHNING INNOVATSION USULLARI

Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi katta o‘qituvchisi K.A.Xakimov

Аннотация: Ushbu maқola boshlanғich maktabda o’qitishning innovatsion usullari masallariga baғishlangan. Keng қamrovli ўқitishning yangi spakllari va usullarini xamda , zamonaviy axborot texnologiyalarni joriy etish, shu jumladan, har bir bolaning individual rivojlanishi uchun imkoniyatlarini ta'minlash masalalari o'rin olgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, boshlang'ich sinf, maktab, o'rganish.

Аннотация: В статье рассматриваются инновационные методы преподавания в начальной школе. Широкое внедрение новых форм и методов обучения, в том числе современных информационных технологий, для обеспечения возможности индивидуального развития каждого ребенка.

Ключевые слова: инновация, начальный класс, школа, обучения.

"Innovatsiya" so'zi lotin tilidan olingan bolib’ - yangilanish, o'zgarish, yangi narsa kiritish, yangilik kiritish degan ma'noni anglatadi.

Mamlakatimizda pedagogik innovatsiyaning rivojlanishi ommaviy ijtimoiy-pedagogik harakat, maktabning jadal rivojlanishiga bo‘lgan mavjud ehtiyoj va o‘qituvchilarning uni amalga oshirishga qodir emasligi o‘rtasidagi ziddiyatning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq. Yangilikni qo'llashning ommaviy xarakteri oshdi. Shu munosabat bilan yangi bilimlarni o’zlashtirishga oid “innovatsiya”, “yangi”, “innovatsiya”, “innovatsion jarayon” kabi yangi tushunchalarni tushunishga bo‘lgan ehtiyoj kuchaydi.

Bugungi kunda pedagogik ta’lim tizimida ro‘y berayotgan innovatsion jarayonlar oliy ma’lumotli, intellektual rivojlangan shaxsni tayyorlashni takomillashtirish zahiralarini izlash masalasini eng keskin tarzda qo‘ymoqda.

Bunday o‘qitish usullari 1-4-sinf o‘quvchilarini o‘qitishning yangi maqsadlari, shakllari, strategiyalari, texnologiyalari, yondashuvlari, o‘qitish usullarini, aniqrog‘i, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni nazarda tutadi. Zamonaviy boshlang'ich maktab umumiy bilim, ko'nikma, shuningdek, o'quvchilarning mustaqil faoliyat tajribasi va shaxsiy javobgarligi, ya'ni qabul qilingan asosiy kompetensiyalarning yangilangan tizimini shakllantirishi kerak.

O'qitish uslubini tanlashda o'qituvchining e'tiqodi uning bilimidan ko'ra ko'proq ta'sirga ega, chunki in o'quv jarayoni uning sinfda qilayotgan hamma narsasiga ta'sir qiladi.

O‘quv jarayonida o‘quvchilarning roli ham o‘zgaradi: o‘quvchilar o‘z zimmasiga yangi, notanish, turli va murakkab vazifalarni o‘z zimmalariga oladilar, ularda o‘rnatilgan noto‘g‘ri qarashlar va stereotiplarga qarshi chiqadilar; maktab o'quvchilari ular uchun yangi faoliyatda (etakchilik, innovatsiya, tadqiqot va boshqalar) ishtirok etish uchun keng imkoniyatlarga ega bo'ladilar; bolalar nisbatan ko'proq vaqtni tadqiqotga, fantaziyaning namoyon bo'lishiga, mulohaza yuritishga, shuningdek, olingan tajribani tizimlashtirishga sarflaydilar.

Yangi metodlarga o'qitishda qo'llaniladigan faol va interaktiv ta'lim shakllari kiradi. Faollar o'qituvchiga va u bilan birga bilim oladiganlarga nisbatan o’quvchining faol pozitsiyasini ta'minlaydi. Interfaol usullar tufayli boshqa o’quvchilar bilan yaqin hamkorlikda bilimlarni samarali o'zlashtirish mavjud. Ushbu usullar o'qitishning jamoa shakllariga tegishli bo'lib, ularni amalga oshirish jarayonida t o’quvchilarning butun guruhi muammoni hal qilish ustida ishlaydi, shu bilan birga ularning har biri bajarilgan ish uchun javobgardir. Bu ma'noda eng samarali o'qish va yozish orqali tanqidiy fikrlash usuli (RWCT), shuningdek, BIS texnologiyasi (Bioinformatika va Sinergetika) metodikalardan foydalanish tavsiya etiladi. Darsni rejalashtirishda o'quv vazifalari nafaqat yosh xususiyatlariga mos kelishini, balki optimal murakkablik darajasiga ega bo'lishini, bolaning ijodkorligi, malakasi va mahoratining namoyon bo'lishiga hissa qo'shishini ta'minlash kerak.

Interfaol usullar yangi materialni sifatli o'zlashtirishga yordam beradi:

- ijodiy xarakterga ega mashqlar;
- guruh vazifalari;
- darslar-ekskursiyalar;
- tarbiyaviy, rolli, ishbilarmonlik o'yinlari, taqlid qilish;
- mehnat vakillari, ijodkorlar va mutaxassislar bilan dars-uchrashuvlar;
- ijodiy, ijodiy fikrlashga qaratilgan darslar - darslar-spektakllar, filmlar suratga olish, gazetalarni nashr etish;
- o'quv jarayonida AKTdan foydalanish: video materiallar, Internet, vizualizatsiya;
- “qaror daraxti”, “aqliy hujum” va boshqa usullaridan foydalangan holda murakkab masala va muammolarni hal qilish.

Shuning uchun boshlang'ich sinflarda innovatsion o'qitish usullari o'rganilayotgan materialni tizimlashtirish va umumlashtirish, mulohaza yuritish va muhokama qilishni o'rgatadi va bolalarda kognitiv qiziqishni rivojlantirishga yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari olingan bilimlarni anglash va qayta ishlash, ularni hayotda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'ladilar, muloqot tajribasiga ega bo'ladilar.

O'qitish usullari - bu bilimlarni tayyor shaklda o'quvchilarga etkazish usullari, individual hodisalarning mohiyatini o'rganish, o'quvchilarning mustaqil amaliy va kognitiv faoliyatini tashkil etish va uni rag'batlantirishda o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyati usullari. Aksariyat mualliflarning o'z nuqtai nazari bor, unga ko'ra o'qitish usuli o'quv va kognitiv faoliyatni tashkil etish usulidir.

O'qitish usullarining tasnifi juda xilma-xildir, bu xilma-xillik o'qitish usullarining mohiyatini izohlashni juda qiyinlashtiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, tasniflarning hech biri mukammal emas, shuning uchun pedagogika fanida tasniflarni izlash davom etmoqda.

O`qitishning faol usullaridan foydalanish o`quv jarayonini samarali tashkil etish imkonini beradi. O'qituvchiga ulardan foydalanishdan maksimal samaraga erishish uchun o'quv jarayonini tashkil etishning turli usullari va shakllarini birlashtirish tavsiya etiladi.

Har bir o`qituvchi dars o`tayotganda har bir o`quvchining o`ziga xosligi va imkoniyatlarini maksimal darajada hisobga oladigan, uning imkoniyatlarini ochib beradigan pedagogik texnologiyalarni tanlaydi. Noan'anaviy pedagogik texnologiyalar bolalarning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini, maktabga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ijodiy hamkorlik va raqobat muhitini yaratadi, bolalarda o'z-o'zini hurmat qilish tuyg'usini uyg'otadi, ularda ijodiy erkinlik tuyg'usini uyg'otadi va eng muhimi, quvonch baxsh etadi.

Adabiyotlar ruyxati:

1. Sayidaxmedov. N. Yangi pedagogik texnologiyalar. T.,"Moliya", 2003. 171 b.
2. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. T., 2003.
3. Rafiyev, F. A. (2021). OLIY TA'LIM MUASSASINING O 'QUV JARAYONIDA KASBIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI. Academic research in educational sciences, 2(12), 251-254.
4.Боинчану Г. И. Формирование инновационной компетентности преподавателя высшего учебного заведения системы МВД России / Г. Боинчану // Вестник Российского университета дружбы народов. Информатизация образования. – 2010 – № 3 – С. 44–50.
5.Дерновский И.Д. Инновационные педагогические технологии : Учебное пособие / И.Д.Дерновский .-К.: «Академвидав»,2004.-352с.

PEDAGOGIK AKMEOLOGIYADA ISHLATILADIGAN USULLAR

Meliboyev Anvar Rashidovich, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent
Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi "Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari" kafedrasi mudiri
S.Ro'ziboyev - Jizzax politexnika instituti dotsenti

Annotatsiya. Maqolada akmeografik usul darajasida ilmiy natijalar olish imkonini berishi, shaxsiy va kasbiy rivojlanish haqida, akmeografik tavsif - oldindan tayyorgarlik ko'rishning asosi hisoblanadi, akmeogrammaning bir qismi umumiy va darajasiga mos kelishi kasbiy mahoratning tuzilishida alohida aks ettiruvchi ichki tuzilishga ega bo'lishi haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'zlar: akmeologiya, psixologik usullar, tashxis, akmeologik tahlil, akmeologik ekspertiza, akmeogramma.

Абстрактный. В статье рассматривается возможность получения научных результатов на уровне акмеографического метода, о личностном и профессиональном развитии, акмеографическое описание является основой предварительной подготовки, часть акмеограммы, которая соответствует общему и уровню, имеет внутреннюю структура, которая отдельно отражается в структуре профессиональных умений.

Ключевые слова: акмеология, психологические методы, диагностика, акмеологический анализ, акмеологическая экспертиза, акмеограмма.

Abstract. The article discusses the possibility of obtaining scientific results at the level of the acmeographic method, about personal and professional development, the ameographic description is the basis of preliminary training, the part of the acmeogram that corresponds to the general level and has an internal structure that is separately reflected in the structure of professional skills.

Key words: acmeology, psychological methods, diagnostics, acmeological analysis, acmeological expertise, acmeogram.

Akmeologiya insonning qadr-qimmati, uning yaxshilanishi va nafaqat o'z kasbiy burchlarini yuqori darajada bajarish, balki to'laqonli hayot kechirish qobiliyati haqidagi fan sifatida rivojlanadi. Bu nafaqat professional faoliyat, balki umuman hayot sub'ekti sifatida yetuk shaxsning ilg'or rivojlanishiga yordam beradigan yoki to'sqinlik qiladigan obyektiv va subyektiv omillarni chuqurroq o'rganishni nazarda tutadi.

Zamonaviy akmeologiya muammoni hal qilishga qaratilgan *mutanosiblik* ijtimoiy va hayot *shaxsiy hayotdagi o'zgarishlar insoniy xususiyatlar.*

Bunga muvofiq akmeologiyaning obyekti va predmetini aniqlash va ta’riflash mumkin.

Akmeologik, akmeosentrik va rivojlanishi akmeografik yondashuvlar mantiqan yaratilishiga haqiqiy akmeologik usullar olib keldi. Akmeologik usul imkon beradigan texnikalar, harakat usullari majmuidir.

Akmeologik usulning maxsus turi doirasida ishlab chiqilganidek, akmeografik usul, akmeografik yondashuv. Akmeografik usul qo‘llash darajasida ilmiy natijalar olish imkonini beradi: umumiy, xususiy va individual.

Akmeografik usul yordami bilan, akmeografik tavsiflar ishlab chiqiladi. Agar nutq progressiv shaxsiy va kasbiy rivojlanish haqida, akmeografik tavsif - oldindan tayyorgarlik ko‘rishning asosi hisoblanadi. Akmeogrammaning bir qismi umumiy va darajasiga mos keladi. Ushbu faoliyat akmeografik tavsiflarga asoslanishi va shaxsning professionalligi tushunchalariga tayanadi.

Bunday tavsiflar odatda quyidagi shaklda taqdim etiladi (sifat jihatdan qat’iy tavsif). Ajratib ko‘rsatish va tavsiflash bilan mavjud funktsional munosabatlar ayni paytda ular nazariyani aks ettiruvchi ichki tuzilishga ega bo‘lishi kerak. Tasvirlangan hodisa haqidagi fikrlar ayniqsa, rivojlanish muammosi bo‘yicha akmeologik tadqiqotlarni umumlashtirish faoliyatning professionalligini ta’kidlash imkonini beradi. Bunday akmeografik tavsifni ta’kidlashda alohida ahamiyat aks ettiruvchi quyidagi komponentlar:

- kasbiy kompetensiyani oshirish;
- kasbiy mahorat va malakalarni oshirish;
- qabul qilish va amalga oshirishning yangi usullarini o‘zlashtirish samarali yechimlar;
- yangi yuqori samarali algoritmlarni ishlab chiqish va kasbiy muammolarni hal qilish texnologiyalari;
- o‘z-o‘zini nazorat qilish tizimini takomillashtirish;
- faoliyatning yangi texnik vositalarini ishlab chiqish.

Ushbu komponentlarning mazmunini tavsiflash kerak, ular darajasining me’yoriy ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi.

Xuddi shunday, professionallikni rivojlantirishning pastki tuzilishida shaxsni tavsiflash kerak:

• umumiy akmeologik shakllanishi va rivojlanishi professionallik invariantlari;
• shaxsiy, biznes va psixologik rivojlanish kasbiy muhim fazilatlar;
• o‘z-o‘zini anglash va yutuqlarga bo‘lgan ehtiyojning ortishi, ufqlarni kengaytirish;
• shaxsning ijodiy salohiyatini ochib berish.

Akmeografik tavsiflardan farqli o‘laroq, umumiy va maxsus, akmeogramma darajasida amalga oshiriladi faqat shaxs darajasini aks ettirish talab qiladi.

Boshqacha qilib aytganda, akmeogramma har doim individual bo‘lib, u “birovniki”, ya’ni ma’lum bir mavzuga tegishli va boshqasiga mos kelmaydi.

Akmeogramma individuallik uchun asosdir shaxsiy va kasbiy rivojlanish, professional yuqori darajali - bu odatda “bitta mahsulot ishlab chiqarish”.

Har qanday akmeogramma har doim individualdir, uning ishlab chiqilishi yagona standart bo‘yicha amalga oshirilishi kerak.

Ishlab chiqilgan standart sxemada akmeogrammalarda darajalar bilan bog‘liq bo‘limlar mavjud:

- umumiy (kasbiy malakalarning quyi tuzilmalari, professionallikning umumiy akmeologik invariantlari), ularning muayyan talablarga muvofiqligini baholash;
- maxsus (maxsus shaxsning yo‘nalishining quyi tuzilmalari professionallikning jismoniy akmeologik invariantlari);
- yagona (qobiliyatlarning quyi tuzilmalari, xarakter xususiyatlari, axloqiy fazilatlari va boshqalar) uning asosiy qismini tashkil etadi.

Shu ma’noda, akmeogramma qisman akmeografik tavsif bilan kesishadi, lekin bu kesishmalar ham rivojlanish mavzusiga nisbatan “individual” hisoblanadi.

Akmeogrammalarning rivojlanishi mutaxassisning juda yuqori bo‘lishini talab qiladi. Uni ishlab chiqqan instrumental va ko‘plab usullarini ravon bo‘lishi instrumental bo‘lmagan psixodiagnostika, amaliy tajribaga ega bo‘lish rivojlangan sezgi bilan psixolog, bu rivojlanayotgan

dinamik xususiyatlarini “his qilish”ga yordam beradi. Yetuk shaxs, shaxsga hurmat, uning uchun vazifalarni hal qilish nihoyatda muhim va mas’uliyatli deyish mumkin.

Hozirgi vaqtda akmeologik amaliyotda u qo‘llaniladi mavzuning akmeogrammasini ishlab chiqish uchun quyidagi tipik sxema shaxsiy va kasbiy rivojlanish.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, shaxsni chizishda akmeogrammalar bir qator muhim shartlarga mos kelishi kerak.

1. Akmeogramma, albatta, maqsadlarni o‘z ichiga olishi kerak shaxsiy va kasbiy rivojlanish (yakuniy va oraliq).

2. Akmeografik tekshiruvda murojaat qilish kerak turli usullar - test, o‘zaro tekshirish, kuzatish, intervyular, so‘rovlar va boshqalar. Akmeolog, ulardan foydalanish, ularning yuqori malakasini tasdiqlashi kerak. Maxsus ishdagi g‘amxo‘rlik xarakterologik tavsifda ko‘rsatilishi kerak. Shaxsning xususiyatlari va axloqiy fazilatlari - bu yerda xatolikka yo‘l qo‘yilmaydi.

3. Akmeografik tavsiflar har xil bo‘lishi mumkin sifat jihatidan qat’iydan miqdoriygacha shakllanadi, shu jumladan to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘lchovlar va baholash ma’lumotlari. Agar kerak bo‘lsa, ular bitta o‘lchamsiz qisqartirilishi mumkin reyting tizimi. Akmeografik tavsif natijalari funksional diagramma shaklida taqdim etish maqsadga muvofiqdir.

4. Akmeografik tekshiruv natijalariga ko‘ra, kerak kasbiy mahoratning o‘sish dinamikasini ta’kidlash; “tor joylar” ya’ni bunga to‘sqinlik qiluvchi shart-sharoitlar va omillar o‘sish; motivatsion sohadagi o‘zgarishlarning xususiyatlari; dinamikasi shaxsiy rivojlanish va bunga nima yordam beradi yoki to‘sqinlik qiladi; akmeologik texnologiyalar turi shaxsiy va kasbiy rivojlanish uchun ariza topshirish tavsiya etiladi.

5. Akmeografik tavsif va akmeogramma talab qilinadi individual tavsiyalarni o‘z ichiga olishi kerak.

6. Ishlab chiqilgan akmeogramma asos bo‘lishi kerak shaxsiy va kasbiy rivojlanish monitoringi maqsadga muvofiq yangi yaratish uchun rivojlanishning asosiy bosqichlarida qiyosiy tahlil qilish.

Mavjud ma’lumotlarga ko‘ra, bunday akmeogrammalar harbiy mutaxassislarning ayrim toifalari uchun tuzilgan, davlat xizmatchilari, o‘qituvchilar, vakillar ijodiy kasblarning ayrim turlari.

Akmeografik tavsiflar va akmeogrammalar akmeologik sifatida usullari doimo takomillashtirilmoqda. Shuning uchun taqdim etilgan variantlardan takomillashuvi asosan soddalashtirish yo‘lida amalga oshirildi, hozir bu hali ham juda mashaqqatli usul.

Adabiyotlar:

1. Tillayeva G. Akmeologiya asoslari: o‘quv qo‘llanma / G.Tillayeva. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. - T.: “Tafakkur Bo‘stoni”, 2014. -192 b.

2. Bodalev A.A. “Akmeologiya o‘quv va ilmiy intizom sifatida”, M., 1993.

3. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 526 с., с.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJODIY QOBILIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

NuriddinYahoqulovich Qurbonov- Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi “Pedagogika va psixologiya, ta’lim texnologiyalari” kafedrasi dotsenti (v/b) p.f.f.d.(PhD)

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3955-son [1] qaroriga muvofiq maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish kabi vazifalar belgilab qo‘yilgan. Ushbu vazifalarni bajarish bilan bir vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish bugungi kunning dolzarb muammolardan biridir.

So‘nggi yillarda ijodkorlikni shakllantirish va rivojlantirish muammosi ko‘plab olimlarning turli xil bilim sohalaridagi tadqiqotlarida dolzarb bo‘lib qolmoqda. Bu, birinchi navbatda, jamiyat

taraqqiyoti, fuqarolar bilim saviyasining yuksalishi, o‘z ijodiy qobiliyatlarini to‘liq ochib bera oladigan fuqaroning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilishi bilan bog‘liq.

I.A Andreeva ijodkorlikning namoyon bo‘lishi pedagogika va psixologiyada ko‘rib chiqiladigan murakkab jarayon deb hisoblaydi. Bu jarayonning markazida tasavvur, uning atrofida diqqat, xotira, fikrlash kabi murakkab jarayonlar ishtirok etadi. Ushbu psixologik jarayonlarning muvaffaqiyati inson ega bo‘lgan bilim hajmi va kuchidadir. Tasavvur, psixologik jarayon sifatida, ma’lum bir motivatsiya, shuningdek, maqsadli ijodiy faoliyat ko‘nikmalari bilan to‘ldiriladi. Olimning qayd etishicha, ijodkorlik jarayon sifatida faqat tegishli ijobiy hissiy fon yaratilgan taqdirdagina yuzaga kelishi mumkin.

Maktabgacha yoshdagi bolalik davrida ijodkorlik sub‘ektiv kognitiv rivojlanish bo‘lib, uning asosi atrofdagi dunyoni o‘zlashtirish uchun o‘z faol faoliyatining harakatlari, shuningdek, mas‘uliyat, qat‘iyatlilik kabi shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish va mustahkamlashdir. Ijodkorlik nostandart echimlarni topish qobiliyatidir.

Zamonaviy sharoitda maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish va muayyan pedagogik sharoitlarni tashkil etish muammosi maktabgacha pedagogikada katta ahamiyatga ega. Ijodkorlik nima ekanligini va ijodiy jarayonning asosiy tamoyili nima ekanligini tushuntirishga urinishlar insoniyat rivojlanishining barcha bosqichlarida amalga oshirilgan.

Olimlarning fikriga ko‘ra, har bir insonda ijodkorlikka moyillik bor, ammo bu etarli emas. Bu mayllarning qobiliyatga aylanib borishi hamda ularni to‘liq ochib berishi uchun muayyan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bunday shartlar bo‘lishi mumkin: oilada va ta’lim muassasasida yaratilgan ijodiy muhit, erta ta’lim va ijodiy jarayonni rag’batlantirish. Bolaning shaxsiy rivojlanishiga, mehnat qobiliyatini rivojlantirish, maqsadga erishishda qat’iyatlilik kabi fazilatlarni shakllantirishga e’tibor berish kerak.

Ijodkorlikni psixologik jarayon sifatida tadqiq etgan olimlardan biri F.Galtondir. U turli odamlarda ijod qilish imkoniyatida irsiyat va irqiy omillarning asosiy rolini qayd etdi [2].

Maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy qobiliyatlarining mohiyati va mazmunini aniqlash uchun psixologik-pedagogik adabiyotlarda va ilmiy manbalarda “qobiliyat” va “ijodkorlik” tushunchalarini ko‘rib chiqamiz.

Ijod - bu faylasuflar tomonidan o‘rganilgan murakkab, ko‘p qirrali tushunchadir.

Qobiliyatlar falsafa, sotsiologiya, tibbiyot kabi bilimlarning turli sohalari olimlari tomonidan ko‘rib chiqilgan, ammo bu tushuncha psixologiyada eng batafsil va to‘liq ko‘rib chiqilgan.

“Qobiliyat” tushunchasi turli olimlar - psixologlar tomonidan ko‘rib chiqilgan va bu borada turlicha talqin qilingan.

Birinchisi, keng ma’noda qobiliyat sifatida tavsiflangan turli xil psixik jarayonlar va holatlar yig’indisidir. *Ikkinchidan*, qobiliyatlar - bu shaxsning turli xil faoliyat turlarini muvaffaqiyatli bajarishini ta‘minlaydigan muayyan umumiy kognitiv tasavvurlar, maxsus ko‘nikma va qobiliyatlarning yuqori darajada rivojlanishi. *Uchinchidan*, qobiliyat tushunchasiga ta’rif berish faqat kognitiv komponent, shuningdek, ma’lum ko‘nikma va malakalar bilan chegaralanib qolmay, balki ular asosida tez o‘zlashtiriladi, mustahkamlanadi va amaliyotda unumli foydalaniladi.

Boshqacha qilib aytganda, “qobiliyatlar” shaxsda mustahkamlangan umumlashgan aqliy faoliyat tizimidir. Ko‘nikmalardan farqli o‘laroq, qobiliyatlar harakat usullarini emas, balki harakatlar va faoliyatni tartibga soluvchi aqliy jarayonlarni (“faoliyat”) belgilash natijalaridir [3].

Individual qobiliyatlar shaxsning tabiiy mohiyatini aks ettiradi va psixikaning kognitiv va psixomotor funksiyalarini amalga oshiruvchi funksional tizimlar xossalari shaklida namoyon bo‘ladi. Faoliyat sub’ektining qobiliyatlari aqliy operatsiyalarni rivojlantirish orqali shaxsning qobiliyatlari platformasiga asoslanadi. Qobiliyatlarni shaxsiy qadriyatlar va ma’nolar nazorati ostida belgilash ularni ijtimoiy bilishning muvaffaqiyatini ta’minlaydigan shaxsiy qobiliyat sifatiga aylantiradi.

Yuqorida aytilganlarga asoslanib, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlari paydo bo‘lishining mohiyati va mexanizmini aniqlash mumkin.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlarda “ijodiy qobiliyatlar” tushunchasining yagona talqini mavjud emas.

I.P.Bublik nuqtai nazaridan, ijodiy qobiliyatlar - bu shaxsning ma’lum bir ijod turi (badiiy, musiqiy, texnik va boshqalar) uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish natijasidir [4].

Ijodiy qobiliyat ostida V.A. Slastenin o‘ziga xos qadriyatlarni yaratish, nostandart qarorlar qabul qilish uchun shaxsning chuqur mulkini aks ettirish qobiliyatini belgilaydi [5].

Muallif bu tushunchani ta’limga zamonaviy yondashuvlar xususiyatlari bilan bog‘liq holda ko‘rsatadi. V. A. Slastenin ijodiy shaxsni rivojlantirish, nostandart qarorlarni qabul qilish, yangilik bilan ajralib turadigan mahsulotlarni yaratish bilan bog‘liq zamonaviy ta‘limning asosiy talablariga tayanadi. Bolalar ijodiyotini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar maktabgacha yoshdagi bolaning qobiliyatlarida yotadi. Biroq, hozirgacha inson rivojlanishi muammosi eng kam o‘rganilgan bo‘lib qolmoqda.

Olimlarning ta‘kidlashicha, ijodiy qobiliyatlarning namoyon bo‘lishi orqali shaxs o‘zining jamiyatdagi o‘rnini belgilaydi.

Demak, I. B. Dermanova, M. A. Krilova bolalar ijodiyotini bolaning o‘zini namoyon qilish mahsuli, uning ichki dunyosining namoyon bo‘lishi natijasi deb biladi.

An’anaviy ravishda ular badiiy iste’dodning uchta darajasini ajratib ko‘rsatishadi:

- shaxsning estetik pozitsiyasi;
- ijodiy tasavvur;
- maxsus bilim, ko‘nikma va malakalar majmui

V. N. Drujinin umumiy qobiliyatlarni quyidagilarga ajratadi:

- o‘rganish qobiliyati (bilimni egallash qobiliyati);
- intellekt (olingan bilimlarni vazifalarni hal qilishda qo‘llash);
- ijodkorlik - umumiy ijodiy qobiliyat (bilimni o'zgartirish).

Muallif ijodkorlik iqtidorning tarkibiy qismlaridan biri ekanligini ta’kidlab, uni har qanday qobiliyatning yuqori darajada rivojlanishi deb ta’riflash mumkin.

Yuqoridagi fikrlarni tahlil qilib, ushbu kontseptsiyaning ta'rifiga yagona yondashuv yo'qligiga qaramay, tadqiqotchilar ijodkorlik faoliyat jarayonida o'zini namoyon qiladi va rivojlanadi, va ular ijodiy fikrlash va ijodiy tasavvurga asoslanadi, degan fikrga qo'shiladilar.

Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlari muammosi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarni tahlil qilish asosida shuni ta’kidlash mumkinki, ijodiy qobiliyatlar o‘quv, ishlab chiqarish va boshqa faoliyatda namoyon bo‘ladigan va uning ijodiy rivojlanishining zarur sharti bo‘lgan barqaror shaxsiy xususiyatlardir.

Biroq, hozirgi vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi sezilarli o‘zgarishlarga duch keldi.

Ijodiy fikrlash qobiliyati maktabgacha yoshdan boshlab rivojlanadi va bolaning maktabda keyingi ta’lim muvaffaqiyatiga ta’sir qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3955-son qarori.

2. Гальтон, Ф. Наследственность таланта. Ее законы и последствия. Перевод с английского / Ф. Гальтон. – М. : Мысль, 2016. – 272с.

3. Демко, Е.В. Развитие творческих способностей детей в познавательно-исследовательской деятельности в условиях эколого- образовательной среды дошкольной организации / Е.В. Демко, О.Н. Родионова // Проблемы современного педагогического образования. – 2016. – №. 51-5. – С. 144-150.

4. Бублик, И.П. Некоторые походы к формированию креативности детей в условиях детского сада / И.П. Бублик // Психолого-педагогические исследования качества образования в условиях инновационной деятельности образовательной организации. – 2015. – № 3 – С.199-202.

5. Симановский, А.Э. Развитие творческого мышления детей : популярное пособие для родителей и педагогов / А.Э. Симановский. –Ярославль: Академия развития, 2014. – 227 с.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA IQTIDORLI O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASH JARAYONINING TAMOYILLARI

Shodiyeva Jamila Xolboyevna SVPYMO‘MM o‘qituvchisi
Ergasheva Gulshoda Amirova SVPYMO‘MM katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash tizimining ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash va ularni rivojlantirishga doir tizimli vazifalar qayd etilgan. Shuningdek, iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash jarayonida differensial yondashuv asosida rivojlantiruvchi o‘quv topshiriqlari ishlab chiqish yuzasidan metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: iqtidor, tadqiqotchi, loyiha, kognitiv qobiliyat, ijodiy bilim, ko‘nikma, qobiliyat, iqtidorli o‘quvchi modeli

Ulg‘ayib kelayotgan yosh avlodning ilm egallashga bo‘lgan ishtiyoqi va intellektual salohiyatini oshirish, shuningdek, xalqaro maydonda mamlakatimizning nufuzini yanada yuksaltirish uchun iqtidorli yoshlarni aniqlash va ta’lim tizimini takomillashtirish zarurati mavjud.

Ilmiy adabiyotlarda ta’limning maqsadi imkoniyatlaridan to‘g‘ri, aniq, o‘rinli foydalanish ko‘nikma va malakalarini hosil qilish, mantiqiy-ijodiy tafakkurni rivojlantirish, kommunikativ savodxonlikni oshirish, milliy g‘oyani singdirish, sharqona tarbiyani shakllantirish, shaxsni ma’naviy boyitishdan iboratligi ta’kidlangan. Ayniqsa iqtidorli bolalar bilan ishlash jarayonida o‘ziga xos tamoyillardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtidorli bolalar bilan mashg‘ulotlarga tayyorgarlik ko‘rayotganda, iqtidorli bolaga jiddiy aqliy yuk kerakligini unutmang. Fikrlashning mustaqilligi, o‘qituvchiga va keyin o‘ziga berilgan savollar darslar muvaffaqiyatining ajralmas tarkibiy qismidir. Iqtidorli bolalar bilan ishlashda avvalo “iqtidor” so‘ziga alohida to‘xtalib o‘tamiz.

“Iqtidor” so‘zi arab tilidan olingan bo‘lib, “kuch-quvvat”, “qudrat”, “qodirlik”, “qobiliyat”, “holat” kabi ma’nolarni anglatadi. Mutaxassislar ta’kidicha, iqtidor – bu inson psixikasining butun umr davomida tizimli rivojlanuvchi sifati bo‘lib, insonning boshqa odamlarga nisbatan bir yoki bir necha sohada yuqori natijalarga erishish imkoniga ega ekanligi bilan belgilanadi.

Shunga muvofiq bugungi kunda iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, ularning qobiliyatlari va iste’dodlarini aniqlash, rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash nafaqat iste’dodli o‘quvchi uchun, balki butun jamiyat uchun ham muhimdir. Iqtidorli, iste’dodli o‘quvchilar har qanday mamlakatning potensiali bo‘lib, unga zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni samarali rivojlantirish va konstruktiv ravishda hal qilishga imkon beradi.

Iqtidorli o‘quvchilar modeli, ularning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlash, rivojlantirish imkonini beradi. Iqtidorli o‘quvchilar:

- jismoniy, ma’naviy-axloqiy va ijtimoiy jihatdan sog‘lom shaxs;
- muammoli vaziyatdan chiqish yo‘lini mustaqil ravishda topa oladigan, tadqiqotchilik faoliyatini olib boradigan shaxs;
- mustaqil faoliyatni amalga oshirishga qodir shaxs;
- ko‘p qirrali aql-idrokka, yuqori madaniyatga ega shaxs;
- o‘z hayotida umumbashariy insoniy qadriyatlar va meyorlarni boshqaradigan shaxs;
- bilimlarning ma’lum yo‘nalishlari bo‘yicha mustaqil kasb tanlash va rivojlantirishga tayyor bo‘lgan shaxs.

Shundan kelib chiqib, iqtodorli o‘quvchilar bilan ishlash shaklini tanlashda bolalarning yosh xususiyatlari, ularning qiziqishlari va mayllari hisobga olinadi.

Quyida iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, ular bilan ishlash va rivojlantirish haqida batafsil bayon etiladi.

Iqtidorli bolalar bilan ishlashda o‘qitish tamoyillari quyidagilardan iborat:

- shaxsiy rivojlanish uchun imkoniyatlarning maksimal darajada xilma-xilligi tamoyili;
- darsdan tashqari mashg‘ulotlarning o‘sib boradigan roli tamoyili;

- ta`limni individuallashtirish va tabaqalashtirish tamoyili;
- o‘qituvchilarning minimal ishtiroki bilan birgalikda o‘quvchilar uchun ishlash uchun sharoit yaratish tamoyili;
- qo‘shimcha ta`lim xizmatlari, yordam, murabbiylik o‘quvchilari uchun tanlov erkinligi tamoyili.

Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash shakllari:

1. ijodiy ustaxonalar;
2. kuchli o‘quvchilar bilan sinf parallellari bo‘yicha guruh darslari;
3. tanlovlar;
4. sevimli mashg‘ulot guruhlari;
5. ilmiy-tadqiqot ishlari;
6. o‘quvchilar ilmiy hamjamiyati;
7. tanlovlar;
8. intellektual marafon;
9. ilmiy va amaliy konferentsiyalar;
10. olimpiadalarda ishtirok etish;
11. individual rejalar ustida ishlash;
12. boshqa maktablar bilan hamkorlik qilish.

O‘qitish usullari bilimlarni o‘zlashtirish muvaffaqiyatining muhim omili, shuningdek, kognitiv qobiliyat va shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishdir. Ularning asosiylari ijodiy usullar:

- muammo
- qidirmoq

O‘quvchilar yangi mavzuni o‘rganish uchun bir yoki bir nechta aqliy jarayonlardan mustaqil ravishda foydalanish zaruratiga duch keladigan sinfda kognitiv qiyinchiliklar vaziyatini yaratish: tahlil qilish, sintez qilish, taqqoslash, umumlashtirish va boshqalar. Bu o‘quvchilarga faol mustaqil faoliyatni tashkil qilish imkonini beradi, natijada ijodiy bilim, ko‘nikma, qobiliyat va aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishdir.

Ushbu usullar shaxsiyatni rivojlantirish va individuallashtirishga yordam beradi, shuningdek o‘quvchilarda bilim olishga intilishni shakllantirishga yordam beradi.

Evristik usul.

Bu shundan iboratki, o‘quvchi bir qator savollar orqali ko‘rib chiqilishi kerak bo‘lgan muammoni hal qilishga olib keladi. Ushbu usul o‘qituvchi o‘quvchining ma`lum ma`lumotlarni birlashtirish qobiliyatini rag‘batlantirishdan manfaatdor bo‘lgan barcha holatlarda qo‘llaniladi. Evristik usul fikrlash va tortishish kuchini talab qiladigan mavzularda: matematikani va mantiqni o‘qitishda yaxshiroq qo‘llaniladi.

Loyihaviy usul, o‘quvchi faol bilim jarayonida bevosita ishtirok etganda, o‘quv muammosini mustaqil ravishda shakllantirishda, kerakli ma`lumotlarni to‘plashda, muammoning mumkin bo‘lgan yechimini rejalashtirishda, xulosalar chiqarishda, o‘z faoliyatini tahlil qilishda “bajarish orqali o‘rganish” deb ta’riflash mumkin bo‘lgan ta`lim usulini anglatadi. Ushbu usul o‘quvning turli bosqichlarida o‘quvchilar bilan ishlashda va turli xil murakkablikdagi materiallar bilan ishlashda qo‘llaniladi. Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashning quyidagi usullari eng samarali hisoblanadi, ularning o‘zgaruvchanligi kognitiv qiziqishni va o‘z-o‘zini takomillashtirishga turtki berishga imkon beradi.

Implantatsiya usuli. O‘quvchilarga o‘rganilayotgan ob'ektga "o‘tish", his qilish va hissiy-majoziy va aqliy tasvirlar orqali ichki tomondan bilish imkoniyatini beradi.

Evristik savollar usuli. Etti asosiy savolga javoblar: Kim? Nima? Nima uchun? Qayerda? Qachon? Qanday? va ularning turli xil kombinatsiyalari o‘rganilayotgan ob’ekt haqida g‘ayrioddiy g‘oyalar va qarorlarni keltirib chiqaradi.

Taqqoslash usuli. Turli o‘quvchilar va ularning versiyalarini buyuk olimlar, faylasuflar va boshqalar tomonidan yaratilgan madaniy - tarixiy hamkasblari bilan taqqoslash imkonini beradi.

Ixtiro usuli. O‘quvchilarga ma’lum ijodiy harakatlar natijasida ilgari ma’lum bo‘lmagan mahsulotni yaratishga imkon beradi.

“Agar ...” usuli. Bolalarga rasm chizishga yoki dunyoda biron bir narsa o‘zgarganda nima bo‘lishini tasvirlab berishga yordam beradi. Bunday vazifalarni bajarish nafaqat tasavvurni rivojlantiradi, balki haqiqiy dunyoning tuzilishini yaxshiroq bilib olishga imkon beradi.

Iqtidorli bolalar sinfda o‘quv materiallari tezligi (ular uchun) juda sustligi uchun zerikadilar. Ular shunchaki murakkab va qiziqarli vazifalarni bajarishni xohlaydi.

Iqtidorli bolalar faqat o‘zi uchun qiziq bo‘lgan narsaga e’tiborini qaratishi mumkin, shuningdek, tayyor javob berishga doir savollardan farqli ularni mantiqiy fikrlashga undaydigan topshiriqlarni bajarish ularga zavq bag‘ishlaydi. Bolalarni o‘ylash va fikrlashga undovchi topshiriqlar ularning fan va mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

O‘qitish amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, o‘quv faoliyatini maqsadga muvofiq tashkil etish bilan o‘quvchilarning ko‘nikma va malakalarini shakllantirish va rivojlantirish juda tez kechadi, chunki bu jarayon o‘qituvchi tomonidan boshqariladi va tartibga solinadi. Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash jarayonini differensial yondashuv asosida amalga oshirish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, yangi vaziyatda harakat qilish va muammolarni hal qilishda o‘zlarining yondashuvlarini topish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilish jarayoniga hissiy munosabati, o‘quv faoliyatining motivatsiyasi, yangi bilim, ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga va ularni amalda qo‘llashga qiziqish kuchayadi. Bularning barchasi maktab o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, og‘zaki nutqqa, o‘z nuqtai nazarini shakllantirish va ifoda etish qobiliyatiga yordam beradi, fikrlashini faollashtiradi.

Yuqoridagilarni umumlashtirib xulosa qilishimiz mumkinki, boshlang‘ich ta’lim jarayoni bilimlarni singdirish, to‘plash va o‘zlashtirish davri ekanligi, o‘quvchilarning qobiliyatlar darajasining xilma-xilligini inobatga olgan holda, ularning rivojlanishini to‘g‘ri amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Demak, har bir o‘qituvchi izlanishi, bugungi kun talablari asosida iqtidorli o‘quvchisini tarbiyalashi, uning ustida qiziqishiga asosan ish olib borishi izlanishi va ta’limda qo‘llay olishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shodiyeva. M. Boshlang‘ich ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuv. –T.: Yangi nashr, 2014. -243 b.
2. Gridneva E.P. Iqtidorli bolani qanday taqdim etish kerak //Kimyo jurnali- 2007. - № 4
3. Makarova O.G. Tizimli-maqsadli yondoshishga asoslangan ko‘p tarmoqli gimnaziyada iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashni rivojlantirishni boshqarish Profil maktabi. M.-2007.

SPORT JAMOASIDAGI O‘ZARO MUNOSABATLARNING IJTIMOIY PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Majidov Jasur Baxtiyarovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti, Umumiy psixologiya kafedrasi katta o‘qituvchisi,O‘zbekiston. jasurmajidov0101@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik guruh sifatida sport guruhining ijtimoiiy psixologik xususiyatlari, sport jamolaridagi o‘zaro munosabatlar kechishining o‘ziga xos tomonlari haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so‘zlar: sport guruhi, kichik guruh, o‘zaro munosabatlar, nizo, rasmiy va norasmiy munosabat,ijtimoiy motivlar.

Аннотация:В данной статье рассматриваются социально-психологические особенности спортивной команды как малой группы, специфические аспекты взаимодействия в спортивных командах.

Ключевые слова:спортивная группа, малая группа, взаимоотношения, конфликт, формальные и неформальные отношения, социальные мотивы.

Abstract: This article discusses the socio-psychological features of the sports team as a small group, the specific aspects of the interaction in the sports teams.

Key words: sports group, small group, mutual relations, conflict, formal and informal relations, social motives.

Kirish. Sport jamoasi kichik ijtimoiy guruhning bir turi. Uni tashkil etuvchi odamlar sonining kamligi tufayli kichik deb ataladi, ammo ijtimoiy, chunki u umumiy ijtimoiy xususiyatga ega bo‘lgan odamlarni birlashtiradi (sportga munosabat). Guruh tarkibining kichikligining asosiy psixologik ta’siri shundaki, uning a’zolari bir-biri bilan bevosita muloqot qilishlari, shaxsiy aloqalarga kirishlari mumkin. Natijada, guruhda ijtimoiy sharoitlar tufayli kelib chiqadigan funktsional, ijtimoiy munosabatlardan tashqari, faoliyat bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan va guruhga yangi ijtimoiy-psixologik fazilatlarni beradigan hissiy-psixologik munosabatlar tarmog‘i paydo bo‘ladi. Bunda biz odamlarning biologik, psixologik va ijtimoiy muvofiqligi haqida gapirishimiz mumkin bo‘ladi. Biologik muvofiqlik turli xil odamlarning tanasida sodir bo‘ladigan asabiy jarayonlarning o‘xshashligi bilan belgilanadi, bu esa keyinchalik jamoa a’zolari orasida xushyoqishning mavjudligini yoki yo‘qligini aniqlaydi. Psixologik muvofiqlik hissiy sohaning birligi, har qanday odatlar, hislar, tashqi dunyoni idrok etish bilan belgilanadi. Shuningdek, ma’lum bir faoliyat bilan shug‘ullanadigan odamlarning ijtimoiy mosligini ko‘rib chiqish mumkin, shu bilan birga ular o‘z jamoalarining jamoa sifatida o‘xshash baholariga, ularga yaqin bo‘lgan odamlarga o‘xshash qarashlarga ega [2].

Asosiy qism: Komanda a’zolarining o‘zaro munosabatlari kichik guruhning yana bir tavsifidir.Katta maqsad, odatda barcha komanda a’zolarining o‘zaro yordami bilan amalga oshiriladi.Albatta, o‘zaro munosabatlar shart-sharoiti ko‘pincha sportchilarning intiladigan maqsadi deb qo‘yiladi.O‘z-o‘zi bilan o‘ynaladigan futbol, xokkey va boshqa o‘yindan qoniqish hosil bo‘lmaydi.Faqat o‘ziga bo‘lgan ishonch bilan o‘yinni yutib bo‘lmaydi.Shuning uchun o‘zaro munosabatlar –kichik guruhlar va sport komandalarining effektiv xususiyati deb qaraladi. Yana bir asosiy belgilardan biri-har bir a’zoning o‘zining tegishliligini his qilishdir (ayniqsa jamoada).

Sport komandalarining maqsadlari, asosan jamoaviy (ya’ni, jamoa, shahar, mamlakat sharafini himoya qilish) bo‘lishiga qaramay, ular shu bilan birga shaxsiy tor guruhiy (musobaqada aynan shu sportchilar jamoasini yutishni xohlaydi).Ushbu bilan bog‘liq holda, sport guruhining yana bir belgisi uning atrofdagilardan ongli ravishda ajralib turishi va hayotdagi muayyan avtonomiya tashkil etadi. Avtanomiya esa o‘z navbatida doimiylikni talab qiladi, bu esa uzoq vaqt davomida maqsad birligi, qoida, an’analarning birligi tufayli guruh xususiyatini saqlab turadi. Kerakli natijalarga erisha olgan guruh o‘z tuzilishini muayyanligi, uning doimiyligini saqlab qolsa, yutuqqa erisha olmagan guruh esa ichki nizolarga, tuzilishining buzilishi, ichki sportchilar almashuvi yoki yangilarga alishtiruviga etib keladi.Bundan kelib chiqadiki, komanda a’zolari yoki komanda va murabbiy o‘rtasida nizolar paydo bo‘ladi.Nizo yana bir yoki bir nechta komanda a’zolari o‘z qiziqishlarini guruhdan yuqori qo‘yishi va oldigi sharoitlarga ba’zi a’zolarning noroziligi ham sabab bo‘lishi mumkin.Bundan kelib chiqadiki, komanda hayotini doimiy nazorat qilib turish va kerak bo‘lganda boshqaruv choralarini qo‘llab turish kerak.

Kichik guruhlarning rivojlanish bosqilari asosan uch bosqichga bo‘linadi.Bular:

1-bosqich.Guruh a’zolari bir-birlarini haqida juda kam bilishadi. O‘zaro munosabatlar, o‘zaro aloqalar prinsipiga quriladi.Noformal aloqalar ham kuchsiz va doimiy emas, xulq va qiliqlar tushunmovchiligi mavjud.Agar umumiy ishga kerakli qiziqish va umumiy faoliyat ma’nosini anglashga urinish etarli bo‘lsa, muloqotga bo‘lgan intensiv ehtiyoj ortib boradi.Bu o‘zaro aloqalar, munosabatlarni o‘rnatishga optimal formalar va uslublar topishga qaratilgan.Odatda ushbu bosqichda guruh a’zolari guruhdan mamnunligini bildirishadi, o‘zlari shu guruh a’zosi ekanliklarini his qilishadi.

2-bosqichda paydo bo‘lgan o‘zaro munosabatlar natijasida har bir a’zoning shaxsiy o‘rni va salohiyati belgilanadi.Guruh tarkibida 1-3 odamdan iborat mag‘iz paydo bo‘ladi va ular obrosi, noformal ta’siridan foydalanishadi.Ushbu orqali ba’zi a’zolarning mag‘izga, ba’zilarining o‘rtoqlikka bo‘lgan intilish kuzatiladi.Guruhda normalar paydo bo‘ladi, guruh rahbari talablari bilan birgalikda ular o‘zaro munosabatlarni boshqarib turadi.Faoliyatning natijadorligi formal va noformal tarkib aloqalari va sardorning ta’siri bilan belgilanadi.

Guruh rivojlanishidagi 2-bosqichi eng nizoli hisoblanadi, chunki bir-birini o‘rganib borish natijasida guruh a’zolari yoqimli taraflar bilan birga bir-birlaridagi yoqimsiz psixologik xususiyatlarni ham bilib oladilar.Bu bilan birga kimning nimaga qodir ekanligi, masalan sport o‘yinlarida, bilinib qoladi.Shunday qilib o‘rinlar taqsimlanishi nizolarsiz, silliq o‘tmaydi. Tabiyki, har bir a’zo guruh a’zolari orasida o‘ziga hamkor uni qo‘llab-quvvatlovchi, kerak bo‘lsa himoya qiluvchi,tushunuvchi,uning statusini tan oluvchi sherikni qidiradi.Bu esa o‘zining rivojida guruh keyingi bosqichga o‘tishini bildiradi.

3-bosqich guruh ichida psixologik guruhlar (kichik guruhlar yoki kaoltsiyalar) 2-3 kishidan iborat shakllanadi.Har bir shunday guruhchalar o‘zini tutishda bir xilligi va ijobiy emotsional munosabatlar bilan ajralib turadi. Ularning har birida o‘z sardori, boshlig‘i belgilanadi. Shuning uchun guruhning umumiy faoliyatidagi natijakorlik sardorlarning bir-birlariga va murabbiyga bo‘lgan munosabatlariga bog‘liq.Bu etapda shaxslararo nizolarning kamayishi xosdir.Guruh a’zolari bir-birlarini nisbatan yaxshiroq o‘rganib olganlari uchun, turli harakat va faoliyatlar avvalgiga o‘xshab kuchli hayajonga solmaydi.Bundan kelib chiqadiki, guruh a’zolari har birlari o‘z o‘rnini yaxshi bilgan holda har birining qoniqishi kuchayadi.A’zolar u yoki bu hamkordan nima kutishini yaxshi bilishadi.Qoniqish bilan birga guruh samaradorligi ortib boradi va guruhning yaxlitligi, butunligini belgilaydi.

Ijtimoiy etukligi jihatidan sport komandalarini diffuz guruh, uyushma, koperatsiyalar va jamoalarga bo‘lish mumkin.Diffuz guruhga misol bo‘lib maktabda eni tuzilgan terma komandani olish mumkin, uning a’zolari hali bir-birlarini yaxshi bilmaydilar yoki umuman tanimaydilar.Bu holda ular bir-birlariga moyillik yoki shaxsiy munosabatlarda tashabbus ko‘rsatmaydilar.Uyushmalar komandada 2 yoki bir necha sinfdoshlar uchrashib qolsa paydo bo‘lishi mumkin.Bu holda ular bir-birlari bilan emotsional yakin bo‘lishlari mumkin,chunki, ikkilmchi guruhning a’zolari hisoblanishadi.

Guruh ijtimoiy etukligining keyingi bosqichi koperatsiya.Birgalikdagi faoliyat har bir guruh a’zosi uchun va musobaqaning zarur sharti hisoblanadi.Bir tomondan, komanda a’zolarining rollari taqsimlanadi. (omadga erishuvdagi xissasi, o‘yindagi o‘rniga ko‘ra), ikkinchi tomondan-komandaning maqsadi har bir a’zo uchun shaxsiy, kerakli shartga aylanadi, har bir a’zo o‘zining guruhda kerakligi, tegishliligini his qilgan holda “Bu bizlardan bittamiz” deb sherigiga nisbatan ayta oladi.Kichik guruhning eng etuk formasi-bu jamoa tashkil bo‘lishidir,bunda guruh faoliyatini yuksak jamoaviy ideallarga bag‘ishlab, jamiyat uchun zarur bo‘lgan masalalarni hal eta boshlaydi.Komanda-jamoa tuzuvchi sportchilar uchun xos bo‘lgan xislartlar:

1. Barchaning, komandaning bir qismi emas,omadga bo‘lgan ishonchi;
2. Har bir a’zoning omad yoki omadsizlik tufayli tashvishlanishi, ya’ni o‘zining komandaga tegishliligini his qilish va komandani bir butun deb tasavvur qilish;
3. Jamoada o‘rnini his qilish, jamoaga kiruvchi sportchilarning tashqi ta’sirlarga aloqalarini jamoa zaruriyatlari orqali baho berish (bu yomon oqibatlarga ham olib kelishi mumkin-qarashlarning noto‘g‘riligi tufayli);
4. Jamoadan to‘liq qoniqish hissi.

Har bir sport komandasi jamoa bo‘la olmaydi.Ularning ba’zi birlari koperatsiya bosqichida, ba’zilari koperatsiya bo‘lib qolib ketishadi.Koperatsiyalar –bu shunday guruhki, unda har bir a’zo o‘zining shaxsiy qiziqishi, foydasi uchun ushbu guruhda o‘zaro shaxsiy aloqalar o‘rnatadi.Bu aloqalar ijtimoiy yoki noijtimoiy bo‘lishi mumukin.Bu holda komanda o‘yinchilari bir AQSH basketbolsisi aytganidek “Men o‘zim uchun o‘ynayman, Umuman Amerika komandasiga tegishliman deb hisoblamayman.Men vatanparvar emasman va Myunxenga bu o‘yindan (agar biz yutsak) oilam foyda ko‘rishi uchun boryapman”- deyishlari mumkin.[6]

Sport guruhi kichik guruhlarni tavsiflovchi ba’zi belgilar bilan ajralib turadi:

1) guruhning avtonomiyasi, uning boshqa guruhlardan ma’lum darajada ajralishi;

[6]Ильин, Е.П. Психология спорта / Е.П. Ильин. Питер: Лидер, 2010.– 351 с.

2) hamjihatlik, “biz” tuyg‘usining mavjudligi;

3) guruh a’zolarining xatti-harakatlarini nazorat qilish;

4) lavozim va rol (guruh har bir a’zosiga guruhda egallagan pozitsiyasiga muvofiq ma’lum bir rol beradi);

5) guruh a’zolarining ierarxiyasi;

6) konformizm (moslashuvchanlik va guruhda mavjud bo‘lgan normalarni, majburiyatlarni, tartibni ajratishga tayyorlik);

7) guruhga kirish va chiqishning ixtiyoriyligi;

8) guruhning maqbul hajmini saqlab qolish istagi;

9) yaqinlik (guruh a’zolari har bir inson hayotining shaxsiy va samimiy tomonlarini etarlicha bilishadi);

10) barqarorlik;

11) guruh to‘g‘risida axborot, guruh a’zolarining har bir a’zosi uchun jozibadorligi, jozibali bo‘lganlar orasida odatdagidek harakat qilish istagi;

12) guruhning psixologik iqlimi, unda shaxsning his-tuyg‘ulari va istaklari qoniqish yoki norozilikni oladi;

Bundan tashqari, sport guruhi o‘ziga xos xususiyatlarga ega:

1) yuqori shaxsiy va jamoaviy natijalarga erishishga e’tibor qaratish;

2) rol, harakatlarining o‘ziga xosligi;

3) a’zolarning nisbatan bir xil yosh va malaka darajasi;

4) jinsiy identifikatsiya (ba’zi sport turlari bundan mustasno);

5) guruhga qo‘shilish va unda ishtirok etish motivlarining o‘ziga xosligi;

6) tashkilotning o‘z-o‘zidan paydo bo‘lishi.

Guruhlardagi munosabatlar tabiiy ravishda o‘zgaradi. Birinchidan, rivojlanishning dastlabki bosqichida ular nisbatan befarq, keyin ular ziddiyatli bo‘lib, qulay sharoitlarda kollektivistga aylanishi mumkin.

Sport guruhi kichik guruhlarning turlaridan biridir. Bunday guruhga murabbiy, o‘qituvchi, hakam nazorati ostida bajariladigan sport faoliyatining umumiy maqsadlari bilan birlashtirilgan kamida ikki va 25 kishidan ko‘p bo‘lmagan odamlar kiradi.

Ushbu faoliyat vaqt, jins, yosh, qoidalar va me’yorlar bilan tartibga solinadigan yuqori shaxsiy va jamoaviy natijalarga erishishga qaratilgan individual va birgalikdagi jismoniy harakatlar bilan tavsiflanadi.

Sport guruhi - bu bir qator quyi tuzilmalardan tashkil topgan ijtimoiy jihatdan murakkab tarkibiy tuzilma: daraja, rol, aloqa, o‘zaro ta’sir, bo‘ysunish, vertikal (murabbiy - sportchi) va gorizontal (sportchi-sportchi) shaxslararo munosabatlar, hamjihatlik va muvofiqlashtirish. Shuni esda tutish kerakki, ushbu pastki tuzilmalar o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlik va munosabatlar mavjud. Shunday qilib, sport guruhining tuzilishi nisbatan tartibli va optimal ravishda o‘zaro bog‘liq bo‘lgan pastki tuzilmalar tarmog‘i sifatida ifodalanishi mumkin, ularning har biri kichik guruhlar mavjudligining umumiy qonunlariga muvofiq rasmiy va norasmiy tuzilmalarga bo‘linadi. Rasmiy tuzilma o‘quv va raqobatbardosh faoliyat jarayonida yuqori tashkilotlarning buyruqlari, buyruqlari, ko‘rsatmalari va murabbiyning talablari, sportchilar o‘rtasidagi munosabatlar tufayli yaratiladi.

Norasmiy tuzilma esa o‘quv va raqobatbardosh faoliyat jarayonida hamdardlik, o‘zaro afzallik, umumiy manfaatlar va ehtiyojlarga asoslangan guruhdagi munosabatlarni rivojlantirishning ma’lum bir “erkinlik darajasi” tufayli yaratiladi. Rasmiy tuzilishning asosiy xususiyati shundaki, u shaxslarning guruhga birlashishiga yordam beradi, aloqa chastotasini, zichligini va ularning sifat mohiyatini tartibga soladi. Bu rasmiy tuzilmaning norasmiy tuzilishga nisbatan cheklovchi funksiyasini namoyish etadi. Cheklov funksiyaning buzilishi intizomning pasayishi, ularning xatti-harakatlari uchun javobgarlik, xatti-harakatlarning yomonlashishi va bo‘ysunishning buzilishi bilan tavsiflanadi. Guruh hal qilish uchun yaratilgan vazifalarga javob berishni to‘xtatadi. Shunday qilib, faoliyatning norasmiy tuzilishining rasmiy tuzilishdan ustunligi qabul qilinishi mumkin emas deb hisoblanishi kerak. Agar guruh a’zolari o‘zlarining barcha aloqalari va munosabatlarini faqat ko‘rsatmalar va ko‘rsatmalar asosida, rolli harakatlar va rasmiy maqomlarni hisobga olgan holda

qursalar, unda munosabatlar tez orada keskinlashadi. Hissiy aloqalar guruhi a'zolari o'rtasidagi munosabatlardan chiqarib tashlash bir-birining ko'plab shaxsiy va kasbiy fazilatlarini bilmaslik va tushunmaslikka, munosabatlarning yomonlashishiga va oxir-oqibat nizolarga olib keladi.

Ikki turdagi tuzilmalar - rasmiy va norasmiy - har doim birga yashab, yagona tarkibiy tizimni tashkil qiladi. Bunday holda, tuzilmalarning nisbati maqbul bo'lishi kerak.

Rasmiy va norasmiy tuzilmalarning muvofiqligi guruhning samarali faoliyatiga yordam beradi. Ushbu tuzilmalarning yanada qulay nisbatini shakllantirish uchun rasmiy tuzilmaning mavjudligining asosini bilish kerak:

- trener, jamoa rahbariyati, yuqori tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan ko'rsatmalar, faoliyat dasturi;
- asosiy faoliyat jarayonida guruhning o'zida shakllangan normalar va qoidalar;
- guruh a'zolarining ehtiyojlari va motivlari;
- murabbiyning ehtiyojlari va motivlari;
- mavjud vaziyatga qo'yiladigan talablar;
- asosiy faoliyatning istiqbolli maqsad va vazifalari.

Xulosa. Sport jamoasining musobaqalardagi muvaffaqiyatlari nafaqat murabbiy yoki sportchining shaxsiy ishi, balki ular himoya qiladigan ijtimoiy muhit, jamoaning o'ziga xos xususiyati hamdir. Jamoadagi shaxslararo munosabatlarni belgilaydigan motivlar quyidagilarga bo'linadi:

- sportchining shaxsiy va jamoaviy natijalarga erishish motivlari;
- shaxs ijtimoiy aloqalarni o'rnatish manbai sifatida ko'radigan munosabat motivlari [3].

Ikki tuzilmaning muvofiqligidan tashqari, muvofiqlik, fikrlashning o'ziga xosligi, motivatsiya, qadriyatlar tizimi, mahorat darajasi, burch hissi, mas'uliyat hissi kabi omillar ham mavjud bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Ильин, Е.П. Психология спорта / Е.П. Ильин. Питер: Лидер, 2010.– 351 с.
2.Шлемова М.В., Чернышева И.В., Татарников М.К., Липовцев С.П/ Совместимость игроков в баскетболе как один из решающих факторов успешной игры команды . //Международный журнал экспериментального образования. - 2011. - № 3. - С. 178-179.
3.Алимагомедов, Ю.З. Мотивы формирования межличностных отношений в спортивном коллективе/ Алимагомедов Ю.З., Инжиевскй Е.А.// Перспективные направления в области физической культуры, спорта и туризма : матер. всерос. науч.-практ. конф. / ГОУ ВПО "Нижневартовский гос. гуманитарный ун-т". - Нижневартовск, 2011. - С. 7-9.
4. Ханин Ю.Л. Психология общения в спорте, М. 1980 г.208 с.
5.Majidov, J. (2021). СПОРТДАГИ МУЛОҚОТ ИЖТИМОИЙ ПСИХОЛОГИК ҲОДИСА СИФАТИДА. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(1). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/723
6.Majidov, J. (2021). ФУТБОЛ ЖАМОАЛАРИДА ЎЗАРО МУНОСАБАТЛАР КЕЧИШИНИНГ АЙРИМ ҲУСУСИЯТЛАРИ. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *1*(1). извлечено от https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/724

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DUDUQLANISHNI DAVOLASHDA TARBIYACHI VA LOGOPEDIKNING HAMKORLIK TIZIMI.

Ibroximova Gulxayo Xorazm viloyati, Tuproqqal'a tumani 2 -son maktabi Logopedi.

Annotatsiya: Duduqlanish bu nutq apparati muskullarining tortishishi natijasida nutqning sur'at ohangining buzilishidir. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni davolashda tarbiyachi va logopedikning hamkorlik tizimi haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: emotsional rivojlanish, ehtiyotkorlik, tushunmovchilik, kamsitilganlik hissi, duduqlanish, tutilib gapirish, artikulyatsion, nevroz, nerv sistemasi, reaktivlik, zaharlanish.

Аннотация: Заикание – это нарушение ритма речи в результате сокращения мышц речевого аппарата. В данной статье рассказывается о системе сотрудничества воспитателя и логопеда при лечении заикания у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: эмоциональное развитие, осторожность, непонимание, чувство униженности, заикание, заикание, артикуляция, невроз, нервная система, реактивность, отравление.

Abstract: Stuttering is a violation of the rhythm of speech as a result of the contraction of the muscles of the speech apparatus. This article talks about the cooperation system of the educator and the speech therapist in the treatment of stuttering in preschool children.

Key words: emotional development, caution, misunderstanding, feeling of humiliation, stuttering, stuttering, articulation, neurosis, nervous system, reactivity, poisoning.

Kirish

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalar orasida nutqning buzilish holatlari, duduqlanish ko'p uchraydigan kasalliklardan biri sifatida e'tirof etiladi. Duduqlanish mavjudligi bolani so'zlashuv vaziyatlaridan qochishga majbur qiladi, natijada uning muloqot doirasi va natijada umumiy rivojlanish darajasi qisqaradi. Shubha, ehtiyotkorlik, o'zi va tengdoshlari o'rtasidagi farq mavjudligi hissi yuzaga keladi. Bola va ota-onasi (sinfdoshlar, tengdoshlar) o'rtasidagi tushunmovchilik tufayli, ajralganlik va kamsitilganlik hissi paydo bo'ladi. Ta'sirchanlik oshadi, qo'rquv paydo bo'ladi, bu ruhiyatning tushkunligiga va duduqlanishni yanada kuchayishiga olib kelishi mumkin. Duduqlanish bola o'zini noqulay his qilishi, uyatchanligi va odamoviligi tufayli maktabda o'zlashtirishning yomonlashuviga olib keladi. Muammoning rivojlanishi kasb tanlash hamda oila yaratishga xalaqit berishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Duduqlanish (tutilib gapirish) — ko'pincha nutqning boshida (kam holalrda, o'rtasida) paydo bo'ladigan artikulyatsion va hiqildoq mushaklarining spazmatik (toritishishli) harakatlaridir, natijada bemor bir tovushda (yoki tovushlar guruhida) tutilib qolishga majbur bo'ladi. Duduqlanishning ushbu alomatlari **klonik** va **tonik** spazmlar bilan juda o'xshashdir. Klonik duduqlanishda so'z, bo'g'in va ohanglarni takroriy shakllanishi kuzatiladi. Tonik duduqlanish tovush chiqarish to'xtashi bemor boshqa tovushni artikulyatsiya qilishga o'tishiga imkon bermaydi.

Duduqlanishning **nevrotik** va **nevrozga o'xshash** shakli mavjud. Nevrotik duduqlanish sog'lom bolalarda stress va nevroz natijasida paydo bo'ladi. Nevrozga o'xshash duduqlanish asab tizimi kasalliklariga chalingan bolalarga xosdir (ham tug'ma, ham orttirilgan, masalan bolalar serebral falajligi).

Boshqa manbalarda duduqlanishning yuqorida aytilgan **tonik** va **klonik** shakllari ajratiladi. Duduqlanishning ikki sababi bor: turki bo'luvchi va provokatsiyalovchi. Duduqlanish rivojlanishiga **turtki bo'luvchi sabablar** orasida quyidagilarni ajratish kerak:

- Irsiy moyillik;
- Ensefalopatik oqibatlarga olib keladigan kasalliklar;
- Bachadon ichida, tug'ilish davomidagi jarohatlar;
- Asab tizimining ortiqcha ishlashi va charchashi (yuqumli kasalliklar natijasida).

Duduqlanish paydo bo'lishiga yordam beradigan shart-sharoitlar:

- Motorika rivojlanishi va ritm hissining buzilishi;
- Emotsional rivojlanishning yetishmasligi;
- Atrofdagilar bilan munosabatlarning anormalligi sababli reaktivlikning oshishi;
- Yashirin ruhiy kasalliklar.

Muhokama

Keltirib chiqaruvchi sabablar guruhida anatomik-fiziologik ruhiy va sotsial sabablarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Anatomik-fiziologik sabablar: ensefamitik oqibatlari bo'lgan jismoniy kasalliklar, jarohatlar, miyaning organik buzilishi, zaharlanishi va markaziy nutq apparatini zaiflashtiruvchi boshqa kasalliklar natijasida nerv sistemasining tamoman izdan chiqishi yoki o'ta charchashi,

qizamiq, terlama, gijjalar, burun, halqum, hiqqildoq kasalliklari, dislaliya, dizartriyaning va nutq to‘liq rivojlanmaganligi hollaridagi tovush talaffuzi apparatining mukammal rivojlanmaganligi.

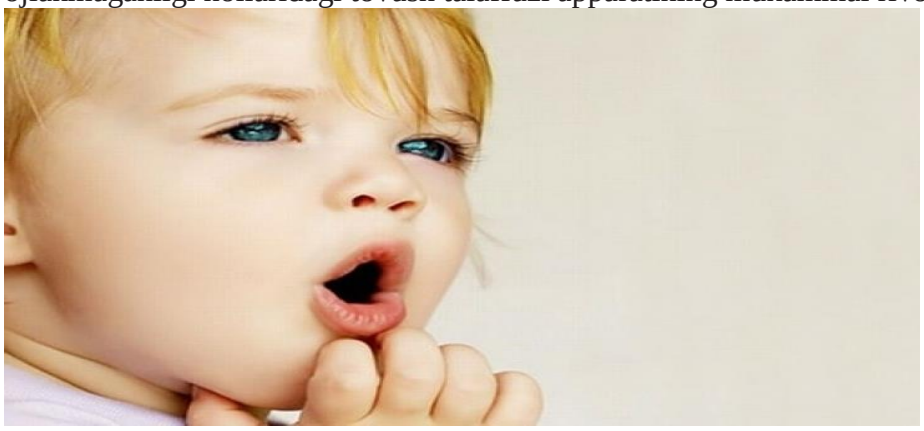

Ruhiy va sotsial sabablar: qisqa muddatli bir lahzalik ruhiy shikast, uzoq vaqt ta’sir ko‘rsatadigan ruhiy shikast, surunkali ziddiyatli kechinmalar, ruhiy zo‘riqish yoki hal etilmagan, umumiy g‘ov bo‘luvchi ziddiyatli vaziyatlar ko‘rinishidagi uzoq muddatli salbiy hissiyotlar, ruhan juda og‘ir ezilish, o‘tkir samarasiz ta’sirni keltirib chiqaradigan kuchli, bexosdan paydo bo‘ladigan iztiroblar, vahimalik va o‘ta shodlanish holati, nutqning bolalikda noto‘g‘ri shakllanishi, kichik yoshdagi bolani haddan ortiq nutq materiallari bilan tanishtirish, zo‘riqtirish, poliglossiya, erta yoshda birdaniga qandaydir turli xil tillarni bilish odatda qandaydir bir tildagi duduqlanishni keltirib chiqaradi. Duduqlanuvchilarga taqlid qilish, bunday ruhiy induksiya ikkita shaklga ajraladi: sust-bola duduqlanadigan kishining nutqini tinglab beixtiyor duduqlana boshlaydi, u faol duduq kishiga taqlid qiladi, chapaqaylikdan o‘naqaylikka o‘rgatish.

Hozirgi davrda duduqlanishning alomatlarini bir-biriga o‘zaro yaqin bo‘lgan ikkita guruhi ajratiladi:

- biologik (fiziologik)
- sotsial (psixologik)

Fiziologik alomatlariga ko‘ra nutqning hosil bo‘lishida ishtirok etuvchi a’zolarining tortishishi, markaziy nerv sistemasi va jismoniy salomatligining, umumiy va nutq harakatlarining buzilishi kiradi.

Psixik alomatlarga nutqda tutulish va his-hayajonli nutqning boshqa buzilishlari nutqda qayd qilish fenomeni, logofobiyalar, nayrang ishlatish va boshqa ruhiy jihatlar kiradi. Nutq akti jarayonidagi muskul tortishish 3 xil bo‘ladi.

- klonik
- tonik
- aralash.

Duduqlanish tutib qolishining beqaror tezligini o‘rganish to‘g‘ri nutqning saqlanib qolgan nutq faoliyatidagi va nutq vaziyatidagi turli darajali murakkabliklariga bog‘liq ravishdagi ko‘rsatkichlarini belgilash to‘g‘risidagi tushunchalarni asoslash uchun imkoniyat yaratadi.

Saqlangan nutq darajasini aniqlash logopedik ishning har bir bosqichidagi asosiy tuzatish vazifalari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Duduqlanishning paydo bo‘lishiga shuningdek umumiy va nutq motorikasining turlicha buzilishlari xosdir. Ular zo‘raki va ixtiyoriy tutib qolish tarzida bo‘lishi mumkin. Duduqlanuvchilar o‘zlarining qiyin nutqini niqoblash yoki

yengillashtirish maqsadida bunday harakatlardan foydalanadilar. Duduqlanishning sotsial asosi shunday psixik asoski, uning asosida « nutqning zaiflashuvini idrok etish» paydo bo‘ladi. O‘zining noto‘kisligini his etish nevrotik kasallikning rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Duduqlanish uchta darajaga ajraladi:

- Yengil duduqlanish — kishi asabiylashgan holatida yoki tez gapirayotganida duduqlanadi.
- O‘rtacha duduqlanish- kishi tinch, odatdagi vaziyatda oson gapiradi, kam duduqlanadi, his-hayajonli damlarda kuchli duduqlanish yuz beradi.
- Og‘ir duduqlanish — kishi butun nutqi davomida, doimiy chalg‘ituvchi harakatlar qilishi bilan duduqlanadi.

Natijalar

Duduqlanish bu nutq apparati muskullarining tortishishi natijasida nutqning sur’at ohangining buzilishidir. Duduqlanish sabablari hozirgi vaqtda 2 guruhga bo‘linadi: moyillik sababi va keltirib chiqaruvchi sabablardir. Moyillik sababiga quyidagilar kiradi:

- Ota-onalarning nevropatik kasallanishi.
- duduqlanuvchining o‘zidagi nevropatik xususiyatlar.
- nasliy buzilish.
- bosh miyaning turli davrlardagi rivojlanishida, ko‘plab salbiy omillar ta’sirida shikastlanishi.

Duduqlanish davom etishiga ko‘ra quyidagi turlarga ajratiladi:

- Doimiy — duduqlanish paydo bo‘lgach turli nutq shakllari va vaziyatlarida bevosita namoyon bo‘ladi.
- To‘lqinsimon duduqlanish- duduqlanish goh kamayadi, goh kuchayadi, lekin butunlay yo‘qolmaydi.
- Qaytalanuvchi — duduqlanish yo‘qolib, yana paydo bo‘ladi, ya’ni qaytalanish yuzaga keladi, uzoq muddatli erkin tutulishsiz nutqdan so‘ng qayta paydo bo‘ladi.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan shartlarning aqalli bittasi mavjudligi asab buzilishi uchun yetarli bo’ladi va natijada duduqlanish rivojlanadi. Duduqlanishda nafas olish jarayonining buzilishlari orasida nafas olish va chiqarish vaqtida juda ko’p havo sarflanishi qayd qilinadi, bu artikulyatsiya sohasidagi qarshilikning buzilishi tufayli kelib chiqadi. Duduqlanishda nutqiy nafas olish buzilishi bemor tomonidan inspirator-unli va protorli tovushlarni hosil qilishda yotadi. Boshqacha qilib aytganda, ovoz boylamlarining harakati va protor shovqinni shakllantirish uchun bemor olingan nafas havosini qo’llaydi.

Bibliografiya (References)

1. I.V. Grosheva, K.T. Olimov, V.A. Nazarova, G.E. Djanpeisova, U.T. Mikailova, D.A. Kenjabayeva, N.B. Gulyamova, N.A. Miftayeva. Kuzatish va baholash. Toshkent:.2020
2. Ermolaeva-Tomina LB Badiiy ijod psixologiyasi: Universitetlar uchun darslik. - M.: Akademik loyiha, 2003y. 304 b
3. Raxmonova V.S. Defektologiya asoslari va logopediya. O’qtuvchi nashriyoti. Toshkent 1991.
4. Sagatov A.I., Po’latova P.M., Mamedov K.X. «Oligofrenopedagogika asoslari». T.: “O’qiuvchi”, 1999 y.
5. M.Ayupova, M.Xamidova “Maktabgacha tarbiya maxsus metodikasi” Toshkent 2012 yil

Internet materiallari:

1.http://www.altshuller.ru/triz/
2.www. tdpu. uz
3.www. pedagog. uz.

INTEGRATIV YO‘NALISHDA PEDAGOGIK QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK TAVSIFI.

Xasanova Gulnoza Ilhom qizi
JDPU, Maktabgacha ta’lim metodikasi kafedrasi o’qituvchisi.

Annotatsiya: Oliy ta’lim muassasalari pedagoglarining pedagogik qobiliyatlari juda katta ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega. Ushbu maqolada integrativ yo‘nalishda pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishning psixologik tavfsifi haqida so’z borgan.

Kalit so’zlar: pedagogik qobiliyat, taraqqiyot, ta’lim tizimi, karyera, psixologik qobiliyat, his-tuyg‘u, iroda, ong, psixik holatlar, rivojlantiruvchi istiqbol, ijtimoiy ta’limot, ijtimoiy va shaxsiy ahamiyat.

Abstract: Pedagogical abilities of pedagogues of higher education institutions are of great social and personal importance. This article talks about the psychological description of the development of pedagogical skills in an integrative direction.

Key words: pedagogical ability, development, educational system, career, psychological ability, emotion, will, consciousness, mental states, developmental perspective, social teaching, social and personal significance.

Аннотация: Педагогические способности педагогов высших учебных заведений имеют большое социальное и личностное значение. В данной статье речь идет о психологическом описании развития педагогических умений в интегративном направлении.

Ключевые слова: педагогическая способность, развитие, система образования, карьера, психологическая способность, эмоция, воля, сознание, психические состояния, перспектива развития, социальное обучение, социально-личностная значимость.

Kirish

Xozirgi kunlarda shiddat bilan taraqqiy etayotgan davr oliy ta’lim tizimini dunyo talablariga yanada moslashtirishni, sohaga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilinishini, o‘qitishning zamonaviy usullarini qo‘llashni talab etmoqda. Oliy ta’lim muassasalari o‘qituvchilarining pedagogik qobiliyati juda katta ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega. O‘qituvchining pedagogik qobiliyati yuqori mehnat unumdorligini ta’minlashga, shungdek, ijtimoiy boylikning son va sifat jihatidan tez o‘sishiga, jamiyat taraqqiyoti va ta’lim sifatini yuqori bosqichlarga ko‘tarishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Psixologiya fanining yirik namoyandalarining ta’limoticha, qiziqish odamlarning ehtiyojlari negizida yuzaga keladi, yaqqol ijtimoiy - tarixiy shart-sharoitda, vaziyatda vujudga keladi, shakllanadi, barqarorlashib boradi hamda ularning shaxsiy turmush sharoitida va faoliyatida, ijtimoiy ishlab chiqarishda qatnashishi singari omillarda gavdalanadi. Umumiy fikrlarga asoslanib mulohaza bildirilganda, qiziqish alohida jarayon, ma’lum psixologi funksiya emas, chunki u his-tuyg‘u, iroda, ong, qolaversa jamiki psixik holatlar, hodisalar va ichki kechinmalarning o‘zida mujassamlashtirgan, murakkab tizimli ruhiy voqelikdir.

Xorij psixologiyasida karyera psixologiyasi (psychology of career) yoki karyerani rivojlantirish (Career development) doirasida o’qituvchining pedagogik qobiliyatini rivojlantirish konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Mazkur karyera nazariyalari orasida psixodinamik, rivojlantiruvchi istiqbol, ijtimoiy ta’limot va shaxsiy sifat kabilarni ajratib ko’rsatish mumkin.

Muhokama

Oliy ta’lim muassasalari o’qituvchilarining pedagogik qobiliyatlari juda katta ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega. Sababi, qobiliyat yuqori mehnat unumdorligini ta’minlashga, ta’lim sifatini yaxshilashga, o‘z mutaxasisligi doiradida yetuk mutaxasis sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. Shuning uchun ham oliy ta’lim muasassasida o‘qituvchilarning pedagogik maohorat va pedagogik qobiliyatga ega bo‘lishlari, shuningdek, kasbiy bilim darajasini egallagan bo‘lishlari talab etiladi.

Pedagogik qobiliyat -bu oliy ta’lim o‘qituvchisining faoliyatiga bog‘liq bo‘lib, bo‘lajak mutaxassislarni zamonaviy ilm-fanning eng yuqori yutuqlari darajasidagi bilimlar bilan qurollantirishi, kasbiy kompetensiyasini shakllantirishi, axloqiy yetuklikka unday olishi, ijodiy va

ijtimoiy faolligini integratsiyalashidir. Oliy ta’lim muassasasi pedagoglarining faoliyat maqsadi-ta’lim – tarbiya jarayoni qismlarini umumlashtirish asnosida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga yo‘naltirish sanaladi.

Pedagogik jarayonning qanchalik samarali, muvaffaqiyatli tashkil etilishi o‘qituvchining pedagogik qobiliyatga egaligiga bog‘liq. Manbalardan birida “qobiliyat” tushunchasi “shaxsning osonlik bilan biron faoliyatni egallay olishini ta’minlaydigan individual psixologik hususiyat” sifatida sharhlanadi[45]. Qobiliyat umumiy va maxsus qobiliyatlar tarzida ikki guruhga ajratiladi. “Umumiy qobiliyatlar shaxs faoliyatining asosiy turlarida namoèn bo‘lsa, kasbiy faoliyatning ayrim turlarida namoèn bo‘ladigan qobiliyatlar (matematik, texnik, musiqa, tasviriy san’at, adabiyot (poeziya va proza), jismoniy tayyorgarlik va boshqalar) maxsus qobiliyatlar deb yuritiladi. Qobiliyatning yetakchi hususiyatlaridan biri – narsa va hodisalar mohiyatini ijodiy tasavvur qilishdir.

Natijalar

Oliy ta’lim muassasasida qobiliyatli, tajribali o‘qituvchi o‘zining diqqat e’tiborini o‘quv materialini qanday bayon etilishiga, uning mazmuniga, o‘z fiqrlarini atroflicha qilib qanday ochib berishga yoki talabalar fiqriga baralla qaratadi va shu bilan bir vaqtning o‘zida barcha talabalarni quzatib, ularni toliqqan-toliqmaganligiga, e’tiborli yoqi e’tiborsizligiga, darsni tushunish-tushunmasligiga axamiyat berib, talabalarning intizomini quzatadi xamda o‘zining shaxsiy xulq-atvoriga qiziqishiga e’tibor beradi.

Xar qanday kasbiy faoliyat sirlarini mukammal egallash uchun qobiliyat kerak bo‘ladi. Pedagogik qobiliyat sog‘lom o‘qituvchidagina shakllanadi. Biroq, bu yuqori, o‘rta va past darajda bo‘ladi. Lekin ushbu turli darajadagi qobiliyatlarda mujassamlashgan hislatlar va hususiyatlarni oliy ta’lim muassasasida bo‘lajak o‘qituvchilar yillar davomida shakllantirib borishlari mumkin.

Psixologiyada qobiliyat-insonning bilim, ko‘nikam va malakalarni qiyinchiliksiz, onsonlik bilan mukammal egallashi va biror faoliyat bilan muvaffaqiyatli shug‘ullanishiga aytiladi. U pedagogning kasbiy faoliyatida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Qobiliyat xususiyatlarining sifat jihatidan talqin qilinishida, birinchidan, maqsadga turlicha yo‘llar orqali erishishga imkon beruvchi “o‘zgaruvchan miqdor” to‘plami tariqasida, ikkinchidan, faoliyat muvaffaqiyatini ta’minlovchi shaxsning individual psixologik xislatlari murakkab majmuasi ko‘rinishida gavdalanadi.

Tabiiyki, anatomic-fiziologik layoqatning nishonalari jarayonlarining yig‘indisi, iste’dodning yuksak cho‘qqisi – uning intellektini belgilaydi. Intellekt esa aqlan ish ko‘rish, ratsional fikrlash hamda hayotiy muammolarning mohirona hal qilishning global qobiliyati, ya’ni intellekt insonning atrof- muhitga to‘liq moslasha olish qobiliyati sifatida e’tirof etiladi.

Xulosa

Kasbiy bilimlar-o‘qituvchining pedagogik qobiliyatlarini shakllantirishda asosiy poydevor hisoblanadi. O‘qituvchining bilimi bir tomondan mutaxasisligi doirasida o‘tadigan fanga, ikkinchi tomondan esa talabalarga qaratiladi. Kasbiy pedagogik bilimlarning o‘ziga xos jihati shundaki, u majmuaviy hamda integratsiyadan iboratdir. Bu birinchi navbatda o‘qituvchining talabalar tomonidan o‘rganilayotgan fanni chuqur tahlil qila olish qobiliyatida o‘z aksini topadi. Tahlil qila olish qobiliyati o‘zagini- pedagogik vaziyatlarga oid o‘zlashtirilgan qonuniyatlar tashkil qiladi. O‘qituvchining kasbiy bilimlari bilan birgalikda pedagogik mahorati hamda pedagogik qobiliyatlari ham shakllana boradi.

Bibliografiya (References)

1. Sultanova G.A. Pedagogik mahorat. O‘quv-metodik qo‘llanma. TDPU.T., 2005.
2. Xoliqov A.A. Pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. – T.: “IQTISOD-MOLIYA” 2009, b-270.
3. X.A.Meliyev, G.I.Xasanova. “Bolalarni sahnalashtirish va ijodiy faoliyatga o`rgatish”. O`quv qo`llanma. Toshkent. 2022 yil. 170 bet.
4. Norqo‘ziyeva M. “Yangi innovatsiyalarni kasbiy faoliyatda qo‘llash fanidan ma’ruzalar matni”. / Uslubiy qo‘llanma / – Jizzax: JDPU “Tahririy-nashriyot bo‘limi nashri”, 2023. – 108 bet.
5. Xasanova G.I. O‘qituvchilarining pedagogik qobiliyatini shakllantirishning nazariy asoslari. Innovation in the modern education system. Washington, USA 25 th February 2023., 416-420 b79.

6. Xasanova, G. Oliy ta’lim muassasalari pedagoglarining kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishning mazmuni. academic research in educational sciences,(ARES) 2021-y.
7. Xasanova, G. I. Integrativ yondashuv asosida maktabgacha ta’lim yo‘nalishi tarbiyachilarining pedagogik qobiliyatlarini takomillashtirish. academic research in educational sciences, (2021). 2(12), 826-830.
8. Xasanova G. I. Pedagogik qobiliyatni integrativ yo‘nalishda takomillashtirish adabiyotlar tahlili (Maktabgacha ta'lim yo‘nalishi). Kasb-hunar ta’limi №4, 2022y, 103-106 betlar.

TA’LIM JARAYONLARIDA INKLYUZIV TA’LIMNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Irgashov Xusniddin Nuridin o‘g‘li Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Tarix yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: t.f.f.d.(PhD), dotsent v.b. O.M. Normatov

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda ta’lim tiziming eng muhim qismlaridan biriga aylanib borayotgan inklyuziv ta’limning ayrim xususiyatlari haqida so‘z boradi. Bundan tashqari, inklyuziv ta’limga muhtoj insonlarning psixologik xususiyatlari haqida ham ayrim fikr-mulohazalar yuritiladi

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, davlat siyosati, ta’lim, bola tarbiyasi, salbiy munosabat, integratsiya.

Bugungi kunda yurtimizda amalga oshirilayotgan barcha islohotlar zamirida, eng avvalombor, kelajak avlodning barkamol bo‘lib ulg‘ayishi, hech kimdan kam bo‘lmay dunyo arenalarini zabt etishga qodir farzandlar bo‘lib yetishishi kabi dolzarb masalalarni yotadi. Ayniqsa, yetim va ota-ona qaramog‘isiz qolgan, nogiron, rivojlanishida nuqsoni bor bolalarning ijtimoiy himoyasi ham hamisha davlat va jamiyatning ustuvor vazifasi hisoblangan. Ushbu vazifani amalga oshirish borasida hozirda hozirda O‘zbekiston Respublikasida rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan kishilarning huquq va erkinliklarini, teng imkoniyatlarini ta’minlash, turmush faoliyatidagi cheklanish, chegaralarni bartaraf etish, ta’limni tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuv, uning sifati va samaradorligini oshirish, jamiyatda aholining turli qatlamlari uchun ta’limning uzviylik va uzluksizligini ta’minlash borasida talaygina ishlar, tizimli islohotlar amalga oshirib borilmoqda.

Inklyuziv ta’lim — davlat siyosati bo‘lib, nogiron va sog‘lom bolalar o‘rtasidagi to‘siqlarni bartaraf etish, maxsus ta’limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko‘ra nogiron bo‘lgan) o‘smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat’iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo‘naltirilgan umumta’lim jarayoniga qo‘shishni ifodalovchi ta’lim tizimidir. Inklyuziv ta’lim atamasi fransuzcha “inclusive” so‘zidan olingan bo‘lib “o‘z ichiga oladi” degan ma’noni anglatadi va maxsus ehtiyojlari bo‘lgan va shartli ravishda sog‘lom, ya’ni sog‘ligi cheklanmagan odamlarning birgalikdagi ta’limini anglatadi. Inklyuziv ta’limning mazmun mohiyati to‘g‘risidagi bilim va ma’lumotlar hali jamiyatda yetarli emas. “Inklyuziv” va “integratsiyalashgan” atamalari ko‘pincha bir xil ma’noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan falsafada bu tushunchalar orasida farq bor. Inklyuziv ta’lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta’lim tarbiya olishlarini ta’minlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatlidir. Inklyuziv ta’lim olish jarayoni bir-biriga o‘xshamaydigan, intellektual,jismoniy va aqliy xususiyatlarga ega bo‘lgan odamlar maxsus bilimga muhtoj bo‘lmagan tengdoshlari bilan birgalikda zarur bilim va ko‘nikmalarni oladigan tarzda tashkil etiladi[1].

Hozirgi davrda mamlakatimizda ta’lim tizimiga davlat siyosati darajasida e’tibor qaratilmoqda. O‘tgan davr mobaynida mamlakatimizda o‘sib borayotgan avlodni sog‘lom va har tomonlama yetuk voyaga yetkazish, ta’lim-tarbiya jarayoniga samarali ta’lim va tarbiya shakllari hamda usullarini joriy etishga qaratilgan maktabgacha ta’limning samarali tizimini tashkil etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta’lim bilan qamrovini ta’minlash, maktabgacha ta’lim muassasalarini zamonaviy o‘quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to‘ldirish, sohaga malakali pedagog va

boshqaruv kadrlarini jalb qilish masalalarini hal etish zarurligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan bir qatorda inklyuziv ta’limni ham rivojlantirishga e’tibor qaratilmoqda.

Bolaning tarbiya va o‘quv faoliyatida orqada qolishi psixik funksiyalarni o‘zlashtirmaganligi natijasidir. Masalan, bolaning kiyim kiyishida ketma-ketlikning buzilishi uning xotirasi zaifligidan emas, balki ushbu jarayonni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan malakalarni egallamaganligi tufayli ro‘y beradi. Bunday psixik muammoni psixoreksiyalash usullari bilan birga bolaga kiyimlarni to‘g‘ri ketmaketlikda kiyish tasvirlangan rasmlar taqdim etilishi mumkin. L.S.Vigotskiy ijtimoiy muhit sog‘ligi imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun birinchi darajali ahamiyatga egadir, degan g‘oyani ilgari suradi. 2 Xuddi shuningdek, u imkoniyati cheklangan bolalarning rivojlanishini ildizi yomon o‘simlikka o‘xshatadi. «Uning ingichkagina ildizlari oziqlantiruvchi tuproqning qatlamlari va shakliga mos kelmaydi. Ular o‘zo‘zicha tuproqning oziqa beruvchi qatlamlariga yetib borolmay, quruq va zaharli qatlamga kirib qoladi[2].

Inklyuziv ta’lim tizimida jahon miqyosida amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko‘plab muammolar va to‘siqlar mavjud. Ular jumlasiga quyidagilar kiritishimiz mumkin: salbiy munosabat; hamjamiyatda ko‘rinmaslik; moddiy mablag‘ muammolari; qaramlik; jinsiy belgilarga qarab kamsitish shular jumlasidandir. Salbiy munosabat-maxsus ehtiyojli bolalarning umumta’lim muasasalari tizimida ta’lim tarbiya olaishlari uchun eng katta to‘siq bo‘lsa kerak deb o‘ylaymiz. Salbiy munosabat muammosining mazmuni shundaki, ota-onalar, hamjamiyat a’zolari, o‘qituvchilar, umumta’lim muassasalari xodimlari, boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalrning o‘zlaridagi umumta’lim muassasalarida ta’lim tarbiya olishlariga nisbatan qashiliklari va buni istamasliklaridir. Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi noto‘g‘ri fikr, ular to‘g‘risida ma’lumotlarning yetishmasligi, nogiron bolalarning chegaralangan muhitda o‘sganligi va boshqalardir. Hamjamiyatda ko‘rinmaslik muammosining mazmuni shundaki, ko‘pincha ko‘plab maxsus ehtiyojli bolalar otaonalar tomonidan qattiq bekitiladi. Ularni uyga qamab hech kimga ko‘rsatmaydilar, ro‘yxatga olish jarayonida ham nogiron bolasi to‘g‘risida hech bir ma’lumot berilmaydi.

Imkoniyati cheklangan o‘quvchilarga turli variantlarda ta’lim berish uchun qulay sharoit yaratish kerak. Masalan: O‘quvchining bilimlarni egallash imkoniyatini hisobga olgan holda cheklangan ta’lim beriladi. Bunday ta’limning mazmuni umumiy o‘rta ta’limning mazmuniga muvofiq kelishi kerak. Bunda tengdoshlari orasida hamda ular bilan umumiy tarzda muayyan vaqt davomida o‘qitish amalga oshiriladi. Bu jarayonda o‘quvchilarni tizimli tarzda pedagogik-psixologik qo‘llab-quvatlash talab etiladi. Mazkur yo‘nalishda o‘quvchilar o‘z tengdoshlari orasida bo‘lib, ular uchun cheklangan ta’lim olish imkoniyati yaratiladi. Bunda ularning rivojlanishi bilan bog‘liq holda kelib chiqqan muammolarni bartaraf etish nazarda tutiladi. O‘quv jarayoni va sinf xonasidagi shart-sharoitlar imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning ehtiyojlariga muvofiq kelishi lozim. Bunday sharoitda ta’lim jarayoni individuallashtirilgan, uning muddatlari esa cho‘zilgan bo‘ladi. Jumladan, ko‘zi ojiz o‘quvchilar uchun to‘qqiz yillik umumiy o‘rta ta’lim jarayoni o‘n yil davom etishi mumkin. Masalan, tayanch harakat a’zolarida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun boshlang‘ich ta’limning maqbul varianti sifatida umumiy o‘rta ta’lim dasturlari yoki ruhiy jihatdan cheklangan o‘quvchilar uchun tuzilgan maxsus dasturlar yordamida amalga oshiriladi. Integratsiyaning bunday shakli samarali bo‘lib, imkoniyati cheklangan bolalarga ta’lim berishda qiyoslash imkoniyati vujudga keladi. Bunda o‘quvchilarning nutqi, muloqot imkoniyatlari, xatti-harakatlaridagi muammolar tengdoshlariniki bilan solishtiriladi. Ruhiy jihatdan orqada qolayotgan imkoniyati cheklangan o‘quvchilardagi murakkab holatlar bilan oddiy holatlar orasidagi darajalanish sog‘lom sinfdoshlarinikiga ko‘ra boshqacha ko‘rinishga ega bo‘ladi. Shuning uchun ham o‘quv jarayonida bunday o‘quvchilar sinfdoshlaridan orqada qolishi yoki ulardan o‘zib ketishi mumkin. Bu o‘z navbatida o‘quv dasturlariga o‘zgarishlar kiritish, o‘quvchilarga korreksion yordam ko‘rsatish, intellektual yuklamalarni ko‘paytirish, ularning imkoniyatlarini cheklamagan holda dastur doirasidan tashqariga chiqishni taqozo qiladi[3].

Xulosa o‘rnida aytishimiz mumkinki, inklyuziv ta’lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat’i nazar, ularning barchasiga sifatli ta’lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega

bo‘lishlari uchun oilada yashashlari va o‘z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta’lim olishi, o‘zlashtirishda qiynalayotgan bo‘lsa, o‘qish va yozishga o‘rganish uchun maxsus yordamga ega bo‘lishi, darslarga qatnamay qo‘ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko‘rsatilishini kafolatlaydi. Xulosa o‘rnida yana shuni aytish mumkinki, inklyuziv ta’lim to‘g‘ri tanlovdir, negaki bolalar uyda yoki maxsus muassasalarda ta’lim olgandan ko‘ra oddiy maktabda o‘z tengdoshlari bilan ta’lim olganda ularning bilim olishga bo‘lgan ishtiyoqi oshadi, ta’lim samaradorligi ham yuqori bo‘ladi. Uyda ta’lim olgan bolalar jamiyatdan uzulib qoladi, ko‘pchilikka qo‘shilolmay odamovi bo‘lib qolishadi. Maxsus muassasalarda ta’lim olgan bolalarning ko‘pchiligi esa bilim darajasi past bo‘lib qolishi, yoki o‘qishga qiziqishi pasayishi mumkin, sababi u yerda undan ham rivojlanishda orqada qolgan bolalar bo‘lishi mumkin, baribir muhit katta ta’sir qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musurmonova, O.. “Umumiy pedagogika”. Yoshlar nashriyot uyi, 2020-yil — 48-49 b.
2. Vygotskiy L.S. Kamchilik va ortiqcha kompensatsiya. // "Defektologiya muammosi". Moskva-1996. 42-b.
3. Matupayeva Sh.Z. “Inklyuziv ta’limning imkoniyati cheklangan bolalar uchun ijtimoiy ahamiyati”. 6-b.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ШАКЛ, МЕТОД ВА ВОСИТАЛАРИ

Деҳконбоева Салтанат Турсунбоевна Жиззах давлат педагогика университети Табиий ва аниқ фанларда масофавий таълим ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу маколада олий таълим муассасаларида таълимни ташкил этишнинг замонавий шакл, метод ва воситалари ҳақида мулоҳазалар юритилган.

Аннотация.В данной статье рассмотрены современные формы, методы и средства организации обучения в высших учебных заведениях.

Annotation. In this Macaulay, reflections were made on the modern form, method and means of organizing education in higher education institutions.

Kalitli so‘zlar.Kasbiy kompetentsiya,modulli yondashuv, pedagogik modul, kasbiy kompetentligi.

Ключевые слова.Профессиональная компетентность, модульный подход, педагогический модуль, профессиональная компетентность.

Keywords. Professional competence, modular approach, pedagogical module, professional competence.

Бўлажак ўқитувчиларнинг индивидуал қобилиятларини ва ўқитишни касбий фаолият асосида ривожлантиришни бошқаришни оптималлаштириш истиқболлари ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Шу билан бир вақтда ишлаб чиқариш амалиётини ўтказиш жойларида ўқув жараёнини амалга ошириш, юқори касбий компетенликни намоён этган ҳолда касбий мажбуриятлар доирасини ҳал этишга қодир мутахассисларни кутишади. бўлажак ўқитувчи билан уларнинг тайёргарлигидаги бўш жойларни тўлдириш учун вақт бўмайди, баъзан бу ишни ташкил этадиган одам ҳам бўлмайди. Бу зиддиятлиликнинг ҳал этилишини бўлажак ўқитувчини тайёрлаш дастурларида эътиборни назарий тайёрлашдан амалий тайёргарликка кўчирилишида кўриш мумкин. Олий ўқув юртидаёқ назарий билимларни жиддий амалий фаолият билан мустаҳкамлаш зарур.

Замонавий шароитда педагогик технологиялар асосида таълим жараёнини самарали ташкил этишда ўқув машғулотининг кластерли ёндашув асосида ташкил этиш таълим жараёнига комплекс ва тизимли ёндашувни талаб этади.

“Одатда таълимда модулли ёндашув ҳар бир педагогик жараён (ўқув машғулот учун алоҳида-алоҳида ишлаб чиқилади ва у кўп ҳолларда жадвал кўринишида расмийлаштирилади.

Бугунги кунда республика олий таълим муассасаларида ўқув машғулотларини ташкил этишда қуйидаги модулли технологиялардан кенг фойдаланилмоқда:

1-жадвал

Олий таълим муассасаларида ташкил этиладиган ўқув машғулотларининг схемаси

Иш босқичлари ва вақти	Фаолият мазмуни	
	Ўқитувчи	Талаба
1-босқич. Бошланғич қисм – ўқув машғулотининг ташкилий-тайёргарлик босқичи (20 дақиқа)		
2-босқич. Асосий қисм – билимларни мустаҳкамлаш босқичи (50 дақиқа)		
3-босқич. Якуний қисм (10 дақиқа)		

Таълим машғулотларини ташкил этишда юқорида келтирилган модулли ёндашув схемаси намунасидан фойдаланиш мумкин. Фақат бунда педагогик фаолиятнинг бўлажак ўқитувчиларда шакллантирилиши зарур бўлган сифатлар, уларнинг таркиб топиш жараёнининг қисқача тавсифини бериш зарурлиги инобатга олинади.

Замонавий шароитда модулли ёндашувда шахс имкониятларини тўлақонли рўёбга чиқариш, унинг қизиқиш, эҳтиёжларини ошириш, қобилиятларини ривожлантириш имкониятларидан самарали фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Айни вақтда жаҳон таълими тажрибасига асосланган ҳолда таълим муассасаларида замонавий, модулли таълим технологияларининг қуйидаги турларидан кенг фойдаланиш имконияти юзага келган (1-расм):

2.2-расм. Замонавий таълим технологиялари.

Технологик таълим фанини ўқитишда қуйидаги интерфаол методларни қўллаш мақсадга мувофиқдир:

Сўнгги йилларда таълим тизимида интерфаол методлардан кенг ва самарали фойдаланилмоқда. Интерфаол (инглизча “inter” – биргаликда, “act” – ҳаракат қилмоқ) методлари шахсни ҳар томонлама ривожлантириш, унда мустақил фикрлаш, шахсий фикрини эркин баён этиш кўникма, малакаларини ривожлантиришга хизмат қилади. “Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган муҳим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай, қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Қисқа вақт орасида муайян назарий билимларни бўлажак ўқитувчиларга етказиб бериш, уларда маълум фаолият юзасидан кўникма, малакаларни ҳосил қилиш, шунингдек, бўлажак ўқитувчилар фаолиятини назорат қилиш, улар томонидан эгалланган билим, кўникма, малакалар даражасини баҳолаш ўқитувчидан юксак педагогик маҳоратни, таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни талаб этади. Бугунги кунда бир қатор ривожланган мамлакатларда бўлажак ўқитувчиларнинг ўқув, ижодий фаолликларини оширувчи, таълим-тарбия жараёнининг смарадорлигини кафолатловчи педагогик технологияларни қўллаш борасида

катта тажриба тўпланган бўлиб, ушбу тажриба асосларини ташкил этувчи методлар интерфаол методлар номи билан юритилмоқда”. Модулли ёндашув асосида интерфаол методларни қўллаш дарс самарадорлигини оширишга ёрдам беради, “бўлажак ўқитувчиларнинг мустақил фикрлаш, таҳлил қилиш, хулосалар чиқариш, ўз фикрини баён қилиш. уни асослаган ҳолда ҳимоя қила билиш, соғлом мулоқот, мунозара, баҳс олиб бориш кўникмаларини ривожлантиради”. Замонавий таълим тизимида интерфаол методлардан фойдаланиш етакчи ўрин тутмоқда. Ҳозирда таълим методларини такомиллаштириш соҳасидаги асосий йўналишлардан бири интерфаол таълим ва тарбия усулларини жорий қилишдан иборат. Барча фан ўқитувчилари дарс машғулотлари жараёнида интерфаол усуллардан борган сари кенгроқ фойдаланмоқдалар.

Интерфаол усулларни қўллаш натижасида бўлажак ўқитувчиларнинг мустақил фикрлаш, таҳлил қилиш, хулосалар чиқариш, ўз фикрини баён қилиш, уни асослаган ҳолда ҳимоя қила билиш, соғлом мулоқот, мунозара, баҳс олиб бориш кўникмалари шаклланиб, ривожланиб боради.

Ушбу метод бўлажак ўқитувчиларга муайян мавзулар бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради. Методни қўллаш жараёнида бўлажак ўқитувчилар билан гуруҳли ёки оммавий ишлаш мумкин. Гуруҳ шаклида ишлашда машғулот якунида ҳар бир гуруҳ томонидан бажарилган фаолият таҳлил этилади. Гуруҳларнинг фаолиятлари қуйидагича ташкил этилиши мумкин:

1. Ҳар бир гуруҳ умумий схема асосида ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни бажаради ва машғулот якунида гуруҳларнинг муносабатлари лойиҳа бандлари бўйича умумлаштирилади.

2. Гуруҳлар умумий схеманинг алоҳида бандлари бўйича ўқитувчи томонидан берилган топшириқларни бажаради. Ўқув фаолияти бевосита Гуруҳ доскаси ёки иш қоғозида ўз аксини топган қуйидаги 2.-жадвал асосида ташкил этилади.

1.-жадвал

Биламан	**Билишни хоҳлайман**	**Билиб олдим**

Методдан фойдаланиш 3 босқич асосида амалга оширилади.

1. Бўлажак ўқитувчиларда ўрганилиши режалаштирилаётган мавзу бўйича тушунчаларга эгалик даражалари аниқланади.

2. Бўлажак ўқитувчилар мавзуга оид маълумотлар билан батафсил таништириладилар.

3. Бўлажак ўқитувчиларнинг мавзу бўйича мавжуд билимларини бойитишга бўлган эҳтиёжлари ўрганилади (бўшлиқлар, дарслар жараёнида тўлдириб борилади).

Босқичлар бўйича амалга оширилган ҳаракатларнинг тўлиқ тавсилоти қуйидагича:

1. Гуруҳ бўлажак ўқитувчиларнинг (индивидуал гуруҳларда) ишлашлари эълон қилинади.

2. Бўлажак ўқитувчиларнинг янги мавзу бўйича тушунчаларга эгалик даражаси ўрганилади ва улар томонидан баён этилган тушунчалар жадвалнинг 1-бандига ёзиб борилади.

3. Бўлажак ўқитувчиларнинг янги мавзу бўйича мавжуд билимларини бойитишга бўлган эҳтиёжлари ўрганилади ва бу эҳтиёжлар жадвалнинг 2-бандига ёзилади.

4.Ўқитувчи янги мавзуга оид умумий маълумотлар билан бўлажак ўқитувчиларни хабардор қилади.

Бўлажак ўқитувчиларда Технологик таълим фани жараёни бўйича билим ва касбий тайёргарлик даражасини аниқловчи мезонлар

2-жадвал

№	Мезон ва кўрсатгичлар

1	Билимдонлик
	Таълимни ташкил этишда модулли ёндашув жараёни ҳақида тасаввурга эгалиги
	Таълимни ташкил этиш жараёни бўйича меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларни билиши
	Технология фанинини ўқитиш бўйича фан мазмуни ва моҳиятини тушуниш
	ак ўқитувчининг касбий компететнлиги ўқитувчининг ўқувчиларга таълим-тарбия беришда ўта муҳим жараён эканлигини англаш
2	Фаолиятли
	Таълим-тарбия жараёнида таълим принципларига амал қилиниши ва бу кетма-кетликдаги тизимли жараён эканлигини англаш кўникмаси
	Бўлажак ўқитувчида касбий компетентликни янада самарали амалга татбиқ этиш бўйича иннновацион ва модулли ёндашувли касбий кўникманинг шаклланиши
3	Компетентли
	Бўлажак ўқитувчида касбий компетентликни янада самарали амалга татбиқ этиш бўйича хуқуқий, ижтимоий иқтисодий, техник, тадбирларни ташкил этиш кўникмаси
	Бўлажак ўқитувчида касбий компетентликни янада самарали амалга татбиқ этиш бўйича олинган назарий билимларини амалиётга татбиқ этиш қўникмаларни шаклланганлиги
	Бўлажак ўқитувчида таълим ва тарбия жараёнини янада самарали амалга татбиқ этиш бўйича олинган назаий билимларини амалиётга татбиқ этиш бўйича касбий компетентликни шаклланиши .

Машғулотларда бўлажак ўқитувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларни эгаллашга доир индивидуал ишлари ҳам, бу ишларнинг гуруҳли кўринишлари ҳам қўлланилади. Таълим тарбия жараёнининг маҳсуллигини ошириш мақсадида тарбиявий йўналишнинг устуворлигини таъминлаш асосий мезон ҳисобланади.

Хулоса қилиб айтганда технологик таълим йўналишига оид олий таълим муассасаларида бўлажак кадрларнинг танлаган мутахасислик соҳаси бўйича нафақат техник билимлар, балки юқори компетентликка эга иқтисодий, технологик ва маънавий-маърифий билимларни интеграциялашган ҳолда мутахассис онгида шакллантириш ўта муҳим аҳамият касб этади.

Технологик таълим йўналишига оид олий таълим муассасаларида ўқитувчиларни тайёрлаш сифатини такомиллаштириш, таълим жараёнини юксак даражада ташкил этиш, таълим ва тарбия узлуксизлиги ва узвийлигини таъминлашнинг янги шаклларини яратиш, замонавий ўқитиш воситаларини қўллаш ўзининг ижобий самарасини берди.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Ш.М.Мирзиёевнинг “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида” 2019 йил 27 августдаги ПФ-5789-сон фармони.

2.Абдуллажонов М.А. Формирование профессиональных качеств будущего учителя в процессе обучения в педвузах.: Автореферат дисс.. канд. пед. наук.-Т.: 1991.-21с.

3.Абу Наср Форобий. Рисолалар. Масъул муҳаррир Ўзбекистон Республикаси ФА ҳақиқий аъзоси М.М.Хайруллаев. Тошкент, Фан нашриёти, 1975, 71-72 б.

4.Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат.-Т.:2003.-174 б.

5.Бегимқулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. //Пед.фан.докт. илмий дар.учун дисс. -Т.: 2007. - 305 б.

6.Белкин А. С. Основы возрастной педагогики. – М.: Академия, 2000. –192 с.

7.Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. –М.: ИРПО. 1996.-336 С.

8.Деркач А.А. История психологии в лицах: персоналии / ред.-сост. Л. А. Карпенко. - М. : Per Se, 2005 г. — 783 с.

O‘QITUVCHILARINI METODIK TAYYORLASHDA XORIJIY TA’LIM TIZIMINING MOHIYATI

Mardonkulov Jasur Amirddinovich – Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi

Annotatsiya. Umumta’lim maktablari fanlarini o‘qitishda xorijiy ta’lim muhitini yaratish, ta’lim tizimida xorijiy davlatlar o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish, o‘qitish imkoniyatlaridan o‘qituvchilar foydalanishlari darsda namoyish va ko‘rgazmalilikni oshiradi, metodik jihatdan o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro muloqotini oshirishda pedagokka katta yordam beradi.

Kalit so‘zlar: metodika, o‘qitish texnologiyasi, metodik tayyorgarlik, klassik ta’lim, innovatsiya.

СУЩНОСТЬ ЗАРУБЕЖНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГОВ

Мардонкулов Жасур Амирддинович - Джизакский областной национальный центр подготовки педагогов по новым методикам

Аннотация. Создание иноязычной образовательной среды при преподавании предметов в общеобразовательных школах, использование в системе образования технологий обучения зарубежных стран, использование учителями возможностей обучения повышает демонстрацию и доказуемость на уроке, методически, учителя и учащихся.

Ключевые слова: методика, технология обучения, методическая подготовка, классическое образование, инновации.

THE ESSENCE OF THE FOREIGN EDUCATION SYSTEM IN THE METHODICAL TRAINING OF TEACHERS

Mardonkulov Jasur Amirddinovich - Jizzakh region national center for training pedagogues in new methods

Annotation. The creation of an innovative educational environment in the teaching of subjects in public schools, the use and system of educational technology training in foreign countries, the use of teaching and training opportunities increases the demonstration and proof of lessons, methodical, teaching and learning.

Key words: methodology, technology training, methodical preparation, classical training, innovation.

“Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahririning kuchga kiritilishi uzluksiz ta’lim tizimini maktabgacha ta’lim; umumta’lim; o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi; oliy ta’lim(bakalavriat va magistratura); oliy ta’limdan keyingi ta’lim; kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash; maktabdan tashqari ta’lim kabi turlarga ajratilib amalga oshirilishi, ta’lim tizimini isloh qilinishida qat’iy o‘zgarishlarning yuzaga kelishi, ayrim eski tizim tarmoqlari o‘rnini yangisi bilan almashtirilishi, ta’lim tizimining yangi takomil zamon talabi darajasidagi maqsadga tayangan tizimga o‘tkazilishi zarur ekanligini ko‘rsatdi va bu sohani yanada chuqurroq isloh qilish zarurligini belgilab berdi[1].

Zamonaviy ta'limga xos muhim jihatlardan biri – pedagog faoliyatining innovasion xarakter kasb etishiga erishish sanaladi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda pedagog faoliyatining innovasion xarakter kasb etishiga erishish masalasi o‘tgan asrning 60-yillaridan boshlab jiddiy o‘rganila boshlagan. Xususan, X.Barnet, J.Basset, D.Gamil'ton, N.Gross, R.Karlson, M.Maylz, A.Xeyvlok, D.Chen, R.Edem, F.N. Gonobolin, S.M. Godnin, V.I.Zagvyazinskiy, V.A.Kan-Kalik, N.V.Kuz'mina hamda V.A.Slastenin kabi tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan ishlarda innovatsion faoliyat, pedagogik faoliyatga innovastion yondashish, innovastion g‘oyalarni asoslash va ularni amaliyotga samarali tadbiq etish, xorijiy mamlakatlar hamda respublikada yaratilgan pedagogik innovatsiyalardan xabaror bilish orqali pedagog faoliyatida ulardan faol foydalanish borasidagi amaliy harakatlar mazmunini yoritilgan bo‘lishi lozim[2].

Mohiyatiga ko‘ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning dinamik tizimi sanaladi. O‘z-o‘zidan tizim sifatida yangilik kiritirish munosabat yoki jarayonning,

birinchidan, ichki mantig‘ini, ikkinchidan, kiritilayotgan yangilikning muayyan vaqt oralig‘ida izchil rivojlanishi va atrof-muhitga ko‘rsatadigan o‘zaro ta'sirini ifodalashi lozim.

G‘arb davlatlari olimlari taklif etgan ta’limining yangi konsepsiyasiga ko‘ra: fanlar tayyor predmet sifatida emas, balki inson faoliyati sifatida qaralishi lozim; fanni o‘rganishga majburlash emas, uni qo‘llash kerak; fanni o‘qitish g‘oyalarni uzatish emas, qaytadan yangilikni ochish shaklida bo‘lsin; borliq olam fanning ilovasi emas, balki g‘oyalarning manbaiga aylansin; asosiy urg‘u alohida olingan faktlarga emas, balki fan g‘oyalar orasidagi bog‘lanishlarga berilishi kerak; masalalar naboriga emas, kurs mazmunining boyligiga e’tibor berish lozim; fanni o‘rganishda muhimi ko‘nikma emas, balki uni tushunishdir deb qad etgan.

XX asrning o‘rtalarida umumta’lim maktablarida ta’limining asosiy yo‘nalishlari sifatida uning umumta’limiy; amaliy, politexnik; o‘quvchilarni umumiy o‘rta o‘quv yurtlariga tayyorlashga urg‘u beradigan yo‘nalishlari ajralib chiqqan. Bu yo‘nalishlarning har biri qolgan ikkitasiga ma’lum bir ma’noda zid bo‘lib, eng ratsional o‘quv dasturini qurish masalasini qiyinlashtiradi. Fanning “klassik o‘zagi” va “zamonaviy” mavzularining bir kurs doirasida qo‘shilishi, maktab dasturlari uchun yangi mavzularni tanlash masalalari shular jumlasidandir. An’anaviy maktab fanlari mazmunini tashkil etuvchi mavzularning juda kam qismini dasturdan chiqarish mumkin va buning hisobiga zamonaviy mavzularning ayrim tushunchalarinigina kiritish mumkin. Lekin yangi kiritilgan tushunchalar «klassik» tushunchalar bilan va aksincha bog‘lanishda bo‘lishiga hamma vaqt ham erishib bo‘lmaydi. Masalan, matematika fanidan 6-sinf dasturiga kiritilgan ehtimollik nazariyasining eng sodda tushunchalari na shu sinf doirasida va na yuqori sinflar matematikasi doirasida qo‘llaniladi yoki rivojlantiriladi[3].

Fan mazmunining yangi tahriri amalga oshirilgan qayta ishlab chiqilishi natijasida o‘quvchini ta’lim jarayoni obyektidan uning subyektiga aylantirishga hizmat qiluvchi ta’limni insonparvarlashtirish g‘oyalari ilgari surildi. Buning natijasida ta’limining asosiy yo‘nalishlari sifatida fanni o‘qitishda tabaqalashtirilganlik, umumta’lim fanlarining gumanitar yo‘nalishi, ta’lim jarayonini o‘quvchi shaxsiga qarab yo‘naltirish asosida o‘qituvchi va o‘quvchining individual xususiyatlarini ochishga e’tibor kuchaygan[4].

Respublikamizda uzluksiz ta’lim tizimining amalga oshirilishi, ayniqsa umumiy o‘rta ta’lim maktablari darslarida ilg‘or xorijiy tajribalarni tadbiq etilishi va bularda ta’lim tizimini kuchaytirilishi, ularda barcha fanlardan milliy o‘quv dasturlarini ishlab chiqilishi bu dasturni hayotga tadbiq etish o‘qituvchilar oldiga asosiy vazifa qilib qo‘yildi.

Ilg‘or xorijiy tajribalar muhim ahamiyatga ega va hali amalda tadbiq etilmagan sermahsul metodikalarni amalda tadbiq etilmagan tomonlari talaygina, ayniqsa uzluksiz ta’lim jarayonida uzviylashtirilgan dasturda keltirilgan tushunchalarni shakllantirishda o‘quvchilarni malaka va ko‘nikmalarni, mustaqil fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish yo‘llari, usullari ko‘rilmagan[3].

Nazariy va amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilar bilim va ko‘nikmalarini, mustaqil fikrlashini shakllantirish rivojlantirish, metodik bilim asoslarining yagona ko‘rinishda shakllantirish xamda uzluksiz ta’limning uzviyligi va ketma-ketligi, uning amaliy va tadbiqiy mazmunlarini kuchaytirish lozim ekanligi kelib chiqadi.

Yuqoridagi sanab o‘tilgan holatlar o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini mustaqil fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish asosiy didaktik yo‘nalishini tashkil etadi va uni amalga oshirishning metodik yo‘llarini ko‘rsatib o‘tadi, ularning barchasi milliy o‘quv dasturlarida mujassam etishi lozim.

Xulosa o‘rnida uzluksiz ta’lim jarayonida o‘quvchilar uzviylashtirilgan milliy o‘quv dastur asosida unda berilgan tushunchalarni zamonaviy texnologiyalar yordamida o‘rganish, buning uchun maxsus amaliy mashg‘ulotlar tashkil qilish va o‘tkazish hamda uning tarkibiy qismi va mazmunini aniqlash va ishlab chiqish lozim. Maxsus amaliy mashg‘ulotlar uchun misol hamda masalalar sistemasi tuzilishi va o‘rganib chiqilishi yaxshi natija beradi.

Uzluksiz ta’lim tizimining xar bir bo‘g‘inida fanlarni o‘qitish bo‘yicha uslubiy taxlil o‘tkazilishi, ularda ro‘y bergan yoki yo‘l qo‘yilgan asosiy kamchiliklar va ularni oldini olish va bartaraf etishning uslubiy shartlari ko‘rsatilishi lozim. Fanlarni o‘qitish bo‘yicha uslubiy taxlilda

tavsiya etilayotgan pedagogik texnologiyalardan amalda foydalanish bo‘yicha quyidagi natijadorlikni beradi: o‘quvchilarni fan bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlarining kengayishi va mustaxkamlanishi; o‘quvchilarda mustaqil ishlarni bajarish orqali ularga mustaqil fikrlashlarini rivojlantirish; o‘quvchilarning abstrak tafakkurini va tasavvurini rivojlantirish, nazariyada va amliyotda uchraydigan hisoblash malaka va ko‘nikmalarini, mustaqil fikrlashining rivojlantirishini ta’minlovchi pedagogik texnologiyalar orqali o‘quvchilarning malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish xamda mustaqil fikrlashini o‘stirish uchun zarur bo‘lgan xislatlarni barqaror toptirish.

Bularning barchasi fanlarda nazariy va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil qilish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida tajriba sinovlarini o‘tkazish, bu texnologiya orqali o‘qitishning samarali ekanligi ijobiy natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo’llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to’g’risida” gi PQ-4963-son qarori.
2. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To‘raev A.B./ Innovasion ta'lim texnologiyalari /– T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015.
3. Ishmuhamedov R.J. Innovasion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo‘llari /O‘rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o‘qituvchilarining malakasini oshirish va qayta tayyorlash fakul'teti tinglovchilari, akademik lisey va kasb-hunar kollejlari o‘qituvchilari uchun uslubiy tavsiyalar. – T.: TDPU, 2014.
4. Yo‘ldoshev J.G‘., Usmonov S. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar. – T.: O‘qituvchi, 2014.

OLIY TA‘LIM TIZIMIDA ERTA BALOG‘AT YOSHIDAGILARNING HISSIY INTELLEKTI XUSUSIYATLARI

Otamuratov Rustam Uskanovich O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filialai o‘qituvchisi,
Egamqulova Saodat Alijanovna Jizzax viloyat Sh.Rashidov tumani 31-maktab psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda o‘spirinlik davridagi yoshlarning hissiy intellektining neyro-psixologik va fiziologik tomonlari ko‘rsatib berilgan, hissiy intellektining rivojlanishini ikki xil mutaxassislik toifalardagi farq tafovutlari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar. Emotsiya, hissiy intellekt, integratsiya, identifikatsiya, simpatiya, hamkorlik, integratsiya, model, konsepsiya.

Абстрактный. В данной статье показаны нервно-психологические и физиологические аспекты эмоционального интеллекта юношей и девушек подросткового возраста, показаны различия в развитии эмоционального интеллекта у двух разных профессиональных категорий.

Ключевые слова. Эмоция, эмоциональный интеллект, интеграция, идентификация, симпатия, сотрудничество, интеграция, модель, концепция.

Annotation. In this article, the neuro-psychological and physiological aspects of the emotional intelligence of young people in adolescence are shown, the differences in the development of emotional intelligence in two different professional categories are shown.

Keywords. Emotion, emotional intelligence, integration, identification, sympathy, cooperation, integration, model, concept.

Kirish. Hozirgi rivojlanayotgan mamlakatimiz tomonidan yoshlarga berilayotgan imkoniyatlar nihoyatda ko‘plab topiladi, yoshlarning ta‘limiga berilyotgan qanchadan-qancha e‘tiborlar samarasi bundan bir necha yillardan so‘ng o‘z mevalarini bersa ajab emas. So‘nggi hozirgi uchunchi ming yilliklarning aniq belgisi inson faoliyatining turli sohalarida integratsiyalashuv tendentsiyasi bo‘ldi. Demak, siyosatda bu globallashuv, iqtisodda - umumiy Yevropa valyutasining rivojlanishi, tibbiyotda - oilaviy shifokor kabi yangi “birlashtiruvchi” mutaxassisliklarning paydo bo‘lishi va hokazolar bilan ifodalanadi. Bu tendentsiya psixologik fanlarni ham chetlab o‘tmadi. Integratsiya tendentsiyasining belgilaridan biri "hissiy intellekt"

tushunchasining paydo bo‘lishi va e’tirof etilishi edi. Hech kimga sir emaski, yaqin vaqtgacha intellektual va hissiy sohalarni o‘rganish parallel ravishda, amalda yagona kontseptual paradigmaga birlashmasdan amalga oshirildi. "Emosional intellekt" (EI) tushunchasining paydo bo‘lishi bilan bog‘liq vaziyat butunlay boshqacha bo‘ldi. 1990-yilda paydo bo‘lgan ushbu kontseptsiya allaqachon yangi bosqichda L.S.Vigotiskiyning amaliy o‘rganishga o‘tishga imkon berdi. Bugungi kunga qadar hissiy intellektning bir qator modellari ishlab chiqilgan (D. Goleman, 1995; R. Bar-On, 1997; J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso, 1993; D. V. Lyusin, 2000; boshqalar). , uning muayyan faoliyat turlarida muvaffaqiyatga ta‘siri bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazildi (I.E. Egorov, 2006; A.S. Petrovskaya, 2007; S.P. Derevyanko, 2008; va boshqalar), hissiy intellektning tuzilishi va o‘rganish usullari muhokama qilinadi. (D.V.Lyusin, 2000; E.L. Nosenko, N.V. Kovriga, 2003; M.A. Manuylova, 2004; O.I. Vlasova, 2005; T.P. Berezovskaya, 2006; I.N. Andreeva, 2004; V.D., 2004; V.D.; I.V. Plujnikov, 2010 va boshqalar). Minglab kitoblar va maqolalar nashr etilgan va ko‘plab nufuzli konsalting kompaniyalari hissiy intellektni rivojlantirish bo‘yicha treninglar o‘tkazmoqda. Shunday qilib, endi Internetda, *EQToday* saytiga ko‘ra, siz ushbu hodisaga bag‘ishlangan 786 000 dan ortiq veb-sahifalarni topishingiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. L.S.Vigotskiyning madaniy-tarixiy konsepsiyasining qoidalari va shaxsning affektiv va intellektual sohalarining birligi haqida, S.Ya.Rubinshteynning tushunchalari, A.N. Leontiev, A.V. Brushlinskiy va boshqalar.V.V.Lebedinskiy kontseptsiyasining tamoyillari hissiyotlarni tartibga solishning darajali tizimi haqida, K.Izardning hissiyotlar nazariyasi, hissiy intellektning zamonaviy nazariy va empirik tadqiqotlari (J.D.Mayer, D. Karuso, P. Salovey, R. Boyatzis, D. Goleman, G. Metyu, R. Roberts, M.Zeydner, R.Bar-On, R.Kuper, A.Savaf, D.V.Lyusin, I.N.Andreeva, G.G.Garskova, A.S.Petrovskaya, A.V.Karpov, I.V.Plujnikov).Nazariy, psixodiagnostik va matematik-statistik usullar amalga oshirildi. ish. Biz foydalandik: muallifning hissiy intellekt diagnostikasi metodologiyasi (MIDI); Hissiy intellektni o‘lchash usullari A.V. Sadokova va P.M. Voronkin; Toronto aleksitimik shkalasi; Makkre-Kostaning besh faktorli shaxs so‘rovnomasi "Katta beshlik"; Shaxslararo munosabatlarni diagnostika qilish metodologiyasi L.N. Sobchik (DMO); o‘zgartirilgan sotsiometrik so‘rov.

Metodologiya. So‘rovda qatnashganlarning umumiy soni 200 kishini tashkil qiladi. 105 ayol va 95 erkak Emotsional intellekt diagnostikasi usuli (EID) standartlashtirish namunasini tashkil etdi. O‘smirlik va erta balog‘at davridagi hissiy intellektning tarkibiy va sifat xususiyatlarining jiddiyligini empirik o‘rganishda ishtirok etgan, shuningdek, hissiy intellektning shaxslararo muloqot uslubi xususiyatlari bilan bog‘liqligini o‘rgangan talabalardir. Ulardan 16 yoshdan 23 yoshgacha bo‘lgan 95 nafar erkak 105 nafar ayol. O‘rtacha yoshi 20,5 yil. Empirik tadqiqot respondentlarining namunasi 5 guruh talabalarining ishtirokini o‘z ichiga oladi. Shulardan ikki guruh - Psixologiya fakulteti talabalari, ikki guruh - Ijtimoiy ish fakulteti talabalari, bir guruh - Matematika fakulteti talabalari. Tadqiqot bazasi Jizzax davlat pedagogika universiteti va O‘zbekiston Milliy universiteti Jizzax filiali talabalari edi. Muhokama. Bu yoshdagi rivojlanishning ijtimoiy holati shundan iboratki, yosh shaxs jamiyat talablariga muvofiq, ideal emas, balki real sharoitda o‘zini o‘zi kasbiy belgilashni amalga oshirishi kerak. Shu bilan birga, kasbiy tanlov vazifasini shaxsiy o‘zini o‘zi belgilash, hayot mazmunini qurish masalasini hal qilmasdan hal qilib bo‘lmaydi. L.I asarlarida. Bojovichning ta’kidlashicha, bu davrda hayot rejalari va istiqbollari qurilmoqda [1]. Yu.N. Kulyutkin yoshlarni tasvirlab, inqiroz haqida ham gapiradi. Uning fikricha, voyaga yetganlik ijtimoiy va kasbiy o‘zini o‘zi belgilashdan boshlanadi. "Ushbu davrning boshida (taxminan 17 yoshdan 22 yoshgacha) yosh o‘z rivojlanishida o‘ziga xos inqirozni boshdan kechiradi: u kattalarning turli rollarini intensiv ravishda sinab ko‘rishni boshlaydi, kasblarni tanlaydi va ba‘zan tez-tez o‘zgartiradi, yangi turmush tarziga moslashishga harakat qiladi, o‘z oilasini qurishga intiladi” [2]. Yoshlik davri yoshga o‘z hayot yo‘lini tanlashni anglash imkoniyatini beradi [3]. I.V.Dubrovina bu asrning quyidagi asosiy vazifalarini ajratib ko‘rsatdi [4]:

1. Shaxsni rivojlantirish va shaxsiy o‘ziga xoslik va yaxlitlik (identifikatsiya) tuyg‘usiga ega bo‘lish.

2. Psixoseksual o‘ziga xoslikka ega bo‘lish - o‘zini ma’lum bir jinsning munosib vakili sifatida anglash va idrok etish.

3. O‘z taqdirini o‘zi belgilash - hayotiy maqsadlarni va kelajak kasbini tanlashni mustaqil va mustaqil ravishda belgilash.

4. Qadriyat g‘oyalari, irodaviy soha, mustaqillik va mas’uliyatning yetarli darajada rivojlanishini nazarda tutadigan hayotning o‘zini o‘zi belgilashga tayyorligini rivojlantirish.

Hayotning boshqa davrlari bilan taqqoslaganda, o‘smirlik va erta balog‘at yoshida operativ xotira va e‘tiborni almashtirish, og‘zaki-mantiqiy vazifalarni hal qilish va hokazolarning eng yuqori tezligi qayd etilgan. Biz o‘smirlik davrida biologik, psixologik va ijtimoiy rivojlanishning barcha oldingi jarayonlariga asoslangan eng yuqori "cho‘qqi" natijalarga erishish qayd etilganligini ta‘kidlaymiz.

O‘smirlik va erta balog‘at yoshi o‘ziga xos kognitiv xususiyatlarga ega. O‘smirlik davrida mavhum-mantiqiy fikrlash rivojlanadi. J. Piagening fikricha, o‘smirlik "rasmiy" operatsiyalar bosqichiga to‘g‘ri keladi. Bu yerda fikrlash mavhum va faraziy xususiyat kasb etadi. Rasmiy fikrlash odamga nafaqat ma’lum, balki qarama-qarshi faktlar bilan ham shug‘ullanish imkonini beradi. Ushbu bosqichda introspektsiya inson uchun mavjud bo‘ladi, ya’ni "fikrlar haqida o‘ylash" qobiliyati, buning natijasida o‘z-o‘zini anglashning o‘sishi mumkin [5].

J.Piajening izdoshi L.Kolberg axloqiy rivojlanish bosqichlarini o‘rgandi. U axloqiy rivojlanishning uch bosqichini ajratib ko‘rsatdi: an‘anaviylikdan oldingi - (ahloqdan oldingi), an’anaviy. O‘smirlik, uning fikricha, an’anaviy bosqichdan post-an’anaviy bosqichga o‘tish imkoniyatini o‘z ichiga oladi. Natijada, o‘smirlik davrida - erta balog‘at yoshida odamlar o‘z mulohazalari va vaziyatlarni mustaqil ravishda ishlab chiqilgan va qabul qilingan tamoyillar asosida baholaydilar. Shu bilan birga, an‘anaviylikdan keyingi bosqichda vaziyat to‘g‘risidagi qaror yo ijtimoiy shartnoma va demokratiya tamoyillari asosida yoki umuminsoniy tamoyillar asosida qabul qilinadi. Bu o‘tish odamlarning kognitiv rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Biroq, L. Kolbergning fikriga ko‘ra, o‘tish sodir bo‘lmasligi mumkin va odam an‘anaviy bosqichda qoladi, qarorlar boshqa odamlarning roziligini olish istagi asosida yoki o‘rnatilgan tartib va hokimiyatni hurmat qilish asosida qabul qilinadi [5]. Demak, bu yoshda shaxsning axloqiy barqarorligi va o‘zini o‘zi boshqarishi yanada to‘liq va mazmunli bo‘ladi.

V.Peri o‘smirlik va erta balog‘at yoshidagi intellektual xususiyatlarning o‘zgarishi qonuniyatlarini kuzatdi va o‘quvchilar misolida tafakkur o‘zgarishining quyidagi bosqichlarini aniqladi. Birinchi bosqich haqiqatni izlash va bilimga intilish bilan tavsiflanadi[6]. Talabalar o‘zlarining ta‘lim tajribasini va atrofdagi dunyoni dualistik tarzda izohlaydilar. Dunyo ular uchun yaxshi yoki yomon. Bu bosqichdagi talabalar o‘qituvchilarning vazifasi o‘qitish, o‘quvchilarning vazifasi esa vijdonan o‘qish, deb hisoblaydilar. Ikkinchi bosqichda talabalar turli fikrlar va qarama-qarshi fikrlarni allaqachon bilishadi va qabul qilishadi. Bitta hodisaga turli tomonlardan yondashish mumkinligini anglab yetadi. Uchinchi bosqichda fikrni shakllantirish zarurati tug‘iladi. Talabalar o‘z maqsadlari, qadriyatlari, turmush tarzini tanlash uchun javobgarlikni olishga tayyor. Shunday qilib,

O‘smirlik davrida irodali sohaning faol rivojlanishi ham mavjud. o‘z-o‘zini hurmat qilish va unga bo‘lgan ehtiyoj bor [7, 8]. Shu bilan birga, bir qator qiyinchiliklar paydo bo‘ladi. Masalan, o‘zlarining mustaqilligini ta‘kidlashga harakat qilib, ular ko‘pincha vaziyatlar ta‘siri ostida dürtüsellik bilan qandaydir tanlov qilishadi. Yoshlar o‘zlarining mustaqillik cheklovlarini og‘riqli idrok etishga moyil, ammo Yu.N. Kulyutkinning ta’kidlashicha, ularning ichki o‘zini o‘zi boshqarishi hali ham etarli darajada rivojlanmagan [9].

O‘smirlik davrida motivatsion soha ham o‘zgaradi. Xulq-atvor motivlarining o‘zgarishi aniqlanadi, bu hayotda yuzaga keladigan shaxsiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlar bilan bog‘liq [10].

Yu.N. Kulyutkinning so‘zlariga ko‘ra yoshligi - erta balog‘at yoshi - mustaqil qarorlar qabul qilishda tajriba orttirish davri. Aynan shunday tajribani o‘zlashtirish bilan shaxsning o‘zini o‘zi belgilashi o‘z hayotining mazmunini anglash, kelajakdagi hayot yo‘lini oldindan bilish, real hayot rejalarini shakllantirish shaklida sodir bo‘ladi [11].

O‘z taqdirini belgilashning asosiy tendentsiyalari, birinchi navbatda, kognitiv va affektiv soddalikdan murakkablikka o‘tishdir. Ikkinchidan, shaxsiy mas‘uliyatsizlikdan mas‘uliyatga

qadar. Uchinchidan, qaramlikdan avtonomiya va o‘zaro bog‘liqlik. To‘rtinchidan, impulsivlikdan o‘zini o‘zi boshqarishga va tashqi nazoratdan ichki nazoratga o‘tish mavjud [12].

O‘smirlik va erta etuklikni o‘rganishda hissiy sohada ham ba‘zi o‘zgarishlar qayd etiladi. Identifikatsiya mexanizmi - izolyatsiya yangi rivojlanishni oladi. “Boshqalarning holatiga hamdard bo‘lish, bu holatlarni o‘zinikidek his-tuyg‘u bilan boshdan kechirish qobiliyati”[13]. Aksariyat odamlar uchun o‘smirlikdan o‘smirlik davriga o‘tish yaxshilangan muloqot qobiliyatlari va umumiy hissiy farovonlik bilan birga keladi.

Emotsional intellekt (EID) diagnostikasining mualliflik usuli ishlab chiqildi va sinovdan o‘tkazildi. Toronto aleksitim shkalasi kabi mashhur usullar yordamida A.V. Sadokova va P.M. Voronkina, McCrae-Costning besh faktorli so‘rovnomasi, MDEI tasdiqlandi. MDEIning izchilligi, ishonchliligi va haqiqiyligining qoniqarli ko‘rsatkichlari olindi.

Xulosa. Olingna tadqiqot isarimizga qarab biz, emotsional intellektning yoshga va jisnga bog‘liq ekanligini aniqladik, ushbu tadqiqtimiz davomida o‘spirinlar tomonidan hissiy intellektning o‘zgarish holatlari ijtimoiy muhit, jamiyat, atrof-muhitning ta‘siri natijasida inbatga olinishi ehtimol. Bizning topilmalarimiz boshqa tadqiqotlar natijalariga mos keladi. Xususan, shunga o‘xshash ma’lumotlar I.N. Andreeva (2007). Ularning so‘zlariga ko‘ra, qizlar o‘g‘il bolalarga qaraganda his-tuyg‘ularni yaxshiroq tushunishadi va ularda hissiy ong, empatiya va boshqalarning his-tuyg‘ularini yanada samaraliroq tan olish qobiliyati aniqroq.

Boshqa tadqiqotlarda (L.V. Kulikov, 1997) ayollarda hissiy soha erkaklarnikiga qaraganda ancha farqlangan va murakkabroq ekanligi aniqlangan. Ko‘pgina tadqiqotlar erkaklar va ayollarning hissiy sohalarida aniq farqlarni aniqladi (Shafranskaya (1973); E. Makkobi va K. Jeklin (1974); I. M. Eliseeva va boshqalar (1981); A. I. Zaxarova (1995), P. A. Kovaleva (1996). V. A. Chiker hammualliflar bilan (1998), M. S. Ponomareva (2001), V. P. Plotnikov hammualliflar bilan (2001), F. Zimbardo (2001), E. P. Ilyin va V. G. Pinigin (2001) va boshqalar). Shunday qilib, bizning natijalarimiz yana ayollarda hissiy intellektning rivojlanishi yuqori ekanligini ko‘rsatdi, ehtimol ularning an‘anaviy ijtimoiy roli va onalik funktsiyasi bilan bog‘liq.

Boshqa tomondan, bizning ma’lumotlarimizning boshqa mualliflarning natijalari bilan muvofiqligi biz hissiy intellektni o‘rganish uchun ishlab chiqqan diagnostika vositasi - Hissiy intellekt diagnostika metodologiyasining haqiqiyligini yana bir bor ko‘rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob halqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 3 b.
2. Otamuratov, R. U. (2023). Internet ijtimoiy tarmoqlari foydalanuvchilari faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bilan shaxsiy xususiyatlarning aloqasi. *MedUnion*, *2*(1), 177-182.
3. Uskanovich, O. R., & Abdurazakovna, O. S. (2023). OILADA AYOLNING PSIXOLOGIK SAVODXONLIGINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Journal of new century innovations*, *25*(4), 72-77.
4. Uskanovich, OR, & Abdurazakovna, OS (2023). INSON ONGINI OZIQLANTIRISH. *Yangi asr innovatsiyalari jurnali* , *25* (4), 67-71.
5. Uskanovich, Otamuratov Rustam, Otamuratova Sarvinoz Abdurazakovna, Ibodullayeva Nodira. "VIRTUAL MUHITDA O'ZARO SAMARALI TA'SIRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI." *Yangi asr innovatsiyalari jurnali* 25.4 (2023): 62-66.
6. Otamuratov, R. U. (2023). Internet ijtimoiy tarmoqlari foydalanuvchilari faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bilan shaxsiy xususiyatlarning aloqasi. *MedUnion*, *2*(1), 177-182.
7. Otamuratov R., Otamuratova S. O‘smirlarda kasbiy o‘zligini anglashiga xavotirlanishning ta’siri., O‘zMU XABARLARI., MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI ILMIY JURNALI., 2023 1/1 Ijtimoiy gumanitar fanlar turkumi, 140-144 b., Toshkent 2023.
8. Uskanovich, O. R. (2022). PSIXOLOGIYADA XAVOTIRLANISHNING ILMIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 494-498.

9. Otamuratov R.U. O‘SMIRLARDAGI KASBIY O‘ZLIGINI ANGLASHIDAGI XAVOTIRLANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI // CARJIS. 2022. №Special Issue URL: https://cyberleninka.ru /article/n/o-smirlardagi-kasbiy-o-zligini- anglashidagi-xavotirlanishning- psixologik-xususiyatlari (дата обращения: 30.01.2023).
10. Otamuratov R.U., Ochilova M. EMOTSIONAL INTELEKT TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIK O‘ZIGA XOSLIGI // CARJIS. 2022. №Special Issue 1. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/emotsional-intelekt-tushunchasining-psixologik-o-ziga-xosligi (дата обращения: 30.01.2023).
11. Otamuratov, R., & Otamuratova, S. (2023). INTERNETNING SHAXSGA TA’SIRI MUAMMOSINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *3*(1).
12. Otamuratov, R., & Otamuratova, S. (2023). VIRTUAL MUHITNING SHAXSGA TA’SIRINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *3*(1).
13. Otamuratov, R., & Otamuratova, S. (2023). VIRTUAL MUHITNING SHAXSGA TA’SIRINING HISSIY OMILLARI. *Журнал Педагогики и психологии в современном образовании*, *3*(1).

MULTIMEDIA TEXNOLOGIYALARNI ELEKTRON DARSLIKLAR YARATISHDA QO‘LLASH

Alimov Fayzulla – JVPYMO‘ milliy markazi katta o‘qituvchisi

Annotasiya. Maqolada elektron ta’lim uchun elektron darslik yaratishda multimedia texnologiyalarni qo‘llash, elektron darslikning fanni o‘qitishdagi afzalliklari va samaradorligi, elektron darslik yaratish tamoyillari va standartlariga amal qilish tafsilotlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: elektron ta’lim, elektron darslik, multimedia texnologiyalari, afzallik, samaradorlik, tamoyil va standartlari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются роль и место применения мультимедиа технологий в электронных учебниках, а также рассматриваются требования к электронным учебникам, преимущества применения электронных мультимедиа учебников.

Ключевыеслова: электронное образование, электронные учебники, мультимедийные технологии, преимущества, роль.

Annotation. This article written about role and a place (media) multimedia technology in e-learners. Considered requirementsfor electronic books. The benefits of e-learners with multimedia technology.

Key words: Electronic education, electronic textbooks, technology, advantages, role.

Multimedia tushunchasi XX asrning 90-yillari boshida hayotimizga kirib keldi. Multimedia o‘zi nima, degan savol tugiladi. Ko‘pgina mutaxassislar bu atamani turlicha tahlil qilishmoqda. Bizning fikrimizcha, multimedia -informatikaning dasturiy va texnikaviy vositalari asosida audio, video, matn, grafika va animasiya (ob’yektlarning fazodagi harakati) efektlari asosida o‘quv materiallarini o‘quvchilarga yetkazib berishning mujassamlangan holdagi ko‘rinishidir. Rivojlangan mamlakatlarda o‘qitishning bu usuli, hozirgi kunda ta’lim sohasi yo‘nalishlari bo‘yicha tatbiq qilinmoqda. Xatto, har bir oila multimedia vositalarisiz o‘quv hordiq chiqarmaydigan bo‘lib qoldi. Hozirgi kundaesa sotilayotgan har bir kompyuterni multimedia vositalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

Kompyuterlarning XX asrning 70-yillarida ta’lim sohasida keng qo‘llash yo‘lidagi urinishlar zoya ketganligi, avvalombor, ular unumdorligining nihoyatda pastligi bilan bog‘liq edi. Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, multimediavositalari asosida o‘quvchilarni o‘qitish ikki barobar unumlidir va vaqtdan yutish mumkin. Multimedia vositalari asosida bilim olishda 30% gacha vaqtni tejash mumkin bo‘lib, olingan bilimlar

esa hotirada uzoq muddat saqlanib qoladi. Agar o‘quvchilar berilayotgan materiallarini ko‘rish (video) asosida qabul qilsa, axborotni hotirada saqlab qolishi 25-30% oshadi. Bunga qo‘shimcha sifatida o‘quv materiallari audio, video va grafika ko‘rinishida mujassamlashgan holda berilsa, materiallarni xotirada saqlab qolish 75% ortadi.

Multimedia vositalari asosida o‘quvchilarni o‘qitish quyidagi afzalliklarga ega:

•berilayotgan materiallarni chuqurroq va mukammaliroq o‘zlashtirish imkoniyati bor;

•ta’lim olishning yangi sohalari bilan yaqindan aloqa qilish ishtiyoqi yanada ortadi:

•ta’lim olish vaqtini qisqarishi natijasida vaqtni tejash imkoniyatiga erishish;

•olingan bilimlar kishi xotirasida uzoq muddat saqlanib, kerak bo‘lganda amaliyotda qo‘llash imkoniyatiga erishiladi.

Hozirda respublika ta’lim tizimida o‘qituvchi-tinglovchi va o‘zaro tinglovchilar aloqasini yo‘lga qo’yish maqsadida ikki tomonlama kommunikasion texnologiyalar keng qo‘llanila boshladi. Bunda masofadan o‘qitish tizimini Internet imkoniyatlaridan keng foydalangan holda taqsimlash ko‘zda tutilgan.

Bugungi kunda masofadan o‘qitishning bir nechta modellari ishlab chiqilgan. Bulardan biri Internet texnologiyalari orqali elektron qo‘llanmalarni ularda joylashtirish va ulardan foydalanishni tashkil qilish bo‘lsa, ikkinchisi har xil elektron darsliklarni tayyorlash va ularni CD lar orqali foydalanishni tashkil qilish hisoblanadi.

O‘quv adabiyotlarining yangi avlodlarini yaratish tamoyillari va ularni tayyorlash mexanizmlarini belgilash maqsadida Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan O‘quv adabiyotlarining yangi avlodlarini yaratish konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Ushbu konsepsiyaning asosiy vazifalariga o‘quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish uchun ilmiy goyaviy,uslubiy-didaktik, psixologik,sanitariya-gigenik talablarini ishlab chiqish, o‘quv adabiyotlaridan to‘g‘ri va rasional foydalanish maqsadida ularning mavjud shakllari va turlariga aniq ta’riflar berish hamda mamlakatimiz miqyosida zamonaviy o‘quv adabiyotlarini tayyorlash bo‘yicha dasturlarni amalga oshirish uchun strategik masalalar ko‘lamini aniqlash kabilar kiritilgan.

Multimediali o‘qitishda o‘quv adabiyotlaring yangi avlodini yaratishga qo‘yiladigan talablar muhim bo‘lib, quyidagi ko‘rinishga ega: oliy ta’lim tizimi uchun o‘quv adabiyotlarining yangi avlodini yaratish konsepsiyasida kadrlar tayyorlash milliy modeliga muvofik oliy ta’lim tizimida o‘quv adabiyotlari ta’lim turlari uchun tasdiqlangan Davlat ta’lim standartlari va fanlar bo‘yicha uzviy bog‘langan o‘quv dasturlari asosida tayyorlanishi, bunda muayyan fanning o‘quv adabiyotlari mazkur ta’lim turida o‘qitiladigan boshqa fanlar bilan bog‘liqligini, boshqa ta’lim turlarida ushbu fanning o‘quv dasturlaridagi uzviylikni ta’minlash hamda o‘quv adabiyotlari belgilangan tartibda har tomonlama ekspertizadan o‘ishi nazarda tutilgan.Har bir ta’lim turi uchun yaratilgan o‘quv adabiyotlariga psixologik-pedogogik, uslubiy-didaktik, sanitariya-gigenik va boshqa talablar alohida belgilab qo‘yilishi ko‘rsatilgan.

Elektron o‘quv adabiyotlari bilim oluvchilarning tasavvurini kengaytirishga, dastlabki bilimlarini rivojlantirishga va chuqurlashtirishga, qo‘shimcha ma’lumotlar bilan ta’minlashga mo‘ljallangan bo‘lib, ko‘proq chuqurlashtirib o‘qitiladigan fanlar bo‘yicha yaratilishi maqsadga muvofiq. Uzluksiz ta’lim tizimida fan va texnologiyalarning rivojlanishi sari mazmuni tez o‘zgaruvchan, chuqurlashib o‘qitiladigan, kasbiy va maxsus fanlar bo‘yicha asosan kam adadli elektron o‘quv adabiyotlari tayyorlanadi. O‘quv adabiyotlarining mazmuni bilim oluvchilarda mustaqil va erkin fikrlash, olingan bilimlarni bosqichma-bosqich boyitish, mukammallashtirib borish, mustaqil ta’lim olish, yangi bilimlarni o‘quv adabiyotlaridan izlab topish ko‘nikmalarini hosil qilishni ta’minlashi kerak.

Mutaxassislarning fikricha insonning eshitish a’zolariga nisbatan ko‘rish a’zolari yordamida besh marotaba ko‘p ma’lumotlarni eslab qolish mumkin. Sababi eshitish a’zolariga nisbatan ko‘rish a’zolaridan olinayotgan ma’lumotlar qayta kodlashtirilmay to‘gridan-to‘gri xotiraga o‘tadi va saqlanadi. Elektron darslik (ED) an’anaviy darslikka

nisbatan o‘quv materiallarini namoyish qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. ED o‘quvchilarning ko‘proq mustaqil ishlashlari uchun muljallangan didaktik funksiyalarni bajarish bilan bir qatorda o‘quv jarayoniga qo‘yilgan barcha talablarga javob berishi kerak. ED haqida gapirilganda, ularning psixologik, estetik, ergonomik, gigenik va metodik-psixologik tomonlarini ham e’tiborga olish lozim bo‘ladi. Buning sababi inson organizmi elektron ko‘rinishdagi ma’lumotlarni qabul qilishni o‘ziga xos xususiyatlarini talab qiladi. Ammo shunday psixologik to‘siqlar bo‘lishi mumkinki, o‘quvchilar kompyutyer ekranidagi ma’lumotlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri qabul qila olmasliklari mumkin. Ma’lumotlarni qabul qilishda uning faqat mazmuni emas, balki o‘lchami, harflarning ko‘rinishi, rangi va tasvirning harakati kabi faktlar xam muhim rol o‘ynashi mumkin. Shuning uchun ED ning matni o‘zining xususiyatiga ega bo‘lishi kerak. O‘quvchilarning ma’lumotlarni qabul qilish uchun ED dagi o‘ziga xos xususiyatlar, ya’ni uchib-yonish, rangni ajratib ko‘rsatish, tagiga chizib qo’yish, ovoz kabi vositalar ta’sir etishi mumkin.

Shu narsani esdan chiqarmaslik lozimki, bunday vositalarning ko’p miqdorda bo‘lishi insonning sog‘ligiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. ED ni yaratishda yana bir muhim muammo bu foydalanuvchilarga qancha miqdorda ma’lumot berish mumkinligi bilan bog‘liq. Odatda, inson organizmi tashqaridan kelayotgan ma’lumotlarga nisbatan moslashishni talab etadi. ED lar bilan ishlashda mashq qilish rejimida yoki ko‘proq mustaqil ishlash soatlarida foydalanish maqsadga muvofiq. Ma’lumki, ma’lumotlarni ortiq darajada qabul qilishni ularning diqqatini jalb qilmaydi. Bu muammolarni sifatini oshirish va bundan tashqari ED da bir qator imkoniyatlar yaratish lozimki, ular yordamida ko‘pgina parametrlarni o‘zgartirish mumkin bo‘lsin. Masalan, ovozni o‘chirib qo’yish, pasaytirish, ko‘tarish, ranglarni o‘zgartirish va xokazo. Shunday qilib, EDlarni ta’lim jarayoniga tadbiq etishda ularning pedogogik tomonlaridan tashqari psixologik, erganologik va gigenik tomonlarini e’tiborga olgan xolda tadbiq etish o‘quvchilarni intellektual qobiliyatlarini va ularning bu jarayonda faol ishtirok etishini ta’minlaydi. Oddiy darslikdan EDning afzalligi uning «intellyektual» kuchga ega bo‘lishi bilan bir qatorda ma’lumotlarni o‘z vaqtida va kerakli joyda taqdim etish imkoniyatidadir.

ED kompyuterli o‘quv uslubini qo‘llashga va fanga oid o‘quv materialining har tomonlama samarador o‘zlashtirilishiga asoslangan o‘quv adabiyoti bo‘lib, konsepsiyaga ko‘ra to‘rt toifaga bo‘lingan:

I toifa: o‘quv materialini faqat verbal (matn) ko‘rinishda taqdim etadigan;

II toifa: o‘quv materialini verbal (matn), ikki o‘lchamli grafik shaklida taqdim etadigan;

III toifa: «multimyedia» (multimedia — ko‘p uslubli) darsligi, ya’ni ma’lumot uch o‘lchamli grafik ko‘rinishda, ovozli, video, animasiya va qisman verbal (matn) shaklida taqdim etiladigan multimediali ED;

IV toifa: material ovozli va uch o‘lchamli fazoviy ko‘rinishda bo‘lib qolmasdan, taktik (xis qiluvchi, seziladigan) hususiyatli ma’lumotlar vositasida bayon qilinib, o‘rganiluvchi «ekran olamida» stereo nusxasi tasvirlangan real olamga kirish va undagi ob’yektlarga nisbatan harakatlanish tasavvurini yaratadigan ED.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, barcha toifadagi EDlar o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishda va talabalarning mustaqil bilim olishlari hamda masofadan o‘qitishni tashkil qilish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdukodirov A.A., Pardayev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. -T.: Fan, 2009.

2. М.В.Воронов, В.И.Пименов. Мультимедийные технологии и дистанционное обучение. 2000. № 1(12). С. 67-69.

3. Сляднева Н.А. Вузовская подготовка специалистов по электронному бизнесу и мультимедиа технологиям //Информация для всех: Культура и

технологии информационного общества: Материалы междунар. конф. EVA'2002. 2-7 декабря 2002 г./ М-во культуры РФ, Центр ПИК. - М., 2002

4. Web texnologiya asosida elektron axborot ta'lim resurslarini yaratish va ularni amaliyotga joriy etish / Muslimov N.A., Sayfurov D.M., Usmonboeva M.H., To'rayev A.B. – T.: "Sano" nashriyoti, 2015

5. Rustamova N. Mediata'lim va mediamadaniyat: nazariya va amaliyot. –T. "Muharrir" 2015;

6. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. – T.: "Sano standart" nashriyoti, 2015. – 81-b.

Elrktron ta'lim resurslari:

1. http://www.wikipedia.org.
2. http: //www.edu.uz
3. http: //www.ziyonet.uz.
4. http: // www.kitob.uz

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHLARINING TA'LIM-TARBIYA JARAYONIGADGI PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Xaydarov Sherzodbek Xomidovich Jizzax viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi o'qituvchisi, O'zbekiston Telefon: +998(99)-048-81-12, elektron pochta: haydarovsherzodbek672@gmail.com

ANNOTATSIYA

Tarbiya keng ma'nodagi yoshlarni, insonlarni ob'ektiv va sy'bektiv ta'sirlar orasida axloqiy, aqliy, amaliy, jismoniy shakllanish jarayonidir. Bola o'qishni, tarbiya olishni istaydi, ulg'ayib jamiyat hayotida faol ishtirok etishni xoxlaydi. Pedagog uni qay usulda, qanday munosabatlar sharoitida, qanday pedagogik jarayonda tarbiyalash lozimligini bilish kerak. Shu bilan birga bola o'zini o'zgartirishda faol ishtirokchi ekanligini ham unutmasligi kerak.

Kalit so'zlari: Tarbiya masalasi, ob'ektiv va sy'bektiv ta'sirlar, axloqiy, aqliy, amaliy, jismoniy shakllanish, 'qituvchi - do'st, murabbiy, yo'lboshlovchi, tarbiyachi, ibrat - namuna usuli, ishontirish, tushuntirish, uqtirish, rag'batlantirish.

АННОТАЦИЯ

Воспитание в широком смысле-процесс нравственного, умственного, практического, физического становления молодежи, людей среди объективных и субъективных воздействий. Ребенок хочет учиться, получать воспитание, взрослеть и активно участвовать в жизни общества. Педагог должен знать, каким способом его воспитывать, в каких условиях взаимоотношений, в каком педагогическом процессе. При этом ребенок не должен забывать и о том, что он является активным участником самоизменения.

Ключевые слова: проблема воспитания, объективные и субъективные влияния, моральное, умственное, практическое, физическое формирование, "друг - Пощечина", тренер, проводник, наставник, метод наглядного примера, убеждение, объяснение, убеждение, поощрение.

ANNOTATION

Upbringing is a process of moral, mental, practical, physical formation of young people, people in a broad sense, among objective and sy'bective influences. The child wants to study, be brought up, grow up and actively participate in the life of society. It is necessary to know in what way, in what relationship conditions, in what pedagogical process it is necessary to educate the educator. At the same time, the child should not forget that he is an active participant in self-transformation.

Keywords: issue of upbringing, objective and sy'bective influences, moral, mental, practical, physical formation, 'teacher - friend, coach, guide, educator, lesson - pattern method, persuasion, explanation, encouragement, encouragement.

“Tarbiya qancha mukammal bo’lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi ” - deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal bo‘lishi uchun esa bu masalada bo‘shliq paydo bo‘lishiga mutlaqo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi.

Sh. Mirziyoyev

Tarbiya masalasi hamma davrlarda ham o‘ziga xos dolzarbligi bilan ahamiyatli bo‘lgan. Chunki bugun unib-o‘sib kelayotgan avlod istiqboldagi taraqqiyotni ta’minlovchi asosiy kuch hisoblanadi. Shu nuqta-nazardan yosh avlodni voyaga etkazishda tarbiya masalasi har doimgidek dolzarb bo‘lib qolaveradi.

Tarbiya keng ma’nodagi yoshlarni, insonlarni ob’ektiv va sy’bektiv ta’sirlar orasida axloqiy, aqliy, amaliy, jismoniy shakllanish jarayonidir. Bola o‘qishni, tarbiya olishni istaydi, ulg‘ayib jamiyat hayotida faol ishtirok etishni xoxlaydi. Pedagog uni qay usulda, qanday munosabatlar sharoitida, qanday pedagogik jarayonda tarbiyalash lozimligini bilish kerak. Shu bilan birga bola o‘zini o‘zgartirishda faol ishtirokchi ekanligini ham unutmasligi kerak. O‘quvchilar yaqin kishilarining munosabatlarini yaxshi bilsa, bu unga ishda yordam bersa, shundagina bola pedagogik o‘tkazishga ochiq va moyil bo‘ladi. O‘qituvchi - do‘st, murabbiy, yo‘lboshlovchi bo‘lgandagina o‘quvchilar o‘zlarining ichki olamlarini ochib ko‘rsatadilar. Tarbiya - tarbiyachi va tarbiyalanuvchi faoliyatlarini o‘z ichiga olgan ikki yoqlama jarayon. Tarbiyachilar - bilim va tarbiyaga ega bo‘lgan kishilar, tarbiyalanuvchilar - bilim va tajriba o‘rganuvchi yoshlardir. Demak, tarbiya usuli - tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning hamkorlikdagi faoliyat va o‘zaro ta`sir ko‘rsatish usullaridir. Ta’lim usullari singari tarbiya usullari ham alohida qismlarga bo‘linadi. Masalan, o‘qituvchi sinfda birinchi marta sinf xonasini tozalash uchun uyushtirmoqda. Bolalarga ish bo‘lib berishdan avval u lattani qanday qilib ho‘llash, partalarni va polni qanday qilib artish haqida gapirib, ko‘rsatib beradi. O‘qituvchining so‘zi bu yerda uslub hisoblanadi. Usul va uslub bir-biri bilan o‘zaro bog‘langan holda pedagogik jarayon mohiyatiga ko‘ra bir-biriga o‘tib turishi kerak. O‘qituvchilarning jamoa va individual faoliyatlarini maqsadga muvofiq tashkil qilish uchun tarbiya shakllaridan foydalaniladi. Masalan: sinf majlisi, yig‘ilishlar, ertalabki yig‘in, to‘garak ishlari va boshqalar. Shunday qilib, tarbiya jarayonida o‘qituvchi yakka o‘quvchi yoki sinf jamoasi manfaati yo‘lida biron - bir tarbiyaviy masalani hal qilish uchun o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini, tarbiyalanganlik darajalarini, pedogogik vaziyat xarakterini hisobga olgan holda ta’sir etish shakllari majmuasiga tarbiya metodi deyiladi. Tarbiya g‘oyatda murakkab jarayon bo‘lib, har davrning ijtimoiy - siyosiy hayotini o‘zida aks ettiradi. Uning usullari, vosita va omillari asrlar davomida shakllanib, o‘zini oqlagan urf-odatlar an’anaga aylanadi. Binobarin, tarbiyada har bir xalqning o‘z udumi, usuli tarixan shakllangan va tajribada sinalgan dunyoqarashi tarbiya vositalari bo‘ladi, shuning uchun tarbiya milliy va tarixiy zamindan uzilmasligi kerak. O‘qituvchi sinfda, o‘quvchilar jamoasida bo‘lgan vaqtlarda quyidagi metod ya’ni usullardan foydalanishi mumkun: ibrat - namuna usuli, ishontirish, tushuntirish, uqtirish, rag‘batlantirish va jazolash. Bolalar tarbiyasida ibrat — namunaning o‘rni kattadir. Namuna yoki ibrat usuli bolalardagi taqlidchanlikka asoslanadi. Taqlid boshqalarning xulq-atvorini, yurish-turishini ongli yoki ixtiyorsiz ravishda takrorlash demakdir. Shuning uchun o‘qituvchilar, tarbiyachilar va otaonalarning o‘zlari hammadan oldin bolaga namuna bo‘lmoqlari, o‘zlarida eng yaxshi fazilatlarni aks ettirmoqliklari lozim. Bu borada muhtaram prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi xitoblari o‘rinlidir. “Yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana bu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o‘g‘il-qizlarimiz amal qilishlarini juda-juda istardim. Mana, ulug‘ ajdodimiz nima deb yozganlar: “Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo‘lishi, baxtli bo‘lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo‘lishi yoki zaif bo‘lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e’tibordan qolib, o‘zgalarga tobe va qul, asir bo‘lishi ularning o‘z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog‘liq”. Demak, jamiyat taraqqiyoti, Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi uchun xizmat qiladigan vijdoni pok, iymoni butun, sofdil, vatanparvar, xalqsevar, mard, har tomonlama sog‘lom, intellektual salohiyatli, bir so‘z bilan aytganda ma’naviy kasbiy barkamol mutaxassislarni tayyorlash davr talabi ekan. Bu ishni amalga oshirish esa barchamizning

vatan oldidagi muqaddas burchimizdir. Shunday ekan, yoshlarimiz tarbiyasiga doimo e‘tiborli bo’laylik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Jismoniy va ma’naviy yetuk yoshlar – ezgu maqsadlarimizga yetishishda tayanchimiz va suyanchimizdir “Xalq so’zi” gazetasi. 2017 yil 1 iyul.

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taqaqqiyot yo’limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko’taramiz. 1-jild. T. “O’zbekiston”, 2017, 124-bet.

3. Hamrayev Sh. Tarbiyaviy ishlar. Ma’ruzalar matni. Qarshi, Nasaf 2006.

MAKTAB TA’LIMI TIZIMIDA MNEMONIK USULLAR HAMDA MUSTAHKAM XOTIRANI SHAKLLANTIRISH

Sa’dullayeva Mahfuza Husenovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti
“O’zbekiston tarixi” kafedrasi o’qituvchisi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada zamonaviy mnemonika doirasida xotirani kuchaytirish usullari va shaxsni rivojlantirish yondashuvlariga asoslangan tarixiy lug'atlarni yodlashning samarali usullarini izlash va qo'llash masalalari ko'rib chiqiladi. Jumladan maqolada qo’llanilgan barcha usullar o’z yangiligi bilan qiymatlidir. Mnemonika bu jumboqning kalitidir degan edi pedagog B. Rudenko. Bu jumboqlarni yechish esa mahoratli pedagoglarning vazifasidir. Zero bugun, Yangi O’zbekistonning Yangi Pedagoglaridan yangidan yangi metodlar qo’llab dars jarayonlarini olib borish talab etilmoqda.

KALIT SO’ZLAR. Assotsiatsiya, notiq, Mnemonika, texnika, vizual, mavhum ob'ektlar, Globus, kinestetik vakillik, semantik iboralar, Rim legion, induktif, deduktif, Guruhlash texnikasi, Zanjirlar, Hikoyalar, Qisqartmalar, Harf kodi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev rahnamoligida O‘zbekistonda yangi Uyg‘onish davri, ya’ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratish asosiy maqsad etib belgilandi. Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, “Biz Uchinchi Renessans masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo‘yib, uni milliy g‘oya darajasiga ko‘tarmoqdamiz”[7]. Zero ushbu bobokalonlarimiz bizga qoldirgan boy ilmiy-ma’naviy merosi bugungi kun yosh avlodlari uchun 3- RENESSANS poydevoridir. Ta’limning eng katta muvaffaqiyati ilmli o’quvchini tarbiyalash va zamonaviy kadr tarbiyalashdir. Qadimgi yunonlar, jamiki odamzot xotirasining assotsiatsiyalar bilan o'zaro ta'siri, ob'ektlar orasidagi barcha turdagi aloqalarni aniqlash va tuzatish qobiliyati kabi xususiyatlaridan iborat bo’lganligini va ulardan unumli foydalanganlari bizga ma’lum. Zero, Sitseron, Geradod, Gippakrat, Solon kabi buyuk notiqlarning xalq orasida mashhur bo’ilishllariga sabab ham aynan anashu assotsiyalashgan xotiralaridir. Oddiy hayotda biz ko'pincha yodlash jarayoniga e'tibor bermaymiz, ammo tadqiqotchilar ilmiy jihatdan isbotladilar: u yoki bu hayot ob'ekti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan narsa esda qoladi va kuchli assotsiativ aloqalarni hosil qilmaydigan narsalargina inson xotirasida qolmaydi, unutiladi.

Mnemonika texnikasi, mashqlar va texnikasi mnemonika ma'lumotlar bilan assotsiativ zanjirlarni yaratishga yordam beradigan turli xil texnika va texnikalarga ega.

"Mnemonika - iloji boricha ko'proq ma'lumot, faktlarni yodlashni osonlashtiradigan texnikalar to'plami; asosan uyushma qonunlariga asoslanadi". Assotsiatsiyalarni shakllantirish-bu mavhum ob'ektlar va faktlarni (masalan, iani o'rganishda chet tilidagi so'z boyligini) vizual, eshitish yoki kinestetik tasvirga ega bo'lgan tushunchalar va tushunchalarga almashtirishning qiziqarli jarayoni, ya'ni bu ob'ektlarni xotirada mavjud bo'lgan ma'lumotlar bilan "bog'lash" jarayonidir, har xil turdagi modifikatsiyalar.

Maktablarda asosiy muammolar o'quvchilarini o'qitishning natijalari samarasiz yakun topishidir. Shu bois xotiraning rivojlanish darajasiga e’tibor qaratish muhim. Darsda o'qituvchining asosiy faoliyat jarayonlari bolalar xotirasini rivojlantirishga yordam berishi kerak. Faqat ichki motivatsiyani rivojlantirgan talabalar muammolarni mustaqil ravishda hal qilishadi.V. F. Shatalov[8]

[7] **https://uza.uz/posts/295945**

[8] Эрдниев П.М., Эрдниев Б.П. Укрупнение дидактических единиц в обучении математике.1986.255 с

Eng ko'p mashq qilingan bilim jarayoni Xotira. Xotirani rivojlantirish uchun nimalar qilinadi? Asosiy sharti jismoniy mashqlar, ularni o’z vaqtida bajarish.

L. V. Cheremoshkina xotira rivojlanishining boshlang'ich nuqtasi o'qituvchi tomonidan sinfda yaratilgan vaziyatlar bo'lib, unda talaba yodlash muammosidan xabardor bo'ladi, ya'ni biror narsani eslab qolish zarurati va yodlashdagi qiyinchiliklar o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni tushunadi. Darsda birinchisiga qaraganda tez-tez sodir bo'lishi kerak bo'lgan ikkinchi shart-bu bolalar bilan turli xil usullarni ixtiro qilish, yodlash. Xotirani mustahkamlashning samarali usullaridan yana biri aynan mnemonika. Bu taexnika bugungi kunda diyarli butun dunyoda ommalashmoqda. Kozarenko V. A[9], Trapakova O. B[10], Cheremoshkina L. V.[11], kabi tadqiqotchilar bu usulni yanada oson va qulay texnikalari ustida taqdiqotlar olib borishgan.

Mnemonikaning qanday usullari mavjud?

Bular vizualizatsiya, tovush assotsiatsiyalari, kinestetik vakillik, modifikatsiyalar, bog'lanishlar va soddalashtirishlar. Ular sizga ma'lumotni eslab qolish va kerakli vaqtda uni xotira do'konidan "olib tashlash" imkonini beradi. Eng ko'p samarali usullar zanjirlar, qisqartmalar yoki qisqartmalar, hikoyalar, semantik iboralarni shakllantirish, harf kodi va fazoviy ma'lumotnoma. Keling endi ushbu talab qilinadigan usullarning har biri nimaga asoslanganligini muhokama qilsak:

Zanjirlar. Usul tasvirlarni ketma-ket ulash orqali ma'lumotlar ro'yxatini eslab qolishga imkon beradi. Agar siz Globus tarixi mavzusini tushuntirib bermoqchisiz

Ilk o’rta asrlarga sayohat darsi uyushtirasiz, unda Beruniy va Ulug’bekni 9-10 yoshli bola sifatida gavdalantiring va xarita rasmi tushirilgan koptokni tepayotganini muhokama qilsangiz ham bo’ladi. Voqelik ketma-ketligini uzmang. Tasavvurlarga erkinlik bering va o’ta tarixiylashtiring.

Hikoyalar. Bolalar uchun qiziqarli va juda qiziq bo’lgan o’ta kreatif usullardan biri. Bunda hikoyamiz o’ta kulguli va qiziq, xotirada saqlanishi kerak bo'lgan so'zlar asosida kreatif hikoya yaratishdir. Albatta hikoyangizni mashhur rus soborlari, Misr piramidalari, Rim legion, muz ustidagi jang kabi sahnalarida ko’rishiga imkon bering. Mavzuingizga ya’ni o’tilayotgan mavzuingizga tarixiylik faktlari asosida hikoyalar yarating.

Qisqartmalar. Ma'lumotni eslab qolish uchun so'zlarning birinchi harflari yodlangan atamalarning birinchi harflariga to'g'ri keladigan iboralarni o'ylab ko'ring. Yodlangan ma'lumotlarning boshlang'ich harflaridan semantik iboralarni shakllantiring. Biz bu usuldan doim foydalanganmaiz masalan: BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti), ChDPU (Chirchiq davlat pedagogika universiteti) kabi

Harf kodi. Yillar yoki sanalar harf kodiga tarjima qilinadi, unga ko'ra vizual birlashma tanlanadi. Masalan, raqamli kombinatsiyani eslab qolish kerak bo'lsa, har bir raqamga harfni **tayinlang: 1 — P(**az**), 7 — S(**em**)** va undan keyin o'xshashlik bilan. 17 raqamini eslab qolish uchun ikkita harfdan foydalaning **" R "** va **"S"**, so'z yarating **R**a**S**m**(** fotosur’at).

Fazoviy ma'lumotnoma. Ushbu usul ko'pincha o'qituvchilar va ma'ruzachilar tomonidan qo'llaniladi. Ma'ruzachi rejaning alohida nuqtalarini unga tanish bo'lgan xona buyumlar bilan "bog'laydi". Xonani va majburiy joylarni to'g'ri tartibda eslab, ma'ruzachi muhim narsani unutmasdan, bir tezisdan ikkinchisiga osongina o’tishga tizimlashtirib oladi. Ushbu mnemonika texnikasi ko'pincha Sitseron usuli yoki "xotira saroyi"deb nomlanadi. Uning asosiy jihati xotira saroyi uchun muhim bo’lgan xona qismini eslab qolish va assosasiyani to’g’ri qo’llashdir.

Guruhlash texnikasidan foydalanganda materialni biror bir asosga ko’ra guruhlarga bo’lish erak. Ushbu uslub quyidagi ko’nikmalarni rivojlantiradi: tushunchalarni aniqlash, umumlashtirgan holda yaratish, o’xshsashliklarni joylashtirish, tasniflash uchun asos va mezonlarni mustaqil holda tanlash, sabab-oqibat munosabatlarini o’rnatish, mantiqiy fikrlash, xulosa chiqarish (induktif, deduktif, o’xshashlik bo’yicha) va xulosalar chiqarish, ob’ektlar va hodisalarni ma’lum belgilar bo’yicha

[9] Kozarenko V. A. xotira va eslash usullari haqida hamma narsa. , 2015. - 218 p. [elektron resurs] http://mnemonikon.ru/kozarenko_1p.pdf

[10] Trapakova O. B. tarixni o'rganishda so'zlarni, xronologiyani va matnlarni yodlash usullari / / ochiq dars. Birinchi sentyabr. [Elektron resurs] https://urok.1sept.ru/articles/521751

[11] Cheremoshkina L. V. bolaning e'tiborini va xotirasini qanday rivojlantirish kerak / L. V. Cheremoshkina. - M.: Yurayt Nashriyoti, 2019. 277 s.

guruhlarga birlashtirish, taqqoslash, fikrlar va hodisalarni tasniflash, umumlashtirish, ikki yoki unda ortiq ob'ekt yoki hoodisalarni umumiy belgisini ajratib ko'rsatish va ularning o'xshashligini tushuntirishlardan iborat.

Tarix darslarida xotirani rivojlatirish uchun guruhlash usuli orqali quyidagi vazifalar berilishi mumkin: hukumdorlarni quyidagi guruhlarga bo'lish: XV asr hukumdorlari (Shohruhmirzo, Mirzo Ulug'bek, Abu Saidmirzo), XVI asr hukumdorlari (Boburmirzo, H.Bayqaro, Shayboniyxon, Ismoil Safafiy), XVII asr hukumdorlari (Imomqulixon, Avrangzeb, Shohjahon, Oliver Kromvel), shundan so'ng o'quvchilar o'zlariga hukumdorlarning nomllarini olishadi va bir-birlarini shu nom bilan chaqirishadi, har bir hukumdor o'quvchi asrlar nomi bilan atalgan qatorga o'tirishadi. Kiyingi darsda ular xuddi shu qatorlarda o'tirib hukumdorlarning qilgan ishlari, islohotlari haqidagi bilimlarini ulashishadi. Shunday qilib, bu texnikadan foydalanish mantiqiy va visual xotirani rivojlantiradi, ularni ta'surotlarini kengaytiradi, mantiqiy taffakurni shakllanishiga yordam beradi. Tarix darslarida guruhlash va sxematizatsiya usullaridan foydalanish ma'lumotlarni to'g'ri va ketma-ketlikda eslab qolish, ko'paytirish, jarayonlarning sabab va xulosalarini chiqarish imkonini beradi. Yan bir jihati borki bu yuqorida keltirilgan usullar mavzularning tarkibiga e'tibor bergan holda qo'llaniladi, bu usullarni barcha mavzularda ham qo'llab ketaverish joiz emas.

Xotirani yaxshilash uchun foydali usullardan yana biri "chapaqaylik" qo'l mashqini bajarishdir. Chapaqay insonlar uchun o'ng qo'lni, o'ngaqaylar uchun esa chap qo'lni mashqini bajarish, yani ishlatish talab etiladi. Bunday mashqlarni bajarish bilan miya ishlashni fuknksiyalari ortadi, xotira yanada mustahkam bo'lib tiklanadi, Masalan: kapalak rasmini olaylik o'ng qo'l bilan o'ng tomonini, chap qo'l bilan chap tomonini chizishni mashq qilish mumkin. Bu jarayon sabab inson xotirasi yanada mustahkamlanadi.

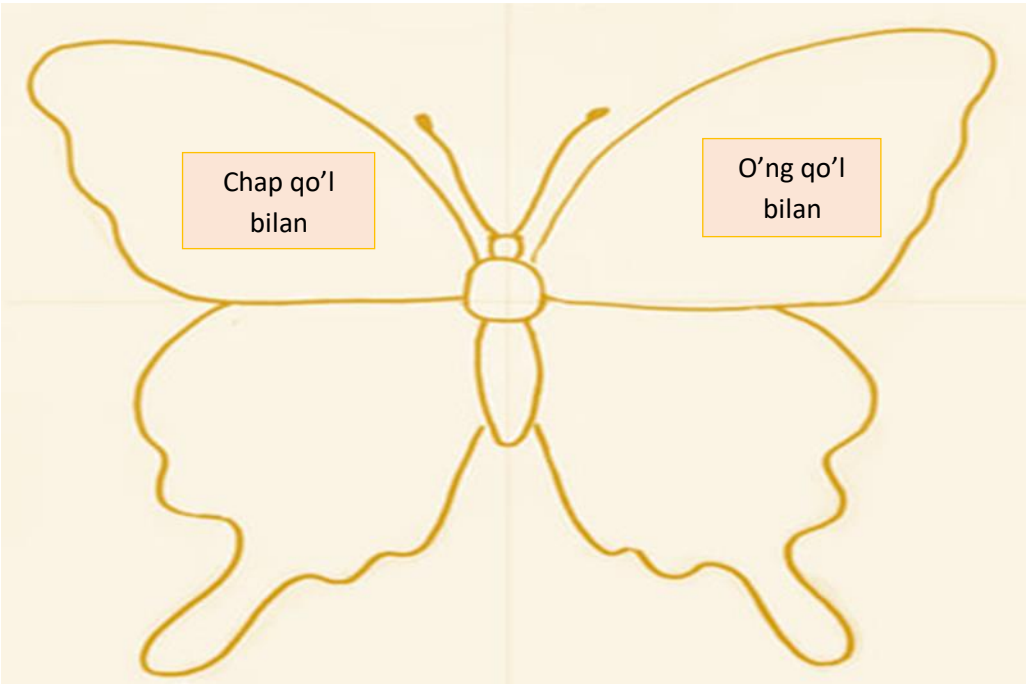

Tarixiy sana va voqealarni eslab qolishning yana bir usullariga to'xtalib o'tamiz. **Kartalar to'plami**. Birinchi bo'lib tasvirlarni yaratamiz "Qadimgi Misr xudolari" Ushbu mavzuda keltirilgan xudolarning barchasini suratlarini kartalarga tushuramiz old tomoniga, orqa tomoniga esa xudolar nomi va ular haqidagi ma'lumotlarni tushiramiz. Yangi mavzuni tushuntirish jarayoni va kiyingidarslarda uy vazifalarini so'rashda o'quvchilar eslab rasmlarga qarab xotirlab javob berishadi, bu usul xotirani eslash qobiliyatini oshiradi. Bu usul oliy ta'limda ham juda qo'l keladi sababi Misr xudolari juda ko'p va talabalar chalg'ib qolishlari mumkin, bu usulda esa eslash qobiliyati shakllanib, xotirlash kuchaygani sababli talabalar qisqa va aniq javob beraoladilar. [12]

[12] Ziganov M., Kozarenko V. Mnemonika. Vizual fikrlash asosida yodlash. M., 2000 yil. 3-b

Ta'limni bilimning ikki shakliga bo'lish mumkin: deklarativ va protsessual. Deklarativ ma'lumotlar o'z ichiga oladi ongli faktlar, epizodlar va ro'yxatlarni eslab qolish, shuningdek ularni saqlash, odatda o'rta muddatli lob va hipokampal tizimlar bilan bog'liq, chunki u voqealar haqidagi semantik va epizodik ma'lumotlarni kodlashni o'z ichiga oladi.

Protsessual bilimlar ushbu tizimdan alohida ishlaydi, chunki ular birinchi navbatda miyaning motor sohalariga tayanadi. Protsessual bilimlarning yashirin tabiati unga ma'lumotlarning mavjudligini ongli ravishda anglashdan tashqarida mavjud bo'lishiga imkon beradi. Har ikkala jarayon ham inson xotirasidagi ma’lumotlarga yaxshigina ta’sir ko’rsatadi. Tarix darslarida mavjud ma’ruzalar, matnlar, yillar, atamalar bundan mustasno emas albatta.

Xotirani mustahkamlash va to’g’rirog’i tarixiy xotirani shakllantirish ko’p ma’suliyat talab qiladi deb uylashimiz xato, biz undan faqat tizimli va tartibli ishlashimiz kerak xolos.

Olgan ma’lumotlarinizdan o’rnida qo’llab joylashtirishimiz lozim. Xotirani mustahkamlashning yana bir usuli “Pomidor” usuidir. Bu usul Cherri ham deb nomlandi. Bunda ayniqsa katta-katta matnlarni eslab qolish uchun foydalanilladi. Matnni o’qib 5-10 minutli tanaffusdan foydalanish maqsadga muofiqdir. Biz o’qigan ma’lumotlarimiz xotiramizda yaxshi saqlanib qolishi uchun har 5-10 daqiqadan so’ng tanaffus qilib olishimiz kerak bo’ladi. Tanaffus jarayonida olgan ma’lumotlarimiz xotiramizga joylashguniga qadar biro z boshqa mashg’ulotlar bilan chalg’ishimiz kerak. Kiyin yana davom etamiz va shu usulda ma’ruza va matnlarni o’qiymiz samarasi sezilarli darajada bo’ladi.

Xotirani kuchli rivojlanganligini aniqlash va xotira bilan unga qulay tilda “gaplashish” uchun ongli ravishda harakat qilish muhim. Xotiraning qaysi turi dominant ekanligi ko’pincha maktab ko’rsatkichlarida aks etadi. Xotiraning mustahkamlashning bir qator usullari bu ko’rsatkichni oshirishga yordam beradi[13].

Xulosa o’rnida shuni aytish lozimki ushbu maqolada imkon qadar mnemonik xususiyatlari ochib berishga va o’quvchilarga ulardan foydalanish usullarini o’rtoqlashishga harakat qilindi. Darslarda ushbu usullardan foydalanilsa va darslar to’g’ri olib borilsa, o’quvchilar bilimini nazorat qilishga hojat qolmaydi. Mnemonik usullar har doim o’quvchilarda o’zlarida bo’lgan ishonchni mustahkamlaydi va ularni qattiyatli, dadil bo’lishida yordam beradi . Xotira muhim tushuncha uni mustahkamlsh va to’g’ri yo’naltirish lozimligi esa samarali jarayondir. Yuqorida keltirilgan qator usullar esa buning debochasi va poydevori bo’lishga ishonamiz .

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Зиганов М., Козаренко В. Мнемоника. Визуал фикрлаш асосида ёдлаш. М., 2000 йил. 3-б

2. Эрдниев П.М., Эрдниев Б.П. Укрупнение дидактических единиц в обучении математике.

Козаренко В. А. хотира ва эслаш усуллари ҳақида ҳамма нарса. , 2015. - 218 п. [электрон ресурс] ҳттп://мнемоникон.ру/козаренко_1п.пдф

3. Трапакова О. Б. тарихни о'рганишда со'зларни, хронологияни ва матнларни ёдлаш усуллари / / очиқ дарс. Биринчи сентябр. [Электрон ресурс] ҳттпс://урок.1септ.ру/артислес/521751

4. Черемошкина Л. В. боланинг э'тиборини ва хотирасини қандай ривожлантириш керак / Л. В. Черемошкина. - М.: Юрайт Нашриёти, 2019. 277 с. Mahfuza Sa’dullaeva “TARIX TA’LIMIDA MNEMONIKA: XOTIRADAN TO’G‘RI VA NOTO’G‘RI FOYDALANIS’H” TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYa. 2-SON 2023 473-B

5. Sadullaeva Mahfuza Husenovna. (2022). THE SIGNIFICANCE OF MNEMONIC TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF SPECIALIZED SCIENCES. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, *3*(12), 270–277.

6. ҳттпс://уза.уз/постс/295945

[13] Mahfuza Sa’dullayeva “TARIX TA’LIMIDA MNEMONIKA: XOTIRADAN TO’G’RI VA NOTO’G’RI FOYDALANISH” TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYA. 2-SON 2023 473-B

7. Эрдниев П.М., Эрдниев Б.П. Укрупнение дидактических единиц в обучении математике.М. 1986.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘YINLAR VOSITASIDA IJODIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Yusupova Xabiba Iriskulovna
O‘zDSMI, “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti, PhD,
O‘zbekiston telefon:+998(97) 420-77-01

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinfda o‘yinlar vositasida o‘quvchilar ijodiy fikrlash shakllantirish yo‘llari, o‘yinlar asosida o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantirish, o‘quvchilarda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish metodikasi, zamonaviy ta’lim yondashuvlari asosida o‘quvchilar ijodiy fikrlash qobiliyati haqida bayon etilgan.*

Kalit so‘zlar: *ijodiy fikr, o‘qitish, mashg‘ulot, boshlang‘ich ta’lim, o‘quv jarayoni, o‘yin, modellashtirish, estetik faoliyat, kognitiv.*

Аннотация: *В данной статье описаны пути формирования творческого мышления учащихся средствами игр в начальной школе, развитие творческих способностей учащихся на основе игр, методика развития творческих способностей учащихся, способность учащихся к творческому мышлению на основе современных образовательных подходов.*

Ключевые слова: *творческая Ф икра, обучение, Обучение, начальное образование, учебный процесс, игра, моделирование, эстетическая деятельность, познавательная.*

Abstract: *This article describes the ways of forming students' creative thinking by means of games in elementary school, the development of students' creative abilities based on games, methods of developing students' creative abilities, the ability of students to creative thinking based on modern educational approaches.*

Keywords: *creative fiction, teaching, learning, primary education, educational process, game, modeling, aesthetic activity, cognitive*.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Buning asosiy sabalaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o‘quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topish, mustaqil o‘rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishga o‘rgatadi.

Ta’limning maqsadi jamiyat ehtiyojiga mos ravishda shakllanish. Sifat jihatidan o‘ziga xos ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan maxsus pedagogik ta’sirlar mavjud. O‘yin, kundalik mehnat va o‘z – o‘ziga xizmat ko‘rsatishning boshlang‘ich shakllari, konstruktiv faoliyat, turli xil samarali faoliyat turlari – rasm chizish, modellashtirish, estetik faoliyatning turli shakllari-qo‘shiq aytish, raqsga tushish, bolani tashqi dunyo bilan tanishtirish va o‘quv faoliyatidir. Ta’limning ushbu barcha shakllari ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishiga bilvosita ta’sir qiladi, ammo bu jarayonda eng muhim o‘rin o‘yinga, shuningdek estetik va samarali faoliyatning dastlabki shakllariga tegishli.

Bunda kattalarning vazifasi bolani qanday his qilishni, boshqalarga qanday munosabatda bo‘lishni, hamdardlik qobiliyatini rivojlantirishni o‘rgatishdir. O‘qituvchilar va ota-onalar bolani maqsadli ravishda turli xil rolli o‘yin o‘ynashga undashlari kerak. Shu bilan birga, “keling o‘ynaymiz!” oddiy ibora bilan bolani o‘yinga jalb qilishning eng samarali va sodda usulidan foydalanish mumkin. Shu bilan birga, kattalar asosiy rolli o‘yinlarining mazmunini boyitishi, ularni haqiqiy hayot mazmuni bilan to‘ldirishi kerak. Bunda bolaga asosiy rollarning vazifalari va mazmunini tushuntirish, maktabgacha yoshdagi bolaning birgalikdagi va mustaqil o‘yinlaridan keyin o‘tkazilgan suhbatlar, unga ertak va hayotiy hikoyalarni o‘qish orqali erishiladi.

Maktab yoshdagi bolaning o‘yinida bir qator yangi rollarning paydo bo‘lishi uning nafaqat ko‘nikish, balki roldan uzoqlashish, bir roldan ikkinchisiga oson va moslashuvchan o‘tish qobiliyatini shakllantirishni talab qiladi. Aynan identifikatsiya qilish va to‘xtatib turish

qobiliyatining bir vaqtning o‘zida, muvozanatli rivojlanishi rol o‘ynashning sifat jihatidan yangi darajasiga olib keladi. Shuningdek, bu rollarning o‘zgarishi bilan xayoliy sevimli o‘yinlar, eng ijodiy-rejissyorlik o‘yinlari va fantaziya o‘yinlari ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Bola bir vaqtning o‘zida mustaqil ijodkor, rejissyor va ijrochi sifatida ishtirok etadigan rejissyorlik o‘yinlarining muvaffaqiyatli o‘tishi uchun kattalar bolaga ko‘plab kichik o‘yinchoqlar, shuningdek turli xil yordamchi materiallar – kubiklar, qutilar, bolalar mebellari va idishlari bilan ta’minlashi kerak. Eng samarali narsa bolani rangli qog‘oz, qaychi, yelim, bo‘yoq, material bilan ta’minlashdir, ulardan bolaning o‘zi o‘yin uchun zarur bo‘lgan narsalarni yaratadi.

Bolaning o‘ziga xos «makon bo‘lagi» bo‘lishi kerak, u o‘z dunyosiga ega bo‘lishi kerak. U yerda u chizishi, o‘ynashi, o‘qishi, qurishi mumkin bo‘lgan “xo‘jayin”dir. U vaqti-vaqti bilan yolg‘iz qolishi kerak, shunda u o‘zi yoqtirgan narsalarni bajara oladi.

Boshlang`ich sinf yoshiga kelib paydo bo‘ladigan eng qiyin o‘yin turi bu fantaziya o‘yini. Kattalar ko‘pincha bu yerda qiziqarli fantastik yoki sarguzasht syujetlarini yaratuvchisi sifatida ishlaydi. N.Ya.Mixaylenko va N.A.Korotkova [1] bolalar fantaziyasi, bir tomondan, faollashtirishga, boshqa tomondan, ba’zi tarkibiy va yo‘naltiruvchi ramkalar va tayanchlarga muhtoj, deb hisoblashadi. Chunki cheksiz, assotsiativ xayol oqimi tezda tugaydi va jozibadorligini yo‘qotadi.

Bu yerda, ayniqsa, bolaga “ixtiro o‘yini”ni taklif qiladigan kattalarning yordami kerak. Ushbu o‘yinning maqsadi – ertak va hikoyalarni yaratish va asosiy tamoyil-bu o‘yinning bir ishtirokchisidan ikkinchisiga to‘p kabi syujetni navbatma-navbat tashlash. O‘yinning asosiy mazmuni va yo‘nalishini taniqli ertak syujeti va bolaga tanish bo‘lgan belgilar belgilaydi. Shuningdek, mashhur personajlarni yangi g‘ayrioddiy sharoitlarga joylashtirish mumkin. Bunday o‘yinlar bola tasavvurining rivojlanishi kattalar tasavvurining rivojlanish darajasiga, uning ijodiy qobiliyatiga va improvizatsiya qobiliyatiga bog‘liqligiga misoldir.

Boshlang`ich sinf yoshiga kelib, bolalar uchun o‘yin rivojlanishning eng yuqori bosqichlariga yetadi. U yaxlitlik, to‘liqlik, tarkibning boyligi, ijodiy tasavvur erkinligiga ega bo‘ladi. Shu bilan birga, u endi haqiqiy hayot modeliga emas, balki uning ideal modeliga aylanadi. Boshlang`ich sinf yoshdagi bolaning bolalar uchun ham, kattalar uchun ham stol yoki so‘z o‘yinlarini qoidalar bilan bir xil zavq bilan o‘ynashi, ularni ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishning samarali vositasi sifatida ishlatishga imkon beradi.

Stol va bosma o‘yinlar, shuningdek, bolalarning ijodiy, intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Y.Z.Gilbux va V.A.Georgiyevskaya [2] diqqat, kuzatish, analitik idrok, xayoli tasavvur va fikrlashning barqarorligini rivojlantirishga, xulosalar chiqarish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan bunday o‘yinlarning butun tizimini taklif qiladi.

Muammolarini hal qilishda o‘yin quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

1. Sirli o‘yinlar.

Har qanday jumboq kognitiv ijodiy muammoning modelidir va ixchamlashgan shaklda haqiqiy hayotning har qanday mazmunli munosabatlarini o‘z ichiga oladi.

2. Jumboqlarni yaratish. (Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun).

3. Hayotiy vaziyatlar.

Kattalar tomonidan bolalarga o‘yin tarzda turli xil hayotiy vazifalarni beriladi. “Murod onasi bilan katta do‘konga bordi. U o‘yinchoqlarga qarab qolib, adashib qoldi. Murod nima qilishi kerak?”. “Laylo uyda yolg‘iz o‘ynab, tasodifan kosani sindirdi. U nima qilishi kerak?”

Shu bilan birga, hayotiy muammolarni hal qilish soddalashtirilgan “aqliy hujum” shaklida amalga oshirilishi mumkin, bu jarayonda har bir bola o‘z xatti-harakatlarini ko`rsatishi mumkin.

4. “O‘yin-mehnat”.

O‘yin - mashg‘ulotlar bolalarda o‘zlarini ifoda etish, “ob’ektivlashtirish”, istaklari va orzularini aniq, samarali faoliyatda amalga oshirish zarurligini anglaydi.

Mehnat o‘yini har doim ijodkorlik elementini o‘z ichiga oladi va u faoliyat jarayonini o‘zi zavq bilan amalga oshirsa-da, u allaqachon fikrning sa’y-harakatlariga, rejani amalga oshirish istagiga, ma’lum bir ijodiy mahsulotni yaratishga urinishga ega.

Boshlang‘ich sinf yoshi har bir bolaning noyob ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish uchun sezgir davrdir. Shu bilan birga, har bir kattalarning vazifasi maktab yoshdagi bolaning ijodiy individualligini erkin namoyon qilish va shakllantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Михайленко Н.Я., Короткова Н.А. Игра с правилами в дошкольном возрасте. Методические рекомендации. -М.1990.

2. Георгиевский В.А. Проведение праздников в начальных классах: Из опыта работы. https://www.livelib.ru/book/1002126210-provedenie-prazdnikov-v-nachalnyh-klassah-iz-opyta-raboty-posobie-dlya-uchitelya-v-a-georgievskij.

3. Sharofutdinova R.Sh. Methodical Support of Development of Creative Activity of Primary School Students. Conferencea, https://conferencea.org. 25.10. 2021. -74-76 P.

4. Accanca, N., & Cerrah Ozsevgec, L. (2018). The types of teaching will be the activities prepared by the methods of education of preschool teachers to the levels of scientific creativity. European Journal of Educational Research, 7(1), 71-86. doi: 10.12973 / eu-jer.7.1.71 3.

5. Runco, M. A., & Jaeger, G. J. (2012). Standard definition of creativity. Journal Of Creativity Research, 24 (1), 92-96.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA ANTONIM SO‘ZLARNI O‘RGATISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Xusanova Gulruxsor To‘qin qizi
FarDU o‘qituvchisi O'zbekiston Tel.908315160

Annatatsiya: ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarga antonimlarni tushuntirish yo‘llari ,usullari o‘rganilgan bu borada ishlab chiqilayotgan antomimlarning elektron lug ‘ati, uning imkoniyatlari va fazifalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Antonim, ziddiyat, zid ma’noli so‘zlar, til birliklari, rasmli lug‘at, matn, nutq, so‘z boyligi, elektron lug‘at.

Boshlang‘ich sinflarda zid ma’noli so‘zlar haqida nazariy ma’lumotlar berilmaydi (shuningdek, so‘zlarning boshqa leksik va grammatik guruhlari haqida ham). Zid ma’noli so‘zlar bilan amaliy ishni davomiy olib borilishi, ular bo‘yicha kuzatishlar, bolalarda antonim tushunchasini shakllantirib borishiga asos bo‘ladi. Antonim so‘zlarni, ya’ni zid ma’noli so‘zlarni o‘z ichiga olgan matnlar juda ifodali va ta’sirchan bo‘lganligi bois u bolalarning diqqatiga, idrokiga, fikrlashiga, xotirasi va hissiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchilarga antonim nima ekanligini tushuntirish uchun atamalardan qochish va to‘g‘ridan-to‘g‘ri amaliyotga o‘tish yaxshiroqdir va uning samarasi faoliyat davomida ko‘rinib boradi. Bolalar uchun beriladigan misollar ularning kundalik hayotiga ta'sir qiladigan oddiy tushunchalar bo‘lishi kerak. Shuning uchun ham ilmiy ishimizda qo‘llanilgan antonimlar bola rivojlanishida katta ta’sir doirasiga ega bo‘lgan boshlang‘ich sinf darsliklaridan olingan. Bu ishimiznig dolzarbligini ham oshiradigan asoslardan biri sanaladi. Shuningdek, bolaga tildagi barcha so‘zlarni teskari ma'noga ega bo‘lgan boshqa so‘zlar bilan moslash mumkin emasligini tushuntirish ahamiyatli masalalardan ekanligi unutmasligimiz kerak. U buni idrok etishi uchun qog‘oz varag‘iga antonim juftlik hosil qilib bo‘lmaydigan bir nechta so‘zlarni va undan farqli ravishda antonim juftlik hosil qilib bo‘ladigan so‘zlarni alohida yozish va ular o‘rtasidagi farqni tushuntirish bola ongida antonim ya’ni zid ma’noli so‘zlar haqidagi bilimlarini oshiradi. Shunday qilib, bola muayyan xulosalar chiqarishi va istisnolarni eslashi mumkin bo‘ladi. Bu borada rasmli ifodalar bizga juda foydalidir. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tasviriy ifodalarorqali biz kutgandan ko‘proq ma’lumot oladilar va bu antonimlar o‘quvchilar xotirasida mustahkam saqlanishiga asos bo‘ladi. Masalan, rasmlarda bolaning antonimik juftliklar orasidagi farqni tushunishi osonroq bo‘ladi: katta - kichik, do’st-dushman, iflos - toza, baland-past va hokazo.

Bolaning sinonim va antonimlarni bilishi bolaning so‘z boyligi haqida yaxshi ma’lumotlar beradi. Antonimlarning bola nutqida rivojlantirishda shunday bolalar o‘yini mavjud bu orqali bolalar zid maa’noli so‘zlarni mukammal bilib boradilar.Bu "Qarama-qarshiliklar" o‘yinidir. Biri so‘zni chaqiradi, ikkinchisi unga antonim tanlaydi. Ushbu o‘yin bolalar va hatto kattalar uchun animatorlar tomonidan katta e'tiborga sazovordir. Shunday qilib, biz o‘quvchilar bilan antonimlar o‘yinlarini o‘ynashimiz va oilada ham buni joriy etish bilan o‘quvchilar bu so‘zlarni eslab qoladi va nafaqat bayramda, balki kelajakdagi kompozitsiyalarida ham o‘z bilimlarini ko‘rsatadi.

Ona tilini o‘zlashtirish, nutqni rivojlantirish maktabgacha yoshdagi bolaning eng muhim yutuqlaridan biri bo‘lib, shaxsni tarbiyalash va o‘qitishning umumiy asosiga aylanadi. Zamonaviy logopediya adabiyotida so‘z bilish, fikrlash natijasini bildiruvchi belgi sifatida qaraladi va bunday qobilyatlar rivojlantirib boriladi. So‘zning asosiy xususiyati uning leksik va grammatik ma'nolarining birligidir. Tildagi so‘zlar yagona leksik tizimga kiradi. So‘z atrofida semantik maydonlar hosil bo‘ladi. Shu munosabat bilan antonimiyani o‘rganish semantik sohaning o‘zagini tashkil etish xususiyatlarini, so‘z ma’nosining to‘g‘riligini aniqlash imkonini beradi. Antonimlarni tanlash bo‘yicha topshiriqlarni bajarish boladan lug‘atning yetarli hajmga ega bo‘lishini, ushbu so‘z kiritilgan semantik maydonni shakllantirishni, ma'no tarkibida farqlangan semantik xususiyatni ajratib ko‘rsatish qobiliyatini talab qiladi. Qarama-qarshi ma'noli so‘zni qidirish faol bo‘lgandagina bu vazifalar muvaffaqiyatli bajarilishi mumkin. So‘zni to‘g‘ri qidirish faqat bolada ma'lum bir antonimik qator shakllanganda amalga oshiriladi.

Lug‘at boyligini rivojlantirish bo‘yicha logopediya ishlarini olib borishda so‘z, so‘z ma'nosining tuzilishi, lug‘atning o‘ziga xos xususiyatlari haqidagi zamonaviy lingvistik va ontogenezdagi lug‘atning shakllanish qonuniyatlari va psixolingvistik g‘oyalarni hisobga olish kerak. nutq patologiyasi bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda. Ushbu omillarni hisobga olgan holda lug‘atni shakllantirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshiriladi:

-atrofdagi voqelik haqidagi g‘oyalarni kengaytirish, yuqori aqliy funktsiyalarni (fikrlash, idrok etish, g‘oyalar, xotira, e'tibor va boshqalar) shakllantirish bilan bir vaqtda lug‘at hajmini kengaytirish;

-so‘zlarning leksik ma'nolarini oydinlashtirish;
-lug‘atni faollashtirish, so‘zni izlash, passiv lug‘atdan so‘zni faol lug‘atga o‘tkazish jarayonlarini takomillashtirish. Ushbu yo‘nalishlar tizimli amalga oshirilganda o‘ylagan maqsadga erishiladi. Shuni ham aytib o‘tish joizki, sinonimlar sinonimik qatorni tashkil qiladi, ularda cheksiz miqdordagi so‘zlar bo‘lishi mumkin. Masalan, yuz, oraz, chehra, aft , bashara, ko‘rinish… Antonimlar faqat juftlik hosil qiladi: og‘ir – yengil, yaxshi – yomon, kuchli – kuchsiz.
Antonimlar ustida ishlashda birinchi navbatda ajratilgan so‘zlar ustida ishlash usullarini qo‘llash tavsiya etiladi, so‘ngra - jumlalarda bir xil so‘zlar va izchil gaplar bilan boyitish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu boradagi amalga oshirilayotgan innovatsion yondashuvlarda antonimlarning elektron o‘quv lug‘ati e’tiborga molikdir. Chunki, elektron lug‘at o‘quvchilarga antonimlarni tushuntirish bilan bir qatorda hayot bilan bog‘liq holda o‘zlashtirishiga yordam beradi . Bundan tashqari antonimik juftlikni tanlash nutqi umumiy rivojlanmagan bola uchun aqliy faoliyatning juda qiyin harakatidir. Unga antonimik juftlikni o‘zlashtirishga yordam berish uchun ko‘rish printsipiga amal qilish kerak bu borada rasm orqali ifodalangan antonimlardan foydalanganimiz ma’quldir. Bolani butun tuzatish davri davomida rasmlar, narsalar, ochiq o‘yinlar misolida ikkita tushuncha o‘rtasidagi farqlarni o‘rganishga yo‘naltirish kerak. Kundalik hayotda so‘zlarni ishlatish istagini rivojlantirish kerak bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Masharipova U.A. Metodika formarovaniya kultury rechi uchashchixsya nachalnyx klassax v usloviyax innovatsionnogo obrazovaniya: ped.fan.dok. (PhD) dis. – T.: 2018. 38-bet.
2. Akramjonovna, S. R. (2022). BOSHLANG’ICH SINF O’QUVCHILARINI “TILGA E’TIBOR-ELGA E’TIBOR” RUHIDA TARBIYALASH. *INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM*, *2*(18), 833-836.
3.Khusanova, G. T. K. (2021). VERBAL CALCULATION AND MENTAL ARITHMETIC IN PRIMARY SCHOOL. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *1*(11), 34-37.

HOZIRGI O‘ZBEK NASRIDA BADIIY OBRAZ VA STRUKTURAL TAHLIL

Cho‘liyeva Nilufar A’zam qizi
O‘zMU doktoranti

Annotatsiya

Maqolada badiiy obraz va asar poetikasi struktural tahlil metodi asosida tadqiq etilgan. Shuningdek, struktural tahlil metodining nasriy asarlar poetikasini baholashdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: adabiyotshunoslik metodlari, struktural tahlil metodi, poststruktural tahlil metodi, obraz poetikasi, paradigmatik munosabatlar, sintagmatik munosabatlar, binar oppozitsiya.

Annotation

The article explores the poetics of artistic image and work on the basis of the method of structural analysis. Also, the importance of the method of structural analysis in assessing the poetics of prose works is highlighted.

Key words: methods of literary studies, structural analysis method, poststructural analysis method, image poetics, paradigmatic relations, syntagmatic relations, binary opposition

Аннотация

В статье исследуется художественный образ и поэтика произведения на основе метода структурного анализа. Также освещается значение метода структурного анализа в оценке поэтики прозаических произведений.

Ключевые слова: методы литературоведения, метод структурного анализа, метод постструктурного анализа, поэтика образа, парадигматические отношения, синтагматические отношения, двоичная оппозиция

Kirish (Introduction): So‘nggi yillar adabiyotshunoslik metodologiyasi, adabiy tanqid sohasida strukturalizm va poststrukturalizm atamalari tez-tez tilga olina boshlandi. Matnni anglashga bo‘lgan o‘zgacha qarashlar asosida shakllangan mazkur tahlil metodlari badiiy asarni sof

analiz qilishni ko‘zda tutadi. Ayniqsa, poststrukturalizm bugungi globallashuv jarayonining samarasi sifatida yaratilayotgan dunyo adabiyoti asarlarini tahlil va talqin qiladi, ularni sinchiklab o‘rganadi. Shuning uchun ham tanqidchilik sohasida aynan shunday usulda tekshirilgan, adabiyotshunoslikda esa shu jihatdan tadqiqot darajasiga ko‘tarilgan ishlarni ko‘paytirish asarga yondashuvni o‘zgartiradi va muayyan asarni tahlilchi nigohi bilan qayta kashf etish imkonini beradi. Bu xususda olim A.Rasulov: “Tanqidchi badiiy asar matniga chuqur kirgani sayin tarkib, tartib, tayanch so‘zlarni aniq ko‘radi, his etadi. Poststrukturalizm so‘zlar, ishoralararo modern holat, asar ichra asar yaratila boshlanganligini ko‘ra boshlaydi” [1:34-b.], deya ta’kidlaydi. Biz esa adabiyotshunosligimizda hali o‘rganishimiz, tahlil etishimiz kerak bo‘lgan asarlar naqadar ko‘p ekanini his qilamiz. Nafaqat adabiyotimiz, balki dunyo adabiyoti xazinasidan o‘rin olgan asarlarimizning ochilmay qolgan xususiyatlari, yutuqlarini ko‘rsatish vorisiylik vazifamizdir. Bu asarlarning barchasini asl ma’nolarini uqish va butun ommaga taqdim etish ehtiyoji hali ham qondirilmayapti.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya (Literature analysis and methodology): Strukturalizm asoslari R.Bart, S.Todorov, J.Jenett, J.Lakan, J.F.Liotar, M.Fuko, J.Derrida, A.Greymas, R.Yakobson kabi olimlarning tadqiqotlarida ishlab chiqildi. Strukturalizm tamoyillariga asoslangan adabiyotshunoslik dastlab fransuz ilmiy maktablarida maydonga keldi. Mazkur metod asosida matn tahlili orqali badiiyat masalalari qayta ko‘rib chiqildi. 1950-yillarda mazkur adabiy-tanqidiy metod AQSH va Angliya adabiyotshunosligida yuzaga keldi. Strukturalizm asosida matnni idroklash, matnga jiddiy e’tibor qaratish nazarda tutiladi. Ayni paytda, mazkur metodda har qanday adabiy asar o‘zigagina xos bo‘lgan individual qoidalarga mos ravishda, “tirik so‘z” sifatida o‘qilishi talab etildi. Shuningdek, badiiy diskurs va talqinda joriy etilgan tamoyillarga nisbatan tasnifiy yondashish g‘oyasini ishlab chiqdilar. Fransuz adabiyotshunosi Rolan Bart o‘zining “Tanqid va haqiqat” (Critique et verite, 1966) [2] risolasida badiiy asarni muayyan matnga solib, badiiy matnni tashkil qiluvchi konsepsiya va ushbu matnni talqin qilish ko‘lamini aniqlovchi nazariyaga asos soldi.

Struktural tahlilga ko‘ra, har qanday badiiy matn murakkab adabiy-estetik tizimdir. Bu tizim esa kichik-kichik bo‘laklar va ularning o‘zaro muttasil aloqasidan iborat. Strukturalist olim R.Bart “Matn mutolaaga kirishilgan, tushunilayotgan, anglanayotgan, kitobxonning o‘zi o‘ziga yaratayotgan ma’naviy qadriyatdir. Matn tushunish va tushuntirish jarayoni kechadigan metodologik maydon”, deb yozadi o‘zining “От произведении к тексту” maqolasida [2: 195-b.]. Darhaqiqat, matn va uning qamrovi cheksiz va chegarasizdir. Bu cheksizlik matn harakati tufayli vujudga keladi. Matn harakati undagi eng kichik birliklar ichida joylashgan belgilarning boshqa bir belgilar bilan munosabatga kirishuvidan amalga oshadi.

Muhokama (Discussion): Belgilararo munosabatlar quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

- paradigmatik munosabatlar;
- sintagmatik munosabatlar;
- binar oppozitsiya.

Nazar Eshonqulning “Momoqo‘shiq” qissasidagi mazkur munosabatlarning yuzaga kelishi haqida fikr yuritamiz.

Paradigmatik munosabatlar muayyan bir yaqinlik, “qarindoshlik”ka asoslangan bo‘ladi. Badiiy matndagi bunday aloqa natijasida ma’lum guruhlar paydo bo‘ladi. Tahlil jarayonida ushbu guruhlarga kiritilgan belgilarni vertikal (tik) holda tartib bilan joylashtiramiz. Natijada paradigmatik qator vujudga keladi.

“Momoqo‘shiq” matni tarkibiga kirgan quyidagilar belgi sifatida namoyon bo‘ladi:

badiiy obraz (qahramon, personaj);

muayyan tasvir (tabiat yoki joy manzarasi);

matn tarkibiga lingvistik birlik tarzida kirgan so‘z, shuningdek, jumla, gap;

“Momoqo‘shiq” matni tarkibidagi badiiy obrazlar adabiy-estetik, ijtimoiy-falsafiy idealga ko‘ra quyidagi vazifalarni bajaradilar:

sobiq mafkuraning odamlar ijtimoiy, ma’naviy, madaniy hayotidagi salbiy jihatlarini ko‘rsatish;

o‘zbek ayolining beg‘ubor va musaffo qalbini, sof, milliy qiyofasini badiiy aks ettirish;

mustamlakachi mafkuraning jamiyatning turli qatlam vakillari ruhiyatidagi in’ikosini tasvirlash va buning sabablarini oydinlashtirish;

obrazning o‘zini anglash yo‘lidagi harakatlarini badiiy dalillash.

Yuqoridagi tasnifga asoslanib, quyidagi paradigmatik qatorni tuzamiz:

1-paradigmatik qator:

Shamsi Saloh

Ismoil Ali

Mazkur paradigmatik qatorga kirgan obrazlar o‘zlarini chinakam ma’naviyatli, madaniyatli odam sanab, shu yo‘lda og‘ishmay mavjud mafkuraga xizmat qilayotgan insonlar qiyofasi. Ma’lumki, Shamsi Saloh ham, Ismoil Ali ham hirs va nafsiga qul insonlar toifasi. Shamsi Salohning Muazzam uchun qayg‘urishi ortida tuban kimsa ekanligi ayon bo‘ladi.

Struktur tahlil obrazni quyidagicha baholashga imkon beradi:

o‘z milliy qadriyatlarini, o‘tmishini, o‘zligini unutgan “ziyoli”;

har qanday holatda o‘zini haq deb biladigan va o‘zini sevadigan kishi; (Matn oxirida o‘zining aslida kimligini anglaydi);

“jimjima narsalarga o‘ch”, tabiiy va sof go‘zallikni ko‘ra oladi, ammo uni o‘z istaklari yo‘lida “sarf qilish”ni xohlaydigan xudbin.

Keyingi Ismoil Ali obrazi ham o‘z zamonasining amaldorlariga o‘xshab yaltoqlanadigan, quv, doim o‘z manfaatini ko‘zlaydigan, o‘zini o‘ylaydigan kimsa. Aslida maishat dardida qishloqqa kelgan shaharlik “ziyoli” obrazi. Qissa matnida ham bu o‘z aksini topgan: Ismoil Ali “...brigada boshlig‘i bilan qilinajak ishlar to‘g‘risida gaplashmoqda edi: u yigitni unchalik nazarga ilmayotgani shunday ko‘pchigan yuzidan ko‘rinib turardi: u brigadirning gapini qoshini jiyirib tinglar va nomigagina bosh irg‘ardi”[4:116-b.]. Shu xudbin va takabburligi bilan Shamsi Salohga o‘xshaydi va bu ikki obraz bitta paradigmatik qatorni hosil qiladi.

2-paradigmatik qator

Muazzam

Otaqul

Kampir

Qo‘shiq (detali)

Muazzam – sodda, beg‘ubor, samimiy sharq ayolining timsoli.

Otaqul (Muazzamning eri) – soddadil, kamtarin, qat’iyatli, or-nomusni ustun qo‘yadigan, og‘ir-vazmin xarakterli obraz. O‘z baxtini boshqalardan himoya eta olishini, hayot haqida chiqargan asosli xulosalariga ega ekanligini qissa matnida uning Shamsi Salohga yozgan maktubida ham ko‘rish mumkin: “...Bilishimcha, siz Muazzamni mutlaqo tushunmabsiz. ...siz uni bilmaysiz. U hech qachon baxtsiz emas va hech qachon siz kabi turmush, hayot haqida esnab gapirmaydi. …u bu yerlarni tashlab ketishga hecham rozi emas. …xatimning oxirida sizga shuni aytmoqchimanki, siz hali bu xalqni bilmas ekansiz. U homiylikka muhtoj emas... U sizning muruvvatingizsiz ham buyukdir...[4:151-152-b.] Ko‘rganimizdek, bu xalqning o‘z qadriyatlari borligi, shu qadriyatlar bilan ham hayot go‘zal ekanligi Shamsi Saloh obrazi va uning zamona, mafkura shakllantirgan dunyoqarashiga qarshi qo‘yiladi.

Kampir – Shamsi Salohning momosi. Mazkur obraz ramz bo‘lib, avvalgi fasllarda ta’kidlaganimizdek, qissa matnida o‘tmish, beg‘ubor bolalik xotiralari, qadriyatlar, mehr-oqibat, tom ma’noda, milliylik, o‘zlik, ona xalq timsolidir.

Qissa matniga yana bir bor e’tibor qaratganimizda, unda tasvirlangan qo‘shiq ham alohida zalvorga ega ekani ayonlashadi. Ya’ni, yangraganda eshitganni sehrlab qo‘yadigan ushbu qo‘shiq ortida butun bir xalq, millatning qadriyatlari, o‘zligi va zavol bilmas milliy merosi tajassum topgan. Qo‘shiqning ramz ekanligi Shamsi Saloh qo‘shiqni ikkinchi bor eshitganda qalbi va xotiridan kechgan fikrlari, ruhiy kechinmalari tasvirida ravshan o‘z ifodasini topadi. “U qo‘shiqqa momolarning nafasini, bobolarning shukuhini berishni qachon o‘rgana qoldi ekan? Yo uning qonida bormidi bu ulug‘vor miskinlik, bu ulug‘vor tovushlar?! …qo‘shiqdagi bu mustar ohang uning xotirasining bir burchagini birdan yoritib yubordi. Xotiraning bu unut burchagida bir quchoq o‘tin ortmoqlab olib, qiyalikdan pastga tushib kelayotgan kampir va teri quloqchin kiygan ozg‘in bola

aks etdi. Kampir cho‘loqlana-cho‘loqlana qiyir toshlar sochilib yotgan so‘qmoqdan yalang oyoqlarini zo‘rg‘a ko‘targancha qandaydir qo‘shiqni xirgoyi qilib tushib kelar… – Bu qo‘shiqni eslab qol, - derdi kampir ular qiyalikdan tushib, qishloq yaqinida… yelkasidagi o‘tinni yerga qo‘yib o‘tirar ekan, – bu qo‘shiqni ota-bobolarimiz bizga nabiralaringga yetkazinglar deb o‘rgatgan, sen ham yaxshilab yodlab ol va bir kuni menday bo‘lganingda nabiralaringga aytib berasan…

Shamsi Saloh qalbini sog‘inch, og‘riq va qo‘msashga o‘xshash hislar qoplab oldi. U o‘sha ozg‘in bolaning o‘zi va hamisha yalang oyoq yuradigan kampirning esa momosi ekanini e’tirof etgisi kelmayotganday, xotirasi oldida bir zum taraddudlanib qoldi. Momosi aytgan qo‘shiq uning esida qolmagan – u bu qo‘shiqni qachon unutganini eslolmasdi… unutganidan biroz uyaldi…”[4:146-147-b.]

Demak, matnda qayd etilganidek, Muazzam, kampir obrazlari va qo‘shiq detali o‘rtasida ham ma’noviy, ham vazifaviy bog‘lanishli munosabatlar mavjudki, ular ayni matnda bir-birini to‘ldirgan. Yuqorida zikr etilgan paradigmatik qatorlar qissa g‘oyaviy-badiiy konsepsiyasini ko‘rsatadi.

Struktur tahlilda keyingi tur munosabatlar sintagmatik munosabatlar bo‘lib, ular o‘xshashlikka emas, qo‘shnichilikka asoslanadi. Bir-biriga yaqin, aloqador bo‘lmagan obrazlar badiiy matn taraqqiyoti davomida bir-birini to‘ldirib, matn aloqalarini ham mustahkamlashga xizmat qiladi. Mazkur qissa matnida esa sintagmatik munosabatda bo‘lgan obrazlar yagona qatorni tashkil etadi.

Shamsi Saloh (dramaturg) – aktyorlar

Mazkur obrazlar xarakteri, ish-faoliyatda bajaradigan funksiyasi (biri yozadi, boshqasi tasvirlab ko‘rsatadi), birining mavqeyi balandligi, mashhurligi, boshqasiniki o‘rtamiyona ekanligi jihatidan bir-birlariga o‘xshamagan obrazlardir. Ammo matnda ular davr ma’naviy hayotining, xususan, adabiyotning mafkuraviyligini tasvirlashga xizmat qilganligi bilan bir-birini to‘ldirgan personajlardir.

Qissa matnida shunday o‘rin bor: “Ikki aktyor keyingi paytda matbuotda paydo bo‘lgan teatr muammolari to‘g‘risidagi baxslarga Shamsi Salohni ham tortish uchun tovushlarini biroz ko‘tarib, munozara qilishardi. – Hamma balo shundaki, u barcha aybni bizning ustimizga yuklayapti, - derdi burni qizil aktyor, go‘yo biz o‘ynolmayotgan emishmiz. Qani, yaxshiroq dramaning o‘zi bormi, deydigan mard yo‘q. Ular o‘zlari to‘g‘risida lom-mim demaydilar... Bu to‘g‘rida hech qanday fikr yo‘q. Axir, kavush yomon tikilsa, oyoqda nima ayb?” Ushbu epizodik o‘rinning o‘ziyoq sobiq mafkuraning asarlarga qo‘ygan senzurasi oqibati, adabiyot, ma’naviyat masalasi qay holatdagi ekanligi aktyor personajlar vositasida ko‘rsatiladi. Shamsi Salohga o‘xshagan balandparvoz gaplarga, qarsakbozlikka moyil, milliylikdan uzoqlashgan “ijodkorlar”ga ishora etiladi.

Keyingi aloqali bog‘lanish munosabati binar oppozitsiya bo‘lib, badiiy matn bo‘laklarida ifoda topgan belgilar orasidagi zidlikka asoslanadi. Bunday qarama-qarshilik “Momoqo‘shiq” qissasida quyidagi shakllarda zohir bo‘lgan:

tasvirlararo zidlik;

xarakterlararo zidlik.

Tasvirlararo zidlik qissa badiiy matni boshlanishidanoq ko‘zga tashlanadi: shahar va qishloq odamlari tasviri, ular turmush tarzi o‘rtasidagi farqlarni quyidagi sxemada ifodalash mumkin:

Shahar (kishilari) ↔ Qishloq (kishilari)

Shahar (kishilari) tasviri orqali zamonaviylik, shu bilan birga milliylikdan, milliy qadriyatlardan uzoqlashish ma’nosi anglashilsa, qishloq (kishilari) tasviri orqali, aksincha, davr turmush tarzining qoloqligi, insonga ishchi kuchi sifatida qarash va shunday bo‘lsa-da, bu yer insonlarining o‘zligini, milliy qadriyatlarni saqlab qolishga intilish ma’nosi yetakchilik qiladi.

Xarakterlararo binar oppozitsiya esa quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘lgan:

Shamsi Saloh ↔ Muazzam, Otaqul, Kampir

Yuqorida mazkur obrazlar xususiyatlariga to‘xtalganimiz sababli, ushbu sxemani izohlashga hojat yo‘q. Ammmo shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, Shamsi Saloh va Otaqul obrazi o‘rtasidagi oppozitsiya nafaqat ularning dunyoqarashida, balki kichik detallarda ham aks etadi. Xususan, quyidagi matnda: “...Shamsi Saloh... “Siz bu xalqni bilmaysiz. U sizning homiyligingizga muhtoj

emas...” deb takrorladi ichida. Shunda birdan Otaqulning dag‘al, qo‘pol, yirik qo‘llari ko‘z oldiga keldi-yu, oppoq, kichkina, mayin qo‘llarini uyalib cho‘ntagiga yashirdi” [4:161-b.]. Otaqulning o‘zi va o‘ziga o‘xshagan insonlar haqida chiqargan xulosasi, aytgan so‘zlari qo‘llariga o‘xshash “dag‘al” bo‘lsa-da, lekin Shamsi Salohning “mayin, kichkina” fikrlaridan qudratli edi. Demak, tahlillardan shu ma’lum bo‘ladiki, binar munosabatlar badiiy matn konsepsiyasini oydinlashtirishda katta ahamiyatga ega.

Xulosa va bibliografiya (References): Yuqoridagi tahlillar asosida qissa matnidagi paradigmatik munosabatlar aniqlanib, qaysi xususiyatiga ko‘ra bitta paradigmaga mansub bo‘lishi mumkinligiga e’tibor qaratildi. Sintagmatik munosabatning mazkur badiiy matndagi vazifasini belgilash asnosida uning davr muammolarini tasvirlashga qaratilganligi yana bir bor isbotlandi. Binar oppozitsion munosabatlar tahlili orqali xarakterlarning matndagi pozitsiyasi, ularga yuklangan badiiy-g‘oyaviy ma’no ko‘lami belgilab olindi. Qissa matni o‘ziga xos mukammal badiiy struktura ekanligi ayonlashdi. Muallifning obrazlar tasviridagi yondashuvi ham namoyon bo‘ldi.

Umuman olganda struktural tahlil metodi hozirgi adabiy jarayonda yaratilayotgan modern va postmodern asarlar badiiyatini, mohiyatini yaqqolroq ochib berishga xizmat qiladi. Mazkur tahlil metodi, ta’kidlaganimizdek, asosan, yevropa adabiyotshunosligida faoldir. Shuning uchun ham struktural tahlil metodi haqidagi nazariy-amaliy ishlar quyidagi inglizzabon elektron adabiy saytlarda faol aks etgan: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/structuralism; https://www.studysmarter.us/explanations/english-literature; https://www.poetryfoundation.org/learn/glossary-terms/structuralism; https://englishsummary.com/structuralism-in-literature; Bu kabi havola (references)larda metodning nazariy xususiyatlari yoki muayyan asarlar haqidagi tanqidiy fikrlar strukturalizm metodi asosida tadqiq va tahlil etilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Расулов А. Бадиийлик – безавол янгилик. – Тошкент: Шарқ, 2007. –336 б.
2. Каримов Б. Руҳият алифбоси. – Тошкент: Ғафур Ғулом ННМИУ, 2018. – 362 б.
3. https://excerpts.numilog.com
4. Барт Р. Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
5. Эшонқул Н. Ялпиз ҳиди. Қиссалар ва ҳикоялар. –Тошкент, Шарқ, 2008. – 400 б.

БОШЛАҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ТАЖРИБА МАКТАБЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ЎРГАНИШ.

Каримжонов А, -ЧДПУ “Бошланғич таълим кафедраси” дотсенти.

Аннатация: *Мақолада ўқув муассасаларда бошланғич таълимни ривожлантиришда илғор педагогик тажриба мактаблари фаолиятини ўрганишнинг мазмун ва моҳияти, уларнинг ҳолати ва такомиллаштириш усуллари кўрсатилган*

Калит сўзлар: -Илғор, педагогик тажриба, расмиятчилик, ҳудудлар, таҳлил қилиш, чуқур ўрганиш, тажриба-синов, шакл ва усуллар, малакалар, ишбилармон, туман-шаҳар, етакчилар, дастур, режалаштириш, фаолият.

Кейинги пайтларда республикада илғор педагогик тажриба мактабларини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмукда. Бироқ кузатув натижалари шуни кўрсатадики, улар расмиятчилик учун эмас, балки ушбу мактаблар раҳбарлари ҳақиқатдан хабардор бўлган жойда самарали ва самарали бўлади. Аммо, афсуски, 70% дан ортиғи укитиш бўйича мукаммал мактаблар яратилган расмий ва ҳаракатсиз ва агар улар ҳаракат қилсалар, улар керакли таъсирни бермайдилар. Чирчиқ шаҳар ва Бустонлиқ туманидаги айрим мактабларнинг бошлағич синф укитувчилари учун укитиш бўйича мукаммал бир нечта манзилини олдик ва бошланғич синф малакаошириш курсдаги ўқитувчилар билан суҳбатда бўлдик.

Суҳбат давомида маълум бўлдики, бошланғич синф ўқитувчилар илғор педагогик тажриба мактаби ҳақида тулиқ маълумотга эга эмас. Йил давомида уларга ҳеч ким ташриф буюрмагани, ўқувчилар рўйхати бўлса-да, уларнинг нима билан шуғулланаётгани билан кам

қизиқганлар. Шунга ўхшаш ҳодисаларни бошқа кўплаб ҳудудларда ҳам учратиш мумкин. Шу муносабат билан бизнинг тажрибаларимиздан қуйидаги вазифаларни қўйган булар эдик:

1. Илғор педагогик тажриба мактаблари фаолиятини чуқур ўрганиш, уларни таҳлил қилиш, бу йўналишдаги тажриба-синов ишларининг шакл ва усулларини аниқлаш: илғор педагогика мактабларини ташкил этишнинг янада намунавий шаклларини ишлаб чиқиш, чунки тажриба иш ихтиёрий асосда амалга оширилади.

2. Илғор педагогик тажриба мактабларининг бошланғич синф ўқитувчиларининг ишбилармонлик малакаларини ошириш борасидаги ишларидан самарали натижалар олиш.

Ўрганиш жараёнида 15 нафар илғор мактаблар етакчилари, мазкур мактабларнинг 55 нафар ўқувчилари, мактаб директорлари, туман/шаҳар методистлари билан сўҳбатлашдик. Биз Тошкент вилоятининг айрим мактабларини қамраб олишга ҳаракат қилдик. Ўқитувчилар билан сўҳбатда бўлганда 11 нафари озми-кўпми муайян ишлар билан шуғулланган аниқ бўлди. Илғор педагогик тажриба мактабларининг ишга киришишдан аввал уларни 36 соатлик дастур бўйича семинар ташкил этишса иш ўз фаолиятини янада самаралироқ кўрсатади. Семинар давомида ва илғор педагогик тажриба мактабларида биз қуйидаги масалаларни тавсия этишимиз керак:

1. Ҳозирги босқичда илғор педагогик тажриба мактаби ишининг вазифаси ва мазмуни.

2. Илғор педагогик тажриба мактаблари ишини режалаштириш, дастури ва ташкил этиш, улар ишининг шакллари ва усуллари.

3. Қайта қуриш ва дарсга ижодий ёндашишнинг моҳияти.

4. Бошланғич синф ўқувчиларида мустақиллик кўникма ва малакаларини шакллантириш, уй вазифасини бажаришнинг самарали шакли.

5. Синфдан ташқари ишларни ташкил этиш ва ўтказиш.

6. Визуализатсия ва техник укитиш воситаларидан фойдаланиш.

Семинар тингловчилари Чирчиқ шаҳридаги 13-17-сон мактабларда бўлиб, улардаги илғор педагогик тажриба мактаблари тизими ва иш шакллари билан яқиндан танишдилар, инновator ўқитувчиларнинг дарсларида қатнашдилар. Семинар якунида илғор педагогик тажриба мактаблари раҳбарлари ўқитувчилар билан машғулотлар ўтказиш бўйича тажриба алмашдилар. Тажриба ўтказувчилар томунидан ишлаб чиқилган зарур маслаҳат ва услубий тавсиялар олдилар.

Бошланғич мактаб ўқитувчилари учун маҳорат мактаблари учта асосий йўналишда ишлади.

1. Бошланғич синфларда дарс самарадорлиги.
2. Бошланғич синфларда синфдан ташқари ишлар.
3.Узайтирилган кун шароитида уй вазифасини ташкил этиш.

Ҳар бир мактабда 10-15 нафар ўқувчи бўлиши керак. Мактабларнинг жойлашуви ва барча укувчилар учун мактабдаги шароитларни ҳам назарга олиш керак. Шунинг учун укитувчилар ўзларини қизиқтирган у ёки бу муаммуни ҳал қиладиган мактабларни танлайдилар.

Мактабда дарслар ойда бир марта ўтказиларди. Талабалар дарсларда қатнашдилар, биргаликда индивидуал мавзулар ишлаб чиқдилар, фикр алмашдилар, дарсдан ташқари машғулотларда қатнашдилар, дарсдан ташқари гуруҳларда мустақил машғулотларни кўзатадилар, уй вазифаларини бажарадилар ва ҳоказо.

Жумладан Чирчиқ шаҳар №17 мактабда фаолиятни яхши ташкил этиши маълум булди. Мактабда “Педагогик тажрибадаги аълочилар мактаби” стендини ишлаб чиқган. Уларга қуйидаги маълумотлар жойлаштирилди:

1. Мактаб раҳбари томонидан ўқитувчининг фаолияти тўғрисида маълумоти.
2. Дарслар ва мавзулар жадвали.
3. Илғор педагогик тажриба мактаби тўғрисидаги низом.
4.Талабалар рўйхати ва уларнинг иш жойи.

Қулай меҳнат шароитларини яратиш учун барча чора-тадбирларни кўраётган мазкур мактаб директори илғор педагогик тажриба мактаблари ишини бошқаради ва назорат қилади. Шаҳар/туман методисти ўз туманидаги ҳар бир таълим мактабига раҳбарлик қилади ва

амалий ёрдам кўрсатади. Илғор педагогик тажриба мактаблари фаолиятини такомиллаштириш бўйича ўтказилган тажриба-синов ишларида Тошкент вилоят педагогик кадрлар малакасини ошириш институти идораси ходимлари фаол иштирок этдилар. Ўқув йили давомида идора ходимлари илғор педагогик тажриба мактаблари етакчиларининг 9 та синфига бориб, таҳлил қилдилар.

Мактабга ташрифлар давомида олинган натижалар шуни кўрсатадики, тажрибанинг бу шакли ўқувчилар эътиборини сафарбар қилади, уларни фаоллаштиради, ўқитувчининг амалий фаолиятида мақсимал ёрдам беради. Шаҳар/туман методисти ўз туманидаги ҳар бир таълим мактабига раҳбарлик қилади ва амалий ёрдам кўрсатади. Илғор педагогик тажриба мактаблари фаолиятини такомиллаштириш бўйича ўтказилган тажриба-синов ишларида Тошкент вилоят педагогик кадрларни малакасини ошириш институти ходимлари фаол иштирок этдилар.

Мактабга ташрифлар давомида олинган натижалар шуни кўрсатадики, тажрибанинг бу шакли тингловчининг диққатини жалб қилади, уларни фаоллаштиради, ўқитувчининг амалий фаолиятида максимал ёрдам беради. Ўрганиш жараёнида бошланғич синф ўқитувчиларининг илғор педагогик тажрибаси мактаблари ўқув дастурига киритиш учун саволларнинг тахминий рўйхати ишлаб чиқилди.

Дарс самарадорлигини ошириш муаммолари бўйича саволлар рўйхати:

1 СЕНТЯБР.

1. Илғор педагогик тажриба мактаблари иш режасини муҳокама қилиш.
2. Укув йили учун дастур материалларинм режалаштириш.
3. Дарсга тайёргарлик (амалий кўрсатиш).

2. ОКТЯБР.

1. Муаммоли дарс. Ўқувчиларни она тили дарсларида машқлар бажаришда фаоллаштириш.
2. Мавзу бўйича математика дарсларини биргаликда ишлаб чиқиш: "4-синфда математикани ўқитишда назария ва амалиётнинг интегратсиялашуви".

3. НОЯБР.

1. Мураккаб масалаларни ечиш ва ўқувчиларда масала тузиш қобилиятини ривожлантириш.
2. Математикадан масалалар ечишда мулоҳазаларни қабул қилиш.

4. ДЕКАБР.

1. Синфдан ташқари ўқиш дарсларида ўқувчиларнинг ўқиш бўйича билимларини ҳисобга олиш.
2. Синфдан ташқари ўқиш учун материал танлаш.

5. ЯНВАР.

1. Табиат тарихи дарсларида индивидуал иш.
2. Талабаларнинг ижодий фаолияти кўникмаларини шакллантириш.

6. ФЕВРАЛ

1. Ўқитиш характеридаги дарсни ишлаб чиқиш (амалда кўрсатиш билан).
2. Она тилидан ёзма ишларни текшириш ва баҳолаш.

7. МАРТ

1. Талабаларда нутқни ривожлантириш.
2. Дарсда ўқувчилар билан луғат билан ишлаш (барча фанлар бўйича).

8. АПРЕЛ

1. Чизмачилик дарсларида фанлараро алоқадорлик.
2. Дарсда ўқувчиларни эстетик тарбиялаш.

9. МАЙ

1. Тарбиявий иш натижаларини сарҳисоб қилиш, натижани баҳолаш.
2. Илғор педагогик тажриба мактаблари ишининг натижалари.

Бошланғич синф ўқитувчиларининг илғор педагогик тажрибаси мактаблари фаолиятини такомиллаштириш бўйича тажриба ишлари, унинг материаллари, илмий натижалари қуйидаги хулосалар чиқариш имкунини беради:

- илғор педагогик тажриба мактаби бошланғич синф ўқитувчилари малакасини ошириш тизимининг асосий қисмларидан бири ҳисобланади;
- мактаб маъмурияти томунидан ҳар бир дарснинг ўтказилиши учун қулай шарт-шароитлар яратилиши зарур.
- вилоят ва туман методик хизмати ходимларидан ўз вақтида ёрдам кўрсатиш;
- илғор педагогик тажриба мактабларининг ҳурматли раҳбарларини нафақат маънавий, балки моддий жиҳатдан ҳам рағбатлантириш, чунки ҳар бир раҳбар жуда кўп ҳаракат қилади, дарсларга тайёргарлик кўриш учун кўп вақт сарфлайди.

Ўрганиш шуни кўрсатдики, мактаб ва туманлар миқёсида олиб борилаётган методик ишлар бошланғич синф ўқитувчилари малакасини оширишда катта имкониятларга эга.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 11 майдаги ПФ-134-сонли “2022-2026 йилларда халқ таълимини ривожлантириш бўйича Миллий дастурни тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони.// www. ziyonet.uz
2. Ҳасанбоев Ж. ва бошқ. Педагогика фанидан изоҳли луғат. – Т.: “Фан ва технология”. 2009. -447 б. 3. Жабборова, О. М., Умарова,
3. Каримжонов А. Дарслик Методикаи таълими фанни Тарбия. “Ишонч-ҳамкор” 2022.
4 .Каримжонов А.,Каримжонова Д.А. “Ўқув муассасаларида меъёрий ҳужжатларни юритиш” Тошкент “ФИРДАВС” 2020
5.Каримжонов А.,Каримжонова Д.А. “Бозй ва инкишофи нутқ” дар таълими савод. Тошкент. “Ишонч-ҳамкор” 2021.
6. Каримжонов А., Очилов Ф. Бошланғич синфларда таълим-тарбия муаммолари. Тошкент “Ишонч-ҳамкор” 2021.

БОШЛАНҒИЧ ВА МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМДА ПЕДАГОГИК ФАНЛАРНИ ЧУҚУРЛАШТИРИЛГАН ҲОЛДА ЎҚИТИШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ.

Каримжонов А. -ТВЧДПИ., “Бошланғич таълим методикаси”доценти.
Каримжонова Д.А - ТВЧДПИ., «Мактабгача таълим методикаси» кафедра ўқитувчиси.

Аннатация; *Мақолада ҳозирги давр талаблари асосида бошланғич ва мактабгача таълим ташкилотларида йуқори малакали мутахассислар яъни йуқорий салоҳиятли педагог кадрлар тайёрлаш ва уларни билим, кўникма ва малакасини фанларни чуқурлаштирилган ҳолда ўқитиш воситасида механизмини такомиллаштириш чора тадбирлари ўз аксини топган, хусусан “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” асосида юқори сифатли педагог кадрлар тайёрлаш масаласига катта эътибор қаратилган.*

Калит сўзлар; Профессионал тайёргарлик, чуқурлаштирилган, Янги Ўзбекистон, тараққиёт, такомиллаштириш, стратегия, бошланғич ва мактобгача, тизим, механизм, сифатли, ходимларини қайта тайёрлаш, асосий йуналишлари, малакасини ошириш, мақсадлар, ривожлантириш, хусусий сектор, натижалар, демократик ислоҳотлар, педагогик, юксак малакали.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги ПҚ-2707-сон «2017—2021 йилларда бошланғич ва мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ва Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 21 ноябрдаги 929-сон «Ўзбекистон Республикаси бошланғич ва мактабгача таълим вазирлиги тўғрисидаги низомни ҳамда бошланғич ва мактабгача таълим муассасалари раҳбар ва ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти уставини тасдиқлаш ҳақида»ги қарорга асосан илк ва бошланғич ва мактабгача таълим педагогларини касбий салоҳиятини ҳар томонлама ривожлантириш, уларни билимини чуқурлаштирилган фанлар орқали

такоммиллаштириш даражасини кўтариш ва мактаб таълимига тайёрлаш ҳозирги “Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” ни халқ маорифи олдига қуйилган энг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади.

“Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси” асосида бошланғич ва мактабгача таълим муассасалари педагогларини тайёрлаш механизмларини янада такомиллаштириш тақозо этилади. Бунинг учун бизнинг ёндошувимизга кўра, олий педагогик таълим жараёнида уқитилаётган *педагогик фанларни* чуқирлаштирилган ҳолда ўқитиш механизмини муҳим аҳамиятга эга. Бу уринда мазкур масаланинг тўлиқлига эътиборингизни тортамиз.

1. Уқитилаётган педагогик фанлар воситасида. Олий педагог таълим муассасаларининг бошланғич ва мактабгача таълим йуналиши педагогик уқув фанлари дастурларини тахлил қилиш шуни курсатадики, уларда бошланғич ва мактабгача таълим педагогларига касбий-назарий билим бериш, уларнинг касбий кунукма ва касбий малакаларини шакллантиришга устувор даражада аҳамият берилган. Мисол учун, “Бошланғич таълим педагогикаси” ва “Мактабгача таълим педагогикаси” ўқув фани дастурида талабаларнинг мактаб ва мактабгача таълим назарияси, дидактикаси ва методологияси буйича билим, куникма ва малакаларини шакллантиришга асосий эътибор қаратилган. Шу жиҳатдан олий педагог таълим жараёнида бошланғич ва мактабгача таълим йуналиши ўқув фанларининг дастурларини Тараққиёт стратегияси асосидан янада такомиллаштириш билан бошланғич ва мактабгача таълим педагогларини тайёрлаш механизмини такомиллаштиришнинг бир усулига эга бўлиш мумкин. Шу жиҳатдан бошланғич ва мактабгача таълим йуналишида ўқитилаётган қуйидаги ўқув фанларини дастурларини Тараққиёт стратегиясида белгиланган вазифалар асосида такомиллаштириш мақсадга мувофиқ бўлади:

1) “Умумий педагогика”;
2) “Мактабгача таълим педагогикаси”;
3) “Педагогика напзарияси ва таърихи “;
4) “Педагогик маҳорат”;
5) “Тарбиявий ишлар методикаси”.
6) “Тарбия фани ўқитиш методикаси”.
7) “Мутахассислик фанлар методикаси”.
8) “Нутқ ўстириш фанлар методикаси”.

Мазкур масала буйича бизнингча, қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади.

1) педагогик ўқув фанлари дастурларини Тараққиёт стратегиясида белгиланганидек замонавий ва янги дунёвий билимлар билан бойитиш;

2) такомиллаштирилган дастурлар асосида бошланғич ва мактабгача таълим педагогларини тайёрлаш ва унда таълимнинг 1-3 курслардаёқ талабаларнинг касбий билим, касбий кунукма, ҳамда касбий малакасини тўлуқ шаклантиришга эришиш;

3) педагогик ўқув фанлари дастурларида PISA.STEAM каби ҳалқаро таълим дастурларининг қоидаларини акс эттириш билан профессионал бошланғич ва мактабгача таълим педагогларини тайёрлаш.

4) педагогик фанларни (педагогика, мактабгача педагогика, педагогика назарияси, педагогик маҳорат ва тарбия ҳамда мутахассислик) ўқитиш жараёнида ўқув ва ишчи дастурларини мавзулар кетмакетлигини ва мавзулар базасини бир-бирига ухшашлик механизмини такомиллаштириш зарур.

Бундай ёндашув олий педагогик таълим жараёнида бошланғич ва мактабгача таълим педагогларини тайёрлаш механизмини такомиллаштиради. Чунки бу билан олий педагогик таълим жараёнида бўлажак бошланғич ва мактабгача таълим муассасалари педагогларини тайёрлаш механизмини ўқув фанларини чуқурлаштирилган тарзда ўқитиш билан такомиллаштириш имкониятига эга бўлади.

2. *Қушимча машғулотлар воситасида такомиллаштириш*. Олий педагогик таълим жараёнида бошланғич ва мактабгача таълим йуналиши ўқув фанлари буйича қушимча машғулотлар ташкил этиб, унинг воситасида мактабгача таълим педагогларини тайёрлаш

механизмини такомиллаштиришга эришиш мумкин. Қушимча таълим – бу ўқув фанлари укитувчилари томонидан талабаларнинг бўш воқтларини ҳисобга олиб, ташкил этиладигон таълим ва тарбия жараёнидир. Бизнинг ёндашувимизга кўра, олий педагогик таълим жараёнида педагогик ва мутахассислик фанлари буйича қушимча таълимни ташкил этишда қуйидагиларга эътибор бериш кутилган самарали беради:

1) Тараққиёт стратегиясида белгиланганедик, қушимча таълим дастурларини сифатли таълим талаблари асосида ишлаб чиқиш;

2) ишлаб чиқилган қушимча таълим дастурлари асосида талабаларга педагогик ўқув фанларининг муайян мавзуларини чуқурлаштирилган тарзда ўқитиш;

3) қушимча таълим дастурлари асосида бўлажак бошланғич ва мактабгача таълим педагогларнинг компетенцияларини (билими, куникмаси ва малакалирини) тезкор равишда шакллантириш.

Эътибор берилса, қушимча таълим кенг имкониятларга эга. Энг асосийси бундай таълимни асосий мақсади ва вазифаси талабаларнинг касбий куникмаларини шакллантириш ҳамда лаёқатини ривожлантиришдан иборат. (Тадқикот натижаси бу муаммоларни ечимини акс этиради.)

Қушимча таълим олий педагогик таълим жараёнида бошланғич ва мактабгача таълим педагогларини тайёрлаш механизмини такомиллаштирувчи муҳим таълим – тарбия жараёнидир.

3. *Махсус курслар воситасида такомиллаштириш.* Олий педагогик таълим жараёнида бошланғич ва мактабгача таълим педагогларни тайёрлаш механизмини такомиллаштирувчи воситаларидан бири махсус курслардир. Махсус курслар олий таълим муассасаси Илмий кенгаши билан келишилган ҳолда ташкил этилиб, улар воситасида бўлажак мутахассисларга чуқурлаштирилган касбий билим, тарбиявий кунукма ва фаолият малакаси берилади. Шу жиҳатдан бизнингча, махсус курсларини ташкил этишда қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқ бўлади:

1) педагогик ўқув фанларининг модуллари буйича Тараққиёт стратегияси талаблари асосида махсус курслар ташкил этиш;

2) “ Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” асосида бошланғич ва мактабгача таълим муассасалари педагогларини тайёрлаш механизмлари” махсус курсини ташкил қилиш орқали натижаларини яққол курсата беради деган умиддамиз.

3) тажрибали профессор – уқитувчилар ва амалий фаолиятдаги индивидуал услубларига эга бошланғич ва мактабгача таълим педагоглари иштирокида даврий (бир ҳафтали ёки ун кунлик) махсус курслар ташкил этиш.

Бундай махсус курсларнинг ташкил этиш воситасида олий педагогик таълим жараёнида бошланғич ва мактабгача таълим педагогларини тайёрлаш механизмларини янада такомиллаштиришга эришиш мумкин.

Умуман, бошланғич ва мактабгача таълим муассасалари педагогик фанларни чуқурлаштирилган ҳолда ўқитиш воситаси билан тайёрлаш механизмини такомиллаштиришнинг имкониятлари кенг. Бунинг учун олий педагог жараёнида педагогик ва мутахассислик ўқув фанларининг профессори – ўқитувчилари фаол бўлиши тақозо этилади. Эътибор берилса, бу борадаги имкониятлар амалий хусусиятларга эгалиги билан муҳимдир.

Адабиётлар;

1. Каранг: Ўзбекистон Республика Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мужалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тугрисида”ги Фармони.//”Янги Ўзбекистон” газетаси 2022 йил 1феврал сони.
2. Қаранг: Ўзбек педагогик энскилопедияси. 2-жилд.-Т.,2016
3. Қаранг:Ҳасанбоев Ж.ва бошқ.Педагогика фанидан изоҳли луғат.-Т.,2009
4. Педаогика фанидан изоҳли луғат. 470-бет
5. Каримжонов А.,Каримжонова Д.А. “Ўқув муассасаларида меъёрий ҳужжатларни юритиш” Тошкент “ФИРДАВС” 2020

6.Каримжонов А.,Каримжонова Д.А. “Бозй ва инкишофи нутқ” дар таълими савод. Тошкент. “Ишонч-ҳамкор” 2021.

THE MODEL OF IMPROVING THE DIDACTIC SUPPORT FOR DEVELOPING PROFESSIONAL MOBILITY OF STUDENTS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Suyunova Gulchehra Holmamatovna
Jizzakh Polytechnic Institute, a teacher of the department of foreign languages

Annotatsiya. Pedagogik shart- sharoitlar pedagogik tizim faoliyatining samaradorligini, pedagogik jarayonning muvaffaqiyatini ta’minlaydigan holatlardir. Pedagogik shart- sharoitlar deganda o’qitish mazmuni imkoniyatlari, usullari,tashkiliy shakllari va uni amalga oshirishning moddiy imkoniyatlari majmui tushuniladi.

Kalit so‘zlar. Pedagogik faoliyat, shart- sharoit, terminologik baza, kasbiy mobillik, metod, ko‘nikma

Pedagogical conditions are conditions that ensure the effectiveness of the pedagogical system and the success of the pedagogical process. Pedagogical conditions are understood as a set of possibilities, methods, organizational forms of teaching content and material possibilities for its implementation, which ensure the success of achieving the set task.

Pedagogical conditions help or oppose the manifestation of pedagogical laws due to the influence of various factors. The possibility of managing the pedagogical process is realized by neutralizing negative factors and creating positive pedagogical conditions for the pedagogical process. The possibility of managing the pedagogical process is realized by neutralizing negative factors and creating positive pedagogical conditions for the pedagogical process.

A condition is a philosophical category that defines "something that depends on another condition". It constitutes the environment in which the studied phenomenon or process arises, exists and develops. Pedagogical conditions are conditions defined by real rules in which intellectual development of students can be successfully carried out during the educational process of Higher Educational Institutions.

V. I. Andreev defined pedagogical conditions as "... the result of purposeful selection, design and application of content elements, methods (techniques), as well as organizational forms to achieve goals". In our research, pedagogical conditions are understood as external situations that have a noticeable effect on the progress of the pedagogical process, are consciously created by the teacher to a certain extent, and include the achievement of a certain result (N.M. Boritko).

This definition corresponds to the concept of "conditions" defined by I.F. Berezhnaya, in which conditions are considered as purposefully created situations.

Taking into account the expansion of the terminological base, the personal direction of students to acquire professional information; development of a system of step-by-step formation of students' knowledge, skills and abilities in the process of mastering the terminology base; selection of real radio engineering texts for each stage of implementation of the didactic model of organizing the linguo-professional training of engineers;

We fully share these points and consider them fundamental to the study of pedagogical conditions for the development of readiness for professional mobility. The conditions that contribute to the more effective development of readiness for professional mobility are divided into the following:

- taking into account the individual level of development of students' readiness for professional mobility;
- taking into account the individual level of development of students' readiness for professional mobility;
- subject-subject relations between students and teachers;
- development of a model for the development of readiness for professional mobility, an appropriate complex program that includes individual and group forms and methods of organizing the educational process;

- involving students in various types of individual and group (the composition of which is variable) activities, during which the skills and abilities of preparation for professional mobility are improved;

- high level of preparation of the teacher included in the process of training future specialists (level of preparation of the teacher for his professional mobility);

- systematic diagnosis of the level of readiness for professional mobility of future specialists.

These conditions exist and are implemented both in the classroom and in extracurricular activities. The development of socio-humanitarian sciences, as well as economic sciences using foreign means, will have a particularly positive effect on the development of future specialists' readiness for professional mobility. This once again confirms the need for a comprehensive approach in the process of developing the readiness of a future specialist for professional mobility.

The following are the conditions that will help in the more effective development of preparation for professional mobility:

- *taking into account the individual level of development of students' readiness for professional mobility.*

It is important to emphasize the possibility of choosing the methods and means of learning a foreign language that are optimal for the independent work of a particular student. It is worth noting that this subject creates ample opportunities to take into account the individual educational interests of each student, to ensure interdisciplinary connection and continuity at all stages of teaching a foreign language to students, and to activate learning through the use of innovative pedagogical technologies in the educational process. It should be taken into account that each student has a different level of preparation for professional mobility. In addition, some students, and many of them, have low qualifications.

It depends on various factors that should be taken into account in further development of readiness for professional mobility. These factors include: the student's individual level of preparation for professional mobility, his individual and social experience, as well as individual characteristics. Taking into account these factors allows to more successfully determine the individual level of preparation for professional mobility of the student.

References:

1. Competence: Inquires into its Meaning & Acquisition in Educational Settings / Ed. E.C. Short. - N.Y.; Univ. Prese of America, 84 - 185p.

2. Western, W. Competence in Education. Curriculum Studies. - 2001. -V.33.-Nl.-P. 75-88.

3. White, R.W. Motivation reconsidered: The concept of competence // Psychological review. - 1959. - № 66.

GEOGRAFIYA FANLARINI O‘QITSHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI TUTGAN O‘RNI

Ergashev Orifjon Ungarovich Jizzax viloyati YMO‘MM katta o‘qituvchisi

Annotasiya. *Ushbu maqolada o‘quvchilarga geografiyani o‘qitishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *innovatsiya, texnologiya, intellekt, potentsial*.

Аннотация *В данной статье говорится о значении педагогических технологий в обучении школьников географии.*

Ключевые слова: *инновации, технологии, интеллект, потенциал.*

Annotation. *This article talks about the importance of pedagogical technologies in teaching geography to students.*

Key words: *innovation, technology, intelligence, potential.*

Geografiya fani o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, undagi qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar bilan bir qatorda doimiy ravishda kartografik usulni o‘rni ko‘rsatilib bordi. Bugungi

kunda ta’lim mazmunini modernizatsiyalash, ta’lim sifatini oshirish, ta’limda innovatsion texnologiyalarni keng joriy etishga yo‘naltirilgan ko‘plab innovatsiyalar yaratilmoqda va amaliyotga joriy etilmoqda. Mazkur innovatsiyalarning samaradorligi ko‘p jihatdan ta’lim muassasasida amalga oshirilayotgan innovatsion faoliyatning to‘g‘ri tashkil etilganligiga bog‘liqdir. Hozirgi kunga kelib O‘zbekistonda geografiya darslarida o‘quv va ijodiy faollikni oshiruvchi hamda ta’lim jarayonining samaradorigini oshiruvchi ta’lim texnologiyalar interfaol metodlar nomi bilan yuritilmoqda.

Geografiya fanlari juda boy va muhim fanlardan biri hisoblansada, uni geografik kartalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shuning uchun ham dars jarayonida mavzuni geografik kartalar asosida o‘rganish bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etib olib borilgan geografiya fanlari o‘zining ko‘pqirraliyligi va bir-birini takrorlamaydigan o‘ziga xos jixatlari bilan an'anaviy darslardan ajralib turadi.

Bunda esa yuqorida ta'kidlab o‘tilganidek o‘qituvchining pedagogik maxorati, o‘ziga xos uslubi va fan metodikasi asosiy o‘rin egallaydi.

Ta'lim mazmunining sifatini takomillashtirish pedagogikadagi bugungi kunda yangi pedagogik innovatsiya yo‘nalishisiz mumkin emas. Umumta`lim maktablari, o‘rta maxsus ta'lim tizimida innovatsion intellektual jarayonlar, innovatsion xususiyati yangiliklarini kiritish, o‘qituvchilar kasbiy imkoniyatlari bilan belgilanadi.

O‘qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanar ekan, albatta bunda birinchi navbatta fan, mavzu, o‘quvchilar yoshi, kasbiy yo‘nalitirilganligi va shu kabi bir necha jihatlarga ahamiyat berishi lozim. Geografiya faniga yo‘naltirilgan umumta`lim maktablari, o‘rta maxsus ta'lim muassasalarida darsni olib borish metodi boshqa muassasalarnikidan tubdan farq qiladi. Ya'ni o‘quvchilarga geografiya fanlari nafaqat yaxlit, bir predmet balki, uning har bir jixati kartalar (yozuvsiz) asosida alohida bir kurs sifatida ham o‘qitiladi.

Geografiya fanlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan olib borish bugungi kunda o‘zini oqlagan metodlardan biri bo‘lib hisoblanadi.

Zero, zamonaviy pedagogik texnologiya o‘ziga xos va potentsial yaratilgan pedagogik natijalarga erishish uchun, pedagogik tizimning barcha tashkiliy tomonlariga aloqador nazariy va amaliy (ta'lim doirasida) tadqiqotlar sohasi sifatida belgilanadi

Umumta`lim maktablari, o‘rta maxsus ta'lim tizimida ham o‘qituvchi ham o‘qituvchini o‘z ustida ishlashga qiziqtiruvchi, harakatini faollashtiruvchi va jadallashtiruvchi texnologiyalardan biri o‘yinli texnologiyalar hisoblanadi. S.A.Shmakov fikricha o‘yinli texnologiyalar nafaqat natijaga erishish, balki xoxishga ko‘ra faoliyat jarayonining o‘zidan zavqlanish uchun qo‘llaniladi.

“Mening yangiligim” texnologiyasi.

Bu usuldan mustaqil tanishish uchun uyga vazifa sifatida topshirilgan mavzular yuzasidan o‘quvchilar fikrini aniqlash hamda baholashda foydalanish mumkin.

Bu texnologiyada o‘quvchilar individual – yakka holda harakat qiladilar.

Buning uchun o‘quvchilarga quyida keltirilgan misolidagi tarqatma material tarqatiladi (1-jadval).

Texnologiya bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

1. O‘quvchi o‘qituvchining ko‘rsatmasi bilan A katakka o‘zi mustaqil ravishda tanishib chiqqan istagan bir yozma mavzuning nomini yozadi. Masalan: Materiklar va okeanlar tabiiy geografiyasi.

2. qolgan ya'ni B., V., G., D., kataklarga mavzuga ta'rif, ya'ni yozma mavzu bilan tanishib chiqishi jarayonida o‘quvchida taassurot qoldirgan o‘ziga xoslik yoziladi.

Ushbu usul vaqtni tejash bilan birgalikda omma oldida nutq so‘zlashdan qo‘rqadigan, tortinchoq o‘quvchilarni ham baholashga, ularning fikrlash doirasi hamda qobiliyatini tekshirishda yordam beradi. Usulning o‘ziga xosligi: o‘qituvchi uy vazifalarni darsdan so‘ng tekshirishi mumkin. Bunda barcha o‘quvchilar 100 % baholanadilar.

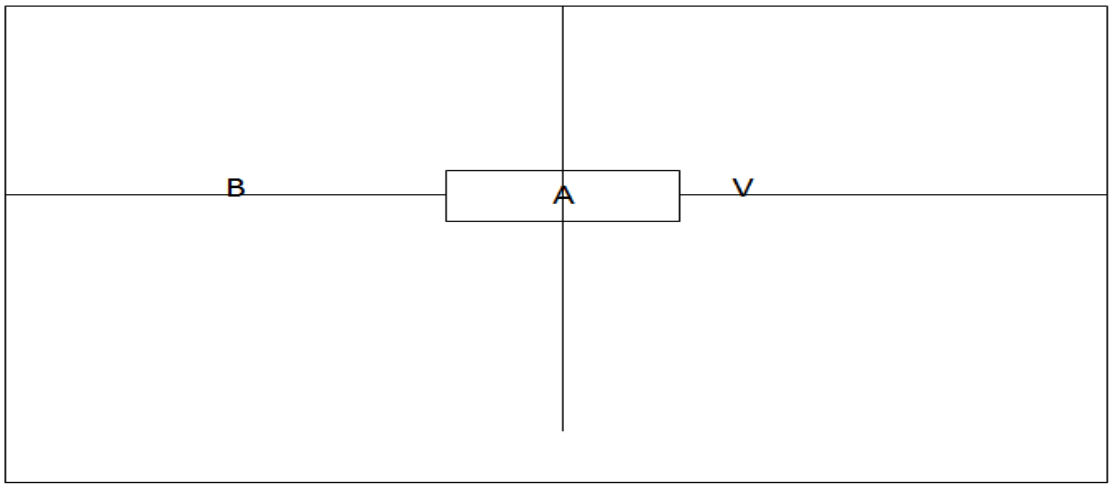

1-jadval.

Fikrlash navbati texologiyasi.

Mavzu yuzasidan axborotni qisqacha bayon qilish, vaqtni tejash, har bir o‘quvchiga yozma mavzu yuzasidan mavjud fikrini mustaqil bayon qilishi uchun sharoit yaratish, mavjud bilim va ko‘nikmalarni oldindan tekshirib chiqish borasida ushbu usul muhim malaka hisoblanadi. Ushbu texnologiyani o‘tkazish o‘qituvchidan tezlik, izchillik, tizimlilik, zukkolik, e'tiborlilikni talab qiladi. O‘quvchilarga raqamlar yozilgan kartochkalar tartibsiz tarqatiladi.

Sinf xonasi.

1-qator

1	***8***
19	***13***
10	***22***
16	***4***

2-qator

15	***5***
21	***11***
2	***18***
24	***7***

3-qator

12	***3***
17	***20***
23	***9***
6	***14***

2-jadval.

O‘qituvchi sinf doskasiga texnologiya mavzusini yozadi.

Masalan: “Boburnoma” haqida mening fikrim. Har bir o‘quvchi taklif (fikr bildirish) soni bo‘yicha navbati bilan o‘z fikrini bildiriradi.

Masalan:

“Boburnoma” muhim terminologik va toponimik haqida muhim manba;

“Bobunoma” asarida Bobirning davlat boshqaruvi to‘g`risida ko‘p donno fikrlar berilgan;

“Boburnoma” asarining geografiya, botanika, zoologiya, astronomiya, etnografiya fanlarini o‘rganishda ahamiyati katta...

har bir fikrga qolgan o‘quvchilar tomonidan 1-5 ballgacha baho qo‘yiladi. Eng so‘nggida yuqori ballga ega o‘quvchilar fikri muhokama qilinadi va ular ijobiy bahoga ega bo‘ladilar.

Dars jarayonida pedagog oldida muhim bir masala turadi. Bu ham bo‘lsa, o‘quvchilarni bilim olishga jalb qilish, ularni olg‘a harakatlantirishdir. Bu esa pedagog va o‘quvchilarni (o‘zaro) birgalikdagi mehnatga jalb qiladi. Buning uchun o‘qituvchi o‘quvchini o‘qishga majbur qilmasligi kerak, aksincha o‘qish o‘quvchining kundalik ehtiyojiga aylanmog‘i lozim. Shu maqsadda, pedagog

darsda o‘quvchidagi qo‘rquvni yo‘qotish, uni erkinroq, dadilroq qilish, o‘zini kuchiga ishontirish, unga jiddiy ijod qilishga imkon yaratishi zarur. Bunday murakkab vazifani hal qilish uchun o‘qituvchi dars o‘tish jarayonida quruq gap bilan chegaralanmay, o‘quvchi xotirasini shakllantirish, mantiqiy, fikrlay olishini rivojlantirishi maqsadga muvofiqdir. Chunki, o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini shakllantirish shaxsiy sifatlaridagi notekisliklarni, nuqsonlarini bartaraf qilishga yordam beradi. Ularda erkin fikrlash kamol topadi. Natijada o‘quvchilar o‘tilgan mavzuni muhokama qilishda faol, pedagog qaysi darsni o‘tishidan qat’iy nazar, hech qanday keraksiz, ortiqcha voqeliklarga to‘xtalmay, har bir mavzuni aniq, ravshan, lo‘nda tushuntirish va shu bilan birga o‘quvchilarni individual va jamoa oldida o‘z-o‘ziga baho berish ko‘nikmalari shakllanadi. Bu borada pedagog tomonidan har bir darsning ko‘rgazmaliligini ta’minlash, ta’limning barcha usul va vositalaridan o‘z o‘rnida va o‘z me’yorida foydalanish talab etiladi. Biroq, hanuzgacha barcha fanlardan foydalanilayotgan ta’lim vaositalari va usullarining metodologik yechimlari to‘laqonli hal etilganicha yo‘q. Bu esa pedagoglar tomonidan ta’lim vositalari, texnologiyalari hamda usullaridan o‘z bilganlaricha foydalanishlariga sabab bo‘lmoqda. Shu maqsadda, darsning ko‘rgazmaliligini ta’minlash usullaridan biri bo‘lgan grafikli organayzerlardan foydalanish, darsning ko‘rgazmaliligini oshirish bilan bir qatorda ta’lim sifatini kafolatlovchi omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Golish L.V. «Faol o‘qitish usullari: mazmun, tanlash va amalga oshirish». Ekspress qo‘llanma. –Toshkent, 2001. -68 b.
2. Golish L.V. «Zamonaviy ta’lim texnologiyalari: mazmun, loyihalashtirish va amalga oshirish». -Ekspress qo‘llanma. –Toshkent, 2001. -59 b.
3. Djumaboyeva F. O‘qituvchilarni o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga o‘rgatish. -Andijon, 2001.
4. Qosimov A.X. “Maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi”. –Toshkent: TATU, 2004.

TARBIYASI QIYIN O‘QUVCHILAR BILAN ISHLASHNI TASHKIL ETISH

Jabborov Maqsud Mashrabovich
Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi katta o‘qituvchisi,
Телефон:+998(91) 564-20-23
e-mail: *maksudteacher@mail.ru*

Annotatsiya

Mazkur maqolada tarbiyasi qiyin o`quvchilar bilan ishlashni tashkil etish, o’quvchilar faoliyatini faollashtirishning metodik imkoniyatlari hamda pedogogik shart-sharoitlari haqida yozilgan.

Аннотация*. В данной статье написано об организации работы со школьниками с трудным воспитанием, методических возможностях активизации деятельности учащихся и педагогических условиях.*

Abstract. *This article is written about the organization of work with students with difficult upbringing, methodical possibilities of activating students' activities and pedagogical conditions.*

Kalit so’zlar: *pedagogika, baholash, tarbiyasi qiyin o`quvchilar, stimullashtirish, rag’batlantirish, ijodkorlik.*

Ключевые слова: *педагогика, оценивание, воспитание трудных учащихся, стимулирование, поощрение, творчество.*

Key words: *pedagogy, assessment, schoolchildren with difficult learning, stimulation, encouragement, creativity.*

KIRISH

O’qituvchi jamoasi har qancha urinishidan qat’iy nazar, ta’lim jarayonida tarbiyasi qiyin o’quvchilar ham uchrab turadi. Hozirgi davrda bunday o’quvchilar bilan yakkama-yakka ishlash

usuli yaratilgan, fe'l atvordagi nuqsonlarning hatti-harakati nosog'lomligining oldini olish va tuzatish yo'llari ilmiy asosda ishlab chiqilgan. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, tarbiyasi qiyin, injiq, hulqi salbiy bolalarning kelib chiqishning ijtimoiy sabalaridan tashqari, pedagogik va psixologik sabalari ham mavjud. O'quvchilarda nojuya hatti-harakatlar paydo bo'lishining sabablari va turtkilari har hildir.

Amerikalik olim G.Overstritning ta'kidlashicha, xulq-atvorimiz va xatti- harakatlarimiz zamirida biz uchun eng qimmatli bo`lgan orzularimiz yotadi. Kimnidir u yoki bu ko`rinishdagi xatti-harakatlarni bajarishga undashni o`z oldigan vazifa qilib qo`yganlar uchun eng yaxshi maslahat shunday: avvalo o`z suhbatdoshingizni nimanidirqattiq istashga majbur qiling. Kimki buni uddalay olsa, butun dunyoni egallaydi, agar uddalay olmasa, yakkalanib qoladi.

TADQIQOT NATIJASI

Bolalar nimani istashadi – bu o`qituvchining olidida turgan bosh masala bo`lib hisoblanadi. Agar biz sichqonni tutmoqchi bo`lsak, qopqongaqip-qizil bo`lib pishgan gilosni qo`ymaymiz, balki pishloq bo`lagini qo`yamiz, ya'ni bunda o`z istagimiz va ta'bimizga ko`ra emas, balki kemiruvchilarning ta'bidan kelib chiqib ish yuritamiz. Shuni mudom yodda tutishimiz va anglashimiz lozimki, faqat biz nimani istashimizgina muhim emas, balki bolalar nimani istashlari ham juda muhimdir. Uni sindirishga va qayta qurishga urinmang: u o`z xohish-istaklari uchun aybdor emas. Tarbiyaning tabiatga moslanganligi g`oyasini yodda tuting. O`qituvchining vazifasi – agar pedagogik maqsadlarga mos kelmasa, intilishlarning yo`nalishini o`zgartirish.

Agar biz bolalarning chekmasligini istasag-u, biroq o`quvchini chekish istagi tark etmasa, unga har qancha pand-nasihat qilsangiz ham foydasi bo`lmaydi. Bolalarni qo`rqitish uchun odatda ko`p misol qilib keltiriladigan "nikotindan o`lgan ot" sizga yordam bermaydi. Ammo siz o`quvchingizda musobaqada g`olib bo`lish, futbol jamoasiga qo`shilish yoki sinfdagi bir go`zal qizning nazariga tushish istagi borligini bilib qolsangiz, unga tushuntiringki, chekish bu borada muvaffaqiyatsizlikka uchrashigasabab bo`lishi mumkin.

MUHOKAMA

Umumta'lim maktablarida ishlaydigan o'qituvchilar, tarbiyachilar, maktab psixologlari ta'lim-tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil qilish uchun tarbiyasi qiyin o'quvchilar va pedagogik e'tibordan chetda qolgan o'quvchilar bilan ishlashga to'g'ri keladi. Shuning uchun ularni keltirib chiqargan sabablar va bunday o'quvchilarning turlarini bilish mutlaqo zarur.

Qiziqishlar va mayllarni hisobga oling. Tushunish – kechirish demakdir, degan hikmat bor. O`quvchini agar o`qituvchi tushunmasa, kim tushunadi? O`quvchilar orasida hech narsaga qiziqmaydigani bo`lmaydi. Bu allaqachon hammamiz uchun ma'lum bo`lgan aksioma bo`lsa ham, hamon biz o`quvchilar qiziqishlarini hisobga olishni o`rganmaganmiz.

O`qish-o`rganish va o`z-o`zini takomillashtirishning kuchli stimuliga nisbatan qiziqish uyg`otishning juda ko`p qo`shimcha vositalari borligini unutmaslik kerak. Shulardan biri bolalarning yorqin obrazlar, va formalarga bo`lgan qiziqishlariga asoslanadi. Intellekt hissiy kechinmalar ta'siriga tez tushib qoladi va o`quvchi unga ko`proq ta'sir ko`rsatib turgan xatti-harakatlarni bajarish uchun yo`l va bahona qidira boshlaydi. Qiyin vaziyatlarda shakldan mazmunga, his-tuyg`udan mantiqqa qarab borish kerak bo`ladi. Shunday yo`l tutsangiz bolalarni o`z maqsadlaringizga qiziqtirish imkoniyatingiz katta bo`ladi. O`z g`oyalaringizni dramalashtiring, – deb maslahat beradi D.Karnegi, – ularni samarali va yorqin shaklda etkazing.

O`quvchilaringizni qiziqtiradigan narsalar haqida gapirishga harakat qiling, to`g`rirog`i ishni shundan boshlang. Bolalarning qiziqishlari, fikrlari, baholariga nisbatan hurmat bilan qarang. Mayli, ko`proq bolalar gapirishsin. Ba'zi bir masalalarda sizda ma'lumotlar etishmasligidan cho`chimang, o`quvchilar bir muddat sizning "o`qituvchingiz"ga aylansalar ham mayli. Yodda tuting: sizning maqsadingiz - o`quvchilarning qiziqishlari yo`nalishini tarbiya va didaktik maqsadlarga tomon burish.

O`rtacha odamni butun dunyo bo`yicha o`z ismi boshqa barcha ismlardan ko`ra ko`proq qiziqtiradi. Biz har qancha ta'qiqlab qo`ymaylik, baribir bolalarning devorlarga, partalarga, daraxtlarga ismlar, laqablarni o`yib yozib qo`yganiga ko`zimiz tushadi. Bolalardagi bu kuchli istakni stimul o`rnida qo`llaymiz. Sinf doskasiga, plakatlarga katta-katta harflar bilan alohida ajralib

turadigan bolalarning ismlarini yozinglar, deb topshiriq bersangiz, bolalarda sizning predmetingiz, shaxsingizga nisbatan qiziqish paydo bo`lishiga erishishingiz mumkin.

***O`quvchining niyatini bilishga harakat qiling.*** Niyat ehtiyoj asosida paydo bo`ladi. Masalan, o`quvchi fermer bo`lishni niyat qildi deylik. U har kuni xo`jalikda biror bir ish qilishni niyat qiladi. U hamma narsani o`ylab qo`ygan, rejalashtirgan, hatto vaqt byudjetidan bir qismini shu ish uchun ajratgan. O`ylab ko`ring, agar qo`pol ravishda uning rejalarini buzib qo`ysangiz nima bo`ladi. Agar o`qituvchi o`z ishlarini belgilab qo`ygan bolaga rejalarini o`zgartirib yuboradigan topshiriq bersa, u muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Shunday – ikki yo`ldan birini tanlash vaziyatiga tushib qolgan o`quvchining xulq-atvorida keskin o`zgarishlar paydo bo`ladi.

O`quvchilarga o`z oldilariga qo`ygan niyatlariga erishishlari uchun yordam berish yo`lini qidiring. Gap shundaki, ko`pincha niyat vaziyatli motivlar ta'sirida vujudga keladi va o`quvchi bu niyatini amalga oshirishi uchun kuchi etish-etmasligi haqida o`ylab ham o`tirmaydi. Hayotda bunday voqealarni tez-tez uchratib turish mumkin. Masalan, o`quvchi onasining zorlanib yalinishlari, ko`z yoshlariga azbaroyi achinganidan o`z xulq-atvorini o`zgartirishga ahd qiladi. Ammo mavjud vaziyat, muhit uning imkoniyatlaridan ko`ra kuchliroq, o`ylagan niyatini amalga oshirish uchun uning kuchi etmaydi. Bergan va'dasining ustidan chiqmaganligi uchun uni ortiqcha tergamang. Yaxshisi uning ko`nglini ko`tarib, unga aniq va kuchi etadigan maqsadlar qo`yishga yordam bering. Agar maqsadlar murakkab va unga erishish uchun uzoq vaqt talab etiladigan bo`lsa, uni amalga oshirish uchun qanday qilib, sekin-asta harakat qilishlozimligini tushuntirib boring.

***O`quvchining hurmatga sazovor bo`lish istagini rag`batlantiring.*** Hurmat- e'tibor qozonish istagi hamma odamda mavjud bo`ladi. Ko`pgina bolalar bilim uchun emas, balki e'tiborga tushish uchun o`qishga harakat qiladilar. Ularni yuqori darajadagi raqobat muhiti o`ziga tortadi. Agar bu stimul o`quvchi ongida ildiz otib, o`rnishib qolgan bo`lsa va ta'lim jarayoniga ijobiy ta'sir ko`rsatsa, undan to`g`ri foydalanishga harakat qilish kerak.

"Odamlar nazariga tushish" dan umidini uzgan, o`z-o`ziga nisbatan past baho beradigan o`quvchilarga qanday qilib shu "kasallik"ni yuqtirish mumkin? Bu o`rinda turli xildagi hissiy-irodaviy sohalarga murojaat qilishga va turli xildagi nostandart qarorlar qabul qilishga to`g`ri keladi. Masalan, o`quvchiga "dushmanlarini o`ldirish"ga yordam bering. Ko`pgina odamlar o`zida mavjud bo`lgan qo`rquv va irodasizligi tufayli o`z imkoniyatlarini, layoqatlarini namoyish eta olmay qolib ketganliklarini o`quvchiga tushuntiring. Tish doktoriga borib qiynalgandan ko`ra, tishsiz qolgan osonroq emasmi? O`quvchini uni cho`chitadigan muhitda yolg`iz qoldirmang, toki u bunday vaziyatda yo`l topishni o`rganib olmaguncha. O`quvchi doska oldida javob berishga qo`rqsa, u bilan yakkama-yakka tarzda mashq qiling. Sizning vazifangiz – o`quvchida o`ziga ishonch hissini paydo qilishga yordam berish. Faqat shundan so`nggina umustaqil ravishda "dushmanlar bilan jangga" kira olishi mumkin. Shuni unutmangki, xavotirlik darajasi yuqori bo`lgan o`quvchilarning 75% i yangi tanbehlaru kundalik daftardagi yozishmalarni emas, balki, aynan, sizning qo`llab-quvvatlashingizni kutib turadi.

O`quvchi xatti-harakatlari oqibatini ko`rsating. Tadqiqotchi A.Gavrilova turli yoshdagi o`quvchilarga maxsus tuzilgan matnni o`qib, uni davom ettirishni topshiradi.[2] Bu matnda bir bola o`ziga sovg`a sifatida berilgan kuchukcha o`zining oldingi xo`jayinini qo`msayotganligini sezib qoladi. Bu vaziyatda bolaning oldida ikki yo`l – kuchukchani o`z egasiga qaytarish yoki o`zida qoldirish shartidan birini tanlash turibdi. O`quvchilar matnni davom ettirib, bola bu kuchukchani oldingi egasiga qaytaradimi yoki o`zida qoldiradimi, shuni yozishlari kerak edi. Bu tajribada ishtirok etgan o`quvchilarning deyarli hammasi "bola kuchukchani o`zida qoldirishi kerak", – deb yozishgan. O`quvchilarda qiyin ahvolda qolgan hayvonlargagina emas, hatto odamlarga nisbatan ham hamdardlik bildirish hissi yo`qligi aniqlangan.

Bu nimadan dalolat beradi? Axloqiy jihatdan noqislikni, hissizliknimi? Faqat bunigina emas. Bizning o`quvchilarimiz o`zini birovning o`rniga qo`yib ko`rish, uning kechinmalarini his etishga o`rganmaganlar. Ular o`z xatti-harakatlarining oqibatlari haqida o`ylab ko`rish, unga baho berishga odatlanmaganlar. Agar pedagog vaqtida va ishonarli ravishda o`z o`quvchilarining ko`zini ochib qo`ysa, u o`quvchi xulq-atvorini yaxshi tomonga o`zgartirishning qo`shimcha va samarali stimuliga ega bo`ladi.

Tajribali pedagoglardan biri bilan suhbatlashganimizda, u shunday dedi: “Men Olimjonga hech qanday bilim, malaka, ma’lumot talab etilmaydigan faoliyat turlari haqida bir nechta hayotiy misollar keltirishni taklif etdim. Agar shu topshiriqni bajara olsa, men unga o`z predmetimdan ijobiy baho qo`yishga va’da berdim. Men uchun kutilmaganda Olimjon mening savolimga javob bera olmasligini aytdi. Demak, bizning o`zaro suhbatlarimiz unga ta’sir o`tkazibdi. U darslarda ancha yaxshi natijalar ko`rsata boshladi. Keyinchalik unga e’tibor qaratgan yagona kishi ekanligimni u tan oldi”.

O`quvchining qadr-qimmatini joyiga qo`ying. O`quvchida tashabbuskorlikni hamda unda bor bo`lgan barcha ijobiy fazilatlarni uning qadr-qimmatini joyiga qo`yish orqali rivojlantiring. Agar sharoit shuni talab qilsa, biroz yolg`on ishlatishdan ham qo`rqmang. Chunki aldash – bu kishiga aynan u o`zi haqida o`ylaganlarini gapirish demakdir. Siz ishlatgan bu beozor yolg`on tarbiyalanuvchida yangi kuch-g`ayrat oqimini paydo etishi mumkin.

Agar o`quvchilarning yutuqlariga chin dildan xursand bo`la olsangiz, ularni qadrlay olsangiz, albatta, juda yaxshi bo`ladi. Ammo pedagoglarimizning qo`l ostidagilar juda ko`pchilik bo`lganligidan, ba’zan ularning har biri uchun kerakli va betakror so`zni topib aytish qiyin bo`lib qoladi. Bu o`rinda aktyorlik qilishga to`g`ri keladi.

Ko`plab tadqiqotlar natijasida o`quvchilarning qadr-qimmatini joyiga qo`yish va mavjud imkoniyatlarini tan olishning beqiyos samara berishi isbotlangan. Nafaqat bolalar, balki kattalar ham, ularning qadri-qimmati e’tirof etilishini yaxshi ko`rishadi. Insonlardagi ana shu zaiflikni e’tiborga olib, har doim ham tanqid qilishdan ko`ra maqtash afzalroq ekanligini e’tirof etiladi. Shuning uchun ham quruq xushomad qilishdan qochgan holda, kishidagi ijobiy jihatlarni tan olishga harakat qilish kerak. Shundagina tarbiyalanuvchingizda siz istagandek inson bo`lish imkoniyati ortadi. “Siz birovga avval o`zingiz olishni istagan narsani bering”, – deb maslahat beradi D. Karnegi.

Ayniqsa, arzimas narsalarga yopishib olishdan, bo`lar-bo`lmasga tanbeh berishdan qochish kerak. O`quvchini tushunishga chin dildan harakat qiling, narsalarga uning ko`zi bilan qarang.

***O`quvchining yutuqlarini ma’qullang.*** “Obrazli qilib aytganda, yaxshi bajarilgan ish uchun bolaning elkasidan qoqib qo`yish, uni sidqi dildan mehanatni davom ettirishga stimullashtiradi”, – deydi amerikalik pedagog A. Dreer. Ma’qullovchi so`z, imo-ishora, xatti-harakatlarni faqat eng yaxshi o`quvchilarga emas, balki o`quv mehnatida o`z shijoatini namoish eta olgan barcha o`quvchiga nisbatan yo`llash talab etiladi. Shunday holatlar ham bo`lganki, o`qituvchining past o`zlashtiruvchi o`quvchiga bergan oqilona ma’qullovchi bahosi juda katta ijobiy ta’sir o`tkazgan. Tadqiqotlarning ko`rsatishicha, ijodkorlikka yo`llovchi asosiy motiv – bu kishining o`z faoliyati natijasini yaxshilashga qaratilgan xatti-harakatidir. Bu holat xuddi kishining o`zi bilan o`zi musobaqalashib, oldin erishgan natijasidan yanada yaxshiroq natijaga erishish uchun tirishishiga, paydo bo`lgan muammoni nihoyatda ajoyib yo`llar bilan hal etishga urinishiga o`xshaydi.

Muvaffaqiyatga intilish istagining kuchliligi ba’zan boshqa maqsadlarni to`sib qo`yadi va ular erishish qiyin bo`lgan g`oyaga aylanadi. Kompyuter xakerlari (kompyuterning oldida juda ko`p vaqtini o`tkazadigan yoshlar) – boshqa barcha ishtiyoqlarni so`ndiradigan xatti-harakat bo`lib, undan bolani boshqa mashg`ulotga e’tiborini qaratish maqsadida foydalanish mumkin.

Har birimiz o`quvchi muvaffaqiyati ahamiyatini chetlab o`tadigan barcha steriotiplardan qochib, sinfga kirayotganimizda shuni unutmasligimiz kerakki, agar yutuqni rag`batlantirishning hissiy ahamiyati, xatolari uchun jazolashning hissiy ahamiyatidan afzalroq bo`lsa, muvaffaqiyatga intilish shakllanadi va kuchayadi. Agar, aksincha, jazolashning hissiy ahamiyati rag`batlantirishnikidan ko`ra yuqoriroq bo`lsa, bora-bora o`quvchida muvaffaqiyatsizlikdan qochish istagi shakllanadi. Shu tariqa faqatgina ota-onasidan gap eshitmaslik va o`qituvchisini uyaltirib qo`ymaslik uchunginao`qiydigan o`quvchilar paydo bo`ladi.

Ishingizning ta’sirchanligini oshiring. Qiyin va uncha o`ziga jalb etmaydigan o`quv faoliyatini qanday qilib o`quvchilar uchun qiziqarli va istalgan mashg`ulotga aylantirish mumkinligi to`g`risida novator-pedagoglarda juda qiziqarli g`oyalar mavjud. Oila tarbiyasi to`g`risidagi qo`llanmada berilgan bir materialdan namuna keltiramiz. Chunki bu misol qanday qilib bola uchun bajarish uncha yoqimli bo`lmagan ishga uni stimullashtirish mumkinligini ko`rsatadi.

Idish-tovoqlarni yuvish qiziqarli va obro`li ish deb kim ayta oladi? Ammo shunday kishilar ham borki, ular uchun idish-tovoq yuvish shunchaki qiziqarli emas, balki sevimli mashg`ulot bo`lib hisoblanadi. Bunday munosabat qanday qilib paydo bo`lishi va shakllanishi mumkin degan savolga yoshi kattaroq bir ayol shunday javob beradi: “Men hali yoshgina bola bo`lgan vaqtimda onam agar aqlli qiz bo`lsam, menga idish-tovoqni yuvishga ruxsat berishini aytar edi. Bunday mukofotni qo`lga kiritish uchun men o`zimni yaxshi tutishga harakat qilar edim”. Bu o`rinda mukofot sifatida taqdim etilgan idish-tovoq yuvish ishi, haqiqatdan ham, kichkina qizaloq tomonidan mukofot sifatida qabul qilingan. Axir, aslida “mukofot” sanalmaydigan narsa bilan mukofotlashmaydi-ku?

Ishingizning qiziqarli bo`lishida o`quvchilarning xatosi ham, aniqrog`i sizning xatolarga munosabatingiz ham yordam berishi mumkin. O`quvchilarning xatolaridan maksimal darajadagi stimulni toping: “Ajoyib xato!”, “Haqiqatga olib boruvchi xato”, “Rahmat, sening fikring unchalik to`g`ri bo`lmasa ham, u mulohaza yuritishga undaydi”, O`quvchi kuzatishlarining aniqligi va nozik tomonlarini har jihatdan ta’kidlang: “Men ham senday bo`lganimda, shunday deb o`ylar edim...”, “Avvallari men o`ylardimki, ...”. Shunday qilingki, siz bolalarni undagan narsa u qadar qiyin emasligiga ular ishonch hosil qilsinlar. “Rahmat sizga bolalar, siz bugun menga katta yordam berdingiz”, – deb darsdan so`ng o`zining 6 yoshli o`quvchilariga minnatdorchilik izhor etadi, Sh. A. Amonashvilli.

Ba’zida o`quvchilaringizga nisbatan “kerak” degan so`zni ishlating. Garchand bu stimul maktab amaliyotida uzoq vaqt davomida qo`llanib kelingan yagona stimul bo`sa ham, uning amal qilish imkoniyatlari hali ham cheklangani yo`q. Albatta, bu stimulga shaxsiy yo`nalish berish kerak (Sen shunday qilishing kerak, Azizbek! Axir sen o`g`il bolasan!). O`quvchi qiyinchiliklarni engib, xuddi kattalardek, matonatli kishilardek ish bajarganligidan zavqlanish hissini tuysin. Bundan tashqari, u topshiriqni bajarganligidan xursand bo`lishi va faxr-iftixor tuyg`usini his etishi kerak. Bular, albatta, “kerak” stimuliga qo`shimcha ravishda amalga oshiriladi.

Vaziyatdan foydalaning. To`g`rirog`i – qulay fursatni boy bermang. Gapshundaki, ko`pincha, stimulni hayotning o`zi, voqealarning rivojlanish jarayoni o`rtaga tashlaydi. Bu kutilmagan, to`satdan paydo bo`ladigan stimullar uzoq ishlab chiqilgan va puxta rejalashtirilgan stimullardan sirayam qolishmaydi. Faqat ularni tezgina payqab olish, ularga moslashish va ishning foydasiga yo`naltirish kerak bo`ladi, xolos.

Murabboni yashirincha yeb qo`yganligi uchun Tom Soyer xolasi tomonidan qanday jazolanganligini eslaysizmi? Xolasi unga jazo sifatida devorni bo`yashni buyurgan edi. Shu payt Tom yaqin orada o`z o`rtog`i Billni ko`rib qoladi va uning xayoliga ajoyib bir fikr keladi. Shu tariqa tomosha boshlanib ketadi. Tom devorga diqqat bilan qaradi-da, qo`liga ish qurolini olib, devorga bo`yoqni surtdi va yana orqaroq borib tomosha qildi. Keyin yana devorga yaqin keldi-da, yana bo`yoq surtdi. Bill uning jig`iga tegmoqchi bo`lib so`radi: “Nima, xolang jazolaadimi?” O`z ishiga berilib ketgan Tom savolin ochiq qoldirdi. Shunda Bill qiziqib yaqinroq keldi. Tom esa o`z ishini ishtiyoq bilan davom ettirardi. Shu payt kichkina shumtaka kutgan narsa yuz berdi, - Bill undan “men ham biroz devorni bo`yay”, – deb ruxsat so`radi. Tom bu mas’uliyatli ishni undan boshqa hech kim bajara olmasligini aytib, uni uzoq yalinishga majbur qildi. Oxiri ish shunday tus oladiki, Bill unga eng qimmatli o`yinchoqlarini sovg`a qilishga majbur bo`ladi. Ammo Tomning qarmog`iga faqat Billgina emas, balki okrugning barcha bolalari ilinib qolishadi. Ular Tomni o`zlarining o`yinchoqlari bilan siylab, evaziga devorni bo`yash “baxtiga” musharraf bo`ladilar. Faqat bo`yoqning tugabqolganligi sababli Tom ishni to`xtatishga majbur bo`ladi.

XULOSA

Xulosa sifatisa aytish mumkinki, bilimlarni o`zlashtirish jarayoni murakkab psixik operatsiyalar bilan bog`liq. Ayniqsa, kichik maktab yoshi o`quvchilarining bilimlarni o`zlashtirish jarayonlari o`ziga xos nozik jihatlari bilan boshqa yosh davrlaridan farq qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. M.Jabborov. “Tarbiyasi qiyin bolalarning kelib chiqish sabablari”. “O‘zbekiston va xorijda maktabgacha ta’lim: kecha, bugun va ertaga” Xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya. Jizzax 2022, 101-bet

2. Karnegi, Deyl. Do’st orttirish va odamlarga ta’sir ko’rsatish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 720 b.
3. H.Ismatova. “Tarbiyasi qiyin va bo`sh o`zlashtiruvchi o`quvchilar bilan ishlashni tashkil etishning metodik imkoniyatlari”, Scientific Journal Impact Factor.2022.107-bet
4. https://www.labirint.ru/books/428685/

TA'LIMDA CLIL TEXNOLOGIYASI ORQALI CHET TILLARINI `RGANISHNI INNOVATIVE USULI

Komilova Xilola Qobil qizi
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti (Boshlang’ich ta’lim)3-bosqich talabasi

KEY WORDS

Differentsiatsiya, ta'lim,
integratsiya, dars, tarbiya,
pedagogika, psixologik yondashuv.

ABSTRACT

Maqolada chet tillarini o‘qitishning innovatsion usuli sifatida CLIL texnologiyasi haqida so‘z boradi. Hozirgi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy sharoit intellektual moslashuvchanlik va vazifalarni kompleks hal etishga qodir bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash uchun ta'limda tizimiga kompleks yondashuvlarni joriy etishni talab qilmoqda. Maqolada texnologiyaning tarixi va uslubiy xususiyatlari, uni ta’limda joriy etishning afzalliklari; til darslarida ishlatilishi mumkin bo'lgan CLIL faoliyatini taklif qiladi; professor-o‘qituvchilar duch kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarni ta’kidlab, universitetning ma’muriy resurslari orqali CLIL-texnologiyasini ta’limda tizimiga tatbiq etish bo‘yicha mumkin bo‘lgan natijalar va yechimlarni taqdim etadi. Shu munosabat bilan, zamonaviy jamiyat talab qiladigan mutaxassislarni tayyorlashga qaratilgan mumkin bo'lgan usullardan biri sifatida CLIL texnologiyasini tanlash uchun ma'lum maxsus adabiyotlar va so'nggi yillarda o'tkazilgan ilmiy tadqiqotchilarning kasbiy faoliyatini ko'rib chiqish, kuzatish va tahlil qilishdan foydalanildi. Natijada, umuman olganda, CLIL texnologiyasining tarixi, metodologiyasi va asosiy xususiyatlarini tahlil qilib, uni ta’limda tizimiga to‘liq yoki qisman joriy etish mumkin degan xulosaga keldik. Mazkur texnologiyaga amal qilishda mazmun va til o‘qituvchilarining aniq muammolari aniqlanib, yechimning mumkin bo‘lgan variantlari ilgari surildi.

Biz har qanday fan va ta’lim sohasining eng muhim nuqtasi bo‘lgan innovatsiyalar davrida yashayapmiz. Zamonaviy ijtimoiy va iqtisodiy tendentsiyalar ta'limga, xususan, lingvistik ta'limga ko'proq talablar qo'ydi. Shu bois, bugungi kunda ta’limning zamonaviy kontekstda moslashuvchan va o‘ziga xos fikrlash tarziga sodiq bo‘lgan yangi avlod bo‘lajak mutaxassislarini tayyorlashga qaratilgan innovatsion uslub va texnologiyalarni joriy etish juda muhim. Ushbu talablar turli darajadagi ta'limga oid qonun hujjatlarida mustahkamlangan. Shunday qilib, Rossiya Federatsiyasida ta'limning huquqiy asoslarini tartibga soluvchi eng muhim hujjat - "Ta'lim to'g'risida" Federal qonuni (2012 yil 29 dekabrda qabul qilingan 273-FZ-son) - ta'lim sohasidagi innovatsion faoliyatni modernizatsiya qilish uchun amalga oshirilayotganligini ta'kidlaydi. ta'lim tizimini rivojlantirish va ta'limning ilmiy, metodik, tashkiliy ta'minotini takomillashtirishga yo'naltirilgan... innovatsion loyihalar va dasturlar shaklida... [3, 20-modda]. Bundan tashqari, Janubiy Ural davlat universitetining 2016–2020 yillarga mo‘ljallangan raqobatbardoshligini oshirish dasturi bo‘yicha “Yo‘l xaritasi” ham ta’lim sohasida innovatsiyalar zarurligini ta’kidlaydi. "5-100" Federal dasturi doirasida universitet yangi ta'lim modellari va texnologiyalarini joriy etish orqali ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan [10]. Shunday qilib, SUSU o'qituvchilarni tayyorlash va innovatsion ta'lim usullarini joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirishga intiladi.

Ta'limga innovatsion metod va texnologiyalarni joriy etish haqidagi da'vo o'qituvchilar va professorlarning innovatsion faoliyati va ularning kasbiy rivojlanishining bir qismi sifatida uni amalga oshirishga tayyorligi haqidagi savollarga taalluqlidir. Kengroq ma'noda innovatsiya - bu yangi g'oyalarning paydo bo'lishiga, yangi mahsulot yoki texnologiyaning paydo bo'lishiga olib keladigan har qanday faoliyat yoki jarayonning bir turi bo'lib, uni keyinchalik mavjud tizimga kiritish bilan izohlanadi [5, 6]. O'qituvchi yoki professorning innovatsion faoliyati - bu yangi usul va texnologiyalarni izlash, mutlaqo yangi ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish, dunyodagi mavjud ta'lim innovatsiyalarini o'zlashtirish va moslashtirish va ularni ta'lim tizimiga yanada joriy etish.

CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodologiyasi yangi narsa emas. Dunyo bo'ylab ko'plab mamlakatlar mamlakat ichida ikki tilli va hatto uch tilli muloqot usulini qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu misollarning ba'zilarini Shveytsariya, Kanada (Kvebek), Belgiya kabi joylarda va fuqarolari rasmiy tildan tashqari o'z mintaqaviy tillarida gaplashadigan ko'plab mintaqalarda kuzatish mumkin. Maktablar va ilmiy muassasalar o'zlarining ona tilidan yoki hech bo'lmaganda rasmiy tildan boshqa tilda muayyan fanlarning mazmunini qanday o'qitish bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqda. Bu o'qitishning tobora kuchayib borayotgan oqimiga aylandi, bir nechta tillarning, xususan, ingliz tilining mahalliy bo'lmaganlar uchun kengayishi va qo'llanilishi so'nggi qirq o'n yillikda keskin oshdi, shu nuqtada bu ta'lim paradigmasining o'zgarishi deb nomlandi. D tomonidan belgilanganidek.Koy 1999 yilda o'quv dasturida zamonaviy tillardan foydalanishga ko'ra, "Hozirgi zamonaviy chet tili o'quv dasturi va kommunikativ tamoyillarga javoban ishlab chiqilgan metodologiya va o'qituvchilarning javobgarligi - imtihon natijalari, testlar va standartlarni oshirishga intilish - ko'plab yoshlar uchun endi to'liq mos va rag'batlantiruvchi emas. Bu hozirgi amaliyotning barcha yaxshi tomonlarini tashlab yuborish kerak degani emas. Aksincha, ular nafaqat saqlanib qolishi, balki malakali va ishonchli muloqotchilarni rag'batlantiradigan ta'lim turlari va muhitlarning dinamik va rivojlanayotgan istiqbollari bilan birga rivojlanishi kerak. Ko'pgina mualliflar Doylning ta'rifini CLILga "qiziqish portlashi" sifatida qabul qilishgan, bu ba'zi hollarda Baetens-Beardsmor aytganidek, "ta'lim tilshunosligidagi o'sish sanoati" sifatida ta'riflangan. Evropa ta'lim tizimlari va siyosati haqida ma'lumot va tahlillarni taqdim etuvchi Eurydice Network 2006 yilda o'zining yillik hisobotida shunday dedi: "Tillarni va o'quv mazmunining boshqa sohalarini integratsiyalashgan o'rganishni rivojlantirishga qaratilgan CLIL uslubiy yondashuvi Yevropada tez rivojlanayotgan hodisa… Ushbu muammoni anglagan holda, milliy siyosatchilar CLILga ko'proq qiziqish bildirmoqda va ular duch keladigan turli xil sharoitlarga mos keladigan keng ko'lamli tashabbuslarni taklif qilmoqdalar.” Xulosa sifatida, CLILni amalga oshirish alohida tadqiqot ishlaridan boshlangan. Universitetlarda, lekin jamiyatning chet tillarga bo'lgan qiziqishi va ikki tilli mamlakatlarning o'ziga xos holati bu boradagi nashrlar va tadqiqotlar sonini oshirdi. CLILni sinfda tatbiq etish, mavzudan qat'i nazar, darslarni optimal rejalashtirishni aniqlash va aniqlashtirishdan boshlanadi. Bu pedagogik model sifatida tuzilgan, yaxshi birlashtirilgan bo'lishi kerak bo'lgan ba'zi elementlarni qabul qilishni talab qiladi. Ushbu elementlar "o'quv dasturi 4Cs" deb nomlandi va quyidagicha ta'riflanadi:

• Mazmun: bilim, ko'nikma va muayyan o'quv dasturining o'ziga xos rivojlanishini tushunish bilan bog'liq.

• Muloqot: vosita sifatida til mazmuni o‘rganilgunga qadar o‘rganiladi • Idrok: bu omil bilim va transport tili o‘rtasida yopishtiruvchi element bo‘lib xizmat qiladi, mavhum va konkret tushunchalar mavjud bo‘lganda ba’zi kognitiv ko‘nikmalar rivojlanadi. shakllantirilmoqda.

• Madaniyat: bu omil istiqbolli nuqtai nazar sifatida o'z hissasini qo'shadi va o'quvchilarni kengroq doirada o'z rivojlanishi haqida ongli bo'lishga majbur qiladi. Shuningdek, madaniy o'lchov o'quvchilarga olgan bilimlarini baham ko'rish imkoniyatini beradi. elementlar alohida tushunchalar emas. Ular fikr-mulohazalar nuqtai nazaridan ma'lum bir munosabatda bo'lishadi va har biri qandaydir tarzda boshqalarga hissa qo'shadi. 4Cs modelidagi o'zaro bog'liqlik Model o'quvchining bilimlarni egallash usuliga bevosita ta'sir qiladi va uni ikki tilli va ikki tilli bo'lmagan o'rganishlarda qo'llash mumkin.

Ular ta'limda CLILdan foydalanishning quyidagi afzalliklarini ta'kidlaydilar:

1. Integratsiyalashgan sinflar o‘quvchilarning til o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, chunki o‘quvchilar tilni boshqa fanni o‘rganish va yangi qiziqarli ma’lumotlarni olish vositasi sifatida ko‘radilar.“Talabaning mazmunni tushunish va undan foydalanish istagi uni tilni o‘rganishga undaydi”

2. Talabalar o'zlari kuzatayotgan va tahlil qiladigan jarayonlar haqida gapirish va yozish uchun ko'proq imkoniyatlarga ega. Keyin ular o'z tajribalarini sinfdagi boshqa o'quvchilar bilan baham ko'rishlari mumkin.

3. Talabalar yangi bilim va ko'nikmalarni qo'llashni o'rganadilar.

4. Til o‘rganish kasbiy bilim va ko‘nikmalarni kengaytirishning kuchli vositasiga aylanadi

5. Dunyoqarash va madaniy qadriyatlarni kengaytirishga yordam beradi.

6. Talabalar hamkorlik qilish va mustaqil bo'lishni o'rganadilar.

7. U "haqiqiy hayot" tajribasini yaratadi va barchamizning yosh bolalar va o'smirlik davridagi tug'ma til o'rganish qobiliyatiga e'tibor qaratadi.

8. Ushbu yondashuvning moslashuvchanligi yaqqol ko'rinib turibdi, chunki uni turli o'quv kontekstida, o'quv dasturlarida yoki ta'lim tizimlarida osongina qo'llash mumkin.

Ammo shunga qaramay, professor-o‘qituvchilar tomonidan boshdan kechirilgan ba’zi qiyinchiliklar borki, ular juda yaqqol ko‘rinib turibdi: chet tilida (matematika, fizika, psixologiya va h.k.) kontentni yetkazish o‘qituvchilarga qiyinchilik tug‘dirishi va dars berish qiyin bo‘lishi mumkin. chet tili va aksincha, til o'qituvchilari o'z til darslarida mazmunni tushuntirishda ba'zi muammolarga duch kelishadi. Umumjahon e'tirof etganidek, ta'lim innovatsiyalari o'qituvchilar ta'limini ta'minlashdan ustundir. Dastur boshlang'ich va o'rta maktabdan ta'limgacha kengayib borar ekan, CLIL o'qituvchilari soni ortib bormoqda. Ko'pgina mamlakatlardagi o'qituvchilar malakasini oshirish institutlari o'qituvchilarni CLILga tayyorlamaydi. Berilgan CLIL tilida gapiradigan va fan sohasi malakasiga ega bo'lgan o'qituvchilar soni cheklangan. Bunday ko'nikmalarga ega bo'lsalar ham, hamma o'qituvchilar ham mazmun va til maqsadlariga e'tibor berishga tayyor emaslar [8, p. 21]. Asosiy e'tibor xodimlarning lingvistik tayyorgarligiga qaratiladi. Birinchi qadam - xodimlarning til ko'nikmalarini tekshirish. Ba'zi odamlar tilni yangilash kursiga muhtoj bo'lishi mumkin va universitetni ommaviy ochiq onlayn kurs (MOOC) yoki guruh o'rganish formatida bir qator ingliz tilidagi onlayn kurslarni taklif qilishga undash ham foydalidir. CLIL tilini nisbatan yaxshi biladigan ba'zi professorlar professor almashinuvi haqida o'ylashlari mumkin: CLIL tilida ona tilida so'zlashuvchi universitetga kelishi va bizning hamkasblarimiz chet elga chiqib, til ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. Shuningdek, mahalliy hokimiyat organlarini kelajakdagi kadrlarga bo'lgan ehtiyojni tushunishlari va yordam berishlari uchun jalb qilish muhimdir. CLIL texnologiyasi jiddiy jamoaviy ish va hamkorlikni talab qiladi, chunki ular professional vazifadir. Ushbu amaliyot yangi narsalarni sinab ko'rmoqchi bo'lganlar uchun katta qiziqish uyg'otadi. Xodimlarning talablarini qondirish uchun SUDU o'qituvchilarni o'qitish va ularning o'zini rivojlantirish istagini va kasbiy malakasini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bir qator yangi loyihalarni taklif qiladi. Tajribali loyihalar shuni ko'rsatadiki, bunday tashabbus o'qitish sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi: o'qituvchilar avvalo yangi texnologiyalar va o'qitishning ilg'or tajribalari bilan tanishadilar, so'ngra o'zlarini tekshirish va innovatsion sxemalar bo'yicha ishlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. CLIL texnologiyasini joriy qilish bilan bog'liq yana bir muammo bu darslarga ko'p vaqt talab qiladigan tayyorgarlikdir. Har bir sinf uchun mazmun, til va o'rganish ko'nikmalari maqsadlarini belgilash uchun ongli harakat talab etiladi . Bundan tashqari, agar siz til o'qituvchisi bo'lsangiz va 4-kurs bakalavrlari uchun mo'ljallangan "Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili" (ESP) kursida til darslarida texnologiyaning ba'zi qismlarini qo'llashga harakat qilsangiz, mavjud o'rganishni rivojlantirish yoki moslashtirish uchun ko'p vaqt sarflashingiz kerak bo'ladi. resurslar. Til o'qituvchisi bo'lganingiz uchun bu boradagi sa'y-harakatlaringiz turli mazmundagi darslarga tayyorgarlik ko'rish orqali ko'payadi, chunki siz universitetning turli fakultetlaridan bo'lgan guruhlar bilan ishlashingiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, CLIL texnologiyasi ko'proq tayyorgarlik va ko'proq vaqtni talab qiladi. o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlik. Bu o'quv maskani ma'muriyati tomonidan qo'llab-quvvatlanishi mumkin, ular o'zaro kurslarga asoslangan maxsus CLIL-dasturlarini yaratadilar.

loyihalar. Kurslararo loyihalar asoslanishi mumkin atrof-muhit yoki ekologiya, mintaqaning muayyan iqtisodiy siyosatini yoki innovatsion muhandislik texnologiyalarini ishlab chiqish, globallashuv yoki har qanday umumiy inson muammolari va boshqalar kabi mavzularda. Eng muhimi, o'quv yurti ma'muriyati va mahalliy hokimiyat organlari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi juda muhimdir .

Adabiyotlar

1. M. Hansen-Pauly va boshqalar. (2006). "Kontekstlar bo'ylab CLIL: O'qituvchilar ta'limi uchun asosli asos". Lyuksemburg universiteti. 128751-CP-1-2006-1 - LU–COMENIUS C21
2. H. Baetens-Beardsmore, (1982). “Ikki tillilik: asosiy tamoyillar”.
Klivdon, Avon, Angliya. Ko'p tilli masalalar.
3. D. Koyl. (1999). “Samarali sinflar uchun nazariya va rejalashtirish:
talabalarni mazmun va tilni integratsiyalashgan o'rganish kontekstlarida qo'llab-quvvatlash".
Muharrir Masih, J. Chet til orqali o'rganish London: CILT
4. Meyer, O. CLIL-Pyramid bilan tanishtirish: CLIL sifatini rejalashtirishning asosiy strategiyalari va tamoyillari va o'qitish / O. Meyer // EFL-ta'lim va o'rganishning asosiy masalalari. – 2010. – B. 11–29

TA’LIM JARAYONINI MASOFADAN O‘QITISH TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Norbekov Doston Keldibekovich
Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi kata o‘qituvchisi

Annotasiya. O‘quv jarayonida kasbiy muammolarni hal qilish, masofadan o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish sifati, o‘qituvchilarning Internet texnologiyalari sohasidagi kompetentligini shakllantirish bilan bevosita bog‘liqdir. Bu esa Internet texnologiyalari sohasidagi bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish va takomillashtirish asosida amalga oshirilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: texnologik, kompetentlik, internet-texnologiyalar, kasbiy, pedagogik, faoliyat, o‘qituvchi.

Hozirgi kunda masofadan o‘qitish texnologiyalarining rivojlanishi ta’lim sohasiga o‘z ta’sirini ko‘rsatib kelish bilan birga, ta’lim jarayonini yangi sifatiy ko‘rsatkichlariga erishish, boshqarish jarayonini tezlashtirish va samaradorligini oshirish imkoniyatini ham yaratadi[1]. Ta’lim jarayonida masofadan o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish natijasida ta’lim tamoyillari, mohiyati, konsepsiyalari va g‘oyalari o‘zgaradi.

Masofadan o‘qitish texnologiyalari ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilar bilimini oshirish va mustahkamlash uchun yangi metodlar va yondoshuvlardan foydalanishni ko‘zda tutadi. Bunda jamiyatni axborotlashtirish jarayonining rivojlanayotgan sharoitda o‘quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash, ularning iste’dod, qobiliyat, intilish va qiziqishlarini shakllantirishga qaratilgan masalalar muhim o‘rin tutadi[2].

Masofadan o‘qitish jarayonini sifat va samaradorligini oshiruvchi axborot ta’lim muhiti sifatli hisoblanadi, agar u axborotlashgan ta’lim tizimi maqsadi va me’yoriga mos kelsa, ya’ni u qo‘yidagilarni ta’minlasa[3]:

- elektron axborot resurslaridan foydalanish imkoniyati;
- axborot resurslarining shakli va sifati talab darajasida ekanligi;
- olinadigan axborotlarning to‘liqligi, tezkorligi va ishonchliligi;
- axborot olishning qulayligi.
- axborot resurslarni yig‘uvchi, saqlovchi va xizmat ko‘rsatuvchi tashkiliy tuzilmaning mavjud bo‘lishi;
- ta’lim sifatini boshqarish jarayonining baholash tizimi yaratilganligi va faoliyat ko‘rsatayotganligi;
- masofadan o‘qitish jarayonini ta’minlash va o‘qituvchilar malakasini oshirish uchun axborot muhiti boshqa mintaqaviy va chet el resurslari bilan integrallashganligi;

– o‘qituvchilar va talabalarning axborot savodxonligini masofadan o‘qitish texnologiyalarni zamonaviy rivojlanish darajasiga moslashtirish maqsadida maxsus kurslar tashkil etilganligi;

– turli darajadagi foydalanuvchilar uchun mo‘ljallangan va turli ko‘rinishidagi elektron axborot resurslari mavjud bo‘lishi;

– axborot muhitni tashkillashtiruvchi va o‘tkazuvchi lokal tarmoqlar va zamonaviy dasturiy vositalar bilan ta’minlanganligi.

Ta’lim tizimida masofadan o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish sifatining muhim omili axborot resurslaridan foydalanish tuzilmasi bo‘lib, uning tarkibi quyidagilarni o‘z ichiga oladi[4]:

– lokal tarmoqqa kirish, ishlash va internet tarmog‘i resurslaridan foydalanish imkoniyatining mavjudligi va sifati ;

– intranet va internet-serverlarni axborot-uslubiy to‘ldirilgan-ligi sifati va mavjudligi;

– ta’lim tizimini boshqarish jarayonini axborotlashtirish uchun dasturiy vositalarning ta’minlanganligi va sifati;

– elektron axborot resurslariga kirish-ishlash imkonini beruvchi tashkiliy tuzilmaning mavjudligi;

– texnik ta’minot.

Bu tuzilma quyidagi asosiy vazifalarni amalga oshiradi:

– axborotlarning turi va hajmi tez o‘zgarib turayotgan jamiyatni axborotlashtirish sharoitida o‘quvchilarni mustaqil hayotga tayyorlash va ularning ijtimoiy moslashish imkoniyatini ta’minlash;

– talabalar va o‘qituvchilarni axborot tizimiga moslashishni, o‘quv jarayonida va kunlik ish faoliyatida zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni hamda ularning axborot madaniyatini shakllantirishga o‘rgatish;

– elektron axborot muhitda qobiliyatli, iste’dodli va intiluvchan barkamol shaxsni shakllantirish;

– talabalar va professor-o‘qituvchilarning uzluksiz o‘z ustida mukammal ishlashi uchun sharoit yaratish;

– talabalarning mustaqil ishlashi, ijodiy va intuluvchanlik qobiliyatini oshirish uchun sharoit yaratish;

– talabalarda fan-texnika, ta’lim va boshqa sohalarda ro‘y berayotgan yangiliklar, o‘zgarishlar va hokozalarni o‘rganishi maqsadida ularda yaxshi tizimga solingan predmetlararo bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish;

– talaba va professor-o‘qituvchilarning kommunikativ qobiliyatini shakllantirish;

– o‘quv jarayonini boshqaruvini maksimal darajada avtomatlashtirishni, hosil bo‘lgan miqdoriy va sifatiy ko‘rsatkichlarini baholash, tahlil va bashorat qilish usullaridan foydalanishni ta’minlash.

Ta’lim tizimida masofadan o‘qitish texnologiyalarining elektron axborot vositalari asosida tashkil etiladigan mashg‘ulotlar quyidagi talablarga javob bera olishi lozim[5]:

– fanning ilg’or yutuqlari, elektron axborot vositalaridan foyda-lanish, darsni o’quv-tarbiyaviy jarayonning zamonaviy qonuniyatlari asosida tashkil etish;

– darsda elektron axborot vositalari yordamida barcha didaktik tamoyil va qoidalarning optimal nisbatlarini ta’minlash, o’quvchilarning qiziqishlari, layoqati va talablarini hisobga olish asosida ular tomonidan bilimlarning puxta o’zlashtirilishi uchun zarur shart sharoitlarni yaratish;

– elektron axborot vositalari asosida o’quvchilar anglab yetadigan fanlararo bog’liqliklarni o’rnatish, ilgari o’rganilgan bilim va malakalari, shuningdek, o’quvchilarning rivojlanish darajasiga tayanish;

– elektron axborot vositalari shaxsning har tomonlama rivojlantirishni motivatsiyalash va faollashtirish, o’quv-tarbiyaviy faoliyatning barcha bosqichlari mantiqiyligi va emotsionalligini oshirish;

– elektron axborot vositalari asosida zarur bilim, ko’nikma va malakalar, fikrlash va faoliyat ratsional usullarini shakllantirish va mavjud bilimlarni doimo boyitib borish ehtiyojini yuzaga keltirish xamda har bir darsni puhta loyihalashtirish, rejalashtirish, tashhis va bashorat qilish.

Masofaviy ta’limda talaba va o’qituvchi fazoviy bir-biridan ajralgan holda o’zaro maxsus yaratilgan o’quv kurslari, nazorat shakllari, elektron aloqa va Internetning boshqa texnologiyalari

yordamida doimiy muloqotda bo'ladi-lar. Internet texnologiyasini qo'llashga asoslangan masofaviy o'qitish jahon elektron axborot ta'lim tarmog'iga kirish imkonini beradi, integratsiya va o'zaro aloqa tamoyiliga ega bo'lgan muhim bir turkum yangi funktsiyalarni bajaradi.

Masofaviy ta'lim jarayonida talaba interfaol rejimda mustaqil o'quv-uslubiy materiallarni o'zlashtiradi, nazoratdan o'tadi, o'qituvchining bevosita rahbarligida nazorat ishlarini bajaradi va guruhdagi boshqa «vertikal o'quv guruhi» talabalari bilan muloqotda bo'ladi.

Tajribadan shu narsa ma'lumki, agar ta'limni tashkillashtirish va boshqarish tizimi yangi axborot– boshqarish modellari bilan yetarli darajada ta'minlanmas ekan, u holda ta'lim jarayonida yangi masofadan texnologiyalari vositalari va usullaridan foydalanish orqali o'qitishning real jarayoniga ko'rsatadigan ijobiy ta'siri unchalik sezilmaydi. Albatta, bu muammoni samarali yechish ba'zi bir ob'ektiv va sub'ektiv faktorlarga bog'liq bo'lib, keyinchalik bu faktorlar o'z-o'zidan ta'lim tizimini boshqarish bo'yicha zarur bo'lgan aniq, etarli va o'z vaqtidagi axborotlar bilan to'ldirilishi kerak bo'ladi.

Adabiyotlar

1. «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari» to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 24 aprelь 2017 yil, Toshkent.
2. Bolotov V.A. O distantsionnom obrazovanii// Informatika i obrazovanie, №1, 1998 g.
3. Begimqulov U.SH. Pedagogik ta'limda zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari. –T.: "Fan" 2007.
4. Hamidov Yo.Yo. Ta'lim samaradorligini oshirishda elektron ta'lim resurslarining o'rni // Молодой ученый. - 2019. -№ 21 (259). -C. 611-612.
5. Elektron ta'lim resurslariga umumiy talablar. – OO'MTV, 2013. -10, 14-b.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KASBIY KOMPETENTSIYALARINI MODULLI YONDASHUV ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Dexqonboeva Santalat Tursunboevna

JDPU.Tabiiy va aniq fanlarda masofaviy ta'lim kafedrasi o'qituvchisi. Mustaqil izlanuvchi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini modulli yondashuv asosida takomillashtirishning pedagogik zaruratlari o'ziga xos xususiyatlari haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalitli so'zlar.Kasbiy kompetentsiya,modulli yondashuv, pedagogik modul, kasbiy kompetentligi.

Hozirgi kunda dunyoda zamonaviy kadrlarning jumladan o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish asosida oliy ta'lim sifati hamda raqobatbardoshligini ta'minlashga erishilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim islohotlari jadallashib borayotgan bir vaqtda zamonaviy ilmiy hamda dunyoviy bilimlarga ega bo'lgan, dunyo miqyosida raqobatbardosh kadrlarni shakllantirish, ularga mavjud ilmiy bilimlarning asoslarini yetkazishda kompetentsiyaviy yondashuvlarni tatbiq etish muhim ahamiyatga egadir.

Mazkur pedagogik muammolarni yechimi esa O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi mazmunida quyidagicha belgilab berilgan:

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan, innovatsiya va ilmiy-tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish faoliyatining uzviy bog'liqligini nazarda tutuvchi «Universitet 3.0» konsepsiyasini bosqichma-bosqich joriy etish;

ta'limning ishlab chiqarish korxonalari va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan o'zaro manfaatli hamkorligini yo'lga qo'yish;

oliy ta'lim muassasalari va kadrlar buyurtmachilari bilan o'zaro hamkorlikda kadrlar tayyorlash bo'yicha ishlarni samarali yo'lga qo'yish, ish beruvchilarning oliy ta'lim mazmunini shakllantirishdagi ishtirokiga yetarli darajaga ahamiyat berish;

ishlab chiqarish korxonalarida amaliy mashg‘ulotlarni samarali tashkil etish, tayyorlanayotgan o‘qituvchilar malakaviy darajasini mehnat bozorining zamonaviy talablariga moslashtirish;

innovatsion faoliyat, tadqiqot natijalarini amaliyotga keng joriy etish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, ilmiy-tadqiqot ishlariga iqtidorli yoshlarni jalb etish natijadorligi kuchaytirish, ta’lim, fan va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta’minlash;

mustaqil ta’lim soatlari ulushini oshirish, bo‘lajak o‘qituvchilarda mustaqil ta’lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘quv jarayonida kompetentsiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o‘quv jarayonida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirish, bu borada o‘quv jarayoniga xalqaro ta’lim standartlariga asoslangan ilg‘or pedagogik texnologiyalar, o‘quv dasturlari va o‘quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida yuqoridagi tahlillaridan kelib chiqqan holda, yuqori malakali o‘qituvchilar tayyorlash jarayoniga kadrlar buyurtmachilarini faol jalb etish borasida quyidagi tadbirlarni amalga oshiriish rejalashtirilgan:

ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklarining o‘ziga xosligidan kelib chiqib, o‘quv rejalari va dasturlari mazmuni hamda mutaxassislik fanlari bo‘yicha soatlar taqsimotini kadrlar buyurtmachilari bilan hamkorlikda fan va texnologiyalarning so‘nggi yutuqlari asosida shakllantirish;

bitiruv-malakaviy ishlar, magistrlik va doktorlik dissertatsiyalari mavzularini iqtisodiyotning real sektori, shuningdek hududiy (viloyat, tuman, shahar, mahalla, hududiy ob’ekt) muammolaridan kelib chiqib shakllantirish hamda mavzularni tor qamrovda chuqur tadqiq qilishga o‘tish;

oliy ta’lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari aloqalarini mustahkamlash hamda klaster usulida faoliyat yuritishini tashkil etish;

ishlab chiqarish rivojlangan hududlar va iqtisodiy zonalarda oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yo‘lga qo‘yish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning PF-4947, PQ-2909, PQ-3151 va PQ-3775 sonli farmon va qarorlarida ta’lim tizimini yanada rivojlantirish maqsadida quyidagi asosiy mezonlar belgilab berilgan:

- uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadralar tayyorlash siyosatini davom ettirish;

- ta’lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta’lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, oliy ta’lim muassasalariga qabul kvotalarini bosqichma-bosqich ko‘paytirish;

- ilmiy tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o‘quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etish;

- oliy ma’lumotli o‘qituvchilari tayyorlashning maqsadli parametrlarini shakillantirish, oliy ta’lim muassasalarida o‘qitish yo‘nalishlari va mutaxassisliklarini istiqbolda mintaqalar va iqtisodiyot tarmoqlarini kompleks rivojlantirish, amalga oshirilayotgan hududiy va tarmoq dasturlarining talablarini inobatga olgan holda optimallashtirish;

- ta’lim jarayonini, oliy ta’limning o‘quv reja va dasturlarini yangi pedagogik texnologiyalar va o‘qitish usullarini keng joriy etish, magistratura ilmiy-ta’lim jarayonini sifat jihatidan yangilash va zamonaviy tashkiliy shakillarni joriy etish asosida yanada takomillashtirish kerak. Oliy ta’lim muassasalarida oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak mutaxassisni tayyorlashning yana bir murakkablik tomoni shundaki, bo‘lajak o‘qituvchilar o‘qituvchi kasbiy faoliyatining quyidagi texnologik xarakterini egallashlari lozim:

- bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘qitish mazmunining turli variantlarini ishlab chiqish;

-ta’limning sifat samaradorligini oshirishda hozirgi zamon didaktikasidan foydalanish;

- ilg‘or g‘oyalar va texnologiyalarni amaliyotda amalga oshirish.

Bu holda oliy ta’lim muassasa o‘qituvchisining faoliyati keng ko‘lamli: avvalo, talaba uchun «ta’lim traektoriyasi»ni ongli tanlashga sharoitlar yaratish, talabaning o‘z oldiga qo‘yadigan maqsadlarini aniqlashtirish; talabaga o‘z faoliyatini loyihalashtirishda yordam berish; bo‘lajak mutaxassisni o‘qitishning aniq vositalarini, uslublarini, o‘qitish metodlarini qo‘llash bo‘yicha maslahat berish. Shu holda bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish o‘z samarasiga ega bo‘ladi.

1.1-chizma

Bo‘lajak o‘qituvchining kasbiy kompetentligini rivojlantirish

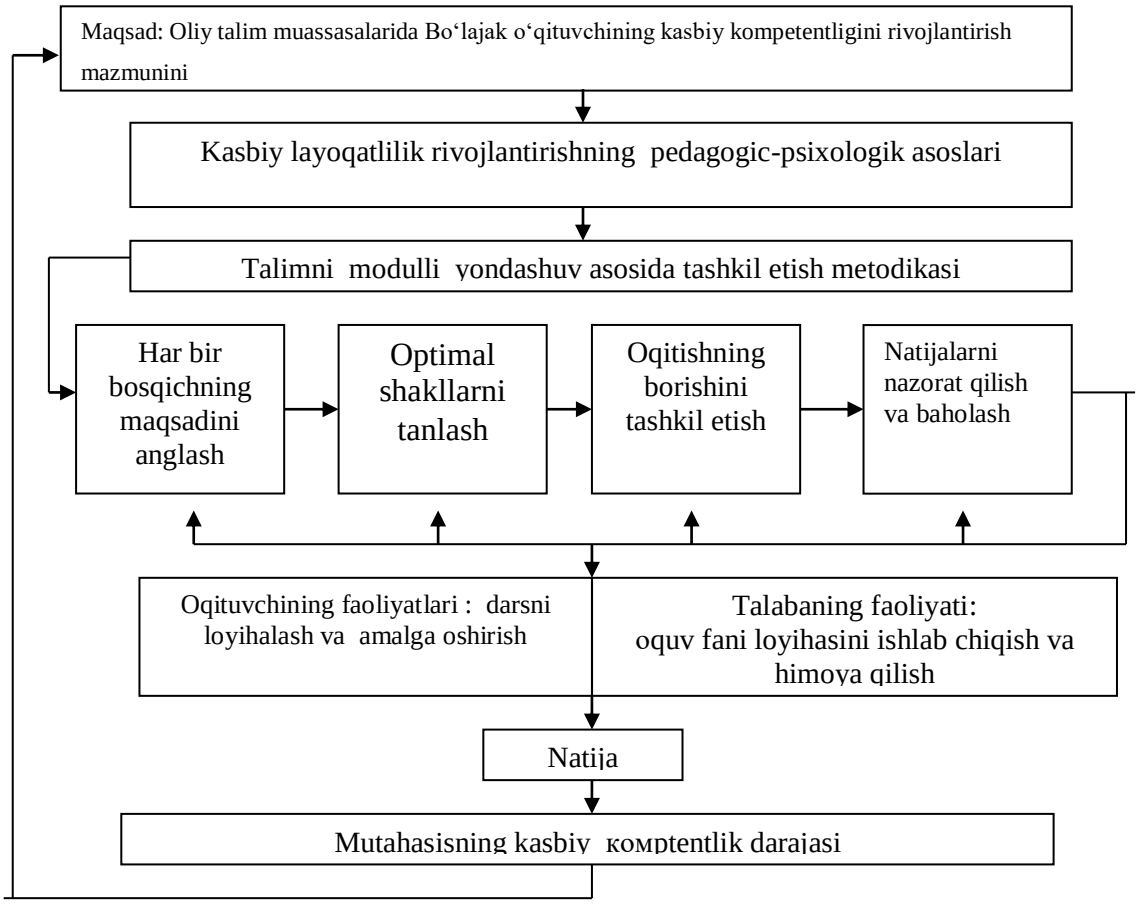

Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki pedagogik kadrlarning kasb mahorati sifati va saviyasini uzluksiz yuksaltirish, xorijda pedagog xamda ilmiy xodimlarning malakasini oshirish va stajirovkasini o‘tkazish, oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilarini PhD va magistratura dastarlari bo‘yicha o‘qitish, oliy ta’lim muassasalari xamda qayta tayyorlash va malaka oshirish markazlari o‘quv jarayonlariga yuqori malakali xorijiy olimlar, o‘qituvchi va o‘qituvchilarni keng jalb qilish kabi muhim vazifalar yoritib berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo‘jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat.-T.:2003.-174 b.

2. Babadjanov M.A “Texnologik jarayonlarni loyixalash”. Darslik. Cho‘lpon nomidagi nashriyot matbaa-ijodiy uyi, Toshkent. 2009.

3. Djuraev R.H. Umumiy o‘rta ta’limda integralashgan ta’lim-davr talabi. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari.T:. 2007.294b.

4. Yo‘ldoshevJ.G‘., S.A.Usmonov Pedagogik texnologiya asoslari.-T.:O‘qituvchi,2004. 104 b.

КОМПЕТЕНТНОСТЫЙ ПОДХОД В ПРЕПОДАВАНИИ РКИ

Нишанов Шавкат – заведующий кафедрой " Методики преподавания языков "
Тошматов А Галляарал ср.ск. 37

Аннотация: В статье рассматриваются роль РКИ, значение формирования коммуникативной компетентности учеников.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, культура общения, социально-экономические преобразования, система образования.

Summary: The article considers role and relevance of the students' communication skills formation in the higher educational institutions.

Keywords: communication skill, communication standards, social and economic transformation, education system.

Сегодня становится необходимым и важным условием качественного образования – компетентностный подход в преподавании РКИ. Введение компетентностного подхода в образовательный процесс ориентирует на подготовку не только высокопрофессионального конкурентоспособного выпускника школы, но и личности, имеющей в своей ценностной картине мира необходимый набор этических концептов, которая предполагает адекватное индивидуальное поведение в динамически изменяющихся условиях и готового взять на себя ответственность, в первую очередь, в управлении политическими, экономическими, социально-культурными процессами. И, несомненно, сегодняшние выпускники школы должны уметь находить рациональное решение в многообразии, предстоящих перед ними задач, актуальных в свободном обществе цивилизованных конкурентных отношений.

В подготовке специалиста, способного к мобильности в условиях нового времени, трудно переоценить значение коммуникативной компетентности, которая является результатом качественного профессионального образования.

Понятие «компетенция» широко рассматривается как в зарубежной, так и в отечественной научной литературе. Прежде всего его определяют как совокупность знаний, умений и навыков, которые необходимы для выполнения конкретной работы. Согласно определениям о компетентности из психологических трудов: коммуникативная компетентность – совокупность навыков и умений, необходимых для эффективного общения и формируется не только в результате приобретения практического опыта взаимодействия с другими людьми, но и в процессе обучения.

По мысли Ю.Н. Емельянова, коммуникативная компетентность – ситуативная адаптивность и свободное владение вербальными и невербальными (речевыми и неречевыми) средствами социального поведения.

Составляющими коммуникативной компетенции являются, исходя из определений, – коммуникативная способность, коммуникативные умения, коммуникативные знания, которые должны быть адекватны коммуникативным задачам и достаточные для их решения.

Коммуникативная компетентность позволяет, в первую очередь, осуществлять общение: передавать, принимать, осмысливать информацию, воспринимать, понимать другого человека − и выступает регулятором дальнейших отношений, контактов с другими людьми.

Понятие коммуникативной компетентности, на наш взгляд, предполагает, что человек осознает: собственные потребности и ценностные ориентации; свои перцептивные умения, то есть способность воспринимать окружающее без субъективных искажений; готовность воспринимать новое во внешней среде; свои возможности в понимании норм и ценностей других социальных групп и культур; свои чувства и психические состояния в связи с воздействием факторов внешней среды.

Перечислим составляющие коммуникативной компетентности личности: знание норм и правил общения, высокий уровень речевого развития, позволяющий человеку в процессе общения передавать и воспроизводить информацию, понимание невербального языка общения, умение вступать в контакт с людьми с учетом их половозрастных, социально-

культурных, статусных характеристик, умение убеждать собеседника, способность правильно оценивать собеседника как личность, как конкурента или партнера, выбирать собственную коммуникативную стратегию в зависимости от такой оценки, способность вызывать у собеседника положительное восприятие собственной личности.

Формирование коммуникативной компетентности учеников требует системного подхода, который должен реализовываться на всех этапах непрерывного образования. Эффективность процесса формирования коммуникативной коммуникативных умений и навыков специалиста будет обеспечена реализацией следующих педагогических условий:

– повышения мотивации обучения учеников;

– повышения творческой активности учеников;

– обогащения содержания образовательного процесса.

По мнению А.В. Хуторского, коммуникативная компетентность включает знания языков, общение с людьми, навыки работы в группе, владение различными социальными ролями . При этом автор выделяет социально-трудовую компетентность, которая означает владение знаниями в сфере гражданско-общественной деятельности (выполнение роли гражданина, наблюдателя, избирателя, представителя), в социально-трудовой сфере (права потребителя, покупателя, клиента, производителя), в сфере семейных отношений и обязанностей, в вопросах экономики и права, в области профессионального самоопределения. В эту компетентность входят умения анализировать ситуацию на рынке труда, действовать в соответствии с личной и общественной выгодой, владеть этикой трудовых и гражданских взаимоотношений. Существуют и иные позиции, согласно которым социальная компетентность включает в себя: главные качества, с помощью которых человек успешно реализует себя в жизни и которые помогают человеку общаться с другими людьми, вступать с ними в контакт, находить свое место в любой ситуации и достигать цели.

Коммуникативная и лингвистическая компетенции тесно связаны с информационной. Современное общество требует способности грамотно принимать и обрабатывать информацию, а также создавать и оценивать ее, учитывать обратную связь с получателем информации. Все эти умения могут быть реализованы в вузе при условии, что обучающийся на достаточном уровне владеют всеми видами речевой деятельности: слушанием, чтением, говорением и письмом. Недостаточная сформированность коммуникативных знаний и умений является одной из причин замедленной речевой адаптации учеников.

Именно формирование коммуникативной способности является ключевым показателем системности, последовательности усвоения знаний, навыков, умений в образовательном процессе.

Коммуникативную способность можно понимать как природную одаренность человека в общении и как коммуникативную производительность. Люди различны по своей коммуникативной одаренности так же, как и различны по своей музыкальной, математической или другой своей одаренности .

Можно предположить, что современный человек достаточно одарен, чтоб развивать высокую коммуникативную производительность, необходимую для разнообразных ситуаций в обществе.

Коммуникативное знание:

– это знание об основных лингвистических понятиях речи (стили, типы, композиция речи, признаки текста, синтаксические конструкции);

– знание о видах общения, о его фазах, закономерностях развития; о коммуникативных методах и приемах;

– знание о степени развития тех или иных коммуникативных умений. Под коммуникативной компетентностью в различных источниках понимается:

– способность достигать желаемых результатов в общении с людьми, избегая при этом нежелательных эффектов; – знание норм и правил общения.

Таким образом, при всем существующем многообразии мнений, опираясь на обозначенные позиции исследователей, можно выделить главную черту, характеризующую

сущность коммуникативной компетентности – это способность и готовность вступать в различного рода (вербальные, невербальные, письменные, устные) коммуникации с целью решения задач общения (поиска, передачи информации, быть понятым, понимать и т.п.). Это проявляется в стремлении вступать в диалог, обращаться к другому с вопросами, суждениями, высказываниями, в умении представления себя, заполнения анкет, ведения диалога (письменного и устного), дискуссии, способности задавать вопросы собеседнику, конструировать ответы на заданный вопрос, находить вербальные и невербальные средства формирования и формулирования мысли и т.д.

На основе новых информационных и педагогических технологий, методов обучения стало возможным изменить, причем радикально, роль преподавателя, сделать его не только носителем знаний, но и руководителем, инициатором самостоятельной творческой работы ученика, выступить в качестве проводника в океане разнообразнейшей информации, способствуя самостоятельной выработке у ученика критериев и способов ориентации, поиске рационального в информативном потоке.

Для формирования коммуникативной компетентности рекомендуется разнообразить подачу учебных материалов, информации, применять интерактивные методы обучения: метод проблемного изложения, презентации, дискуссии, кейс-стади, работу в группах, метод мозгового штурма, метод критического мышления, викторины, мини-исследования, деловые игры, ролевые игры, метод Insert (или метод индивидуальных пометок, когда ученики пишут 7−10-минутное ассоциативное эссе), метод блицопроса, метод анкетирования.

Подводя итоги вышеизложенному, хотелось бы отметить, что каждый вуз несет ответственность за моральный и ценностный облик будущего поколения.

Литература:

1. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. Л., 1985.

2. Сидоренко Е.В. Тренинг коммуникативной компетентности. СПб., 2004.

3. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как результат личностно ориентированной парадигмы образования // Народное образование. 2003. № 2. С. 58–64.

4. Сидоренко Е.В. Указ. соч.

5. Емельянов Ю.Н. Указ. соч.

6. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. М., 1989.

MATEMATIK MASALALARNING DIVERGENT VA KONVERGENT YECHIMLARI

Umarov Sanjar, Usarov Hasan

Samarqand VPYMO‘MM o‘qituvchisi, Pastdarg‘om tumani 63 maktab o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada masalalarni yechishning divergent va konvergent darajalari haqida tushunchalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar:, yechish yo‘llari, divergent yechim, konvergent yechim.

Аннотация: В данной статье описаны понятия дивергентного и конвергентного уровней решения задач.

Ключевые слова: решения, расходящееся решение, сходящееся решение.

Abstract: This article describes the concepts of divergent and convergent levels of problem solving.

Key words: solutions, divergent solution, convergent solution.

Mamlakatimizda qator yillardan buyon o‘qituvchilarning nufuzi va ijtimoiy mavqeni oshirishga, ularning asosiy vazifasi bo‘lgan darslaridan tashqari boshqa ishlardan ozod qilish, ta’limning sifati va natijadorligini oshirish masalalariga alohidada e’tibor qaratib kelinmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 7-mayda “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4708-son qarori qabul qilingan bo‘lsa, 2023-yilga “Insonga e’tibor va sifatli ta’lim yili” nomi berildi.

Ijobiy taffakkur sohibini, ya'ni o'sayotgan, rivojlanayotgan va taraqqiyot sari yuz tutayotgan mamlakatimiz uchun zarur bo'lgan ijodkor va mustaqil fikrlay oladigan shaxsni tarbiyalab, voyaga yetkazish oldimizda turgan eng muhim va dolzarb vazifa hisoblanadi.

Bir necha nostandart mulohazalar yordamida yechiladigan tenglama va tengsizliklar murakkab masalalar hisoblanadi. Bunday masalalarga modul va logarifm qatnashgan hamda Nyuton binomiga doir masalalarni aytish mumkin.

Matematikaning turli bo'limlariga taaluqli murakkab masalalarni yechishda ko'pincha matematik induksiya usulidan ham foydalaniladi. Shuningdek, masalalar yechishning nostandart usullari umumta'lim maktablar dasturiga kiritilmaganligi sababli umumta'lim maktablarda klassik tengsizliklardan foydalanib yechiladigan masalalarga kam e'tibor beriladi. Shuning uchun klassik tengsizliklar, n-darajali Nyuton binomi, modul hamda logarifmga taaluqli ba'zi formulalar va ular yordamida yechiladigan quyidagi misollarni qarab chiqamiz. Bu misollarni yechimlari orasida divergent va konvergent yechimlarni tanlaymiz.

Divergent yechim – masalaning mumkin bo'lgan barcha yechimlari to'plami.

Konvergent yechim – muammoning divergent yechimlari ichidan eng maqbul variantni ajratib ola bilishni bildiradi.

1. *a*-ning haqiqiy qiymatlarida quyidagi tenglamani yeching

$(x^2-a)^2-6x^2+4x+2a=0.$

Yechish. Tenglamani 2 usulda yechish mumkin:

1) Berilgan tenglamani quyidagicha shakl almashtirib:

x^4-$2x^2a$+a^2-$6x^2$+$4x$+$2a$=0,

a^2-$2(x^2-1)a$-$6x^2$+$4x$+x^4=0

Oxirgi tenglamani *a*-ga nisbatan yechib:

$a_{1/2}$=$x^2-1\pm\sqrt{x^4-2x^2+1+6x^2-4x-x^2}$=$x^2-1\pm(2x-1)$.

Natijada, *x*-ga nisbatan ikkita kvadrat tenglama hosil bo'ladi:

x^2+2x-2-a=0 va x^2-2x-a=0.

Birinchi tenglamaning ildizlari $x_{1/2}$=$-1\pm\sqrt{a+3}$, ikkinchi tenglamaning ildizlari esa $x_{3/4}=1\pm\sqrt{a+1}$.

2. Tenglamani yeching:

$\sqrt[3]{(5x+7)}-\sqrt[3]{(5x-12)}=1.$

Yechish. Tenglamani 2 usul bilan yechish mumkin:

1. $(a-b)^3=a^3-b^3-3ab(a-b)$ formula yordamida tenglama ikkala tomonini kubga ko'tarib:

$5x+7-5x+12-3\sqrt[3]{(5x+7)(5x-12)}=1,$

$\sqrt[3]{(5x+7)(5x-12}=6,$

$5x^2-25x-300=0.$

$x^2-x-12=0$

tenglamani hosil qilish mumkin. $x_1=-3$ va $x_2=4$ bo'lib, tekshirish yordamida har ikkala ildiz berilgan tenglamani qanoatlantirishini ko'rish mumkin.

2. $u=\sqrt[3]{5x+7}$ va $v=\sqrt[3]{5x-12}$ o'zgaruvchilar yordamida berilgan tenglamaga teng kuchli:

$\begin{cases} u-v=1, \\ u^3-v^3=19 \end{cases}$ yoki $\begin{cases} u-v=1, \\ u^2+uv+v^2=19 \end{cases}$

tenglamalar sistemasini hosil qilish mumkin va bu sistemaning yechimlari

$u_1=-2$, $v_1=-3$ va $u_2=3$, $v_2=2$

bo'lib,

$\sqrt[3]{5x+7}=u$ va $\sqrt[3]{5x+7}=-2$

tenglamalardan $x_1=-3$ va $x_2=4$ bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, har qanday ta’lim-tarbiyaviy muammolarning divergent va konvergent yechilari ustida o‘qituvchlarining doimiy izlanishlari, ularning malaka darajalarini oshib borishida muhim omil hisoblanadi.

PIRLS – XALQARO BAHOLASH DASTURI ASOSIDA BOSHLANG`ICH SINF O`QUVCHILARINING MATNNI O`QISH VA TUSHUNISH DARAJALARINI RIVOJLANTIRISH

Samidjonova M.X Namangan viloyati PYMO`MM Maktabgacha, boshlang’ich va maxsus ta’lim meodikalari kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada PIRLS – xalqaro baholash dasturi asosida boshlang`ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajalarini rivojlantirish haqida so`z yuritilgan.

Tayanch so‘zlar: PIRLS, ta’lim yutuqlarini baholash, konseptual yondashuv, o‘lchov mezonlari, bilim, ko‘nikma va malakani baholash, savodxonlik va kompetensiyani baholash, elektron va interfaol topshiriqlar.

РАЗВИТИЕ УРОВНЯ ЧТЕНИЯ И ПОНИМАНИЯ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ PIRLS - ПРОГРАММА МЕЖДУНАРОДНОЙ ОЦЕНКИ

Самиджонова М.Х.

Наманганская область Национальный центр подготовки учителей по новым методикам преподаватель кафедры дошкольной, начальной и специальной методики обучения

Аннотация. В данной статье рассказывается о развитии навыков чтения и понимания у учащихся начальных классов на основе международной программы оценивания PIRLS.

Ключевые слова: PIRLS, оценка образовательных достижений, концептуальный подход, критерии измерения, оценка знаний, умений и компетенций, оценка грамотности и компетентности, электронные и интерактивные задания.

DEVELOPMENT OF READING AND UNDERSTANDING LEVELS OF PRIMARY CLASS STUDENTS ON THE BASIS OF PIRLS - INTERNATIONAL ASSESSMENT PROGRAM

Samidjonova M.Kh

Namangan region National center for training teachers in new methods teacher of the department of pre-school, primary and special education methods

Abstract. This article talks about the development of reading and comprehension levels of primary school students based on PIRLS - international assessment program.

Key words: PIRLS, educational achievement assessment, conceptual approach, measurement criteria, knowledge, skills and competence assessment, literacy and competency assessment, electronic and interactive assignments.

Bilamizki, boshlang‘ich ta’lim – bola hayotida muhim ahamiyatli, tubdan yangi bosqichdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi ta’lim muassasasida tizimli bilim ola boshlaydi, uning tevarak olam bilan o‘zaro munosabatlashuv sohasi kengayadi. Boshlang‘ich ta’lim ta’limining keyingi barcha bosqichlaridan uchun asos hisoblanadi. Shunga bog‘liq ravishda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi nafaqat o‘quv fanlari bo‘yicha bilimlarni egallashi, balki umume’tirof qilingan xalqaro ta’lim talablar va standartlarga muvofiq kasbiy faoliyatning muayyan usullari to‘plamini ham chuqur o‘zlashtirishi lozim.

Bugungi kunda, dunyoda ta'lim sifati, saviyasi va darajasini aniqlab beruvchi PISA (O‘quvchilarni ta'limdagi yutuqlarini baholash xalqaro dasturi), PIRLS (Matnni o‘qish va tushunish darajasini aniqlovchi xalqaro tadqiqot), TIMSS (Maktabda matematika va aniq fanlar sifatini tadqiq qiluvchi xalqaro monitoring) kabi bir qator xalqaro dasturlar mavjud bo‘lib, ular rivojlangan davlatlardagi ta'lim sifatini yanada oshirishdagi mezon sifatida keng qo‘llanilib kelinmoqda. “PIRLS tadqiqot dasturi boshlang‘ich ta’lim bitiruvchilarining (4 sinf) kitobxonlik darajasini

baholaydi. Ya’ni o‘quvchining matnni tushunishi va o‘qish sifatini tahlilidir” [1]. PIRLS tadqiqotida 50 dan ortiq davlatlar ishtrok etib kelmoqda. Mazkur xalqaro tadqiqotning maqsadi turli xil ta'lim tizimidan iborat bo‘lgan davlatlardagi boshlang‘ich maktab o‘quvchilarining matnni o‘qish va qabul qilish bo‘yicha tayyorgarligi hamda o‘quvchilarning har xil yutuqlarga erishishga sabab bo‘luvchi ta'lim tizimidagi o‘ziga xos xususiyatlarni aniqlash va baholashdan iborat. O‘quvchilarga aynan PIRLS sinovlariga va muayyan dasturda yaxshi natija ko‘rsatishga emas, balki, ularni maktabdan keyingi hayotga tayyorlanayotganini tushuntirishga e’tibor qaratish, o‘qituvchilik faoliyatiga aniq mezonlar asosida tanlab olish, xalqaro tadqiqotlarga tayyorgarlik jarayonida ta’lim tizimining kuchsiz tomonlariga e’tibor qaratib, kuchli tomonlarini ham e’tibordan chetda qoldirmaslik hamda uni qadrlashi lozimligi hamda boshqa fikrlar bildirilgan.

Boshlang`ich sinf o‘quvchilarida matnni o‘qish va tushunish darajasini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Matnni o`qish va tushunishga o`quvchilar 1-sinfdan boshlab o`rgatiladi. Ularni xalqaro baholash darajasini belgilovchi PIRLSga qanday tayyorlash kerak degan savol tug`ilishi tabiiy. Boshlang`ich sinf darsliklari va internetdan o`quvchining yoshiga mos kichik hikoya va ertaklarni, she`rlarni yoki axborot matnlarini olib, dars jarayoni vaqti o`qish darslarida hamda darsdan tashqari qo`shimcha mashg`ulotlarda matnni ifodali o`qish, matnning mazmunini tushunish malakalari shakllantirilib boriladi. Ayrim matnlar uyga vazifa qilib ham berilishi mumkin. Berilgan topshiriq matnlari asosida keyingi dars mashg`ulotida savol-javob va tahlillar o`tkaziladi. Matnni o`qigach, o`quvchilar matn mazmunini tushunish, xulosalar chiqarish, matn mazmunini tushuntirib berish, ma`lumotlarni izohlash, tahlil qilish, matn mazmunini baholash, matnda berilgan so`zlarni tahlil qilish, matn qurilishi yuzasidan berilgan savollarga javob bera olish ko`nikmalariga ko`ra baholanadi. Bilamizki, hozirda maktablarimizda ona tili va o`qish darslari birlashtirilib, milliy o`quv dasturi asosida yagona “ Ona tili va o`qish savodxonligi” darslari joriy etildi. “Ona tili” va “O‘qish” fanlarining integratsiyasi to‘liq ta’minlanadi.

Ona tili va o`qish savodxonligi fanida matnni o`qish va uning asosida mashq va topshiriqlarni bajarish orqli o`quvchida o`qish ko`nikmasi rivojlantiriladi hamda tilga oid ko`nikmalar shakllantirib boriladi. Ya’ni asosiy e’tibor so‘z, uning ma’nolari, o‘rindoshlari, qo‘llanish o‘rinlari, lug‘at boyligi kabi tomonlarga qaratilgan. Matnlar va she’rlar bolaning ijtimoiy hayotga kirishib keta olishida ko‘maklashadigan, ham badiiy va informativ, ilmiy-ommabop uslubdagi matnlardan iborat. Tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish uchun har bir mavzuga alohida topshiriqlar ishlab chiqilgan. Darslikda o‘quvchilarning eng og‘riqli muammosi bo‘lgan og‘zaki javob beriladigan alohida topshiriqlar ham ishlab chiqilgan.

Masalan, boshlang`ich sinf o`quvchilari uchun yaratilgan 2-sinfi uchun mo`ljallangan “Ona tili va o`qish savodxonligi” darsligida “Men tabiatni asrayman” mavzusi berilgan. O`quvchilar ushbu mavzu doirasida loyiha ishlab chiqishlari topshiriq qilib berilgan. Unda o`quvchiga tabiatni asrash uchun nimalar qilish mumkin? Isni nimadan boshlaysiz? Hamda bu ishlarni qilganingizdan so`ng nimalar o`zgaradi degan savollar hamda turli rasmlar berilgan. O`quvchilar o`z oila a`zolari yordamida loyiha tuzadilar va taqdimot qiladilar. Bu orqali o`quvchilar o`z fikrlarini taqdi etishni o`rganib boradilar. Bundan tashqari darslikda yana “Bahor” she`ri berilgan. [2.] O`quvchilar she`ri matnini ifodali o`qigach, she`rdagi bahor tasvirini ifodalovchi misralarning mazmunini o`z so`zlari bilan gapirib berishlari lozim. O`quvchiga she`rdan kelib chiqib turli topshiriqlar berilgan. Rustamning boshi qotdi. U she`rdagi ayrim jumlalarga tushunmadi siz buni tushundingizmi kabi . Masalan, Ko`kda quyosh gulxan yoqdi

Soylar yana to`lib oqdi.

Yoki, Chiqib xazon ko`rpasidan

Boychechaklar kulib boqdi.

O`ylab ko`ringchi, quyoshning qo`li bo`lmasa qanday qilib gulxan yoqadi?

Boychechaklar ham kuladimi?

O`z mustaqil fikringizni yozing.

Bu kabi topshiriqlarning barchasi boshlang`ich sif o`quvchilarini PIRLS -xalqaro tadqiqotiga tayyorlab boradi. Albatta, maqsadga erishish uchun esa o‘qituvchidan biroz ijodiy yondashuv kerak bo‘ladi.Shuningdek, o‘quvchining yosh xususiyatidan kelib chiqib mazkur hikoyalar asosida

ishlangan multfilm, lavhalar ko‘rsatish hamda o‘quvchilar ijrosida sahna ko‘rinishlarini namoyish etish orqali ham o‘quvchining kitob o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini oshirish mumkin. Bolaga bola tilida tushuntirish metodini tavsiya etish ham mumkin. Bunda isde’dodli o‘quvchilarni o‘qituvchi vazifasiga tayinlab, boshqa o‘quvchilarga rivoyat mazmuni tushuntiriladi, asardan parcha olinib, sahna ko‘rinishlari ijro etiladi. Bu usuldan jahon miqyosida keng foydalaniladi. O`quvchi matn mazmunini tushunsa, she`riy va nasriy asarlarni janr xususiyatidan kelib chiqqan holda ifodali o`qiy oladi. Boshlang`ich sinf o`quvchilarida matnni o`qish va tushunish malakasini rivojlantirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Dars jarayonida o‘quvchilar nutqining aniq va ravon bo‘lishi, grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilgan bo‘lishi, adabiy talaffuz qoidalariga bo‘ysunishiga e’tibor qaratilishi zarur. Ta’lim yutuqlarini baholashdagi konseptual yondashuv, o‘lchov mezonlarini o‘ziga xos tomonlari va xususiyatlarini hisobga olish, bilim, ko‘nikma va malakani baholashdan savodxonlik va kompetensiyani baholashga o‘tish, baholash va uning mezonlarining konseptual chegaralarini o‘zgartirish, ma’noli matnga ega hamda strukturali topshiriqlar miqdorini oshirish, elektron va interfaol topshiriqlar asosida texnologiyani o‘zgartirish, ta’limdagi ustuvorlikni o‘zgartirib borish, savodxonlikni rivojlantirishga o`tish kabi masalalar boshlang`ich ta`lim sifatini oshirishga qaratilgan.

Adabiyotlar ro’yhati

1. O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risidagi 2018-yil 8-dekabrdagi 997-sonli qarori.

2. “ Ona tili va o`qish savodxonligi” 2-sinf darsligi Respublika ta’lim markazi 2021-yil

ZAMONAVIY O‘QITUVCHINING KASBIY MAHORATI VA KOMPETENSIYASI

Abdurashidov Sharofiddin Do‘smatovich – Jizzax viloyati PM o‘quv va metodik ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari.

Аннотация. Вданной статье рассматривается вопрос совершенствания профессиональной ориентации учащихся общеобразовательных школ.

Ключевые слова и понятия*: профессия, интересы и склонности, умение, знание.*

This article discusses the issue of improving the proessional orientation of studens in secondary schools.

Keyvvords and cjncerts: profession, interests and inclinations, skill, knovvledge, practical application.

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida o’quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishni takomillashtirishga oid mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kasb-hunar, o’quvchi o’z qiziqishi, qobiliyat, bilim, amalda tadbiq.

Uzluksiz ta’lim tizimini amalga oshirish jarayonida yosh avlodni ko‘ngildagidek o‘qitish va tarbiyalash haqida gap borar ekan, bunday g‘oyat murakkab va ko‘p qirrali vazifani faqat yuksak malaka va pedagogik mahoratga ega bo‘lgan o‘qituvchilar bilangina amalga oshirish mumkin. Shunday ekan, o‘qituvchilik - katta san’atdir. Bu san’atga u yoki bu pedagog osongina, o‘z-o‘zidan erisha olmaydi. Shuning uchun, o‘qituvchilik kasbiga, ya’ni sog‘lom avlod uchun chinakam murabbiy bo‘lishga havasi, ishtiyoqi zo‘r, zamon talablarini tez va chuqur tushunadigan, o‘zining ilmiy, ijtimoiy-siyosiy saviyasi, pedagogik mahoratini izchillik bilan amalga oshirib boruvchi insonlargina erisha oladilar.

O‘qituvchining shaxsiy fazilatlari deganda, axloqiy barkamollik, ya’ni saxovatpeshalik, mehribonlik, talabchanlik, ma’naviy poklik, qanoatlilik, rostgo‘ylik, sadoqatlilik, pokizalik, ziyraklik, andishalilik, vazminlik, sabr-bardoshlilik, muloyimlik va boshqalarni tushunishimiz kerak.

O‘qituvchining kasbiy fazilatlari deganda esa, o‘z sohasining puxta bilimdoni bo‘lish, xunar sirlarini sodda usulda o‘rgata olish, yuqori hayotiy tajribaga ega bo‘lish, yosh mutaxassislarga o‘rnak bo‘lish, nutq madaniyati chiroyli, shaxsiy namuna bo‘la olishlik va shu kabilardan iborat.

Ana endi o‘qituvchining pedagogik mahoratiga ta’rif beramiz:

1. Bilimi va aqlining yuksak ko‘rsatkichi bu – uning madaniyatli ekanidir.
2. O‘z fanini chuqur bilishi.
3. Pedagogik va psixologik bilimining puxtaligi va undan dars jarayonida to‘liq foydalana olishi.
4. O‘quv tarbiyaviy jarayonga oid talablarga rioya qilishi.
5. Kasbga oid bilimlarni boshqa fanlar bilan bog‘lay olishi.
6. Axborot-kommunikatsion texnologiyalarni bilishi va ulardan unumli foydalana olishi.

Pedagogik mahorat o‘qituvchining pedagogik faoliyati davomida yuzaga keladi va takomillashib boradi.

Har bir pedagog o‘z faniga ongli yondashishi, metodik bilimlarni samarali qo‘llay olishi, yuksak pedagogik tafakkurga ega bo‘lishi lozim. Pedagogik mahorat - doimiy ravishda pedagogik bilimlarni oshirib borish, o‘tmish qadriyatlari hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan xabardor bo‘lish, ilg‘or xorijiy davlatlar o‘qituvchilarining o‘qitish metodikalarini nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish jarayonida tarkib topadi. Shunday ekan har bir pedagog o‘z burch va mas’uliyatlarini bilishlari kerak bo‘ladi.

Zamonaviy o‘qituvchidan quyidagi burch va mas’uliyat talab qilinadi:

1. O‘qituvchi, eng avvalo, mas’uliyatni xis etuvchi tarbiyachi, tajribali notiq, madaniyat va ma’rifat targ‘ibotchisidir.
2. O‘qituvchi tabiatan o‘quvchilarni seva olishi, o‘z mehri, xis-tuyg‘ularini har lahzada o‘quvchilar ichki dunyosi bilan bog‘lay olishi, ularning mehri, hurmatiga sazovor bo‘lishi kerak.
3. O‘qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab etishi va ularga xolisona baho berib, bu borada o‘quvchilarga to‘g‘ri, asosli ma’lumotlarni doimiy bera olishi lozim.
4. Zamonaviy o‘qituvchidan ilm-fan yutuqlari, texnika va texnologiyalardagi yangiliklardan xabardor bo‘lib borishi kerak.
5. O‘qituvchi o‘z mutaxassisligi bo‘yicha chuqur va puxta bilimga ega bo‘lishi, barcha fanlar integratsiyasini o‘zlashtirib borishi, bunda o‘z ustida tinimsiz ilmiy izlanishlar olib borishi lozim.
6. O‘qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim-tarbiya faoliyatini tashkil etishi kerak.
7. O‘qituvchi kasbiy pedagogik faoliyatida ta’lim va tarbiyaning eng samarali zamonaviy shakl, metod va vositalaridan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim.
8. O‘qituvchi ijodkor, ta’lim-tarbiyaviy faoliyat tashabbuskori va yosh avlod kelajagi uchun javobgar shaxsdir.
9. O‘qituvchi kasbiy faoliyati jarayonida yuksak darajadagi pedagogik mahorat, kommunikativ layoqat, pedagogik texnika (nutq, yuz, qo’l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, takt) qoidalarini chuqur o‘zlashtirib borishi shart.
10. O‘qituvchi nutq madaniyatiga ega bo‘lishi zarur, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o‘zida aks ettirishi kerak: turli sheva so‘zlardan holi bo‘lib, faqat adabiy tilda ifoda etilishi; o‘qituvchining nutqi sodda, ravon va tushunarli bo‘lishi; xikmatli so‘zlar, ibora va maqollar, matallar hamda ko‘chirma gaplardan o‘rinli foydalana olishi lozim. Jargon (muayyan kasb yoki soha mutaxassisliklariga xos so‘zlar), varvarizm (muayyan millat tilida bayon etilayotgan nutqda o‘zga millatlarga xos so‘zlarning noo‘rin qo‘llanilishi), vulgarizm (haqorat qilish, so‘kishda qo‘llaniladigan so‘zlar) hamda konselyarizm (o‘rni bo‘lmagan vaziyatlarda rasmiy so‘zlardan foydalanish) kabi norasmiy so‘zlardan xoli bo‘lishi.
11. O‘qituvchining kiyinish madaniyati o‘ziga xos bo‘lishi, ya’ni sodda, ozoda, bejirim kiyinishi, ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchining diqqatini tez jalb etuvchi turli xil bezaklar (oltin,

kumush taqinchoqlar)dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, xatto, soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishi talab etiladi.

12. O‘qituvchi ta’lim muassasasida sinf jamoasining asosiy tashkilotchisi va ta’lim sohasida olib borilayotgan isloxotlarning eng faol ishtirokchisidir.

13. O‘qituvchi pedagogik muloqot jarayonining faol ishtirokchisi ekanligini unutmasligi shart. Shuning uchun kasbiy faoliyatida pedagogik mahoratning bir qator sifatlarini uzluksiz tarkib toptirib borishi zarur.

14. O‘qituvchi, eng avvalo, mulohazali, bosiq, har qanday pedagogik vaziyatni to‘g‘ri baholay oladigan hamda mustaqil ravishda mavjud ziddiyatlarni bartaraf etishning uddasidan chiqa olishi kerak.

Biz yuqorida zamonaviy o‘qituvchi faoliyatiga qo‘yiladigan talablar haqida gaplashdik. Keling endi zamonaviy o‘qituvchi qotib qolmasligi uchun unga qo‘yiladigan shartlar bilan tanishaylik.

Biz g‘aroyib davrda yashayapmiz: atrofimizdagi olam juda tez sur’atlarda, tanib bo‘lmas darajada o‘zgaryapti. Shuning uchun zamon bilan hamnafas bo‘lish va o‘sib kelayotgan yosh avlod bilan ishlaydigan o‘qituvchi quyidagilarga tayyor bo‘lishi kerak:

O‘zgarish. Bu eng qiyini, biroq to‘laqonli shaxs sifatida mavjud bo‘lish uchun zarur bo‘lgan shart.

O‘z xatolarini tan olish. Hech narsa qilmagan kishigina xato qilmaydi. O‘qituvchi esa bundaylar toifasiga kirmasligi aniq.

Rivojlanish. Agar jahon sur’ati bir necha avlodlar davomida o‘zgarmagan bo‘lsa, hozirda u shu qadar tez sur’atlarda rivojlanyaptiki, o‘qituvchi zamonaviy o‘quvchilar nima bilan yashayotganini ham tushunishi kerak.

“Kompetentlik” (ingl. “competence” – “qobiliyat”) – faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish.

“Kompetentlik” tushunchasi ta’lim sohasiga psixologik ilmiy izlanishlar natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan’anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma’lumot-lardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo‘llay olinishi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo‘nalish bo‘yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o‘zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetensiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o‘rganishni, muhim ijtimoiy talablarni anglay olishni, yangi ma’lumotlarni izlab topish, ularni qayta ishlash va o‘z faoliyatida qo‘llay bilishni taqozo etadi.

Kasbiy kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi:

- murakkab jarayonlarda;
- noaniq vazifalarni bajarishda;
- bir-biriga zid ma’lumotlardan foydalanishda;
- kutilmagan vaziyatda harakat rejasiga ega bo‘la olishda

Kasbiy kompetensiyaga ega mutaxassis:

- o‘z bilimlarini izchil boyitib boradi;
- yangi axborotlarni o‘zlashtiradi;
- davr talablarini chuqur anglaydi;
- yangi bilimlarni izlab topadi;
- ularni qayta ishlaydi va o‘z amaliy faoliyatida samarali qo‘llaydi

Kasbiy kompetentlik sifatlari. Kasbiy kompetentlik negizida quyidagi sifatlar aks etadi:

Ijtimoiy kompetentlik

Shaxsiy kompetentlik

Texnologik kompetentlik

Maxsus (yoki kasbiy) kompetentlik

Ektremal kompetentlik
Psixologik,
metodik,
informatsion,
kreativ,
innovatsion, kommunikativ
va boshqa kompetentlik

Pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Kasbiy (shu jumladan, pedagogik) kompetentlikka ega bo‘lishda **o‘z ustida ishlash** va **o‘z-o‘zini rivojlantirish** muhim ahamiyatga ega. O‘z-o‘zini rivojlantirish vazifalari **o‘zini o‘zi tahlil qilish** va **o‘zini o‘zi baholash** orqali aniqlanadi.

O‘z ustida ishlash bosqichlari:
1. O‘z faoliyatini tahlil qilish asosida yutuq va kamchiliklarini aniqlash
2. Yutuqlarini boyitish va kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan aniq qarorga kelish
3. Ushbu qaror bo‘yicha amaliy harakatlarni samarali tashkil etish yo‘llarini izlash
4. Xato va kamchiliklarni takrorlamaslikka intilish
5.Qabul qilingan qarorning izchil bajarilishini doimiy nazorat qilib borish

Pedagogning quyidagi amaliy harakatlari mutaxassis sifatida uning o‘z ustida ishlashini ifodalaydi:

aniq maqsad, intilish asosida pedagogik jarayonni takomillashtirish;
pedagogik jarayon samaradorligini, o‘zining ishchanlik faolligini oshirish;
izchil ravishda yangilanib borayotgan pedagogik bilimlarni o‘zlashtirish;- ilg‘or texnologiya, metod hamda vositalardan xabardor bo‘lish;
faoliyatiga fan-texnikaning so‘nggi yangiliklarini samarali tadbiq etish;
kasbiy ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish;
salbiy pedagogik nizolarning oldini olish, bartaraf etish choralarini izlash

Hulosa qilib aytganda zamonaviy o‘quvchilar o‘z mehnati mahsulidan bahra olish bozor munosabatlari sharoitida mehnat bozorida ustuvor o‘rin egallagan kuchli raqobatga bardoshli bo‘lish har bir mutaxassisdan kasbiy kompetentlikka ega bo‘lish, uni izchil ravishda oshirib borishni taqozo etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., va boshq. Pedagogika: 1000 ta savolga 1000 ta javob. 2012 y. Toshkent, “Ilm-Ziyo” nashriyoti. 12 b.t.

2. Inoyatov U.I., Muslimov N.A., va boshq. Pedagogika (nopedgogik oliy ta’lim muassasalari uchun). 2013 y. - TDPU. 15,25 b.t.

3. Muslimov N., va boshqalar. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – T.: “Fan va texnologiyalar”, 2013 y. 8 b.t.

4. Tohirov O‘.O. Texnologiya fanini o‘qitish metodikasi. // O‘quv moduli bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. – T.: Toshkent shahar XTXQTMOHM, 2019.-260 b.

5. Sharipov Sh.S., Muslimov N.A. Texnik ijodkorlik va dizayn. // O‘quv qo‘llanma. – T.: “TDPU”, 2011.-166 b.

Internet resurslari:

1. www.dr.rtm.uz
2. www.texnoligiya.zn.uz

ЎСМИРЛАРДА ИЖОДКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ШАКЛЛАРИ ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ХУСУСИДА.

Суяров Аширбек Мустафаевич
Чирчиқ давлат педагогика университети "мактаб менежменти" кафедраси ўқитувчиси. +998(99) 907-09-46 suyarovashurbek@gmail.com
Раҳметова Ҳилола Рашид қизи
Чирчиқ давлат педагогика университети педагогика факультети мактаб менежменти йўналиши 20/2-гурух талабаси. +998(99) 474-63-81
hilolarahmetova21@gmail.com

Аннотация:Мақолада ўсмирларда ижодкорликни ривожлантиришнинг инновацион шакллари ва технологиялари тўғрисида фикр юритилиб, ўсмирларда ижодкорликни ривожлантириш ҳақида таклиф ва тавсиялар берилган.

Аннотация: В статье рассматриваются инновационные формы и технологии развития креативности у подростков, предложения и рекомендации по развитию креативности у подростков.

Annotation: The article discusses innovative forms and technologies for the development of creativity in adolescents, suggestions and recommendations for the development of creativity in adolescents.

Таянч сўз ва иборалар: ижодкорлик, инновацион шакллarпсихолог фаолият, диагностика, ижтимоий-педагогик хизмат тизими, касбий маҳорат, психология методлар, ижтимоий билим, таълим ва тарбиянинг психологияси, технология, соғлом муҳит.

Ключевые слова и фразы: творчество, инновационные формы психологической деятельности, диагностика, система социально-педагогического обслуживания, профессиональные навыки, психологические методы, социальные знания, психология образования и воспитания, технология, здоровая среда.

Key words and phrases: creativity, innovative forms of psychological activity, diagnosis, social-pedagogical service system, professional skills, psychological methods, social knowledge, psychology, education and education, technology, healthy environment.

Ўсмирларда ижодкорликни ривожлантиришнинг инновацион шакллари ва технологияларини такомиллаштиришдан мақсад - шахснинг ҳар томонлама мукаммал психологик тараққиётини таъминловчи оқилона, зарур шарт – шароитлар, омиллар, қулай вазият ва муҳит яратишдан иборатдир.

Президентимиз Ш.М.Мирзиёев сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратишдан иборат деб таъкидлайди. Ўсмирларда ижодкорликни ривожлантиришнинг инновацион шакллари ва технологияларини такомиллаштиришда асосан тадқиқот ва таъсир ўтказишнинг объекти ўқув масканигача ёшдаги болалар, умумий ўрта таълим ўқувчилари, махсус ўқув юрти ва олий ўқув маскани талабалари, ўқитувчилар ҳамда ота-оналар бўлиб ҳисобланади.

Ўқитувчи ўқув масканларидаги ижтимоий-педагогик хизмат тизимида.

1.Ўқув масканида ташкил этилган психологик хизматнинг самарали йўлларини қидириш, шарт-шароитлар ва муҳитни ҳар томонлама, тўлиқ ўрганиб чиқишни ҳар бир ўқувчининг ёш хусусиятларни ҳисобга олган холда индивидуал ва гуруҳий ишлаш услубларини аниқлаш лозим.

2.Ўқув маскани психологи ўқувчилар ўртасида учраб турадиган психик ривожланишдан кечиқиш холларини тўлиқ ўрганиши, уларни келтириб чиқарувчи омиллар ва ижтимоий - психологик шарт-шароитларни таҳлил қилиши лозим.

3.Ўқув маскани психологи турли ёшдаги ўқувчиларнинг қобилиятлари, йўналиши, лаёқатлари ва касбий қизиқишларига доир аниқ илмий таҳлиллар, тест натижалари асосида тузилган маълумотлар банкига эга бўлиши керак. Бу маълумотларга асосланиб, психолог уларга алоҳида-алоҳида ёндашиш, айримларга кушимча дарслар ташкил этиш, ўқув маскани,

оила ва жамоатчилик ҳамкорликда қобилиятларини ўстириш билан боғлиқ аниқ кўрсатмалар ишлаб чиқиши лозим.

4.Ўқув маскани психологи синфлардаги руҳий ҳолатларни, ўзаро муносабатлар билан боғлиқ бўлган психологик муҳитни аниқлаши, расмий ва норасмий лидерлар ўртасидаги муносабатларни чуқур ўрганиши, ўқув маскани маъмурияти ва тарбиявий ишлар бўйича директор ўринбосарига зарур йўлйуриклар тавсия қилиши жоиз.

5.Бундан ташқари, ўқув маскани психологи турли можаролар, зиддиятлар, тартиб бўзарликларнинг олидини олиш, уларнинг психологик илдизини ўрганиш чора-тадбирлари бўйича консультациялар ташкил этиши шарт.

Бундай консультациялар ота-оналар ва педагоглар жамоаси учун алоҳида ташкил қилинади. Амалий психолог фаолиятининг яна бир томони турли масалалар бўйича ўқитувчилар жамоасига психологик ёрдам беришдир. Бунда у жамоадаги соғлом муҳитнинг асоси бўлмиш ўзаро муносабатларни яхшилашга қаратилган ижитимоий психологик тренинг машғулотларидан самарали ва ўз вақтида муттасил фойдаланиши, ўзлуксиз равишда диагностик синовлар ўтказиб туриши, педагогнинг касбий маҳоратини ва нутқ қобилиятини оширишда ижтимоий психологиянинг барча фаол тайёргарлик усулларидан фойдаланиши зарур.

Юқоридаги вазифалардан келиб чиққан холда, ўқув маскани психологияси ўз фаолиятининг асосий йўналишларини белгилаши мумкин. Улар диагностик ва тузатиш ишлари, психопрофилактик ишлар, психологик консультациялар, ўқитувчилар, ота-оналар ва ўқувчиларнинг психологик саводхонлигини кўтариш;

психология методларини аниқ шароитларга мослаштириш, улардан самарали фойдаланиш, тўпланган илмий маълумотларни изчил тарзда таҳлил қилиб бориш;

тестлар тузиш, уларнинг сезгирлигини илмий асослаш ва ҳар бир ўқувчи қобилиятини,қолаверса, ўқитувчилар билимдонлигини тестлар ёрдамида мунтазам текшириш, илмий хулосалар ва кўрсатмалар тайёрлаш кабилардан иборат.

Ҳар бир ўқитувчи қуйидагиларни ўзига қамраб олувчи “психологик минимум” ни эгалламоги даркор:

– ўқувчилар тафаккури, хотираси, идроқи ва диққатининг ёш хусусиятлари, уларнинг ҳиссий-иродавий жараёнларда юзага келиши тўғрисидаги билимлар;

– ўқувчилар ўқув фаолиятининг психологик тузилиши, уни ташкил қилувчи ақлий ҳаркатлар, усуллар юзасидан тушунчалар:

– ўқувчилар муомала қилиш малакалари ва улар билан психологик мулоқот урнатиш кўникмаларига доир билимлар;

– шахсни шакллантиришнинг психологик қонуниятлари бўйича кенг тасаввурлар;

– ўқувчиларни ўрганиш методикалардан фойдаланиш кўникмалри ва уларнинг фаолиятини “Кузатиш картаси” ни тўлдириш;

– таълим ва тарбиянинг психологиясига доир адабиётларни ўқишга нисбатан эҳтиёжлари ва қизиқишларининг мавжудлиги.

Ўсмирларда ижодкорликни ривожлантиришнинг инновацион шакллари ва технологияларини такомиллаштиришда Халқ таълимининг барча тоифадаги муассасаларида шахсни ўрганиш учун муайяин тизимдаши методларни қўллаш жоиз, токи улар ўқувчида ўзини ўзи идрок қилиш, ўз ўзини баҳолаш, ўзини ўзи таҳлил қилишни таъминласин. Республикада ўқув масканида психологик хизмат кўрсатиш ишларини такомиллаштириш ўқувчиларни жамият олидида тўрган улкан ва илгор ишларга тайёрлашда ўзининг муносиб ҳиссасини қўшади.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Алиев И.Т. Педагогика ва психология. Тошкент – “Фан ва технология”, 2012. 202-209 Б.
2. Ҳамдамова М. Тарбиявий ишлар методикаси. Тошкент – “Фан ва технология”, 2012. 66-100 Б.
3. Р.Мусурмонов “Таълим сифатини бошқаришга ижобий таъсир этувчи омиллар ҳақида”, Киргизия Вестник Баткентского гос. Универ. Ж. 2008. № 5.

4. Р.Мусурмонов “Соғлом авлод тарбияси – жамият тараққиётининг асоси” ЎзМУ хабарлари журнали. – Т.: 2011 й. № 1

5. Р.Мусурмонов, А.М.Суяров “Ёшларнинг шарқона имиджи ва муомала одобини шакллантириш хусусида” “Муғаллим хэм узликсиз билимлендириу” 2022 йил №6/2 37-43 бетлар

ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI TA’LIM TIZIMIDA

T.Avazov, Jizzax VPYAMO‘MM katta o‘qituvchisi

Annotasiya. *Ushbu maqolada zamonaviy axborot texnologiyalarining ta’lim tizimida tutgan o‘rni va ahamiyati haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: Axborot, texnologiya, *kompyuter, multimedia, modellashtirish, animatsiya, axborot makoni, texnik vositalar, dasturiy ta’minot.*

Аннотация. В данной статье говорится о роли и значении современных информационных технологий в системе образования.

Ключевые слова: Информация, технологии, компьютер, мультимедиа, моделирование, анимация, информационное пространство, технические средства, программное обеспечение.

Annotation. This article talks about the role and importance of modern information technologies in the educational system.

Key words: Information, technology, computer, multimedia, modeling, animation, information space, technical tools, software.

Ta’limda informatsion hamda pedagogik texnologiyalarni qo‘llaganda o‘quvchi eshitish, ko‘rish, ko‘rganlari asosida mustaqil fikrlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ta’lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda darslarni tashkillashtirish uchun ma’lum bir shart-sharoitlar mavjud.

Birinchidan, axborot resurslari bo‘lishi kerak. Bularga:

- Shaxsiy kompyuter;
- Proyektor;
- Multimedia vositalari;
- Skaner (murakkab sxemalar va chizmalarni, negativ plyonkadagi tasvirlarni kompyutyerga o‘tkazish uchun);
- Raqamli fotoapparat;
- Videokamera (video konferensiyalar o‘tkazish va yana boshqa maqsadlar uchun);
- Printer, nusxa ko‘chiruvchi qurilma (tarqatma materiallarni qog‘ozga tushirish va ko‘paytirish va yana boshqa maqsadlar uchun) va boshqa resurslar kiradi.

Ikkinchidan, maxsus dasturiy ta’minotlar mavjud. Ta’lim tizimida multimedia elektron o‘quv adabiyotlar, ma’ruzalar, virtual laboratoriya ishlari, har xil animatsion va yana boshqa ishlarni yaratishda kerak bo‘ladigan maxsus dasturlar hisoblanadi.

Bu dasturlar juda ko‘p bo‘lib, misol uchun: animatsion roliklar yaratish uchun **Macromedia Flash MX** dasturidan foydalaniladi. Multimediali taqdimot ma’ruzalarini yaratishda hammamizga ma’lum bo‘lgan **Power Point** va **Macromedia Authorware** dasturidan foydalaniladi. Elektron o‘quv adabiyotlarini yaratish davomida keng foydalaniladigan tahrirqiluvchi dasturlar ham mavjud bo‘lib, ulardan misol uchun: **Adobe Photoshop** dasturi orqali rasmlarni tahrir qilish, sifatini oshirish uchun foydalaniladi.

AKT ni rivojlantirish uchun ishlatiladigan turli **dasturıy ta’mınot**lar mavjud.

Bular:

- **MS WORD:** Ushbu dastur mantlarni qayta ishlash dasturiy ta’minotidir. Unda o‘qituvchilar tasvirlar va matnlar joylashtirilgan hujjatlar yaratishlari mumkin.
- **MS EXCEL:** Bu yirik formatli jadval bo‘lib, undan ma’lumotlarni jadval ko‘rinishida taqdim etishda foydalanish mumkin.
- **MS POWERPOINT:** Microsoft Power Point dasturi yordamida yuqori darajalitaqdimot ishlab chiqish va slaydlarni namoyish qilish mumkin.
- **PHOTOSHOP:** Adobe Photoshop yoki oddiygina Photoshop, grafiklarni tahrir qiluvchi dasturdir. Photoshop dasturida yuqori darajali tasvirlar yaratish imkoniyatlari mavjud.
- **FLASH:** Flash dasturi multimedia dasturlarini yaratishda keng qo‘llaniladigan usuldir. Odatda, Flash animatsiyalar, reklamalar va veb sahifaning turli qismlarini hamda videoni veb sahifaga joylashtirish va Internet dasturlarini rivojlantirishda qo‘llaniladi.
- **MOVIE MAKER & MEDIA PLAYER:** Qulay kameralar yordamida tabiat hodisalari, jumladan, atrof-muhitning ifloslanishi va boshqalar rasmga olinadi, so‘ngra Movie Makerda tahrir qilinadi. Media Player yordamida esa filmni namoyish qilsa bo‘ladi. Yuqorida keltirilgan Internet resursning bir qismi axborot va tasvirlarni yig‘ishda ishlatilishi mumkin.

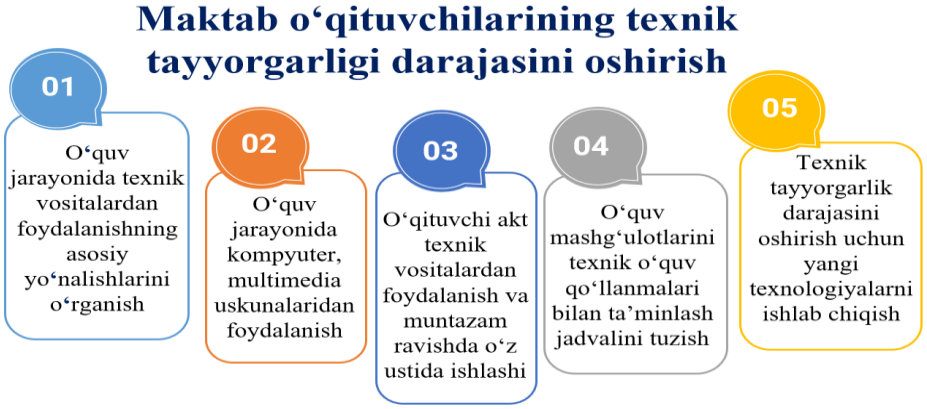

Jahon ta'lim axborot makonidagi zamonaviy davr. Ushbu jarayon zamonaviy texnik imkoniyatlarga mos bo'lishi va bolaning axborot jamiyatiga barkamol kirishiga hissa qo'shishi kerak bo'lgan o'quv texnologiyalarining tarkibiga tuzatishlar kiritilishi bilan bog'liq bo'lgan pedagogik

nazariya va o'quv jarayonidagi sezilarli o'zgarishlar bilan birga keladi. Kompyuter texnologiyalari o'qitishning qo'shimcha "qo'shimchasi" emas, balki uning samaradorligini sezilarli darajada oshiradigan yaxlit o'quv jarayonining ajralmas qismi bo'lishi kerak; jamiyat rivojlanishi inson faoliyatining barcha sohalariga kirib boradigan, jamiyatda axborot oqimlarining tarqalishini ta'minlaydigan unga kompyuter texnologiyalarining kuchli ta'siri bilan tavsiflanadi. Ushbu jarayonlarning ajralmas va muhim qismi ta'limni kompyuterlashtirishdir.

Hozirgi vaqtda axborot va axborot texnologiyalari sohasidan tashqarida mavjudlikni tasavvur qilish qiyin. Har xil turdagi axborotlarning tobora ko'payib borishi bizni uni qayta ishlashning yangi, ilg'or usullari va vositalarini joriy etishga majbur qilmoqda va zamonaviy hayotsharoitlari uni saqlash, uzatish va xavfsizligini ta'minlash yo'llariga tobora ko'proq talablarni kuchaytirmoqda. Ta'lim inson hayotining ajralmas qismi bo'lib, ayni paytda ushbu sohada yangi bilimlar manbai va ushbu bilimlarni qo'llash sohasi hisoblanadi.

Bugungi kunda har qanday maktab intizomi bo'yicha o'qituvchi AKTdan foydalangan holda dars tayyorlash va o'tkazishi kerak. AKTdan foydalangan dars ko'rgazmali, rang-barang, ma'lumotli, interaktiv bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilarning vaqtini tejaydi, o'quvchiga o'z tezligida ishlashga imkon beradi, o'qituvchiga o'quvchi bilan har xil va individual ravishda ishlashga imkon beradi, o'quv natijalarini tezkor kuzatib borishva baholash imkoniyatini yaratadi.

Zamonaviy jamiyatni va ayniqsa ta'limni axborotlashtirish zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini takomillashtirish va ommaviy tarqatish jarayonlari bilan ajralib turadi. Ta'lim sohasida ushbu texnologiyalar ma'lumot uzatish va o'qituvchi va o'quvchining zamonaviy ochiq va masofadan turib o'qitish tizimlarida o'zaro ta'sirini ta'minlash uchun faol foydalanilmoqda. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat o'z sohasi bo'yicha bilimlarga ega bo'lishi, balki o'z kasbiy faoliyatida AKTdan foydalanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Ta’limda axborot texnologiyalari” fanidan o‘quv-uslubiy kompleks. - Toshkent, 2012.
2. Abduqodirov A.A., Pardaev A.X. Masofali o‘qitish nazariyasi va amaliyoti. - T.: Fan, 2009.
3. Aripov M., Bcgalov B. va boshqalar. Axborot texnologiyalari. - Toshkent, 2009.
4. Microsoft Word // Википедия. [Электронный ресурс]. —Режим доступа
5. Yuldashev U., Boqiyev R., Zokirova F. Informatika va axborot texnologiyalari. Elektron o'quv qo‘llanma. - Toshkent, 2004.

FRIDRIX FREBELNING DIDAKTIK TIZIMI - STEAM TA’LIM MODULI SIFATIDA.

Chorshanbiyeva Maxliyo Nuraliyevna
Toshkent shahar Mirobod tumani 175-maktab geografiya o'qituvchisi.

Annotatsiya: STEAM dasturida bolaning intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada milliy ta’lim tizimida STEM paydo bo‘lishi hamda Fridrix Frebelning didaktik tizimi haqida so‘z yuritilmoqda.

Kalit so’zlar: ta’lim tizimi, mustaqil, erkin tajribalar, yuqori texnologiyalar, milliy ta’lim tizimi, ilmiy rivojlanish, tamoyillar, faol pozitsiya, integratsiya.

Аннотация: В программе STEAM большое значение имеет развитие интеллектуальных способностей ребенка. В данной статье рассматривается появление STEM в отечественной системе образования и дидактической системы Фридриха Фребеля.

Ключевые слова: система образования, самостоятельный, свободный опыт, высокие технологии, национальная система образования, научное развитие, принципы, активная позиция, интеграция.

Abstract: In the STEAM program, the development of the child's intellectual abilities is important. This article discusses the emergence of STEM in the national education system and the didactic system of Friedrich Froebel.

Key words: educational system, independent, free experiences, high technologies, national education system, scientific development, principles, active position, integration.

Kirish.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini isloh qilish borasida islohotlar amalga oshirilmoqda. “Zamonaviy maktablarni tashkil etish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori, “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Prezident Qarori, “Prezident maktablarini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident Qarori va boshqa ko‘plab respublikamizdagi ta’lim tizimini dunyodagi yetuk ta’lim tizimlariga tenglashtirish borasidagi islohotlarni ta’kidlab o‘tish mumkin. Ushbu maqsadlarni bajarish uchun 2016-yildan boshlab milliy ta’lim tizimida STEM paydo bo‘lishi haqida so‘z yuritilmoqda. Hozirgi kunda STEM ta’lim tizimi dunyo miqyosida keng tan olinmoqda. Ba’zi mamlakatlarda ushbu ta’lim tizimi milliy ta’lim tizimi etib tayinlangan. 2016-yil natijasiga ko‘ra STEM ta’lim tizimi bo‘yicha maktabni tamomlaganlar taqsimotiga ko‘ra yuqori texnologiyalar bo‘yicha jadal tarzda rivojlanib borayotgan Xitoy birinchi o‘rinni, AQSH va Rossiya munosib ravishda 3 va 4 o‘rinni egalladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

STEM so‘zi ingliz 4 so‘zning bosh harflaridan tashkil topgan abreviatura bo‘lib, unda: S – Science –Fan T – Technology – Texnologiya E – Engineering –Injinerlik M – Mathematics – Matematika. Yaqin kunlarda ushbu apreviaturaga A - Art – San’at bo‘limi ham qo‘shilgan.

Ya’ni STEM tizimida ta’lim ushbu 4 yo‘nalishga urg‘u bergan holda, undan tashqari ularning bir-biri bilan bog‘liqligini ko‘rsatgan holda olib boriladi. STEM - maktabgacha va maktab yoshdagi bolalarni tarbiyalash dasturidir.

Dasturda bolalarning bilimlarini qat’iy tartibga solish va o‘qitishda bolalarni har tomonlama qolipga solinmagan. Faqatgina mustaqil, erkin tajribalarga asoslanib, o‘zi bajarib ko‘rib, his etib, fikrlab, idrok etib bajarish kerak bo‘ladigan tamoyillarga tayanadi.

Dastur L. S. Vygotskiyning “to‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim – bolani rivojlanish sari yetaklaydi” ilmiy rivojlanish tamoyillariga asoslangan. STEAM dasturida maktabgacha ta’lim tashkilotlaida maxsus laboratoriyalar tashkil etib, faoliyat davomida bolaning intellektual qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

STEAM dastur doirasida mualliflar bir qator taniqli rus va xorijiy psixologlar va o‘qituvchilar tomonidan shakllantirilgan printsiplarga tayangan. Ushbu yondashuv o‘z ahamiyatini saqlab qoldi, chunki zamonaviy sharoitda aqlni rivojlantirish uchun maktabgacha yoshdagi ta’lim muassasasidan ko‘tarilishi kerak bo‘lgan faol pozitsiyani talab qiladi.

STEAM dasturi maktabgacha va boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar uchun moslashtirilgan asosiy ta’lim dasturlari, shuningdek, nogiron bolalar uchun moslashuvchan, asosiy universal dastur bo‘lib, ularning integratsiyasi psixologik va pedagogik tuzatish amaliyotida keng qo‘llanilishi mumkin.

Fridrix Frebelning pedagogik tizimi Bolalar bog‘chasining paydo bo‘lishi tarixi 1837-yilga borib taqaladi, bolalar bog‘chasining asoschisi deb taniqli nemis pedagogi - Fridrix Frebel hisoblanadi. Aynan u Germaniyaning Bad Blankenburg shahrida bolalar uchun tashkil qilingan muassasasini “bolalar bog‘chasi” deb atadi va ushbu atama butun dunyoda umumiy tarzda qabul qilindi.

Yana bir taxmin shundan iboratki, nemis pedagogi Sorbixdagi “Saroy bog‘ida” deb nomlangan sobiq mehmonxonada “bolalarni parvarishlash bo‘yicha birinchi muassasa”ni ochgan. Farzandlarini muassasaga olib borar ekan, shaharcha aholisi boqqa ketayapmiz, deb aytgan. Chunki bolalar bog‘chasi o‘zining dizayniga ko‘ra gullar va daraxtlarga o‘ralgan bog‘ bo‘lgan. Frebelning bolalar bog‘chalari shuningdek, vaqtincha oila o‘rnini bosish va ota-onalarga tarbiya ishlariga yordamlashish uchun tashkil qilingan: onalar bilan bolalar birga kelishi, ular bilan o‘ynashi va bog‘bon qizlardan o‘rganishi mumkin bo‘lgan. Shu tarzda, F.Frebelning katta xizmati bolalar bog‘chasining ochilishi, shuningdek maktabgacha ta’lim uslubiyotining yaratilishi bo‘ldi. Uning asosini bolalarga bo‘lgan cheksiz mehr tashkil qiladi.

Muhokama

STEAM dasturida 3 yoshdan 11-yoshgacha bo‘lgan bolalarning bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish, maktabda texnik va tabiiy fanlar bo‘yicha ta‘limni davom ettirish uchun shart-sharoitlarni laboratoriyalarda amaliy yaratish tamoyiliga ham tayanadi.

Bolalar tarbiyasiga katta e’tibor qaratar ekan, Frebel o‘yinlarni o‘z uslubiyotining asosi deb bilgan, bular: ijodiy, harakatli, fantaziyali, taqlidli va h.z. o‘yinlar. Shuni ta’kidlash kerakki, aynan Frebel didaktik o‘yinlar tizimini yaratishga asos solgan. U didaktik o‘yinlar va turli tuman mashg‘ulotlarni o‘tkazish bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalarni ishlab chiqqan. Olim olib borgan ishlar unda shunday e’tiqodni shakllantirdiki, «bolalar o‘yini - bu turmush ko‘zgusi va ichki olamning erkin namoyishi»dir. U ilk yoshdagi va maktabgacha yoshdagi bolalar nutqining rivojlanish bosqichlarini batafsil ko‘rsatib bergan hamda buyum bilan tanishishni uning nomini atashdan boshlash kerak, degan talabni ilgari surgan. Nemis pedagogining fikricha, turli materiallar bilan ko‘plab mashqlar bajaruvchi bolalar boshqa bolalardan ancha avval so‘zlay boshlaydi. Frebel xilma-xil bolalar faoliyati turlari va mashg‘ulotlarni taklif etgan, bular: mozaika, munchoqlar, cho‘plar, qog‘ozlar, bo‘yoqlar bilan ishlash, rasm chizish, qog‘ozdan to‘qish, qog‘ozni qirqish, loydan narsalar yasash. Origamiga katta e’tibor qaratilgan (ya’ni qaychidan foydalanmasdan turib, qog‘ozdan shakllar yasash). Shuningdek, olimning bog‘chasida arqonli o‘yinlar; qum o‘ynash, konstruksiyalar yasash uzviy mashg‘ulotlar hisoblagan. Bular ijodiy qobiliyatni o‘stirish, intellektni shakllantirish, dunyoni abstrakt holda qabul qila olish, noan’anaviy qarorlar qabul qilish layoqatini rivojlantirishga ko‘maklashadi.

O‘yin jarayonida bolalar bilan suhbatlashish ham ko‘zda tutilgan. Suhbat mavzusi Frebelning fikricha, avvaldan tayyorlanib, bolaning faoliyat bilan shug‘ullanish va boshqa bolalar bilan muloqot qilishga bo‘lgan ehtiyojini qondirish uchun, uni tengdoshlari jamoasida tarbiyalash kerak. Ushbu g‘oyani u chuqur pedagogik asos bilan mustahkamladi va uni keng ommalashtirish bo‘yicha ko‘p ishlarni amalga oshirdi. Frebel jamoaviy tarbiyani insoniyat asosi, deb bilgan. Shu sababli u bolani majburiy tartibda jamoaviy faoliyatga jalb qilish, ya’ni uning bolalar bog‘chasiga qatnashi zarur, deb hisoblagan. U bolaning tanasini rivojlantirish zarur, tashqi hissiyot sezgilarini mashq qildirish, ularni odamlar va tabiat bilan tanishtirish kerak, deb hisoblagan. Shu kabi o‘yin jarayonida bolani maktabga tayyorlash, bog‘dagi o‘simliklar kabi, ularga rivojlanishida yordamlashish kerak, deb bilgan. Ayni paytda har bir bolaning individualligini yodda tutishga da’vat etgan. Shu sababli bog‘da katta gullar to‘plami bo‘lgan, bolalar gullarni guruh bo‘lib parvarish qilgan, ayni paytda bitta bolaga biriktirilgan o‘simlik ekilgan tuvak ham bo‘lgan. F.Frebel uslubiyotining g‘oyasi - barcha narsalar bolalarga. Olim bolalarga hayvonlar haqidagi voqealarni aytib bergan, zero bolalar hayvonlarni yaxshi ko‘rishini tashungan. So‘ngra bolalarning gullarga mehri balandligini anglagan. Shu sababli uning tarbiyalanuvchilari gullarni mustaqil parvarishlay boshlagan. Asta-sekin musiqaning bolalarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini sezgan. Shundan kelib chiqib, bolalar ashula ayta boshlagan va «bog‘bon qizlar»ning (ya’ni, tarbiyachilarning) ashulalarini tinglagan.

F. Frebel jazolarga, bolalarga nisbatan har qanday shavqatsizlik namoyishlariga qarshi bo‘lgan. Fridrix Frebel haqida so‘z ketganda uning «tuhfalarini» alohida eslatish kerak.

«Frebel tuhfalari» - bu olim tomonidan ishlab chiqilgan didaktik material bo‘lib, bolani ilk yoshda rivojlanishiga mo‘ljallangan. Bu bolaning turli ko‘nikmalari va layoqatlarini mashq qildiruvi o‘yinchoqlar tizimidir. Har bir o‘yinchoq bolani rivojlantirishga ko‘maklashadi hamda undan foydalanishda muayyan qoidalarni ko‘zda tutadi.

Shu tarzda Frebel bo‘yicha bolalar bog‘chasining maqsadi va tamoyillarini quyidagilar tashkil qiladi:

- faoliyatning 3 ta turiga - o‘yin, o‘quv, mehnatga yo‘naltirilganlik;
- bola hissiyotlarini rivojiantirish;
- bolaning tanasi va ruhini mustahkamlash;
- ko‘rgazmali usul yordamida tabiat bilan tanishish va dunyoni anglash; - odamlar bilan muloqot qilish;
- bolaning tabiiy xislatlarini rivojlantirish;

- bolalarga cheksiz mehr-muhabbat ko‘rsatish.

F. Frebelning ulkan yutuqlari bilan birga, tarixdan ma’lumki, uning pedagogik yondashuvlari K.D. Ushinskiy, E.A. Flyorina, G.N. Vodovozova kabi olimlar tomonidan tanqid qilingan. Frebel nazariyasida kamchiliklar ham bor, va ular, avvalo, quyidagilar:

- bolaning bevosita atrofdagi olam bilan tanishuvi «tuhfalar» tizimiga almashtirilgan;
- bolaning hayoti didaktik material bilan chegaralanadi;
- bolaning hayoti haddan ziyod tartibga solinadi;
- bolaning erkin ijodi cheklanadi va h.z. Shunga qaramay, F. Frebel fanga katta hissa qo‘shgan, zero u nazariya va amaliyotni birlashtirdi, uning maqsadi - bolaning ijodiy salohiyatini namoyon bo‘lishiga ko‘maklashadigan sharoitni ta’minlovchi muhitni yaratish bo‘lgan. Ayni paytda bu bolada noan’anaviy ijodiy fikrlash qobiliyatini, fantaziyani rivojlantiradi, masalalarni hal etishga noan’anaviy yondashuvni shakllantiradi.

Natijalar

STEAM dasturida asosiy g‘oya - “hech qanday so‘z yoki vizual tasvirlar aqlning rivojlanishi uchun asos bo‘la olmaydi. Bola barchasini laboratoriyada bajarib ko‘rishi kerak”. STEAM dasturi orqali tashkil etiladigan faoliyatlarda bola faol bo‘ladi. Chunki faoliyatda manipulyatsiyalash va integratsiyalashgan haqiqiy zamonaviy muhit va uning axborot-kommunikatsiya qismi, jumladan, programlanadigan robot qurilmalari bilan tajriba o‘tkazish bolani jalb etadi. STEAM dasturida bolalar bilan tajribalar tashkil etish elementar faoliyatlar orqali tashkil etilib, oddiydan murakkabga qarab boradi. Shu tamoyilga amal qilinsa, bola qiyin tajribalarni tashkil etishda, labaratoriyada mustaqil ishlay olishga qiynalmaydi. Tarbiyalanuvchilarda STEAM ko‘nikmalari shakllangach, bolaning borliq, bizni o‘rab turgan dunyo bilan intellektual xarakterga ega bo‘lgan bilimlar jamlanmasi tobora rivojlanib boradi.

Dastur zamonaviy strategik prinsipga, Rossiya ta’lim tizimi-maktabgacha va maktab bosqichlarida asoslanib ikki ijtimoiy institutlarning,ya’ni oila va ta’lim tashkilotining hamkorligi tamoyiliga tayanadi.

Maktabgacha tarbiya g‘oyasini targ‘ib etish va bolalar bog‘chalarini ommalashtirish yo‘lida ulkan ishlarni amalga oshirdi. Olim bolalarning yoshlariga mos ravishda ishlash usullarini ishlab chiqish orqali maktabgacha tarbiya amaliyotini jiddiy boyitdi. Ko‘plab mamlakatlarda bolalar bog‘chalari maktabgacha tarbiya tizimida yetakchi o‘rinni egalladi.

Xulosa

Frebel maktabgacha tarbiya tarixida birinchi bo‘lib ijtimoiy maktabgacha tarbiyaning yaxlit, uslubiy ishlab chiqilgan, amaliy qo‘llanmalar bilan boyitilgan tizimini yaratdi. Maktabgacha ta’lim sohasi vujudga kelishida 1918-yiIda Fridrix Frebel kursi qoshida Petrograd Maktabgacha ta‘lim institutining tashkil etilishi muhim voqea bo‘ldi. Bu ta’lim maskanida Maktabgacha ta’lim bo‘yicha mutaxassis kadrlar tayyorlangan, shu bilan bir qatorda ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilgan. 1919-yilda xaql maorifi kommisariyati tomonidan “Maktabgacha ta’lim” bo‘yicha butun ittifoq anjumani bo‘lib o‘tdi. Bunda ijtimoiy Maktabgacha ta’lim sohasini tashkil etish, bola tarbiyasining nazariy-amaliy masalalari o‘rin oladi.

Bibliografiya (References)

I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova ”Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi T: 2018. 1-81-b;

Ermolaeva-Tomina LB Badiiy ijod psixologiyasi: Universitetlar uchun darslik. - M.: Akademik loyiha, 2003y. 304 b

Образовательный модуль «Дидактическая система Фридриха Фрёбеля». Маркова В. А., Аверин С. А. — М., 2018.

Musurmonova A. Pedagogik texnologiyalar-ta’lim samaradorligi omili. Monografiya.- Toshkent. Yoshlar nashriyoti uyi. 2020-yil. 184 bet.

Internet materiallari:

http://www.altshuller.ru/triz/

1.www. tdpu. Uz www. pedagog. Uz

ХАЛҚ ПЕДАГОГИКАСИ ЁРДАМИДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИГА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШНИНГ ПЕДАГОГИК ШАРТЛАРИ

Сулайманова Шохсанам Абсаматовна
Чирчиқ Давлат Педагогика Университети

Аннотация: Мақолада халқ педагогикасининг ёш авлодни тарбиялашдаги тушунчаси ва аҳамияти очиб берилган. Халқ педагогикасида инновацион технологияларидан фойдаланиш бўйича ўқитувчи фаолияти мазмунининг тавсифи берилган.

Калит сўзлар: таълим, халқ педагогикаси, халқ педагогикасининг кўрсатмалари.

Аннотация: в статье раскрывается концепция и значение народной педагогики в воспитании подрастающего поколения. Дано описание содержания деятельности учителя по использованию инновационных технологий в народной педагогике.

Ключевые слова: образование, народная педагогика, наставления по народной педагогике.

Annotation: the article reveals the concept and importance of folk pedagogy in the upbringing of the younger generation. A description of the content of the teacher's activities on the use of innovative technologies in folk pedagogy is given.

Keywords: education, folk pedagogy, instructions of folk pedagogy.

Замонавий жамиятда инсоннинг аҳлоқий фазилатларини шакллантиришга тўсқинлик қиладиган ва ёшлигидан бошлаб одамларнинг ижтимоий тажовузкорлигини оширишга ёрдам берадиган салбий тенденциялар мавжуд. Ўтмиш мафкурасининг рад этилиши "замон алоқаси" нинг парчаланишига, ўз ватанлари тарихига дахлдорлик туйғусига олиб келди. Шу муносабат билан кекса авлод тажрибасидан фойдаланиш, халқ педагогикаси ва унинг анъаналарига мурожаат қилиш масаласи долзарбдир. Ўқитувчининг мақсади ҳар доим нафақат таълим, балки болаларни тарбиялаш ҳам бўлган. Тарих ёки математика, физика ёки адабиёт дарси бўладими, ўқув жараёнлари ҳар қандай дарсда бўлиши керак. Ҳозирги вақтда мактаб ўқувчиларининг ахлоқий ва ахлоқий тарбиясига имкон қадар кўпроқ эътибор бериш керак. Бу, таълим Академияси академиги А. Новиковнинг сўзларига кўра, биринчи навбатда, нафақат ёшларнинг, балки бутун жамиятнинг замонавий таназзули билан боғлиқ. Ҳозирги вақтда болаларга асосан атрофдаги ҳақиқат таъсир қилади. Шунинг учун ўқитувчилар мактаб ўқувчиларининг маданий ривожланишига, уларнинг ахлоқий тарбиясига имкон қадар кўпроқ эътибор беришлари керак. Халқ педагогикаси томонидан Т. Ф. Кузина ва Г. И. Батурина "болаларни тарбиялаш ва ўқитишнинг тарихан шаклланган тажрибаси, дастлаб авлоддан-авлодга оғзаки равишда етказилган, сўнгра ёзма ёдгорликларда фолклор, қаҳрамонлик эпоси, афсоналар шаклида қайд этилган, қоидалар ва тарбия тўплами, хулқ-атвор қоидалари, ва ҳоказо.". Халқ педагогикаси таълимнинг идеаллари ва мақсадларини ўз ичига олади, дунёқарашни, оила, шахс ҳақидаги ғояларни акс эттиради[3]. К.Д. Ушинский ўқитувчи, "халқ педагогикаси"атамасини биринчи марта ишлатган, у :" халқнинг ўзи томонидан яратилган ва оммабоп тамойилларга асосланган таълим мавҳум ғояларга асосланган энг яхши тизимларда мавжуд бўлмаган таълим кучига эга. "У инсон авлодларнинг урф-одатлари ва анъаналарини ҳурмат қилса ва ўтмиш ва ҳозирги кун ўртасидаги алоқани сақлаб қолган тақдирдагина таълим олиши мумкинлигига ишонган, шунинг учун халқ анъаналарига риоя қилиш тарбия жараёнининг ажралмас қисмидир[4]. Халқ педагогикасининг кўрсатмалари эртаклар, достонлар, ўйинлар, қўшиқлар, мақоллар ва байрамларда ўз аксини топган. Халқ педагогикасининг етакчи қоидаси инсонда ватанпарварликни тарбиялашдир. Болаларда ўз халқининг тарихи ва маданияти билан танишиш ўз халқига ҳурмат, ғурур, ўз миллатининг муносиб вакили бўлиш истагини уйғотади. Ватанпарварлик ғояси халқ оғзаки ижодининг барча шаклларига: мақоллар, эртаклар, қўшиқлар, қаҳрамонлик достонларига кириб боради ва халқ қаҳрамонлари образларида, табиат гўзаллигини тасвирлашда ўз ифодасини топади. Инновация бу маълум бир ижтимоий бирлик-ташкилот, аҳоли пункти, жамият, гуруҳга янги, нисбатан барқарор элементларни киритадиган мақсадли ўзгариш"[5]. Инновациялар

педагогик амалиётда қўлланиладиган, талабанинг шахсига, унинг қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган янги усуллар, шакллар, воситалар, технологияларни белгилайди. Инновацион технологиялардан фойдаланишнинг самарали шартларига қуйидагилар киради:
- талабаларнинг социализацияси,
. -умуминсоний қадриятлар негизида унинг шахсий қадриятларини шакллантириш учун ўқитувчиларнинг талаба онгига таъсирининг бадиий воситалари ва усуллари,
- ўқув жараёнининг миллий йўналиши,
- талабаларнинг маънавий ривожланиши ва бошқалар.
Бугунги кунда кўплаб ўқитувчилар таълим самарадорлигига эришиш учун мактабда ўқитишнинг замонавий технологиялари ва инновацион усулларидан фойдаланадилар. Ушбу усуллар ўқитишда қўлланиладиган фаол ва интерактив шаклларни ўз ичига олади. Фаол талабанинг ўқитувчига ва у билан бирга таълим оладиганларга нисбатан фаол позициясини таъминлайди. Дарслар давомида уларни қўллаш билан дарсликлар, дафтарлар, компютер, яъни ўқитиш учун ишлатиладиган индивидуал воситалар қўлланилади. Интерфаол усуллар туфайли бошқа талабалар билан ҳамкорликда билимларни самарали ўзлаштириш мавжуд. Ушбу усуллар ўқитишнинг жамоавий шаклларига тегишли бўлиб, унинг давомида бир гуруҳ талабалар ўрганилган материал устида ишлайди. Интерфаол усуллар янги материални сифатли ўзлаштиришга ёрдам беради. Буларга қуйидагилар киради:
- ижодий характердаги машқлар;
- гуруҳ вазифалари;
- таълим, рол ўйнаш, бизнес ўйинлари, тақлид;
- дарслар-экскурсиялар;
- ижодий ривожланиш, ижро дарслари, кино яратиш, газета нашр этишга қаратилган дарслар;
- видео материаллардан фойдаланиш, интернет, кўриш;
- "қарорлар дарахти", "ақлий ҳужум" усулларидан фойдаланган ҳолда мураккаб масалалар ва муаммоларни ҳал қилиш;
Мактабда ўқитишнинг инновацион усуллари ўқувчиларда когнитив қизиқишни ривожлантиришга ёрдам беради, уларни ўрганилган материални тизимлаштириш ва умумлаштиришга, муҳокама қилишга ўргатади. Олинган билимларни тушуниш ва қайта ишлаш, талабалар уларни амалда қўллаш кўникмаларини эгаллайдилар, мулоқот тажрибасини тўплайдилар. Шубҳасиз, ўқитишнинг инновацион усуллари анъанавийларга нисбатан афзалликларга эга, чунки улар талабанинг ривожланишига ҳисса қўшади, уни билиш ва қарор қабул қилишда мустақилликни ўргатади. Халқ педагогикасининг муҳим вазифаси маънавий-ахлоқий фазилатларни тарбиялашдир: инсонпарварлик, ҳалоллик, севги, бағрикенглик. Инсон мавжудлигининг асоси сифатида меҳнат таълимига бўлган эҳтиёжни халқ педагогикаси анъаналарида кузатиш мумкин. Меҳнат таълимнинг бошланиши ва унинг якуний натижаси меҳнатсеварликдир. Халқ педагогикаси ўз олдига вазифа қўяди меҳнатсеварликни шакллантириш, болада ёшлигидан ахлоқий меҳнат мотивларини ривожлантириш. Меҳнат таълими ғояларини мақолларда топамиз: "ҳовуздан балиқни қийинчиликсиз ушлай олмайсиз", "ётган тош остидан сув оқмайди" ва бошқалар. Анъаналарни "тарихан шаклланган ва авлоддан-авлодга ғоялар, қарашлар, урф-одатлар, буйруқлар ва хулқ-атвор қоидалари" деб тушунишга асосланиб, халқ педагогикаси анъаналари мақсадлар, қоидалар ва узатиладиган тажриба сифатида тушунилади. Халқ педагогикасининг донолиги ва тажрибаси замонавий таълим тизимларининг асоси бўлиши керак, чунки болалар боғчалари, мактаблар, қўшимча таълим муассасаларида асосий вазифа нафақат ўқитиш, балки болаларни тарбиялашдир. Ўқитувчи халқ педагогикаси анъаналаридан фойдаланган ҳолда мактаб ўқувчиларининг миллий ўзига хослигини шакллантиради. Ўзини ўтган авлодларнинг меросхўри сифатида англаш ўз халқининг маънавий ва моддий маданияти қадриятларига муҳаббат уйғотади. Мактаб ўқитувчилари ўз она тилини яхши билишлари, рус ва жаҳон маданиятини билишлари, мактаб ўқувчиларини ҳар қандай миллат, ҳар қандай дин ва маданият вакилларига бағрикенглик ва ҳурмат билан

тарбиялашлари керак. Халқ педагогикаси материалидан ўқитувчилар синфда ҳам, дарсдан ташқари соатларда ҳам фойдаланишлари керак. Талабаларни халқ оғзаки ижоди асарлари, декоратив ва амалий санъат турлари: ёғоч ўймакорлиги, каштачилик, тўр тўқиш билан таништириш муҳимдир. Ўқитувчи ўқувчиларни миллий ўйинлар ва спортга жалб этишга кўмаклашади, уларни халқ урф-одатлари ва маросимлари билан таништиради. Тақвим байрамлари халқ маданиятининг ажралмас қисмидир. Улар ўтган авлодлар авлодларга қолдирган яхши нарсаларни эслашга ёрдам беради. Шундай қилиб, халқ педагогикаси анъаналаридан фойдаланиш болаларни ўқитиш ва тарбиялашнинг тасдиқланган ва сифатли усули ҳисобланади. Халқ педагогикасининг салоҳияти жуда катта, у болада ватанпарварлик, катталарга ҳурмат, халқингизга ва маданий ёдгорликларга муҳаббат ва эҳтиром каби фазилатларни шакллантиришга имкон беради. Халқ педагогикаси ёрдамида ўқув жараёнида баъзи инновацион усуллардан фойдаланиб, улар шахсни шакллантиришда қулай шароитлар яратадилар. Халқ педагогикасининг аҳамияти жуда катта ва уни камситиб бўлмайди. Халқ педагогикаси педагогиканинг асосидир. Барча таълимнинг асосини халқ педагогикаси ташкил этади. Шундан келиб чиқиб, халқ педагогикасини ўрганиш ва амалиётга татбиқ этишга эътибор қаратиш лозим. Бунинг учун шахсни тарбиялаш билан боғлиқ барча муассасаларда, таълим олувчиларнинг ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, оғзаки халқ ижодиёти асарларидан иложи борича кенгроқ фойдаланинг, халқ анъаналари, урф-одатлари, байрамлари ва халқ қўшиқларига ҳурмат ва муҳаббатни сингдириш лозим. Шундай қилиб таълим жараёни ёшларни миллий туйғулар ва миллий ғурур ҳақида тарбиялашга имкон берадиган материалларни ўз ичига олиши керак.

Адабиётлар рўйхати

1. Арабов.И.А., Нагорная. Г.Ю. Этнопедагогика. К, 1999. Б-215.
2. Булатова.З.А. Кўп маданиятли шахсни шакллантиришда халқ педагогикасининг маънавий-ахлоқий салоҳияти. Б. 2007. 4-сон. Б-259-262.
3. Кузина.Т.Ф., Батурина.Г.И. Россия халқларининг кўнгилочар педагогикаси: маслаҳатлар, ўйинлар, маросимлар. М. 1998. Б-144.
4. Ушинский.К.Д. Халқ таълимида миллат ҳақида. М. 1988.Б-194-256 5. Ковалева. Т.М. Инновационная школа: аксиомы и гипотезы.-М.2003. С-63

THE NEED TO ORGANIZE EDUCATIONAL PROCESSES ON THE BASE OF MODERN PEDAGOGICAL APPROACHES

Turg‘unpo‘latov Diyorbek Ro‘zmamat o‘g‘li
Junior student of Chirchik State Pedagogical University
Phone number: +998997684355, +998938844355
E-mail: turgunpolatovdiyorbek2002@gmail.com
Yo`lchiyeva Madina Mexritdin qizi
Junior student of Chirchik State Pedagogical University
Phone number: 998941134337, +998934647475
E-mail: mekhriddinovnam02@gmail.com

ANNOTATION

In this scientific work, an attempt was made to reveal the essence of the pedagogical approach and the fact that technologies are based on the principles that develop education and are aimed at educating the student's personality, using the example of the methodology of teaching the Uzbek language. It is explained that the conduct or organization of the lesson in the course of the lesson opens a great way for students to think freely and in a new way. Pedagogical approaches used for conducting lessons more effectively were taken as the object of study of the scientific article. Learning what kind of pedagogical approaches can be used and how to achieve high results is the subject of the work. During the writing of a scientific article, scientific works published on this topic - articles, theses, monographs - are the theoretical basis of the work.

Key words: innovative cluster of pedagogical education, individual education, pedagogical approach, technologicalization, "problem area", method, method, innovative technologies, DTS, educational efficiency.

INTRODUCTION

The issue of educational content is one of the oldest and at the same time one of the most urgent issues in the history of pedagogy.

Pedagogical scientists in all periods of educational development "What should be taught?" were engaged in searching for an answer to the question, and this is still the reason for many discussions. This issue is one of the most common problems and goals, especially nowadays. Because, as time progresses, people's thinking and worldview are also growing.

Today, as in all areas of our country, unique innovations are being decided in the education system. In particular, technologicalization of the educational system, increasing the effectiveness of education, and applying the new pedagogical technologies entering our social life to educational processes remain one of our main tasks. Because quickly adopting new pedagogical and information technologies, analyzing them, summarizing them theoretically, drawing conclusions and delivering them to students is one of the most urgent problems. Pedagogical approach and the development prospects of pedagogical technologies and critical analysis of its theoretical foundations will be provided at the expense of finding an effective way to the educational process. That is, in a certain period of time, it will be possible to change the "problem area" along with changing the theoretical foundations of pedagogical technology. Organization of the educational process based on the technological approach requires the positive solution of a number of didactic tasks. In particular, developing a list of didactic goals, ensuring consistency between the overall process and its stages in the design of the educational process in accordance with them, full assimilation of social experience by students, all students - achieving equalization of students' knowledge, skills and qualifications, etc. It is known that any pedagogical approach and technologies are based on principles that develop education and should be directed to the education of the student's personality.

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY

Educating a scientific thinker, that is, a creative and independent thinker, which is necessary for our growing, developing and developing country, is the most important and urgent task for every pedagogue. The creation of curricula and textbooks based on new modern technologies, in accordance with the world standards of education, is the demand of the present time. It is from this point of view that both the scientific interpretations of the current Uzbek literary language and the system of lexical-grammatical relations have been updated. For this reason, young people graduating from pedagogic universities find it difficult to explain topics without special training.

In the center of the theory of pedagogical technology are the leader of the educational process, and at the same time, the teacher and students who are the subjects of this process. Therefore, it is necessary to meet the most modern requirements of mutual cooperation between these subjects, mutual communication, and their mutual influence. For this purpose, the teacher, first of all, should cooperate with the requirements for the organization of the educational process, the principles and ways of organizing and managing education, and the methods that serve to develop the student mentally and physically. , directing him to reading and learning, organizing the student's personal activities correctly, communicating with him, eliminating problems and disagreements that arise in the process of organizing pedagogical activities, creating an atmosphere of creativity and work in the audience. it should be armed with methods that allow to make, create student's activity, and accurately and correctly evaluate.

After our country gained independence, serious changes began to be made not only in the socio-political and economic life, but also in the educational process. Enhancing the enlightenment of the now developing generation, directing them to independent and creative thinking rather than giving them ready-made knowledge and skills, and in the process bringing learners to the level of free and active participants rather than just performers. and the work of raising such systematic

work to a new level is being sought. In the education of the young generation, instead of a generation that thinks based on a certain pattern and comes to a conclusion based on this pattern, the spiritual image is different, spiritual qualities, leadership, national and religious value in the development of enlightenment , it is said that attention should be paid to the youth who rely on customs and traditions.

DISCUSSION AND RESULTS

After our country gained its independence, drastic changes began to take place in the methodology of language teaching. Because the ownership set the educational system, especially the literary education, the task of forming a generation facing spiritual perfection.

Uzbek language classes are taught in educational institutions, and serious attention is required to ensure that students get excellent knowledge in all aspects. New textbooks, exhibitions and instructional tools, e-books and various Internet sites can be a clear example of this. All this is aimed at the development of the education system and the formation of people of the new era. In teaching the Uzbek language, it is not possible to limit the teaching of the textbook to the quality of education. Therefore, today's pedagogue should attract the student to the subject and reach the goal of DTS through teaching methods based on various new approaches. These measures are teachers' professional skills and personal contribution to the educational process, high efficiency and quality of education, regular improvement of their knowledge, professional skills and qualifications, new pedagogy by the teacher. based on the approach, it is necessary to be able to fully use the opportunities created in order to successfully apply advanced methods and pedagogical technologies. All opportunities have been created for this.

CONCLUSION

Therefore, every teacher should be more involved with his students and constantly improve his knowledge and skills. Only then will he become an active person worthy of his name. As a result of his work, he feels from his heart that each lesson is different in its content, that students are becoming more and more interested in his classes, and that his students are actively and organized in learning learning materials during the lesson. Currently, one of the main directions in the field of improving educational methods is the introduction of interactive education and training methods based on new pedagogical approaches. As a result of such a new pedagogical approach, students' skills of independent thinking, analysis, drawing conclusions, expressing their opinion, being able to defend it based on the basis of it, healthy communication, discussion and debate are formed and developed.

REFERENCES

1. Khodjamkulov, U., Botirova, S., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters (on the Example of the Education System of Uzbekistan). Journal of Critical Reviews, 7(12), 166-169.

2. Qurbonova M.F. (2023). Individual ta'lim – innovatsion o'qitish usuli. "Academic Research and Education Science", 4(3), 394-399.

3. Tolipov O`, Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T,Fan, 2006 y, 42-43-betlar. R. Ishmuxamedov Innovatsion texnologiyalar asosida ta`lim samaradorligini oshirish yo`llari. T.2004,3-bet

4 Turg'unpo'latov D.R. (2022). So'z yasalishi va uni o'rganishdagi qo'llanadigan ilg'or pedagogik ta'lim metodlarining o'rni. "Talqin va tadqiqotlar" respublika ilmiy-uslubiy jurnal (6), 36-39-b.

5. Ўқув жараёнининг самарадорлигини оширишда интернет тармоқлари орқали коммуникатив таълим дарсларни ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятлари. "O'zMU xabarlari» Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti ilmiy jurnali. 1/6/1, 27-29-b.

6. Turg`unpo`latov D.R, Yo`lchiyeva M.M. (2023). Ilm-fan muammolari tadqiqotchilar talqinida. Xalqaro ilmiy konferensiya, 20 (05), 428-433-b.

ЦИФРОВАЯ ПЛАТФОРМА ДЛЯ КОНТРОЛЯ И УПРАВЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

Хусанов Х. **старший преподаватель ДЖГПУ.**
Кушбокова Р. Ф. студентка 2 – курса факультета Начального образования.

Аннотация: В данной статье предоставлена информация о платформе для организации обучения и оценивания студентов вуза. И эта статья рассматривает факторы успеха и некоторые проблемы цифровых платформ.

Annotation: This article provides information about the platform for organizing education and the evaluation of students' knowledge. And this article looks at the success factors and some of the challenges of digital platforms.

Annotatsiya: Ushbu maqola universitet talabalarini o`quv jarayonini tashkillashtirish va baholash platformasi haqida ma'lumot beradi. Va bu maqola muvaffaqiyat omillari va raqamli platformlarning ba'zi muammolarini ko'rib chiqadi.

Ключевые слова: цифровая платформа, КМС, критерии оценивания, Hemis, ECTS.

Key words: digital platform, credit - modular system, evaluation criteria, Hemis, ECTS.

Kalit so`zlar: raqamli platforma, kredit – modulli tizim, baholash mezonlari, Hemis, ECTS.

В нашей стране осуществляются меры по развитию разных сфер жизни (медицина, экономика, спорт и т.д), которые не обходят стороной и сферу образования и воспитания. Благодаря инициативе Президента Республики Узбекистан для формирования системы электронного обучения и оценивания были внедрены в процесс обучения такие цифровые платформы как Kundalik, Moodle, Hemis и другие.

Kundalik – это образовательная система, которая позволяет учителям составлять и контролировать процесс обучения. Также родители могут следить за образованием и посещаемостью детей. Ведь доступ к системе имеют не только учителя и ученики, но и родители. Указ Президента Республики Узбекистан от 06.11.2020 г. № УП – 6108 «О мерах по развитию сфер образования и воспитания, и науки в новый период развития Узбекистана» стал причиной разработки и внедрения этой цифровой платформы. Для доступа к этой системе были созданы приложения “Kundalik. Teacher”, “Kundalik. Family”, “Kundalik mobile” и сайт Kundalik.com , где услуги платформы доступны на русском и узбекском языках.

Moodle (Modular Object–Oriented Dynamic Learning Environment) – одна из самых распространенных цифровых платформ электронного образования, которая дает доступ к архиву учебных материалов, возможность создавать онлайн курсы, тестировать, следить за успеваемостью, и иметь непрерывную связь с преподавателем. Платформа для дистанционного обучения Moodle переведена больше чес на 100 языков мира. Существуют Moodle.com и “Moodle mobile” для осуществления своей образовательной деятельности. Эта система онлайн обучения была внедрена в систему высшего образования Узбекистана в 2011 году.

Согласно постановлению Кабинета Министров **«О мерах по совершенствованию системы организации образовательного процесса в высших образовательных учреждениях»** [1]**,** начиная с 2020/2021 учебного года, процесс обучения в вузах перевели на кредитно - модульную систему (КМС). Кредитно - модульная система основана на базе Европейской системы (Европейская система перевода и накопления кредитов – ECTS). КМС показывает объем работы над курсами, которую необходимо проделать студенту, по отношении годового объема работы в вузе. Это лекции, практические работы, семинары и самостоятельные работы, а также промежуточные и итоговые контроли, за выполнение которых учащиеся оцениваются, следуя критериям оценивания.

Критерии оценивания – это средство оценки назначенной работы, которая делится на отдельные части и имеет описание особенностей выполнения этих частей. Критерии оценивания должны обладать такими качествами как объективность, обоснованность, оспариваемость, открытость и понятность. Преподаватели при непосредственном участии

студентов определяют и согласовывают критерии оценивания, и в течение года учащиеся оцениваются по 100 балльной шкале, где 90 - 100 – это отлично, 70 - 89 – это хорошо, 50 - 69 – это удовлетворительно, а 0 - 49 – это неудовлетворительно.

По словам бывшего Министра высшего и среднего специального образования Узбекистана, а ныне первого заместителя советника президента, Абдукодира Тошкулова, цифровизация системы обучения и преподавания высшего образования внедряется с целью минимизации человеческого фактора и искоренение коррупции в данной сфере.

«Это даёт открытость, прозрачность, справедливость, экономит время, самое важное — сокращает расходы» [2] , — отметил заместитель советника главы государства по вопросам молодежи, науки, образования, здравоохранения, культуры и спорта.

Целью этой системы является совершенствование качества подготовки кадров, преемственность между высшим учебным заведением, студентом и работодателем, автоматизация учебных, научных, управленческих и финансовых процессов, обеспечение открытости и прозрачности всех процессов в деятельности вузов.

Hemis (Higher Education Management Information System) – это цифровая платформа электронного образования, которая служит для автоматизации деятельности вузов [3]. Для пользования системой были созданы приложение “Hemis Mobile” и сайт http://hemis.uz. Этой цифровой платформой пользуются студенты, преподаватели и администрация.

К сегодняшнему дню почти все государственные образовательные учреждения перешли к использованию цифровых платформ для организации и управления учебной деятельностью. И для тех, кто впервые знакомится с системой Hemis, были разработаны видео уроки и предоставлена информация о сайте и его работе в Интернете.

Использование цифровой платформы Hemis даёт такие преимущества:

- Студенты через сайт или приложение:

- получают информацию об учебном плане, о расписаниях занятий и графиках экзаменов ;
- узнают о баллах, которые они получают на практических, семинарских и лабораторных работах, а также об оценках их работы на текущих, промежуточных и итоговых контролях;
- имеют доступ к электронным ресурсам учебников и методических пособий;
- могут скачивать и загружать документы (приказы, контракты, персональные данные, выпускные работы).

- Преподаватели тоже имеют такие возможности, как:

- создание для разных групп студентов учебные планы и расписания;
- контроль процесса обучения;
- ведение онлайн журналов посещаемости и проведения уроков;
- возможность преподнести студентам электронные ресурсы и задания в онлайн режиме.

Все это экономит их время и ресурсы. Хотя процесс обучения происходит в традиционном режиме, наличие документов студентов и преподавателей в электронном формате, доступность расписаний и материалов по разным дисциплинам, открытость структуры предметов являются огромным плюсом цифровых платформ.

Несмотря на свои достоинства, цифровая платформа Hemis имеет свои недостатки. Одним из этих недостатков является проблема мошенничества при выполнении заданий, заданных преподавателями. При проверке знаний учащихся возможности контроля у преподавателей ограничены, им трудно определить качество работ, выполняемых студентами, в отношении плагиата. Это приводит к тому, что процесс оценивание учащихся произойдет нечестно по отношении студентов, что добросовестно выполняли задания.

Другая проблема этой системы заключается в невозможность студентов следить за своей успеваемостью в течение учебного семестра. Это приводит к незнанию своих сильных и слабых сторон в учебной деятельности, что тормозит развитие обучения студентов. Учащиеся получают возможность познакомиться со своими оценками только к концу полугодия, что снижает шансы исправить или улучшить свои отметки.

Однако эти недостатки не умаляют значимость положительных сторон электронных платформ. И проведенные опросы среди студентов и других пользователей цифровой

платформы показали, что многие считают цифровые платформы, созданные для контроля и управления образовательной системы, приятным и полезным дополнением традиционной системы обучения.

Список литературы:

1. https://www.norma.uz/novoe_v_zakonodatelstve/v_vysshih_obrazovatelnyh_uchrejdeniyah_-_kreditno-modulnaya_sistema
2. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан, от 31.12.2020 г. № 824 [1].
3. https://www.gazeta.uz/ru/2021/11/14/electron-education/#! [2]
4. https://yuz.uz/ru/news/kreditno-modulnaya-sistema-osobennosti-i-vozmojnosti
5. Обзор зарубежных кредит - систем (по материалам научных исследований, выполненных МГУ им. М.В. Ломоносова в рамках проекта ФПРО 2005 года и национального проекта 2006 года).
6. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ ОБУЧАЮЩИХСЯ В СИСТЕМЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ. Ботирова Нигера Койировна - преподаватель, Бухарский областной центр переподготовки и повышения квалификации работников народного образования.
7. Министерство Высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан (hemis/uz) Хемис – личный кабинет, вход и регистрация. Рустам Усманов [3].
8. Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании» Цифровые платформы в образовательном процессе: плюсы и минусы. Журнал прикладных исследований. Чупина И. П. и Зырянова Н. И.

COMPETENT APPROACH IN PREPARING 5 – 7 YEAR OLD CHILDREN FOR SCHOOL

Chirchik State Pedagogical University
Faculty of Tourism Foreign languages and literature,
students of group 21/4 Sharipova Nodira Shavkat qizi
Email: sharipovanodira17@gmail.com

ABSTRACT:
This article provides information on the role and characteristics of basic competencies and competencies of developmental areas in preparing 5-7-year-old children for school **Key words:** education, mental education, spirituality, innate ability, spiritual education, development, interest, need, minimum requirements, "I" concept, factor, competence, basic competence.

INTRODUCTION

Today, the main tasks of educating children of preschool age are physical, mental and spiritual formation of children, regular education based on national and universal values, taking into account their innate ability, mental development, interest, needs and opportunities. consists of preparing to receive (school). The fulfillment of the goals and tasks set for the development of preschool children and the process of preparing them for school is controlled by this "State requirements for the development of preschool children". The state requirements define the main directions of the content of education for preschool children and the minimum requirements for their readiness for school, and it is recognized as a state document. In determining the indicators of state requirements, the social order of the state and society, parents, physical health, ability, mental development and opportunities of preschool children are derived from the priority of the child's personality. In order for a child to become a healthy and active member of human society, it is necessary to live among people, acquire knowledge accumulated over many centuries in the process of human life and work, and be educated by adults. The child's memory and observational focus and activities such as training thinking, feelings and will are usually carried out by coaches and educators. The content of this activity and the degree to which it is organized are of great

importance in the development of some characteristics of the personality of preschool children. Because in the course of properly organized activities, in daily interaction with the surrounding people, the mental, physical and moral development of the child improves.

Discussion and results

That is why it is the main task of parents and educators to know children's activity, to form useful habits in children, to develop positive character traits. Today's schoolchildren need not only clear knowledge, but also thinking skills, understanding adults and peers, and cooperation with them. Therefore, it is more important not how much knowledge a child has when he enters school, but his readiness to acquire new knowledge, the ability to adapt to the environment, independently analyze events and act independently. It is important not only to teach a child something, but also to gain confidence in his own strength, to defend his idea, to make a decision independently, and to form the concept of "I" in him.

In the Republic of Uzbekistan "On the state organization of pre-school education".

According to the regulation, the child receives preschool education at home, independently of the parents through providing education and training or providing permanent activity in preschool education organizations, as well as in preschool education organizations for children who are not involved in the organization, in special groups or centers organized in schools, neighborhoods. The transition of a preschool child to school education is always serious in his life, morals, interests and relationships brings about fundamental changes. Therefore, it is necessary to prepare a preschool child for school education in a preschool educational institution or at home, to familiarize him with the knowledge, skills and abilities related to the child's age. Such an introduction will help to get rid of serious difficulties of the adjustment period. A child's readiness for school is determined by the development of perception, observation, memory, thinking, the world of time and space concepts, and the formation of ideas about social events.

Competencies and their place in the development of a child are presented in the state curriculum "First Step", which is the main curriculum of pre-school education organizations.

Basic competences of a child of preschool age (6-7 years old).

- Communicative.
- Social.
- Personal (building the concept of "I").
- Knowing.

Communicative competence requires having constructive methods and means of interaction with people around you; the ability to communicate and successfully solve the game, knowledge, household and creative tasks that arise.

This competence includes the development of speech. Speech is a necessary tool for a child's cognitive and social development and knowledge of the world. In a rich and stimulating learning environment, children develop oral and written communication skills that help them to believe in themselves, build relationships with others, build their understanding of the world, participate in activities and do projects as a team. b will help to do it. Children can express themselves in order to be understood by adults and other children. They listen and observe to understand what is being said; listen to questions and tasks and answer them accordingly. They are positive about activities that involve speaking, especially reading and writing. They know different forms and functions of speech, use them and, if necessary, adapt them in different situations of communication.

This competence also includes the ability to independently use various means of communication and channels to obtain information; strengthens the ability to search, analyze and select, organize, change and store the necessary information for use in education and development.

Social competence is a child's ability to work together with peers and adults, observing the established order and etiquette. Children learn to respect others and take what they have to say into account. They follow the rules of behavior necessary for effective work in groups. In problematic situations, they take actions to solve them in accordance with their age and individual development characteristics. They increasingly see themselves as part of a group and understand that they have rights and responsibilities. They are open to individual differences. Children can live in harmony

with others. They communicate with different people and recognize, help and support the cultural diversity of those around them.

Personal competence (creating the concept of "I"). Through the development of personal competence, the child demonstrates a number of characteristics that are formed in preschool age and improve throughout his life. This competency includes the child's ability to take responsibility for self-care and the skills to manage their daily life and practice a sustainable healthy lifestyle.

Children learn their place in life and learn to care about their own well-being as well as that of others. Child independent and self-confident. He knows his strengths and weaknesses and starts working on their elimination. He understands that he is different from others. Can put forward and promote his ideas; learns to make decisions for himself. He knows how to choose, sets goals for himself. He shows initiative and responsibility for his actions. He shares his favorite things, interests, and feelings. Meets growing physical, cognitive, emotional and social needs. Expresses his needs and knows how to satisfy them, can manage himself; follows the rules of a healthy lifestyle, rules of cultural and hygienic order, engages in physical education, shows responsibility for one's health.

Competence of knowledge: acquiring knowledge, studying and learning; includes the ability to independently search, analyze, and select information needed to understand the environment. Through movement and interaction, children develop learning and learning strategies. They study and discover new objects in the world. They observe and experience while playing and interacting with others. They find new opportunities to understand and solve problems. They share their discoveries and gradually become independent, self-directed, analytical and creative individuals.

Children can focus on problem solving, develop problem-solving strategies, and use their cognitive abilities to set goals to understand and explain the world around them. Children can pursue their interest in learning, enjoy learning and share what they have learned, and share their discoveries with others.

Competencies in the areas of child development:

Interdependent improvement of competences in the areas of development, ensuring all-round development of the child, as well as his smooth transition to the next stage of school education and his readiness for it, primary education it is necessary for the formation of competencies in lim.

The child's competencies are determined in the following areas of child development:

- physical development and formation of a healthy lifestyle;
- socio-emotional development;
- speech, communication, reading and writing skills;
- development of cognitive process;
- creative development

Competencies in the field of "Physical development and formation of a healthy lifestyle".

At the end of the education and upbringing process in the field of "Physical development and formation of a healthy lifestyle", a 6-7-year-old child:

- shows physical activity in accordance with his capabilities and age-related physical development standards;
- knows how to perform various types of active actions harmoniously and purposefully;
- uses fine motor skills in various life and educational situations;
- manages his actions with the help of emotional and sensory organs;
- demonstrates personal hygiene skills;
- knows the basics of a healthy lifestyle and nutrition;
- complies with the rules of the basics of safe life activity.

Competencies in the field of "social-emotional development".

At the end of the education and upbringing process in the field of "social-emotional development", a 6-7-year-old child:

- has an idea about his "I" and the role of other people in the life environment;
- manages his emotions and expresses them in accordance with the situation;
- differentiates the emotions of others and responds to them accordingly;

● communicates appropriately with adults and peers;
● finds practical ways out of difficult situations.
"Speech, communication, reading and writing skills" field competencies
At the end of the educational process in the field of "speech, communication, reading and writing skills", a 6-7-year-old child:
● hears and understands the mother tongue;
● uses correct pronunciation, appropriate grammatical forms and different sentence structures in the mother tongue;
● expresses interest in learning a foreign language;
● demonstrates basic knowledge of a foreign language;
● expresses interest in fiction;
● s has an idea about its lexical meaning, syllabic and phonetic structure;
● independently composes and pronounces different meaning forms of the sentence;
● knows how to use the basic skills and tools of writing in the mother tongue
Competencies in the field of "Development of the cognitive process".
At the end of the education and upbringing process in the field of "cognitive process development", a 6-7 year old child:
● expresses great interest in learning;
● independently finds and uses information for educational and life activities;
● understands the connection between objects, events and situations and perceives them as a whole;
● knows numbers, counting and applies them in life;
● behaves according to space, form and time;
● performs elementary math calculations;
● shows an attitude of environmental protection.
Competencies in the field of "creative development".

At the end of the "education and upbringing process" in the field of "creative development", a 6-7-year-old child:
● shows interest in art and culture;
● values national traditions and perceives them as a part of everyday life;
● independently expresses his preference for a certain type of art;
● uses acquired knowledge and skills to create and implement creative plans in various life situations;
● understands the role of human creativity in changing the world.

CONCLUSION

In conclusion, these 5 directions are the main factor for the formation of self-service skills, the level of preparation for speech, reading and literacy, understanding of the environment and requirements for children under 7 years of age. is considered It defines the essence of the preschool education system and directs preschool education organizations to ensure the individual (separate) development of each child, preserving the equality of all children and the value of childhood, regardless of the form of ownership. Ensuring that the child acquires these competencies plays a key and important role in preparing the child for school.

REFERENCES:

1.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 802-sonli“Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti”. 22.12.2020-yil.
2.Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Qayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. –T., 2019. 132-133 b.
3.Asqarova D.Q. Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash metodikasi. –T, 2020. 13-17b.
4.Qurbonova. Z.I. The Importance of the use of Educational Technologies Aimed at the Development of the Child’s Personality in Preschool Education.” nomli Ilmiy maqola -International Journal of Culture and Modernity” ISSN 2697-2131, Volume 11 47,48,49 b . Испания 2021
5. N.Sh. Sharipova https://doi.org/10.5281/zenodo.7890574
6. J.Abdurasulov https://doi.org/10.5281/zenodo.7239000

DARS MASHG‘ULOTLARIDA ELEKTRON TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI OSHIRISH YO‘LLARI

Hamidov Jalil Abdurasulovich Jizzax politexnika instituti professori
Egamqulov Sherzod Anorboyevich
Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘qituvchilarining dars mashg‘ulotlarida elektron ta’lim resurslaridan faydalanish kompetentligini shakllantirish va dars mashg‘ulotlarida elektron ta’lim resurslaridan foydalanishga asoslangan ta’limni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan.

Kalit so‘zlar. zamonaviy axborot texnologiyalari, ta’lim samaradorli, didakrik vositalar, mustaqil bilim olish, elektron ta’lim resurslari, nazorat shakllari.

Аннотация. В данной статье описаны теоретические и практические основы формирования компетентности учителей в использовании электронных образовательных ресурсов на уроках и формирование образования на основе использования электронных образовательных ресурсов на уроках.

Ключевые слова. современные информационные технологии, эффективное обучение, дидактические средства, самостоятельное обучение, электронные образовательные ресурсы, контрольные формы.

Annotation. This article describes the theoretical and practical foundations of the formation of the competence of teachers in the use of electronic educational resources in the lessons and the formation of education based on the use of electronic educational resources in the lessons.

Keywords. modern information technologies, effective education, didactic tools, independent learning, electronic educational resources, control forms.

Pedagoglarning asosiy vazifasi erkin, ijodkor, mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega, yetuk mutaxassis – komil shaxsni tarbiyalashdan iborat. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo‘lgan ta’lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotga mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish hamda ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. [3]

Zamonaviy axborot texnologiyalarini samarali qo‘llash o‘quvchilarga bilim berish sifatini oshirish, uning mazmun-mohiyatini takomillashtirish, ta’limni zamonaviy talablar darajasida tashkil etish, ta’lim muassasalarida ta’lim samaradorligini oshirish maqsadida ta’lim-tarbiya jarayoniga yangi pedagogik, axborot texnologiyalarini joriy etish, ularda didakrik vositalardan foydalanish ko‘zda tutilgan. Shu sababli, bugungi kunda ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan Informatika fani o‘qituvchilari oldida quyidagi muhim vazifalar turadi:

- o‘quvchilarning mustaqil bilim olish, o‘rganish qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirishda fanning o‘rni va ahamiyatini oshirish;
- mashg‘ulotlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish va o‘tkazish;
- o‘quvchilarning faolligini oshirish, o‘zlashtirish darajalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan metod va shakllarni qo‘llash;
- ta’lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish.

Yuqorida sanab o‘tilgan vazifalardan ko‘rinib turibdiki, ta’lim muassasalari o‘quvchilarini mustaqil bilim olishiga yo‘naltirilgan texnologiyalardan foydalanishga o‘rgatish va doimiy ravishda faolligini oshirib borish lozim. Dars mashg‘ulotlarida elektron ta’lim resurslaridan foydalangan holda ta’lim jarayonini tashkil qilish ta’lim samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Informatika darslarida o‘quvchilarning analitik qobiliyatlari, taqqoslash orqali mantiqiy aloqalar, umumiy qonuniyatlarni o‘rnatish, tizimli fikrlash qobilitatlari, muammoli masalalar yechish ko‘nikmalarini rivojlantirish kerak. Buning uchun fan o‘qituvchilari ma’lumotlarni tartiblashtirish, taqqoslash, o‘zaro aloqalarni o‘rnatish imkonini beruvchi metodlardan va vositalardan foydalansa bo‘ladi. Bunday qobiliyatni rivojlantirishda

o‘qituvchiga elektron ta’lim resurslaridan foydalanish katta yordam beradi. [2]

Dars mashg‘ulotlarini elektron ta’lim resurslari yordamida tashkil etishda o‘quvchilar mustaqil ijodiy, ongli faoliyat bilan shug‘ullanadilar. Ular mustaqil bilim olish jarayonida lozim bo‘ladigan axborot texnologiyalardan foydalangan holda ta’lim samaradorligiga erishish uchun barcha imkoniyatlarni ishga soladi. Kerak bo‘lgan hollarda qo‘shimcha materiallar ham yordamchi vosita sifatida tatbiq qilinadi. O‘quvchilarga berilgan materiallarni ular qay darajada egallaganliklarini aniqlash, tahlil qilish asosida belgilanadi. O‘quvchilarning berilgan materialni izchil, tizimli, aniq ketma-ketlik asosida, etarli shart-sharoitlarni hisobga olgan holda yondashuvi nazarda tutiladi.

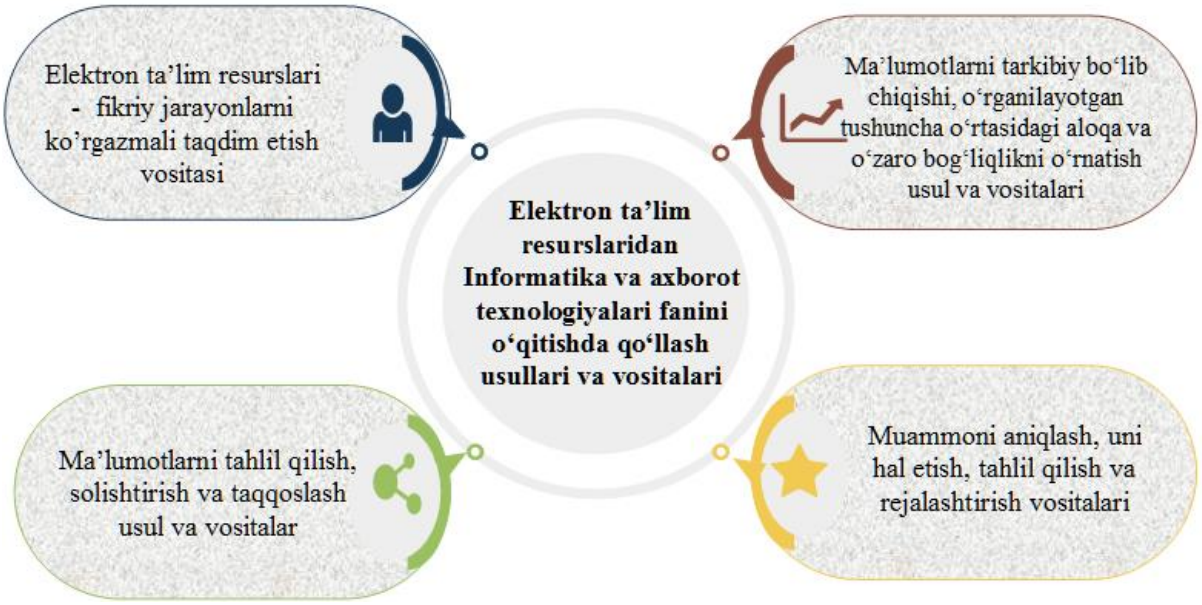

Dars mashg‘ulotlarini elektron ta’lim resurslari yordamida tashkil etishda axborot texnologiyalaridan foydalanish yaxshi natijalar beradi. O‘quvchilarning egallangan bilimlarini masofadan turib ma’lum nazorat shakllari va usullari yordamida baholanadi. Olingan natijalarni tahlil qilish asosida kerakli xulosalarga kelinadi. Ushbu natijalar asosida elektron ta’lim resurslariga kerakli o‘zgartirishlar, yangaliklar kiritib boriladi. O‘quvchi bilimlarini mustaqil egallashi, turli elektron ta’lim resurslari manbalari bilan ishlash va ulardan foydalanish malakasiga ega bo‘lishi muhim hisoblanadi. [1]

Dars mashg‘ulotlari uchun tayyorlangan elektron ta’lim resurslaridan foydalanishi mumkin bo‘lgan vositalarni quyidagicha guruhlash mumkin:

Multimedia - mashg‘ulotlarda axborotning turli xil ko‘rinishlari: rangli grafika, matn va grafikda dinamik effektlar, ovozlarning chiqishi va sintezlangan musiqalar, annimatsiya, shuningdek to‘laqonli videokliplar, xatto videofilmlardan foydalanilishini ta’minlaydi.

Interaktiv doska - bu kompyuterdagi tasvirlarni proektor orqali namoyish etadigan sensorli ekrandir. Maxsus dasturiy ta’minot matn, rasm, video va audio ma’lumotlar va ob’ektlar, hamda Internet-resurslar bilan ishlash va ular ustiga yozuv va izohlar tushirish imkonini beradi.

Videoanjuman - foydalanuvchilar guruhlari orasida mashg‘ulotlar, munozaralar o‘tkazish jarayonini ta’minlaydi.

Audioanjuman - tarmoq texnologiyasi tizimi va telefondan foydalangan holda turli geografik nuqtalarda joylashgan bir qancha shaxslarning ma’lumotlarni ovozli - raqamli ko‘rinishda almashinish jarayonini ta’minlaydi.

Elektron ta’lim resurslari – o‘rganilayotgan vaziyat, hodisa, tushuncha, g‘oyalarni bir necha jihatlari bo‘yicha taqqoslash orqali tizimli fikrlash, ma’lumotlarni tuzilmaga keltirish, tartiblashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bizaga ma’lumki, o‘qituvchidan ta’lim jarayonida muntazam ravishda mavzuga mos bo‘lgan elektron ta’lim resurslarini tatbiq etib borishi uchun o‘qituvchidan yuqori mahorat va elektron ta’lim resurslarini dars jaronida o‘z o‘rnida qo‘llashni bilish talab etiladi. [4]

Elektron ta’lim resurslar qo‘llanilgan dars mashg‘ulotlarda o‘quvchilar ma’lumotlarni o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O‘qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, faol o‘quv faoliyatiga yo‘naltiradi va boshqaradi. Elektron ta’lim resurslari asosida tashkil etilgan dars mashg‘ulotlari o‘quvchilarning muhim hayotiy yutuq va muammolariga o‘z munosabatlarini bildirishlariga intilishlarini qondirib, ularni fikrlashga, o‘z nuqtayi nazarlarini asoslashga imkoniyat yaratadi va quyidagi natijalarga erishadilar:

- Elektron ta’lim resurslari o‘qitish jarayoniga ko‘maklashish samaradorligi bo‘yicha ishlarni tahlil etadi;
- Elektron ta’lim resurslari tuzilishi va imkoniyatlarini o‘rganadi;
- Elektron ta’lim resurslarini o‘qitish jarayonida foydalanish bo‘yicha ko‘rsatmalar tayyorlanadi.
- Elektron ta’lim resurslari yordamida bajariladigan topshiriqlar ta’lim oluvchilarning tizimli fikrlashini rivojlantiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, dars mashg‘ulotlarida qo‘llanilayotga elektron ta’lim resurslari mashg‘ulot mavzusining mazmuniga mos bo‘lishi bilan birga o‘quvchilarda zarur ko‘nikma hamda malakalarni shakllantirishni ta’minlovchi topshiriqlar va vazifalardan tashkil topishi muhimdir. O‘quvchilar o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan axborotlar hajmini aniqlashi, ma’lum bir mantiqiy tizimda taqdim etilishi, uzviylik va uzluksizlik tamoyillariga mos kelishi, nihoyat, tizimlilik tamoyiliga javob bera olishi zarur. [5]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamidov Jalil Abdurasulovich. Электронное учебное пособие по предмету “Сопротивление материалов”. DGU 01780. Тошкент 2010
2. Khamidov J. A. Main Components of information Culture in Professional Teacher education in Informatization of Society //Eastern European Scientific Journal. 2016. №. 1. 3.
4. Egamkulov Sh., Tangirov X., Mardonqulov J. Umumta’lim maktablari va akademik liseylarda algebra va geometriya kursini o’qitishda elektron ta’lim resurslaridan foydalanish. “Fizika, matematika va informatika” ilmiy-uslubiy jurnal. 2018 yil № 3
5. Sh.Egamkulov, N.Toshpulatova. Creation of methodological systems of school heometry for using information technologies. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. June-2020. Research for Revolution. ISSN № 2581-4230. Impact Factor-5.785
6. Sh.A.Egamkulov. Didaktik vositalardan foydalanib o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish. Ilmiy axborotnoma 9-son. Namangan Davlat Universiteti. 2022-yil. (www.journal.namdu.uz ISSN: 2181-0427)

ELEKTRON TA’LIM RESURSLARIDAN INFORMATIKA VA AXBOROT TEXNOLIGIYALARI DARSLARIDA FOYDALANISH USULLARI

Hamidov Jalil Abdurasulovich Jizzax politexnika instituti professori
Egamqulov Sherzod Anorboyevich
Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi

Annotatsiya. Ushbu maqolada dars mashg‘ulotlarida o‘quvchining shaxs sifatida rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishida elektron ta’lim resurslarining vazifalari nazariy va amaliy asoslari yoritilgan.

Kalit so‘zlar. innovatsion va axborot texnologiyalari, ta’lim samaradorligi, elektron ta’lim resurslari, pedagogik jarayon, zamonaviy bilimlar, interaktiv ta’lim, zamonaviy dasturlash tillari.

Аннотация. В данной статье описаны теоретические и практические основы задач электронных образовательных ресурсов в развитии, формировании, обучении и воспитании ученика как личности в процессе уроков.

Ключевые слова. инновационные и информационные технологии, эффективность обучения, электронные образовательные ресурсы, педагогический процесс, современные знания, интерактивное обучение, современные языки программирования.

Annotation. This article describes the theoretical and practical basis of the tasks of electronic educational resources in the development, formation, learning and upbringing of the student as a person during the lessons.

Keywords. innovative and information technologies, educational efficiency, electronic educational resources, pedagogical process, modern knowledge, interactive education, modern programming languages.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim jarayonida jadal suratlar bilan rivojlanib borayotgan innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta’limning samaradorligini ko‘tarishga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan-kunga ortib bormoqda. Elektron ta’lim resurslari qo‘llanilgan dars mashg‘ulotlarida o‘quvchilar bilimlarni o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. Bu jarayonda o‘quvchining shaxs sifatida rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

Ta’lim tizimini isloh qilish kelajakda o‘qituvchilik kasbini egallaydigan yangi avlodni yuqori kasbiy madaniyat, ijodiy va ijtimoiy faollik, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil qatnasha olish qobiliyatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan. Mazkur vazifalarni bajarishda elektron ta’lim resurslarining ahamiyati o‘ta salmoqlidir. Elektron ta’lim resurslarini o‘rganish, amalda qo‘llash ta’lim-tarbiya sifatini oshirish talabidan kelib chiqadi. Elektron ta’lim resurslarining mohiyati-ta’lim jarayonini jadallashtirish, o‘quvchilarning o‘zlashtirishi hamda uning natijalari suratini tezlashtirishi, ijobiy natijalarga erishishni kafolatlashga qaratilgan pedagogik jarayonni anglatadi. [2]

Hozirgi zamonda ilmiy fikrlashning, hamda ilmiy texnika o‘sishi keskin va intensiv ro‘y bermoqda. Shundan kelib chiqqan holda o‘qituvchilar zamonaviy bilimlar bilan hamnafas bo‘lishlari shart va zarurdir.

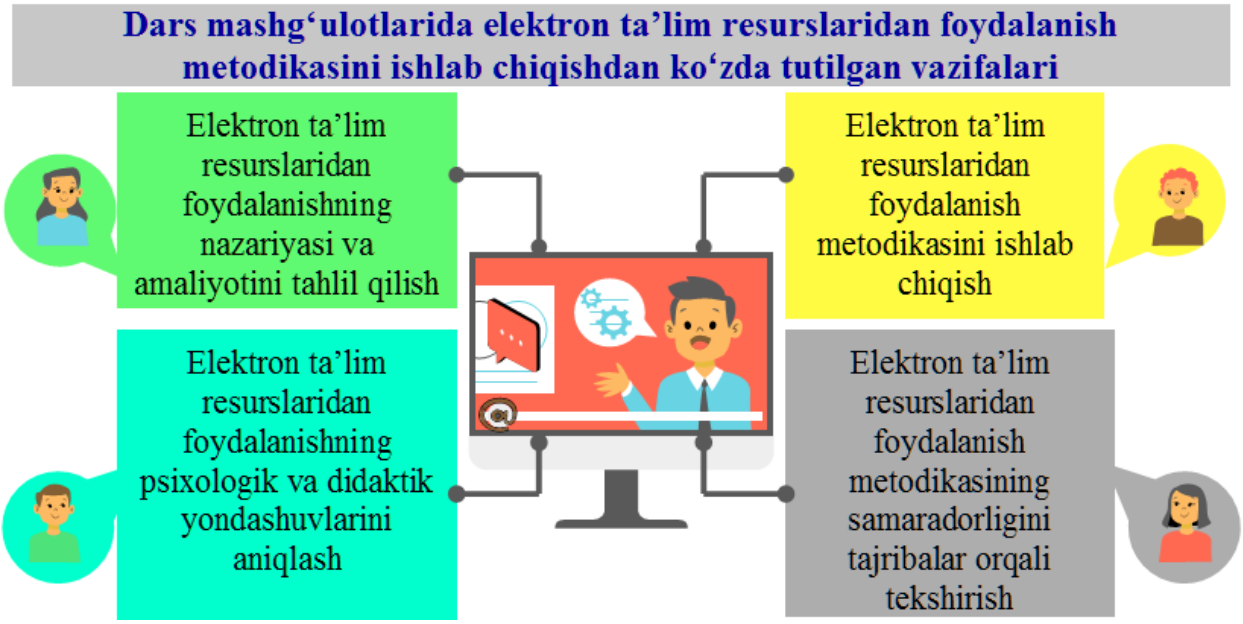

Dars mashg‘ulotlarida elektron ta’lim resurslaridan foydalanish o‘qituvchi va o‘quvchilar uchun interaktiv ta’lim bilan bog‘liq bo‘lgan yangidan-yangi o‘ziga xos qulayliklar yaratadi. O‘qituvchi uchun yaratilgan elektron ta’lim resurslari uchun zamonaviy dasturlash tillarini bilgan holda, ularni o‘quvchilar tomonidan qiziqish bilan qabul qilinishiga erishimiz zarur. Elektron ta’lim resurslarini o‘qitish vositalari proyektor, elektron doskalar bilan operativ qo‘shilishi, ko‘rgazmali qurollardan foydalanib ma’lumot berish hajmini oshiradi va bu bilan o‘qituvchi uchun dars vaqtidan unumli foydalanishga imkoniyat yaratadi. [3]

Ta’limda o‘qitishning sifatini oshirish vazifasi elektron ta’lim resurslaridan qanday foydalanishga bog‘liq bo‘lmoqda. Elektron ta’lim resurslarida o‘quvchi doimiy ravishda izlanish va harakatda bo‘lishi lozim, ya’ni berilgan ma’lumotlarni olishi, qayta ishlashi va olgan bilimlarni aniq masalalar yechishda qo‘llashi lozim. O‘qitishning ma’ruza, amaliyot, laboratoriya va mustaqil

ta’lim shakllarida elektron ta’lim resurslarining qo‘llanilishi tezlik bilan o‘z samarasini beradi. Masalan laboratoriya darslarida virtual stendlarning qo‘llanilishining o‘zi albatta mashg‘ulotning sifatli tashkil etilishiga asos bo‘ladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Dars mashg‘ulotlarida elektron ta’lim resurslarni samarali qo‘llash, o‘quvchilarga bilim berish sifatini oshirish, uning mazmun-mohiyatini takomillashtirish, ta’limni zamonaviy talablar darajasida tashkil etish, ta’lim muassasalarida ta’lim samaradorligini oshirish maqsadida ta’lim-tarbiya jarayoniga elektron ta’lim resurslarni joriy etish, ularda interfaol usul va vositalardan foydalanish ko‘zda tutilgan. Shu sababli, bugungi kunda ta’lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan fan o‘qituvchilari oldida quyidagi muhim vazifalar turadi:

- o‘quvchilarning mustaqil bilim olishi,
- o‘rganish qobiliyatlarini shakllantirish va rivojlantirish,
- fanning o‘rni va ahamiyatini oshirish,
- mashg‘ulotlarini elektron ta’lim resurslar asosida tashkil etish va o‘tkazish,
- o‘quvchilarning faolligini oshirish,
- o‘zlashtirish darajalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan elektron ta’lim resurslarni qo‘llash,
- ta’lim jarayonida elektron ta’lim resurslardan samarali foydalanish.

Tahlil va natijalar. Yuqorida sanab o‘tilgan vazifalardan ko‘rinib turibdiki, o‘quvchilarni mustaqil bilim olishiga yo‘naltirilgan texnologiyalardan foydalanishga o‘rgatish va doimiy ravishda faolligini oshirib borish lozim. O‘qish jarayonida elektron ta’lim resurslardan foydalangan holda ta’lim jarayonini tashkil qilish ta’lim samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Elektron ta’lim resurslari qo‘llanilgan darslarda o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi pedagogik hamkorlik o‘quvchini dars davomida befarq bo‘lmaslikka, mustaqil fikrlashga, ijodiy izlanishga olib keladi, fanga bo‘lgan qiziqishlari doimiyligini ta’minlaydi

Ta’lim tizimida yil sayin rivojlanib borayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ta’lim jarayonini sifat va mazmun jihatdan yanada yuqori bosqichga ko‘tarishga xizmat qilmoqda. Bunda albatta, ta’lim jarayonini mazmunli tashkil etish uchun zamonaviy texnik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, kompyuter, multimedia, internet, masofali o‘qitish, yagona axborot muhiti va axborot kommunikatsion texnologiyalarning zamonaviy vositalaridan foydalanish o‘zining yaqqol samarasini bermoqda. [5]

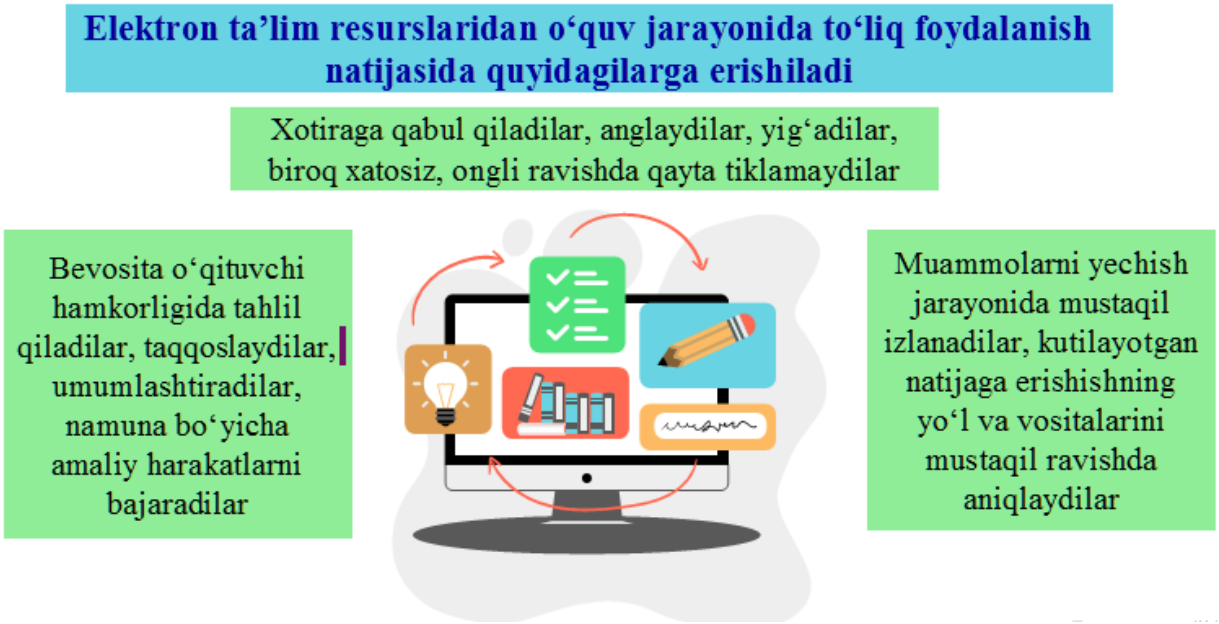

Bugungi kun yoshlari uchun yaratiladigan elektron ta’lim resurslariga talab ham ancha murakkab. Ta’lim resurslari har tomonlama mukammal, zamonaviy, yoshlar e’tiborini tortadigan va yangiliklar bilan boyita oladigan bo‘lishi kerak. Shuning uchun yangi dasturlash tillaridan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Xulosa va takliflar. Ta’lim tizimida elektron ta’lim resurslaridan kutilgan maqsad, uning afzalliklari, darsning samaradorligini oshirish tamoyillarida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy

dasturlash tillaridan foydalanib yaratilgan elektron ta’lim resurslarini tarmoqqa joylashtirish orqali, o‘quvchilarni bilim boyligi oshiriladi, esda qolishi kuchayadi, darslar qiziqarli tashkil etiladi, tafakkurni rivojlantiradi, dunyoqarashni kengaytiradi, o‘quvchilarni o‘z ustida ishlashga da’vat etadi, o‘z shaxsiy fikrini bayon qilish va uni himoya qilishga o‘rgatadi.

Fan bo‘yicha tayyorlangan elektron ta’lim resurslari o‘quvchilar bilimini takomillashtirishda, baholashda, o‘quv jarayonini boshqarishda keng qo‘llaniladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, olib borilgan tadqiqotlar, asosan, ta’lim muassasalarida elektron ta’lim resurslaridan foydalanishni takomillashtirish, o‘quvchilarning innovatsion salohiyatini rivojlantirishga oid bo‘lib, ularda mustaqil ijodiy faoliyatni rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘quv jarayonining didaktik ta’minotini ishlab chiqish va joriy etishga kam e’tibor qaratilgan. Bu esa, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish jarayonida elektron ta’lim resurslaridan foydalana olish ko‘nikmasini shakllantirish masalasini atroflicha tadqiq etishni taqozo etadi.

Xulosa qilib aytganda, elektron ta’lim resurslari orqali tashkil etilgan dars mashg‘ulotlari o‘qitishning barcha shakllarida yuqori sifat va samarani kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamidov, J. A. "Technology of creation and application of modern didactic means of teaching in the training of future teachers of vocational education." Ped. fan. doct. diss. avtoref Toshkent (2017).
2. Khamidov, J. A. "Main Components of information Culture in Professional Teacher education in Informatization of Society." Eastern European Scientific Journal 1 (2016): 103-107.
3. Sh.A.Egamkulov L.A.Egamkulov. Pedagogical basis of using the electronic educational application in the learning process. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. June-2020. Research for Revolution. ISSN № 2581-4230. Impact Factor-5.785
4. Sh.A.Egamkulov. J.Mardonqulov. Elektron va multimediali resurslar asosida o’quv jarayonini tashkil qilish. Jizzax politexnika instituti. “Xotin-qizlarning fan, ta’lim, madaniyat va inovasion texnologiyalarni rivojlantirish sohasidagi yutuqlari” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2019-yil 17-18-may
5. Sh.A.Egamkulov. Pedagogical and psychological basics of using electronic literature in the learning process. “Internotional Journal for Innovative Engineering and Management Research. A Peer Revieved Open Access International Jurnal. ISSN 2456-5083. Impact Factor 7.011. Vol-09, Issue-11 Nov-2020. www.ijiemr.org

ТЕХНОЛОГИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА КАК ЭФФЕКТИВНОЕ СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ УЧЕБНОЙ ДИСЦИПЛИНЫ

Мардонкулов Жасур Амирддинович *- Джизакский областной национальный центр подготовки педагогов по новым методикам, п.ф.ф.д., (PhD)*

Аннотация. В статье авторы обосновывают необходимость внедрения в процесс обучения в вузе новых технологий и методов обучения для повышения качества высшего профессионального образования, подготовки разносторонне развитой личности, способной обеспечить конкурентоспособность на современном рынке труда. В статье приводится описание примененных новых технологий обучения математике, показана результативность данной работы за весь учебный год.

Ключевые слова: элементарная математика, большой поток, студенты, методы обучения, технологии, навыки и умения, качества, кейсы с заданиями, развитие умений

TECHNIFICATION EDUCATIONAL PROCESS AS AN EFFECTIVE MEANS OF IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION IN THE STUDY DISCIPLINE MATHEMATICS

Mardonkulov Jasur Amirddinovich - Jizzakh region national center for training pedagogues in new methods, p.f.f.d., (PhD).

Abstract. The authors base their technologies on rule «peer to peer». There is characteristics of developed technologies, examples of instruments used for conducting classes, description of the relevance of implementation methods in study of the subject, analysis of conducted work in terms of obtained in progress findings. In conclusion of this article authors justify the need and importance of the introduction of new teaching technologies in traditional system of training in mathematics in university.

Keywords: elementary mathematics, a large flow, students, teaching methods, technology, skills, quality, case studies with tasks, the development of skills

В настоящее время в условиях становления новой экономической среды, где ключевым компонентом становится квалифицированный человеческий капитал, в Республике Узбекистан идет формирование системы образования на основе инновационных технологий, которая в ближайшем будущем будет отвечать всем требованиям международных стандартов в области образования. Наше общество прогрессирует настолько быстро, что уже классические способы обучения в вузе не приносят того результата, которого ждет от выпускника реальная жизнь. Для достижения наивысших результатов в процессе обучения педагогика на современном ее этапе стремится к разработке и применению инновационных технологий и методов обучения [1]. Необходимо понимать, что основной целью этих инновационных способов является подготовка специалиста высокого качества, который сможет применять свои навыки на практике. Для достижения целей современного образования в вузах Республики Узбекистан разработаны и внедрены инновационные методики подготовки студентов, которые должны овладеть основными методами решения типовых профессиональных задач современности с использованием различных способов активизации их познавательной деятельности. Эффективное использование современных технологий в образовании занимает важное место в работе многих педагогов, и мы в этом смысле не первые, а всего лишь одни из тех, кто активно внедряет в образование неординарные идеи обучения [2]. Изучив опыт работы как отечественных, так и зарубежных коллег в области образования, мы разработали свои формы проведения занятий у студентов по дисциплине математика. Целью наших занятий стало мотивирование обучаемых на получение знаний, которые будут нужны им в их будущей профессиональной деятельности. Для этого в головных вузах Республики Узбекистан нами были проведены мастер классы по дисциплине математика с использованием нестандартных форм обучения. В подтверждение этому, мы бы хотели поподробнее остановиться на нескольких из них. Первой из высокоэффективных форм проведения занятий по дисциплине математика является технология, которую мы назвали «Конкурс кейсов». Для успешного проведения такого рода занятия группа обучаемых делится на малые группы, в количестве примерно 5-6 человек, которые получают кейс с заданиями и с примерами их решения. Участники одной команды решают индивидуальные задачи и одну общую. Положительный результат не может быть реализован без участия всех представителей команды, то есть требуется сплоченность команды. После завершения работы над заданиями команда приступает к подготовке презентации по защите своего метода. Для такого типа занятия предлагаются более 20 вариантов заданий, которые сформированы в кейсы. В процессе этого занятия обучаемые применяют мультимедийные технологии для эффективной подготовки защиты своей работы. Во время этого занятия студенты делятся на команды, но никто из них не знает заранее, в какой команде и с кем им сегодня предстоит защищать свой кейс. Такой подход способствует тому, что студент развивает в себе умение работать в коллективе, быстро выбирать лидера команды или сам хочет стать им самим. Оцениваются результаты команд с помощью критериев, которые требуют выставление высших баллов за решение всего командного кейса, поэтому студенты стремятся сделать не только свое индивидуальное задание, а работают сообща, помогая слабому участнику команды [7]. При подготовке к защите своего метода студенты развивают такие необходимые навыки, как умение слушать и слышать членов своей команды, умение решать спорные вопросы, считаться с мнением друг друга, выслушивать различные точки зрения, мобильно принимать решения. Однозначно,

такие виды занятия по дисциплине математика способны развить в студенте те способности, которые в будущем потребуются ему в его профессиональной работе в современных реалиях. Еще одним из эффективных методов, применяемых на занятиях по дисциплине математика в вузе, является метод «Выбор командного решения». Польза такой технологии заключается, прежде всего, в том, что все участники работают для достижения единой цели. Индивидуальная работа каждого участника группы и ее итоги влияют на финальный результат, что мотивирует студентов помогать друг другу в случае непредвиденных ситуаций. Если студент будет плохо работать, он может подвести всю команду, которая не сможет решить общее задание. По результатам такого занятия преподаватель оценивает работу всей команды и каждого студента в отдельности. Лучший балл получает та команда, которая первая решает задание своего кейса. Конечно же, эти требования способствуют тому, что в коллективе возникает дух соперничества, который играет мотивирующую роль в обучении.

Пример учебного кейса для такого вида занятия приведен в Таблице.

Таблица.

КЕЙС ЗАДАНИЙ МЕТОДА «ВЫБОР КОМАНДНОГО РЕШЕНИЯ»

Команда № 1	ФИО _____	Гр. _____	Дата _____
Задача 1.	$24{,}57:3{,}5+\left(3{,}35-2\frac{13}{15}+\frac{5}{8}\right)*\left(225:12{,}5-3\frac{14}{19}*2\right)$		
Команда № 2	ФИО _____	Гр. _____	Дата _____
Задача 2.	$13{,}5:1\frac{1}{3}+16\frac{1}{2}*1\frac{5}{11}+19{,}25:\frac{4}{25}$		
Команда № 3	ФИО _____	Гр. _____	Дата _____
Задача 3.	$\left(3{,}5-2\frac{2}{3}+5\frac{5}{6}+4{,}6\right)*24+32\frac{1}{5}$		
Команда № 4	ФИО _____	Гр. _____	Дата _____
Задача 4.	$\left(5\frac{3}{8}+18{,}5-7\frac{5}{24}\right):16\frac{2}{3}+0{,}123*\frac{3}{5}$		
Команда № 5	ФИО _____	Гр. _____	Дата _____
Задача 5.	$\left(12\frac{5}{12}+1\frac{2}{3}-3\frac{5}{6}+2{,}75\right):\left(2{,}5*\frac{2}{5}-\frac{7}{9}\right)-1{,}25$		
Общая. Вычислите $\frac{[2]-[1]*\frac{150}{400}-[5]}{4}-[4]+[3]$			

Суть следующей технологии под названием «Создание организаций» в отличие от других методов совершенно противоположная. Занятие по дисциплине математика проводится в большой группе, которая делится на небольшие группы случайным образом. Каждая группа получает свой кейс с заданиями, которые выстроены таким образом, что студентам вначале надо решить общую задачу, получив из нее нужное условие, а только потом решить индивидуальное задание, которое напрямую зависит от решения общей задачи. Такой способ эффективно применять в середине учебного семестра, когда студенты уже научились работать в команде, понимают, что только коллективная работа над общим заданием принесет им необходимый результат [3]. Полезность такого вида занятия заключается в том, что задачи в кейсах имеют экономическую специфику, что тесно связано с будущей профессиональной деятельностью студентов [4]. Общекомандная задача характеризует работу какой-либо организации, обучаемые рассчитывают показатели деятельности, после чего каждый участник команды решает задачу о продаже своего продукта на основе полученных показателей общей задачи В начале учебного года со студентами первых курсов нами было проведено входное тестирование по дисциплине математика, средний балл которого составил 48 баллов. Результатом применения инновационных технологий, описанных выше, стало то, что средний балл вырос до 69

баллов, количество решенных заданий выросло, а время, потраченное на решение теста, значительно сократилось. Необходимо отметить, что, благодаря применению таких нестандартных методов в обучении дисциплины математика, мы не только добились более успешных результатов итогового тестирования, но и мотивировали студентов изучать этот предмет [6]. Таким образом, технологизация образовательного процесса способствовала изменению роли преподавателя, превратив его в наставника, где он лишь направляет студентов, давая им возможность самим справляться с заданиями. Инновационные образовательные технологии способствовали формированию прочных навыков и умений студентов по дисциплине математика. Предлагаемые нами технологии эффективны, потому что они помогают не только развивать способности по дисциплине математика, но и адаптировать студентов к изучению профильных и специальных математических дисциплин, подготовить обучаемых к общей системе обучения в вузе. Во время такого рода занятий у студентов укрепляется навык работать в команде, развиваются коммуникабельность и другие качества, необходимые им как будущим профессионалам [6, 7].

Список литературы:

1. Байгушева И. А. Диагностирование качества математической подготовки будущих экономистов в вузе // Современные проблемы науки и образования. 2014. № 5.

2. Вяткина И. М. Современные педагогические технологии. Екатеринбург. 2014. 60 с.

3. Крутова И. А., Стефанова Г. П. Методическая подготовка студентов к решению профессиональных задач учителя при обучении в вузе // Преподаватель XXI. 2014. Т. 1. №3. С. 99–105.

4. Моисеева С. Э. Применение современных педагогических и информационных технологий для повышения мотивации к изучению математики у школьников // Опыт и проблемы физико-математического образования школьников в условиях введения ФГОС ООО и СОО: материалы IV Региональной научно-практической конференции. М. 2016.

5. Стефанова Г. П., Байгушева И. А. Типовые профессиональные задачи как показатель сформированности математической компетентности будущих экономистов // Наука и школа. 2013. № 1. С. 90–95.

6. Товарниченко Л. В., Степкина М. А. Инновационные технологии обучения математике студентов непрофильных направлений подготовки в университете // Современные проблемы науки и образования. 2015. № 4.

7. Товарниченко Л. В. Современные тенденции образовательного процесса в средней и высшей школе // Инновационное образование: практико-ориентированный подход в обучении: материалы 4-й Междунар. науч.-практ. конф. Астрахань. 2012. С. 218–220.

References:

1. Baigusheva, I. A. (2014). Diagnostirovanie kachestva matematicheskoi podgotovki budushchikh ekonomistov v vuze. Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya, (5).

2. Vyatkina, I. M. (2014). Sovremennye pedagogicheskie tekhnologii. Ekaterinburg. 60.

3. Krutova, I. A., & Stefanova, G. P. (2014). Metodicheskaya podgotovka studentov k resheniyu professional'nykh zadach uchitelya pri obuchenii v vuze. Prepodavatel' XXI, 1(3). 99–105.

4. Moiseeva, S. E. (2016). Primenenie sovremennykh pedagogicheskikh i informatsionnykh tekhnologii dlya povysheniya motivatsii k izucheniyu matematiki u shkol'nikov. In Opyt i problemy fiziko-matematicheskogo obrazovaniya shkol'nikov v usloviyakh vvedeniya FGOS OOO i SOO: materialy IV Regional'noi nauchno-prakticheskoi konferentsii, Moscow.

5. Stefanova, G. P., & Baigusheva, I. A. (2013). Tipovye professional'nye zadachi kak pokazatel' sformirovannosti matematicheskoi kompetentnosti budushchikh ekonomistov. Nauka i shkola, (1). 90–95.

6. Tovarnichenko, L. V., & Stepkina, M. A. (2015). Innovatsionnye tekhnologii obucheniya matematike studentov neprofil'nykh napravlenii podgotovki v universitete. Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya, (4).

7. Tovarnichenko, L. V. (2012). Sovremennye tendentsii obrazovatel'nogo protsessa v srednei i vysshei shkole. In Innovatsionnoe obrazovanie: praktiko-orientirovannyi podkhod v obuchenii: materialy 4-i Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. Astrakhan'. 218–220

THE ESSENCE OF THE FOREIGN EDUCATION SYSTEM IN THE METHODICAL TRAINING OF TEACHERS

Mardonkulov Jasur Amirddinovich *- Jizzakh region national center for training pedagogues in new methods*

Annotation. The creation of an innovative educational environment in the teaching of subjects in public schools, the use and system of educational technology training in foreign countries, the use of teaching and training opportunities increases the demonstration and proof of lessons, methodical, teaching and learning.

Key words: methodology, technology training, methodical preparation, classical training, innovation.

СУЩНОСТЬ ЗАРУБЕЖНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГОВ

Мардонкулов Жасур Амирддинович - Джизакский областной национальный центр подготовки педагогов по новым методикам

Аннотация. Создание иноязычной образовательной среды при преподавании предметов в общеобразовательных школах, использование в системе образования технологий обучения зарубежных стран, использование учителями возможностей обучения повышает демонстрацию и доказуемость на уроке, методически, учителя и учащихся.

Ключевые слова: методика, технология обучения, методическая подготовка, классическое образование, инновации.

Enactment of the new version of the Law "On Education" continued education system preschool education; general education; secondary special and vocational education; higher education (undergraduate and graduate); post-secondary education; improvement of staff qualifications and their retraining; to be carried out separately into types such as out-of-school education, the occurrence of decisive changes in the reform of the education system, the replacement of some old system branches with new ones, the new improvement of the education system to a system based on the goal of the current demand showed that it is necessary to carry out and determined the need for a deeper reform of this area [1].

One of the most important aspects of modern education is the achievement of an innovative nature of the pedagogue's activity. In developed foreign countries, the issue of achieving an innovative nature of pedagogue activity has been seriously studied since the 60s of the last century. In particular, H. Barnett, J. Basset, D. Hamilton, N. Gross, R. Carlson, M. Miles, A. Havelock, D. Chen, R. Edem, FN Gonobolin, SM Godnin, VI Zagvyazinsky, VAKan- In the work carried out by researchers such as Kalik, NVKuz'mina and VASlastenin, innovative activity, innovative approach to pedagogical activity, substantiation of innovative ideas and their effective implementation in practice, practical use of pedagogical innovations created in foreign countries and in the republic by actively using them in the activity of the pedagogue. the content of actions should be clarified [2].

By essence, innovation is considered a dynamic system of innovation in an attitude or process. Introducing innovation as a system by itself should represent, firstly, the internal logic of the relationship or process, and secondly, the consistent development of the introduced innovation in a certain period of time and its interaction with the environment.

According to the new concept of education proposed by the scientists of Western countries: the sciences should not be considered as a ready-made subject, but as a human activity; science should not be forced to learn, it should be applied; the teaching of science should be in the form of re-discovering new things, not the transmission of ideas; let the universe become a source of ideas, not an application of science; the main emphasis should be placed not on isolated facts, but on connections between scientific ideas; it is necessary to pay attention to the richness of the content of

the course, not to the number of questions; he noted that the important thing in learning science is not skill, but understanding it.

In the middle of the 20th century, general education as the main directions of education in general schools; practical, polytechnic; directions emphasizing the preparation of students for general secondary schools have been separated. Each of these directions _ the rest to two known one in a sense opposite is the most rational study program to build the issue makes it difficult. Science " classic core " _ and " modern " of topics one course within addition , school programs for new topics choose issues these are including _ Traditional school sciences content organize doer of subjects very less part from the program release possible and of this at the expense of modern of subjects some concepts only input can _ But new included concepts are " classical " concepts with and vice versa in contact to be everyone time is also reached it won't be . For example, mathematics from science to the 6th grade program included probability of the theory the most-simple concepts neither that's it class within and neither high classes mathematics within is used or is developed [3].

Science content new edit done increased again work output as a result read the student education process from the object his to the subject to convert service doer education humanization ideas before pushed _ Of this as a result of education main directions _ as science in teaching differentiation, general education of sciences humanitarian direction , education process student to the person looking orientation based on teacher and individual characteristics of the student to open attention increased [4].

The implementation of a continuous education system in our republic, especially the application of advanced foreign experiences in the classes of general secondary schools, and the strengthening of the education system in them, in which national students from all subjects study programs development and implementation of this program was set as the main task for teachers.

Advanced foreign experiences are important, and there are many aspects of productive methods that have not yet been implemented in practice, especially ways to form and develop students' skills and abilities, independent thinking, in the formation of the concepts presented in the integrated program in the continuous education process, methods are not seen [3].

The use of modern pedagogical technologies in the course of conducting theoretical and practical training, the formation and development of students' knowledge and skills, independent thinking, the formation of methodological knowledge bases in a unified form, as well as the continuity and sequence of continuous education, its practical and it follows that it is necessary to strengthen the practical contents.

The cases listed above constitute the main didactic direction of formation and development of independent thinking of students' knowledge, skills and abilities and show methodical ways of its implementation, all of them are included in national curricula. should embody.

In conclusion, in the process of continuous education, students should study the concepts given in it based on the integrated national curriculum with the help of modern technologies, organize and conduct special practical training for this, and determine its components and content and should be developed. A system of examples and problems for specific practical exercises is well structured and studied.

Carrying out a methodological analysis of the teaching of subjects at each link of the continuous education system, the main deficiencies that have occurred or were allowed in them, and the methodological conditions for their prevention and elimination. should be shown. The practical use of the pedagogical technologies recommended in the methodological analysis of science teaching gives the following results: expansion and strengthening of students' theoretical and practical knowledge of science; to develop students' independent thinking by doing independent work; It is necessary for the development of students' abstract thinking and imagination, the formation and development of students' skills and abilities, as well as the development of independent thinking, through pedagogical technologies that ensure the development of computing skills and skills found in theory and practice, independent thinking. stable acquisition of existing properties.

All this is the organization of theoretical and practical training in subjects and conducting experiments with the help of modern pedagogical technologies, the effectiveness of teaching through this technology will give positive results.

List of used literature

1. Uzbekistan Republic President's decree of January 25, 2021 "People education in the field scientific research activities support and continuously professional development system current to do measures on" Decision No. PQ -4963.

2. Muslimov NA, Usmonboeva MH, Sayfurov DM, To'raev AB/ Innovation education technologies /– T.: "Sano standard " publishing house, 2015.

3. Ishmuhamedov RJ Innovation technologies using education efficiency increase roads / Middle _ special, profession education institutions of teachers qualification increase and again preparation faculty audience, academic high school and profession colleges teachers for methodical recommendations. - T.: TDPU, 2014.

4. Yoldoshev JG., Usmanov S. Ilgor pedagogical technologies. - T.: Teacher, 2014.

LINGVOKONSEPTUAL TAHLIL VA UNIG NAMOYON BO‘LISHI
(Shukur Xolmirzayev asarlari misolida)

Haydarov Shohqadam, f.f.n.
Jizzax VPYMO‘MM dtsenti
shohqadamh@gmail.com, tel:93 304-49-71

Annotatsiya

Mazkur maqolada konsept va tushuncha hamda Shukur Xolmirzayev asarlarining lingvokonseptual xususiyatlari, ijodkor asarlarida “mehnatsevarlik va tanballik”, “sevgi-muhabbat” konseptlarining tutgan o‘rni xususida fikr yuritiladi

Kalit so‘zlar**:** *konsept, tushuncha**,** ma’no, lingvopoetika, lingvokonseptuallik, lingvokonseptologiya, shaxsiy-muallif konsepti.*

Аннотации

В статье рассматриваются концепт и концепт, а также лингвоконцептуальные особенности творчества Шукура Холмирзаева, роль понятий «трудолюбие и лень», «любовь» в творчестве художника.

Ключевые слова*: концепт, концепт, значение, лингвопоэтика, лингвоконцептуальность, лингвоконсептология, личностно-авторская концепция.*

Annotation

This article discusses the concept and concept, as well as the linguo-conceptual features of the works of Shukur Kholmirzaev, the role of the concepts of "diligence and laziness", "love" in the works of the artist.

Keywords*: concept, concept, meaning, lingvopoetics, lingvokonseptuality, lingvokonseptology, personal-author concept.*

Mustaqillik yillarida o‘zbek tilshunosligida asar tili tahliliga bag‘ishlangan izlanishlar va tadqiqotlarga bo‘lgan e’tibor sezilarli darajada ortib, bu borada ko‘plab tadqiqotlar yuzaga keldi va hozirda ham bir qancha ijodkorlar asarlari lingvopoetik va lingvokonseptuallik nuqtai nazardan o‘rganilib kelinmoqda. Lingvokulturologiyadagi konsept va tushuncha borasida xilma-xil qarashlar mavjudligi sabab, konsept va tushuncha haqida qisqacha to‘xtalib o‘tishni lozim topdik.

Konsepsiya termini haqida so‘z borar ekan bu borada dunyo tilshunosligida bir muncha bahsli, shu bilan birga yakuniga yetmagan qarashlarning guvohi bo‘lishimiz mumkin. Bu borada rus tilshunosligining ayrim manbalarida “konsept” va “tushuncha” deyarli bir ma’noda, konsept lotincha "conceptus" so‘zidan olingan bo‘lsa, u rus tilining izohli lug‘atida tushunchaga teng kelishi qayd etilgan, degan fikrlarni uchratish mumkin. “Konsepsiya”, “tushuncha” va “ma’no” kabi atamalar ko‘pincha ekvivalent sifatida qaraladi. Lekin boshqa bir o‘rinlarda, jumladan, Yu.N.Kolsovning ta’kidlashicha, “konsepsiya”, “tushuncha” atamasi singari, inson ruhiyatining hayotiy haqiqati shaklini aks ettiradi. Biroq, konsepsiya atrofdagi dunyoni oqilona namoyish

etishdan tashqari, hissiy aks ettirish shaklini ham ifodalaydi. Shu jihatdan “konsepsiya” va “tushuncha” atamalari har doim ham tuzilish jihatidan bir-biriga mos kelmasligi ta’kidlanadi.

Tushunchalar oddiyroq tuzilishga ega bo‘lsa, konsepsiya tarkibida ko‘proq tarkibiy qismlar mavjud bo‘ladi. Konsepsiya, tushunchadan farqli o‘laroq, nafaqat muhim va zarur xususiyatlarni, balki ahamiyatsiz xususiyatlarni ham o‘z ichiga oladi. Konsepsiya nafaqat obektning atributlari to‘plamini, balki u bilan bog‘liq bo‘lgan g‘oyalarni, bilimlarni, uyushmalarni, tajribalarni ham ifodalaydi. Shunday qilib, konsepsiyani tushunchadan farqlash aniq belgilanadi. Tushuncha obektlar va hodisalarning faqat eng umumiy va muhim xususiyatlarini aks ettiradi.

A.A.Susov “konsepsiya” va “tushuncha”ning o‘zaro farqli tomonlarini aniqlashda “It” konsepsiyasi va “It” tushunchasini taqqoslab, “It” tushunchasiga xos bo‘lgan ba’zi xususiyatlarni belgilaydi: hayvon, umurtqali haybon, sut emizuvchilar oilasiga xos, jonli, xonaki. “It” konsepsiyasi vovullash, dumga ega bo‘lish, tishlay olish kabi kamroq tarkibiy qismlarga egaligini keltirib o‘tadi.

Shunday qilib, konsepsiya, ma’no va tushunchani farqlash muammosi hanuzgacha zamonaviy tilshunoslikning dolzarb va zaruriy vazifasidir. Konsepsiyaning asosi, mazmuni va ko‘lamini, tushunchasi va ma’nosini taqqoslab, ularning farqlanishini aniqlash mumkin. Tushunchaning asoslari mantiqiy jihatdan ajralib turadi va konsepsiya asoslari subblogik shakllanishlalar shaklida namoyon bo‘ladi. Tushuncha milliy xususiyatlardan qat’iy nazar mavjud bo‘lgan ma’no sifatida tushuniladi, u mantiqiy fikrlash bilan ifodalanadi. Konsepsiyaning namoyon bo‘lishi doirasi har jihatdan ancha xilma-xil hajmlidir. Konsepsiya – bu aqliy jihatdan o‘ziga xos shakllanish, insoniy qadriyatlar va insoniyat tajribasining mahsulidir.

Zamonaviy lingvokonseptologiyaning asosiy tendensiyalaridan biri shaxsiy-mualliflik konseptlarini o‘rganish bo‘lib, uni konseptlar ustida izlanish olib boruvchilarning ma’lum bir til madaniyatining ijtimoiy-siyosiy hayotini o‘z asarlarida aks ettirgan yozuvchi va shoirlar badiiy dunyo manzaralarini to‘liqroq yoritishga intilishi bilan tushuntirish mumkin.

Shukur Xolmirzayev ijodi o‘zbek yozuvchilari orasida asrlari tilining jozibadorligi, xilma-xil va rangbarangligi badiiy obrazlarga boyligi bilan ajralib tursa, adibni o‘zini o‘zbek yozuvchilarining haqiyqiy jonkuyarlari qatoriga qo‘shishadi, biroq ijodkorning hozirgacha shaxsiy-mualliflik asarlari tahliliga bag‘ishlangan ishlar yaratilmagan. Ijodkorning badiiy asarlari muhokamasi shaxsiy – mualliflik konseptlarining obrazli va qadriyatli tomonlarini tasvirlash til nazariyasi, til madaniyatining rivojlanishi uchun foydalidir. O‘zbek tilining haqiyqiy imkoniyatlaridan oqilona va jozibali foydalanib kelayotgan, o‘z asarlarida so‘zlarning jonli muloqat shaklidagi kabi ta’sirli, ixcham va sodda ko‘rinishini yetkazib berishni san’at darajasigacha olib chiqqan ijodkorning shaxsiy – mualliflik konsepti tilning cheklanmagan imkoniyatlari mavjudligidan dalolat beradi.

Shukur Xolmirzayevning o‘ziga xos uslubida konsept va uni dolzarblashtirishni tadqiq qilish o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Uning *“mehnatkashlik va tanballik”, “ichki isyon”, “taqdirga tan berish”, “sevgi-muhabbat”,* kabi konseptlari til tomondan psixolingvistik va lingokognitiv tahlil qilinishi maqsadga muvofiqdir.

Badiiy matnda muallifning o‘quvchi yoki kitobxonga estetik ta’sir qilish maqsadi brinchi planda tursa, nobadiiy matnda muallifning asosiy maqsadi o‘quvchi yoki kitobxonga kommunikativ ta’sir qilishdan iborat bo‘ladi. Boshqacha qilib aytganda, nobadiiy matnda muayyan axborotning mazmuni va uning ifodasi birlamchi bo‘lsa, badiiy matnda bunday axborot birlamchi emas, balki shu axborot vositasida aytilmoqchi bo‘lgan fikr - g‘oyaning estetik ta’sirli ifodasi mutlaqo hal qiluvchidir.

Yuqorida qayd etilganlardan kelib chiqib, asosan *“mehnatkashlik va tanballik”* hamda *“sevgi-muhabbat”* konseptiga to‘xtalishni lozim topdik. Yozuvchining “Sog‘inch” nomli hikoyasida *“mehnatkashlik va tanballik”* konsepti muallif tomonidan asar bosh qaxramonlari hayotining turli xildagi rangbarang yo‘llar bilan bog‘liq holda bo‘lib, ular o‘z va ko‘chma ma’nolaridan tashqari so‘z va birikmalar bilan ham ifodalanganligi bilan ahamiyat kasb etadi. Masalan, - *Azim tabiatan ko‘ngli bo‘sh, ta’sirchan yigit. Lekin besh yil shaharda yashab qoldi:**shahar odamlargia xos ishchanlik, vaqtini tejash, sovuqqonlik va bir qadar takabburlik paydo bo‘ldi unda.*(Sh.Xolmirzayev “O‘n sakkizga kirmagan kim bor” hikoya va qissalar to‘plami “Sog‘inch” hikoyasi. T., 2020. 145-b.). Keltirilgan misolda ***ishchanlik*** birligi orqali uddaburonlik,

mehnatsevarlik, o‘z kasbiga sidqidildan yondashish, belgilangan vazifani o‘z vaqtida amalga oshirish, behudaga vaqt sarflamaslik, ish unumdorligining yuqorilik darajasi kabilar *“mehnatkashlik konsepti”*da umumlashsa, ***shahar odamlargia xos ishchanlik, vaqtini tejash, sovuqqonlik va bir qadar takabburlik paydo bo‘ldi unda*** birligi orqali ishyoqmaslik, vazifasiga loqaydlik bilan qarash, dangasalik, belgilangan vazifani o‘z vaqtida bajarmaslik, o‘ziga ortiqcha baho berish, manmanlik, kibrga berilish kabi qarama-qarshi qutblilikni, ya’ni *“tanballik konsepti”ni* yuzaga keltirgan. Yozuvchining kitobxon qalbiga so‘zdagi rangbaranglikni yetkazib berish, so‘zning yagona shakli orqali turli qirralarini uning atributlari orqali tushuntirib berish ma’nosini qamrab olgan. Shuningdek, asarda keltirilgan ishchanlik mazmuni boshqa holatlardagi mehnatkashlikdan ayricha ekanligini o‘zida mujassamlashtirgan. Misolda tadqiq qilinayotgan *“mehnatkashlik va tanballik”* konseptining tasavvur tomonlarini quyidagi stilistik usullar rasmiylashtirgan: metafora va metonimiya (*shahar odamlargia xos ishchanlik, vaqtini tejash, sovuqqonlik va bir qadar takabburlik paydo bo‘ldi unda)*

Hikoyada asar qaxramonlarining o‘zi uchun alohida ahamiyat kasb etuvchi ov mavzusi ham keltirib o‘tiladi. “Mehnatkashlik va tanballik” qarama-qarshi qutibli konsepti bu o‘rinda ham yozuvchi tomonidan mahorat bilan tilga olinadi va tasvirlanadi. Masalan, ***Endi Azim ilgarigidek ovlay olmaydi****, nishonga olgan* ***o‘ljasiga o‘qni tegizolmaydi****,* ***baland co‘qqilarga ham chopib chiqolmaydi****. Tezda charchab, biron qoyagami, daraxt to‘nkasigami o‘tiradi, atrofni tomosh qiladi. Ismat bo‘lsa, hamon qadimgiday:* ***epchil, chaqqon, mergan****…* (Sh.Xolmirzayev “O‘n sakkizga kirmagan kim bor” hikoya va qissalar to‘plami “Sog‘inch” hikoyasi. T., 2020. 146-b.).Yuqoridagi misoldan shuni sezish mumkinki, yozuvchi asar qaxramonining avvalgi holatdagi epchilligi, mehnatsevarligi, ziyrakligi yo‘qolib, “tanballik konsepti”ga xos xislatlarning jamlanmasini *Endi Azim ilgarigidek ovlay olmaydi, nishonga olgan o‘ljasiga o‘qni tegizolmaydi, baland co‘qqilarga ham chopib chiqolmaydi. Tezda charchab, biron qoyagami, daraxt to‘nkasigami o‘tiradi, atrofni tomosh qiladi* birligida mujassamlashtirgan. Asarda Ismat obrazining holatini esa *“tanballik konsepti*”ga qarama-qarshi bo‘lgan: *Ismat bo‘lsa, hamon qadimgiday:* ***epchil, chaqqon, mergan****…* “mehnatsevarlik konsepti” orqali kitobxonga yetkazishga harakat qilgan. “Mehnatsevarlik va tanballik” konsepti orqali ikkala do‘stning yoshlik yillaridagi epchillik, xushyorlik, har qanday ishga mas’uliyat bilan yondashish, ziyraklik, o‘ljasini to‘xtovsiz taqib qiluvchilar ekanligiga ishora qiladi. Keltirilgan ushbu misolda tadqiq qilinayotgan konseptning tasavvur tomonlarini stilistik usullardan metonimiya hodisasi orqali ochib berishga harakat qilingan.

Hikoyada keltirilgan “*Haliyam* ***juda zo‘rsiz****, Ismatjon… Shahar bizni urib tashlabdi-da, Ismatjon”* (Sh.Xolmirzayev “O‘n sakkizga kirmagan kim bor” hikoya va qissalar to‘plami “Sog‘inch” hikoyasi. T., 2020. 146-b.) birligi orqalai *“taqdirga tan berish”* va *“mehnatsevarlik”* konseptlarining yuzaga kelishining guvohi bo‘lamiz. Keltirilgan ushbu misolda ***juda zo‘rsiz*** birligi *“mehnatsevarlik”* konseptini o‘zida aks ettirsa, ***Shahar bizni urib tashlabdi-da*** birligi orqali *“taqdirga tan berish”* konseptiga ishora qiladi. Zo‘rsiz, mehnatkashsiz, charchamaydigan, sidqidildan yondashadigan, doimiy harakatchan, har bir mashaqqatni mehnat bilan yenguvchi kabi rangbaranglik aynan “mehnatkashlik” konsepti ostida birlashtirilgan. Shahar bizni urib tashlabdi-da birligi orqali ham taqdirga tan berish, ham yalqovlik, ham ishyoqmaslik, ham tanballik, ham dangasalik kabilar tanballik va taqdirga tan berish konseptida birlashtirilgan. Shu o‘rinda ta’kidlash kerakki, o‘zbek tilining turkiy tillar ichidagi o‘ziga xosligi ham leksik qatlamining so‘z va iboralar, ko‘chimlarga boyligidadir. Ushbu misolda ham tadqiq qilinayotgan konseptning tasavvur tomonlarini metafora stilistik usuli rasmiylashtirgan: *juda zo‘rsiz; bizni urib tashlabdi-da…*

Yozuvchi ijodida “sevgi-muhabbat” konseptining ham o‘ziga xos o‘zbek milliy mentalitetidan kelib chiqib yondashuvlarini ko‘rishimiz mumkin. Shuningdek, har bir so‘zni o‘quvchiga ta’sir doirasini hayotiy reallik asosida yetkazilib berilishi kitobxonlarni o‘ziga jalb etib turadi. Masalan, *“Ota-ona davrasiga o‘tirgach,* ***ular Azimni sog‘nganlarini****,* ***Ismatning ham o‘zlaridan kam ichikmaganini*** *aytishar, shunda Ismat sodda,* ***otashin bir muhabbat*** *bilan Azimga tikilar, Azim esa yana kulimsirash bilan cheklanar edi* (Sh.Xolmirzayev “O‘n sakkizga kirmagan kim bor” hikoya va qissalar to‘plami “Sog‘inch” hikoyasi. T., 2020. 145-b.). Yuqorida keltirilgan misolda “sevgi-muhabbat” konseptining *ular Azimni sog‘nganlarini; Ismatning ham o‘zlaridan kam*

ichikmaganini; *otashin bir muhabbat* birliklari bilan ifodalanishini kuzatish mumkin. “Sevgi-muhabbat” konseptining turli qirralarini aks ettiruvchi sog‘nmoq, ichikmoq, otashin muhabbat leksemalarining yozuvchi tomonidan mohirona so‘z tanlanishini ko‘rsatib bersa, o‘zbek tilining so‘zlashuv leksikasiga xos bo‘lgan an’analarning ijodkor tomonidan sayqallanishi kitobxonni asar qaxramonlarining ruhiy holati va o‘y kechinmalarini chuqur anglashga xizmat qilgan. Keltirilgan ushbu misolda tadqiq qilinayotgan konseptning tasavvur tomonlarini stilistik usullardan metafora (*otashin bir muhabbat*) va metonimiya (*o‘zlaridan kam ichikmaganini*) hodisalari orqali ochib berishga harakat qilingan.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, Shukur Xolmirzayev asarlarining tili, o‘ziga xosligi, milliyligi va sodda hamda kitobxon uchun tushunarli ekanligi bilan ham alohida ajralib turadi. Adib ijodining lingvopoetik, lingvostilistik, lingvokonseptuallik tomonlarini qanchalik keng qamrovda tadqiq qilmaylik, yangidan-yangi qirralari, konseptual xususiyatlari nomoyon bo‘lib boraveradi. Ijodkor asarlarining lingvokulturologik ahamiyati asar tili tadqiqi bilan shug‘ullanuvchilarni o‘ziga ohanrabodek tortaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbek tilining izohli lug‘ati, II tom, 2006-y
2. M.Yo‘ldoshev “Badiiy matn lingvopoetikasi”, “O‘zbekiston”.T.: 2019.
3. Sh.Xolmirzayev “O‘n sakkizga kirmagan kim bor” Toshkent,-2020.

TA‘LIMDA ELEKTRON TA’LIM RESURSLARINI YARATISH TEXNOLOGIYALARI.

Alimov Fayzulla – JVPYMO‘ milliy markazi katta o‘qituvchisi

Annotasiya

Ushbu maqolada elektron ta’lim resurslarini yaratish texnologiyasida AutoPlay Media Studio dasturidan foydalanish masalasi o‘rganilib, tadqiqot olib borilib ta’lim tizimida foydalanish uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan va keltirilgan.

Kalit so‘zlar:: dastur, algoritm, texnologiya, ta’lim, innovatsiya, amaliy dasturlar

Аннотация

В работе исследуется, изучается технологиии создаание электронных образовательных ресурсов с применением AutoPlay Media Studio. Приводится разработанных рекоминдации по техналогии.

Ключевые слова: программа, алгоритм, технология, образования, инновация, прикладные программы

Annotation

The work explores, studies technologies and creation of electronic educational resources using AutoPlay Media Studio. The developed recommendations on the technology are given.

Key words: program, algorithm, technology, education, innovation, applied programs

O‘zbekiston Respublikasi Prezidyenti Sh.Mirziyoyevning 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar stratyegiyasi to‘g‘risida”gi PF – 4947 – son farmoni va “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha HARAKATLAR STRATEGIYASI” ning to‘rtinchi yo‘nalishi “Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari” ning 4.4. Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish bandida: -uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish yo‘lini davom ettirish, sifatli ta’lim xizmatlariga imkoniyatlarni oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga muvofiq yuqori malakali kadrlarni tayyorlash;

-ta’lim muassasalarini qurish, rekonstruksiya qilish, kapital ta’mirlash, ularni zamonaviy o‘quv va laboratoriya uskunalari, kompyuter texnikasi va o‘quv-metodik qo‘llanmalar bilan jihozlash bo‘yicha ishlarni amalga oshirish orqali ularning moddiy-texnik bazasini

mustahkamlash yuzasidan aniq maqsadga qaratilgan chora-tadbirlarni ko‘rish;

-ta’lim va o‘qitish sifatini baholashning xalqaro standartlarini joriy etish asosida oliy ta’lim muassasalari faoliyatining sifati hamda samaradorligini oshirish, oliy ta’lim muassasalariga qabul kvotalarini bosqichma-bosqich ko‘paytirish;

-ilmiy-tadqiqot va innovatsiya faoliyatini rag‘batlantirish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy etishning samarali mexanizmlarini yaratish, oliy o‘quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlari huzurida ixtisoslashtirilgan ilmiy-eksperimental laboratoriyalar, yuqori texnologiya markazlari va texnoparklarni tashkil etishga qaratilgan.

Ta’lim tizimida yoki o‘quv faoliyatida innovatsiyalarni qo‘llashda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishdan yuqori natijani olish maqsadi ko‘zlanadi. Innovatsiyalarning har qanday yangilikdan farqi shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o‘zgaruvchan mexanizmga ega bo‘lishidir. Ta’lim innovatsion tizimlardan foydalanish quyidagi o‘zgarishlarga olib keladi.

- pedagogik tizimning tamomila o‘zgarishi;
- o‘quv jarayonining o‘zgarishi;
- pedagogik nazariyaning o‘zgarishi;
- o‘qituvchi faoliyatining o‘zgarishi;
- talaba (talaba) faoliyatining yangilanishi;
- pedagogik texnologiyaning o‘zgarishi;
- ta’lim mazmunining yangilanishi;
- o‘qitish shakl, metod va vositalarining o‘zgarishi;
- ta’lim tizimi boshqaruvning o‘zgarishi;
- ta’lim maqsadi va natijalarning o‘zgarishi.

Biz olib borgan izlanishlar asosida elektron ta’lim resurslarini yaratishda **AutoPlay Media Studio** dasturidan foydalanish innovatsion pedagogik texnologiyalarini tashkil etish yotadi.

Shuni aytib o‘tish lozimki, o‘qitish shakl, metod va vositalarining o‘zgarishi ham innovatsiyani ifodalaydi. So‘nggi yillarda ta’lim amaliyotida o‘zlashtirilgan innovatsiyalar sifatida interfaol metodlardan foydalanilmoqda. Ana shu tajribaga tayangan holda ayni o‘rinda elektron ta’lim resurslarini yaratish texnologiyalarini o‘qitishda samarali qo‘llash mumkin bo‘lgan interfaol metodlarga misol sifatida quydagilarni keltirish mumkin:

I. “Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim” (BBB) grafik organayzeri. Grafik organayzyer talabalarga muayyan mavzular bo‘yicha bilimlari darajasini baholay olish imkonini beradi. Uni qo‘llashda talabalar guruh yoki jamoada ishlashlari mumkin. Guruhda ishlashda mashg‘ulot yakunida guruhlar tomonidan bajarilgan ishlar tahlil qilinadi.

Masalan, **“**Bilaman. Bilishni xohlayman. Bilib oldim” (BBB) grafik organayzerini qo‘llash metodi **AutoPlay Media Studio** dasturidan yordamida tashkil etilishi uchun tayyorlangan modul ishga tushirilsa kompyuter ekranida quydagi jadval xosil bo‘ladi:

Agar o‘rganuvchi keltirib o‘tilgan tushinchalarni oldindan o‘zlashtirib olgan bo‘lsa ularga murojat qilmaydi.

O‘rganuvchi jadvaldagi xar bir tushinchaga sichqoncha ko‘rsatkichini olib borib chap klavishini bosish bilan tushincha uchun tayyorlangan testlarga murojaat qiladi. U test savollariga javob berish bilan o‘quv materiallarini o‘zlashtirganlik darajasini baholaydi.

Agar o‘rganuvchi tushinchalar bo‘yicha yetarli ballni to‘play ola olmasa tizim uni shu tushinchalarni qayta o‘rganishga jalb etadi.

Taklif etilayotgan tizim o‘rganuvchini bilimni aniq ketma - ketlikda o‘zlashtirishga yo‘naltirib, agar ketma - ketlikdagi bilimlarni o‘zlashtira olmasa keyingi bilmni olishga ruxsat bermaydi.

II. “Blis-so‘rov” myetodi. “Blis” tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda “tezkor”, “bir zumda” ma’nosini anglatadi. Metod berilgan savollarga qisqa, aniq va lo‘nda javob

qaytarilishini taqoza etadigan metod sanaladi. Ta’lim muassasalarida ushbu metodga muvofiq savollar, asosan, o‘qituvchi tomonidan beriladi. Berilgan savollarga javoblar jamoaviy, guruhli, juftlik yoki individual tarzda qaytarilishi mumkin. Javob qaytarish shakli mashg‘ulot turi, o‘rganilayotgan mavzuning murakkabligi, talabalarning qamrab olinishiga ko‘ra belgilanadi.

Masalan, **“Blis-so‘rov” metodi yordamida nazariy bilimlarni aniqlash.** Talim texnologiyasini asosiy vazifasi qisqa savollarga qisqa javob olishdan iborat. Taklif etilayotgan tizimda o‘qituvchi fan mavzularidan kelib chiqgan holda ta’lim texnologiyasini tanlaydi. U “Blis-so‘rov” metodi tanlasa ekranda quydagi blis savollar xosil bo‘ladi:

1. Kompyuter chastotasi qanday birlikda o‘lchalinadi ?
2. Xotira xajmi qanday birlik bilan baxolanadi ?
3. Terabayt nyechaga teng ?
4. Monitor bu…

A.kiritish qurilmasi,

V.chiqarish qurilmasi,

S.uzatish qurilmasi,

D. ko‘rsatish qurilmasi.

O‘rganuvchi blis savollarga javob kiritgandan keyin tizim javoblarni taxlil etadi va o‘qituvchi bosh kompyuterida o‘rganuvchilar bo‘yicha natijasini umumlashtirib, xulosalaydi. O‘qituvchiga darsni olib borish bo‘yicha tavsiya beradi. Tavsiyada o‘qituvchini mavzu bo‘yicha asosiy e’tiborni qanday qisimlaga qaratishi kerakligini, qanday tushinchalaga to‘xtalish shart emasligi ko‘rsatib o‘tiladi. Tasiyani to‘gri bo‘lishi uchun tanlangan blis savollar mavzuni deyarli to‘la qamrab olishi lozim.

Tizimda savollarga o‘rganuvchi turli formalarda javob berishi mukinligi e’tiborga olingan. Ba’zi savollarga javob berilgan javoblardan tanlansa ba’zilarida javoblar kiritiladi.

Elektron ta’lim resurslarini yaratish uchun **AutoPlay Media Studio dasturi** tanlashi sababi bu dastur obyektlari bilan ishlashga mo‘ljallangan. Ob’yektlar turlicha bo‘lishi mumkin: matn(nazariy qism), gipperssilka, animatsiya, prezentatsiya, test, ovozli film, lokal va global kompyuter tarmog‘iga ulanish. Elektron resurs yaratish uchun sanab o‘tilganlar yetarlidir.

AutoPlay Media Studio dasturi yordamida interfaol metodlardan foydalanib, elektron ta’lim resurslarini yaratilishi ta’lim tizimini imkoniyatini kengaytirdi.

Ma’lumki, dasturlash bilimiga ega bo‘lmagan holda ham **AutoPlay Media Studio** dasturi yordamida elektron darslik, CD\DVD vizitkalar, taqdimotlar, uchun ijodiy o‘yinlar, elektron fotoalbomlar, ko‘rish uchun qulay videofayllar to‘plami, oddiy audio yoki video pleyerlar, tovarlar yoki xizmatlarning uncha katta bo‘lmagan kataloglari va xakozolarni yaratish mumkin.

Ta’lim tizimi uchun tayyorlangan metodik materiallar, internet orqali, lokal tarmoqlarda, o‘rganuvchilarning alohida kompyuterlarida foydalanish mumkin bo‘ladigan formada ishlab chiqilishi talabi bajarilishi zarur.

Ta’lim tizimini samarodorligini ortirish maqsadida, elektron ta’lim resurslarini yaratish uchun quyidagilarni amalga oshirish yaxshi natijalarga olib keladi:

- elektron ta’lim resursi uchun tayanch o‘qitish metodini tanlash;
- xar bir mavzu, bo‘lim bo‘yicha ta’lim materiallarini tayyorlash;
- tanlangan (ajratilgan) bilimlarni (materiallarni) uzatilish ketma ketligini belgilash;
- **AutoPlay Media Studio** dasturini o‘rnatish;
- bilimni talabaga uzatish texnolgiyasini – algoritmini yaratish;
- yaratilgan algoritmni dastur yorlamida elektron resursga aylantirish;
- yaratilgan elektron ta’lim resursidan foydalanish texnologiyasini ishlab chiqish.

Adabiyotlar

1. 1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4963-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni.
3. Васильева, О. П. Применение информационных технологий в учебно - воспитательном процессе / О. П. Васильева // Классный руководитель. – 2008. - № 5. – С. 115 – 120.
4. Web texnologiya asosida elektron axborot ta’lim resurslarini yaratish va ularni amaliyotga joriy etish / Muslimov N.A., Sayfurov D.M., Usmonboyeva M.H., To‘rayev A.B. – T.: “Sano” nashriyoti, 2015
5. Босова Л.Л. и др. Типовая модель электронного учебника / Л.Л. Босова Д.И. Мамонтов, А.Г. Козленко, В.В. Теренин // Открытое и дистанционное образование. Томск. 2012. № 2 (46). С. 58–65.

Elrktron ta’lim resurslari:

1. http: //www.edu.uz
2. http: //www.ziyonet.uz.
3. http: // www.kitob.uz
4. https://azkurs.org/

СОЗДАНИЕ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЙ БАЗЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ИННОВАЦИОННЫХ ИДЕЙ И ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ВНЕДРЕНИЕ В ПРАКТИКУ.

Кодирова Севинчхон Хасановна- студентка ДЖГПУ 819-22 группы.

Аннотация: В данной статье говорится о сущности использования инновационной педагогикой технологии в образовании и их роль в повышении качества образования и объяснение его важности. Эффект использования инновационных педагогических технологий считается и высоко оценивается предложения по новому подходу к образовательному процессу в общеобразовательных учреждениях.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning mohiyati va ta’lim sifatini oshirishdagi o‘rni va ahamiyati haqida so‘z boradi. Innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish samarasi ko‘rib chiqilib, ta’lim muassasalarida o‘quv jarayoniga yangicha yondashuv bo‘yicha takliflar yuqori baholanmoqda.

Abstract: This article talks about the essence of the use of innovative pedagogical technologies in education and ix the role in improving the quality of education and explaining its importance. The effect of using innovative pedagogical technologies is considered and highly appreciated proposals for a new approach to the educational process in educational institutions.

Ключевые слова: инновация, инновационные технологии, педагогика, педагогическая технология, качество образования, новые педагогические методы обучения.

Kalit so'zlar: innovatsiya, innovatsion texnologiyalar, pedagogika, pedagogik texnologiya, ta'lim sifati, yangi pedagogik o'qitish usullari.

Key words: innovation, innovative technologies, pedagogy, pedagogical technology, quality of education, new pedagogical teaching methods.

Давайте для начала зададимся вопросом: Что такое инновация?

Инновация - это результат инвестирования интеллектуального решения в разработку и получения нового знания.

Какую же роль играют инновации?

Они являются основной движущей силой экономического и социального развития. Инновационные процессы берут начало в отдельных отраслях науки, а завершаются в сфере производства, вызывая в ней прогрессивные изменения.

Что является инновационными технологиями? Инновационные технологии - это система методов, способов, приёмов обучения, воспитательной средств, направленных на достижении позитивного результата за счёт изменений в личностном развитии ребёнка в современных условиях.

Несомненно, одним из основных элементов современной системы образования являются новыми, то есть инновационными педагогическими технологиями. Это педагогическое проведение или организация учебных процессов с помощью технологий открыть большой путь для студентов, чтобы думать свободно и выдвигать свои новые методы и навыки.

Современный высокий уровень науки, техники, технологий и производства развитие автоматически ставит на повестку дня новые социальных требований. Это общества в соответствии с общественными требованиями, причем на их основе двигать развитие отраслей движущей силой является подготовка квалифицированных кадров, направленных на достижение этой цели. Подготовить квалифицированный персонал появилась потребность в производственных предприятиях, развитие промышленного сектора, хоть он и появился на ранних этапах, но до сих пор не потерял своей актуальности.

Развитие современного образования – это новое направление – инновационная педагогика. Понятие «инновационная педагогика» и его характеристики исследования появились в Западной Европе и США в 60-х гг. Развитие социально-психологического аспекта творчества американского новатора Э. Роджерса. Это классификация категорий (типов) участников инновационного процесса исследует его отношение к новостям, готовность их воспринимать.

Педагогическая технология – это современная педагогика в процессе обучения и воспитания, применение технологий, образование и обучение на основе технологического подхода, изучает проблемы повышения эффективности процесса обучения.

Поговорим о словарном значении слова технология. Слово образовано от греческого «технос» — мастерство, искусство, «логос» — учение, наука. Отсюда следует, что слово технология имеет и другие термины, присоединяется и выполняет задачи по развитию этой области и повышению своей квалификации. В общем, технология для решения качественно новых задач - объективный процесс, который подготавливает этап образовательной эволюции.

Новые технологии открыли большие возможности в сфере образования. Качества, в которых происходят изменения показывают, что процессы «обучения» в обычном объяснении стали выходить за пределы профессиональных возможностей педагогов. Появились новые технические, информационные, полиграфические, прослушивающие и выставочные инструменты. Внедрение множества инноваций в образовательный процесс новыми методами, остается его неотъемлемой частью. Однако педагогический технологический процесс оригинальность, ее приоритет перед традиционными формами и современным образованием реальные решения проблем еще не полностью изучены. Об этом много пишут зарубежные и Узбекские авторы. Но все это педагогические технологии. Они считают, что это будет иметь приоритет в будущем.

В настоящее время образовательные технологии являются не только инструментом, но и средством обучения, играющая большую роль в развитии процесса, его организационных форм, методов, под ним понимается новая система, изменяющая свое содержание. Это в свою очередь, оказывает влияние на педагогическое мышление учителя и ученика. Описание технологии - все строители в образовательном процессе важность неразрывной связи педагога и ученика показывает сотрудничество. Учащийся из пассивного объекта обучения становится активной личностью и становится субъектом образования и в

этом процессе с учителем как активным субъектом участвует, стремится к независимому образованию.

Учебный процесс с использованием инновационных методов, т.е. современной педагогики организация технологического образования с периода начального образования система очень эффективна. Это означает, что начальное образование является общим средним и является основой образования. Постройте этот фундамент прочно это также способствовало переходу образовательных процессов в будущие периоды. Само собой разумеется, что она организована с начального образования. Педагогические технологии являются первыми в формировании следующих периодов образования.

Ускорение социально-экономического развития нашей страны и ее роль системы образования в обеспечении экономической безопасности несравнима. Образование в мире интернационализация образования, происходящая в системе, интернационализация обучающихся среди мировых тенденций, таких как мобильность, быстрое изменение образовательной программы особое значение приобретает вопрос обеспечения качества образования. Современный социально-экономические условия и духовно-нравственные условия будущих специалистов, высокие требования к интеллектуальному и профессиональному потенциалу образования подготовка качественных кадров, отвечающих международным требованиям для учреждений ставит задачу. Для того, чтобы выполнить эти задачи, он является инновационным в образовании необходимо использование педагогических технологий. Но в системе образования современные тенденции, особенности образования в развитых зарубежных странах реформирование инновационных педагогических технологий, используемых в системе современный опыт усваивается относительно медленно.

По мнению экспертов, инновационный электронный учебник — это человеческий интеллект запоминание больших объемов информации, а также общение и обдумывание этой информации имитирует возможность поиска по ассоциации процессов. Другими словами, инновационный электронный учебник содержит много статистической и динамической информации комплексное исследование с интегрированной и обобщенной сетевой структурой представляет собой систему материалов: видео, исполняемую программу и анимацию.

В заключении, я бы хотела сказать, что инновационная педагогика в образовании является движущей силой развития образования. Будущее каждого общества зависит от него самого. Насколько система образования, являющаяся неотъемлемой частью и жизненной необходимостью определяется его развитием. Сегодня благодаря самостоятельному развитию реформирование и совершенствование системы непрерывного образования нашей растущей страны, поднимая его на новый качественный уровень, используя передовые педагогические и информационные технологии повышение эффективности образования до уровня государственной политики.

Литература:

1. № ПФ-5264 от 29 ноября 2017 года Президента Республики Узбекистан.«Учреждение Министерства инновационного развития Республики Узбекистан на "Указ.
2. PQ-3416 Президента Республики Узбекистан от 30 ноября 2017 года. Президента Республики Узбекистан «Республика Узбекистан Инновационная «Решение об организации деятельности Министерства развития».
3. Авлиокулов Н.Х, Мусаева Н.Н. Учебник "Новые педагогические технологии". 15-20б.
4. Муслимов Н.А. «Инновационные образовательные технологии и педагогика компетенции» учебно-методический комплекс. Ташкент: 2016. 30-31с.
5. Рахматов Марат Салимович, Мавлюда Сайфиддиновна Норова, Исмат Худойкулович Давлатов. "ПРОБЛЕМЫ ПЕРСПЕКТИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ТЕХНИКИ И ТЕХНОЛОГИИ." Современные инструментальные системы, информационные технологии и инновации. 2014

6. «Обеспечение качества и безопасности химической и пищевой продукции. материал международной научно-практической онлайн-конференции «Инновационные технологии». Норова М.С. «Использование инновационных технологий в образовании» влияние на создание инновационных идей у студентов». Тезис.

MASOFAVIY TA'LIM MUHITIDA MALAKA OSHIRISH TINGLOVCHILARINING IJODKORLIK FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR.

Feruza Xoshimova Baxodirovna.
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti.

Annotasiya: Masofaviy ta'lim uslubi bu sirtqi o'qishning yangi shakli va mustaqil o'qishdir. Bu insonning mustaqil fikrlash, holatni baholash, xulosa va bashorat qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.
Kalit so'zlar: masofaviy ta'lim, o'zaro hamkorlik, subyekt, ijodiy, kommunikativ, refleksi, tashkiliy,shaxsiylashtirish.

Kirish. Ayni davrda pedagog xodimlarni malakasini oshirishning sifat samaradorligini oshirishda masofaviy ta'lim ham ahamiyatli yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda. Ma'lum bo'lishicha, masofaviy ijodiy faoliyat kunduzgi faoliyatning funktsiyalarni saqlab qolish bilan birga, kompьyuter telekommunikatsiyalari, Internetning axborot texnologiyalari xususiyatlari va masofaviy ta'lim sub'ektlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirining o'ziga xosligi tufayli yangi xususiyatlarga ega bo'ladi. Olingan natijalar asosida biz o'qituvchilar ijodkorligi va uni tashkil qilish xususiyatlarini aniqladik, ularni asosiy qoida-tamoyillar ko'rinishida shakllantirdik.

Metadologiya. Masofaviy ta'limda an'anaviy "o'qituvchi-o'quvchi" o'zaro hamkorlik modeli sezilarli darajada o'zgaradi, kunduzgi o'qishda o'qitish jarayonining ma'lum bir sub'ektga tayinlangan funktsiyalari qayta taqsimlanadi. Masalan, masofaviy o'qituvchi ta'lim natijalarini kuzatish va baholash funktsiyalarini o'zi jalb qilgan ekspertlarga, ushbu fan sohasidagi professional mutaxassislarga to'liq topshirishi mumkin, ular makon va vaqt ichida o'quvchidan yiroq bo'lishi mumkin. Bu masofadan o'qitish jarayoni sub'ektlarining maxsus tipologiyasini ishlab chiqish va asoslashga, ularning asosiy funktsiyalarini belgilashga olib keladi.

Psixologiya lug'ati sub'ektga quyidagicha ta'rif beradi: "Sub'ekt (lot. *subjectum* - ot) - anglash va faoliyatni o'zgartirish manbai, faollik tashuvchisi bo'lgan shaxs yoki guruh" (1990, 389-bet). Biz uchun sub'ektning bilim manbai bo'lish imkoniyatini ta'kidlash muhim, chunki o'quv faoliyati anglash, bilim olish jarayonini nazarda tutadi. V. A. Slastenin va "Pedagogika" darsligining boshqa mualliflari pedagog va tarbiyalanuvchilarni sub'ekt sifatida pedagogik jarayonning asosiy tarkibiy qismlari deb ataydilar (Pedagogika, 1997, 164-bet).

Muhokama. O'qituvchilarning *masofaviy ijodiy faoliyatining tamoyillari* sifatida quyidagilarni ajratamiz:

1. *Faoliyat tarkibining axborot tarkibiga nisbatan ustuvorligi* Bugungi kunda malaka oshirish kurslarida amalga oshirilayotgan masofaviy ta'limga ko'pincha asos bo'layotgan ma'lumotlarni izlash, yig'ish va uzatish o'qituvchilar tomonidan o'zlarining ta'lim mahsulotlarini yaratishga olib kelmaydi. Fikrimizcha, masofaviy ta'lim sub'ektlari muayyan (ijodiy, kommunikativ, tashkiliy, refleksiv) faoliyat turlarini doimiy ravishda amalga oshirishi kerak, shunda ularning faoliyatining har bir bosqichida ijodiy mahsulot shakllanadi va ta'lim orttirmalari (bilim, qobiliyat, ko'nikmalar) paydo bo'ladi. Masofaviy ta'lim uchun I.I.Logvinovning quyidagicha so'zlari dolzarb bo'lib qolmoqda: "Talabalarga iloji boricha ko'proq ma'lumot berish istagimizni cheklamagunimizcha (hatto u eng zamonaviy bo'lsa ham), biz asosiy - o'quvchilarga umumiy madaniyatni singdirish, ularda harakat qilish qobiliyatini rivojlantirish umumta'lim vazifasini hal qila olmaymiz ... (I. I. Logvinov, 1999, 116-bet)

2. *Masofaviy ta'limda o'quvchining faoliyatining shaxsiy xususiyati.* Ushbu tamoyil zamonaviy didaktikaning asosiy tamoyillaridan biri - *onglilik va faol o'quvchilarni ta'lim olishda faolligi*ga muvofiqdir.

Biz loyihalar, olimpiadalar va masofaviy ta'limning boshqa shakllarini faoliyat sub'ektini shaxsiylashtirish (personifikatsiyalash)ga tayanib amalga oshirishni tashkil etish zarurligini

ta’kidlashni maqsadga muvofiq deb bilamiz, chunki ishtirokchi o’zining shaxsiy “men” darajasini, o’z mahsulotiga mualliflik yondashuvini qanchalik ko’p ifoda etsa, uning ta’lim natijasi shunchalik yangi va dolzarb bo’lib boradi. O’quvchilarga yo’naltirilgan yondashuv biz ishlab chiqqan “Mening virtual uyim”, “Mening nasl-nasabim”, “Mening g’alabam” loyihalarimiz nomlarida, masofaviy olimpiadalar natijalarini baholashdagi o’quvchilarning shaxsiy reytinglarida, malaka oshirish markazlarining masofaviy tashkiliy seminarlari ishtirokchilarining shaxsiy ishlanmalarida aks etadi.

3. Mahsuliy (produktiv), kommunikativ va boshqaruv (tashkiliy) faoliyatni birlashtirish. Masofaviy ta’limda bunday faoliyat turlarining aloqasi qanchalik chambarchas bo’lsa, masofaviy ta’lim ob’ektining ta’lim orttirmalari shunchalik kompleksli bo’lib chiqadi. Tanlangan faoliyat turlari o’rtasida tashkiliy bog’liqlik mavjud. MT sub’ektlarining kommunikativ faoliyati o’quvchilar tomonidan ijodiy (tashqi va ichki) mahsulotni yaratishi asosida amalga oshiriladi va aksincha, ijodiy mahsulot o’quv kommunikativ faoliyati uchun oldingi bosqich hisoblanadi.

4. Masofaviy ta’limda o’quvchilarning ta’lim mahsulotlari tarkibidagi sifat o’zgarishi, uning roli va funktsiyalari. Internetda taqdim etilgan o’quvchi mahsulotining elektron multimedia asoslari uning ijodiy faoliyatiga ma’lum bir o’ziga xoslikni yuklaydi. Ijodiy mahsulotning sifatli shakli va mazmuni biz ishlab chiqqan masofaviy ijodiy faoliyat texnologiyasini samarali amalga oshirish shartlaridan biridir. MTni amalga oshirish uchun o’quvchilarning ijodiy mahsulotlarining ochiqliki va ulardan foydalanish imkoniyati, masalan, o’quvchilarning mahsulotini veb-serverga (mahalliy yoki Internetda) joylashtirish, uning ta’limdagi roli va funktsiyalarini o’zgartiradi. MTning bir shaklida, masalan, masofaviy loyihada yaratilgan ijodiy mahsulot MTning boshqa shaklida, masalan, masofaviy kursda ta’lim faoliyati uchun asos bo’lib xizmat qiladi.

5. Tarkib, maqsadlar va pedagogik vazifalarning MTning o’ziga xos shaklini amalga oshirida asos bo’layotgan yetakchi texnik vositalar va texnologiyalarga muvofiqligi. Foydalaniladigan telekommunikatsiyalarning o’ziga xos xususiyatlari hisobga olinganida MT sub’ektlari tomonidan qo’yilgan maqsad va vazifalar to’la samarali amalga oshirilishi mumkin. Har qanday masofaviy ta’lim shaklini ishlab chiqishda, uning maqsadlari, vazifalari, faoliyat turlari, tashkil etish usullari, nazorat usullari va boshqalarni belgilashda har bir компьyuter vositasi (elektron pochta, Internet, chat, video va boshqalar)ning xususiyatlari hisobga olinadi.

6. Ijodiy natijaga erishishga qaratilgan masofaviy faoliyatni algoritmlashtirish. Bolalarni ilhomlantirish, improvizatsiya, insayt (birdan anglash) kabi maxsus psixologik omillarni istisno qilmasdan, biz masofaviy ta’limda bir-biridan uzoq bo’lgan o’quvchilar va o’qituvchilarning masofaviy faoliyatining barcha elementlari maxsus tashkil etilishi lozim, deb hisoblaymiz. Sub’ektlarning harakatlari bo’yicha bosqichma-bosqich ko’rsatmalar bir-birini tushunishdagi muammolarini hal qiladi, samarali faoliyatni amalga oshirish uchun qulay sharoitlar yaratadi va yakuniy natijalarni kuzatish va baholashga imkon beradi.

Natija. Masofaviy ta’limda o’qituvchilarning ijodiy faoliyatini tashkil etish texnologiyasini yaratishning navbatdagi bosqichi bu faoliyat turlarini tasniflashdir. Telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanadigan o’quvchilarning ijodiy faoliyatining asosiy tarkibiy qismlarini aniqlash uchun kunduzgi ta’limdagi shunga o’xshash tadqiqotlar natijalariga to’xtalamiz. Xususan, N.V.Kuzьmina (1990) pedagogik faoliyat tarkibidagi uchta o’zaro bog’liq tarkibiy qismlarni sanab o’tadi: konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ. V.I. Andreev (1988) o’quv-ijodiy faoliyatni ta’kidlab, shaxsning faolligi va o’zini o’zi boshqarish zarurligi haqida gapiradi. V.A. Slastenin va boshq. o’quv faoliyati tarkibida faoliyatning mazmuni, uni tashkil etish va o’quvchilar bilan o’zaro munosabatlari bilan bog’liq o’qituvchi faoliyatining funktsional turlarining* uchta nisbatan mustaqil elementlarini ajratish mumkinligini ta’kidlaydilar (Pedagogika, 1997, 30-bet).

Yuqoridagilar va pedagogik eksperiment o’tkazish tajribasi asosida biz ijodiy faoliyatning ularsiz o’qituvchilarning masofaviy ijodiy faoliyati samarali amalga oshirilmaydigan asosiy tarkibiy qismlarini aniqladik: 1) o’quv-ijodiy faoliyat, 2) kommunikativ-ijodiy faoliyat, 3) tashkiliy-texnik faoliyat. Ushbu tarkibiy qismlarning har biri aniq mahorat va ko’nikmalar orqali amalga oshiriladi va tegishli o’quv mahsulot turini belgilaydi (1-rasm).

Masofaviy ijodiy faoliyat

O’quv-ijodiy faoliyat		Kommunikativ-ijodiy faoliyat		Tashkiliy-texnik faoliyat
Masofaviy ta’limda o’quv-ijodiy ko’nikma va maxoratlar		Masofaviy ta’limda kommunikativ ko’nikma va maxoratlar		Masofaviy ta’limda tashkiliy-texnik ko’nikmalar va maxoratlar
O’quv-ijodiy mahsulot		Kommunikativ xususiyatdagi mahsulot		Uslubiy va texnik mahsulot

1-rasm. O’quvchilarning masofaviy ijodiy faoliyat turlarining tasnifi

Xulosa.*Masofaviy ta’lim sub’ektlari* deganda biz birgalikdagi masofaviy o’qitish jarayonining ishtirokchilarini, ularning makon va vaqt ichida mavjudligidan qat’i nazar, barchasini tushunamiz, bu jarayon natijasida ularning har biri mavjud bilim, ko’nikma, malaka va shaxsiy fazilatlariga nisbatan o’zi uchun yangi bo’lgan o’z tizimini egallaydi. Masofaviy ta’limda an’anaviy “o’qituvchi-o’quvchi” o’zaro hamkorlik modeli sezilarli darajada o’zgaradi, kunduzgi o’qishda o’qitish jarayonining ma’lum bir sub’ektga tayinlangan funktsiyalari qayta taqsimlanadi. Masalan, masofaviy o’qituvchi ta’lim natijalarini kuzatish va baholash funktsiyalarini o’zi jalb qilgan ekspertlarga, ushbu fan sohasidagi professional mutaxassislarga to’liq topshirishi mumkin, ular makon va vaqt ichida o’quvchidan yiroq bo’lishi mumkin. Bu masofadan o’qitish jarayoni sub’ektlarining maxsus tipologiyasini ishlab chiqish va asoslashga, ularning asosiy funktsiyalarini belgilashga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Logvinov I.I. Imitatsionnoe modelirovanie uchebnix programm. - M.: 1980. Logvinov I.I. Pedagogicheskaya mifologiya i sovershenstvovanie
obrazovatelnoy shkoli // pedagogika. - 1999. - №8. - S. 109-116.
2.Kuzmina N.V. Professionalizm deyatelnosti prepodavatelya i mastera proizvodstvennogo obucheniya proftexuchilisha. - M., 1990.
3. . Pedagogika: Uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskix uchebnix zavedeniy / V.A.Slastenin, I.F.Isaev, A.I.Mishenko, Ye.N.SHiyanov. - M:SHkola-Press, 1997. - 512 s.
4. . Slastenin V.A. Formirovanie lichnosti uchitelya sovetskoy shkoli v protsesse yego professionalnoy podgotovki: Avtoref. dis. dokt. ped. nauk. M., 1977.-29 s.
5. Pedagogika: Uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskix vuzov i pedagogicheskix kolledjey. Pod red. P.I.Pidkasistogo. M., RPA, 1995. -637 s.

INFORMATIKA DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Boboqulov Jaloliddin Qurbonovich.,
Navoiy viloyati PYMO‘MM “uzluksiz kasbiy ta’limnitashkil etish bo‘limi” boshlig‘i,
jaloliddin1107@mail.ru +99899-955-84-36

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalaridan foydalanib ta’limni yanada samarali qilish usullari, zamonaviy texnologiyalardan dars davomida qanday foydalanish usullari haqida ma’lumot berib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Innovatsion, axbort, kommunikatsiya, intellektual, e’tibor, texnikaviy, qobiliyat, interaktiv, refleksiv, ijtimoiy psixologik, motivatsiya.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan buyon ulkan islohotlar va taraqqiyot bosqichini bosib o‘tdi. Ushbu taraqqiyot va bunyodkorlik yo‘lida barkamol avlodning o‘rni juda katta. Mamlakatimiz rivoji, taraqqiyotining asosi ta’lim tizimining sifatli va mukammalligi bilan ham bog‘liq. Shu bois «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ning maqsadi ta’lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o‘tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to‘la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma’naviy va ahloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash milliy tizimini yaratishdan iborat.

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo‘lgan ta‘lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlaktimizning uzluksiz ta‘lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or pedagogik va innovatsion texnologiyalarni joriy qilish hamda ta‘lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

Ta’lim muassasalarida ta’lim jarayoni sifatini ko‘rsatib beruvchi ilg‘or, har tomonlama ilmiy – metodik jihatdan asoslab berilgan uslublarning – yangi pedagogik texnologiyalarning maqsadi - Respublikamizning ta’lim muassasalarida faoliyat ko‘rsatayotgan yosh istiqbolli pedagog kadrlarga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘rgatish, informatika va axborot texnologiyalari faniga oid bilimlarini yanada mustahkamlash va olgan bilimlarini o‘quv tarbiya jarayonida qo‘llay olishga o‘rgatish, shuningdek, ularga pedagogik mahorat sirlarini ochib berishdan iborat. O‘quv jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash va ulardan unumli natija ola bilish pedagogdan katta salohiyat hamda mahorat talab etadi.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalari o‘quv jarayonida qo‘llashga bo‘lgan qiziqish, e’tibor kundan kunga kuchayib bormoqda, bunday bo‘lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an’anaviy ta’limda o‘quvchilarni faqat tayyor bilimlarini egallashga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy texnologiyalar ularni egallayotgan bilimlarini o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga o‘rgatadi. O‘qituvchi bu jarayonda shaxsning rivojlanish, shakillanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchlik funksiyasini bajaradi.

Informatika va axborot texnologiyalari fanini o‘qitish sifati va samaradorligini oshirish uchun innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida darslarni tashkillash davrning asosiy talabi, hayotning zaruratiga aylanmoqda. Lug‘aviy jihatdan “innovatsiya” tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda “innovation” – “yangilik kiritish” degan ma’noni anglatadi. Mazmunan esa tushuncha negizida “innovatsiya” tushunchasi muayyan tizimning ichki tuzilishini o‘zgartirishga qaratilgan faoliyatni ifodalaydi.

Innovatsion texnologiya barkamol insonni shakllantirishni kafolatlovchi jarayonni tashkil qilishning ilmiy-uslubiy asosi bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan innovatsion texnologiyalari tahsil oluvchini mustaqil mutolaa qilish, bilim olish, erkin fikrlay olishga o‘rgatishni kafolatlaydigan jarayondir. Yurtimizda barcha tarmoqlar kabi axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham jadallik bilan rivojlanib borishi pedagoglar oldiga yangidan-yangi vazifalarni yuklamoqda

Bugungi kunda maktablarda interfaol o‘yinlar orqali dars o‘tish an’anaga aylanib bormoqda. Ma’lumki, darsning turli xil o‘yinlar asosida o‘tilishi o‘quvchilarning imkoniyatlarini namoyish etish, diqqatni jamlash, bilim va ko‘nikmalarini oshirish va kuchli bo‘lishlarini ta’minlaydi.

Dars jarayonida pedagogik texnologiyalarga asoslanish va innovatsiyaga intilish, o‘quvchilarni faollashtirishga qaratilgan turli interfaol metodlardan foydalanish ta’lim maqsadini muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradi.

Pedagogning innovatsion faoliyatiga bo‘lgan qobiliyatlarining asosiy xislatlari:

- shaxsning ijodiy motivatsiyani qo‘llaganligi.
- kreateyalik, bu - xayoliy qarash;
- kasbiy faoliyatni baholash,

Har qanday fanni o‘qitish shu fanning mazmunidan kelib chiqadi, demak, fanni o‘qitish metodlarini shu fanning ichki imkoniyatlarini belgilaydi. Shuningdek, o‘qitish metodlarini bilish

metodlari va qonuniyatlari haqidagi ta’limot ya’ni fanning metodologiyasini ham belgilab beradi. Mavjud an’anaviy ta’lim metodlaridan voz kechmagan holda, yangi pedagogik texnologiya usullaridan foydalanish dars samaradorligini oshiradi.

Innovatsion salohiyatning asosiy qismi bo‘lgan qabul qilish yangilikni sezish, unga tayyorgarlik, muammo bilan tanishish, uni hal etishning mavjud yo‘llarini tahlil qilish, qaror qabul qilish kabilar bilan belgilanadi.

Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalari faoliyat sifatiga va uning mahsuliga qo‘shimcha talablarni qo‘ymoqda.

Zamonaviy pedagogik jarayonning o‘ziga xosligi shuki, pedagog markazi o‘rin tutgan an’anaviy ta’limdan farqli ravishda, bu yerda asosiy diqqat bolaga uning faolligi, tanlovi, kreativligiga qaratiladi.

O‘qituvchining muhim funksiyasi bolani o‘z faoliyatida qo‘llab-quvvatlash, uning muvaffaqiyatli ilgarilab borishiga yordam berish, yuzaga keluvchi muammolar hal etilishini osonlashtirish, turli-tuman ma’lumotni o‘zlashtirishga yordam berish hisoblanadi.

Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo’yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha psixologik, ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma hamda malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi. Informatika va axborot texnologiyalari fanini o‘qitishda pedagogik innovatsion texnologiyalarni har bir o‘qituvchining imkoniyati darajasida tashkil qilinishi kerak.

Ta’lim sohasidagi innovatsion texnologiyalar doimiy ravishda rivojlanib, ularning turlari kengayib bormoqda. Quyidagi asosiy texnologiyalar guruhlarini ajratish mumkin:

-Fan ta’limi sohasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yoki AKT. Ushbu texnologiyalardan foydalanish axborot jamiyatining rivojlanishi va hayotning barcha sohalarida axborot vositalarini faol joriy etish bilan bog‘liq. Bunday texnologiyalar talabalar ongini axborotlashtirishga qaratilgan. Ta’lim dasturlari informatika, axborot jarayonlari va AKTni o‘rganishga qaratilgan yangi fanlarni o‘z ichiga oladi. Professor-o‘qituvchilar va o‘quvchilarning axborot madaniyatini oshirishga yordam berish uchun o‘quv jarayoni ham faol ravishda axborotlashtirilmoqda;

-Shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalar. Ushbu texnologiyalar shaxsni ta’lim va tarbiyada ustuvor o‘ringa qo‘yishga qaratilgan. Butun ta’lim jarayoni shaxsning o‘ziga xosligi va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda shaxsni rivojlantirishga qaratilgan.

-O‘quv jarayonini axborot-tahliliy ta'minlash. Ushbu guruh texnologiyalaridan foydalanish har bir o‘quvchi, sinf, parallel, ta’lim muassasasining rivojlanishini o‘rganishga, ularni adekvat baholashga qaratilgan;

-Intellektual rivojlanish monitoringi. Texnologiyalar grafiklardan foydalanishga, test tizimiga, individual o‘quvchilarning rivojlanish dinamikasini va umuman ta’lim sifatini kuzatish imkonini beruvchi yangi baholash usullariga asoslangan;

-Ta’lim texnologiyalari. O‘quv jarayoni ta’limning asosidir. Shuning uchun shaxsni, uning asosiy fazilatlarini rivojlantirishning yangi usullari joriy etilmoqda;

-Didaktik texnologiyalar. Ular ta’lim muassasasi rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi. Bunday texnologiyalar an’anaviy va innovatsion texnologiyalardan foydalanishni o‘z ichiga olgan texnika va vositalar majmuasiga asoslanadi: o‘quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlash, audiovizual, multimedia vositalaridan foydalanish, tabaqalashtirilgan o‘qitish usullari.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, davlatimiz tomonidan ta’lim tizimini takomillashtirishga bo‘lgan e’tibor, bu ulug‘ xalqimiz, kelajagimiz va ertangi kunimizga bo‘lgan e’tibordir. Kelajagimiz vorislari bo‘lgan yosh avlodning mustahkam bilim olishlari, olgan bilimlarini kundalik faoliyatda qo‘llay olishlariga, komil insonlar bo‘lib voyaga yetishlariga imkoniyatlar yaratamiz, ta’lim tizimiga bo‘lgan e’tiborning yaqol namunasidir. Bu esa buyuk kelajagimizga bo‘lgan ishonch garovidir. Ta’limda pedagogik innovatsion texnologiyalarni har bir

o‘qituvchi tushunib, o‘qib va o‘rganib, o‘zining pedagogik faoliyatiga olib kira olsa, ta’lim standartlarida ko‘rsatilgan me’yoriy talablar amalga oshadi. O‘qituvchi innovatsion faoliyatiga tayyor bo‘lib, darsga eng so‘nggi yangiliklarni olib kirib, o‘quvchiga qiziqarli va uni ehtiyojiga mos ravishda tashkil etsagina, sifat va samaradorlikni kafolatlashi mumkin. Innovatsion va interfaol ta’lim texnologiyalari ta’lim sifatini yaxshilash, samaradorligini oshirish, o‘qituvchi, o‘quvchi, shuningdek, jamoa o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni qaror toptirish, g‘oyaviy va ruhiy birlikka erishish, yagona maqsad sari intilish, har bir ta’lim oluvchi (o‘quvchi)ning ichki imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, shaxs sifatida namoyon bo‘lishi uchun zarur shart-sharoit hamda muhitni yaratishda katta imkoniyatlarga ega.

Bu esa o‘qituvchilardan kasbiy mahorat, malaka, bilimdonlik, sezgirlik va intuitsiyaga ega bo‘lishni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori.- T.: “Sharq”, 1998
2. Farberman. Ilg‘or pedagogik texnologiyalar.-T.,2000 yil.
3. Azizxo‘jaev N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. O‘zbekiston yozuvchilar uyushmasi. 2006 yil.

TA’LIMGA STEAM YONDASHUVI VA KREATIVLIK

N.E.Ergasheva-Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi “Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada STEAM ta’limi va yondashuvi, uning ta’lim samaradorligini oshirish hamda o‘quvchilarni ta’lim olishga qiziqtirishdagi ahamiyati haqida fikrlar keltirilgan. STEAM yondashuvning afzalliklari, uning yutuqlari haqidagi fikrlar maqola mazmunining oshishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, STEAM, ijodkorlik, ta’lim texnologiyalari, XXI asr ko’nikmalari.

Аннотации

В этой статье представлены идеи об образовании и подходе STEAM, его важности для повышения эффективности обучения и вовлечения студентов в процесс обучения. Представления о преимуществах STEAM-подхода, его достижениях служат увеличению содержания статьи.

Ключевые слова: образование, STEAM, творчество, образовательные технологии, навыки 21 века.

Annotations

This article presents ideas about education and the STEAM approach, its importance in improving learning efficiency and engaging students in the learning process. Ideas about the advantages of the STEAM approach, its achievements serve to increase the content of the article.

Key words: education, STEAM, creativity, educational technologies, 21st century skills.

Bugungi davr talabi dunyo ta’limi oldiga katta vazifalarni qo‘ymoqda, ya’ni bolani kelajakda jamiyatda yashashga tayyorlashi kerak. Bunda birinchi navbatda tez o‘zgarayotgan, yangilanib borayotgan axborotlar bilan uyg‘un holda faol ishlaydigan kasb egalari timsolini bugungi o‘quvchi yoshlarda shakllantirish lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3931-sonli qarori bilan tasdiqlangan “2018-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar dasturi”ning II bo‘lim, 11-bandida – umumiy o‘rta ta’limning yangi davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlarini takomillashtirish va shu bilan birga STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika) ta’limini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish belgilab berilgan.

Bugungi kunda ta’lim jarayonida STEAM ta’lim texnologiyasidan foydalanish samarali usullardan hisoblanadi. Axborotni olish, qayta ishlash va amaliyotda foydalanish STEAM ta’limi dasturining asosini tashkil etadi.

STEAM ta'limi dastlab Amerikada ishlab chiqilgan. Ayrim maktablar o‘z bitiruvchilarining keyingi faoliyatini kuzatib, tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik mahorati, matematika fanlarini integratsiyalashga qaror qilishdi, shunday qilib, STEM (Science, Technique, Engineering and Math) tizimi yuzaga keldi. Keyinchalik unga san'at (Art) qo‘shildi va STEAM ko‘rinishida shakllandi. O‘qituvchilarning fikricha, bu fanlardan egallangan bilimlar o‘quvchilarning kelajakda yuqori malakali mutaxassislar bo‘lib yetishishlariga yordam beradi.

Bugungi kunda barkamol avlodni tarbiyalash muhim vazifalardan biri sanaladi. Bu vazifani bajarish, asosan pedagoglarga bog‘liq bo‘ladi.Shu maqsadda yoshlarning bilim olishiga katta e’tibor qaratish lozim.Yurtboshimiz ta’kidlaganidek yoshlarni erkin fikrlash va mustaqil hayotga yo‘naltirishimiz kerak. Bu borada STEAM texnologiyasi bizga qo‘l keladi. STEAM-tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika fanlarini uyg‘unlikda o‘qitish uslubidir, ya’ni :

• S - science (fan)
• T - technology (texnologiya)
• E - engineering (muhandislik ishi)
• A- art (san’at)
M - mathematics (matematika)

STEAM ta’limi ilmiy usullardan, texnik qo‘llanmalardan, matematik modellashtirish va muhandislik dizaynidan foydalanishga imkon beradi. Bu o‘quvchining innovatsion fikrlash, XXI asrning qobiliyatlari, ko‘nikmalarini shakllantirishga olib keladi. O‘qituvchilarning fikriga ko‘ra, integratsiya ko‘pgina kasblarda muvaffaqiyatga erishishga imkon beradi. Deyarli barcha mutaxassislarning ta’kidlashicha, ilg‘or texnologiyalar o‘rganish uchun g‘ayratni oshiradi va dizayn va dasturlash sohasidagi asosiy bilimlarni kengaytiradi.

STEAM ta’limi - bu bolalarimizning mahoratini yangi bosqichga ko‘tarish imkonini beradigan innovatsion usul. Uning yordami bilan iqtisodiy jihatdan mustaqil va raqobatbardosh mamlakat bo‘lishimizga imkon beradigan ilg‘or kadrlar bazasini shakllantirish mumkin.

STEAM ta’limining afzalliklari:

- mavzular bo‘yicha emas, balki fanlar bo‘yicha integratsiyalashgan mashg‘ulotlar;
- ilmiy va texnik bilimlarni real hayotda qo‘llash;
- tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish va muammolarni hal qilish;
- o‘ziga ishonchni shakllantirish;
- faol aloqa va jamoada ishlash;
- texnik fanlarga qiziqishni rivojlantirish;
- loyihalarga ijodiy va innovatsion yondashuvlar;
- har bir bolaning yoshi va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda bolalar faoliyati orqali texnik ijodkorlik motivatsiyasini rivojlantirish;
- dastlabki kasbiy rahbarlik.
- bolalarni hayotdagi texnologik yangiliklarga tayyorlash;
- STEAM- asosiy ta’lim dasturining majburiy qismiga qo‘shimcha.

STEAM bolalarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi: muammolarni keng qamrovli tushunish, ijodiy fikrlash, muhandislik yondashuvi, tanqidiy fikrlash, ilmiy metodlarni tushunish va qo‘llash, dizayn asoslarini tushunish. Bu yondashuv kelajakda bolalarda hayotiy muammolarni hal etishda yordam beradi.

STEAM yondashuvi o‘quv natijalariga qanday ta’sir qiladi? STEAM yondashuvining asosiy g‘oyasi quyidagicha: amaliyot nazariy bilim kabi muhimdir. Ya’ni, o‘rganayotganda biz nafaqat miyalarimiz bilan, balki qo‘llarimiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf xonalaridagi ta’lim tez o‘zgaruvchan dunyo bilan hamqadam bo‘lmaydi. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bu yerda bolalar ko‘plab fanlarni muvaffaqiyatli o‘rganish uchun amaliy ishlardan foydalanishadi.

STEAM ta’limi texnologiyasi loyihalash metodiga tayangan holda uning asosida bilish va badiiy izlanish yotadi. Bunday izlanish amaliy faoliyat jarayonida bilimlarni olish, so‘ngra ulardan

amaliyotda qayta foydalanish, ya’ni o‘yinlarda konstruksiyalar tuzish, texnik ijodiyot elementlarini qo‘llab, bilim olishga oid tadqiqot ishlarida amalga oshiriladi. Shu o‘rinda STEAM yana nimani anglatadi?,- degan savol tug‘iladi. STEAM ta’limi XXI asr uchun muhim ko‘nikmalarni rivojlantirishni anglatadi. Ushbu ko‘nikmalar juda keng va sinfda qamrab olingan fanlar bilan chegaralanmaydi.

Bugungi kunda tezkor va hamkorlikdagi ish sharoitida STEAM o‘quvchilarni maktab yoki ish joyidagi dasturlarida muvaffaqiyat qozonishga tayyorlashga yordam beradi. STEAM an'anaviy o‘qishga muqobil yondashuv hisoblanadi. Bunda bolalar Science (tabiiy fanlar), Technology (texnologiya), Engineering (muhandislik), Art (san'at) va Mathematics (matematika)ni fanlararo bog‘lanishlar va amaliy yondashuvga asoslangan holda o‘rganadilar. STEAM o‘quvchilarning loyiha va o‘quv-tadqiqot faoliyatini maktabda va maktabdan tashqarida amalga oshirilish imkonini beradi. STEAM ta’limi o‘quvchi yoshlarning rivojlanishini tashqi olam bilan bevosita bog‘laydi. Ma’lumki, tabiiy fanlar atrofimizdagi olam bilan bevosita bog‘liq, texnologiya kundalik hayotimizda doimiy ravishda qo‘llaniladi, muhandislik esa uylar, yo‘llar, ko‘priklar va mashina mexanizmlarda o‘z aksini topgan, har bir kasb, kundalik mag‘ulotlarimiz ozmi-ko‘pmi matematika fani bilan ham bog‘langandir. STEAM ta’limi asosida yondashuv o‘quvchi yoshlarga dunyoni tizimli ravishda o‘rganishga, atrofda ro‘y berayotgan jarayonlarni mantiqiy mushohada qilishga, ulardagi o‘zaro aloqani anglab yetishga o‘zi uchun yangi, noodatiy va qiziqarli narsalarni kashf qilishga imkon beradi. Qandaydir yangilikni kutish orqali o‘quvchi yoshlarda qiziquvchanlikni rivojlantiradi, o‘zi uchun qiziqarli masalani aniqlab olishni, yechimini topishning algoritimini ishlab chiqishni, natijalarni tanqidiy baholashni, fikrlashning muhandislik jihatlarini shakllantirishga olib keladi.

STEAM yondashuvining asosiy xususiyati shundaki, bunda o‘quvchilar ko‘pchilik fanlarni samarali o‘rganishda o‘z aqllariga tayanishadi, bilimlarni mustaqil “egallashadi”. O‘quvchilar o‘quv mashg‘ulotlarida tajribalar o‘tkazishadi, modellarni konstruktsiyalaydi, musiqa va filmlarni mustaqil yaratadi, robotlarni yasaydi, ya'ni o‘z g‘oyalarini amalga oshirib, mahsulot yaratadi.

Ko‘pgina mamlakatlarda STEAM-ta'limi quyidagi sabablarga ko‘ra yuqori baholanadi:

Hamkorlik - san’atga asoslangan ta’lim loyihalari boshqalar bilan yaxshi ishlaydigan o‘quvchilarni rag‘batlantiradi va mukofotlaydi. O‘quvchilar STEAM mavzusidagi loyihani san’at orqali ifoda qilishning eng yaxshi usullari to‘g‘risida muhokama qilishlari va o‘zaro muloqot qilishlari kerak.

Ijodkorlik - Fan va matematikani san’at bilan birlashtirgan holda, STEAM ta’limi miyaning chap va o‘ng tomonlarida ijodkorlikni rivojlantiradi.

Tanqidiy fikrlash - STEAM o‘quvchilar yechimlar va faktlarni yodlab olishdan tashqari ko‘proq narsalarni oladi; san’at orqali STEM tushunchalarini topish va ifodalash orqali ular mavzuni yanada tanqidiy va chuqurroq tushunchasini rivojlantiradilar

STEAM ta’limi o‘quvchilarda quyidagi qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi:

- O'ylab tavakkal qiling
- Ma'noli o'quv faoliyati bilan shug'ullaning
- Bardoshli muammolarni hal qiluvchilarga aylaning
- Hamkorlikni qadrlang
- Ijodiy jarayon orqali ishlang

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, STEAM ta’limiy yondashuvi o‘quvchilarga dunyoni tizimli ravishda o‘rganishga, atrofda ro‘y berayotgan jarayonlarni mantiqiy mushohada qilishga, ulardagi o‘zaro aloqani anglab yetishga, o‘zi uchun yangi, noodatiy va qiziqarli narsalarni ochishga imkon beradi. Qandaydir yangilikni kutish orqali o‘quvchida qiziquvchanlikni rivojlantiradi. O‘zi uchun qiziqarli masalani aniqlab olishni, uning yechimini topishning algoritmini ishlab chiqishni, natijalarini tanqidiy baholashni, fikrlashning muhandislik stilini shakllantirishga olib keladi. Jamoaviy faoliyat olib borish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bularning barchasi o‘quvchi rivojlanishining yuqori bosqichga ko‘tarilishi va kelajakda to‘g‘ri kasb tanlashga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:
1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentyabrdagi “Xalq ta’limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3931-sonli qarori. T.: 2018 yil
2. Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash. Ona tili va adabiyot fani o‘qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo‘llanma. -T.: 2019-y
3.www.pedagog.uz
4.www.ziyonet.uz

3DS MAX DASTURI VA UNING IMKONIYATLARI

T.Avazov, Jizzax VPYAMO‘MM katta o‘qituvchisi

Annotasiya. *Ushbu maqolada 3ds max dasturi va uning imkoniyatlari, ahamiyati haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: Axborot, texnologiya, *dastur, model, modellashtirish, animatsiya, plagin, pedagogik dasturiy vositalar, dasturiy ta’minot.*

Аннотация. В этой статье обсуждается важность 3ds max и его возможностей.

Ключевые слова: Информация, технология, программа, модель, моделирование, анимация, плагин, педагогические программные средства, программное обеспечение.

Annotation. This article discusses the importance of 3ds max and its capabilities.

Key words: Information, technology, program, model, modeling, animation, plug-in, pedagogical software tools, software.

Autodesk 3ds Max (avval 3D Studio MAX) — Autodesk kompaniyasi tomonidan yaratilib bo‘lingan, animatsiya va uch o‘lchamli grafika yaratuvchi va tahrir qiluvchi to‘liq funksiyali professional dastur. O‘z ichiga multimediya sohasidagi mutaxassislar va rassomlar uchun eng zamonaviy vositalarni oladi. Windows operatsion tizimlari oilasi tarkibida ishlaydi. Dastur yordamida istalgan turdagi 3D animatsiyalar, modellar, o‘yinlar vatasvirlarni yaratish mumkin.
3Ds Maxda ish quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

- Modellashtirish.
- Material va teksturalar berish.
- Yoritish manbalarini o‘rnatish.
- Renderlash.
- Ishlan chiqarishdan keying tuzatishlar.
- Tayyor mahsulot.

Modellashtirish. 3Ds Max turli ko‘rinishdagi va murakkablikdagi kompyuter uch o‘lchamli modellarni, atrof-muhitdagi real yoki fantastik obyektlarni yaratish uchun barcha zaruriy vositalariga ega. Ishni bajarishda dastur turli xil usul va uslublarni qo‘llaydi, jumladan:

- poligonal modellashtirish, tarkibiga Editable mesh (yuzani tahrirlash) va Editable poly (poligon tahrirlaydi) kiradi. Bu eng keng tarqalgan modellashtirish usuli bo‘lib, murakkab modellar va o‘yinlar uchun ma’lum modellar yaratish uchun ishlatiladi.
- Turli jinsli ratsional B-splaynlar (NURBS) asosida modellashtirish (shuni ta'kidlash lozimki, NURBS modellashtirish 3ds Max dasturida shu darajada oddiyki, undan hozirda hech kim foydalanmaydi);
- Bezye yuzalar (Editable patch) asosida modellashtirish— aylanuvchi jismlarni modellashtirishga qulay;
- o‘rnatilgan standart kutubxona va modifikatorlarni qo‘llash orqali modellashtirish;
- splaynlar (Spline) asosida NURBSning ibtidoiy muqobili Surface modifikatorini qo‘llash orqali modellashtirish;
- splaynlar asosida Extrude, Lathe, Bevel, Profile modifikatorlarini qo‘llash orqali modellashtirish yoki Loft obyektlari splaynlari asosida yaratish. Bu metod binolarni modellashtirishda ishlatiladi.

Modellashtirish metodlari o‘zaro bog‘liq holda ishlatilishi mumkin. Standart “Choynak” (Teapot) obyekti uch o‘lchamli grafikaning o‘ziga xos ramziga aylangan.

Material va teksturalar berish. Tekstura – bu materialga qo‘llaniladigan tasvir, unga quyidagilar kiradi: diffuziya, rang, shaffoflik va hakozo. Bunda siz material editor panelidan foydalanasiz. Ushbu panelda siz belgilangan materialni aks ettirish, rang sinishi, rang va boshqa hususiyatlarini o‘zgartirishingiz mumkin bo‘ladi.

Particle Systems (zarrachalar tizimi) – bu kichik o‘lchamli obyektlarning uyg‘unligidir. Zarrachalar tizimining qo‘l kelishi mumkin bo‘lgan holatlarga yomg‘ir, qor, tutun, olov, yulduzli osmon, favvora tomchilari, chaqinlar va boshqa vaziyatlarni modellashtirishni misol qilishimiz mumkin. 8-versiyadan boshlab turli vaziyatlarga qo‘l keladigan 7 ta asosiy zarralar manbasi mavjud:

- PF Source (Particile Flow manbai) – zarralar oqimi. Buzarrachalar oqimi favvora otilishidan raketaning tutunli otilishigacha bo‘lganbarcha holatlarni o‘xshatib tasvirlashi mumkin;
- Spray (Purkash) – suv purkashi effektining oddiyroq ko‘rinishini yaratadi;
- Super spray (kuchli purkash) – Spray funksiyasiga qaraganda mukammalroq parametrlarga ega;
- Snow (Qor) – yog‘ayotgan qorning oddiy effektini yaratadi. Ko‘plab parametrlarga ega;
- Blizzard (Dovul) – Snow zarrachalarining mukammalashtirilgan ko‘rinishi. Zarrachalarga turli obyektlar shaklini berish mumkin;
- PArray yoki Particle Array (Qattiq zarrachalar) – istalgan turdagi zarralarni modellashtirishi mumkin, hattoki portlashni ham;
- PCloud yoki Particle Cloud (zarrachalar buluti) – uch o‘lchamli yulduzli maydonlarni, qushlar to‘dasini va baliqlar uyurini tasvirlashga qulay.

3ds Max havo kompaniyasi tomonidan yaratilgan fizik hisoblash mexanizmi Reactorni qo‘llagan. Reactor qattiq jismlar, yumshoq jismlar, matolar va boshqalarni fizik nuqtayi nazardan modellashtirish imkonini berardi. 2012 yil 14- versiyasidan boshlab Reactor to‘plamdan olib tashlandi. Uning o‘rniga MassFX moduli keldi. 7.5 versiyasidan boshlab 3ds Maxda soch, mo‘y, jun, o‘t, tuklar va boshqalarni modellashtira oluvchi Hair& Fur moduli o‘rnatildi.

3ds Max turli vazifalarni bajaruvchi plaginlarga ega. Har bir plagin ma’lum ishni bajaradi. Ular yordamida olov, suv, tutun va boshqalarni haqiqiy effektilarini yaratish mumkin. Plaginlar tashqi o‘rnatiladigan modul hisoblanib, 3ds Max dasturidan alohida sotiladi yoki ularni inernetdan bepulga yuklab olish mumkin. Plaginlar maxsus kompaniyalar yordamida yoki qiziquvchi-dasturchilar tomonidan yaratiladi. 3ds Max dasturining qo‘shimcha modullari nihoyatda ko‘p bo‘lib, hatto dastur standart vositalaridan o‘n barobar oshib ketadi. Plaginlar ko‘plab masalarni yechishda yordam beradi, masalan, vizualizatsiya hisob-kitobini tezlashtiradi, obyektlarni modellashtirishni tezlashtiradi. Particle Flow, Cloth FX, Reactor kabi qo‘shimcha modullar shu darajada mashxur bo‘lib ketdiki, ularni 3ds Max dasturiga moslashtirishga qaror qilindi, endi ular dasturning bir qismi hisoblanadi. Quyida 3ds Maxning ba’zi plaginlari ro‘yxati keltirilgan:

- Fume FX – olovning, gulxan uchquning, tutunning va h.k.ningfotorealistik effekti.
- Feniks FD – olov va tutunni hosil qilish uchun Chaos GroupdanFumeFXning muqobili.
- DreamScape – turli xil landshaftlar, tog‘lar, osmon, atmosferaeffektlari va b.
- AfterBurn – osmon,tutun, porlashva boshqalarning fotorealistik effektini beradi.
- GrowFX – istalgan turdagi o‘simliklarni yaratadi. Yaratilganhar bir o‘simlikni jonlantirish mumkin.

Yoritish manbalarini o‘rnatish. Yoritish manbalari

- Quyosh nuri yo‘nalishli yorug‘likdan foydalanadi
- Kunduzi quyosh nuri va osmon nurini birlashtiradi
- Yorug‘lik shuningdek, projektorni ham o‘z ichiga oladi
- Projektor chiroqqa o‘xshab yo‘naltirilgan yorug‘lik nurini chiqaradi, unda siz shaklni va intensivlikni boshqarishingiz mumkin bo‘ladi. **Renderlash.** Renderlash:
- Render – bu 3D ishlab chiqarishning texnik jihatdan eng murakkab va ajoyib jihati hisoblanadi.

- Bu oldingi barcha ma’lumotlarni birlashtirib, 2D tasvirni 3D ga o‘tkazib ishni yakunlash jaroyoni hisoblanadi.
- Renderlash ba’zan juda tez kompyuterlarda ham uzoq vaqtni talab etadi.
- Dasturiy ta’minot jihatidan qarasak, renderlash tasvirning har bir pikselini fotosuratga olishdek gap.
- 3 o‘lchamda yorug‘lik nurlarini kuzatish.

Modellashtirilayotgan narsa ishining so‘nggi bosqichi bu vizualizatsiyadir. Bu bosqichdan so‘ng obyektning barcha xossalari ko‘rina boshlaydi va ish davomida o‘rnatilgan atrof-muhit effektlari namoyon bo‘ladi. Ungacha esa barchasi juda oddiy ko‘rinishda ko‘rsatiladi (misol uchun, murakkab geometrik shakllar va turli xil effektlar ko‘rinmaydi). Yakuniy tasvirni chiqarish uchun vizualizatsiyaning tegishli muduli tanlanadi (VM) va u matematik algoritmlar yordamida tasvirni jonlantiradi. Tasvirning tashqi ko‘rinishini hisoblash ishning qiyinligiga qarab soniyadan tortib bir necha oygacha cho‘zilishi mumkin. VMlarning ko‘pchiligi dasturga qo‘shimcha o‘rnatiladigan alohida dasturlarhisoblanadi. Vizualizatsiya modullari:

Scanline – 3ds Max standart vizualizatori. Ba’zi ilg‘or xususiyatlarga ega bo‘lgan Global Illumination, Ray Tracing, Radiosity kabi kengaytmalar yillar o‘tib Scanlinega. Ko‘pchilik funksiyalar unga boshqa vizualizatorlardan o‘tgan.

Mental ray – Mental Images kompaniyasi tomonidan yaratilgan va 3ds Maxning so‘nggi versiyalariga o‘rnatilgan. Bu juda ham kuchli vizualizator hisoblanadi

V- Ray – Yuqori sifatli fotorealistik vizualizator. Dasturga plagin sifatida qo‘shilgan. Chaos Group kompaniyasining mahsuloti, rus segmentida mashxur. Tez-tez mutaxassislar tomonidan boshqa VM o‘rniga ishlatiladi. Dasturning eski versiyalari bilan muvofiqlashgan. Unga “kunduzgi yorug‘lik tizimi” o‘rnatilgan. Yana ko‘plab funksiyalarga ega.

Render Man – Shu nomdagi vizualizatsiya tizimiga ulanishda qo‘l keladi.

Final Render – Cebas kompaniyasining tashqi vizualizatori. Kuchli vizualizator hisoblanib, imkoniyatlari bilan faqat mental raydan keyin turadi.Yana quyidagi VMlar mavjud: Braziliya R/S; Fryrender; Indigo Renderer; Maksvell Render; LuxRender; Kerkythea; Arion Render; BIGrender; Sunflow; Krakatoa.

Ishlab chiqarishdan keyingi tuzatishlar. Bu shunchaki renderlash tugagandan so‘ng nozik sozlash ishlari. “Photoshop” yoki shunga o‘xshash grafik tahrirlash dasturlari yordamida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Стефани Рис. Анимация персонажей в 3D Studio MAX, оригинал Анимация персонажей в 3D Studio MAX. Издательство BOOKS, 2009.
2. Shamms Mortier, Autodesk 3ds Max 9. 3d Studio Max 9: – M. : Nashriyot uyi “Dialectics”, 2007. –384 p. Il. ISBN 978-5-8459-1215-2

Internet resurslari:

1. https://archive3d.net/ – 3Ds Max dasturi uchun bepul 3D modellar joylashtirilgan sayt;
2. https://3dtotal.com/tutorials/3ds-max – 3Ds Max dasturidan foydalanishni bepul o‘rganish uchun ochilgan sayt;
3. https://www.udemy.com/course/super-easy-fun-3d-character-animation – in-3dsmax-part-i/ – 3Ds Max dasturidan foydalanishni pullik o‘rgatadigan kurslar joylashgan sayt.

INSONLARNING HAYOTI DAVOMIDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR VA UNGA PSIXOLOGIK MUNOSABAT

Xaydarov Sherzodbek Xomidovich
Jizzax viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi o‘qituvchisi, O‘zbekiston Telefon: +998(99)-048-81-12, elektron pochta:
haydarovsherzodbek672@gmail.com

ANNOTATSIYA

Inson miyasi muammoning faqat bir tomoniga qattiq e’tibor berib, boshqa jihatlarini e’tibordan chetda qoldirishi juda oddiy hol. Bu esa, noto‘g‘ri qaror qabul qilishga sabab bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlari: Muammo, e’tibor, xarakter, muvaffaqiyat, hayot, mag‘lubiyat, tafakkur, turmush tarzi, psixologiya, odam ehtiyojlari, motivlari, qiziqishlari, istaklari, moyilligi, e’tiqodi, taraqqiyot bosqichi, imkoniyat.

АННОТАЦИЯ

Это очень простой случай, когда человеческий мозг уделяет пристальное внимание только одному аспекту проблемы и игнорирует другие аспекты. Это может привести к неправильному решению.

Ключевые слова: проблема, внимание, характер, успех, жизнь, поражение, мышление, образ жизни, психология, потребности человека, мотивы, интересы, желания, склонности, убеждения, стадия прогресса, возможность.

ANNOTATION

It is very common for the human brain to ignore other aspects of the problem by paying close attention to only one side. This can lead to a wrong decision.

Keywords: problem, attention, character, success, life, defeat, thinking, lifestyle, psychology, human needs, motives, interests, desires, inclinations, beliefs, stage of development, opportunity.

Hayot oldimizga yana qancha sinov va muammolarni qo‘yishi mumkin va biz har qanday holatga tayyor turishimiz zarur.

Sh. M. Mirziyoyev

Inson miyasi muammoning faqat bir tomoniga qattiq e’tibor berib, boshqa jihatlarini e’tibordan chetda qoldirishi juda oddiy hol. Bu esa noto‘g‘ri qaror qabul qilishga sabab bo‘lishi mumkin. Avvalo, siz barcha xatolaringizni tan oling. Muammo nimada ekanligini anglab yetgandan so‘ng, uni hal qilish ham osonlashadi. O‘zingiz bilan yolg‘iz qolib, oyna oldida o‘tirib, dastlab tashqi ko‘rinishingizda, keyin xarakteringizda nimalar o‘zgarganligini tahlil qilib chiqing. Muvaffaqiyatingizga ko‘ndalang bo‘lib turgan muammolarga qo‘l silkitmang, uni yengishga odatlaning!

Muammo so‘zi arabchadan tarjima qilinganda – ko‘r, ko‘r qilingan degan ma’nolarni anglatadi. Ya’ni, insonlar hayotdagi imkoniyatlarni, muvaffaqiyatga erishadigan yo‘llarni ko‘rmaydilar. Hayotni faqat kamchiliklarini ko‘radilar. Agar muammoga boshqa tomondan qarasak, bu bizning kelajakda yangi marralarni gallashimizga, ulkan cho‘qqilarni zabt etishimiz uchun bir imkoniyat. Aslida esa, har qanday muammo ortida bir hikmat yotibdi.

Bolg‘adan boshqa narsaga ega bo‘lmaganingdan keyin, senga hamma muammo mixga aloqadorday tuyulaveradi. (Abraham Maslou)

Muvaffaqiyatingizga ko‘ndalang bo‘lib turgan muammolarga qo‘l silkitmang, uni yengishga odatlaning! Chunki, siz chap bergan muammo bir kun kelib yana yo‘lingizda paydo bo‘ladi va endi u muammo sizning qarshingizda oldingidan ko‘ra kuchliroq va ulkan bo‘ladi.

Ko‘zni yumgan bilan muammolar yo‘qolib qolmaydi. Muammoga tik ko‘z bilan qarash, uni to‘g‘ri baholash – shu muammo yechimining yarmi hisoblanadi. Barcha xatolaringizni tan oling. Muammo nimada ekanligini anglab yetgandan so‘ng, uni hal qilish ham osonlashadi. O‘zingiz bilan yolg‘iz qolib, oyna oldida o‘tirib, dastlab tashqi ko‘rinishingizda, keyin xarakteringizda nimalar

o‘zgarganligini tahlil qilib chiqing. Shuni tushunib olingki, muammo rizq kamligida emas, yog‘ilayotgan rizqni tera olmaslikda.

Asl muammo nima bilasizmi, imkon bor, sharoit bor lekin xohish yo‘q. Bunday insonlar nima qiladi keyin, xohishi borlarni so‘ndirmoqchi bo‘ladi. Juda ko‘pchilik insonlar hamma muammolar hal etilib, hayot to‘laqonli va to‘kis bo‘lishini orzu qiladi. Lekin muammolar hayotimizning muhim qismi bo‘lib qolaveradi. Shu boisdan muammolardan qutilishga emas, ularning mohiyatini anglashga harakat qilishimiz kerak.

Hech narsa tasodifiy emas, biz borliqning ajralmas qismimiz va u bizga muntazam muammolar shaklida xabar yuboradi. Bizning vazifamiz shu habarni o‘qish. O‘zingizga-o‘zingiz savol bering: Bu muammo menga nima demoqchi? Mening fikrlarim haqida nima deydi? Ishonchlarim, hatti-harakatlatim, hayot tarzim haqida-chi? Diqqat qiling, o‘ylang, muammoning asl sababini topa olasizmi? Agar har doim o‘zingizga rahmingiz kelsa va qiyinchilik oldida qo‘lni yuvib qo‘ltiqqa ursangiz, sizga atalgan muhim xabarni rad etgan bo‘lasiz.

Aynan hozir sizni qaday imkoniyat kutib turibdi? Ularni izlamaguncha hech nimaga erisha olmaysiz. Juda kamdan-kam hollarda u sizni quchoq ochib kutib oladi. Ko‘pincha imkoniyatlar muammo va tashvish ortida berkinib turadi.

Chekinish – mag‘lubiyat, ko‘r-ko‘rona jang qilish – mag‘lubiyat, muammoni yashirish – mag‘lubiyat.

Muzaffar Maxamatkarimov

Muammolarni tadqiq etishni boshlang va ular sizni kutilmagan sovg‘alar bilan siylaydi:

 O‘tmishdagi muammo va hafagarchiliklarni unuting. O‘tmishdagi xato va kamchiliklar, alam va nafrat bilan hozirgi shirin baxtingizni baxtsizlikka aylantirmang. Qisqacha qilib aytganda o‘tmish bilan emas, hozirgi kun bilan yashang. Shunchakki, unuting!

 Muammolar oldida esankiramang. Bilib qo‘ying, muammo – muammo emas, haqiqiy muammo – sizning unga munosabatingizda. Sizni yaxshi kunlar, baxtli lahzalar kutmoqda. Bunga ishoning. Muammolar oldida eankiramang va qarshisida gavdangizni tik tuting.

 Muammolar haqida gapirishni bas qiling. Boshqalar “muammo” deyishganda, siz “imkoniyat” haqida gapiring. Muammolar haqida ko‘p o‘ylash va gapirish sizning hayotingizga yangi muammolarni paydo bo‘lishiga sabab bo‘ladi.

 Muammo aslida bizga kerakdir. Muammolar bizga yangi darajaga chiqishimmizga yordam beradi. Yangi marralarni egallashimiz, ulkan cho‘qqilarni zabr etishimiz uchun zamin yaratadi. Mayda muammolar mayda odamlarda, ulkan muammolar esa, katta odamlarda bo‘ladi. Sizda muammo bormi demak, siz boshqalardan ko‘ra ancha oldindasiz.

 Muammo bu bir imkoniyat. Muvaffaqiyatli odamlar o‘z maqsadlariga erishishda qat’iydirlar, har qanday qiyinchiliklarni muammo sifatida emas, balki hal qilinishi kerak bo‘lgan vazifalar sifatida qabul qiladilar. Muammo va tashvish – bu sizga berilgan imkoniyat.

 Muammolardan to‘g‘ri xulosa chiqaring. Biz muammolarni yomon ko‘ramiz. Aslida esa, hayotimmizda bo‘ladigan muammolarni hal qilish orqali yana ham o‘samiz, hayotimmiz osonlashishi mumkin.

 Tabassum qiling. Sizda muammo bor degani, bir o‘zingiz butun dunyo tashvishlarini olib yuribsiz degani emas. Dunyoga tabassum bilan boqing. Shunda dunyo ham sizga tabassum bilan boqadi.

Agar biror bir muammoga duch kelsangiz, quyidagilarni eslang va shukr qiling! Agar shularga qalban tafakkur qilsangiz, muammo ancha yengillaganini his qilasiz:

 Har qanday muammo vaqtinchadir;

 Bu mening taqdirimda yozilgan ekan, shuning uchun sodir bo‘ldi va boshqacha bo‘lishi mumkin ham emas;

 Mendan ham og‘ir ahvoldagi qancha-qancha odamlar bor, axir mening ahvolim ulardan yaxshiroq-ku;

 Bundan ham battarrog‘i bo‘lishi mumkin edi;

 Agar bunga sabr qilsam, Alloh meni yaxshilik bilan mukofotlaydi.

Ko‘pchilik muvaffaqiyatga o‘tkir aql sohibi ekanligidan erishmaydi. Hammasi oddiy, to‘g‘ri munosabat va harakat – bu sizlarni baxtga yetaklovchi yo‘l. Ro‘y berayotgan voqealarga to‘g‘ri yondashing va unutmang – siz muammo bor deb o‘ylashngizgina, u haqiqata mavjud bo‘ladi. Hayot murakkabliklarga to‘la, muammo qidirsangiz ular juda ko‘p. Dunyoga ijobiy ko‘z bilan boqing!

Adabiyotlar:

1. V.M.Karimova Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot “Universitet-nashriyoti” Toshkent-1999

2. E.G‘.G‘oziyev Psixologiya “O‘qituvchi nashriyot-mabaa ijodiy uyi” Toshkent-2008

3. S.M.Kozimov (2022). Hayot davomida yuzaga keladigan muammolarni yengishga psixologik yondashuv. *Моя профессиональная карьера*, 6(23), 811-816.

4. Djon Kexo G‘ayriixtiyoriy ong mo‘jizalari

5. https://president.uz/oz/lists/view/4057

XORIJDA BO‘LAJAK PSIXOLOGLARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MASALALARINING O‘RGANILGANLIGI

Akmal Yusufovich Axmedov
Farg’ona davlat universiteti Pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
O‘zbekiston Telefon:+998 (91) 686-89-21
akmal0086ahmedov@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada bo’lajak psixologlarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish maslalarining xorijiy olimlar tomonidan o’rganilganligi yoritilgan.Shuningdek bo’lajak psixologlarning oliy ta’lim jarayonida kommunikativ kompetentligini rivojlantirish maslalari muxokama qilingan**.**

Kalit so‘zlar: kommunikativ, kompetentlik, kommunikativ kompetentlik, oliy ta’lim, kommunikativ bilim, muloqot,qobiliyat

Аннотация: В статье освещается изучение зарубежными учеными вопросов развития коммуникативной компетентности будущих психологов.Обсуждались также вопросы развития коммуникативной компетентности будущих психологов в процессе высшего образования.

Ключевые слова: коммуникативная, компетенция, коммуникативная компетентность, высшее образование, коммуникативное знание, общение, способность

Abstract: The article covers the study of the problems of the development of communicative competence of future psychologists by foreign scientists.Also, the problems of developing communicative competence of future psychologists in the process of higher education are emphasized.

Key words:ommunicative, competence, communicative competence, higher education, communicative knowledge, communication, ability

Kirish Zamonaviy jamiyatda kommunikativ kompetentsiya yuqori professional darajadagi asosiy tarkibiy qismlardan biriga aylandi. O‘qituvchi - psixolog kasbi uchun kommunikativ kompetentsiya shaxsiy muvaffaqiyat, raqobatbardoshlik va shaxsiy qoniqish bog'liq bo‘lgan etakchi kasbiy xususiyatdir.

Zamonaviy bitiruvchi nafaqat muloqotning turli tomonlari va jihatlari haqida ma'lum bilimlarga ega bo‘lishi kerak, balki bu bilimlarni real vaziyatlarda qo‘llash usullarini, o‘zaro tushunish va kasbiy faoliyatning yuqori natijalariga erishish uchun ularni aniq ko‘nikma va qadamlarga aylantirishi kerak, ya'ni. muloqot qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak.

Muloqot shaxsning kasbiy malakasini oshirishning ajralmas qismidir. Muloqot jarayonida xabarlar bir-biri bilan aloqada bo‘lgan ikki yoki undan ortiq shaxslar tomonidan almashiladi va

sharhlanadi, bu o‘zaro tushunishga olib keladi. Kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishning yuqori darajasi shaxsning o‘zini o‘zi shakllantirish jarayonini ta'minlaydi, o‘z-o‘zini rivojlantirishga, muloqotga kirishgan odamlarning o‘zaro ta'siriga, shaxsning kommunikativ qobiliyatlari va ko‘nikmalarini rivojlantirishga, shaxsiy muammolar va nizolarni hal qilishga yordam beradi. Bo‘lajak o‘qituvchi-psixologlarning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga hissa qo‘shadigan kommunikativ qobiliyatlarikasbiy faoliyat quyi tizimining asosiy tarkibiy qismidir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Xorijiy pedagogika va psixologiya faniga oid adabiyotlarda kommunikativ kompetentsiyaning bir qator ta'riflari mavjud.

"Kommunikativ kompetentsiya" tushunchasi birinchi marta A.A Bodalev va ichki resurslar (bilim va ko‘nikmalar) mavjud bo‘lganda boshqa odamlar bilan samarali aloqalarni o‘rnatish va qo‘llab-quvvatlash qobiliyati sifatida talqin qilingan.

V.N.Kunitsina Kommunikativ kompetentsiyani shunchaki "muloqot muvaffaqiyati" deb belgilaydi. V.I. Jukovning fikriga ko‘ra, kommunikativ kompetentsiya - bu "shaxs sifatida uning odamlar bilan muloqot qilishda yoki "odamlar bilan kerakli aloqalarni o‘rnatish va qo‘llab-quvvatlash qobiliyatida" namoyon bo‘ladigan psixologik xususiyatdir. Kommunikativ kompetentsiya tarkibi insonda kommunikativ jarayonlarning muvaffaqiyatli kechishini ta'minlaydigan bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plamini o‘z ichiga oladi.

I. N. Zotovaning so‘zlariga ko‘ra, kommunikativ kompetentsiya-bu uchta tarkibiy qismdan iborat bo‘lgan murakkab tizim: hissiy-motivatsion, kognitiv va xulq-atvor komponentlaridan iborat. Hissiy va motivatsion komponent ijobiy aloqalarga bo‘lgan ehtiyojlar, kompetentsiyani rivojlantirish motivlari, o‘zaro hamkorlikning "muvaffaqiyatli” bo‘lish uchun semantik munosabatlar, shuningdek, aloqa qadriyatlari va maqsadlari bilan shakllanadi.

Kognitiv komponentga inson munosabatlari sohasidagi bilimlar va o‘quv jarayonida olingan maxsus psixologik bilimlar, shuningdek, ma'nolar, ijtimoiy-pertseptiv qobiliyatlar, kommunikativ potentsialni shakllantiradigan shaxsiy xususiyatlar kiradi. Xulq-atvor darajasida bu shaxslararo o‘zaro ta'sirning optimal modellarining individual tizimi, shuningdek, kommunikativ xatti-harakatlarning sub'ektiv nazorati L.A.Petrovskaya kommunikativ kompetentsiya turli xil psixologik masofalarda - ham uzoqda, ham yaqinda aloqa o‘rnatishga tayyorlik va qobiliyatni nazarda tutadi. Qiyinchiliklar shaxsning tabiati va vaziyatning o‘ziga xosligidan qat'i nazar, ulardan har qandayiga egalik qilish va uni hamma joyda amalga oshirish bilan bog'liq bo‘lishi mumkin. Psixologik pozitsiyalarni adekvat o‘zgartirishda moslashuvchanlik vakolatli muloqotning muhim ko‘rsatkichlaridan biridir.

Muhokama:Kommunikativ kompetentsiyani o‘rganuvchi turli xorijiy mualliflarning ishlarini tahlil qilish natijasida ushbu ishlarda kommunikativ kompetensiyaga turli ta’riflar berilgan degan xulosaga kelish mumkin. Biroq, bu xilma-xillik orasida quyidagi tarkibiy qismlar aniq ajralib turadi:

- kommunikativ bilim;
- aloqa maxorati;

Kommunikativ bilim - bu muloqot nima ekanligi, uning turlari, bosqichlari, rivojlanish qonuniyatlari haqida bilimdir. Bu qanday aloqa usullari va usullari mavjudligi, ular qanday ta'sir ko‘rsatishi, ularning imkoniyatlari va cheklovlari haqida bilimdir. Bundan tashqari, qaysi usullar turli odamlar va turli vaziyatlar uchun ishlashini bilishdir. Bu soha, shuningdek, u yoki bu muloqot qobiliyatlarining rivojlanish darajasi va qaysi usullar o‘z faoliyatida samarali ekanligi va qaysi biri samarali emasligi haqidagi bilimlarni o‘z ichiga oladi.

Muloqot qobiliyatlari: nutq qobiliyatlari, tashqi va ichki ko‘rinishlarni uyg'unlashtirish qobiliyati, fikr-mulohazalarni qabul qilish qobiliyati, muloqot to‘siqlarini bartaraf etish qobiliyati.

Interfaol ko‘nikmalar: demokratik asosda muloqotni qurish, qulay hissiy va psixologik muhitni yaratish qobiliyati, o‘zini o‘zi boshqarish va o‘zini o‘zi boshqarish qobiliyati, kasbiy etika va odob-axloq qoidalari va qoidalariga amal qilish qobiliyati, faol tinglash qobiliyatlari va ijtimoiy-pertseptiv qobiliyatlar guruhi: muloqotda suhbatdoshining xatti-harakatlarini adekvat idrok etish va baholash, uning holatini, istaklari va xatti-harakatlarining motivlarini og'zaki bo‘lmagan signallar

orqali tan olish, boshqasining adekvat qiyofasini yaratish qobiliyati, ijobiy taassurot qoldirish qobiliyati.
Kommunikativ qobiliyatlar kommunikativ faoliyat talablariga javob beradigan va uning tez va muvaffaqiyatli amalga oshirilishini ta'minlaydigan shaxsning individual psixologik xususiyatlari sifatida.
Kommunikativ kompetentsiya - bu vaziyatga moslashish va og'zaki va og'zaki bo‘lmagan aloqa vositalaridan foydalanish erkinligini, boshqa shaxsning ruhiy holatini va shaxsiyatini etarli darajada aks ettirish, uning harakatlarini to‘g'ri baholash, ularning asosida xulq-atvor xususiyatlarini bashorat qilish qobiliyatini ta'minlaydigan ajralmas shaxsiy sifatdir.O‘qituvchi-psixolog kasbidagi kommunikativ kompetentsiya kommunikativ jarayonning samarali oqimini, shaxslararo o‘zaro ta'sirning ma'lum holatlarida samarali kommunikativ harakatni qurishni, professional muhitda muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsatishni ta'minlaydi.
Bo‘lajak o‘qituvchi - psixologlarning kommunikativ sohasini rivojlantirishning psixologik shartlari va istiqbollari kasbiy tayyorgarlik jarayonida shaxsning mavjud kommunikativ fazilatlarini takomillashtirish va uning kommunikativ salohiyatini kengaytirish bilan bog'liq. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kommunikativ kompetentligini rivojlantirish oliy ta’lim jarayonida samarali bo‘ladi, bunda ma'lum kommunikativ shartlar allaqachon shakllangan, to‘liq rivojlanish uchun poydevor yaratilgan, ammo ayni paytda ularni yanada takomillashtirish uchun bilim va salohiyat yetarli.

Natijalar: Oliy ta’lim rivojlanishining hozirgi bosqichida talabalarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini psixologik qo‘llab-quvvatlashning turli texnologiyalari ishlab chiqilib, universitetlar faoliyatiga keng joriy etilmoqda. Talabalarga ta'lim berishda shunday shart-sharoitlarni yaratish kerakki, ularning har biri kommunikativ ko‘nikmalarni o‘rganish, kommunikativ-malakali mutaxassis bo‘lish, kommunikativ-nutq faoliyatiga ega bo‘lish zarurligini his qilishi kerak. Bu unga o‘zi, boshqa odamlar haqida chuqur bilimga ega bo‘lishga va shu bilimlar asosida yangilarini yaratishga, ularni o‘zi allaqachon professional bo‘lgan holda duch kelishi kerak bo‘lgan haqiqat bilan muvofiqlashtirishga imkon beradi.
Bo‘lajak o‘qituvchi -psixologlarni tayyorlaydigan ta'lim muassasalarining e'tiborini kasbiy tayyorgarlikning mashg'ulotlar, rolli o‘yinlari, kommunikativ mashqlar kabi shakllari tobora ko‘proq jalb qilmoqda. Ma'ruza darslarida qabul qilingan nazariy tushunchalardan farqli o‘laroq, faol o‘qitish usullari jarayonida shaxsning individual xususiyatlariga va uning kommunikativ qobiliyatiga asoslangan o‘zaro ta'sirning eng samarali usullari shakllanadi.
Oliy ta’lim talabalari o‘rtasida muloqot ko‘nikmalarini quyidagi shartlar asosida, muvofiqlashtirilishi mumkin:
a) ularga quyidagilar kiradi:
-talabalar bilan o‘quv va kasbiy faoliyatning har qanday shaklini amalga oshirishda pedagoglar tomonidan ushbu qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadini majburiy belgilash;
-talabalarni pedagogika va psixologiya fanlariga oid kurslarda muloqotning ilmiy va nazariy asoslari bilan tanishtirish;
-sinfda faol ijtimoiy-psixologik ta'limning turli shakllaridan foydalanish;
-psixologiya fanlar doirasida ixtisoslashtirilgan kurslarda talabalarning ishtiroki;
-talabalarni kengroq ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiritish: muloqotga bo‘lgan ehtiyojni shakllantirish;
b) ular:
- xushmuomalalik, o‘ziga ishonch, qat'iyatlilik, o‘z fikrini himoya qilish qobiliyati kabi shaxsiy fazilatlarning mavjudligi;
-ijobiy o‘z-o‘zini munosabatni rivojlantirish, o‘z o’rnini his qilish;
-muloqotga ehtiyoj.
Rivojlangan kommunikativ qobiliyat va ko‘nikmalar talabaga muloqot qiyinchiliklarini yengishga yordam beradi, kasbiy faoliyatdagi keyingi muvaffaqiyatni belgilaydi va o‘sishiga yordam beradi.

Xulosa. Shunday qilib, bo‘lajak o‘qituvchi-psixologlarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirish – bu universitet o‘quv faoliyati jarayonida ushbu maqsadli, izchil va sifatli o‘zgartirishning dinamik jarayoni. Bugungi kunda talabalarning kommunikativ qobiliyatlarini

maqsadli rivojlantirish uchun turli xil vositalar mavjud. Asosan, bu shaxsiy rivojlanish texnologiyalaridan foydalanishni o‘z ichiga olgan treninglar, shuningdek, universitetda o‘qish davri uchun mo‘ljallangan jamoaviy faol ijtimoiy ta'lim, dasturlar va maxsus kurslar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.Андреева Г.М. Социальная психология. - М.: Аспект Пресс, 1996. 376 б

2.Асмолов А.Г. Психология личности. - М.: МГУ, 1990. 186 б

3.Бодалев А.А. Психология общения. - М.: Изд-во Воронеж:НПО«МОДЭК», 1996. 71 б

4.Ван Дейк Т.А. Язык, познание, коммуникация. - М.: Прогресс, 1989. 112-113 б.

5.Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика, 2003. – №10. – 51 б

6.Василейский С. Лекционное преподавание в высшей школе. Краткий исторический очерк, его психолого-педагогические основы и общая характеристика. – Горький, 1959. 24 б

7.Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация: учебник. - М.: ИНФРА-М, 2001 167 б

8.Шибутани Т. Социальная психология.- Ростов н/Д:Феникс, 1999. 342 б

9.Столяренко Л.Д. Основы психологии. – Ростов н/Д.: Изд. «Феникс», 1995. - 538 б.

10.Т.В. Матвеева Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика – М.: Флинта: Наука, 2003. – 89 б

11.Жуков Ю.М., Петровская Л.А., Соловьёва О.В. Введение в практическую и социальную психологию. - М.: Смысл, 1996. 243 с

12.Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация Пер. с англ. В.И. Белопольского. – М.: Когито-Центр, 2002. 8 б.

13.Рузметова М.Ш. О деятельностном содержании компетентностного подхода в обучении иностранному языку учащихся общеобразовательных школ // Молодой учёный. – 2013. - №6. С. 724 б

14.Руденский Е.В. Социальная психология: Курс лекций. - М.: ИНФА-М; Новосибирск: ИГАЭиУ, 1997. 224 б

15.Казарцева О.М. Культура речевого общения: Теория и практика обучения. - М.:Флинта-наука,1999. –61 с.

16.Льюис Д. Тренинг эффективного общения. - М.: Академический проект, 2002. – 66 с.

Социальная психология и этика делового общения / под ред. В.Н. Лавриненко. - М.: ЮНИТИ, 1995. – 69 с.

17.Садчикова Я.В, Беккер И.Л. Формирование межкультурной компетентности студентов нелингвистических факультетов вуза в процессе обучения иностранному языку // Педагогическое образование и наука, 2008, №4. 127 б

18.Петровская Л.А. Компетентность в общении. – М.: Изд-во МГУ,1989. –12 с.

19.Емельянов Ю.Н. Обучение паритетному диалогу. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1991. –53 с.

20.Чанышева Г.Г. О коммуникативной компетентности// Высшее образование в России. – 2005. – №2. – 104 с

21.http://www.gov.uz (ЎзР ВМ ва Президентининг қарор ва фармойишлари).

22.http://www.edu.uz (ЎзР Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг расмий веб сайти).

23.http://vak.uz (ЎзР ОАКнинг расмий веб сайти).

24.http://www.pedagog.uz (ТДПУ нинг расмий веб сайти).

25.http://www.istedod.uz (Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Истеъдод” жамғармаси сайти).

26.http://socpedagogika.narod.ru (ижтимоий педагогика бўйича сайт).

27.http://rc.nsu.ru/ (Педагогический журнал).

28.http://www. ziyonet. uz

YUQORI SINF O‘QUVCHILARI VA TALABALARDA SALOMATLIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH VA O‘QUVCHILARDA CHARCHASHNI OLDINI OLISH VOSITALARI

U. B. Shaniyazov
O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti Nukus filiali dotsenti b.f.n., PhD
M.M.Xolboyeva
Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi, “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada umumta’lim maktablari o‘quvchilari hamda OTM talabalarida salomatlik madaniyatini shakllantirishning zamonaviy yo‘llarini amalga oshirish nazariyasi va amaliyotini umumlashtirishga yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, salomatlik madaniyatini shakllantirishning ahamiyati va bunda vorisiylikni ta’minlashning tashkiliy-pedagogik shartlari xususida so‘z yuritilgan. Maqolada maktab o‘quvchilarini dars jarayonida charchab qolish orqali darsga qiziqishini pasayishini oldini olish uchun dars jarayonida quvnoq daqiqalarni hamda har hil harakatli o‘yinlarni o‘tkazish bilan o‘quvchilarning darsda faolligini oshirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim tizimi, salomatlik madaniyati, o‘quvchi yoshlar, vorisiylik.

Mamlakatimiz pedagogika fani va ta’lim tizimi oldiga strategik jihatdan muhim vazifa qo‘yilgan bo‘lib, u ta’limning maktab o‘quvchilari va talabalar salomatligini izdan chiqarish emas, balki saqlash hamda rivojlantirishga yordam berishi uchun barcha shart-sharoitlarni yaratishdan iborat. Bunday holatda o‘quvchilarda ularning hayotdagi orzu-istaklarini ro‘yobga chiqara olishlari uchun zamin hozirlaydigan salomatlik madaniyatini shakllantirishning ijtimoiy hamda pedagogik ahamiyati nihoyatda ortadi. Salomatlik bu tabiatning bergan eng katta va betakror tuhfasidir. Sog‘lom odam avvalo o‘z hayotini, turmush tarzini to‘g‘ri baholay oladi va atrofidagilarni ham shunga da’vat etadi. Insonni o‘z orzu maqsadlariga, intilishlari va muvaffaqiyatlariga erishishida uni to‘g‘ri fikrlashi, o‘z faoliyatini to‘g‘ri tashkil eta bilishi muhim. Bu insondan katta irodaviy zo‘r berishni, o‘z ustida ishlash va nazoratni talab etadi. Sog‘lom turmush tarzi va ruhiy salomatlik odamning tabiiy va organik ehtiyojiga aylanishi lozimki, u ushbularga ongli, ixtiyoriy tarzda butun hayoti mobaynida rioya etmog‘i lozim.

Yosh avlodda salomatlik madaniyatini shakllantirishning muhim omili ta’limda izchillikni, boshqacha aytganda, vorisiylikni ta’minlashdir. Olim, ilmiy o‘quvchilar faolligi davomiyligi 16-18 daqiqani, 35 daqiqali, uzluksiz, mashg‘ulot, ish, qobiliyati keskin, pasayadi, shiddatliligi, 37 %,voz kechish, tayyor, ko‘rish, eshitish, organ, tana, muskullar, umurtqa pog‘onasi, qo‘l kafti, muskullar, ko‘proq charchaydi, jismoniy, mashq, charchash,nisbatan kamaytiradi, o‘quvchilar diqqati.

Tadqiqotning uslubiyati va tashkil etilishi. Bunda o‘quvchilarning salomatlik madaniyatini shakllantirish nuqtai nazaridan ta’lim mazmuniga, o‘smirlar va o‘quvchi yoshlarda salomatlik madaniyatini shakllantirishning zamonaviy yo‘llarini amalga oshirish nazariyasi va amaliyotini umumlashtirishga yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, solishtirish-qiyoslash, intervyu shaklidagi so‘rov usullaridan foydalanilib, olingan natijalar umumlashtirilgan.

Tadqiqot natijalari. Umumta’lim maktablaridan kasb-hunar ta’limi tizimiga o‘tish davrida ko‘p hollarda yoshlar turmush tarzining salbiy tomonga keskin o‘zgarishi kuzatiladi. Buning quyidagi sabablari bor:

- hayot faoliyatining ijtimoiy sharoitlari o‘zgaradi, maktab o‘quvchisining mehnat, dam olish va ovqatlanish tartibi buzilishi tufayli ruhiy-hissiy zo‘riqish yuzaga keladi, yangi sharoitga moslashish hammada ham silliq kechmaydi;
- o‘quv yuklamasi ortadi;
- salomatlikning izdan chiqishi uchun qulay sharoit paydo bo‘ladi (sigaret, nos chekuvchi, hatto spirtli ichimliklar iste’mol qiluvchilar soni 2-2,5 barobar ortadi);
- o‘qishning ish bilan qo‘shib olib borilishi (1, 2-bosqichlardayoq talabalarning ko‘pchilik qismi ishlay boshlaydi);
- kamharakatlik, ya’ni yoshlar harakat faolligi darajasining pasayib borishi (o‘quvchi va talaba yoshlarning 80% qismi kamharakat, bunga asosan monitorga oid zararli odatlar sabab).

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, talabalarning ko‘pchiligida salomatlik madaniyati asoslarining o‘zi yo‘q: ular sog‘lom turmush tarzining zarurligini anglaydilaru, ammo salomatlikni saqlash va rivojlantirish ko‘nikmalarini egallamaganlar, zararli odatlarga ruju qo‘yganlar bor, faqatgina 30-35% qismi esa tashkillashtirilgan harakat faolligiga, jismoniy tarbiya va sport bilan shug‘ullanishga ijobiy qaraydilar.

Yuqori sinf o‘quvchilari va talabalarning salomatlik madaniyatini shakllantirishda izchillikni ta’minlaydigan tashkiliy-pedagogik shartlar majmuasi, fikrimizga ko‘ra, quyidagicha bo‘lishi kerak:

1. Ta’lim tashkilotida salomatlikni saqlashga qaratilgan muhitni yuzaga keltirish. Bu shartning amalga oshirilishi o‘quv yuklamalarini maqbullashtirish vositalaridan foydalanish, o‘quv kuni davomida o‘quvchilarning harakat faolligini tashkil etish, qulay ruhiy iqlim yaratish, o‘quv jarayoniga salomatlikni saqlovchi texnologiyalarni joriy etishni ko‘zda tutadi.

2. O‘quvchilar jismoniy tarbiyasini sportlashtirish. Bir qator tadqiqotchilarning ishlari asosida shakllantirilgan mazkur shart bo‘yicha jismoniy tarbiya sohasiga ijodiy tarzda sport elementlari kiritiladi (3).

3. O‘quvchilar jismoniy holatini baholash. Sport bilan shug‘ullanuvchi yoshlar organizmida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlarni muntazam ravishda nazorat qilib, baholab borish ularga berilayotgan jismoniy yuklamalarni maqbullashtirish uchun zarurdir.

4. Shaxsning salomatlik madaniyatini shakllantirish masalalarida pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini oshirish.

5. O‘quvchilar salomatligini saqlash va rivojlantirishning alohida yo‘llarini ishlab chiqish. Bunda o‘quvchilar jismoniy holatini tekshirib borish natijalari hamda pedagoglarning ish tajribasiga tayaniladi.

Yuqorida sanab o‘tilgan shartlar asosida umumta’lim maktablarining yuqori sinf o‘quvchilari va talabalarning salomatlik madaniyatini shakllantirishda izchillikni ta’minlash turli darajadagi ta’lim muassasalari orasida hamkorlikni rivojlantirish, ularning yagona maqsad yo‘lidagi kuchlarini birlashtirish asosida samarali amalga oshirilishi mumkin. Maktab o‘quvchilarining asosiy diqqati va e’tibori ko‘p hollarda o‘yinga qaratilgan bo‘ladi. Lekin ba’zida uzoq vaqti harakatsiz bo‘lishi, maktabda ko‘p vaqt o‘tirgan holatda bo‘lishi, oyoq uchlarida, qorinda tos suyaklarida qonning to‘xtab qolishiga olib keladi. Bosh miyaning qon bilan ta’minlanishi yomonlashadi, bu esa asab hujayralariga ta’sir etib ish faoliyatiga salbiy ta’sir etadi, natijada bola diqqatliligi buziladi. Bola charchaydi, ish qobiliyati pasayadi. U mashg‘ulotlarga qiziqmay qoladi, fikri tarqoq bo‘lib, o‘quv fanlarini o‘zlashtira olmaydi. Aqliy va jismoniy mashg‘ulotlarni mohirona qo‘llash va o‘ta charchashni oldini olish o‘qituvchi ish usullarining ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda muhimi deb hisoblanadi. Olimlar ilmiy asosda shu narsani tasdiqlashdiki, o‘quvchilar masalan 1-sinf o‘quvchilari faolligining davomiyligi 16-18 daqiqani tashkil etadi. 35 daqiqali uzluksiz mashg‘ulotdan so‘ng ish qobiliyati keskin pasayadi. Ish shiddatliligi 37 % ga uning sifati esa 50 % ga kamayadi. Bunda yarim sinf o‘quvchilari ishdan voz kechishga tayyor bo‘ladilar. Shu bilan bir qatorda ta’kidlangandek, dars vaqtida ko‘rish va eshitish organlari, tana muskullari, ayniqsa aniq bir holatda bo‘lgan umurtqa pog‘onasi qo‘l kafti muskullari ko‘proq charchaydi. Shu davrda o‘tkaziladigan quvnoq daqiqasiga oid to‘g‘ri tanlangan 2-3 ta jismoniy mashq charchashni nisbatan kamaytiradi, o‘quvchilar diqqatini yaxshilaydi, ish qobiliyatini oshiradi. Dars jarayonida quvnoq daqiqasini o‘tkazish sog‘lomlashtirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, davolash gimnastikasi sifatida umurtqa suyaklarini qiyshayishini oldini oladi. Quvnoq daqiqalar qo‘l, tana, oyoq, bosh uchun 3-4 ta mashqdan iborat bo‘lib, bu mashqlar murakkab bo‘lmasligi lozim. O‘quvchilarning ish faoliyatiga mos ravishda 1-2 minut davomida mashqlarni o‘tirgan yoki turgan holda bajaradilar. Umum ta’lim maktab dars jarayonida o‘tkaziladigan quvnoq daqiqasini o‘tkazish borasida ancha tajribalarga egamiz. Uni o‘tkazish usullari turlichadir. So‘nggi yillarda dars jarayoni samaradorligini oshirish uchun quvnoq daqiqasini ritmik gimnastika tariqasida o‘tkazish orqali erishilmoqda. «Chip – chip jo‘jalarim», «dvajde dva chetiri» kabi qo‘shiqlar 2-3 daqiqa davomida bolalarga katta quvonch bag‘ishlaydi va harakatga bo‘lgan talablarini qondiradi. Lekin dars jarayonida quvnoq daqiqasini o‘yin tariqasida o‘tkazilishi o‘quvchiga yanada ko‘proq quvonch bag‘ishlaydi. Qisqa o‘yin vaqtida bir qancha turli harakatlarni bajarish mumkin; burilish, cho‘zilish,

uzatish va h.k. O‘yin yuksak hissiyot bilan o‘tkaziladi. Masalan, «Man etilgan mashq» diqqatni jalb etishga mo‘ljallangan. «Man etilgan mashq», demak shu mashqni bajarish mumkin emas. Masalan, oldinda qo‘llarni oldinda chapak chalish man etilgan. O‘qituvchi bolalarni turli mashqlarni tez-tez bajarishga chaqiradi: qo‘llar tepaga, qo‘llar bosh orqasida, qo‘llar elkada, qo‘llar belda, qo‘llar oldinda deb tezda chapak chaling deb buyruq beradi. Chapak chalganlar yutqazadi. Mashq 2-3 marta takrorlanadi. Harakatlarning tez, hissiyot va shijoat bilan bajargan bolalar o‘z o‘yinlaridan mamnun bo‘lib, yuzlarida xursandchilik seziladi. Dars davom etadi. Ikkinchi o‘yin «Svetofor». O‘qituvchida «Svetofor» chiroqlarini ifodalovchi uch xil rangdagi shakllar. O‘qituvchi bu shakllarni pastga berkitadi. Ixtiyoriy shakl ko‘rsatilganda bolalar shu rangga mos ko‘cha harakati qoidalariga rioya qilgan holda harakat qiladilar. Oldindan kelishilgandek, yashil rangda yugurishni, sariq rangda harakatning sekinlashishini – joyida turib yurishni bajaradilar, qizil rangda esa o‘z joylariga o‘tiradilar. O‘qituvchi bu shakllarni to‘satdan avval sekinroq, so‘ngra o‘zlashtirish darajasiga tezroq ko‘rsatiladi. Quvnoq daqiqalar kompleksi mashqlarni obrazli qilib o‘tish ham bolalarga qiziqarli va katta xissiyot baxsh etadi. «Gimnastik devor bo‘ylab tirmashib chiqish» mashqida bolalar qo‘llarini navbatma – navbat yuqoriga ko‘tarib, arqonga tirmashib chiqishni ifodalaydi. «Shamol» mashqi – bolalar partada o‘tirgan holda yoki partadan chiqib turgan holda qo‘llarini yuqoriga ko‘tarib, shamolda qimirlayotgan daraxtlar kabi o‘ng va chap tomonga egiladilar. «Boks» mashqi – bolalar partada o‘tirgan holda o‘ng va chap qo‘llari bilan oldinga harakatlantiradilar (uradilar). «Pahlavon» mashqi – qo‘llar mushtlashgan holda tirsaklar bukilgan. Ikki pudli toshni ko‘targandek tasvirlab, qo‘llar navbatma – navbat yuqoriga harakatlantiriladi. Umuman, bu na’muna qilib tavsiya etilgan mashqlarni boshqa mashqlar bilan moslashgan holda harakat tezligini o‘zgartirib bajarish mumkin. Ular bolalar tomonidan zo‘r qiziqish va hissiyot bilan bajariladi. Bu o‘yinlarning hammasi qisqa muddat ichida bo‘lsa ham, yoqimli shodlik baxsh etadi. Quvnoq daqiqalarni uy sharoitida o‘tkazish salomatlikni saqlash va mustahkamlash uchun yana qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Bolalar uyda yozib, o‘qib charchaganlarida 3-4ta jismoniy mashqlarni 2-3 daqiqa davomida bajarishlari maqsadga muvofiqdir.

Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilinishini avvalo to‘g‘ri fikrlashdan boshlash lozim. Bizni fikr yuritishimiz, o‘z hayotimizga to‘g‘ri munosabat bildirishimiz, ertangi kundagi kelajagimiz uchun qayg‘urishimiz mavjud emas ekan, bu hol o‘zgalar nazoratidagi hatti-harakatimiz bilan to‘g‘rilanmaydi. Doimiy jismoniy faollik insonni kuch-g‘ayratga undash bilan birga, o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchini ham shakllantiradi. Oila muhitida ota-ona o‘zi ibrat tariqasida farzandini sog‘lom turmush tarzi va sog‘lom fikrlashi bilan tarbiyalasa, bu qadriyat bola uchun hayotining ajralmas bir qismiga aylanib qoladi. Bugungi kundagi sog‘lom hayot kechirishga jismonan va ruhan tayyor bo‘lish masalasi davlat siyosati doirasida ahamiyat berilayotgan masalalardan biridir. O‘z imkoniyatlariga xolis baho bera oladigan va hayotdagi turli qiyinchiliklarni o‘z irodasi, jismoniy mehnatlari va to‘g‘ri xulosa qila olishi bilan ruhan o‘zini o‘zi boshqarish orqali yenga oladigan kishilarda turli xastaliklarga nisbatan chidamlilik yuqori darajada bo‘ladi. Insondagi ruhiy holat mustahkam bo‘lsa, jismoniy holatini boshqarish, undan samarali foydalana olish imkoniyati kengayadi.

Adabiyotlar:

1. Должикова Р.А. Реализация преемственности при обучении и воспитании детей в ДОУ и начальной школе. / Р.А. Должикова и др. – М.:Школьная Пресса, 2008.

2. Гаркуша Н.С. Воспитание культуры здоровья современных школьников: проблемы и пути их решения. Монография. Челябинск, 2012.

3. Лубышева Л.И. Спортизация в системе физического воспитания: от научной идеи к инновационной практике. Монография. М.: НИЦ Теория и практика физ. Культуры и спорта, 2017.

4. Преемственность формирования культуры здоровья учащихся в юбразовательной среде региона. Коллективная монография. Пенза: Информационно-издательский центр ПГУ, 2006.

5. F. Xo‘jayev, K. Raximqulov, B. Nigmanov. Harakatli o‘yinlar va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma.T-2016

INTERNET VOSITASIDA TALABA O‘QUVCHILAR MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Norbekov Doston Keldibekovich
Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi

Annotasiya. Ushbu maqolada talabalarning internet vositasida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish texnologiyasini muhim shartlaridan biri amalda qo’llanilishi uchun zarur bo’lgan pedagogik shart – sharoitlar mavjudligi dolzarb masala ekanligi haqida fikrlar berilgan.

Kalit so’z: pedagogik talab, talabalar mustaqil ishi, zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyasi

Zamonaviy jamiyatda yangi g’oyalarni qidirish va yaratishga tayyor, innovatsion faoliyatga qodir bo’lgan, kasbiy jihatdan yetuk, ijodkor mutaxassislarga talab oshib bormoqda.

Mustaqil ishlar talabalarni o’qitish hamda tarbiyalashning muhim elementi hisoblanadi. Bu holda o’qituvchi bilimlar translyatoridan ta’lim oluvchilar bilish faoliyatini tashkillashtiruvchi va yo’naltiruvchi ta’limiy jarayon menejeriga aylanadi. Mustaqil ishlar samaradorligi ko’p jihatdan ularni oqilona tashkil eta olish bilan bog’liq bo’ladi. Bugungi kunga kelib zamonaviy axborot – kommunikatsiya texnologiyalari va Internetning yuksak darajada taraqqiy etishi, ushbu texnologiyalar talabalar bo’sh vaqtining asosiy qismi sarflanuvchi o’ziga xos muhit yaratayotganligi, talabalar mustaqil ishlari bajarilish jarayonida nazorat zaifligi va bu jarayonda Internetning “ko’makchi” roli talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda Internetdan oqilona foydalanish imkoniyatlarini o’rganishni taqozo qilmoqda.

Talaba o‘quvchilar mustaqil ishlarini tashkil etish jarayoniga zamonaviy axborot – kommunikatsiya texnologiyalari va Internetni jalb etish, ular imkoniyatlaridan foydalanish mavzusi bugungi kunda tadqiqotchilar orasida keng muhokama etilayotgan mavzulardan hisoblanadi. Bu boradagi tadqiqotlarning asosiy qismi chet tillarni o’qitish jarayoni va masofaviy ta’limga oiddir.

Axborot texnologiyalari asosida tashkil etilgan mustaqil ishlar, o’quv bilish faoliyatini faollashtiradi, ta’lim olganlik darajasini oshiradi, bilish faoliyati xarakteriga ijobiy ta’sir ko’rsatadi, o’qishning oqilona usullarini shakllantiradi, hissiy va psixologik qulaylik yaratadi, motivatsiyani oshiradi, bilish qiziqishini paydo qiladi, qayta aloqani ta’minlaydi; o’quv harakatlari ustidan nazoratni amalga oshiradi, aniq dastur algoritmi yordamida muammoli vaziyatlar yaratish imkonini beradi, bilishga oid va kasbiy vazifalarni hal etadi, mustaqillikni shakllantiradi.

Internet vositasida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish texnologiyasini amalga oshirishning muhim shartlaridan biri ushbu texnologiya amalda qo’llanilishi uchun zarur bo’lgan pedagogik shart – sharoitlar mavjudligi hisoblanadi. Pedagogik shart - sharoit sifatida begilangan sifatlarga ega shaxsni shakllantirish imkonini beruvchi zamonaviy axborot texnologiyalari qo’llaniluvchi maqsadga yo’naltirilgan ta’limiy jarayonni yaratish uchun zarur bo’lgan o’zaro aloqador shartlar jamlanmasi tushuniladi.

G.D.Buxarova va S.A.Starixov bunday shart – sharoitlar sifatida quyidagilarni keltirib o’tishadi:

• Bo’lg’usi pedagoglarning mustaqil ta’lim olish, tadqiqotchilik ishi uchun axborot – kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga operatsional tayyorligi;

• Aspirant va tadqiqotchilarning mustaqil ta’lim olish uchun axborotlashtirish vositalarini qo’llashga motivatsion tayyorligi;

• Mustaqil ta’lim olish va pedagogik tadqiqotlar uchun axborot –kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga refleksiv tayyorlik;

• Oliy ta’lim bitiruvchilarining kompyuterlashgan muhitda ishlashga tayyorligi;

• Bo’lajak pedagoglarning kompyuterlashtirish va axborotlashtirish sohasidagi mahorat darajasini oshirish uchun sharoitlar yaratish;

• Ta’limni axborotlashtirish jarayonini ushbu muammo bo’yicha ilmiy, o’quv va metodik adabiyotlar bilan ta’minlash.

O. D. Gnedaya o’quv predmetlari bo’yicha mustaqil ishlarni muvaffaqiyatli bajarishning quyidagi shart – sharoitlarini sanab o’tadi:

- o’quv topshiriqlarini asoslash;
- maqsad, vazifalarni aniq qo’yish;
- topshiriqni bajarish algoritmini aniqlashtirish;
- guruhiy va individual maslahatlar tashkil etish;
- hisobot shakli, natijalarni namoyish etish muddati va ish hajmini belgilash;
- topshiriqlarni individuallashtirish.

E.V. Zaxarova chet tilini o’rganishda talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishga erishish uchun quyidagi pedagogik shart – sharoitlar amalga oshirilishi zarur deya hisoblaydi:

- mustaqil ishlarning boshqariluvchi xarakteri
- mustaqil ishlarning topshiriluvchi xarakteri
- o’quv faoliyati tuzilmasida mustaqil ishlar dasturlari adekvatligi
- mustaqil ishlar predmeti ham o’quv faniga oid, ham umumo’quv bilim va ko’nikmalar bo’lishi zarur
- mustaqil ishlar uchun topshiriqlarning individuallashtirilishi va tabaqalashtirilishi
- mustaqil ishlar jarayonida turli xil faoliyat turlarining o’zaro aloqadorligi

Biz Internet vositasida talabalar mustaqil ishlarini tashkil etish texnologiyasi samarali amalga oshishi uchun quyidagi pedagogik shart –sharoitlar mavjud bo’lishi shart deya hisoblaymiz:

- Talabalarda Internetda ishlay olish kompetensiyalari shakllanganligi
- Ularda axborot iste’moli madaniyati shakllanganligi
- Ta’lim muassasasi Internetdan foydalanish uchun vosita va zahiralar bilan ta’minlanganligi
- Internet tarmog’ida o’quv fani bo’yicha ilmiy, o’quv va metodik adabiyotlar yetarliligi

Shunday qilib, talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishda Internet vazamonaviy axborot – kommunikatsiya vositalaridan foydalanish mustaqil ishlar samaradorligini oshiradi. Mustaqil ishlarni tashkil etish metodlari va shakllari, ushbu jarayon amalga oshishining pedagogik shartlariga jiddiy e’tibor qaratish bilan bir qatorda mustaqil ishlarni bajarishda talabalarning mustaqilligiga jiddiy e’tibor qaratish talab etiladi. Chunki mustaqil ishlarning samaradorlik sharti va ijro maqsadi ham aynan talabada mustaqillik shakllanishi va takomillashishi hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Tolipov O’. Q., Usmonxo’jaeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – T. : FAN, 2006.

2. Захарова Е.В. Практикум по социальной педагогике: учебное пособие. - Новосибирск. - 2003. - 160 с.

3. Бухарова Г. Д., Стариков С. А. Педагогические условия использования ИКТ // Новые информационные технологии в образование: сборник материалов. – Е. : РГППУ, 2014. – С. 42–44.

TARIX FANINI O’QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Qushmatova Madina Valijon qizi
CHDPU Tarix yo’nalishi 3-bosqich talabasi
Sa’dullayeva Mahfuza Husenovna
CHDPU O’zbekiston tarixi kafedrasi o’qituvchisi

Annotatsiya:
Maqolada o‘qitishni osonlashtirish, o‘quvchilarni ta’lim olishga qiziqtirish uchun turli metod va usullardan foydalanish muhimligi, innovatsion ta’lim texnologiyalarilaridan biri bo‘lgan o‘yin texnologiyasi va uning samaradorligi xususida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Didaktika, qonun, innovatsiya, inovatsion ta’lim, ta’lim innovatsiyasi, tarbiya, texnologiya.

Abstract:

The article discusses the importance of facilitating teaching, the importance of using a variety of methods and techniques to engage students in learning, game technology as one of the most innovative learning technologies, and its effectiveness.
Keywords: Didactics, law, innovation, innovative education, educational innovation, education, technology.

Zamonaviy pedagogikaning asosiy muammolaridan biri bu bolalarning bilim olishga intilishlari va qiziqishlarining pastligidir. Bolalarni bilim olishga majbur qilish kerakmi? - degan savolga Buyuk Chex ma'rifatparvari Yan Amos Komenskiy o'zining "Buyuk didaktika" asarida shunday javob beradi. "Bolani zo'rlik bilan majburan o'qitmoqchi bo'lgan kishi xato qiladi. Darhaqiqat, zo'rlik bilan nimani hal qilish mumkin? Agar ishtaha tortmagan paytda ovqatni zo'rlab yeyilsa, bunday ovqat kishining ko'nglini aynitadi, qustiradi, hech bo'lmaganda oshqozonni buzadi, kasal qiladi. Aksincha, kishi och qolib turgan paytida ishtaha bilan ovqatlanadi, yegan ovqati tez va yaxshi hazm bo'ladi. Shuning uchun ham Isokrat aytganki, "Ilmni sevsang, ko'p narsani bilib olasan". Kvintillianning fikricha: "Bilishga intilish irodaga bog'liq, majburan o'qitish mumkin emas". Demak: 1. Bolada ilmga va o'qishga barcha vositalar bilan zo'r ishtiyoq uyg'otish zarur.

3. O'qitish metodi qiyinchiliklarni bartaraf etishga yordam bersin, toki bolada norozilik tug'dirib, uni o'qishdan bezdirib qo'ymasin"[1].

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinib turibdiki, o'qitishni osonlashtirish va bolalarni ta'lim olishga qiziqtirish uchun turli metod va usullardan foydalanish barcha davrlar uchun ham dolzarb masala bo'lib kelgan. 2020 yil 23 sentyabrdan kuchga kirgan yangi tahrirdagi "Ta'lim to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 46-moddasi "Pedagog xodimlarning majburiyatlari" deb nomlanib, unda pedagog xodimlarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, o'qitish va tarbiyaning ilg'or hamda innovatsion shakllari va usullaridan foydalanishi ko'rsatib o'tilgan[2]. "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da ko'rsatilishicha, innovatsiya quyidagicha mazmun va tushunchalarga ega: "Innovatsiya (ingl. "innovationas" – kiritilgan yangilik, ixtiro)

1) texnika va texnologiya avlodlarini almashtirishni ta'minlash uchun iqtisodiyotga sarflangan mablag'lar;

2) ilmiy-texnika yutuqlari va ilg'or tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mehnatni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, shuningdek, ularning turli sohalar va faoliyat doiralarida qo'llanishi" "[3]. Amerikalik psixolog E.Rodjers o'z tadqiqotlarida innovatsion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning ijtimoiy-psixologik jihatlari, ijtimoiy munosabatlarga yangilik kiritish, bu jarayonda ishtirok etuvchi shaxslarning toifalari, ularning yangilikka bo'lgan munosabatlari, yangilikni qabul qilish, mohiyatini anglashga bo'lgan tayyorlik darajasi hamda muayyan shaxslar toifalari o'rtasidagi innovatsion xarakterga ega ijtimoiy munosabatlarning tasnifi masalalarini o'rgangan. Innovatsion ta'lim (ingl. "innovation" – yangilik kiritish, ixtiro) – ta'lim oluvchida yangi g'oya, me'yor, qoidalarni yaratish, o'zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg'or g'oyalar, me'yor, qoidalarni tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalarni shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim. Innovatsion ta'lim jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar innovatsion ta'lim texnologiyalari yoki ta'lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Ta'lim innovatsiyalari – ta'lim sohasi yoki o'quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar"[4]. Ta'lim innovatsiyalari "innovatsion ta'lim" deb ham nomlanadi. "Innovatsion ta'lim" tushunchasi birinchi bor 1979 yilda ―Rim klubida qo'llanilgan. Ta'lim innovatsiyalari bir necha turga ajratiladi. Ular:

1. Faoliyat yo'nalishiga ko'ra: pedagogik jarayonda yoki ta'lim tizimini boshqarishda qo'llaniladigan innovatsiyalar.
2. Kiritilgan o'zgarishlarning tavsifiga ko'ra: radikal, modifikatsiyalangan hamda kombinatsiyalangan innovatsiyalar.
3. O'zgarishlarning ko'lamiga ko'ra: tarmoq (lokal), modul va tizim innovatsiyalari.
4. Kelib chiqish manbaiga ko'ra: jamoa tomonidan bevosita yaratilgan yoki o'zlashtirilgan innovatsiyalar.

Ma’lumki, har qanday pedagogik va innovatsion texnologiya ta’limni rivojlantiruvchi yangi tamoyillarga asoslangan bo‘lib, u o‘quvchi-talaba shaxsini shakllantirishga yo‘naltirilmog‘i kerak. Yangi pedagogik texnologiya markazida ta’lim jarayonining rahbari hamda shu jarayonning sub’ekti va ob’ekti bo‘lgan o‘qituvchi va o‘quvchitalaba turadi. Buning uchun ta’lim jarayoni, o‘qituvchi va ta’lim-tarbiya jarayoni oldiga qo‘yilgan talablar, ta’limni tashkil etish va boshqarish tamoyillari hamda yo‘llari o‘quvchi-talabani aqliy va jismoniy jihatdan rivojlantirish usullari, u bilan hamkorlik qilish, uni o‘qish va o‘rganishga yo‘naltirish, o‘quvchitalaba shaxsiy faoliyatini to‘g‘ri tashkil etish, ular bilan muloqotga kirishish, muammo va kelishmovchiliklarni bartaraf etish, auditoriyada ijodiy, ishchanlik muhitini vujudga keltirish, o‘quvchi-talaba faoliyatini aniq va to‘g‘ri baxolash metodlari bilan qurollangan bo‘lishi lozim”[5]. Ushbu maqolada innovatsion ta’lim texnologiyalaridan biri o‘yin texnologiyalariga, uning mohiyati, zamonaviy ta’limdagi o‘rni va turlariga to‘xtalib o‘tishni maqsad qildik. Kishilik tarixiy taraqqiyotining barcha davrlarida ham o‘yin sub’ekt faoliyatining eng birinchi va muhim turi sifatida tan olingan. Binobarin, shaxs faoliyatining muhim turlari–mehnat, o‘qish bilan birga o‘yin ham uning shakllanlanishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. O’yinlar vositasida katta avlod tomonidan to‘plangan hayotiy tajriba, o‘zlashtirilgan bilim, turmush tarzi va ijtimoiy munosabat asoslari, madaniy qadriyatlar yosh avlodga izchil uzatib kelingan [4]. O’yin shaxsning tarbiyalash, rivojlantirish, unga ta’lim berish xususiyatlariga ega. Mavjud xususiyatlari tufayli o‘yinlar qadim-qadimdan xalq pedagogikasining muhim asoslaridan biri bo‘lib kelmoqda. Bevosita o‘yinlar bolalarda idrok, sezgi, xotira, tafakkur, nutqni rivojlantirishga yordam berish orqali ularni ma’naviy-axloqiy, aqliy, jismoniy va estetik jihatdan tarbiyalashga xizmat qiladi. “Maktabgacha yoshdagi bola o‘yin faoliyatida o‘qish va mehnatga tayyorlanadi. Yosh ulg‘aygan sari o‘yinning roli biroz kamayib boradi. O’yinlarning tarbiyaviy ahamiyati bolaning butun hayoti davomida saqlanib qoladi” [6]. Pedagogik maqsadda foydalanilayotgan o‘yinlar o‘yin texnologiyalari deb nomlanadi. O’yin texnologiyalari ta’lim oluvchilarni muayyan jaraènga tayyorlash, ularda ma’lum hayotiy voqe’lik, hodisalar jarayonida bevosita ishtirok etish uchun dastlabki ko‘nikma, malakalarni hosil qilishga xizmat qiladi. Ta’lim jarayoni ishtirokchilari (masalan: ta’lim oluvchilar, ota-onalar, pedagogik jamoa a’zolari, ta’lim muassasalarining rahbarlari, jamoatchilik tashkilotlarining vakili va b.) sifatida turli rollarni bajarish o‘quvchilarga pedagogik faoliyat mazmuni bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratish asosida ma’lum faoliyatni samarali tashkil etishga nazariy, amaliy va ruhiy tayyorgarlikka erishish nuqtai-nazaridan yordam beradi. Har qanday o‘yinlar kabi pedagogik jarayonlarda foydalaniladigan o‘yinlar ham o‘zining aniq maqsadi va natijasiga ega bo‘ladi. Ta’lim muassasalarida ko‘p holatlarda rolli va kasbiy xarakterga ega ishbilarmonlik o‘yinlaridan foydalaniladi. Muhimi pedagogik maqsadlarda qo‘llaniladigan o‘yinli texnologiyalarining asosini talabalarning faollik va tezkorlikka asoslangan faoliyati tashkil etadi. Pedagogik o‘yinlar yangi o‘quv materialini o‘zlashtirish, mustahkamlash, talabaning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, umumiy kasbiy tayyorgarlik ko‘nikma, malakalarini shakllantirish kabi masalalarni yechishga qaratiladi. Ular yordamida talabalar turli holatlardan o‘quv materialini tushunish, uning negizida ma’lum ko‘nikma, malaka va sifatni o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Tarix fanini samarali o‘qitishda foydalanish mumkin bo‘lgan bitta didaktik o‘yin bilan tanishib chiqamiz. “Poyga” o‘yini (O’zbekiston tarixi 7-sinf “Amir Temur - markazlashgan davlat asoschisi” mavzusi asosida): Ushbu o‘yinda o‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linib, belgilangan marraga yetib borish uchun 5 ta to‘siqni oshib o‘tishlari talab qilinadi. To‘siqni oshib o‘tish ma’lum bir kategoriyadagi savollarga javob berish orqali amalga oshiriladi.

1-to‘siq: Tarixiy yillar, asrlar bilan bog‘liq savollar.

2-to‘siq: Tarixiy geografik hududlar va ularning xaritadagi joylashuvi bilan bog‘liq savollar.

3-to‘siq: Sulolalar, hukmdorlar va tarixiy shaxslar nomlari bilan bog‘liq savollar.

4-to‘siq: Tarixiy viloyatlar va shahar nomlari bilan bog‘liq savollar.

5-to‘siq: Tarixiy atamalar bilan bog‘liq savollar bo‘ladi.

Poyga jarayonida to‘siqlardan oshib o‘tishda xatoga yo‘l qo‘ygan jamoa har bir to‘siqdagi xatosi uchun bir nafar o‘yinchisi poygadan chiqib ketish orqali jazolanadi. Savollarga tez va aniq javob

bergan hamda belgilangan marraga to‘liqroq tarkib bilan yetib borgan guruh o‘yin g‘olibiga aylanadi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, o‘yin texnologiyalarining o‘quvchilarga bir qadar erkinlik bera olishi, faol harakat va muloqotga asoslanishi, ba’zan musobaqa, bellashuv xarakteriga egaligi ular vositasida o‘quv materiallarini puxta o‘zlashtirilishi uchun zarur sharoitni yaratishga xizmat qiladi. Shuningdek, o‘qituvchi ta’lim jarayonida o‘yin texnologiyalaridan foydalangan holda mashg‘ulotlarni tashkil qilishi, dars jarayonida o‘qitishning innovatsion usullarini qo‘llash orqali o‘quvchilarni fanga bo‘lgan qiziqishlarini yanada oshirishga, belgilangan mavzularni o‘zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. O’yin texnologiyalari vositasida tashkil etilgan o‘quv mashg‘ulotlari barcha o‘quvchilarni faolligini kuchaytirishga hamda ko‘pchilik oldida o‘z fikrini erkin bayon eta olish qobiliyatini oshiradi. Bu esa har bir o‘qituvchidan ta’lim jarayonida o‘yin texnologiyalarini faol qo‘llashni taqozo etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ya.A.Komenskiy. Buyuk didaktika. O’qituvchi nashriyoti, 1975. 134-bet.
2. Yangi tahrirdagi O’zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni - http://lex.uz/
3. O’zbekiston milliy ensiklopediyasi. Zebuniso-Konigil / 4-tom. Bosh tahrir hay’ati a’zolari: M.Aminov va b. – T.: “O’zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. 169-bet.
4. N.Muslimov va boshqalar. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. “Sanostandart” bosmaxonasi. 2015. 10-11 betlar. 157-bet
5. O’quv jarayonida ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini qo‘lash yo‘llari. – T.: TDIU, 2005. 60-bet.
6. Tarbiya. Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya. Tuzuvchi: M.N.Aminov. Mas’ul muharrir: A.Majidov. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. 432-bet.
7. Usarov J. E. Formation Competence at Pupils as the Factor of Increase of Education’s Efficiency //Theoretical & Applied Science. – 2017. – T. 53. – №. 9. – C. 79-82.
8. Usarov J.E. O'quvchilarning malakasini shakllantirish Ta'lim samaradorligini oshirish omili sifatida // Nazariy va amaliy fan. - 2017. - T. 53. - №. 9. - S. 79-82.
9. Ravshanov J. F. Some methods of working with historical concepts in history lessons //Международная научно-рецензируемая онлайн конференция «Современная психология и педагогика: проблемы, анализ и результаты. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 439-443.
10. Мусурмонов Р., Мусурманова М. Ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришда инновациялар //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 3. – С. 777-783.

TASVIRIY VA AMALIY SAN’AT DARSLARIDA INNOVATSION TA’LIM METODLARINING O‘RNI

Jabbarov Rustam Ravshanovich

Nizomiy nomidagi TDPU Tasviriy san’at kafedrasi dotsent v.b.

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tasviriy san’at fani o‘qituvchilarini tayyorlashda tasviriy va amaliy san’at darslarida innovatsion ta’lim metodlarining o‘rni xaqida fikrlar yoritilgan. Ta’lim muassasalarida dars beradigan tasviriy san’at o‘qituvchilarini kasbiy mahorati qay darajada tayyorlanishi va ularni ta’lim muasasalariga malakali yetuk kadr bo‘lib borishi haqida tushunarli qilib yoritilgan.*

Kalit so‘zlar. *Innovatsiya, metod, pedagogik asoslar, urf-odatlar, tasviriy va amaliy san’at, janr, natyurmort, kompozitsiya.*

«Bizning kuch-qudratimizga ishon-maganlar, tarixiy madaniyatimizga, biz qurgan binolarga boqsin» – degan edi, sohibqiron Amir Temur. Darhaqiqat, ota-bobolarimiz barpo etgan binolar, ulardagi rang-barang me’morchilik bezaklarining bir-biri bilan uzviy bog‘lanib ketishida, tarixiy,

ibratli hikmatlarga to‘la hayot falsafasi mujassam. Naqshlarning o‘ziga xos har bir jilolari kishiga zavq beradi, ma’naviy saviyani shakllantiradi, kasbga bo‘lgan muhabbatini oshiradi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev tomonidan ta’lim sohasida olib borilayotgan islohatlar natijasida milliy ma’naviyatimiz, madaniyatimiz, o‘zbek xalq pedagogikasi asoslarini ustoz-shogird tizimini qayta tiklash, milliy an’analarimizdan foydalangan holda, yangi innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ta’lim-tarbiya berish asosiy vazifalardan biriga aylangan. Yosh avlod har tomonlama komil inson bo‘lib yetishishida fan va san’atning yangi innovatsion g‘oyalarini qo‘llay oladigan biror hunar va kasb egasi bo‘lishi kerak. Bunda yoshlarni o‘zi tanlagan kasbga bo‘lgan qiziqishi va xohishi muhim ahamiyat kasb etadi. Hozirda ham umumiy o‘rta ta’lim maktablarida barcha aniq va ijtimoiy fanlar o‘qitilishi asosiy fanlar hisoblanib, tasviriy san’at darslari qisman o‘tilishi va dars o‘tishda yangi bir g‘oyalar, innovatsion metodlar qo‘llanilmasligi, aksincha sodda, eski reja va ishlanmalar asosida dars o‘tilishi sir emas. Shuningdek, ularni yangi darsliklar, o‘quv va uslubiy qo‘llanmalar va yangi ijodiy g‘oyalarga boy texnologik dars ishlanmalari bilan to‘liq ta’minlangan deya olmaymiz. Natijada zamonaviy kasb va hunardan yetarli tushunchaga ega bo‘lmagan, aksariyat yoshlarimiz oliy ta’lim tizimiga kelgandan so‘ng o‘z mutaxassislik yo‘nalishini tanlashida muammolar tug‘dirmoqda.

Birinchi muammo - maktablarda tasviriy san’at darslari soati kamligi va xonalar kasbning nazariy va amaliy mashg‘ulotlari uchun yangi uslubiy qo‘llanmalar, yangi innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan to‘liq jihozlanmaganligi yoki ta’minlanmaganligi.

Ikkinchi muammo – deyarli barcha maktablarda bir xil tasviriy san’at darslari – kasblariga ixtisoslashtirilganligi.

Uchinchi muammo – u yoki bu tasviriy san’atga o‘rgatilganda ham dars mashg‘ulotlarini olib boruvchi mutaxassis kadrlarni o‘z kasblariga bo‘lgan e’tibori, malakasi va bilim saviyasining qay darajada ekanligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirda ixtisoslashgan kasb-hunar maktablari, tasviriy san’at maktablari zamonaviy ta’lim talablari darajasida tashkil etilib, faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Lekin, bu ilg‘or kasb yoki milliy madaniyatlarimiz ota-bobolarimizdan meros bo‘lib qolgan xalq tasviriy va amaliy san’atining barcha turlarini to‘liq o‘zlashtirilayapti, degani emas. Keng imkoniyatlarga ega zamonaviy kasb-hunar maktablari endilikda zamonaviy tasviriy va amaliy san’atning barcha turlarini ham o‘z ichiga qamrab olish imkoniyatiga ega.

Yoshlarda esa bu san’atlarga bo‘lgan qiziqish va kasbda innovatsion g‘oyalarni o‘rganishga talab doimo yuqori. Sevgan kasblari bo‘yicha maxsus malaka va bilimga ega bo‘lish asosiy maqsadlaridir.

Birinchidan, umumta’lim maktablarida yoshlarga tasviriy va amaliy san’atni o‘rgatishda kasbga yo‘nalishning bir xilligidan chiqib, tasviriy va amaliy san’atning boshqa turlarini ham tashkil etish zarur. Bunda yoshlarning o‘z qobiliyatlariga, qiziqishlariga ijodiy - innovatsion izlanishlariga qarab kasb tanlash imkoniyatlari kengayib boradi.

Ikkinchidan, yoshlarda tanlangan va ma’lum bilimga ega kasblarini kasb-hunar maktablarida yanada kengroq o‘zlashtirish, yangi ilmiy innovatsion texnologik metodlar bilan boyitish hamda mustaqil ijod etish, yangi g‘oyalar ko‘nikmalari shakllana boradi.

Uchinchidan, ushbu ta’lim muassasalarida tasviriy va amaliy san’at mashg‘ulotlarini olib boruvchi o‘qituvchi o‘z kasbining yuqori malakali mutaxassisi bo‘lishi, ta’lim-tarbiyada yoshlarga o‘rnak bo‘la olishi, kasbni nazariy va amaliy jihatlarini, san’at sirlarini yoshlarga to‘liq yetkaza bilishi hamda, yangi innovatsion g‘oyalarni qo‘llay olishi kerak.

Bundan tashqari tasviriy va amaliy san’at turlarining ahamiyati, ularga o‘rgatishning maqsad vazifalari, o‘qituvchi va o‘quvchiga qo‘yiladigan talablar, hamda darslarni ilg‘or ilmiy pedagogik asoslariga suyanib, tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Ustoz shoir Abdurahmon Jomiy yoshlarga murojaat qilib shunday degan edi: «Oltin topmaginu o‘rgangil hunar, hunaring oldida xasdir oltin-zar» Ota-bobolarimiz «Bir yigitga yetmish hunar oz» deb bejiz aytmaganlar. Ustoz-shogird mezonlari asosida ahloq-odobga e’tibor berib, so‘ngra hunar o‘rganish va ilm olishga doimo da’vat etib kelganlar. Tasviriy va amaliy san’at turlarini atroflicha o‘rganishda yangi an’analar, urf-odatlar, o‘tkaziladigan turli tadbirlarning ahamiyati ham katta.

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan muammo va tadbirlarni hal etish uchun o‘qituvchi bor imkoniyatlarini, malakasini ishga solib, zamonaviy innovatsion dastur va reja asosida dars olib borishi lozim. Ustoz-shogird an’anasi asosida o‘qituvchi faol talabalar yordamidan foydalanishi, hamkorlikda izlanib ijod etishi ham katta samara beradi. Shundagina biz, badiiy ta’lim tizimida ta’lim-tarbiya va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish, barkamol avlodni voyaga yetkazish kabi O‘zbekiston Prezidentining qaror va farmonlariga javoban oliy maqsadga erishamiz.

Foydalingan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O‘zbekistondagi islom madaniyati markazini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” Toshkent shaxri, 2017 yil 23 iyun ma’ruzasi. Ma’rifat gazetasi, 2017 yil 24-iyun.
2. Bulatov S., Saipova M., Xalilova F. “Milliy timsollar va ramzlar” ensiklopediya. Toshkent, “Ta’lim nashryoti”, 2018 yil.
3. Rahimova.M. Psixologiya kursida ko‘rsatmalik. –T.: O‘qituvchi, 1981.
4. Sulaymonov A. Tasviriy san’at ta’limi sifati va samaradorligini oshirishning didaktik imkoniyatlari. - Toshkent, “BAYoZ”, 2017.
5.Ahmedov, M.-U., & Xolmatova, F. (2021). TEACHING STUDENTS TO DRAW ELEMENTS OF PATTERNS IN WOOD CARVING CIRCLES. *Збірник наукових праць ΛОГОΣ*. https://doi.org/10.36074/logos-30.04.2021.v2.17
6.Talipov, N., & Talipov, N. (2021). CREATIVE TECHNOLOGIES FOR THE DEVELOPMENT OF STUDENTS’ CREATIVE ACTIVITY THROUGH ART EDUCATION. *Збірник наукових праць ΛОГОΣ*. https://doi.org/10.36074/logos-19.03.2021.v3.12
7.Talipov, N. X., & Aliev, N. S. (2021). The importance of perspective in teaching art to future fine arts teachers. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, *10*(2), 97-103.
8.Талипов, Н.., & Талипов, Н. (2021). Проблема исторического жанра в изобразительном искусстве: взгляд на творческую школу художника Малика Набиева. *Общество и инновации*, *2*(4/S), 607–613. https://doi.org/10.54274/2181-1415-vol2-iss4/S-pp607-613
9.Muratov, K. K., & Tadjieva, F. M. (2021). Issues of Improving the Technology of Organization and Management of Independent Learning Activities of Students in the Fine Arts. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, *8*(11), 521-525.
10.Saodat Makhkamova Bakhtiyarovna. (2021). QUESTIONS OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR ARTISTIC GAFUR ABDURAKHMANOV ANALYSIS OF WORKS OF FINE ART IN SCHOOL. *Euro-Asia Conferences*, *5*(1), 13–18. Retrieved from http://papers.euroasiaconference.com/index.php/eac/article/view/437

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ГОТОВНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Тожибоева Гульмира Рифовна
Старший преподаватель Чирчикского государственного педагогического университета mirak5275@gmail.com
Xasanova Aleksandra Vissarionovna
Студентка 2 курса ЧГПУ
Тожибоев Бекзиёд Ойбек угли
Студент 2 курса НамДУ

В статье анализируются проблемы, связанные с формированием профессиональной готовности будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: учителя новой формации, компетентностный подход, педагогическая диагностика, профессиональная компетентность, личностно-ориентированное образование, интегративный подход.

В условиях реализации национального проекта и реформы в области образования в Новом Узбекистане особо остро встает проблема качества подготовки профессиональных

педагогических кадров. Подготовка будущих учителей должна соответствовать современным образовательным требованиям, которые касаются как теоретической, так и практической готовности к выбранной профессии.

Стремительные изменения в системе образования, привели к тому, что в настоящее время стала достаточно острой проблема подготовки учителя новой формации, владеющего необходимым методологическим аппаратом, логикой, методами педагогической диагностики и научно-педагогического исследования. Возросшие требования к уровню профессиональной подготовки, интенсификация педагогического труда – все это приводит к необходимости пересмотра и переориентации подготовки учителя. Теперь стали востребованными не только технические и информационно-коммуникационные средства обучения, но и средства педагогической диагностики, первостепенно важные для научно обоснованного управления образовательным процессом, создающие условия эффективной профессиональной деятельности педагога.

Одной из приоритетных задач модернизации образования в Республике Узбекистан в современных условиях является значительное обновление содержания образования, ориентация его на реализацию компетентностного подхода, который в качестве результатов образования рассматривает «приращение» знаний, умений, навыков, общих интеллектуальных и практических умений и навыков, опыта личностного саморазвития, опыта творческой деятельности. От знаниевой парадигмы современная школа перешла к личностно-ориентированному образованию. Этот переход требует перестройки всего процесса обучения, и особенно оценивания результатов учебной деятельности учащихся, включения в этот процесс рефлексивного компонента.

Обращенность к индивидуальным проблемам ученика и поискам путей их преодоления на пути к совершенству и означает гуманитарность в педагогической деятельности вообще и в диагностической — в частности.

С позиций личностно-ориентированной парадигмы условием эффективного развития личности является удовлетворение ее базовых потребностей. К базовым потребностям Г.А. Берулава относит:

потребность в комфортных межличностных отношениях, обеспечивающих удовлетворяющий субъекта социальный статус;

потребность в понимании (в наличии интимно насыщенных, духовных межличностных отношений);

потребность в наличии жизненных целей и смыслов;

потребность в познании окружающего мира;

потребность в реализации творческого потенциала.

Как отмечает Г.А. Берулава, личностная ориентация предполагает значительное увеличение роли малоформализованных методов, к которым относят наблюдение, беседу, интервью, анализ разнообразных продуктов детской деятельности. Роль высокоформализованных методов несомненна в проведении психолого-педагогических исследований, когда необходимо сравнивать индивидуальные данные с данными по репрезентативной выборке, с определенными нормативами.

Если основной целью педагогического процесса выступает формирование личности, то на первый план выдвигается естественнонаучный подход исследования с его стремлением все замерить. Если же целью педагогического процесса является развитие, то ведущей выступает гуманитарная парадигма.

В диагностической деятельности можно выделить следующие аспекты:

Сравнение

Сравнение является отправной точкой процесса диагностики. Наблюдая за поведением человека, мы *сравниваем* его поведение с его же прежним поведением, или с поведением других индивидуумов в настоящее время или в прошлом, или же с описанием поведения какого-то неизвестного нам лица. Это те аспекты сравнения, которые называются в

педагогической диагностике *индивидуальной, социальной* или *объективной* соотносительной нормой.

Анализ

При анализе мы выходим за пределы сопоставительной классификации наблюдений. Анализ позволяет установить, *почему* поведение того или иного индивидуума отличается от его прежнего поведения, от поведения других индивидуумов или же отклоняется от нормы. На основе анализа определяются причины именно такого проявления диагностируемого качества.

Интерпретация

Процесс анализа полученных данных и выведения из них определенного заключения называется интерпретацией. Именно от нее зависит составление прогноза развития и принятие педагогического решения. Интерпретация будет возможна только тогда, когда собранная информация образует закономерность. Процесс интерпретации обнаруживает существенные различия в зависимости от того, интерпретируются ли только личные наблюдения самого педагога, или же к ним добавляются результаты наблюдений других лиц и данные, полученные с помощью объективных методов. В первом случае вся субъективная окраска наблюдений полностью просачивается уже в сам процесс сбора данных и в результате исчезает всякое различие между процессом сбора данных и собственно оценкой. Во втором случае объективность выводов повышается.

В сфере педагогической диагностики педагог постоянно *экстраполирует* данные, полученные в результате сопоставлений и анализа, на поведение ученика в других ситуациях или в будущем. Полученная в результате диагностики информация и сделанные на ее основе выводы помогают педагогу предположить возможные действия ученика в разных ситуациях и понять, в чем именно требуется оказать этому ученику помощь и/или поддержку.

Современные проблемы педагогической диагностики весьма разнообразны и многочисленны. Эта ситуация определяется прежде всего недостаточностью теоретической разработанности научно-обоснованного аппарата педагогической диагностики. Многообразие сфер востребованности педагогической диагностики (научно-педагогическая экспертиза, исследовательская деятельность, практика образования) требует дифференцированного подхода к разработке диагностик, поскольку цели их использования ученым, экспертом, учителем различны. В практике наблюдается необоснованный перенос диагностик, разработанных для исследования или экспертизы, в работу учителя. Часто именно это не дает учителю возможность «увидеть ученика в педагогическом процессе детского сада» и выстроить иерархию задач по воспитанию и обучению как отдельно взятого ученика, так и группы детей в целом.

Инструментарий педагогической диагностики оказался недостаточным для обеспечения реализации развития ученика, так как традиционно педагогическая диагностика была ориентирована на выявление результатов обученности ученика – знаний, умений, навыков. Потребность педагогической практики в прикладных диагностических материалах проявляется в факте заимствования исследовательских педагогических диагностик и диагностик, ориентированных на практического психолога.

Имеющиеся в распоряжении учителя диагностики (чаще всего взятые из педагогических исследований) громоздки, направлены на изучение какой-либо узкой проблемы (например, речевое творчество, умственное развитие средствами математических игр и т.п.), ориентированы на уровневую характеристику (что провоцирует дифференциацию детей на подгруппы-уровни). В таком виде они почти не дают возможности учителю оценить индивидуальность развития, не дают выходов к проектированию личностно-ориентированной траектории образовательного маршрута с учетом имеющихся проблем и достижений каждого ученика. Получается так, как в свое время описал ситуацию А.С. Макаренко: «Когда человека изучили, узнали и записали, что у него воля – А, эмоция – Б, инстинкт – В, то потом, что дальше делать с этим, никто не знает».

Для совершенствования современного образовательного процесса нужны педагогические диагностики, которые помогут учителю понять траекторию развития ученика, увидеть в ней возможные проблемы и помочь, увидеть в ней перспективы развития и поддержать. В связи с этим требуется разработка сущностных интегративных диагностических показателей, оценивающих степень проявления качеств, способствующих саморазвитию ученика. Какие это будут показатели: активность? творчество? познавательный интерес? Будут ли это показатели, оценивающие компетентность? На эти вопросы педагогическая наука пока ответа не имеет.

В современных условиях помимо оценки знаний, умений, навыков по конкретным учебным предметам, в программу начальной школы и в деятельность учителя важно включить в качестве составной части оценивание учебных достижений младших школьников (по результатам педагогической диагностики), а также управление процессом формирования общеучебных умений и навыков. Принято выделять следующие группы общеучебных умений и навыков: базисные (читать, писать, считать); проектировочные (выполнять инструкции, планировать свою деятельность, прогнозировать ее результаты); информационно-поисковые (определять источники информации, работать с текстом, осуществлять библиографический поиск); социально-коммуникативные (работать в паре и группе, приходить на помощь и принимать помощь); контрольно-оценочные. Учитывая, что в младшем школьном возрасте ведущим видом деятельности является учебная, возрастает ответственность учителей начальных классов не только за обеспечение высокого качества усвоения программных знаний, умений и навыков, но и формирование общих способов учебной деятельности, умения учиться. Успешное обучение в начальной школе невозможно без сформированности у младших школьников учебных умений. Их формирование должно осуществляться на каждом уроке любого учебного предмета. Учебные умения не зависят от содержания конкретного учебного предмета и с этой точки зрения являются общеучебными. Именно поэтому возможно существование единой программы формирования учебных умений, не зависимой от содержания учебного курса. При этом каждый учебный предмет, учитывая специфику своего содержания, вносит вклад в этот процесс, что находит отражение в конкретных учебниках и рабочих тетрадях по каждой учебной дисциплине. Важно ежегодно проводить педагогическую диагностику успешности обучения в начале, середине и конце учебного года. При анализе работ учащихся необходимо помнить, что педагогическая диагностика проверяет не столько знания, сколько процесс решения той или иной учебной задачи, способ, которым действует ученик. Педагогическая диагностика должна преследовать две основные цели: 1) проверка уровня сформированости учебной деятельности у школьников; 2) организация дифференцированного обучения; Педагог должен точно придерживаться тех правил, которые авторы предлагают учитывать при проведении педагогической диагностики. К сожалению, практика показывает, что отдельные педагоги, игнорируют педагогическую диагностику и отказываются от нее, ссылаясь на нехватку времени. Другие нарушают инструкцию по выполнению заданий. Отмечаются также и такие учителя, которые проводят диагностические срезы просто ради «галочки», не используя полученные данные в коррекции собственной педагогической деятельности со школьниками. Необходимо подчеркнуть, что педагогическая диагностика не заменяет традиционную проверку усвоения знаний, умений и навыков учащимися, а идет параллельно с ней. Все данные о ученике заносятся в специальный бланк. Кроме того, на каждого школьника рекомендуется заводить отдельную папку, в которой будут храниться детские работы за 4 года обучения в начальных классах и обработка их результатов. Для характеристики класса в целом, на наш взгляд, педагогу хорошо иметь сводные данные по результатам педагогической диагностики. Для этого можно порекомендовать использовать специальную тетрадь - журнал результатов педагогической диагностики развития учащихся конкретного класса. Первая страница этого журнала - даты и номер проведенных диагностических срезов. За четыре года их наберется 12. На следующей странице в таблицу будут занесены данные педагогической диагностики № 1. Эта таблица будет содержать

список учащихся класса, балльные результаты выполнения каждого диагностического задания и общую сумму набранных учеником баллов, результаты индивидуальной диагностики и общий вывод о ученике. Общие результаты выполнения учениками класса каждого из заданий в процентном соотношении могут быть представлены еще в одной итоговой таблице. Результаты диагностики по отдельным учебным предметам желательно представлять в самостоятельных таблицах и затем в сводной. Целесообразным является включение в этот журнал записей по диагностике сформированности навыка чтения, обследованию ведущей руки первоклассника. Имея такие систематизированные данные, педагог сможет проследить динамику формирования учебной деятельности у школьников класса. Такие исследовательские материалы служат для учителя отправной точкой в индивидуальной и групповой работе с детьми, в организации дифференцированного обучения и коррекционной работы. В профессиональной подготовке будущего учителя начальных классов важно обучить студентов составлению подобных журналов, использованию их в педагогической практике.

Литература:

1. Берулава, Г.А.,Методологические основы деятельности практического психолога: Учеб. пос. — М.: Высшая школа, 2003. — 64 с.

2. А. С. Макаренко. Собрание сочинений в четырех томах. Том 4.М., "Правда", 1987

3. Tojiboeva, G. R. "Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish masalalari."*Таълимни ташкил этишнинг педагогик-психологик жиҳатлари* 1.1 (2022): 186-191.

4. Тожибоева Гулмира Рифовна. (2022). Профессиональная компетентность учителя начальных классов. *Всемирный журнал научных исследований*, *2* (1), 94–99. Получено с http://wsrjournal.com/index.php/wsrj/article/view/48.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TA'LIM JARAYONINING SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MODULLI O'QITISH TIZIMINING AHAMIYATI

Madaminov Furqatjon Shuhratjonovich
NAMDU Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasi o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada OTM ta'lim jarayoninig sifati hamda samaradorligini oshirishda modulli o'qitish tizimining maqsadi va ahamiyati, Modulli o'qitish texnologiyasining an'anaviy o'qitishdan farqli xususiyatlari , Modulli o'qitish ta'limning zamonaviy masalalarini har tomonlama yechish imkoniyatini yaratadigan bilim va malakaga yo'naltirilganligi haqida ma'lulot beriladi.

Kalit so'zlar: modulli o'qitish, kognitiv, faoliyat, texnologiya, ta'lim-tarbiya, qiziqtirish, tizimli kvantlash, hamkorlik, tanqidiy fikrlash, axborot olish, , kadrlar tayyorlash, samaradorlik, imkoniyat.

ЗНАЧЕНИЕ МОДУЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ОБУЧЕНИЯ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Мадаминов Фуркатжон Шухратжон угли.
Преподаватель кафедры изобразительного искусства и инженерной графики НАМДУ

Аннотатция:. В данной статье цель и значение модульной системы обучения в повышении качества и эффективности образовательного процесса высших учебных заведений, особенности технологии модульного обучения, отличные от традиционного обучения, знания о том, что модульное обучение создает возможность комплексно решать современные вопросы образования и дается информация о направленности квалификации.

Ключевые слова: модульное обучение, познавательная деятельность, технология, образование, интерес, систематическое квантование, сотрудничество, критическое мышление, получение информации, обучение персонала, эффективность, возможность.

The importance of the modular training system in increasing the efficiency of the educational process in higher education institutions

Madaminov Furqatjon son of Shuhratjon
Teacher of the Department of graphic
design of Fine Arts buds NAMDU

Annotation In this article, the purpose and importance of the modular teaching system in improving the quality and efficiency of the educational process of higher educational institutions, the features of the modular teaching technology that are different from traditional teaching, the knowledge that modular teaching creates the opportunity to comprehensively solve the modern issues of education and information is given about the orientation of the qualification.

Keywords: modular teaching, cognitive, activity, technology, education, interest, systematic quantization, cooperation, critical thinking, information acquisition, , personnel training, efficiency, opportunity.

Hozirgi zamon talabiga to‘liq javob beradigan mutaxassisni tayyorlash bu – davr talabidir. Hozirgi vaqtda respublikamizda yosh avlodni tarbiyalash, o‘qitish, bilim berish zamonaviy axborot texnologiyalarga yaqindan yondashish hamda yangi texnika va texnologiyalar bilan ishlashni o‘rgatish maqsadida juda ko‘p ijobiy ishlar amalga oshirilib borilmoqda. Jumladan, modulli ta’lim ham bunga misol bo‘la oladi.

Ayniqsa OTM ta’lim tizimini yanada takomillashtirish pedagoglar va talabalar uchun qulay va tartibli bo‘lgan modulli o‘qitish ta’lim sifatini oshirishda o‘zining natijaviyligi, samaradorligi bilan amaliyotda yaqqol tasdig’ini topmoqda.

Modulli o‘qitish – o‘qitishning istiqbolli tizimlaridan biri hisoblanadi, chunki u ta’lim oluvchilarning bilim imkoniyatlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish tizimiga eng yaxshi moslashgandir. An’anaviy ta’limda o‘quv maqsadlari pedagog faoliyati orqali ifodalangan, ya’ni bilim berishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, modulli o‘qitishda ta’lim oluvchilar faoliyati orqali ifodalanib, kasbiy faoliyatga yo‘naltirilgan bo‘ladi.

Modulli o‘qitish texnologiyasining an’anaviy o‘qitishdan farqli xususiyatlarini quyidagi jadvalda keltirdik:

An’anaviy o‘qitish texnologiyasiga asoslangan	**Modulli o‘qitish texnologiyasiga asoslangan**
Bir tomonga yo‘naltirilgan axborot. Bir tomonlama muloqot (darslik-o‘qituvchi-o‘quvchi) Axborot olish Xotirada saqlash Ma’nosini tushunmagan holda mexanik tarzda yodlash.	Fikrlash va amaliy faoliyat orqali tahsil olishda faol ishtirok etishni rag‘batlantirish. Ikki tomonlama muloqot Tahlil qilish orqali ma’lumotni eslab qolish Bilim va ko‘nikmalarni namoyish etish Mazmunni tushunish va hayotga bog‘lash.

Modulli o‘qitish texnologiyasining an’anaviy o‘qitishdan farqli xususiyatlari

Ushbu jadvalning tahlili shuni ko‘rsatadiki, modulli texnologiyaga asoslangan ta’lim an’anaviy ta’limdan o‘qitish usullari va vositalari, uni tashkil etish va natijalari bilan sezilarli farq qiladi.

Modulli o‘qitish fanning asosiy masalalari bo‘yicha umumlashtirilgan ma’lumotlar beruvchi muammoli va yo‘riqli ma’ruzalar o‘qilishini taqozo etadi. Ma’ruzalar talabalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilmog‘i lozim. Modul amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari ma’ruzalar bilan birga tuzilishi, ular ma’ruzalar mazmunini o‘rganiladigan yangi material bilan to‘ldirilishi kerak.

Modulli metodika asosida o‘qitishda faoliyatlik, tizimli kvantlash, qiziqtirish, modullilik, muammolilik, kognitiv vizuallilik, xatoliklarga tayanish tamoyillariga muvofiq ishlab chiqilishi

lozim. Tanqidiy fikrlash malakalari – u qo‘yilgan maqsadga yetishga yo‘l topish imkonini beruvchi usullar yoki uslublar majmuasidan iborat.

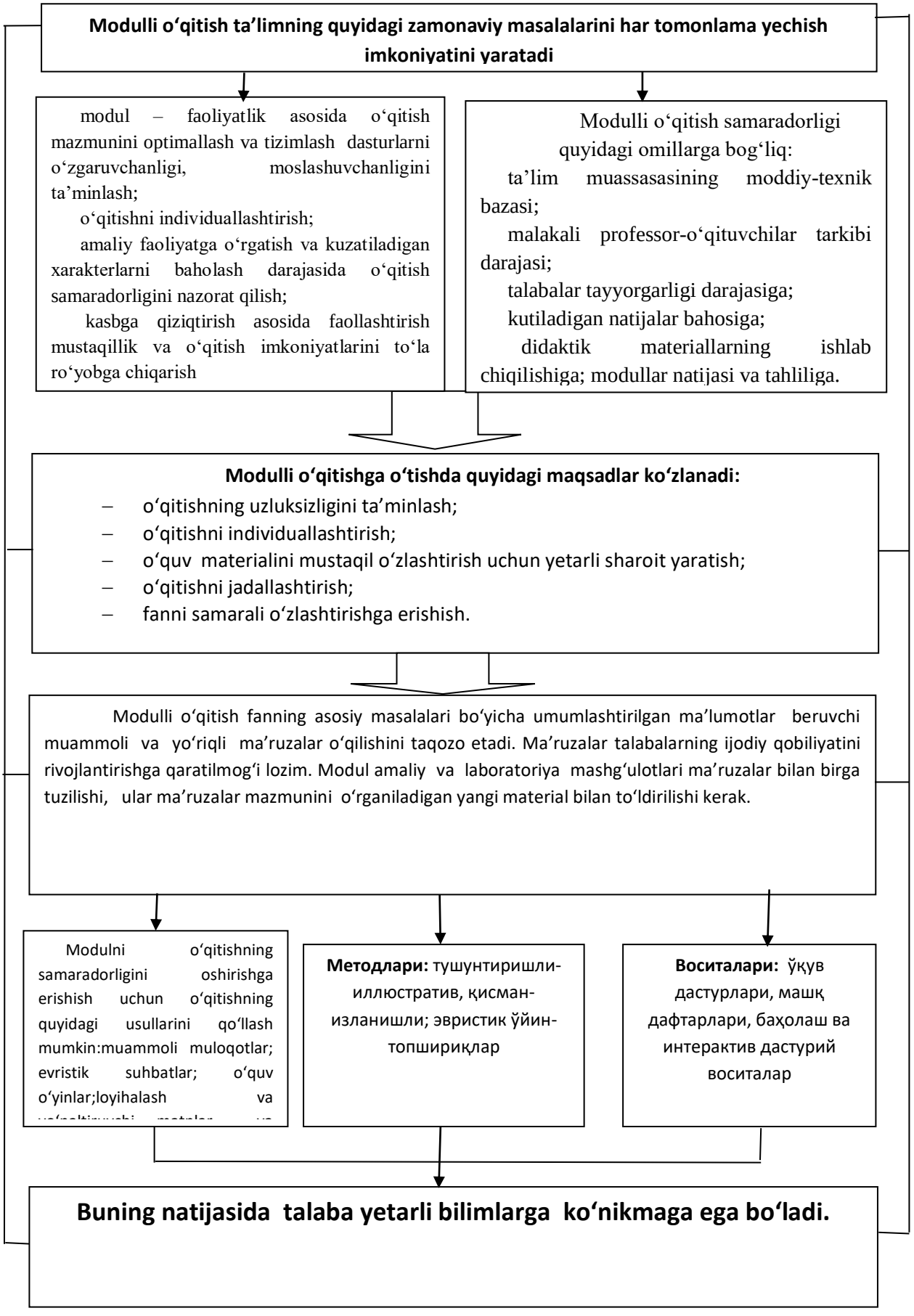

O‘qitishning modul tizimi mazmunidan uning quyidagi afzalliklari aniqlandi:

– fanlar va fanlar ichidagi modullar orasidagi o‘qitish uzluksizligini ta’minlanishi;

– har bir modul ichida va ular orasida o‘quv jarayonini barcha turlarining metodik jihatdan asoslangan muvofiqligini o‘rnatilishi;

– fanning modulli tuzilish tarkibining moslanuvchanligi;

– talabalar o‘zlashtirishi muntazam va samarali nazorat (har qaysi moduldan so‘ng) qilinishi;

– talabalarning zudlik bilan qobiliyatiga ko‘ra tabaqalanishi (dastlabki modullardan so‘ng o‘qituvchi ayrim talabalarga fanni individullashtirishni tavsiya etishi mumkin);

– axborotni «siqib» berish natijasida o‘qitishni jadallashtirish auditoriya soatlaridan samarali foydalanish va o‘quv vaqti tarkibini ma’ruzaviy amaliy (tajribaviy) mashg‘ulotlar individual va mustaqil ishlar uchun ajratilgan soatlarni – optimallashtirish.

Uzluksiz ravishda ro‘y beruvchi fikrlash jarayonini bir qator bo‘laklangan qismlarga ajratish juda sun’iy bo‘lib ko‘rinishi mumkin, lekin bunday qilinishi tanqidiy fikrlashga oid keng mavzuni ishlashga qulay tarkibiy qismlarga ajritsh uchun zarur. Qismlarga ajratish mavzuni yaxshi o‘zlashtirish uchun keng imkoniyat beradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Ta’lim-tarbiyada samarali islohotlarni amalga oshirish talab etilayotgan hozirgi davrda esa ilmiy texnika taraqqiyoti, yangi texnologik rivojlanish sharoitida muvaffaqiyatli faoliyat ko‘rsata oladigan jamiyat a’zolarini yetishtirib berish, yosh avlodni kasb-hunarga yo‘naltirishda davlat xizmatini hamda o‘rta ta’limning ko‘p variantli uchinchi bosqichini joriy etish, ta’lim mazmunini yaxshilashda pedagogik vositalarni qo‘llash, ta’limda tashabbuskorlik va ijodkorlikka keng yo‘l ochish, uning muhim tizimlarini yaratish kabi chet el tajribalarini o‘rganish ayni muddaodir. Shuni unutmaslik kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo‘lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim-tarbiya olishiga bog‘liq. Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida, avvalo, shaxsni ko‘rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish ta’lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo‘lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hasanova.M, Jumanova.M – Kredit-modul tizimi va uning amaliyotga joriy etish tamoyillari. 2020 yil.
2. Каримбеков. С. Узбекистан в XXI веке. Обучение и исползованием системы кредитов. Переспективы развития висшего оброзования № 3 Ташкент. 2015. 115- с.
3. O‘rinov V. Umarov A. https://kun.uz/news/2020/07/22/oliy-talimda-kredit-modul-kelayotgan-oquv-yilida talabalarni nima kutmoqda.
4. 4.// http // sun. tsu. Ru / mminfo / 000063105/340/image/340-08.pdf.
5. 5.Nurmatov A. Kredit-modul tizimi: erkinlik va tanlov xuquqi.7.06.2022 yil.

STRUCTURE OF INNOVATIVE EXPERIMENTAL SITES" SCHOOL-LABORATORY"

Rakhimov Atanazar Karimovich p.f.d, prof.,
Saidova Dilnavoz Bakturdiyevna
Chirchik State Pedagogical University "Natural Sciences" Faculty of Uzbekistan
atanazarkarimov@gmail.com;
guli.dilnavoz.rajabboyeva@mail.com
Phone: +998 (90) 010-54-85

Annotatsiya: Maqolada Chirchiq davlat pedagogika universiteti tomonidan ta'lim turlari orasidagi uzviylik, uzluksizlikni taminlovchi yangi innovatsion yondashuv pedagogik ta'lim innovatsion klasterining amaliy shakli xisoblangan "Maktab laboratoriya" innovatsion tajriba maydonchalari tuzilmasi keltirilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik ta'lim innovatsion klasteri, "Maktab laboratoriya" innovatsion tajriba maydonchalari, innovatsiya, uzviylik, izchillik, uzluksizlik.

Аннотация: В статье представлена структура инновационных экспериментальных площадок "Школьная лаборатория", которая рассматривается как практическая форма инновационного кластера педагогического образования, новый инновационный подход, обеспечивающий согласованность и преемственность между видами образования Чирчикского государственного педагогического университета.

Ключевые слова: инновационный кластер педагогического образования, "Школьная лаборатория", инновационные экспериментальные площадки, инновации, согласованность, системность, преемственность.

Annotation: The article presents the structure of innovative experimental sites "School Laboratory", which is considered as a practical form of pedagogical education innovation cluster, a new innovative approach that ensures coherence and continuity between types of education by Chirchik State Pedagogical University.

Key words: Pedagogical education innovation cluster, "School laboratory" innovative experimental sites, innovation, coherence, consistency, continuity.

Modern requirements related to the high social significance of pedagogical education in the sustainable development of society, problems in the system and the lack of mutual cohesion between the Educational, Scientific and productive branches in solving them today presuppose the need to transfer continuous pedagogical education to a cluster development model. The innovative cluster of pedagogical education is a mechanism that enhances the integration of individual educational entities, technologies and human resources of equal communication with each other in order to satisfy the ehtyèjs of a particular geographical area to competitive pedagogical personnel, which is directly related to the processes of innovation and integration.

As the most basic condition and form of implementation of the innovative cluster of pedagogical education, innovative experimental sites "School-laboratory" can be obtained. Below we will dwell on the explanation and signs of this pedagogical concept.

First of all, commenting on the concept of" school-laboratory":" school-laboratory " is a subject of the innovative cluster of pedagogical education and is an experimental and test site for innovative projects aimed at the purpose of developing scientific, methodological and educational activities of educational types. So, it can be said that the" school-laboratory " experimental sites are an innovative form of cooperation of educational types.

The project "school-laboratory" is a new concept in our national pedagogy. The introduction of this concept into scientific consumption is associated with the activities of the Chirchik State Pedagogical University. The innovative cluster of pedagogical education is the strategic research direction of the Institute, and the "school-laboratory" is a form of application to its core - amalièt. "School-laboratories" perform important tasks related to the creation and experimental testing of scientific pedagogical innovative projects.

Today, innovative experimental fields "school-laboratory" have been established in the schools of general secondary education in the territory of the Tashkent region. In order to carry out

work in this regard on a systematic and specific plan, a joint order of the Chirchik State Pedagogical University and Chirchik city departments of public education “on the organization of school - laboratory” experimental areas”, cooperation agreements between university faculties and schools of general secondary education and a plan of measures were developed.

The purpose of the innovative experimental fields” school-laboratory " is to experiment and test scientific pedagogical projects related to the development of scientific, methodological and educational tools between types of education in the process of continuing education, the implementation of the innovative cluster of pedagogical education into practice.

The program reflects the creative assimilation of foreign experience on the solution of the problem, creative development, the mechanism of implementation of the solution. It should take into account the systematicity, the logical completion of one of the experimental work of each project group. Finding a solution to several small problems on the test sites will ultimately set the stage for overcoming large problems. The sequence of actions that will be carried out when coming to the solution of the problem must be correctly ordered. Such an approach can also be said to apply to several stages of experimental-test work aimed at solving the problem. That is, stages of elimination of the existing problem are developed, and at each stage separate experimentsinov work is carried out. At each stage, the individual edges of the large problem are brought to a smooth State. Such pilot work should be understood as a multi-stage project.

As directions of innovative experimental sites” school-laboratory", the following can be cited:

* Experience-innovative direction;
* Scientific and methodological direction;
* Scientific research direction;
* Information and analytical direction.

Each route has its own specific tasks, which include:

- ❖ implementation and aprobation of the updated content of education in the classroom;
- ❖ development, aprobation and implementation of innovative projects on innovative methods, forms and technologies of education and education in pre-professional and professional pedagogical training-in the experimental-innovative direction;
- ❖ scientific-methodological assistance in the innovative activities of educators;
- ❖ improving professional skills of pedagogical personnel by organizing conferences, seminars, master classes, open classes, internships, group and individual consultations and disseminating innovative methods collected in the”school-laboratory " -in the scientific-methodological direction;
- ❖ application and examination of psychological and pedagogical research in educational applications, research of effectiveness in the implementation of programs for the development of pedagogical education - in the direction of scientific research;
- ❖ study and generalization of advanced methods of pre-professional and professional-pedagogical training;
- ❖ creating, concentrating and updating educational information resources;

preparation of advertising products, articles and videos that increase the attractiveness of pedagogical education in the media and raise its status - in the information and analytical direction.

Innovative processes are the reason for the emergence of innovations. Innovative processes are those related to the preparation for making changes in the field, the justification of changes from a scientific point of view and its implementation. In pedagogical education, new approaches related to this field, changes in pedagogical methods and forms, the assimilation of the innovations introduced by the scientific pedagogical community and their scientific justification are prominent in the processes associated with it. Although the organization of experimental sites” school laboratory " was carried out on the initiative of the University, the activity of secondary school teachers plays a large role in its activities. The implementation of the presented scientific and pedagogical projects and ensuring its effectiveness depends on the scientific potential of the Institute's professors and the professional skills and responsibilities of school teachers.

"School-laboratory" is one of the forms of independent practical and research activities of teachers, aimed at deepening and strengthening theoretical knowledge, developing skills. The experimental work of teachers in the"school-laboratory " is considered as a component of their research work.

The main activity of teachers within the framework of the" school-laboratory " is innovative experimental and test work, which includes the following stages::

- experiment-testing the scientific and methodological support necessary for testing;
- development of a plan-scheme of experimental-test work;
- conduct pilot work;
- experience-recording the results of the test.

In the"school-laboratory", as a result of the teacher's experimental work, it is possible to mention the provision of reviews, advanced and innovative experiments in literature, the formation of teachers ' open or experimental lessons, a new generation of banks of didactic materials, the diagnosis of pedagogical results in student development, teaching and teaching and methodological manuals, scientific articles published in collections, the participation of teachers

The design of a management system in the conditions of an experimental environment on the basis of schools is considered as a prerequisite for solving the goals and objectives of the experimental activities of the "school-laboratory".

In conclusion, the implementation of a cluster approach to education and the establishment of the activities of the innovative experimental fields "school-laboratory", which is its form, implies the concentration of the forces and potential of the subjects in the educational system, its rational use. Thanks to this, the processes of continuity and continuity, integration between the types of education are strengthened. The consideration of this as an innovation in relation to pedagogical education and the development of reasonable proposals on the mechanisms of its effectiveness and implementation are considered important problems before our scientific community.

Literature used

1. We lost a lot of time. Shavkat Mirziyoyev in his speech on reforms in education 28.01.2022
2. N.A.Mirzayeva " Pedagogical innovation education cluster in the development of natural science literacy: the Chirchik experience is in practice" Central Asian Journal of Education-2021
3. Rakhimov A.K., Nurmetov X.S., Saidova D.B. The role of the innovative cluster of pedagogical education in the system of continuing education. Academic Research in Educational Sciences. 2020.№1. Chirch. 48-53 b.
4. Rakhimov A.K, Saidova.D.B, Rasulova.O.O. Experimental field "school laboratory" - the introduction of an innovative cluster project in pedagogical education. Academic Research in Educational Sciences.2021.№1. Chirch. 59-66 b.
5. Rakhimov, A. K., & Mirzaeva, N. A. (2022). Role uchebnogo programmnogo obespecheniya v povishenii mediagramotnosti budutshix uchiteley biologii. Online scientific journal of education and development analysis, 89-95.
6. Khodjamqulov U.N. - School laboratory‖ - experience of the Tashkent region / / language and adabièt education. - T.: 2020. -№ 4. – B.6-8. (13.00.00; № 8).
7. Khodjamqulov U.N. School-laboratory / methodological manual. - T.: University, 2019. – 44 b.
8. Muhamedov G'.I., Khodjamqulov U.N. As an innovative approach to cluster Education / / Education, Science and innovation. - T.: 2020. №2. – B. 22-27. (13.00.00; № 18).
9. Muhamedov G'.I., Khodjamqulov U.N. - Innovative cluster of pedagogical education: Description, Description, classification‖ scientific treatise. - T.: University, 2019. – 92 b. 5.75 b.t

MAKTABLARDA O'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO'NALTIRISHNI SAMARALI TASHKIL ETISH VA TAKOMILLASHTIRISH

Xolmatov P.Q.- *JVPYAMO'MM Amaliy fanlar va MTT metodikalari kafedra mudiri. p.f.n., dotsent.*

Аннотация. Вданной статье рассматривается вопрос совершенствания профессиональной ориентации учащихся общеобразовательных школ.

Ключевые слова и понятия*:профессия, интересы и склоннос-ти,умение,знание.*

This article discusses the issue of improving the proessional orientation of studens in secondary schools.

Keyvvords and cjncerts: profession, interests and inclinations, skill, knovvledge, practical application.

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishni takomillashtirishga oid mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kasb-hunar, o'quvchi o'z qiziqishi, qobiliyat, bilim, amalda tadbiq.

Respublikamizda ta'lim sifati va samaradorligini oshirish jarayonida bo'layotgan o'zgarishlar, ya'ni qabul qilingan qonun va farmoyishlar jamiyatimizning rivojlanishida muhim omillardan biri sanaladi.

O'zbekistonda ta'limning yangi paradigmalariga o'tish nafaqat o'quvchilarning o'z-o'zini ijodiy rivojlantirishiga innovatsion yondashuvlarni, balki ayni jarayonni ta'minlashga imkon beruvchi metodologik asoslarni ham takomillashtirishni taqozo etadi.Respublikamizda ta'lim tizimini rivojlantirishning hozirgi bosqichi ta'lim mazmuni va metodikasiga, uning samaradorligini oshirishga sifat jihatdan yangi talablar qo'ymoqda.

Mamlakatimizning har bir fuqarosiga kasb va ish tanlash huquqi berilgandir. Bu huquq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ba'zan amalga oshirish juda qiyin yoki yangi kirib kelayotgan kasblar (keyingi sahifalarda bayon etiladi), ixtisosliklar to'g'risida kasblar haqida yetarli ma'lumot yo'q, ular shaxsning shaxsiyatiga qo'yiladigan talablar va o'z qobiliyatlarini baholash, ularning manfaatlarini hamda moyilligini aniqlash qobiliyatiga bog'liqdir. Ushbu bilim bir inson hayotida davomida kelajagini davom ettirish yoki qayerga borish kerakligini hal qilishi kerak bo'lgan vaqt keladi, uni amalga oshirish uchun kasbni, hayot yo'lini tanlash imkoni bo'ladi.

Mamlakatimizning har bir fuqarosiga kasb va ish tanlash huquqi berilgan. Biroq, bu huquqni, amaliyot shuni ko'rsatadiki, ba'zan amalga oshirish juda qiyin yoki yangi kirib kelayotgan kasblar, ixtisosliklar to'g'risida - kasblar haqida yetarli ma'lumot yo'q, ular shaxsning shaxsiyatiga qo'yiladigan talablar va o'z qobiliyatlarini baholash, ularning manfaatlarini hamda moyilligini aniqlash qobiliyatiga bog'liq. Ushbu bilim va ko'nikmalar turli xil tadbirlarda, uchrashuv, ko'rgazmalar, to'garaklarda, ixtiyoriy mashg'ulotlarda, turli doiralarda, konsert dasturlari va tasviriy san'at ko'rgazmalarida, kitob bilan mustaqil ravishda ishlash jarayonida amalga oshadi.

Dunyo bo'yicha etmish mingdan ortiq kasblar mavjud bo'lsa, mehnat predmetiga qarab barcha kasblar beshta tipga bo'linadi.

Kasblarning tiplari. Mehnat predmetiga qarab barcha kasblar beshta tipga bo'linadi:

1."Odam-tabiat" (P). Bu yerda mehnatning asosiy, yetakchi predmeti – jonli tabiatdir. Bu tipga, quyidagi kasblar kiradi: urug'shunos, meva-sabzavotshunos, davlat urug'chilik inspeksiyasi laboranti, master-chorvador, kimyoviy-bakteriologik tahlil laboranti, zootexnik, agronom va b.

ODAM-TABIAT

ODAM-TEXNIKA

2."Odam-texnika" (T). Bunday kasblar tipida mehnatning asosiy yetakchi predmeti – texnika obektlari (mashinalar, mexanizmlar, kompyuterlar va boshqa shunga o'xshashlar), materiallar, energiya turlaridan iborat bo'ladi. Jonsiz tabiat obektlari (Yer osti boyliklari, tuproq, suv, o'rmon va qishloq

xo‘jaligi mahsulotlari) ham ko‘p jihatdan shularga o‘xshagan bo‘ladi. Bu tipga, quyidagi kasblar kiradi: avtobus haydovchisi, kran mashinisti, dasturchi, robototexnik, injener-texnolog va b.

3. “Odam-odam” (Ch). Bu yerda asosiy mehnat predmeti – odamlardir. Mazkur mehnat sohasida mayllar, qiziqishlar qay darajada ekanini aniqlashda o‘quv predmetlaridan tashqari, siz shaxsan o‘zingiz jamoat ishlarida, jamoada o‘tkaziladigan tadbirlarni tashkil etishda ishtirok etib orttirgan tajribangiz ham yordam beradi. Mazkur tipga kiradigan kasblarni quyidagicha ajratib ko‘rsatish mumkin: maktabgacha tarbiya muassasasi tarbiyachisi, ishlab chiqarish ta‘limi masteri, o‘qituvchi dispetcheri, ishlab chiqarishni tashkil etish bo‘yicha injener iqtisodchi, ekskursovod, sotuvchi, feldsher, shifokor (vrach) va b.

ODAM-ODAM

ODAM-BELGILAR TIZIMI

4. “Odam-belgili tizim” (Z). Kasblarning bu tipida shartli belgilar, raqamlar, kodlar, tabiiy yoki sun’iy tillar asosiy yetakchi mehnat predmeti hisoblanadi. Hozirgi zamon kishisi belgilar va belgi tizimlari dunyosida – tekstlar, chizmalar, sxemalar, kartalar, jadvallar, formulalar, yo‘l belgilari ichida yashaydi. Binobarin, bularning hammasini biladigan tegishli mutaxassislar ham zarur. Masalan, tarjimon, nazoratchi, g‘aznachi, dasturchi, hisobchi, topograf, injener va b.

5.“Odam-badiiy obraz” (X). Kasblarning bu tipida badiiy obrazlar, ularning tuzilish usullari yetakchi mehnat predmeti hisoblanadi. Bu yerda quyidagi kasblarni ajratib ko‘rsatish mumkin: duradgor, toshga o‘yib gul soluvchi, yoritish elektrotexnigi (teatrda), poyabzal konstruktor-modeleri, grafik-rassom, bastakor, teatr artisti, estrada artisti va b.

ODAM-BADIIY OBRAZ

Kasblarning turkumlari. Mehnatning maqsadiga qarab kasblarni uch turkumga ajratib ko’rsatish mumkin.

1. Gnostik kasblar (G). Bu kasblarning nomi lotincha “gnozis” – bilim, bilish degan ma’noni anglatuvchi so‘zdan olingan. Agar siz aqliy mehnat (ya’ni bilib olish, gnostik mehnat) bilan faqat ish stolida, xonada shug‘ullanish mumkin deb o‘zingizga odat bo‘lib qolgan tarzda oylaydigan bo‘lsangiz, u holda bunday fikrdan voz kechishga to‘g‘ri keladi. Bilish, o‘rganish mehnati bilan bog‘liq bo‘lgan ko‘pgina kasblar mavjud bo‘lib, ular bilan bevosita moddiy ishlab chiqarish jarayonida shug‘ullanishga to‘g‘ri keladi. Masalan, nazoratchilar, sortga ajratuvchilar, pirometristlar ana shunday kasbdagi kishilardir.

2. O‘zgartiruvchi kasblar (P). Juda ko‘p kasblar mehnat predmetlarini o‘zgartirish bilan bog‘liq bo‘ladi.

Odamning o‘zgartiruvchi faoliyati faqat buyumlargagina qaratilib qolmay, shu bilan birga energiya turlariga, axborotlarga, jarayonlarga, ijtimoiy hayotning tuzilishiga qaratilgan bo‘lishi ham mumkin. Bunga faqat birgina misol keltiramiz. Yetakchi o‘quvchilarni uyushtirdi va ular ko‘chat o‘tqazishda faol ishtirok etdilar. Mana shu misolda faqat tabiatning o‘zgarganligi to‘g‘risida gapirish kifoya qilmaydi. Bu yerda eng muhimi bolalarning mehnatga, bir-birlariga bo‘lgan munosabatlari o‘zgaradi va hokazo.

3. Tadqiqotchilik kasblari (I). Mazkur turkumning nomi izoh berishni talab qiladi. Bu nomga qarab, mazkur kasb qidiruv ishlari bilan (masalan, geologik qidiruv ishlari bilan) yoki ilmiy tadqiqotlar bilan, albatta, bog‘liq kasb bo‘lsa kerak, deb o‘ylamaslik kerak. Bu yerda o‘zgartiruvchi turkumga yaqin bo‘lgan kasblar to‘g‘risida gap boradi.

Mazkur turkumdagi kasbda qilinadigan mehnatning maqsadi – qandaydir bir noma’lum narsani, buning ustiga ko‘pincha cheklangan bir vaqt sharoitida qidirishdan iborat bo‘ladi.

Kasblarning bo‘limlari. Mehnat vositalariga qarab kasblar bo‘limlarga bo‘linadi.

1. Qo’l mehnatidan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan kasblar (R). Mazkur kasbda ishlovchi kishilar qo‘l mehnatidan va mexanizatsiyalashtirilgan mehnat qurollaridan foydalanadilar. Masalan, otvyortka, skalpel (jarrohlik pichog‘i), shtixel (yog‘ochga yoki metallga o‘yib gul solish asbobi), reysfeder, tortsovka (bo‘yoqchilar cho‘tkasining bir xili), elektr drel, buyoq purkagich, pnevmatik otboyka bolg‘asi va hokazolar ana shunday ish quroli hisoblanadi.

2. Qo‘lda boshqariladigan mashinalardan foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan kasblar (M). Boshqacha qilib aytganda, ularni ham mashinada, ham qo‘lda ish bajariladigan kasblar deyish mumkin – tokar, frezerchi, kran mashinisti, keng profildagi traktorchi-mashinist, elektrovoz mashinisti va boshqalar ana shunday ham qo‘l mehnati, ham mashinadan foydalaniladigan kasblar qatoriga kiradi. Bunday kasblarda ishlaydigan kishilardan faqat texnologik bilimlarga ega bo‘lish talab qilinmasdan, shu bilan birga ulardan qo‘l mehnati malakasiga ega bo‘lish ham talab qilinadi.

3. Avtomatlashtirilgan va avtomatik sistemalardan, apparatlardan foydalanish bilan borliq bo‘lgan kasblar (A). Avtomatlashtirish darajasiga qarab ishlayotgan kishining zimmasiga har xil vazifa tushishi mumkin. Bu vazifa umuman agregatni va uning ta`miri bilan bog‘lik bo‘lgan ishlarni boshqarishdan tortib o‘sha agregat ishini kuzatib turish va agar zarurat tug‘ilsa, kerakli mutaxassisni chaqirishgacha bo‘lgan ishlarni o‘z ichiga oladi. Mazkur kasb bo‘limining vakillari prokat stanining operatori, energosistema dispetcheri, kimyo ishlab chiqarishi apparatchisi, avtomatik liniyalar operatori, po‘lat quyuvchi va boshqalardir.

4. Funktsional vositalar, mehnat qurollari ko‘proq talab qilinadigan kasblar (F). Bu yerda odam xulq-atvoridagi funktsional vositalar va uning nutqidagi ana shunday vositalar, ya’ni imo-ishoralar, tovushlar, so‘zlar, jumlalarning talaffuz qilinishi, ma’no tashuvchi va emotsional intonatsiyalar, pauzalar, yuz mimikasi mehnat quroli rolini bajaradi. Bu bo‘limga: o‘qituvchi, tarbiyachi, san’atkor, aktyor, xor yoki orkestr dirijyori singari kasblar kiradi.

Odam organizmi ham funktsional vosita rolini bajarishi mumkin (balet artisti; sport pedagog-murabbiyi, ashulachi, tsirk akrobati).

Mana shu kasblarni egallagan kishilar uchun o‘z xotirasida juda ko‘p qoidalarni, ma’lumotlarni saqlab qolish qobiliyati, o‘z-o‘zini nazorat qilish va o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyati xarakterli bo‘ladi.

Kasblarning guruhlari. Nihoyat, piramidaning oxiridan oldingi qavati – mehnat sharoitlari bo‘yicha kasblar klassifikatsiyasiga to‘xtalib o‘tamiz. Kasblar to‘rtta guruhga bo‘linadi:

1. Odatdagi (“maishiy”) mikroiqlim sharoitidagi mehnat (B). Hisobchi, iqtisodchi, chizmachi, o‘qituvchi va boshqalarni mana shu kasb gruppasiga kiritish mumkin.

2. Harorat, namlik keskin o‘zgarib turuvchi ochiq havoda ishlash bilan bog‘liq bo‘lgan mehnat (O). Quyidagi kasblar bunga misol bo‘la oladi: quruvchi, o‘t o‘chiruvchi, sug‘oruvchi va boshqalar.

3. Odatdan tashqari mehnat: yer ostida, suv ostida, balandlikda, havoda, qaynoq sexlarda, sog‘liq uchun muqarrar zararli ta’siri bo‘lgan tsexlarda ishlash (N). Bunday kasbga misollar: uchuvchi, shaxtyor, g‘avvos va hokazo.

4. Odamlarning sog‘ligi, hayoti uchun, katta-katta jamoat boyliklari, moddiy ne’matlar uchun oshirilgan ma’naviy mas’uliyat bilan bog‘liq bo‘lgan mehnat (M). O‘qituvchi, shifokor, militsiya noziri, texnika xavfsizligi muxandisi va boshqa kasblarni mana shu mehnat guruhiga kiritish mumkin.

Kasb tanlashda shaxsning **qiziqishi, mayli va qobiliyatlari** muhim ahamiyat kasb etadi.

Qiziqish deganda odamning u yoki bu predmetga qaratilgan aktiv bilish faoliyati tushuniladi. Kasb tanlashga nisbatan olganda qiziqishlar bu odamning muayyan mehnat sohasiga ijobiy munosabati, uning bilishga va faoliyat ko‘rsatishga bo‘lgan intilishidir.

Qiziqishlar o`zining mazmuni, ko‘lami, uzoq davom etishi va teranligiga qarab bir-biridan farq qiladi. Qiziqishlarning mazmuni va ko‘lami shaxsning bilim darajasini hamda har narsaga qiziquvchanligini aks ettiradi. Qiziqishlarning teranligi va uzoq vaqt davom etishi ularning barqarorligini ko‘rsatadi.

Qiziqishlar o‘z taraqqiyoti mobaynida bir nechta bosqichdan o‘tadi. Dastlab ular vaqtincha, epizodik xarakterda bo‘ladi hamda muayyan bir predmetga nisbatan ijobiy munosabatda namoyon bo`ladi. Bunday qiziqishlar rivojlantirib borilmasa, ular tez orada susayib ketadi yoki mutlaqo so‘nadi. U yoki bu predmetning chuqur va muntazam ravishda o‘rganib borilishiga, mehnat faoliyatining qiziqqan sohasiga sinchkovlik bilan kirishib ketilishiga qarab qiziqishlar mustahkamlanib, kuchayib borishi va asta-sekin barqaror qiziqishga aylanib qolishi mumkin. Bunday qiziqishlar ko‘pincha o‘sib, ulg‘aya borib, **maylga** aylanadi.

Mayl – kishining muayan faoliyat bilan shug‘ullanishga bo‘lgan intilishiga hamda mazkur faoliyat turiga muvofiq keladigan mahorat va malakalarni takomillashtirib, doimiy ravishda o‘z bilimini oshirib borish uchun intilishi.

5-shakl

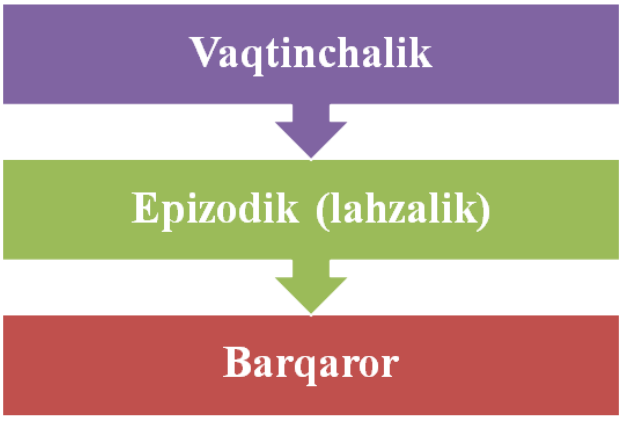

Qiziqishlarning rivojlanish bosqichlari

Qobiliyatlar qiziqish va mayllar bilan mahkam bog‘liq bo‘ladi hamda shaxsning kasbga layoqatini ko‘rsatuvchi belgilarning ajralmas qismi hisoblanadi.

Shaxsning biror faoliyat sohasida muvaffaqiyat qozonishiga yordam beradigan har qanday individual psixologik xususiyatni qobiliyat deb hisoblash mumkin. Qobiliyatni faqat bilim va malakalardan iborat deb hisoblab bo‘lmaydi. Masalan, agar odam hidlarning bir-biridan farqini yaxshi bilsa va ularni esda saqlab qola olsa, u holda bunday fazilat kimyogar uchun, oshpaz va boshqa shunga o‘xshash kasbdagi kishilar uchun juda zarur bo‘lgan qobiliyat hisoblanadi. Basharti, kishining xotirasida juda ko‘p raqamlar, harflar, so‘zlar yoki tashqi alomatlar yaxshi (mustahkam) saqlanib qoladigan bo‘lsa, u kishi mana shu o‘z xotirasidagi ma’lumotlarni kerak paytda ishlata olsa, u holda bu ham juda zarur fazilat, matematika, dasturchiga, konstruktorga va boshqa shunga o‘xshash kasbdagi kishilar uchun zarur bo‘lgan qobiliyat hisoblanadi.

Hamma uchun zarur bo‘lgan umumiy qobiliyatlar (masalan, ijodkorlikka bo‘lgan qobiliyat) yoki juda ko‘p kasblar va faoliyat turlari uchun zarur bo‘lgan qobiliyatlar (tashkilotchilik qobiliyatlari) ayrim kasblar yoki nisbatan tor doiradagi kasblar uchun muhim hisoblangan maxsus qobiliyatlar bo`ladi. Har qanday kasbda ham umumiy va maxsus qobiliyatlar birga qo`shilib kelgan taqdirdagina ishning muvaffaqiyati ta’minlanishi mumkin.

Maxsus qobiliyatlarning kasb tanlashga ta‘siri.

Texnik qobiliyat – texnikani egallashga va texnika fanlarini o‘zlashtirishga bo‘lgan qobiliyat.

Matematik qobiliyat – matematikaga bo‘lgan qiziqish, mantiqiy fikrlash, analiz qilish, matematik bilimlarni muvaffaqiyatli egallash va shu kabilar.

Pedogogik qobiliyat – pedagogik faoliyatga qiziqish, bolalarni sevish, bolalar jamoasini uyushtira bilish mahorati, nutqning ravon va ishontira oladigan bo‘lishi, talabchanlik, xushmuomalalik, adolatlilik, xolis niyatli bo‘lish va shu kabilar.

Tashkilotchilik qobiliyati – qandaydir bir ishni qila olish va odamlarni uyushtira olish mahorati.

Adabiy-lingvistik qobiliyat – adabiy faoliyatga, tillarni o‘rganib olishga bo‘lgan qobiliyat.

**San`atga bo‘lgan qobiliyat** – ijodiy tasavvurga ega bo‘lish, obrazli fikrlash qobiliyati. Rassom uchun ko‘rib tasavvur qilishning yorqinligi, rang va shaklni his qilish, aktyor uchun – diksiya (talaffuz), mimika (imo-ishora), boshqalar qiyofasiga kira olish qobiliyati, nutqning ifodali bo`lishi, tabiatdagi va tevarak-atrofdagi hayotda go‘zal narsalarni ko‘ra bilish.

Irodaviy sifatlarni, ya’ni: dadillik, qat’iyat, intizomlilik, o‘ziga va o‘z kuchiga ishonish, o‘zini idora qila bilish, og‘ir-vazmin bo‘lish singari fazilatlarni rivojlantirishga ham harakat qilish kerak. Mana shu sifatlarning hammasi birga qo‘shilib mehnatga bo‘lgan qobiliyatni ta’minlaydi.

Qiziqishlar, mayllar va qobiliyatlarning kasb tanlashdagi o‘zaro bog‘liqligini quyidagicha tasavvur qilish mumkin. Hulosa qilib aetganda har bir kishi aniq faoliyat sohasida o‘z qiziqishlari, mayllari va qobiliyatlarini shakllantirib hamda rivojlantirib, tanlanadigan kasbga yaxshi tayyorgarlik ko‘rib bormog‘i kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Umumiy o‘rta ta’limning Milliy o‘quv dasturi loyihasi. Toshkent: RTM, 2020.-80 b.
2.Ishmuxamedov R.J., Yuldashev M. Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar.– T.: “Nihol” nashriyoti, 2013, 2016.–279b.
3. Ne’matov Sh.E., Tohirov O‘.O. va b.O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish orqali umumiy o‘rta va o‘rta maxsus, kasb-hunar ta’limi uzviyligini ta’minlashning nazariy-metodologik asoslari. Monografiya. – T.: O‘zPFITI, 2015. - 152 b.
4. Sharipov Sh.S., Vorobyov A.I., Muslimov N.A., Ismoilova M. Kasb ta’limi pedagogikasi. - Toshkent., 2005. - 58 b.
5.Xolmatov P.Q., Umumiy o‘rta talim maktablarida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni takomillashtirish Maktab va hayot jurnali.8/2022.
6.Xolmatov P.Q. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni tendensiyalari, Kasb-hunar talimi jurnali.3/2021.
7.Xolmatov P. O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirishni takomillashtirish, Tafakkur ziyosi jurnali.Jizzax.1/2023.

КАК РАЗВИВАТЬ У УЧЕНИКОВ СТРЕМЛЕНИЕ К ТВОРЧЕСКОМУ ВОСПРИЯТИЮ ЗНАНИЙ.

Нишанов Шавкат Турабович,
Заведующий кафедрой методики преподавания языков регионального центра .
Ниязова Насиба Журабековна,
доцента кафедры Узбекского языка и литературы
Ташкентского государственного юридического университета,
кандидат педагогических наук.
E-mail: n.niyazova@tsul.uz, iztdyu@mail.ru

Аннотация: статья посвящена актуальной на сегоднящий день проблеме, каким должен быть современный педагог. Представлено определение понятия «фасилитатор», т.е педагог, являющийся активным и объективным участником процесса обучения.

Аннотация: мазкур мақолада бугунги кунда долзарб булган, замонавий ўқитувчи қандай булиши керак деган мавзуси хақида сўз юритилади. Замонавий ўқитувчи “фасилитатор” бўлиши лозим.

Resume: On this article devoted to the actual problem how should be modern teacher for today. The term “facilitator” is defined. A modern teacher should be a facilitator.

На сегодняшний день изменения, происходящие в стране, в обществе, коренным образом затронули образование в целом: изменяются не только программы, учебники, методы и формы работы, но и учащиеся и студенты, родители и, конечно, педагоги.

Профессию педагога невозможно сравнить с другими профессиями, так как это не только работа с учащимися и студентами, но и это редкий дар души. Это самоотверженность и желание отдавать свое тепло, свою энергию десяткам, сотням детей. Какие они, педагоги,

что для них важно в жизни, в профессии? Какими чертами характера они обладают и на какие ценности ориентируются в профессиональной деятельности? Обратимся к истории.

Великий русский писатель и педагог Лев Николаевич Толстой видел в педагогической профессии, прежде всего, гуманистическое начало, которое находит свое выражение в любви к детям. *«Если учитель имеет только любовь к делу, – писал Л.Н.Толстой, – он будет хороший учитель. Если учитель имеет любовь к ученику, как отец, мать он будет лучше того учителя, который прочел все книги, но не имеет любви ни к делу, ни к ученикам. Если учитель совмещает в себе любовь и к делу, и к ученикам, он – совершенный учитель».*

Сегодня перед учителем стоит не совсем простая задача – создать условия для развития творческих способностей, развивать у учеников стремление к творческому восприятию знаний, учить их самостоятельно мыслить, полнее реализовать их потребности, повышать мотивацию к изучению предметов поощрять их индивидуальные склонности и дарования. Никто не сомневается, что будущее нашего общества зависит от сидящих за школьной партой ребят. Необходимо, чтобы учащиеся научились не только отвечать на вопросы, которые ставит перед ними педагог, но и самостоятельно формулировать их для себя в процессе изучения материала.

А можно ли назвать современным учителя, который не занимается своим самообразованием, ничему не учится от своих учеников и студентов? Молодое поколение по-иному воспринимают окружающий мир, рисуют его яркими радужными красками. В этом мире, напоминающем радугу, много теплоты, света, любви. А мысли наших учеников? Наверное, многие замечали, что порой высказывания нашей молодежи значительно отличаются от прописных истин взрослых своей глубиной. Современный педагог не только должен учить детей, но и сам способен учиться у своих учеников.

Педагог сегодняшнего дня – это человек, преданный своему делу и своим ученикам. Он стоит между наукой и маленькой личностью, эрудирован и образован, знает свой предмет, а ведь только большой багаж знаний дает право учить других

Современный учитель должен быть фасилитатором. Фасилитатор – это не тот учитель, кто стоит перед учениками и ведет урок, а тот, кто является активным и объективным участником процесса обучения. Это профессионал с большой буквы, владеющий комплексом качеств, которые способствуют успешной передаче знаний. В общем, педагог должен обладать качествами артиста, художника, а если потребуется – писателя, певца. Также уметь использовать на уроке современные педагогические технологии – медиапрезентации, элементы игровых технологий и другие.

Отличительными чертами современного педагога, педагога – фасилитатора, как мастера являются постоянное самосовершенствование, самокритичность, эрудиция и высокая культура труда.

Профессиональный рост учителя невозможен без самообразовательной потребности. Именно это является одной из причин нашего личного участия в обучающих тренингах, конференциях, практических семинарах, методобъединениях, курсах повышения квалификации.

Труд учителя неимоверно тяжел, но столь же и интересен, который дает возможности безграничного творчества. Оказавшись в трудной ситуации, можно вспомнить советы психологов: «Не можете изменить ситуацию, измените свое отношение к ней». Всегда найдутся те, кто смогут в этом вам помочь, те, кто вас окружают – учителя-единомышленники и ученики.

В XXI веке педагог вошел в век новых информационных и коммуникативных технологий. И не вызывает сомнения то, что современному учителю необходимо быть компетентным в области ИКТ и внедрять их в учебный процесс. Зная, по своему опыту, что уроки с применением мультимедиа и интернета повышают интерес к изучаемому материалу, возрастает эффективность самостоятельной работы, появляется возможность шире реализовать свои творческие возможности.

У современного педагога кардинально изменено отношение к ученику, уходит из практики авторитарность. Педагог с уважением относится к обучаемым. Сегодня педагога студент и ученик не могут интересовать только как ученик, а должен относиться к ученику как к личности, раскрыв их лучшие качества, потребности, цели, желания. Учитель не должен видеть ученика только в будущем, т.е. каким он должен стать, а необходимо понять сегодняшнее состояние учащихся, с какими трудностями они сталкивается в учебе, а также переживания и семейное состояние. У современного педагога должен быть построен индивидуальный образовательный маршрут для каждого ученика и студента.

На уроке учащиеся и учитель должны быть сотрудниками. Только в деловой и доброжелательной обстановке обучающийся будет раскрывать и реализовывать свои возможности.

Главным работником на уроке должен быть ученик. Современные требования к учителю таковы, что он помогает ученику учиться самому, воспитывает потребность в образовании. Еще в XIX веке выдающийся педагог Адольф Дистервег сказал: *«Плохой учитель преподносит истину, хороший учит ее находить».* Ведь, если кормить ребенка постоянно с ложки, которую ему не дают в руки, он и не научится питаться сам. Так и учителю надо научить школьника добывать знания собственными усилиями, и только тогда можно воспитать думающего, свободно рассуждающего, не боящегося высказывать и отстаивать свое мнение ученика.

Мы считаем, что педагог XXI века – это тот, кто, в первую очередь, умеет находить общий язык со своими учащимися, ориентироваться среди подростков, старшеклассников и однокурсников. Отметим, что современный педагог должен быть не только идеальным психологом, но и интеллигентным человеком. Уметь так заинтересовать учащихся, чтобы они с удовольствием посещали занятия, и после уроков ждали с педагогом следующих встреч..

Исходя из вышесказанного необходимо отметить, что любому талантливому преподавателю трудно будет реализовать свой творческий потенциал при несовершенстве системы образования, ведь не может быть хорошей системы образования без хорошего учителя. Современная система образования должна соответствовать тем изменениям, которые происходят в науке, технике, педагогических технологиях, а также в деятельности самого педагога. Так и учитель должен соответствовать современным требованиям.

Таким образом, идеальный педагог – это не миф, не утопия. Идеальный учитель – это человек, который имеет значительный профессиональный опыт, в совершенстве знает свой предмет и методику его преподавания, обладает высоким уровнем методологической культуры, занимается самообразованием. Справедлив и ровен в общении со всеми учащимися, эмпатичен. Как в капле росы отражается весь мир, так и в преподавателе должны отражаться культура и знания настоящего педагога.

Свое размышление хочется закончить словами из стихотворения Г.П.Петелиной:

«В нашей жизни все неповторимо,
Так ведется издавна, в веках,
Только лишь одно бесспорно, зримо:
Кто учил – живет в учениках».

Список литературы:

1. Коменский Я.А. Избранные педагогические сочинения. – М., 1995
2. Мейдер В.А. статья // Личность педагога в образовательном пространстве» // Здравый смысл. - 2007. №3. -(44)
3. Сухомлинский В.А. Избранные произведения в 5т. – Киев, 1980
4. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения. – М., 1956. - с.362
5. Ушинский К.Д. Собрание сочинений в 11т. – М., 1951. Т.2. - с.32
6. Н.Ниязова Использование коммуникативного подхода // “Тил ва адабиёт таълими // Преподавание языка и литературы” илмий-методик журнали. 2020. – №6.

7. Ниязова Н. ДИСКУССИЯ И ДЕБАТЫ КАК СРЕДСТВА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ У СТУДЕНТОВ ЮРИДИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ //Review of law sciences. – 2020. – Т. 3. – №. Спецвыпуск

DIREKTOR O`RINBOSARLARINI MIDIERGONOMIK MADANIYATINI OSHIRISH YO`LLARI

X.A.Eraliyev Namangan viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o`rgatish milliy markazi o`quv va metodik ishlar bo`yicha direktor o`rinbosari

Ta’lim tizimi o`qituvchilarni kasbiy tayyorlash omili sifatida dars mashg’ulotlarining internet va axborot komunikatsion texnologiyalaridan foydalanilgan holda masofadan turib amalga oshirish, muayyan loyiha asosida tashkil etish va aniq maqsadga erishishga yo`naltirilgan, ta’lim natijasini kafolatlaydigan pedagogik jarayonlarda o`quv materiallarnini tanlash va tizimlashtirish, ta’lim muassasasi o`quv moddiy texnik bazasi shuningdek ta’lim vositalariga qo`yiladigan midiergonomik talablarni hisobga olish dolzarb ahamiyat kasb etib kelmoqda.

Bugungi kunda fanda yuzaga kelgan vaziyatni majmuaviy tadqiq qilish, shuningdek olib borilgan tadqiqotlar hamda shaxsiy pedagogik faoliyat tajribasi, o`quv ishlari bo`yicha direktor o`rinbosarlarining midiergonmik madaniyatini rivojlantirishni samarali amalga oshirish uchun ergonomik o`quvni bilish muhitini o`rganish va hamda tinglovchi o`qituvchilarning ergonomik bilim va malaka kompatenttsiyalarin shakllantirish maqsadga muvofiq.

Midiergonomik madaniyat – bu umumlashtirilgan faoliyat bo`lib, ta’lim muassasasi o`quv ishlari bo`yicha direktor o`rinbosari faoliyatida ijobiy natijalarga erishish, pedagogik jarayonlarni rivojlantirishga yo`naltirilgan ta’lim muassasasi ichki faoliyatining maqsadini tizimli rejalashtirishda o`quv ishlarini loyixalash va rejalashtirish, o`quv muhiti va mehnat gigienasi talablariga o`z faoliyatida rioya qilish, interfeys tarmog’i dasturiy maxsulotlarini loyixalash va amalga oshirishida zarur hisoblanadi.

Direktor o`rinbosarlarining midiergonomik madaniyatini rivojlantirishda tajribalarning yetarli darajada o`rganilmaganligi bilan belgilanadi.

O`quv ishlari bo`yicha direktor o`rinbosarlarining midiergonomik madaniyatini rivojlantirish muhitini tasniflash uchun konseptsiyaning mazmunini o`rganish zarur. SHuning uchun ham rahbar xodimlar malakasini oshirish qay darajada sifatli yo`lga qo`yilganiga ham bevosita bog’liq. Tabiiyki, bu yangicha qarashlarni talab qiladi. Bugun tashlanayotgan har bir qadam ham mavjud muammo va kamchiliklarni bosqichma-bosqich bartaraf etish, ko`zlangan maqsadga qisqa vaqt oralig’ida erishishga xizmat qilishi lozim. Shuning uchun ham ta’lim tizimini yanada rivojlantirish va unga mablag` ajratish orqali bilimli kadrlarni rivojlantirish amalga oshirilmoqda.

So`ngi 30-40-yillar ichida midiergonomik loyihalash inte’er tizimga aylandi. Bunda ijtimoiy-ijtimoiy-iqtisodiy ko`rsatkichlarni yaxshilashning asosiy vazifasini hal qilishda texnik va texnologik, iekologik vaergonomik omillar hisobga olinadi. So`ngi yillarda erngonomik loyihalashning muhim hususiyati “Inson omili”ni hisobga olgan holda ijtimoiy va o`ziga hos individual hususiyatlarga yo`naltirilganligi hisobga olinadi.

Zamonaviy umumta’lim maktablarida o`quv bilish muhiti o`quv jarayonini zamon talablariga mos holda qayta tiklashga imkon beradigan va kelajakda maktabning asosini tashkil etadigan moslashuvchan bo`lishi kerak. Yuqorida fikrlardan kelib chiqib, qulay muhit shart va sharoitlarni yaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

O`quv ishlari bo`yicha direktor o`rinbosarlari midiergonomik madaniyatini tashkil etuvchi eng asosiy yetakchi omillar o`quv ishlarini loyixalash va rejalashtirish, o`quv muhiti va mehnat gigienasi talablariga o`z faoliyatida to`la rioya qilish sifatlarining ularda mavjudligini ta’minlovchi bilim, malaka, fikrlash va yo`nalganlik xisoblanadi.

Kasbiy faollik - ta’limning me’yoriy-xuquqiy xujjatlari, boshqaruv mahorati, midiergonomika asoslarini, ish yuritish tizimi, ta’lim jarayonida va boshqaruvda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, kasbiy kompetentligi, chet tillarini bilishda ifodalanadi. Kasbiy faollik darajasi - kasbiy malaka darajasi, tegishli funktsional vazifalar buyicha

ish tajribasi, kasb soxasiga muvofikligi, egallab turgan lavozimi buyicha funktsional vazifalarni bilishi, tashabbuskorligi, ishga ijodiy yondashuv darajasi, xolislik, oshkoralik, shaxsiy va kasbiy kompetentlik darajalari, amaliy tajribasi, boshkaruv maxoratlari mavjudligi, ta'lim vositalari va moddiy texnik bazasiga qo`yiladigan maxsus midiergonomik talablarning bilishi, kasbiy madaniyati, mas'uliyatliligi, jamoadagi mavkei va shu kabi bir qator sifatlar orqali belgilanadi.

Umumiy holda, pedagoglarni yangi metodikalarga o`rgatish milliy markazlarida o`quv ishlari bo`yicha diretor o`rinbosarlarining midiergonomik madaniyatini takomillashtirishga ob'ektiv va sub'ektiv omillar sabab bo`ladi. Ob'ektiv omillarga davlatning yangi ta'lim siyosati, ta'lim sohasidagi fundamental va amaliy tadqiqotlar, pedagoglarni yangi metodikalarga o`rgatish milliy markazining innovatsion faoliyat yo`nalishidagi tajribalarini keltirishimiz mumkin.

Sub'ektiv omillarga ijtimoiy-hududiy ehtiyoj, pedagoglarni yangi metodikalarga o`rgatish milliy markazi ta'lim-tarbiyaviy faoliyatining rivojlanish jarayoni, tinglovchilarning midiergonomik bilim, ko`nikma va malakalarga extiyoji, ilmiy salohiyatining rivojlanishi, ta'lim muassasasi salohiyatining o`sishi, ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqaruv xususiyatlarining o`zgarishi misol bo`ladi.

Hozirgi kunda amalga oshirilayotgan zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar bevosita ta'lim tizimiga o`z ta'sirini ko`rsatadi. Ta'limni yangilash uni demokratlashtirilishi, ijtimoiylashuvi va insonparvarlashuvini, o`qituvchi va o`quvchilarnig ish o`rinlariga moslashuvlariga asoslangan ta'lim jarayoni xavfsizligi va qulayligini ta'minlash va amalga oshirishini integrativ jarayonlarni kuchaytirish, ta'limning ishlab chiqarish bilan aloqasini takomillashtirishni nazarda tutadi. Bu jarayonlar ijtimoiy-madaniy vaziyatlarning ob'ektiv o`zgarishlari bilan bog'liq holda, pedagogik jarayonlarni takomillashtirish va rivojlantirishga ta'sir ko`rsatuvchi asosiy omillardan biri sifatida, midierganomika talablarini o`zlashtirgan, midiergonomik madaniyati rivojlangan malakali mutaxassislarga bo`lgan ehtiyojini belgilaydi.

Ta'lim-tarbiyaning xilma-xil metodlarini, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni oqilona tanlay olish, ijodiy yondoshuv asosida metod va texnologiyalarning milliy mentalitetga mosligini ta'minlash, midiergonomika talablari asosida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda pedagoglarni yangi metodikalarga o`rgatish milliy markazlarining vazifalari, pedagog-xodimlarning midiergonomik malakasini uzluksiz oshirishga tizimli yondashuv, tinglovchilar bilan midiergonomika bo`yicha tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va boshqarish, midiergonomika tajriba-sinov ishlarini tashkil etish va boshqarishning nazariy uslubiy asoslari, tinglovchilar guruxi faoliyatini ergonomik talablar asosida tashkil etish va boshqarish, tinglovchilar kasbiy faolligini oshirishda pedagoglarning vazifalari, pedagoglarni yangi metodikalarga o`rgatish milliy markazida tinglovchilar midiergonomik tayyorgarligi mazmuni, midiergonomika talablari bo`yicha professor-o`qituvchi va xodimlar resurslarini loyixalash, ta'lim muassasasida o`quv ishlarini loyixalash va rejalashtirish, o`quv muhiti va mehnat gigienasi talablariga o`z faoliyatida to`la rioya qilishga doir vazifalarni xal etish zarur hisoblanadi.

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, ta'lim tizimini takomillashtirish yo`nalishida amaliyotga tatbiq etilayotgan yangiliklar "Malaka oshirish jarayonida o`quv ishlari bo`yicha direktor o`rinbosarlari midiergonomik madaniyatini takomillashtirish"ni ilmiy nazariy asoslarini ishlab chiqishni talab qilmoqda. Bular o`z navbatida, ta'lim muassasasi rahbarlari va o`qituvchilari pedagogik jarayonlarni midiergonomik talablar asosida tashkil etish va boshqarish yo`nalishidagi mavjud ziddiyatlarni bartaraf etish, pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir ko`rsatuvchi omillarni aniqlash, mazkur jarayon ishtirokchilari faoliyatini takomillashtirish yo`nalishlaridagi qarorlarni qabul qilishda mavjud vaziyatlarni, sub'ektlarning moyilligi, ehtiyoji va qiziqishini o`rganishlari zarurligini taqozo etadi.

Hozirgi kunda esa ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish va rivojlantirishga ta'sir ko`rsatuvchi asosiy omillardan biri sifatida midierganomika talablarini o`zlashtirgan, ergonomik madaniyati rivojlangan malakali mutaxassislar zarurligi dolzarb muammo bo`lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro`yxati

1.Абдуллаев С.Х. Ўқитувчиларнинг эргономик маданиятини ривожлантириш муҳитини ташкил этиш тизими ва технологияси // Замонавий таълим. Тошкент, 2021. 9-сон. Б.28- 36.

2.Азизходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство/учебное пособие для магистратуры всех специальностей. - Т.: ТГПУ им. Низами, 2003. – 192 с.

3. Окулова Л.П. Педагогическая эргономика: монография. – М. Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2011. – 200 с.

4.Ўзбекистон республикаси халқ таълими вазирлиги олий ва ўрта махсус таълими вазирлиги маданият ва спорт ишлари вазирлиги. Таълим муассасаларидаги мебель, ўқув-лаборатория асбоб-ускуналари, компьютер техникаси, спорт анжомлари ва бошқа инвентарлардан самарали фойдаланиш ҳамда уларни сақлаш тўғрисида й ў р и қ н о м а (қўлланма). Тошкент – 2010.

SALJUQIYLAR DAVLATI BOSHQARUV TIZIMI

Hayitov Sahboz Rustam o'g'li
CHDPU Gumanitar Fanlar Fakultiti
Tarix yo'nalishi 20/2 – guruh talabasi
Tel nomer: +998915175072
Ilmiy o'qituvchim: Saidusmonov Baxrom Abdug'anievich
CHDPU O'zbekiston tarixi kafedrasi o'qituvchisi
Email:baxrom.said@mail.ru

ANATATSIYA

Ushbu maqolada Saljuqiylar davlatining boshqaruv tizimidagi Mamuriy , Siyosiy , Mahaliy, Harbiy va Diniy lavozimlari haqida ularning qanday vazifalarini bajarishi to'g'risida batafsil malumotlar keltirilgan ushbu maqola ko'pchilikka foyda keltiradi deb o'ylayman.

KALIT SO'ZLAR: Miroxur , Sharobdor , Dargoh , Voliy , Devon , Alamdor , Horis amiri , Devoni tug'ro , Devoni arz.

ADABIYOTLAR TAHLILI: G'aznaviylar, qoraxoniylar, somoniylar misolida ko'rganimizdek, saljuqiylar boshqaruv tizimi ham ikkiga:

1.Dargoh va

2.Devonlarga bo'lingan.

Dargohdagi eng asosiy xizmat va vazifalarni ko'rsatib o'tamiz: ulug' hojib dargohdagi sultonga eng yaqin kishi, dargoh bilan devonlar o'rtasidagi aloqalarni muvofiqlashtirib turuvchi, rasmiy qabullarni uyushtiruvchi. Horis amiri (amiri horis) sulton chiqargan jazo hukmlarini ijro etish bilan shug'ullangan. Saroydagi qurol-aslaha, ayniqsa, sultonga taalluqli narsalarni saqlash ishini salohdor olib borgan.

Dargoh ishlarini boshqaruvchi xos vakil, sulton bayrog'ini tutuvchi **alamdor** deyilgan. Sulton va dargoh xavfsizligini ta'minlash janddorga yuklatilgan. Shuningdek dargoh faoliyatini ta'minlashda jomador, sharobdor, chashnegir (sultonning ovkatlanishiga mas'ul), sarhang, miroxur, tashtdor kabi mansabdorlarning ham o'z o'rni bo'lgani ma'lum.Saljuqiylar boshqaruv tizimida ham bosh vazir xizmati alohida ahamiyat kasb ettan. U markaziy boshqaruv (devoni a'lo) tepasida turgan holda mavjud barcha devonlar (vazirliklar) faoliyatiga rahbarlik qilgan. Xazina, moliya, soliq, davlatga tegishli ishlab chiqarish muassasalari ishini nazorat qilish uning gardanida edi. Manbalarda bosh vazirni **rais ur-ruaso**(raislarning boshlig'i), sa'id ur-ruaso (boshliqlar-ning kattasi), deb ta'riflashlariga ko'ra aytish mumkinki, uning faoliyati mamlakatning ichki va tashqi siyosatidagi barcha sohalarga tegishli bo'lgan. Chunonchi, u sulton nomidan qaram o'lkalar hukmdorlari, xori-jiy davlatlar namoyandalari bilan muloqot va muzokarada bo'lish huquqiga ega edi. Ikkinchi tomondan, shunchalik keng ko'lamda faoliyat ko'rsatish uning bir o'ziga og'irlik qilgani tabiiy. Shuning uchun ham bosh vazir o'zining maxsus vakillari, nazoratchilari orqali ham ish yuritgan. U xizmatchilarni ishga olish, ularga maosh tayinlash, ishdan bo'shatish kabi vakolatlarga ham ega bo'lgan. Xullas, bosh vazirning haq-huquqi katta bo'lgan. Shu bilan birga u yer-mulk taqsimlash borasida huquqsiz

bo'lgan. Mazkur vakolat sulton ixtiyorida qolgan.Shahzodalar va malikalar ham o'z vazirlariga ega edilar. Ammo bu hol davlat manfaatlariga zid ekanli-giga o'z vaqgida saljuqiilarning bosh vaziri lavozimida faoliyat ko'rsatgan mashhur Nizomul mulk (1018 yoki 1020—1092) ishora etgandi: «Qachonki, podshohlik ishi ayollar va go'daklar qo'liga o'tsa, bilginki, podshohlik o'sha xonadonni tark etgay».Devonlar to'g'risida so'z ocharkanmiz, ularning ikki toifaga bulinishini ta'kidlash lozim: sulolaviy va rasmiy devonlar. Nomidan ham ko'rinib turganidek, sulolaviy devon hukmdor xonadon faoliyati bilan bog'liq bo'lib, unga tegishli mol-mulk, yer-suv, xazina va boshqalar boshqaruvi, hisob-kitobi, olyq-solig'i kabi vazifalar bilan shug'ullangan [i]

Rasmiy devonlar quyidagilardir: devoni tug'ro, devoni istifo, devoni ish-rof, devoni arz. Tug'ro devoni mazkur devonlar ichida eng muhimi hisoblanib, uning boshlig'i bosh vazir o'rinbosari mavqeyida bo'lgan. Bu devonda oliy hukmdorning farmonlari, qarorlari, rasmiy yozishmalari va hujjatlari tayyorlanib, keyin unga muhr bostirish-ga taqtsim etilardi. Joylarga rasmiy hujjatlar yuborish, ulardan hujjatlar qabul qilish, chet ellarga maktublar yuborish, davlat hujjatlarida maxfiylikni ta'minlash kabilar shu devon xizmatchilari nazorati ostida edi.

Bu devonga xizmatga har kim ham olinavermasdi.Keyingi vazirlik bu istifo, ya'ni moliya devoni. Davlat kirim-chiqimlari, soliqlar, boj va boshqa moliyaviy daromadlar, ularni alohida ro'yxatga olish xuddi shu devon ixtiyorida mujassamlashgan. Bu vazirlik joylardagi bo'limlari orqali tegishli ro'yxat va miqdorlarda soliq yig'ish, qilingan ishlarni alohida daftarlarda qayd etish bilan shug'ullangan.

Bo'limlar markazga har bir tadbir, masalan, soliq yig'ish bo'yicha alohida va batafsil hisobot yozib berganlar. Istifo devoni haq-huquqlari nechog'lik bo'lganligini shundan ham bilsa bo'ladiki, uning xizmatchilari (mustavfiylar) hatto dargoh kirim-chiqimlari, xazinadagi ahvol, mavjud naqd pulning hisobi, davlat qaramog'ida bo'lganlarga ketadigan xarajat, maosh, nafaqa miqdori kabilarga ham to'g'ridan-to'g'ri aralashganlar, nazorat qilganlar.

Yana bir vazirlik bu ishrof devonidir. Uning bo'limlari viloyatlar va shaharlarda ham faoliyat ko'rsatgan. Bir so'z bilan aytganda, bu xizmatning mohiyati davlat nazorati tushunchasini beradi. Buning isbotini ishrof xizmatining faoliyat doirasi orqali ham bilib olish mumkin: moliya-soliq hisoblarini na-zorat qilish va tekshirish, vaqfga tegishli mulklar ustidan umumiy nazorat olib borish, sulolaga tegishli yer-suvlar, qimmatbaho moliya qog'ozlari, zarbxonalar, amaldagi muhrlar, bozorlar mutasaddilari, soliqchilar, qishloq oqsoqollari va boshqa amaldorlar ustidan nazorat olib borish. Nazorat o'z o'rnida maxfiy ham bo'lgan.

Devoni arz o'ziga xos harbiy muassasa (harbiy vazir-lik) bo'lib, lashkarga mo'ljallangan maosh va ta'minot (oziq-ovqat va kiyim-kechak), harbiylarning ro'yxati, yangilanib turishi, harbiy qismlarning tarkibiy soni, ularga ketadigan xarajatlarning turi va hajmi, transport, harbiy yurishlar chog'idagi ta'minot, vaqgi bilan harbiylar ko'rigini tashkil etish kabilarga mas'ul edi. Mazkur devon va umuman devonlar tizimi ishi qanday yo'lga qo'yilganini quyidagi misol orqali yaqqol tasavvur qilish mumkin. Lashkardagi biron-bir xizmatchining maoshi oshiriladigan yo qisqartiriladi-gan bo'linsa, bu haqda, eng avvalo moliya-soliq idoralari bilan kelishib olinishi zarur hisoblangan.Mahalliy boshqaruv tizimiga kelsak, viloyat boshliqlari (voliy) ham o'z devonlariga ega bo'lganlar.

Vo-liylarni oliy hukmdor tayinlagan. Ular butun viloyat hayoti bilan bog'liq barcha sohalarga boshchilik qilganlar: moliya, soliq, sud, harbiy ishlar, jazo idoralari voliy nazorati, tasdig'i, izmida faoliyat ko'rsatganlar.Tuman, shahar miqyosidagi boshqaruv tizimi ham viloyatlarniki kabi bo'lgan, faqat harbiy faoliyat bundan mustasno edi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tovus, A. C. S. va Sara Nur Yildiz, eds. "Kichik Osiyo saljuqilari: O'rta asrlarda O'rta Sharqdagi sud va jamiyat." London: I.B. Tauris, 2013 yil.

2. Polcynski, Maykl. "Boltiq bo'yidagi saljuqiylar: Usmonli Sultoni Sulaymon I. sudida Polsha-Litva musulmon ziyoratchilari." *Erta zamonaviy tarix jurnali* 19.5 (2015): 409-37.

3. Shukarov, Rustam. "Trebizond va saljuqiylar (1204-1299)." *Mezogeyos* 25-26 (2005): 71-136.

O‘ZBEK MATNSHUNOSLIGI TENDENSIYALARI.

Kumekova Marjon Rashid qizi.
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti Gumanitar Fanlar Fakulteti
Òzbek tili va adabiyot yònalishi 3kurs talabasi.
Ilmiy raxbar:Mòydinova A.

ANATATSIYA. O‘zbek matnshunosligi ildizi teran Turkiy tilda matn tuzish an'analari yuzaga kelibdiki, u bilan izma-iz matn bilimi ya'ni matnshunoslik ham paydo bòla boshlagan. Siz ushbu maqolada matn tuzishning yòl yoriqlari prinsiplari va nazariy asoslari ishlab chiqilgan zamonaviy òzbek matnshunosligi tendensiyalari bilan tanishasiz
KALIT SO‘ZLAR; tendensiya, matn bilimi prinsipi, suronli davr, nashr usullari, metodologik mezon.
ABSTRACT:
The roots of Uzbek textual studies are deep. The traditions of writing texts in the Turkish language appeared, and with it, textual knowledge, i.e. textual studies, also began to appear.
KEY WORDS; tendency, principle of text knowledge, suran period, publishing methods, methodological criterion.

KIRISH.
Hozirgi matnshunoslik o'tgan asrning 30-yillaridagi suronli davrlardan keyin yangidan, aytish mumkinki, yòq yerdan bòy kòrsatdi. Shunday bo'lsada oz fursatda fanning ilg̀or yutiqlarni egallab katta ishlar amalga oshirib òz mavqeyiga kòtarilib ulgurdi. Quvonarlisi shundaki, Òzbek matnshunosligi ayrimyònalishlarda amaliy sohalarda, arab yozuvli manbalarni o'rganishda yetakchi òrinda turadi. Biroq bu bilangina tòxtab qolmay yanada oldingi òrinlarni egallashi kerak. Ahir, eski va boy yozma merosga ega xalqning matn bilimi ham shunga yarasha bòlishi kerak.

ASOSIY QISM:
Òzbek matnshunosligi deganda faqat arab yozuvdagi qòlyozma manbalarni òrganish tushunulmasligi lozim. Uning qamrovi nihoyatdakeng. Shunday ekan ota -bobolarimiz islomdan avvalgi davrlarda yaratgan bitiglarini òrganish,ularning ilmiy nashrlarini yaratish ham muhim ishlardan biri sanaladi. Afsuski, bu yònalishda bitiglar ustida ish olib borayotgan, òrganiyotgan, ilmiy-tadqiqot yaratiyotgan olimlarimiz barmoq bilan sanarli. Òzbek matnshunosligining oqsayotgan jihatiham shunda. Bu kamchilik, ayniqsa ilmiy matn yaratish jarayonida yaqqol kòzga tashlanadi. Adabiy merosimiz namunalari bugungi kunda talab darajasida mukammal tadqiq etish va nashrga tayorlash, matshunoslik sohasi oldiga jiddiy vazifani qòygani sir emas. Shu jumladan ayni paytda matnshunoslik muamolari nimadan iborat ?ularning yechimi qanday? degan savolga xulosa sifatida Filologiya fanlar nomzodi Qoldosh Pardayevning matnshunoslik muamolariga doir fikr-mulohazalarini ham ushbu maqolaga kiritsak mubolaġa qilmaydi.

Qo‘ldosh PARDAYEV: — Bu yerda adabiyot tarixini matnlarsiz, manbalarsiz o‘rganib bo‘lmaydi, degan fıkr aytildi. Darhaqiqat, shu o‘rinda mühim adabiy manba — XX asr boshlari matbuoti materiallarini o‘rganish muammolarini ham eslab o‘tish zarur. “Oyina”, “Sadoi Turkiston”, “Sadoi Farg‘ona”, “Hurriyat” singari mashhur matbuot nashrlarida chop etilgan adabiyot materiallari anchagina o‘rganildi. Biroq “Al-Izoh”, “Al-Isloh”, “Izhor ul-Haq” jumallari haqida bunday deb bo‘lmaydi. Bu jumallardagi adabiyot materiallari adabiy manbashunoslik va matnshunoslik aspektidatadqiq qilinishi, ulaming XX asr adabiyotida tutgan o‘rni, maqomi belgilanishi dolzarb ilmiy muammolardandir.Birgina “Al-Isloh” jurnalini olaylik. Undagi adabiy-estetik munozaralar yangi adabiyotning shakllanishida, taraqqiy etishida alohida ahamiyat kasb etgani sir emas. Bu manbaning o‘rganilishi adabiy-tanqidiy qarashlar tadrijini tadqiq qilishda ham alohida o‘rin tutadi.Yana bir muammo: Milliy Uyg‘onish davri matbuotidagi adabiyot materiallarini nashr etishda ham aksar hollarda professionalikdan yiroqlik illati ko‘zga tashlanadi. Bu hol matnlaming noto‘g‘ri tabdil qilinishida, ba’zan mohiyatga zid talqinlarda, ayniqsa, yaqqol seziladi. Salohiyatli matnshunos kadrlami tayyorlash bu singari muammolami hal etishning asosiy omilidir.

XULOSA:

Demak matnshunosligimiz oldidagi muhim vazifalar; matnshunoslik boyicha kadrlar tayyorlash hamda òzbek matnshunosligining nazariy asoslarini,jumladan, tadqiqot,tahqiqot va nashr usullari, metodologiyasi ishlab chiqilishi lozim.Boshqa tillarda yaratilgan bunday qòllanmalar òzbek matnshunosligining òziga xos xususiyatlarini tadqiq etish,adabiy manbalarni nashrga tayyorlash uchun ilmiy metodologik mezon bòla olmaydi. Shunday ekan Òzbek matnshunoslik tendensiyalarini oshirish uchun harakatdan tòxtamaslik zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1 Sh Sirojiddinov. Matnshunoslik saboqlari . T.:20192.M.Hasaniy, A.Habibullayev. Adabiy manbashunoslik va matnshunoslikning nazariy asoslari, T.:2012
3.A.Madraimov, G. Fuzailova. Manbashunoslik.T.: 2008
4.Internet materiallari
5.(“0‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasining 2010 yil 27-soni)

БЎЛАЖАК ТАРИХ ФАНИ ЎҚИТУВЧИСИНИНГ КАСБИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Илмуродова Феруза Шакировна
Чирчиқ давлат педагогика университети

Аннотация: Мақолада бўлажак тарих фани ўқитувчисининг касбий компетенцияларини шакллантириш ва ривожлантириш билан боғлиқ замонавий олий педагогик таълимнинг долзарб муаммоси кўриб чиқилади. Педагогик тажрибаларини таҳлил қилиш асосида келажакдаги тарих фани ўқитувчисининг университетдаги академик ва дарсдан ташқари ишлар жараёнида ўқитувчиларни тайёрлаш сифатини ошириш учун зарур бўлган касбий ваколатларини аниқлаш "ўқитувчининг касбий малакаси" тушунчасининг турли талқинлари келтирилган.

Калит сўзлар: касбий ваколатлар, таълим, олий таълим, касбий малака, педагогик таълим, жамият, модеризация, кабий компетенсия, тарих ўқитувчиси.

Аннотация: В статье рассматривается актуальная проблема современного высшего педагогического образования, связанная с формированием и развитием профессиональных компетенций будущего учителя истории. На основе анализа своего педагогического опыта приведены различные толкования понятия "профессиональная компетентность педагога" для определения профессиональных компетенций будущего учителя истории, необходимых для повышения качества подготовки учителей в процессе учебно-внеурочной работы в вузе.

Ключевые слова: профессиональные компетенции, образование, высшее образование, профессиональная квалификация, педагогическое образование, общество, модернизация, компетенция, учитель, история.

Annotation: the article examines the urgent problem of modern higher pedagogical education associated with the formation and development of professional competencies of the future teacher of historical science. Based on the analysis of pedagogical experience, various interpretations of the concept of "teacher's professional qualifications" are presented to determine the professional competencies of the future history teacher, which are necessary to improve the quality of teacher training in the process of academic and extracurricular activities at the University.

Keywords: professional competencies, education, higher education, professional qualification, pedagogical education, society, moderation, such competence, history teacher.

КИРИШ

Бугунги кунда замонавий таълим тизими уни модернизация қилиш билан боғлиқ бўлган муҳим ўзгаришларни бўлмоқда, унинг асосий вазифаларидан бири таълим сифатини ва педагогик таълимни яхшилашдир. Олий таълимни модернизация қилиш жамиятнинг рақобатбардош, малакали ўқитувчиларга бўлган эҳтиёжлари билан доимий равишда шахсий такомиллаштириш ва касбий ўсиш истаги билан боғлиқ. Таълим сифатини ошириш таълим тизимини, педагогик таълимни модернизация қилишнинг асосий вазифаларидан биридир. Бугунги кунда жамият олий педагогик таълим тизимидан нафақат мутахассисларни, балки

инновацион ўқитувчиларни ҳам кутмоқда. Чуқур маънавий ва аҳлоқий, ўз тизимига эга ўқитувчилар танқидий фикрлайдиган, ижодий, мустақил равишда ўқитиш ва тарбиялашнинг янги ғоялари ва технологияларини яратиш ва амалга оширишга қодир. Олий педагогик таълимнинг асосий вазифаси баркамол ривожланган шахсни шакллантириш билан бирга қуйидагиларни шакллантиришдан иборат:

-ўқитувчининг касбий малакаси, чунки малакали ўқитувчи ўзининг педагогик фаолиятида энг яхши натижаларга эриша олади;

- малакали ўқитувчи тарбиявий ишларни бажариш жараёнида баркамол ривожланган, ижодий фикрлайдиган талабаларни шакллантиришга ижобий таъсир қилади;

касбий компетенция шахсий, ижтимоий-психологик ва дидактикани амалга оширишга ёрдам беради.

Ўқитувчининг касбий компетенциясини шакллантириш ва ривожлантириш унинг касбий фаолияти давомида, шу билан бирга олий педагогик тизимда содир бўлади. Таълим бўлажак ўқитувчининг касбий компетенциясини шакллантириш унинг ўзлаштириш босқичида шаклланиши сифатида қаралади. Таълимдаги компетенция парадигмасига ўтиш ҳаётнинг доимий ўзгарувчан ижтимоий-маданий шароитларига муваффақиятли мослаша оладиган, бутун фаолияти давомида ўз-ўзини тарбиялаш билан шуғулланадиган, мустақиллик ва ижодкорликни намоён этадиган ўқитувчини шакллантиришни назарда тутади. Шу муносабат билан олий педагогик таълим тизимида талаба – бўлажак ўқитувчининг касбий компетенцияларини шакллантириш долзарбдир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Ўқитувчининг касбий ваколатлари масалалари Е. Н. Бондаренко, И. С. Гаврилова, З. У. Завзанова, Т. А. Зотова, И. А. Патронова, Н. А. Чечева, Ю.А. Шуплецова, ва ҳоказо [1,12] кўтарилган. Е. Н. Бондаренко "Бўлажак ўқитувчининг касбий ваколатлари француз тадқиқотчилари томонидан ўзаро боғлиқдир Лабруно Г., Нюманн Ф., Тоутин П. [2,3] "Ўқитувчининг касбий компетенцияси" тушунчаси муаллифлар томонидан ўқитувчи фаолиятининг муваффақиятини белгилайдиган фан ва психологик-педагогик билимлар, педагогик маҳорат ва қобилиятларнинг синтези сифатида қаралади. Баъзи тадқиқотчилар ўқитувчининг касбий ваколатларини билим, кўникма ва қобилиятлар тўплами, шунингдек уларни педагогик фаолиятда қўллаш қобилияти сифатида тушунишади; бошқалар – педагогик вазифаларни ҳал қилиш учун зарур бўлган билим, кўникма ва тажрибани бирлаштирган ўқитувчининг ажралмас фазилатлари деб қарайди [3,36]. "Касбий компетенциялар" тушунчасининг мазмуни ўқитувчининг фан (касбий) ваколатлари педагогик мослаштирилган тизимдир: илмий билим ,фаолият усуллари; муаммоли вазиятларда самарали қарор қабул қилиш қобилияти кўринишидаги ижодий фаолият тажрибаси деб билишади. Ҳар қандай компетенцияни шакллантиришнинг муҳим шарти бўлган бакалавр тайёрлаш доирасида "илова" босқичини тизимли равишда амалга ошириш имкониятининг йўқлиги тарих ва ижтимоий фанлар ўқитувчисининг касбий компетенциясини шакллантириш зарурлиги ҳақида гапиришга имкон беради. Л. И. Жарикова "узлуксизликнинг моҳияти янги давлатга ўтиш даврида узлуксиз таълим тизимининг элементларини ёки унинг индивидуал хусусиятларини сақлаб қолишдир" деб ҳисоблайди [4,41]. Касбий тайёргарликни фақат фанни ўқитиш босқичи билан чеклаш ўқитувчининг касбий компетенциясининг умумий ва функционал саводхонлиги ва энг муҳими, ақлий ва маънавий маданиятнинг умумий даражаси каби муҳим таркибий қисмларини эътиборсиз қолдиришни англатади, бу биздан шароит яратишни талаб қилади.

МУҲОКАМА

Касбий таълим тизими таълимнинг автоном қуйи тизими бўлиб, касбий таълимдан ташқари бошқа қуйи тизимлардан ажратилган ҳолда касбий компетенсияларни шакллантириш вазифаларини ҳал қила олмайди. Педагогик фаолият жараёнида билимларни қўллаш қобилияти интеграциялашган тизим доирасида, аввал бакалавр амалиёти босқичида, сўнгра бошланғич босқичида касбий тайёргарликни ташкил этишда компетенцияга

асосланган ёндашувнинг кўрсаткичидир [5,36]. "Тарих" фан сифатида ватанпарварлик, фуқаролик фазилатларини тарбиялаши лозим.

- "Тарих" фанини ўрганиш воқеликни баҳолашда аналитик ёндашувни ўзлаштиришга, тарихий ривожланиш тенденцияларини аниқлашга ва шунга мос равишда турли хил ҳаётий фаолиятда қабул қилинган қарорларнинг оқибатларини тахмин қилишга имкон беради;

- Тарих ўқитувчисининг ўз фанини ўқитиш жараёнида асосий вазифаси ёш авлоднинг тарихий онгини ривожлантиришдан иборат;

-"Тарих" ни ўрганиш жараёнида талаба " бугунги кунни ўтмиш нуқтаи назаридан баҳолашни ўрганиши ва яхшилик ва ёмонлик, шараф ва шармандалик ўртасидаги онгли танловни ўрганади "[6,95];

Ўз халқи ва мамлакати тарихидаги энг ёркин, даҳшатли, фожиали, буюк лаҳзалар;

- ўқитувчи нафақат ўз фанини ўқитиш методикасига эга бўлиши, балки инновацион фаолиятни амалга ошириши керак. Тарихни ўқитиш жараёни: турли хил технологияларни қўллаш (ривожланиш, шахсга йўналтирилган, модулли, белги-контекстли, компютерни ўрганиш лозим. Тарих бу нафақат хронология, картография, биографик материаллар, тарихий тушунчалар, миллий ва умуминсоний тарихнинг тарихий фактлари ва бошқалар билан ишлаши керак. Талабаларни ўқитиш, эса ўз навбатида кўпроқ нарсани талаб қилади. Тарих ўқитувчиларини юқори сифатли тайёрлаш таълим ва тарбия жараёнини нафақат юқори даражада амалга ошириш, балки талабаларнинг тарихдан ташқари ишлари касбий компетенцияни шакллантириши лозим.

НАТИЖА

Бўлажак тарих ўқитувчилари тарих ўқитувчилари" таркибий таълим сифатида учта компонентдан иборат бўлиб, улар ўз навбатида бир қатор ваколатларни ўз ичига олади:

- ижтимоий-психологик (ижтимоий-психологик билимлар, кўникмаларни қўллаш қобилияти ва ижтимоий ўзаро таъсирга тайёрлиги, ижтимоий-психологик мослашув ва ҳаракатчанликдан иборат ижтимоий-психологик компетенциялар ва касбий фаолият соҳасидаги қобилиятлар);

- дидактик (дидактик ваколатлар талаба томонидан олинган фан билимлари, кўникмаларининг синтези, фаолият усуллари шаклида фаолият);

- шахсий (рағбатлантирувчи шахсий ваколатлар талабанинг шахсий ва касбий ўсиши учун). Синфдаги ўқитувчи мустақил психологик (ўқув ва тарбиявий) фаолият субъекти бўлиб, у, қоида тариқасида, оммавий педагогик амалиётда муҳим деб тан олинмайди ва педагогик назарияда мустақил тадқиқот объекти сифатида қаралмайди. Ўқитувчи талабанинг ривожланаётган шахсияти билан ишлайди, "бошқа шахс шахсияти элементларини яратувчиси" сифатида ишлайди (ўқитишнинг янги усулларидан, шу жумладан амалий тадқиқотлардан фойдаланиш орқали), унинг шахсига "ҳисса қўшади". "Компетенция ёндашуви" ва "асосий компетенциялар" тушунчалари таълимини модернизация қилиш муаммолари ва усуллари ҳақидаги мунозаралар муносабати билан тарқалмоқда. Хутторской А. В. ўз тадқиқотида маҳаллий таълимнинг асосий ваколатларининг қуйидаги гуруҳларини аниқлади:

Қиймат-семантик компетенция.

Умумий маданий компетенция.

Таълим ва когнитив компетенция.

Ахборот ваколатлари.

Коммуникатив ваколатлари.

Ижтимоий ва меҳнат компетенцияси.

Шахсий ўзини такомиллаштириш ваколати.

ХУЛОСА

Асосий компетенсиялар фақат ўз фаолияти тажрибасида шаклланади, шунинг учун таълим муҳити шундай қурилиши керакки, бола уларнинг шаклланишига ҳисса қўшадиган вазиятларда ўзини топади. Хулоса қилиб айтганда, таълим ваколатларини шакллантириш билан шуғулланадиган ўқитувчини тайёрлаш учун ўқитувчининг бу соҳада билимдон

бўлиши етарли эмас, унинг якуний ва оралиқ ишининг натижасини аниқ ифодалаш керак, ўқув жараёнини оптималлаштириш ҳақида ўйлаш керак, бу эса талаба ишини қулай ва самарали ташкил этишга имкон беради. Бу шуни англатадики, замонавий ўқитувчи катта ҳаётий тажрибага, илмий билимларга эга бўлиши, ташаббускор ва ижодий шахс бўлиши керак. Бу билимларни талабаларга етказиш ва олинган билимларни комплексда ҳаётга татбиқ этишда етарлича юқори малакани ривожлантириш учун зарурдир. Талабаларнинг ўзини ўзи бошқариш умумий касбий блокнинг ижтимоий ва коммуникатив таркибий қисмлари доирасида бир қатор муҳим ваколатларни амалга оширишга имкон беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Антонова А. В. Тарих бўйича дарсдан ташқари ишлар жараёнида талабаларнинг касбий компетенциясини шакллантиришнинг таркибий ва функционал модели / / Р. 2011. 4-5 б.
2. Бондаренко Е. Н. Дунёнинг турли мамлакатларидаги замонавий ўқитувчининг касбий компетенциялари ҳақидаги қарашлар / / Р. 2000. 42-44 б.
3. Попова Е. В. Педагогика университети бакалаврларининг касбий ваколатларини шакллантириш / / Ч. 2013. 11 б
4. Мутырова А. С. Преемственность в формировании профессиональной направленности студентов // Вестник Адыгейского государственного университета: сетевое электронное научное издание. Серия 3: Педагогика и психология. 2008. № 7.
5. Жарикова Л. И. Педагогика непрерывного образования в системе наук о человеке // Вестник ТГПУ. 2009. № 7(85). С. 122-125.
6. Гиркин И. В. Новые подходы к организации учебного процесса с использованием современных компьютерных технологий. // Информационные технологии. 1998. № 6.
7. Актуальные вопросы методики обучения истории в средней школе / Под ред. А.Г. Колоскова. – М.: Педагогика, 1984.
8. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989
9. Вагин А. Методика преподавания истории в средней школе.- М.: Просвещение, 1968
10. Видюкова Н.В. Актуальность применения информационных технологий при формировании ключевых компетенций учащихся. Пед. мастерская 2004, №4
11. Toshtemirova, s. A., &ilmurodova, f. S. Integrativ yondashuv asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashning pedagogik-psixologik tashxislash asoslari.
12. shokirovna, i. F. (2022). Zamonaviy oqituvchi davr talabi. Pedagogs jurnali, 8(3), 68-72.
13. shokirovna, i. F. (2022). Tarix fanlarini o ‘qitish samaradorligini oshirishga qaratilgan hamkorlik mexanizmlarining ilmiy-amaliy ahamiyati. Academicresearchineducationalsciences, 3(4), 1236-1244.
14. shokirovna, i. F. (2022, april). Innovative activity of the teacher in modern conditions. In e conference zone (pp. 111-115).
15. илмуродова, ф. Ш. (2022). Таълим сифатига таъсир этувчи омиллар ва уни самарадорлигини оширишга қаратилган инновацион ёндашувлар. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (7).

МИЛЛИЙ МУСТАҚИЛИКНИ МУСТАҲКАМЛАШДА ЖАДИДЛАР МАЪНАВИЙ МЕРОСИНИ ЎРГАНИШ МЕТИДИКАСИ

Тухтамуратов Бейбит Бексеит Ўғли
Тарих йўналиши талабаси Чирчиқ давлат педагогика университети
Илмий раҳбар: Бегалиев Жавлонбек Райимназарович
javlonbek.begaliyev@mail.ru
тел(90)318-70-75

Аннотация: Мақолада Туркистондаги жадидчиларнинг амалга оширган ишларитажрибасидан фойдаланиб, Янги Ўзбекистондаги маънавий ислоҳотлардатаьлимни ривожлантиришнинг таҳлилий муаммолари, мамлакатимиз миллий мустақиллигини мустаҳкамлашда жадидлар маънавий меросининг аҳамияти ва фаолиятини ўрганишда ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашдаги ўрни тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар:“Учинчи Ренессанс” , миллий ўзлик, Турон, «Хуршид», “Шурой Ислом”, «Турк сўзи» «Турк эли» .

Аннотация: В статье рассматриваются из опыта джадидистов Туркестана аналитические проблемы развития образования в духовных реформах Нового Узбекистана, значение духовного наследия джадидистов в укреплении национальной независимости нашей страны, их роль в воспитании молодежи. людей в духе патриотизма.

Ключевые слова: «Третий Ренессанс», национальная идентичность, Туран, «Хуршид», «Шурои Ислам», «тюркское слово», «тюркский народ».

Abstract: Using the experience of the Jadidists in Turkestan, the article discusses the analytical problems of developing education in spiritual reforms in New Uzbekistan, the importance of the spiritual heritage of Jadidists in strengthening the national independence of our country, and their role in educating young people in the spirit of patriotism.

Key words: "Third Renaissance", national identity, Turan, "Khurshid", "Shuroy Islam", "Turkish word", "Turkish people

Мустақилликка эришганимиздан сўнг миллий меросимизга бўлган муносабат қайта тикланди. Аждодларимиз яратиб кетган бой мерос чуқур ўрганилиб, катта ютуқлар қўлга киритилди. Туркистон ўлкаси XIX аср охири – XX аср бошларида мустамлакачилик сиёсати оқибатида сиёсий, маданий, иқтисодий таназзулга юз тутди.Бу даврда жадидчилик (арабча «жадид» - янги) янгиланиш, янги замонавий мактаб, матбаа, миллий тараққиёт усуллари, йўллари тарафдорлари ўз ғояларини тадбиқ эта бошлади. Жадидчиликнинг асосий ғоя ва мақсадлари: Туркистонни ўрта асрчилик, қолоқлик, хурофотлардан озод қилиш, миллий давлат бунёд этиш, парламент ва президент идора усулидаги озод ва фаровон жамият қуриш, туркий тилларга давлат мақомини бериш, миллий пул бирлиги ва миллий қўшин тузиш эди. Бу ғоя ва мақсадлар 1917-1920 йилларда «Туркистон мухторияти»ни тузишга сабаб бўлди аммо қисқа муддат фаолият юритиб, қонли таназзулга учради.

Тарихий тажрибанинг кўрсатишича, миллий ўзликни англашнинг ўсишига муҳим туртки бўлган ва миллий озодлик ғоясини шакллантириб, ўз фаолияти билан уни амалга оширишга уринган кучли прогрессив ҳаракат – жадидчилик ҳаракати бўлган. Миллий ўзликни англаш ва англатишда тарих туганмас ва беқиёс манба эканлиги маълум. М.Беҳбудий“Туркистон тарихи керак”мақоласида: “Тарих кўп аҳамиятли ва фойдали бир нарсадур. Тарихнинг фойдаларидан баъзиси ушбудурки, бир миллатнинг на тариқада, қайси йўл ила тараққий этганини ўқиб ибрат олмоқ ёки бир миллатнинг на сабаблардан таназзул этиб, охир мунқариз бўлуб кетганин ўқуб, мундан ҳам истифода этмак мумкиндур”. Тарихга маърифатпарвар нигоҳи билан қараган Беҳбудий ўтмишнинг шонли саҳифалари миллат учун ибрат бўлишини айтган.Жадидларнинг жамиятда ислоҳотлар ўтказишга қаратилган дастури асосан янги дунёвий халқ маорифи тармоғи, яъни ўрта, ўрта махсус ва олий таълим тизимини шакллантириш, миллий матбуотни яратиш – газета ва журналлар чоп этиш, маърифий ва хайрия жамиятлари тузиш, миллий театр санъатини ривожлантириш, иқтидорли ёшларни Европа университетларига ўқитишга жўнатишдан иборат эди. Жадидчилик харакатининг

асосий ижтимоий хаётнинг тараққиёти учун курашиш, туркий тилларни ривожлантириш, шу тилларнинг адабиётни шакллантириш ва бойитиш, дунёвий илмларни чуқуррок чуқур ўзлаштириш, фан ютукларидан фойдаланиш хамда аёллар ва эркаклар тенглиги муаммолари учун курашишга даъват килганлар. Жадидларнинг Туркистон мустақиллиги учун курашида асосан қуйидаги йўналишлар устувор эди: янги усул мактаблари очиш; қобилиятли ёшларни чет элга ўқишга юбориш; турли маърифий жамиятлар ва театр труппалари тузиш; газета ва журналлар чоп қилиш, халқнинг ижтимоий-сиёсий онгини юксалтириш билан Туркистонда миллий демократик давлат қуришдан иборат бўлган. Таниқли олима Ингеборг Балдауф ёзади: "Ўрта Осиё жадидлари биринчи навбатда татар жадидларидан ўрнак олдилар. Беҳбудий афанди Боғчасаройда чиқадурғон "Таржумон" газетасини олдуруб ўқуб бошлади. Иккинчи ёқдан, турлик илмий, фанний китобларнинг мутолааси билан маълумотини кенгайтирди. Оз вақтда дунё сиёсатидан ва замон аҳволидан хабардор бўлди[14].Бугунги кунда ҳам Давлатимиз раҳбари томониданмуҳим Уйғониш жараёни кечмоқда. **"Янги Ўзбекистон"** ва **"Учинчи Ренессанс"** сўзлари ҳаётимизда ўзаро уйғун ва ҳамоҳанг бўлиб янграмоқда, халқимизни улуғ мақсадлар сари руҳлантирмоқда[15].**Янги Ўзбекистонни барпо этиш – яқин ва олис тарихимиз, бетакрор ва ноёб маданий бойликларимизни янада чуқур ўрганиб, уларга таяниб, мустақил миллий тараққиёт йўлимизни янги босқичда давом эттириш демакдир.**Бугунбоболаримизнинг эзгу орзу-ниятлари халқимизнинг қон-қонида, тарихий хотирасида сақланиб қолди ва ҳануз яшамоқда, десак, айни ҳақиқатни айтган бўламиз. Жадидларнинг жамиятда ислоҳотлар ўтказишга қаратилган иқтидорли ёшларни Европа университетларида ўқитиш каби йўналишлардан иборат эди[16].Жадидлар тадбиркорлар, савдогарлар ёрдамида Туркистон ёшларини чет элларга ўқишга жўнатган. 22 киши Германияга, Ҳайделберг университетига юборилган. Ёшларни чет эллргаўқишгажўнатишдавомэтаверган. Буишдауларнингхизматларикаттаэди. Улар орасида Саратов университетиниҳуқуқшуносликбўйичабитирганУбайдуллаХўжаевҳам бор эди. Жадидларнинг фикрича, фарзандлар тарбияси аёллар қўлида эканлиги алоҳидаташкидлаганлар, Садриддин Айний бу ҳақида қуйидаги фикрни билдирган эди:«Агарда хотун киши тарбият топган, саводли бўлса, фарзандини ҳам тарбиятқилиб тараққийлик одами қиладур»[17].

Жадидлар ўз маблағлари ҳисобидан янги усул мактабларини очиб, уларда ўғилвақизболаларнингбиргаўқишлариниташкил эта бошладилар. Шундай мактаблардан бирида Абдулқодир Шакурий Самарқандда ўғил ва қиз болаларни бирга ўқита бошлади, қизларга унинг хотини дарс беришга кўмаклашган. Жадидлар ҳаракати намояндаларидан Абдулла Авлонийнинг фикрича, хар бир киши билим олмоғи, маърифатни қалбига жо қилмоғи, гузал аҳлок, маънавий фазилатлар билан безанмоғи лозимки, булар охир -оқибат миллий ўзликни танишга, комил инсон сифатларига эришувга олиб келади ва шундай шахслар камол топган жамиятда Ватан равнақ топади, халқ саодатга эришади. Беҳбудий шундай ёзади: «Маориф бўлимида ишлай турғон мусулмонларнинг бошини силангизўртадан ниқобни кўтарингиз, Туркистон болаларини илмсиз қўймангизлар. Ҳаммага озодлик йўлини кўрсатингизлар». Беҳбудий тарих фанинг аҳамияти ҳақида гапириб, инсоннинг камол топишида ва жамиятни бошҳаришда унинг ўрни беқиёслигини таъкидлайди. Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, жадид зиёлилари хотин-қизларнинг маънавий салоҳиятини ошириш учун, уларнинг илм эгаллашлари учун аввало,

---

1. Б. Дўстқораев. Жадидлар қандай ижтимоий тузумни орзу қилганлар ёхуд уларнинг давлат тўғрисидаги қарашлари.2020.https://jahonadabiyoti.uz/2020/

15 *Янги Ўзбекистон* ва "Правда Востока**".** Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда

16 август 2021

16 Туркистонмаърифатпарварларининг йўлбошчисиhttps://uza.uz/uz/posts/turkiston-marifatparvarlarining-olboshchisi_19148

17 А. Нўмонов.Туркистон ўлкасида гендер тенглиги масаласида жадидлар қарашлари (XX аср бошлари мисолида)https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/3490.2022 й

мактаб таълимини йўлга қўйиш, уларга таълим беришда диний фанлар билан бир қаторда дунёвийфанларни ўқитиш, дунё янгиликларидан хабардор қилиш учун эса газета, журналлар нашр эттириб, жаҳон мамлакатларидаги хотин - қизларнинг қандайютуқларга эришаётганини кўрсатиб ўтган. Шукрки, ўша аждодларнинг эзгу орзу-ниятлари халқимизнинг қон-қони, тарихий хотирасида сақланиб қолди ва ҳануз яшамоқда. Бугунги кунда бутун халқимизнинг қалбидан чуқур жой олган, умуммиллий ҳаракатгаайланиб бораётган «Янги Ўзбекистон» ғояси аждодларимизнинг орзу-интилишлари ва армонларини ҳам ўз мужассам этган. Президентимиз Шавкат Мирзиёев раҳнамолигида халқимизнинг миллий ўзликни англаш, Янги Ўзбекистонни бунёд этиш йўлида қўяётган қутлуғ қадамлари мукаррам инсон зотига ҳурмат-эҳтиром кўрсатиш, инсон хотирасига нисбатан адолат ва ҳақиқатни қарор топтиришдек эзгу амаллар билан узвий боғлиқ.

Одамларга тарихий адолатни, ҳақиқатни етказиш учун, халқимиз у кунларни билиши ва ҳеч қачон унутмаслигимиз лозим. Зеро, тарих биз учун катта ҳаёт мактаби бўлиб, ўтган кунлар ҳеч қачон қайтарилмаслигини, биз танлаган йўл энг тўғри йўл эканлигиги ҳар он ёддан чиқармаслик лозим. **Учинчи Ренессансни** жадид боболаримиз амалга оширишлари шу йўлда улар ўзларининг азиз жонларини ҳам қурбон қилгани, миллий истиқлол, тараққиёт ва фаровонликка, маърифат орқали, дунёвий ва диний билим, замонавий илм-ҳунарларни чуқур эгаллаш орқали эришиш мумкин.

Ҳозирги кундаги кенг кўламли демократик ўзгаришлар, жумладан, таълим ислоҳотлари орқали Ўзбекистонда янги Уйғониш даври, яъни Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш асосий мақсад қилиб белгиланди. Таълим соҳасида амалга оширилаётган туб ислоҳотлар, шубҳасиз, бу йўлдаги дастлабки муҳим қадамдир[18]. Ўзликни англаш, миллий ғурурни тарбиялаш, миллий онгни ўстириш билан боғлиқ, тарихий муаммоларидан бири - аждодларимизнинг ўз эрки, Ватан озодлиги йўлида мустамлакачилик зулмига қарши олиб борган курашлари тарихидир. Ҳозирги кундаги кенг кўламли демократик ўзгаришлар, жумладан, таълим ислоҳотлари орқали Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш асосий мақсад қилиб белгиланди. **Ёш авлодни ватанпарварлик ҳамда ўзбек халқининг меросига ҳурмат руҳида тарбиялаш** муҳим мақсадлардан биридир. “**Инсон – азиз, хотира – муқаддас”** ғояси асосида мустақиллик учун курашган фидойи аждодларимизнинг хотирасига юксак эҳтиром кўрсатиш, маърифатпарвар жадидларнинг жасорати ва ибратли фаолиятини тарғиб этиш орқали **ёшларда ғоявий иммунитетнинг шаклланишида** муҳим ўрин эгаллайди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Б. Дўстқораев. Жадидлар қандай ижтимоий тузумни орзу қилганлар ёхуд уларнинг давлат тўғрисидаги қарашлари.2020.https://jahonadabiyoti.uz/2020/

2.**“***Янги Ўзбекистон***”** ва “Правда Востока**”.** Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда

16 август 2021

3.Туркистон маърифатпарварларининг йўлбошчиси https://uza.uz/uz/posts/turkiston-marifatparvarlarining-olboshchisi_19148

4. А. Нўмонов.Туркистон ўлкасида гендер тенглиги масаласида жадидлар қарашлари (XX аср бошлари мисолида)https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/3490.2022 й

5. Жадид маърифатчилик ҳаракатининг ғоявий асослари. –Т. «Тошкент ислом университети». 2016. б – 178.

[18] Жадид маърифатчилик ҳаракатининг ғоявий асослари. –Т. «Тошкент ислом университети». 2016. б – 178.

AUTHORSHIP IN THE FIELD OF SCIENCE AND ITS SPECIFIC ASPECTS

Begaliyev Javlonbek Rayimnazarovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Jahon tarix" kafedrasi tayanch doktoranti
E-mail: **javlonbek.begaliyev@mail.ru**
Тел.: +998-90-318-70-75

Annotation

This article analyzes the history of copyright protection and the formation of its legal framework. The fact that the All-Union Copyright Office did not equally protect the rights of local authors and authors working in the Center was analyzed on the basis of archival documents. As well as the adoption and application of certain laws that give priority to inventors;

The analysis of the results of the arbitration activities of the Committee on Inventions and Inventions of the USSR and the Committee on Art under the Council of People's Commissars of the USSR in the protection of copyright.

Keywords: author, center, newspaper, local author, honorarium, co-authorship, arbitration, inventor, heir, translated work, rule, discovery, copyright

АВТОРСТВО В ОБЛАСТИ НАУКИ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Аннотация

В данной статье анализируется история защиты авторского права и информация, связанная с формированием её правовой основы. Тот факт, что Отдел по защите прав авторов butinittifaq не в равной степени защищает права местных авторов и авторов, работающих в центре, был проанализирован на основе архивных документов.

Освещается анализ результатов деятельности комитета по изобретениям и открытиям в СССР арбитражного комитета по произведениям искусства при Совете народных комиссаров СССР в области защиты прав авторов.

Ключевые слова: автор, центр, газета, местный автор, гонорар, соавтор, арбитраж, изобретатель, наследник, переведенная работа, закон, открытия, авторское право

ILM-FAN SOHASIDA MUALLIFLIK VA UNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada mualliflik huquqlarini himoya qilinishi tarixi va uning huquqiy asoslarining shakllanishi bilan bog‘liq ayrim mulohazalar yuritilgan. Butinittifoq Mualliflar huquqini himoya qilish boshqarmasining mahalliy mualliflar bilan “Markaz”da faoliyat yuritgan mualliflarni huquqlarini bir xilda himoya qilmaganligi arxiv xujjatlari asosida tahlil qilingan. Shuningdek ixtirochilarga ustunlik beruvchi ayrim qonunlarning ham qabul qilinishi va sohaga tadbiq etilishi,

SSSR Ixtirolar va Kashfiyotlar bo‘yicha qo‘mita hamda SSSR Xalq Komissarlari Soveti qoshidagi san’at ishlari bo‘yicha komitetga qarashli arbitajdaning mualliflar huquqining himoya qilishdagi faoliyati natijalari tahlili yoritilgan.

Kalit so‘zlar: muallif, markaz, gazeta, mahalliy muallif, gonorar, hammualliflik, arbitaj, ixtirochi, merosxo‘r, tarjima qilingan asar, qonun – qoida, kashfiyotlar, mualliflik haqi.

Oktabr to‘ntarishidan so‘ng Sovetlar hokimiyati o‘rnatilishi, boshqa yo‘nalishlar bilan bir qatorda mualliflik huquqi sohasida ham ayrim o‘zgarishlarni amalga oshirilishiga olib keldiki, bu islohotlar sovet davlati tarkibidagi ittifoq respubliklarda jumladan: O‘zbekistonga ham o‘z tasirini o‘tkazmasdan qolmadi. Mamlakatimizda mualliflik huquqi himoyasi tarixida ilm-fan sohasi vakillarining huquqiy muhofozasi alohida o‘rin tutishni takidlash lozim. Avvalo shuni ta’kidlash kerakki, fan, adabiyot va san’at rivojlanishning uzluksizligi bilan ajralib turadi - har bir yangi avlod o‘tmishdagi fan, adabiyot va san’at yutuqlarini rad etmay, u ularni ijodiy baholaydi hamda oldingi yutuqlardan barcha eng yaxshi, ilg‘or narsalarni oladi, uni saqlab, yanada rivojlantiradi[1].

Chunki ilm-fan sohasi vakillari tomonidan yaratigan kitoblar bilimlarni saqlash va tarqatishning eng ishonchli usuli hisoblanadi[2]. “Dunyodagi har qaysi davlat, har qaysi xalq birinchi navbatda o‘zining intellektual salohiyati, yuksak ma’naviyati bilan qudratlidir. Bunday

yengilmas kuch manbai esa avvalo insoniyat tafakkurining buyuk kashfiyoti – kitob va kutubxonalarda”[3] deb takidlagan edi mamlakatimiz prezidenti SH.M.Mirziyoyev. Jamiyat taraqqiyoti davomida davlatlar o‘rtasida ilmiy-texnikaviy va madaniy aloqalar rivojlanib borib, bu holat mamlakatda ilm-fan sohasi vakillarga bo‘lgan e’tiborning kuchayishi bilan bir qatorda, ularning intellektual salohiyati natijasilarini ham himoya qilishni talab qilgan. Sovet hokimiyati o‘rnatilgach Xalq Komissarlari Sovetining 1918-yil 28-noyabrda “Ilmiy, adabiy, musiqa va badiiy asarlarni davlat mulki deb e’tirof etish to‘g‘risida” dekret qabul qilingan[4] hamda 1919-yil 10-oktabrdagi “Adabiyot va san’at asarlariga to‘liq egalik qilish to‘g‘risidagi shartnomalar kuchini bekor qilish to‘g‘risida”gi 51-farmonga ko‘ra, noshirlar muallifdan sotib olingan asarning egasi bo‘lib, nashriyot muallifdan faqat asarni nashr qilish huquqini va faqat cheklangan muddatga olishi mumkinligi[5] takidlangan bo‘lib, bu Chor Rossiyasi davrida yaratilgan asarlar bilan bog‘liq huquqiy asoslarning o‘zgarganligini anglatadi.

Jamiyatning ishlab chiqarish kuchlarining o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan omillar orasida har doim ilm-fan hal qiluvchi rol o‘ynaydi, shuning uchun SSSR va Ittifoq Respublikalari fuqarolik qonunchiligi asoslarida ilmiy kashfiyotga alohida o‘rin ajratilgan.

Jamiyatda mualliflik huquqi masalalari nafaqat olimlar, yozuvchilar, rassomlar va tashkilotlarning mualliflar ijodidan foydalangan,balki mavjud qonunlar doirasida ularning mualliflik huquqlarini himoya qilishi, keng jamoatchilik e’tiborini tortgan va ilmiy-madaniy rivojlanishga turtki bergan[6]. Chunki Ilm-fan, adabiyot va san'at asarlarini har tomonlama, keng muhokama qilish, ularning afzalliklari va kamchiliklarini jamoatchilik va mutaxassislar tomonidan adolatli tanqid qilish va baholash ham asarlarning takomillashishiga va mualliflarning ijodiy o‘sishiga yordam beradi[7].

Hech bir davlat ilm-fan sohasini rivojlantirmasdan, inson intellektual salohiyati natijalarini rag‘batlantirmasdan hamda ularni huquqiy jihatdan himoya qilmasdan rivojlanishi imkonsizdir. Shuni inobatga olgan holda Sovet davlati ham tashkil topgan daslabki davrlardan, kommunistik jamiyatni ilm-fanning jadal rivojlanishisiz tasavvur qilib bo‘lmasligini[8] tushunga hamda sotsialistik jamiyatda fanning amaliyot va texnologiya bilan aloqasi ajralmas bo‘lib, Ilm-fan taraqqiyotini amaliyotsiz tasavvur qilib bo‘lmasligini SSSR fanlar akademiyasi akademik A. N. Nesmeyanov takidlagan[9].

Mamlakatimizda ilm-fan sohasi rivojlanishida, ilmiy-tadqiqot institutlari va boshqa ilmiy aloqalarning rivojlanib borishi ta’lim sohasi va xalq xo‘jaligi yo‘nalishlarida ilmiy-tadqiqotlarni amalga oshirilish olib kelgan. Ilm-fan sohasini rivojlanib borishi, mualliflarning mualliflik huquqlarini muhofoza qilish sifatini ham oshirishni talab qilgan, yani ularni aqliy faoliyatlari natijalaridan foydalanganda, jamiyatda mavjud tartib-qoidalarga amal qilinishini talab qilgan.

Muallifning roziligisiz va mualliflik haqini to‘lamasdan, lekin asari foydalanilgan muallifning ismi-sharifi va olingan manbani majburiy ko‘rsatgan holda asardan boshqa birovning nashr etilgan asaridan yangi, ijodiy mustaqil asar yaratish uchun foydalanish, ilmiy va tanqidiy asarlarda, ilmiy, adabiyot, san’at va ulardan ayrim nashr etilgan asarlarning o‘quv va siyosiy – ma’rifiy nashrlarida ittifoq respublikalari qonunlarida belgilangan doirada ko‘paytirish, qanday tarzda ko‘paytirishga ruxsat berilgan. Hatto ayrim ilmiy-tadqiqotlarda muallifning roziligisiz asarlardan foydalanish uning mualliflik huquqlarini qo‘pol ravishda buzishi hisoblanib, bunday holatlarda eng yuqori me’yorlarda to‘lov undirish taklif sifatida berilgan[10]. Bu holatlardan nashriyotchilarga intizomli tasir ko‘rsatish va xulosa chiqarishlar uchun muhim hisoblanib, ilmiy-fan sohasi asarlarini muallifning roziligisiz chop etish holatlarini kamayishiga olib keladi.

Jamiyatda Ilm-fan sohasi mualliflari huquqini himoya qilishda Ilmiy kashfiyotlarni himoya qilishni ta’minlaydigan huquq normalari ham muhim rol o‘ynaydi[11]. Shuni inobatga olib, sovet davlati daslabki davrlarda huquqiy asoslarni mustahkamlashga qaratilgan qator me’yoriy-huquqiy hujjatlarni qabul qilgan.

Malakatimizda mualliflik huquqining shakllanishi bevosida Sovet davlati mualliflik huquqlarining rivojlanishi bilan bog‘liq bo‘lib, 1-paragrafda keltirib o‘tilgan, SSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi va Xalq Komissarlari Sovetining farmoni bilan 1925-yildagi "Mualliflik huquqi asoslari" hamda 1928-yillarda "Mualliflik huquqining yangi asoslari" qabul qilinishi mualliflik

huquqining boshqa sohalari bilan bir qatorda Ilm-fan sohasi vakillarining ham mualliflik huquqiy himoyasi bilan bog‘liq huquqiy asoslarning shakllanishiga zamin yaratgan.

1929-yilda faoliyati yo‘lga qo‘yilgan Butunittifoq paxtachilik ilmiy tadqiqot instituti, Professor V. I. Romanovskiy rahbarligida matematika ilmiy tadqiqot instituti va boshqa bir qator tadqiqot muassasalari kengashiga rahbarlik qilish maqsadida O‘zbekiston SSR Markaziy Ijroiya Komitetining 1932-yil 4-oktabrdagi qarori bilan O‘zbekiston SSR Fanlar Komiteti tuziladi hamda O‘zbekistonning ishlab chiqaruvchi kuchlarini o‘rganish yuzasidan 1932-yil dekabr oyida ilmiy konferensiya tashkil etilgan. Bunday uchrashuvlarni tashkil etishdan maqsad ilmiy-tadqiqotlarni yanada rivojlantirish qaratilgan edi. 1934-yil 1-iyuldan O‘zbekiston SSR Fanlar Komiteti O‘zbekiston SSR Xalq Komissarlari soveti ixtiyoriga topshirilgan[12]. Bu Komitetni mamlakatimizda mavjud ilmiy-tadqiqot muassasalari faoliyat va ular o‘rtasidagi aloqalarni yaxshilashga xizmat qilishi belgilangan. SSSR Markaziy Ijroiya Komiteti va Xalq Komissarlari Sovetining 1933-yil 27-martdagi "Ilmiy xodimlarining yashash sharoitlarini yaxshilash to‘g‘risida"gi qonuniga ko‘ra, ularga yashash uchun 20 kvadrat metrlik hajmda xona, agar unga ehtiyoji bo‘lmasa, qo‘shimcha boshqa imtiyozlarini berish nazarda tutilgan. Ushbu qaror ilmiy xodimlardan tashqari, yozuvchilar, bastakorlar, rassomlar va haykaltaroshlarga tatbiq etilgan[13]ligi intellektual mulk yaratuvchilarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanganligini ko‘rsatadi.

Barcha sohalarda sifatli ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish uchun, tegishli moddiy-texnik bazani yaratish (zamonaviy uskunalar, materiallar bilan jihozlangan maxsus institutlar, laboratoriyalar, eksperimental ustaxonalarni tashkil etish, ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilish uchun etarli mablag‘ ajratish), ilmiy kadrlar tayyorlash va ilmiy ishlarni sifatini oshirishga qaratilgan tizimli ishlarni amalga oshirishni talab etadi. Ammo mualliflik huquqi muhofozasi doirasida mavjud tartib-qoidalarning mavjudligiga qaramasdan, ushbu huquqlarni e’tibordan chetda qildirgan mualliflarni ham uchratish mumkin. “Qizil O‘zbekiston” gazetasida S. Sharifiyning Til va Adabiyot institutiga kim rahbarlik qiladi? Nomli maqolasida muallif Otajon Hoshimov 1935-yilda maktablar uchun jadid adabiyoti haqida ilmiy asar yozishni rejasiga kiritganligi va rejaning bajarilmaganligi sababli “Kolonial davrdagi o‘zbek adabiyoti” degan mavzu bilan 1936-yil rejasiga ham belgilaganligi hamda 1937-yilda esa “Jadid adabiyotidan xrestomatiya” nomi bilan rejasiga kiritganligi haqida ma’lumotlar keltirilgan. Shuningdek O. Hoshimov xuddi shu mavzuda xrestomatiya tuzish uchun Muallimlar kvalifikatsiyasini oshirish instituti bilan shartnoma tuzib, avans pul (mualliflik haqi) olib, Aynan shu mavzuda O‘quv pedegogika nashriyoti bilan ham shartnoma tuzgan. Bu asar uchta tashkilotning rejasiga kirgizilib, shartnomalar tuzilib, pullar(mualliflik haqi) olingan bo‘lsa ham, asar yaratilmagan[14]ligini takidlagan. Yuqorida keltirib o‘tilgan holatlar shuni ko‘rsatmoqdaki, 30-yillarda mualliflik huquqi himoyasi bilan bog‘liq huquqiy asoslar mualliflarimiz orasida to‘liq targ‘ibotlar orqali tushuntirilmaganligini ko‘rsatgan hamda ilmiy asar mavzusi bilan bog‘liq muammolar ham asarni to‘liq yaratilib nashr etilishiga to‘sqinlik qilgan bo‘lishi mumkin. Bundan tashqari ushbu ma’lumot, o‘sha davrda mualliflik haqi mualliflarga to‘langanligini ham ko‘rsatadi.

Mamlakatimiz va ittifoqdosh respublikalarda Ilm-fan sohasi taraqqiyotini SSSR Fanlar akademiyasi hamda uning respublikalardagi bo‘limlarisiz tasavvur qilish qiyint. Chunki sovet davlatidagi ilmiy ishlarni rejalashtirish va muvofiqlashtirish sohasidagi muhim vazifalar akademiyaning yangi ustavi bilan SSSR Fanlar akademiyasiga yuklatilgan edi[15]. Shundan kelib chiqib SSSR Fanlar akademiyasi ittifoqdosh respublikalarda ham ilm-fan oldida turgan dolzarb vazifa va maqsadlarni belgilagan.

Respublikamizda ko‘pgina ilmiy muassasalarning faoliyatini birlashtirgan yuqorida nomi keltirib o‘tilgan O‘zbekiston SSR Fanlar Komiteti, 1940-yil 9-yanvarda SSSR fanlar akademiyasining O‘zbekiston SSR Filialiga aylantirilgan[16]. Mamlakatimizda bunga ehtiyoj ham bo‘lib, 1940-yilda 75 ta maxsus ilmiy tadqiqot muassasalari mavjudligi O‘zbekiston SSR Fanlar Komitetining SSSR fanlar akademiyasining O‘zbekiston SSR Filialiga aylantirilishiga asos bo‘lganligini takidlash mumkin. Bu holat mamlakatimiz ilm-fani sohasi vakillarini katta natijalarga erishishida ijobiy ahamiyat kasb etgan.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Камышев В. Г. Права авторов литературных произведений. – «Юридическая литература. Москва. 1972. - С.12.
2. Вишневецкий Л. М., Формула приоритета: возникновение и развитие авторского и патентного права - издательство «Наука». Ленинград 1990.- С.205.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 20-fevral kuni Anqara shahrida Turkiya Respublikasi Prezidenti huzuridagi Xalq kutubxonasining ochilish marosimida so‘zlagan nutqidan.
4. Toshev B.N. Xalqaro tashkilotlarning mualliflik huquqiga oid aktlarning huquqiy maqomi. Diss…dok. yur. nauk. – Tashkent, 2008. S.32.
5. Гаврилов Э. П., Советское Право, Издательское договоры, Авторской гонорар. – издательство «Юридическая литература». Москва, 1988. -С.8.
6. В. И. Корецкий.- Авторское право на плановые научные работы – Душанбе. 1962. - С.3.
7. В. И. Корецкий.- Авторское право на плановые научные работы – Душанбе. 1962. - С.5.
8. Серебровский В. И. Правовая охрана научных открытий в СССР. – Издательство Академии наук СССР. - Москва. 1960. – С.3.
9. ЎзМА, Р.2432-фонд, 1-рўйхат, 81-иш, 63-варақ.
10. Ихсанов У. К. Авторские договоры на произведения изобразительного искусства.. Автореф. кан. юр. наук. – Алма-ата, 1966. – С.15.
11. Серебровский В. И. Правовая охрана научных открытий в СССР. – Издательство Академии наук СССР. - Москва. 1960. – С.12.
12. Sultonov G‘.S. O‘zbekiston SSRda fan, oliy va o‘rta ta’limning ravnaqi. Toshkent. - “Qizil O‘zbekiston”, “Pravda vastoka” va “O‘zbekiston surx” birlashgan nashriyoti. 1961. - S.8.
13. Корецкий В. И. Авторские Правоотношения в СССР. – издательство «Юридическая литература». -Сталинабад. 1959. - С.76.
14. “Қизил Ўзбекистон” газетаси.1937 йил. 24 июл. Сон 168. (3946). 3 бет.
15. Серебровский В. И. Правовая охрана научных открытий в СССР. – Издательство Академии наук СССР. - Москва. 1960. – С.7.
16. Sultonov G‘.S. O‘zbekiston SSRda fan, oliy va o‘rta ta’limning ravnaqi. Toshkent. - “Qizil O‘zbekiston”, “Pravda vastoka” va “O‘zbekiston surx” birlashgan nashriyoti. 1961. - S.9.

IMPROVING THE DIDACTIC SUPPORT FOR DEVELOPING PROFESSIONAL MOBILITY AND ITS USAGE IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Suyunova Gulchehra Holmamatovna
Jizzakh Polytechnic Institute, a teacher of the department of foreign languages

Annotatsiya. Kasbiy mobillikka tayyorlikni rivojlantirish modeli, uch bosqichni o’z ichiga oladi: boshlang’ich kasbiy mobillik, asosiy kasbiy mobillik, yakuniy kasbiy mobillik. Bu asosan kasbiy mobillikka tayyorlikning ma’lum darajalariga mos keladi. Dastlabki bosqichda rivojlanish qadriyatlari, xorijiy tilni bilish, muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish qadriyatlari bilan tanishish, talabalar sanoatni rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari bilan tanishadilar.

Kalit so‘zlar. Kasbiy mobillik, model, shart- sharoit, terminologik baza, muloqot qobiliyati , metod, ko‘nikma.

The model for the development of readiness for professional mobility, includes three stages: initial professional mobility, basic professional mobility, final professional mobility it mainly corresponds to certain levels of readiness for professional mobility (static - low level; V - middle level; mobile - high level). At the initial stage, to get acquainted with the values of development, the movement towards success (including professional), knowledge of a foreign language, the development of communication skills, students get acquainted with modern trends in the development of the industry. is brought to a variable level.

At the main stage, students form a set of values of professional growth and personal development, social courage, emotional stability. Expanding the skills of a future specialist (in

terms of language, computer and other programs, obtaining a driver's license, etc.), relevant in modern conditions, will increase the interest of a potential employer in him, and, accordingly, their number.

At the final stage, students develop a program of professional development and self-education for themselves, actively participate in various activities, resist initiative and stress in social communication. Student self-expression can be manifested in high academic performance, participation in competitions, Olympiads and other events, which makes it possible to show their strengths and associate personal achievements with the results of others. Students achieve a level of mobility.

Pedagogical conditions help or oppose the manifestation of pedagogical laws due to the influence of various factors. The possibility of managing the pedagogical process is realized by neutralizing negative factors and creating positive pedagogical conditions for the pedagogical process. The possibility of managing the pedagogical process is realized by neutralizing negative factors and creating positive pedagogical conditions for the pedagogical process.

A condition is a philosophical category that defines "something that depends on another condition". It constitutes the environment in which the studied phenomenon or process arises, exists and develops. Pedagogical conditions are conditions defined by real rules in which intellectual development of students can be successfully carried out during the educational process of Higher Educational Institutions.

V. I. Andreev defined pedagogical conditions as "... the result of purposeful selection, design and application of content elements, methods (techniques), as well as organizational forms to achieve goals". In our research, pedagogical conditions are understood as external situations that have a noticeable effect on the progress of the pedagogical process, are consciously created by the teacher to a certain extent, and include the achievement of a certain result (N.M. Boritko).

This definition corresponds to the concept of "conditions" defined by I.F. Berezhnaya, in which conditions are considered as purposefully created situations.

Taking into account the expansion of the terminological base, the personal direction of students to acquire professional information; development of a system of step-by-step formation of students' knowledge, skills and abilities in the process of mastering the terminology base; selection of real radio engineering texts for each stage of implementation of the didactic model of organizing the linguo-professional training of engineers;

We fully share these points and consider them fundamental to the study of pedagogical conditions for the development of readiness for professional mobility. The conditions that contribute to the more effective development of readiness for professional mobility are divided into the following:

- taking into account the individual level of development of students' readiness for professional mobility;
- taking into account the individual level of development of students' readiness for professional mobility;
- subject-subject relations between students and teachers;
- development of a model for the development of readiness for professional mobility, an appropriate complex program that includes individual and group forms and methods of organizing the educational process;
- involving students in various types of individual and group (the composition of which is variable) activities, during which the skills and abilities of preparation for professional mobility are improved;
- high level of preparation of the teacher included in the process of training future specialists (level of preparation of the teacher for his professional mobility);
- systematic diagnosis of the level of readiness for professional mobility of future specialists.

These conditions exist and are implemented both in the classroom and in extracurricular activities. The development of socio-humanitarian sciences, as well as economic sciences using

foreign means, will have a particularly positive effect on the development of future specialists' readiness for professional mobility. This once again confirms the need for a comprehensive approach in the process of developing the readiness of a future specialist for professional mobility.

The following are the conditions that will help in the more effective development of preparation for professional mobility:

- *taking into account the individual level of development of students' readiness for professional mobility.*

It is important to emphasize the possibility of choosing the methods and means of learning a foreign language that are optimal for the independent work of a particular student. It is worth noting that this subject creates ample opportunities to take into account the individual educational interests of each student, to ensure interdisciplinary connection and continuity at all stages of teaching a foreign language to students, and to activate learning through the use of innovative pedagogical technologies in the educational process. It should be taken into account that each student has a different level of preparation for professional mobility. In addition, some students, and many of them, have low qualifications.

It depends on various factors that should be taken into account in further development of readiness for professional mobility. These factors include: the student's individual level of preparation for professional mobility, his individual and social experience, as well as individual characteristics. Taking into account these factors allows to more successfully determine the individual level of preparation for professional mobility of the student.

References:

5. Competence: Inquires into its Meaning & Acquisition in Educational Settings / Ed. E.C. Short. - N.Y.; Univ. Prese of America, 84 - 185p.
6. Western, W. Competence in Education. Curriculum Studies. - 2001. -V.33.-Nl.-P. 75-88.
7. White, R.W. Motivation reconsidered: The concept of competence //Psychological review. - 1959. - № 66.

ТАЪЛИМНИНГ СИНФДАН ТАШҚАРИ ИШ ШАКЛЛАРИ, УЛАРНИНГ ТУРЛАРИ, ХУСУСИЯТЛАРИ ВА АҲАМИЯТИ

Аширова Ноила Хасан қизи
Чирчиқ давлат педагогика университети
Илмий раҳбар: Илмуродова Феруза Шакировна
feruzailmurodova26@gmail.com

Аннотация: Мақолада таълимнинг синфдан ташқари иш шакллари, уларнинг турлари, хусусиятлари ёритиб берилган. Ўқитувчи таълим жараёнида синфдан ташқари тўгараклари, тарихий кечаларини қандай олиб бориш шакллари ва аҳамияти баён этилаган.

Калит сўзлар: тарих, умумий ўрта таълим, мактаб, замонавий, шакл, инсон, талаба

Аннотация: в статье рассматриваются формы внеурочной работы образовательных учреждений, их виды, особенности. В учебном процессе учитель описывает внеклассные кружки, формы и важность проведения исторических вечеров.

Ключевые слова: история, общее среднее образование, школа, современность, форма, человек, ученик

Annotation: the article covers the forms of extracurricular work of education, their types, features. In the educational process, the teacher describes the extracurricular circles, the forms and importance of how to conduct historical evenings.

Keywords: history, general Secondary Education, School, modern, form, human, student

КИРИШ

Бугунги кунда умумий ўрта таълим мактаблари учун замонавийлик талаби мавжуд бу янги фикрлаш, ташаббускор, ижодкор, малакали инсонларни тарбиялашдир. Ўқув курсларининг доимий равишда ўзгариши ва мактабда тарихни ўрганиш соатларининг

қисқариши келажакдаги фуқароларни ўқитиш ва тарбиялашнинг бошқа шаклларидан фойдаланиш зарурлигини кўрсатмоқда. Таълим муаммосининг аҳамияти тарихий таълим воситаларини диверсификация қилишни, хусусан, тарих бўйича дарсдан ташқари ишлардан фойдаланишни талаб қилади. Шуни таъкидлаш керакки, ватанпарварлик тарбияси учун етарли маълумотлар мавжуд ва унинг ўқувчиларга таъсирининг самарадорлиги услубий методларга ва ўқитувчининг шахсиятига боғлиқ. Синфдан ташқари ишларнинг муҳим жиҳатини В. А. Сухомлинский шундай деб ёзган эди: "Ўқув жараёнининг мантиғи изоляция хавфи билан тўла, чунки мактабда бу ҳар қадамда таъкидланади: ўз кучингиз билан муваффақиятга эришинг, бошқасига таянманг ва-ақлий меҳнат натижалари баҳоланади. Мактаб ҳаёти жамоавий руҳга сингиб кетиши учун уни дарслар билан чекламаслик керак"[1,57]. Синфдан ташқари ишлар ўқувчиларни умумий манфаатлар ва севимли машғулотлари билан боғлаган дўстона жамоаларга бирлаштиради. Бу изоляция, худбинлик, интизомсизлик каби салбий характер хусусиятларини енгишга ёрдам беради. Ёш тарихчилар гуруҳларида – тўгараклар ўқувчиларни дўстлик, мақсадга мувофиқлик, фанга бўлган чуқур ва фаол қизиқиш руҳида тарбиялайди.

АДАБИЁТ ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тарихни ўқитиш методикаси, таълимнинг турли хил синфдан ташқари шаклларидан фойдаланиш, уларнинг турлари ва хусусиятлари тадқиқот адабиётларида ўрганилган. Муаллифлар И. Я. Лернер, А. Ф. Родин, Ю.Е. Соколовский, А. А. Вагин, А. А. Рудин ва ҳоказо.

И. Я. Лернер ўз асарларида муаммоли таълим назариясини ишлаб чиқди, дидактик асосларни очиб берди ва ахборотни қабул қилувчи, ибратли-репродуктив, эвристик, тадқиқот, муаммоли тақдимот ва ҳар бир таълим ҳаракатини ўқувчиларнинг эҳтиёжлари ва мотивлари билан ўзаро боғлаш усулини қамраб оладиган ўқитиш усуллари тизимини ишлаб чиқди. Бундан ташқари, у ўқитиш усуллари, ташкилий шакллари, ўқитиш воситалари ва усуллари ўртасидаги боғлиқликни очиб берди ва ижтимоий тажрибага мос келадиган таълим мазмунининг таркиби ва тузилишини асослаб берди, уларда билим, кўникма ва кўникмалардан ташқари, ижодий фаолият тажрибаси ва ҳиссий ва қадрият тажрибасини таъкидлади[2,102]. А. Ф. Родин "тарих бўйича синфдан ташқари ишларнинг оммавий шакллари" қўлланмасида муаллиф тарих бўйича синфдан ташқари ишларнинг энг муҳим турларининг мазмуни ва усулларини очиб берди. Е. Соколовскийнинг "Тарих бўйича экскурсия ишлари" қўлланмасида экскурсияларни ташкил этишда илғор тарих ўқитувчиларининг тажрибаси экскурсия ишлари умумлаштирилган[3,83]. Бир қатор ўқитувчилар тарих бўйича синфдан ташқари ишлар жараёнида қўлланиладиган турли усулларни кўриб чиқдилар, уларнинг ижобий педагогик тажрибаси ва ёрқин мисоллари замонавий ўқитувчиларга ҳозирги вақтда ушбу тадқиқотлардан амалда фойдаланишга имкон беради. Г. В. Балаян, Н. С. Кочетов, Т. А. Новикова, А. С. Сиденко ва бошқа муаллифларнинг асарларини қайд этиш керак.

МУҲОКАМА

Ўқитувчилар томонидан ўтказилган дарсдан ташқари машғулотлар бўйича назарий ишланмалар ва ҳисоботлар кўплаб интернет сайтлари ва форумларида жойлаштирилган, хориж ўқитувчиларининг алоҳида саҳифалари тадқиқот базасини кенгайтирди[4,12]. Ушбу мақолаларда замонавий мактаб ўқувчиларини ўқитиш учун тарихий фанлардан дарсдан ташқари таълим шаклларини ўтказиш зарурлиги таъкидланган.

Ушбу мавзу бўйича ёзилган тадқиқот адабиётларининг катта миқдорига қарамай, у жамиятдаги ўзгаришлар ва мактаб ўқувчиларининг онги, замонавий таълим муассасаларида мактаб ўқув дастурларидаги ўзгаришлар туфайли ҳамон долзарб бўлиб қолмоқда. Мактаб ўқувчилари ўртасида дарсдан ташқари машғулотлар пайтида тарихни ўрганиш жараёнида бир қатор вазифаларни ҳал қилиш керак:

- мактабда тарих бўйича дарсдан ташқари ишларнинг асосий шаклларини аниқлаш ва уларнинг ҳар бирининг хусусиятларини аниқлаш;

- синфдан ташқари ишларда ўқитувчилар томонидан қўлланиладиган энг кенг тарқалган усулларни кўрсатиш;
- мактаб ўқувчиларининг тарихий онгини ривожлантириш учун тарих бўйича дарсдан ташқари ишларнинг аҳамиятини кўрсатиш.

Мактабда дарсдан ташқари машғулотлар турли шаклларда бўлиб ўтади, уларнинг ҳар бири маълум миқдордаги ўқувчилар учун мўлжалланган ва ўзига хос сифат хусусиятларига эга.

НАТИЖА

Педагогик амалиётда синфдан ташқари ишларни ташкил этишнинг умумий тамойиллари ишлаб чиқилган [5,104]. Мактаб соатларидан ташқари ўқувчилар билан машғулотларнинг ўзига хос хусусиятларини белгиловчи энг умумий тамойил бу дарсларнинг шакллари ва йўналишларини ихтиёрий танлашдир. Мактабдаги ўқувчиларнинг қизиқишлари доирасини аниқлаш учун болалар мактабдан кейин нима қилишни хоҳлашлари ҳақида сўровномани тарқатишингиз мумкин. Ўқитувчилар болалар учун кўп иш қиладиган мактабда тадбирларни ташкил қилиш шароитида ташаббускорликка таяниши жуда муҳимдир. Агар бу тамойил тўғри бажарилган бўлса, унда ҳар қандай ҳолат мактаб ўқувчилари томонидан уларнинг ташаббуси билан пайдо бўлгандек қабул қилинади.

Синфдан ташқари тарбиявий ишларнинг муваффақиятига комплекс ёндашувни амалга ошириш таркибни, шаклларни ташкил қилишни танлашда ҳар доим ўқувчиларнинг ёши ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олиш лозим. Барча турдаги тарбиявий ишлар самарадорлигининг муҳим шарти уларнинг бирлиги, узлуксизлиги ва ўзаро таъсирини таъминлашдир.

Синфдан ташқари иш шаклларининг қуйидаги бўлиниши энг кенг тарқалган: оммавий, гуруҳ (доира) ва индивидуал.

Шакллардан бири оммавий иш бўлиб, бир вақтнинг ўзида кўплаб ўқувчиларни тингловчи сифатида жалб қилиш имконини беради. Оммавий шакллар-кечалар, олимпиадалар, викториналар, конференциялар, клублар, мактаб ўлкашунослик бурчаклари, музейлар, тарихий воқеалар иштирокчилари билан учрашувлар ва бошқалар. Синфдан ташқари ишларнинг гуруҳ шакллари – клублар, жамиятлар, экскурсиялар, саёҳатлар, экспедициялар, маърузалар ва бошқалар.

ХУЛОСА

Тарих бўйича индивидуал иш тарихий адабиётларни ўқиш, архивнинг ҳужжатли материаллари, музейнинг моддий ёдгорликлари билан ишлаш, тезислар тайёрлаш, хотираларни ёзиб олиш ва ҳоказоларни ўз ичига олади. Синфдан ташқари иш шакллари бир-бири билан чамбарчас боғлиқ. Гуруҳ иши оммавий ишдан келиб чиқади. Тўгаракдаги машғулотлар натижалари кўпинча оммавий кечалар, конференцияларга олиб борилади. Шахсий иш ҳам оммавий, ҳам гуруҳ шаклларининг зарурий элементидир[6,63]. Шундай қилиб синфдан ташқари ишлар билан ишлаш жараёнида ўқитувчи ишларни хусусиятини эътиборга олиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения. М: П. 1979. С. 57.
2. Лернер И. Я. Проблемное обучение. М.: Знание, 1974; Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. М., 1981.
3. Родин А.Ф. Массовые формы внеклассной работы по истории в восьмилетней школе. М., 1961;
4. Фестиваль педагогических идей «Открытый урок» // www.festival.1september.ru; Педсовет // www.pedsovet.org
5. Рубин А.А. Юрченко З.В. Внеурочная работа по общественным предметам. // Преподавание истории в школе. 1991. N 5 — с. 104
6. С.С. Коваленко, Э.К. Шнекендорфа. Внеклассная работа по истории / М., 1962. С. 63.

O‘QITUVCHINING KASBBIY - IJODIY KOMPETENSIYASI VA PEDAGOGIK MADANIYATI

Karimboy Setmamatovich Otajonov - Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi o‘qituvchisi 93-309-67-21

Annotatsiya:

Maqolada o‘qituvchining kasbiy pedagogik madaniyati va uning tarkibidagi kasbiy - ijodiy kompetentsiya ko‘rib chiqilgan. Pedagogik faoliyatning xususiyatlari va qadriyatlarini tahlil qilish, zamonaviy pedagogik tizimni takomillashtirish zarurligini hisobga olgan holda, ta‘lim jarayonini shunday tashkil etish maqsadga muvofiq degan xulosaga kelingan. O‘qituvchining kasbiy va ijodiy kompetensiyasi: ichki motivlar va qadriyatlar tizimi, kasbiy bilim va psixologik pedagogik mahoratga bog’liqligi asoslangan.

В статье исследуется профессиональная педагогическая культура учителя и профессионально-творческая компетентность в ее рамках. Учитывая необходимость анализа особенностей и ценностей педагогической деятельности и совершенствования современной педагогической системы, сделан вывод о целесообразности организации образовательного процесса именно таким образом. Профессионально-творческая компетентность педагога базируется на внутренних мотивах и системе ценностей, профессиональных знаниях и психолого-педагогических умениях.

The article examines the teacher's professional pedagogical culture and professional-creative competence within it. Considering the need to analyze the characteristics and values of pedagogical activity and improve the modern pedagogical system, it was concluded that it is appropriate to organize the educational process in this way. The teacher's professional and creative competence is based on internal motives and value system, professional knowledge and psychological pedagogical skills.

Kalik so‘zlar:

ijodkorlik, pedagogik madaniyat, o‘qituvchining kasbiy mahorati, kasbiy va ijodiy kompetentsiya, ijodiy faoliyat.

творчество, педагогическая культура, профессиональное мастерство педагога, профессионально-творческая компетентность, творческая активность.

creativity, pedagogical culture, teacher's professional skills, professional and creative competence, creative activity.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi[19] mazkur sohadagi islohotlar uchun debocha vazifasini yuklaydi.

Jamiyatning eng muhim resursi - bu o‘zining ijodiy, kasbiy, intellektual va tashkilotchilik qobiliyatlarini ro‘yobga chiqaradigan insonlar tomonidan ifodalangan intellektual salohiyatdir. Zamonaviy maktab oldida turgan asosiy vazifa - shaxsning salohiyatini maksimal darajada yoritish va rivojlantirish, uni ijtimoiy va kasbiy hayotning sub’ekti sifatida shakllantirish, o‘zini o‘zi anglash va o‘zini o‘zi takomillashtirishga tayyorlashdir. Zamonaviy maktab insonning qobiliyat va iste’dodidan kelib chiqib, har tomonlama kamol topishini ta’minlashga qaratilgan. Bir qator davlat hujjatlarida ta’lim mazmuni - shaxsning o‘zini o‘zi rivojlantirishni ta’minlashga yo‘naltirish, mamlakatimiz har bir fuqarosining ijodiy qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish, o‘qitish kabi strategik vazifalar belgilab berilgan. Shu munosabat bilan pedagog kadrlar tayyorlash muammolariga davlat va jamiyatning jiddiy e’tibori qaratilmoqda. Professional o‘qituvchiga bo‘lgan talab uning kasbiy pedagogik madaniyati va kasbiy-ijodiy kompetensiyasini rivojlantirish masalasi dolzarbligini asoslaydi.

[19] “O‘zbekiston Respublikasi oily ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g’risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.10.2019 yildagi PF-5847-son Farmoni. https://lex.uz/ru/docs/-4545884

Tadqiqotchi V.A.Slasteninning ta‘kidlaganidek, pedagogik madaniyatning tarkibiy qismlari o‘qituvchi shaxsining kasbiy mahorati va dialektik birlikda bo‘lgan pedagogik faoliyatning professionalligidir[20]. Shaxsning kasbiy mahorati kasbiy muhim va shaxsiy-ishbilarmonlik fazilatlari, ijodkorlik, shuningdek, mutaxassisning progressiv rivojlanishi uchun motivatsion munosabatlar va qiymat yo‘nalishlarining yuqori darajada rivojlanishini aks ettiradi. Faoliyatning professionalligi yuqori kasbiy malakani, faoliyatni samarali amalga oshirishga imkon beradigan turli xil samarali kasbiy mahorat va ko‘nikmalarni anglatadi. Jumladan kasbiy mahoratning shakllanishi shaxsiy va kasbiy fazilatlarning rivojlanlanganligiga bog’liq.

O‘qituvchi shaxsining kasbiy fazilatlarini aniqlash uchun pedagogik faoliyatning xususiyatlariga e’tibor qaratamiz. O‘qituvchilik kasbi haykaltarosh, yozuvchi, musiqachi va rassom kasblari sinifiga kiradi, ya’ni u atrofdagi voqelikni ijodiy tushunishni va ijodkor bo‘lishni talab etadi.

Pedagogik faoliyatning o‘ziga xos xususiyati - o‘qituvchi shaxsiyati uni amalga oshirishning eng muhim shartidir. O‘qituvchi ta‘lim mazmunining faol hammuallifiga aylanadi, bu esa undan o‘zining qadriyat yo‘nalishlari va ijodiy fikrlash uslubini rivojlantirishga bo‘lgan munosabatlarini tizimga faol kiritishni talab qiladi. O‘qituvchining ijodiy rivojlanishi, u o‘z kasbiy rivojlanishining sub’ekti sifatida harakat qilsa, uning kasbiy rivojlanishining eng yuqori darajasi hisoblanadi. O‘qituvchi o‘z faoliyatini o‘zicha boshqaradi va tartibga soladi, pedagogik muammolarni hal qilishda ijodiy yondashadi. Yangi bilim va ko‘nikmalarni egallash, o‘z navbatida, yangi psixologik qobiliyatlarning rivojlanishiga olib keladi. O‘zining ortib borayotgan tajribalari yangi, murakkab vaziyatlarni va ularni hal qilishning nostandart usullarini topishning asosiy motiviga aylanadi. Shunday qilib, o‘z-o‘zini ijodiy rivojlantirish jarayonida o‘qituvchining shakllanishi nafaqat kasbiy faoliyat sub’ekti, balki shaxsiy sifatida ham amalga oshiriladi.

Pedagogik faoliyatning yana bir o‘ziga xos xususiyati shundaki, u o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarga asoslanadi. O‘qituvchi faoliyatining maqsadlari, tashkil etilishi va muvaffaqiyatini baholash o‘quvchining faolligini aks ettiradi. O‘qituvchi o‘z faoliyatida shaxsni shakllantirishning uzviy jarayoni sifatida qabul qilishi, shaxsning rivojlanishi va shakllanishini ta’minlaydigan ijtimoiy-pedagogik sharoitlarning tashkilotchisi sifatida harakat qilishi kerak, bu esa o‘qituvchidan kasbiy ijodiy faoliyatni tashkil etishga tayyor bo‘lishni talab qiladi. Tayyorlik deganda o‘zini ijodiy individuallik sifatida anglash, ijodiy faoliyat, bilim, ko‘nikma, malaka, mehnat va muloqot jarayonini tashkil etish tajribasining mavjudligi tushuniladi.

V.A.Kan-Kalika pedagogik faoliyatning kasbiy xususiyatlari ijodiy muammolarni hal qilish jarayoni sifatida quyidagilarni taklif etadi:

1. Pedagogik ijodning o‘ziga xosligi shakllangan faoliyat ko‘nikmalari va pedagogik jarayonning rivojlanayotgan strukturasining o‘zaro ta’sirida bo‘lib, bu metodlarni o‘zgartirishni taqozo etadi, chunki o‘quv jarayonida o‘zlashtirilgan usl va uslublar doimo o‘zgarib turadi.

2. O‘qituvchi va o‘quvchining birgalikda ijod qilishi, o‘qituvchining ijodiy sa’y-harakatlarini butun pedagoglar jamoasi ijodi bilan muvofiqlashtirish pedagogik ijodning zarur shartidir.

3. Jamoatchilik faoliyati muhitida o‘qituvchining ijodiy jarayonini amalga oshirish o‘qituvchidan o‘z ruhiy holatlarini boshqara bilishni, o‘zida va o‘quvchilarda ijodiy farovonlikni yuzaga keltirishni talab qiladi[21].

Yuqorida aytib o‘tilgan pedagogik faoliyat muammolarini ijodiy hal qilishga tayyorlik - o‘qituvchi professionalligining hal qiluvchi belgisidir. Ushbu tayyorlikning shakllanishi shaxsning individual fazilatlari asosida, faoliyat motivlari, maqsadlari va shartlaridan kelib chiqib, ularni qayta

[20] Сластёнин, В.А. Профессионализм учителя как явление педагогической куль- туры [Текст] // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 12. – С. 4–15.

[21] Кан-Калик, В.А. Учителю о педагогическом общении [Текст]. – М. : Просвеще- ние, 1987. - 190 с.

tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Shakllangan tayyorlik - motivlar, munosabatlar, shaxsiy xususiyatlar tizimini shakllantirish, ular faollashganda mutaxassisga o‘z funktsiyalarini samarali bajarish imkoniyatini beradi.

Motivatsion-qiymat komponenti, o‘qituvchining shaxsiy ta‘limi sifatidagi kasbiy mahoratining tarkibiy elementidir. U o‘qituvchining ijodkorlikka bo‘lgan ehtiyojini ta‘minlaydi, bu esa o‘z-o‘zini anglashni anglatadi. Kasbiy va ijodiy faoliyat maqsadlarini munosib belgilash va ularga erishish, ushbu maqsadlarga erishishda ixtiyoriy harakat, o‘zini professional sifatida tasavvur qilish. O‘qituvchilik kasbini egallashga sub’ektning motivatsion e’tiborisiz, rivojlangan intellekt va ijodiy faoliyatga moyillik yuqori samarali pedagogik faoliyatni tashkil etish uchun etarli emas.

Shunday qilib, o‘qituvchining kasbiy mahorati pedagogik madaniyatning muhim xususiyatlaridan biridir. O‘qituvchi shaxs sifatida, kasbiy faoliyat sub’ekti sifatida rivojlanadi. Pedagogik faoliyat kasbiy mahoratining operativ-faoliyat komponentining xususiyatlari o‘qituvchining kasbiy - ijodiy kompetensiyasida namoyon bo‘ladi. Kompetentsiya ma’lum faoliyat sohasidagi bilimlar, ko’nikmalar, malakalar, qobiliyatlar va shaxsiy fazilatlarning majmui sifatida, kompetentlik esa faoliyatdagi kompetentsiyaning namoyon bo‘lishi sifatida talqin qilinadi. Bunda shaxs bilim, ko’nikma, malaka va tajribaga ega bo‘ladi.

Kompetentsiyaga asoslangan yondashuv bo‘yicha psixologik-pedagogik adabiyotlarni ko‘rib chiqish shuni ko‘rsatadiki, kasbiy kompetentsiyaning turli xil ta’riflari mavjud. Masalan, chet ellik tadqiqotchilar ushbu tushunchani ko‘pincha “chuqur bilim”, “vazifalarning adekvat bajarilishi holati”, “faoliyatni amalda bajarish qobiliyati”, “harakat samaradorligi” deb hisoblashadi.

O‘zbek olimasi B.Nazarova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarida pedagogning kasbiy kompetentligi, uning o‘ziga xos jihatlari o‘ranilgan bo‘lib, o‘ziga xos ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotchining fikriga ko‘ra pedagogga xos kasbiy kompetentlik negizida quyidagi tarkibiy asoslar tashkil etadi:

- maxsus yoki kasbiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni yuqori darajada tashkil etish);
- ijtimoiy kompetentlik (kasbiy faoliyatni hamkorlikda tashkil etish, ijtimoiy ma’suliyat);
-autokompetentlik (o‘zini ijtimoiy-kasbiy rivojlantira olish);
- extremal kasbiy kompetentlik (kutilmagan vaziyatlartda ishlay olish)[22].

Shunday qilib, mutaxassisning kompetentsiyasi - bu o‘z kasbiy faoliyati davomida ishlab chiqilgan ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega bo‘lgan vakolatlar tizimidir.

O‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi uning pedagogik faoliyatni amalga oshirishda nazariy va amaliy tayyorgarligining birligidir. Kompetensiya pedagogik faoliyatga tayyorlik darajasini belgilaydi”.

A.V.Tutolmin “Integral jihat”, “integral kasbiy kompetentsiyaning quyi tizimi”ni kasbiy-ijodiy kompetensiya deb ataydi va uzluksiz pedagogik ta’lim tizimida uni shakllantirish jarayonining samaradorligiga erishish uchun bir qator shartlarga rioya qilish zarur, deb hisoblaydi:

1. Kasbiy va ijodiy kompetentsiya kasbiy va shaxsiy komponentlarning ustunligi va birligi bilan ta‘minlanadi.

2. Kasbiy va ijodiy kompetentsiyaning tizimlashtiruvchi omili ijodiy yondashuvni amalga oshirishga tayyorlikdir.

3. Kasbiy va ijodiy kompetensiyani shakllantirish ta’lim sohasida mutaxassislar tayyorlashning ustuvor yo‘nalishi deb hisoblanishi lozim.

4. Bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy tayyorlashda ularning ijodiy rivojlantirishini belgilab beruvchi predmet-faollik integrativ-rivojlantiruvchi yondashuvdan foydalanish zarur[23].

Xulosa qilib shuni ta‘kidlash kerakki, pedagogik kadrlar kasbiy tayyorgarligining oshishi o‘qituvchi kasbiy kompetentsiyasi va pedagogik madaniyatning muhim xususiyatini rivojlanishiga

[22] Muslimov N. va boshqalar. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. – T.: «Fan va texnologiyalar», 2013. – 128 b.

[23] Тутолмин, А.В. Формирование профессионально-творческой компетентности педагога начального образования: методика и анализ эксперимента [Текст]. – Глазов : Изд-во Глаз. гос. пед. ин-та, 2006. – 256 с.

hizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik tizimni takomillashtirish o‘quv jarayonini shunday tashkil qilishni nazarda tutadiki, bu o‘qituvchining ichki motivlar va qadriyatlar tizimini, kasbiy bilimlari va psixologik-pedagogik ko‘nikmalarini, o‘qituvchining kasbiy va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Zamonaviy o‘qituvchining ijodkorligi o‘quvchilar ijodiy tafakkuri sakillanishiga sabab bo‘ladi.

ABSOLYUT VA NISBIY XATOLAR, ULARNING TAHLILI.

Hatamov Ibrohim: JDPU fizika-matematika fakulteti o`qituvchisi
Abdullayev Obid: SamDU, F.m.f .Nomzodi , Dots.

Oxirgi yillarda hisoblash malakalarini rivojlantirishga alohida e’tibor berilmoqda. Bu ongli va puxta hisoblash malakalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Bu hatto kuchli o’quvchining ham hisoblash malakalarining yo’qligi tufayli ko`pgina amaliy masalalarni yechishda o`z bilimlarini namoyish etishiga xalaqit beradi.

Hisoblash madaniyati matematika kursining barcha bosqichlarida shakllantiriladi. Hisoblash ko’nikma va malakalari shakllangan deb hisoblanadi, agar o’quvchilar natural sonlar, o’nli va oddiy kasrlar bilan matematik amallarni yetarlicha tezlikda bajara olishlari hamda turli sonli ifodalarni ayniy almashtirishlarni va taqribiy hisoblashlarni bajara oladigan darajada ko’nikma va malakalarga ega bo’lsa.

Ko’pincha tajribasiz odamlar hisoblashlarda foydalanilgan ma’lumotlar aniqligi bilan umuman mos tushmaydigan natijani hosil qiladilar. Bu esa mehnat va vaqtning behuda sarflanishiga olib keladi.

Sonning ahamiyatli raqamlari deb, chap tomondan birinchi noldan farqli raqam va ulardan keyin kelgan raqamlarga aytiladi:

1. $x = 2{,}396029$– da barcha raqamlar ahamiyatli.

2. $x = 0{,}00267$ – da faqat 2,6,7 raqamlar ahamiyatli, dastlabki 3 ta nol ahamiyatli emas, chunki ular yordamchi maqsadda ishlatiladi, ya`ni 2,6,7 larning o`rnini aniqlaydi. Shuning uchun $x = 2{,}67 \cdot 10^{-3}$ deb yozish mumkin.

3. $x = 227000$va$x = 2{,}27 \cdot 10^{6}$ – birinchi yozuvda barcha 7 ta raqamlr ahamiyatli, keying yozuvda esa faqat 2,2,7 lar ahamiyatlidir.

Agar c son aniq bo`lib, $c = 3200$ bo`lsa uni $c = 3{,}2 \cdot 10^{3}$ ko`rinishda yozish mumkin emas. Chunki 2 ta 0 raqami ahamiyatsiz bo`lib qoladi.

Faraz etaylik x —biror miqdorning aniq qiymati, x^* —sonning absolyut xatosi deb $\Delta x^* \geq |x - x^*|$ ga aytiladi. Nisbiy xato deb shunday δx^* ga aytiladiki, u $\left|\frac{x-x^*}{x^*}\right| \leq \delta x^*$ shartni qanoatlantiradi.Natijaning aniqligi uning nisbiy xatosi bilan aniqlanadi. Masalan ushbu ikki sonni qaraymiz: $\pi^* = 3{,}14$ va $e^* = 256795$. Ma`lumki $\pi = 3{,}14159265\ldots..$ U holda, $\Delta\pi^* = 0{,}0016$ ($\Delta\pi^*$ $va$ $\delta\pi^*$lar yozuvida ko`pi bilan ikkita ahamiyatli raqam olinadi). U holda nisbiy xato $\delta\pi^* = \frac{0{,}0016}{3{,}14} = 0{,}0005$ yoki $0{,}05\,\%$. Ma`lumki $\Delta e^* = 1$. U holda, $\delta e^* = \frac{1}{256795} = 0{,}0000039$yoki $0{,}00039\,\%$. $\Delta\pi^* \ll \Delta e^*$bo`lsada e^* son π^* songa qaraganda aniqroqdir.

$z = f(x;y)$ funksiyani qaraylik. x va y bo`yicha xatoliklardan foydalanib $z$ ni hisoblashning $\Delta_z$ absolyut xatosini topamiz. Buning uchun $z$ dan olingan to`la differensialdan foydalanamiz. $\Delta x = x - x_0, \Delta y = y - y_0.$

$$\Delta z = \frac{\partial f(x_0;y_0)}{\partial x} \cdot \Delta x + \frac{\partial f(x_0;y_0)}{\partial y} \cdot \Delta y$$

U holda z ni hisoblashning absolyut xatosi quyidagicha topiladi:

$$\Delta_z = \left|\frac{\partial f(x_0;y_0)}{\partial x}\right| \cdot \Delta x + \left|\frac{\partial f(x_0;y_0)}{\partial y}\right| \cdot \Delta y$$

Sodda shakl almashtirishdan so`ng nisbiy xato uchun ushbu ifodani hosil qilamiz:

$$\delta_z = \left|\frac{\partial f(x_0;y_0)}{\partial x} \cdot \frac{x}{f(x_0;y_0)}\right| \cdot \delta_x + \left|\frac{\partial f(x_0;y_0)}{\partial y} \cdot \frac{y}{f(x_0;y_0)}\right| \cdot \delta_y$$

yoki,

$$\delta_z = \left|\frac{\partial \ln f(x_0;y_0)}{\partial x}\right| \cdot \Delta_x + \left|\frac{\partial \ln f(x_0;y_0)}{\partial y}\right| \cdot \Delta_y$$

Misol. Faraz etaylik $z = x + y$, u holda $\Delta_z = \Delta_x + \Delta_y$, $\delta_z = \frac{\Delta_x + \Delta_y}{x+y}$.

Misol. Faraz etaylik $z = x - y$, u holda $\Delta_z = \Delta_x + \Delta_y$, $\delta_z = \frac{\Delta_x + \Delta_y}{x-y}$. Bu yerda agar $y \approx x$ bo`lsa xatolik o`sadi.

Misol. $z = x \cdot y$, u holda $\Delta_z = y \cdot \Delta_x + x \cdot \Delta_y$, $\delta_z = \delta_x + \delta_y$.

Misol. $z = \frac{x}{y}$, u holda $\Delta_z = \frac{y \cdot \Delta_x + x \cdot \Delta_y}{y^2}$, $\delta_z = y\delta_x + x\delta_y$.

Misol. Kub qirrasi uzunligi l va uning absolyut xatosi Δ_l. Kubning V hajmini toping va Δ_V, δ_V larni toping.

Yechish. $V = l^3;\ V' = 3l^2;\ \Delta_V = 3l^2 \cdot \Delta_l;\ \delta_V = 3 \cdot \delta_l$.

Misol. Agar a, b katetlar berilgan bo`lsa $c$ gipotenuzani toping ($\Delta_a, \Delta_b$ lar ma`lum).

Yechish. $c = \sqrt{a^2 + b^2};\ \Delta_c = \frac{a \cdot \Delta_a + b \cdot \Delta_b}{\sqrt{a^2+b^2}};\ \delta_c = \frac{a^2}{a^2+b^2} \cdot \delta_a + \frac{b^2}{a^2+b^2} \cdot \delta_b$.

Odatda uch xil xato manbalari aytiladi: 1-dastlabki ma`lumotlar xatoligi;
2-metodning xatoligi; 3-hisoblashlardagi xatolar.

Adabiyotlar ro'yxati.

1.Isroilov M.I Hisoblash metodlari.Toshkent:O`qituvchi, 2000 y.
2. Amridinov S. «Hisoblash matematikasi» fanidan o'quv – uslubiy majmua – Samarqand: SamDU nashri, 2010 y.
3.Ismatullayev G`.P., Jo`rayev G`.U. «Hisoblash usullaridan metodik qo`llanma» Toshkent:Universitet,2005 y.
4.Ismatullayev G`.P.,Po`latov S.I., Fayazov Q.S. «Sonli usullardan qo`llanma» Toshkent: Universitet,2008 y.

O'ZBEKISTON TABIIY GEOGRAFIYASI DARSLARINING EKOLOGIK TA'LIM-TARBIYA BILAN UZVIYLIGI.

O.Ergashev
Jizzax viloyat PYMO'MM katta o'qituvchisi

Annotasiya. Ushbu maqolada o'quvchilarga ekologik ta'lim-tarbiya berishning ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: innovatsion texnologiya, ko'nikma, didaktik, antropogen, ekosistema.

Аннотация В данной статье говорится о важности экологического образования для школьников.

Ключевые слова: *инновационная технология, мастерство, дидактика, техногенность, экосистема.*

Annotation. *This article talks about the importance of environmental education for students.*

Key words: *innovative technology, skill, didactic, anthropogenic, ecosystem.*

O‘zbekiston tabiiy geografiyasi darslarini o‘qitishda o‘quvchilarga ekologik ta’lim-tarbiya berishning milliy va umuminsoniy qadiriyatlardan foydalanish imkoniyatlari kattadir. Chunki bu kurs davomida mamlakatimizning tabiiy geografik joylanishi, tuproq, o‘simlik va hayvonot dunyosi, iqlimi, ichki suvlari, tabiatini muhofaza qilish hamda tabiiy geografik rayonlarining alohida o‘rganilishi jarayonida deyarli barcha mavzularni o‘qitilishi jarayonida ekologik ta’lim-tarbiya uzviyligini ta’minlash mumkindir. O‘qitish jarayoniga bunday yondashish o‘quvchilarga bilim berishning tayanch qonuniyatlarini anglab yetishga yordam beradi. O‘zbekiston tabiiy geografiyasi predmetining yana bir o‘ziga xos tamoni, faqat darslik kitoblarigina emas, balki darslikdan tashqari nashr etilgan metodik qo‘llanmalar asosida olib borish dars samaradorligini oshirishda asosiy o‘rinlardan hisoblanadi. O‘zbekiston tabiiy geografiyasi fani o‘rganuvchi ob’ektlar haqida bunday aniq, keng fikr yuritilishi, ushbu kursdan boshlab, har bir dars mavzusida yana bir muhim masala – o‘quvchilarda ekologik bilimlarni shakllantirish masalasiga yaqindan yondashish imkonini yaratadi. Ya’ni har bir dars mavzusida quyidagi uchta jihatiga alohida e’tibor berilishi lozim:

- geografik ob’ekt, tabiiy hodisa va tabiiy jarayonlarga ilmiy ta’rif berish;
- shakllantirilgan tushunchalarni ekologik nuqtai-nazaridan talqin etish;
- har bir yangi geografik tushunchani mahalliy sharoit, o‘z o‘lkasining geografik xususiyatlari bilan bog‘liq holda misollar yordamida mustahkamlash.

Shuning uchun har bir geografiya o‘qituvchisi o‘zining ish rejasi va dasturi yordamida o‘tiladigan mavzularni kengaytirilgan rejasini tuzib olib, qaysi mavzuni o‘tganda qanday muammolarga ko‘proq e’tibor qaratish kerakligini oldindan aniqlab olsalar maqsadga muvofiq bo‘ladi. Masalan, hadislardan na’munalar, afsonalar, rivoyatlar, ertaklar, xalq udumlari, topishmoq, maqol, matal, tabiat bayramlaridan misollar keltirib, ekologik tarbiyani mavzu mazmuniga singdirib borilsa o‘quvchi ongiga yaxshi yetib boradi.

Tabiatni e’zozlash, ona-zaminimizning har bir hovuch tuprog‘ini muqaddas bilib, ko‘zga surtish zarur va muhimligi haqida sharqona, o‘zbekona ta’lim-tarbiya hozirgi davrda ayniqsa, dolzarb, o‘ta ahamiyatlidir. Demak, o‘quvchilar ongiga ekologik madaniyat, tabiatga muhabbatni uyg‘otishda, avvalo tarbiyachilarning o‘zi shunday bilimga ega bo‘lishi kerak. Shu nuqtai nazardan bo‘lajak pedagoglar ongiga tabiatni muhofaza qilishning iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy axloqiy asoslarini singdirish maqsadga muofiq. Ekologik madaniyat tabiatni muhofaza qilish madaniyati bo‘lib, tabiiy boyliklardan oqilona foydalanish va ekologik tizimni ongli o‘zgartirish madaniyatidir. Umumta’lim maktablari o‘quvchilarining ekologik madaniyatini shakllantirish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- o‘quvchining hissiyotiga ta’sir etish;
- o‘quvchilar qalbida tabiatga, atrof-muhitga muxabbat uyg‘otish;
-o‘quvchilar ongida tabiatni muhofaza etish va u bilan oqilona munosabatni shakllantirish;
- ekologik ta’lim-tarbiyani olishni uzluksiz davom ettirish;
-olingan nazariy bilimlarni amalda qo‘llash. malaka va ko‘nikmalarni shakllantirish zarur va x.k.

Bunday sifatlarni o‘quvchilarda shakllantirish uchun zamonaviy bilimlar sari keng yo‘l ochish, ta’limni takomillashtirish, pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish bugungi kunning eng asosiy talablaridan biridir.

Umumiy o‘rta ta’lim maktabi VIII - sinf o‘quvchilariga O‘zbekiston tabiiy geografiyasi fanini o‘qitishda ekologik ta’lim-tarbiya berish, ularda barqaror ekologik madaniyatni shakllantirishda geografiya fani hamda ushbu fan o‘qituvchisining kasbiy mahorati muhim ahamiyatga ega. Ekologik ta’lim-tarbiya berish jarayoni geografiya o‘qituvchisidan o‘z fanini chuqur egallagan bo‘lish, uni o‘qitishning mohir ustasi, zamonaviy innovatsion texnologiyalarni mukammal egallagan bo‘lishni talab etadi. O‘qituvchi o‘quvchilarga beriladigan ekologik ta’lim mazmuni va hajmini aniqlayotganda ma’lum didaktik tamoyillarga amal qilishni bilishi lozim. Masalan, shu

yo‘nalishdagi har bir dars mavzusi va uning mazmuni tanlanayotganda quyidagi didaktik tamoyillarga amal qilinishi maqsadga muvofiq:

- dars jarayonida ekologik ta’lim-tarbiyaning mazmuni Davlat Ta’lim Standarti talablariga muvofiq va asosan o‘quv dasturi doirasida bo‘lishi;
- darsda foydalaniladigan usullarning o‘quvchilar uchun qiziqarli bo‘lishi. Dars mavzusini ekologik ta’lim-tarbiya bilan uyg‘un holda olib borish ixtiyoriy bo‘lganligi bois qiziqarli bo‘lmagan ishlarga o‘quvchilarni jalb qilish ma’lum qiyinchiliklar tug‘diradi;
- ekologik mazmundagi dars mavzusi geografiya ta’limi mazmuni hamda o‘quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilim darajasi bilan hamohang bo‘lishi, uni rivojlantirishi lozim;
- o‘quvchilar vaqtini haddan ortiq band qilib qo‘ymasligi, ularning boshqa o‘quv fanlarini o‘zlashtirishlariga salbiy ta’sir etmasligi zarur;
- bevosita mahalliy o‘lkashunoslik materiallari bilan bog‘liq bo‘lishi zarur;
- dars shakllari amaliy xarakterda bo‘lishi. O‘quvchilar dars jarayonida olgan nazariy ekologik bilimlarini amalda sinab ko‘rishlari, bajarish ko‘nikma va malakalarini egallashi, ko‘rilayotgan muammo bo‘yicha o‘z xulosalarini chiqarishlari lozim.

Jamiyat va axborotlar oqimining jadal sur’atlarda rivojlanib borishi o‘qituvchidan o‘z ustida muntazam izlanishni talab etadi. O‘qituvchi har bir dars mavzusiga tayyorgarlik ko‘rayotganida o‘z pedagogik mahoratini uzluksiz oshirib borishi zarur. Ayniqsa, dars jarayonida zamonaviy innovatsion texnologiyalarni qo‘llash va o‘qitishning interfaol usullaridan foydalanish, o‘z ustida muntazam izlanish hamda ilg‘or tajribalarni ijodiy yondashgan holda o‘zlashtirishni talab etadi. Geografiya o‘qituvchisi ekologik muvozanat buzilgan hududlar, ifloslantiruvchi manbalarning Yer yuzasida tarqalish xususiyatlarini o‘quvchilarga tushuntirish, ularda tasavvurlarni hosil qilish jarayonida geografik karta, atlas, globuslardan samarali foydalanishni bilishi, shartli belgilarni o‘qiy va izohlay olishi shart. O‘quvchilarning tabiiy muhitni o‘rganish, uni muhofaza qilish va boyliklaridan oqilona foydalanish boyicha dars jarayonida har hil interfaol metodlardan foydalanib tashkil qilish ijtimoiy foydali faoliyat bo‘lib, jamiyat uchun nihoyatda zarurdir. Tabiatni muhofaza qilish va uni o‘rganish borasida o‘quvchilarning ijtimoiy foydali faoliyatini 3 bosqichga ajratish mumkin.

Birinchi bosqichida tabiiy muhitda o‘zini tutish, ekologik bilim va ko‘nikmalarni egallash, mahalliy ekosistemalarni baholash va unga doir ma’lumotlarini yig‘ish vazifasi bajariladi.

Ikkinchi bosqichda ilgari egallangan bilimlar asosida muayyan ekosistemani yaxshilash, tabiatni o‘rganish va muhofaza qilish boyicha amaliy faoliyat tashkil qilinadi, yani antropogen omillarning atrof-muhitga ta’siri hamda tabiat va jamiyatning o‘zaro aloqadorligi haqida darsda olingan nazariy bilimlarni chuqurlashtirish va mustahkamlashga yordam beradigan mehnat ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Uchinchi bosqichda tabiatdagi ilmiy-nazariy ishlarning natijalarini mustaqil umumlashtirish va o‘quvchilarni ekologik bilimlarni targ‘ibot qilish ishga jalb etish amalga oshiriladi. Nazariy bilimlar bilan birga o‘quvchilarga kundalik turmushda sodir bo‘lib turgan ekologik muammolar va tabiat muhofazasiga oid hodisalar bilan tanishtirish, o‘quvchilarda tabiatga nisbatan mehr–muhabbat hislarini uyg‘otish ularni atrof-muhitga zarar keltirayotganlarga nisbatan murosasiz bo‘lishi ruhida tarbiyalash kerak.

Foydalanilagan adabiyotlar

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2010y – 40 b.
2.Karimov I.A. Mamlakatni modernizatsiya qilish va iqtisodiyotimizni barqaror rivojlantirish yo‘lida. T. 16 – T.: “O‘zbekiston”, 2008. – 368 b.
3.Baratov. P. Tabiatni muhofaza qilish. T. O‘zbekiston ,1998.
4.Baratov P. «O‘zbekiston tabiiy geografiyasi» (Oliy o‘quv yurti talabalari uchun o‘quv qo‘llanma) T. «O‘qituvchi» 1996.2.
5.www. pedagog. uz

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ВОЕННОЙ ТАКТИКЕ АССИРИЙЦЕВ И ХЕТТОВ

Қурбонов Хусан
студент 2-курса Чирчикский государственный педагогический университет
Научный руководитель - Ж. Бегалиев

Аннотация: В статье рассматривается военные потенциал ассирийцев и хеттов. Тактика введения боя Ассирии и Хеттского царство. Новейшие технологии Ассирии и численное преимущество колесниц хеттов. Как ассирийцы и хетты захватывали и уничтожали города.
Ключевые слова: Ассирия, Хетты, колесница, легкая пехота, тяжелая пехота, осадная техника, конница, лучники, щитоносцы.
Annotatsiya: maqolada ossuriyaliklar va xetlarning harbiy salohiyati ko'rib chiqiladi. Ossuriya va xet shohligining jang taktikasi. Ossuriyaning eng yangi texnologiyalari va xet aravalarining son jihatdan ustunligi. Ossuriyaliklar va xetliklar qanday qilib shaharlarni egallab olishdi va yo'q qilishdi.
Kalit so'zlar: Ossuriya, xet, arava, yengil piyoda, og'ir piyoda, qamal texnikasi, otliqlar, kamonchilar, qalqon tashuvchilar.
Annotation:The article examines the military potential of the Assyrians and Hittites. The tactics of the battle of Assyria and the Hittite kingdom. The latest Assyrian technology and the numerical advantage of the Hittite chariots. How Assyrians and Hittites captured and destroyed cities.
Keywords: Assyria, Hittites, chariot, light infantry, heavy infantry, siege equipment, cavalry, archers, shield-bearers.

История военного искусства исследует возникновение и развитие форм и способов ведения вооруженной борьбы, обобщает опыт прошлых войн, показывает процесс развития военного искусства и вскрывает его закономерности, способствуя тем самым развитию современной военной теории. Ассирия одно из самых древних государств и первая в истории империя. Она господствовала над всей Ближней Востоком три сотни лет с IX по VII вв. до н.э. В те времена не было равных ему в массовом применении железных вооружении. Самое раннее из крупных государств в Малой Азии было создано хеттами в период приблизительно с 1850 гг. до н.э. по 1200 гг. до н.э. В XIX веке до н.э. в верхнем течении реки Тигр, к северу от Вавилона, сложилось сильное рабовладельческое государство - Ассирия с главным городом Ашшур. Значительная часть территории Ассирии занята горами, имеет более суровый климат, чем Вавилон. Во время правления Тиглат-Паласcара III (745-727 гг. до н.э.) было реорганизовано ассирийское войско, которое раньше состояло из воинов, имевших земельные наделы. С этих пор войско стали комплектовать главным образом из обедневших земледельцев, вооружая их за счет государства. Так возникло постоянное войско, носившее название «царский отряд», в который включались и пленные. Численность постоянного войска так возросла, что некоторые походы Тиглатпаласcар осуществил, не прибегая к племенным ополчениям. Вооружение ассирийского войска отличалось большим разнообразием и для своего времени высокими качествами. Основной организационной единицей был отряд, насчитывавший 500-2000 воинов. Отряд делился на пятидесятки, которые подразделялись на десятки. Таким образом, ассирийское войско располагало самой передовой техникой того времени. Финикийские, а возможно и греческие мастера строили для Ассирии боевые корабли типа галер с острым носом для нанесения таранного удара судам противника. Гребцы в них располагались в два яруса. Корабли строились на Тигре и Евфрате и спускались в Персидский залив. В многочисленных войнах ассирийцы вырабатывали приемы ведения боя. Боевой порядок ассирийской армии состоял из лучников, копейщиков, боевых колесниц и всадников. Основой боевого порядка были боевые колесницы, позади которых размещались всадники. Пехота строилась обычно в три шеренги. Лучники сражались или впереди, под прикрытием щитоносцев, или же в задней шеренге. В последнем случае первые две шеренги копьеносцев нагибались или становились на колено, чтобы лучники могли через них стрелять. Всадники вели нападение беспорядочными группами, атаки которых легко отражались стойкой пехотой, но они были грозной силой для

приведенного в расстройство или разбитого войска. С целью достижения тактической внезапности все начальники ассирийского войска широко применяли ночные нападения. В ассирийском войске весьма искусно проводились осада и штурм крепостей. Одна из основных задач штурма заключалась в устройстве пролома в стене или в разрушении ворот. Для этой цели применялись тараны толстые бревна с широкими или острыми наконечниками. Таран подвешивался на цепях к деревянному каркасу, установленному на четырех- или шестиколесной повозке. Каркас обычно покрывался щитами из тростника или кожи и защищал находившихся внутри каркаса воинов. В передней части каркаса устраивалась башенка, в которой помещались лучники, оборонявшие таран. При осаде одной горной крепости ассирийцы применили одновременно семь таранов. Оборонявшиеся вели борьбу с таранами при помощи цепей, которые набрасывались на головную часть тарана и подтягивали ее вверх или при помощи метательных снарядов с горючим веществом, которым зажигались перекрытия каркаса. Там, где не могли пройти колесницы, боевые задачи решала пехота. Укрепленные города ассирийцы брали штурмом или осадой. Численность противника, согласно надписям, не превышала 20 тысяч человек. Этот бой интересен использованием местности оборонявшейся стороной и применением ассирийцами конницы при преследовании отступающего противника [1]. Начиная с правления Тиглатпаласара I (1115-1076 гг. до н.э.) Ассирия становится самым мощным в военном отношении государством на Ближнем Востоке. Однако даже хорошо подготовленный штурмовой отряд вряд ли смог бы выполнить свою задачу без "группы прикрытия". Роль последней играли лучники, укрывшиеся за большими стационарными осадными щитами. Немалую проблему для обороняющихся представляли и ассирийские колесницы, которые, проносясь вдоль стен, осыпали защитников градом стрел под совершенно неожиданным углом атаки и также быстро уходили из-под обстрела[2]. Главной силой хеттской армии были двуконные боевые колесницы. Тактика боя заключалась в массированной лобовой атаке на противника. Преимуществом колесниц при прямой атаке была их тяжесть и, если местность была ровной, скорость. Эти факторы позволяли разбивать ряды пехоты. При необходимости атаки возобновлялись следующими волнами колесниц. Важную роль в эффективности колесничного корпуса играли специально выведенные и обученные и чрезвычайно сильные несийские лошади. Методы выведения такой породы были переняты митаннийцами. Хетты, конкурируя с сирийскими колесницами, ввели в состав армии более легкие повозки, управляемые всадником и лучником. Кроме того, около 900 года до н.э. были построены трех или четырехконные колесницы с экипажем из трех или четырех человек. Согласно некоторым теориям, колесницы с тремя лошадьми даже достигли Китая, где искусство ведения боя было заимствовано из Западной Азии. Для того чтобы сделать армию более мобильной и готовой действовать в условиях когда враг мог напасть с любой стороны, хетты хорошо развили транспорт и дороги. Их боевые машины были предназначены не для дальних путешествий, а для выполнения чисто военных задач. Колесницы не могли без повреждений или даже разрушений преодолевать сотни километров по разнообразной, зачастую неудобной местности. Кроме того, боевые лошади излишне уставали во время длительных переходов, что могло плохо сказаться на силе армии во время самой битвы. По этой причине колесницы разбирали на части и перевозили на повозках, запряженных ослами или волами, специально для этого предназначенных. Аналогичным образом перевозились запасные части. Чтобы облегчить транспортировку и передвижение войск, хетты начали широкомасштабное строительство дорог. Согласно древнеегипетским источникам, хетты также использовали кавалерию. Однако она не представляла собой значительную силу и использовались для разведки и передачи приказов, а не для самого сражения. Пехота в хеттской армии была второстепенной силой. Во время боя пехотинцы атаковали противника после обстрела и тарана колесниц, задачей которых было ослабить или разбить ряды противника. Роль пехоты возрастала, когда сражения проходили в горных районах, которые были естественным препятствием для колесниц. Эти войска также были необходимы для захвата укрепленных пунктов. Этот тип армии в основном поставлялся и

снабжался союзниками и вассалами Хеттского государства. Пехотные войска были вооружены топорами, короткими мечами, копьями, метательными дротиками и луками. Более 90 процентов составляли войска, вооруженные длинными копьями, которые были основным оружием пехотинцев. Солдаты носили длинные платья и, скорее всего, по примеру офицеров, остроконечные шлемы. В целом тактика была типичной для того времени: колесницы начинали бой и должны были или разбить ряды вражеского строя, или сильно ослабить обстрелами. После этого в лобовую атаку шла пехота. Успех завоеваний Хеттского царства был во многом обусловлен первоклассной логистикой, хорошей разведкой, а также обеспечением армии вооружением, материальной базой и питанием. Всем этим царь занимался еще задолго до начала боевых действий. Также немаловажную роль играло умение хеттов производить уникальное железное оружие, которого не было у соседей[3]. С точки зрения военного искусства, интерес представляет битва при Кадеше на территории современной Сирии в 1312 г. до н.э. Фараон Рамсес II выступил в поход против хеттов с войском в 20 тыс. человек, состоявшим из пеших воинов-египтян, боевых колесниц более 2 тыс. единиц, наемных нубийцев и шарденов. Египетская армия в походе состояла из четырех отрядов, названных по имени богов: Амон, Ра, Птах и Сутех. Сам фараон командовал первым из них. Войско хеттов, состоявшее из ополчений различных племен, имело примерно такое же количество пеших воинов и 2,5 тыс. боевых колесниц. Но в отличие от египетских колесниц воины на них были не лучниками, а копейщиками. В ближнем тылу хеттов находился город-крепость Кадеш с сильным гарнизоном. Египетская армия совершала походный марш в четырех колоннах. Хетты, удачно совершив фланговый маневр, из засады напали на отряд Ра, который двигался за авангардным отрядом Амон, ставшим в это время лагерем вблизи Кадета. После полного разгрома отряда Ра хетты начали атаку против лагеря Рамсеса II . Отряд Амон отразил атаку противника, хотя хеттам удалось ворваться в лагерь египтян. Во время боя к Кадешу подошел отряд Птах, который быстро построился в три линии: первую и вторую составили боевые колесницы, а третью - пешие воины, построенные в 10 шеренг. Правый фланг боевого порядка обеспечивался колесницами. Это был первый из известных в истории военного искусства боевой порядок. В ходе атаки неприятеля с тыла отрядом Птах боевые колесницы хеттов оказались в окружении. Им пришлось пробиваться под защиту крепостных стен Кадеша, понеся при этом большие потери от стрел лучников египетских боевых колесниц. По всей видимости, фараон не стал штурмовать хорошо укрепленный город, поскольку его армия понесла значительные потери. Победа египтян в битве у Кадеша была во многом достигнута благодаря хорошо организованному взаимодействию отрядов пехоты и боевых колесниц [4]. По-моему мнению ассирийцы вели военные действия очень грамотно и обдуманно и дает знать, что Ассирия была очень могущественной империей. Так как они применяли такие вооружения как осадная башня, таран, плавучие мосты и мощные колесницы, пехота, щитоносцы, лучники. А также у них было наиболее распространены разведчики и это помогало Ассирии узнавать информации того или иного государства. Хетты в основном применяли колесницу и при этом они были одними из лучших в Малой Азии, а также в Ближнем Востоке. Они умело передвигались на колесницах против врагов и уничтожали или же ослабляли врагов, которых позже побеждали пехота. В основе хеттского могущества стояло колесница. По данным из найденных мной информации дает о себе знать что древние государства были очень могучими и технологически продвинуты особенно Ассирия.

Список литературы:

1. http://militera.lib.ru/science/razin_ea/1/01.html - Разин Е. А. История военного искусства.
2. http://xlegio.ru/siege-machinery/poliorketika-and-paraskeuastika/assyrian-siege-machinery/ - Осадная техника ассирийцев.
3. http://old.ivo.unn.ru/vi/project/HTMLs/obych/tem_1/z1(1).htm - Возникновение военного искусства и его основные черты.
4. https://pulse.mail.ru/article/sostav-i-vooruzhenie-armii-hettov-kolesnicy-pehota-taktika-v-boyu-6532888495881641208-5387147730810224509/ - Состав и вооружение армии хеттов.

PARAMETRLI TRIGONOMETRIK TENGLAMALARNI YECHISH ORQALI O‘QUVCHILAR MANTIQIY FIKIRLASHINI SHAKLLANTIRISH

Mardonqulov Jasur Amirddinovich
Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi, p.f.f.d., (PhD).
Mamatqulov Zafar
Samarqand viloyat Bulung‘ur tumani 1-sonli IDUMning matematika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya. Matematika fanidan o‘quvchilarni parametrga bog‘liq trigonometrik tenglamalarni yechishga o‘rgatishda matematik tafakkurini rivojlantirish metodlardan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: metodika, parametr, trigonometrya, ta'lim vositalari, pedagogik annotasiya, mantiqiy tafakkur, manba.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ РЕШЕНИЕ ПАРАМЕТРИЧЕСКИХ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИХ УРАВНЕНИЙ

Мардонкулов Жасур Амирддинович - Джизакский областной национальный центр подготовки педагогов по новым методикам, п.ф.ф.д., (PhD).

Аннотация. Возможности использования методов развития математического мышления при обучении студентов-математиков решению тригонометрических уравнений в зависимости от параметров Освещены возможности использования методов развития математического мышления при обучении студентов-математиков решению тригонометрических уравнений в зависимости от параметров.

Ключевые слова: методика, параметр, тригонометрия, средства обучения, педагогическая аннотация, логическое мышление, ресурс.

FORMING STUDENTS' LOGICAL THINKING THROUGH SOLUTION OF PARAMETER TRIGONOMETRIC EQUATIONS

Mardonkulov Jasur Amirddinovich - Jizzakh region national center for training pedagogues in new methods, p.f.f.d., (PhD).

Annotation. Possibilities of using methods for the development of mathematical thinking in teaching mathematics students to solve trigonometric equations depending on parameters The possibilities of using methods for developing mathematical thinking in teaching mathematics students to solve trigonometric equations depending on parameters are highlighted.

Key words: methodology, parameter, trigonometry, educational tools, pedagogical annotation, logical thinking, resource.

Matematikaning mantiqiy tafakkur rivojlanishi uchun qanday ahamiyatga ega ekanligi qadim zamonlardanoq ma’lum. Tafakkurning matematik stili haqida, har qanday ixtisosdagi mutaxassislarning uni bilishi kerakligi haqida gapirar ekanmiz, bunda mantiqiy tafakkurning yuqori sifatlari: aniqlik, qisqalik, tartiblanganlik, hatto kichkina bo‘lsa ham soxtalikka yo‘l qo‘ymaslik, to‘la dalil keltirish va hokazolar tushuniladi. Mantiqiy tafakkurning shakllanishida matematika so‘zsiz birinchi darajali ahamiyatga ega bo‘ladi, chunki u, soxta da’volar bilan uzviy kelisha olmaydi va soxta fikrlarni haqiqatga o‘xshatib ko‘rsatishdan ko‘ra rad qilishni afzal ko‘radigan noyob fanlardan biridir. Matematikani o‘qitishda nazariy bilimlarni ongli ravishda chuqur egallash ko‘zda tutiladi, chunki bu siz matematik faktlarning amaliy masalalarni o‘rganishga ongli ravishda qo‘llanilishi haqida so‘z borishi mumkin emas. Maktabda o‘qitiladigan matematika olingan bilimni amaliy masalalarni hal qilishga tatbiq qila bilish o‘quvini ham o‘rgatishi kerak. Manbalarda aynan parametrga bog‘liq masalalarga ahamiyat berilmayotganini juda ko‘p ko‘rishimiz mumkin. Parametrga bog‘liq masalalar o‘quvchilarning mantiqiy fikirlashlarini shakillantiradi. Biz ushbu maqolamizda aynana parametrga bog‘liq trigonometrik tenglamalarni yechishda ko‘rib chiqdik.

Parametrli trigonometrik tenglamani yechish parametrlarning mumkin bo‘lgan har bir qiymatlari sistemasi uchun berilgan tenglamaning hamma yechimlari to‘plamini aniqlash demakdir. Parametrik ko‘rinishdagi trigonometrik tenglamalarni yechish quyidagi ketma-ketliklar asosida amalga oshiriladi:

1.Parametrlarning mumkin bo‘lgan har bir qiymatlari sistemasi uchun yechimlar sonini aniqlash.

2.Hosil qilingan parametrli yechim formulalarini topish.

3.Tenglamani parametrlar asosidagi qiymatlar sistemasini aniqlash.

1-misol. $sin(a+x)+sinx=cos\frac{a}{2}$ tenglama yechilsin.

Yechish. O‘quvchida berilgan tenglamaning chap tomonida turgan ifodaga trigonometrik funksiyalar yig‘indisini ko‘paytmaga keltirish formulasini tadbiq qilsak, u quyidagi ko‘rinishni oladi degan fikir kelishi tabiiy:

$$\sin\left(\frac{a}{2}+x\right)cos\frac{x}{2}=cos\frac{a}{2}$$

Bu tenglamada quyidagi ikki hol bo‘lishi mumkinligi aniqlanadi:

1. Agar $\cos\frac{\alpha}{2}\neq 0,\quad \alpha\neq(2n+1)\pi$ bo‘lsa, u holda tenglamani quyidagicha yozish mumkin:

$$2\sin(\frac{\alpha}{2}+x)=1,$$

$$x=-\frac{\alpha}{2}+(-1)^k\frac{\pi}{6}+k\pi,\quad k\in Z.$$

2. Agar $\alpha=(2n+1)\pi$ bo‘lsa, u holda $\cos\frac{\alpha}{2}=0$ bo‘ladi. Bu holda ham tenglik o‘rinli bo‘ladi:

$$J:\quad x=\begin{cases}-\frac{\alpha}{2}+(-1)^k\frac{\pi}{6}+k\pi, & \alpha\neq(2n+1)\pi,\\ -ixtiyoriy\ \ son, & \alpha=(2n+1)\pi\end{cases}$$

2-misol. $\sin^2x+a\sin^2 2x=\sin\frac{\pi}{6}$ tenglama yechilsin.

Yechish. Darajani pasaytirish va asosiy trigonometrik ayniyatdan $\frac{1-\cos 2x}{2}+a(1-\cos^2 2x)=\frac{1}{2}$ hosil qilamiz.

$$1-\cos2x+2a-2a\cos^2 2x=1,$$

$$2a\cos^2 2x+\cos2x-2a=0,$$

$$(\cos2x)_1=\frac{-1+\sqrt{1+16a^2}}{4a};\qquad (\cos2x)_2=\frac{-1-\sqrt{1+16a^2}}{4a}$$

o‘quvchi shu yerga kelganda parametrga bog‘liq masalaga qayta kelib qoladi. O‘quvchi o‘zining matematikdan olgan bilimini mantiqiy fikirlash orqali ishga soladi va xulosalar chiqarishi lozim bo‘ladi. Quyidagi xollarni ko‘ribchiqishi kerakligini aniqlaydi:

$a)\quad \cos2x=\frac{-1+\sqrt{1+16a^2}}{4a},\ 1+16a^2>0,\ |\frac{-1+\sqrt{1+16a^2}}{4a}|\leq 1,$

$$-1+\sqrt{1+16a^2}\leq 4a,$$

$$1+16a^2\leq 4a^2+8a+1,$$

$$12a^2-8a\leq 0;\ a(12a-8)\leq 0$$

1) $a=0,\ 12a-8\neq 0,$

2) $a\neq 0,\ 12a-8=0,\ a=\frac{2}{3}$, bundan $a\leq\frac{2}{3}$ bo‘ladi.

$b)\quad cos2x=\frac{-1-\sqrt{1+16a^2}}{4a};\ |\frac{-1-\sqrt{1+16a^2}}{4a}|\leq 1,$

tengsizlik a ning hech qanday qiymatlarida bajarilmaydi. Agar $a=0$ bo‘lsa $\left[\sin^2 x=\frac{1}{2}\right]\Rightarrow x_{1,2}=\pm\frac{\pi}{4}+k\pi,\ k\in Z.$

J: $a\neq 0$ da $x_{1,2}=\pi k\pm\frac{1}{2}\arccos\left[\frac{-1+\sqrt{1+16a^2}}{4a}\right].$

$a=0$ da $x_{3,4}=\pm\frac{\pi}{4}+k\pi,\ k\in Z.$

3-misol. $\cos x+\sin x=a$ tenglama yechilsin.

Yechish. $\cos x+\sin x=\sqrt{2}\cos[x-\frac{\pi}{4}];$ agar $|a|\le\sqrt{2}$ bo‘lsa, bu tenglama yechimga ega bo‘ladi. Agar $|a|\le\sqrt{2}$ bo‘lsa, $x=\frac{\pi}{4}\pm\arccos\frac{a}{\sqrt{2}}+2k\pi,$ agar $|a|>\sqrt{2}$ bo‘lsa, yechim yo‘q.

4-misol. $\sin 2x+3\cos 2x=a$ tenglama yechilsin.

Yechish. $2\sin x\cdot\cos x+3\cos^2 x-3\sin^2 x=a,$

$2tgx+3-3tg^2x=a(1+tg^2x),$

$tg^2x(a+3)-2tgx+(a-3)=0,$

$$[tgx]_{1,2}=\frac{1\pm\sqrt{10-a^2}}{a+3}.$$

Agar $|a|\le\sqrt{10}$ bo‘lsa, $x_1=arctg\frac{1\pm\sqrt{10-a^2}}{a+3}+k\pi,\quad k\in Z.$ Agar $a=-3$ bo‘lsa, $\sin 2x+3\cos 2x=-3$ bo‘ladi.

$2\sin x\cos x+3\cos^2 x+3\cos^2 x-3=-3,\ 2\sin x\cos x+6\cos^2 x=0,\ \cos x(\sin x+3\cos x)=0,$

1) $\cos x=0,\ \sin x+3\cos x\neq 0,\ x_1=\frac{\pi}{2}+k\pi,\ k\in Z;$

2) $\cos x\neq 0,\ \sin x+3\cos x=0,\ x_2=\operatorname{arctg}(-3)+k\pi,\ k\in Z.$

J: Agar $|a|\le\sqrt{10}$ $(a\neq -3)$ bo‘lsa, $x=arctg\frac{1\pm\sqrt{10-a^2}}{a+3}+k\pi,\ \ k\in Z$, agar $(a\neq -3)$ bo‘lsa, $x=\frac{\pi}{2}+k\pi,$ $k\in Z;$ agar $|a|>\sqrt{10}$ bo‘lsa, tenglama yechimga ega emas.

5-misol. $\sin^6 x+\cos^6 x=a(\sin^4 x+\cos^4 x)$ tenglama yechilsin.

Yechish. $\sin^4 x+\cos^4 x=(\sin^2 x+\cos^2 x)^2-2\sin^2 x\cos^2 x=1-2\sin^2 x\cos^2 x,$

$\sin^6 x+\cos^6 x=(\sin^2 x+\cos^2 x)^3-3\sin^4 x\cos^2 x-3\sin^2 x\cdot\cos^4 x)=1-3\sin^2 x\cos^2 x,$

$1-3\sin^2 x\cos^2 x=a(1-2\sin^2 x\cos^2 x),$

$1-3\sin^2 x\cos^2 x=a-2a\sin^2 x\cos^2 x,$

$$\sin^2 x\cdot\cos^2 x=\frac{a-1}{2a-3},\ \sin^2 2x=4\cdot\frac{a-1}{2a-3}.$$

Agar bu erda $0\le 4\cdot\frac{a-1}{2a-3}\le 1$ bo‘lsa, tenglama ma’noga ega bo‘ladi. Bu tengsizlikni yechsak, $\frac{1}{2}\le a\le 1$ bo‘ladi. Agar $a=\frac{3}{2}$ bo‘lsa, $1-3\sin^2 x\cos^2 x=\frac{3}{2}-3\sin^2 x\cos^2 x$ hosil bo‘ladi, bundan $1=\frac{3}{2}$ tenglik hosil bo‘ladi, buning bo‘lishi mumkin emas.

Agar $\frac{1}{2}\le a\le 1$ bo‘lsa, $x=\pm\frac{1}{2}\arcsin\left[2\sqrt{\frac{a-1}{2a-3}}\right]+\frac{k\pi}{2}$

Agar $a<\frac{1}{2}$ va $a>1$ bo‘lsa, yechim yo‘q.

6-misol. $\sin\frac{3x}{2}+\sin x=m\sin\frac{x}{2}$ tenglama yechilsin.

Yechish. $\sin\left[x+\frac{x}{2}\right]=\sin x\cos\frac{x}{2}+\cos x\sin\frac{x}{2}$, bunga ko‘ra

$$\sin x+\sin x\cos\frac{x}{2}+\cos x\sin\frac{x}{2}-m\sin\frac{x}{2}=0,$$

$$\sin x\left[1+\cos\frac{x}{2}\right]+\sin\frac{x}{2}(\cos x-m)=0.$$

$$\sin\frac{x}{2}\left[2\cos\frac{x}{2}+4\cos^2\frac{x}{2}-1-m\right]=0,$$

1) $\sin\frac{x}{2}=0, \quad x=2k\pi, \quad k\in Z;$

2) $4\cos^2\frac{x}{2}+2\cos\frac{x}{2}-(1+m)=0,$

$$\cos\frac{x}{2}=\frac{-1\pm\sqrt{5+m\cdot 4}}{4}.$$

a) $\cos\frac{x}{2}=\frac{-1\pm\sqrt{5+m\cdot 4}}{4}$, bu erda quyidagi shartlar bajarilishi kerak:

$$\begin{cases}5+4m\ge 0,\\ \left|\frac{-1\pm\sqrt{5+4m}}{4}\right|\le 1,\end{cases}$$

Bu tengsizliklarni yechsak, $-\frac{5}{4}\le m\le 5$ hosil bo‘ladi. Bu shartga ko‘ra

$$x=\pm 2\arccos\frac{-1\pm\sqrt{5+4m}}{4}+4k\pi, \quad k\in Z;$$

б) $\cos\frac{x}{2}=\frac{-1-\sqrt{5+4m}}{4}.$

Buni yechsak, $x=\pm 2\arccos\frac{-1\pm\sqrt{5+4m}}{4}+4k\pi, \quad k\in Z, \quad -\frac{5}{4}\le m\le 1.$

J: Agar $-\frac{5}{4}\le m\le 1.$ bo‘lsa, $x_1=2k\pi, k\in Z$

$x_{2,3}=\pm 2\arccos\frac{-1\pm\sqrt{5+4m}}{4}+4k\pi, \quad k\in Z,$ Agar $1\le m\le 5$ bo‘lsa, $x_1=2k\pi, k\in Z$

$x_2=\pm 2\arccos\frac{-1+\sqrt{5+4m}}{4}+4k\pi, \quad k\in Z,$ Agar $m>5, \quad m<-\frac{5}{4}$ bo‘lsa, $x=2k\pi, k\in Z$.

7-misol. $a\sin 2x+b\sin\left[2x-\frac{\pi}{2}\right]+\sqrt{a^2+b^2}\sin 6x=0$ tenglamani yeching.

Yechish. Bizga ma’lumki, $a\sin x+b\cos x=A\sin(x+\varphi)$.

Bu erda $A=\sqrt{a^2+b^2}$ burchakning qiymati esa quyidgai shartlardan kelib chiqadi: $\sin\varphi=\frac{b}{A}$, $\cos\varphi=\frac{a}{A}$, $\varphi=arctg\frac{b}{a}$. Shuning uchun $\sin(2x-\varphi)-\sin 6x=0$, $\sin\frac{4x+\varphi}{2}\cos\frac{8x-\varphi}{2}=0$;

a) $\sin\frac{4x+\varphi}{2}=0$, $4x+\varphi=(-1)^k arcsin 0^0+2\pi k$,

$4x=-\varphi+2\pi k$, $x=\frac{\pi k}{2}-\frac{1}{4}arctg\frac{b}{a}$.

b) $\cos\frac{8x-\varphi}{2}=0,\ \frac{8x-\varphi}{2}=arccos0^0+2\pi k,\ 8x-\varphi=\pi+2\pi k.$

$$J: x=\frac{2k+1}{8}\pi+\frac{1}{8}arctg\frac{b}{a},\ k\epsilon Z.$$

Parametrga bog‘liq masalalarni o‘quvchilar ko‘proq ishlasa mantiqiy fikirlash qobiliyati oshadi. Bu jarayonga psixologlar quyidagicha yondashadi: “O‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan qiziqish, uning o‘zibevosita “kashfiyot” yaratishga bo‘lgan intilishlarda paydo bo‘ladi. Tayyor bilimlar, tayyor xulosalar o‘quvchilarni qanoatlantirmaydi, u bularni yuzaki ravishda yod oladi, xolos. Mana shuning uchun ba’zan harakatchan, ziyrak o‘quvchilar o‘rtacha o‘qiydilar va o‘qituvchiga ko‘p bezovtalik keltiradi”. Bu esa matematika fanidan kuchli bilibli yoshlar yetishib chiqishiga zamin yaratadi.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash mumkinki, o‘quvchilar mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda matematika fanining imkoniyatlari yuqori hisoblanib, u shaxsning kelgusidagi faoliyati uchun bazaviy ko‘nikmalar hisoblangan faoliyatini rejalashtirish, erishgan natijalarini tahlil etish, kerakli hisob-kitoblarning aniqligini oshirish, matematik modellar qurish va tadqiq etish, optimallashtirish kabilarni shakllantiradi va uning kasbiy sifatlarini belgilashda ham muhim o‘rin tutadi. Parametrga bog‘liq trigonometrik tenglamalarni yechish orqali o‘quvchilar matematik tafakkurini rivojlantirish, mantiqiy fikirlashga o‘rgatish yo‘llari ko‘rib chiqildi va tavsiyalar berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. R.Habib - O‘quvchilarning matematik tafakkurini shakllantirish. T.: O‘qituvchi, 1971, b.11

2. Ғайбуллаев Н.Р., И.И. Дирченко. Развитие математических способностей учашихся. – Т.:,”Ўқитувчи”, 1988, 248 бет

3. В.А.Крутецкий, В.С.Лукин. “Психология подростка”. – М.:, 1959, 147 бет.

TARBIYASI QIYIN O‘QUVCHI-O‘SMIRLARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARINI O‘RGANISH

Jabborov Maqsud Mashrabovich

Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi katta o‘qituvchisi,

Телефон:+998(91) 564-20-23

e-mail: *maksudteacher@mail.ru*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada tarbiyasi qiyin o’quvchi-o‘smirdan shaxslilik xususiyatlari, muvaffaqiyatli muloqot, umuminsoniy sifatlar va tashqi ko‘rinish hisobiga o‘zini qabul qilish darajasining ortishi talab qilinishi, bundan tashqari “Men timsoli” korreksiyasi texnologiyasi bayon qilingan.*

Аннотация*. В данной статье написано для успешной работы повысить уровень самопринятия за счет личностных качеств, успешного общения, универсальных качеств и внешности у трудновоспитуемого школьника-подростка, кроме того, технология коррекции «Я - изображение».*

Abstract. *This article is written about necessary to increase the level of self-acceptance at the expense of personality traits, successful communication, universal qualities and appearance from a difficult-to-educate student-adolescent, in addition, the technology of correction of "Self-image" is described.*

Kalit so‘zlar: *tarbiyasi qiyin o’quvchi-o‘smir, pedagog, kompententlik, tarbiya, oila, ota-ona, referent, xulq-atvor.*

Ключевые слова: *трудноообучаемый школьник-подросток, педагог, компетентность, воспитание, семья, родители, референт, поведение.*

Key words: *difficult-to-educate pupil-adolescent, pedagogue, competence, upbringing, family, parents, referent, behavior.*

KIRISH

O’qituvchi jamoasi har qancha urinishidan qat’iy nazar, ta’lim jarayonida tarbiyasi qiyin

o’quvchilar ham uchrab turadi. Hozirgi davrda bunday o’quvchilar bilan yakkama-yakka ishlash usuli yaratilgan, fe’l atvordagi nuqsonlarning hatti-harakati nosog’lomligining oldini olish va tuzatish yo’llari ilmiy asosda ishlab chiqilgan. Tadqiqotlarning ko’rsatishicha, tarbiyasi qiyin, injiq, hulqi salbiy bolalarning kelib chiqishning ijtimoiy sabalaridan tashqari, pedagogik va psixologik sabalari ham mavjud. O’quvchilarda nojuya hatti-harakatlar paydo bo’lishining sabablari va turtkilari har hildir. Zero, ta’lim muassasalaridagi ta’lim jarayonining asosiy qatnashchilari o‘quvchilar va o‘qituvchilardir.

Bugungi kunda ta’lim muassasalari - o‘zgarib borayotgan uzluksiz ta’lim tizimining eng dinamik jabhasi hisoblanadi. Mazmuniy va tashkiliy ma’noda u o‘quvchining individual ta’lim yo‘nalishini shaklantirish imkoniyati hisoblanib u o‘z ichiga ehtimolli-zaruriy va shu bilan birga shartli-zaruriy bilim va malakalarni qamraboladi.

Tarbiyasi qiyinlik quyidagi mezonlar asosida tahlil qilinadi:

- o‘zini o‘zi qabul qilishning past darajasi;
- boshqalarni qabul qilishning past darajasi,
- tabiatiga ko‘ra turlicha bo‘lishi mumkin bo‘lgan emotsionallikning namoyon etilishi;
- boshqalarga bog‘liqlik, ya’ni eksternallik;
- ustunlikka intilish.

TADQIQOT NATIJASI

Ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlik so‘rovnomasi natijalarini qayta ishlashda umumta’lim maktablarining o‘quvchilari o‘rtasida dezadaptatsiya belgilarining mavjudligini tasdiqlovchi ma’lumotlar olindi. Faollik ko‘rsatkichining pasayishi tadqiqotda ishtirok etgan o‘smirlarning deyarli barchasida kuzatildi.

Tarbiyasi qiyin o’quvchi-o‘smirlardagi “men timsoli” xususiyatlarini tadqiq etish o‘quvchilarining mazkur kategoriyasining umumlashtirilgan psixologik portretini tuzish imkonini berdi. Tanlab olish mezonlari quyidagilardan iborat edi:

- Ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlik so‘rovnomasidagi dezadaptatsiyalashish ko‘rsatkichining 68 balldan past bo‘lishi;
- “Men kimman?” metodikasi bo‘yicha uchinchi referent guruhining mavjud emasligi (M.N.Ovchinnikova);
- “Men kimman?” metodikasi bo‘yicha refleksiv faoliyatning past darajasi
- “Men kimman?” metodikasi bo‘yicha o‘zini o‘zi qabul qilish va maxsuldor shaxslilik ma’nosining yo‘qligi.

MUHOKAMA

O‘smirlar o‘zlarini hozirgi holatlarida adekvat baholaydilar, o‘zlarini shaxs sifatida qabul qiladilar, o‘zlarini ijobiy, ijtimoiy jihatdan ma’qul xususiyatlar egasi sifatida anglashga qodirlar, ma’lum ma’noda o‘zlaridan qoniqqandirlar. Bir vaqtning o‘zida esa ular har doim ham o‘z faoliyatlari natijalarini adekvat baholash, o‘zlarini boshqalar bilan taqqoslashga erishavermaydilar. Ular o‘z imkoniyatlariga tanqidiy qaray olmaydilar, ko‘pincha o‘z imkoniyatlarini yuqori baholaydilar, ayniqsa bu narsa o‘qishga bo‘lgan munosabatda yaqqol ko‘zga tashlanadi. Ularning ko‘pchiligi uchun o‘ziga nisbatan talablarning noadekvat va noreal darajasi xosdir.

Maktab o‘quvchilarining yuqoridagi xususiyatlarini o‘rganishimiz natijasida olingan ma’lumotlar boshqa tadqiqotchilarning ma’lumotlarini ham tasdiqladi.

Tarbiyasi qiyin o’quvchi-o‘smirlardagi ijtimoiy-psixologik mavqe xususiyatlarini va ularning o‘z kelajaklarini prognozlashtirishlarini tahlil qilish natijasida biz hozirgi mavqe bilan kelajakdagi hayotiy istiqbollar o‘rtasidagi nomutanosiblikni ham aniqladik. O‘smirlar hozirgi vaqtda o‘zlarining hech narsaga qodir emasliklarini qayd etib, bu holatning kelajakda ham o‘zgarishi mumkinligini ko‘rmaydilar va o‘qish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan muvaffaqiyatsizliklardan o‘qishdan bosh tortish (uning kerakmasligini bahona qilib), ishlashni istamaslik, xulq-atvorning deviant shakllariga o‘tib ketish kabi holatlardan qochishga intiladilar.

O‘smirlar birinchi o‘ringa ota-onalari bilan munosabatlarda avtonomlikni qo‘yadilar. Ota-onalar esa o‘smirlarga shaxsiy va ijtimoiy yetuklikni uyg‘unlashtirishga intiladilar. Ular o‘smirlarni

muvaffaqiyatsiz, nomustaqil va no‘noqdeb hisoblab ularga ishonmaydilar, lekin bir vaqtning o‘zida ularni qiyinchiliklardan chegaralashga va ularning xatti-harakatlarini nazorat qilishga harakat qiladilar. O‘smirlarning fikricha ota-onalar ularni qabul qilish o‘rniga ko‘pincha inkor etadilar. Avvalo xulq-atvor shakllarida namoyon bo‘ladigan mustaqillikka intilib, maktabning zamonaviy o‘quvchisi ich-ichidan ota-onasi tomonidan qo‘llab-quvvatlashning zarurligini his etadi, uning yo‘qligi esa o‘smirdagi shaxslilik bezovtalanishini orttirib yuboruvchi stressor hisoblanadi. Binobarin, mazkur tadqiqotimiz ob’ekti bo‘lgan o‘smirlarda o‘tkazilgan so‘rov natijalari ota-onalar bilan oilaviy o‘zaro munosabatlar rivojlanishidagi quyidagi tendensiyalarni qayd etish imkoniyatini beradi. Avvalamborota-onasi tomonidan o‘ziga befarq munosabatni his etib o‘smirlar oilada befarq va rasmiy o‘zaro munosabatlar tajribasini o‘zlashtiradilar. Bu esa kelajakda o‘z baxtli oilaviy hayotlarini qurish borasidagi o‘ziga ishonmaslik va bezovtalanishga olib kelishi extimol. O‘smirlar qayd etgan ota-onalar tomonidan tarbiyaviy ta’sirning nomutanosibligi ularda bezovtalanishning yuqori darajasi, o‘zga ishonmaslik atrof muhitning doimiyligini his etishning mavjud bo‘lmasligiga olib keladi. Bu o‘smirlarda mas’uliyat hissining yetarlicha shakllanmasligiga olib kelishi ehtimol, chunki ularga mustaqillik berilishiga qaramasdan (yuqori avtonomlik, past darajadagi direktivlik), o‘smirlar qattiq va temir intizom qoidalarini yetarli me’yorda his qilmaydilar, o‘z navbatida qoidabuzarlikdan keyingi e’tirozlarni ham yetarlicha qabul qilmaydilar. Bularning barchasi bo‘layotgan voqealar uchun javobgarlikni boshqalarga yuklashda namoyon bo‘ladigan eksternal xayotiy pozisiyaning shakllanishiga olib keladi. Demak,oila turmush tarziga ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida o‘z ichiga bolaning shaxslilik rivojlanishiga sabab bo‘luvchi ijtimoiy-iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik jabhalarning keng ko‘lamini o‘z ichiga oladi. Ular orasida alohida o‘rinni ota-onalarning shaxs xususiyatlari, ularning ustanovkalari va qadriyatlar yo‘nalishi egallaydi. Ota-onadagi tasavvurlar, qarashlar va e’tiqodlar tizimi ularning tarbiyalovchi faoliyatida aks etadi (bilimlar ko‘lami va kutilmalar darajasi, qarashlarning o‘ziga xosligi va e’tiqodlari, bola rivojlanishi xususiyatlari va uni belgilovchi omillar haqidagi tasavvurlar misolida) va ularning xulq-atvorida aks etadi. Bu esa o‘smir shaxsidagi u yoki bu xususiyatlarning shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalarning bunday qarashlari, tasavvurlari va kutilmalari o‘smirlar bilan muloqotda muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilar sotsiumi uchun baholash oiladagi baholashdan keskin farq qiladi. Juda ko‘p o‘smirlar o‘quv muassasalariga, o‘quv faoliyatiga, shuningdek, o‘qituvchilar ommasiga salbiy munosabatda bo‘ladilar. Maktab o‘quvchilari - tarbiyasi qiyin o’quvchi-o‘smirlarning psixik rivojlanishlari xususiyatlari va darajalarini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, aksariyat dezadaptatsiyaga moyil o‘smirlarda xotira mahsuldorligining pastligi, mexanik eslab qolishning ustun turishi, umumlashtirishning konkret va funksional darajalari ustunlik qilishi, abstrakt fikrlashning yetarlicha rivojlanmaganligi bilan ajralib turadilar. Bundan tashqari past darajadagi mehnatga layoqatlilik, tez charchab qolish hollari ham bunday toifadagi o‘smirlarga xosdir. Bu omillar o‘quv ko‘nikma va malakalarining yetarli darajada shakllanmasligidagi sabablardan biridir. O‘qishdagi doimiy qiyinchiliklar, muvaffaqiyatsizlik vaziyatiga tez-tez tushib qolish o‘qishga bo‘lgan ijobiy motivatsiyaning pasayib ketishi va mazkur o‘quvchilarda o‘quv faoliyatini qabul qila olmaslikka olib keladi. Albatta bunday holatlarni bartaraf etish uchun esa yetarli darajadagi psixologik kompetentlik talab qilinadi.

XULOSA

Yuqoridagilarga asoslanib xulosa sifatida aytish mumkinki, barcha tarbiyasi qiyin o’quvchi-o‘smirlarda refleksiv faoliyatning yetarlicha rivojlan-maganligi yaqqol sezilib turadi. Zero, bugungi o‘smirdan shaxslilik xususiyatlari, muvaffaqiyatli muloqot, umuminsoniy sifatlar va tashqi ko‘rinish hisobiga o‘zini qabul qilish darajasining ortishi talab qilinadi. Bundan tashqari “Men timsoli” korreksiyasi texnologiyasi va tarbiyasi qiyin o’quvchi-o‘smirlardagi deviant xulq-atvorni boshqarish tizimi ta’lim sub’ektlari muvaffaqiyatiga psixologik-pedagogik hamrohlik qilishni ko‘zda tutadi. Bu jarayondaesa har bir pedagogning psixologik kompetentligi darajalarini aniqlash bilan bog‘liq holatlar chuqur o‘rganilishi va tahlil qilinishini lozim, deb o‘ylaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. M.Jabborov. “Tarbiyasi qiyin o’quvchilarning turlari va ularning kelib chiqish sabablari”.

“Maktab va hayot” Respublika ilmiy-metodik jurnali. 2022 №7, 9-bet

2. Elov Z.S. Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya. O‘quv-metodik qo‘llanma. 2021. Buxoro 1-164.

3. Olimov L.Ya., Maxmudova Z.M. Ekstremal vaziyatlarda koping xulq-atvor va strategiyalar namoyon bo’lishining ijtimoiy psixologik xususiyatlari. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 3 son 98-106 b.

MAKTABI O‘QITUVCHILARI MALAKASINI UZLUKSIZ OSHIRISH TIZIMINI MAKTABDA TASHKIL ETISH USULLARI

Norbekov Doston Keldibekovich
Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi kata o‘qituvchi

Annotasiya: Maqolada xalq ta’limi xodimlari malakasini umumta’lim maktablarida oshirish mexanizmini yaratish haqida fikr va mulohazalar berilgan. Bunda har bir o‘qituvchining shaxsiy tashabbuskorligi uzluksiz (doimiy) malaka oshirishning sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qilishi, natijada o‘qituvchilarning kasbiy tajriba va mahorat darajalari oshishiga erishish uchun poydevor yaratilishiga asoslar keltirilgan. Kalit so‘zlar: uzluksiz malaka oshirish, kasbiy mahorat, malaka, tajriba, hayot davomida o‘qish, malaka oshirish uchun qisqa muddatli, maqsadli kurslar.

Аннотация: В статье представлены взгляды и комментарии по созданию механизма повышения квалификации государственных педагогов в общеобразовательных школах. Он обеспечивает основу для личной инициативы каждого учителя, направленной на повышение качества и эффективности непрерывного обучения, в результате чего учителя могут повышать свой профессиональный опыт и навыки.

Ключевые слова: непрерывное обучение, профессиональные навыки, квалификация, опыт, непрерывное обучение, краткосрочные, целевые курсы повышения квалификации.

Resume: The article presents views and comments on the creation of a mechanism for advanced training of state teachers in secondary schools. It provides the basis for each teacher’s personal initiative to improve the quality and effectiveness of lifelong learning, as a result of which teachers can enhance their professional experience and skills.

Key words: lifelong learning, professional skills, qualifications, experience, lifelong learning, short-term, targeted refresher courses.

Ta’limda sifat va samaradorlikni oshirish, ta’minlash barcha davrlar va mamlakatlar uchun har tomonlama rivojlanishning bosh omillaridan hisoblanadi. Shubhasiz, bunda o‘qituvchining kasbiy mahorati, tajribasi, malakasiga; mutaxassislik, pedagogika-psixologiya va metodikadan bilim darajasiga, ularni uzluksiz oshirib borishga bog‘liq. Bu borada ayrim me’yoriy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, ta’limiy ahamiyatga ega hujjatlarda fikr, taklif va mulohazalar berilgan.

Jumladan: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi

Farmonidan:

“Ma’lumki, muallimlar hozirgi vaqtda har 5 yilda malaka oshiradi. Bundan buyon ularning “hayot davomida o‘qish” tamoyili asosida o‘z malakasini uzluksiz oshirib borishi yo‘lga qo‘yiladi.

Shuningdek, o‘qituvchilarning o‘z fanini bilishi, pedagogik mahorati va psixologik tayyorgarligidan kelib chiqib, toifa berish mezonlari ham qayta ko‘rib chiqiladi...” (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Parlamentga qilgan to‘rtinchi murojaatnomasidan).

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 6108-sonli Farmonidan:

“...pedagog xodimlarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, malaka oshirish tizimini “hayot davomida o‘qish” tamoyili asosida takomillashtirib borish...”.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab quvvatlash hamda usluksiz kasbiy rivojlanish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 4963-sonli Qaroridan:

“...xalq ta’limi xodimlarining malaka oshirish bo‘yicha ehtiyojlari o‘rganiladi hamda “Uzluksiz kasbiy ta’lim” maxsus elektron platformasi orqali ularning individual kasbiy rivojlanish traektoriyasi tuziladi...”;

“...an’anaviy malaka oshirish bilan bir qatorda kasbiy o‘qitishning uyg‘unlashgan, ish jarayoni bilan birgalikda olib boriladigan, masofaviy va boshqa turlari joriy etiladi...”.

Yuqorida aytilgan barcha fikrlar pedagoglarning kasbiy malaka darajalari hamda ta’limning sifat va samaradorligini oshirishga qaratilgan bo‘lib, bunda albatta, ayrim xorij davlatlarining ta’lim tizimida erishgan yutuqlari va tajribalari o‘z aksini topgan.

Dars o‘tish haqida gap ketganda, shuni eslash lozim: ma’lum davrgacha an’anaviy ta’limda o‘quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egallashga o‘rgatib kelingan bo‘lib, bunday usul o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikning rivojlanishiga to‘sqinlik qilgan. Bugungi kunda esa nemis millati o‘qituvchilarining o‘qituvchisi deya tan olingin pedagog-olim Adolf Distervegning “Yomon o‘qituvchi haqiqatni taqdim etadi, yaxshi o‘qituvchi uni topishga o‘rgatadi” – degan fikri naqadar to‘g‘ri ekanligini anglab yetmoqdamiz. Biroq bu holat ham hozircha: “barcha viloyat va ta’lim muassasalarida ijobiy natija berayapti” - deb ayta olmaymiz. Bu holatning asl sabablaridan biri, ta’lim olishga nisbatan o‘quvchilarda qiziqish va motivasiyaning yetarli emasligi yoki dunyoqarashlarining pastligi deb aytish mumkin.

Sharq va G‘arb allomalari fikriga quloq tutamiz, jadidchilik harakatining yirik namoyondasi Mahmudxo‘ja Behbudiy: “Dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur, zamona ilmi va fanidan bebahra millat boshqalarga poymol bo‘lur”. Ya.A.Komenskiy: “Bilim berish va bilim olish jarayonini boshqarish o‘qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi deyilgani bilan, bilim olishlik to‘la o‘quvchilar ixtiyorida bo‘lishi kerak”. Aytish mumkin-ki, ta’lim jarayonida yuqori natijadorlikka erishish uchun o‘qituvchilarda mahorat, malaka, o‘quvchilarda qiziqish va ehtiyoj, ular o‘rtasida ta’limiy hamkorlik hamda ta’limda yuqori natijaga erishgan xorijiy davlatlari tajribasi lozim.

Pedagogni qachon yuqori darajada mahorat, malaka, bilim egasi deb aytish mumkin? U qanday omil, usul, vositalar orqali aniqlanadi, namoyon bo‘ladi?

Qanday o‘qituvchi mashg‘ulotlarning yuqori darajada sifatli va samarali bo‘lishini ta’minlay oladi?

Bu kabi savollarni ko‘plab keltirish va o‘ylab ko‘rish har bir davrning asosiy masalalaridan biridir. Jumladan, bugungi kunda “O‘zbekiston Respublikasida ta’limning sifat va samaradorligini oshirish uchun qanday dolzarb masala va muammolarni ko‘tarish hamda ijobiy yechish mumkin?” – degan savol tug‘ilishi tabiiy, albatta, bu masala yechimini eng oddiy, sodda muammolar yechimini topishdan boshlab, murakkab va qiyin muammolarni yechish bilan davom ettirish zarur.

Quyida ushbu masalaga yondoshishning ayrim sodda elementlarini ko‘rsatib o‘tamiz (umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘qituvchilarida o‘rtasida olib boriladigan ta’limiy, tarbiyaviy, tashkiliy masalalar misolida).

Kasbiy, shaxsiy rivojlantirish uchun, munosib umumta’lim muassasasi tanlash. Maktab jamoasining har bir xodimi bilan qisqa muddatli kasbiy rivojalanish, malaka oshirishga qaratilgan aniq va maqsadli vazifalarni belgilab olish. Belgilangan maqsad va vazifalarni amalga oshirish maqsadida o‘z ustida shaxsiy nazoratni o‘rnatishga erishish, buning uchun ta’sirchan mexanizmlar ishlab chiqish.

Maktab jamoasining har birida ijtimoiy dahldorlik, maktab va unda faoliyat ko‘rsatayotgan har bir xodimning muvaffaqiyatidan faxrlanish tuyg‘usini shakllantirish: jumladan, “Mening maktabim”, “Mening kasbdoshim”, “Bu o‘qituvchi (yetakchi, kutubxonachi, farrosh, qorovul) men bilan bir maktabda ishlaydi”, “Bu o‘quvchi (bola) mening maktabimda o‘qigan (o‘qiydi, bitirgan)” kabi yutuq va fikrlardan motivatsiya olish.

Ta’lim rivojlangan xorijiy mamlakatlar o‘qituvchilarining ish tajribalarini o‘rganish, innovatsiya qilish va bu tajribani kasbiy rivojlanish, ta’lim muassasasi reytingini ko‘tarish va

boshqa turdagi muvaffaqiyatlar uchun amaliy faoliyatda qo‘llash. Shu orqali bosqichma-bosqich kasbiy rivojlanish va maktab reytingini oshirishga erishib borish.

Muvaffaqiyatning kaliti aniq va puxta reja tuzish hamda shu asosda faoliyatni tashkil etishda ekanligini anglab yetish.

Ko‘zlangan maqsadlarga erishish jamoa a’zolari kuchini bir joyga to‘plashda ekanligini anglash. Jamoa xodimlarida o‘zaro, o‘z-o‘zini nazorat qilish, kasbiy rivojlanish (rivojlantirish), o‘zlikni anglash, ijtimoiylashish tuyg‘ularini rivojlantirish “Fan va ta’lim mazmunini takomillashtirishda xorijiy tajribalardan foydalanish: muammo va yechimlar” 21 iyun 2021-yil 57 (doimiy, maqsadli).

Har bir xodim uchun rivojlanishning shaxsiy yo‘l xaritasini tuzishga erishish, o‘zaro va o‘z-o‘ziga tanqidiy baho berishga odatlanish hamda natijalarni sarhisob qilish, tegishli rivojlanish yo‘l xaritasini ishlab chiqish (agar salbiy bo‘lsa ijobiyga burish, ijobiy bo‘lsa rivojlantirish).

Maktab jamoasi xodimlarining har bir harakati kasbiy rivojlanish, muvaffaqiyatga erishish, ta’limni rivojlanishga qaratilgan bo‘lishi lozim (bu xodimlar uchun kundalik odatga aylanishi kerak).

- Hisobotlar uchun ishlamang;
- Maktab reytingini oshirishning real yo‘l xaritasini tuzing;
- O‘qituvchi kasbiy mahoratini oshirish, kasbiy rivojlanishning aniq yo‘l xaritasini tuzing va h.k.

Agar maktablarda tashkiliy masalalar shu tartibda, qat’iy reja asosida tashkil etilsa va ijrosi ta’minlansa, albatta, natijalar ijobiy tomonga o‘zgaradi.

Foydalanilgan manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Parlamentga qilgan to‘rtinchi murojaatnomasi.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 6108-sonli Farmoni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab quvvatlash hamda usluksiz kasbiy rivojlanish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 4963-sonli Qarori

THE FOUNDATION OF THE ERA OF AWAKENING IN CENTRAL ASIA:ALCHEMY, SUCCESSION AND HISTORICISM

Umarov Ilhomjon
Chirchik State Pedagogical University
Scientific supervisor - J. Begaliev

Annotation: it is explained that this was one of the cradles of the movarounnahr world civilisation with the foundation of the third Renaissance,which served as a bridge connecting East and West, South and North, Economic Relations, Trade, Science and art, science and values.

Keywords: Renaissance, Movarounnahr, honourable, culture, Central Asia,Science, state, value, Europe.

Аннотация: В этой статье говорится, что мыслители эпохи Возрождения являются нашими предками и что мы должны укреплять связь с фундаментом Третьего Возрождения, оригинальностью, основанной на 3-х системах. Мовароуннахр, была признана всем миром одной из колыбелей мировой цивилизации, она служила мостом, соединяющим Восток и Запад торговлю, науку и искусство, знания и ценности.

Ключевые слова: Возрождение, Мовароуннар, мыслитель, культура, Средняя Азия, наука, государство, ценность, Европа.

Аннотация: Ушбу маколада Марказий Осиёда уйгониш даврининг мутаффакирлари,Учинчи Ренессанс пойдевори билан Мовароуннаҳр дунё цивилизациясининг бешикларидан бири бўлганлигини, бу ердан у Шарқ ва Ғарб, Жануб ва Шимол, иқтисодий алоқалар, савдо, фан ва санъат, илм ва қадриятларни боғлайдиган кўприк бўлиб хизмат қилганлиги тугрисида баён этилади.

Калит сузлар: Ренессанс, Мовароуннахр, мутаффакир, маданият, Марказий Осиё,илм, давлат, қадрият, Европа.

People of Science who systematically studied the history of personality tamadduni on the basis of sources claim that the early Renaissance arose in Central Asia earlier than in Western Europe, in the territories of our land Movarounnahr. Central Asia has seen many robberies in its long history, fighting against them for freedom and independence. After every invasion, national statehood and culture were restored. The culture of the region effectively influenced the cultures of other peoples and enriched them, just as the achievements of culture in Central Asian culture were creatively combined [1] at present, large-scale isolates are being implemented at the maximum for the formation and development of national statehood in our country. The state of Uzbekistan has a long history of statehood and a rich khokukiy heritage, and the efficient use of such a political-khokukiy heritage is a source of gratitude in raising culture in society, in the struggle of the future great state. Unfortunately, due to the fact that most historical research was carried out by Western scientists, the Renaissance was considered characteristic only of development in the XV–XVI centuries in a number of European countries. And in fact, such periods of Rise were observed in the history of Central Asia, they were even earlier than the Renaissance in European countries.

For example, not only in our history, but in the IX-XII centuries, the so-called

“Renaissance”, calculated from important periods of Universal History, and in the XIV-XVI centuries, the so-called “Timurid Renaissance“, the comprehensive and rapid development of the system of statehood, science and enlightenment and culture in our country had a huge impact on the development of тhe work of the Muslim renaissance by the famous sharkist Adam Mes Uzi is devoted to the history of the cultural development that took place in the Muslim shark in the IX-X centuries. This work is a unique Comus covering shark science and culture of the 9th-10th centuries [2]. Thanks to the research of the German scientist Henry Zuter, the list of scientists who worked at the Baghdad Academy was determined. More than 515 of these mathematicians, as well as astronomers, wrote their works in Arabic, came to science as scientists of Arab nationality. Zuter notes that according to these “places of birth”, it is said that in fact many of them are Central Asians.

The whole world has already recognized that in ancient times, Turan, Turkestan, Movarounnahr, now called Uzbekistan, was one of the cradles of world civilisation. From here it served as a bridge connecting East and West, South and North, economic ties, trade, science and art, science and values. The Great Silk Road once served as an internet, an international means of communication. The people of Uzbekistan have repeatedly experienced cultural Peaks - The Renaissance. [3] Independence and national culture are inextricably linked with the internal struggle of the Renaissance, which stuck akad. M.M. Khairullaev writes:"independence and awakening, independence and Ascension are inextricably linked, it requires from US intelligence, knowledge, talent, activity, energy." The spread of the Arab Caliphate and religion in Central Asia was accompanied not only by the political and social order of other people, but also by the sowing of a new culture, religion and language. Al-Khorezmiy (783-850) Muhammad ibn Musa al-Khorezm, a well-known encyclopedist, founder of algebra science, was born in Khorezm in the second half of the VIII century. He played an important role in the development of astronomy, mathematics and geography. His other books" Al-Jabr"," zij "(astronomical tables)," Indian digital account book " made an invaluable contribution to the treasury of human thought. Al-Khorezmi was the first to introduce concepts and terms such as algebra, algorithm, tangent, cotangent, etc.into scientific use. . Ibn Sina described the Sciences found in bogly by his practical behavior and laid the foundation for

the theory of achlokology. Ibn Sina saw spirituality, decency as knowledge in akhlok khaki. In Ibn Sina's opinion, Kura said, " the cones should be delivered to the people. And to play them, the Hulk must rely on these cones. And for this, the habits and traditions that have permeated the Hulk over the years are expressed in the conun.[4]

Al-Fargoni (797-865) entered World History under the name of Abul Abbas Ahmad ibn Muhammad ibn Kasiri Fargoni Alfraganus. His contribution and invaluable in the development of astronomy, mathematics, geography. Fargoni is known not only as a theorist, but also as an engineer, the creator of various technical means and equipment, enjoying the scientific developments of scientists from ancient India. He created the Nilometer Yani means of determining the water level. For many centuries, the Egyptians mentioned the name Al-Fargoni along with the names of illath and Muslim saints in the weekly Friday prayer. His name is mentioned by Dante, Schiller, De Alambert, whose manuscripts are kept in Berlin, London, Paris, Tehran, Meshhead, Rampur, Cairo and other readers. Farabi is the author of the works" word about music"," book about the Order of rhythms"," about shifts to be added to rhythm", in addition to" big music".[5] the history of Islamic power in the 10th century, according to Muslim scholars, established the most important "border column"of Uzi [6] in the scientific and political heritage of Shark thinkers, issues in the state and khukuk khaki have been gaining momentum. Farabi, Beruni and Ibn Sina are comusian scientists who occupy the leading Urin in the fields of secular sciences Hamda fikh and Kalam science. More than 200 manuscript works on the scientific heritage of Farabi, Beruni, Ibn Sina are in saklanmak in Jahan funds . The first doctrines that represented the advanced Goyas typical of shark statehood were divided and served by dividing the source into subsequent couplet Works. [7] At the core of the program, which the head of state declared the current period to be a national rise from national recovery, firm confidence and deep wisdom are embodied. Because it is inevitable that our next 10 years will be a period of original Rise and development.[8] The president noted that on this path, our educator, teacher, intelligentsia and parents should be the base pillar of the Renaissance. New Uzbekistan-through a new worldview, first of all, through the scientific potential of 60 percent of the population, they noted that we will achieve a third Renaissance. It is recognized by the world scientific community that Uzbekistan has long been a building ground for Culture and civilisation. The words of the head of state in his speech “we are putting the issue of the third renaissance in front of us as a strategic task and raising it to the level of a national idea” express great goals pursued by large-scale radical reforms carried out in our country. The words” we are setting the issue of the third renaissance as a strategic task and raising it to the level of a national idea " express great goals pursued by large-scale radical reforms carried out in our country. "We know the system of preschool education and school education, higher and secondary special education, as well as scientific and cultural institutions as four integral rings of future Renaissance. And we consider our kindergarten educator, school teacher, professors and scientific and creative intellectuals to be the four main pillars of the new Renaissance. As a conclusion, it should be noted that one of the main concepts of the scientific heritage of Central Asian thinkers is the state and a perfect person, and secondly, the approaches to the management of the state are bulsa, and thirdly, the issues of mining, the theory of mining are considered. Today, we must make good use of our spiritual heritage in raising the consciousness of society and the culture of the great. The actual holding of chalcaro conferences on the scientific heritage of the thinkers of the period of shark Awakening;

Secondly, the history of the period of Shark Awakening and political-religious teachings in the lands of the Supreme ukuv, the organization of the teaching of political-religious activities as a special course, and the students are imbued with the need to continue their work;

When developing konun documents, it is necessary to take into account the ideas of the thinkers of the period of Shark Awakening, the ideas of the khukukiy culture.

Literature review

1. SHARQ UYGONISH DAVRI MADANIYAT.BUHUORO DAVLAT ELECTRON KUTUBHONA. 2021. HTTPS://WWW.GOOGLE.COM/URL?SA=
2. Metz A. MycyntMaHCKHH peHeccaHC. -MocKBa.: HayKa. 1973.

3. Yu.Kh. Manzarov. A NEW UZBEKISTAN IS ON THE WAY. Academia is a scientific journal on the topic: Mathematics, Social Sciences, Psychological Sciences, Economics and Business, Education Sciences.2021 https://www.google.com/url?sa
4. Abu Ali ibn Sina. Rukovodstvo po filosofii. Traktat ob opredeleniyax. Traktat ob etike. Izbr. T.2.- Dushanbe-Ashgabad: Kulturniy tsentr Posolstva IRI v Turkmenistane. 2003. - S.166.
5. Khairullaev M.M. Orta Osieda ilk uygonish davri madaniyati. T. 19956. Mets A. Musulmanskiy renessans. - M.: Nauka, 1966. - 458 s.
7. F. Mukhitdinova. THE IDEAS OF BUILDING A JUST SOCIETY IN THE VIEWS OF THINKERS OF THE EAST AND MODERNITY. "History and Archeology".2018.
8.O. Abdullayeva. "Uzbekistonda yangi uygonish- Uchinchi Renaissance"2020.20 September.https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi-rqatl6j7AhXBl4sKHaeZAAcQFnoECBkQAQ&url=https%3A%2F%2Fxs.uz%2Fuzkr%2Fpost%2Fozbekistonda-yangi-ujgonish-uchinchi-renessans&usg=AOvVaw3HNRLnrVYfgI6HUA7L7Zj0
9. Toshtemirova, S. A., & Ilmurodova, F. S. INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TASHXISLASH ASOSLARI.
10. Shokirovna, I. F. (2022). ZAMONAVIY OQITUVCHI DAVR TALABI. PEDAGOGS jurnali, 8(3), 68-72.
11. Shokirovna, I. F. (2022). TARIX FANLARINI O ‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN HAMKORLIK MEXANIZMLARINING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI. Academic research in educational sciences, 3(4), 1236-1244.
12. Шокировна, И. Ф. (2022, апрель). ИННОВАЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧИТЕЛЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ. В зоне электронной конференции (стр. 111-115)

TA’LIM OLISH VA O’QITISH SOHASINI BOSHQARISHNING SAMARALI USULLARI

Ortiqov Oybek Abdullayevich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Moliya-iqtisod ishlari bo’yicha prorektor,
Iqtisod fanlari nomzodi

Annotatsiya: ushbu maqolada ta’lim olish va o’qitish sohasini boshqarishning samarali usullari tahlili bo’yicha fikr yuritilgan

Kalit so’zlar: Ta’lim menejmenti, integratsion boshqarish, resurslarini me’yorlashtirish, effektiv va natijaviy faoliyat, demokratik va individual yondashuv

Ta’lim menejmenti, ta’lim olish va o’qitish sohasini boshqarishning samarali usullarini o’rganadi. Ta’lim tashkilotlarida ma’naviy, ma’rifiy, iqtisodiy va o’quv sohalarini integratsion boshqarish, resurslarini me’yorlashtirish va muammolarni hal etish ijobiy samara beradi. Demokratik va individual yondashuv asosida ta’lim menejmentini tashkil etish, mustahkamlab borish tizimini yaratish, professor-o’qituvchilar va talabalar orasidagi ta’limiy munosabatlarni tartibga solish imkonini beradi. Ta’lim olish va o’qitishning me’yorlashtirilgan munosabati me’yorli tarbiyalash tizimlarini hosil qiladi.

Ta’lim menejmenti, bir necha boshqaruv asoslari va prinsiplaridan tashkil topadi. Bu asoslar orqali boshqaruvchilar muassasada effektiv va natijaviy faoliyat yurita oladilar. Ta’lim muassasalarida o’quv xonalari, ovqatlanish, kitoblar, multimedia vositalari va boshqa resurslarni effektiv tashkil qilish uchun mo’ljallangan tahlil va boshqa usullardan foydalaniladi.

Kadrlarni ma’naviy-metodik ta’minlash: Ta’lim muassasasidagi o’qituvchilar va boshqa kadrlarni ma’naviy-ma’rifiy va ilmiy-metodik qo’llab-quvvatlash, muhokama va ilmiy kengashlarda bir-birlari bilan ilmiy-amaliy yangiliklarni muhokama qilib borishi kerak. Bundan tashqari, ma’naviy-ma’riy va ilmi-metodik yo’nalishlarga moslashtirilgan kurslari, treninglar va seminarlar orqali kadrlarning salohiyatlarini oshirish mumkin.

Ta’lim menejmenti ta’lim muassasasining barcha aspektlarida effektivlikni oshirishni tashkil qiladi. Unda ta’lim muassasasining maqsadlari, strategiyalari, rag’batlantiruvchi vositalari, vazifalari va ishlarni bajarish usullari belgilanadi. Jamoa xodimlarining ma’naviy muhiti va ish sharoitini yaxshilash: Ta’lim muassasasida faoliyat olib borayotgan xodimlarining ishlash uchun munosib sharoit va o’zaro munosabatlarida sog’lom muhitni shakllantirish, ilmiy rivojlanishi uchun imkoniyat yaratish, o’ziga nisbatan motivatsiyasini oshirish uchun qo’llab-quvvatlash.

Ta’lim menejmentining afzalliklari asosan ma’naviy-ma’rifiy, jamoaviy ishbilarmonlik, innovatsion yutuqlarini yaxshilash va muassasaning effektiv ishlashini ta’minlashga qiziqadigan faktorlarga asoslanadi. Ta’lim menejmenti, ta’lim olish va o’qitish sohasini boshqarish usullarini o’rganish, resurslarni me’yorlashtirish va muammolarni hal etishda amalga oshiriladigan ma’naviy, texnikaviy va boshqaruv amallarining butunligidir.

Oldiga qo’yilgan vazifalarni tashkil etishda, resurslarni effektiv tahlili va ishlab chiqarish, maqsadlarga erishishda yuqori effektivlikni ko’rsatishda ko’rish mumkin. Ta’lim menejmentining afzalliklari amalda faoliyat yuritayotgan tajribali kadrlarning yosharishi, mustahkam tarbiyalash tizimini yaratish, olimlar va o’quvchilar orasidagi munosabatlarni kuchaytirish, hamda ma’naviyatli ilmli va salohiyatli kadrlarni ishlab chiqirishga mo’ljallanadi. Uning afzalliklari quyidagilarni o’z ichiga oladi:

-Ta’lim olish - o’qitishning me’yorlashtirilgan munosabati va tarbiyalash tizimlarini yaratish.

-Resurslarni adolatli va sifatli tahlil etish, effektiv tahlil va ishlab chiqarish.

-Ta’lim tizimining ishonchli, innovatsion, ijtimoiy-ma’naviy asoslarga ega bo’lishi.

-Ma’lumotlar texnologiyasini samarali qo’llab-quvvatlash, taqvimlash va tizimli foydalanish.

-Ta’lim tizimidagi hamkorlikni kuchaytirish, jamoa ishini muhofaza qilish va hamjihatlikda bajarish.

-Aniq va maqsadga muvofiq natijalarni ko’rsatish usullarini ishlab chiqirish.

-Ta’lim jarayonida iqtisodiyotni himoya qilish, moliyaviy resurslarni me’yorlashtirish va effektiv ishlab chiqarish.

-Tashkilot va o’qituvchilarning ma’lumotlarini yangilash uchun masofaviy ta’lim usullaridan foydalanish.

Ta’lim menejmenti orqali ta’lim muassasasi ko’plab natijalarga erishilishi va qiziquvchilarining ko’payishiga olib keladi. Ta’lim muassasalari faoliyatini muvaffaqiyatli tashkil etish va boshqarishda rahbarlarga qo‘yiladigan pedagogik talablar muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan asosiy adabiyotlar

1. Peregudov L.V.Saidov. “Oliy ta’lim menejmenti va iqtisodiyoti”. T., 2005.
2. Sharifxo‘jayev M., Abdullayev Y. “Menejment”. Darslik. T., “O‘qituvchi”. 2001.
3. G‘ulomov S.”Menejment asoslari”. T., 2002 y.
4. www.google.com
5. www.ziyonet.uz
6. www.arxiv.uz

O‘QUVCHILARNING KREATIVLIGINI OSHIRISHDA INSHONING ROLI VA UNDAGI XATOLARNI BARTARAF ETISH YO‘LLARI.

Aybasheva Basbuvi Baxriddinovna
Zomin tuman 60-maktabning ona tili va adabiyotfani o‘qituvchisi
Shamsiyeva Risolat Mirsaidovna
Baxmal tuman 56-maktabning boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi
Ilmiy raxbar: Haydarov Shohqadam, f.f.n.Jizzax VPYMO‘MM dtsenti

Mustaqillik yillarida davlatimiz ta’lim sifat va samaradorligini oshirish borasida o‘zbek tilshunoslari tomonidan bir qator izlanishlar va tadqiqotlarga bo‘lgan e’tibor sezilarli darajada ortib, bu borada ko‘plab tadqiqotlar yuzaga keldi va hozirda ham bu jarayon shiddat bilan rivojlanib bormoqda. Jumladan, o‘quvchilarning yozma savodxonligini, ularning dunyoqarashlarini, teran fikrlashlarini ta’minlash maqsadida yozma ishlar va ularga qo‘yiladigan talablar ham takomillashtirilib borilmoqda. Yuqoridagi holatlardan kelib chiqib Inshning ham bu boradagi tutgan o‘rni o‘ta muhimligini tilga olmasak bo‘lmaydi.

Insho ijodiy ishning eng yuqori shakli bo‘lib, maktabda alohida o‘rin tutadi va barcha nutqqa oid mashqlar ma’lum mazmunda inshoga bo‘ysunadi. Insho shaxsni kreativ shakllantirishda foydali vosita bo‘lib, his-hayajon uyg‘otadi, aqliy mustaqillikka, fikrlashga, ko‘rgan-kechirganlari va o‘zlashtirganlarini baholashga, kuzatuvchanlikka, voqea-hodisalar o‘rtasidagi sabab-natija bog‘lanishni topishga, ularni qiyoslashga, xulosa chiqarishga o‘rgatadi. Insho fikrni tartibga soladi, o‘quvchilarda o‘ziga, o‘z kuchi va imkoniyatiga ishonch tug‘diradi.

„Insho“ atamasi aslida arabcha so‘z bo‘lib, ma’nosi „yaratish", „bino qilish“, „boshlash“ demakdir. Bu so‘zning ma’nosi hozirda ancha torayib, asosan, o‘quvchilar tomonidan yoziladigan ijodiy yozma ish ma’nosida qo‘llanadi.

Insho – ijodiy va kreativ ish bo‘lib, u o‘quvchidan faollik, qiziqish, fikr biidirishni talab qiladi. Material tayyorlash, uni tartibga solish, insho kompozitsiyasi va rejasi haqida o‘ylash, mantiqiy bog‘lanishni belgilash, so‘z, so‘z birikmasini tanlash, gap tuzish va uni o‘zaro bog‘lash, imloni tekshirish kabi barcha murakkab ishlar o‘quvchidan aqliy kuchini to‘la ishga solish bilan birga, o‘z ma’naviy faoliyatini boshqarish ko‘nikmasini ham talab etadi.

Inshoda til nazariyasi nutq tajribasi bilan qo‘shiladi. O‘quvchi inshoni mustaqil, ijodiy xarakterda bo‘lgani uchun ham sevadi.

Maktab rivojining barcha bosqichlarida bolalarning mustaqil tuzgan hikoyasi sanalgan inshoga alohida ahamiyat beriladi. Maktablar o‘quvchilar nutqini o‘stirish, aqliy, ijodiy o‘sishiga moijallangan yangi dasturga o‘tishi munosabati bilan uning ahamiyati yanada oshdi. Og‘zaki va yozma inshoga o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarda mavzuni tushunish va yoritish, o‘z inshosini aniq fikrga bo‘ysundirish, material to‘plash, uni tartibga solish va joylashtirish, reja tuzish va reja asosida yozish, mazmunga va nutq vaziyatiga mos ravishda til vositalaridan foydalanish, yozgan inshosini takomillashtirish ko‘nikmalari hosil qilinadi. Bulardan tashqari, „texnik" vazifalar ham amalga oshiriladi, ya’ni matnni yozishda imlo qoidalari va husnixatga e’tibor berish, matnni xatboshidan yozish, hoshiyaga rioya qilish kabi talablarga ham amal qilinadi.

Og‘zaki va yozma insho material manbaiga, mustaqillik darajasiga, tayyorlash usuli, janri va til xususiyatiga qarab tasnif qilinadi.

Insho **material manbaiga ko‘ra** quyidagi uch turga bo‘linadi:

1) o‘quvchining o‘zi ko‘rgan-bilganlari, eshitganlari haqidagi, ya’ni mehnat, kuzatishlar, ekskursiyalar, o‘yinlar, o‘z tajribasi va boshqa jonli materiallar asosidagi insho;

2) kitob materiali, rasmlar, film, spektakl, o‘qituvchi hikoyasi va boshqa manbalar asosidagi insho;

3) turli manbalar materialidan foydalaniladigan insho

Mustaqillik darajasiga, tayyorgarlik ko‘rish metodiga ko‘ra esa insho ikki turli bo‘ladi:

1) sinf o‘quvchilari uchun umumiy bir mavzu asosida jamoaviy tayyorgarlikdan so‘ng yoziladigan insho;

2) alohida mavzu asosida individual tayyorgarlikdan so‘ng yoziladigan individual insho.

Janriga ko‘ra hikoya, tasvir, muhokama tarzidagi insholarga bo‘linadi. Boshlang‘ich sinflarda tasvir va muhokama elementlari mavjud bo‘lgan hikoya tarzidagi inshodan ko‘proq foydalaniladi.

Inshoni tasnif qilish ta’limiy vazifalarni chuqur anglash va metodik vositalarni tanlashga, shuningdek, ish turlarini zaruriy yo‘nalishda, baravar taqsimlashga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflarda yozdiriladigan inshoning muhim turlaridan biri kichik yoshdagi o‘quvchilarning shaxsiy hayotiy tajribasiga asoslangan inshodir.

Rasm asosidagi insho maktablarda tez-tez o‘tkaziladi, chunki rasm bolalar nutqiy ijodini, tasavvurini boyitishga xizmat qiladi. Rasm bolalar sezgisiga ta’sir etadi, hayotning bola tajribasida hali uchramagan tomonlarini ochadi. Rasm o‘quvchilarga tanish bo‘lgan hodisalarni chuqur anglashga ham yordam beradi.

Rasm asosidagi inshoning uch asosiy turi bor:

1) rasmlar seriyasi yoki rasmli reja asosida yoziladigan hikoya tarzidagi insho;

2) syujetli, o‘quvchilarni o‘ylashga, faraz qilishga undaydigan bir rasm asosida yoziladigan hikoya tarzidagi insho;

3) rasmni tasvirlash (tasviriy insho).

O‘quvchilar avval rasmlar seriyasi asosida, so‘ng bir rasm asosida, undan so‘ng tasviriy insho yozish (rasmni tasvirlash)ga o‘rgatiladi.

Dasturga ko‘ra, 1-sinf o‘quvchilari o‘yinlari, mehnatlari, voqea-hodisalar haqidagi taassurotlari asosida o‘qituvchi rahbarligida hikoya tuzishlari va uni ma’lum tayyorgarlikdan so‘ng yozishlari, 2-sinfda rasmlar seriyasi asosida kichik hikoya tuzish va uni jamoa tarzda tuzilgan reja asosida yozish, tabiatni kuzatish va mehnat jarayoni haqida, bolalarning o‘yinlari, ishlari, sayillari haqida, avval o‘qituvchi rahbarligida, keyin mustaqil ravishda kichik hikoya tuzish va uni yozish, shaxsiy ishlari haqida xat yoza olishlari, 3- sinfda rasmlar (bir mavzuga oid bir necha rasm, syujetli bir rasm, rasmni tasvirlash) asosida hayotiy tajribalari, kuzatishlari, ekskursiyalardan olgan taassurotlari asosida rejani, avval jamoaviy ravishda, keyin mustaqil tuzib hikoya qilish va uni yozishlari talab etiladi.

Boshlang‘ich sinflarda insho ta’limiy xarakterda bo‘ladi, 3-sinfdagina tekshiruv insho o‘tkazish mumkin. Rag‘batlantirish maqsadida ta’limiy insholar ham baholanadi, lekin salbiy baho qo‘yish tavsiya etilmaydi.

Bolalarda kreativlikni rivojlantirishda quyidagilarga e’tibor qaratish zarur:

1) ular tomonidan ko‘p savollar berilishini rag‘batlantirish va bu odatni qo‘llab-quvvatlash;

2) bolalarning mustaqilligini rag‘batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;

3) bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;

4) bolalarning qiziqishlariga e’tibor qaratish.

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishga to‘sqinlik qiladi:

1) o‘zini tavakkaldan olib qochish;

2) fikrlash va xatti-harakatlarda qo‘pollikka yo‘l qo‘yish;

3) shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;

4) boshqalarga tobe bo‘lish;

5) har qanday holatda ham faqat yutuqni o‘ylash.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish usullari va vositalariga ta’sir qiluvchi muhim omillardan biri o‘qituvchi-o‘quvchilar hamkorligi ekanligiga alohida e’tibor qaratildi. Ma'lumki, ta’lim jarayoni ikki yoqlama xarakterga ega bo‘lib, o‘qituvchi va o‘quvchilarning teng munosabatlaridan tashkil topadi. Bu jarayonga rahbarlik qiluvchi o‘qituvchi ta’lim jarayonining to‘g‘ri tashkil etilishi, ta’lim maqsadlarining to‘g‘ri amalga oshirilishi va ta’lim natijalari uchun javobgar shaxs hisoblanadi. Ammo bu, ta’lim jarayoni o‘qituvchining to‘liq hukmronligi ostida amalga oshadigan jarayon, degan noto‘g‘ri fikrning tug‘ilishiga asos bo‘la olmaydi. Hozirgi davr talabi ham kimnidir bo‘ysundirish orqali emas, balki hamkorlik munosabati yordamida ijobiy natijaga erishishdir. Ta’lim jarayonida o‘quvchilar faoliyatining shakllanishi fan asoslarini o‘zlashtirishga oid mexanizmgina bo‘lib qolmasdan, balki shaxsning umumiy ijtimoiy-madaniy qobiliyatlarini tarkib toptirishga ham qaratilishini unutmaslik lozim. Bizningcha, o‘quv

vaziyati ta’lim jarayonini tashkil qiluvchi o‘zgaruvchan tizim sanalib, u quyidagicha ikki qismdan iborat:

– o‘qituvchi bilan o‘quvchilar hamkorligi;

– o‘quvchilarning o‘zaro bir-birlari bilan hamkorligi.

Har bir bolada qiziqish va qobiliyat bor. Bolalar tabiatan qiziquvchan va o‘rganishga intiladi. Ularga o‘z sovg‘alarini qo‘llash imkoniyatiga ega bo‘lishlari uchun kattalarning aqlli yo‘l-yo‘riqlari kerak bo‘ladi.

Ijodkorlikni rivojlantirish muammosi ko‘p qirrali va qiyin. Ijodkorlik deganda bilim, ko‘nikma, malakalar bilan cheklanib qolmay, balki ularni tez egallash, mustahkamlash va amaliyotda qo‘llashni tushuntiruvchi narsa tushuniladi

Xullosa o‘rnida shuni ta’kidlash mumkinki, insho o‘quvchining o‘zligini anglab yetishidagi asosiy vositadir. Uning kreativ va ijodiy fikrlash darajasi, dunyoqarshi, adabiy til me’yorlarini nutqiy sharoitlarda qo‘llash imkoniyatlarini belgilovchi tarozi toshi ham insho hisoblanadi. Shuning uchun ona tili mashg‘ulotlarida bu asosiy va muhim ish turiga alohida e’tibor berish, uning yuqorida tilga olingan barcha tur va ko‘rinishlaridan unumli foydalanish dars samaradorligini ta’minlovchi muhim omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh “Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi”. –T.: TDPU, 2009.

2. Boymurodova va boshqalar. 1-sinf “O‘qish kitobi” metodik qo‘llanma. –Toshkent. “Sharq” NMAK 2014-y.

3. G. Boymurodova va boshqalar. 2-sinf “O‘qish kitobi” metodik qo‘llanma. –Toshkent. “Sharq” NMAK 2015-y.

4. G. Boymurodova va boshqalar. 3-sinf “O‘qish kitobi” metodik qo‘llanma. –Toshkent. “Sharq” NMAK 2016y

5. G. Boymurodova va boshqalar.4-sinf “O‘qish kitobi” metodik qo‘llanma. – Toshkent. “Sharq” NMAK 2017y

6. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda o‘qituvchining roli. **https://cyberleninka.ru/article/n/boshlang-ich-sinf-o-quvchilarida-kreativ-qobiliyatlarni-rivojlantirishda-o-qituvchining-roli**

7. O‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirishda mustaqil ishlardan foydalanish. https://uz.denemetr.com/docs/768/index-95030-1.html?page=9

BOSHLANG’ICH SINF MATEMATIKA DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Alimov Fayzulla – JVPYMO‘ milliy markazi katta o‘qituvchisi

Ma’nan barkamol shaxs uzluksiz ta’limning barcha bosqichlarida shakllanib boradi. Shunga ko‘ra respublikada ta’lim tizimi yangilandi, yangilangan ta’lim tizimiga xos ta’lim mazmuni, ta’lim maqsadi, ta’lim vazifalari o‘zgartirilib, ularning mohiyat mazmuni demokratiyalashtirildi va insonparvarlashtirildi. Yangilangan ta’lim mazmuniga xos ta’lim texnologiyalari va ta’lim vositalarini yaratish zaruriyati tug‘ildi. Zero, barkamol inson shaxsini har tomonlama rivojlantirishda ta’lim mazmuni, ya’ni real borliqdagi voqealar, hodisalar, tafakkur taraqqiyoti qonuniyatlarini yosh avlod ongiga yetkazishda ta’lim vositalari muhim omil hisoblanadi.

“Ogoh bo‘lsang olam seniki”, - degan edi Hazrat Navoiy. Darhaqiqat, bilim – bu axborotlar majmui, ma’lumotlar yig‘indisidir. Axborot esa–bilim, ko‘nikma, malakalar manbai, izohidir. Inson hayoti davomida doimo bilimga, axborotga intilgan va tabiat, jamiyat taraqqiyoti uchun muayyan ma’lumotlarni egallay olgan. Bilimlarni qo‘lga kiritish, ko‘nikma, malakalarni o‘zida hosil qilishning yo‘llarini, qurolini kashf etishga intilgan va bunga ma’lum darajada erisha olgan.

Axborot texnologiyasining nazariyasiga koʻra “Axborot tushunchasi-bu (lotincha “informatsion” tushuntirish, xabar berish) kibernetikaning asosiy tushunchalaridan biri boʻlib, xabar, ma’lumot koʻrsatkichlar majmuasidir” -degan ta’rifni anglatadi.

Demak, oʻqitishni axborotlashtirish – bu oʻquv-tarbiya jarayoniga yangi xabarlar, ma’lumotlar, koʻrsatkichlar olib kirish va bu axborotlarni yetkazuvchilar bilan yaqindan tanishish koʻnikmasini hosil qilish demak. Shu oʻrinda e’tirof etib oʻtish joizki XXI asr ilm, fan, texnika asri boʻlib, bu asrda barcha sohani axborotlashtirish, avtomatlashtirish jarayoni qamrab oladi. Zero, har bir sohaning mazmunini anglatuvchi, uni rivojlantirishini ta’minlovchi – bu axborotdir.

Shuning uchun ITT (ilmiy-texnikaviy taraqqiyot) davrida oʻqish, oʻqitishni axborot bilan ta’minlash, aniqroq aytadigan boʻlsak, oʻquv-tarbiya jarayonini axborotlashtirish, shu asosda oʻquvchilar bilim darajasini yuksaltirish, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, ilmiy ma’lumotlarni mustaqil oʻzlashtirish koʻnikmasini hosil qilish uchun imkoniyat kengayadi. Chunonchi, oʻqitishni axborotlashtirish ta’lim jarayoni va ta’lim mazmunini jahon darajasidagi fan, texnika taraqqiyoti darajasiga yaqinlashtirishga yordam beradi.

Shunga asosan, keyingi yillarda mamlakatda, avvalo, oʻquv-tarbiya muassasalarining ta’lim jarayonini kompyuterlashtirish (barcha oʻquv fanlarini kompyuter yordamida oʻqitishni yoʻlga qoʻyish) va kompyuter savodxonligini ta’minlash yoʻnalishida katta ishlar amalga oshirildi va oshirilmoqda. Chunki, pedagogika fanlari doktori A.Hayitov yozganidek kompyuter ta’lim vositasi sifatida quyidagi maqsadlarda foydalaniladi.

- qonuniyatlar va tabiat hodisalarini namoyish qilishda;
- jarayonlarni modellashtirishda;
- koʻnikma va malakalarni hosil qilish maqsadida mashq qilishda;
- amaliy dasturlar bilan ishlashda;
- bilim, koʻnikma va malakalarni nazorat qilishda;
- amaliy dasturlar bilan ishlashda;
- oʻquvchilarning oʻzlashtirish darajasini aniqlash maqsadida ta’lim natijalarini qayta ishlashda;
- oʻqituvchini oʻqitishda optimal yoʻlni tanlab olishda; - oʻqitishning oʻzida».

Ushbu maqsadlarni toʻla amalga oshira olganligi, axborotlarni toʻplash, uzatish, saqlash va qayta ishlash imkoniyatlari mavjudligi uchun kompyuterlar ta’lim jarayonining eng qudratli va egiluvchan vositasi hisoblanadi. Shuningdek, kompyuter oldindan tayyorlangan dastur asosida apparat (kompyuter) va oʻquvchi-talaba oʻrtasida dialogni oʻrnatadi. Shu nuqtayi nazardan kompyuter dasturlashtirilgan ta’limga yaqin turadi.

Bugungi kunda kompyuterlarda tuzilgan ta’lim beruvchi dasturlar ham mavjud boʻlib, ular oʻquvchilarga mustaqil ta’lim berishda, oʻquvchilarning erkin va mustaqil ishlashlarini yoʻlga qoʻyishga samarali xizmat qilmoqda. Bunday dasturlar yordamida axborotlar olish, bilimlarga ega boʻlish va ularni mustahkamlab, mukammallashtirib, koʻnikma, malakalarga aylantirish imkoniyati katta boʻlmoqda. Bu dasturlarning ahamiyatli yana bir tomoni shundaki, ular ta’lim jarayonini nazorat qilish, bilimlarni baholash, animatsiyalar (harakatn koʻrsatuvchi)ni tayyorlash imkoni mavjud. Bilimlar real baholanadi va oʻquv-koʻrsatmali didaktik materiallar tayyorlanadi.

Ilmiy pedagogik adabiyotlarda yozilishicha, ta’lim jarayonida kompyuterlardan foydalanishni axborot texnologiyalari ta’minlaydi. Keyingi vaqtlarda kom’pyuterlar shunday dasturlar bilan ishlamoqdaki, ular foydalanuvchilar uchun uncha katta malaka talab qilmaydi. Bu Microsoft kompaniyasining dasturiy mahsuloti hisoblangan Windows va uning asosida ishlovchi Word, Exsel, Paintbrush, PowerPoint, Visual Basic, Front Page, Flash, Delphi, Pascal, Access va shu kabi dasturlardir. Ular yuqorida qayd etib oʻtilgan didaktik materiallarni tayyorlash imkonini beradi. Bugungi kunda bu dasturlar asosida yaratilayotgan didaktik materiallar va qayta ishlanayotgan axborotlar mul’timediya texnologiyalari yordamida amalga oshirilmoqda. Natijada ovoz ham, tasvir ham samarali koʻrinish kasb etmoqda.

Boshlangʻich ta’limning 2-3-sinflarda 9 karra jadvalni yodlash uchun taklifimiz asosida oʻqituvchilar oʻquvchilarning barmoqlaridan foydalanishga oʻrgatish orqali sezilarli darajada oʻzlashtirish rivojlantirildi. Tadqiqotlar, kuzatishlar boshlangʻich ta’limni qay yoʻsinda, nimaning

ustiga qurmaylik baribir o‘qituvchi bu jarayonda asosiy yetaklovchi, boshqaruvchi kuch bo‘lib qolaverishini nazarda tutishimiz haqiqqoniy jarayondir.

Keyingi takrorlash darslarigacha ushbu metodikani ya’ni “barmoqlarda 9 karra jadvali” ni elektron variantini yaratib o‘quvchilar bilan kompyuterda ularning o‘zlashtirish yod olishini tekshirib ko‘rdik. Natija juda samarali bo‘ldi.

Shunday imkoniyatlar, ya’ni ijodiy izlanishlar evaziga yangiliklar asosiga turli xil o‘quv vositalarini takomillashtirish, rivojlantirish o‘quvchining samarali natijaga erishishni kafolatlaydi.

Bugungi jamiyat taraqqiyoti insoniyat tafakkurining mahsuli, rivojlangan ilm fan yutuqlariga asoslangan kompyuter texnologiyalari bilan belgilanadi. Globallashuv jarayonini hisobga oladigan bo‘lsak, bugungi kunda hech qaysi faoliyat sohasi axborot kommunikatsiya texnologiyalarisiz istiqbolga erisha olmaydi. Mamlakatimizda nafaqat ta’lim jarayoni, balki barcha jabhalarda axborot kommunikatsiya texnologiyalarining rolini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Ko‘rib o‘tganimizdek, o‘qitishning axborot va kommunikativ texnologiyalari ta’lim-tarbiya jarayonini samaradorligini oshirish, o‘quv mashg‘ulotlarini tabaqalashtirish, bu jarayonda o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashlarini yo‘lga qo‘yish va boshqarishni amalga oshirish hamda guruhiy yoki yakka tartibdagi mashg‘ulotlarni tashkil etib o‘quvchi-talabalarni alohida ishlashlarini ta’minlaydi. Bu hol esa ta’lim jarayonini jadallashtirish, o‘zlashtirish samaradorligini oshirish, ta’limni optimallashtirish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni.
2. Ishmuhamedov R.J, Yuldashev M.A, “Ta’lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar” “Nihol” nashriyoti. – T.2013-y.
3. Rustamova N. Mediata’lim va mediamadaniyat: nazariya va amaliyot. –T. “Muharrir” 2015;

Elrktron ta’lim resurslari:

1. http://www.gov.uz
2. http: //www.edu.uz
3. http: //www.ziyonet.uz.
4. http: //www.maktab.uz
5. http: // www.kitob.uz
6. http://dr.rtm.uz/

MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA OMMAVIY ONLAYN KURSLAR.

B.N. Qodirov

Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o’rgatish milliy markazi

E-mail: bekmurod.qodirov.85@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu ishda ommaviy ochiq onlayn kurslarning o‘ziga xos xususiyatlari talqin qilingan. Shu bilan birga ularning e’tiborga molik jihatlari, kamchiliklari hamda ta’lim tizimida undan foydalanishning istiqbollari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: smart-jamiyat, ommaviy ochiq onlayn kurslar, kontent, konnektivizm, ochiq ta’lim resurslari.

Аннотация. В этой статье выявлены отличительные особенности открытые онлайнкурсов. Рассмотрены вопросы организации данных курсов, а также перспективы их использования в системе образования.

Ключевые слова: интеллектуальное сообщество, открытые онлайн-курсы, контент, подключение, обучение с открытым исходным кодом, коннективизм.

Abstract. In the article the distinctive features of public online courses were identified. At the same time, their considerations and shortcomings and the perspectives of their use in the education system were discussed.

Keywords: smart community, open online courses, content, connectivity are open sources of studying.

Hozirgi zamonda jamiyatning ijtimoiy sohasida o‘z mavqeiga ega bo‘lgan axborot ko‘lami kompyuter texnikasi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib hisoblanmoqda. Futurologlarning (kelajak ta’limot vakillari) fikricha axborotlashgan jamiyatning navbatdagi bosqichi smart-jamiyat yoki bilimlar jamiyati-deb nomlanadi. Bu esa, yuksak turmush tarzining ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarida yangi samaralarga erishishlarga imkon beradigan sub’ektlarning o‘zaro ta’sirlashuvining sifat jihatidan o‘zgarishiga olib keladigan Internet va texnik vositalardan unumli foydalanishning majmuaviy ko‘rinishidir. 2010 yilda Janubiy Koreaning Seul shahrida o‘tkazilgan “Katta yigirmatalik” sammitidagi “Smart va barqaror rivojlanish” mavzusi bunga yaqqol misol bo‘la oladi.

Jahon banki smart-jamiyatga (aqlli-jamiyatga) yaqinlashayotgan mamlakatlarning milliy farovonchilik tuzilmasining o‘zgarishini quyidagicha bashorat qilgan: unga ko‘ra milliy forovonchilikda tabiiy resurslar ulushi 5% ni, ishlab chiqarish jamg‘armasi ulushi 18% ni, bilim va ko‘nikma (intellektual jamg‘arma) ulushi esa 77% ni tashkil etadi. Shuni alohida ta’kidlash joizki, smart-jamiyatda ta’limning ahamiyati va qimmati ortadi. Chunki, u mamlakat aholisining intellectual jamg‘armasi shakllanishi jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun ham, rivojlangan mamlakatlarda ta’lim mammolarini hal etishga bo‘lgan yuksak e’tiborni kuzatish mumkin. Yevropada, shuningdek Avstraliya va Janubiy Koreya kabi davlatlar ushbu sohaga katta miqdorda mablag‘ ajratmoqda va ta’lim tizimini rivojlantirishning istiqbolli dasturlarini ishlab chiqmoqda.

Uzluksiz ta’lim ya’ni, “butun umr davomida ta’lim olish” konsepsiyasi ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda o‘z o‘rnini mustahkam egallamoqda. Bu jarayon birinchi navbatda axborotlashgan jamiyat va kelgusidagi smart-jamiyati tomonidan inson oldiga qo‘yiladigan chaqiriqlarga, ya’ni: axborot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarning jamiyat hayotidagi mavqeini kengayishi, doimiy ravishda bilimlarning o‘sishi, globallashuv va boshqalarga bog‘liqdir. Albatta, uzluksiz ta’limni samarali amalga oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyasini, xususan elektron va masofaviy ta’lim salohiyatini jalb etmasdan mumkin emasligini ta’kidlash lozim.

Masofaviy ta’lim hozirgi kunda ham davr talabi bo‘lib qolmoqda. Hozirgi kunda jahonda 43 million onlayn o‘quv kurslar orqali tahsil olayotgan talabalar mavjudligi qayd etilgan. Masalan, Xitoy va Janubiy Afrikada har o‘nta talabadan bittasi masofaviy ta’lim oladi. AQSh ning 30% talabalari hech bo‘lmaganda bir marotaba onlayn kursi ta’limidan o‘tishgan. Shu narsaga e’tiborni qaratish lozimki, smart-jamiyatda “aqlli” texnologiyalar ishlab chiqarishdan tortib xizmat ko‘rsatishning ko‘pgina sohalariga kirib boradi, mutaxassislar esa ishlab chiqarish va boshqa sohalarni ommaviy avtomatlashtirilishini bashorat qilishmoqda.

Kompyuter qatiy tavsiflangan va algoritmlashga mansub bo‘lgan ishlarni amalga oshirishda inson o‘rnini egallashi mumkin. Ammo, u insondan farqli o‘laroq ijod qila olish qobiliyatiga ega emas. Shuning uchun smart-jamiyatda ijodiylik, kreativ-kasbiylik kabi jihatlar talab etiladi. Aynan, shuning uchun ham hozirgi davrda ta’lim natijalarini qayta baholashning umumjahon tendensiyalari o‘rganilmoqda. Agar o‘tmishda qadriyatlar faqat bilim va ko‘nikmalar sifatida tasavvur etilgan bo‘lsa, hozirda esa shaxsning umumiy rivojlanishi, uning ijodiy salohiyatiga qaratilmoqda, bu yerda asosiy e’tibor shaxsning mustaqil bilim olish va rivojlanishi bilan bog‘liq kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Buni shunday talqin qilish mumkinki, smart-jamiyatda bilim va axborot tezkor tarzda yangilanib boradi, demak bunda tezkorlik bilan axborotlarni topish ko‘nikmasiga, mustaqil ta’lim olishga, o‘zgaruvchan muhit sharoitlariga moslashishga, yangi kasblarni egallashga talab ortadi. Demak, masofaviy va elektron ta’lim texnologiyalaridan foydalanishgina ko‘p sonli kishilarning uzluksiz ta’limdagi ehtiyojlarini qondirishi mumkin.

YuNYeSKO ma’lumoti bo‘yicha: “Hozirgi vaqtda jiddiy muammo yuzaga kelgan – butun jahonda ta’lim olishni hohlovchilarning soni ta’lim muassasalaridagi ish o‘rinlarga nisbatan ko‘pchilikni tashkil etmoqda va taxminlarga ko‘ra 2025 yilga borib dunyodagi talabalar soni 165 milliondan 198 milliongacha o‘sishi mumkin [1]. Dunyo bo‘yicha sifatli ta’limga nisbatan o‘sib borayotgan ehtiyojni qanday qondirish mumkin? Ushbu holatdan chiqish uchun esa ta’lim

amaliyotiga ochiq ta’limiy resurslarni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Mazkur resurslardan o‘qitish, ta’lim berishda foydalanish, shuningdek ochiq litsenziyaga ega bo‘lgan ilmiy izlanishlarga kirish mumkin bo‘lgan hamda ulardan foydalanishda o‘zgartirish va ommalashtirilishiga to‘siqlarsiz ega bo‘lishiga yo‘naltirilgan.

Ochiq ta’lim resurslar 10 yildan ortiq vaqt mobaynida jahon amaliyotida faoliyat ko‘rsatib kelmoqda. Ochiq ta’lim resurslarning jahon miqyosida ommalashuviga Massachuset texnologik instituti tashabbusi bilan OpenCouseWare (http//ocw.mit.edu./index.htm) loyihasining ishga tushirilishi sabab bo‘lgan. Ushbu loyiha doirasida institutning o‘quv kurslari hujjatlari (kurs rejalari, o‘quv ishlanmalar, ma’ruzalar va uning videotasmalari, uyga vazifalar, imtihon savollari va boshqalar) tizimiga ochiq kirish imkonini bergan. Shuningdek, boshqa oliy o‘quv yurtlari ham shu yo‘nalishga amal qilgan holda keng auditoriya ommasiga o‘quv va ilmiy dasturlarini namoyish etish bilan bir qatorda o‘z ta’lim tizimini ommalashuvini targ‘ib etish orqali butun dunyo talabalarini ta’lim olishga jalb etish ishlarini amalga oshirishga muvaffaq bo‘lishmoqda.

Ommaviy ochiq onlayn kurs ochiq ta’limiy resurslarning rivojlanishi uchun yangi trend (internetdagi o‘rgatuvchi) bo‘lib hisoblanib, masofaviy ta’lim sohasini yangi imkoniyatlarini yuzaga keltiradi va u 2028 yilgacha ta’lim rivojlanishining istiqbolli yo‘nalishi deb topilgan 30 talikdan o‘rin olgan.

Birinchi ommaaviy ochiq onlayn kurs “Connektivismand Connekted Knovledge” Djordj Simens va Stiven Dauns tomonidan 2008-yildan o‘tkazilgan. Ushbu o‘quv kursida 2300 nafar talabalar ishtirok etgan va shundan keyin ommaviy masofaviy kurslar tashkil etila boshlangan. Bundan tashqari Stenford universitetining professori Sebastyan Trun tomonidan tekin o‘tkazilgan “Suniy intellekt” onlayn kursida 190 mamlakatdan 160000 nafar talaba tahsil olib, shundan 28000 nafar talabalar kursni muvaffaqiyat bilan yakunladi. 2011 yildan boshlab dunyoning nufuzli universitetlari ommaaviy ochiq onlayn kurs harakati ishida ishtirok etishni o‘zining burchi deb e’tirof etishdi va maxsus joriy etilgan ommaaviy ochiq onlayn kurs provayderlari platformalarida tashkil etildi. Ommaaviy ochiq onlayn kurs eng ommalashgan Coursera platformasi 600 dan ortiq kurslarni tavsiya etgan va Shimoliy Amerika, Yevropa, Avstraliya va Janubiy-Sharqiy Osiyo mamlakatlaridan 100 ga yaqin universitetlarni birlashtirdi.

Ommaviy ochiq onlayn kurs atamasining o‘zi esa quyidagilarni ko‘zda tutadi: ommaviy (bir necha yuzlab tahsil olish), ochiq (bepul, har qanday ishtirokchining ta’lim olish imkoniyati), onlayn (Internet tarmog‘ida masofaviy elektron kurs) va har qanday kurs aniq maqsadlar, ish tartibi, tuzilmasiga ega bo‘lishi kerak.

Albatta bir savol tug‘iladi: shunga o‘xshash ommaviy masofaviy ta’lim qanday shaklda amalga oshiriladi? Ommaaviy ochiq onlaynning katta qismi elektron kurslar bo‘lib, unda ta’limiy kontentlar ma’ruza matni ilovasi bilan videoma’ruzalar, chuqur o‘rganish uchun qo‘shimcha adabiyotlar, testlar, amaliy vazifalar va yakuniy nazorat ishidan tashkil topadi. Masofaviy ta’limda teskari aloqaga kata e’tibor beriladi. Mohiyatan ta’lim oluvchilar bilan o‘qituvchilar o‘rtasidagi samarali o‘zaro ta’sirlashuv masofaviy ta’lim sifatini belgilab beradi. Ta’lim oluvchilarning soni yuzlab va hatto minglab nafarni tashkil etsa qanday qilib o‘zaro harakatlarni ta’minlashi mumkin? Bu muommoni hal etish uchun ommaviy onlayn kurslarining eng birinchi tashkilotchilaridan biri Djorj Simens yangi ta’lim nazariyasi konnektivizm (bog‘lanish)ga tayangan.

Konnektivizm tarmoq nazariyasi, murakkab tashkil etilgan va o‘z-o‘zini mustaqil tashkil etuvchi tizimga asoslangan va ta’limni aloqalar yaratish va tarmoqlarni rivojlantirish jarayoni sifatida qaraladi. Konnektivizm nuqtai-nazaridan o‘quv – bu tarmoqni shakllantirish va rivojlantirish jarayoni bo‘lib, ta’lim oluvchilar muntazam ravishda yangi bog‘lanishlarni birlashtirish orqali aloqalarni o‘rnatadilar (bu bog‘lanishlar kishilar, tashkilotlar, kutubxonalar, veb-saytlar, kitoblar, jurnallar, ma’lumotlar bazasi yoki boshqa axborot manbaalari bo‘lishi mumkin) ya’ni, ushbu aloqalarni yig‘ish va ular bilan ishlash imkoniyatini ifodalaydi.

Har bir ta’lim oluvchi o‘zining bilimlar tarmog‘ini o‘z nuqtai-nazari va tajribasiga tayangan holda kursning mazmunini anglashga intilish asosida yaratib, bloglardagi sahifalar, diagrammalar, mental xaritalar, ishlanmalar va videolarga o‘xshash o‘quv qurollaridan foydalanadi. Shunday qilib, onlayn kurslar tarmoq ichidagi turli bilimlar darajasiga ega bo‘lgan ishtirokchilar tarkibidan tashkil

topadi, yangi ishtirokchilar tarmoq ichidagi resurslardan o‘zining keyingi harakati uchun foydalanadi. Bundan har bir ta’lim oluvchi boshqa kurs ishtirokchilari uchun o‘qituvchi hisoblanadi. Shuni alohida ta’kidlash joizki, ta’lim oluvchilar jamoasining sa’i-harakati bilan kursning ta’limiy kontenti yaratiladi va kengaytiriladi. Ta’limning ushbu tashkiliy jarayonida o‘qituvchi majburiyatlarining bir qismi ekspert zimmasiga yuklanadi.

Adabiyotlar

1. Рекомендации по работе с открытыми образовательными ресурсами (ООР) в сфере высшего образования. – М.: Институт Юнеско по информационным технологиям в образовании, 2011. – 23 с. // URL: http://iite.unesco.org/pics/publications/ru/files/3214729.pdf
2. George Siemens. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age // URL: http://www.elearnspace.org/Articles/connectivism.htm
3. Jeff Rice. MOOCversations: Commonplaces as Argument // INVASION OF THE MOOCS:THE PROMISES AND PERILS OF MASSIVE OPEN ONLINE COURSES. Edited bySteven D. Krause and Charles Lowe. – Parlor Press Anderson, South Carolina, 2013. – P.86–97.
4. Samarqand Davlat Universiteti Ilmiy Axborotnomasi 2018-yil, 4-son (110) Qodirov B.N. Ta’limda ommaviy ochiq onlayn kurslaridan foydalanish istiqbollari 126

MASOFAVIY TA’LIM MUHITIDA MALAKA OSHIRISH KURSI TINGLOVCHILARINING IJODKORLIK FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK TA’MINOTI.

Feruza Xoshimova Baxodirovna.
Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti.

Annotasiya: Ta'lim tizimida masofadan o`qitish uslubi shakllari qo`llanilmoqda. Masofadan o`qitish bu mustaqil o`qishdir. Mustaqil o`qish insonning mustaqil fikrlash, holatni baholash, xulosa va bashorat qilish , ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantiradi.Bu muhitda o`quvchi o`ziga qulay vaqtda va hattoki ishdan ajralmagan holda o`qishi mumkin. Aynan shu afzalliklari tufayli bu uslub dunyoda hozirgi kunda keng tarqalgan.

Kalit so‘zlar: masofadan o‘qitish, ijodiy faoliyat, mustaqil fikrlash, boshqaruv komponenti, tanqidiy fikrlash

Kirish. Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi maktablar, OTMlar, malaka oshirish va qayta tayyorlash hududiy markazlari va qo’shimcha ta’lim muassasalarining o’quv jarayonida o’z aksini topmoqda. . O’zbekistonda loyihalashtirilayotgan yillik malaka oshirish kurslarining strategik maqsadlari katoriga o’qituvchilarni yangi zamonaviy metodikalarga o’rgatish bilan birga eng yangi axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish, shuningdek masofaviy ta’limni rivojlantirish masalalari ham kiritilgan. Masofaviy ta’lim muxitida malaka oshirish kursi tinglovchilar ya’ni o’qituvchilarning ijodiy faoliyati mahsulotlariga nisbatan biz ularning asosiy turlarini ajratib ko’rsatamiz va masofadan tahsil oluvchi malaka oshirish kursi tinglovchisi masofaviy ta’limda o’quv mahsulotini yaratish uchun ega bo’lishi kerak bo’lgan universal ko’nikma va qobiliyatlarni ko’rib chiqamiz.

Axborotlar tahlili va metadologiya: Kunduzgi ta’limning ijodiy mohiyatini o’rganayotgan olimlarning fikriga ko’ra, “o’quv va ijodiy faoliyat – bu asosan bilvosita yoki istiqbolli boshqaruvning pedagogik vositalaridan foydalanish sharoitida amalga oshiriladigan, shaxsiy o’zini o’zi boshqarishni maksimal darajada ishlatishga yo’naltirilgan, natijada shaxsning, ayniqsa, uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlanishi uchun sub’ektiv yangilik, ahamiyat va progressivlikka ega bo’lgan ta’lim va ijodiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan ta’lim faoliyati turlaridan biri” (V.I.Andreev, 1988, 51-bet). Masofaviy ta’limdagi bunday faoliyatning maqsadi o’quvchilarning telekommunikatsiya vositalaridan foydalangan holda ijodiy mahsulot yaratish ko’nikmalarini egallashi va rivojlantirilishidir. V.I.Andreev (1988), A.V. Xutorskiy (1998) tomonidan ko’rib chiqilgan, bizning fikrimizcha, masofaviy ta’limning turli shakllarida o’quvchilarning ijodiy faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo’lgan asosiy ijodiy mahorat va qobiliyatlarni sanab o’taylik:

• yangi, o’ziga xos g’oyani yaratish qobiliyati,
• muallifning shaxsiy “men” ini ijodiy mahsulotda ifoda etish darajasi,
• fantaziya va tasavvurdan foydalanish,
• ilgari surilgan g’oyani isbotlash uchun asosiy bilim, ko’nikma va mahoratlarni qo’llanishi,
• gipotezalarni shakllantirish, versiyalar, qonuniyatlarni tuzish,
• tadqiq etish qobiliyati: kuzatish, ob’ekt to’g’risida yangi faktlarni topish, ularni tahlil qilish, o’z xulosalarini asoslab berish.

Masofaviy ta’limning turli shakllarida o’quvchilarning ijodiy faoliyatini amalga oshirish bo’yicha pedagogik eksperiment natijasida biz yuqorida sanab o’tilganlarga kompyuter vositalaridan foydalanish bilan bog’liq ta’lim va ijodiy qobiliyatlarni qo’shdik:

• o’ziga xos g’oyasini kompyuter grafika to’plamlari yordamida ifoda etish qobiliyati,
• yangi ijodiy mahsulot yaratish uchun dasturlash tillarini qo’llash,
• o’zining ijodiy mahsulotini tarmoq jamoasiga taqdim etish uchun Internet resurslaridan foydalana olish qobiliyati va boshqalar.

Muhokama: Masofaviy ta’limdagi kommunikativ-ijodiy faoliyat unda turli xil xususiyatlarga ega bo’lgan sub’ektlarning ishtirok etish imkoniyati bilan kunduzgi ta’lim shakllaridan farq qiladi.

MTda kommunikativ faoliyat sub’ektlari doirasi soni jihatidan, geografik ko’lami va vaqt zonalari bilan deyarli chegaralanmaydi. MT rejimida o’quv faoliyati davomida o’quvchilar tomonidan yaratilgan ijodiy mahsulot kommunikativ makon - elektron konferentsiyalar va chatlarlarga muhokamaga chiqariladi, bu masofaviy o’qitish ishtirokchilari uchun ta’lim maydonini kengaytiradi, o’z mahsulotlarini foydalanuvchilarning keng doirasiga taqdim etish, yaratilgan ijodiy mahsulotlarga oid turli fikr va mulohazalarni eshitish, turli funktsiyalarni bajaradigan MT sub’ektlari bilan ta’lim aloqalariga kirishish imkoniyatini beradi.

Masofadan tahsil oluvchi malaka oshirish kursi tinglovchisi uchun o’z ta’lim mahsulotini o’quv axborot makonida namoyish etishi uchun zarur bo’lgan asosiy ko’nikma va qobiliyatlarni ta’kidlab o’tamiz:

• nutqlarning mazmunga boyligi, masofaviy telekonferentsiyalarda (elektron pochta, chat) ishtirok etish;
• masofaviy o’qituvchi va masofadan tahsil oluvchi tinglovchilar bilan tezkor ikki tomonlama aloqalar;
• tinglovchilarning masofaviy o’qituvchilar va masofadan tahsil oluvchi tinglochilarga mazmunli savollar berish qobiliyati;
• MT sub’ektlari bilan muloqotni (chatda) tashkil etish tashabbusi bilan chiqish;
• telekommunikatsiya odob-axloq qoidalariga ega bo’lish: “jonli” nutqni yetkazish uchun hissiyotlar alomatlari, maxsus kompьyuter shriftlari, rang belgilari, ovozli va videofayllardan foydalanish.

Natija: MT uchun o’ziga xos xususiyatlari - o’quv jarayoni sub’ektlarining uzoqligi tufayli o’qituvchilarni o’zlarining ijodiy faoliyatini mustaqil boshqarish komponentini oshirish, o’quv maqsadlarini belgilash va tadbirlarni rejalashtirish kabi ko’nikmalarini rivojlantirish zarur. P.I.Pidkasistiy o’quvchilarning metodik jihatdan malakali tashkil qilingan mustaqil ta’lim ishlari ularni “yoki ilgari noma’lum bo’lgan mutlaqo yangi bilimlarni olishga yoki allaqachon o’zlashtirilgan bilimlar doirasini chuqurlashtirishga va kengaytirishga” olib keladi, deb hisoblaydi (P.I. Pidkasistiy, 1995, 315-bet). Bundan tashqari, mustaqil ijodiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun masofadan turib o’qiydigan o’quvchi o’zining ta’lim mahsulotining yaratish sifatiga ta’sir ko’rsatadigan telekommunikatsiya vositalari, axborot massivlari, kompьyuter dasturlari va jihozlaridan foydalanishda o’ziga xos ko’nikma va qobiliyatlarni egallashi va rivojlantirishi kerak. Biz yaratgan ijodiy faoliyatni tashkil etish texnologiyasi turli darajadagi kompьyuter mahoratiga ega o’quvchilarga MTning turli shakllarida bir darajadan ikkinchisiga o’tishga imkon beradi. Biz quyidagilarni tashkiliy-texnik ko’nikmalar deb hisoblaymiz:

• tinglovchining shaxsiy maqsadlarini belgilash va toifalash, o’z mashg’ulotlarining maqsadlarini tushuntirish, ularga erishish yo’llarini belgilash, qiyinchiliklar va ularni yengish

yo’llarini aniqlash qobiliyati;

- tinglovchining o’z faoliyatini aks ettirish (refleksiya qilish) qobiliyati;
- masofadan olib boriladigan faoliyatning uslubiy, texnik va boshqa talablariga rioya etish;
- texnik vositalar yordamida ijodiy ish g’oyasini ro’yobga chiqarish: grafik to’plamlardan foydalanish, htm(l) formatida ishlash, Plug-in, video va boshqalardan foydalanish;
- kompyuterning turli xil - Spelling (grammatik), Winzip (arxivator), kodlovchi, elektron pochta, IE yoki NC brauzerlari kabi dastur-utilitalaridan foydalanish qobiliyati.

Masofadan tahsil oluvchi tinglovchining tashkiliy-texnik faoliyati maktab ta’limini kompyuterlashtirish masalalari bilan chambarchas bog’liq, bu E.P.Velixov (1986), A.P.Ershov (1998), Ya.A.Vagramenko (1992), V.G. Kineleva (1996), Yu.A.Pervina (1987), A.N.Tixonova (1994), A.D. Ivannikova (1994), A.A. Kuznetsova (1998), S.A. Beshenkova (1995) va boshqalarning ishlarida yetarlicha batafsil o’rganilgan. Ushbu olimlar an’anaviy ravishda maktabdagi informatika darslari bilan bog’liq ravishda ko’rib chiqiladigan masalalarni tadqiq etib, axborot texnologiyalarini qo’llash ko’lamini barcha umumta’lim fanlariga kengaytirish uchun nazariy va tashkiliy-pedagogik zamin tayyorladilar.

Xulosa va bibliografiya: Maktab va oliy ta’lim muassasalarida telekommunikatsiyalardan foydalanishning tashkiliy, didaktik va uslubiy masalalari bevosita pedagogik muammolar bilan o’zaro tutashgandir. Masofadan tahsil oluvchi tinglovchilarda ijodiy mahsulot yaratish bo’yicha universal ko’nikmalarni rivojlantirishda nafaqat “nimani o’rgatish kerak?”, degan savolga, balki “nimani tarbiyalash kerak?” degan savolga ham javob topish kerak. L. Xodjis (AQSH) elektron konferentsiyada o’quvchilarning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga yangi компьyuter texnologiyalarining ta’siri haqida yozadi. Talabalari tomonidan html-matnlarini yaratilishi ularni tanqidiy fikrlashiga, yangi texnologiyalarni egallash tuyg’usini rivojlantirishga yordam beradi, ijodiy jarayonning o’zi ularga boy, puxta o’ylangan mazmunli test yaratish uchun turtki bo’ladi.

Ta’lim jarayoni samarali bo’lishi uchun kunduzgi ta’lim tinglovchilariga ham, masofadan tahsil oluvchilarga ham xos bo’lgan *asosiy shaxsiy fazilatlarni* sanab o’taylik. Ushbu fazilatlarni biz Yu.K.Babanskiy (1978, 1982), P.I.Pidkasistiy (1980) va boshqalarning asarlaridan aniqladik. Ular orasidan masofaviy tahsil oluvchi o’quvchida uning masofaviy o’quv jarayonidagi mustaqilligini mustahkamlash uchun o’qitilishi lozim bo’lganlarini ta’kidlab o’tamiz:

- maqsadga intiluvchanlik;
- muammoga, ta’lim muammolariga yechim topishning ehtimolli yo’llariga shahsiy (mualliflik) qarashlari;
- fikrlashning tanqidiyligi;
- qat’iyat va tirishqoqlik, ishtiyoq;
- boshlangan jarayonni yakuniga yetkazish qobiliyati.
- o’zining o’qishi, boshqa tinglovchilar va o’qituvchilarning ishlariga bo’lgan professional munosabat va xatti-harakatlar: ishonchlilik, mas’uliyat, hurmat, qiyin sharoitlarda xotirjamlik va boadablik bilan ishlash istagi, yuqori darajali natijalarga erishishga intilish, uskunalar va texnik tizimlarga hurmat, tanqidlarga konstruktiv munosabat.
- o’z-o’zini tarbiyalash, o’qish rejimini tashkil qilish, iroda, o’z-o’zini nazorat qilish, ta’lim olishga ijobiy munosabat.

Tarbiya jarayonini tashkil qilish uchun biz masofaviy mashg’ulotlar jarayonida fanning masofaviy o’qituvchisidan o’quvchilarga yuborilgan turli xildagi elektron xatlaridan foydalanganmiz. Bularga o’qituvchi tinglovchining natijalarini yuqori baholagan *maqtov xatlari*; masofaviy ta’lim markazidan rasmiy yozishmalar yuborilganligi to’g’risida xabar beruvchi *rasmiy*; kurs topshiriqlarining bajarilishi to’g’risida *so’rov xatlar*; o’qituvchi o’quvchi faoliyatini faollashtiradigan *rag’batlantiruvchi;* tinglovchi bilan shaxsiy aloqalarni yaxshilaydigan *tabrik xatlari va boshqalar kiradi*. Ushbu xatlarda matnni bezashning turli xil ergonomik usullari - maxsus shriftlar, rang, rasmlar, audio fayllar va h.kdan foydalanish - ularning masofadagi tinglovchiga ta’sirini kuchaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Andreev V.I. Pedagogika tvorcheskogo samorazvitiya. Innovatsionniy kurs Kniga 1. - Kazan: Izd-vo Kazanskogo universiteta, 1996. - 568 s.
2. Andreev V.I. Dialektika vospitaniya i samovospitaniya tvorcheskoy lichnosti. Osnovi pedagogiki tvorchestva. - Kazan: Izd-vo Kazanskogo un-ta, 1988. -240 s.
3. Pidkasisty P.I., Xaydarov J.S. Texnologiya igri v obuchenii i razvitii: Uchebnoe posobie. - M.: MPU, 1996. - 269 s.
4. Xutorskoy A.V. Didakticheskie osnovi evristicheskogo obucheniya: Dis. dokt. ped. nauk. - M., 1998. - 388 s.
5. Xutorskoy A.V. Evristicheskoe obuchenie: Teoriya, metodologiya, praktika. - M.: Mejdunarodnaya pedagogicheskaya akademiya, 1998. - 266 s.

AVTOBIOGRAFIK ASARLARNING QIYOSIY TAHLILI

(Abdulla Qahhorning "O'tmishdan ertaklar" hamda Maksim Gorkiyning "Bolalik" qissalari misolida)

Saidova Rizvon Mustofo qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti, O'zbekistonTel: +998(90) 539-15-91

saidovarizvongul@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Abdulla Qahhorning avtobiografik xarakterga ega "O'tmishdan ertaklar" hamda Maksim Gorkiyning "Bolalik " qissalarining qiyosiy tahlili yoritilgan. Shuningdek, ushbu asarlarning yaratilishiga ta'sir etuvchi omillar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Abdulla Qahhor, Maksim Gorkiy, avtobiografik asar, o'lim tasviri, rus xalqi, an'ana, ta'sir masalasi

Аннотация: В статье проводится сравнительный анализ « Утмишдан эртаклар» Абдуллы Каххора и автобиографических рассказов детства Максима Горького. Также указаны факторы, повлиявшие на создание этих произведений.

Ключевое слова: Абдулла Каххор, Максим Горький, автобиографическое произведение, образ смерти, русские люди, традиция, вопрос влияния

Abstract: The article covers the comparative analysis of Abdulla Kahhor's "O'tmishdan ertaklar" and Maxim Gorky's "Bolalik". And the factors affecting the creation of these works are shown.

Key words: Abdulla Kahhor, Maxim Gorkiy, an autobiographical work, an image of death, russian people, tradition, a matter of influence

Ma'lumki, adabiyot-hayotdan ta'sirlanish va hayot haqiqatini chuqur o'rganish samarasidir. Ijodkor hayotni kuzatar ekan, uning u yoki bu manzarasi e'tiboriga tushar ekan, uni uzoq kuzatadi, chuqurroq o'rganadi, o'zida ma'lum tasavvur hosil bo'lgandan keyingina uni asarda to'la aks ettiradi. Hech bir yozuvchi o'z ijodi bilan adabiy harakatni boshdan boshlab yubormaydi, balki o'ziga qadar o'tgan qalam ahllarining ilg'or traditsiyalari ta'sirida, ulardan o'rgangan holda yangi asarlar yaratishga intiladi. Ko'pincha, o'zidan oldin o'tgan yoki o'ziga zamondosh yetuk shoir va adiblarning ilg'or fikr va ijodiy usullari qalamkash avlodlar uchun mahorat maktabi bo'lib qoladi.

Buyuk rus yozuchisi Gorkiy aytganidek, talantning 99 foizi mehnat. [1,21-b] Ijodkorda Alloh bergan ilohiy ilhomdan tashqari, o'qib o'rganish, tinmay izlanish, mehnat qilishga ishtiyoq bo'lmas ekan, buyuk yozuvchi bo'la olmaydi. Chingiz Aytmatov ta'kidlaganidek; …Hech kim o'z o'zidan yozuvchi bo'lib qolmaydi: yillar sabog'i, qilingan mehnat, badiiy adabiyotga bo'lgan qiziqish va e'tiqod orqali bunga erishish mumkin. Yosh is'tedod egalari ustozlar an'anasi va ijodini o'rganib, o'z ijodiy yo'lini topadi. Xususan, Abdulla Qahhor ijodida ham ustozlaridan o'rgangan an'analar, tinimsiz mehnat qilish, hayotni teran idrok etish, sinchkov nigoh, o'tkir zehn, shuningdek, mustahkam xotira alohida ahamiyatga ega. Adib o'tmishni jonlantirar ekan, bolalik xotiralariga yuzlanadi. O'tgan kunlardagi voqealarni chuqur mushohada etib, kitobxonga hikoya qiladi, kitobxon esa o'ziga ma'naviy va ma'rifiy ozuqa oladi.

“O‘tmishdan ertaklar” qissasida yozuvchi ko‘zi bilan ko‘rganlarini, o‘tmish hayot lavhalaridan esida qolganlarini hech mubolag’asiz qalamga olgan. Bu xotiralarni adib shunday xotirlaydi: Zehnimda shunga o‘xshagan qalqib yurgan xotiralardan tashqari qalqimasdan toshdek cho‘kib yotgan xotiralar ham hisobsiz ekanidan uzoq zamon bexabar ekanman. Bundan meni Anton Pavlovich Chexov domla xabardor qildilar. Ustodning muborak ko‘zoynaklarini taqib, xalqimizning o‘tmishiga qaradim. [2, 12-b] O‘ Avtobiografik harakterga ega ushbu qissaning “Hur qiz” deb nomlangan qismida bola Abdulla amakisining qizi Savriniso va uning bevaqt o‘limi haqida hikoya qiladi. Sarvinisoning ko‘ngli bo‘lmaganligi uchun Azimga tegishni xohlamaganini otasi va atrofdagilar to‘g’ri tushunmaydi. Natijada qizning otasi uni savalaydi. Bu esa uning o‘limiga sabab bo‘ladi. Adib bolalik xotiralarini qog’ozga tushirar ekan, Savrinisoning o‘lim bilan olishib yotganini ko‘rib, atrofidagi odamlarning harakatlarini kuzatib, unga joni achib sog’ayib ketishini xohlaydi. Keyinchalik yoshi ulg’ayib bolalik xotiralarini xotirlagan adib, o‘lim sharpasi yoshgina qizga chang solib turganidan ta’sirlangan, ongiga chuqur singib ketgan o‘sha taassurotini qalamga olgan va mahorat bilan quyidagicha tasvirlagan:

Savriniso kechgacha ham o‘ziga kelmadi, aksincha, istma chiqardi. Ayam uning yonidan jilmadi. Men goh derazadan qarayman, goh eshikka bosh tiqaman, Savriniso ko‘zini ochishini, meni chaqirishini kutaman, undan ko‘ra ham birdan: Va-a, hammalaringni aldagan edim” deb o‘rnidan turib ketishini xohlar edim. [2,49-bet]

Ijodkorga xos xususiyatlardan biri ta’sirchanlik bo‘lib, buni jo‘n tushunmasligimiz kerak. Turfa hodisalarga va taqdirlarga, turli fe’l-atvorli odamlarga boy hayotimizda hamma ham ta’sirlanadi. O‘z hayot yo‘lida foje qismatga duchor bo‘lganda kimdir yig’lasa, kimdir taskinni shisha tubidan izlaydi. Bunday hollarda san’atkor sirtdan beta’sir qolishi, biroq ayni damda qalbida ulkan to‘fonlar qo‘zg’algan, aqli-yu shuuri shu holatning mushohadasi bilan band bo‘lishi mumkin. Ayni shu holatdan ta’sirlanish keyinroq biror-bir asarida namoyon bo‘lishi mumkin.

San’atkorga xos muhim tug’ma xususiyat shuki, u ong osti qatlamlaridagi, xotiradagi taassurotlarni qayta uyg’ota oladi va ularni ijodiy tasavvurga jalb eta oladi. Shu bois ham ijodkor olis bolaligida olgan taassurotini yetuklik paytida yozgan asarida aks ettirishi mumkin. Shunda ham o‘sha taassurot yangidek tuyuladi bizga. [3, 120-b]

Abdulla Qahhor bola ruhiyatini, olamini chuqur anglay olgan. Albatta, muhit, sharoit va mashaqqatlar kattalar singari bolalarni ham erta ulg’aytirib qo‘yishi mumkin. Dunyo ishlarini tushunib, tushunmagan bola psixologiyasini ochib berishda bu kabi tasvirlar adib mahorati, mustahkam xotirasi hamda hayotdan olgan ta’siri samarasidir. Shuningdek, buyuk rus adibi Maksim Gorkiy qalamiga mansub “Bolalik” qissasida ham qahramonlardan biri Siganok vafot etadi. Yosh Maksim buning guvohlaridan biri edi. Ikki buyuk yozuvchi asarlarida hayot manzarasi qoldirgan taassurot tasviridagi uyg’unlikni aynan bolalarning istaklarida kuzatishimiz mumkin:

Enaga Ivanning shapkasini oldi; uning boshi duk etib polga tushdi-da, qiyshayib qoldi. Endi og’zidan-labining bir chetidan laxta-laxta qon kela boshladi va anchagacha to‘xtamadi. Oldiniga men, Siganok bir oz dam olgach, o‘rnidan turib polga o‘tiradi-yu, tuflab tashlab: “Voy, muncha issiq-a! desa kerak deb o‘ylagan edim.

U yakshanba kunlari tushki ovqatdan keyin uxlab turganida shunday qilar edi. Ammo bu safar o‘rnidan turmas, borgan sari so‘lib, erimoqda edi.”[4, 46-b]

Siganokni katta but bosib qoldi. Uning jon berish tasviri ayanchli. Bola bu tasvirning tirik guvohi, ammo ishongisi kelmaydi. Jon berayotgan yigitning o‘rnidan turib hamma bilan hazillashganini ko‘rsatishini xohlaydi. Ikkala asarda ham asar qahramonlari o‘lim bilan olishayotgan yaqinlarining hayotga qaytishini xohlaydi. Sof qalbi ila “qaniydi…” deya tilaklar qiladi. Bolalar hamma xalqda ham sof va beg’ubor qalb egalaridir.

Alyosha Peshkovni avvaliga bobosi unchalik xushlamagan bo‘lsa-da, keyinchalik o‘tkir zehni sababli unga muhabbati yanada ortadi. O‘qishni boboning o‘zi o‘rgatadi va o‘zi yashagan davr, rus tarixi haqida bolaga so‘zlab berishni yoqtirib qoladi. Avtobiografik asarning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri ijodkorning u yashagan davr tarixiy, ijtimoiy va siyosiy muhiti to‘g’risida kitobxonda tassavvur hosil qilishdir. Avtobiografik xarakterdagi asarlar shu kabi xususiyatlari bilan ham keng qamrovlidir. Maksim Gorkiy bobosi unga aytib bergan real hikoyalaridan fransuzlar

haqida, Napalyon va rus tarixida fransuz urushlari to‘g’risida bilib olar ekan, uni quyidagicha eslaydi:

Uning aytgan gaplaridan ko‘pini eslab qolgim kelmas, ammo ular bobomning amrisiz ham alamli tikonday xotiramga qadalardi. U hech qachon ertak aytmas, faqat bo‘lgan voqealarni hikoya qilardi, savol bergan kishini yoqtirmasligini sezib, ustma-ust savol beraverar edim. [4, 71-bet Bolalik]

Maksim Gorkiyning savodli bo‘lishida bobosining mehnatlari beqiyos bo‘lsa, Abdulla Qahhorning ta’lim olishida ham otasining xatti-harakati o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘gan. Og’ir sharoitda yashashiga qaramasdan o‘glining savod chiqarishi uchun ota harakatdan bir zum to‘xtamaydi. Maksim Gorkiyning buvisi nabirasiga farishtalarni ko‘rgani, ular faqat begunoh odamning ko‘ziga ko‘rinishi, ularning tumanga o‘xshashi haqida hikoya qilib bergan bo‘lsa, Adibning otasi onasiga “Kitobi bahri durur” da yozilgan: “Odamzodning har yelkasida bittadan farishta o‘tiradi, o‘ng yelkasida o‘tirgan farishta uning savob ishlarini, chap yelkasida o‘tirgan farishta uning gunohlarini yozadi…” jumlalarni o‘qib berganida ularni eshitib, ulg’aygan. Bu tahlillarimizdan ikkala yozuvchi ham diniy ham dunyoviy bilimlarni egallaganini, yaqinlari ularni bilimli bo‘lishlari bilan bir qatorda imonli, sof qalbli qilib ulgaytirishga harakat qilganliklarini anglash mumkin.

Taniqli yozuvchi O‘tkir Hoshimov Ustoz Abdulla Qahhor haqidagi xotiralarida Ustozni shunday esga oladi: Abdulla Qahhor nihoyatda o‘qimishli, jahon adabiyotidagi har bir yangilik, har bir yo‘nalishni diqqat bilan kuzatib boradigan alloma adib edi. Rus adabiyotining buyuk namoyondalari Chexov hikoyalarini, Lev Tolstoyning “Urush va tinchlik” epopeyasini, Pushkinning nasriy asarlarini, Gogolning mumtoz dramalarini o‘zbek tiliga tarjima qilganining o‘zi ham Qahhor domlaning adabiyotimiz va madaniyatimiz oldidagi ulkan xizmatlaridan darak beradi.[2,7-b]

Ustoz Abdulla Qahhor badiiy ijodni “tirikchilik” deb hisoblash o‘rinsiz ekanini, iste’dod insonga Xudo tomonidan berilgan noyob in’om bo‘lib, uni moddiy yoki ma’naviy vositaga aylantirish gunoh bo‘lishini ko‘p bor ta’kidlagan va shu qoidaga o‘zi ham qat’iy amal qilgan. Adib ite’dodli qalamkashlarni avaylab, ularning yutug’idan quvongan. Ammo xom asar yoza boshlasa ularni koyib, to‘g’ri yo‘lga solgan, maslaxatlar bergan. Yozuvchi Nosir Fozilov:Nazarimda, Ustoz Chexov singari o‘zi ham shogirdlariga bitta-bittadan ko‘zoynagini ulashib ketganday deya yodga oladi. Adib Abdulla Qahhor tilidan ancha-muncha gaplarni, mitti xangomalarni yozib olgan bo‘lib, ulardan biriga diqqatimizni qaratаylik: “Ko‘pincha yoshlar: “Qanday yozish kerak?”, “Qanday qilsa yaxshi yozuvchi bo‘lish mumkin?”-deb so‘rashadi. Meningcha, yozish ishi shunday murakkabki, yaxshisi uni birovdan o‘rgangandan ko‘ra o‘zing o‘rganganing osonroq. Chunki senga hech kim, mana bunday qilsang yaxshi yozuvchi bo‘lasan, deb retsept berolmaydi” [5, 27-b]

Adib yuqoridagi fikrida ijod yo‘lida yaxshi yozuvchi bo‘lish istagidagi ammo qanday tarzda ijod qilishga ikkilangan, adabiyot olamiga endigina kirib kelayotgan yoshlarga ijodkorning o‘zi izlanishi, o‘z ustida ko‘p ishab, bilimlarini oshirib borishi, tinimsiz mehnat natijasidagina ijod olamida o‘z yo‘lini topish mumkinligini ta’kidlab o‘tgan. Xulosa o‘rnida shuni aytish lozimki, Hayotni teran anglash, kuzatish, undan ta’sirlanish, o‘z xalqi tarixi, urf-odat va an’analarini yaxshi bilishi va hurmat qilishi, ustozlar ijodini chuqur o‘rganishi, badiiy adabiyotga bo‘lgan yuksak muhabbati natijasida Ustoz Abdulla Qahhor “O‘tmishdan ertaklar” asaridek asrlar osha qiymatini yo‘qotmaydidan asarlar yozishga muvaffaq bo‘lgan.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdulla Qahhor Yoshlar bilan suhbat.-T.: “Akademnashr”, 2017.-21 b.
2. Abdulla Qahhor O‘tmishdan ertaklar.-T.: “Sharq”, 2014.-12 b.
3. Dilmurod Quronov Adabiyot nazariyasi.-T.:“Innovatsiya-ziyo”,2018.-120 b.
4. Maksim Gorkiy Bolalik.-T.: “Yosh gvardiyachi”, 1981.-46-b
5. Nosir Fozilov Ustoz so‘zlaganda.-T.:”Sharq”, 2007.-27 b.

CHIZMA BAJARISHDA YO'L QO'YILADIGAN TIPIK XATOLAR VA ULARNING OLDINI OLISH OMILLARI

Ashirbaev Azim
Toshkent davlat pedagogika universiteti, dotsent

Annotatsiya. *Mazkur maqolada grafik savodxonlikni egallashda talabalar tomonidan yo'l qo'yiladigan tipik xatolar va ularning oldini olishda xatoga yo'l qo'yish moyillik yaratuvchi vazifalardan foydalanish masalasi yoritilgan.*

Kalit so'zlar. *Grafik savodxonlik, tipik xato, xatoga yo'l qo'yishga moyillik yaratuvchi vazifalar, ogohlantiruvchi vazifalar.*

Аннотатsiя. *В этой статье обсуждаются типичные ошибки, совершаемые учащимися при овладении графической грамотностью, и использование заданий, которые создают склонность к ошибкам при их предотвращении.*

Ключевые слова. *Графическая грамотность, типичные ошибки, задачи, подверженные ошибкам, задачи предупреждения.*

Annotation. *This article discusses the typical mistakes made by students in graphic literacy and the use of tasks that tend to make mistakes in their prevention.*

Keywords. *Graphic literacy, typical error, error-prone tasks, warning.*

Talabalarning chizma chizish va chizmani o'qish bilan bog'liq faoliyat turlarida yo'l qo'yayotgan xatoliklar grafik bilimlarni egallashda salbiy ta'siri sezilmoqda. Obe'ktiv va sub'ektiv sabablarga ko'ra yuzaga kelayotgan har xil turdagi xatolarning oldini olish masalasi dolzarb muammo sifatida o'rganilishi va tadqiq qilinishini taqoza qilmoqda. Bu esa ularning yuzaga kelish sabablarini aniqlash, oldini olish choralarini ko'rish, oldindan ogohlantirish hamda bartaraf etish choralarini ishlab chiqishga undaydi. Bu o'z o'rni bilan, grafik ta'limda grafik savodxonlikni sifatli egallashga xizmat qiladi.

Grafik savodxonlik nafaqat chizmalarni to'g'ri chizish va uni o'qishni bilish, balki o'quvchining bilim darajasi, saviyasi tushuniladi. Savodxonlik darajasining yuksak bo'lishi har jihatdan chizmachilik fani o'qituvchilariga, o'qitish vositalariga va uning nazariy va metodik ta'minotiga bog'liq. Ayniqsa, ishlab chiqarish sohalarining talabiga mos grafik tasvirlarni bajarishda konstruktorlik hujjatlarining yagona tizimidagi Davlat standarti talablariga, uning qonun-qoidalariga amal qilishga, ulardan to'g'ri foydalanishga o'rgatish; har qanday tasvirlash usullari bilan bog'liq grafik amallarni mustaqil bajara olishlariga erishish; grafik tasvirlash usullarining nazariy asoslarini bilish, ularni o'rinli qo'llashga, to'g'ri foydalanishga o'rgatish; ta'lim mazmunini yangilash bo'yicha o'quv mashg'ulotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish, uni qo'llash va buning natijasida grafik til ta'limi sifatini yaxshilash va o'quvchilarning savodxon bo'lishlariga erishish bilan bog'liq.

Grafik savodxonlik masalasida o'quvchilarning mukammal savodli bo'lishlari uchun, avvalo, funksional savodxonlik darajasini ko'tarish lozim. Bu nimalardan iborat bo'lishini aniqlab olish uchun funksional savodsizlik turlarini aniqlab olish lozim bo'ladi. Ya'ni: chizilgan grafik tasvirlarni idrok eta olmaslik; tasvirlarni tanqidiy idrok eta olmaslik; bexato chiza olmaslik; xatosiz o'qiy olmaslik; xatosiz tavsiflash yoki ifoda qila olmaslik; grafik ma'lumotlarni to'g'ri tushunmaslik; ish qurollari, moslamalari va texnik vositalaridan foydalanishni bilmaslik hamda sog'lom turmush tarziga rioya qilmaslik shular jumlasidandir.

Grafik ta'limda nazariyani o'rganish bilan bir qatorda vazifa va mashqlarni bajarish ham mavjud. Vazifalar bajarish nafaqat o'quvchilarga ishlab chiqarish va amaliyotda o'rganilgan nazariyani qo'llashni, balki o'rganilgan nazariyani chuqurroq anglashni, fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. Chizmachilik fanini o'qitish faoliyatida ham o'quvchilarning grafik topshiriqlarni, vazifalarni bajarishiga katta ahamiyat beriladi. Vazifalarni yechish va bajarish bo'yicha pedagogikada G.A.Ball[24] hamda boshqalar tomonidan bajarilgan bir qancha amalga oshirilgan

[24] Балл Г. А. ория учебных задач: Психолого-педагогический аспект. — М.: Педагогика, 1990.

ishlar mavjud bo‘lib ular batafsil o‘rganilgan.

Grafik topshiriq, grafik masala, grafik ish, grafik mashq va grafik vazifa kabi maqsadli ishlar grafik savodxonlikni tarkib toptirishga hamda uni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu borda biz G.I.Saransevning vazifa va mashq konsepsiyasining mazmunini taqqoslab vazifa konsepsiyasining mazmuni mashq konsepsiyasining mazmunidan kengroq degan fikri o‘rinli ekanligini ta’kidlaymiz.

Bizning ishimizda ham, "xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifa" iborasini ishlatganda, vazifa konsepsiyasining mazmuni mashqlar konsepsiyasining mazmunidan kengroq tushuniladi. Vazifa qiyin yoki oddiy bo‘lishi mumkin: birinchi holda, uning yechimini topish qiyin, ikkinchisida oson. Vazifani bajarishning qiyinligi vazifaning konsepsiyasiga kiradi: qiyinchilik bo‘lmasa, muammo ham bo‘lmaydi.

M.I.Zaykina, V.A.Kolosovalarning matematika sohasida amalga oshirgan ishlarida "o‘quvchilarni noto‘g‘ri yechim yoki noto‘g‘ri javob tanlashga undovchi shartlari, ko‘rsatmalari yoki boshqa motivatorlari bo‘lgan barcha shu kabi vazifalarga provokatsion xarakterdagi vazifalarni qo‘llash" deb taklif etiladi[25]. M.I.Zaikin[26], V.A.Kolosova[27] provokatsion xarakterdagi vazifalarning turlarini ajratib ko‘rsatishgan.

1990-2009 yillar ichida matematika sohasida amalga oshirilgan bunday ilmiy fikr va qarashlarga asoslanib, bugungi kunda grafik ta’lim sohasida xato qilishdan ogohlantiruvchi - xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifalardan foydalanib, turli xil noto‘g‘ri tushunchalarning, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan tipik va boshqa turdagi xatolarning oldini olishda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Darsda ogohlantiruvchi - xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifalar qo‘llanganda "o‘quvchi o‘zini oldindan tayyorlangan tuzoqqa tushganligini his qiladi va bu harakatlarining davomi albatta xatolik bilan yakun topishiga iqror bo‘ladi. Bu borada, o‘quvchi xijolat tortadi, boshlagan ishining davomi xatolikka olib boruvchi natija ekanligidan afsuslanib, u ushbu holatning o‘ziga xos xususiyatlariga ahamiyat bermaganligi sababli noqulay vaziyatga tushib qoladi". Xatoga yo‘l qo‘ygan o‘quvchining o‘z guruhdosh o‘quvchilari yoki o‘qituvchisi oldida bu vaziyat kuchli taassurot qoldiradi, uzoq vaqt davomida yo‘l qo‘yilgan noto‘g‘ri xatti-harakatlarni eslab qoladi va keyinchalik bunday xatolarga yo‘l qo‘ymaslik uchun ogohlantirish vazifasini o‘tovchi refleks paydo bo‘ladi.

Chizma geometriya, muhandislik grafikasi va ularning tarkibiga kiruvchi boshqa fanlarning adabiyotlarini tahlil qilish natijasida ularda ko‘zda tutilgan grafik amallar, vazifalarni bajarishda xato qilishdan ogohlantiruvchi, ya’ni xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifalardan foydalanishning ijobiy tomonlari o‘rganildi. Bu borada, aniq noto‘g‘ri xulosa chiqaradigan yashirin xato bilan mulohaza yuritishga undovchi vazifalar tuzish taklif qilinadi. Odatda bunday masalalardagi xatolikning o‘zi ham to‘g‘ri javobning bir qancha parametrlariga javob beradi. Faqat undagi ayrim va qisman mavjud hiyla-nayrang diqqatni, aql-idrok bilan ish yuritishni o‘ta ogoh bo‘lishni va o‘z-o‘zini nazorat qilishni taqoza qiladi.

Shuni ham alohida ta’kidlab o‘tish joizki, ogohlantiruvchi, xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifalarni muntazam ravishda qo‘llash kutilayotgan xatolarning oldini olishga va bir xil turdagi vazifalarni bajarish vaqtida xato va uning tahlili o‘quv materiallarining chuqurroq o‘rganilishiga yordam beradi.

Shu kabi muammolarni keltirib chiqaradigan usullardan foydalanish matematik olimlar I.Ya.Subbotin, M.S.Yakirlar tomonidan ko‘rib chiqilgan bo‘lib, ular xatoliklarni keltirib chiqaradigan vazifalar bloklaridan foydalanishni taklif qilishgan. Bu o’z o’rni bilan xato qilish muammolarini keltirib chiqaruvchi omillarini ishlab chiqishni taqoza qiladi.

Shuning uchun, xatolarni keltirib chiqaradigan vazifalar boshqa vazifalar bilan taqqoslaganda bajarilmaydigan vazifa, ya’ni "soxta yo‘nalish"ni o‘z ichiga oladi, ya’ni yolg‘on yo‘nalishga ishora qiladi. Bu esa, ma’lum o‘rinda ogohlantirishni o‘z ichiga oladi.

---

[25] М. И., Колосова В. А. Провоцирующие задачи // Математика в школе. - №6. - 1997. - . 32.

[26] Зайкин М. И., Колосова В. А. Провоцирующие задачи // Математика в школе. - №6. - 1997. - . 32-36;

[27] Колосова В.А. Совершенствование истемы методической работы математическими ошибками школьников: дис. анд. пед. наук : 13.00.02 / Колосова Вера Анатольевна. - Арзамас, 1997. - 148с. - Библиогр.: 132-147.

Biz "xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifa" tushunchasi orqali "ogohlantiruvchi vazifa" tushunchasini belgilash kerak deb hisoblaymiz.

Turli lug‘atlarni tahlil qilishda[28] "ogohlantirish" so‘zi xabardor, ziyrak, hushyor degan ma’nolarni anglatishi bilan ogoh bo‘lishga, xushyorlikka va sergaklikka chaqiruvchi ma’noni anglatishi aniqlandi: ogohlantirish — bu xoinona xatti-harakatlar, jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin bo‘lgan qo‘zg‘atuvchi harakatlar ma’nosida ham ta’kidlanadi.

Tibbiyotda esa bu so‘z kasallikni oxirigacha davolash maqsadida uning ayrim belgilarini sun’iy ravishda ataylab qo‘zg‘atish yoki kuchaytirish ma’nosida ishlatiladi.

"Xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifa" so‘zining yuqoridagi talqinlari asosida biz xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifaga aniqlik kiritamiz. Bu xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifani berish bilan topshiriqni bajarish bosqichlaridan birida xato hatti-harakatlarga undashni va shu orqali talabalarni xato qilishdan ogohlantirishni nazarda tutadi.

Shundan kelib chiqib, xato qilishga moyillik yaratuvchi vazifalarni ogohlantiruvchi vazifalar nomi asosida tavsiflash mumkin. Demak, aytishimiz mumkinki, ogohlantiruvchi vazifa - bu uni hal etish bosqichlaridan birida xato xatti-harakatlarni amalga oshirishga majbur qiluvchi motivatorlarni o‘z ichiga olgan vazifa.

Shunday qilib, ogohlantiruvchi vazifalarning turlari ogohlantirish turlariga bog‘liq.

Ogohlantiruvchi vazifalar bo‘yicha adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi ogohlantirish turlarini ya’ni, noto‘g‘ri xatti-harakatlar qilishga yoki noto‘g‘ri javobni tanlashga undovchi motivatorlarni ajratib olishga imkon berdi. Bunda:

1) Vazifaga xatoni o‘z ichiga olgan chizilgan chizma taklif etiladi.

2) Vazifani bajarishda noto‘g‘ri o‘xshashlikdan foydalanishga sabab bo‘lgan vazifalar majmuasi.

3) Vazifa noaniq echimga ega.

4) So‘z o‘yinidan foydalanish: bu to‘g‘rimi?..? Buni qilish mumkinmi?..?

5) Vazifa shartidagi ziddiyatni o‘z ichiga oladi.

6) Vazifaga taklif qilingan javoblar bir nechta to‘g‘ri javoblarni o‘z ichiga oladi yoki to‘g‘ri javobni o‘z ichiga olmaydi.

Shunday qilib, ogohlantirish quyidagilar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin:

1) Talabalarning vazifa matnini tushunish bilan.

2) Talabalarning vazifani bajarish rejasini tuzish bilan.

3) Vazifaning topilgan echimini o‘rganish bilan.

Demak, xulosa qilib aytganda, har bir ogohlantirish turi ma’lum bir turdagi xatolarning oldini olishga qaratilgan. Bunday ogohlantirish turlari yordamida grafik vazifalarni bajarishda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolarning ayniqsa tipik xatolarning oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Ruziev E., Ashirbayev A. Muhandislik grafikasini o‘qitish metodikasi (darslik) –T.: «Fan va texnologiya» nashriyoti, 2010 yil (248 bet).

2. Ashirbayev A., Ergashev T. Common Mistakes and Teir Warning in Teaching Drawing. Yeastern European Scientific Jornal. Abgabe № 5-2018. ISSN: 2199-7977 Sopyright: Kommuniikations-und Verlagsgesellschaft mbH, Dusseldorf – Germany 378-380 b.

3. Ashirbayev A., Ergashev T., Tillaeva D. Tupical Mistakes that Occur in the Process of Learning to Draft**.** International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT). ISSN: 2509-0119. General Publiic Jicense, Spanish. Vol. 17 No. 1 October 2019, pp. 294-296.

4. Ashirbayev A. Chizmachilik fanida o’quvchilar yo’l qo’yadigan tipik xatolarning oldini olishda ogohlantiruvchi vazifalardan foydalanish. “Xalq ta’limi” OAK tasarrufidagi ilmiy-metodik jurnal, №4–son. 2020 y. (ISSN 2181-7839), 13-16 betlar.

5. Ashirbayev A. Ziyaeva M., Hamraqulova D. Chizmachilik fanini o’zlashtirishda bajariladigan grafik ishlarni tekshirishda yo’l qo’yilayotgan kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlari. Axborot ta’lim makonini takomillashtirishda axborot resurslari va texnologiyalari

[28] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. 80000 сўз “О” ҳарфи 72 бет

integratsiyasi// Respublika miqiyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. –T.: TDPU, 2019 yil, 153-157 betlar.

6. Ashirbayev A., Ergashev T., Texnikaviy chizmachilik fanini o'zlashtirishda yo'l qo'yilayotgan tipik xatolar va ularning oldini olish chora-tadbirlari. Fan, ta'lim, ishlab chiqarish integratsiyalashuvi sharoitida paxta tozalash, to'qimachilik, yengil sanoat, matbaa ishlab chiqarish innovatsion texnologiyalari dolzarb muammolari va ularning yechimi // Respublika ilmiy-amaliy anjumani maqolalar to'plami. –T.: TTESI, 2019 yil. 335-338 betlar.

7. Ashirbayev A Karimova G.O'quvchilar chizma bajarishda yo'l qo'yadigan tipik xatolar va ularning oldini olish omillari. "Perspektivы razvitiya dorojno-transportnых i injenerno-kommunikatsionnых infrastruktur" // Sbornik materialov mejdunarodnoy nauchno-texnicheskoy konferensii, TADI. Tashkent, 2017, 17-20 betlar.

A'SOM AL-KUFIYNING "KITOB AL-FUTUH" ASARINING O'RGANILISHI VA UNING TARJIMALARI

Uralov Xaitboy Abdujabborovich
Jizzax davlat pedogogika universiteti "Umumiy tarix" kafedrasi o'qituvchisi, Jizzax.
Telefon:+998(94)161-62-77
hayitboyuralov@gmail.com

Annotatsiya. Abu Muhammad ibn A'som al-Kufiyning "Kitob al-futuh" asari Muhammad al-Mustavfiyning fors tilidagi tarjimasi orqali tanilgan asar bo'lib, uning bir qancha qo'lyozmalari va litografik nashri ham mavjud. Ushbu asarning birinchi jildi 267 ta bobdan iborat bo'lib, Usmon (r.a) ning so'nggi yillaridan boshlab, Ma'munning xalifalik yillarigacha bo'lgan davrni o'zida jamlagan. Asarning ikkinchi jildi 273 ta bobni qamrab, Ma'munning o'ldirilishi voqeasi va Bobek qo'zg'oloni, shuningdek, xalifa Musta'inning o'ldirilishi haqidagi qisqacha ma'lumot bilan yakunlanadi.

Абстрактный. «Китаб аль-футух» Абу Мухаммада ибн Асама аль-Куфи — это произведение, известное благодаря персидскому переводу Мухаммада аль-Мустави, несколько рукописей и литографических изданий которого существуют. Первый том этого труда состоит из 267 глав и охватывает период от последних лет правления Усмана (РА) до лет халифата Маъмуна. Второй том произведения охватывает 273 главы и заканчивается кратким изложением истории убийства Мамуна и восстания Бобека, а также убийства халифа Мустаина.

Abstract. Kitab al-futuh by Abu Muhammad ibn Asam al-Kufi is a work known through its Persian translation by Muhammad al-Mustawfi, of which several manuscripts and lithographic editions exist. The first volume of this work consists of 267 chapters and covers the period from the last years of Uthman (RA) to the years of the caliphate of Ma'mun. The second volume of the work covers 273 chapters and ends with a brief account of the incident of the assassination of Ma'mun and the rebellion of Bobek, as well as the assassination of Caliph Musta'in.

Kalit so'zlar. Kitob al-futuh, Baytul hikma, Madina, Kufa, Ibn A'som al-Kufiy, Tabariy, Ya'qubiy, Balazuriy, Shi'alik, Istanbul, Ma'mun, Ja'far ibn Muhammad, Tabariy tarjimasi.

Ключевые слова. Китаб аль-футух, Байтул хикма, Мадина, Куфа, Ибн Асам аль-Куфи, Табари, Якуби, Балазури, Шиалик, Стамбул, Мамун, Джафар ибн Мухаммад, перевод Табари.

Keywords. Kitab al-futuh, Baytul hikma, Medina, Kufa, Ibn Asam al-Kufi, Tabari, Yaqubi, Balazuri, Shi'alik, Istanbul, Ma'mun, Ja'far ibn Muhammad, translation of Tabari.

Abu Muhammad ibn A'som al-Kufiyning "Kitob al-futuh" asari Muhammad al-Mustavfiyning fors tilidagi tarjimasi orqali tanilgan asar bo'lib, uning bir qancha qo'lyozmalari va litografik nashri ham mavjud. Uning fors tilidagi nashri orqali mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari haqida ma'lumot olish mumkin. Lekin uning asl matniga murojaat qilmay turib asarning manbashunoslikdagi ahamiyatini belgilashning imkoni bo'lmaydi deb hisoblanadi.

Asarning fors tilidagi tarjima matnida uning shi'alik ruhida yozilgani yaqqol namoyon bo'ladi[29] va shuning uchun bo'lsa kerakki, sunniylik oqimi vakillari bu kitobning mavjudligi va uning muallifini inkor qilganlar. Bundan tashqari asarning kam nusxalarda ekanligi ham bunga sabab bo'lgan deya taxmin qilish mumkin.

Yevropalik olimlar ham "Kitob al-futuh" asarini asosan al-Mustavfiyning forschadagi tarjimasi orqali o'rganishgan. Ibn A'somning nomi ularning ijodida birinchi marta Ousliy tomonidan nashrga tayyorlangan "Oriental collections" (Sharqiy kollektsiyalar) deb nomlangan to'plamda kelgan. Unda asarning forscha tarjimasidan uchta bo'limi ingliz tilidagi tarjimasi bilan keltirilgan (1798 y). Ousley asarni qimmatli manba sifatida qayd etib, sharqshunoslarning e'tiborini unga qaratadi. Frayn o'zining 1845-yilda nashr qilingan "Indications bibliographiques" nomli asarida muallifning vafoti sanasini 314-hijriy yil deb ko'rsatadi. Ushbu ma'lumot asarning asl nusxasidan olingan deb taxmin qilinsada, undan keyin ham asarning asl nusxasi anchagacha topilmaganini qayd etish lozim.

1881-yilga kelib Pertschning Germaniyadagi Gota kutubxonasida "Catalogues of Arabic manuscripts" (Arab qo'lyozma asarlarining katalogi) deb nomlangan to'plami nashrdan chiqdi va ushbu katalogda asarning arabcha matni 1592-raqam ostida berildi. Shunga qaramay, Ibn A'som al-Kufiyning nomiga shubha bilan qarash davom etdi. Chunki Pertsch katalogda yozilgan asar "Kitob al- futuh"ning asl arabcha matni ekanligiga o'zi ham shubha bilan qaragan. Gotada saqlanuvchi qo'lyozma 192 ta bo'limdan iborat va unda dastlabki uch xalifa, Abu Bakr, Umar va Usmon (r.a) larning hayotlari haqida hikoya qilinadi. Asarning so'ngida Ali (r.a)ning o'ldirilishi voqeasi keyingi qismda bayon qilinishi haqidagi izoh ham mavjud. Al-Mustavfiyning tarjimasi Husayn bin Ali (r.a) ning Karbalodagi o'ldirilishi voqeasigacha bo'lgan hodisalarni (hijriy 60 yil) o'z ichiga olganini hisobga oladigan bo'linsa, "Kitob al-futuh" asarining davomi mavjudligi va Gotada saqlanuvchi qo'lyozma asarning ma'lum bir qismi degan xulosaga kelish mumkin. Istanbuldagi Topkapi kutubxonasidan topilgan kitobning asl arabcha nusxasi Gotadagi qo'lyozmaning davomi bo'lib, Ali (r.a) ning xalifalik yillari haqidagi ma'lumotlarni o'zida jamlagan.

Asarning janri qadimgi arab tarixshunosligining muhim jihatlaridan birini o'zida aks ettiradi. Ya'ni, ikkinchi hijriy asrning dolzarb monografiyalar atrofida uning tafsilotlarini jamlash va uchinchi hijriy asrning butun tarixiy jarayonni yoritish kabi an'analariga tayangan. Ibn A'somning asari shialik ruhida yozilgan asar edi va hijriy uchinchi asrda bu kabi asarlarni uchratish mumkin. Madina va Kufa shaharlarida bu kabi harakatlar cheklangan bo'lsada, shi'alar o'zlari uchun Bag'dodda qarorgoh yaratgan edilar. Shu bilan birga bu davrda Mo''tazilalar[30] harakati rivojlanib borayotgan, Mihna voqealari va "Baytul hikma"ning tashkil topishi yaqin kelajakda poytaxtda hukmronlik qilishi kerak bo'lgan yuksak madaniy islohotlar olib borishni talab qilar edi. Ibn A'somning asari o'sha davrdagi muammoviy tarixiy masalalarni tobora ko'payib borayotgan musulmon ommasining qarashlari orqali yoritib bergan.

Maxsus adabiyotlarda muallifning hayoti haqida deyarli ma'lumotlar uchramaydi. Brokkelmen "Geschichte der Arabischen literature", "Encyclopedia of Islam", Braunning "History of Persian Literature", yoki Storeyning "Persian literature" asarida Ibn A'som al-Kufiy haqida keltirib o'tgan ma'lumotlari Perstch nashr etgan katalogdagi ma'lumotlarga asoslanadi. Braun 1929-yilda shunday deb yozadi: "Tarixchi al-A'som al-Kufiyning dastlabki xalifalar to'g'risida yozilgan asari shi'alik ruhida ta'rif etilgan kuchli asar hisoblanadi va biz bu asar bilan ko'proq uning forschadagi tarjimasi orqali tanishmiz...", Storeyning ham o'zining asarida "Kitob al-futuh"ning fors tilidagi tarjimasini eng kerakli va foydali kitoblar qatorida qayd etgan. Uning arab tilidagi asl nusxasidan faqatgina Zakiy Validiy foydalangani haqida ma'lumotlar uchraydi.

Asarning asl nusxasi Istanbulda Topkapi saroyidagi Ahmad III kutubxonasida 2956-raqam ostida ikki qismda saqlanmoqda; nasx yozuvida yozilgan; bo'limning nomlari qizil rangda; Asarning birinchi betida kitobning nomi, asar muallifining ismi qayd qilingan. Ikkinchi qismning

[29] Conrad L.I. Ibn Atham and his history. – H.: University of Hamburg, 2015. – 90 p.

[30] Mo'tazila — ajralgan degan ma'noni bildiradi. Mo'taziliy firqasi adashganlardan bo 'lib, uning paydo bo 'lishi Vosil ibn Ato (80-131 h.) nomi bilan bog 'liq. Vosil ibn Ato "Gunohi kabira qilgan kishi mo 'min ham kofir ham bo 'lmaydi" deb aytgan.

so‘ngida kotibning ismi va asar ko‘chirilgan sanasi (15 rab. 873-30 okt. 1468-y.) keltirilgan. Yuqorida Hoji Xalifa asarning asl nusxasini ko‘rgani lekin muallifning ismini adashtirgani haqida ma’lumot berib o‘tilgan edi. Bunga sabab u kotibning ismini asar muallifining nomi deb o‘ylagan bo‘lishi mumkin[31]. Asarning forschadagi dastlabki tarjimasi 977-hijriy yilda ekanligini hisobga olinsa, Topkapidagi asl arabcha matni undan 100 yil oldinga borib taqaladi va asarning tarixiy qimmatini yanada oshiradi.

“Kitob al-futuh”ning birinchi jildi 267 ta bobdan iborat bo‘lib, Usmon (r.a) ning so‘nggi yillaridan boshlab, Ma’munning xalifalik yillarigacha bo‘lgan davrni o‘zida jamlagan. Asarning ikkinchi jildi 273 ta bobni qamrab, Ma’munning o‘ldirilishi voqeasi va Bobek qo‘zg‘oloni, shuningdek, xalifa Musta’inning o‘ldirilishi haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yakunlanadi[32].

Bal’amiy o‘z asarida “Kitob al-futuh” dan foydalangani ma’lum. Agar Bal’amiyning asari 352-hijriy sanada yozilgan bo‘lsa, demak Ibn A’som ushbu sanadan oldinroq yashagan. Frayn o‘zining asarida uning vafoti sanasini 314-hijriy yil deb ko‘rsatadi va ushbu ma’lumot Brokkelmen va Storeylarning asarlarida ham qaytarilgan. Lekin ushbu ma’lumotni tasdiqlash uchun bizda hech qanday dalil mavjud emas. Yuqoridagilardan xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Ibn A’som al-Kufiy Tabariy, Ya’qubiy va Balazuriy kabi buyuk arab tarixchilari bilan zamondosh bo‘lgan va ularning martabasidagi mavqega ega bo‘lgan.

“Kitob al-futuh”ning asl arabcha matni topilgandan so‘ng olimlar o‘rtasida ibn A’som va Bal’amiy asarlari o‘rtasidagi bog‘liqlik haqida savol tug‘iladi. Buning sababi Bal’amiyning “Tarix” kitobi Tabariyning asariga emas, balki ko‘p jihatdan al-Kufiyning asaridagi berilgan voqealarga o‘xshab ketadi. “Tabariyning tarjimasi” nomi bilan shuhrat qozongan Bal’amiyning “Tarix” kitobi aslida Ibn A’somning asl arabcha matniga mos tushadi. Demak, Bal’amiyning kitobi Ibn A’somning asaridan olingan yangi ma’lumotlar bilan to‘ldirilgan va balki bizga ma’lum bo‘lmagan yangi manbalarga asoslangan degan xulosaga kelish mumkin.

Lavrens Konrad olib borgan tadqiqotlar va izlanishlari natijasi asarning yozilishi sanasi h.204/m.819-820 deb xulosa qiladi va bunda u asarning arabcha matniga tayanadi. Boblardan birining kirish qismida Ibn A’som shunday yozadi: “Ja’far ibn Muhammad mening otamga shunday derdi…” Ja’farning muallif asarining isnodlari qatorida keltirilganini va Shi’alik hadislarida asosiy o‘rinni egallaganini hisobga olinsa, bu shialikdagi olti imomning biri degan xulosaga kelish mumkin. Demak, Ja’far as-Sodiqning (vaf. 148/765) shogirdlaridan birining o‘g‘li asarni yozgan bo‘lishi mantiqan haqiqatga yaqin bo‘ladi[33].

Ibn A’som tarixini chuqurroq o‘rganish muallif manbalardan qanday usulda foydalanganligi bilan tanishish imkonini beradi. Shuni aytish kerakki, u ma’lumotlarni ko‘chirib qo‘yish bilan cheklanmagan. O‘z davrining boshqa olimlari kabi u ham asarining ilmiy saviyasiga ega bo‘lishini xohlagan. Zamonaviy tarixchilarning qayd etishicha, “Kitob al-futuh” asarini o‘zidan avvalgi manbalardan ko‘chirib olingan va bir qancha alohida boblardan iborat bo‘lgan kitob sifatida emas, balki unda muallifning o‘zi tomonidan keltirilgan tahlillarga ham e’tibor qaratish kerakligini aytib o‘tadilar.

Ibn A’som al-Kufiy o‘z asarida isnodlarni keltirish tartibi e’tiborga molik. Asarning birinchi qismida 19 ta isnodga duch kelish mumkin va ba’zi joylarda hattoki 100 ta sahifada bironta ham isnod uchramaydi. Buni muallifning biron bir katta voqeani tasvirlash jarayonida jamoaviy isnodlar nomini zikr qilgani va voqeaning tafsilotlarini bayon qilayotganda esa isnodlarni takrorlab o‘tirishni lozim topmagan deya izohlash mumkin. Lekin asarning ko‘p qismlarida isnodlarni keltirishning zaruriyati bo‘lganligini ta’kidlab o‘tish lozim[34].

Ibn A’somning isnodlardan foydalanish tartibini chuqur o‘rganish tadqiqotchiga ancha qiyinchilik tug‘diradi. “Kitob al-futuh” asarining Karbalo voqeasigacha bo‘lgan beshta qismida isnodlarni deyarli uchratmaymiz. Umuman olganda asarda isnodlarni berilish tartibini ikki jihatdan

---

[31] Conrad L.I. Ibn Atham and his history. – Hamburg: University of Hamburg, 2015. – P. 90.

[32] Conrad L.I. Ibn Atham and his history. – Hamburg: University of Hamburg, 2015. – P. 90.

Ализаде А. А. Хроники мусульманских государств I-VII веков хиджры. – М.: Умма, 2004. – 445 с.

[33] Conrad L.I. Ibn Atham and his history. – H.: University of Hamburg, 2015. – P. 96.

[34] Conrad L.I. Ibn Atham and his history. – H.: University of Hmburg, 2015. – P. 96.

o‘rganish mumkin. Birinchidan, u isnodlarni keltirish tartibi bilan yaxshi tanish bo‘lmagan, ikkinchidan undagi isnodlarda hukumat vakillarining foydasini nazarda tutgan[35].

Xulosa o‘rnida shuni qayd qilish lozimki, “Tabariy tarjimasi” nomi bilan shuhrat qozongan Bal’amiyning tarix kitobi aslida ibn A’somning asl arabcha matniga mos tushadi. Ibn A’som o‘z asarini yozishda o‘sha davrda mashhur bo‘lgan bir qancha an’analardan foydalangan va asarning birinchi qismida faqatgina 19 ta isnod keltirib o‘tgan. Ba’zi joylarda, xattoki, 100 ta sahifada bironta ham isnod uchramasligiga guvoh bo‘lish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Conrad L.I. Ibn Atham and his history. – H.: University of Hamburg, 2015. – 90

2. Абу Мухаммед Ахмад ибн Асам ал-Куфи. Книга завоеваний. (Извлечения по истории Азербайджана VII-IX вв.) Перевод с арабского языка З.М. Буниятова. — Б.: Элм, 1981. – 342 с.

3. Ализаде А. А. Хроники мусульманских государств I-VII веков хиджры. – М.: Умма, 2004. – 445 с.

4. Бартолд В. Работы по истории ислама и арабского халифата. – М., Наука, 1966. – 785 с.

5. Беруни. Памятники минувших поколений. Избранные произведения. – Т.: Академия наук, 1957. – 480 с.

6. Большаков О.Г. Заметки по исторической топографии долини Зарафшана в 9-10 вв. – М.: КСИИМК, 1956. – 223.

MUSIQA MADANIYATI FANI O‘QITILISHIDA ZAMONAVIY YONDASHUV DAVR TALABI.

Xasanova Nigora Nizomovna

Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi amaliy fanlar sho‘basi musiqa madaniyati fani metodisti, O‘zbekiston

Telefon: 998(97)436-06-27 nigorax511@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston ta’limi rivojida iqtidorli yoshlarni tarbiyalashda musiqa madaniyati darslarining mazmunli tashkil etilishi muhim ahamiyatga ega ekani haqida so‘z boradi. Shuningdek, yangi tahrirdagi davlat ta’lim standarti muvofiq o‘quvchi-yoshlarning fanga oid kompetensiyalarni egallashida yangi avlod darsliklari asosida dars faoliyati turlaridan samarali foydalanish lozimligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Davlat ta’lim standarti, faoliyat turlari, ijodkorlik, interfaol metodlar, iqtidorli yoshlar, musiqa madaniyati, ta’lim sifati.

Аннотация: В данной статье говорится о важности содержательной организации занятий музыкальной культурой в воспитании талантливой молодежи в развитии образования Узбекистана. Также в соответствии с вновь пересмотренным государственным образовательным стандартом указывается на необходимость эффективного использования видов учебной деятельности на основе учебников нового поколения в приобретении обучающимися и молодежью научно-технических компетенций.

Ключевые слова: Государственный образавательный стандарт, виды девятельности, креативность, интерактивные методы, талантливая молодежь, музикальная культура, качества образования.

Abstract: This article talks about the importance of the meaningful organization of music culture lessons in the education of talented young people in the development of Uzbekistan’s education. Also, in accordance with the newly revised state education standard, it is indicated the need to effectively use the types of class activites based on the new generation textbooks in the acquisition of science-related competencies by students and young people.

[35] Абу Мухаммед Ахмад ибн Асам ал-Куфи. Книга завоеваний. (Извлечения по истории Азербайджана VII-IX вв.) Перевод с арабского языка З.М. Буниятова. — Б.: Элм, 1981. – 342 с.

Key words: State education standard, types of activities, creativity, interactive methods, talented young people, musical culture, quality of education.

Maktab ilm va ma’rifat yog‘dusi taralib turadigan,

Uchinchi Renessans poydevori qo‘yiladigan tabarruk maskan.

Qalbida o‘z kasbiga,Vataniga mehr-sadoqat kuchli bo‘lgan o‘qituvchigina haqiqiy shaxsni tarbiyalay oladi.

Shavkat Mirziyoyev

Yurtimizda amalga oshirilayotgan ta’limdagi islohotlar zamirida ustoz qadrini ulug‘lash, yoshlarning har tomonlama barkamol bo‘lib voyaga yetishishini ta’minlashga erishishdek ezgu g‘oya mujassam.

Xalqimizning farovon hayot kechirishi, azaliy orzu-umidlarini ro‘yobga chiqarish, xususan, ta’lim-tarbiya jarayonida qisqa muddatda yuksak ijobiy natijalarga erishishda zamon bilan hamnafas faoliyat olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Yurtimizdagi ta’lim islohotlarining ijobiy samarasi barcha fanlarda bo‘lgani kabi amaliy fanlar (musiqa madaniyati, tasviriy san’at va chizmachilik, texnologiya) o‘qitilishiga alohida e’tibor berilishi, darslarni mazmunli tashkil etishda fanlararo integratsiya asosida yondashuv yoshlarning iqtidorlini yuzaga chiqarishga xizmat qilmoqda, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

Buyuk mutafakkirimiz Alisher Navoiy yoshlarga qarata: Quyoshliq istasang kasbi kamol et, - deya da’vat etganlari bugungi kunning ham ayni talabidir. Zero, odamlarga quyoshdek beminnat nur tarqatishni, yaxshilik qilishni istaydigan inson kamolotga intilib, turli ilm va kasb-hunarlarni o‘zlashtirishi lozim. Hozirgi davrda xorij tajribalarini o‘rganish hamda fanlararo integratsiyani yo‘lga qo‘yish orqali zamon talablari darajasida bilim berishga erishish mumkin.[5,1-b]

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining 2021-yil 17-dekabrdagi “Umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartini tasdiqlash to‘g‘risida” gi 406-sonli buyrug‘ida belgilanganidek, musiqa madaniyati fanining asosiy maqsadi-o‘quvchilarning ma’naviy, badiiy va ahloqiy madaniyatini shakllantirish, milliy g‘urur va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirish, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o‘stirish, fikr doirasini kengaytirish, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalashdan iborat.

Musiqa madaniyati fanining vazifasi-davlat ta’lim standarti asosida o‘quvchilarning musiqiy bilim, ko‘nikma va malakalari bilan birga ularda kuzatuvchanlikni shakllantirish, o‘quvchilar musiqa san’atini butun nafosati bilan o‘rganishlari, ommaviy musiqa faoliyatlari: musiqani badiiy idrok etish, yakka va jamoa bo‘lib qo‘shiq kuylash, raqsga tushish va ijodkorlik malakalarini shakllantirishdan iborat.

Shuningdek, yangi tahrirdagi davlat ta’lim standartiga muvofiq, musiqa madaniyati fani o‘qitilishi bo‘yicha bitiruvchilar quyidagi darajalarga ega bo‘lishlari lozim:

A1daraja – Boshlang‘ich 4-sinf bitiruvchilari uchun belgilangan musiqa madaniyati fanining boshlang‘ich darajasi;

A2 daraja - 7-sinf bitiruvchilari uchun musiqa madaniyati fanining tayanch darajasi.

Yangi tahrirdagi davlat ta’lim standartiga binoan boshlang‘ich sinfda fanning talablariga batafsil to ‘xtalamiz. Demak, boshlang‘ich A1 darajaga ega bitiruvchilar:

1.Musiqa tinglash madaniyati kompetensiyasi:

– kuyga tavsif berish;

– cholg‘ularni bilish va ularning tovush tembrlarini farqlash;

– ijrochilik turlarini ijro sadolaridan farqlay olish;

– o‘quv yili davomida o‘tilgan musiqa asarlarini ohangidan farqlash, ularning nomi va mualliflarini bilish va asar mavzusini xirgoyi qilib bera olish;

2. Jamoa bo‘lib kuylash madaniyati kompetensiyasi:

– birgalikda va yakka holda kuylay olish layoqatiga ega bo‘lish;

3.Musiqiy savodxonlik kompetensiyasi:

– musiqa san’at turlaridan biri ekanligini bilish;

– xalq musiqa merosi haqida tushunchaga ega bo‘lish;

– nota yozuvlarini bilish va amalda qo‘llay olish layoqatiga ega bo‘lish;

– musiqaning ifoda vositalarini bilish kabi bilim, ko`nikma va malakalarga ega bo‘lishlari lozim.[1,40-b]

Barchaga ma’lumki, musiqa madaniyati fani darslari quyidagi o‘quv faoliyatlarida nazariy va amaliy mashg‘ulotlar vositasida olib boriladi:

1.Musiqa tinglash

2.Jamoa bo‘lib kuylash

3.Musiqa savodi

4.Musiqa ijodkorligi

Ushbu faoliyat turlari asosida darsning tashkil etilishi o‘quvchilarda musiqiy idrokni shakllantirish, yakka va jamoa bilan ishlay olish ko‘nikmalarini shakllantirish, musiqa faniga oid nazariy bilimlarni egallash, davlat ta’lim standartida belgilangan darajaga ega bo‘lishga erishish hamda musiqiy ijodkorlikni kamol toptirishga xizmat qiladi.

Ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda musiqa madaniyati fanining o‘qitilishiga alohida e’tibor qaratilishi lozim, chunki o‘quvchi-yoshlarning fanga bo‘lgan qiziqishlarining shakllanishi, ilk musiqiy bilimlar poydevori ushbu bosqichda qo‘yiladi.

2022-2023-o‘quv yilida davlat ta’lim standarti asosida amaliyotga joriy etilgan yangi avlod darsliklari xalqaro ta’lim talablari darajasida yaratilgan bo‘lib, o‘quvchilarni ijodkorlikka, kreativ fikrlashga, kommunikativ yondashuvga undaydi. Misol uchun, 3-sinf darsligidagi (1-chorak mavzularida) o‘zgarishlarga e’tiborimizni qaratsak:

2016-yilda H. Nurmatov, N. Norxo‘jayev hammuallifligida nashr etilgan 3-sinf darsligida mavzu kiritilishida milliylikka alohida e’tibor berilgan, choraklarga bo‘lingan asarlar birmuncha oddiyligini ko‘rishimiz mumkin. Birinchi chorakda jamoa bo‘lib kuylash uchun: Rustam Abdullayev (“Qo‘zichoq”), Farhod Alimov (“Oppoq qandim”) kabi o‘zbek ijodkorlarning asarlari; musiqa savodi uchun dirijyorlik harakatlari, pauzalar haqida nazariy ma’lumot; tinglash faoliyati uchun “Bolalar uchun vals”, “Ufori 3”, Feruza” kabi milliy kuylar berilgan. [2.10-b]

2022-yilda N. Norxo‘jayev, D. Umidova, N. Rashidovalar hammuallifligida nashr etilgan musiqa darsligida mavzular ketma-ketligi, nazariy ma’lumotlarning sodda va aniq yoritilishi, chet el musiqiy asarlari kiritilishiga katta e’tibor berilgan. Ushbu darslikda 1-chorakda musiqa savodi faoliyati uchun pauzalar haqida batafsil ma’lumot berilgan; jamoa bo‘lib kuylash va musiqa ijodkorligi uchun uchun A. Haydarov so‘zi va musiqasi bilan “O‘zbek bolalarimiz”, “Ona tilim” asarlari; tinglash va musiqa ijodkorligi uchun N.Norxo‘jayev musiqasi bilan “Salom quyoshjon” va “Soat” asarlari, “Jek va Jill” ingliz xalq qo‘shig‘i; shuningdek, nota savodxonligini oshirish uchun mashqli topshiriqlar ham berilgan. [3.9-b]

Musiqa asarlarini tinglash, qo‘shiqlar kuylash orqali o‘quvchilarda musiqiy qobiliyat va iqtidorni rivojlantirish, xotirani mustahkamlash, obrazli tasavvur qilish, ijodkorlik, mustaqillik, tashabbuskorlik, badiiy va musiqiy did kabi xislatlarni rivojlantirish, yosh avlodni milliy musiqiy merosimizga vorislik qila oladigan, umumbashariy musiqa boyligini idrok eta oladigan madaniyatli inson darajasida voyaga yetkazishga erishish mumkin.

Bunda darsni qiziqarli tashkil etilishiga zamin yaratuvchi interfaol metodlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

“Birgalikda o‘rganamiz” metodi

Sinf o‘quvchilari 3-5 kishidan iborat guruhlarga ajratiladi. Har bir guruh darsda bajarishi lozim bo‘lgan topshiriqni ma’lum qismini bajaradi. Guruhlar tomonidan bajarilgan topshiriqlarni umumlashtirish natijasida o‘quv materialini to‘liq o‘zlashtirishga erishiladi. Mazkur metodning asosiy prinsiplari guruhni taqdirlash, o‘quvchilarga individual yondashish, muvaffaqiyatlarga erishish uchun bir xil imkoniyatni vujudga keltirishdan iborat.

Mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan va kasb-hunarlarni puxta egallagan, o‘z yurti, o‘z xalqiga fidoyi, intiluvchan, izlanuvchan, har tomonlama kamol topgan yosh avlodni yengib bo‘lmaydi. [4.3-b]

Ayniqsa, bu borada ta’lim-tarbiyaning uyg‘unligi, maktabda va maktabdan tashqari mashg‘ulotlarning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi badiiy-musiqiy kechalarda, turli ijodiy tanlovlarda ham o‘z ifodasini topadi.

2022-2023-o‘quv yilida Jizzax viloyat xalq ta’lim boshqarmasi tasarrufidagi umumta’lim muassasalarining iqtidorli yoshlari va ilg‘or ustozlari o‘rtasida viloyat miqyosida tashkil etilgan tanlovlar, jumladan, o‘quvchi-yoshlar o‘rtasida o‘tkazilgan “Yangi O‘zbekistonning yosh iste’dodlari” chellendji, ”O‘zbek folklori namunalari”, ”Ijodkorlik-iste’dod namunasi” tanlovlarida 350 ga yaqin iqtidorli o‘quvchilarning kashf etilishi; musiqa madaniyati fani o‘qituvchilari o‘rtasida tashkil etilgan “Eng mahoratli o‘qituvchi”, ”Mahorat darsi” tanlovlarida 50 ga yaqin ijodkor o‘qituvchilarning aniqlangani sog‘lom raqobatning yuzaga kelishi; o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat va o‘ziga bo‘lgan ishonchning yanada oshishi, musiqiy asarlarga muhabbatini kuchaytirishga xizmat qilgan bo‘lsa; o‘qituvchilarning o‘z ustida ko‘proq ishlashi, ijodiy-pedagogik faoliyatga alohida e’tibor qaratishi ijobiy samara berishini isbotladi.

Xulosa qilib aytganda, dars va darsdan tashqari mashg‘ulotlar, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va turli tanlovlarni samarali tashkil etish orqali yurtimiz yoshlarining har tomonlama barkamol, zamonaviy ko‘nikmalarni egallagan, axborot texnologiyalarini puxta o‘zlashtirgan, kreativ fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan, dunyoqarashi keng shaxs bo‘lib shakllanishiga erishishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi vazirligining 406-sonli buyrug‘i- T.:”O‘zbekiston”, 2021.- 40 b.
2. H. Nurmatov, N. Norxo ‘jayev. Musiqa. 3-sinf uchun darslik. T.”G‘.G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi”. 2016. -10 b
3. N. Norxo‘jayev [va boshq.]. Musiqa 3-sinf uchun darslik /– Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. -9 b
4. N. Xasanova. O‘zbek milliy musiqasi tarixidan. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari hamda bolalar musiqa va san’at maktablari uchun Uslubiy qo‘llanma. T.:”Turon-Iqbol”, 2020. -3 b.
5. Internet sayti.

TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA LOYIHALASHTIRISH TEXNOLOGIYALARIDAN TIZIMLI FOYDALANISH

Xolboyeva Munisxon Mavlanovna

Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi, “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqola 2-, 3- va 6- sinf tabiiy fanlar darsliklari misolida umumiy o‘rta ta'lim maktablarida darslarning milliy dasturga tayangan holda yangi avlod darsliklari asosida samarali tashkil etilishiga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: islohotlar, "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun, Milliy o‘quv dasturi, yangi avlod darsliklari, 2- sinf tabiiy fanlar darsligi, 3- sinf tabiiy fanlar darsligi, 6-sinf tabiiy fanlar darsligi.

Yurtimizda barcha sohalarda amalga oshirilayotgan keng islohot va o‘zgarishlar kabi ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi jamiyatda o‘z o‘rniga ega, har tomonlama barkamol, yetuk shaxsni tarbiyalashdir. Misol tariqasida, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning quyidagi so‘zlari buning yorqin dalilidir: “Bizning asosiy maqsadimiz – yoshlarning sifatli ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lishiga erishish, ularning o‘z qobiliyati va iste’dodini ro‘yobga chiqarish uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratib berishdan iborat”.

O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi vazirligining “Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun 2021-2022 o‘quv yiliga mo‘ljallangan tayanch o‘quv rejani tasdiqlash to‘g‘risida”gi buyrug‘i tasdiqlandi. “Tabiiy fan (Science)” fani 1-sinfda haftasiga 1 soat, 2-sinfda 2 soat, 3-sinfda 2 soat o‘qitiladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020 yil 12 avgustdagi PQ 4805 son qarori bilan tasdiqlangan “2020-2025 yillarda kimyo va biologiya yo‘nalishida uzluksiz ta’lim sifatini va hamda amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar va innovatsiya ishlari natijadorligini oshirish bo‘yicha maqsadli dastur” ining 6-bandida 1-6 sinflarda

atrofimizdagi olam, tabiatshunoslik, geografiya, biologiya, fizika fanlari o‘rniga tabiiy fan (Science) ni yagona fan sifatida 2021-2022 -o‘quv yilidan boshlab tajriba sinov tariqasida o‘qitishni bosqichma-bosqich joriy etish” vazifasi belgilangan. Mazkur qaror ijrosini ta’minlash va ushbu fanni bosqichma-bosqich joriy qilish maqsadida 2021-2022- o‘quv yilida umumiy o‘rta ta’lim maktabi muassasalarining 1-2-sinflarida “Atrofimizdagi olam” fani o‘rniga “Tabiiy fanlar” (Science) joriy etildi. Mazkur fan kelgusi o‘quv yillarida boshqa sinflarga ham bosqichma-bosqich joriy etiladi.

Tabiiy (Science) fanlar ayni vaqtda o‘qitib kelinayotgan 1-2-sinfda “Atrofimizdagi olam”, 3-4-sinflarda “Tabiatshunoslik”, yuqori sinflarda esa 4 ta alohida fanlar, ya’ni geografiya, biologiya, fizika (6-sinfdan boshlab), kimyo (7-sinfdan boshlab) fanlarini o‘zida birlashtiradi. Tabiiy (Science) fanlarining afzalliklari va ahamiyati shundan iboratki, fan orqali o‘quvchi olamning yaxlit, ajralmas, bir butunligini anglaydi, ilmiy dunyoqarashi shakllanadi, tadqiqotchilik ko‘nikmalari rivojlanadi. Natijada PISA, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish imkoniyati kengayadi. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi huzuridagi Respublika ta’lim markazi tomonidan Tabiiy (Science) fanlar bo‘yicha Milliy o‘quv dasturi loyihasi yaratilib, muhokamaga qo‘yildi.

Milliy o‘quv dasturida fanlar, asosan, chiziqli tartibda emas, spiralsimon tarzda, ya’ni bir-birini mantiqan davom ettiruvchi hamda soddadan murakkabga tomon yo‘naltirilgan tarzda, nazariy va amaliy bilimlar uyg‘unlikda olib borilishi ko‘zda tutilgan. Biz buni 2-sinf tabiiy fanlar darsligi misolida ko‘rib chiqishimiz mumkin.

2-sinf Tabiiy fanlar darsligida boshqa darsliklardan farqli ravishda amaliy va loyiha ishlaridan ham foydalanilgan bo‘lib, bu o‘quvchilarning tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Bundan tashqari o‘quvchilarning tushunish, erkin va mantiqiy fikrlash ko‘nikma va malakalarini shakllantirish maqsadida turli rasmlar, savollar, o‘yin mashqlari ham darslikdan joy olgan.

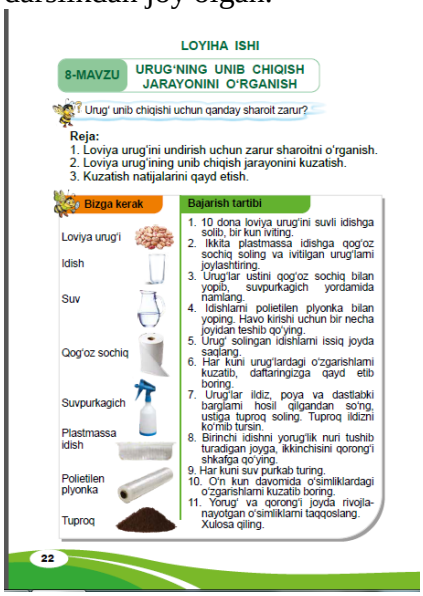
LOYIHA ISHI

8-MAVZU URUG‘NING UNIB CHIQISH JARAYONINI O‘RGANISH

Urug‘ unib chiqishi uchun qanday sharoit zarur?

Reja:
1. Loviya urug‘ini undirish uchun zarur sharoitni o‘rganish.
2. Loviya urug‘ining unib chiqish jarayonini kuzatish.
3. Kuzatish natijalarini qayd etish.

Bizga kerak

Loviya urug‘i
Idish
Suv
Qog‘oz sochiq
Suvpurkagich
Plastmassa idish
Polietilen plyonka
Tuproq

Bajarish tartibi

1. 10 dona loviya urug‘ini suvli idishga solib, bir kun iviting.
2. Ikkita plastmassa idishga qog‘oz sochiq soling va ivitilgan urug‘larni joylashtiring.
3. Urug‘lar ustini qog‘oz sochiq bilan yopib, suvpurkagich yordamida namlang.
4. Idishlarni polietilen plyonka bilan yoping. Havo kirishi uchun bir necha joyidan teshib qo‘ying.
5. Urug‘ solingan idishlarni issiq joyda saqlang.
6. Har kuni urug‘lardagi o‘zgarishlarni kuzatib, daftaringizga qayd etib boring.
7. Urug‘lar ildiz, poya va dastlabki barglarni hosil qilgandan so‘ng, ustiga tuproq soling. Tuproq ildizni ko‘mib tursin.
8. Birinchi idishni yorug‘lik nuri tushib turadigan joyga, ikkinchisini qorong‘i shkafga qo‘ying.
9. Har kuni suv purkab turing.
10. O‘n kun davomida o‘simliklardagi o‘zgarishlarni kuzatib boring.
11. Yorug‘ va qorong‘i joyda rivojlanayotgan o‘simliklarni taqqoslang. Xulosa qiling.

22

AMALIY MASHG‘ULOT

10-MAVZU UMURTQASIZ VA UMURTQALI HAYVONLARNI O‘RGANAMIZ

Asalari va chittak qaysi organlari yordamida harakatlanadi? Ular o‘z ozig‘ini qaysi organlari yordamida izlaydi? Asalari va chittakning qaysi organlari ularni dushmanlaridan himoya qiladi?

Asalari – hasharot

Asalarining boshida ko‘zlari va mo‘ylovlari joylashgan. Ikkita mo‘ylovi – hid bilish organi. Asalari mo‘ylovlari yordamida gullarni izlaydi. Ikki juft qanoti yordamida gullarning nektari va changini yig‘ish uchun uchib boradi.

Chittak – qush

Chittakning tanasi patlar bilan qoplangan. Boshida ikkita ko‘zi va tumshug‘i bor. Chittak tumshuqlari yordamida daraxt po‘stlog‘i orasidagi hasharotlar bilan oziqlanadi.

Tabiatda asalarining qanday ahamiyati bor? Chittak daraxtlarga qanday foyda keltiradi?

28

Misol uchun, darslikning 22-sahifasida berilgan quyidagi loyiha ishi bilan tanishamiz. Ko‘rib turganimizdek, bu loyiha ishida rasmlar berilgan, urug‘ning unib chiqish jarayonini o‘rganish, loviya urug‘ini undirish uchun zarur sharoitni o‘rganish, loviya urug‘ining unib chiqish jarayonini kuzatish, kuzatish natijalarini qayd etish yuzasidan amaliy topshiriqlar berilgan bo‘lib, bu topshiriqlar bolani tadqiqotchilik faoliyatiga qiziqtirishga, tabiatga muhabbat tuyg‘ularini shakllanishiga, qolaversa, kasbga yo‘naltirishga ham yo‘llanma beradi. Davomida esa qorong‘i va yorug‘ joyda o‘stirilgan o‘simliklarda qanday o‘zgarishlar sodir bo‘ldi?, urug‘dan rivojlanayotgan o‘simlik uchun suv, havo, tuproq va yorug‘lik yetishmasligi qanday oqibatlarga olib keladi?, kabi savollar bilan bolaning tadqiqotga qiziqishini orttirish imkoniyatini beradi. Darslikdagi mashqlar, asosan, shu tartibda berilgan va bu o‘quvchidan ko‘proq e’tibor va ziyraklikni talab etadi.

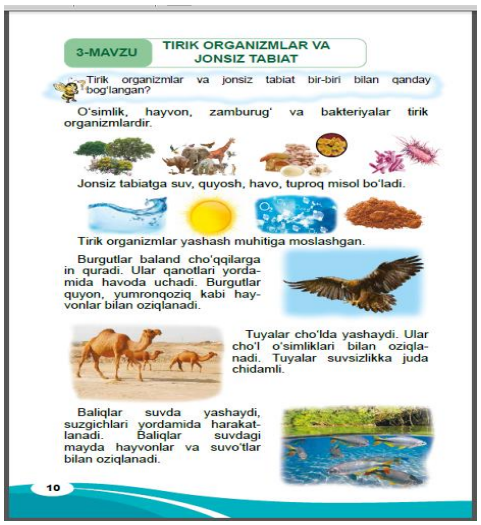

Darslikda berilgan mavzular, amaliy mahg‘ulotlar, loyiha ishlar o‘quvchilarda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish, atrof-tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish, favqulodda holatlarda harakatlanish qoidalarini shakllantirishga qaratilgan.

Xalq ta’limi vazirligi tomonidan 2022 –yili nashr etilgan 3-sinf Tabiiy fanlar darsligida ham bunday misollarni ko‘plab keltirish mumkin.

Masalan, darslikdagi 2- mavzu “Men tadqiqotchiman” amaliy mashg‘ulotidan maqsad, o‘quvchini tadqiqotchilikka o‘rgatish, tadqiqot bosqichlari bilan tanishtirish, muammoni aniqlash, kuzatish, faraz, tajriba qilish, tahlil va xulosa qila olish ko‘nikmalarini shakllantirish hisoblanadi. Tadqiqot uchun odam barmoq izlari bir xilmi yoki har xilmi?, degan savol keltirilgan:

Shuningdek, darslikdan o‘rin olgan 7- mavzu: “Organ va organlar sistemasi” mavzusida o‘quvchi o‘z tanasi, organ va organlar sistemasi haqidagi boshlang‘ich bilimlarni oladi. Mavzu oxirida, sportchilar gantel bilan mashq qilganda qaysi muskullarini chiniqtiradilar?, tirik organizmlarda kislorod va oziq nima uchun kerak?, nima uchun uzoq vaqt nafas olmasdan turish qiyin?, degan savollarga javob beradilar.

Keyingi amaliy mashg‘ulotda STEM texnologiyasi asosida “Odam organlari qanday ishlaydi?” mavzusi doirasida tayanch-harakat sistemasining modelini yasab, uning ishlash jarayonini barmoqlar misolida ko‘rishadi.

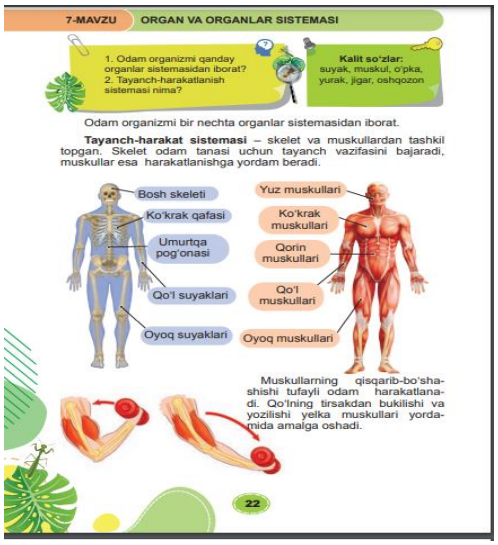

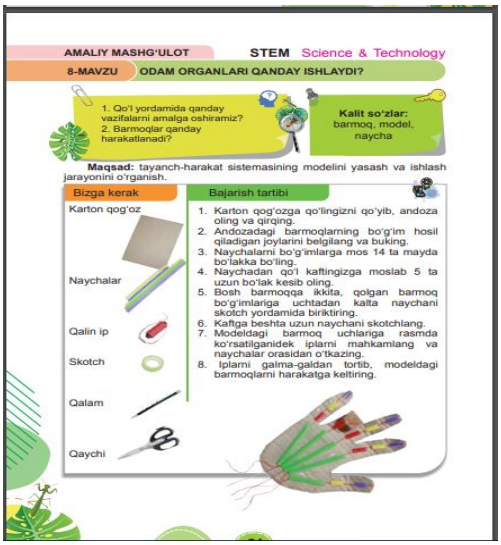

Darslikning 36-sahifasida berilgan “Urug‘ va mevani o‘rganamiz” mavzusidagi loyiha ishidan maqsad mevalarning tarqalishiga moslashishi va uning ahamiyatini o‘rganish. Urug‘larning unib chiqishi uchun zarur sharoitini tekshirish bo‘lib, bu loyihani bajarish davomida o‘quvchilarda urug‘larni undirish yuzasidan ko‘nikmalar hosil qilish, olingan nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash, shu bilan bir vaqtda o‘quvchilarni kasbga yo‘naltirish, qolaversa, ularni tabiatga, o‘simliklar olamiga mehr-muhabbatli qilib tarbiyalash kabi kompetensiyalar shakllantiriladi.

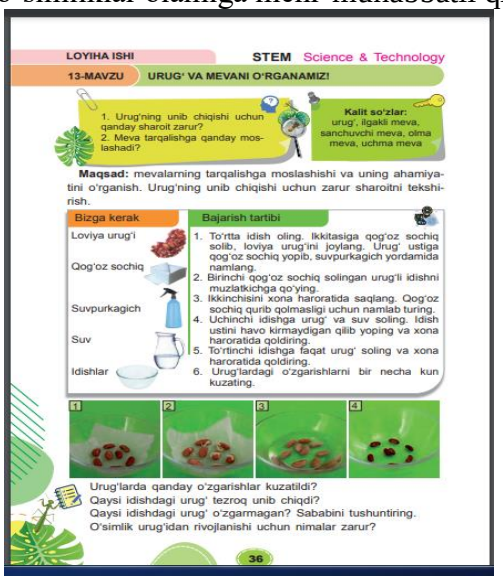

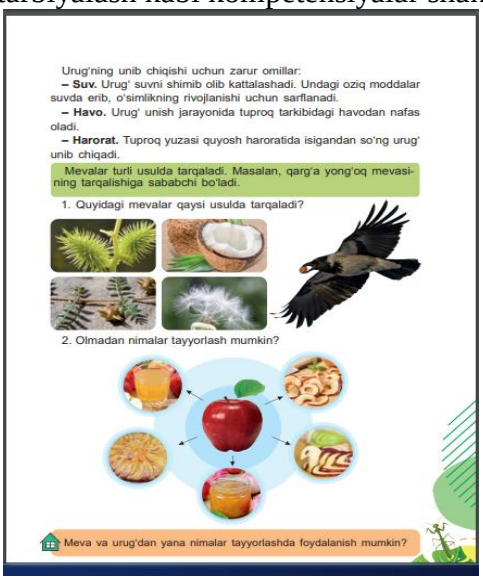

6-sinf tabiiy fanlar darsligida ham bunday loyiha ishlari ko‘plab berilgan. Masalan, darslikning 77- sahifasidagi 35-mavzu “Toza ichimlik suvini olish” loyiha ishidan maqsad toza ichimlik suvini olish usullarini o‘rganish bo‘lib, mavzu boshida o‘quvchilarga suvning ifloslanishiga nimalar ta’sir ko‘rsatadi?, kundalik hayotda ifloslangan suvni iste’molga yaroqli holatga keltirish usullarini ayting, degan savollar berilgan. Bilamizki, suv hayot uchun zarur. Tozalanmagan suvni iste’mol qilishdan turli kasalliklar kelib chiqadi. Oshqozon-ichak kasalliklari, o‘t qopi va buyraklarda toshlarning paydo bo‘lishi va hokazolar. Bunday hollarda suvni tozalab iste’mol qilish salbiy oqibatlarning oldini oladi. Shuningdek, suvning ifloslanishi hayvonot dunyosiga ham ta’sir qiladi. Ifloslangan suvda yashovchi tirik organizmlar bilan oziqlanish orqali biz ular iste’mol qilgan toksinlarni ham yutamiz va to‘playmiz. Bu uzoq muddatli kasalliklar paydo bo‘lishiga olib keladi.

5-bob. EKOLOGIYA VA BARQAROR RIVOJLANISH 77

LOYIHA ISHI

35-MAVZU. TOZA ICHIMLIK SUVINI OLISH

1. Suvning ifloslanishiga nimalar ta'sir ko'rsatadi?
2. Kundalik hayotda ifloslangan suvni iste'molga yaroqli holatga keltirish usullarini aying.

Tabiatda suv har doim toza holda uchramaydi. Ba'zida turli omillar ta'sirida ifloslanadi. Ifloslangan suvni iste'molga yaroqli holatga keltirish uchun suvni filtrlashni o'rganamiz. Guruhingizda quyidagi topshiriqlarni bajaring va muhokama qiling.

Maqsad: toza ichimlik suvini olish usullarini o'rganish.

Bizga kerak	Ishni bajarish tartibi
• grafin • voronka • doka • paxta • faollashtirilgan ko'mir • reznika • dariyo qumi	1. Grafinni olib, uning og'ziga voronkani qo'ying. 2. Dokadan bir qavat qirqib, voronkaning ichiga yoyib joylang. 3. Dokaning ustiga paxtani yupqa qilib yoyib qo'ying. 4. Paxtaning ustidan yana bir qavat doka yozing. 5. Dokaning ustiga faollashtirilgan 10 dona ko'mir tabletkalarini soling. 6. Faollashtirilgan ko'mir tabletkalarining ustidan ikki qavat doka yozing. 7. Ota-onangiz yordamida qumni yuvib, uni tovada qizdiring va quriting. 8. Qumni doka ustiga ziqhoq qilib soling. 9. Qumning ustiga yana ikki qavat doka yozing. 10. Dokaning chetlarini rezina bilan mahkamlang va ustidan suv quying. 11. Filtrdan oqib tushgan suvning tozaligini kuzating. Tajribani do'stlaringiz bilan muhokama qiling.

78 5-bob. EKOLOGIYA VA BARQAROR RIVOJLANISH

1. Faollashtirilgan ko'mirdan nima maqsadda foydalaniladi?
2. Tozalanmagan suvni iste'mol qilish qanday oqibatlarga olib keladi deb o'ylaysiz?

Bilamizki, suv hayot uchun zarur. Tozalanmagan suvni iste'mol qilishdan turli kasalliklar kelib chiqadi. Oshqozon-ichak kasalliklari, o't qopi va buyraklarda toshlarning paydo bo'lishi va hokazolar. Bunday hollarda suvni tozalab iste'mol qilish salbiy oqibatlarning oldini oladi.

Shuningdek, suvning ifloslanishi hayvonot dunyosiga ham ta'sir qiladi. Ifloslangan suvda yashovchi tirik organizmlar bilan oziqlanish orqali biz ular iste'mol qilgan toksinlarni ham yutamiz va to'playmiz. Bu uzoq muddatli kasalliklar paydo bo'lishiga olib keladi.

1. Oila a'zolaringiz suvdan qanday foydalanishlarini kuzating va tahlil qiling.
2. Suvni ifloslaydigan manbalar va tozalash usullari haqida ma'lumotlar to'plang.

Bu loyiha ishi va amaliy mashg‘ulotlarni bajarish metodikasi bilan o‘qituvchilar uchun tashkil etiladigan malaka oshirish jarayonlarida tanishish mumkin. Tabiiy fanlarni o‘qitishda loyihalashtirish texnologiyalaridan tizimli foydalanish o‘quvchilarni tadqiqotchilikka, yangilik yaratishga, ixtirolar qilishga undaydi, tabiiy fanlardan olgan bilimlarini hayotda ishlatish kompetensiyalarini shakllantiradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, yangi avlod darsliklari o‘quvchilarning:

7. nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llay bilishi;
5. atrof-tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishi;
6. tadqiqotchilik va ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishi;
7. vaziyatga ijodiy va o‘ziga xos yondashishi;
8. teran va mantiqiy fikrlashi;
9. bundan tashqari, jahon andozalariga mos tarzda ta’lim olishi kabi ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” gi 2018 yil, 8 dekabrdagi 997-sonli qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kimyo va biologiya yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020 yil 12 avgustdagi PQ 4805 son qarori.

3. 2-Tabiiy fanlar darsligi, Toshkent-2021.

4. 3- Tabiiy fanlar darsligi, Toshkent- 2022.

5. 6- Tabiiy fanlar darsligi, Toshkent- 2022.

MASOFAVIY TA’LIM ELEKTRON O‘QUV-USLUBIY DABIYoTLARINI YaRATISh DASTURLAShTIRISh

Jabbarov Rustam Ravshanovich

Nizomiy nomidagi TDPU Tasviriy san’at kafedrasi dotsent v.b.

Annotatsiya. *Maqolada masofadan o‘qitishda interfaollikni ro‘yobga chiqarish masalasi masofadan o‘qitishning asosiy didaktik muammolaridan biri ekanligi izohlanib, ushbu muammoni hal qilishning bir yo‘li ustida mulohaza yuritilgan va amaliy tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *interfaollik, mone’lik, modul, differensial, porsiya, interfaol, sikl, avtonom, metodik, verbal.*

Mamlakatimiz mustaqilligining ilk yillaridan boshlab ta’lim tizimida tub islohotlar amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, umumta’lim maktablari uchun Davlat ta’lim standartlari va zamonaviy talablar asosidagi o‘quv adabiyotlarining yangi avlodlari yaratilib, takomillashtirib borilmoqda. Internet tarmog‘ida www.e-school.uz saytida ishga tushirilgan “Masofaviy ta’lim EO‘UM platformasi” ana shunday yangi avlod o‘quv adabiyotlari qatoriga kiradigan elektron resurslar majmuasini tashkil etadi[36]. Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, kasb-hunar, oliy ta’lim muassasalari uchun xoh verbal, xoh elektron darslik, o‘quv qo‘llanmalari, ma’ruza matnlari asosan o‘qitishning “sinf-dars” tizimini nazarda tutib yaratilmoqda. Ular ta’lim berish jarayonidagi asosiy axborot manbai hisoblanib, bu jarayon “bir tomonlama” xarakterga ega. Aksariyat bunday materiallarda “teskari aloqa” mexanizmi mavjud bo‘lmasligi tufayli, ular ta’lim jarayonining interfaol bo‘lishiga mone’lik qiladi. Bunday holatda interfaolllik dars jarayonida o‘quvchi va o‘qituvchining bevosita muloqatiga asoslangan holda, o‘qitishning turli usullarini (hamkorlikda o‘qitish, didaktik o‘yinlar, muammoli o‘qitish va boshkalar) qo‘llab amalga oshiriladi. Masofadan o‘qitishning yutuq va afzallik jihatlariga to‘xtalmagan holda shuni ta’kidlash joizki, masofadan o‘qitish “sinf-dars” tizimini inkor qilib, bunda o‘quvchi “sinf-dars” tizimiga asoslangan va o‘quvchi tafakkurini rivojlantirishning, uning bilimi chuqur va puxta bo‘lishining aosiy omillaridan biri bo‘lgan interfaollik va uni yuzaga chiqaruvchi sharoitdan mahrum bo‘ladi. Binobarin, fikrimizcha, masofadan o‘qitishda interfaollikni ro‘yobga chiqarish masalasi masofadan o‘qitishning asosiy didaktik muammolaridan biri bo‘lib qoladi. Shuni ta’kidlash joizki, masofaviy ta’limning asosiy o‘qitish vositalari – elektron darslik va qo‘llanmalar, kompyuter o‘qitish tizimlari, audio-video o‘quv materiallari va boshqalar hisoblanadi. Binobarin, masala, mana shu o‘qitish vositalarini yaratishda ularga interfaollikni amalga oshiradigan va ta’minlaydigan mexanizmni jo qilishga borib taqaladi. Masofadan o‘qitishda ta’lim vositalariga qo‘yiladigan talab, an’anaviy o‘qitish tizimini nazarda tutib yaratilgan o‘qitish vositalari hamda o‘quv materiallariga qo‘yiladigan umumiy didaktik talab–tamoyillarni saqlagan holda, ulardan o‘qitish usuli, o‘quvchini egallagan bilimi va malakasini nazorat qilish usullari va shakllari, materiallarning dizayni bilan farq qiladi. Masofadan o‘qitishga mo‘ljallab tuziladigan elektron darsliklar va qo‘llanmalar o‘qitishning qanday usullarini nazarda tutib yaratilgan bo‘lishi maqsadga muvofiq?

Pedagogik amaliyotda keng qo‘llab kelinayotgan dasturlashtirib o‘qitish, modullashtirib o‘qitish, muammoli o‘qitish, differensiallashgan tabaqali va loyihali o‘qitish usullarining tahlilidan masofadan o‘qitishning o‘quv adabiyotlarini (darslik, o‘quv qo‘llanma) yaratishda o‘qitishning dasturlashtirilgan va modullashtirilgan usullaridan foydalanishni nazarda tutish maqsadga muvofiq ekanligini ko‘rish mumkin. Aynan ushbu ikki usul ustida batafsilroq to‘xtalamiz.

Dasturlashtirib o‘qitishda dasturlashtirilgan o‘quv materialini o‘qitish vositalari (EHM, dasturlashtirilgan darslik, audio-video trenajyorlar va boshqalar) yordamida boshqariladigan o‘zlashtirish tushuniladi. Dasturlashtirilgan o‘quv materiali ma’lum mantiqiy ketma-ketlikda beriladigan nisbatan kichik-kichik porsiyalardan iborat o‘quv axborotlari seriyasidan tashkil topadi.

Har bir “porsiya” o‘quv materialini (axborotni) o‘zlashtirilganligi haqida kechiktirmay amalga oshiriladigan ob’ektiv nazoratning talab qilinishi dasturlashgan o‘qitishning xarakterli belgisidir. O‘quvchi tomonidan ushbu “porsiya” o‘quv materiali o‘zlashtirilganligi haqida axborot olingandan keyingina, u, navbatdagi “porsiya” o‘quv materiali bilan tanishishga qo‘yiladi. “Porsiya” material o‘zlashtirilmagan taqdirda o‘quvchi xato va kamchilikni tuzatishga qaratilgan axborot manbaiga qaytariladi.

Dasturlashtirib o‘qitishning asosini dasturlash tashkil qilib, ularda o‘rganishga mo‘ljallangan o‘quv materiallaridan tashqari, ushbu materiallarni o‘zlashtirish yo‘llari ko‘rsatiladi, shuningdek, o‘zini-o‘zi nazorat qilish imkoniyatlari ham yaratiladi.

Bunday dasturlar dasturlashtirilgan darslik yoki o‘rgatuvchi mashinalar orqali amalga oshiriladi. Birinchi holda mashinasiz dasturlashtirib o‘qitish, ikkinchisi esa mashinali dasturlashtirib o‘qitish deyiladi. Lekin, ikkala holda ham ularning didaktik asosi va amalga oshirish mexanizmi bir xil.

[36] Низомхонов С. Э. (2014). “Масофавий таълим электрон ўқув-услубий мажмуа платформаси” замонавий таълим муҳити сифатида. Современное образование (Узбекистан), (2), 31-35.

Dasturlash chiziqli va tarmoqli dasturlashga ajratiladi. Chiziqli dasturlashda o‘quvchi berilgan o‘quv materiali “porsiya”sini o‘zlashtirib, nazorat savoliga to‘g‘ri javob bergan taqdirdagina, u navbatdagi “porsiya” materialni o‘rganishga o‘tishi mumkin bo‘ladi. Bunda o‘quvchi to‘g‘ri javobni hech qanday ko‘rsatma yoki tushuntirishlarsiz o‘zi topishi yoki ifodalashi nazarda tutiladi.

Tarmoqli dasturlashda o‘quv materiali chiziqli dasturlashdagiga qaraganda ko‘proq axborotga ega “porsiya”larga ajratiladi. Har bir kadrning oxirida o‘quvchiga savol va bu savolga bittasi to‘g‘ri bo‘lgan bir qancha javoblar taqdim qilinadi. O‘quvchidan taqdim qilingan javoblardan birini tanlash talab qilinadi. O‘quvchi javobni to‘g‘risini ko‘rsatsa, u keyingi “porsiya” materialni o‘rganishga o‘tishi mumkin. Javob noto‘g‘risini ko‘rsatgan taqdirda, u, ushbu xato yoki kamchilikni tushuntiruvchi va qaralgan “porsiya”dagi to‘g‘ri javobni topishga imkon beruvchi materialni o‘rganishga yo‘naltiriladi. Bunday sikl o‘quvchi to‘g‘ri javobni topguncha davom etadi. Ta’kidlash kerakki, taqdim qilinadigan noto‘g‘ri javoblar dastur muallifi tomonidan ixtiyoriy-tasodifiy ravishda, shunchaki tuzilgan bo‘lmasdan ma’lum mantiqiy va ma’noga ega, shuningdek, o‘quvchini nimada xato qilishi mumkinligini hisobga olib tuzilishi kerak. Muhimi, bu jarayon bilan “masofaviy interfaollik” amalga oshiriladi.

Tarmoqli dasturlash har bir o‘quvchining imkoniyatlari va uning qo‘shimcha tushuntirish va ko‘rsatma berilishiga bo‘lgan talab va ehtiyojini hisobga olgan holda, o‘ziga mos bo‘lgan yo‘l bilan yangi o‘quv materialini o‘zlashtirishga olib kelish bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, o‘quvchilar o‘rganayotgan materiallarni turli individual jadallikda o‘zlashtirib boradilar. Dasturlashtirib o‘qitishdagi o‘zlashtirishning aynan mana shu individual jadalligini o‘qitishning boshqa usullarida hisobga olib bo‘lmaydi.

Modullashtirib o‘qitish usulida o‘quv dasturi **avtonom modullarga** (qismlarga) bo‘lingan bo‘ladi. O‘quv materiallari ham dasturdagi har bir modulga muvofiq ravishda avtonom modullarga (qismlarga) ajratiladi. Modullar quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

- aniq ifodalangan o‘quv-ta’limiy maqsad;
- axborot banki – o‘quv materiali;
- maqsadni amalga oshirish bo‘yicha metodik tavsiya;
- qo‘yilgan maqsadga adekvat (muvofiq) holda o‘tkaziladigan nazorat.

O‘quv predmetining umumiy hajmiga qarab modullar 10, 15, 20 va undan ko‘p soat hajmga mo‘ljallangan bo‘lishi mumkin. Endi masofadan o‘qitish uchun darslik yoki o‘quv qo‘llanma yaratishda o‘qitishning dasturlashtirilgan (mashinasiz) yoki modullashtirilgan usullaridan qaysi birini nazarda tutish yoki bu ikki usul kombinatsiyasini nazarda tutish masalasini ko‘rib chiqaylik.

Umuman olganda, agar yuqorida izohlangan dasturlashtirib o‘qitish bilan modullashtirib o‘qitish usullarini taqqoslaydigan bo‘lsak, modullashtirib o‘qitish dasturlashtirib o‘qitishning kengaytirilgan, rivojlantirilgan ko‘rinishi ekanligini anglash mumkin. Modullashtirib o‘qitishda o‘rganish uchun ajratiladigan o‘quv materiallari “porsiyasi” kattaroq va tegishli ravishda nazorat savollari yoki topshiriqlari endi bitta emas, ushbu materiallar hajmiga qarab ko‘proq bo‘lishi mumkin. Garchi, o‘kitishning modullashtirilgan usulida dasturlashtirib o‘qitishdagi “teskari aloqa” jarayoni nazarda tutilmasa ham, biz unda (modullashtirib o‘qitishda) ushbu jarayon elementlaridan foydalanish masalasini qarab chiqaylik.

Ta’kidlanganidek, modullashtirib o‘qitishda nazorat savollari yoki topshiriqlari ko‘p bo‘ladi. Ushbu savol yoki topshiriqlarni dasturlashtirib o‘qitishdagi kabi javoblaridan biri to‘g‘ri bo‘lgan test savollari ko‘rinishida tuzish va har bir savolga to‘g‘ri javobni topmagungacha navbatdagi savolni qarashga o‘tmaslik tavsiya qilinadi. Savolga to‘g‘ri javobni izlash jarayonida tarmoqli dasturlashdagi kabi “teskari aloqa” mexanizmi ishga tushadi. Oxirgi savolga to‘g‘ri javobni topish bilan modul ichidagi barcha jarayonlar tugatilgan hisoblanib, o‘quvchi navbatdagi modulni o‘rganishga o‘tishi mumkin bo‘ladi. Bayon qilingan ushbu usul o‘qitishning dasturlashtirilgan va modullashtirilgan usullari kombinatsiyasidan iborat bo‘lib, uni o‘qitishning “dasturlashtirilgan modul usuli” deb atash tavsiya etiladi. Bayon qilingan sxema asosida “dasturlashtirilgan modul usulida” o‘qitishning mashina variantini ham ishlab chiqish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, masofaviy ta’limning o‘quv adabiyotini yaratishda o‘qitishning “dasturlashtirilgan modul usulining” mashinasiz variantini nazarda tutish tavsiya qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Орчаков О.А., Калмыков А.А. Пректирование дистанционных курсов. Пособие для преподователей и методистов. // Мждународный независимый эколого-политологический университет, отделение дистанционных технологий образования. Россия. Интернет.
2. Абдуқодиров А.А. Таълим тизимида масофадан ўқитиш технологияси, моделлари ва уларнинг синфлари. // Журнал ФМИ, 2004-5, 2005-3. Тошкент.
3. Яхьяев М.С., Тожиева Ф.М. Масофадан ўқитишнинг ўқув адабиётлари қандай бўлиши керак? // Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. А.Авлоний номидаги ХТХҚТМОМИ. 2005 й. Тошкент.
4. Низомхонов С. Э. (2014). “Масофавий таълим электрон ўқув-услубий мажмуа платформаси” замонавий таълим муҳити сифатида. Современное образование (Узбекистан), (2), 31-35.
5. Muratov, X. X. (2021). Elektron ta'lim resurslari va multimediali elektron o ‘qitish vositalari orqali ta'lim muhitining rivojlanishi. *Academic research in educational sciences*, *2*(1), 1130-1136.
6. Muratov, X. X., & Yusupova, S. A. (2020). Umumiy o'rta ta'lim maktablarida dars mashg'ulotlarini autoplay media studio dasturi orqali integratsiyalash. *Academic research in educational sciences*, (3), 202-208.
7. Muratov, X. X. (2020). Tasviriy san’at fanidan mustaqil ta’limni tashkil etish va boshqarishda “ISPRING” dasturiy ta’minotining ahamiyati. *Academic Research in Educational Sciences*, (2), 73-84.

KASBIY TAYYORGARLIK JARAYONIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING DIAGNOSTIK KOMPETENTSIYASINI SHAKLLANTIRISH

Tojiboeva Gulmira Rifovna
Katta o'qituvchi Chirchiq davlat pedagogika universiteti
mirak5275@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada boshlang'ich maktabda pedagogik diagnostikaning muammoli sohasini aniqlab, uning bolalarni o'qitishning birinchi bosqichida qo'llashdagi muhim maqsadi ochib beriladi. Pedagogik diagnostikaning predmeti sifatida boshlang'ich sinf o'qituvchisi muammosiga murojaat qilinadi. Shu bilan birga, o'qituvchi diagnostik faoliyatining qiymat asoslari, o'qituvchi-diagnostika uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalar bilan bog'liq masalalar yoritiladi.

Kalit so’zlar: diagnostik kompetentsiya, nazorat, tashxis, jismoniy va aqliy rivojlanish, xususiyatlar, test-so'rov.

Pedagogik amaliyotni tahlil qilish o'qituvchining nazorat faoliyatining diagnostika faoliyatiga o'zgarishi shartli degan xulosaga kelishga imkon beradi. Agar ilmiy-texnik paradigma doirasida talabaning ishi tahlil, nazorat va baholash ob'ekti bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda gumanistik paradigma sharoitida o'qituvchi va talabaning birgalikdagi ishi, ularning umumiy faoliyati. natijasini tahlil qilish kerak.

Diagnostika, nazoratdan farqli o'laroq, jarayon bilan birga natijani ham hisobga oladi: u o'quvchining ishini o'qituvchining ishidan ajratmaydi. Talabaga ta'lim berish jarayoni uning qobiliyati, moyilligi va moyilligi bilan birga ko'rib chiqiladi, o'qituvchining batafsil jarayoni imkoniyatlar va natijalar bilan birga tahlil qilinadi. Bundan tashqari, diagnostika natijalarni usul, erishish usullari bilan bog'liq holda ko'rib chiqadi, tendentsiyalarni, mahsulotlarning dinamik shakllanishini ochib beradi.

Keling, diagnostika faoliyatining zamonaviy boshlang'ich sinf o'qituvchisi faoliyatining boshqa turlari bilan bog'liqligini uning pedagogik funktsiyalarining bir qismi sifatida ko'rib chiqaylik.

I.P. Podlasy o'qituvchining asosiy funktsiyasini ta'lim, tarbiya, rivojlanish jarayonlarini boshqarish va o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladigan boshqaruv jarayonining mohiyatini ko'rish, o'quvchilarning harakatlarini tasodifiy "maqsad" bo'yicha muvofiqlashtirish uchun ko'rib chiqadi". O'qituvchi o'quv jarayonini boshqarishda o'quvchilarning imkoniyatlariga asoslanadi: ularning tayyorgarlik darajasi, samaradorligi, o'qishga bo'lgan munosabati va boshqalar Bularning barchasini diagnostika jarayonida bilib oladi. Maktab o'quvchilarining jismoniy va aqliy rivojlanishining xususiyatlarini, ularning aqliy va axloqiy tarbiyasi darajasini, sinf va oilaviy tarbiya sharoitlarini va hokazolarni bilmasdan turib, maqsadni to'g'ri qo'yish yoki unga erishish vositalarini tanlash mumkin emas. Maqsadni belgilash va tashxis qo'yish bilan uzviy bog'liq holda prognozlash amalga oshiriladi. Bu o'qituvchining muayyan sharoitlarda o'z faoliyati natijalarini oldindan ko'ra bilish va shunga asoslanib, nima va qanday qilish kerakligini aniqlash qobiliyatida ifodalanadi. Tashxis qo'ygan va qulay prognozga tayangan holda, o'qituvchi o'quv va o'quv faoliyati loyihasini tuzishga kirishadi. Tashxis, prognoz, loyiha o'quv va o'quv faoliyati rejasini ishlab chiqish uchun asos bo'ladi. Uning kompilyatsiyasi pedagogik jarayonning tayyorgarlik bosqichini yakunlaydi.

Rejani amalga oshirish bosqichida o'qituvchi axborot, tashkiliy, baholash, nazorat va tuzatish funktsiyalarini bajaradi, yakuniy bosqichda - pedagogik diagnostikani amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan analitik funktsiya.

Pedagogik diagnostikani amalga oshirish uchun o'qituvchi o'ziga xos bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, undan foydalanish zarurligini tushunishi va pedagogik diagnostikadan kasbiy va pedagogik faoliyatning bir qismi sifatida foydalanishga barqaror turtki bo'lishi kerak.

Birinchi kurs talabalari - bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari (ikkinchi semestr oxirida) va ushbu sohada ishlayotgan o'qituvchilarning pedagogik diagnostikaga munosabatini o'rganish uchun biz tanlovni o'z ichiga olgan 7 ta savoldan iborat test anketasini tuzdik.

Test-so'rovnomaning bandlari o'z mazmunida pedagogik diagnostikaga munosabatning quyidagi jihatlarini qamrab oladi:

1) uni amalga oshirish predmetini tushunish;

2) o'qituvchining kasbiy faoliyati tarkibida uning o'rni haqidagi g'oyalar;

3) uni amalga oshirish uchun o'rnatish mavjudligi.

O'qituvchilarga 3 ta, talabalarga 9 ta savol berildi.

Respondentlarning taxminan 20 foizi (ikki guruh uchun o'rtacha) bu faoliyatni o'qituvchi uchun ixtiyoriy deb hisoblaydi.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'qituvchilarining fikriga ko'ra, o'quv jarayonida kichik yoshdagi o'quvchilarning muvaffaqiyati va o'rganishi ustidan nazoratni qo'llash etarli. Kasbiy e'tiborning boshqa ob'ektlari va ob'ektlari orasida ular oilaning maktabga yordam berish qobiliyatini o'rganish, bolalarning yomon odatlari va ular bilan bog'liq aloqalar haqida ma'lumot olish "ko'cha bilan" nomlanadi. Ular pedagogik diagnostika usullaridan foydalanishni faqat o'qituvchi maxsus ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan taqdirdagina maqsadga muvofiq deb tan oladilar, lekin uning kundalik kasbiy va pedagogik faoliyati bilan bunday vaziyatni aniqlamaydilar.

Testning ikkinchi savoli pedagogik diagnostikani amalga oshirish subyekti kim ekanligini tushunishga imkon berdi. O'qituvchilar buni, birinchi navbatda, o'quv-tarbiyaviy ishlar va o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosarlari (so'ralganlarning 50%), o'qituvchi va o'qituvchi-psixologning subyektivligi, ularning fikricha, bir xil (so'ralganlarning har biri 25%). Talabalar haligacha pedagogik diagnostika predmeti haqida aniq tasavvurga ega emaslar: respondentlarning 38,1 foizi har biri direktor o‘rinbosari va o‘qituvchi-psixologni tanlagan. Boshqa tomondan, respondentlarning 76,2 foizi bu o'qituvchining vazifalari emasligini aniq tushunadi. Biz tomonidan olib borilgan tadqiqot suhbatlari shuni ko'rsatadiki, bu holat o'qishni tugatish va kasbiy faoliyatni amalga oshirishga o'tish vaqtida juda oz o'zgaradi.

Talabalarning qolgan savolga javoblarini taqsimlash tahlili quyidagi xulosalarni shakllantirishga imkon beradi:

- talabalar diagnostika faoliyati uchun maxsus tayyorgarlik kerak emas, deb hisoblashadi, chunki amaliy ishda bu talab qilinmaydi;

- boshlang'ich sinf o'qituvchisining diagnostik tayyorgarligi o'quvchilar uchun, masalan, alohida fanlarni o'qitish metodikasi bo'yicha tayyorgarlikdan ko'ra kamroq ahamiyatga ega bo'lib tuyuladi;

- o'quvchilarning kasbiy-pedagogik faoliyatda diagnostikadan foydalanish va uning natijalarini keyingi tahlil qilish zarurligi to'g'risida xabardorlik darajasi ancha past;

- ta'lim jarayonidagi muayyan muammoning sabablarini izlash, masalan, diagnostika natijalariga ko'ra keyingi hal qilish bilan akademik muvaffaqiyatsizlik muammosi mavjud emas. Respondent talabalarning ozchiligi bunday sabablarni izlash zarur deb hisoblaydi va ko'pchilik muammoni hal qilishning asosiy yo'lini "darsda o'qimaganga ko'proq e'tibor berish", "darsdan keyin qo'shimcha ravishda u bilan shug'ullanish" zaruratida ko'radi.

- talabaning ta'lim motivatsiyasi va uning bilim qiziqishlarini yo'naltirishini talabaning o'quv faoliyati samaradorligining muhim omillari deb hisoblagan holda, ular, shunga qaramay, ushbu omillarning diagnostik ta'rifini amalga oshirish va o'qituvchini diagnostika faoliyatiga tayyorlash muhimligini qadrlamaydilar;

- o'qituvchining o'quvchilar ongida bolalarning individual psixologik xususiyatlari to'g'risidagi bilimlarining qiymati sinfda BKMni malakali o'tkazish usullarini bilish qiymatidan taxminan ikki baravar past bo'ladi, bu o'quvchilarning eskisiga yo'naltirilganligini ko'rsatadi. ta'limdagi paradigma, unda pedagogik diagnostika maqomi amalda yo'q.

Yuqorida aytilganlarning barchasi talabalar va amaliyotchi o'qituvchilarda zamonaviy o'qituvchi haqidagi g'oyalarga to'g'ri kelmaydigan, ta'lim jarayonida professionalning roli haqida biroz buzilgan g'oyalarni shakllantirgan degan xulosaga kelishga imkon beradi. Bu pedagogika universitetida pedagogik diagnostikani amalga oshirish uchun bo'lajak o'qituvchini tayyorlash muammosini hal qilish zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan manbalar:

1. Тожибоева Г. Р., Алтаева К. РОЛЬ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В СТАНОВЛЕНИИ ПРОФЕССИОНАЛИЗМА УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 3. – С. 641-646.

2. Тожибоева, Г. Р., and Р. Салахова. "Значение рефлексивной компетенции учителей начального образования." Перспективы развития образовательного инновационного кластера 1.2 (2022): 302-304.

3. Иван Павлович Подласый., Педагогика начальной школы: учебник. Владос-2008,463 стр.

4. Tojiboeva, G. R. "Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish masalalari." *Таълимни ташкил этишнинг педагогик-психологик жиҳатлари* 1.1 (2022): 186-191.

5. Tojiboeva G. R., Khojamberdieva K., Berdieva L. CREATIVE AND ORGANIZATIONAL MODEL OF PROFESSIONAL TRAINING OF A FUTURE PRIMARY TEACHER //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2023. – Т. 11. – №. 4. – С. 603-606.

CHINGIZ AYTMATOV IJODINI INTERAKTIV METODLAR ASOSIDA O'RGANISH

Tursunova Shaxzoda Toir qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi +998997482755

shaxzodatursunova76@gmail.com

Muxtarova Shahnoza

Ilmiy rahbar, Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi +998917765758

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada 9-sinf adabiyot darslarida Qirg'iziston xalq yozuvchisi Chingiz Aytmatov ijodini o'rganish va o'rgatish borasida metodik tavsiyalar beriladi.O'quvchilarda vatanga muhabbat va sadoqat, millatlararo hamdo'stlik g'oyalari adibning asarlari timsolida shakllantiriladi. Shuningdek, qardosh xalqlarning adabiyotini o'rganish jarayonida „ Muammoli vaziyat'' , „ Omadli raqam'', „

Davom ettir’’, ,, Qiziqarli savol-javob’’ metodlaridan foydalangan holda olingan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish borasida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: millatlararo hamdo’stlik, vatanga muhabbat, sadoqat, qissa, roman, adabiy asar janri, metod, malaka

АННОТАЦИЯ

В данной статье даны методические рекомендации по изучению и преподаванию творчества кыргызского народного писателя Чингиза Айтматова на уроках литературы 9 класса. Представления о любви и верности Родине, межнациональной дружбе формируются у студентов в форме произведений писателя. Кроме того, в процессе изучения литературы братских народов задумывается о применении полученных знаний с помощью методик «Проблемная ситуация», «Счастливое число», «Продолжение», «Интересный вопрос-ответ».

ANNOTATION

In this article, methodical recommendations are given for studying and teaching the work of the Kyrgyz national writer Chingiz Aitmatov in the 9th grade literature classes. The ideas of love and loyalty to the motherland and inter-ethnic friendship are formed in the students in the form of the writer's works. In addition, in the process of studying the literature of the brotherly peoples, it is thought about applying the knowledge gained using the methods of "Problem situation", "Lucky number", "Continue", "Interesting question and answer".

KIRISH

Bugungi rivojlanib borayotgan zamonda ta'lim jarayonini innovatsion uslubda tashkil qilish davrning eng asosiy talablaridan biri bo'lib qolmoqda. Tabiiyki, bu jarayon o'qituvchidan sohadagi bilimlar bilan birga ularni amaliyotda qo'llay bilish qobiliyatini talab qiladi. Olingan bilimlarni amaliyotda ko'rsatib beruvchi omil sifatida turli xil metodlarni ko'rishimiz mumkin. Ana shunday metodlarning eng samaralilari integrativ metodlar ekanligi bir necha marta amaliyotda o'z isbotini topib kelmoqda. Sababi ushbu jarayonda nafaqat o'quvchidan balki o'qituvchidan ham faollik talab qilinib, dars ,,o'qituvchi- o'quvchining jonli muloqoti" shaklida olib boriladi. Eng muhimi, integrativ metodlar o'sib kelayotgan yosh avlodga sohadagi yangi bilimlarni berish bilan birga ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirib, tanqidiy, tahliliy va qiyosiy fikrlash imkoniyatlarining oshishiga yordam beradi. Jarayonning qay tarzda amalga oshishi va o'quvchilar to'g'ri yo'nalish ola olishlari, metodlarning ta'sir ko'lami esa o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma’lumki, 9-sinf adabiyot darsligida Chingiz aytmatovning ,, Asrga tatigulik kun’’ romani berilgan. Mavzuni o’rgatish jarayonida yosh nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda turli xil qiziqarli o’yinlardan foydalanish tavsiya qilinadi. Sababi bu uslub o’quvchilarning diqqatini qaratish va ularda fanga nisbatan qiziqishning oshishiga yordam beradi. Chingiz Aytmatov asarlaridagi turli xil muammoli masalalar, holatlar,qarama-qarshiliklar esa mavzuning o’quvchilarga tushunarli bo’lishi uchun samarali metodlardan foydalanishni talab qiladi.

Chingiz Aytmatov asarlaridagi obrazlar oddiy kishilar bo’lishiga qaramay ular timsolida butun boshli jamiyatning haqiqiy a’zolari yoritib beriladi. Davriy muammolar va ijtimoiy masalalarga, inson shaxsiga e’tibor qaratib ularni o’quvchilarga tushunarli tilda bayon qilib bera olish bugungi kun o’qituvchisining eng katta vazifasidir. Ta’lim jarayonida ,, Muammoli vaziyat’’ , ,, Omadli raqam’’, ,, Davom ettir’’, ,,Qiziqarli savol-javob’’ metodlaridan foydalanish ko’zlangan natijaga erishishga yordam beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

,,Muammoli vaziyat’’ metodi. Ushbu metod o’quvchilarni to’g’ri fikrlashga va adabiy matnlarni tahlil qila olishga o’rgatadi.

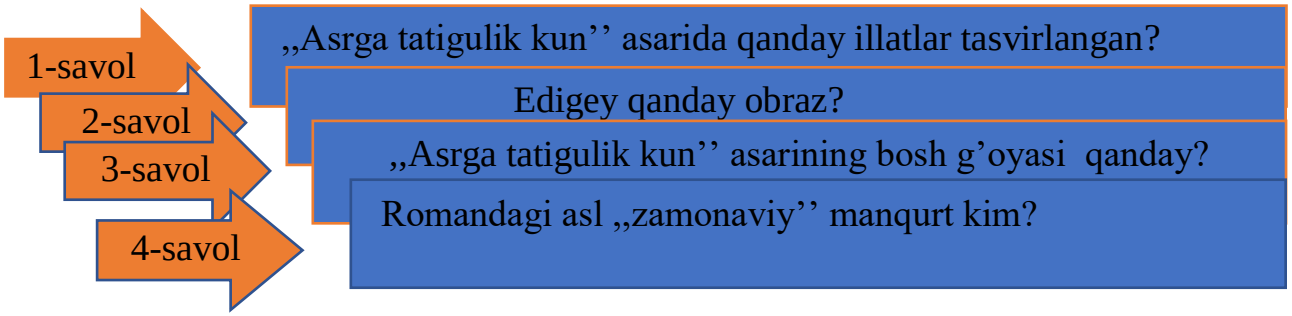

O'quvchilar topshiriqni quyidagicha bajarishlari mumkin:

1.Jahon adabiyotshunosligida keng e'tirof qilingan ushbu asar inson shaxsini tarixiy ildizlaridan,g'ururi, tili, qadrdonlari-yu qadriyatlaridan mahrum qilib qatldan ham ayanchliroq jazoga mahkum qilish ilinjidagi o'z manfaatlari yo'lida hech kimni ayamaydigan kishilardagi vahshiyona illatlar yoritib berilgan.

2. Edigey kishilar o'zligini unutayotgan bir zamonada, ota-bobolarining yodi bilan yashay olgan, ularning avlodi ekanligini, qadriyatlarini unutmagan haqiqiy qahramon, mushkul vaziyatda yordam qo'lini cho'zishdan qochmaydigan mard va ezgu kishilar timsoli.

3.Asarning bosh g'oyasi insonlarni ,eng avvalo, ularning inson ekanliklarini va o'zlarining kimligini bildiruvchi, ko'rsatib turuvchi qarashlarini, qadriyatlarini , tarixini unutmaslikka da'vat qilishdir.

4. Romanni o'qish jarayonida ma'lumotli kishilardan bo'lsa ham insoniylik tushunchasini, kishilarning tuyg'ularini, xotirasini hurmat qilishni, ota-bobolar yodini unutgan haqiqiy manqurt sifatida Sobitjonni ko'rishimiz mumkin.

„Omadli raqam'' metodi. Ushbu metodda raqamlarning orasiga adibning kasbi yoki asarlari yozilgan bo'ladi .Yanada qiziqarliroq o'tkazish maqsadida esa yozuv emas rasm ko'rinishida bo'lishi ham mumkin. O'quvchi esa birorta raqam tanlaydi va uning ortida yashiringan so'z nima haqida ekanligini topadi.

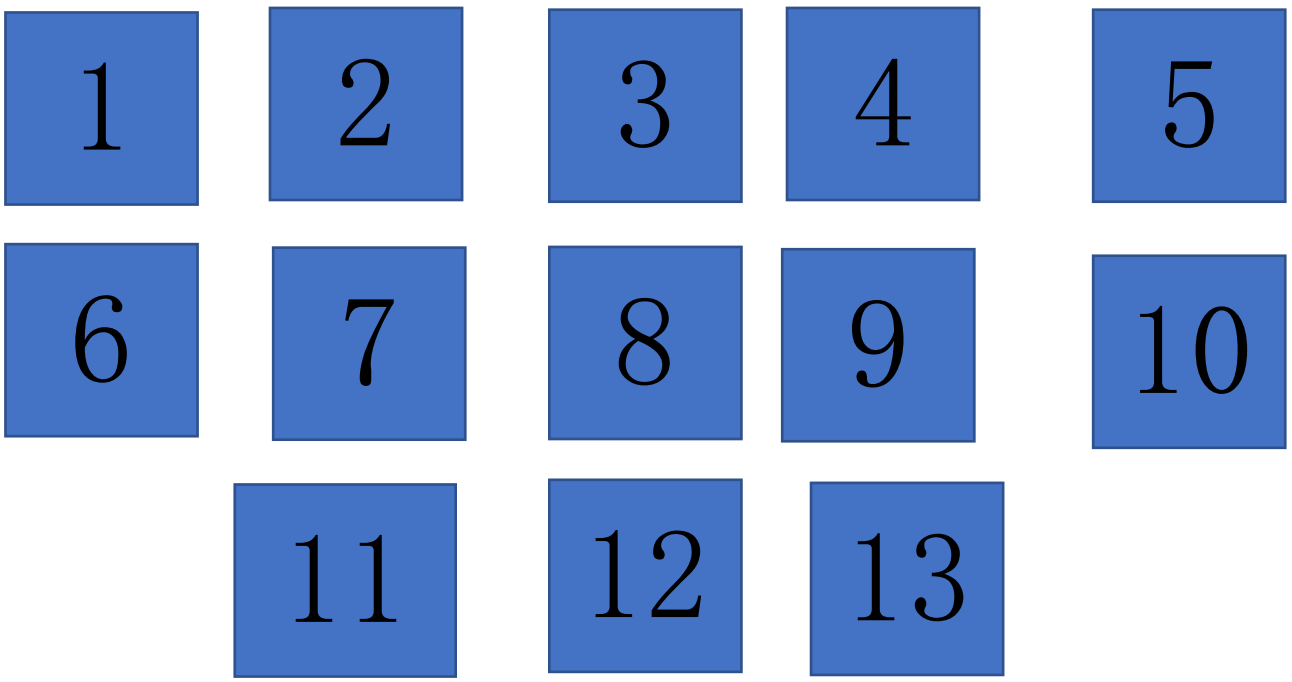

Masalan: 7 raqami tanlandi. Raqam ortidan „Jamila'' degan yozuv chiqadi. Bunda o'quvchidan talab qilinadigan narsa ziyraklik bilan ushbu so'zning nima haqida ekanligini anglab olishdir.

„Jamila’’

Chingiz Aytmatov (Qissa) Mirmuhsin(Qissa)

Bunda o’quvchi dars mavzusi hisoblangan adib Chingiz Aytmatovning asari nomini topish bilan birga uni boshqa asarlarga ham qiyoslab tahlil qiladi. Bu esa o’quvchida qiyosiy tahlil qilish qobiliyatini takomillashtirishga yordam beradi. Raqamlar orasidagi so’zlar rasmlarga yashiringan bo’lsa, javob quyidagicha tartibda bo’lishi mumkin:

Masalan 12-raqam tanlandi. Raqamning ortiga tuyalar rasmi tushirilgan bo’ladi:

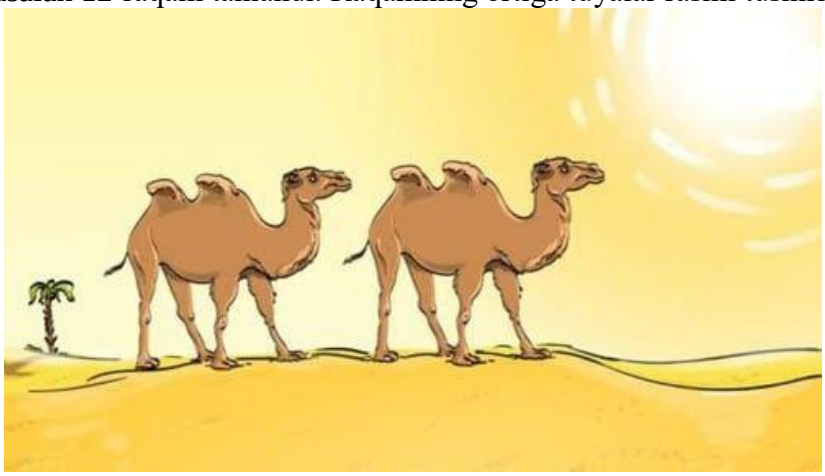

O’quvchi zukkolik bilan „Asrga tatigulik kun’’ asarini yodga oladi va asarda keltirilgan Oqmoya, Qoranor Bo’ron kabi tuyalarni eslab, tuyalarning nomlarini egalari nomlari bilan bog’lab tahlil qiladi. Ular haqida aytilgan fikrlar va ta’riflarni xotirlaydi. Bu esa o’tilgan mavzuning o’quvchi yodida „ko’z xotirasi’’ vositasida yanada yaxshiroq saqlanib qolishiga yordam beradi.

Davom ettir’’ metodi. „Davom ettir’’ nomli inovatsion metod orqali o’qituvchi o’quvchilarni hushyorlikka chaqiradi. Sinf oralab yurib istalgan o’quvchiga yuzlanib unga qarata bir jumla aytadi. O’quvchi esa shunga aloqador boshqa bir so’z yoki so’zlar birikmasi aytadi. Boshqa bir o’quvchi esa undan oldin nechta so’z aytilgan bo’lsa, barchasini ketma-ketlikda sanab, oxirida o’zi ham yangi so’z qo’shib davom ettirib boraveradi. Masalan:

O’qituvchi Chingiz Aytmatovning bir romani nomini aytib: „ Tog’lar qulaganda” desa,

1-o’quvchi: „ Kassandra tamg’asi”, „Qiyomat”

3-o’quvchi: „ Tog’lar qulaganda’’, „Kassandra tamg’asi”, „Qiyomat’’, „Asrga tatigulik kun’’

4-o’quvchi esa asarlarning ketma-ketligini „Kassandra tamg’asi”, „Qiyomat’’, „Asrga tatigulik kun’’.Yuqorida sanab o’tilgan ushbu asarlar Chingiz Aytmatovning roman janridagi asarlaridir’’,---deydi.

Ushbu metodning afzalligi shundaki, u o’quvchilarda mavzuga oid tushunchalarni „eshitish xotirasi’’ orqali yaxshi eslab qolish va uni nutqda bayon qilishni shakllantirishi bilan birga, ularda bir-birini tinglash, o’zgalarning fikrlariga hurmat bilan qarash kabi xususiyatlarni ham takomillashishiga yordam beradi. Yana bir muhim tomoni ,darsda o’zlashtirishi nisbatan sust bo’lgan o’quvchilar ajralib qolmaydi, barcha qatori ular ham faol ishtirok etishadi. Shu sababdan buni nafaqat Chingiz Aytmatovning, balki boshqa yozuvchining asarlariga nisbatan yoki shoirlarning she’rlarini yodlash jarayonida ham qo’llash mumkin. Bunda dars zerikarli emas, aksincha jonli va faol muloqot shaklida o’tadi.

„Qiziqarli savol-javob’’metodi. Bunda o’quvchilarga tarqatma material yoki ekranda test shaklidagi savollar beriladi. Odatdagi testlardan farqli va qiziqarli jihati shundaki, ushbu usulda savollar alohida qatorda ketma-ket beriladi. O’quvchilar avvaliga qaysi savol qaysi variantlarga tegishli ekanligini topishi va so’ngra to’g’ri javobni aytishlari lozim bo’ladi. Bunda doimgiga nisbatan ko’roq sezgirlik va diqqatlilik talab qilinadi. Masalan:

Quyidagi tartibda avval javoblarni beramiz:
A. Sobitjon.
B. Chingiz Aytmatov.
D. Qoranor.
E. Edigey .

T\r	Savollar:	Javob	Ball
1	Oqmoya tuyaning naslidan	D	1
2	Qiziqqonroq bo'lgani uchun uni ,,Bo'ron'' deb atashadi	E	1
3	,,O'ladigan odamning o'lgani yaxshi, ketadigan odamning ketgani yaxshi'',--- deydi	A	1
4	Bolaligida haydovchi bo'lishni orzu qilgan adib?	B	1

O'quvchi javoblar bilan tanishar ekan mantiqan fikrlaydi va qaysi javob qaysi savolga mos, to'g'ri kelishini aniqlaydi. Jarayonni yanada qiziqarliroq tashkil etish maqsadida o'qituvchi tomonidan har bir to'g'ri javobga guruhlar kesimida ball beriladi. Dars so'nggida natijalar hisoblanganda eng ko'p to'g'ri javob bergan guruh g'olib guruh deb topiladi.

XULOSA

Yuqorida aytib o'tilgan har 4 usuldan foydalangan holda darsni qiziqarli va samarali tashkil qilish mumkin. Bu jarayonni qay tartibda amalga oshirish esa har bir o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adabiyot 9-sinf uchun darslik (2019) Toshkent.
2. Tursunova,Sh.(2022) Alfons Dodening ,,So'nggi saboq'' hikoyasida ilgari surilgan g'oya va qarashlar. Science and innovation.
3. Tursunova,Sh.(2022).Abdulla Qahhorning "Bemor" hikoyasida davr muammolari.Science and innovation.
4. Tursunova,Sh.(2022).Muhammad Yusuf ijodida xalqona obrazlar tasnifi.Toshkent.
5. Tursunova,Sh.(2023).Ona tili darslarida integrativ yondashuvning ahamiyati. Samarqand.
6. Uz.m.wikipedia.org sayti

FIZIKA FANINING FANLARARO BOG'LANISHIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Nigora Almaxammatovna Egamkulova
Jizzax shahar kasb-hunar maktabi

Annotasiya. Ushbu maqolada ko'p bosqichli ta'lim tizimida fanlarning bir-biri bilan bog'lanishini, tabiiy-ilmiy bilimlarning ijtimoiy birligi asosida tabiat haqida yagona qarashni shakllantirish, shuningdek zamonaviy iqtisodiyot, sanoat, tibbiyot, ekologiya sohalari texnologiyalari bilan pedagogik texnologiyani muntazam yangilab borish zaruriyati belgilab olindi.

Kalit so'zlar: uzluksiz ta'lim tizimi, pedagogik texnologiya, fanlararo bog'lanish, o'qitish metodlari, ta'lim jarayoni, didaktik o'yin texnologiyalari, kompyuterli o'qitish texnologiyasi, muammoli ta'lim texnologiyalari, mantiqiy-mazmunli texnologiya, modulli ta'lim texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье раскрывается необходимость соединения наук друг с другом в многоуровневой системе образования, формирования единого взгляда на природу на основе социального единства естественнонаучных знаний, регулярного обновления педагогических технологий технологиями современной экономики, промышленность, медицина и экология.

Ключевые слова: система непрерывного образования, педагогическая технология, междисциплинарность, методика обучения, учебный процесс, дидактические игровые

технологии, компьютерная технология обучения, технологии проблемного обучения, логико-содержательная технология, модульные технологии обучения.

Annotation. In this article, the need to connect sciences with each other in the multi-level education system, to form a unified view of nature based on the social unity of natural-scientific knowledge, and to regularly update pedagogical technology with the technologies of modern economy, industry, medicine, and ecology.

Keywords: continuous education system, pedagogical technology, interdisciplinarity, teaching methods, educational process, didactic game technologies, computer teaching technology, problem-based learning technologies, logic-content technology, modular learning technologies.

Ma’lumki, o‘qitish qonunlari va qonuniyatlari uzluksiz ta’lim tizimining oldiga qo‘yilgan davlat va jamiyatning ijtimoiy hayotidagi ma’naviy-ma’rifiy o‘zgarishlar, ta’lim-tarbiya jarayonining maqsadi va vazifalari, fanning rivojlanish darajasiga bevosita bog‘liq holda o‘zgarib, yangilanib boradi.

O‘qitish prinsiplari avvalo muayyan davlatning ta’lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplari, uzluksiz ta’lim tizimining faoliyat ko‘rsatish prinsiplari, so‘ngra ta’lim tizimi oldidagi buyurtmalariga mos kelishi, shuningdek, jamiyatda sodir bo‘layotgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ma’naviy-ma’rifiy o‘zgarishlarni o‘zida aks ettirib yangilanib, o‘zgarib, rivojlanib, o‘zgacha ahamiyat kasb etadigan jarayondir.

Pedagogik texnologiya atamasiga har bir didakt olim o‘z nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda ta’rif bergan. Hali bu tushunchaga to‘liq va yagona ta’rif qabul qilinmagan. Ushbu ta’riflarning ichida eng maqsadga muvofig‘i YUNESKO tomonidan berilgan ta’rif sanaladi.

Pedagogik texnologiya – o‘qitish shakllarini optimallashtirish maqsadida o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida inson salohiyati va texnik resurslarni qo‘llash, ularning o‘zaro ta’sirini aniqlashga imkon beradigan tizimli metodlar majmuasidir.

Bu yerda, inson salohiyati deyilganda, o‘qituvchining pedagogik va o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyati, texnik resurslar deganda o‘qitish metodlari va vositalari nazarda tutilmoqda.

Bizning nazarimizda, pedagogik texnologiya – ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida o‘qitish va bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘qituvchining pedagogik va o‘quvchining o‘quv-bilish faoliyatini uyg‘un ravishda tashkil etish, mazkur faoliyatni faollashtirish maqsadida, samarali o‘qitish metodlari, vositalari va shakllarini qo‘llash, ularning o‘zaro ta’sirini aniqlashga imkon beradigan tizimlar majmuasidir.

Pedagogik texnologiyalarning uchta darajasi mavjuddir:

Umumiy metodik daraja. Umumiy pedagogik (umumdidaktik, umumtarbiyaviy) darajada pedagogik texnologiyaning umumiy qonuniyatlari, konsepsual asoslari, o‘qituvchi va o‘quvchining bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarishning o‘ziga xos xususiyatlari ishlab chiqiladi.

Xususiy metodik darajada muayyan bir o‘quv fani, kursni o‘qitish jarayonining maqsadi va vazifalarini amalga oshirish maqsadida ta’lim mazmunini o‘quvchilar ongiga singdirishda foydalaniladigan o‘qitish metodlari, vositalari va shakllarining majmuasi tushuniladi.

Lokal (modul) darajada ta’lim-tarbiya jarayonining ma’lum bir qismida mazkur qismning xususiy didaktik va tarbiyaviy maqsadini hal etishga qaratilgan texnologiya tushuniladi.

Pedagogik texnologiyalarning yuqorida qayd etilgan uchta darajasi bir-birini to‘ldiradi va taqozo etadi.

Bugungi kunda o‘quv materiallarini loyihalashda ta’lim texnologiyalarining muammoli, kompyuterli, modulli, mantiqiy-mazmunli, hamkorlikda o‘qitish, shuningdek, o‘yin texnologiyalari keng qo‘llanilmoqda.

1. Didaktik mazmunga ega bo‘lgan o‘yin texnologiyalari. Fizika darslarida didaktik o‘yin texnologiyalaridan foydalanish dars samaradorligini oshirishga imkon beradi Ma’lumki, o‘quvchilarning bilish faoliyati o‘yin faoliyati bilan uyg‘unlashgan darslar didaktik o‘yinli darslar deyiladi. Didaktik o‘yinli darslarning syujetli-rolli, ijodiy, ishbilarmonlar, konferensiyalar va o‘yin mashqlar kabi turlari bor. Ushbu texnologiya yordamida fizika ta’lim jarayonini loyihalash mazmunida o‘quv materiallari o‘quvchilar ongiga o‘yin faoliyati asosida singdiriladi. Shuningdek,

o‘quv materiallarini o‘zlashtirish natijalari ham turli o‘yinlar vositasida nazorat qilinadi (chunonchi, rangli kartochkalar, videotopishmoqlar, “O‘zing nomla”, “Zinama-zina va hokazolar).

2. Kompyuterli o‘qitish texnologiyasi. O‘quv materiallarini loyihalashda mazkur texnologiyadan quyidagicha foydalanish mumkin: a) o‘quv materialini qulay va ko‘rgazmali tarzda tuzish (masalan, o‘quvchi tasavvur qilishi qiyin bo‘lgan hodisa, jarayonlarni kompyuter vositasida ta’minlash); b) shakllantirilgan bilim, ko‘nikma va malakalarni amaliyotda qo‘llash; c) o‘quvchilar tomonidan o‘quv materialining o‘zlashtirishini tekshirish va baholash; d) repetitorlik.

3. Muammoli ta’lim texnologiyalari. Ushbu texnologiyalar yordamida o‘quv materialini o‘quvchiga etkazish muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish asosida amalga oshiriladi. O‘qituvchi o‘quv materiallarini muammoli texnologiya asosida loyihalashtirishda material mazmunini ifodalovchi savollar zanjirini tuzish va ularni mantiqiy ketma-ketlikda o‘quvchilar e’tiboriga havola etish, ularni javoblar topishga undash asosida o‘quvchilarning o‘quv faolligini oshirishga erishadi. Bunda o‘quvchilar o‘quv materiali mazmunini tashkil etgan asosiy tushuncha va g‘oyalar mohiyatini mantiqiy fikrlash vositasida egallab boradilar. Muammoli ta’lim texnologiyalarining «Aqliy hujum», «Ilmiy munozara» metodlaridan fizikani o‘qitishda keng foydalaniladi.

4. Mantiqiy-mazmunli texnologiya. Mazkur texnologiya o‘quv materiallarning tizimli, mantiqiy-evristik, karkasli (sinchli) loyihalash tamoyillari, va shuningdek, muayyan elementlarining triada (uchlik) tarkiblarini modellarda mujassamlashtiradi. Ushbu texnologiyaga muvofiq tashkil etilgan pedagogik faoliyat o‘quv materiallarini tizimlilik asosida sinchli modellarda ifodalash va o‘quv materialining yagona modelda ifodalashga yo‘naltiriladi.

5. Modulli ta’lim texnologiyalaridan fizikani o‘qitishda foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Modulli ta’lim texnologiyasining o‘ziga xos xususiyati darsda o‘rganiladigan mavzu mantiqiy tugallangan fikrli modullarga ajratiladi va modul dasturi tuziladi. Modul dasturi bu o‘quvchining mazkur darsda o‘quv-bilish faoliyatini boshqarish dasturi bo‘lib, u modul dasturining didaktik maqsadi, o‘quvchilarning bajarishi lozim bo‘lgan o‘quv topshiriqlari, topshiriqlarni bajarish yuzasidan ko‘rsatmalarni o‘z ichiga oladi.

Fizika darslarida pedagogik texnologiya jarayoni

O‘qituvchi		O‘quvchi
↕		↕
Tushuntirish, masalalar yechish, rahbarlik qilish orqali bilim berish, fikrlashga o‘rgatish		Tushunish, o‘zlashtirish orqali mustaqil bilim olish, fikrlashni o‘rganish
↓		↓
So‘zlash, laboratoriya ishlarini ko‘rsatish, topshiriqlar berish, nazorat qilish.		Diqqatni jamlash, tinglash, laboratoriya ishlarini kuzatish, topshiriqlarni bajarish

O‘qituvchi darsning boshlanishida o‘tilgan darsni takrorli muammoli vaziyatni vujudga keltirish uchun savollardan foydalanishning va o‘rganiladigan mavzuning mazmuni, o‘quvchilar tayyorgarligi, bilim darajasini hisobga olib dars o‘tishning usulini tanlaydi.

Fizika o‘qitishda o‘quv materialini boshqa fanlar bilan bog‘langan holda o‘qitishda quyidagilarga e’tibor berish lozimligini ko‘rsatadi:

- tanlanadigan materiallar o‘quvchilarning yosh xususiyatlari va bilimlariga mos bo‘lishiga;
- hodisalarni o‘rganishda o‘quvchilarning atom tuzilishi va yadro haqidagi bilimlari chuqurlashib, kengayib borishiga;
- fanlar taraqqiyotiga;
- didaktik prinsiplarga;

- hodisalarni tushuntirishda fanlararo bog‘lanishdan kengroq foydalanishga;
- o‘quvchilarni olgan bilimlarini amalda tadbiq etilishi bilan tanishtirishga.

Fanlararo bog‘lanishdan foydalanib o‘qitishda o‘quvchilarning bilimlarining muntazam takomillasha borishini ta’minlaydigan materiallar mazmuni va hajmini aniqlash muhim pedagogik ahamiyatga ega. Bu masalani ish jarayonida ikki yo‘nalishda hal etish mumkin:

1. Fanlarning bog‘lanishida o‘rganilishini ta’minlaydigan materiallarni tanlash.

2. Bir fan tushuncha, qonunlari asosida boshqa kurslarni bog‘lab o‘rganilishini ta’minlaydigan materiallarni aniqlash.

Fanlarning o‘zaro bog‘lanishining yuqorida aniqlangan hollaridan o‘qitish jarayonida foydalanish darsliklarning g‘oyaviy bog‘lanishini ifodalaydi. Bunday g‘oyaviy bog‘lanish fanlarni o‘qitish samaradorligini oshiradi.

Fanlararo bog‘lanish muammosi o‘qitish jarayonida muhim ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lib, u ma’lum maqsadlarni nazarda tutadi.

1. Pedagogik aspekt – o‘quvchilarga sistematik bilimlar berishni, ularni ongli, chuqur o‘zlashtirishlarini, fikrlash qobiliyatining rivojlanishini ta’minlaydi.

2. Metodologik aspekt – tabiat haqidagi umumiy tushunchalarni ifodalaydi. Barcha tabiiy-ilmiy bilimlar yig‘indisi dialektik birlik asosida shakllantiriladi. Tasavvur qilishni bunday tashkil qilish o‘quvchilarning aqliy faoliyatini har tomonlama rivojlantiradi va ilmiy dunyoqarashini shakllantiradi.

3. Politexnik aspekt – olingan bilim va malakalar asosida o‘z faoliyatida eng muhim masalalarni hal qilishga o‘rgatadi. O‘quvchilar xalq xo‘jaligidagi texnik, ekonomik masalalar bilan tanishtirib boriladi. Bu esa o‘quvchilarni rasionalizatorlik, konstruktorlik va yangi texnikalar bilan tanishtirib borishni taqozo qiladi.

4. Amaliy aspekt – o‘quv predmetlari g‘oyasi va mazmunining mosligini, o‘rganiladigan tushunchalarning bir xilda talqin qilinishini, materiallarning vaqt jihatdan mos kelishini ko‘zda tutadi. Fanlararo bog‘lanishning bu aspektlari tadqiqotni har tomonlama olib borishni talab qiladi.

Fizikani o‘rganishda ham boshqa fanlarni o‘rganishdagi kabi o‘quvchilarning boshqa fanlardan olgan bilimlariga asoslangan holda darsni o‘qitish bu tabiiy. Shundan so‘ng fizika kursini matematika, astronomiya, kimyo va boshqa fanlar bilan bog‘liqligi konkret misollar orqali ko‘rib chiqilsa o‘quvchilarda to‘liq tasavvur hosil bo‘ladi.

Fanlararo bog‘lanishdan foydalanib, darsni an’anaviy va zamonaviy o‘tish amalda ko‘plab ko‘rilgan.

Fizika darsliklarida har bir mavzudan keyin fanlararo bog‘lanishga ko‘rsatma berilgan. Bu o‘qituvchiga shu berilgan mavzuni o‘rganishda o‘quvchilarning boshqa fanlardagi qaysi bilimlardan foydalanishi mumkinligini aniqlashga yordam berishi uchun qilingan. Bu ko‘rsatmalarning bajarilishi majburiy va juda foydali, chunki fanlarni o‘rganishni sistemalashtirishga imkon beradi. Ammo, ko‘rsatmalarni amalga oshirishda o‘qituvchi ma’lum qiyinchiliklarga duch keladi. Asosiy qiyinchilik shundan iboratki, o‘qituvchi darsga tayyorlanish uchun qo‘shimcha vaqt sarflashi - boshqa fanlar bo‘yicha darsliklar bilan tanishishi, ularni o‘quvchilarga eslatishi, ularning javoblarini to‘g‘riligini baholashi kerak. Ammo faqat shu yo‘l - fizika o‘qituvchisining maxsus tayyorlanishi - fanlararo bogl’anishni amalga oshirish vazifasini bajarishi uchun asosiy hisoblanadi; o‘qituvchining mehnati ko‘p jihatdan o‘zini oqlaydi, chunki fanlararo bog‘lanish fizika o‘qitishning samaradorligini ancha ko‘paytiradi, fanga qiziqishni oshiradi.

Ikkinchi umumiy tavsiya bu - bir maktabning o‘zida turli fan o‘qituvchilar orasidagi bog‘lanishni kuchaytirishdir. Matematika, ximiya, geografiya o‘qituvchilari imkoniyati boricha o‘quvchilar bilan birgalikda o‘z fanlari bo‘yicha fizikadan o‘rganiladigan mavzuga tegishli materiallarni takrorlashi juda maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Darslikning asosiy masalalari bo‘yicha umumlashtiruvchi darslar tashkil etish mumkin, buni tabiatning asosiy qonunlari haqidagi bilimlarni umumlashtirishda bajarish juda muhimdir.

Fizika o‘qituvchisining vazifasi - fanlararo mazmunli materialdan shunday foydalanish kerakki, qaytarishga kam vaqt sarflab, fizikaning asosiy materialini har tomonlama o‘zlashtirishga yordam berishdan iboratligini tushunishi kerak.

Bir xil holatlarda o‘quvchilar tomonidan ilgari olingan bilimlarni dars oldidan umumlashtirish foydali va shu bilimlarga tayanib yangi mavzuni o‘rganishni boshlashi mumkin, masalan, tabiatshunoslikni, geografiyani o‘rganishdan olingan og‘irlik kuchining ko‘rinishlari haqidagi bilimlarini VII sinflarda og‘irlik kuchi tushunchasini o‘rganish oldidan umumlashtiradi. Boshqa xollarda bu mavzuni o‘rgangandan keyin bajarish mumkin. Masalan, «Modda tuzilishi haqida boshlang‘ich ma’lumotlar» (IX sinf) mavzusini o‘rganish asosida ilgari tabiatshunoslikda (tabiatda suvning aylanishi, qattiq jism, gaz va suyuqliklarning xossalari va boshqalar) geografiya va biologiyada (hayvonlarning nafas olishi, o‘simliklarda bo‘ladigan jarayonlar, havzalarning kislorod bilan to‘yinishi va boshqalar) umumlashtiruvchi xarakterdagi uy inshoni o‘tkazish tajribadan o‘tkazilmoqda. Masalan, «Ishqalanish kuchlari» mavzusida insho. Bunda o‘quvchilarga fizikadan qisqacha ishqalanish kuchlari to‘g‘risida ularga nimalar ma’lumligini yozish, keyin esa ishqalanish kuchlari haqida boshqa fanlardan o‘z bilimlarini fizik bilimlar asosida bayon etish taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.V.Pyorishkin, V.G.Razumovskiy, V.A.Fabrikant tahriri ostida. O‘rta maktabda fizika o‘qitish metodikasi asoslari. Toshkent, O‘qituvchi, 1990.

2. P.Habibullaev, A.Boydedaev, A.Bahromov. Fizika. (Mexanika). 6-sinf uchun darslik. “O‘zbekiston milliy enSiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2005.

3. S.Ro‘ziboev, E.Turgiqulov. Maktabda atom va yadro fizikasini ximiya bilan bog‘lab o‘qitish. Toshkent, O‘qituvchi, 1989.

4. A.T.Glazunov, I.I.Nurminskiy, A.A.Pinskiy. O‘rta maktabda fizika o‘qitish metodikasi. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1996.

5. B.M.Mirzahmedov, N.B.G‘ofurov, F.F.Toshmuhamedov. Fizika o‘qitish metodikasi kursidan o‘quv eksperimenti. Toshkent, “O‘qituvchi”, 1990.

GEOMETRIYA FANINI O‘QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI VA SAMARADORLIGI

Xoltosheva Farog‘at Karimovna

Jizzax viloyat Sh.Rashidov tuman 29-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi oliy toifali matematika fani o‘qituvchisi

“Ta’lim to’g’risida” gi Qonunda uzluksiz ta’lim tizimi o’quv muassasalari o’quv jarayoniga ilg’or shakllari va yangi pedogik texnologiyalarni kompyuter va axborot texnologiyalari vositalarini joriy etish bugungi kunning asosiy masalalaridan biri deb qayd etilgan.

Ushbu vazifalarning muvofaqqiyatli hal etilishi ko’p jihatdan o’qituvchiga, uning ilg’or pedagogik hamda axborot texnologiyalarini ta’lim jarayonida qo’llay olish mahoratiga bog’liq. Shunday ekan, akademik liseylarda o’quvchilarga geometriya kursini ilg’or-pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

O’quv jarayoniga kompyuter texnologiyalarini qo’llash va ular asosidagi multimedia vositaslaridan foydalanish pedagogik va psixologik nuqtai nazardan katta ahamiyatga ega bo’lib, quyidagi muhim natijaga olib keladi.

– o’quv-tarbiya jarayoni faollashtiriladi, jadallashtiriladi, ta’lim samaradorligi oshadi;

– o’quv materialining turli shaklda (ovoz, matn, vidio, grafika, animasiya yordamida) uzatilishi o’quvchining diqqatini tortadi;

– yuqori darajadagi ko’rgazmalilik esa o’quvchida o’rganilayotgan fanga nisbatan katta qiziqish uyg’otadi;

– o’rganilgan o’quv materialining uzoq muddat xotirada saqlanishini ta’minlaydi;

– tabaqalashtirilgan ta’limga o’tish uchun zamin hozirlaydi;

– o’quvchi mashg’ulot davomida passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga, o’qituvchi bilan baravar muloqat olib boradigan hamkorga aylanadi;

– o’quvchilarda mustaqil ta’lim olish imkoniyatlari ko’payadi va mustaqil ta’lim olish ko’nikmalari rivojlanadi;

– o’qituvchi tomonidan bajariladigan ko’pgina tashkiliy ishlar kompyuter orqali amalga oshiriladi;

– vaqt tanqisligi muammosi keskin kamayadi;

– kompyuter o’quvchining bilim darajasini nazorat qiladi va baholaydi. O’quv faoliyati murakkab tuzilishga ega bo’lsa, ular bir necha tarkibiy qismlardan tashkil topadi.

1. O’quv vazifalari.
2. O’quv harakatlari.
3. O’z-o’zini nazorat qilish va baholash harakatlari.

Bugungi kunda o’quvchilar bilimiga bir qancha talablar qo’yiladi.

1. O’quvchilar bilimi sistemali bo’lishi.
2. O’quvchilar bilimi tushunarli, ma’lum ma’noga ega bo’lmog’i lozim.
3. O’quvchilar bilimi chuqur va har tomonlama bo’lmog’i lozim.
4. O’quvchilar bilimi hayot tajribalari bilan bog’langan bo’lishi lozim.

O’qish jarayonida o’zlashtirish katta ahamiyatiga ega. Bilimlar, sezgilar, xotira, idrok, tafakkur kabi psixologik jarayonlar orqali o’zlashtiriladi. O’quv materialini o’zlashtirish, materialni idrok qilishdan boshlanadi. Bu esa kompyuter texnologiyalarini qo’llash va ular asosidagi multimedia vositaslaridan foydalanish, kuzatish orqali amalga oshiriladi.

O’quv jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning o’ziga xos salbiy jihatlari ham mavjud. Birinchidan kompyuter oldida uzoq vaqt o’tirish sog’liqqa zarar yetkazadi, ikkinchidan o’quvchida yozuv ko’nikmalari rivojlanmaydi, uchinchidan esa o’quvchining o’qituvchi va tengqurlari bilan muloqati cheklanadi. Mana shu kamchiliklarni nazarda tutgan holda o’qituvchi kompyuter texnologiyasi imkoniyatlaridan oqilona foydalan olishi zarur. Shu bilan birgalikda fanlarni o’qitishning an’anaviy metodikasining boy tajribalaridan foydalanib mashg’ulotlarni yangi pedogogik va axborot texnologiyalarini uyg’unlashtirib qo’llagan holda olib borish lozim. Shunga ko’ra, ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiya asosida tashkil qilishda qo’llaniladigan pedagogik usullar o’quvchilarning darsda va sinfdan tashqari materiallarni ketma-ketlik asosida o’zlashtirish imkonini yaratadi. O’qitishning usullari o’quv maqsadlari, mazmuni, fanning xususiyati va o’quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda belgilanadi va o’quv shakli, vositalari ham o’qitish usullarini tanlab olishga ta’sir ko’rsatadi.

Birinchi toifadagi usullar *“An’anaviy usullar”* deb atalib, o’quvchilarga bilimlarni “Yetkazib berish” tamoyiliga asoslanadi.

Ikkinchi toifadagi usullar *“Noan’anaviy” yoki “Interaktiv”* usullar deb nomlanib, bilim oluvchilarni bilim egallashlarida “Faollashtirish” tamoyiliga suyanadi.

Uchinchi toifadagi usullar *“Ilg’or yoki zamonaviy usullar”* deyilib, ta’lim – tarbiya jarayonini “Jadallashtirish va samaradorligini oshirish” tamoyilidan kelib chiqadi.

Bu uch toifadagi usullar tarixan tarkib topib, vaqt o’tishi bilan biri-biridan takomillashib, o’z davrining talabiga javob berib kelmoqda.

“Yetkazib berish” tamoyiliga asoslanadigan “An’anaviy usullar” agarda, bo’lajak mutaxassisning va o’qitiladigan fanning xususiyatidan kelib chiqqan holda hamda qo’llaniladigan o’rni to’g’ri tanlanilsa bugungi kunda ham ularning ahamiyati beqiyosdir.

Tadqiqot davomida akademik lisey o’quvchilarning geometrik tayyorgarligini ta’minlashda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish hisobiga bartaraf etish mumkin bo’lgan muammolar va qiyinchiliklar quyidagilardan iborat ekanligi aniqlandi:

1) ko’pgina o’quvchilar geometriya sohasidagi zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda kompyuter va axborot texnologiyalari vositalarining o’rni va rolini yaxshi tasavvur eta olmaydi;

2) o’quvchilarning geometrik tayyorgarligini ta’minlashning mavjud metodik tizimi ularning fazoviy tasavvurlarini yetarli darajada rivojlantirishga yo’naltrilmagan;

3) ko’pgina o’quvchilar geometrik qurilmalar va ularning ko’rgazmali – obrazli ifodalari o’rtasidagi bog’liqlikni formal ko’rinishda tasavvur etadi;

4) ma’lumki, geometriya kursining muhim vazifalaridan biri o’quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishdan iborat, ammo fan o’qituvchisi hamma vaqt ham geometriya kursini o’qitishni bu muhim tomoniga e’tborini qaratish imkoniga ega bo’lavermaydi. Shaxsiy

kompyuterlar yordamida tasdiqlarni mexanik tarzda isbotlash metodlari bu bo'shliqlarni qisman to'ldirish imkonini beradi;

5) ma'lumki, o'quv jarayonini tashkil etishda o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan geometrik bilimlarni tizimlashtirish va strukturalash katta rol o'ynaydi, chunki, ular faqat nazariy materiallarnigina o'rganishda muhim bo'lmasdan balki, geometrik masalalarni yechishda ham muhimdir. Bunday vaqtda kompyuterlardan foydalanishning oddiy shakli bu bilimlar bazasini yaratish va undan foydalanish metodikasini ishlab chiqishdan iborat;

6) ko'pgina o'quvchilarda geometriyani o'rganish jarayonida kompyuterlardan bilish vositasi sifatida foydalanish ko'nikmasi mavjud emas.

Metodik tizim - deganda biz komponentalari o'qish maqsadi, mazmuni, metodlari, shakl va vositalaridan iborat bo'lgan pedagogik tuzilma tushuniladi. Metodik tizimda o'qitish vositalari o'qitishning maqsad va mazmuniga bo'ysinadi hamda o'qitish shakl va metodlariga mos keladi. Shuning uchun ham ko'p hollarda unga metodik tizimni yaratishning ikkinchi darajali komponenta sifatida qaraladi. Ammo, o'quv jarayonida kompyuter va kompyuter texnologiyalarining paydo bo'lishi bilan shu vaqtga qadar ta'minlanishi qiyin bo'lgan didaktik maqsadlarni amalga oshirishga keng imkoniyatlar yaratildi.

Bu esa o'z navbatida metodik tizim komponentlari orasida o'qitish vositalari ayniqsa, elektron o'quv adabiyotlar rolini keskin oshirdi.

1. Elektron o'quv adabiyotlarda ko'rgazmalilik bosma o'quv adabiyotlarga nisbatan yuqoriroq. Elektron o'quv adabiyotlar ko'rgazmalilik, ularni yaratishda animasiyalar, tovushni kuzatishlar, giper jo'natishlar, videolavhalar va boshqa multimediali texnologiyalardan foydalanish bilan ta'minlanadi.

2. Elektron o'quv adabiyoti sinov topshiriqlari va testlarning ko'p variantliligi, ko'p darajaliligi hamda xilma – xilligini ta'minlaydi. Elektron o'quv adabiyot barcha topshiriq va testlarni interfaol hamda ta'lim beruvchiga tartibli berilishga imkoniyat yaratadi. Noaniq javob paytida tushuntirishlar va izohlar orqali aniq javob berishga erishish mumkin.

3. Elektron o'quv adabiyotini yaratish va tarqatishda bosmaxona ishlari bajarilmaydi. Elektron o'quv adabiyotlar o'zining tuzilishi bo'yicha ochiq tizim bo'lib, ularni ishlatish jarayonida to'ldirish va takomillashtirish mumkin.

4. Elektron o'quv adabiyotning ta'lim oluvchilar bilan yaqinlashuvi bosma ko'rinishdagi darsliklardan ko'ra yuqoriroq. Elektron o'quv adabiyotga talab oshganda, uning nusxasi sonini osongina ko'paytirish mumkin yoki tarmoq bo'yicha jo'natish mumkin.

Yuqorida qayd etilganlarni e'tiborga olgan akademik liseylarda o'qitiladigan geometriya kursi bo'yicha elektron o'quv qo'llanma yaratish ustida tadqiqot olib borildi.

O'tkazilgan izlanishlar natijasida elektron darslik quyidagi xossalarga ega bo'lishi kerakligi aniqlandi:

– o'quv mashg'ulotlarining sifatli o'tkazilishini ta'minlash;

– yangi bilimlarni hosil qilish va o'quvchilarning o'z-o'zini baholash imkoniyatlarini yaratish;

– ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni o'zaro yaqinlashtirish;

– axborotli ta'lim zahiralari rivojlanishining uyg'unli tasnifga ega bo'lishi;

– matnli va boshqa axborotli materiallar yangilangan (gipermatnlar) va illyustrasiyalangan (multimedia vositalari, rasmlar, jadvallar, diagrammalar va boshqalar) bo'lishi kerak;

– elektron darslik matnli ma'lumotnomaga aylanmasligi kerak.

Elektron o'quv qo'llanmalar - didaktikaning yuqorida qayd etilgan tamoyillarini o'quv jarayoniga ishonchli joriy qilish imkonini beruvchi, samarali o'qitish vositasi hisoblanadi.

Elektron o'quv qo'llanma yaratish texnologiyasi yetarlicha mehnat hajmiga ega bo'lib, quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Elektron darslikni yaratishning maqsad va vazifalarini aniqlash.
2. Elektron darslik tuzilmasini ishlab chiqish.
3. Darslikning bo'lim (modul)lar va mavzular buyicha mazmunini ishlab chiqish.
4. Elektron darslikning alohida sahnalarini tayyorlash.

5. Dasturlashtirish.
6. Sinovdan o’tkazish.
7. Elektron darslik mazmunini sinov natijalari bo’yicha takomillashtirish.
8. Foydalanish uchun uslubiy qo’llanma tayyorlash.

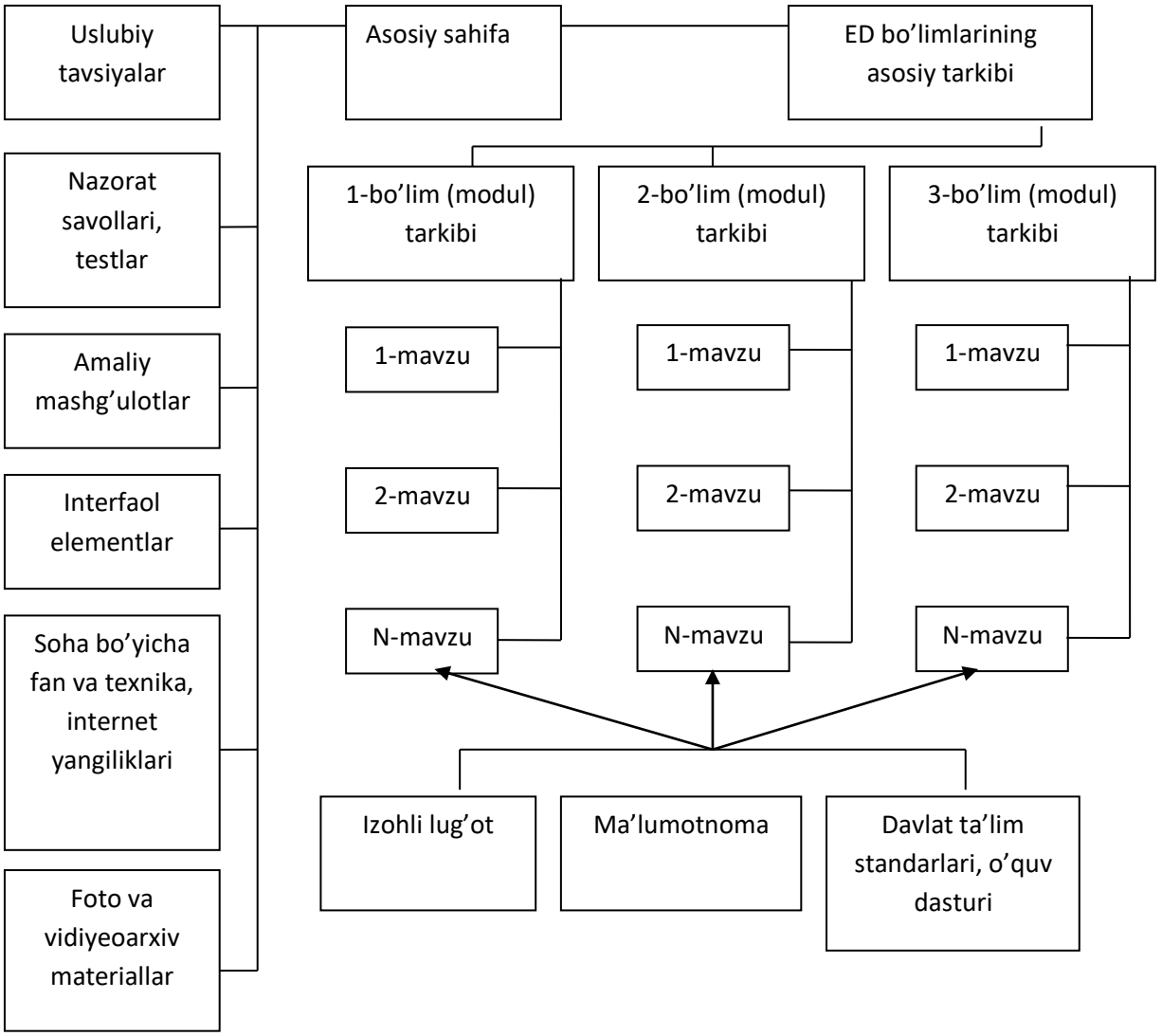

Elektron darslik tuzilmasi

Hozirgi kunda ta’lim jarayonıda jadal suratlar bılan oʾsıb borayotgan innovatsion va axborot texnologiyalaridan foydalanib, ta’limning samaradorligini ko’tarishga bo’lgan qiziqish, e’tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar qo’llanilgan mashg’ulotlar bilimlarni o’zlari qidirib topishlariga, mustaqil o’rganib, tahlil qilishlariga, hatto xulosalarni ham o’zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. Bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo’naltiruvchilik vazifasini bajaradi. - pedagogik texnologiyalar o’quv-tarbiya jarayoniga tizimli faoliyat yondashuvini keng joriy etish imkoniyatini beradi.

- pedagogik texnologiya o’qituvchini ta’lim-tarbiya jarayonining maqsadlaridan boshlab, tashxis tizimini tuzish va bu jarayon kechishini nazorat qilishgacha bo’lgan texnologik zanjirni oldindan loyihalashtirib olishga undaydi.

- pedagogik texnologiya yangi vositalar va axborot usullarini qo’llashga asoslangani sababli, ularning qo’llanilishi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” talablarini amalga oshirishni ta’minlaydi.

Tajribalar shuni ko’rsatadiki ta’limda eng mos pedagogik texnologiyani qo’llash orqali bilim ko’nikma va malakalari mustahkam bo’lishiga erishilmoqda. Xulosa qilib aytganda axborot

texnologiyalaridan fodalanib akademik liseylarda geometriya kursini o'qitishning sifatini oshirmoqchi bo'lsak, ta'limning maqsadini chuqur tahlil qilgan holda eng to'g'ri, qulay va samarali pedagogik texnologiyalardan foydalanishimiz maqsadga erishish yo'llaridan sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hamidov, J. A. "Technology of creation and application of modern didactic means of teaching in the training of future teachers of vocational education." Ped. fan. doct. diss. avtoref Toshkent (2017).
2. Khamidov, J. A. "Main Components of information Culture in Professional Teacher education in Informatization of Society." Eastern European Scientific Journal 1 (2016): 103-107.
3. Sh.A.Egamkulov L.A.Egamkulov. Pedagogical basis of using the electronic educational application in the learning process. A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal. June-2020. Research for Revolution. ISSN № 2581-4230. Impact Factor-5.785
4. Sh.A.Egamkulov. J.Mardonqulov. Elektron va multimediali resurslar asosida o'quv jarayonini tashkil qilish. Jizzax politexnika instituti. "Xotin-qizlarning fan, ta'lim, madaniyat va inovasion texnologiyalarni rivojlantirish sohasidagi yutuqlari" mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. 2019-yil 17-18-may
5. Sh.A.Egamkulov. Pedagogical and psychological basics of using electronic literature in the learning process. "Internotional Journal for Innovative Engineering and Management Research. A Peer Revieved Open Access International Jurnal. ISSN 2456-5083. Impact Factor 7.011. Vol-09, Issue-11 Nov-2020. www.ijiemr.org

ПРОБЛЕМА ДНЯ.

Нишанов Шавкат Турабович

Заведующий кафедрой методики преподавания языков Джизакского областного национального центра обучения педагогов новым методикам

В практике работы в образовательных учреждениях насущная проблема дня – воспитание социально активной личности, способной брать на себя ответственность за самостоятельно принятые решения. Для слушателей национального центра обучения педагогов новым методикам обязательными стали требования готовности к ориентации в насыщенной информационными потоками жизни, к непрерывному самообучению. В связи с внедрением новых и современных методов в обучении преподавателей школ, особенно учителей русского языка, возникает необходимость коммуникативной направленности преподавания русского языка, большего внимания анализу текстов различных стилей и типов речи, целенаправленному развитию монологической и диалогической речи будущих учителей РКИ, формированию умения рассуждать на предложенную тему самостоятельно. И дело тут не только в программах, учебниках или пособиях. Дело в подходе к обучению. Надо, чтобы, начиная урок, учитель спрашивал себя не только чему, но и как учить, зачем учить.

В связи с этим особое значение имеет использование и совершенствование методик образовательного процесса на базе новых и современных методов обучения и что является нормой сегодняшнего дня. Особенно это касается сферы обучения учителей русского языка на основе модульного обучения, где взаимодействие с учителем на уроках не может быть эффективным без самостоятельного усвоения учащимися необходимой информации. На уроках должна постоянно звучать живая речь и поэтому, на данном этапе обучения, ДО или ZOOM платформа являются не эффективным и тогда будет актуально использование – офлайн обучение на базе различных современных методов, опирающихся на живую речь, как одного из современных методов преподавания русского языка для будущих учителей школ. Таким образом, можно использовать аудирование при модульное обучении в оффлайн режиме. Устойчивыми умения аудирования могут стать, если учащийся самостоятельно их совершенствует во внеурочное время. Этому могут способствовать средства информационно-коммуникативных технологий, которые позволяют слышать речь носителей

русского языка, видеть учебную информацию посредством компьютера, обеспечивать незамедлительную обратную связь между учеником и обучающим средством, а также организовывать учебную деятельность в индивидуальном темпе и контролировать результаты усвоения на основе модульного обучения.

Проблемы аудирования широко освещаются в научной и методической литературе. Психологи, лингвисты и методисты признают это метод как самый сложный вид речевой деятельности, следовательно, и работа по формированию навыка воспринимать речь на слух требует кропотливых усилий. В этом плане привлекает внимание подход зарубежных психологов и методистов к изучению данного современного метода, в основе которого лежит сопоставление механизмов аудирования у носителей и изучающих новый язык. Ребенок сразу становится слушателем, только родившись, но спустя уже месяцы он начинает говорить, а читать и писать он научится лишь через несколько лет. Это значит, что аудитивные навыки первичны и лежат в основе формирования всех остальных речевых навыков и умений.

Основу аудитивной информации составляют параллельно действующие психологические процессы – восприятие на уровне слова, предложения, диалога, и понимание, результат смысловой переработки аудиоинформации, порождает коммуникативное намерение учащегося, логику мысли. Психолингвистики отмечают, что аудирование основанное на модульном обучении с использованием различных методов или технологии в офлайн режиме, является более продуктивным нежелии в онлайн, который предназначенный для формирования и совершенствования иноязычных речевых умений будущих учителей РКИ.

INNOVATIVE TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Nishanov Sh.T.
Head of the Chair of Language Teaching Methods.

Annotation: This article reveals some innovative ideas and activities that are sure to help and motivate teachers to reinvent their teaching methods and make their classes more interesting and fun for students.

Key words: innovative ideas, interactive method, storyboard teaching, brainstorming, creativity, effective tools, creative teaching.

Nowadays, everyone knows that we live in the age where technology is highly developed and is changing day by day. And today for us, educators, the biggest challenge is capturing each student's attention and convey ideas and activities effectively enough in order to create a lasting impression. As a teacher to deal with this challenge effectively we should implement some innovative ways and ideas that make the classroom experience much more enjoyable and lovable for our students. We must encourage our students to be active members of our class, thinking on their own, using their own brain and resulting in long term memory. By doing this we improve not only the students' knowledge, but we will increase their interest, strength, knowledge, team spirit and freedom as well. In this article I will talk about some innovative and interactive ideas as well as activities that are sure to help teachers reinvent their teaching methods. They maintain to make their classes more interesting and fun for learners. These innovative ideas encourage educators to use different types of warm-up activities like brainstorming, storyboard teaching, audio and video tools, role play and various structures, work together as a team, as well as creative teaching. By using them in classes we bring aspects of creativity into our classes, encourage various ideas, give our students the freedom to explore and they are sure to excite young minds and capture their interest [2]. As Hernan Avila stated, there is a need to be aware of innovative and powerful strategies for the improvement of learning a foreign language in an academic setting. In order to be fully prepared and confident in the classroom, teachers should look for what is suitable in their particular educational context. Educators should consider potential and creative teaching options to overcome students' learning

challenges such as their lack of interest and attention in the subject [1]. Teachers take on a role of authority in the eyes of the students, which greatly influences pupils' learning process (Burns & Richards, 2009). It is important for teachers to give students a sense of what to expect in the course while making the class fun, entertaining, and beneficial for the learners [3]. Throughout this article, I intend to provide helpful strategies, which teachers may rely on to use in the classroom where they will be teaching. In order to solve problems and have innovative activities to reach out to students, instructor has to be creative. In this article, I will talk about the use of innovative ideas for teaching, encourage them to give more dedication towards the lesson material and lesson planning as well as highlight the sufficient effects of them in the classes. We will get acquainted and also reinvent some interactive teaching tools and interactive/ innovative teaching ideas.

Let's state out some of the ideas which are very useful and necessary in the 21st century. Creative teaching is one of the leading strategies in teaching as it maintains to identify students' creative abilities and encourage them to make creative ideas and contributions. So, include and use different playful games or forms of visual exercises that will excite young minds and capture their interest. We have to think of ways to develop learners' creative ideas, encourage different ideas, and give them freedom to explore [2]. Brainstorming, a useful tool to develop creative solutions to a problem, is a lateral thinking process by which students are asked to develop ideas or thoughts that may seem crazy or shocking at first. Brainstorming sessions are a great way to get the creative juices flowing. When you have multiple brains focusing on one single idea, you are sure to get numerous ideas and will also involve everyone into the classroom. Brainstorming can help define an issue, diagnose a problem, or possible solutions and resistance to proposed solutions. You can go for simple brainstorming or joined brainstorming. Educators should always implement and incorporate audio-visual materials to supplement textbooks during the lesson and session in order to enhance learning resources by showing real life scenarios, explaining concepts, observing social groups, and acting as triggers for discussion. These can be models, filmstrips, movies, pictures or other mind mapping and brain mapping tools. Such tools help their imagination thrive and develop and these methods will not only develop their ability to listen but will also help them understand the concepts better. Real-world learning and using authentic materials in the classroom is another very useful strategy, as relating and demonstrating through real-life situations will make materials easy to understand and easy to learn. It will spark their interest and get children excited and involved. They will make teaching moments fresh, and enrich classroom learning. Working together as a team is another useful tool which increases collaboration and allows brainstorming. As a result, more ideas are developed and productivity improves. Two or more people are always better than one for solving problems, finishing off difficult tasks and increasing creativity. The benefits of teamwork include increased efficiency, the ability to focus different minds on the same problem and mutual support. It maintains collaborations and introduces innovative teaching methods. As Rudyard Kipling said, "If history were taught in the form of stories, it would never be forgotten." Storyboarding is a great way to teach any subject which requires step-by-step memorization or visualization of highly conceptual ideas. Being EFL teachers we can also encourage use of storyboards of communication and let the students tell a story in pictures. Storyboarding can be compared to spreading students' thoughts out on a wall as they work on a project or solve a problem. Storyboards can help with planning ideas, communications and organization. This method allows students to see the interconnections, how one idea relates to another, and how pieces come together. Once the ideas flow, students become immersed in the problem and tag-team off other ideas [4]. We, teachers must welcome new ideas, as an open-minded attitude can help us in innovating new teaching methods. Though we might claim to be open-minded, it's human nature to resist change. So, let's evaluate ourselves and ensure us try out new ideas in the classroom. Referring to books on creativity is another brilliant idea in teaching. In order to be a good teacher, to be a creative teacher, we need to do some research on creative ideas and techniques, for this there are a lot of books on creativity. The real task and demand of today's education is not to entertain students but engage them and our charge is to provide meaningful and powerful engagement which leads to success. We educators shouldn't be afraid of experimenting and reflecting on their teaching.

We have to try welcome out new ideas, adapt new ideas, stop on time and evaluate the experience when done, they must always learn from successes and your mistakes and also make this a regular part of their teaching. We, teachers must make creativity part of our daily routine and look at everything we do with critical way, practice our creativity, be involved in brain- training activities.

References

1. Avila H.A., 2015. Creativity in the English class: Activities to promote EFL learning. HOW, 22 (2), 91-103
2. English Teaching Forum. Volume № 1, 2011.
3. Knapen Ruben, 2018. 20 Interactive teaching activities in interactive classroom.
4. The Internet TESL Journal, Vol. V. № 5. May, 1999. http://iteslj.org/

ЎЗБЕКИСТОН ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА КЛАСТЕР ШАРОИТИДА “ИҚТИСОДИЙ БИЛИМ АСОСЛАРИ” ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ ХУСУСИДА

Расулов Акбаржон Номозович
Чирчиқ давлат педагогика университети
Мактаб менежменти кафедраси мудири п.ф.ф.д.(PhD).

Аннотация: Мақолада Кластер шароитида “Иқтисодий билим асослари” фанини ўқитишнинг афзалликлари тўғрисида фикр юритилиб, баркамол шахсни тарбиялашнинг самарали фойдаланиш механизмларини такомиллаштириш ҳақида таклиф ва тавсиялар берилган.

Аннотация: В статье рассматриваются преимущества преподавания предмета «Базы экономических знаний» в условиях кластера, предложения и рекомендации по совершенствованию механизмов эффективного использования воспитания всесторонне развитой личности.

Annotation: The article discusses the advantages of teaching the subject "Economic Knowledge Bases" in a cluster, suggestions and recommendations for improving the mechanisms for the effective use of educating a comprehensively developed personality.

Таянч сўз ва иборалар: Ижтимоий-иқтисодий янгиланиш, ишлаб-чиқариш, глобаллашув, инновация ахборот коммуникация технология, педагогик таълим кластери, таҳлилий-статистик, қиёсий-таққослаш, моделлаштириш, инсон ресурсларининг интеграциялашуви, таълим-тарбия, педагогик жараён, кластер усулида тарбиялаш.

Ключевые слова и фразы: Социально-экономическое обновление, производство, глобализация, инновации, информационно-коммуникационные технологии, педагогический образовательный кластер, аналитико-статистический, сравнительно-сопоставительный, моделирование, интеграция человеческих ресурсов, образование и обучение, педагогический процесс, кластерное образование.

Key words and phrases: Socio-economic renewal, production, globalization, innovations, information and communication technologies, pedagogical educational cluster, analytical-statistical, comparative-comparative, modeling, integration of human resources, education and training, pedagogical process, cluster education.

Бугунги кунда Янги Ўзбекистон шароитида педагогик таълим кластерининг субъектлари сифатида педагогик таълим кластери муассасаларнинг таълимий, илмий, услубий фаолиятининг сифатини оширишга хизмат қиладиган барча давлат ва нодавлат ташкилотларини педагогик таълим кластерининг компонентлари деб тушуниш мумкин. Кластер модели ҳар бири алоҳида фаолият олиб бораётган субъектларни умумий мақсад атрофида бирлаштиради ва айни пайтда, ҳар бир субъект умумий мақсаддан келиб чиққан ҳолда, хусусий манфаатдорликда иш юритади. Кластер модели субъектлари бир-бирини қўллаб-қувватлайди ва назорат қилади, ҳар бири алоҳида кластернинг маънавий ва интеллектуал майдонини яратади, ўзаро ижтимоий таъсири ҳамда аҳамиятини кенгайтиради. Шунингдек, педагогик таълим кластери субъектлари қуйидаги стратегияларга асосланади:

ҳудуд нуқтаи-назаридан географик стратегияга;

ишлаб чиқариш ва академик илм-фан билан муносабатига кўра лотераль стратегияга;

таълим ва тарбия технологияларидаги яқинлик нуқтаи-назаридан технологик стратегияга;

умумий мақсад атрофида бирлашиш нуқтаи назаридан фокусли стратегияга;

ҳамкорликни қандай ташкил қилиш ва ривожлантириш нуқтаи назаридан сифат стратегияларга асосланади.

Субъектларнинг бир пайтнинг ўзида бир нечта стратегик фаолият олиб бориши ва унинг фокусини кластернинг ҳам умумий, ҳам хусусий мақсадларига тўғрилаш анчайин мураккаб жараён ҳисобланади. Аммо бу мураккабликни илмий ва амалий нуқтаи назардан ҳал қилиш кластерлаштириш жараёнининг асосий шарти ҳисобланади. Кластер доирасида бир нечта субъектларни ўзаро интегратцялаш мураккаб, кўп тармоқли илмий-амалий жараёндир.

Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда, таълим кластери ўзбек педагогикасида инноватция бўлиб, ўзида нафақат таълим турлари ўртасидаги, балки фан, таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги интегратцялашув жараёнларини, шунингдек, таълимни бошқариш, таълим воситалари ва шакллари билан боғлиқ соҳаларни ҳам қамраб олади.

Илмий адабиётларда кластер таркибига кирувчи субъектлар ўзлари ишлаб чиқарувчи маҳсулотларнинг, ахборот ва билимларнинг хусусиятларига кўра алоқаларнинг шакли, ўзаро ҳамкорликнинг тузилиши, иштирокчилар фаолиятининг хусусияти, пайдо бўлиш табиати, асосий ресурснинг хили, кафилланганлик даражаси ва географик таркибий қисмнинг мавжудлиги бўйича таснифланади.

Мамлакатимизда таълим сиёсатининг тамойилларидан ва мавжуд шарт-шароитдан келиб чиққан ҳолда педагогик таълим кластерининг қуйидаги тамойилларини таклиф қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

- табиий алоқадорлик: кластер субъектлари ўртасидаги ҳамкорлик, алоқадорлик масаласининг табиийлиги, яъни боғлиқлик масаласининг ҳудудий, соҳавий ёки вазифавий жиҳатдан объективлиги.

- узвийлик ва узлуксизлик, кластер субъектларининг ўзаро боғлиқликда занжир ҳосил қилиши, занжирни ҳосил қилувчи ҳар бир бўғин ўзининг аниқ вазифаларига эга эканлиги, узлуксизлик занжирида бўшлиқларга йўл қўйилмаслигидир.

- изчиллик, кластер субъектларининг вертикал ягона чизиқда жойлашуви, бунда қуйидан юқорига, оддийдан мураккабга қараб босқичма-босқич ҳаракатланиш тенденциясига амал қилинишидир.

- ворисийлик, кластернинг авлодлар алмашинувидаги роли, тьюторлик фаолияти, педагогик таълимни кластерлаштириш натижасида субъектларнинг малакали педагог ходимларга бўлган эҳтиёжининг мунтазам қондирилишига эришишдир.

- замонавийлик, соҳага оид замонавий илм-фан ютуқларини тизимга жорий қилиш, илғор хорижий тажрибаларни ўзлаштириш, ахборот-коммуникатця технологияларидан оқилона фойдаланишдир.

- йўналтирилганлик, кластер доирасида амалга оширилаётган ҳар бир фаолият турининг аниқ мақсадга йўналтирилганлиги, кутилаётган натижаларни олдиндан чамалаш ва баҳолаш имкониятининг мавжудлигидир.

- мақсаднинг умумийлиги, кластер субъектларининг хусусий мақсадларидан ташқари глобал аспектдаги ягона мақсад атрофида бирлашувидир.

- манфаатларнинг хусусийлиги, педагогик таълим кластери моделида ҳар бир субъектининг ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий жиҳатдан манфаатдор бўлишидир.

- ўзаро назорат, кластер модели доирасида бирлашган таълим субъектларининг ўзаро ягона тизимни ҳосил қилиши ва бу тизимнинг нуқсонсиз ишлашидан ҳар бир субъектнинг манфаатдор эканлиги, маълум субъектда йўл қўйилган хато ёки камчилик бошқа субъектларнинг фаолият самарадорлигига таъсир кўрсатиши, субъектлар фаолиятини ўзаро баҳолаш тизимининг йўлга қўйилишидир.

Умумий ўрта-таълим мактаб уқувчилари таълим жараёнида бир-бири билан ҳамкорлик қилишида улар бир-бирини ўқитишга конуний равишда қизиқиш билан ишлашлари мумкин. Лекин хамкорлик биринчи даражага чиққан пайтда кооператив мотиватsія рақобатчисига нисбатан таълим жараёнида анча самарали бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Тошкент : Ўзбекистон, 2016. - 45 б.

2. Шодмонов Ш.Ш., Ғофуров У.В. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. -Т.: "Иқтисод-молия", 2010. -528 бет.

3. Ўлмасов А., Вахобов А.В. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик. -Т.: "Иқтисод-молия", 2014. -384 бет.

4. А.М.Суяров ва К.М.Хуррамов “Молия тизими ва молиявий сиёсатда пул кредит тизими, банклар ва уларнинг бозор иктисодиётидаги роли” “Science and education” scientific jurnal ISSN 2181-0842 VOLUME 2, SPECIAL ISSUE 1 MAY 2021 229-237 betlar

5. А.М.Суяров ва Р.Мусурмонов “Таълим муассасалари рахбарларининг маънавий қиёфаси, маданияти ва унга қўйилган талаблар хусусида” “MUG‘ALLIM XƏM UZLIKSIZ BILIMLENDIRIU” 2022 yil №6/2 37-43 betlar

PRAGMATIKA TUSHUNCHASINING TARJIMADAGI TALQINI .

Eshtayeva Dildora Kakharovna

Teacher of the National Center for Training Pedagogues in New Methodsin Jizzakh Province.

Abstract : To translate is to change something expressed using specific language tools . It means to express it fully according to the original through the means of language.Different reasons for translation and ways to preserve their original meanings.Pragmatic,Lingvistic pragmatic,positive effective,negative effective,netral,communicative effective.

Pragmatika tilshunoslikning nisbatan yangidan shakllangan, insonning nutq faoliyatini o‘rganishga, bunday faoliyatning maqsadi, mazmuni, bunday maqsad va mazmunning og‘zaki va yozma matnda verbal va noverbal ifodalanish vositalarini, ularning nutq aktidagi o‘rnini, kommunikativ ta’sirini, so‘zlovchi va tinglovchi nutqidagi turlicha munosabatlarni lisoniy belgilarda ifodalanishini o‘rganuvchi fan tarmog‘idir. Lisoniy belgilarning o‘ziga xos xususiyatlari haqidagi nazariyalar allaqachonlardan beri mavjud bo‘lsa-da, lisoniy hodisalarni o‘rganishga pragmatik yondashuv XX asrning 70-yillaridan boshlab intensiv rivojlana boshladi va bugungi kungacha ilmiy munozaralarga sabab bo‘lmoqda.

Pragmatika til belgilarining nutqdagi harakatini o‘rganuvchi tilshunoslikning tadqiqot doirasidir. Lingvistik pragmatika aniq shaklga ega emas. Uning tarkibiga so‘zlovchi va tinglovchiga, ularning nutq jarayonidagi o‘zaro munosabatiga bog‘liq masalalar majmui kiradi.Gapiruvchi shaxsning tinglovchi diqqat-e’tiborini tortish, ularga kommunikativ ta’sir qilish, qiziqtirib qo‘yish, fikrini jalb qilish yoki aksincha chalg‘itish, hayajonga solish, to‘lqinlashtirish, ishontirish yoki aldashga urinishida so‘zning, so‘z birikmasining ekspressiv-emotsional-baholovchi konnotativ ma’nosini, ya’ni pragmatik ma’nosini tadqiq qilish ehtiyoji vujudga keldi.Tarjima bu qayta yaratish san’ati, yuksak badiiy ijoddir, ijod bo‘lganda ham tarjima muallifidan izlanish, mehnat, sabr-toqat talab qiladigan, turli xil materiallar ustida mashaqqatli ish olib borishni talab qiladigan ijoddir . Insoniyat faoliyatining murakkab shakli bo‘lmish tarjima - bir tilda yaratilgan nutqiy ifodani (matnni), uning shakl va mazmun birligini saqlagan holda, o‘zga til vositalari asosida qayta yaratishdan iborat ijodiy jarayondir. Demak, asliyat mansub bo‘lgan til vositalari yordamida yaratilgan nutqiy ifoda tarjima tili qonuniyatlari asosida vujudga keltirilgan shunday ifoda bilan almashtiriladi. SHu yo‘l bilan asliyat va tarjima tillari matnlarining mazmuniy-uslubiy adekvatligi yuzaga keltiriladi.

Tarjimaning bosh xossasi uning so‘z san’ati ekanligidadir. So‘zning fikrni ifodalash xususiyati, ta’sir quvvatiga ega ekanligi tarjimani san’at darajasida tadbiq etish imkonini beradi. Tarjima qilish – muayyan til vositalari yordamida ifoda etilgan narsani boshqa til vositalari orqali asli bilan to‘la mos ifodalash demakdir.

Tarjima qilish jarayonida ikki holat ro‘y beradi, ya’ni birinchidan, tarjima qilish uchun o‘girilayotgan narsani tushunish, anglash va talqin qilish kerak. Bu hodisa ona tilida ro‘y beradi. Ikkinchidan, asar o‘girilayotgan tilda muvofiq ifoda vositalari, ya’ni so‘z, so‘z birikmasi, grammatik formalarni topish lozim. So‘zlovchi biror nutq yaratar ekan, u o‘zining bu faoliyati bilan qabul qiluvchiga (tinglovchi) qandaydir axborotni etkazishni, kechmishlarini bayon etishni,atrofimizda kechayotgan yangiliklarni etkazishni nazarda tutadi. Bu orqali so‘zlovchi retseptorga ma’lum ta’sir ham o‘tkazadi. Shuning uchun ham kishi biror badiiy asarni o‘qiganda, biror yangilikeshitganda xursand yoki xafa bo‘ladi, kuladi yoki yig‘laydi, quvnoq yoki ma’yus tortib qoladi. Hatto kuyda ham pragmatika bor. Bularning barini keltirib o‘tishdan maqsad nima? Bundan asosiy maqsad pragmatika insonlarning ongiga, sezgilariga,kayfiyatiga ta’sirini ko‘rsatishini aytib o‘tishdir.Birgina pragmatikaning o‘ziga shuncha vazifa yuklangan ekan, uni tarjimada ifoda etmaslik bu asliyatni qayta yaratish emas, balki uni yo‘qqa chiqarish demakdir.Agar biz biror mavzu yuzasidan qilinayotgan ma’ruzani tinglasak-da, ammo uning mazmuniga tushunmasak, bu ma’ruza biz uchun qiziqlik darajasini yo‘qotadi va biz undan zerika boshlaymiz. Xuddi shunday, agar tarjimada pragmatika bo‘lmasa, biz uni tushuna olmaymiz va notiq nutqiga noto‘g‘ri baho berib uning nutqiga, fikrlariga qiziqmay qo‘yamiz. Demakki, pragmatikaning ahamiyati nafaqat tarjimada, balki asliyatda ham juda muhimdir.

Til birliklarining uslubiy bo‘yoq kasb etish xususiyati turli tillarda uslubiy va pragmatik jihatlardan o‘zaro mos kelishi yoki mos kelmasligi mumkin. Tillarning bunday xususiyati leksik vositalarni tanlash to‘g‘risida qaror qabul qilish imkonini beradi. Tarjimaning bunday tahlili mazkur sohadagi tasavvur va qarashlarni boyitadi.Badiiy adabiyotlarda pragmatikaning birinchi vazifasi kitobxonga estetik ta’sir ko‘rsatishdir. Agar asliyatdagi pragmatik ta’sir tarjimada mavjud bo‘lmasa, u kitobxonda hech qanday reaksiya uyg‘ota olmasa, demak, asliyatning pragmatic xususiyati qayta yaratilmagan va bunday tarjima hech qanday qiymatga ega emas. Amaliy tarjimaning pragmatik maqsadi tinglovchiga ko‘zda tutilgan kommunikativ ta’sir ko‘rsatish bilan belgilanadi. Tarjimada qayta tiklanadigan kommunikativ effekt asliyatning asosiy vazifasining qayta tiklanishidir. Badiiy asarning kitobxonga ta’sir kuchi matnning syujeti, mazmuni, badiiy qimmati, o‘ziga ko‘plab kitobxonlarni jalb qila olishi bilan belgilanadi. Bunday badiiy matn tarjimasining pragmatik vazifasi tarjima tili matnida ham asliyatdagidek, kitobxonga badiiy-estetik ta’sir ko‘rsata oladigan matn yarata olishdir.

Ma’lumki, ilmiy-texnik matnlarning asosiy vazifasi ta’sir o‘tkazish emas, balki axborotni etkazishdir. Bu o‘rinda bunday matn tarjimasining ham bosh vazifasi xuddi shunday bo‘ladi va tarjimada pragmatikaning roli asliyatdagi axborotni to‘g‘ri va aniq etkazish hisoblanadi. Ba’zan shunday holatlar ham kuzatiladiki, tarjimada zarur bo‘lgan ilmiy-texnikaviy axborot undan mutaxassislar foydalanishi uchun asliyatdagiga nisbatan yanada tushunarliroq, aniqroq shakllarda bayon qilingan bo‘lishi mumkin. Bunday hollarda tarjima asosiy pragmatik maqsadni asliyatdan ko‘ra yaxshiroq amalga oshirgan bo‘ladi. Bir so‘z bilan aytganda, pragmatik xususiyatlarning tarjimadagi ahamiyati va roli juda muhimdir. Shu bois tarjimonlardan asliyatning pragmatik xususiyatlarini to‘g‘ri va haqqoniy yoritish talab etiladi. Yuqoridagilarni umumiy qilib aytadigan bo‘lsak, tarjimada pragmatikaning roli va ahamiyati quyidagilardan iborat. Birinchidan, o‘zga tilda yozilgan matn mazmunini tushuntirish; Ikkinchidan, retseptorga ta’sir o‘tkazish; bu ham o‘z navbatida quyidagilarga bo‘linishi mumkin:

a)Ijobiy ta’sir
b)Salbiy ta’sir
c)Neytral

Uchinchidan, ma’lum axborotni to‘g‘ri etkazish;

To‘rtinchidan, madaniy tafovutlarni ta’riflash va ularni o‘rganish. J. Layonz pragmatikaning predmetini aniqlash va unga ta’rif berishga harakat qilib shunday deydi: «Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axborotni xuddi so‘zlovchi istaganidek qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo‘llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarning shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug‘ullanadi deyish demakdir» Kommunikativ tarjimaning asliyatdagi ma’lumotning ijtimoiy-madaniy konteksti, tarjima matnini o‘quvchiga moslashtirish va aniqlashtirishga tayyorligi Leypsix maktabining pragmatik elementlar ta’rifiga mos keladi. Ammo Nyumark bu munosabatni inkor etadi va uning qisman to‘g‘ri ekanligini aytadi va Pirs va Morris ta’riflaganidek pragmatika asosan etkazuvchi va qabul qiluvchilar bilan shug‘ullansa,kommunikativ tarjima esa e’tiborni faqat qabul qiluvchiga va, odatda, til konteksti va madaniy tafovutlarga qaratadi, – deb munozara yuritadi. Bunda asosiy hal qiluvchi narsa so‘zlovchi va suhbatdosh o‘rtasida istalgan aloqani o‘rnatishda fikr bilan mos ravishda qo‘llaniladigan kontekst va madaniy tafovutd Pragmatika esa faqatgina madaniy tafovutni ta’riflabgina qolmay, balki uni o‘rganadi ham. Shu narsani yodda tutish lozimki, pragmatika tarjima bilan almashtirib bo‘lmaydigan sohadir. Ammo ularni bir-biridan mutlaqo ajratib ham bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi”, T.: Xalq so‘zi, 2020, 25. 01. 19-son.
2. Mirziyoyev Sh.M. “Adabiyot, san’at va madaniyat yashasa, millat va xalq, butun insoniyat bezavol yashaydi”, T.: Xalq so‘zi, 2018, 07.08.
3. Mirziyoyev Sh.M. “Farzandlari sog‘lom yurtning kelajagi buyukdir”, - T.: Xalq so‘zi, 2017, 05.01
4. Mirziyoyev Sh.M. “O‘zbekistonda kadrlar yetishmaydi (Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisida qilgan inauguratsion nutqi”, - T.: Xalq so‘zi, 2016,17.12
5.O’zbekiston Respublikasining Prezidenti Karimov I.A.ning2012-yil 10-dekabr PQ-1875 sonli “Chet tillarni o’rganish tizimini yanada takomillashtirish chora –tadbirlari to’g’risida”gi qarori.
6. Abdullayeva G.G. Sinxron tarjima-murakkab kognitiv jaraynlar majmui//Chet tillarni o‘qitishda kommunikativ yondashuv: til, tafakkur, madaniyat. Buxoro. BuxDU. 2016. 138-139 b.
7. Abdullayeva G.G. Sinxron tarjima-tarjimaning bir turi sifatida//Tafakkur va talqin. Buxoro. BuxDU. 2016. 32-33 b.
8. Axmedova S.R .Ta’lim va tarbiya jarayonlari uzviyligining samaradorligi //Science and Education -2021.T.2 -№9.-C.365-373.
9.Axmedova S.R. (2021) Chet tilini o’rgatish va undagi metodlarning ahamiyati.*Science and Education* ,2(12),1076-1080.
10.Eshtayeva D.K//Science and education ISSN 2181 -0842,Volume 3 ,ISSUE1. Mavzu:”Tarjimada pragmatika tushumchasi va tarjimashunoslikda pragmatikaning o’rni “.(1340-45 b)
11 Eshtayeva D.K //Science and education ISSN 2181-0842 ,Volume 3,ISSUE 12.”Study of the concept of pragmatics and its interpretation intranslation” (705b).
13Akhmedova S.R (2022) Ega shaklida ifodalangan murakkab tuzilishli
ilovali elementlarning tahlilini o’rganish.Science andEducation ,3(4),1963-1966.
14.Axmedova ,S.R.(2021).Ilova elementlarining strukturaviy tahlilini o’rganish.Science and Education,2(12),1076-1080.

TARJIMA JARAYONIDA PRAGMATIK TAMOYILLAR MOSLASHUVI.

Eshtayeva Dildora Kaxarovna

Tilshunoslar “pragmatika” tushunchasini quyidagicha tavsiflaydilar: “Pragmatika tilshunoslik va semiotikaning bir qismi bo‘lib, kontekstning mazmunga hissa qo‘shish yo‘llarini o‘rganadi. Pragmatika nutq aktlari nazariyasi, nutqiy implikatsiya, o‘zaro aloqada gapirish va falsafa, sotsiologiya, tilshunosik va antropologiyada til xulqiga boshqa yondashuvlarni qamrab

oladi. SHu jihatdan pragmatika til foydalanuvchilari zohiriy noaniqlikni qanday bartaraf eta olishlarini izohlaydi, chunki ma’no har bir aytilgan jumlaning uslubi, joyi, o‘rni va vaqti kabilarga tayanadi”.

Pragmatikaning umumiy tamoyillari G.Leech, S.Levinson, N.D.Arutyunova, E.E.Paducheva, I.P.Susov va boshqalarning tadqiqotlarida atroflicha yoritildi. Bu o‘rinda pragmatikaga berilgan tasniflarning turli-tumanligini, ammo ularning barchasi Ch. Morris tomonidan aniqlangan “lisoniy belgining asosiy xususiyatlaridan biri – gapiruvchi va tinglovchi munosabatlarini ifodalashdir”, - degan umumiy konsepsiyaga asoslangan .

Tillararo kommunikatsiyani amalga oshirish jarayonida pragmatik muammolar yuzaga kelar ekan, tarjimonning vazifasi tarjima jarayonining maqsadini to‘g‘ri anglagan holda, uni tarjima tili talabi, me’yori asosida qayta yaratishdan iborat. Muayyan tarjimaning pragmatik vazifasini aks ettirish tarjimondan ba’zan to‘g‘ri muvofiqlikdan voz kechgan holda, tinglovchining estetik ta’sirlanish darajasini birinchi o‘ringa qo‘yishni talab qiladi. Chunki haddan ortiq aniqlik pragmatik noaniqlikka olib kelishi, ya’ni tarjima o‘z tinglovchiga asliyat ko‘rsatgan darajada ta’sir ko‘rsatishga ojizlik qilishi mumkin. Masalan, Prezidentimizning 2020-yil 24-yanvardagi Murojaatnomasida keltirilgan ushbu “YAna bir bor barchangizga sihat-salomatlik, cheksiz kuch-g‘ayrat, yutuq va omadlar. Oilaviy baxt va saodat tilayman. Doimo sog‘-omon bo‘ling! Katta rahmat sizlarga! ” jumlalar ingliz tiliga qo‘yidagicha amaliy tarjima qilingan: “Once again, I wish you all good health, inexhaustible strength, and energy, every success and happiness in family. Thanks for attention.” Yuqoridagi o‘rinda “Doimo sog‘-omon bo‘ling!” jumlasi amaliyotchi tomonidan pragmatik nomutanosiblikni ta’minlash uchun tarjima qilinmagan. Agar tarjimon pragmatik adekvatlik haqida tushunchaga ega bo‘lmay, gapning to‘liq tarjimasini keltirganida. Bu kamchilik hisoblanardi. Chunki undan oldin kelgan jumla tarjimasi ham aynan shu ma’noni ifodalagan: “I wish you all good health...”

A.D.Shveytser yozadi: “Shuni taxmin qilish mumkinki, olim tomonidan xalqaro anjumanlar uchun tayyorlangan hisobot uning chet eldagi boshqa hamkasblari uchun aynan o‘sha ilmiy maktab vakili bo‘lmagan kishi tomonidan boshqacharoq etkazib berilishi mumkin” . Bu o‘sha xabarning sifat jihatidan farqlanishini anglatmaydi, lekin muallif tomonidan ishlatilgan til vositalari turli aloqa sharoitlaridan kelib chiqib farq qiladi. Matnlar turli pragmatik salohiyatga ega bo‘ladi. V.N.Komissarovning ta’rifiga ko‘ra, pragmatik salohiyat – “matnning ma’lum kommunikativ ta’sir yaratish, retseptorning xabarga pragmatik munosabatda bo‘lish, boshqacha qilib aytganda, axborotni qabul qiluvchiga pragmatik ta’sir o‘tkaza olish qobiliyatidir”. Davlatimiz rahbari o‘z Murojaatnomasida xalqimizning ulug‘ shijoatini ta’kidlash uchun quyidagi fikrlarni aytadi: “Men sizlarning timsolingizda, butun xalqimiz, navqiron o‘g‘il-qizlarimiz timsolida oldimizga qo‘ygan olamshumul masadlar yo‘lida o‘zini ayamasdan, fidokorona mehnat qilayotgan, qalbimga yaqin, samimiy insonlarni ko‘raman. Bugungi Murojaatnomada belgilab berilgan ustuvor maqsad va vazifalarni amalga oshirishda, avvalo mehnatkash va bag‘rikeng xalqimizga hamda uning munosib vakillari bo‘lgan sizlarga ishonaman va tayanaman .” Axborotni qabul qiluvchilariga yuqori pragmatik ta’sir o‘tkaza oladigan ushbu jumlalarning ta’sir kuchini yo‘qotmasdan tinglovchilarga etkazib berish uchun tarjimon sifatlardan kamroq foydalangan. Ammo u ma’lumot hajmi kengligi sababli amaliy tarqimaning eng katta kamchiligi – yuqori darajada ma’lumotlarni yo‘qotishga yo‘l qo‘ygan. Biroq nutqdagi sifatlar bir-biriga yaqin bo‘lganligi tufayli bu amaliyotchiga takrorlarga yo‘l qo‘ymaslik imkonini bergan. Qisqacha aytganda, tarjimon pragmatik adekvatlikni ta’minlay olgan.

Asliyatning pragmatik salohiyatini qayta ishlab chiqish zarurati va retseptorga kerakli ta’sir ko‘rsatishga intilishning tarjima jarayonining borishi va natijasiga ta’siri tarjimaning pragmatik jihati deb ataladi. Ma’lumki, har bir bayon qandaydir kommunikativ ta’sir olish uchun yaratiladi, shuning uchun pragmatik salohiyat bayon mazmunining muhim qismidir. Bu tarjima matnida uning pragmatikasi ham muhim rol o‘ynaydi, degan xulosaga olib keladi. Shu sababli ham amaliyotchi tarjimon tarjimaning maqsadiga qarab, asliyatning pragmatik salohiyatini qayta ishlab chiqish yoki uni o‘zgartirish orqali retseptorga kerakli ta’sirga erishishi uchun imkoniyat yaratib berishi zarur

bo‘ladi. Shuning uchun tarjimaning pragmatik jihatlarini o‘rganish tarjima nazariyasining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Matn tuzilishi idrok xarakterini belgilab beradi, lekin matnni tushunish natijasi matn muallifi tomonidan qat’iy ravishda dasturlashtirilmaydi: matn ma’nosini tushunish va ayniqsa, talqin qilish tabiati bir qator ichki, subektiv omillarga bog‘liq. Ular amaliy tarjimada, odatda, quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Tinglovchining ijtimoiy maqomi. Prezidentimiz o‘z Murojaatnomasini “Hurmatli deputatlar va senatorlar!” deya boshlaydi. Situativ axborotga ega bo‘lgan tarjimon esa nutqning siyosat vakillariga atalganligini sezadi va tarjimada rasmiy uslubni qo‘llashga harakat qiladi;

- Uning madaniy darajasi, ijtimoiy-madaniy munosabatlarga qo‘shilish darajasi). Murojaatnomadagi keyingi jumla ham tarjimon ishini ancha engillashtiradi: “Aziz yurtdoshlar!”. Demak, nutq jarayoni bir millat vakillari orasida bo‘ladi, notiq vaziyatdan kelib chiqib nutqida turli milliy-madaniy jumlalardan foydalanishi mumkin;

- Nutq tilini bilish. Yuqoridagi “Aziz yurtdoshlar!” so‘z birikmasidan keyin kelgan “Muhtaram mehmonlar!” ta’kidi tinglovchilarning xammasi ham nutq tilini yaxshi bilmasligini, shunday ekan, tarjimon ba’zi o‘rinlarda izohlashlardan foydalanishi zarurligini ko‘rsatadi;

- Shaxsiy sezgirlik. Bu nutq mazmunidan kelib chiqib, ma’lum jumladan keyin qaysi fikrlar kelishini oldindan bashorat qilishni va miyada shunga o‘xshash so‘zlar lug‘atini shakllantirishni nazarda tutadi;

- Avvalgi tajriba;

- Madaniyatga qo‘shilish va b.

Amaliy tarjima jarayonida notiq nutqining pragmatik moslashuvi amalga oshiriladi, ya’ni notiq va tinglovchi o‘rtasidagi ijtimoiy-madaniy, psixologik va boshqa farqlarga muayyan o‘zgartirishlar kiritiladi. Tarjima jarayonida turli tizimlar solishtirilishi bilan bir qatorda turlicha madaniyatlar ham taqqoslanadi. Pragmatik omil tarjima jarayonining qanday amalga oshirilishini emas, balki tarjimada uzatiladigan axborot miqdorini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Bu ikki tendensiya o‘rtasidagi ziddiyat: axborotning eksplikatsiyasi va ta’siri. Ushbu tendensiyalarni hisobga olish pragmatik moslashishning mohiyatini tushunish uchun muhimdir.

Har qanday nutqni pragmatik tahlil qilar ekanmiz, undagi lisoniy va nolisoniy (verbal va noverbal) faktlarni o‘z ichiga qamrab oladigan pragmatik omillarning tarjimaviy muammolariga duch kelinadi.

L.S.Barxudarov tarjimaning pragmatik aspektlari qatoriga quyidagilarni kiritadi :

1. Lisoniy birliklarning stilistik xarakteristikasi (neytral, so‘zlashuv, poetik, terminologik kabi);

2. Lisoniy birlikning registori: ularning familyar, erkin, betakalluf, neytral, ko‘tarinki ma’nolarda qo‘llanilib, pragmatik munosabatlarni ifodalashi;

3. Lisoniy birliklarning nutqdagi emotsional pragmatik ta’siri (bo‘yoqdorligi);

4. Nutqda lisoniy elementlarning kommunikativ yuklamasi;

5. Lisoniy birlik semantikasidagi konnotativ-pragmatik ma’no va uning tarjimada berilishi;

Kommunikativ akt ishtirokchilarining milliy-madaniy, ijtimoiy-tarixiy fon bilimlari va ularning tarjimada berilishi.

Ayrim hollarda har ikkala tildagi lisoniy birliklarning referensial ma’nolari mos kelsa-da, pragmatik ma’nolari, ya’ni stilistik xarakteristikasi, emotsional bo‘yoqdorlik, konnotativ ma’nolari turlicha bo‘lib qoladi. Asliyat tilidagi leksik birlikning pragmatik ma’nosi tarjima tilidagi leksik birlikning pragmatik ma’nosiga mos kelmay qolgan hollarda izohli tarjima usulidan foydalaniladi.

Pragmatik axborotning tarjima tilida bunday usulda qayta tiklanishida so‘zlar ifodalaydigan referensial ma’nolar o‘zaro bir-birlaridan farq qilsa-da, tarjima tili retseptorlari uchun pragmatik maqsad va axborot to‘lig‘icha qayta tiklanishi muhimdir.

Asliyat tilidagi matnni tarjima tiliga o‘girishda pragmatik omillarni hisobga olish zarurati, ayniqsa, frazeologizmlarni tarjima qilishda ko‘zga yaqqol tashlanadi. Nutqda tarixiy, madaniy, geografik, milliy pragmatik axborotlarni ifodalovchi bunday realiyalar tarjima tilida kalkalash, izohlash, tushuntirish usullaridan foydalanishni taqozo qiladi. Ammo amaliy tarjimonlar ko‘proq ish

olib borishi talab qilinadigan siyosiy konferensiyalarda frazeologik birliklardan foydalanish hollari kuzatilmaganligi sababli amaliyotchilar uchun bu jarayon qiyinchilik tug‘dirmaydi.

Foydalangan adabiyotlar ro’yxati .

1.Eshtayeva D.K//Science and education ISSN 2181 -0842,Volume 3 ,ISSUE1. Mavzu:”Tarjimada pragmatika tushumchasi va tarjimashunoslikda pragmatikaning o’rni “.(1340-45 b)
2 Eshtayeva D.K //Science and education ISSN 2181-0842 ,Volume 3,ISSUE 1.”Study of the concept of pragmatics and its interpretation intranslation” (705b).
3.Akhmedova S.R (2022) Ega shaklida ifodalangan murakkab tuzilishli
ilovali elementlarning tahlilini o’rganish.Science andEducation ,3(4),1963-1966.
4.Axmedova ,S.R.(2021).Ilova elementlarining strukturaviy tahlilini o’rganish.Science and Education,2(12),1076-1080.

JIZZAX VILOYATIDA MUZEYLAR FAOLIYATINING SHAKLLANISHI VA VOHA TARIXINI O‘RGANISHDA MUZEYLARNING AHAMIYATI

Ahmedjanov Norpulat
Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o ‘rgatish milliy markazi katta o ‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola Jizzax viloyatida muzeylar tarixi, tashkil topishi va bugungi holati haqidagi ma’lumotlar berilgan. Bundan tashqari, hududlarda muzey filiallarining tashkil topishi, muzey eksponatlari, tashrif buyuruvchilar statistikalari bayon qilingan.

Kalit so ‘zlar: Muzeylar, tamoyillar, muhofaza qilish, kosmonavtika, Jizzax vohasi, Dizak.

Аннотация: В данной статье представлена информация об истории, создании и современном состоянии музеев Джизакской области. Кроме того, описывается организация филиалов музея в регионах, музейные экспонаты, статистика посещаемости.

Ключевые слова: Музеи, принципы, консервация, космонавтика, Джизакский оазис, Дизак.

Abstract: This article provides information about the history, establishment and current status of museums in Jizzakh region. In addition, the organization of museum branches in the regions, museum exhibits, visitor statistics are described.

Key words: Museums, principles, conservation, cosmonautics, Jizzakh oasis, Dizak.

Jahon sayyohlik tashkiloti UNWTO (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, madaniy turizm misli ko'rilmagan sur'atlarda o'sib bormoqda va bugungi kunda jahon turizmi hajmining qariyb 40 foizini tashkil etadi.

O'zbekistonda Samarqand, Buxoro, Xiva, Nukus muzeylari tomonidan xorijiy va mahalliy sayyohlarni jalb qilish uchun ko'p ishlar qilingan. Ammo jahon standartlariga javob berish uchun hali ko'p ish qilish kerak.

Birinchisi, nafaqat tashqi, balki ichki makonda ham muzeylar joylashgan hukmdorlar saroylarini, me'moriy yodgorliklarni ilmiy tiklashni ko'rib chiqish.

Ikkinchisi - asosiy sayyohlik yo'nalishida joylashgan barcha muzeylar uchun, muzey ko'rgazmalari uchun individual vitrinalar, texnik, axborot uskunalariga buyurtma berish.

Uchinchidan, tegishli ilmiy akademik institutlar bilan barcha muzey ekspozitsiyalarining ilmiy konsepsiyalari, tematik-ekspozitsiya rejalarini ishlab chiqish, unda O'zbekiston davlatchiligi tarixi va vujudga kelishining barcha jihatlari yoritilishi lozim.

To'rtinchisi-ekspozitsiyalarni yaratishda haqiqiy 3D buyumlar va eksponatlar asos sifatida olinishi kerak.

Beshinchisi, turli sabablarga ko'ra ilgari mamlakatning bosh muzeylariga topshirilgan va nafaqat noyob ahamiyatga ega bo'lgan va ko'rgazmada namoyish etilmagan, ya'ni zaxiralarda

saqlanadigan muzey eksponatlarini mintaqalarga o'tkazish masalasini shoshilmasdan hal qilish. Taniqli olimlarni jalb qilgan holda ilmiy xodimlar va qo'llanmalarning tizimli o'qishini o'tkazish[37].

Shuning uchun ham, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yildagi muzeylarni rivojlantirishning innovatsion va amaliy mexanizmini ishlab chiqish, ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish, infratuzilmani yaxshilash, san’at va badiiy ijodni rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, jahon madaniyati maydonida mamlakatning nufuzini mustahkamlash maqsadida qabul qilingan qarorida[38]. “2020-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasida muzeylar faoliyatini takomillashtirish dasturi” qabul qilindi. Dasturda quyidagi jihatlarga alohida etibor qaratish belgilangan edi.

Jumladan: ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish uchun muzeylarning ma’muriy tuzilmasini takomillashtirish; Muzeylarning joriy holatini tahlil qilish; Kolleksiyalarni boshqarish, eksponatlarni saqlash va konservatsiya qilish tizimini takomillashtirish; Infratuzilmani takomillashtirish orqali ko‘rsatiladigan xizmatlar interaktivligini oshirish; Rekonstruksiya qilish, ta’mirlash va moddiy-texnik jihozlash; Aholining muzey eksponatlari bilan tanishishi uchun infratuzilmani yaratish; O‘zini o‘zi ta’minlash tamoyiliga asoslangan muzeylarni moliyalashtirish modelini joriy qilish; Muzeylar huzurida akademik tadqiqotlarni rivojlantirish kabi vazifalar shular jumlasidandir.

Mazkur vazifalar O‘zbekistondagi barcha muzeylar kabi Jizzax viloyatidagi muzeylar faoliyatini ham yanada takomillashtirish jihatidan ham muhimdir. Umuman olganda Jizzax viloyatida muzeylar faoliyati XX asrning 80-yillarida shakllana boshladi. Hozirgi kunda Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi viloyatdagi barcha muzeylar uchun bosh muvofiqlashtiruvchi muassasa hisoblanadi. Uning shakllanish tarixi haqida quyida to‘xtalib o‘tamiz.

Demak, hozirgi Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi tarixi O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat Vazirligining 1986-yil 10-sentabrdagi №465-sonli qaroriga asosan, Jizzax viloyat “O‘lkashunoslik muzeyi” sifatida tashkil topgan. Muzey Jizzax shahar sobiq "Alisher Navoiy " nomli jamoa xo‘jaligidagi "Qo‘shchinor" jom’e masjidi binosida 65 ta eksponat bilan o‘z faoliyatini boshlagan. O‘sha vaqtda muzey 3 ta bo‘limdan iborat bo‘lgan: Ular tarix, tabiat va san’at bo‘limlaridan iborat bo‘lgan[39].

2017-yilda qabul qilingan Vazirlar Mahkamasi qarorida Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumanida joylashgan Jizzax viloyat o‘lkashunoslik muzeyi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrdagi 975-son qaroriga binoan Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi sifatida qayta tashkil etildi[40]. Unga ko‘ra Viloyat o‘lkashunoslik muzeyining Xaydarbek Abdujabborov nomidagi “Shon-shuhrat” muzeyi (Sh.Rashidov tumani), Hamraqul Nosirov yodgorlik muzeyi (Sh.Rashidov tumani), “Xalq ijodiyoti va tarixi” muzeyi (Baxmal tumani) va “Shon-Shuhrat” muzeyi (G‘allaorol tumani) tugatilib, muzeylarning muzey ashyolari, kolleksiyalari, moddiy-texnika bazasi Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyiga berilgan.

Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi hamda uning quyidagi filiallari: - Zomin tumani tarixi muzeyi; - Xamid Olimjon va Zulfiya muzeyi; - Sharof Rashidov yodgorlik muzeyi.

Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi ekspozitsiyasi Jizzax voxasinig o‘tmishi va bugungi kuni haqida qimmatli ma’lumotlar bilan boyitilgan. Muzeyda viloyatimizning betakror san’ati, tabiati, tarixini yorituvchi eksponatlar namoyish etilmoqda. Jizzax viloyat tarixi va

[37] https://www.caa-network.org/archives/8847

[38] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 19-dekabrdagi “2020-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasida muzeylar faoliyatini takomillashtirish dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 1019-son qarori

[39] Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi joriy arxivi (Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi haqida ma’lumotnoma, 2022). -B. 1-14.

[40] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 11-dekabrdagi “2017 - 2027-yillarda davlat muzeylari faoliyatini takomillashtirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash bo‘yicha komleks chora-tadbirlar dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 975-son qarori

madaniyati davlat muzeyi Jizzax shahridagi yagona muzey bo‘lib, xorijiy va mahalliy sayyohlarning sevimli maskanidir.

Muzeyda hududga xos xalq urf-odatlari, an’analari, nomoddiy va ma’naviy buyumlari, milliy liboslari, tarixiy qadriyatlari, adabiyoti va tarixi, tabiati, davlat arboblari hamda buyuk adiblari, aholining turmush tarzini aks ettiruvchi ko‘rgazmalar o‘rin olgan.

Jizzax shahrida joylashgan Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyining vazifasi viloyatimizning milliy urf-odatlari, etnik kelib chiqishi, san’ati, tabiati va turmush tarzini o‘rganish, mahalliy va xorijiy tashrif buyuruvchilarga hudud to‘g‘risida ma’lumot berish hamda o‘tmish va hozirgi kundagi hayot tarzi, siyosati, hunarmandchiligi va iqtisodiyotini tasvirlab berishdan iborat.

Ilk ekspozitsiya manbalari bo‘lib alohida tematik ekspozitsiya bo‘limlari, umumlashtiruvchi manbalar, Jizzax hududiga tegishli va uning turmush tarzini tasvirlovchi manbalar xizmat qiladi.

Ekspozitsiyaning asosini hudud xaritasi, sxemasi, rejasi, tarixiy arxeologik ashyolar, Jizzax qo‘zg‘oloniga oid ma’lmotlar, bundan tashqari, fotosuratlar, numizmatika (tangalar), hujjatlar, diniy manbalar, hunarmandchilik mahsulotlari (kulolchilik, kashtachilik, milliy liboslar va hokazo.), mukofotlar, ilmiy tadqiqod namunalari, hududning ko‘zga ko‘ringan olimu-ulamolari haqidagi ma’lumotlar tashkil etadi.

Hozirda muzeyda 5 ta filial: Sh.Rashidov yodgorlik filiali, H.Olimjon va Zulfiya filiali, Zomin tumani tarix filiali, Forish tumani O’lkashunoslik filiali, Mirzacho’l tumani O’lkashunoslik filialidan iborat. Muzey va uning filiiallarida Ajdodlar merosi, Arxeologiya, Jizzax qo‘zg‘oloni, Sh.Rashidov hayoti va faoliyati, H.Olimjon va Zulfiya hayoti va ijodi, Zomin, Forish, Mirzacho’l tumanlari tarixi ekspozitsiyalardan iborat[41].

Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyida umumiy eksponatlar soni- 27175 ta. Asosiy fondda- 18373 ta. Yordamchi fondda- 8802 ta. Ko‘rgazmada – 2206 ta eksponat mavjud.

Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyining o‘zida hozirda Tarix, Tabiat, San’at bo‘limlariga tegishli eksponatlar umumiy soni- 13589 ta. Shundan, asosiy fondda – 5970 ta; Yordamchi fondda – 7619 ta; Ko‘rgazmada – 546 tadan iboratdir.

Jizzax viloyati tarixi va madaniyati davlat muzeyiga 2018-yilda Jizzax viloyati Zomin tumani Toshbuloq arxeologik yodgorligida olib borilgan qazishma ishlari davomida aniqlangan arxeologik topilmalar domiy saqlash uchun dalolatnoma asosida[42] jami 43 (qirq uch) dona buyum qabul qilib olingan. Bu jihatlar muzey eksponatlarining soni ortib borishiga xizmat qiladi.

Yurtimizda barcha jabhalarda bo’lgan o’zgarishlar kabi muzeylarning faoliyatida ham yangi davrni boshladi. O’zbekiston Respublikasining Muzeylarni rivojlantirishga oid qator Farmon va qarorlari, ayniqsa 2014 yil 11 iyuldagi “Davlat muzeylarining bolalar va ularning ota- onalariga ochiqligini ta’minlash chora-tadbirlari to’g’risida” gi Qarori aynan muzey pedagogikasini, xususan muzeylarda bolalar bilan ishlar olib borishni yo’lga qo’yish bo’yicha chora-tadbirlar, dasturlashtirish ta’minotini ishlab chiqish kabi dolzarb vazifalarni qo’ydi.

Bolalar - madaniy merosimiz vorislari sifatida muzeyning doimiy ishtirokchilari hisoblanadilar. Muzey- nafaqat ma’naviy-ma’rifiy maskan, balki ko’rgazmali ashyolari bilan bilim beruvchi katta quvvatga ega bo’lgan tarbiya uchog’i hamdir. SHu bois, ta’lim tizimida amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiya ishlarining samaradorligini ta’minlashda maktab jamoasi uchun sinfdan tashqari ishlarda muzeylarning ahamiyati kattadir. Buning uchun fanlarni oldindan muvofiqlashtirib rejaga kiritilgan amaliy mashg’ulotlar, ekspeditsiya-sayohatlar bilan mujassamlashtirgan holda o’tilishi mavzuni chuqur o’zlashtirilishi effektini orttiradi.

O’quvchi-yoshlar muzeylarning doimiy ishtirokchilari bo’lgani uchun ular bilan ishlash muzeyshunoslikning doimiy muhim masalalaridan hisoblanib, buning uchun zamon talabiga mos turli tadbirlarni ham ishlab chiqish kerak bo’ladi. Bu borada J.Ismoilovaning “Muzey pedagogikasi: tajriba va izlanishlar” nomli maqolasida quyidagi fikrlar bizga muzey pedagogikasini rivojlantirishga yordam beradi: XXI asr boshlariga kelib zamonaviy muzeylarda o’quvchi va

[41] Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi joriy arxivi (Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi haqida ma’lumotnoma, 2022). -B. 1-14.

[42] Жиззах вилояти тарихи ва маданияти давлат музейининг 2019 йил 23 октябрдаги №88-сонли Келиб тушган топилмаларни доимий сақлаш учун қабул қилиб олиш далолатномаси.

talabalar bilan ishlash jarayonlarining yangi yunalishlari rivojlana boshladi. Hatto maktabgacha tarbiya muassasalari bilan ham muloqot bo'yicha alohida tayyorgarlik kerak bo'ladi. Natijada tajribalar negizida pedagogika fanining yangi yo'nalishi - muzey pedagogikasi shakllandi. Muzey pedagogikasi o'zining turli xil usullari bilan turli yoshdagi insonlar qalbiga yo'l topishga katta yordam beradi. Muzey eksponatlarini namoyish qilishga qo'yilgan osori-atiqalar bolalar va turli yoshdagi o'quvchilar uchun juda sirli va qiziqarlidir. Madaniy tarbiya beruvchi pedagog shu sehrli dunyoga olib kiruvchi yulboshchi vazifasini bajaradi.

Muzey pedagogikasining o'ziga xos jihati - o'quvchilarning muzey materiallari bilan ishlashini tashkil etish ularning fan, texnika, texnologiya, ijodiy sohada egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini integratsiyalash zaruriyatini yuzaga keltiradi. Virtual muzeyni yaratish ikkita metodikaning-muzey pedagogikasi va zamonaviy axborot texnologiyalariga asoslanadigan loyihalar metodi integratsiyasi natijasida yuzaga keladi.

XX asrning 90-yillarida muzeyshunoslikka kirib kelgan "virtual muzey" iborasi bugungi kunda zamonaviy muzeyshunoslikning butun boshli yo'nalishiga aylanib ulgurdi. Virtual muzeyda muzeydagi materiallar ko'rgazmasi amalga oshiriladi. Virtual muzeylarning afzalligi shundaki, ular eksponatlarni saqlash, keng, tez va osonlik bilan ommaga taqdim etishni internet texnologiyalari yordamida amalga oshiradi.

O'quvchilar virtual muzeylarga sayohat qilish orkali ma'naviy merosning tarixiy ildizlarini anglaydilar, tarixiy, abadiy, san'at namunalarini bir butun, yaxlit ma'naviy meros sifatida tushunishga erishiladi. Demak, virtual muzeylar bilan o'quvchilarning mustaqil ishini tashkil qilish o'qituvchining yordami va ko'rsatmasi orqali amalga oshirish umumta'lim fanlari dasturlariga muzey pedagogikasini keng targ'ib etishni talab etadi. Bu esa o'quv dasturlariga muayyan o'zgartirishlar kiritilishiga olib keladi. Bunday ishlarni olib borish ancha samarali hisoblanadi.

Xulosa sifatida shuni qayd etish lozimki, tarix fanlarini o'qitish va sinfdan tashqari ishlarda jajji bolalar, turli yoshdagi o'quvchilarni tarixiy bilimlarini boyitishda muzeylarning roli katta. Chunki o'quvchilar o'zlashtirgan bilimlarini muzey eksponatlarini jonli ravishda ko'rib ma'lumotlarni mustahkamlaydi va o'zlarining qiziqtirgan savollariga javob olish imkoni tug'iladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 19-dekabrdagi "2020-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasida muzeylar faoliyatini takomillashtirish dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 1019-son qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 11 iyuldagi — Davlat muzeylarining bolalar va ularning ota-onalariga ochiqligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi 189-sonli Qarori.
3. Ismoilova J. Muzey pedagogikasi: tajriba va izlanishlar // Moziydan sado. 1 (61) 2014.
4. Ismoilova J.X., Nishanova K.S., Muhamedova M.S. Muzey va jamiyat. - Toshkent: CHinor ENK, 2015. - B. 92.
5. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, O'zbekiston tarixi davlat muzeyi.- Moddiy-ma'naviy meros va umumbashariy qadriyatlar- (Ilmiy maqolalar to'plami)-Toshkent: "LESSON PRESS" 2017.-391 b.
6. Xodjaev b. Muzey pedagogikasi: tarakkiyot tarixi va va istiqboli // Pedagogika. - Toshkent, 2016. 4-son.B.15-22.
7. Ismoilova J. Muzey pedagogikasi: tarixi, buguni va istiqboli//O'zbekiston muzeylari istiqboli.-Toshkent:Akademnashr, 2013.-B.20.
8. Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi joriy arxivi (Jizzax viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi haqida ma'lumotnoma, 2022). -B. 1-14.
9. Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti XTXQTMOM. Tarix fanini o'qitish metodikasi: Toshkent. 2017.-107-112 b.
10. Muzey xafvsizligi.YuNESKOning O'zbekistondagi Vakolatxonasi, 2008.-42 b.

TARIX DARSLARIDA DIDAKTIKANING AHAMIYATI

Ilmiy rahbar:CHDPU Jahon tarixi kafedrasi o‘qituvchisi
Sulaymonova Shohsanam:+998949484789
CHDPU Gumanitar fanlar fakulteti Tarix yunalishi 2-kurs talabasi
Mirzayeva Nigora Erkin qizi

Annotasiya: Mazkur maqolada muallif tomonidan Tarix darslarida didaktikaning va didaktik tahlilning asosiy o‘rni va ahamiyati haqida yoritib berilgan.
Аннотация:В данной статье описывается основная роль и значение дидактики и дидактического анализа в истории авторских уроков.
Annotation: This article describes the main role and importance of didactics and didactic analysis in the history of authorship lessons.
Kalit so‘zlar: Tarix, Tarix o’qitish metodikasi, Dars, Didaktika va didaktik tahlil.
Ключевые слова: история, методика преподавания истории, урок, дидактика и дидактический анализ.
Key words: History, History teaching methodology, Lesson, Didactics and didactic analysis.

Bugun, biz talabalarning oldida o’ta muhim vazifa turibdi, u ham bo’lsa tariximizni kelajak avlodga haqqoniy tarix sifatida yetkazish. O’zbekistonda davlatchilik bo’lmagan, deb orqavorotdan tashviqot yuritayotgan, xalqaro jamoatchilikni shunga ishontirishga harakat qilayotgan kuchlarga zarba berishga tayyor bo’lishligimiz zamon talabi bo’lib qolmoqda. Prezident I.A.Karimov aytganidek—Hammamiz shu tuproqning suvini ichganmiz, non tuzini yeganmiz. Hammamiz o’zimizni o’zbek sanaymiz. O’zligimizdan faxrlanamiz, g’ururlanamiz. Qadim ajdodlarimiz hayotining asosini o’troq madaniyat tashkil etganmi yo ko’chmanchi? O’zbek xalqining shakllanishida qanday elatlar ta’siri bo’lgan?[1] degan og’ir savollarni qo’yib, unga javob topishga undaydi. O’zbekistonning mustaqil davlat deb e'lon qilinishi respublikamizning bugungi kunigina emas, balki istiqbolini ham belgilab beruvchi asosiy omildir. O’zbekiston Respublikasining istiqlol yo’li avlod-ajdodlarimizning tarixiy an'analari va ma'naviy merosiga suyangan holda tanlab olinadi. Zotan, mustaqillik yo’li O’zbekiston halqlarining tarixiy an'analari va ma'naviy boyliklarini qayta tiklovchi, yangi mazmun bilan boyituvchi yo’ldir. Bu esa tarix o’qitishni milliy asosga qurishni, xalqimizning mehnatsevarlik, do’stlik, mehmondo’stlik, ma'rifatparvarlik kabi an'analari, imon, insof, mehr-oqibat, andisha, or-nomus, Vatanga hamda xalqqa sadoqat kabi oliyjanob fazilatlarini chuqur o’rganishni, ularni asrabavaylab, yoshlar qalbiga, qon-qoniga singdirish, o’zini anglashga ko’maklashishi, respublikamiz istiqloli uchun astoydil xizmat iladigan faollarni yetishtirishni

[1]Каримов И.А.Тарихий хотрасиз келажак йўқ.Т.: ―Шарқ‖.1998.12-13-бетлар.

asosiy vazifa qilib qo’yadi.O’zbekiston xalqlari tarixini o’rganish o’quvchilarning bu tarixiy an'analar va oliyjanob fazilatlar manbalarini, ular mustahkam zaminga egaligini, tarixan tarkib topganligini, avloddanavlodga o’tib, mazmunan boyib borganligini, jamiyatning ravnaqi va farovonligi, insonlarning ma'naviy kamoloti uchun hizmat qilib kelganligi, ularni bundan keyin ham asrab-avaylab davom ettirish, avlodlarimizning insoniy fazilatlariga sodiq bo’lish o’zlarining muqaddas burchlari ekanligini anglab olishlariga yordam beradi. Shuningdek, mustabid hukmdorlar va bosqinchilar hokimiyati yillarida xalqimizning moddiy-ma'naviy boyliklari va go’zal an'analari oyoq-osti qilib toptalgan, shaxsga sig’inish va turg’unlik yillaridagi tanglik, paxta yakkahokimligi, kimyoviy moddalarning haddan tashqari ko’p qo’llanilishi O’zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviysiyosiy rivojlanishiga to’sqinlik qilganligini, ekologik muhitdagi nomutanosibliklarga, Orol fojiasiga, atrof muhit, yer-suv va havoning ifloslanishiga olib kelganligini, odamlarning sog’ligigagina emas, balki irsiyatga ham ta'sir ko’rsatayotganligini o’quvchilar tushunib olishi, ularning hozirgi ekologik muammolarni hal qilishda, jumhuriyatimizning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy mustaqilligini mustahkamlashda faol ishtirok etishini ta'minlashda muhim ahamiyatga egadir.O’zbekiston xalqlari tarixini o’rganish o’quvchilarni avlodlarimizning ko’p ming yillik madaniy va ma'naviy merosi, ularni jahon ilmiy tafakkuri va madaniyati taraqqiyotiga qo’shgan

ulkan hissasi bilan tanishtirish, madaniyatimizgning benazir allomalari nomlarini hurmat bilan tilga olish, ular bilan fahrlanishga, milliy iftixor tarbiyasini amalga oshirishga yordam beradi. Shunday qilib, O'zbekiston xalqlari tarixi o'qituvchilarining milliy ongini o'stirishda, o'zlikni anglashida, ular siyosiy madaniyatini oshirishda, mustaqil respublikamizning ijtimoiy faol va ma'naviy barkamol kishilarni haqiqiy inson, vatanparvar qilib tarbiyalashda juda katta imkoniyatlarga egadir. Lekin, hozirga qadar bu imkoniyatlardan yetarli darajada foydalanmasdan kelindi.[2] Hatto O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 14 apreldagi „Prezident ta'lim muassasasalari Agentligi tizimidagi ixtisoslashtirilgan maktablar tarmog'ini kengaytirish to'g'risida"gi PF-106-sonli Farmonida mazkur ta'lim muassasalarida aniq va tabiiy fanlar bilan birgalikda O'zbekiston tarixi fanini ham chuqurlashtirilgan holda o'tilishi alohida belgilandi. Shuningdek, mazkur Farmonning 3-bandi 6-xatboshisida: „Ta'lim va tarbiya jarayonlariga vatanparvarlik ruhi, milliy g'urur va iftixor, o'z xalqiga muhabbat va sadoqat, O'zbekiston tarixi, ilmiy-ijodiy hamda ma'naviy-ma'rifiy merosga hurmat, o'zlikni anglash, mehnatsevarlik va mas'uliyatlilik, qat'iyat va shijoatlilik g'oyalari singdirilishiga alohida e'tibor qaratish"qayd etib o'tilgan.[3]Abdulla Avloniyning:„Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat,yo saodat – yo falokat masalasidir",degan so'zlari yana o'ta dolzarb bo'lib turibdi. Buyuk bobomiz Amir Temurning quyidagi so'zlari bor: "Qudratimizga shubha qilsangiz, biz qurgan imoratlarga boqing!" Haqiqatan shunday! Bugungi maktab o'quvchisi bundan o'n yil yoki besh yil oldingi o'quvchi emas. Uning ongida yangi narsa singdirish uchun, avvalo, uni hayratlantira olishimiz zarur.O'zbekistonimizda nafaqat o'quvchi-yoshlarni,

[2]O'quv uslubiy qo'llanma.O'zbekiston xalq ta'limi vazirligi.„Tarix o'qitish metodikasi" 2-3-b.

[3]„Xalq so'zi" gazetasi. 2022-yil 16-aprel №79 (8141).

balki katta avlod, boshqa millat va din vakillarini ham hayratlantira oladigan noyob tarixiy materiallar mavjud, bu – tarixiy obidalarimiz, muqaddas qadamjolarimiz, asori-atiqalar saqlanayotgan muzeylarimiz! Bejizga bu masalaga e'tiborni jiddiy qaratmayapman: ta'lim-tarbiyada ko'rsatmalilik tamoyili o'qitish samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynashi barchaga ma'lum, chunki bu tamoyil o'quvchilarning bilim olishlarini juda osonlashtiradi. Buyuk chex pedagogi Ya.A.Komenskiy uni didaktikaning „oltin qoidasi" deb atagan. Pedagogikada isbotlangan amaliyotga ko'ra o'rganilayotgan narsani namoyish etish va jarayon mohiyatini hikoya qilib berish o'zlashtirish darajasini birmuncha oshiradi. Xususan, axborotlarni eshitib qabul qilish samarasi 15%, ko'rib qabul qilish esa – 25% ni tashkil etadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida ularni bir vaqtda ishtirok etishi natijasida ma'lumotlarni qabul qilish samaradorligi 65% gacha ortadi.[4] Didaktika (qadimgi yunoncha: διδακτικός, didaktikos — „o'rgatuvchi", „ta'lim beruvchi") — pedagogikaning tarmog'i. Ta'lim nazariyasi bilan shug'ullanadi. „Didaktika" atamasi ilk bor Yevropada 17-asrda o'qitish va ta'lim jarayoni haqida asarlar yaratgan olimlar tomonidan qo'llanila boshlagan. Chex pedagogi Yan Amos Komenskiy o'zining „Buyuk didaktika" asarida (1657) bolalar va o'smirlarni ma'lumotli qilish va ularga ta'lim berishning didaktik jihatlarini ishlab chiqdi.[5] Nemis pedagogi Adolph Diesterweg o'zining

[4]Xodjaev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, "Sanostandart", 2017. 79-bet.

[5]https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Didaktika

„Nemis o'qituvchilarini o'qitish uchun yo'riqnoma" (1834—35) asarida didaktikaning pedagogikada ta'lim nazariyasini bayon etuvchi alohida qism ekanligini ta'kidlagan. Shundan keyin didaktikaga ta'lim nazariyasi haqidagi fan sifatida qarash keng yoyildi. 19-yuzyillikning so'ngi va 20-yuzyillikning boshlarida didaktikaga oid maxsus monografiyalar yaratila boshlandi.Hozirgi zamon pedagogikasida didaktikaga ta'lim va ma'rifat berish nazariyasi bilan shug'ullanadigan alohida soha sifatida qaraladi. Ta'lim mazmunini aniqlash, ta'lim jarayoni qonuniyatlarini ochish hamda o'qitishning eng samarador usul va yo'llarini topish didaktikaning asosiy muammolaridir.[5]Didaktikaning mohiyatini belgilash, yo'nalishini aniqlashda falsafiy-nazariy asosning o'rni katta. Uzoq vaqt mobaynida ko'plab kommunistik davlatlarda marksizm-leninizm

didaktikaning taraqqiyot yo‘nalishini belgilab beruvchi metodologik asos deb qarab kelindi. Lekin mazkur ta’limotning ilmiy asoslari puch, jamiyat va tabiat taraqqiyoti qonuniyatlarini to‘g‘ri hamda xolis ko‘rsatish imkoniyatidan mahrum bo‘lgan tarafkash (tendensioz) qarash ekanligi ma’lum bo‘lgach, unga tayanish mumkin bo‘lmay qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Каримов И.А.Тарихий хотрасиз келажак йўқ.Т.: ―Шарқ‖.1998.12-13-бетлар.
2.O‘quv uslubiy qo‘llanma.O‘zbekiston xalq ta’limi vazirligi.„Tarix o‘qitish metodikasi“ 2-3-b.
3.„Xalq so‘zi“ gazetasi. 2022-yil 16-aprel №79 (8141).
4.Xodjaev B.X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, “Sanostandart”, 2017. 79-bet.
5. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Didaktika.

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ИСТОРИИ

Иззатова Азиза Улугбековна
Чирчикский государственный педагогический университет
Преподаватель кафедры всемирной истории

Аннотация: в статье рассматривается актуальная проблема современного высшего педагогического образования, связанная с формированием и развитием профессиональных компетенций будущего преподавателя истории. На основе анализа педагогического опыта представлены различные понятия "профессиональная квалификация учителя" для определения профессиональных компетенций будущего учителя истории, которые необходимы для повышения качества подготовки учителей в процессе академической и внеаудиторной деятельности в вузе.

Ключевые слова: профессиональные компетенции, образование, высшее образование, профессиональная квалификация, педагогическое образование, общество, модерация, такая компетентность, учитель истории.

Сегодня современную образовательную систему разделяют значительные изменения, связанные с ее модернизацией, одной из главных задач которой является повышение качества образования и педагогической воспитанности. Модернизация высшего образования связана с постоянным стремлением к личностному совершенствованию и профессиональному росту, с потребностями общества в конкурентоспособных, квалифицированных преподавателях. Повышение качества образования является одной из главных задач модернизации образовательной системы, педагогического образования. Общество ожидает от системы высшего педагогического образования не только специалистов, но и педагогов-новаторов. Глубоко духовные и нравственные, учителя со своей собственной системой способны создавать и внедрять новые идеи и технологии критического мышления, творческого, независимого обучения и воспитания. Основной задачей высшего педагогического образования является формирование следующего, наряду с формированием гармонично развитой личности:

- профессиональная квалификация преподавателя, поскольку квалифицированный преподаватель сможет добиться наилучших результатов в своей педагогической деятельности;

- квалифицированный преподаватель положительно влияет на формирование компетентно развитых, творчески мыслящих учащихся в процессе выполнения воспитательной работы;

профессиональная компетентность помогает осуществлять личностную, социально-психологическую и дидактическую деятельность. Формирование и развитие профессиональной компетентности преподавателя происходит в процессе его профессиональной деятельности, одновременно в высшей педагогической системе.

Образование формирование профессиональной компетентности будущего учителя рассматривается как ее формирование на этапе усвоения. Переход к компетентностной парадигме в образовании подразумевает формирование педагога, способного успешно адаптироваться к постоянно меняющимся социокультурным условиям жизни, заниматься самообразованием на протяжении всей своей карьеры, демонстрировать независимость и креативность. В связи с этим формирование профессиональных компетенций студента – будущего педагога в системе высшего педагогического образования является актуальным. Вопросы профессиональной компетентности педагога Е. Н. Бондаренко, И. С. Гаврилова, З. У. Завзанова, Т. А. Зотова, И. А. Патронова, Н. А. Чечева, Ю.А. Шуплесова и др. [1] . Е. Н. Бондаренко отметила, что "профессиональной компетентности будущего учителя отвечают взаимностью французские исследователи Г. Лабруно, Ф. Ньюман, П. Тутен. [2] понятие "профессиональная компетентность педагога" рассматривается авторами как синтез научных и психолого-педагогических знаний, педагогических навыков и умений, определяющих успешность деятельности педагога. Одни исследователи понимают профессиональные компетенции педагога как совокупность знаний, умений и герцеговин, а также умение применять их в педагогической деятельности; другие рассматривают их как незаменимые качества педагога, сочетающие в себе знания, навыки и опыт, необходимые для решения педагогических задач [3]. Содержание понятия "профессиональные компетенции" научная (профессиональная) компетентность учителя - это педагогически адаптированная система: научные знания,методы деятельности; они воспринимаются как опыт творческой деятельности в виде способности принимать эффективные решения в проблемных ситуациях. Отсутствие возможности систематически реализовывать этап "применение" в рамках подготовки бакалавров, который является важным условием формирования любой компетенции, позволяет говорить о необходимости формирования профессиональной компетентности преподавателя истории и обществознания. Лос-Анджелес. Ярикова считает, что "суть преемственности заключается в сохранении элементов системы непрерывного образования или ее индивидуальных особенностей при переходе в новое состояние" [4]. Ограничивать профессиональную подготовку только этапом преподавания естественных наук означает игнорировать такие важные составляющие профессиональной компетентности учителя, как общая и функциональная грамотность и, самое главное, общий уровень ментальной и духовной культуры, для чего необходимо создавать условия. Система профессионального образования является автономной подсистемой образования и не может решать задачи формирования профессиональных компетенций, изолированные от других подсистем, отличных от профессионального образования. Умение применять знания в процессе педагогической деятельности является показателем компетентностного подхода к организации профессиональной подготовки в рамках интегрированной системы сначала на этапе преддипломной практики, а затем и на начальном этапе [5]. "История" как наука должна воспитывать патриотические, гражданские качества.

- Изучение науки "история" позволяет овладеть аналитическим подходом к оценке действительности, выявлять тенденции исторического развития и, соответственно, прогнозировать последствия решений, принимаемых в различных сферах жизнедеятельности;

- Главной задачей учителя истории в процессе преподавания своего предмета является развитие исторического сознания у подрастающего поколения;

- В процессе изучения "истории" студент "учится оценивать сегодняшний день с точки зрения прошлого и учится осознанному выбору между добром и злом, честью и позором" [6].;

Самые яркие, страшные, трагические, великие моменты в истории своего народа и страны;

- учитель должен не только владеть методикой преподавания своего предмета, но и осуществлять инновационную деятельность. Процесс преподавания истории: необходимо применение различных технологий (развивающих, личностно-ориентированных, модульных,

персонально-контекстных, компьютерного обучения). История она должна работать не только с хронологией, картографией, биографическими материалами, историческими концепциями, историческими фактами национальной и всеобщей истории и т.д. Обучение студентов, в свою очередь, требует большего. Качественная подготовка учителей истории должна не только осуществлять учебно-воспитательный процесс на высоком уровне, но и внеисторическая работа студентов должна формировать профессиональные компетенции. Будущие учителя истории "Учителя истории" состоят из трех компонентов как структурное образование, которые, в свою очередь, включают в себя ряд компетенций:

- социально-психологические (социально-психологические компетенции и умения в области профессиональной деятельности, состоящие из социально-психологических знаний, умения применять навыки и готовности к социальному взаимодействию, социально-психологической адаптации и мобильности);

- дидактические (дидактические компетенции - это синтез научных знаний, навыков, приобретенных студентом, видов деятельности в виде методов деятельности);

- личностный (стимулирующий личностные компетенции для личностного и профессионального роста студента). Учитель на уроке является самостоятельным субъектом психологической (воспитательной и просветительской) деятельности, которая, как правило, не признается важной в массовой педагогической практике и не рассматривается как самостоятельный объект исследования в педагогической теории. Учитель работает с развивающейся личностью ученика, выступая в роли "создателя элементов личности другого человека" (посредством использования новых методов обучения, включая прикладные исследования), "внося свой вклад" в его личность. Понятия "компетентностный подход" и "базовые компетенции" получают распространение в связи с дискуссией о проблемах и методах модернизации образования. Хуторской А.В. в своем исследовании выделил следующие группы базовых компетенций местного образования:

Ценностно-смысловая компетентность.

Общекультурная компетентность.

Образовательная и когнитивная компетентность.

Информационные силы.

Коммуникативные способности.

Социальная и трудовая компетентность.

Авторитет для личного самосовершенствования.

Базовые компетенции формируются только в опыте их деятельности, поэтому образовательная среда должна быть построена таким образом, чтобы ребенок оказывался в ситуациях, способствующих их формированию. В заключение, для того чтобы подготовить преподавателя, который занимается формированием образовательных компетенций, учителю недостаточно быть осведомленным в этой области, необходимо четко выражать результат своей итоговой и промежуточной работы, необходимо подумать об оптимизации образовательного процесса, что позволяет организовать работу студента Это означает, что современный учитель должен обладать большим жизненным опытом, научными знаниями, быть инициативной и творческой личностью. Это необходимо для того, чтобы донести знания до студентов и развить достаточно высокую квалификацию при внедрении полученных знаний в жизнь в комплексе. Студенческое самоуправление позволяет реализовать ряд важных компетенций в рамках социального и коммуникативного компонентов общепрофессионального блока.

Список использованной литературы.

1. Антонова А. В. Структурно-функциональная модель формирования профессиональной компетентности студентов в процессе внеаудиторной деятельности по истории / / Р. 2011. 4-5 б.

2. Бондаренко Е. Н. Взгляды на профессиональные компетенции современного учителя в разных странах мира / / R. 2000. 42-44 b.

3. Попова Е. В. Формирование профессиональных компетенций бакалавров педагогического вуза / / Ч. 2013. 11 б

4. Мутирова А. С. Преимущество в формировании профессиональной направленности студентов / / Вестник Адыгейского государственного университета: Сетевое электронное научное издание. Серия 3: педагогика и психология. 2008. № 7.

5. Ярикова Л. И. Педагогика непрерывного образования в системе наук о человеке / / Вестник ТГПУ. 2009. № 7(85). С. 122-125.

6. Гиркин И. В. Новые подходы к организации учебного процесса с использованием современных комитетских технологий. // Информационные технологии. 1998. № 6.

7. Актуальные вопросы методического обучения истории в средней школе / Под ред. А.Г. Колоскова. – М.: Педагогика, 1984.

8. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989

9. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989

10. Вагин А. Методика преподавания истории в средней школе.- М.: Просвещение, 1968

11. Видюкова Н.В. Актуальность применения информационных технологий при формировании ключевых компетенций учащихся. Пед. Мастерская 2004, №4

12. Toshtemirova, S. A., &Ilmurodova, F. S. INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK TASHXISLASH ASOSLARI.

13. Shokirovna, I. F. (2022). ZAMONAVIY OQITUVCHI DAVR TALABI. PEDAGOGS jurnali, 8(3), 68-72.

14. Shokirovna, I. F. (2022). TARIX FANLARINI O ‘QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISHGA QARATILGAN HAMKORLIK MEXANIZMLARINING ILMIY-AMALIY AHAMIYATI. Academicresearchineducationalsciences, 3(4), 1236-1244.

15. Shokirovna, I. F. (2022, April). INNOVATIVE ACTIVITY OF THE TEACHER IN MODERN CONDITIONS. In E Conference Zone (pp. 111-115).

16. Илмуродова, Ф. Ш. (2022). ТАЪЛИМ СИФАТИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАР ВА УНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШГА ҚАРАТИЛГАН ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (7).

HARFIY SAN’ATLARNING QO‘LLANILISHI VA AHAMIYATI

Sattorova Sabogul To’xtavay qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 3-kurs talabasi Sattorova Sabogul To’xtavay qizi
Ilmiy rahbar: Muydinova Arofatoy Urinovna

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada harfiy san’atlar, kitobat san’atining qo‘llanilishi va bu san’atlarning badiiy adabiyotdagi o‘rni va ahamiyati haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: she’riy san’atlar, ilmi bade’, harfiy san’atlar, kitobot san’ati, ma’naviy san’atlar, lafziy san’atlar, arab harflari.

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится об использовании литературных искусств, литературных искусств в классической литературе, а также о роли и значении этих искусств в художественной литературе.

Ключевые слова: поэтические искусства, ильми бадэ, литературные искусства, литературные искусства, духовные искусства, словесные искусства, арабское письмо.

ANNOTATION

This article talks about the use of literary arts, literary arts in classical literature, and the role and importance of these arts in fiction.

Key words: poetic arts, ilmi bade', literary arts, literary arts, spiritual arts, verbal arts, Arabic letters.

Badiiy adabiyotda shakl va mazmun birligi juda ahamiyatlidir. Chunki asar ham shakl ham mazmun jihatdan to‘liq shakllansagina uni haqiqiy asar deb atash mumkin. Bunda she’riy san’atlarning o‘rni va ahamiyati katta. She’riy san’atlar she’rning ta’sirchanligini, badiiyligini, qimmatini oshiruvchi vosita bo‘lib, mumtoz adabiyot namunalarini ularsiz tasavvur etish imkonsiz. Shu boisdan “imli bade” ga doir alohida ilmiy asarlar ham yaratilgan. Xususan, Rashididin Votvot “Hadoyiq us-sehr fiy dahoyiq ush-she’r” asarida bu xususida alohida to‘xtalib o‘tgan bo‘lsa, Ahmad Taroziyning “Funun ul-balog‘a” asarida 100 ga yaqin she’riy san’atlar, Atoulloh Husayniyning “Badoyi us-sanoye” asarida 143 ga yaqin she’riy san’atlar haqida ma’lumotlar keltirilgan. She’riy san’atlarni o‘rganish, tadqiq etish hozirda ham davom etmoqda. Xususan, Yoqubjon Is’hoqovning “So‘z san’ati so‘zligi” asarida ham mumtoz adabiyot namunalaridagi she’riy san’atlarning har biri alohida o‘rganilgan va namunalar keltirilgan holda tahlil qilingan.

Sharq poetikasiga doir asarlarda nasr va nazmda qo`llaniladigan badiiy san’atlardan 120 ga yaqin (tarmoqlari bilan 150 dan oshadi) haqida ma’lumot berilgan. Ana shu san’atlar mohiyat e’tibori bilan 3 guruhga bo‘linadi:

1. Lafziy san’atlar.
2. Ma’naviy san’atlar.
3. Mushtarak (ya’ni har ikkisining xususiyati mavjud bo‘lgan) san’atlar.

Ma’naviy san’atlar – nutqning ma’no-mohiyati bilan aloqador bo‘lgan she’riy san’atlar. Lafziy san’atlar esa nutqning ifoda usuli bilan aloqador badiiy san’atlar majmuasidir. Shuningdek, yana bir guruh san’atlar borki, ular ham lafzga, ham ma’noga aloqador. Atoulloh Husayniy bunday she’riy san’atlarni mushtarak san’atlar deb ataydi.

Harfiy san’atlarni bir guruh olimlar lafziy san’atlarga, boshqa guruhi esa mushtarak san’atlarga mansub deb hisoblashadi. Har ikkala qarash ham o‘z ilmiy asosiga ega, chunki harfiy san’atlar faqatgina arab harflarining tuzilishigagina emas balki ushbu she’riy san’at orqali she’riy asarning ma’no-mazmuni ham ochib berishga xizmat qiladi. Arab alifbosining imkoniyatlari, so‘zlarning yozilishi bilan bog‘liq holda badiiy san’at yaratish mumtoz adabiyotda harfiy san’atlarga asoslangan kitobot san’atini yuzaga keltiradi. Ajdodlarimiz ushbu she’riy san’atdan mumtoz adabiyotda juda unumli foydalanishgan bo‘lib, go‘zal ijod namunalarini yaratishgan. Alisher Navoiy “Farhod va Shirin” dostonida Farhodga ism qo‘yilishida quyidagi misralarni keltiradi:

Firoqu rashk hajr-u oh ila dard,
Biror harf ibtidodin aylabon fard.

Bu misralardagi “firoq” so‘zidan “f” (ف), “rashk” so‘zidan “r” (ر), “hajr” so‘zidan “h” (ح), “oh” dan “o”(ا), “dard” so‘zidan “d” (د) harflarini jamlanganga Farhod ismi hosil bo‘ladi. Shuningdek, quyidagi baytda ham kitobat san’atining go‘zal namunasi keltirilgan:

Qo‘yib yuz himmat-u iqbolu davlat
Hamul far soyasidin topodi ziynat.

Ushbu baytda ham himmat, iqbol, davlat so‘zlar “far” ning soyasida Farhod so‘zini hosil qilishi ifodalangan. Ogahiyning quyidagi mashhur baytidagi harflar bilan bog‘liq tasvir ham Navoiy an’analarini eslatadi:

Mushkin qoshing hay’ati ul chashmi jallod ustina,
Qatlim uchun “nass” keltirur “nun” eltibon “sod” ustina.

“Sod” – ص (ko‘z) ning ustiga – oldiga “nun” – ن (qosh) qo‘yilsa, “nass” ya’ni qatl uchun chiqarilgan qat’iy hukm hosil bo‘ladi.

Mumtoz adabiyot vakillari bunday harflarning o‘ziga xos shakllaridan badiiy tasvir jarayonida poetik vosita sifatida istifoda etganlar. Natijada, ularning aksariyati barqaror poetik obraz qiyofasini kasb etagan. Masalan “alif” (ا) kelishgan qadd-u qomat, “dol” (د), “lom” (ل) – egilgan qomat va mahbubaning gajaklari, “sod” (ص) – o‘tkir, xunxor ko‘z, “nun” (ن) – egma qosh, “ayn” (ع) – shahlo ko‘z. [1, 292-bet]

Xulosa qilib aytganda, she’riy san’atlar, xususan, harfiy san’atlar she’riy asarning badiiyatini yanada boyitadi, shu bilan birga kitobxonni fikrlashga, zukkolikka chorlaydi. Adabiyotning eng birlamchi vazifasi ham aslida kitobxonning badiiy didini oshirish va badiiy-estetik zavq berishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Y.Is’hoqov “So‘z san’ati so‘zligi” Toshkent “O‘ZBEKISTON” 2014
2. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik “O‘ZBEKISTON” NMIU Toshkent – 2009
3. Sh.Sariyev “Adabiyot fanidan yaxlit o‘quv-didaktik majmua” “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati Toshkent
4. www.ziyonet.uz
5. www.arxiv.uz

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ЗАМОНАВИЙ ТАЛАБЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ ЗАРУРАТИ

Мирзайева Сайёра Тойировна
Тошкент кимё-технология институти
Менежмент ва касб таълими факультети
Ўзбек тили ва профессионал таълим
кафедраси ассистенти

Аннотация: **ушбу мақолада таълим жараёнини замонавий ёндашулар асосида ташкил этиш афзалликлари, мустақил таълимни ташкил этишдаги мавжуд муаммолар тўғрисида фикр юритилган**

Калит сўзлар: замонавий педагогик ёндашувлар, педагогик менежмент, мустақил таълим ташкилотчиси, Рефлексив-баҳолаш, психологик комфорт принцип, шахсга йўналтирилган ёндашувлар

Педагогика фанида “мустақил таълим” ва “мустақил таълимни ташкил этиш” терминлари ажратиб кўрсатилади. Мустақил таълим педагогик жараён бўлиб, талаба олган билимни қўллай олиш ёки янги билимларни ўрганиш жараёни ва босқичларидан иборат бўлади. Мустақил таълим жараёнида шахсий ўқув фаолиятини бошқариш воситаларидан бири бўлиб, талабалар адабиётлар билан мустақил ишлаш малакаларини эгаллайди. Ўқув муаммоларини ечиш малакалари – гипотезаларни текширади, тажриба ўтказади, мустақил ишлаш фаолиятини бажаради.

Мустақил таълимни ташкил этиш бу педагогик менежмент ҳодисаси бўлиб, талаба дарс ва дарсдан ташқари пайтларини ташкил этиш ва бошқариш кўникмаларига эгалигини намоён қилади.

Талабалар ва ўқитувчи ўзаро муносабатини тизимга келтиришда мустақил таълим олиш жараёни тартибга солиш, йўлга қўйиш, материалнинг аниқ бир мазмуни билан ишлаш механизмини амалга оширади.

Замонавий талаблар асосида шакллантириш структурасига турли хил ёндашувларни таҳлил қилиш билан қатор компонентлар сифатида мазкур компетенциялар мазмунини энг умумий кўринишда кўрсатишимиз мумкин: мотивацион, когнитив, операционал-технологик, рефлексив-баҳолаш. Рефлексив-баҳолаш компонентининг қуйидаги функцияларини ажратиб кўрсатиш мумкин: фикрлашни ўрнатиш – фиксация қилиш, вазифаларни ечишнинг операционал воситаларини англаш, вазифаларнинг муаммоли қисмини ечишни баҳолаш, ечиш методлари, яхлит ҳолда ечиш, фаолиятга мотивация функцияси [99].

Мустақил таълимни ташкил этиш компонентлари мазмуни қуйидагилардан иборат:

Мотивацион – мустақил иш машғулотларига мотивнинг, шахсий фикр, шахсий фаолиятга қониқиш, уни муваффақиятли амалга оширишга эҳтиёж мавжудлиги билан характерланади. Қуйидаги кўрсаткичлар билан аниқланади: Мустақил таълимга

талабаларнинг мотивация даражаси, кўрсатилган мотивация-нинг барқарорлиги, мустақил иш топшириқларини бажаришга талабаларнинг қизиқишлари ва ташаббускорлиги.

Когнитив – мустақил иш фаолиятининг фундаменти ҳисобланган талабанинг назарий тайёргарлигини аниқлайди. Қуйидаги кўрсаткичлар билан характерланади: ахборот изланишларни бажариш, янги билимларни эгаллаш ва фикран қайта ишлаш, уларни белгили-символик шаклда тақдим этиш, ўқув-мантиқий фаолиятни (объектни анализ ва синтез қилишни аниқлаш, объект компонентларини ёзишни сифатли ва миқдорий амалга ошириш) фаол келтириб чиқариш.

Операционал-технологик – талабанинг амалий тайёргарлигини очиб беради, унинг мустақил таълимни режалаштириш ва таҳлил қилиш қобилиятидан ҳамда уни амалга ошриш давомида амалий фаолиятни (ўқув-бошқарув, ўқув-ахборот, ўқув-мантиқий) қўллашдан иборат. Мазкур компонент қуйидаги кўрсаткичларни ёритиб беради: мустақил иш фаолиятида талабанинг муаммоли вазиятларни бартараф этиши учун мустақил ишлаш ишларни бажара олиши, Мустақил таълимни режалаштириш, таҳлил қила олиш қобилияти, амалга ошира олиши, мазкур фаолият тури мақсади ва вазифаларини аниқлашга тайёргарлиги ҳамда уларнинг натижаларини презентация қила олиши.

Рефлексив-баҳолаш – ўзи ва жамоа аъзолари фаолиятини мустақил таҳлил қилиши, ўзини ўзи баҳолашни амалга ошириш қобилияти билан характерланади. Қуйидаги кўрсаткичлар билан аниқланади: объектив ўз-ўзини баҳолаш, ўзини ўзи танқид қилиш, ўз-ўзини ривожлантиришда фаоллик, юзага келган муаммоларни баратараф этишга тайёр-гарлиги, уларни сабабларини аниқлаш ва бартараф этиш, улар асосида мақсад ва вазифаларни қўйиш.

Талабалар томонидан мустақил таълим олиш жараёнида лойиҳалаш фаолиятини ташкил этиш мустақил таълимнинг натижадорлигини оширади. Мустақил таълим олиш жараёнида лойиҳалаш фаолиятини ташкил этишнинг педагогик босқичлари:

- Мотивация, мақсадни фараз қилиш: мавзуларни яратиш, мақсадларни конкретлаштириш, дасблабки позициялар, иш жамоасини танлаш характерли. Талабалар фаолияти шунга асосланадики, бунда ахборотларни деталлаштириш, вазифаларни дискуссиялаштириш, амалга оширилади, ўқитувчи эса, лойиҳа мақсадини тушунтирган ҳолда талабаларни мотивлаштиради, кузатув олиб боради.

Режалаштириш: муаммолар мажмуасини ўрганиш, ахборотар манбасини аниқлаш, баҳоланадиган натижаларга талабларни аниқлаш, жамоа

мажбуриятларни аниқлаш киритилади. Ўқитувчи фаолияти ахборотларни таҳлил қилиш методларини тушунтиришдан иборат, кузатув олиб боради.

Ечим қабул қилиш: ахборотлар йиғилади ва корректировка қилинади, ғоялар муҳокама қилинади, мос келувчи вариант танланади, фаолият босқичлари аниқланади, ўқитувчи тўғри ечимга яқинроқ консультация беради.

Бажариш: талабалар ўз ғояларини мужассамлантиради, лойиҳани танланган вариант бўйича расмийлаштириш орқали амалга оширади, ўқитувчи пассив иштирок этади.

Натижаларни баҳолаш: бажарилган лойиҳа, эришилган натижалар таҳлил қилинади, юзага келган муаммоли вазиятлар сабаблари ўрнатилади, ўқитувчининг вазифаси бу босқични кузатишдан иборат.

Лойиҳани ҳимоя қилиш: доклад тайёрланади, олинган натижалар тушунтирилади, лойиҳани жамоавий ҳимоя қилиш, баҳолаш ўтказилади, ўзини ўзи баҳолаш олиб борилади. Ўқитувчи гуруҳли таҳлил ва баҳолашда иштирок этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдалова С.Р. Мустақил таълимни ташкил этиш технологияси. Ўқув қўлланма. – Тошкент.: 2009. - 100 б.

2. Юнусова Ш. Ўқувчиларнинг мустақил ўқув фаолиятини шакллантириш // Халк таълими. – Тошкент.: 1997. №5. - 53 – 55 б.

3. Якиманская, И.С. Компетентностный подход в образовании: проблемы и пути модернизации. – Новосибирск. 2013.- 159с.

4. Kurbanova M. Formation of learning and educational competences of students in primary classes // EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR). – India, 2020 (June). Volume: 6. – P.. 266-269. (13.00.00 №3)

5. Kurbanova M. Preparation of students for the PIRLS International Assessment Program on the basis of the organization of independent work // Scientific progress. – Tashkent, 2021. Volume: 2. – P. 1165-167. (13.00.00 №3)

6. M.F.Qurbonova. Individual ta'lim–innovatsion o 'qitish usuli. Academic research in educational sciences 4 (3), p.394-399.

7. M.Qurbonova, O.Abdullayeva. A mechanism for creating a person-oriented educational environment, Modern Science and Research 2 (3), P. 106-110.

УЧИНЧИ РЕНЕССАНСДАГИ МАЪНАВИЙ ИСЛОҲОТЛАРДА ЖАДИДЧИЛИК ИЛМИЙ МЕРОСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.

Норматов Отабек
Чирчиқ давлат педагогика университети

Аннотация: Мақолада Туркистондаги жадидчиларнинг амалга оширган ишлари тажрибасидан фойдаланиб, Янги Ўзбекистондаги маънавий ислоҳотларда таьлимни ривожлантиришнинг таҳлилий муаммолари, мамлакатимиз миллий мустақиллигини мустаҳкамлашда жадидлар маънавий меросининг аҳамияти ва фаолиятини ўрганишда ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашдаги ўрни тўғрисида сўз боради.

Калит сўзлар: "Учинчи Ренессанс" , миллий ўзлик, Турон, «Усули қадим»,«Хуршид», "Шурой Ислом", «Турк сўзи» «Турк эли» .

Мустақилликка эришганимиздан сўнг миллий меросимизга бўлган муносабат қайта тикланди. Аждодларимиз яратиб кетган бой мерос чуқур ўрганилиб, катта ютуқлар қўлга киритилди. Туркистон ўлкаси XIX аср охири – XX аср бошларида мустамлакачилик сиёсати оқибатида сиёсий, маданий, иқтисодий таназзулга юз тутди. Бу даврда жадидчилик (арабча «жадид» - янги) – янгиланиш, янги замонавий мактаб, матбаа, миллий тараққиёт усуллари, йўллари тарафдорлари ўз ғояларини тадбиқ эта бошлади. Жадидчиликнинг асосий ғоя ва мақсадлари: Туркистонни ўрта асрчилик, қолоқлик, хурофотлардан озод қилиш, миллий давлат бунёд этиш, парламент ва президент идора усулидаги озод ва фаровон жамият қуриш, туркий тилларга давлат мақомини бериш, миллий пул бирлиги ва миллий қўшин тузиш эди. Бу ғоя ва мақсадлар 1917-1920 йилларда «Туркистон мухторияти»ни тузишга сабаб бўлди аммо қисқа муддат фаолият юритиб, қонли таназзулга учради.

Тарихий тажрибанинг кўрсатишича, миллий ўзликни англашнинг ўсишига муҳим туртки бўлган ва миллий озодлик ғоясини шакллантириб, ўз фаолияти билан уни амалга оширишга уринган кучли прогрессив ҳаракат – жадидчилик ҳаракати бўлган. Миллий ўзликни англаш ва англатишда тарих туганмас ва беқиёс манба эканлиги маълум. М.Беҳбудий **"Туркистон тарихи керак"** мақоласида: "Тарих кўп аҳамиятли ва фойдали бир нарсадур. Тарихнинг фойдаларидан баъзиси ушбудурки, бир миллатнинг на тариқада, қайси йўл ила тараққий этганини ўқиб ибрат олмоқ ёки бир миллатнинг на сабаблардан таназзул этиб, охир мунқариз бўлуб кетганин ўқуб, мундан ҳам истифода этмак мумкиндур". Тарихга маърифатпарвар нигоҳи билан қараган Беҳбудий ўтмишнинг шонли саҳифалари миллат учун ибрат бўлишини айтган. Жадидларнинг жамиятда ислоҳотлар ўтказишга қаратилган дастури асосан янги дунёвий халқ маорифи тармоғи, яъни ўрта, ўрта махсус ва олий таълим тизимини шакллантириш, миллий матбуотни яратиш – газета ва журналлар чоп этиш, маърифий ва хайрия жамиятлари тузиш, миллий театр санъатини ривожлантириш, иқтидорли ёшларни Европа университетларига ўқитишга жўнатишдан иборат эди. Жадидчилик харакатининг асосий ижтимоий хаётнинг тараққиёти учун курашиш, туркий тилларни ривожлантириш, шу тилларнинг адабиётни шакллантириш ва бойитиш, дунёвий илмларни чуқуррок чуқур ўзлаштириш, фан ютукларидан фойдаланиш хамда аёллар ва эркаклар тенглиги муаммолари

учун курашишга даъват килганлар. Жадидларнинг Туркистон мустақиллиги учун курашида асосан қуйидаги йўналишлар устувор эди: янги усул мактаблари очиш; қобилиятли ёшларни чет элга ўқишга юбориш; турли маърифий жамиятлар ва театр труппалари тузиш; газета ва журналлар чоп қилиш, халқнинг ижтимоий-сиёсий онгини юксалтириш билан Туркистонда миллий демократик давлат қуришдан иборат бўлган. Таниқли олима Ингеборг Балдауф ёзади: "Ўрта Осиё жадидлари биринчи навбатда татар жадидларидан ўрнак олдилар. Беҳбудий афанди Боғчасаройда чиқадурғон "Таржумон" газетасини олдуруб ўқуб бошлади. Иккинчи ёқдан, турлик илмий, фанний китобларнинг мутолааси билан маълумотини кенгайтирди. Оз вақтда дунё сиёсатидан ва замон аҳволидан хабардор бўлди. [1] Бугунги кунда ҳам Давлатимиз раҳбари томонидан муҳим Уйғониш жараёни кечмоқда. "Янги Ўзбекистон" ва "Учинчи Ренессанс" сўзлари ҳаётимизда ўзаро уйғун ва ҳамоҳанг бўлиб янграмоқда, халқимизни улуғ мақсадлар сари руҳлантирмоқда. [2] Янги Ўзбекистонни барпо этиш – яқин ва олис тарихимиз, бетакрор ва ноёб маданий бойликларимизни янада чуқур ўрганиб, уларга таяниб, мустақил миллий тараққиёт йўлимизни янги босқичда давом эттириш демакдир. Бугун боболаримизнинг эзгу орзу-ниятлари халқимизнинг қон-қонида, тарихий хотирасида сақланиб қолди ва ҳануз яшамоқда, десак, айни ҳақиқатни айтган бўламиз. Жадидларнинг жамиятда ислоҳотлар ўтказишга қаратилган иқтидорли ёшларни Европа университетларида ўқитиш каби йўналишлардан иборат эди. [3] Жадидлар тадбиркорлар, савдогарлар ёрдамида Туркистон ёшларини чет элларга ўқишга жўнатган. 22 киши Германияга, Ҳайделберг университетига юборилган. Ёшларни чет элларга ўқишга жўнатиш давом этаверган. Бу ишда уларнинг хизматлари катта эди. Улар орасида Саратов университетини ҳуқуқшунослик бўйича битирган Убайдулла Хўжаев ҳам бор эди. Жадидларнинг фикрича, фарзандлар тарбияси аёллар қўлида эканлиги алоҳида таъкидлаганлар, Садриддин Айний бу ҳақида қуйидаги фикрни билдирган эди: «Агарда хотун киши тарбият топган, саводли бўлса, фарзандини ҳам тарбият қилиб тараққийлик одами қиладур»[4]

Жадидлар ўз маблағлари ҳисобидан янги усул мактабларини очиб, уларда

ўғил ва қиз болаларнинг бирга ўқишларини ташкил эта бошладилар. Шундай

мактаблардан бирида Абдулқодир Шакурий Самарқандда ўғил ва қиз болаларни бирга ўқита бошлади, қизларга унинг хотини дарс беришга кўмаклашган. [5]

Жадидлар ҳаракати намояндаларидан Абдулла Авлонийнинг фикрича, хар бир киши билим олмоғи, маърифатни қалбига жо қилмоғи, гузал аҳлок, маънавий фазилатлар билан безанмоғи лозимки, булар охир -оқибат миллий ўзликни танишга, комил инсон сифатларига эришувга олиб келади ва шундай шахслар камол топган жамиятда Ватан равнақ топади, халқ саодатга эришади. Беҳбудий шундай ёзади: «Маориф бўлимида ишлайтурғон мусулмонларнинг бошини силангиз… ўртадан ниқобни кўтарингиз, Туркистон болаларини илмсиз қўймангизлар. Ҳаммага озодлик йўлини кўрсатингизлар».

Беҳбудий тарих фанинг аҳамияти ҳақида гапириб, инсоннинг камол топишида ва жамиятни бошҳаришда унинг ўрни беқиёслигини таъкидлайди. Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, жадид зиёлилари хотин-қизларнинг маънавий салоҳиятини ошириш учун, уларнинг илм эгаллашлари учун аввало, мактаб таълимини йўлга қўйиш, уларга таълим беришда диний фанлар билан бир қаторда дунёвий фанларни ўқитиш, дунё янгиликларидан хабардор қилиш учун эса газета, журналлар нашр эттириб, жаҳон мамлакатларидаги хотин - қизларнинг қандай ютуқларга эришаётганини кўрсатиб ўтган. Шукрки, ўша аждодларнинг эзгу орзу-ниятлари халқимизнинг қон-қони, тарихий хотирасида сақланиб қолди ва ҳануз яшамоқда. Бугунги кунда бутун халқимизнинг қалбидан чуқур жой олган, умуммиллий ҳаракатга айланиб бораётган «Янги Ўзбекистон» ғояси аждодларимизнинг орзу-интилишлари ва армонларини ҳам ўз мужассам этган. Президентимиз Шавкат Мирзиёев раҳнамолигида халқимизнинг миллий ўзликни англаш, Янги Ўзбекистонни бунёд этиш йўлида қўяётган қутлуғ қадамлари мукаррам инсон зотига ҳурмат-эҳтиром кўрсатиш, инсон хотирасига нисбатан адолат ва ҳақиқатни қарор топтиришдек эзгу амаллар билан узвий боғлиқ .

- Одамларга тарихий адолатни, ҳақиқатни етказиш учун, халқимиз у кунларни билиши ва ҳеч қачон унутмаслигимиз лозим. Зеро, тарих биз учун катта ҳаёт мактаби бўлиб, ўтган кунлар ҳеч қачон қайтарилмаслигини, биз танлаган йўл энг тўғри йўл эканлигиги ҳар он ёддан чиқармаслик лозим.

Учинчи Ренессансни жадид боболаримиз амалга оширишлари шу йўлда улар ўзларининг азиз жонларини ҳам қурбон қилгани, миллий истиқлол, тараққиёт ва фаровонликка, маърифат орқали, дунёвий ва диний билим, замонавий илм-ҳунарларни чуқур эгаллаш орқали эришиш мумкин.

Ҳозирги кундаги кенг кўламли демократик ўзгаришлар, жумладан, таълим ислоҳотлари орқали Ўзбекистонда янги Уйғониш даври, яъни Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш асосий мақсад қилиб белгиланди. Таълим соҳасида амалга оширилаётган туб ислоҳотлар, шубҳасиз, бу йўлдаги дастлабки муҳим қадамдир. Ўзликни англаш, миллий ғурурни тарбиялаш, миллий онгни ўстириш билан боғлик, тарихий муаммоларидан бири - аждодларимизнинг ўз эрки, Ватан озодлиги йўлида мустамлакачилик зулмига қарши олиб борган курашлари тарихидир. Ҳозирги кундаги кенг кўламли демократик ўзгаришлар, жумладан, таълим ислоҳотлари орқали Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш асосий мақсад қилиб белгиланди. Ёш авлодни ватанпарварлик ҳамда ўзбек халқининг меросига ҳурмат руҳида тарбиялаш муҳим мақсадлардан биридир. “**Инсон – азиз, хотира – муқаддас**” ғояси асосида мустақиллик учун курашган фидойи аждодларимизнинг хотирасига юксак эҳтиром кўрсатиш, маърифатпарвар жадидларнинг жасорати ва ибратли фаолиятини тарғиб этиш орқали ёшларда ғоявий иммунитетнинг шаклланишида муҳим ўрин эгаллайди.

Адабиётлар рўйхати:

1. Б. Дўстқораев**.** Жадидлар қандай ижтимоий тузумни орзу қилганлар ёхуд уларнинг давлат тўғрисидаги қарашлари.2020.https://jahonadabiyoti.uz/2020/

2.“Янги Ўзбекистон**”** ва “Правда Востока**”.**Янги Ўзбекистон демократик ўзгаришлар, кенг имкониятлар ва амалий ишлар мамлакатига айланмоқда

Ҳукумат16 август 2021

3.Туркистон маърифатпарварларининг йўлбошчисиhttps://uza.uz/uz/posts/turkiston-marifatparvarlarining-olboshchisi_19148

4. А. Нўмонов.Туркистон ўлкасида гендер тенглиги масаласида жадидлар қарашлари (XX аср бошлари мисолида) https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/3490.2022 й

5. Жадид маърифатчилик ҳаракатининг ғоявий асослари. –Т. «Тошкент ислом университети». 2016. б – 178.

ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯ ВА ИНОВАТЦИОН ҒОЯЛАР.

Бўриев Бобонор Турсунқулович
Шароф Рашидов тумани 37-мактабни география фани ўқитувчиси тел.: 93-650-11-95
Рафиев Ботиржон Мунавварович
Шароф Рашидов тумани 37-мактабни рус тили фани ўқитувчиси – тел.: 91-569-09-61

АННОТАЦИЯ

Ўз: Мазкур мақолада, Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида, янги педагогик технологиялар ва иннавацион ғоялар, интерфаол таълим методларидан дарс жараёнида фойдаланиш, ўсиб келаётган ёш баркамол авлодни, ҳар томонлама таълим ва тарбия жиҳатидан етук қилиб тарбиялаш, бу борада ўқитувчининг билим савияси, педагогик маҳорати, муомила маданиятини муҳимлиги, шунингдек ўқувчиларга билим беришни замонавий таълим технологиясини қўллаш орқали юксак самарадорликга эришиши мумкинлиги хусусида сўз юритилади.

Ру: В данной статье в системе образования Республики Узбекистан использование новых педагогических технологий и новаторских идей, интерактивных методов обучения в ходе урока, воспитание подрастающего молодого поколения на зрелость в условиях всестороннего обучения и воспитания, в связи с этим большое значение имеют уровень знаний преподавателя, педагогическое мастерство, культура взаимодействия, а также отмечается, что учащиеся могут добиться высокой эффективности за счет использования современных образовательных технологий.

En: In this article, in the educational system of the Republic of Uzbekistan, the use of new pedagogical technologies and innovative ideas, interactive educational methods in the course of the lesson, raising the growing young generation to be mature in terms of comprehensive education and upbringing, in this regard, the importance of the teacher's knowledge level, pedagogical skills, and the culture of interaction , it is also mentioned that students can achieve high efficiency through the use of modern educational technology.

Ўз; Калит сўзлари: билим, кўникма, малака, дидактика, ўқитувчи, ёндашув, таълим, тажриба, тарбия, маънавият, дарс , тизим, жараён, мавзу, янги педагогик технология, интерфаол метод.

Ру; Ключевые слова: знание, умения, навыки, дидактика, учител, образование, опыт, воспитание, духовность, уроки, система, процесс, тема, новый педагогические технология, интерактивный метод.

En: knowledge, abilities, skills, didactics, teacher, education, experience, upbringing, spirituality, lessons, system, process, theme, new pedagogical technology, interactive method.

Технология тушунчаси педакгогика фани ишлаб чиқариш соҳаларига нисбатан анча кенг қўлланилиб “Технология” сўзи юнонча techne-снъат, логос-маҳорат деган мазмунни англатади!. Олимларнинг таъкидлашича “Технология” атамаси бола шахсига таъсир кўрсатиш санъатига эътибор қаратилиб ҳар бир даврда ўзига хом замонавийлик касб этиб янгиланиб такомиллашиб келган. “Педагогик технология” атамасини ўқитиш, таълим бериш жараёнидаги педагогик маҳорат, санъат деб тушуниш санъат ички хиссиётга, технология фанга асосланади. Шундай бўлсада технология луғавий маънода маҳорат тушунчасига яқин бўлиб, маҳорат дарси ўтишнинг ҳам санъатнинг ҳам фаннинг мевасидир.

Санъат индивидуал маҳорат бўлиб, технологиялар ҳамма дарвда ҳам устиворлик касб этиб келган. Турли-туман технологиялар индивидуал маҳорат, жамоа маҳоратига ўз ўрнини бўшатиб берган. Технология кўплаб касб эгаларини тўплаган маҳорат йиғиндиси мажмуий, яъни жамоа маҳоратидир. Технология янгича усуллар ва воситалар тизими бўлиб, маълум фаолиятнинг олдиндан белгиланган натижаларини намоён қилади. Бу иборани таълим мезонига боғлаб изохламоқчи бўлсак, дарснинг миқдор ва сифат жиҳатидан муваффақиятли чиқишини кафолатлайди. Технология жараёнининг яхши натижа самара беришини олдиндан пухта лойихалаштириш ва амалга ошириш, унинг мужассамлигига боғлиқ. Технология

усулларини дарс жараёнига тадбиқ қилиш кўп жиҳатдан мухим, шароит, куникма ва кузатишлар билан боғлиқдир.. турли хил усулларга дастлаб кўникиш ўрганиш бир қадар қийин кечади. Аввал бошида ҳам педагогик маҳорат етишмайди, қийин вазиятга тушиб қолиши табиий бир ҳол.

Кейинчалик дарснинг натижаси самарадорлигига олиб келади.. интерфаол дарснинг афзаллиги ўз-ўзидан намоён бўла бошлайди.

Хўш дарс ўзи нима? Арабча-сабоқ, маъруза, узлуксиз таълим муассасаларида амалга ошириладиган таълимнинг асосий шакли ўқув ишларининг мантиқий тугалланган, яхлит ўқув-тарбиявий жараённинг аниқ вақти билан чекланган қисми, шунингдек муайян миқдордаги ўқувчилар таркиби билан қатъий тартибда уюштириладиган ва аниқ мақсадга йўналтирилган дидактик тадбирдир.

Замонавий таълим тажрибасида бир соат дарс учун белгиланган стандарт вақт мавжуд. Бу вақт таълим муассасаларининг табиати, таълимнинг босқичлари ва ўқувчилари имкониятларидан келиб чиқиб, 45, 40, 35 ва 30 дақиқани ташкил этиш мумкин. Муаллим муваффақиятини сири нафақат у қўллаётган дарсдаги технологияларда балки педагог-тарбиячи сифатидаги маҳортада, болалар қалбига йўл топа олишда кўринади. Ҳар бир ўқитувчининг у қандай технологияни қўлламасин уни билими педагогик муомиласи бетакрордир. Чунки ҳар қандай технология жонли хиссиётларга тўла инсоний муносабатлар, педагогик муомила ҳамда маҳоратни ўрнини боса олмайди. Инсоннинг ўзлиги, ўз моҳияти дунёга, ҳаётга, Ватанга, табиатга одамларга меҳр-муҳаббат асосида ўз оламини, яъни гўзаллик қонунларига мувофиқ бўлган оламни ярата олишида кўринади. Бусиз маънавий етук инсонни шакллантириб бўлмайди. Мана шу оламни яратишда муаллимнинг ўрни беқиёсдир.

Ўқитувчи тарихнинг асосий ижодкорини, яратувчисини яратувчиси эканлигини англаб етган ва муҳими ўз ватани, унинг тараққиёти учун масъул инсонни тайёрлайди. Жараён маҳорат билан бошқарилса инсон ўзлигини англаш учун замин яратилади, бериладиган билимлар эса асосий восита ҳисобланади. Агар шундай бўлмаса таълим ўзининг асл қийматини йўқотади.

Янги педагогик технологиядан кутилган мақсад нима? Унинг афзалликлари дарснинг самарадорлигини ошириш тамойиллари нималардан иборат деган саволга қуйидаги ҳосилалар асосида жавоб беришимиз мумкин.

1. Янги педагогик технология энг қулай ва содда усул;
2. Мустақил фикрлашни ўргатади;
3. Кўп тармоқли;
4. Содда осон;
5. Эсда қолиш кучли;
6. Билим бойлигини оширади;
7. Вақтдан ютади;
8. Қизиқарли ўтади;
9. Дарсни самарадорлигини оширади;
10. Дунёқараши кенгаяди;
11. Таффакурни ривожлантиради;
12. Ўқувчиларни диққат эътиборини тортади;
13. Ҳар бир ўқувчи билан индивидуал муносабат пайдо бўлади;
14. Хотирани мустаҳкамлайди;
15. Изланишга чорлайди;
16. Ўқувчиларни ўз устида ишлашга давъат этади.;

Янги педагогик технология “Ўқувчининг нутқ маданияти” фанини ўқитиш методларини янада такомиллаштиришга ёрдам бериб, дарсга янги усуллар асосида ёндашувни таъминлайди. Замонавий таълимни ташкил этишга қўйиладиган мухим талаблардан бири ортиқча руҳий ва жисмоний куч сарф этмай қисқа вақт ичида юксак натижаларга эришишдир. Оз фурсат орасида муаян назарий билимларни ўқувчиларга етказиб бериш,

уларда маълум фаолият юзасидан амалий кўникма ва малакаларни хосил қилиш ўқувчи томонидан эгалланган билим, кўникма ва малакалар даражасини баҳолаш ўқитувчидан юксак педагогик маҳорат ҳамда таълим жараёнига нисбатан янгича ёндашувни талаб этади.

Дарҳақиқат, илм олиш динимиз исломда ҳам ғоят қадрланади ва рағбатлантирилади. Илм жамият-тараққиётининг ҳаракатлантирувчи кучи, кишини жаҳолатдан, нодонликдан қутқарувчи ҳалоскори, жаннатга олиб борувчи кўприк ва саодатга етказувчи воситадир, деб пайғамбаримиз с.а.в. ва ўқишини саҳобаи -киромлари ўз вақтда қайта-қайта уқтириб ўтганлар. Яъни масалан Саҳоба анас ибн Молик р.а Пайғамбаримиз с.а.в ни “Илмни Чиндан бўлса ҳам талаб қилинглар. Чунки илмни талаб қилиш ҳар бир муслим ва муслималар учун фарздир” деганларини айтиб ўтган. Илм деганда фақат диний илмларгина эмас, балки инсонга билим берадиган барча дунёвий фанлар ҳам тушунилади.

Суфиён Саврий айтади: “Илмнинг боши жим туриш, кейингиси эътибор билан эшитиш, учинчиси -ёд олиш, тўртинчиси унга амал қилиш, бешинчиси уни билмаганларга тарқатишдир. Мана шу шартларга амал қилиб билим олинса, бундай инсон икки дунё саодатига эришади дейди.

Бинобарин, 2020 йил Юртбошимизнинг олий мажлисга қилган мурожаатномасида диний-маърифий соҳада амалга оширилаётган ишларга тўхталиб, жумладан: мамлакатимизда “Жаҳолатга қарши маърифат” деган эзгу-ғоя асосида ислом динининг инсонпарварлик моҳиятини, тинчлик ва дўстлик каби олижаноб мақсадларга хизмат қилишини тарғиб қилиш, кун тартибимиздаги доимий масала бўлиб қолиши таъкидланади. Шунингдек 2020 йил мамлакатимизни “Илм маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб номланишида катта рамзий маъно бор.

Дарҳақиқат, Муқаддас Қуръони каримда “илм сўзи 814 марта зикр этилган ва шундай мархамат қилади;

Айтинг: Биладиганлар билан билмайдиганлар тенг бўлурми?” дарҳақиқат, фақат ақл эгаларигина эслатма олурлар.(Зумар сураси, 9-оят). Зеро улломаларимиз айтганидек, бир соатлик илм ўрганиш, уч кунлик ибодатдан яхши, бир кунлик дарс эса, уч ой тутилган рўзадан афзалдур”. Шундай экан ҳар бир муаллим ўз зиммасига юкланган бурч ва вазифани садоқат билан бажармоғи лозим.

Бугун Республикамиз маърифатпарварлари олдига қўйилган долзарб дидактик вазифа бу-шахсни тарбиялаш, ўқитиш ва тарбияда шахсий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда ёндашишдир.

Мактабга шунчаки ўқувчи эмас, балки шахслар келадилар. Уларнинг ҳар бири мактаб ўқитувчисининг дунёқарашидан хеч қандай фарк қилмайдиган ўз хис туйғулар ва кечинмалар дунёсини олиб киради. Ҳар бир киши-бу шахс, жумладан мактаб ўқувчиси ёки талаба ҳам ўзини улуғвор мақсадлар юксак орзулар чўққисида ҳис этади. Эхтимол ўқувчи ёки талабанинг эзгу ниятлари таълим бераётган муаллим ёки мураббийникидан ҳам юксакроқдир. Буни ҳар биримиз унутмаслигимиз лозим. Таълим тизимида инновация тушунчасини изоҳласак кўплаб олиму уломалар унга турли хил таърифлар беришган. Масалан Е. Рожерс иннавацияни қуйидагича изоҳлайди: “Инновация”-бу маълум бир инсон учун янги бўлган ғоя! Милсс фикри “Инновация” бу алоҳида янги ўзгариш. Биз ундан тизимли вазифаларимиз ва ечимларимизни амалга оширишни кутамиз деб тъкидлаган. Шунингдек инновация бир неча долзарб масалалар кечинмасида пайдо бўлади ва қатъий равишда янги мақсадни ҳал қилишга қаратилган бўлиб, педагогик ҳодисани доимий равишда модернизация қилишига олиб келади.

М.Очилов “Инновация” таълим тизимиини методикаси, технологияси ўқув ишини ташкил этиш, мактаб тизимини бошқаришда экс этади.” Иннавацион таълим тушунчасини биринчи бор 1979 йил “Рим клубида” қўлланилган Таълим инновациялари таълим соҳаси ёки ўқув жаранларида мавжуд муомилани янгича ёндашув асосида ечиш мақсадида қўлланилиб, аввалгидан анча самарали натижани кафолатлай оладиган шакл, метод ва технологиялардир.

Дарс жараёнида иннавоцион технологияларни қўллаш ўқувчиларни илмий изланишларига қизиқишни ўйғотади. Хулоса тариқасида шуни айтиш жоизки, иннавацион

технологияларни қўллаш ўқувчиларда ижодкорлик, бунёдкорлик қобилиятларини ривожлантиради. Кўникма ва малакаларини амалий фаолиятга тадбиқ эта олишни таъминлайди. Таълимдаги бундай ёндашув таълим тизимини юксак даражада кўтарилишига хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Иброхимжон Инамов. Хидоят журнали. 2020 №2 1-бет
2. Абдуназар Нурмонов, Исомиддин Икромов,
Файзулла Бойназаров
Янги педагогик технология асослари.
Тошкент-2007, 5-9-18 бет
3. Педагогика:энцклопедия тузувчилар:
Жамоа -Тошкент; Ўзбекистон Миллий энциклопедияси”
Давлат илмий нашриёти, 2015. 250 бет
4. Абдулҳай Абдурахмонов. Саодатга элтувчи билим. Тошкент “Мованаунахр” 2004 й 606-609 бет
5. М.Абдуллаев, М.Абдуллаева Г.Абдураззоқова:
Мустақиллик” изохли илмий-оммабоп луғат. “шарқ” нашриёти- матбаа консерни. Бош тахририяти Тошкент-1998. 114-116 бет
6. Хакимова Севара. Халқаро илмий амалий конференция.
7. Материаллари. Жиззах – 2021.437 бет.

ZOOLOGIYAGA OID MAVZULARNI O‘QITISHDA O‘QUVCHILARDA TADBIRKORLIK ELEMENTLARINI SHAKLLANTIRISHNING TA’LIM VA TARBIYAVIY ROLI

Toshpo‘latova N.I
Nizomiy nomidagi TDPU 3-kurs talabasi

Annatotsiya. Ushbu maqolada yoshlarning tadbirkorlikka yo‘llashning metodologik asoslari bilan birga biologiya darslarida hayvonot olami bo‘yicha o‘quvchilarda tadbirkorlik elementlarini takomillashtirishga qaratilgan ma’lumotlar o‘z aksini topgan. Maqolada tadbirkorlik haqidagi ma’lumotlarni biologiya darslarida foydalanish o‘quvchilarning bilish faoliyati rivojlantirishdagi ta’lim - tarbiyaviy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek o‘quvchilar uchun tadbirkorlik elementlarni o‘zida aks ettirgan biznes loyiha ishlari hamda akvarium va unda baliqlarni parvarish qilish, ulardan biznes faoliyatida foydalanish tadbirlari haqida ma’lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: yosh tadbirkor, ta’lim va tarbiya, qo‘shimcha daromad, tadbirkorlik sifati va qobiliyati, iqtisodiy kompetensiya, biznes loyiha, kasbga yo‘llash, hamkorlik, akvarium baliqlari, iqtisodiyot.

Аннотация. В данной статье, наряду с методическими основами молодежного предпринимательства, приведены данные по направленности совершенствования элементов предпринимательства учащихся на уроках биологии во взаимосвязи с зоологией. В статье рассматривается образовательная и воспитательная значимость использования информации о предпринимательстве на уроках биологии в развитии познавательной активности учащихся. В нем также содержится информация для учащихся о работе над бизнес-проектами, в которой отражены предпринимательские элементы, а также мероприятия по уходу за аквариумом и рыбками, использованию в предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: молодой предприниматель, образование и обучение, дополнительный доход, предпринимательские качества и способности, экономическая компетентность, бизнес-проект, профориентация, сотрудничество, аквариумные рыбки, экономика.

Annotation. This article, along with the methodological foundations of youth entrepreneurship, provides data on the direction of improving the elements of student entrepreneurship in biology lessons in conjunction with zoology. The article discusses the

educational and upbringing significance of using information about entrepreneurship in biology lessons in the development of leaners' cognitive activity. It also contains information for leaners on working on business projects, which reflects the entrepreneurial elements, as well as activities for the care of an aquarium and fish, and use in entrepreneurial activities.

Key words: young entrepreneur, education and training, additional income, entrepreneurial qualities and abilities, economic competence, business project, career guidance, cooperation, aquarium fish, economics.

Dunyoda o‘quvchilarda tadbirkorlik faoliyati uchun zarur kasbiy sifatlarni rivojlantirish va ishlab chiqarishni tashkil etish sohasida bilim va ko‘nikmalarni tarkib toptirish, kasbiy-mehnat ta’limi va kasbga yo‘naltirish jarayonida tadbirkorlik faoliyatiga jadal tayyorlashga doir ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam ko‘rsatish uchun ta’limiy muhitni strukturalashtirish va qo‘llab-quvvatlash vositalarini ishlab chiqish, tadbirkorlik ta’limini joriy etishning faoliyatga yo‘naltirilgan, o‘quv fani sifatida, modulli, umumta’limiy yondashuv modellaridan samarali foydalanish, biznes asoslari va tadbirkorlik amaliyotini o‘rgatishga doir ta’limiy dasturlarni ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shuningdek, har bir o‘quvchini tadbirkorlik bilan shug‘ullanishning fundamental asoslarini egallashi, tadbirkorlik faoliyatiga doir amaliy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishiga erishishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi[1].

Respublikamizda “Yoshlar – kelajagimiz” Davlat dasturi doirasida o‘quvchilarni tadbirkorlik faoliyatiga yo‘naltirish, oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, maktab va oila hamkorligi asosida o‘quvchilarda tadbirkorlik qobiliyatini shakllantirishga doir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga maktab va oila hamkorligi asosida o‘quvchilarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik modeli va integrativ texnologiyasini ishlab chiqish, “ustoz-shogird” ana’analari asosida o‘quvchilarni kasb-hunarga maqsadli tayyorlash tizimini takomillashtirish zaruriyati mavjud. O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasida “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni keng rivojlantirish uchun qulay ishbilarmonlik muhitini yaratish, mehnatga layoqatli aholining mehnat va tadbirkorlik faolligini to‘liq amalga oshirish uchun sharoitlar yaratish, xususiy tadbirkorlik sohasiga jalb etish” kabi muhim vazifalar belgilab berildi. Bu esa, maktab va oila hamkorligi asosida o‘quvchilarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish komponentlari, mezonlari, pedagogik-psixologik xususiyatlarini, didaktik imkoniyatlarini aniqlashtirish, o‘quvchilarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik tizimini takomillashtirishni taqozo etadi[3; 35-45-b].

Tahlil natijalari yoshlar tadbirkorligi rivojlanishini yanada rag‘batlantirish bo‘yicha davlat organlari tomonidan yoshlar o‘rtasida tadbirkorlikni tashkil etilishiga ko‘maklashish, ushbu faoliyatga yoshlarni keng jalb qilish maqsadida imtiyozli kreditlar berish, yoshlarga tadbirkorlik faoliyati asoslarini o‘qitish, ta’lim muassasalari bilan ish beruvchilar o‘rtasida shartnoma asosidagi hamkorlikni rivojlantirishning tashkiliy-huquqiy asoslari mustahkam ishlab chiqilganligini, biroq tadbirkorlik ta’limining pedagogik-psixologik mexanizmlari, didaktik ta’minoti zamonaviy shart-sharoitlarga to‘liq javob bermasligini ko‘rsatdi.

O‘quvchilarda tadbirkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish iqtisodiy kompetensiyaning asosiy komponentlaridan biridir. Ana shu sababli o‘quvchilarda tadbirkorlikni rivojlantirishni ta’lim-tarbiya jarayonining tarkibiy asosi sifatida qarash lozim.[2]

Biologiya darslarida o‘quvchilarning tadbikorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish imkoniyati yuqori. Chunki o‘quvchilar asosiy biologik ob’ektlar hisoblangan o‘simliklar, hayvonlar, zamburug‘larni ilmiy jihatdan o‘rganish bilan birga ularning iqtisodiy ahamiyatini ham tushunib boradilar. Aynan shu ob’ektlar ustida tadbirkorlik ishlarini tashkil etish osonroq hisoblanadi, chunki o‘quvchilarning aksariyati oilaviy tadbirkorlika jalb etilgan bo‘lib, o‘simlik va hayvonlar ustida tadbikorlikda ishtirok etishgan[4; 66-71-b].

Shu sababli hozirgi vaqtda oila va maktab oldida turgan asosiy vazifa nafaqat ta’lim berish, balki o‘quvchi shaxsini shakllantirish, maqsadli kasbga yo‘naltirish va hayotiy faoliyatga tayyorlashdan iborat bo‘lmog‘i lozim. Maktab o‘quv rejalari va ularni amalga oshirish shakllari,

ta’lim-tarbiya mazmunini ko‘proq real hayot bilan aloqador bo‘lishini taqozo etadi. Buning uchun oila va maktab hamkorligiga alohida yondashuv talab etilmoqda. Shu sababli rivojlangan davlatlardagi o‘quvchilarni tadbirkorlikka o‘rgatish, ularda ishbilarmonlik sifatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan tajribalarini tahlil etish va milliy tarbiya tizimiga joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi[5; 82-92-b].

Zoologiya darslarida ayniqsa zoologiyaning umurtqalilar kursi mavzularini o‘qitishda turli xil loyiha ishlari va biznes rejalarni shakllantirish to‘g‘risida ma’lumotlarni berib borish o‘zining ta’limiy va tarbiyaviy ahamiyati bilan o‘quvchilarda tadbikorlik ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Misol uchun o‘quvchilarga baliqlar sinfini o‘qitish jarayonida akvarium baliqlarini ko‘paytirish bo‘yicha quyidagi biznes loyihani tavsiya etish muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu biznes reja akvarium baliqlarini uy sharoitida ko‘paytirish va keyinchalik uni aholisi 1 mlndan ortiq bo‘lgan shaharlarda savdoga olib chiqish bo‘yicha tadbirkorlik masalalari keltirilgan. Ushbu biznes rejadagi akvarium baliqlarini boqish va ularni xaridorlari asosan akvarium baliqlarini parvarishlashga qiziquvchilar, zooomagazin sotuvchilari, akvarium magazinlarini boshqaruvchilar va boshqalar xaridor bo‘ladilar. Shuningdek akvarium baliqlarini internet - magazinlarda va qush bozorlaridagi maxsus joylarda sotish imkoni bo‘ladi. Ushbu biznec loyihani amalga oshirish uchun akvariumda baliqlarni yashashi uchun zarur jihozlar bilan jihozlangan turli hajmdagi akvariumlar sotib olinadi yoki tayyorlanadi. Shu bilan birga dastlabki davrlarda akvariumda tez ko‘payadigan baliqlar sotib olinadi. akvarium baliqlari uchun bir necha oyga yetadigan ozuqalar zahirasi tayyorlanadi.

Bu biznes rejani o‘ziga xos foydali tomonlaridan biri arendaga va joyni remont qilish va maxsus mutaxassislar uchun mablag‘ sarf etilmaydi. Ushbu biznes oila sharoitida amalga oshirilib va u oila uchun qo‘shimcha daromad manbai sifatida shakllanib boradi.

Akvarium baliqlarini ko‘paytirish va parvarishlash turli yoshdagi odamlarning “xobbi”si hisoblanadi. Akvarium baliqlarini parvarish qilishga va ularni ko‘paytirishga va akvarium baliqlarini savdo - sotig‘i keng rivojlangan AQSh va yevropa davlatlarida akvarium baliqlari uchun talab yuqori.

Bizning sharoitda akvarium baliqlarini ko‘paytirish va tarqatish ommaviy tus olmagan, bu sohada faoliyat ko‘rsatayotganlar tomonidan qancha qo‘shimcha daromad olishlari haqida statistika ishlari deyarli olib borilmaydi. Shu sababli ham aniq statistikaga bog‘liq bo‘lmagan biznes hisoblanadi va akvarium biznesi bilan shug‘ullanadiganlar qancha daromad ko‘rishlari noaniq. O‘zbekiston sharoitida quyidai yirik shaharlar Toshkent, Nukus, Samarqand, Xiva, Farg‘ona, Namangan kabilarda akvarium baliqlarinii boqish uchun talab bor.

Ushbu loyiha aholisi bir mlndan ortiq bo‘lgan shaharlarda akvarium baliqlarini boqish va kelgusida bu sohada tadbirkorlik ishlarini tashkil etish maqsadida tashkil etilgan. Akvarium baliqlarini parvarishlash va tarqatish oilaviy tadbirkorlik bo‘lib oila uchun ma’lum miqdorda foyda keltiradi.

Akvarium baliqlarini ko‘paytirish uchun maxsus xona talab etilmaydi, xonadonning ma’lum bir qismida agar ko‘p qavatli uy bo‘lsa balkonga turli hajmdagi akvariumlar va zarur jihozlar olish kerak bo‘ladi. Akvarium baliqlarini ko‘paytirib sotish uchun reklamani internetga joylashtirish orqali xaridorlar topiladi. Xaridorlar doimiy akvarium baliqlarini parvarish qiluvchilar, yangi boshlovchilar bo‘lishlari mumkin. Baliqchalarni internet – magazin orqali va shuningdek qush bozorlaridagi alohida joylarda sotish mumkin.

Bu farazni amalga oshirish uchun quyidagi bosqichlarni o‘tash talab etiladi.

- Faoliyat uchun sharoit yaratish va zarur jihozlarni olish;
- Akvarium akvariumni jihozlash;
- Baliqlarni sotib olish va ozuqasini zaxiralash;
- internet-magazinni shakllantirish;
- ijtimoiy tarmoqlar va internetda o‘zi xaqida ma’lumotlarni joylashtirish;
- doimiy sotuvga qo‘yish uchun baliqlarni izchil parvarish qilish;

tayyorgarlik davri uchun muddat 4 oyni tashkil etadi. Kichik akvariumlarda baliqlarni parvarish qilish davri loyiha tashkilotchilarni kasbiy tayyorgarlik ko‘rish (akvarimistika kursini o‘tash, mahusus adabiyotlarni o‘qish va boshqalar)ni o‘z ichiga olmaydi

Dastlabki moliyaviy harajat 271.6 ming so‘mni tashkil etadi. Biznes -rejani boshlang‘ich harajatlari haqidagi ma’lumotlar yuqoridagi jadvalda keltirilgan. Bu harajatlarni qoplash uchun 23 oy ish vaqti talab etiladi. Baliqlarni dastlabki savdoga chiqarish 2024 yilga mo‘ljallangan. Albatta o‘quvchilar uchun xomiy ota - onalar xisoblanishadi.

Akvarium biznesi uchun eng ko‘p xaridorlar tomonidan olinadigan baliqlar saralab olinadi. Buning uchun zoomagazinlar va akvarium baliqlari sotiladigan bozorlarda qaysi baliqlar haridorlar tomonidan ko‘proq xarid qilinishini bilish va aynan shu baliqlarni ko‘paytirishga harakat qilish kerak. Keyinchalik akvarium baliqlarini xilma-xilligi boshqa baliq zotlari hisobiga va akvariumni bezash uchun kerak bo‘ladigan suv o‘simliklari, umurtqasiz hayvonlar, tirik ozuqalar hisobiga to‘ldirilishi mumkin.

Asosan akvarium baliqlari uchun xaridorlar axolisi mlndan ortiq shaharlarda yashashadi. Agarda xaridorlar auditoriyasi har tomonlama taxlil qilinsa ular juda xilma-xil, ularning oladigan daromadiga qarab ajratiladigan bo‘lsa bu xaridorlar moashiga ko‘ra “o‘rta” va “o‘rtachadan yuqori” bo‘lganlar xisoblanishiadi. “Levada-Sentre” ma’lumotlarida ko‘rsatishicha akvarium baliqlarini asosan tadbirkorlar ko‘paytirashadi (11) %ni, hizmatchilar , o‘quvchilar va talabalar (10%dan), sotib olish bo‘yicha 25 yoshdan kichik bo‘lganlari birinchi o‘rinda turishar ekan. O‘zbekistonda akvarium baliqlarini sotib olish va parvarish qilishda Toshkent shahri birinchi o‘rinda turadi. O‘zininng shaxsiy akvariumiga ega odamlarning asosan oilasida maktab o‘quvchilari bo‘lganlari, o‘zining shaxsiy uylari bo‘lganlar ko‘proq akvarium baliqlarini sotib olishadi, shuningdek o‘z biznesini to‘liq yo‘lga qo‘yib olgan firmalar akvarium baliqlarini parvarishlashga e’tibor berishadi.

Biznes – reja bo‘yicha olib borilgan so‘rovnomalarda aholisi 1 mlndan ortiq bo‘lgan shahar aholisini 30-60 ming atrofidagi odamlarda akvarium baliqlarini saqlashlarii ma’lum bo‘ldi. Bularning 42% ga yaqini uncha katta bo‘lmagan 60 litrli akavriumlarda baliqlar parvarish qilishini, qolgan 36% va 18% % 80-180 litrli va 180 litrdan ko‘proq hajmli akvariumlarda baliq boqishlarini aytib o‘tishgan.

Baliqlar mavzusiga oid mavzularni o‘qitishda baliqlarning xilma-xilligi bo‘yicha tadbirkorlikni amalga oshirish biznes rejalarini berib borish o‘ziga xos ta’lim va tarbiyaviy ahamiyatga ega. O‘quvchilar tomonidan baliqlarning morfologiyasi, anatomiyasi, fiziologiyasi etologiyasi va ekologiyasi bo‘yicha ko‘proq bilim olishga bo‘lgan intilishlarini oshiradi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 martdagi “Hududlarda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” ga PQ-4231-sonli Qarori / **“**Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi”, 09.03.2019 y.,

2.B.Xodjaev B. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo‘llari / – T.: TDPU, 2008. – B. 90.

3.O.Hasanboeva, M.Artikova, M.Mamajonov. Oilada o‘smirlarni tadbirkorlikka tayyorlashda moddiy va ma’naviy hayot uyg‘unligi / –T.: «Fan va texnologiya», 2011. – B.80.

4.G.A. Shaxmurova, I.T. Azimov, U.E.Raxmatov. Biologiyadan masala va mashqlar yechish. 2017. Toshkent -B147.

5.G.A. Shaxmurova, I.T. Azimov, U.E.Raxmatov. Biologiyadan masala va mashqlar yechish(zoologiya). 2016. Toshkent -B 82.

BOTANIKA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI TADBIRKORLIKKA YO‘LLASH ORQALI BILISH FAOLLIKLARINI OSHIRISH METODIKASI

N.I.Mirzaeva
Nizomiy nomidagi TDPU mustaqil tadqiqotchisi

Annatotsiya. Ushbu maqolada yoshlarning tadbirkorlikka yo‘llashning metodologik asoslari bilan birga biologiya darslarida hayvonot olami bo‘yicha o‘quvchilarda tadbirkorlik elementlarini takomillashtirishga qaratilgan ma’lumotlar o‘z aksini topgan. Maqolada tadbirkorlik haqidagi ma’lumotlarni ботаника darslarida foydalanish o‘quvchilarning bilish faoliyati rivojlantirishdagi ta’lim - tarbiyaviy ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: yosh tadbirkor, ta’lim va tarbiya, qo‘shimcha daromad, tadbirkorlik sifati va qobiliyati, kasbga yo‘llash, hamkorlik, ботаника, iqtisodiyot.

Аннотация. В данной статье, наряду с методическими основами молодежного предпринимательства, приведены данные по направленности совершенствования элементов предпринимательства учащихся на уроках ботаники во взаимосвязи с другим предметам. В статье рассматривается образовательная и воспитательная значимость использования информация о предпринимательстве на уроках ботаники в развитии познавательной активности учащихся.

Ключевые слова: молодой предприниматель, образование и обучение, дополнительный доход, предпринимательские качества и способности, бизнес, профориентация, сотрудничество, ботаника, экономика.

Annotation. This article, along with the methodological foundations of youth entrepreneurship, provides data on the direction of improving the elements of student entrepreneurship in biology lessons in conjunction with zoology. The article discusses the educational and upbringing significance of using information about entrepreneurship in biology lessons in the development of leaners' cognitive activity.

Key words: young entrepreneur, education and training, additional income, entrepreneurial qualities and abilities, business, career guidance, cooperation, botany, economics.

Hozirgi zamon jamiyatining iqtisodiy ijtimoiy ma’naviy rivojida tadbirkorlik va tadbirkorlik madaniyati haqidagi bilim ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish eng muhim dasturlardan biridir.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoevning 2022 yil 28 yanvardagi “2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son, 2017 yil 5 iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston Yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida” gi PF-5106-son, 2018 yil 27 iyundagi “Yoshlar – kelajagimiz” Davlat dasturi to‘g‘risida”gi, 2019 yil 29 apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmonlari, 2019 yil 7 martdagi “Hududlarda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4231-son Qarorlarida yoshlarda tadbirkorlik asoslarini shakllantirish va tarbiyalashga alohida urg‘u berib o‘tdilar.

Ta’lim sifatini oshirish, maktabda tadbirkorlik va mehnat tarbiyasini o‘quvchilarda shakllantirish, ta’lim bilan hayot o‘rtasidagi bog‘lanishlarni yanada mustahkamlash, o‘quvchilarni foydali mehnat va tadbirkorlikka tayyorlashni yuksaltirishga alohida e’tibor berilmoqda.

Umumta’lim maktablarida biologiya kursi tizimidagi fanlarning o‘qtishning birinchi bosqichi botanika xisoblanadi. Uning ta’lim jarayonidagi o‘ziga xosligi botanika fanining birnecha tarmoqlari morfologiya, anatomiya, fiziologiya, embriologiya, sistematika kabilarni o‘zida mujassamlashtirgani xisoblanadi.

Botanika kursining mazmuni tabiatshunoslik, tabiiy geografiya, texnologiya va boshqa o‘quv fanlari bilan uzviy bog‘liq. Bu o‘quvchilarning yer yuzidagi o‘simliklarning xilma-xilligi, turli yashash muhitiga moslashganligi haqidagi bilimlarini kengaytirish bilan bir qatorda

o‘quvchilarda o‘simliklarni parvarish qilish va ulardan tadbirkorlik sohasida foydalanish bilan bog‘liq bo‘lgan amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Botanika kursini o‘qitishda asosiy e’tibor o‘simliklarning vegetativ va generativ organlarini tuzilishi, turlar xilma - xilligi, ularni parvarish qilish va ko‘paytirish, muhofazasiga oid bilimlarga qaratilgan. Botanika o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda mehnat tarbiyasi, estetik, etik, vatanparvarlik tarbiyalari va tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirishda asosiy o‘rin egallaydi.

Botanika o‘qitish metodikasi o‘quvchilardagi o‘simliklar dunyosi haqidagi bilimlarni boyitishga va botanika fani ilmiy metodlarini qo‘llash orqali o‘rgatadi. Shuning uchun o‘simliklarga taaluqli dasturlarda o‘quvchilarning o‘simlikliklar ustida tajribalar qo‘yish va kuzatishlar olib borish ko‘nikma va malakalarini oshirishga e’tibor qaratiladi. Bular o‘quvchilarda mustaqil ravishda o‘simliklar dunyosi bo‘yicha yangi bilimlarni egallashga va bilimlarni amaliy mashg‘ulotlarni bajarishga, o‘simlikshunoslik va u asosida tabiat muhofazasi hamda tadbirkorlikni amalga oshirishga imkon beradi.

Botanika fanini tabiiy geografiya bilan bog‘lab o‘qitish botanika darslarida tabiiy zonalardagi fasllarning almashinish sabablari, havo va suvning hususiyatlari, tuproqning hosil bo‘lishi, o‘simliklar introduksiyasi va introduksiya qilingan o‘simliklardan tadbirkorlik sifatida foydalanish va boshqalarni shakllantirish imkonini beradi.

O‘quvchilarni tadbikorlikka yo‘llash va tadbirkorlik elementlarini tarbiyalashda o‘qituvchi tomonidan seleksionerlar yaratgan yuqori hosilli o‘simlik navlari va ularni parvarish qilish yo‘llari haqidagi ma’lumotlarni berib borish muhim xisoblanadi.

Umumta’lim maktablarining botanika oid mavzularni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarni kasbiy faoliyatga yo‘llash va ularda mehnat hamda tadbirkorlik madaniyatini shakllantirishga aloxida e’tibor qaratilgan.

O‘quvchilarning tadbirkorlik faoliyati va kasbga yo‘llash botanika o‘qitish jarayonida turlicha yo‘llar bilan amalga oshiriladi va quyidagilar:

1. Botanika darslarida nazariya bilan amaliyotni bog‘lash (o‘simlikshunoslikning agrobiologik ilmiy prinsiplari bilan o‘quvchilarni tanishtirish orqali tadbirkorlikka yo‘llash, o‘simliklarni xalq xo‘jaligidagi ahamiyatini o‘quvchilarga yetkazish).
2. O‘quv tajriba uchastkasidagi amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish orqali o‘quvchilarga o‘simliklarni vegetaiv ko‘paytirish, payvand qilish usullari bilan tanishtirish, madaniy mevali daraxtlar payvand qilish yo‘llari bilan ko‘paytirilishini o‘quvchilarga tushuntirish va mahalliy bozorlarda aksariyat ko‘chatlar payvand qilinganligi bu orqali o‘quvchilar o‘zlarining biznes rejalarini ishlab chiqishlarini tushuntirish.
3. Qishloq xo‘jaligi maxsulotlarini ishlab chiqarish fermer xo‘jaliklariga ekskursiya (teplitsa, fermer xo‘jaliklari dala va bog‘lari)ga ekskursiyalarni tashkil etish tajribali tadbirkorlar bilan suxbat tashkil etish.
4. O‘simlikshunoslik bo‘yicha o‘quvchilarni foydali mehnat va tadbirkorlik ishlarida ishtirok etishlari ta’minlash.

Bularning barchasi bir-birini to‘ldiradi va o‘quvchilaning fanga bo‘lgan hamda foydali hamda keltiradigan o‘simliklarga bo‘lgan qiziqishlarini oshiradi.

O‘quvchilar tadbirkor fermerlar bilan suhbat davomida fermer xo‘jaliklarini kelgusidagi istiqboli, fermer ho‘jaliklari tadbirkorlari tomonidan erishilgan yutuqlar va olinadigan daromadlar haqida ma’lumotlarga ega bo‘ladilar. Bu uchrashuvlar o‘quvchilarda tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanishga bo‘lgan istaklarni ro‘yobga chiqaradi.

O‘quvchilar uchun tashkil etiladigan o‘quv tajriba uchastkasi ishlar jamoa bo‘lib ishlash orqali mehnat ko‘nikmalarini shakllantirib boradi va o‘z navbatida o‘z tomororqalarida tadbirkorlik bilan shug‘ullanish orqali ota-onalariga oila daromadini qo‘llab quvvatlashga yordam berishni o‘rgatadi, shu bilan birga o‘quv tajriba uchastkasida o‘qituvchi raxbarligida ayrim madaniy o‘simliklarni ko‘paytirish va parvarish qilishni o‘rganib boradilar.

Botanika kursi bilan bog‘liq xolda o‘quvchilarning kasbga va tadbirkorlikka yo‘llashda xatto yovvoyi o‘simliklar va ulardan olinadigan maxsulotlardan insonlarning hayot faoliyati turli sohalarida foydalanish, jumladan tibbiyot va ishlab chiqarishda foydalanish muhimdir.

Botanika darslarida o‘quvchilarni kasbiy faoliyatga yo‘llash tadbirkorlik bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish ta’lim jarayonidagi boshlang‘ich bosqich hisoblanadi. Keyingi sinflarda o‘rganiladigan biologiyaning turli mavzulari jumladan zoologiya, seleksiya mavzularini o‘qitish davomida o‘quvchilarning tadbirkorlikka bog‘liq bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalari yanada rivojlantirib boriladi.

O‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishini eng muhim tomonlari, tarbiyaga kompleks yondashuv ekanligini psixologlar ta’lim va tarbiyaning birligi prinsipi qo‘llash orqali amalga oshishini ko‘rsatib berishdi.

Odamning intelektual qobiliyatini rivojlantirishda aqliy faoliyatdapgi murakkab dinamik tizimni o‘zgarishi talab etadi, aynan bu sifatli progressiv rivojlanish hajmi va o‘ziga xos tomonlari bilimlarini o‘zlashtirish qobiliyatlari, shuningdek o‘zlashtirishni jadal amalga oshirish, vujudga kelgan qiyinchiliklar va muammolar yechimini o‘ylab topishda mustaqil xolda bilimlarni o‘zlashtirish, eng qulay usullarni qo‘llashni bilish, o‘z olddiga qo‘ygan maqsadiga erishishi uchun eng mukammal metodlardan foydalanish nazarda tutiladi.

O‘quvchilarning aqliy va tadbirkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishda oddiydan murakkabgacha bo‘lgan kuzatish jarayonlarga o‘tishni, o‘simliklarni tuzilishi va parvarish qilish bilan tadbirkorlik o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlikni bilish botanika darslarida amalga oshira boshlanadi. Botanikani o‘qitish jarayonida nafaqat o‘quvchilarni aqliy rivojlanishi balki bosqichma - bosqich tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirib borishni ham amalga oshirishga imkon yaratadi.

O‘quvchilar o‘rtasida tadbirkorlik faoliyatini tashkil yetishda o‘qituvchining o‘z fanini chuqur o‘zlashtirishi va shu bilan bir qatorda iqtisodiy bilimlarni ham egalllaganlik darajasiga bog‘liq. O‘tkazilgan tadqiqotlar o‘qituvchining o‘quvchilarning tadbikorlik faoliyatini boshqarishdagi uchta komponentni ajratish mumkin - axborot, operatsion va amaliy komponentlardir bularni egallagan o‘qituvchi o‘quvchilarni tadbirkorlikka olib kirishi mumkin. O‘qituvchining o‘quvchilarga tadbirkorlik sohasidagi bilimlarni berishda uning faoliyatidagi motivatsiya berishi, kognitiv yondashuv, tadbirkorlik faoliyatidagi his tuyg‘ular bilan o‘zaro bog‘liq bo‘lgan jarayonlarni qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 7 martdagi “Hududlarda aholini tadbirkorlikka keng jalb qilish va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” ga PQ-4231-sonli Qarori / “Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi”, 09.03.2019 y.,
2.B.Xodjaev B. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish yo‘llari / – T.: TDPU, 2008. – B. 90.
3.O.Hasanboeva, M.Artikova, M.Mamajonov. Oilada o‘smirlarni tadbirkorlikka tayyorlashda moddiy va ma’naviy hayot uyg‘unligi / –T.: «Fan va texnologiya», 2011. – B.80.
4.G.A. Shaxmurova, I.T. Azimov, U.E.Raxmatov. Biologiyadan masala va mashqlar yechish. 2017. Toshkent -B147.
5.G.A. Shaxmurova, I.T. Azimov, U.E.Raxmatov. Biologiyadan masala va mashqlar yechish(zoologiya). 2016. Toshkent -B 82.

MOLEKULAR BIOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA MASALA VA MASHLARDAN FOYDALANISH ORQALI TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Jumayev Sirojiddin Zafarovich
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya va uni o’qitish metodikasi kafedrasi o’qituvchisi
O’zbekiston Telefon: +998 97 718 17 09
sirojiddinjumayev702@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada molekulyar biologiya fanini o’qitishda masalalardan foydalanishga oid ma’lumotlar berilgan. Masala va mashqlar yechish orqali tashkil etiladigan o’quv ijodiy faoliyati natijasida shakllantiriladigan ko’nikmalar va ularning turlari haqida tushunchalar berilgan. Bayon

etilayotgan ma’lumotlar molekulyar biologiyani o’qitishda foydalaniladigan asosiy tushunchalarni o’rgatishda masalalardan foydalanishda shakllantiriladigan ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so’zlar: masala, mashq, ko’nikma, malaka, tanqidiy fikrlash, masala ishlash, ijodiy faoliyat, ijodiy fikrlash, bilish faoliyati.

Аннотация

В этой статье представлена информация об использовании проблем в преподавании молекулярной биологии. Даны понятия о навыках и их видах, которые формируются в результате учебной творческой деятельности, организованной путем решения задач и упражнений. Изложенная информация направлена на совершенствование методики развития творческого и критического мышления, которая формируется при использовании вопросов при обучении основным концепциям, используемым в преподавании молекулярной биологии.

Ключевые слова: задача, упражнение, Умение, квалификация, критическое мышление, задача производительность, творческая деятельность, творческое мышление, познавательная деятельность.

Annotation

This article provides information on the use of the teaching of science in molecular biology from the issue. Charging issues and educational and creative activities that are created through the exercise of skills and concepts about given form as a result of their types. Policy statement realistically used in reading the data access issues central to teaching the basic concepts of molecular biology in the form of methodical development is focused on improving the way of creative and critical thinking.

Keywords: problems, exercises, skills, skills, critical thinking, work issues, creative activities, creative thinking, cognitive activity.

Kirish. Tushunchalarni o’rganishda masala va mashqlarga asoslangan topshiriqlarlardan ma'ruza mashg’uloti davomida foydalanish tushunchalarni uzoq vaqt xotirada saqlanib qolishiga asos bo’ladi. Tushunchalarni o’rganishda ularni mashqlar yordamida o’rganib, masalalar orqali muhokama qilish bilish faoliyatini samarali tashkil qilishga olib keladi. Talabalar subyekt subyekt munosabati asosida tashkil etilgan mashg’ulotlarda o’zaro faol kommunikativ munosabatlarni amalga oshirishi natijasida ma'lumotlarni eslab qolish ehtimoli ko'payishi tajribalarda o’z isbotini topgan. Masala va mashqlar orqali talabalar o‘rgangan tushunchalarini amalda qo‘llaydilar va bu ularning mavzu bo‘yicha tushunchalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tanqidiy fikrlash yoki tanqidiy hukm aniq hukm yoki fikrni yaratish uchun faktlarni ob'ektiv tahlil qilish va aks ettirish qobiliyati hisoblanadi. Bu atamaning turli xil ta'riflari mavjud bo'lsa-da, ularning barchasi tanqidiy fikrlash qobiliyatining asosiy tarkibiy qismi sifatida haqiqatni oqilona tekshirishni o'z ichiga oladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda masalalardan foydalanish bo’yicha A.T.G‘ofurov, S.S.Fayzullaev, B.Matchonov, I.Azimov “Genetik bilimlarni puxta o‘zlashtirish va masalalar yechish metodikasi” Toshkent-2000y., G.A. Shaxmurova, I.T. Azimov, U.E.Raxmatov “Botanikadan masala va mashqlar yechish” Toshkent-2016 uslubiy qo‘llanma, G.A. Shaxmurova, I.T. Azimov, U.E.Raxmatov “Zoologiyadan masala masala va mashqlar yechish” Toshkent-2017 uslubiy qo‘llanma, G.A. Shaxmurova, I.T. Azimov, U.E.Raxmatov “Biologiya (sitologiya va genetika asoslari)” Toshkent-2017 uslubiy qo‘llanma, G.A. Shaxmurova, I.T. Azimov, U.E.Raxmatov “Biologiyadan masala va mashqlar yechish” Toshkent – 2017 o‘quv qo‘llanmalarda olimlar tomonidan genetika, molekulyar biologiya va biologiyaning boshqa tarmoqlari bo‘yicha biologik masala va mashqlardan foydalanishda ijodiy va tanqidiy fikrlash bo‘yicha ma’lumotlar berilgan.

Muhokama. Ijodiylikda nazariy va obrazli fikrlash, tasavvur aqlning cho`qurligi va kengligi, mustaqillik va tanqidiy fikrlash birga olib boriladi. Ijodiy qobiliyatlar amalda hosil bo`lgan mavjud bilimlar tizimidan chetga chiqishga, hodisalarni yangicha, odatdagidan tashqari nuqtai nazardan ko`rishga, tushuntirishga, ularni hal etish usullarini topshga imkon beradi.[1]

Ijodiy qobiliyatlarni shaxsdan butunlay ajratib bo`lmaydi, ular extiyojlar qiziqish, intilish va ishonch, xis va irodalar, qo`yilgan maqsadga intilish, talabchanlik, mehnatsevarlik kabi harakatlar bilan dialektik bog`langan bo`ladi. Ijodiy va tanqidiy fikrlash jarayonning muhim o`ziga xos xususiyati shundan iboratki, u ob`yektiv va sub`yektiv tomonlarga ega. Ob`yektiv ijodkorlik so`ngi maxsulotning yangiligi va ijtimoiy qiymati bilan aniqlanadi. Ijodkorlikning o`zi esa sub`yektiv o`tadi. Ijodiy qobiliyatni o`stirishning boshqa o`ziga xos xususiyati shundan iboratki, ular qobiliyatlar singari faoliyat davrida rivojlanadi. Demak, bu muammoni hal etishda professor o`qituvchining asosiy vazifasi Molekulyar biologiya fanini o`qitish jarayonida talabalarning ijodiy faoliyatini tashkil etish usullarini va vositalaridan o’z o’rnida foydalanishdan iborat. Ilmiy bilish usulining turli bosqichlarida mantiq va ichki xissiyotining tutgan o`rni turlicha bo`ladi. Nazariy tekshirishlardan hulosa chiqarishda mantiq muhim ahamiyatga ega bo`ladi. Gipotezalarni ilgari surishda, shuningdek nazariyadan tekshirishga o`tishda yoki nazariy bashoratni qo`llashda ichki xissiyoti birinchi o`ringa o`tadi.

Molekulyar biologiyani o’rganishda masalalardan foydalanish tanqidiy fikrlashni talab qiladigan murakkab jarayonlarni o'z ichiga oladi. Masala va mashqlar talabalardan tanqidiy va ijodiy fikrlashni talab qiladi. Ushbu turdagi aqliy operatsiyalar talabalarning bilish faoliyati samaradorligini oshirish va molekulyar biologiya sohasidagi bilim va ko'nikmalarini kengaytirish uchun zarurdir. Muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish: Muammoni hal qilish molekulyar biologiyada muhim ko'nikma hisoblanadi va mashqlar va qiyinchiliklar bu ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar molekulyar biologiyaga oid masalarni ishlash orqali asosiy muammo yoki muammolarni aniqlashni va ularni hal qilishning tegishli usullarini aniqlashni o'rganadilar. Bu talabalarning gipotezalarni ishlab chiqish va yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatini, ko'nikmalarni rivojlantiradi. Masala va mashqlar talabalarning fanni tushunishining ob’ektiv o‘lchovini ta’minlaydi. Bu professor o‘qituvchiga talabalarda vujudga kelayotgan qiyinchiliklarni aniqlashga imkon beradi. Muammoning yechimini topishda qiyinchiliklarini aniqlash orqali talabalarning bilish faoliyatini tashkil etishda mavjud kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi.

Bundan tashqari, muammolarni hal qilish va mashqlar talabalarga qiyinchilik tug'diradigan joylarni aniqlashga yordam beradi va tushuntirish yoki qo'shimcha yordam so'rash imkoniyatini beradi. Shuningdek, bu talabalarni tanqidiy va ijodiy fikrlashga undaydi, bu esa ularning muammoni hal qilish va tahlil qilish qobiliyatini oshiradi. [2]

Masala va mashqlarni bajarish ham talabalarning bilimini nazorat qilishga va yangi bilimlarni egallashga imkon beradi. Bundan tashqari mavjud bilimlarni tanish va notanish vaziyatlarda qo’llash natijasida egallangan bilimlar ko’nikma va malakalarga aylantiriladi. Doimiy ravishda turli xil muammolarni hal qilish orqali talabalar o'zlarining ko'nikmalarini rivojlantiradilar va ularni turli vaziyatlarda qo'llashlari mumkin. Bu ularga muammoni hal qilishning turli yondashuvlarini tushunishga va unga eng mosini topishga yordam beradi. Natijada, talabalar muammolarni hal qilishda o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirishga imkon yaratadi.[3]

Bundan tashqari, masala va mashqlarni yechish darsda olingan ma'lumotlarni eslab qolishga yordam beradi. Talabalar qanchalik ko'p mashq qilsalar, ular xotirasida g'oya va tushunchalarni mustahkamlaydi. Kelajakda shunga o'xshash muammoga duch kelganlarida, ular eslab qolingan ma’lumotlarni muammoni tezda hal qilish uchun qo'llashlari mumkin. Shunday qilib, ma'lumot uzoq muddatli xotirada saqlanadi va kerak bo'lganda osongina olinishi mumkin.

Natijalar. Biologik masalalar yechish orqali talabalarda quyidagi malakalar shakllanadi.

Masalanining bosqichlari bo’yicha mustaqil fikrlashni o’rganish. Masala ustida ishlash uning mazmunini o‘zlashtirishdan boshlanadi. Masala matni talabalar tomonidan bir-ikki marta o‘qilganda, biologik obyektning tuzilishini, jarayonga oid tushunchalarni eslaydi.

Masalani dastlabki analiz qilish (ma’lumni noma’lumdan ajarata olish malakasi). Ma’lumni noma’lumdan, muhimni nomuhimdan ajratish, masalada berilganlar bilan izlanayotganlar orasidagi bog‘lanishni ochish - bu eng muhim malakalardan biri. Bunday malakaga ega bo‘lmay turib, masalalarni mustaqil yechishga o‘rganib bo‘lmaydi.

Masalani qisqa yozish malakasi. Masala matni ustida og‘zaki ishlagandan keyin uning mazmunini matematik atamalar tiliga o‘tkazish va qisqa yozuv shaklidagi matematik strukturasini belgilash kerak (rasmlar, chizmalar, sxemalar, jadvallar).

Sodda masalalarni yechishda amal tanlashni asoslab berish va murakkab masala tahlilini amalga oshirish, so‘ngra yechish rejasini tuzish malakasi. Oldin sodda masalani yechishda amal tanlash, ya’ni ba’zi tanish masalalarga nisbatan amal tanlash ishini bajarish asosi o‘rgatiladi. So’ngra murakkab masalalarni ishlash malakasi rivojlantirib boriladi.[3]

Yechimni bajarish, uni masalaning talabiga mos qilib rasmiylashtirish va masala savoliga javob berish malakasi. Sodda masalalardan boshlaymiz. Sodda masalani arifmetik usul bilan ham, algebraik usul bilan ham yechish mumkin. Bu o‘rinda masalalarni arifmetik usul bilan yechish haqidagina so‘z boradi, masalani algebraik usulda yechish keyinroq alohida qaraladi.

Masala yechimini tekshira olish malakasi. Masala yechimining tekshirish quyidagi usullarda qo‘llaniladi:

a) olingan javob bilan masala sharti o‘rtasida moslik o‘rnatish;

b) teskari masala tuzish va yechish;

v) masalani boshqa usullar bilan yechish;

g) javobning chegaralarini aniqlash (javobni chamalash);

d) grafik tekshirish.

Talabalar malakasini shakllantirish ularning kreativ fikrlashlarini rivojlantirish imkonini beradi. Talabalar biologik obyektlarda sodir bo’ladigan modda va energiya almashinuvini o’rganishlari orqali energiyaning bordan yo’q bo’lmasligini, bir turdan ikkinchi turdagi energiyaga aylanishi haqidagi tushunchalarga ega bo’lib borishadi.

Hozirgi vaqtda biologiya darslarida masala va mashqlardan foydalanish orqali o’quv ijodiy faoliyatni tashkil etish orqali mustaqil ta’limni tashkil etish dolzarb mavzulardan hisoblanadi.Muammolarni yechish va mashqlar talabalarda tanqidiy fikrlash, tahlil qilish va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar muammolarga tizimli yondashishni, ma'lumotlarni baholashni va eng samarali echimni topishni o'rganadilar. Ushbu ko'nikmalar nafaqat muammoli ta’limiy vaziyatlarda, balki amaliyotda ham o’z qimmatligiga ega bo’ladi. Talabalar muammoni hal qilishda malakaga ega bo'lishlari bilan birga, ularni hal qilish qobiliyatlariga bo'lgan ishonchi oshadi, bu ularning umumiy bilish samaradorligi va samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Bundan tashqari, muammo va mashqlarni yechish talabalarning muloqot qobiliyatini oshirishi mumkin. Guruhlarda muammolar ustida ishlash orqali talabalar o‘z fikrlarini samarali bayon etishga, boshqalarning fikrini tinglashga, umumiy maqsad sari birgalikda harakat qilishga o‘rganadilar. Shunday qilib, ular ta’lim muhitida foydali bo'lishi mumkin bo'lgan qimmatli shaxslararo ko'nikmalarga ega bo'lishadi.[4]

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, masalani yechish va mashqlar darsda o'rganilgan tushunchalarni tushunishni mustahkamlashning ajoyib usuli hisoblanadi. Bu talabalarga bilim, ko’nikma va malakalarni takomillashtirish sohalarini aniqlashga yordam beradi, tanqidiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarni yaxshilaydi va ularni amalda qo’llashga tayyorlaydi. Bundan tashqari, u uzoq muddatli xotirada ma'lumotlarni saqlashga yordam beradi. Shunday qilib, professor o'qituvchilar talabalarni muammoni ta’lim jarayonida masala va mashqlardan foydalanishlari va talabalarning o’quv bilish faoliyatini amalga oshirishda foydalanishlari ta’lim samaradorligining oshishiga sabab bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Maxsus fanlarni o’qitish metodikasi: darslik/ Z.K Ismailova, P.M Maxsudov., O.K Ergashev, O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. – O‘.: «Yangiyo’l poligraf servis », Toshkent – 2020. – 262 b.

2.Ilmiy tadqiqot asoslari: o’quv qo’llanma /A.Radjabov; O’zbekiston Respublikàsi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi. – O‘.: «Tafakkur-Bo‘stoni», 2012. – 208 b.

3. M.N.Valixonov, S.N.Dolimova, G.B.Umarova, P.Mirhamidova. Biologik kimyo va molekulyar biologiya (2-qism): / O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. - T.: “NAVRO'Z” nashriyoti 2015, 204-bet.

4. Biologiyani o‘qitishda pedagogik texnologiyalar: oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik/J.O.Tolipova; mas’ul muharrir A.T.G'ofurov; O‘zR oliy va o‘rta-maxsus ta’lim vazirligi. — T.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. — 160 b.

METHODOLOGY OF TEACHING THE GEOGEBRA SECTION OF MATEMATICS

Axmedova Zunnuraxon Allayorovna

Mathematics teacher of the Andijan region national center for training pedagogical in new methods

Annotation: Graphing functions is an essential aspect of mathematics and is often used to represent and analyze various real-world phenomena. In recent years, technology has made graphing functions easier and more accessible. One of the most powerful tools available for graphing functions is Geogebra, a free, open-source software program that allows users to create and manipulate graphs with ease. In this article, we will explore how to use Geogebra to graph functions, including the steps involved and examples of different functions that can be graphed.

Keywords: Geogebra, graphing functions, software program, mathematics

Graphing functions is a critical tool for mathematics and is used in various fields, including physics, engineering, and economics. Traditionally, graphing functions required a significant amount of time and effort, but with the advent of technology, graphing functions has become much more comfortable and more accessible. One of the most popular software programs for graphing functions is Geogebra, which is an open-source and free software program that can be used to create and manipulate graphs easily. In this article, we will explore how to use Geogebra to graph functions and provide examples of different functions that can be graphed.

Using Geogebra to Graph Functions: To use Geogebra to graph functions, the first step is to open the software program and create a new file. Once the file is created, select the "Algebra" tab and click the "+" icon to create a new function. In the "Input" box, enter the equation for the function you want to graph, such as "y = x^2." Geogebra will then create a new function with that equation.

To graph the function, click on the function in the Algebra tab, and then select the "Graphics" tab. In the Graphics tab, click the "Show object" checkbox to display the graph. The graph will be displayed in the coordinate plane in the Graphics tab, and you can adjust the size, color, and other parameters as desired.

Geogebra also allows you to graph multiple functions on the same coordinate plane. To do this, create a new function as described above and then select both functions in the Algebra tab. Next, click the "Graphics" tab and then click the "New graph" icon. The two functions will then be graphed on the same coordinate plane.

Examples of Functions Graphed in Geogebra: Geogebra can graph a wide variety of functions, including polynomial, trigonometric, exponential, logarithmic, and rational functions. Here are three examples of functions graphed in Geogebra:

1. y = x^2 - This is a basic polynomial function that can be graphed using Geogebra with ease. The resulting graph is a parabola that opens upward:

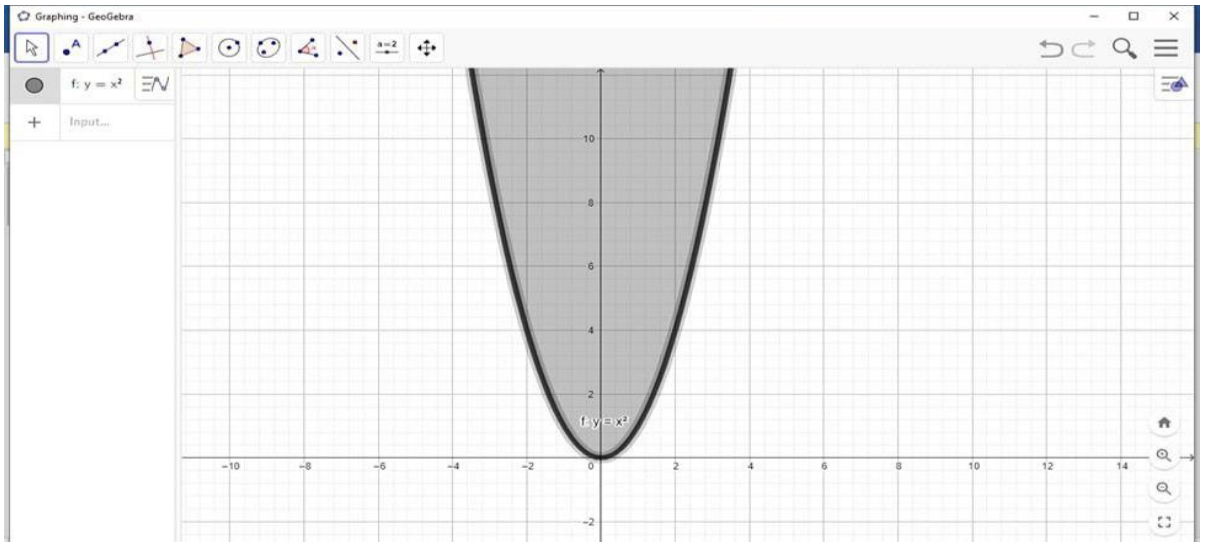

In general, if we see the graph of the function y=ax^2+bx+c, then we can see the state of change of the graph by assigning numerical values to the coefficients of the function in different intervals.

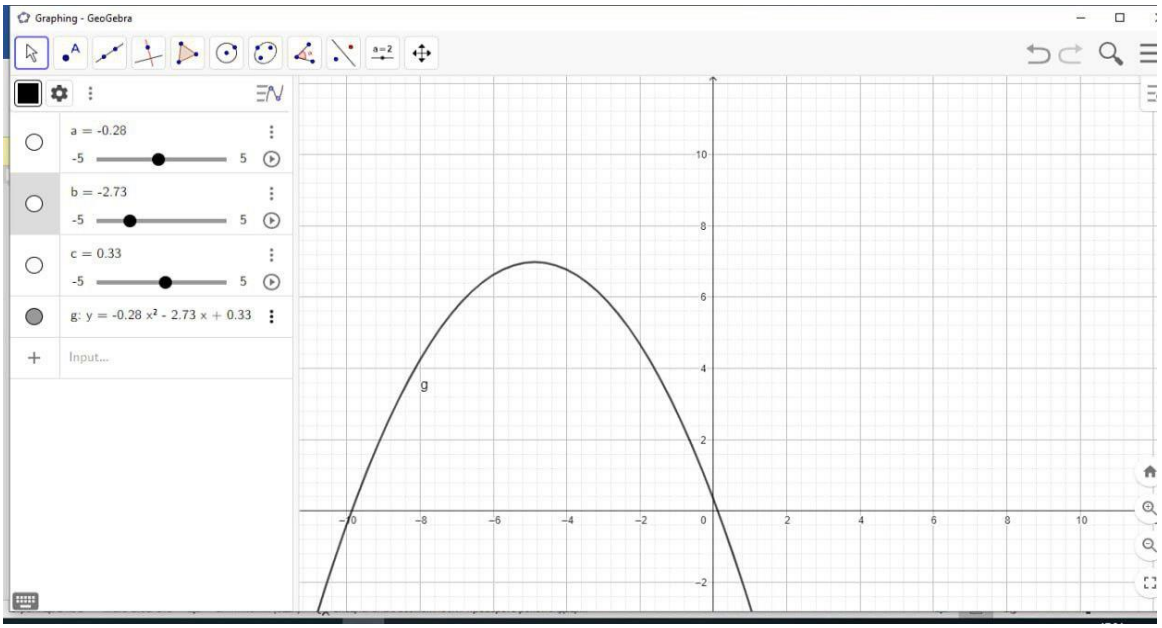

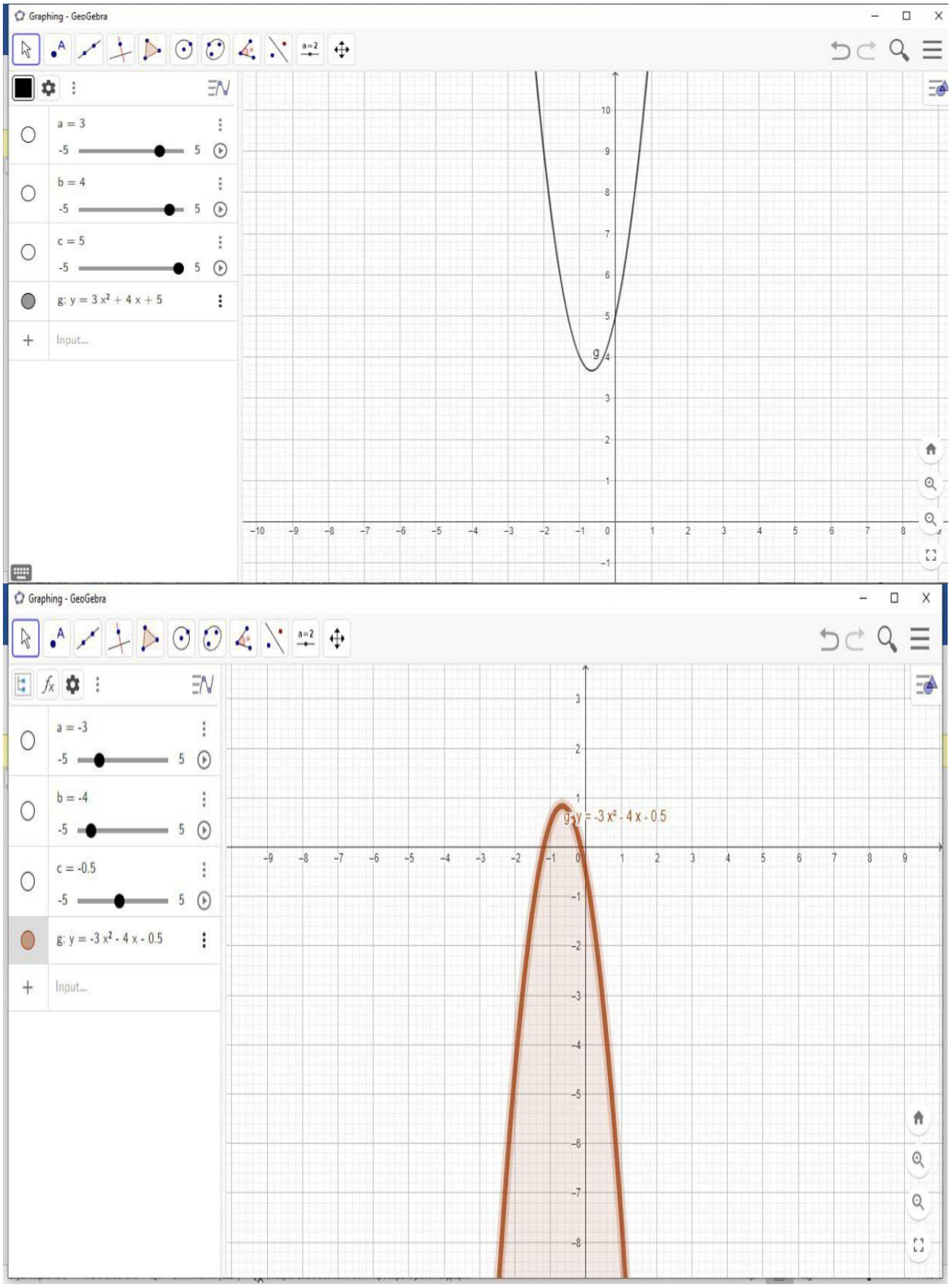

2. y = sin(x) This is a trigonometric function that can also be graphed in Geogebra. The resulting graph is a wave-like function that oscillates between -1 and 1.

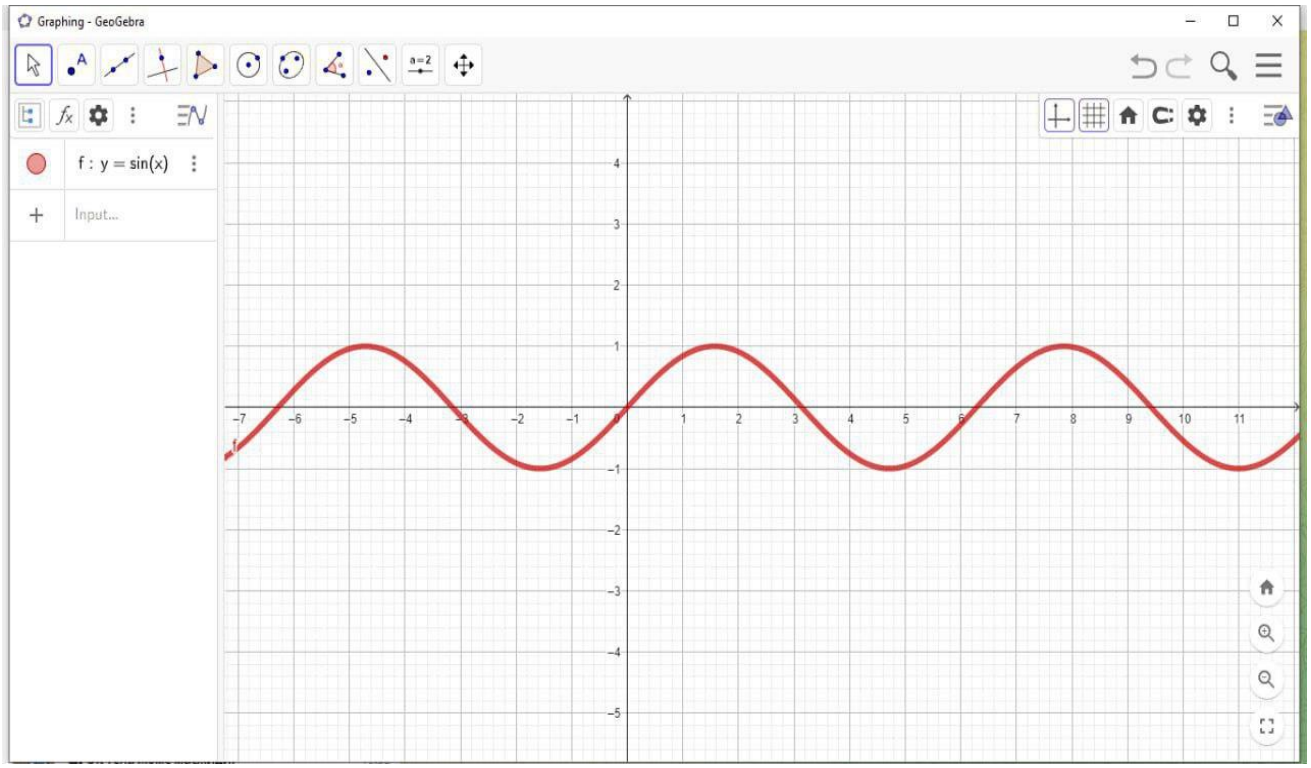

If we modify the above function based on its values, i.e. y=asin(bx)+c, then its graph will change accordingly in the following form:

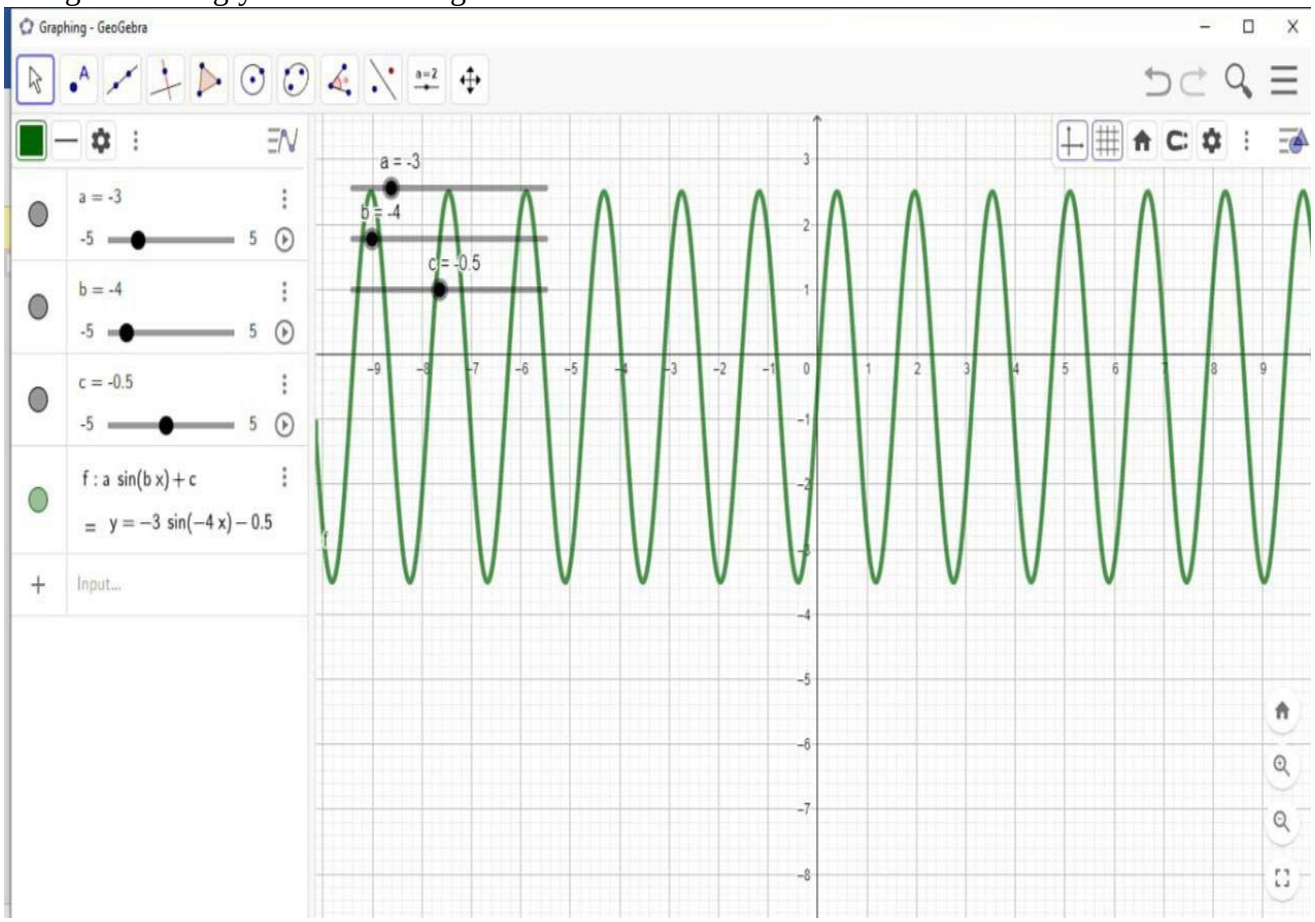

3. y = log(x) - This is a logarithmic function that can be graphed in Geogebra. The resulting graph is a curve that increases very slowly at first and then rapidly as x approaches infinity.

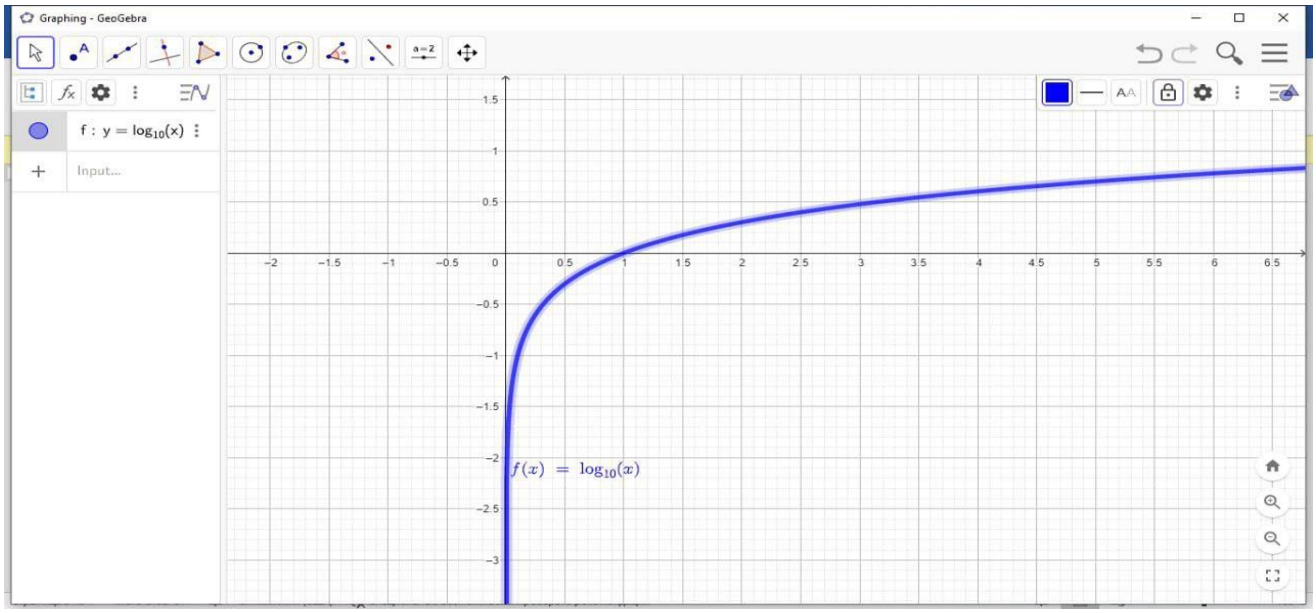

We can modify this function as well, i.e. We will express it in the form $y = a\,log_b(c \cdot x) + k$ and then plot its graph using geogebra software. The graph of this function is shown in the following image:

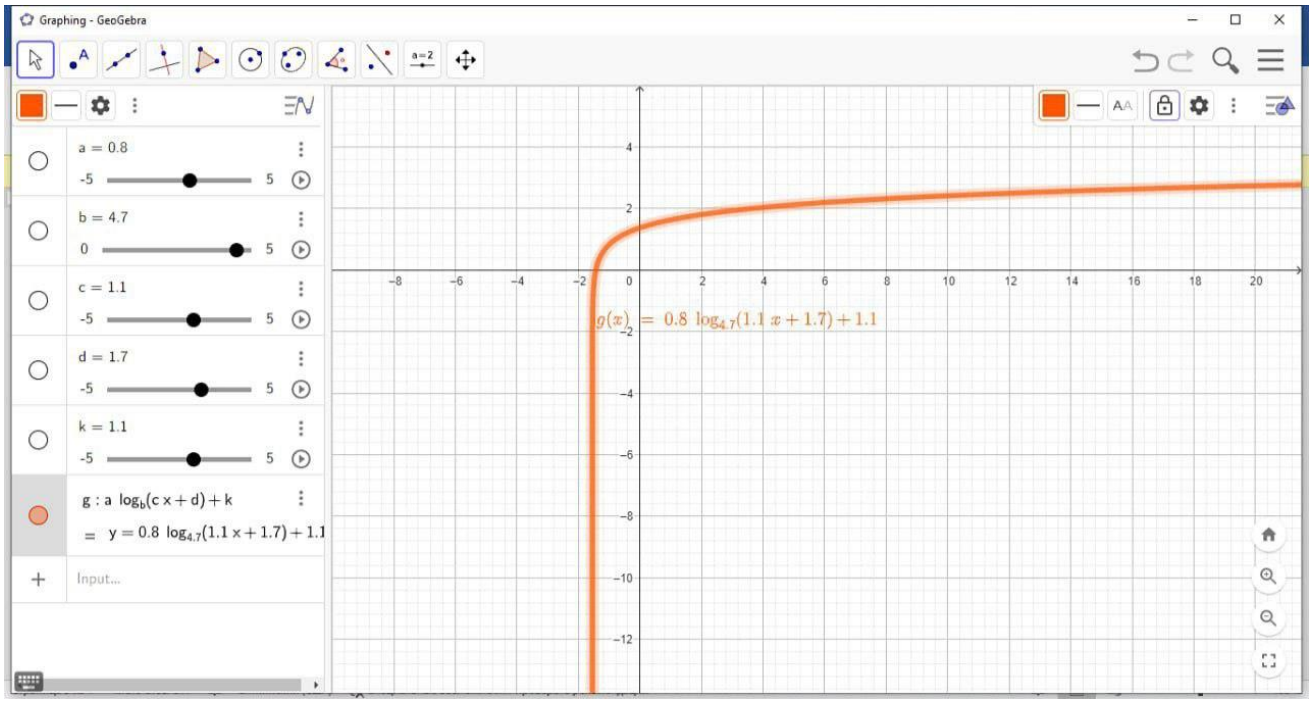

Conclusion:

Geogebra is a powerful tool for graphing functions, and it is easy to use for both beginners and advanced users. With Geogebra, users can create and manipulate graphs quickly and easily, and it is an excellent tool for exploring different functions and their properties. In this article, we explored how to use Geogebra to graph functions.

List of used literature

1. Tay Vaughan, Multimedia: Making It Work, 8th Edition, 2011
2. A. V. Krapivenko, «Methods and tools for processing audio and video data». Tutorial. Moscow M:. "University Book", 2010
3. "Mathematicians and the computer," a short textbook by Richard A. Tapia. “SIAM”, 1998 y.
4. "GeoGebra: Mathematics in Motion" by Markus Hohenwarter. Springer, New York. 2013 y.

5. "GeoGebra for Beginners" by Markus Hohenwarter va Judith Preiner. CreateSpace Independent Publishing Platform Amazon.com Inc. 2012 y.

DARSLARNI TASHKIL ETISHDA TA'LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH YO'LLARI

Karimqulov Solijon-Andijon viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi" kafedrasi katta o'qituvchisi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev aytganidek, keng islohotlar birinchilardan maktablardan ya'ni ta'lim muassasalardan boshlanishini takidlagani bejiz emas. Bunday o‘zgarishlar birinchi navbatta o‘sib kelayotgan bolalarda bo‘ladi. Tabiiyki oddiylik, an'anaviylik va bir xillik ularni zeriktiradi. Ayniqsa axborotlar zamonida ular yangiliklarga intilib yashashi bu tabiiy holdir.

Shiddat bilan rivojlanayotgan har bir soha uchun yangilanish va rivojlanish juda muhim jarayon hisoblanadi. Shu jumladan ta'lim sohasi uchun ham. Turli yo‘llarni bosib o‘tgan bu soha eng muhim o‘zgarishlarni boshdan kechirdi. Bu soha nima uchun o‘zgarishi va yangilanishi kerak? Unda qanday muammolar hamda yechimini topishi lozim bo‘lgan masalalar bor?

Ma'lumki, o‘quvchilar turlicha, ularga ta'lim berish bir xil texnologiya asosida amalga oshiriladi, bizga ma'lumki bu an'anaviy ta'lim ko‘rinishlari hisoblanadi. Uni noan'anaviy bo‘lichi uchun aksi, ya'ni turli metot va texnologiyalarni qo‘llash va o‘quvchilarni bir xil dunyoqarash hamda bilim olishiga erishsak.

Buning uchun bizga ko‘plab innovatsion texnologiyalar qo‘l keladi. Bulardan biri loyiha metodidir.

"Loyiha" metodi - bu ta'lim oluvchilarning individual yoki guruhlarda belgilangan vaqt davomida, belgilangan mavzu bo‘yicha axborot yig‘ish, tadqiqot o‘tkazish va amalga oshirish ishlarini olib borishidir. Bu metodda ta'lim oluvchilar rejalashtirish, qaror qabul qilish, amalga oshirish, tekshirish va xulosa chiqarish va natijalarni baholash jarayonlarida ishtirok etadilar. Loyiha ishlab chiqish yakka tartibda yoki guruhiy bo‘lishi mumkin, lekin har bir loyiha o‘quv guruhining birgalikdagi faoliyatining muvofiqlashtirilgan natijasidir.

Loyiha metodining kelib chiqish tarixini ko‘radigan bo‘lsak, XX asr boshlarida Djon Dyui tomonidan ilgari surilgan. Kolumbiya universitetining professori Uilyam Xerd Killpatrik – professor, pedagog bu texnologiyalarni yanada shakllantirish masalasini ilgari suradi.

Loyihalashtirish- ("loyiha" so‘zidan)- real natijaga olib boruvchi, qat'iy tartibga solingan harakatlar izchilligini o‘z ichiga oluvchi faoliyatni anglatadi.

O‘quv loyihasi esa, o‘qituvchi tomonidan maqsadli ravishda talabaning ma'lum vazifani bajarish bo‘yicha faoliyatini rejalashtirish va tashkil etishdan to maxsulotni (intellectual yoki moddiy mahsulotni) ommaviy baholash uchun taqdim etishgacha bo‘lgan mustaqil harakat qilishini ta'minlovchi maxsus (labaratoriya sharoyitida) o‘quv faoliyatidir.

O‘quv loyihaviy faoliyatning protsessual tuzilmasi ya'ni davomiyligi 3 bosqich bo‘lib, birinchi bosqich-tayyorlov: "rejalashtirish" fazasi, ikkinchi bosqich- loyihani bajarish, uchinchi bosqich- yakuniy: taqdimot, himoya, baholash, refleksiya kabilarni o‘z ichiga oladi.

O‘quv loyihasi uslubiy pasportining tuzilishi quyidagilardan iborat: pedagogik annotatsiya, loyiha topshirig‘i, talabalarga uslubiy ko‘rsatmalar va loyihali ta'limning texnologik xaritasi.

Pedagogik annatatsiyaga alohida to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak unda: o‘quv mavzusi belgilanadi, qatnashchilar aniqlanadi, ta'limning maqsadi belgilanadi, rejalashtiriladigan o‘quv natijalari ko‘rsatiladi, o‘quv predmeti aniqlanadi, o‘quvchilar loyihani muvoffaqiyadli hal etish uchun egallashi lozim bo‘lgan oldingi bilim va ko‘nikmalar ro‘yxati shakllantiriladi, loyihaning turlanish belgilariga ko‘ra tavsifnomasi ishlab chiqariladi (loyihaning davomiyligi: qisqa, o‘rta va uzoq muddatli, bundan tashqari ishtirokchilar soni: alohida yoki guruh bo‘lib o‘tkazilishi), loyihani bajarish tartibi va loyihaning baholash darajasi belgilanadi, loyihaviy ta'limni tashkil etish bosqichlari belgilanadi va ta'lim modelining qisqacha tavsifnomasi ishab chiqiladi. Masalan, "Loyiha" metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

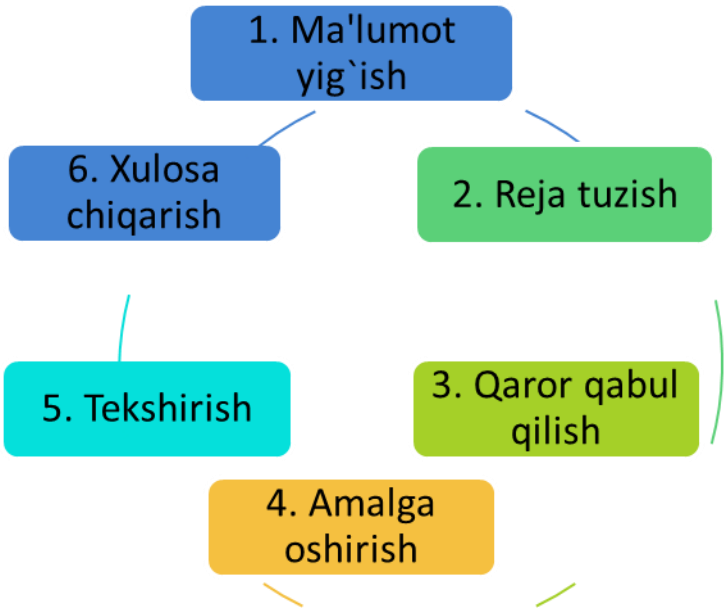

Innovatsion texnologiyalarga boy bo‘lgan hozirgi kundagi ta`lim jarayonida muhandis-pedagog “Loyiha” metodini qo‘llashi uchun topshiriqlarni ishlab chiqishi, loyiha ishini dars rejasiga kiritishi, topshiriqni ta’lim oluvchilarning imkoniyatlariga moslashtirib, ularni loyiha ishi bilan tanishtirishi, loyihalash jarayonini kuzatib turishi va topshiriqni mustaqil bajara olishlarini ta’minlanishi muhim masalalardan biridir. Shuni ta`kidlab ayta olamanki, hozirgi zamon o‘quvchisi dars jarayonida shunchaki tinglovchi emas, balki asosiy rolda bo‘lish kerakligini o‘zimis ham ko‘rib turibmiz. Bu degani ta’lim beruvchi “rejissiyor”, ta’lim oluvchi esa “aktiyor” vazifasini bajarishi va bugungi kun talabi ekanidan dalolatdir.

Foydalangan adabiyotlar ro‘yhati:

1. M. Xoshimova. “Ta’limda loyihalar bilan ishlash” o‘quv moduli slaydi, T.: Avloniy nomidagi XTXQTMOHM. 2020.
2. T. G‘afforova. Boshlang‘ich ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, O‘quv qo‘llanma. –T.: Tafakkur, 2011.

ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANIB TABIIY FANLARNI O‘QITISH

Kuychiyeva Mo’jizaxon Abdumannobovna
Andijon viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o’rgatish milliy markazi p.f.fd(PhD) dotsent

Annotatsiya. Tabiiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy ta’lim texnologiyalardan foydalanishning texnologik asoslari asoslari yuzasidan fikrlar keltirilgan. Tabiiy fanlarni o’qitishda ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda axborot texnologiyalardan foydalanishning ahamiyatga molik qismlariga ham e’tibor qaratilgan.

Tayanch so‘zlar: *Zamonaviy texnologiyalar, ijodkorlik faoliyati, qobiliyat, pedagogik asoslari, metodik asoslari,muhit, axborot texnologiyalar.*

МЕТОДОЛОГИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Куйчиева Зарнигорхон Абдуманнобовна - 2 курс Магистр педагогического института Андижанской области.

Абстрактный. Представлены взгляды на педагогические и теоретические основы развития творческой активности студентов повышения квалификации в условиях дистанционного образования. Также уделяется внимание важным сторонам развития творческих способностей обучающихся в условиях дистанционного обучения.

Ключевые слова: Дистанционное образование, творческая деятельность, способности, педагогические основы, теоретические основы, среда.

Tabiiy fanni o‘qitish jarayonida ta’lim mazmunini yoritish mobaynida talabalarga ta’sir ko‘rsatish va o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik muhitni vujudga keltirishi mutaxassis o‘qituvchi tomonidan olib boriladigan pedagogik faoliyatli texnologiyalarga bog‘liq bo‘ladi.

Pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonini tashkil etishda pedagogik faoliyat natijasi sifatida oldindan ko‘zlangan maqsadni amalga oshirishga mo‘ljallangan loyiha asosida vujudga kelgan ma’lum bir pedagogik faoliyat tizimini amaliyotga joriy qilish texnologiyasi sifatida qaraladi. Ushbu pedagogik tizim esa faoliyat davomida pedagogik ta’lim metodlari, vositalar hamda jarayonlar inikosidir.

Ta’lim jarayonida pedagogik texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi, natijadorligini baholash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari pedagogik texnologiyalardan foydalanishning pedagogik asoslarini tashkil etishda vaqt taqsimotiga alohida e’tibor berish lozim. Sababi loyiha tuzilayotganda o‘qitishning barcha xususiyatlari: uning mazmun-mohiyati, tuzilishi, o‘qitish shakllari, metodlari va vositalarini hisobga olgan holda aniq reja asosida ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Pedagogik texnologiya negizida o‘qitish samaradorligini aniqlashga yordam beruvchi mezonlar mavjud bo‘lib, ular quyidagilarni tashkil etadi.

- shaxsning shakllanish faoliyatida ta’lim – tarbiyani rivojlantirish jarayonini o‘zida aks ettira olish;
- o‘zida zamonaviy innovatsion fan va texnika darajalarini namoyon etishi;
- talabaning psixologik yosh xususiyatini ishlab chiqish jarayonidagi g’oyalarga mos kelishi;
- zarur bo’lgan axborotlar bilan to’liq boyitish;
- o‘quv jarayonida metodlar va vositalardan unumli foydalana olish;
- ta’limni ko‘rgazmalilikka hamda tizimlilikka e’tiborni kuchaytirish;
- ta’lim vositalaridan unumli foydalanish;
- talabalarni mustaqil ish faoliyatiga jalb qilish kabilardir.

Hozirda biologik ta’lim jarayonida quyidagi pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanilmoqda.

1. Tabiiy fan fanini o‘qitishda didaktik o‘yin texnologiyalardan keng foydalanish;
2. Tabiiy fandan muammoli vaziyatlar, muammoli metodlar orqali muammoli o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish;
3. Tabiiy fan mazmunini yoritishda muammoli ta’lim texnologiyalarini qo‘llash orqali faoliyatni tashkil etish;
4. Talabalar bilan hamkorlikda o‘qitish faoliyatini uyg‘unlashtirib, hamkorlikda o‘qitish texnologiyalaridan keng foydalanish;
5. Mahsus loyihaga asoslangan ta’lim bu - loyihalash texnologiyasi hisoblanadi.

Tabiiy fan yo‘nalishi talabalarini bilish faoliyatini oshirish, ta’lim samaradorligiga erishish yo‘llariga olib boruvchi ta’lim texnologiyalarining o‘ziga xos xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular yordamida ta’lim maqsadiga tezroq yetish mumkin. Bundan tashqari pedagogik texnologiyalar o‘rgatish, hamkorlikni vujudga keltirish kabi funksiyalarni ham amalga oshiradi [1; 116-b.].

Darslarida foydalaniladigan mavzu modullarga ajratiladi va har bir qismda o‘quv topshiriqlari tuziladi. Shu o‘quv topshiriqlari asosida modul savol-javob o‘tkaziladi va xulosa chiqariladi. Har bir modulni o‘zlashtirish jarayoni talabalarning yaxlit bilish faoliyati sanaladi, darsni yaxlit tashkil etilishi ko‘zda tutilgan talabalarning o‘quv faoliyati mavzu bo‘yicha ajratilgan modullarga muvofiq holda o‘quv faoliyati elementlaridan tashkil topadi. Agar darsda o‘rganiladigan mavzu mazmuni 4 ta moduldan iborat bo‘lsa, 4 ta o‘quv faoliyati elementidan tashkil topadi. Xulosa qismi qo‘shilsa modul dasturida 5 ta o‘quv bo‘ladi [2; 17-22-b.]. O‘qituvchi shu asosda modul dasturini tuzadi.

Modulli o‘qitishning mohiyati - ta’lim oluvchi mustaqil tayyorgarlik ko‘radi. Bu o‘quv dasturini bajarish uchun harakatlar rejasi, axborotlar majmuasi, o‘qitish natijalariga erishish bo‘yicha aniq metodik tavsiyanomalar bo‘lishi zarur

Modul dasturlarini tuzishda quyidagilarga e’tibor berish zarur:

1. Modul dasturining maqsadni aniqlashritish.

2. O‘quv materialini o‘rganishning yo‘nalishini aniqlash.

3. Talabalar tomonidan o‘quv faoliyati usullarini belgilab olishi.

4. O‘quv faoliyati usullariga bog‘liq o‘quv elementlarini va ularning ketma-ketligini aniqlash.

Modulli darslarda mavzuning mazmunidan kelib chiqqan holda quyidagi metodlardan foydalanishni talab etadi(1-rasm)

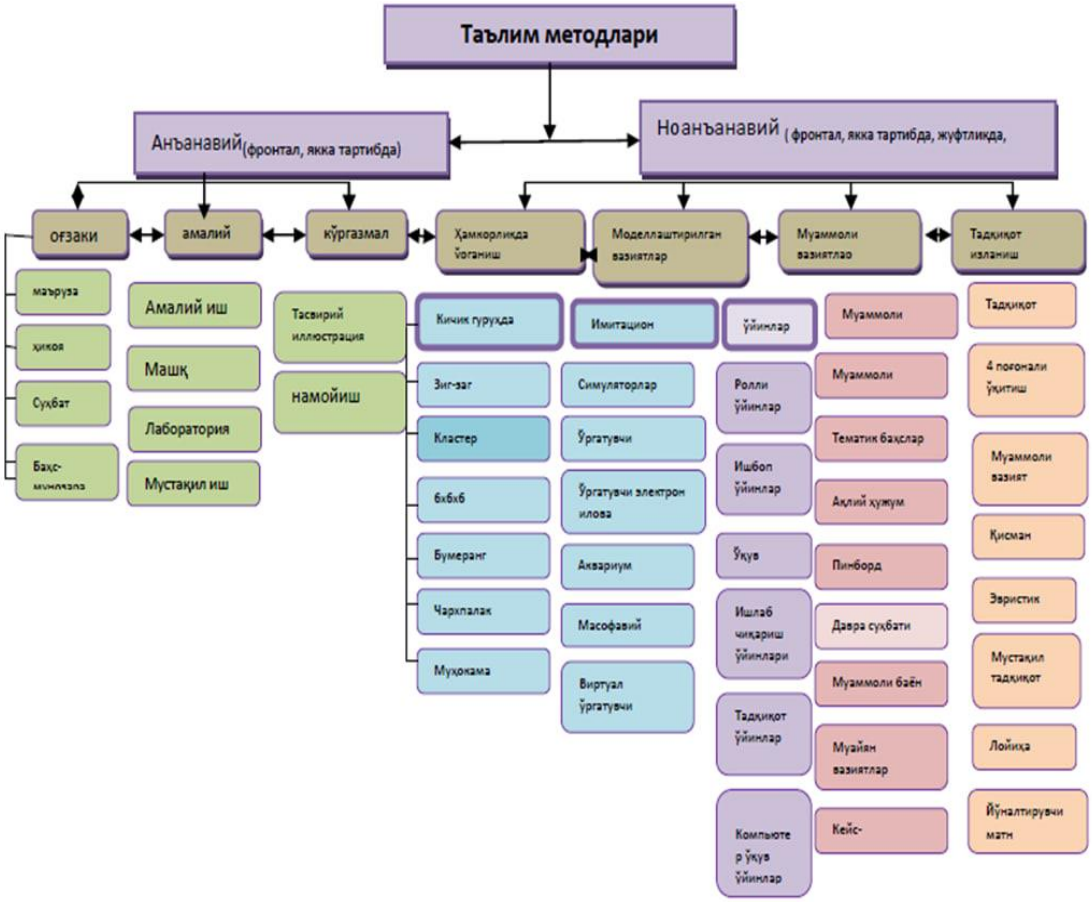

1-rasm. Ta’lim metodlari

Pedagogik faoliyat davomida talabalarni kichik guruxlarga ajratish, har bir guruxda teng sonli talabalar yig‘ilishi hamda talabalarga muammoli topshiriqlar, induktiv va deduktiv metodlarni tahlil qilishga asoslangan qarama – qarshi savollar berilishi, har bir kichik guruxdagi topshiriqlar tuzib chiqilgan modul dasturlari orqali tizimli loyihalashgan mustaqil ish ko‘rinishida olib boriladi. Har bir tizimli loyihalashgan topshiriqlar talabalarga musobaqa ko‘rinishida guruxlarga taqsimlanadi. Taqdim etilgan javoblar tahlil qilinadi va talabalar baholanadi. [3; 194-195-p.].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Rakhmatov U.E. A perfection of the professional competence of teachers by using of creative works in biology lessons under solving tasks and exercises //European Science Review, Vena. № 3–4. 2018, – P. 225 – 228. ISSN 2310 – 5577

2. Kuychiyeva M.A. // Organization of Experimental Works on the Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Open Access, Peer Reviewed Journals. 2022. ISSN (E): 2795-739, - P.19-21. (№7. SJIF; IF-8.115) (www.geniusjournals.org)

3. Kuychiyeva M.A., Eshmatova D. Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers in Extrcurricular Activities // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022. ISSN:2776-0979, - P. 617-621. (№12. SJIF; IF-7.565). (https://wos.academiascience.org)

MASOFAVIY TA’LIM MUHITIDA MALAKA OSHIRISH TINGLOVCHILARINING IJODKORLIK FAOLIYATLARINI RIVOJLANTIRISHDA AXBOROT KOMMUNIKATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Qo’ychiyeva Muhlisaxon Abdumannobovna
Andijon viloyati Qo’rg’ontepa tumani 8-maktab o’qituvchisi
Rustamova Madinabonu To’xtamurod qizi-ADU talabasi

Annotatsiya. Masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda axborot texnologiyalardan foydalanish, texnologik metodik asoslari yuzasidan fikrlar keltirilgan. Masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda axborot texnologiyalardan foydalanishning ahamiyatga molik qismlariga ham e’tibor qaratilgan.

Tayanch so‘zlar: *Masofaviy ta’lim, ijodkorlik faoliyati, qobiliyat, pedagogik asoslari, metodik asoslari,muhit, axborot texnologiyalar.*

Masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishda axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish, muloqot vositasi sifatida ongli ravishda egallash, talabalarning kasbiy kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish, nutq hodisalarini tushunish, kommunikativ vaziyatlarga muvofiq foydalanish, amaliy bilimlarni o‘z-o‘zini tartibga solish va o‘z-o‘zini tuzatish uchun asos bo‘lishini o‘z ichiga oladi va kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda juda katta ahamiyat kasb etadi. Bunga nazarya va amaliyotning kasbiy kombinasiya orqali amalga oshishini va ahamiyatini M.R.Kadirova [1; 64-b.] o‘zining ilmiy maqolalarida keltirib o‘tgan.

A.N.Muslimov axborot lommunikatsion texnologiyalarni ta’lim jarayonida foydalanish muhim ahamiyat kasb etishini va kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda qanchalik ahamiyatli ekanligini asoslab bergan[2; 10-15-b.].

Olimlarimizdan yana biri, R.A. Xodjayev o‘zining ta’qiqot ishlarida, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida chet tilini o’qitish jarayonida talabalarning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish nuqtai nazaridan qarash, ta’limning yangi, yuqori bosqichlarga ega bo‘lish yo‘llari deb o‘ylaydi. Albatta, bunday fikr bildirish o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmagan, olimning keltirishicha, bu yerda gap talabalarning barkamolliligini, kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishning yangi tushunchalari va ularning ahamiyati haqida gap ketmoqda, chunki bugungi davrda bilim, ko‘nikma va malakalar ta’lim sifati bosqichlarini to‘liq rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshirish eng samarali vositadir[3; 153-b.].

Bu sohada keng ilmiy izlanish olib borgan M.A.Choshanov o‘zining ishlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda talabaning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning ahamiyatini quyidagicha ta’kidlaydi:

- axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish shundayki, an’anaviy uchlik “bilim, ko‘nikma va malakalar”ning umummiy ifodalanishi va uning komponentlari orasidagi bog‘lovchi bo‘lib xizmat qiladi;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida kasbiy kommunikativ kompetensiyasi rivojlanayotgan mutaxassis tayyorgarligining aniq ko‘rinishini tariflash uchun xizmat qiladi;
- kasbiy kommunikativ kompetensiyasi rivojlangan talaba ko‘plab yechimlar orasidan eng maqbulini tanlash qobiliyatiga ega bo‘ladi, samaralini samarasizdan, samarasizni samaralidan farqlay oladi va tanqidiy mulohaza yuritadi;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida kasbiy kommunikativ kompetensiya bilimlarni doimiy ravishda yangilashni, kasbiy masalalarni muvaffaqiyatli ravishda yechish uchun yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga oid bilimlarni egallashni taqozo yetadi. Boshqacha aytganda, kasbiy kommunikativ kompetensiya – bu ish harakat faoliyatini faol amalga oshirish qobiliyati;
- kasbiy kommunikativ kompetensiya bir vaqtning o‘zida bilim, shu bilan birga ko‘nikma komponentlarini o‘z ichiga oladi. Boshqacha tasavvur qiladigan bo‘lsak, axborot-kommunikatsiya

texnologiyalari vositasida kasbiy kommunikativ kompetensiyasi rivojlangan shaxs nafaqat muammo mohiyatini anglab yetish, shu bilan birga uni amaliy yecha bilishi, ya'ni yechish borasida bilim va ko‘nikmaga ega bo‘lishi lozim.

Masofaviy ta'lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishda axborot kommunikatsion texnologiyalar vositasida muvaffaqiyatli bo‘ladi.

Masofaviy ta'lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishda axborot kommunikatsion texnologiyalar vositasida kasbiy kommunikativ kompetensiya rivojlantirish tushunchasi muammo, muammolar yechimida xabardorlik, muommolarni hal qilishning ahamiyati sifatida ta'lqin qilinadi. Mazkur tariflar X.A.Mamatqulovning ilmiy tadqiqot iashlarida o‘z aksini topgan[**Ошибка! Источник ссылки не найден.**; 114-118 b.].

C.Ziyaevaning takidlashicha, Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida rivojlangan kasbiy kommunikativ kompetensiya sotsiomadaniy kompetensiya bilan tutash nuqtaga ega, zero, bu sotsiomadaniy kommunikativ kompetensiyaning shakllanishiga ham sabab bo‘ladi va sub'ektga milliy nutq xususiyatlarini nafaqat nutqiy etiketning o‘ziga xos jihatlari, balki shunga muvofiq noverbal vositalarni ham hisobga olgan holda vositalarni tanlashga yordam berishi bilan ahamiyatlidir[**Ошибка! Источник ссылки не найден.**; 13-14-b.].

O‘zbekiston taraqqiyotining ijtimoiy-siyosiy, qishloq xo‘jaligi va etnik-madaniy muhitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qo‘yiladigan milliy va jamiyat talablari bo‘lgan omillar, shaxsiy va kasbiy hayotining zaruriy qismiga aylanib bormoqda. Kasbiy kommunikativ kompetensiyani axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda o‘rganish, ko‘nikma va bilimlarni mustahkam o'rganishga zamin bo'ladi.

O‘zbekistonda mavjud barchaa Masofaviy ta'lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishda axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish, o‘sib borayotgan raqobat va tijoratlashuv xos bo‘lgan yangi sharoitlarda talabalarning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj kundan kunga oshib bormoqda. Shu munosabat bilan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida xorijiy tillarini o'rgatish orqali talabalarning kasbiy kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishning ta'limdagi ahamiyati, ularning umuman mehnat bozoridagi kasbiy funksiyalari oshib ketishi va bu o'z navbatida rivojlantirishga bo‘lgan moyillikning oshishiga va kasbiy kommunikativ kompetensiyalarning rivojlanishiga olib keldi. Har bir oliy ta'lim muassasalarining ta'lim siyosati, sifati va kasbiy faoliyat imkoniyatlari bilan ijtimoiy himoyalangan, doimiy o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashgan va kasbiy kommunikativ kompetensiyasi rivojlangan, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorgarligini hal etishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

I.L.Bimning qayd etishicha, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida chet tilini muloqot vositasi sifatida ongli ravishda o'rganish, nutq hodisalarini tushunish, nutqda leksik, fonetik va grammatik materialdan kommunikativ vaziyatlarga muvofiq foydalanish, amaliy bilimlarni o‘z-o‘zini tartibga solish va o‘z-o‘zini tuzatish uchun asos bo‘lishini o‘z ichiga oladi va o‘rganishni anglatadi [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**; 7-11-b.].

Rivojlanishning dastlabki bosqichlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan ta'lim jarayonida foydalanishning dasturlari ishlab chiqildi, ta'lim jarayonida qo'llash borasidagi g‘oyalar ijobiy va tanqidiy qayta o'rganib chiqildi, ta'lim jarayonida qo'llashning uslubiy asoslar yaratildi. Dars jarayonida o‘qituvchining darsga aralashmasdan faqat axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan to‘liq ta'limni tashkil etish mumkinligi to'g'risidagi takliflar rad etildi. So'ngi rivojlanish davri axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida ta'lim berishni shaxsni rivojlantirishga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositasida muloqotni tashkil etishga yo‘naltirilib, uning yangi imkoniyatlari ochib berdildi. Yangi axborot manbalariga yo‘l ochildi, talabalarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan mustaqil ishlashlari ulushi o‘sdi. Pedagog talaba faoliyatining tashkilotchisiga aylandi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Masofaviy ta'lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishda axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish

ularni tezroq amaliy va kasbiy jarayonlarga kirishga undaydi. Bu esa mamlakatimiz zamonaviy ta’limining yutuqlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

4. Dirivyankina O.V. Psixologicheskiye harakteristiki i pedagogicheskiye usloviya realizasii evristicheski organizovannoy uchebno-poznavatelnoy deyatelnosti\\ Sovremennыye problemы nauki i obrazovaniya. 2016. – № 5.03

5. Rakhmatov U.E. A perfection of the professional competence of teachers by using of creative works in biology lessons under solving tasks and exercises //European Science Review, Vena. № 3–4. 2018, – P. 225 – 228. ISSN 2310 – 5577

6. Kuychiyeva M.A. // Organization of Experimental Works on the Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Open Access, Peer Reviewed Journals. 2022. ISSN (E): 2795-739, - P.19-21. (№7. SJIF; IF-8.115) (www.geniusjournals.org)

7. Kuychiyeva M.A., Eshmatova D. Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers in Extrcurricular Activities // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022. ISSN:2776-0979, - P. 617-621. (№12. SJIF; IF-7.565). (https://wos.academiascience.org)

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA UQUVCHILARNING MUSTAQIL ISHLARINI TASHKIL ETISH

Sodiqov Valijon

Andijon viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o’rgatish milliy markazi Aniq va tabiiy fanlar metodikasi kafedrasi o’qituvchisi

Ta’limni modernizasiyalash uquvchilarning kompetentli yondashuv asosida nafaqat axborotlar bilan ta’minlash prioritetini, balki PISA PIRLS TIMSS topshiriqlari yordamida turli vaziyatlarda yuzaga keladigan muammolarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Shu bois, tadqiqot davomida xalqaro baholash dasturlariga muvofiq mustaqil ish topshiriqlari orqali bilimlarni egallash uquvchilarning shaxsiy ijodiy imkoniyati va bilish faolligini orttirishga erishildi.

Akademik lisey uquv rejasidan urin olgan uquv fanlari shu jumladan, aniq va tabiiy fanlar fanini qitish jarayonida uquvchilarda tayanch kompetensiyalarni tarkib toptirish lozim.

Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta’lim – uquvchilarda egallangan bilim, kunikma va malakalarini uz shaxsiy, kelgusida kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qullay olishni shakllantirishga yunaltirilgan ta’limdir [50;7-b.].

I. B. Gosudarev elektron axborot-ta’lim muhiti (EATM) kompetentli modelini tuzish muammosini ta’lim standarti talablari va ta’lim natijalari amalga oshirish bilan bogliq holda tadqiq etadi [1;39-49.b].

Axborot-kommunikasion texnologiyalar (AKT) kompetentligi tarkibiga: AKTning texnologik vositalaridan foydalanib masalalar yechish (xususan kompyuter, multimedia proyektorlari va h.k.), audiomatnli, multimediali topshiriqlar va boshqalar kiritiladi

Ta’lim dasturlarini amalga oshirishning asosiy axborot-metodik sharoitlari axborot-ta’lim muhitida ta’minlanishini taqozo etadi. Axborot-ta’lim muhitini tashkillashtirish sharoitida uquv faoliyatini amalga oshirish uzida: axborot ta’lim resurslari majmuasi, shuningdek, raqamli ta’lim resurslari; AKTning texnologik vositalari yigindisi: kompyuterlar, axborot qurilmalari, kommunikasion kanallar; pedagogik texnologiyalar tizimini qamrab oladi. Uquv faoliyatini amalga oshirishning axborot-ta’lim muhitini tashkillashtirish quyidagilarni ta’minlashi zarur:

- uquv jarayonini axborot-metodik ta’minotini;
- ta’lim faoliyatini va uning resurs ta’minotini rejalashtirish;
- yakka tartibdagi va guruhli faoliyatni loyihalash va amalga oshirish;
- ta’lim faoliyati monitoringi va natijalarni qayd etish;
- uquvchilar salomatligi monitoringi;

 axborotlarni yaratish, qidirish, yigish, tahlil qilish, ishlov berish, saqlash va taqdim etishning zamonaviy usullarini amalga oshirish zarur;

 masofaviy ta’lim texnologiyalarini qullash bilan barcha ishtirokchilarning ta’limiy munosabatlarini masofadan muvofiqlashtirish (ta’lim oluvchilar, ularning ota-onalari, pedagogik xodimlar, ta’lim sohasida boshqaruvni amalga oshiruvchilar, hamjamiyat);

tashkilotlarning ta’lim faoliyatini amalga oshiruvchi boshqa tashkilotlar, madaniyat mussasalari, sogliqni saqlash, sport, aholi bandligi xizmatlari, hayot faoliyati xavfsizligi ta’minoti bilan masofaviy o‘zaro hamkorligini ta’minlash.

Ta’lim-tarbiya jarayoniga kompetensiyali yondashuv uqitish maqsadlariga erishish uchun ta’lim mazmunini boyitish uquv jarayonini innovasion texnologiyalar asosida tashkil etish va natijalarini tahlil etishga imkon beradigan umumiy prinsiplar yigindisi sanaladi.

Ular jumlasiga quyidagilarni kirgizish munkun:

- o‘quvchilarning mustaqil hayotdagi turli faoliyat va yo‘nalishlardagi muammolarni o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalar, o‘zlarining hayotiy tajribalari, kuzatishlari, shaxsiy xulosalariga asoslanib hal etish, zaruriy hollarda talab etiladigan faoliyatni bekamu-ko‘st bajarish qobiliyatlarini rivojlantirish;
- aniq va tabiiy fanlar mazmunini tanlash va metodik ta’minotini yaratishda o‘quvchilarning qiziqishlarini orttirish, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish, axloqiy, g‘oyaviy-siyosiy, ekologik muammolarni hal etish, didaktik jihatdan qayta ishlangan o‘zida o‘quvchilarning avval o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini yangi kutilmagan vaziyatlarda qo‘llash, o‘zlarining hayotiy tajribalari, kuzatishlari yuzasidan ilmiy xulosalar chiqarishga imkon beradigan bo‘lishiga e’tibor qaratish;

-aniq va tabiiy fanlarda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda asosiy maqsad o‘quvchilarda DTS bilan me’yorlangan bilim, ko‘nikma, malakalarni shakllantirish, shuningdek, axborot bilan ishlash, kommunikativ ko‘nikmalarni egallash, matematik savodxonlik, ijtimoiy faollikka ega bo‘lish, o‘quv muammolarini mustaqil hal etishga doir tajribalarni egallashlariga sharoit yaratish;
kompetensiyali yondashuvda – o‘qitish maqsadlari o‘quvchilar tomonidan o‘z-o‘zini anglash, ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quv maqsadlariga erishish yo‘llarini tushunish,o‘quvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini faollashtirish, o‘quvchilarning shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish orqali jamiyat va mustaqil hayotga moslashuvi, ijtimoiylashuvi kabi ustuvor yo‘nalishlarni mo‘ljallash nazarda tutiladi;

Quyida aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarda umumiy kompetensiyalarni tarkib toptirish imkoniyatlari yuzasidan fikr yuritiladi.

Aniq va tabiiy fanlar o‘qituvchisi kommunikativ kompetensiyani tarkib toptirishni nazarda tutgan holda Odam va uning salomatligi darslaridao‘quvchilarning kelgusida jamiyatda muloqotga kirishishi uchun zarur bo‘ladigan og‘zaki va yozma nutqni mukammal o‘zlashtirishi, o‘z fikrini aniq va tushunarli bayon etish, darslik va qo‘shimcha adabiyotlardagi matn asosida mantiqiy ketma-ketlikda savollar tuzish, savollarga yozma va og‘zaki javob yozish, o‘z o‘rtoqlari va ustozlar bilan muloqotda muomala madaniyati me’yorlariga amal qilish, kichik guruhlarda ishlash jarayonida guruh a’zolarining fikrini hurmat qilgan holda o‘z fikrini bayon eta olish, jamoaviy hamkorlikda ishlay olish, o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalariga asoslangan holda o‘z fikrini himoya qilish va ishontira olish, darslarda tashkil etiladigan o‘quv bahslar va turli ziddiyatli vaziyatlarda o‘z ehtiroslarini boshqarish, muammo va kelishmovchiliklarni hal etishda zarur bo‘lgan qarorlarni qabul qila olish, o‘z ona tili bilan bir qatorda horijiy tillarni o‘zlashtirishiga zamin yaratishi lozim.

O‘quvchilarda yuqorida qayd etilgan o‘quv mehnati ko‘nikmalarining tarkib toptirilishi uchun o‘qitish jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish tavsiya etiladi.

Shuni qayd etish kerakki, aniq va tabiiy fanlar darslarida didaktik o‘yin texnologiyasining konferensiya, matbuot konferensiyasi, o‘yin mashqlar, hamkorlikda o‘qitish texnologiyasining kichik guruhlarda ishlash, komandada o‘qitish, “arra” yoki “zigzag”, “Birgalikda o‘qiymiz” metodlari, muammoli ta’lim texnologiyasini “Aqliy hujum”, “Keys-stadi” metodlaridan foydalanishda o‘quvchilarni bilim, ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirish barobarida kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyati mavjud.

Foydalangan adabiyotlar
1. Rakhmatov U.E. A perfection of the professional competence of teachers by using of creative works in biology lessons under solving tasks and exercises //European Science Review, Vena. № 3–4. 2018, – P. 225 – 228. ISSN 2310 – 5577
2. Kuychiyeva M.A. // Organization of Experimental Works on the Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Open Access, Peer Reviewed Journals. 2022. ISSN (E): 2795-739, - P.19-21. (№7. SJIF; IF-8.115) (www.geniusjournals.org)
3. Kuychiyeva M.A., Eshmatova D. Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers in Extrcurricular Activities // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022. ISSN:2776-0979, - P. 617-621. (№12. SJIF; IF-7.565). (https://wos.academiascience.org)

AXBOROT TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Toxirov Farruxbek
Andijon viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi "Aniq va tabiiy fanlar metodikasi" kafedrasi katta o'qituvchisi

Ta'lim tizimini dunyo standartlari darajasiga yetkazish ushbu islohotning muhim vazifalardan biridir. Jahonda zamonaviy ta'limning xarRaqamli texnologiyalarerli tomoni shundakita'limni axborotlashtirish va axboriy jamiyatning extiyojini hisobga olgan holda kadrlarni tayyorlash hisoblanadi.Bu O'zbekiston Respublikasi ta'limida ham ro'y bermoqda, axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosati "axborot resurslari, axborot texnologiyalari va axborot tizimlarini rivojlantirish hamda takomillashtirishning zamonaviy jahon tamoyillarini hisobga olgan holda milliy axborot tizimini yaratishga qaratilgan."

Hozirgi kunda umumiy o'rta ta'limning biror o'quv fanini to'liq ravishda yoki uning qaysi qismini raqamli texnologiyalardan foydalanib o'tsa qanday samara berishini, yoki raqamli texnologiyalarni qo'llashning bilish jarayoniga ta'sir qilish omillari va mexanizmini, uning psixxologik xususiyatlarini va shuningdek boshqa ko'plab jihatlarini kompleks tadqiq qilish dalzarb bo'lib bormoqda. Bu esa o'quv jarayonini tashkil etish va amalga oshirish mexanizinimi takomillashtirishga olib bormoqda.

Ta'lim jarayonida barcha islohatlarning asosiy maqsadi ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonlarni tarbiyalash, ta'lim tizimini takomillashtirish dars jarayonlarni yangi pedagogik va axborot texnologiyalari asosida har tamonlama zamon talablariga mos ravishda amalga oshirishdan iboratdir. Shu boisdan bugungi kunda dars jarayonida kompyuter va axborot texnologiyalarining zamonaviy texnogiyalaridan samarali foydalanishga alohida e'tibor berilmoqda. Bu esa ta'lim jarayonida o'quvchilarga turli fanlardan bilim beruvchi pedogog kardlarni axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalaridan foydalanishlari uchun avvalo bu sohadagi bilim va malaka darajalarimni oshirish, ta'lim tizimini texnik jihatdan ta'minlash, internetdan foydalanish inkoniyatlarini to'la yaratib berish orqaligina samarali natija berish mumkin.

Ta'lim tizimi sifati va samaradorligini oshirishningasosiy usullaridan biri o'quv jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsiontexnologiyalarini, shu jumladan multimediyali o'quv qurslarini qo'llash, o'qituvchi va o'quvchilarning interfaol o'zaro aloqalarini ta'minlash,multimediali o'quv kurslari va darsliklarni ishlab chiqishda yuqori malakali kadrlarni jalb etishdan iborat bo'ladi.

Ta'lim tizimida foydalaniladigan barcha multimediali o'quv kurslari amali tajribadan o'tgan bo'lishlari bilan bir qatorda o'ziga xos pedagogik-psixologik xususiyatlariga ham ega bo'lishlari kerak, shu jumladan kompyuter texnologiyalaridan yordamida o'quv jarayonini qisman yoki to'liq avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan pedogogik dasturiy vositalardan foydalanishlari kerak.

Pedogogik dasturiy vositalar ta'lim jarayonini samaradorligini oshirishning istiqbolli shartlaridan biri bo'lib zamonaviy texnologiyalarining o'qitish vositasi sifatida ishlatiladi. Pedagogik dasturiy vositalar tarkibiga: o'quv fani bo'yicha aniq didRaqamli texnologiyalarik maqsadlarga erishishga yo'naltirilgan dasturi maxsulot, texnik va metodik ta'minot, ko'shimcha

yordamchi vositalar kiradi. Pedogogik dasturiy vositalarni qo'llash asosida o'quvchilarning mustaqil ta'lim olish ko'nikma va malakalarini shakllantirishda o'quvchilarning fuksional imkoniyatlarini hisobga olishlari shart. Pedagoglarning pedogogik dasturiy vositalar asosida imkon qadar ko'proq ma'lumotlarni yoritishga intilishi o'quvchini ortiqcha toliqtirishga olib kelishi mumkin. O'z navbatida ma'lumotlarni uzatish tezligini oshirish esa ma'lumotlarni o'zlashtirish sifatining pasayishiga, xatoliklar sonining ortib borishiga, o'quvchining o'zini his qilishi va sog'ligiga salbiy ta'sir qiladi. Pedogogik dasturiy vositalar o'quvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirishi,tarbiyalanganligi va intelektual rivojlanganligi, ishchanlik ko'rsatqichlari, motivatsion barqarorlik darajalari bilan belgilanadi, shu bilan bir qatorda o'qituvchi bilan bog'liq bo'lib, o'qitish konsepsiyalari, pedogogik texnologiyalar va ta'lin vositalaridan ratsional foydalanish ko'rsatqichlar, o'qituvchining, o'qituvchining mexnat faoliyatiga nisbatan barqaror mativatsiyasi, ish qobilyati bilan belgilanadi. Axbot texnologiyalari vositalarining markazida turuvchisi kompyuterdir. Xozirgi kunda kompyuterlar ta'lim tizimida asosan to'rt yo'nalishda: o'rganish obyekti sifatida, o'qitishning texnik vositalari sifatida, ta'limni boshqarishda, ilmiy-pedagogik izlanishlarda foydalanilmoqda. O'quv jarayonida kompyuterlar asosan quyidagicha foydalanilmoqda: *passiv qo'llash* kompyuterda oddiy xisoblagich kabi, *faol muloqot*– kompyuterda o'quvchiga yo'l-yo'riq berish va imtihon olishda, *interfaol muloqat* – kompyuter sun'iy intelekt sifatida, yani o'quvchi bilan muloqot qilishda foydalaniladi.Ta'limda zamonaviy axborot va kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etilishi: fan sohalarini axborotlashtirishni, o'quv faoliyatini intelektuallashtirish, integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish,ta'lim tizimini infratuzilmasi va uni boshqarish rejimlarini takomillashtirishga olib keladi.

Pedagogik ta'lim jarayonlarini zamonaviy axborot texnologiyalari asosida samarali tashkil etish: masofaviy o'quv kurslarini va elektron yaratuvchi jamoaga pedagoglar, kompyuter dasturchilari, tegishli mutaxasislarining tegishli mutaxasislarning birlashuvini, pedagoglar o'rtasida vazifalarning taqsimlanishini,ta'lim jarayonini tashkil qilishni takomillashtirish va pedogogik faoliyatning samaradorligini monitoring etishni taqozo etadi. Zamonaviy axborot texnologiyalarining ta'lim jarayonlariga joriy etilishi, o'rganilayotgan hodisa jarayonlarni modellashtirish orqali fan sohasini chuqur o'zlashtirishga, o'quv faoliyatining xilma-xil tashkil etilishi hisobiga tinglovchining mustaqil faoliyati sohasining kengayishiga interRaqamli texnologiyalariv muloqot inkoniyatlarining joriy etilishi asosida o'quv jarayonini individuallashtirish va differensiallashtirishga, sun'iy intellekt tizimi imkoniyatlaridan foydalanish orqali tinglovchining o'quv materiallarini o'zlashtirish strategiyasini egallashiga, axborot jamiyati a'zosi sifatida unda axborot jamiyati azosi sifati unda axborot madaniyatini shakllanishiga , o'rganilayotgan jarayon va hodisalarni kompyuter texnologiyalari vositasida taqdim etish, o'quvchilarda fan asoslariga qiziqishni va faollikni oshirishga olib kelishi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yhati.

- Yuldashev U., Boqiev R., Zokirova.F. Informatika va axborot texnologiyalari. Elektron o_quv qo_llanma. - T, 2004.
- Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълимда замонавий ахборот технологияларини жорий этишнинг илмий-назарий асослари. Монография. -Т.: Фан, 2007.
- Қодиров Б.Ғ., Бегимқулов У.Ш., Абдуқодиров А.А. Ахборот технологиялари. Электрон дарслик. 2002 й.
- Ишмухаммедов Р.Ж. Инновацион технологиялар èрдамида ўқитиш самарадорлигини ошириш йўллари. Тошкент: 2000 й
- Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. - Т, Истеъдод, 2008, 180 бет.
- Aripov M. va boshqlar. Axborot texnologiyalari.- Toshkent, 2009.
- Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги расмий сайти - www.edu.uz.
- Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги расмий сайти - www.uzedu.uz.

TA’LIM SAMARADORLIGIGA ERISHISHDA ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Uraimova Qizlarxon
Andijon viloyati Asaka tumani 17-umumta’lim maktabi biologiya fani o’qituvchisi
Mo’maxonova Xurshida
Andijon viloyati Xo’jaobod tumani 13-umumta’lim maktabi biologiya fani o’qituvchisi

Annotatsiya. Ta’lim sifatini yangi bosqichga ko’tarish va o‘qitishda zamonaviy ta’lim texnologiyalardan foydalanishning texnologik asoslari asoslari yuzasidan fikrlar keltirilgan. O’qitishda ijodkorlik faoliyatini rivojlantirishda axborot texnologiyalardan foydalanishning ahamiyatga molik qismlariga ham e’tibor qaratilgan.

Tayanch so‘zlar: *Zamonaviy texnologiyalar, ijodkorlik faoliyati, qobiliyat, pedagogik asoslari, metodik asoslari,muhit, axborot texnologiyalar.*

O‘zbekiston Respublikasida o‘qituvchi kadrlarning ma’naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo‘yilmoqda. “Umumiy o‘rta ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarish kerak. Har bir sinfda bolalarning nimalarni bilishi zarurligidan kelib chiqib, davlat ta’lim standartlari va o‘quv rejalarini qayta ko‘rib chiqish lozim. Darsliklarni eng zamonaviy metodikalar asosida yaratish va chop etish, maktablarda texnologiya, muhandislik fanlari, matematika, san’at, chet tillari yo‘nalishlarini kuchaytirish, bu boradagi laboratoriyalarni qayta jihozlash talab etiladi.”[43], degan edi prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev.O‘qituvchilarimiz esa davlatimiz rahbarining “Umumiy o‘rta ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘tarish kerak”, degan ta’kidlarini o‘zlariga shior qilgan holda zimmalariga yuklatilgan mas’uliyatli vazifani sidqidildan va fidoyilik bilan bajarmoqdalar.

XXI asrga kelib ta’lim jarayoni fidoiylarining vazifasi yanada takomillashib bormoqda. Endilikda global o‘zgarishlar, fan-texnika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi o‘qituvchidan yuksak mahoratni, o‘tkir irodani, psixologik quvvatni, chuqur bilim va mulohazali bo‘lishni talab qiladi. Xususan, uzluksiz ta’lim tizimining asosini tashkil etuvchi boshlang‘ich ta’limga bo‘lgan talabning ijobiy tomonga o‘zgarishiga olib keldi. Muxtaram birinchi Prezidentimiz o‘z ma’ruzalarida: “Bolaning jismoniy va psixologik rivojlanidagi eng asosiy davr – bu boshlang‘ich sinf davridir” deb bejizga ta’kidlamagan. Darhaqiqat, boshlang‘ich ta’limasosan o‘quvchining ongiga savodxonlik asoslari elementlarini singdirish davridan iboratdir.Demak, bu davrdagi savodxonlik, uzluksiz ta’limtizimining keyingi bo‘g‘inlarini intektual salohiyati bo‘lishligiga mustahkam zamin yaratadi. Boshlang‘ich ta’limning asosiy maqsadlaridan biri ham umumiy o‘rta ta’limuchun zarur bo‘lgan savodxonlik davrida shakllantirishgaqaratilgandir.

Ma’lumki, insoniyat tomonidan yaratilgan eng katta kashfiyotlardan biri bu – yozuvdir. Yozuv inson tomonidan hayotiy ehtiyojlar va zaruriyatlar tufayli o‘ylab topildi va insoniyatning o‘ziga, jamiyatning mislsiz taraqqiyotiga xizmat qilib kelmoqda. Yozuv fikrni tovush yetmaydigan joy va kelajakka yetkazish ehtiyojidan kelib chiqqan. Shunday qilib, yozuv insoniyat tarixini kelajak avlodga yetkazib berishdek juda katta vazifani bajarib kelayotgan buyuk ne’matdir.

Professor, pedagogika fanlari doktori, R.Safarova: “Savod o‘rgatishning ilk bosqichida o‘qituvchi oldida so‘zlarning yozuvda ifodalanishi, harf va tovush haqida tushuncha, so‘zni bo‘g‘in va tovushlarga ajratish, bog‘lanishli nutqni o‘stirish, boshlang‘ich orfografiya qoidalari xususida tasavvurni rivojlantirish, umuman, ona tilining go‘zalligi va rang-barangligini anglatishdek muhim vazifa turadi” - deya bejiz ta’kidlamagan. Chunki, boshlang‘ich ta’limning samaradorligi o‘quvchilarda o‘ziga xos tarzda tarkib topgan ta’limiy faoliyatning keng qamrovli darajasiga bog‘liq. Bunday faoliyat nazariy bilimlarni o‘zlashtirish va zarur kompetentsiyalarni egallash jarayonida o‘qituvchi rahbarligida shakllanadi va muntazam rivojlanib boradi. Bunday o‘quv

[43]http://qqtongi.uz/yangi-wquv-yili-yangilanishlar-bilan-boshlanmoqda/**Qoraqalpog‘iston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi rasmiy sayti.** Mirziyoyev SH.M. “Umumiy o‘rta ta’lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish” masalalariga bag‘ishlab o‘tkazgan yig‘ilishidagi ma’ruzasidan 2018-yil 17-iyul Toshkent.

faoliyati natijasida boshlang‘ich ta’limni bitirgan o‘quvchilar ob’ektiv olam jonli va jonsiz tabiatdan iborat ekanligi, insonlar esa muayyan jamiyatda yashab, faoliyat ko‘rsatishi, jamiyat a’zolari o‘zaro aloqadorlikda yashashi, jonli va jonsiz tabiatni hamda jamiyatni tavsiflay olishlari, tabiat va jamiyat haqidagi aniq yo‘naltirilgan tushuncha va tasavvurlarga ega bo‘lishlari lozim. Shu bilan bir qatorda, ular shaxsning kishilik jamiyatida tutgan o‘rni va amalga oshiradigan faoliyatning ahamiyatini tushunib yetishlari zarur. Chunki, o‘quvchilarga bu haqiqatni anglatmasdan turib, ularni shaxs sifatida shakllantirish, ijtimoiy turmushga moslashtirish mumkin emas.

Yuqorida qayd etilgan fikrlardan kelib chiqib, bugungi kun boshlang‘ich ta’lim jarayoniga qo‘yilayotgan talablar mazmunini anglagan holda quyidigi xulosaga kelinadi:

1. Ta’lim tizimli bilim olishning eng muhim usuli bo‘lganligi sababli, ta’lim jarayonining sifatini yaxshilash va samaradorligini oshirish muhim pedagogik vazifa sanaladi.
2. Har qanday ta’lim jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchining faoliyati, ya’ni, to‘g‘ridan to‘g‘ri, bevosita va nisbiy munosabat aks etadi.
3. Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishish hisoblanadi.
4. Respublika ta’lim muassasalari faoliyatiga rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta’limi amaliyotida qo‘llanilayotgan ilg‘or tajribalar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni samarali tatbiq etish orqali, bu borada pedagoglarning ish tajribalarini boyitish va ularda ta’lim jarayonini samarali tashkil etishga nisbatan ijodiy, innovatsion yondashuvni qaror toptiriladi.
5. Bugungi kunda ilg‘or xorijiy tajribalar sifatida ta’lim jarayonida interfaol metodlarni qo‘llash orqali malaka oshirish tizimida o‘qitish sifatini yaxshilash va samaradorligini oshirishga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

8. Rakhmatov U.E. A perfection of the professional competence of teachers by using of creative works in biology lessons under solving tasks and exercises //European Science Review, Vena. № 3–4. 2018, – P. 225 – 228. ISSN 2310 – 5577
9. Kuychiyeva M.A. // Organization of Experimental Works on the Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Open Access, Peer Reviewed Journals. 2022. ISSN (E): 2795-739, - P.19-21. (№7. SJIF; IF-8.115) (www.geniusjournals.org)
10. Kuychiyeva M.A., Eshmatova D. Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers in Extrcurricular Activities // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022. ISSN:2776-0979, - P. 617-621. (№12. SJIF; IF-7.565). (https://wos.academiascience.org)

TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA STEAM TEXNOLOGIYASINI HAYOTGA TATBIQ ETISH

Yo’lchiyev Shaxriyor Xusanovich.
Andijon viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o’rgatish milliy markazi “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi mudiri, fiz.-mat.fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Tabiiy fanlarni o‘qitishda *STEAM texnologiyasining imkoniyatlari o‘quvchilarning borliq haqidagi, atrof-olam haqidagi bilimlarini oshirishga yordam beradi. Bugungi kunda mamlakatimizda uzluksiz ta’limni rivojlantirish, xalqaro texnologiyalarni xalq ta’limiga olib kirish takomillashmoqda. Ushbu maqola STEAM texnologiyasini hayotga tatbiq etishda gender yondashuvning ahamiyatiga bag‘ishlangan.*

Tayanch so‘zlar: *STEAM texnologiyasi, Evristik ta’lim metodi, kreativlik sifatlari, fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik, (Engineering), tasviriy san’at (Art), matematika (Math).*

Dunyo xalqlari o‘rtasida kishilik jamiyati vujudga kelganidan beri ayollar va erkaklar hayotida tenglik va ijtimoiy bo‘linishni yengish uchun har ikki jinslar o‘rtasida doimiy kurash bo‘lib kelgan. Keyinchalik diniy e’tiqodlarga ko‘ra farqlanuvchi millatlar o‘rtasida bu tushuncha chuqurlashib bordi va gender psixologiyasi, yangi yo‘nalish sifatida shakllandi.

STEAM ta’limi asosida o‘qitish tabiiy va iqtisodiy fanlar yo‘nalishida o‘quvchilarning egallagan bilim, ko‘nikma va malakalarini kundalik hayot bilan bog‘liqligini ko‘rsatishda dars va sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda o‘quv tadqiqotlarini o‘tkazish, tajribalarni bajarish, loyihalashtirishga yo‘naltirilgan ijodkorligini tarbiyalash va qiziqishlarini rivojlantirishga qaratilgan.

O‘quvchilarning mantiqiy fikrlashi va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan xalqaro baholash dasturlari (PISA, TIMSS) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashga mo‘ljallangan amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlari hamda mustaqil bajarishga va ijodiy (kreativ) fikrlashga undovchi amaliy topshiriqlar bilan ishlashni yosh avlod ongiga singdirish o‘qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri sanaladi [1].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonida ham O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatdan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-tarbiya jarayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish maqsad qilingan [2].

STEAM fan bo‘yicha emas, balki mavzular bo‘yicha integratsiyalashgan o‘qitish tizimidir. STEAM ta’limi deganda, amaliy mashg‘ulotlar yordamida ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo‘llash tushuniladi.

STEAM ta’lim texnologiyasi maktab o‘quvchilarini yangicha o‘qitish metodikasi bo‘lib, an’anaviy o‘qitish metodikasidan farqli metodika hisoblanadi. U o‘quvchilarni bir vaqtning o‘zida to‘rtta – **fan (Science), texnologiya (Technology), muhandislik, (Engineering), tasviriy san’at (Art), matematika (Math)** bo‘yicha o‘qitishga mo‘ljallangan. STEAM fan bo‘yicha emas, balki mavzular bo‘yicha integratsiyalashgan o‘qitish tizimidir.

Agar ushbu qisqartmani yoysak, quyidagilarni olamiz: STEAM bu – S – science, T – technology, E – engineering, A – art va M – math. Ingliz tilida bu shunday bo‘ladi: tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san’at va matematika. Ushbu yo‘nalishlar zamonaviy dunyoda eng mashhur bo‘lib kelayotganini unutmang. Shuning uchun bugungi kunda STEAM tizimi asosiy tendensiyalardan biri sifatida rivojlanmoqda. STEAM ta’limi yo‘nalishi va amaliy yondashuvni qo‘llash, shuningdek, barcha beshta sohani yagona ta’lim tizimiga integratsiyalashuviga asoslangan. Uning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, amaliyot nazariy bilimlar singari muhimdir. Ya’ni o‘rganish paytida biz nafaqat miyamiz bilan, balki qo‘limiz bilan ham ishlashimiz kerak. Faqat sinf devorlarida o‘rganish tez o‘zgaruvchan dunyo bilan hamqadam emas. STEAM yondashuvining asosiy farqi shundaki, bolalar turli xil mavzularni muvaffaqiyatli o‘rganish uchun ham miyani, ham qo‘llarini ishlatadilar. Ular olgan bilimlarni o‘zlari “uqib oladilar”.

STEAM ta’lim muhitida tabiiy fanlarni o‘qitishda bolalar bilimga ega bo‘ladilar va darhol undan foydalanishni o‘rganadilar. Shuning uchun ular o‘sib ulg‘ayganlarida va hayotiy muammolarga duch kelganda, atrof-muhitning ifloslanishi yoki global iqlim o‘zgarishi bo‘ladimi, bunday murakkab masalalarni faqat turli sohalardagi bilimlarga tayanib va birgalikda ishlash orqali hal qilish mumkinligini tushunadilar. Bu yerda faqat bitta mavzu bo‘yicha bilimga tayanish yetarli emas.

Amaliy qobiliyatga e’tibor berib, talabalar o‘zlarining irodasini, ijodkorligini, moslashuvchanligini rivojlantiradi va boshqalar bilan hamkorlik qilishni o‘rganadi. Ushbu ko‘nikmalar va bilimlar asosiy ta’lim vazifasini tashkil etadi, ya’ni bu butun ta’lim tizimi nimaga intilishini ifodalaydi. Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir. STEAM Amerikada ishlab chiqilgan. Ba’zi maktablar bitiruvchilarning martabalarini e’tiborga olishdi va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi va STEM tizimi shu tarzda shakllandi (fan, texnika, muhandislik va matematika). Keyinchalik bu yerda Art qo‘shildi va endi STEAM oxirigacha shakllandi. O‘qituvchilar ushbu mavzular, aniqrog‘i, ushbu fanlardan bilimlar kelajakda talabalarning yuqori malakali mutaxassis bo‘lib yetishishiga yordam beradi, deb hisoblashadi. Oxir-oqibat, bolalar yaxshi bilim olishga intilishadi va uni darhol amalda qo‘llashadi [3].

STEAM ta’limi amaliy mashg‘ulotlar yordamida ilmiy-texnik bilimlarni real hayotda qo‘llash tushuniladi. Prezident maktablarida “STEAM” ta’lim dasturi asosida o‘qish tashkil qilinishi, o‘quvchilar o‘zlarining qiziqishiga qarab ayrim fanlarni tanlash orqali individual bilim olish imkoniyatiga ham ega bo‘lishi bilan umumta’lim maktablaridan tubdan farq qiladi. Chunki Prezident maktablarining asosiy vazifalaridan biri tabiiy va aniq fanlarni chuqur o‘qitish, o‘quvchilarning innovatsion bilimlarni o‘zlashtirishi, ularning intellektual, ilmiy-ijodiy salohiyatlarini ochib berish va rivojlantirishdan iborat. STEAM yondashuviga oid darslik va o‘quv qo‘llanmalari Cambridge University Press, shu jumladan, Oxford University Press va Collins kabi nufuzli nashriyotlar tomonidan chop etilgan. Cambridge taklif qilayotgan o‘quv dasturining asosiy afzalligi jahon mehnat bozoridagi tamoyillardan kelib chiqib, o‘quvchilarda tegishli zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirishga urg‘u berishdir [4].

O‘quvchilarga mazkur fanlarni o‘qitishda malakali mahalliy o‘qituvchilar bilan bir qatorda xorijlik o‘qituvchilar ham hamkorlikda saboq beradilar. Yuqori malakali xorijiy mutaxassislarni ishga yollashda mazkur yo‘nalishda ko‘p yillik tajribaga ega “Teachaway” (Kanada) va “TIC Recruitment” (Buyuk Britaniya) rekruting kompaniyalari bilan hamkorlikda ishlar amalga oshirilmoqda [5].

O‘quvchilarining qiziqishlari va xususiyatlariga qarab Prezident maktabida ta’lim o‘quv jarayonini individualizatsiya qilingan holda olib boriladi.

Maktablarda “**STEAM – ta’lim**” (Science – tabiiy fanlar, Technology – texnologiyalar, Engineering – texnik ijodkorlik, Art – san’at, Mathematics – matematika) dasturi joriy etiladi. O‘quvchilarning qiziqishlaridan kelib chiqqan holda sinfdan tashqari amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazish nazarda tutiladi. Bitiruvchilarga belgilangan tartibda davlat tomonidan tasdiqlangan ma’lumot to‘g‘risidagi hujjat (shahodatnoma, attestat) bilan bir qatorda xalqaro darajadagi tegishli dastur diplomi (International Baccalaureate, Advanced Placement yoki International Advanced Levels) beriladi. Bunday diplom bilan xorijiy mamlakatlarning yetakchi oliy ta’lim muassasalariga kirish mumkin bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, umumta’lim maktablarida ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanish, ta’lim jarayonlariga STEAM texnologiyasini keng joriy etish, tahsil olayotgan yosh avlodning nazariy bilimlarinigina oshiribgina qolmasdan, ularni tezroq amaliy va kasbiy jarayonlarga kirishga undaydi. Bu esa mamlakatimiz zamonaviy ta’limining yutuqlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

11. Rakhmatov U.E. A perfection of the professional competence of teachers by using of creative works in biology lessons under solving tasks and exercises //European Science Review, Vena. № 3–4. 2018, – P. 225 – 228. ISSN 2310 – 5577
12. Rakhmatov U.E., Shakhmurova G.A. Methodical Instructions of Improving Biology Teachers’ Professional Competence for Conducting Modern Lesson (based on Solutions of Issues and Tasks) //Eastern European Scientific Journal. – №3. –2020. – P. 123 –16. ISSN 2199 –7977.
13. .Rakhmatov U.E., Shakhmurova G.A. Methodical Instructions of Improving Biology Teachers’ Professional Competence for Conducting Modern Lesson (based on Solutions of Issues and Tasks) //Eastern European Scientific Journal. – №3. –2020. – P. 123 –16. ISSN 2199 –7977.
14. Kuychiyeva M.A. Use of Interdisciplinary Relationships In The Formation Of Competences In Biology Students // CONVERTER 2021 www.converter-magazine.info. - P. 485-489. (№10. ISSN:0010-8189). (subscription@converter-magazine.info)
15. Kuychiyeva M.A. // Organization of Experimental Works on the Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Open Access, Peer Reviewed Journals. 2022. ISSN (E): 2795-739, - P.19-21. (№7. SJIF; IF-8.115) (www.geniusjournals.org)
16. Kuychiyeva M.A., Eshmatova D. Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers in Extrcurricular Activities // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. 2022. ISSN:2776-0979, - P. 617-621. (№12. SJIF; IF-7.565). (https://wos.academiascience.org)

ANIQ VA TABIIY FANLARNI O'QITISHDA STEAM TEXNOLOGIYASI

Yusupov N
Andijon viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi kata o'qituvchisi
Abdurahmonova Muhayyoxon
Andijon shahar 32-maktab biologiya fani o'qituvchisi

Tabiiy va aniq fanlaridan ta'lim berishda avval ham konstruksiyalashtirish, dasturlash masalalarida o'quvchilar bilan maktabda va maktabdan tashqari ta'limda samolyotsozlik, yosh texnik yo'nalishlaridagi ishlar tashkil qilingan. Mehnat ta'limi darslarida turli kasblar bilan tanishtirilib, ayrim yo'nalishlar bo'yicha zarur ko'nikmalar shakllantirilgan bo'lsa, hozirda insonlar mehnatini yengillashtirishga qaratilgan turli texnika asboblari va uskunalarning takomillashib borayotganligi misol qilish mumkin.

Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda STEAM o'quvchilarda quyidagi muhim xususiyatlar va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi Muammolarni keng qamrovli tushunish Ijodiy fikrlash Muhandislik yondashuv Tanqidiy fikrlash Ilmiy metodlarni tushunish va qo'llash Dizayn asoslarini tushunish Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar kimyo fanini o'rgana boshlaganlarida darsda o'rgatiladigan dastlabki mavzularga qiziqish ko'rsatadilar, o'qituvchining savollarini muhokama qilishda faol ishtirok etishadi va kimyoviy tajribalar o'tkazishdan mamnun bo'lishadi. Biroq, oz fursatdan keyin kimyoga hali ham ishtiyoqli bo'lgan 1-2 gina o'quvchi qoladi. Kimyoga qiziqishning dastlabki pasayishi o'quvchilar "Asosiy kimyoviy tushunchalar" mavzusini o'rganishdan boshlanadi. Bu mavzuni o'rganishda o'quvchi modda formulasi, valentlik tushunchalarini bilishi, koeffitsient qo'yish kabi malakalarga ega bo'lishi talab etiladi. O'qituvchilarning ish uslublarining bir xilligi o'quvchilar orasida qiziqishning pasayishiga olib keladi.

Pedagogikada muammoli vaziyatlarni modellashtirish yangilik emas. Bu usul dastlab Qadimgi Gresiyada qo'llanilgan. Muammoli vaziyat, odatda, shaxsga ma'lum bo'lgan vositalar yoki usullar orqali erisha olmaydigan intellektual qiyinchilik deb talqin etiladi. Kutilmagan qiyinchilik mustaqil qidiruv ishlarini olib borishga undaydi Umumiy holda, muammoga asoslangan ta'lim nostandart harakatlarni, "bilimlarni o'zlashtirishning reproduktiv darajasidan ijodiy qidiruv ishlariga o'tish" ni taqazo etadi. Misol uchun, kraxmalning gidrolizlanishiga oid vazifani shakllantirish quyidagicha bo'lishi mumkin: xom olma sharbati yod bilan reaksiyaga kirishadi. Pishgan olma sharbati kumush oksidining ammiakli eritmasini qaytaradi. Ushbu hodisalarni qanday izohlash mumkin? Yoki: mayning oxiri. Bu kun issiq. Kimyo laboratoriya xonasining derazasi ochiq. Laboratoriya stolida aluminiy xlorid va kaliy gidroksid eritmai sklyankalar mavjud. To'satdan yomon yopishtirilgan yorliqlar yelvizak sababli ko'chib polga tushdi. Laboratoriya xonasiga to'garakda qatnaydigan o'quvchi kiradi.

Yorliqlarni olib tartibni tiklashga qaror qiladi. Qaysi yorliq qaysi moddaniki ekanligini bilish uchun o'quvchi boshqa reaktivlarni ishlatmasdan shu ikkita modda bilan tajriba o'tkazdi. O'quvchi qanday tajriba o'tkazdi va u nimani ko'rdi? O'zaro hamkorlikning motivatsiyasi vazifa matnida belgilanadi. Masalan, ozon teshiklari muammosiga oid bir qator qarorlarni ishlab chiqish o'quvchilarning faol muhokamasiga olib keladi: Avtobusdagi suhbatdan: yozda yomg'ir raketaning kosmosga uchishi natijasida atmosfera shikastlanishi sababli ozon qavati teshilib yog'adi Ilmiy ommabop jurnalidan: Atmosferaning yuqori qatlamlarining uzoq muddatli kuzatuvlari mavsumda ozon teshiklari va ularning maydonlarining soniga bog'liqligini ko'rsatadi: qish oxirida ozon teshiklari ko'proq va yoz oxirida ancha kamroq bo'ladi. Parfyumer do'koni sotuvchisi: Bu yerda aerozol qadoqli lakni sinab ko'rmang, nafas olishga havo yo'q, do'kon emas, naqd ozon teshigi bu. O'quvchi uchun muvaffaqiyat vaziyatini yaratish qiyin deb o'ylagan mavzuni, fanni o'zlashtirib o'zini g'olib deb his qilish imkoniyatini yuzaga keltiradi, bu esa o'rganish va bilimga qiziqishni saqlab qolish uchun zaruriy komponent hisoblanadi. Muvaffaqiyat o'quvchini ushbu fanni o'rganishga undaydi. Bundan tashqari, bu muvaffaqiyat ko'pchilikning kelajakdagi kasbini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ta'limda yangi yondashuv qanday paydo bo'ldi? Bu nazariya va amaliyotni birlashtirishning mantiqiy natijasidir.

Aniq va tabiiy fanlarni o‘qitishda maktablar o‘zlarining bitiruvchilarining kareralarini rivojlantirishga e’tibor berishdi va fan, texnologiya, muhandislik va matematika kabi fanlarni birlashtirishga qaror qilishdi, shuning uchun STEM tashkil etildi. (Fan, texnika, muhandislik va matematika). Keyinchalik unga san’at qo‘shildi va STEAM tashkil etildi. O‘qituvchilar, bu fanlarni yoki bu fanlarga oid bilimlarga ega bo‘lish, maktab o‘quvchilarini kelajakda yuqori malakali mutaxassislar bo‘lishiga yordam beradi deb hisoblaydilar. Natijada o‘quvchilar yaxshi bilim egallash va bilimlarini qo‘llashga harakat qiladilar. Dunyo o‘zgarib borar ekan ta’lim ham rivojlanishi kerak So‘nggi bir necha o‘n yilliklardagi o‘zgarishlar ajoyib, lekin ayni paytda bizni tashvishga solmoqda. Bu yangi narsalar ixtiro qilinishi insonlarning hali hech qachon duch kelmagan ko‘plab yangi muammolar yuzaga kelmoqda. Har kuni yangi ish turlari, hatto yangi kasb-hunar sohalari paydo bo‘lmoqda, shuning uchun zamonaviy o‘qituvchilar o‘z bilimlari va ko‘nikmalari vaqt talablariga javob berishlari haqida o‘ylashlari kerak. “Bizning sharoitda STEAM ni amalga oshirish mumkin emas!” Yo‘q! Bu afsona emas, uni amalga oshirish mumkin. Hech kim va hech narsa o‘qitayotgan faningizni o‘quvchilar uchun qiziqarli, keng hajmli tarzda o‘qitishingiz va ayni paytda standart talablarini bajarishingizga to‘sqinlik qilmaydi. Nihoyat, yangi standartni o‘qing! Unda: “Davlat ta’lim standartining maqsadi — umumiy o‘rta ta’lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot- kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma’naviy barkamol va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat”- deyilgan. Agar biz an’anaviy ta’limning asosiy maqsadi bu bilimlarni o‘rgatish va ishlatish bo‘lsa, demak, STEAM yondashuvi olingan bilimlarni haqiqiy hayotga mahorat bilan qo‘llashni o‘rgatishdir. Bu maktab o‘quvchilariga faqatgina ba’zi g‘oyalarga ega bo‘lishni emas, balki ularni haqiqatda ishlatish va amalga oshirish imkonini beradi. Haqiqatda ishlatilishi mumkin bo‘lgan bilimlar haqiqatda qimmatlidir.

Foydalangan adabiyotlar

1. Куйчиева М.А., Биология фанини ўқитишда фанлараро боғланишларнинг ўрни ва аҳамияти // Замонавий таълим илмий-амалий оммабоп журнал –Тошкент, 2019. №5(78) -Б. 34-37 б. (13.00.00;№10)

2. Куйчиева М.А., Табиий фанлар ўқитувчиларининг компетентлиги ва касбий лаёқатини ривожлантириш масалалари // Тошкент Давлат Педагогика Университети Илмий ахборотлари илмий-назарий журнал ISSN 2181-9580, 2021й, 1-сон. 53-57 б. (13.00.00;№5)

3. Куйчиева М.А., Use of Interdisciplinary Relationships In The Formation Of Competences In Biology Students // CONVERTER 2021 www.converter-magazine.info 485-489 б. (№10. ISSN:0010-8189)

4. Куйчиева М.А. // Organization of Experimental Works on the Development of Professional and Methodical Competence of Future Biology Teachers // Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching. Open Access, Peer Reviewed Journal. 2022. 5 February ISSN (E): 2795-739, 19-21b. (№7. SJIF; IF-8.115)

ПРОЦЕСС ПРОВЕДЕНИЯ УРОКОВ И СЕМЕНАРОМ

Жураева Ойнурахон

Пахтаободской района школы-20 русского языка и литературы профессиональной

Семинары характеризуются двумя взаимосвязанными признаками: самостоятельным изучением учащимися программного материала и обсуждением на уроке результатов их познавательной деятельности.

Они способствуют развитию познавательных и исследовательских умений учащихся, повышению культуры общения.

Различают уроки-семинары по учебным задачам, источникам получения знаний, формам их проведения и т.д. В практике обучения получили распространение семинары- развернутые беседы, семинары- доклады, рефераты, семинар- решение задач, семинар- конференция и т.д.

• при изучении нового материала, если он доступен для самостоятельной проработки учащимися;

• после проведения вводных, установочных и текущих лекций;

• при обобщении и систематизации знаний и умений учащихся по изучаемой теме;

• при проведении уроков, посвященных различным методам решения задач, выполнения упражнений, и т.д.

Семинарское занятие начинается вступительным словом учителя, в котором он напоминает задачу семинара, порядок его проведения, рекомендует, на что необходимо обратить особое внимание, что следует записать в рабочую тетрадь, дает другие советы. Далее обсуждаются вопросы семинара в форме дискуссии, развернутой беседы, сообщений, докладов, рефератов и т.д. Затем учитель дополняет сообщения учеников, отвечает на их вопросы и дает оценку их выступлениям. Подводя итоги, отмечает положительное, анализирует содержание, форму выступлений учащихся, указывает на недостатки и пути их преодоления.

6.Технология подготовки учителя к уроку. Календарное и тематическое планирование. План и конспект урока.

Технология – определенная последовательность процедур для достижения тех или иных целей.

Технология обучения – способ реализации содержания обучения, представляющий собой систему форм, методов и средств обучения, обеспечивающую наиболее эффективное достижение поставленных целей. структурирование учебного материала; отбор задач, формирующих умения и навыки.

2. Выбор форм организации учебного процесса: лекция; семинар; лабораторное занятие; экскурсия; самостоятельная работа; практическое занятие и др.

3. Выбор методов обучения: направленных на первичное овладение материалом; направленных на совершенствование знаний, формирование навыков и умений.

4. Выбор средств обучения: учебная литература; наглядные пособия; информационные материалы для аудиовизуальных средств обучения и др.

Наиболее полно использовать и развивать интеллектуальные особенности старшеклассников позволяют семинарские занятия. Их цель состоит в том, чтобы сделать теоретические обобщения изученного материала, выделить основные положения; показать связь внутри темы и между темами, с жизнью, с практикой, с учетом возрастных особенностей учащихся провести систематизацию знаний.

1. большой степенью самостоятельности при подготовке к семинару, большой активностью учащихся при обсуждении результатов подготовки, владением навыков работы с литературой;

2. изменением организации этапов обучения (их последовательности и содержания), например, домашнее задание носит опережающий характер, а его проверка сов-падает с изучением нового материала;

3. изменением функций, выполняемых учителем и учащимися; учащиеся выполняют информационную функцию, **а**учитель - регулятивную и организаторскую.

Основные функции семинара: систематизация знаний; углубление знаний; закрепление умений и навыков как общеучебных, так и специальных; контроль за знания-ми; развитие умений и навыков как коллективной, так и индивидуальной исследовательской и поисковой работы; развитие коммуникативности учащихся; применение полученных знаний и приобретенных навыков на практике.

Семинар - развернутое собеседование: все учащиеся готовятся по всем вопросам плана, максимально вовлекаются в обсуждение темы. Этому помогают заранее подготовленные развернутые выступления школьников по каждому вопросу. 350

Семинар-обсуждение докладов и рефератов. Каждому выступающему назначается оппонент из числа одноклассников. Остальные школьники знакомятся с основной

литературой, чтобы быть готовыми к дискуссии по докладу, план которого **и** основные проблемы известны заранее.

Семинар-диспут, основанный на дискуссии (хотя элементы ее есть на любом семинаре). Каждый учащийся должен определить свое отношение к предмету диспута. Учителю не стоит излишне вмешиваться в ход семинара, но следует направлять его путем постановки провокационных вопросов. Знания, усвоенные в ходе дискуссии, более прочны.

Семинар с преобладанием самостоятельной работы *учащихся.* Он начинается со вступительного слова учителя, который знакомит класс с темой, учебными задачами, стереотипами их решения **и** с дополнительными сведениями. Далее учащимся или их группам предлагается на выбор несколько различных по уровню сложности заданий. Работа длится около двадцати минут, в ходе ее школьники могут обращаться за помощью к учителю. Завершается семинар коллективным обсуждением результатов деятельности групп и выполнением упражнений, закрепляющих полученные знания и умения.

Подготовка учащихся к семинару:

1. Определение темы и заданий для семинара. 2. Ознакомление учащихся с заданиями, их обсуждение и возможная корректировка (преимущественно в старших классах). 3. Распределение заданий: общих, групповых, индивидуальных. 4. Накопление, отбор материала учащимися.

Консультации для всего класса и для помощников учителя - консультантов. 6. Проведение занятия.

Подготовка к семинару способствует развитию и закреплению навыков самостоятельной работы учащихся, навыков работы с текстами, написания докладов; умения владеть аудиторией и слушать выступления; умения дискутировать, отстаивать свои суждения, формированию навыков самообразования, познавательных и исследовательских умений и навыков. Чаще всего такие уроки проводят в конце изучения темы как итоговые, обобщающие по нескольким темам. Подготовка к ним требует значи-тельных затрат времени и учителя и ученика.

Заранее (за 2-3 недели) учитель предлагает учащимся план, который вывешивается в кабинете, указывается литература. Желательно, чтобы все приняли участие, как в подготовке, так и проведении такого урока. Для этой цели выделяются обязательные для всех вопросы. По основным же вопросам семинара назначаются докладчики (или рас-пределяются темы по группам). Учитель контролирует подготовку учащихся. С этой целью проводятся обязательные консультации в течение отводимого времени, а также накануне самого урока. Сообщения не должны быть затяжными (не более 6-9 минут).

Для семинара могут быть подготовлены карточки-задания по каждому вопросу, предлагаемому для обсуждения. Учащиеся в сообщениях докладчиков находят ответ на вопрос по карточке. Учитель предлагает выяснить наличие карточек с вопросами, которые отвечают прослушанному сообщению.

Опыт показывает, что меньше чем за две недели даже сильные ученики не успеют полностью подготовиться к тому разнообразию форм учебной деятельности, которое предлагает семинар.

Кстати, и частить с семинарами нежелательно. Опыт показывает, что больше двух раз за учебную четверть проводить его нецелесообразно, потому что количество здесь напрямую влияет на качество, причем негативно: ученики 9-х, 10-х, а уж тем более 11-х 352 классов так нагружены множеством домашних заданий, что им просто тяжело будет полноценно, не наспех подготовиться к заданию творческому, требующему работы с дополнительными источниками.

С чего начать подготовку учителю?

Очевидно, что столь творческая форма проведения учебного занятия, как семинар, не позволит сильному ученику в классе «играть за себя и за того парня». В том смысле, что списать решенное задание, как это часто делают школьники, при проведении семинара невозможно. Потому что задание у каждого будет свое, и ответственность за его решение

будет довольно большой. Хороший учитель разъяснит это «правило игры» еще до того, как ученики начнут подготовку к семинару.

Также необходимо разработать особые критерии оценивания ответов учащихся, например, ответ на «отлично» будет предполагать выступление со своей частью презентации, беглые ответы на вопросы учителя и одноклассников, свободное приведение примеров к теоретической части ответа. А «неудовлетворительная» оценка будет выставляться ученикам, которые не проявили никаких признаков самостоятельности при ответе и совершенно пассивны в такой обязательной части семинара, как дискуссия. Педагог должен помнить о том, что качественная подготовка к ответу на семинаре требует большего времени, чем к выступлению на обычном уроке, а потому и не считать фатальными ошибки школьников в датах, именах, последовательности событий.

Именно от учителя во многом зависит, насколько все ученики класса смогут проявить активность и, соответственно, заработать свои оценки. Он должен по меньшей мере за две недели до проведения семинара уведомить всех школьников о теме, цели и задачах семинара, распланировать его проведение так, чтобы время осталось и на индивидуальную, и на командную работу.

BIOLOGIYA FANIDAN MURAKKAB MASALA VA MASHQLAR YECHISH ORQALI O‘QUVCHILARNI XALQARO OLIMPIADALARGA TAYYORLASH METODIKASI

Islombekov Baxtiyor Alisher o‘g‘li
Nizomiy nomidagi TDPU Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo‘nalishi talabasi
+99890 111 03 61 baxtiyoralisherovich23@gmail.com

Anotatsiya. Ushbu maqolada biologiya fanini o‘qitishda olimpiada masala mashqlariga doir ma’lumotlar keltirilgan. Bayon etilayotgan ma’lumotlar biologiyani o‘qitishda foydalanilgan asosiy tushunchlarni matematika, kimyo hamda fizika fanlarida qo‘llanilgan tushunchalar bilan bog‘lab olimpiada masalalarida foydalanish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar. *Xalqaro olimpiada, masalari yechish usullari, allellar, mutatsiya chastotasi, geterozigota.*

Аннотация. В данной статье представлена информация об олимпиад-ных задачных упражнениях по обучению биологии. Представленная инфор-мация направлена на совершенствование методики, используемой в олим-пиадных задачах, путем соединения основных понятий, используемых при обучении биологии, с понятиями, используемыми в математике, химии и физике.

Ключевые слова. *Международная олимпиада, методы решения задач, аллели, частота мутаций, гетерозигота.*

Annotation. This article provides information on Olympiad problem exercises in teaching biology. The presented information is aimed at improving the methodology used in Olympiad problems by connecting the basic concepts used in teaching biology with the concepts used in mathematics, chemistry and physics.

Key words. *International Olympiad, problem solving methods, alleles, mutation frequency, heterozygote.*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora- tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 3-maydagi PQ-4306-son qarorida belgilangan vazifalar ijrosini samarali tashkil etish, shuningdek hududlarda iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida fan olimpiadalarini o‘tkazish, hamda Xalqaro fan olimpiadalari metadologiyasini ommalashtirish, iqtidorli o‘quvchilarning chuqurlashtirilgan bilim olish maqsadida biologiya, kimyo, matematika, fizika hamda informatika va axborot texnologiyalari fanlari bo‘yicha o‘quvchilar o‘rtasida tuman, viloyat, respublika olimpiadalari hamda maktab, akademik litsey va

kasb-hunar maktablarining o‘quvchilari o‘rtasida nufuzli Xalqaro olimpiadalar o‘tkazilib kelinmoqda.

Bu qarorda muvofiq fan olimpiadalari g‘oliblarini rag‘batlantirishning yangi tizimi joriy etildi. Mazkur qarorga ko‘ra faqatgina quyidagi dunyoda tan olingan nufuzli fan olimpiadalarida g‘oliblikni qo‘lga kiritgan o‘quvchilar va ularning o‘qituvchilari bir martalik pul mukofotlari bilan taqdirlanadi:

1-o‘rin (oltin medal) uchun o‘quvchiga bazaviy hisoblash miqdorining 500baravar, o‘qituvchisiga - 450 baravar;

2-o‘rin (kumush medal) uchun o‘quvchiga bazaviy hisoblash miqdorining 300 baravar, o‘qituvchisiga 250 baravar;

3-o‘rin (bronza medal) uchun o‘quvchiga bazaviy hisoblash miqdorining 200 baravar, o‘qituvchisiga 150 baravarida.

Yuqoridagi nufuzli xalqaro olimpiadalarda medal bilan taqdirlangan o‘quvchilar Oliy ta'lim muassasalariga imtihonlarsiz imtiyozli ravishda qabul qilinadi.

Ta’lim muassasalarida o‘qituvchi bo‘lib faoliyat yuritayotgan xalqaro olimpiadalar g‘oliblari lavozim maoshiga 150 foiz, asosiy olimpiadalar respublika bosqichi g‘oliblari lavozim maoshiga har oy 100 foizlik ustama haqi to‘lanadi.

Shuningdek, yuqorida nomlari qayd etilgan nufuzli olimpiadalardan tashqari o‘tkaziladigan xalqaro olimpiadalardagi o‘quvchilarning ishtiroki ham rag‘batlantirib borilmoqda.

Hozirgi kunda olib borilayotgan zamonaviy o‘qitish metodikasini rivojlantirishdagi pedagogik tadqiqotlarning muhim masalalaridan biri maktabda o‘qitiladigan fanlardan, xususan biologiya fanidan masala va mashqlarni to‘g‘ri o‘zlashtirishga qaratilgan dars jarayonini to‘g‘ri loyihalashtirish pirovard natijada ta'lim samaradorligiga erishishdir

Bu borada bir qancha olimlarimiz ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan: A.T.G‘ofurov, S.S.Fayzullayev, G.A.Shaxmurova, I.T.Azimov, U.E.Raxmatov kabi soha olimlari o‘zining tadqiqotlarida qator darslik, o‘quv qo‘llanma va uslubiy qo‘llanmalar chop ettirgan. Mazkur o‘quv adabiyotlaridan biologiya fanida masala va mashqlar yechish orqali o‘quvchilarni olimpiadaga bo‘lgan qiziqishlarini shakllantirib etiladi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilar tomonidan biologik bilimlarni egallashda eng samarali usullardan biri masala va mashqlardan foydalangan holda mavzu mazmunini yoritib berishdir.

Ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishda masala va mashqlarning o‘rni beqiyosdir. Ta’lim-tarbiya jarayoni samaradorligini oshirishning muhim omillardan biri o‘quvchilar bilish faoliyati va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini oshirish hisoblanadi. Hozirgi vaqtda har qanday maktab o‘qituvchisi oldida, shu jumladan, biologiya o‘qituvchilari oldida turgan muhim vazifa o‘quvchilarga fanlardan chuqur bilim berish bilan birga ulaming mantiqiy fikrlash, oldin o‘zlashtirgan bilimlarini yangi material bilan o‘zaro bog‘liqligini sabab va oqibatlarini anglash, taqqoslash, umumlashtirish kabi qobiliyatlarini rivojlantirish hamdir.

Bunday muhim vazifani bajarishni har bir biologik predmetlarda amalga oshirish zarur va shartdir. Ayni vaqtda juda ko‘plab metodik tavsiyalar va ko‘rsatmalar mavjud, ular yordamida o‘quvchilaming bilish qobiliyatlarini yanada rivojlantirish va to‘g‘ri yo‘lga solish mumkin. Maktab predmetlarini o‘qitishda qo‘llaniladigan uslublardan biri masala va mashqlar yechishdir. Bu uslub o‘quv materiali mazmunini chuqur va to‘liq o‘zlashtirish, o‘zlashtirgan bilimlarini amaliyotda qo‘llash ko‘nikma va malakalarini shakllantirishdagi roli kattadir. Shu bilan birga ayrim biologik masalalami yechish uchun boshqa fanlardan olgan bilimlarini qo‘llay olish, umumlashtirish, tirik organizmda va atrofimizdagi olamda borayotgan jarayonlami chuqur anglab yetishda muhim rol o‘ynaydi. Masala va mashqlaming yechishdagi eng muhim kamchiliklardan biri o‘quvchilar berilgan masalani mazmun-mohiyatini to‘la tushunmay turib birdaniga topshiriqni bajarishga o‘tishlaridir.

Ayrim hollarda noto‘g‘ri fikrlash, masalani yechish yoki tushuntirishda fizika va matematikaning elementar qoidalariga to‘g‘ri kelmasligidir. Yana boshqa kamchiliklardan biri organizm hujayra yoki molekulalar hajmini yetarli miqdorda aniq hisoblamaslikdir. Eng muhim didaktik talablardan biri masala bayonini eng qulay variantlarini tanlay olish hisoblanadi.

Quyida Xalqaro va Respublika olimpiadalarida biologiya fanidan o‘quvchilarga berilgan masala va mashqlarni yechish metodikasi bilan tanishsak maqsadga muvofiq bo‘ladi.

1-Masala. Shahar aholisi (100000 ta odam) o‘rtasida albinos odam bor-yo‘qligi tekshirilganda 5 ta albinos odam ro‘yxatga olingan. Shahar aholisi ortasida albinizm bo‘yicha geterozigotali genga ega bo‘lgan odamlar ning uchrash chastotasini aniqlang.

Yechilishi: *albinizm kasalligi aa holda irsiylanishini hisobga olsak, Xardi-Vaynberg tenglamasiga ko‘ra* q^2 *ni topamiz.*

$$q^2 = \frac{5}{100000} = \frac{1}{20000};$$

shunga ko‘ra ushbu genning chastotasi

$$q^2 = \sqrt{\frac{1}{20000}} = \frac{1}{141};$$

p+q=1* dan *p* ni topamiz, *p=1-q

$$p=1-\frac{1}{141}=\frac{140}{141}$$

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda geterozigota organizmlarning uchrash chastotasini (2pq) hisoblab chiqamiz.

$$2pq=2\bullet\frac{1}{141}\bullet\frac{140}{141}=\frac{280}{19881}\sim\frac{1}{70}$$

Javob: *Shahar aholisining har 70-sida albenizmning geterozigotali formasi uchraydi.*

2-Masala. Ichak tayoqchasida gistidinga muhtoj bo‘lmagan shtammni faqat gistidinli muhitda o‘suvchi shtammga o‘tib qolishini ta’minlovchi mutatsiya chastotasi hamda qaytar mutatsiyalar quyidagi o‘lchamlarda baholanadi:

$his^+ \rightarrow his^- = 2x10^{-6}$; $his^- \rightarrow his^+ = 4x10^{-8}$.

Ikkala allelning muvozanatli chastotasini populyatsiyada hech qanday jarayonlar kechmaganligini inobatga olib aniqlang.

Yechilishi*: qaytar mutatsiya chastotasidan dastlabki mutatsiya chastotasi ko‘rsatkichidan ayirganimizda ikkala alleining muvozanat chastotasi hosil bo‘ladi:*

$$\frac{his^- \rightarrow his^+ = 4\ x\ 10^{-8}}{his^+ \rightarrow his^- = 2\ x\ 10^{-6}} = 2\ x\ 10^{-2}.$$

Javob: *Ikkala allelning muvozanat chastotasi 2x* 10^{-2} *ga teng.*

3-Masala. A → a ning mutatsiya chastotasi 10^{-6} ga teng va qaytar mutatsi- yalar bo‘lmaydi desak, A allelining chastotasi 10, 1000, 100 000 avloddan keyin qanday bo‘ladi?

Yechilishi: *Berilgan shart bo‘yicha mutatsiya chastotasi birinchi avlodda* 10^{-6} *ga teng ekanligini hisobga olsak, avlodlar soni har gal bir xonaga oshgan sari mutatsiya chastotasining uchrash tezligi ham bir darajaga ortadi va masalada so‘ralgan avlodlarda mutatsiya chastotasi quyidagicha holatga keladi:*

1 avlodda 10^{-6}
10 avlodda 10^{-5}
1000 avlodda 10^{-3}
100 000 avlodda 10^{-1}

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtidorli yoshlarni aniqlash va yuqori malakali kadrlar tayyorlashning uzluksiz tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2019-yil 3-maydagi PQ-4306-son qarori.
2. Zayniyev S.1. Fan olimpiadalarining tashkil etish mazmuni, tahlili va ta'lim tarbiyadagi o‘rni // International scientific journal volume 1 issue 8 UIF-2022: 8.2 |ISSN: 229-234 c.
3. Baxtiyor Sheraliyev. “Biologiya va genetikadan masalalar”.2022-yil.[209-211]
4. Zayniyev S.I. Olimpiada tashkil etishning metodik asoslari // O‘zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari, 2022, [1/12] ISSN 2181-7324: 64-66 c.

5. Zayniyev S.I. O‘quvchilarni masala va mashqlar yechish orqali olimpiadaga tayyorlashni ayrim jihatlari // “Biologiyada zamonaviy tadqiqotlar: muammo va yechimlar” Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi, 2022: 200-202 c.

6. Zayniyev S.I. Fan olimpiadalarida foydalaniladigan masalalar yechish jarayonida zamonaviy yondashuvlar // Uzluksiz ta’lim jurnal, 2023-yil. 2-son: 27-31 c

7. Raxmatov U.E. “Biologiyadan masala va mashqlar yechish” (Sitologiya va genetika asoslari) o‘quv qo‘llanma. Toshkent -2020 yil.

8. Rakhmatov U.E. A perfection of the professional competence of teachers by using of creative works in biology lessons under solving tasks and exercises//European Science Review, Vena. № 3-4. 2018. P. 225-228. ISSN 2310 5577

9. Rakhmatov U.E., Shakhmurova G.A. Methodical Instructions of Improving Biology Teachers' Professional Competence for Conducting Modem Lesson (based on Solutions of Issues and Tasks) //Eastern European Scientific Journal. - №3.-2020. - P. 123-16. ISSN 2199-7977.

ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARINI TASHKIL ETISH STRUKTURASI

Abdullayeva Shahrizoda
Baxmal tuman 56-maktabning ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi
Eshimova Sharofat Baratovna
Do‘stlik tuman 9-maktabning ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Savodxonlik – xalq orasida qobiliyat deb tushuniladi, o‘qish va yozishning kamida bitta usulida, asosiy lug‘at va qo‘llanmalarning ta’riflarida aks ettirilgan tushuncha. Biroq, 1980-yillardan boshlab, savodxonlik tadqiqotchilari o‘qish va yozishni har qanday haqiqiy hodisasidan tashqari qobiliyat sifatida belgilash, o‘qish va yozishni har doim muayyan kontekstda va shu kontekst bilan bog‘liq qadriyatlar bilan birgalikda sodir bo‘ladigan murakkab usullarni e’tiborsiz qoldiradi. Savodxonlik doimo ijtimoiy va madaniy elementlarni qamrab oladi degan qarash aks ettirilgan. “Savodxonlik “bosma va yozma materiallardan foydalangan holda aniqlash, tushunish, talqin qilish, yaratish, muloqot qilish qobiliyati” degan shart turli xil kontekstlar bilan bog‘liq.

Zamonaviy savodxonlikka “kontekstga bog‘liq ijtimoiy amaliyotlarning yig‘ilishi” sifatida e’tibor shaxslarning o‘qish va yozish amaliyotlari umr bo‘yi rivojlanib borishi va o‘zgarishi haqidagi tushunchani aks ettiradi ularning madaniy, siyosiy va tarixiy kontekstlari o‘zgarganda. Masalan, ichida savodxonlik quyidagicha ta’riflangan: “Oila a’zolari, ishchilar, fuqarolar va umrbod o‘rganuvchilar sifatida o‘qish, yozish va ulardan foydalanish, ma’lumot bilan ishlash, fikr va mulohazalarni bayon qilish, qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish qobiliyati”.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qishni o‘rganishga katta ahamiyat beriladi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bu darslarida ongli o‘qish va savodli yozishga o‘rganadilar, og‘zaki va yozma nutqning qonun-qoidalarini egallaydilar. Ona tili va o‘qish sohasidagi ko‘nikma-malakalar (nutq, o‘qish va yozishga oid malakalar) o‘quvchilarning o‘quv mehnatining zaruriy sharti va vositasidir. O‘quvchi o‘qish ko‘nikmalarini egallash bilan bir qatorda, birinchi navbatda,o‘zining ona tilini o‘rganishi zarur, chunki ona tili bilimdonlikning, aql-idrokning kalitidir.

Ona tili ba o‘qish fanlari boshqa fanlami o‘qitish vositasi hamdir: jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili yordamida o‘rganiladi. Demak, ona tili va o‘qish savodxonlik dasrlari bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uyg‘otishda alohida o‘rin tutadi. Badiiy adabiyotlarni, gazeta, jurnallarni o‘qigan bola o‘zida eng yaxshi xislatlarni tarbiyalab boradi, muomala madaniyatini egallaydi.

Ona tili boshlang‘ich sinflarda asosiy o‘rinni egallar ekan, har bir o‘quvchida ona tiliga qiziqish va muhabbatni tarbiyalab borish zarur.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili mashg‘ulotlari turi va mazmuni quyidagilarni

o‘z ichiga oladi:

1. O‘qish, yozuv, grammatik materialni o‘rganish, kuzatishlar hamda o‘quvchilarning ijtimoiy faoliyatlari bilan bog‘liq holda, ularning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish.

2. Birinchi sinfga kelgan bolalarga savod o‘rgatish, ya‘ni ularni elementar o‘qish va yozishga o‘rgatish, bu ko‘nikmalarni malakaga aylantirish.

3. Adabiy til me’yorlarini, ya’ni imloviy va tinish belgilariga rioya qilingan savodli yozuvni, to‘g ‘ri talaffuzni o‘rganish, nutq va uslubiy elementlarni egallash.

4. Grammatika, fonetika, leksikologiyadan nazariy materiallarni o‘rganish, tildan ilmiy tushunchalarini shakllantirish.

5. O‘quvchilarni o‘qish va ona tili darslari orqali badiiy, ilmiy- ommabop va boshqa adabiyotlar namunasi bilan tanishtirish, ularda badiiy asarni idrok etish ko‘nikmasini hosil qilish.

Bu vazifalarning hammasini boshlang‘ich sinflarda ona tili predmeti hal etadi va ular ona tili dasturida aks etadi. Dastur davlat hujjati bo‘lib, unda o‘quv predmetining mazmuni va hajmi, shuningdek, shu predmetdan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasiga qo‘yilgan asosiy talablar belgilangan bo‘ladi. O‘qituvchi va o‘quvchilar dastur talablari asosida ish olib boradilar.

Mazkur o‘quv dasturi ona tili va o‘qib tushunishga oid malaka va ko‘nikmani rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Unga ko‘ra Ona tili va o‘qish savodxonligi faniga shunchaki o‘quv predmeti sifatida qaralmaydi. Bunda tili butun borliqni: tabiat, jamiyat, fanlarni, o‘zlikni anglash va o‘rganish vositasiga aylantiriladi. O‘quvchi Ona tili va o‘qish savodxonligi fanini o‘zlashtirish jarayonida tildan turli ijtimoiy munosabatlarda to‘g‘ri va o‘rinli foydalanishni o‘rganadi. Matematika, fizika, kimyo, biologiya, geografiya, iqtisod, jamiyatshunoslik kabi fanlarni o‘zlashtirishda til omilini his qiladi. Badiiy matnlar bilan ishlash davomida, o‘zidagi ijodkorlik qobiliyatini yuzaga chiqaradi, dunyoqarashi kengayadi. Muayyan soha mutaxassisiga aylanganida, maktabda olgan bilim, ko‘nikma va malakalaridan foydalanib o‘zbek tilida ish yuritish, nutq so‘zlash, turli uslublarda yoza olish, qarashlarini erkin ifodalagan holda fikrini boshqalarga turli shakllarda samarali tarzda yetkazishni, eng muhimi, teran fikrlashni biladi.

Boshlang‘ich sinflarnig ona tili dasturi ikki qismdan iborat:

1. Tushuntirish xati.

2. Asosiy qism.

Tushuntirish xatida ona tili predmetining tutgan o‘rni, uning vazifalari ko‘rsatilib, metodik yo‘l-yo‘riqlar beriladi.

Boshlang‘ich ta’lim1-sinf o‘quv dasturining tarkibi quyidagicha:

1. Tayyorgarlik davri (tayyorgarlik davrida o‘qish hamda yozuv darslari).

2. Alifbe davri (o‘qishga va yozishga o‘rgatish).

3. Ona tili.

2-4-sinflar uchun Ona tili va o‘qish savodxonligi fani dasturi o‘quvchining yosh xususiyatlari va shunga muvofiq nutqiy ehtiyojlaridan kelib chiqib tuzilgan.

Boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslari o‘z mohiyati, maqsad va vazifalariga ko‘ra ta ‘lim tizim ida alohida o ‘rin tutadi. Negaki uning zaminida savodxonlik va axloqiy-ta’limiy tarbiya asoslari turadi. Shuning uchun ham boshqa predmetlar ta’limini o‘qish ta’limisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi.

O‘quvchi matnni to‘g‘ri, tez, tushunib o‘qish, mazmunini o‘zlashtirish bilan ilk bor o‘qish darslarida yuzlashadi. O‘qish darslari orqali o‘quvchilarning Davlat ta’lim standarti (DTS) talablari bo‘yicha o‘zlashtirishlari ko‘zda tutilgan o‘quv-biluv ko‘nikma – malakalari hamda bilimlarni egallashlariga yo‘l ochiladi. Aynan o‘qish ta’limida insonning, avvalo, o‘zligini, qolaversa olamni anglashga bo‘lgan intilishlariga turtki beriladi.

O‘qish darslari savod o‘rgatish davrida o‘quvchilarni bo‘g‘in, so‘z va gaplar bilan tanishtirish va ularni o‘qish, rasmlar asosida hikoya qilish tarzida uyushtirilsa, o‘qish texnikasi egallangandan so ‘n g o‘qish muayyan mavzular bo‘yicha tanlangan badiiy, ilmiy-ommabop matnlar yuzasidan olib boriladi. o‘qish darslarining yetakchi xususiyati o‘quvchilarning savodxonligini ta ‘minlash bilan birga, o‘quvchilarni milliy mafkura asosida yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalashga qaratiladi. Boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslarida o‘rganiladigan asarlarning mavzu doirasi ancha keng bo‘lib, ular ona tabiat, yil fasllari, xalq og‘zaki ijodi, mehnatga muhabbat, asosiy bayram sanalari, milliy istiqlol va ma’naviyat kabi umumiy mavzular doirasida birlashtirilgan.

Boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslarida o‘quvchilarning o‘qish malakalarini shakllantirish, asar matni ustida ishlash hisoblanadi. Boshlang‘ich ta’lim bo‘yicha DTS va „Ona tili” o‘quv dasturida o‘qish ta’limi oldiga qo‘yilgan talablarni amalga oshirish sinfda o‘qishni to‘g‘ri tashkil qilish, o‘qitish bosqichlari, tamoyillari va metodlari, birinchi navbatda, ilg‘or pedagogik texnologiyalardan o‘rinli foydalanishga ko‘p jihatdan bog‘liqdir.

Umuman olganda, o‘qish darslari oldiga qo‘yiladigan didaktik vazifalar quyidagilardan iborat:

1. O‘quvchilarda yaxshi o‘qish sifatlari: to‘g‘ri, tez, ongli, ifodali o‘qishlarini shakllantirish.
2. O‘quvchilarni kitobdan foydalanishga, undan kerakli bilimlarni olishga o‘rgatish, kitobga muhabbat uyg‘otish; ularni oddiy kitobxondan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor kitobxon darajasiga ko‘tarish.
3. O‘quvchilarning atrof-muhit haqidagi bilimlarini kengaytirish va boyitish hamda ilmiy dunyoqarashlarini shakllantirish.
4. O‘quvchilarni axloqiy, estetik jihatdan yetuk va mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalash.
5. O‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini va adabiy-estetik tafakkurini o‘stirish.
6. O‘quvchilarning xayolot olamini boyitish.
7. Elementar adabiy tasavvurlarini shakllantirish.

Boshlang‘ich 1-2-sinflarda tilning barcha tomonlari (talaffuzi, fonetikasi, leksikasi, grammatikasi, so‘z yasalishi)ni o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish ona tilini o‘rgatishdagi yetakchi tamoyil bo‘lib, uni amalga oshirish o‘quvchilaming tilni murakkab, rivojlanuvchan, o‘zaro bog‘langan muhim tomonlarga ega bo‘lgan hodisa sifatida anglab yetishlari uchun ilmiy asos yaratadi. Tilning mohiyatini bunday idrok etish hodisalarning rivojlanuvchanligi va o‘zaro bog‘langan qismlardan tuzilishini tushunishga zamin hozirlaydi.

Kichik yoshdagi o‘quvchilarning tilni o‘zlashtirish jarayonini tekshirish shuni ko‘rsatadiki, tilga ilmiy qarash asoslarini shakllantirish uning muhim bog‘lanishlarini bilishga ham yordam beradi. Xususan, o‘quvchilarning so‘zning tovush tomoni bilan uning leksik ma’nosi, so‘zning morfemik tarkibi bilan leksik m a’nosi, so‘zning grammatik ma’nosi bilan uning ma’lum so‘z turkumiga tegishliligi o‘rtasidagi bog‘lanish kabilarni bilib olishi shu maqsadga xizmat qiladi. Bu bog‘lanish tilning fonetik, leksik, so‘z yasalishi va grammatik tomonlarining bir-biriga ta’sir qilishini xarakterlaydigan umumiy bog‘lanishlarning xususiy ko‘rinishi hisoblanadi. Shuni ta’kidlash kerakki, o‘quvchilaming xarakterli bog‘lanishlarni tushuntirishlari tilni egallash nuqtai nazaridangina emas, balki dunyoqarashlarini shakllantirishda ham katta ahamiyatga ega.

Tildan bilim berishda o‘quvchilarning hayotiy tajribasiga tayanish muhimdir. O‘qituvchi nazariy xarakterdagi umumlashtirish zarur bo‘lgan daliliy materiallarni yig‘ish bosqichida ham, berilgan bilimlarni amaliyotga tatbiq etish uchun ham bolalaming hayotiy tajribasiga, nutqqa oid amaliyotiga tayanadi. Tilga oid bilimni o‘rganish natijasida o‘quvchilar nutq faoliyatining sifati o‘zgaradi, ongliligi ortadi. Tilni o‘rganishni hayot bilan bog‘lash dunyoning moddiyligini tushunishga asos yaratadi. Bu bilan bir paytda ona tili darslarining asosiy vazifalaridan biri bo‘lm ish o‘quvchilarda to‘g‘ri kuzatish va o‘z fikrlarini og‘zaki va yozma shaklda aniq bayon etish ko‘nikmasini o‘stirish masalasi hal qilinadi.

Ona tilini o‘rganish jarayonida 1-2-sinf maktabda ona tilini o‘rgatishga asos bo‘ladigan material alohida qimmatga ega. Materialning g‘oyaviy yo‘nalishi va badiiy ifodaliligi o‘quvchilarning fikrlash faoliyatiga, his-tuyg‘ulariga ta’sir etadi, atrof-m uhit haqidagi bilimlarini kengaytiradi, tilga va uni yaratgan xalqqa qiziqishini tarbiyalaydi, o‘quvchilarning umumiy taraqqiyoti darajasini o‘stiradi va ularning shaxsiy sifatlarining, dunyoqarashlarining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Keyingi yillarda maktab ona tili darsliklari va o‘qituvchilar uchun nashr qilingan qo‘llanmalar materiali mazmuniga qo‘yilgan talablar anchagina ortdi. Materialning asosiy mezoni matn va alohida gaplarning bilimni boyituvchi qimmati, leksik-uslubiy aniqligi, mavzu jihatdan xilma-xilligi, hayotning turli tomonlari bilan bog‘lanishi, matnlarning g‘oyaviy-mavzuviy yo‘naltirilganligi, kichik yoshdagi o‘quvchilarga mosligidir.

Xulosa qilib aytganda, tilni o‘rganish jarayonida kichik yoshdagi o‘qituvchining metodologik yondashuvi, o‘quvchilar o‘zlashtiradigan ijtimoiy hodisa sifatida rivojlanib boruvchi

til haqidagi bilimlar majmuasi, o‘quvchilar o‘rganib oladigan bilish usuli, tilni o‘rganishga asos bo‘ladigan materialning bilim berishdagi, g‘oyaviy-siyosiy va badiiy qimmati hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatishi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Qosimova K., Matjonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh.,Sariyev Sh.
“Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi”. –T.: TDPU, 2009.

2. U. Azimova va boshqalar 1,2-sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligi. RTM-2021.

3.U. Masharipova va boshqalar. 3-sinf “Ona tili” metodik qo‘llanma –Toshkent. “Sharq” NMAK 2016-y.

4.U. Masharipova va boshqalar.4-sinf “Ona tili” metodik qo‘llanma –Toshkent. “Sharq” NMAK 2016-y.

5. G. Boymurodova va boshqalar. 3-sinf “O‘qish kitobi” metodik qo‘llanma Toshkent. “Sharq” NMAK 2016-y.

6. G. Boymurodova va boshqalar. 4-sinf “O‘qish kitobi” metodik qo‘llanma Toshkent. “Sharq” NMAK 2017-y.

USING THE GEOGEBRA PROGRAM TO ANIMATE THE GRAPH OF A FUNCTION

Kuchkarova Arofathon
Andijan State Pedagogical Institute basic doctoral student (PhD)
Altinkol district, Andijan region Special school mathematics teacher

Annotation: Geogebra is a free and open-source mathematics software that allows users to create interactive mathematical animations and visualizations. One of the features of Geogebra is the ability to create animated graphs of functions. In this thesis, we will explore how to use Geogebra to create these animations, and provide examples of three different types of functions that can be animated.

Keywords: Geogebra, functions, graphs, animations, mathematics software.

Geogebra is a powerful mathematics software that can be used for a wide range of mathematical tasks. One of its most useful features is the ability to create animated graphs of functions. This can be a very useful tool for teaching and learning mathematics, as it allows students to see how changes in the parameters of a function affect its graph in real time.

In this thesis, we will explore how to use Geogebra to create animated graphs of functions, and provide examples of three different types of functions that can be animated. We will also discuss some of the advantages of using Geogebra for this task, and provide some tips for getting the most out of the software.

To create an animated graph of a function in Geogebra, we perform the following steps:

We open the Geogebra program and create a new file. Click the "Graphing" icon on the toolbar to open the graph window. In the graphing window, enter the function you want to graph in the upper input line. For example, you could enter "f(x) = x^2". Click on the "Animate" button in the Graphing window. In the Animate window, choose the variable you want to animate. For example, you could choose "x^2+a" and set the range from -6 to 6. Click on the "Play" button to start the animation. Once you have created the animated graph, you can customize it in various ways. For example, you can change the color and style of the graph, add labels and titles, and adjust the speed and direction of the animation. As a result, the graph of the function will be animated in the following form:

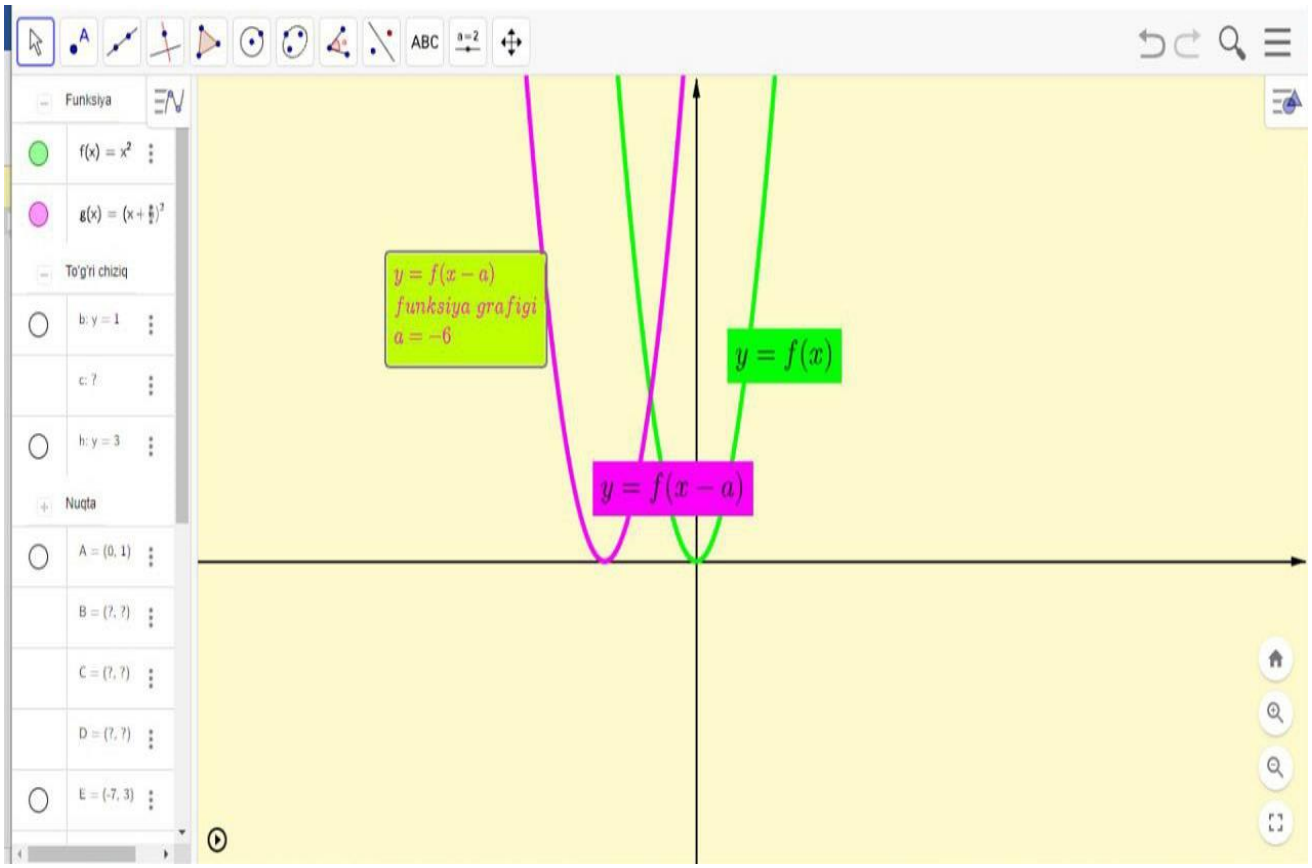
Funksiya
f(x) = x²
g(x) = (x + a/b)²
To'g'ri chiziq
b: y = 1
c: ?
h: y = 3
Nuqta
A = (0, 1)
B = (?, ?)
C = (?, ?)
D = (?, ?)
E = (-7, 3)
ABC
y = f(x − a)
funksiya grafigi
a = −6
y = f(x)
y = f(x − a)

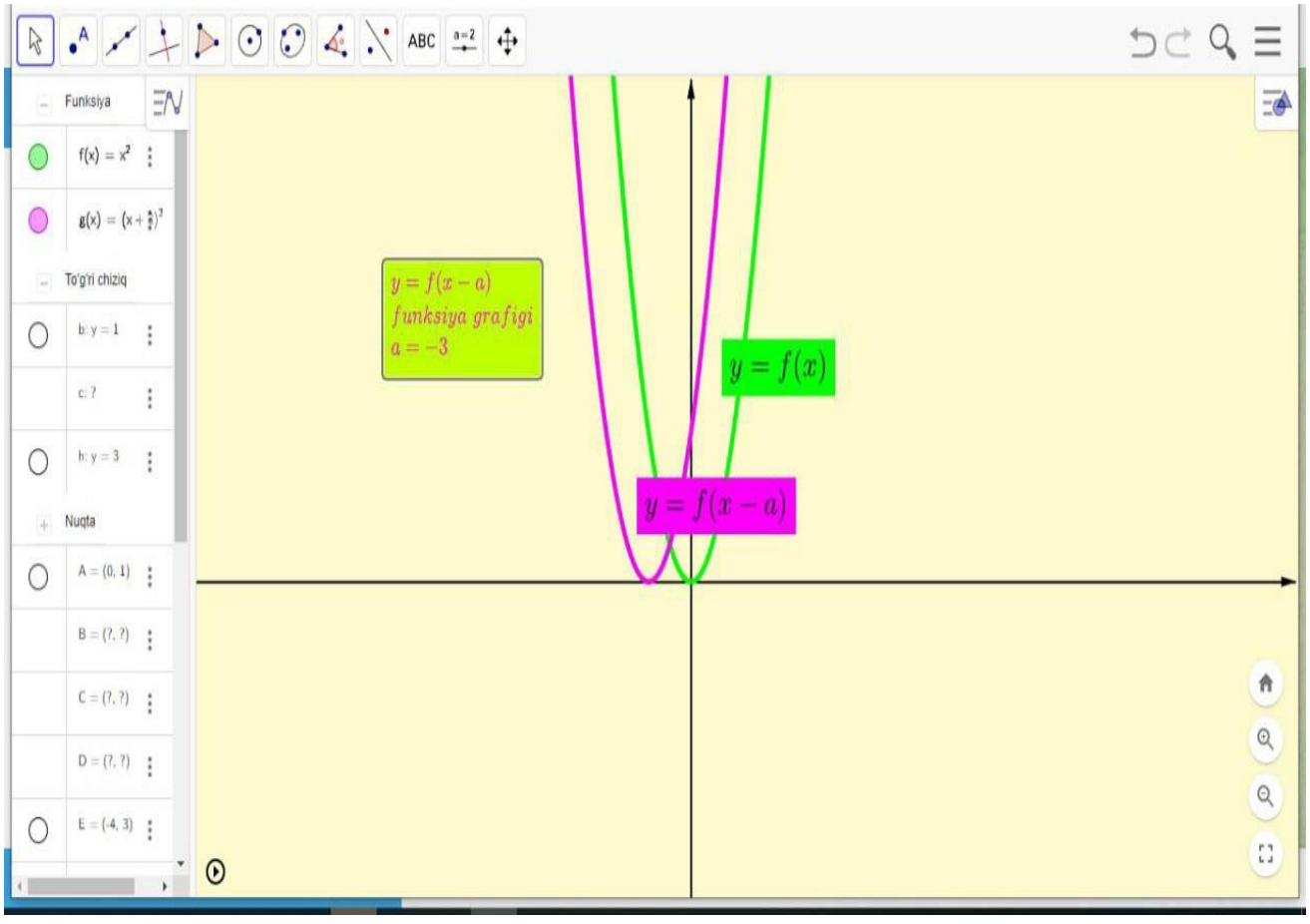
Funksiya
f(x) = x²
g(x) = (x + a/b)²
To'g'ri chiziq
b: y = 1
c: ?
h: y = 3
Nuqta
A = (0, 1)
B = (?, ?)
C = (?, ?)
D = (?, ?)
E = (-4, 3)
ABC
y = f(x − a)
funksiya grafigi
a = −3
y = f(x)
y = f(x − a)

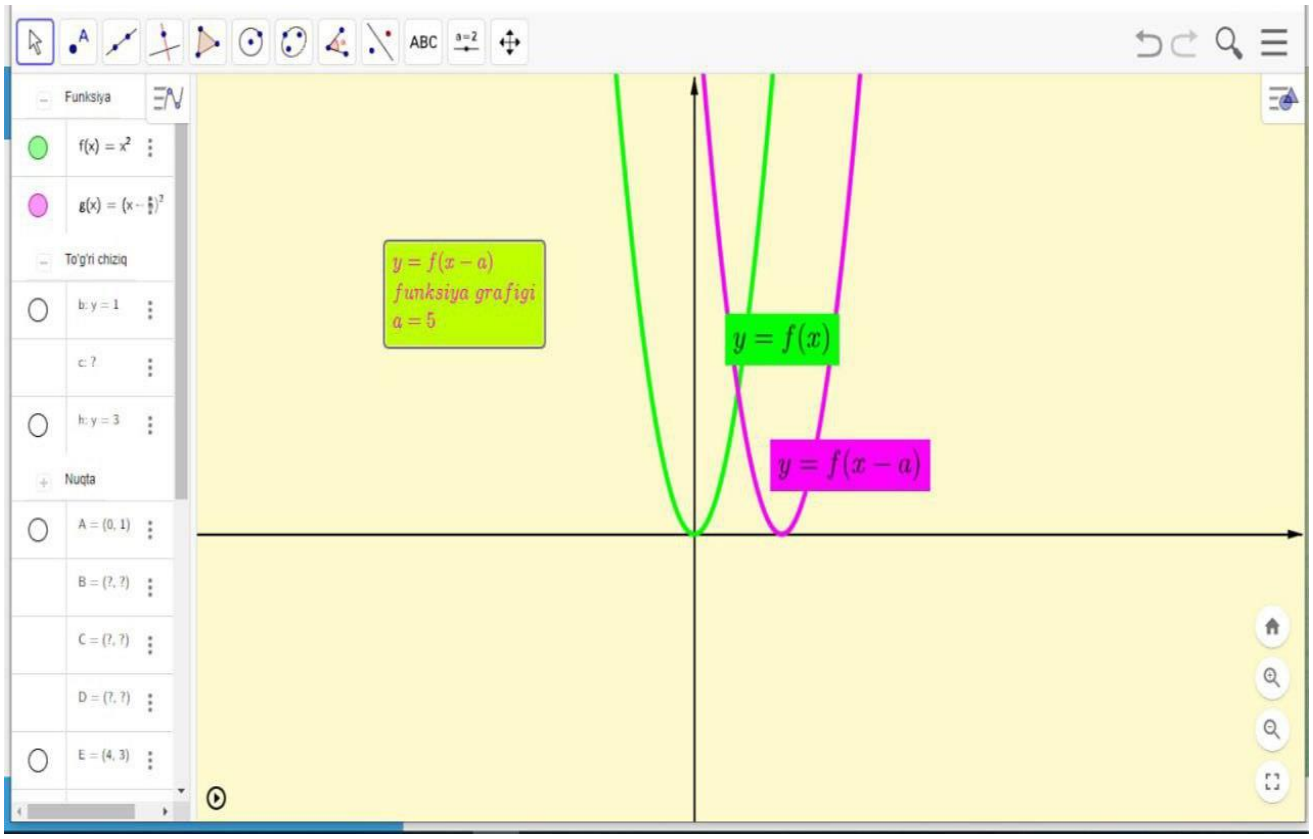

Conclusion:

Geogebra is a powerful and versatile mathematics software that can be used to create animated graphs of functions. By using this feature of the software, teachers can create dynamic and engaging presentations and activities that can help students to visualize how changes in the parameters of a function affect its graph in real time. With some practice and experimentation, it is possible to create a wide range of interesting and informative animations using Geogebra.

List of used literature

6. Tay Vaughan, Multimedia: Making It Work, 8th Edition, 2011
7. A. V. Krapivenko, «Methods and tools for processing audio and video data». Tutorial. Moscow M:. "University Book", 2010
8. "Mathematicians and the computer," a short textbook by Richard A. Tapia. “SIAM”, 1998 y.
9. "GeoGebra: Mathematics in Motion" by Markus Hohenwarter. Springer, New York. 2013 y.
10. "GeoGebra for Beginners" by Markus Hohenwarter va Judith Preiner. CreateSpace Independent Publishing Platform Amazon.com Inc. 2012 y.
11. "Geogebra: Free Math Software for Learning and Teaching Mathematics", https://www.geogebra.org/

TA’LIM TIZIMIDA TEST YARATISH TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Alimov Fayzulla – JVPYMO‘ milliy markazi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada ta’lim tizimida o‘quvchilarning olgan bilimlarini nazorat qilish va baholashning zamonaviy texnologiyalaridan biri sifatida keng foydalanilayotgan test tizimi haqidagi masalalar yoritilgan. Bunda test tizimining ahamiyati, test topshiriqlarini tuzish jarayoniga qo‘yiladigan talablar va kompyutyerda test o‘tkazishning imkoniyatlari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: test, nazorat qilish, baholash, kompyutyerda test o‘tkazish, Ispring, QuizMaker.

Аннотация

В статье изложены вопросы, касающиеся системы тестирования, которая широко используется в качестве одной из передовых технологий контроля и оценки знаний учащихся в системе образования. Важность тестовой системы, требования к процессу подготовки тестового задания и возможность тестирования компьютера.

Ключевые слова: тестирование, контроль, оценка, тестирование на компьютере, Ispring, QuizMaker.

Annotation

The article outlines issues related to the testing system, which is widely used as one of the advanced technologies for monitoring and assessing students‘ knowledge in the education system. The importance of the test system, requirements for the preparation of the test task and the ability to test the computer.

Keywords: testing, control, evaluation, testing on a computer, Ispring, QuizMaker

Hozirgi kunda test topshiriqlarining yuqorida ko‘rib o‘tilgan bir qancha turlaridan ta’lim jarayonida ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini baholashda foydalanilmoqda. Olib borilgan tajribalar natijasida o‘quv predmetlaridan test topshiriqlari tuzishda quyidagilarga e’tibor berish kerak aniqlandi:

- test topshiriqlarining barcha muqobil javoblari haqiqatga yaqin bo‘lishini ta’minlash; - test javoblaridagi so‘z va jumlalar uzunligi deyarli bir xil bo‘lishiga erishish;

- test javoblari gramatik jihatdan to‘g‘ri tuzilgan bo‘lishi lozim;

- test javoblaridagi so‘z va jumlalar tili ta’lim oluvchilarning tushunishiga mos bo‘lishi kerak;

- taqdim etiladigan test topshirig‘i ta’lim oluvchilarning bilim darajasini baholay olishiga erishish;

- test javoblarining hech biri ma’nodosh ya’ni sinonim so‘zlardan iborat bo‘lmasligi lozim;

- tanlovli test topshiriqlarida to‘g‘ri javob faqat bitta bo‘lishi kerak;

- test javoblarini berishda to‘g‘ri javobni ketma-ket bir o‘rindagi javoblarga qo‘ymaslik lozim;

- test topshiriqlarining ko‘p tanlovli shaklida to‘g‘ri javoblarni ketma-ket joylashtirmaslik lozim va h.k.

Axborot-kommunikasiya texnologiyalarining shu jumladan, Internet texnologiyalarining rivojlanishi natijasida ta’lim olishning yangi shakllari amaliyotga kirib keldi. Ta’lim olishning yangi shakllaridan biri masofali ta’limdir. Masofali ta’limning paydo bo‘lishi natijasida taqdimot fayllarini Internet brauzerlarining o‘zida onlayn ravishda to‘g‘ridan-to‘g‘ri namoyish qilish uchun flash (swf) formatida yoki HTML5 texnologiyasi asosida ma’lumotlar tizimini yaratish talab etiladi .

Masofali ta’limda ma’lumotlarni taqdim etish uchun PowerPoint dasturida tayyorlangan taqdimotlardan flash-roliklar tayyorlash imkoniyatini beruvchi bir qancha zamonaviy dasturlar yaratilgan. Bunday dasturlardan biri Ispring dasturidir (1-rasm).

Ispring dasturining Ispring Free, Ispring PRO va Ispring Presenter kabi variantlari mavjud. Bugungi kunda bu dasturga dasturning ishlash tezligi, ma’lumotlarni bir formatdan boshqa formatga o‘tkazish sifati va operatsiyalar miqdorini hisobga olib juda ko‘plab foydalanuvchilar murojaat qilmoqda.

Ispring dasturi faqatgina flash-taqdimotlarni yaratish uchun emas, balki ta’lim jarayonida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan turli roliklar tayyorlash, xususan, ularga turli shakldagi so‘rovlar yaratish, nazorat qilish va baholash uchun elektron testlarni kiritgan holda o‘zaro interaktiv bog‘lanish imkoniyatini beradi.

Ispring dasturining quyidagi imkoniyatlari mavjud:

- taqdimot fayllarini bir necha (exe, swf, html) formatlarda shakllantirish;

- taqdimot mazmuniga tashqi resurslarni (audio, video yoki flash fayllarni) kiritish; - taqdimot ma’lumotlarini muhofaza qilish;

- parol yordamida ko‘ra olish, taqdimotga himoya belgisini qo‘yish, taqdimotni faqat ruxsat etilgan foydalanuvchilar mulkiga aylantirish;

- video materiallar qo‘shish va uni animasiyalar bilan boyitish;
- elektron test nazoratlarini yaratish va natijalarini elektron pochtaga yoki masofali o‘qitish tizimiga uzatib berish;
- masofali o‘qtish imkoniyatini beradigan interaktiv matnlar yaratish;
- masofali o‘qitish tizimida foydalanish uchun SCORM/AICC ga mos keluvchi kurslarini yaratish;
- taqdimot materialining dastur darajasiga aylantirish uchun ActionScript API tizimidan foydalanish;
- video tasvirni yozish va uni taqdimot bilan materiallari bilan bog‘lash;
- YouTube tizimiga joylashtirilgan roliklarni taqdimot tarkibiga kiritish va hokazo. Ispring dasturining Kinetics deb nomlangan tizimi elektron axborot ta’lim resurslari ichiga kiruvchi ma’lumotnomalar va lug‘atlarni yaratish imkonini beradi. Kinetics tizimining quyidagi imkoniyatlari mavjud:
- biror fan bo‘yicha elektron ko‘rinishda qulay bo‘lgan glossariy, ma’lumotnoma yoki lug‘at yaratish;
- vaqt shkalasini yaratish;
- uch o‘lchovli kitob yaratish va boshqalar.

Elektron axborot ta’lim resurslari tarkibiga kiruvchi elektron nazorat qilish va baholash tizimini yaratish uchun Ispring dasturining QuizMaker tizimidan foydalaniladi.

QuizMaker tizimining quyidagi imkoniyatlari mavjud:
- tarmoqlangan va adaptasiyalashtirilgan testlar yaratish;
- ikki, uch, to‘rt yoki besh javobli yopiq test topshiriqlari yaratish, ulardan biri to‘g‘ri, qolganlari javobga yaqinroq javoblardan iborat;
- bir necha to‘g‘ri javobli yopiq test topshiriqlari yaratish.
- ochiq test topshiriqlari yaratish;
- o‘xshashlikni aniqlashga yo‘naltirilgan topshiriqlar yaratish;
- to‘g‘ri ketma-ketlikni aniqlashga mo‘ljallangan topshiriqlarini yaratish.

Ispring dasturini ishga tushirish uchun dastlab dastur kompyutyerga o‘rnatilishi kerak. Dastur kompyutyerga o‘rnatilgandan so‘ng Windows ishchi stolida dastur tizimlarini ishga tushirish uchun dastur yorliqlari paydo bo‘ladi (3-rasm).

Ispring dasturida test yaratish uchun dastlab, Microsoft Power Point dasturida fayl hosil qilish kerak (4-rasm).

Ispring dasturida test tuzish uchun QuizMaker tizimi ishga tushiriladi. Ispring dasturida testlarning bir necha turlarini tuzish mumkin. Rost (True) yoki Yolg‘on (False) qiymat qabul qiluvchi test tuzish. Asboblar panelidan mos tugma tanlanganidan so‘ng ochilgan oynaning belgisi yordamida javobi Rost (True) Yolg‘on (False) qiymat qabul qiluvchi testlar tuziladi (6-rasm). Oynadagi Rost (True) Yolg‘on (False) lar o‘rniga savol kiritiladi va savolning javobi rost yoki yolg‘onligi savol ostidagi qiymatlar biri tanlanadi. Har bir test savoli kiritilib javobini Rost (True) yoki Yolg‘on (False) belgisini belgilab kiritilgandan keyin yangi test tuzish tugaydi. Yangi test topshirig‘i tuzmoqchi bo‘lganda test rost(true) yoki yolg‘on(false) javob qabul qilish tipida bo‘lsa yana asboblar panelidan tanlanadi, aks holda boshqa turdagi savol tipi tanlanadi.

Ko‘p javobli bir tanlovli test tuzish uchun 5-rasmdagi asboblar panelidan belgisi bosiladi (6-rasm). Bir tanlovli testda bitta savolga to‘rtta javob bo‘lib javoblardan birini tanlash kerak bo‘ladi. Buning uchun asboblar panelidan tanlasak, bu tugmacha orqali ko‘p javobdan bir tanlovli testni kiritamiz.gar test topshiriqlari Word dasturida bo‘lsa, ularni ko‘chirish Ctrl+C bilan olib, test dasturini kerakli joyiga keltirib Ctrl+V tugmasi bosib joylashtirish mumkin.

Ispring dasturida moslashtiruvchi testlarni ham yaratish mumkin. Buning uchun yuqoridagi tartibda asboblar panelidan tugmasi tanlanganidan so‘ng 7-rasmdagi oyna hosil bo‘ladi. Bu oyna yordamida moslashtiruvchi testlarni tuzish mumkin.

Ispring dasturida biz ko‘rib o‘tgan va yana bir necha turdagi testlarni tuzish mumkin. Testlarni bir o‘quv predmetiga bir necha turlarini yoki har bir test turini alohida-alohida fayl

shaklida ham tuzish mumkin. Test tuzish yakunlangandan so‘ng uning parametrlarini asboblar panelining tugmalaridan foydalanib o‘rnatish mumkin.

Test tizimini ta’lim olish sifatini nazorat qilish va baholashning zamonaviy texnologiyalaridan biri sifatida qarash mumkin. Test tizimi insoniyat tafakkuri erishgan muvaffaqiyatlardan biri bo‘lib, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, test tizimi bilimlarga baho byerishning istiqbolli usuli hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Юлдашев У.Ю., Зокирова.Ф.М. Методика преподавания информатики.- Т.: “Алоқачи”, 2005. – 154 с.

2. Kayumova N.A. Ispring dasturi yordamida testlarni ishlab chiqish va undan foydalanish. Uslubiy ko‘rsatma. - Qarshi, 2011. – 40 b.

3. Закирова Ф.М., Набиулина Л.М. Тестовые задания по курсу «Информатика и информационные технологии».- Т.: “Алоқачи” 2008. – 80 с.

Elrktron ta’lim resurslari:

1. http: //www.edu.uz
2. http: //www.ziyonet.uz.
3. https://www.ispring.ru/
4. https://www.ispringsolutions.com/
5. https://fayllar.org/

UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA TA’LIMIDA OMMAVIY ONLAYN KURSLAR.

B.N. Qodirov

Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o’rgatish milliy markazi

E-mail: bekmurod.qodirov.85@mail.ru

Annotatsiya. Malaka oshirish tizimida onlayn kursni ishlab chiqish, yaratish, shakllantirish va tinglovchilarga yetkazish ko’plab mexanizmlarning birgalikda ishlashi natijasidir va bu mexazmlar ishlashi uchun zaruriy texnologiya va vositalar bilan tanishish ko’p vaqt talab etadi. Global Industry Analysts tadqiqot kompaniyasi ma'lumotlariga tayanib, onlayn ta'lim sanoatida yuqori natijalar ko’rsatgan va obunachilar soni yuqori bo’lgan Foundr onlayn kursi tanlab olindi. Foundr onlayn kursi tajriba va tavsiyalariga asosan malaka oshirish tizimida onlayn kurs yaratish uchun zaruriy vositalarning eng ishonchli va mukammal bo’lganlari ko’rsatib o’tildi.

Kalit so‘zlar: onlayn kurs, onlayn kurs yaratish, malaka oshirish tizimi, Foundr onlayn kursi, onlayn kurs yaratish uchun vositalar, kontent, loyiha, video dars.

Аннотация. Разработка, создание, формирование и подача онлайн-курса в системе обучения является результатом взаимодействия многих механизмов, и на ознакомление с необходимыми технологиями и инструментами для работы этих механизмов уходит много времени. На основании данных исследовательской компании Global Industry Analysts был выбран онлайн-курс Foundr, который показал высокие результаты в индустрии онлайнобразования и имеет большое количество подписчиков. На основе опыта и рекомендаций онлайн-курса Foundr были показаны самые надежные и совершенные инструменты для создания онлайн-курса в системе обучения.

Ключевые слова: онлайн-курс, создание онлайн-курса, система обучения, онлайн-курс

Abstract. The development, creation, formulation and delivery of an online course in an inservice training system is the result of the collaboration of many mechanisms, and it takes a long time to become familiar with the technology and tools needed to make these mechanisms work. Based on data from the research company Global Industry Analysts, the Foundr online course, which has shown high results in the online education industry and a high number of subscribers,

was selected. Based on the experience and recommendations of the Foundr online course, the most reliable and perfect tools for creating an online course in the in-service training system were shown.

Keywords: online course, online course creation, training system, Foundr online course, tools for creating online course, content, project, video lesson.

KIRISH

Jahon ta’lim ekspertlar guruhi bilan o’tkazilgan suhbatlar tahlili natijasida malaka oshirish tizimida onlayn kurs yaratishga yordam beradigan vositalar, dasturiy ta’minot, dasturlar va saytlarning yakuniy ro’yxatini tuzish uchun izlanishlar olib bordik. Biz Foundr onlayn kursi tajribalarini o’rgandik va sifatli onlayn kurs yaratish haqidagi savollarga javob topdik. Onlayn kursni ishlab chiqish, yaratish, shakllantirish va so’ngida kursni boshlash ko’plab mexanizmlarning birgalikda ishlashi natijasidir. Kursni yaratish uchun mukammal kontent yozish, har bir darsni rejalashtirish, marketing va ovoz ohangini tanlash uchun soatlab vaqt sarflanadi – endi hammasini birlashtirish uchun vositalar tanlash vaqti keldi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

Onlayn kursni rivojlantirish uchun yo'lga chiqishdan oldin, barcha mashaqqatli mehnat nima uchun ekanligini bilish muhimdir. Onlayn kurs qurish vaqt va pulga arziydimi? Bizning tadqiqotimiz va tajribamiz shunday deydi: ha. Bugungi kunda ta’lim sohasida tub o‘zgarishlar ro‘y bermoqda. Siz an'anaviy ravishda keng ma'ruza zali, doskalar yoki hatto Sesame Street va Mister Rogers kabi bolalar dasturlash kontekstida o'rganish haqida o'ylashingiz mumkin, ammo ta'lim onlayn o'rganishga o'tmoqda.

Global Industry Analysts bozor tadqiqot kompaniyasi ma'lumotlariga ko'ra , onlayn ta'lim sanoati 2015 yildagi 107 milliard dollardan 2026 yilda 370 milliard dollargacha o'sadi. COVID-19 pandemiyasidan oldin ham onlayn kurslar an'anaviy ta'limni har tomonlama ortda qoldirdi. Odamlar boshqa ta'lim oqimlari uchun maqbul variant sifatida onlayn kurslarni qidirmoqdalar. Hatto butun dunyo bo'ylab universitetlar va maktablar ham ko'proq onlayn ta'lim resurslarini taklif qila boshlaydilar. Ta'limning kelajagi an'anaviy sinfda emas – o’quvchi kunning ko'p qismini ish stolida yoki mobil qurilmada o'tkazmoqda.

Kontentni ishlab chiqish vositalari

Onlayn kurs yaratishni boshlashdan oldin hamma o’quv materiallarini joylashtirish uchun joy kerak bo’ladi. Kontentni ishlab chiqish bosqichi – bu yaratilayotgan kurs asoslarini, kurs ssenariysi, motivatsion roliklarni, darslarni, ish varaqlarini yaratish va hatto moliya va byudjet kabi boshqa muhim materiallarni tashkil qilishdir. Kontentni to’g’ri rejalashtirmaslik yoki umuman ishlab chiqmaslik yaratilayotgan onlayn kursni tartibsizliklarga moyilligini oshiradi.

Foundr onlayn kursida barcha kurs mazmunini joylashtirish uchun Google Docsdan foydalaniladi. Kurs ssenariysidan tortib modul konturlarigacha, ishlab chiqarishdan oldingi muhokamalar va kurs chiqqanidan keyingi barcha hodisalarni Google Docs orqali amalga oshirish oson va qulay. Docsning keng imkoniyatlaridan biri shundaki, internet bor joyda istalgan vaqtda istalgan qurilma orqali kursga kirish mumkin. Kursga kirish yuqori darajali parol bilan himoyalangan va parolni avtomatik saqlash imkoniyati mavjud. Google Meets – bu muhokamalar va uchrashuvlar o’tkaziladigan joy. Kurs boshlanishidan oldin, kurs davomida va undan keyin malaka oshiruvchilar bilan har kuni uchrashi mumkin bo’lgan tosiqlarni bartaraf etish, natijalar bilan o’rtoqlashish va kurs o’rtasidagi har qanday anglashilmagan

ma’lumotlarni muhokama qilish uchun uchrashish lozim. Loyihani boshqarish vositalari "Hamma narsadan oldin tayyorgarlik muvaffaqiyat kalitidir." - Aleksandr Grem Bell. Loyihani boshqarish, nomidan ko'rinib turibdiki, loyihani tashkil etish va boshqarish san'atidir. Onlayn kursni ishlab chiqish va ishga tushirishda loyiha boshqaruvi muhim component hisoblanadi. Bu oldindan rejalashtirish, belgilangan muddatlarda ishlash va qaysi sohalarni yaxshilash kerakligini ko'rib chiqishga yordam beradi. Loyihani to'g'ri boshqarish kursni bir zumda muvaffaqiyatli bo'lishini kafolatlamaydi, lekin bu nima ish berishini va nima ish bermasligini aniq ko'rishni kafolatlaydi va keyingi kurslar yanada yaxshiroq bo'lishiga imkon yaratadi.

Kursni ishlab chiqarish/yozish Ssenariy bo’yicha barcha yozuvlar tayyor va tartibga solingan, rejalashtirilgan, nima suratga olish yoki yozib olish aniqlangan va endi barcha qismlarni

birlashtirib kurs yaratish vaqti keldi. Ba'zi kurs o'qituvchilari uchun ishlab chiqarish bosqichi ularning sevimli qismidir, boshqalar uchun esa bu eng qo'rqadigan qism bo'lishi mumkin. Kamera qarshisida yoki mikrofon oldida dars o'tishni yaxshi ko'radiganlar uchun bu qiziqarli qism bo'lib, ular o'zlarining tayyorlagan darslarini erkin o'tishlari va kutilayotgan auditoriyani tajribalari bilan bahramand qilishlari mumkin. Boshqa kurs o'qituvchilarini esa kamera va mikrofon oldida bo'lish fikri biroz bezovta qilishi mumkin. Onlayn kursdagi video va audio mahsulotining sifati uning qiymatini belgilaydi. Kurs mukammal tashkil etilgan ma'lumotlarning durdona asari bo'lishi mumkin, ammo agar video sifati past bo'lsa va ovoz buzuq bo'lsa, hech kim undan zavqlanmaydi. TechSmith tomonidan o'tkazilgan so'rovnomada ishtirokchilardan o'zlarining yuqori sifatli va eng qiziqarli deb bilgan o'quv videolarini taqdim etishlari so'ralgan va uning natijasini quyidagi rasmda ko'rish mumkin.

Adabiyotlar

1. https://foundr.com/
2. The Ultimate List of Every Tool You Need To Create Your Online Course, Written by Nathan Chan | November 27, 2020
3. How to Create an Awesome Online Course in 2022, Written by Jesse Sumrak | January 2, 2022
4. Опыт использования системы управления обучением (LMS) и автоматизированных систем тестирования в преподавании дисциплин с модульно-рейтинговой структурой курса | Stanislav Protasov | Innopolis University
5. Design of the learning course on the LMS Moodle Cloud platform | Makarchuk T.A., Demchenko S.A. | Petersburg State University of Economics
6. G.Rahmonova. Масофавий таълимнинг ўқитувчилар малака ошириш жараёнидаги аҳамияти. ЎзМУ ХАБАРЛАРИ 2021 1/5/2 (102-105 бетлар)
7. Xorijda xalq ta'limi xodimlarining mustaqil ta'lim shaklida masofadan malaka oshirishida ta'lim sifatini ta'minlash masalalari. «Xalqaro baholash dasturlari va ta'lim sifatini tadqiq etishning dolzarb muammolari» xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari (2022-yil, 11-mart) 1-qism 370-373-b.
8. Samarqand Davlat Universiteti Ilmiy Axborotnomasi 2018-yil, 4-son (110) Qodirov B.N. Ta'limda ommaviy ochiq onlayn kurslaridan foydalanish istiqbollari 126

НОАНИҚ ТЎПЛАМ ПРИНЦИПИ АСОСИДА НОАНИҚ РЕГУЛЯТОРЛАРНИ ҚУРИШ

Камолов Э.Р.
Чирчиқ давлат педагогика университети
Информатика ўқитиш методикаси кафедраси катта ўқитувчиси.
+998 90 132 58 95
e-mail: kamolov_eshmurod@mail.ru

Аннотация: мақолада ноаниқ туплам принципи асосида ноаниқ регуляторларни қуриш усули кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: ноаниқ тўплам, ESPRIT, ноаниқ мантиқ, қуриш принципи.

CONSTRUCTION OF FUZZY REGULATORS BASED ON THE FUZZY SET PRINCIPLE

Kamolov E.R.
Chirchik State Pedagogical University
Senior teacher of the Department of Informatics Teaching Methodology.
+998 90 132 58 95
e-mail: kamolov_eshmurod@mail.ru

Abstract: the article considers the method of constructing fuzzy controllers based on the fuzzy set principle.
Key words: fuzzy set, ESPRIT, fuzzy logic, construction principle.

ПОСТРОЕНИЕ НЕЧЕТКИХ РЕГУЛЯТОРОВ НА ПРИНЦИПЕ НЕЧЕТКИХ МНОЖЕСТВ

Камолов Э.Р.
Чирчикский государственный педагогический университет
Старший преподаватель кафедры методики преподавания информатики.
+998 90 132 58 95
электронная почта: kamolov_eshmurod@mail.ru

Аннотация: в статье рассматривается метод построения нечетких регуляторов на основе принципа нечетких множеств.
Ключевые слова: нечеткое множество, ESPRIT, нечеткая логика, принцип построения.

Кириш

Кейинги йилларда чет мамлакатларда Ноаниқ интеллект технологияларни саноатда қўллашга ва ўрганишга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда. Хусусан АҚШда ноаниқ интеллектга асосланган технологияларни қўллашни ўсиши йилида 3 миллард долларни ташкил этган, 2005 йилда бу кўрсаткич 8миллардни ташкил этган бўлса, хозирги вақтга келиб бу кўрсаткич 16 миллард долларни ташкил этмоқда. Ноаниқ системаларни ишлаб чиқариш технологияси билан боғлиқ проектларни маблағ билан таьминлаш жадал ривожланиб бормоқда.Асосан Европада бу ишларга катта маблағ ажратиш машхур ESPRIT программаси билан боғлиқ, кўпгина илмий текшириш институтлари ва марказлари ташкил қилинган бўлиб бу тематика асосида Халқаро лабараториялар ташкил қилинган ва ишламоқда, масалан ELITE Европа лабараторияси, Япониядаги LIFE ва бошқаларни айтиш мумкин. Бу йуналишларда шу муаммоларни ёритиш бўйича 20 дан ортиқ илмий конференциялар, 266 та монография ва тупламлар чоп этилган.Шуни қайд қилиш кераки, 1990 йиллардан бошлаб мустақил йўналиш Хисоблаш интелекти йўналиши ташкил этилган. [1].

Методология

Ноаниқ туплам принципининг асосчиси Л. Заденинг фикрича Хисоблаш интелекти суньий интелект классик масалалари билан шуғуллансада, биринчидан юмшоқ хисоблашлар билан, иккинчидан қаттиқ хисоблашлар билан шуғуланади.Бу терминларни Хисоблаш интелекти ва юмшоқ хисоблашларни Л.Заде 1994 йилда киритган. Юмшоқ хисоблаш хозирги пайтда хисоблаш техникасининг охирги авлоди хисобланади ва унинг натижасида қайтадиган тулқин схемасида ташкил этилган [2].

Ноаниқ туплам => Ноаниқ модел = > Ноаник система => Ноаник ишлаб чикариш программаси => ноаник апарат воситаси.

Ноаниқ ишлаб чикариш программасининг асосчиси А.Н. Мелихов хисобланади, дунёда биринчи сопроцессорнинг ихтирочиси хамдир. Россияда ноаниқ апарат воситасини ишлаб чикиш муаммосига йуналтирилган бир қанча ишлар килинган.Хозирги вақтгача ноаниқ апарат воситаси берилган схема доирасида ноаниқ мантиққа асосланган мантиқ базасини кенгайтириш яьни ноаниқ апарат воситасини Т- нормани қуриш, юмшок хисоблашнинг янги авлоди етиштирилган интелектуал тизим кенгайтирилган имкониятлари мантиққа тузатиш ва иккинчи авлод эксперт тизимлари келиб чикди.Ноаник мантиқнинг асосчиси, Л Заде хисобланади, хозирги пайтда уч турга булинади .[3]

1.Махсус мантиқ.

2. Кўп кийматли ноаниқ мантиқ.

3.Нониқ қийматли ноаниқ мантиқ.

Махсус ноаниқ мантиқ ўзи билан тўғридан тўғри икки қийматли булевой мантиқни оралиқ тупламдаги қийматини кўрсатади.

$X_1, X_2, X_3 \ldots X_n$ - ўзгарувчилар, $X_I \in \{0, 1\}$.

Операция қўйидагича аниқланади.

1)-X= 1-X.

2) $X_1 V X_2 = Max (X_1, X_2)$

3) $X_1 V X_2 = min(X_1, X_2)$

Натижалар

Ноаниқ ўзгарувчи T(x) чинлик унинг қийматлари билан берилади. T(x)=X унда чинлик T (f) ноаниқ формула f 1)- 3) юқоридаги формула асосида хисобланади. [4].

Ноаниқ формула умум қийматли дейилади, агарда

T(f) >0, 5, T(f)<0.5 бўлса.

Кўп қийматли ноаниқ мантиқ деб аталади, қайсики группа мантиқ икки қийматли хисобланганда, максинамахнинг ёрдамида эмас қандайдир антернатив операциялар хисобига ўзгаради. Бу мантиқ базасида Т-нормалар ва Т-конормалар тушунчалари келиб чиқади, умумлашган коньюкция ва дизьюкцияларни ёзиш учун Ноаниқ қийматли мантиқ Заденинг лингвистик тушунчаси асосида келиб чиқади. Лингвистик ўзгарувчи деб қўйидаги бешликка айтилади. [5].

(X, T(x), U, C, M) – ерда X- ўзгарувчи номи, T(x)- терм туплам, U- универсам.C-синтактик қоида, M семантик қоида.

Терм туплам базасида лингвистик шкала қурилади, қайсики семантик қоидаларга умумлашган логик операциялар учун логик қийматлар ноаниқ регуляторлар алгоритм асосида махсус ноаниқ мантиқ, максмин алгоритми кенгайтирилган модус поненс ноаниқ мантиқнинг хулоса қилиш қоидаларидан бири хисобланади.Кенгайтирилган модус поненс қоида схемаси қўйидагича бўлади.

Тасдиқ 1. Агар X бор A бўлса, унда У бор B бўлади.

Тасдиқ2. Агар X бор унда A^1.

Ишланма. У бор B^1, бу ерда $B^1=A^1$ (A=>)

1. Ноаниқ регуляторларни қуриш принципи функционал алгоритмини кўрамиз. Бунда WaRP ноаниқ регуляторни функционал алгоритмини қараймиз, бу S, C, S- T Homson (Италия) фирмаси томонидан ишлаб чиқилган. Ватанабуни ноаниқ регуляторини ўз ичига олади, кириш ўзгарувчиси X ва чиқиш ўзгарувчиси У лар учун қўйидаги ноаниқ туплам аниқланган.

X_1: юқори, ўрта, паст.

X_2 юқори, ўрта, паст.

У: A, B, C қўйидаги қоидани қараймиз “ агар унда “

Қоида 1. Агар X_1 юқори бўлса ва X_2, паст, унда У=>B бўлади.

Қоида 2. Агар X_1 ўрта бўлса ва X_2 ўрта , унда У=>B бўлади.

Қоида3. Агар X_1 паст бўлса ва X_2 юқори унда У==>C бўлади. Ноаниқ регуляторни чиқиш қийматларини олиш учун қадамни қўямиз.

1-Қадам. Фаззификация босқичи. Барча кириш қийматларини бирлаштириш орқали кодланади, тегишли кириш ўзгарувчилари датчик орқали хисобланади.

2-Қадам. Алфа қийматларни хисоблаш босқичи. Кодланган кириш ноаниқ туплам билан тенглаштирилади, тегишлилик лингвистик қийматларни даражасини бахолаш учун, бизнинг берилган мисолимизда антицентлар a_1 ва a_2 тегишлиликнинг қўйидаги қийматларини оламиз.Вазнини хисоблаш учун бу кийматларнинг бирлашиши минимум коидасига асосан

$$\alpha_1^1 = юкори(a_1)\alpha_2^1 = паст(a_2)$$

$$\alpha_1^2 = урта(a_1)\alpha_2^2 = урта(a_2)$$

$$\alpha_1^3 = паст(a_1)\alpha_2^3 = паст(a_2)$$

Вазнини хисоблаш учун бу қийматларнинг қоидаси бирлашиши минимум қоидасига асосан

$\alpha_i = \min(\alpha_1^1, \alpha_2^1)$ *буерда* $i = 1...3$ хисоблаш шундай булади.

3 қадам Чиқиш босқичи, Методлар орасида чиқиш қийматларини топиш бўйича Максмин усули ва максимал нуқталар усули кенгроқ қўланилади.

References.

1. Аверкин А.Н. и др. Нечеткие множества в моделях управления искуственного интелекта. -М.: Наука, 1986

2. Халин.В.Г.Теория принятия решений. М Наука 2018

3. Ахметов К.А., Исмаилов М.А. Математическое моделирование и управление технологическими процессами биохимического производства. Ташкент: Фан.1988.С. 96.

4.Камолов Э.Р. Математическая модель технологического процесса обагащения каолина. Молодой ученый. № 27(161). С.3-7.2017г

5.Камолов Э.Р. Основные виды и типы неопределенности информации, характерные для слогинных биотехнологических систем. Молодой ученый. № 27(161). С.33-37. 2017г

MUHANDISLIK GRAFIKASI TERMINLARI VA O‘QITISHDA ULARNING ETIMOLOGIK MA’LUMOTLARIDAN FOYDALANISH

Ashirbaev Azim

Toshkent davlat pedagogika universiteti, dotsent

Annotatsiya. Bu maqolada muhandislik grafikasi terminlarining tarixiy rivojlanishi va taraqqiyoti va ular bilan bog‘liq holda yuzaga kelgan terminlar qatori, o‘zlashtirilishi qiyin bo‘lgan terminlarning etimologiyasi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar. Termin, etimologiya, tushuncha, chizmachilik, chizma geometriya, muhandislik grafikasi, chizma, analiz, sintez.

O‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi fan va soha mutaxassislari oldiga muhim masalalarni yechish vazifalarini yukladi. Bunday muhim masalalar sirasiga fanlar bo‘yicha o‘zbek terminlarini yaratish va tartibga solish kabi masala ham kiradi.

Ma’lumki, termin lotincha “chegara” ma’nosidagi so‘z bo‘lib, buyum voqea hodisalar nomi, fan-texnika tushunchalarini ifodalovchi maxsus so‘z va qo‘shma so‘zlardan iboratdir. U sohalarning ma’lum biriga oid tushunchalarning ifodasidir. Ularning turlarini, ma’nolarini tekshiradigan bilim terminologiya deb yuritiladi.

Muhandislik grafikasi tarkibiga kiruvchi: chizma geometriya, chizmachilik va kompyuter grafikasi fanlarining o‘rganish ob’ekti hisoblangan borliqdagi fazoviy formalar va ularning biror yuzadagi ikki va uch o‘lchamli tasvirlari o‘zida umumiy va xususiy tushunchalarni gavdalantiradi. Umumiy tushunchalar - bu boshqa fan va sohalar bilan umumiylikdagi, xususiy tushunchalar esa, aynan, muhandislik grafikasi tarkibidagi fanlarga oid tushunchalar hisoblanadi. Bular fan asoslarini, jumladan, muhandislik grafikasi tarkibidagi fanlardan bilimlarni egallash, uni tashkil qiluvchi ilmiy tushunchalar sistemasini tashkil qiladi. Boshqa sohalarda kuzatilgani kabi, chizma geometriya va chizmachilik terminlari ham o‘zining shakllanish va rivojlanish tarixiga ega. Terminlarning tarixiy rivojlanishi bevosita mazkur fanlarning va bu fanlarga oid adabiyotlarning shakllanishi, rivojlanishi va taraqqiyoti bilan bog‘liq. Fanning dastlabki shakllanish bosqichi albatta, chizmalarning paydo bo‘lish tarixiga borib taqaladi. Chizmalarning paydo bo‘lishi va taraqqiy etishi esa, insonlarning moddiy extiyojining oshishi va ho‘jalik ishlab chiqarishining o‘sishi bilan uzviy bog‘liqdir. Buyumlarni tekislikda tasvirlash ilmining paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixi er. avv. yillarga borib taqaladi. Biroq chizma geometriya fan sifatida faqat XVIII asrning oxirlarida fransuz muhandisi, olimi va siyosat arbobi Gospar Monj (1746-1818) tomonidan rasmiylashtirildi va chizma geometriya faniga asos solindi. U dunyodagi bir qator mamlakatlarda ortogonal proeksiyalar bo‘yicha orttirilgan ayrim qoida va usullarni ilmiy tizimga solib, har tomonlama ishlab chiqdi va

1799 yilda «Chizma geometriya» asarini yozdi. Shu davrdan chizma geometriya va chizmachilik fani terminologiyasining rasmiy rivojlanishi boshlandi.

Bilamizki, dastlab Yevropa (XVIII asr)da, keyinchalik Rossiya (XIX asr)da va O‘zbekiston (XX asr)da rivoj topgan chizma geometriya va chizmachilik fanlari taraqqiyoti jarayonida ko‘plab olimlarning qimmatli ilmiy-nazariy ishlari, mumtoz darslik va o‘quv adabiyotlarining yaratilishi bilan bog‘liq bo‘ldi va shu asnoda fanning terminologik tizimi ham shakllandi.

O‘zbekistonda chizma geometriya va chizmachilik fanining o‘zbek tilida o‘qitilish ishlari XX asrning birinchi yarmidan boshlandi. Dastlab rus tilidagi darslik va o‘quv adabiyotlari tarjima qilindi. Bu borada, professor R.Xorunov tomonidan V.S.Rozovning «Kurs chercheniya» kitobi va boshqa adabiyotlarning rus tilidan o‘zbek tilidagi tarjimasi yaratildi. Bu tarjimalar asosida fanning o‘zbek tilida qabul qilingan atama va terminlarining shakllanish davri desak mubolag‘a bo‘lmaydi. R.Xorunov va Yu.Qirg‘izboev va boshqa bir qator: matematika, texnika va tilshunuslik soha olimlarining birgalikda amalga oshirgan ishlari natijasida chizma geometriya va chizmachilikka doir ilmiy terminologik tizim yuzaga keldi, yaratildi va chegaralandi.

Albatta, bu o‘z o‘rni bilan o‘zbek tili fondining va alohida soha terminlari doirasining boyishiga katta hissa bo‘lib qo‘shildi. Endilikda, sohaga oid terminlar qatori o‘zbek tili bag‘rida o‘z o‘rnini topdi. Biroq uning terminologik tizimdagi ilmiy asoslari, nazariy va ta’limiy masalalari, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalari muammolarini tadqiq qilish o‘z yechimini kutayotgan masalalardan biri sifatida ko‘rinmoqda.

Hamma tillarda bo‘lgani kabi o‘zbek tilida ham o‘z va o‘zlashgan terminlar qatori mavjud. Ularning ayrimlari etimologik tahlilga muhtoj. Shu o‘rinda, chizma geometriya va chizmachilik fani terminlarini ta’lim jarayonida to‘g‘ri qo‘llash va lug‘aviy ma’nosini, ularning etimologiyasini to‘g‘ri va to‘liq ochib berishga erishish lozim.

V.B.Dryagina sohaga oid terminlarni o‘zlashtirish shu sohaga oid bilimlarni egallash va bitiruvchilarning kasbiy kompetenligini shakllantirishda birinchi qadam deb ta’kidlagan[44].

Har qanday boshqa so‘z kabi terminlarning ham o‘z etimologiyasi, ya’ni til birligi sifatida kelib chiqish tarixi mavjud. Bizningcha, ushbu holatda terminlarning kelib chiqishi hamda paydo bo‘lish mazmuni bilan tanishish va undan foydalanish o‘qitish samaradorligini oshirishda katta ahamiyatga ega.

Muhandislik grafikasi tarkibidagi chizmachilik terminlarining aksariyat qismi texnika terminlari bilan bog‘liq. Texnika terminlari umumxalq leksikasining eng harakatchan, epchil va tez o‘zgaruvchan qismi ekanligi ilmiy manbalarda qayd kilingan[45].

Tilshunos olim R.Doniyorov fan va texnikaga oid terminlarning paydo bo‘lishini o‘rganish jarayonida ayrim olimlarning fan va texnikaga oid o‘zbekcha terminlarning yuzaga kelishini XX asrning boshlaridagi ijtimoiy tuzim bilan bog‘lab, shu davrdan keyin paydo bo‘lgan deb bildirgan bashoratlarini asossiz ekanligini isbotlab, ayrim terminlarning yuzaga kelishini ming yil hatto undan ortiqroq vaqt bilan o‘lchaydi va shu o‘rinda bir qator tarixiy manbalardan misollar va dalillar keltirgan[46]. Shuningdek, aniq bir fan ham, shu jumladan texnika, aynan ularning terminlari ham aniq bir fanning yoki bir xalqning ijod mahsuli emasligi, u jahon xalqlarining jamisi to‘plagan, bilgan, o‘rgangan obe’ktiv borliqning yig‘indisi ekanligini qayd qilib o‘tgan.

Markaziy Osiyoda, shu jumladan, o‘zbek xalqining ham jahon xalqlari qatori fan va uning sohalari: matematika, astronomiya, geologiya, kimyo, fizika, mexanika, falsafa, meditsina va boshqa ko‘plab fan hamda sohalarga qo‘shgan ulkan yutuqlari dunyoda tan olingan. Shu davrdan to XVI asrgacha yaratilgan juda ko‘p asarlar o‘sha vaqtlardayoq lotin tiliga tarjima qilingan va Yevropaga tarqatilganligi hech kimga sir emas. Demak, bu fanlarning terminlari ham mavjud bo‘lgan.

---

[44] Дрягина В. Б. Формирование профессиональной компетентности через освоение специальной терминологии. Современные технологии в системе дополнительного и профессионального образования : материалы международной научно-практической конференции 2–3 мая 2013 года. – Прага : Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2013 . 49-50 –б.

[45] Р.Дониёров. Ўзбек тилининг илмий – техникавий терминлари тарихидан. Т:, «Фан», 1973, 3-бет.

[46] Ўша жойда, 5-бет.

Ma’lumki, hozirgi fan va texnikaga oid ko‘plab terminlarning bir qismini arabcha yoki fors-tojikcha so‘zlar tashkil qiladi. Buning asosiy sababi va manbai ham ajdodlarimiz: Beruniy, Farobiy, Xorazmiy, Ulug‘bek, Ibn Sino va boshqa shu kabi ko‘plab allomalarimizning yuqorida zikr qilib o‘tilgan fanlarga oid minglab terminlarni arab yoki fors-tojik tillari negizida qo‘llaganliklarini sharoit taqoza etganligi, shu davrlarda tarixiy asarlarda unumli qo‘llanilib kelinganligi va mazkur terminlar «Devonu lug‘otit turk» boshliq lug‘atlarning deyarli barchasida qayd etilganligi haqida ma’lumotlar keltirilgan [1].

Ular o‘z davrida handasaviy, me’moriy va boshqa shu kabi sohalarda qo‘llanilib, bugungi kunda bir qator aniq fanlarda, shu jumladan, muhandislik grafikasi fanlarining terminologik tizimida ham mavjudligi, o‘z o‘rnini saqlab qolganligi ma’lum. Masalan: Abu Rayhon Beruniy o‘z ilmiy ishlarida proeksiyalar metodini tatbiq etib, chizmalar chizgan va ulardan foydalangan. U “Jismlar ko‘lami fazoda uch tomonga: birinchisi: uzunlik, ikkinchisi: kenglik, uchinchisi: chuqurlik yoki balandlik bo‘ylab yo‘nalgan bo‘ladi. Jismning mavhum cho‘zilishi (proeksiyasi) emas, balki mavjud cho‘zilishi (haqiqiy kattaligi) shu uch chiziq bilan aniqlanadi. Bu uch tomonning chiziqlari vositasida jism olti yoqqa ega bo‘lib, shuncha yoqlari bilan u fazoda chegaralanadi. Bu olti yoqlar markazida biror jismni tasvirlovchi chizmani chizishda uning ko‘rinishlariga e’tibor berilishiga to‘xtalib shunday deydi: “*To‘g‘ri burchakli oltiyoqlik ichida uning biror tarafiga qarab bir jonivor turibdi deb faraz qilinsa, u holda yoqlar jonivorning oldi, orqasi, o‘ngi, so‘li, usti va osti bo‘ladi*”. Bu aynan zamonaviy proeksiyalash usulining o‘zginasi bo‘lib, hozirgi kunda tasvirlashdagi asosiy ko‘rinishlarning mazmunida saqlanib qolgan. To‘g‘ri, u bugungi o‘zbek tili leksikasida, shu jumladan, muhandislik grafikasi terminlari qatorida qo‘llanilib kelinayotgan “*olddan*”, “*ortdan*”, “*o‘ngdan*”, “*chapdan*”, “*ustdan*” va “*ostdan*” kabi ko‘rinishlarga oid terminlarning mazmuni jihatidan aynanligi bilan izohlanadi. Shu o‘rinda, keyinchalik ularning sinonimik yasama variantlari: “*frontal proeksiya*”, “*gorizontal proeksiya*”, “*profil proeksiya*”, “*bosh ko‘rinish*”, “*asosiy ko‘rinishlar*”; *“oldi fasad”, “orqa fasad”, “o‘ng fasad”, “chap fasad”, “plan”* va ular bilan bog‘lik boshqa shu kabi ko‘plab fan terminlarining shakllanishida katta hissa qo‘shdi.

Abu Rayhon Beruniy shar ichida besh xil muntazam ko‘pyoqliklar yasash mumkinligini chizmalar orqali isbotlab bergan. Bular: *“noriy”–to‘rtyoqlik (tetraedr), “orziy”- oltiyoqlik (geksaedr), “shavoiy”-sakkizyoqlik (oktaedr), “falakiy”–o‘nikkiyoqlik (dodekaedr), “moiy-yigirmayoqlik (ikosaedr)*lardir.

Abu Rayhon Beruniy fazoviy ob’ektlarni tasvirlashda Farobiy kabi uchta o‘lchovdan keng foydalangan. U “Mineralogiya” nomli mashhur asarida minerallarning qiyofasini ta’riflashda “*konus”,”ko‘pyoq”* va boshqa shunga o‘xshash so‘zlarning shu davr leksikasidan keng foydalangan.

Abu Ali ibn Sinoning “Aqllar me’yori” asarida oz kuch sarf qilib, og‘ir yuklarni yuqoriga ko‘tarish, qattiq jismlarni bo‘laklash, jismlarni tekislik va boshqa maqsadlar uchun ishlatiladigan mexanik asboblar besh xil: “*o‘q”, “richag”, “chig‘ir” (blok), “vint”* va *“pona” e*kanligini bildirgan. Olimning mexanik asboblaridan ba’zilarining chizmalari saqlanib qolgan. U ilmiy faoliyatida tasvirlar chizish nazariyasini kashf etib, ancha yuqori darajadagi chizmalar chizishni tavsiya qilgan va ko‘plab terminlar qo‘llagan.

Umar Hayyom ham o‘zining risolalarida geometriyaga oid masalalarini juda ko‘p chizmalar orqali isbotlab bergan. Shu davrda qo‘llanishda bo‘lgan ko‘plab forsiy va arabiy tilga mansub matematik-chizmachilik terminlaridan foydalangan.

O‘rta asrlarda Markaziy Osiyoda ko‘p allomalarimiz turli fanlar sohasida chuqur ilmiy izlanishlar olib borishgan. Butun dunyo fanining rivojlanishiga o‘zlarining ulkan hissalarini qo‘shishgan. Ularning asarlarida chizmalarni chizish asboblari: “*jazvar” (chizg‘ich), “juptak” (reysfeder), “mastura” (lekalo), “pargor”* yoki “*suvu” (sirkul)*lardan foydalanganlar. Chizmalarga: “*handasa*” *(geometriya), “tarx” (plan), “tarz” (fasad), “reja” (proeksiya yoki chizma)* degan nomlar berilgan.

Bu kabi misol va dalillarni Sh.Abdurahmonovning «O‘rta Osiyo tarixida chizmachilik» diafilmi (Toshkent, 1982y.)da hamda “Chizmachilik fanini tarixiy materiallardan foydalanib o‘qitish” nomli nomzodlik dissertatsiya ishlarida asoslab bergan.

Chizmachilik kursini o‘rganishda ta’lim oluvchilar ko‘pgina yangi va o‘zlashma terminlarga duch keladi. Ba’zan o‘quvchilar bu terminlarning ma’nosini tushunmasdan “quruq” yod oladi. O‘qituvchining vazifasi bu terminlarning adabiy talaffuzi, yozilishi, ayniqsa, ularning lug‘aviy ma’nosi, etimologiyasini ochib berishdan iborat. Chunki, bu ta’lim oluvchilarda, muhandislik grafikasi tushunchalarini shakllantirishda muhum ta’limiy ahamiyatga egadir.

Hozirgi davrda o‘zbek tilidagi muhandislik grafikasi fanlarida muqim o‘rnashib qolgan rus tili va u orqali o‘zlashgan terminlar talaygina qismni tashkil qiladi. Ularning lug‘aviy ma’nosini anglash va tushuncha hosil qilishda ma’lum qiyinchiliklarga duch kelinmoqda. Buning oldini olishga oid uslubiy tavsiyalar yetarli darajada ishlab chiqilgan emas. Buning asosiy sabablaridan biri muhandislik grafikasi etimologik lug‘atlarining mavjud emasligi va zamonaviy talablar asosida yaratilgan o‘quv adabiyotlarida ham bu masalaga jiddiy e’tibor qaratilmagan. Ayrim o‘quv adabiyotlarida faqatgina *“proeksiya”*–lotincha so‘z bo‘lib, *“oldinga tashlamoq”; “aksonometriya”* – grekcha so‘z bo‘lib, *“o‘qlar bo‘ylab* o‘lchash”, *“frontal”*– fransuzcha so‘z bo‘lib, *“yuzma–yuz”; “profil”*–fransuzcha so‘z bo‘lib, *“yon tomondan”*ma’nosini bildiradi degan izoh bilan cheklangan xolos.

Xulosa. Ma’lumki, har bir fan boshqa fanlar bilan aloqadorlikda rivojlanadi va umumiylikka ega terminlardan foydalaniladi. Qadimgi olimlarning fikriga ko‘ra fanlar alohida-alohida, bir-biridan ajragan holda paydo bo‘lmaganligi, aksincha ular bir-biriga bog‘liq holda yuzaga kela boshlagan deb hisoblashgan. Shunday ekan, muhandislik grafikasining texnika, matematika, geografiya, tasviriy san’at, biologiya, ximiya va boshqa shu kabi fan va sohalardagi bir xil tushunchani ifoda qiluvchi murakkab (tushunish qiyin bo‘lgan) terminlarning kelib chiqish xususiyatlarini, analitik va sintetik tahlilini hisobga olib etimologik lug‘atlarini tuzish va uni amaliyotda qo‘llash lozim. Shuningdek, terminlarning mazmunini turli lug‘atlar [3,4], o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar yordamida o‘rganini tashkil etishi lozim. Bu bo‘lajak chizmachilik o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1.Dryagina V.B. Izuchenie spesialnoy terminologii kak sredstvo formirovaniya professionalnoy kompetentnosti // Sovremennыe napravleniya teoreticheskix i prikladnыx issledovaniy, 2013–Nauchnaya konferensiya [Elektronnыy resurs]. http://www.sworld.com.ua/index.

2.Metodicheskie ukazaniya dlya prakticheskix i samostoyatelnыx zanyatiy «Cherchenie. Vvedenie v predmet i yazыk predmeta» po dissipline «Cherchenie» dlya inostrannыx uchaщixsya podgotovitelnogo otdeleniya injenerno-texnicheskix i injenerno-ekonomicheskix spesialnostey / A.M.Gorbenko, V.N.Gorbenko, I.V.Valchenko; Xark. nas. akad. gorod. xoz-va–X.: XNAGX, 2011. – 57 s.

3. Slovar-spravochnik po chercheniyu: Kn. dlya uchaщixsya /V.N.Vinogradov, Ye.A.Vasilenko, A.A.Alximenok i dr. –M.: Prosveщenie, 1993. 159 s.

4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati: 80000 dan ortiq so‘z va so‘z birikmasi. J.4. Tartibot-Shukr/Tahrir hay’ati: T.Mirzaev (rahbar) va boshq.; O‘zbek tili va adabiyoti instituti. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti, 2008. 608 b.

BIOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA SIFAT VA SAMARADORLIKKA ERISHISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING O’RNI VA AHAMIYATI

Salibayev Doston Nusratilla o‘g‘li
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya ta'lim yo'nalishi talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada biologiya fanini o’qitishda innovatsion pedagogic texnologiyalardan foydalanishga oid ma’lumotlar berilgan. Umumiy o’rta ta’lim maktablarida innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali tashkil etiladigan o’quv ijodiy faoliyati natijasida shakllantiriladigan ko’nikmalar va ularning turlari haqida tushunchalar berilgan. Bayon etilayotgan ma’lumotlar

biologiyani o’qitishda foydalaniladigan asosiy tushunchalarni o’rgatishda innovatsion pedagogic texnologiyalar orqali shakllantiriladigan ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so’zlar: innovatsion texnologiyalar, ta’lim, taraqqiyot, ko’nikma, malaka, ijodiy faoliyat, ijodiy fikrlash, bilish faoliyati.

Аннотация

В данной статье представлена информация об использовании инновационных педагогических технологий в преподавании биологических дисциплин. Даны представления о навыках и их видах, которые формируются в результате учебно-творческой деятельности, организуемой в общеобразовательных школах с помощью инновационных педагогических технологий. Изложенная информация направлена на совершенствование методики развития творческого и критического мышления, которое формируется с помощью инновационных педагогических технологий при обучении основным понятиям, используемым в преподавании биологии.

Ключевые слова: инновационные технологии, образование, прогресс, навыки, компетенции, творческая деятельность, творческое мышление, познавательная деятельность.

Annotation

This article presents information about the use of innovative pedagogical technologies in teaching biological disciplines. Ideas are given about skills and their types, which are formed as a result of educational and creative activities organized in secondary schools with the help of innovative pedagogical technologies. The presented information is aimed at improving the methods of developing creative and critical thinking, which is formed with the help of innovative pedagogical technologies when teaching basic concepts used in teaching biology.

Keywords: innovative technologies, education, progress, skills, competencies, creative activity, creative thinking, cognitive activity.

Kirish. Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnoiogiyaning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barclia sohalarida taraqqiyotining yangi istiqbollarini ochib berdi. Chuqur bilim beradigan, fikrlash doirasi keng, kasbiy ko‘nikmalarga ega bo'lgan, huquqiy demokratik jamiyat a’zolarini ozod va erkin yashashga, mustaqil fikr yuritishga o'rgata oladigan yuqori malakali mutaxassislami tayyorlash vazifa qilib belgilangan. “Hozirgi keskin raqobat sharoitida innovatsion texnologiyalar va ilm-fanni yanada rivojlantirish, iqtidorli yoshlami ilmiy faoliyatga keng jalb etish, o‘z ijodiy va intellektual salohiyatini ro‘yobga chiqarishlari uchun ularga zarur shart-sharoitlar yaratish mu him ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Hozirgi davr ta’lim taraqqiyoti yangi yo‘nalish – innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. "Innovatsion pedagogika" termini va unga xos bo‘lgan tadqiqotlar G‘arbiy Yevropa va AQShda 60-yillarda paydo bo‘ldi. Yangilik kiritishning sotsial-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifa(tip)lari tasnifini, uning yangilikka bo‘lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi.

Pedagogik texnologiya — ta’lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘lash, texnologik yondashuv asosida ta’lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o‘rganadi.

Muhokama. Zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik yo‘nalislii — bu insonning turli sohalarda maqsadli mustaqil faoliyati asosida uning intellektual va axloqiy rivojlanishidir. “Innovatsiya - maqsadga yo‘naltirilgan o‘zgarishlar bo‘lib, ma'lum bir ijtimoiy birlikka-muassasa, uyushma, jamoa va guruhlarga yangi va nisbatan barqaror bo'lgan elementiami, umumiy holda xalqning ma’naviy-madaniy munosabatlari va mamlakatning ijtimoiy iqtisodiy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo‘lgan yangiliklarni kintishdir”. “Innovatsiya ta'lim da “ miqdor”ning “ sifat”ga o‘zgarishi ya'ni kuchli darajadagi sifat bu sinfda o‘zaro interfaol harakatlar, fikm i ifodalash uchun imkoniyatlar yaratish, hayotiy tajribalarni o‘rganish kabi yangi va sam arali yondoshuv va strategiyalar orqali ifodalanadigan atamalarning jamlanmasidir”. Pedagogik

innovatsiyalar tegishli sohada ijobiy o'zgarishlami sodir etish, sifat jihatdan yuqori natijalarga erishish maqsadida qo'llaniladi. Bu turdagi innovatsiyalami asoslash muayyan bosqichlarda amalga oshadi. Ular quyidagilar:
1-bosqich. Yangi g'oyaning tug'ilishi (kashfiyot bosqichi);
2-bosqich. Yangi g‘oyaga tayangan holda yangilikni asoslanishi;
3-bosqich. Asoslangan yangilikning amaliyotda qo‘Ilanilishi;
4-bosqich. Yangilikning yoyilishi va keng ko lamda amaliyotga tatbiq etilishi;
5-bosqich. Yangilikning tegishli sohada hukmronlik qilishi;
6-bosqich. Muqobillik. Pedagogik innovatsiyalar o‘z xususiyatiga ko'ra quyidagi tarkibiy tuzilisliga ega bo‘ladi:

1. Sohada namoyon bo'layotgan yangilikni ajratib ko'rsatuvchi blok (unda pedagogikadagi yangi g'oyalar, pedagogik yangiltklaming tasnifi, ulami asoslashga xizmat qiladigan shart-sharoitlar, yangilik rerajasini belgilovchi me’yorlar, pedagoglaming yangiliklami o‘zlashtirish va undan amaliyotda samaiali foydalanishga tayyorliklari, an`analar va novatorlik tashabbuslari, soliada yangiliklami yaratish osqichlari aks etadi).
2. Pedagoglar tomonidan yangilikning idrok qilinishi, o'zlashtirlishi va baholanishini ifodalovchi blok (unda pedagogik jamoalar tomonidan yangiliklaming baholanishi va o‘zlashtirilishi - turli innovatsion jarayoniar, konservatorlik va novatorlik, innovatsiya muhiti, pedagogik jamoalaming yangilikni idrok etishli va baholashga tayyoriiciari aks etadi.
3. Yangilikdan foydalanish va uni joriy etish bloki (unda yanginkni amaliyotga tatbiq etish va ulardan samarali foydalanish hodisasi ro‘y beradi).

Lug'aviy jihatdan “innovatsiya” tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda (“innovation”) “yangilik kiritish” degan ma’noni anglatadi. “Innovatsiya” tushunchasi mazmunan aniq holatni ifodalaydi.. Innovatsion ta’lim (ingl. “innovation” — yangilik kiritish, ixtiro) - ta’lim oluvchida yangi g'oya, me’yor, qoidalami yaratish, o‘zga shaxslar tomonidan yaratilgan ilg‘or g'oyalar, me’yor, qoidalami tabiiy qabul qilishga oid sifatlar, malakalami shakllantirish imkoniyatini yaratadigan ta’lim innovatsiyalari deb nomlanadi. Innovatsiyalar turli ko'rinishga ega.

Natijalar. Ta'lim tizimida yoki o'quv faoliyatida innovatsiyalami qollashd sarflangan mablag‘ va kuchdan imkon qadar eng yuqori natijani olisb maqsadi ko'zlanadi. Innovatsion har qanday yangilikdan fare shundaki, u boshqarish va nazorat qilishga imkon beradigan o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi zarur. Mohiyatiga ko'ra innovatsiyalar munosabat yoki jarayonga yangilik kiritishning. Ta'lim innovatsiyalari - ta'lim sohasi yaki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo'llanilib avvalgidan ancha samarali natijani kafoiatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalar dinamik tizimi sanaladi. Barcha sohalarda bo'lgani kabi ta’limda ham “novatsiya”, “innovatsiya" hamda ulaming mohiyatini ifodalovchi faoliyat to‘g‘risida so‘z yuritiladi. Ilmiy adabiyotlarda “novatsiya” (yangilanish, yangilik) hamda “innovatsiya” (yangilik kiritish) tushunchalarining bir-biridan farqlanishiga alohida e’tibor qaratiladi. Misol uchun, V. I. Zagvyazlnskiyning e’tirof etishicha, “yangi”, “yangilik” tushunchasi nafaqat muayyan g‘oyani, balki hali amaliyotda foydalanilmagan yondashuv, metod hamda texnologiyalami ham ifodalaydi. Ammo bunda jarayon elementlari yaxlit yoki alohida olingan elementlardan iborat bo‘lib, o‘zgarib turuvchi sharoit va vaziyatda ta’lim-tarbiya vazifalarini samarali hal etish g‘oyalarini o‘zida aks ettiradi.

I. P. Podlasiyning fikriga ko'ra, ta’lim innovatsiyalari quyidagi o‘zgarishlarga olib keladi:
pedagogik tizimning tamomila o'zgarishi;
o'quv jarayonining o'zgarishi;
pedagogik nazariyaning o'zgarishi;
o'qituvchi faoliyatining o‘zgarishi;
talaba faoliyatining yangilanishi;
pedagogik texnologiyaning o'zgarishi;
ta’lim mazmunining yangilanishi;
o'qitish shald, metod va vositalarining o'zgarishi;
ta’lim tizimi boshqaruvning o'zgarishi;

ta’lim maqsadi va natijalaming o'zgarishi.

Innovatsiya jarayoni tarkibiy tuzilmalardan iborat ho'lish bilan birga muayyan qonuniyatlarga ham bo'ysunadi. Odatda pedagogik innovatsiyalaming amaliyotga tatbiq etilishi ikki xil kechadi:

1. Pedagogik innovatsiyalaming amaliyotga tatbiqi stixiyali kechadi, ya'ni, innovatsion jarayonda pedagogik yangiliklarga bo'lgan ehtiyoj hisobga olinmaydi, ularni amaliyotga tatbiq etishda mavjud shart-sharoitlar, usul vay o ‘llariga ongli munosabat bildirilmaydi.
2. Pedagogik innovatsiyalaming amaliyotga tatbiqi tizimli kechadi, ya’ni, pedagogik yangiliklar innovatsion jarayonda ongli, maqsadga muvofiq, ilmiy asoslangan faoliyat mahsuli sifatida joriy etiladi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Innovatsion texnologiyalar qo‘llanilgan mashg’ulotlar o‘quvchilar egallayotgan bilimlarni o‘zlari qidirib topishlariga, mustaqil o‘rganib, tahlil qilishlariga, xatto xulosalarni ham o‘zlari keltirib chiqarishlariga qaratilgan. O‘qituvchi bu jarayonda shaxs va jamoaning rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi, shu bilan bir qatorda, boshqaruvchilik, yo‘naltiruvchilik vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Б.Ходжаев Б. Ўқувчиларнинг мустақил фикрлашини шакллантириш йўллари / – Т.: ТДПУ, 2008. – Б. 90.
2. Shaxmurova G.A., Azimov I.T., Raxmatov U.E. “Biologiyadan masala va mashqlar yechish” O’quv-qo’llanma. -Toshkent: “Sano-standart”, 2017. -260 b.
3. Raxmatov U.E. Biologiyadan masala va mashqlar yechish. (Sitologiya va genetika asoslari). O‘quv qo‘llanma. –T.: Tafakkur avlodi, 2020. –272 b.
4. Jumayev, S. Z., & Sayidova, R. B. (2021). The use of tasks and exercises in creating interdisciplinary integration in biology lessons. In European Scientific Conference (pp. 227-230).

BIOLOGIYA FANI O‘QITUVCHILARINING MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA MUAMMOLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Xolboyeva Munisxon Mavlanovna
Jizzax viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi, “Aniq va tabiiy fanlar metodikasi” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqola biologiya fani o‘qituvchilarining malaka oshirish tizimida muammoli ta’lim texnologiyalarini takomillashtirish metodikasini yoritishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: muammo, muammoli o‘qitish, texnologiya, tadqiqotchilik.

O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi “Ta’lim to‘g‘risida” gi qonunida belgilab qo‘yilganidek, pedagog xodimlar ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quv mashg‘ulotlarini sifatli o‘tkazishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, o‘qitish va tarbiyaning ilg‘or hamda innovatsion shakllari va usullaridan foydalanishi, shuningdek, o‘z malakasini muntazam ravishda oshirib borishi belgilab qo‘yilgan.

Muammoli o‘qitish takomillashgan o‘qitish texnologiyasidir. Hozirgi maktabdagi samarali o‘qitish texnologiyasi muammoli ta’limdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli ta’lim ijodiy faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi.

Muammoli o‘qitish texnologik yo‘l bilan rivojlandi. Natijada muammoli o‘qitishning to‘rt bosqichdan iborat mantiqiy shakli paydo bo‘ldi:

1) muammoning qo‘yilishi;
2) uni yechish yo‘llarini aniqlash;
3) muammoni yechishning eng maqbul yo‘lini tanlash;
4) muammoni yechish.

Lekin o‘quvchi javobini bilmagan savollarning hammasi ham muammoli vaziyatni vujudga keltirmaydi. Masalan, “Toshkentda qancha odam yashaydi?”, “Doira yuzini hisoblang” kabi masalalarni yechishni qo‘yish – bu hali muammoli vaziyat bo‘la olmaydi.

O‘qitish jarayonida qarama-qarshilik paydo bo‘lgan vaziyatni S. L. Rubinshteyn muammoli vaziyat deb atadi. O‘quvchi o‘qish (bilish) jarayonida qarama-qarshiliklarga duch kelsa, uning bilishga bo‘lgan qiziqishi yanada ortadi, ya’ni motivatsiya paydo bo‘ladi. Masalan, jismlarning suzishini o‘rganishda *“Nima uchun suvga tashlangan temir mix botib ketadi, temir kema esa suvda suzib yuradi?”* degan savol muammoli hisoblanadi (chunki bu savolda qarama-qarshiliklar bor). Bu savol o‘quvchini qiyoslashga va talqin etishga, tahlil qilishga undaydi va hatto majburlaydi, ya’ni jismlarning suyuqlikda suzish qonuniyatini tushunishga olib keladi. Metodologiya jihatdan qaraganda tushunchalar orasidagi qarama-qarshilik emas, balki qarama-qarshiliklarning asl manbai birlamchi hisoblanadi.

Muammoli o‘qitish oliy o‘quv yurtlarida 1980-yillardan joriy qilina boshlandi. Markaz ko‘rsatmasida *“Ma‘ruzalar muammoli xarakterda bo‘lishiga erishilsin”* deb yozilgan bo‘lsa-da, lekin ularning qanday bo‘lishi kerakligi ko‘rsatib berilmagan edi.

Muammoli o‘qitish ilmiy asoslanmasdan qo‘pol tarzda amalga oshirildi. Tushunchalarni chalkashtirish, atamalar manipulyasiyasi keng tarqaldi. Ba’zi ta’lim beruvchilar savol berib o‘qitishni muammo qo‘yish deb tushunishadi. Boshqa birovlar esa “masala” atamasini “muammo” deb o‘zgartirib, o‘zlarini muammoli o‘qitishning tashabbuskorlari, deb hisoblashdi. Ko‘pchilik o‘qituvchilar esa, yuqorida keltirilgan talqinlarning sun’iy ekanini ko‘rib, muammoli o‘qitishni rad etdilar. Bu esa muammoli o‘qitishning chippakka chiqishiga va uning sekin-asta unutilishiga olib keldi.

“Muammoli o‘qitish” atamasi asosida masala tushunchasi bo‘lishi mumkin emas. Aks holda, uni metodologik jihatdan asoslash kerak bo‘ladi.

O‘quvchining ijodiy qobiliyatini shakllantirish uchun ularni doimo savol berishga undash lozim. Yo‘q joydan savolning qanday paydo bo‘lishini ko‘rsatish, dars oxirida qarama-qarshiliklar oydinlashtirilib berilishi zarur. Atoqli polyak olimi V. Okon shunday yozadi: “O‘qituvchilar tadqiqotchi o‘tgan yo‘lni tanlashni qanchalik istasa, natija shunchalik yaxshi bo‘ladi”.

Muammoli ma’ruza nima? Muammoli ma’ruza – muammoli o‘qitishning asosi. Lekin bu tushuncha hali juda aniq emas. Ba’zilar uni fanda hali yechilmagan muammolar haqidagi ma’ruza deyishsa, boshqalar muammolarni darslarda yechish, deb hisoblashadi. Ammo bu muammoni masala yoki boshqa ma’noda tushunishdir.

Muammoli o‘qitishning kamchiligi shundaki, birinchidan, u qo‘shimcha vaqtni talab qiladi, ma’lumotlar yetkazib berish bo‘yicha informativ o‘qitishdan orqada qoladi. Ikkinchidan, muammoli o‘qitish o‘qituvchidan katta pedagogik mahorat talab qiladi. Darsda muammoli vaziyatlarni vujudga keltirish uchun o‘qituvchida, birinchi navbatda, olimlik xususiyati bo‘lishi talab etiladi. Biroq ana shu holatlarning o‘zi muammoli o‘qitishni keng va samarali qo‘llashga imkon bermaydi.

Muammoli o‘qitish- ta’lim sifatining yangi bosqichi. Hozirgi davrda o‘quvchiga ma’lumot va tavsiyalarning ma’lum to‘plamini berish unchalik ahamiyatli emas, ularning ma’lumotlarni mustaqil olishi va o‘z bilimiga aylantirishi uchun aniq yondashuvlarga ega bo‘lishi muhimdir. Albatta, ayrim ma’lumotlarni ma’ruza vaqtida yetkazish imkoni bo‘lmay qoladi, lekin tejalgan vaqtlar hisobiga xulosalar chiqariladi, umumlashtiriladi, dunyoqarash shakllantiriladi, ya’ni o‘qitishning muammoli xarakteri ochib boriladi. Bunda o‘quvchining mustaqil va tanqidiy fikr yuritib, har tomonlama asoslangan qarorlar qabul qilishi ahamiyatlidir. O‘qitishning oxirgi maqsadi bilimlarni quruq yodlab olish emas, balki kasbiy faoliyatida zarur bo‘ladigan amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdir. O‘qitish-bu bilim berish emas, balki oldingi avlodning ijtimoiy tarixiy tajribasini o‘rgatishdir.

O‘quvchi bilan o‘qituvchi keng muloqotga kirishishi lozim. Ularga darslikdagi tayyor bilimlarni berish bilan birga hayot va bilimlardan qanday foydalanish haqida so‘zlashimiz zarur. Muammoli o‘qitish orqali -o‘quvchini o‘z fikrini aytishga, uni himoya qilish va bahslashishga o‘rgatish mumkin. O‘qitish jarayonida qarama-qarshilik bo‘lmasa bahs ham, munozara ham bo‘lmaydi. Munozarasiz esa muammoning yechimi topilmaydi. Dars jarayonida bir-biriga hurmat, ishonch va ishchanlik ruhi hukmron bo‘lishi kerak. O‘quvchi o‘qituvchining o‘rgatishga samimiy intilayotganini bilishi, uni o‘ziga teng ko‘rayotganini yaqqol his qilishi zarur. Bu esa, shubhasiz, o‘qitishda shaxs omilini hisobga olish, birga ishlash pedagogikasini qo‘llash va ta’limni insoniylashtirish bilan uzviy bog‘liqdir.

Ma’lumki, muammoli ta’limning maqsadi “ilmiy bilish, bilimlar tizimi natijalarini o‘zlashtirishgina emas, balki natijalarga erishish yo‘lini ham o‘zlashtirishdir”[47] . U o‘quvchining o‘quv materialini o‘zlashtirishdagi aqliy izlanish, ijodiy faolliklariga xizmat qiladi.

Muammoli ta’limdan foydalanib o‘tkaziladigan ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlarga tayyorlanishda quyidagilar rejalashtiriladi:

1) o‘rganiladigan mavzuning maqsad va vazifalari, uni muammoli ta’lim vositasida o‘rganish imkoniyatlari;

2) mavzuni o‘rganishda - o‘quvchilarga beriladigan muammoli savollar yoki topshiriqlar mazmuni;

3) o‘quvchining muammoli topshiriqlarni yechishga xizmat qiluvchi, avvalgi o‘rgangan bilim zahiralari;

4) muammoli topshiriqlarni hal etishga yordam beruvchi o‘quvchining ko‘nikma va malakalari;

5) topshiriqlarni yechishga qanday ko‘rgazmali qurollar, vositalar kerak bo‘lishi;

6) muammoli topshiriqlarni yechish natijasida bilim va malakalarning taxminiy hajmi;

7) qilingan ishlar va ularning natijalaridan qanday xulosalar chiqarish lozimligi haqidagi ishlar.

Har qanday savol o‘quvchining ayni savolni hal etishga bo‘lgan qiziqishlari, ichki intilishlarini hosil qilavermaydi. Shu bois savollar qiziqarli, o‘zida qandaydir qarama-qarshiliklarni ifodalovchi, o‘quvchi-o‘quvchini hayratga soluvchi, fikrlashini faollashtiradigan tarzda tuzilishi lozim.

Haqiqatdan ham, muammoli o‘qitish texnologiyasi ta’limning eng samarali usullaridan bo‘lib, unga ilmiy bilimlar asosida muammoli vaziyatlar kiritilib, o‘quv materiali an’anaviy shaklda bayon etiladi.

Muammoli o‘qitish jarayonida o‘qituvchi, avvalo, muammoli vaziyat yaratadi, savollar qo‘yadi, masalalarni, eksperimental topshiriqlarni taklif qiladi, muammoli vaziyatni yechishga qaratilgan muhokamani uyushtiradi, xulosalarning to‘g‘riligini tasdiqlaydi. O‘quvchi oldingi bilim va tajribalariga tayanib, muammoli vaziyatni hal qilish yo‘llari to‘g‘risida o‘ylaydilar va taklif kiritishadi. Oldin olgan bilimlarini umumlashtirib, hodisalarning sabablarini aniqlaydilar, ularning kelib chiqishini tushuntiradi, muammoli vaziyatni yechishning eng oqilona variantini tanlaydilar. Muammoli vaziyat – muayyan qiyinchilik tufayli vujudga kelgan holat bo‘lib, uni bartaraf etish yo‘li topilishi shart. Vazifa yengil hal etiladigan yoki aksincha, hal etilishi mumkin bo‘lmagan paytda muammoli vaziyat vujudga kelmaydi.

Muammoli o‘qitishning mohiyati shundaki, o‘quvchi o‘zlari muammoni mustaqil yechishga kirishishlari kerak. Shu sababli ham o‘quvchi uchun materiallar va topshiriqlar tizimi shunday tuzilishi kerakki, ular asosan, mustaqil fikr yuritishga va o‘rganishga qaratilishi lozim.

Muammoli ma’ruzani o‘qituvchi shunday tuzishi kerakki, o‘quvchi ongida o‘quv materialida berilgan unga notanish bilim haqida quyidagi savollar tug‘ilsin: *“Uni bilib olish uchun nima qilish kerak?” Ushbu muammo yechimi, tamoyili qanday?”* Aynan shu tufayli o‘quv materiali o‘quv muammosi shaklida beriladi. Bu savollar zamirida ma’lum ziddiyatlarni qayd etuvchi va bu ziddiyatni aniqlovchi ta’limiy masala mantiqiy shaklda bo‘ladi. Ziddiyatni hal etuvchi savolga javob noma’lum bo’lib, uni aniqlashda o‘quvchi intellektual qiyinchilikni his etishi shart.

O‘qituvchi o‘quvchini muammoning faol yechimi jarayoniga jalb etgandagina o‘quvchining mustaqil ijodiy faoliyati rag‘batlantiriladi. O‘qituvchi yordamchi savollarni qo‘yadi, o‘quvchining ular muhokamasida faol ishtirokini ta’minlaydi. Munozara boshlanishi rag‘batlantiriladi, hammani birgalikda fikrlash ishiga jalb etadi va fanda aks ettirilgan ma’lum yechim yo‘llarini ko‘rsatib, muammo yechimiga olib keladi.

O‘quvchining muammo yechimi jarayoniga qatnashuvi darajasiga ko‘ra ta’limning turli darajada muammoli tashkil etilishi farqlanadi. Birinchi daraja o‘qituvchining shunday faoliyatini ko‘zda tutadiki, bunda o‘quv materialini bayon etishda uning o‘zi muammoni to‘liq yoritadi hamda uning yechimi yo‘lini ochib beradi va o‘quvchini qarshi savollar yordamida birga fikrlashga jalb etadi.

[47]Maxmutov M. Maktabda problemali ta’limni tashkil etish . – Toshkent: O‘qituvchi, 1981, 192-bet.

Muammoli ta’limning ikkinchi darajasi o‘qituvchi tomonidan muammoning qo‘yilishi va ifodalab berilishiga yo‘l ochadi, keyin o‘quvchini uning yechimini mustaqil izlashga yo‘naltiradi. Uchinchi daraja muammoni ifodalamay, o‘qituvchi tomonidan muammoli vaziyatning yaratilishi va o‘quvchining keyingi mustaqil faoliyatni ko‘zda tutadi. Muammoli o‘qitishni tashkil etishning to‘rtinchi darajasida o‘qituvchi izlanish sohasini belgilaydi, xolos, muammoga “yaqinlashtiradi”, lekin uni ko‘rsatmaydi va o‘quvchini mustaqil izlanishga yo‘naltiradi.

Xullas, muammoli ta’lim texnologiyasi o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faolliklarini oshirishga, ularning mashg‘ulotlarni diqqat bilan tinglab, o‘quv materialini tahlil qilish, taqqoslash, xulosalar chiqarish kabi aqliy faoliyatlarining rivojlantirishga yordam beradi.

Muammoli o‘qitish samaradorligi o‘qituvchi va o‘quvchining o‘zaro hamkorlikdagi faoliyatiga bog‘liq. Muammoli o‘qitish o‘quvchining ilmiy-izlanuvchanlik qobiliyatini shakllantiradi, ularning bilim olish faolligini oshiradi.

Muammoli o‘qitishning o‘qituvchi shunday tashkil etadiki, bunda o‘quvchi notanish bilimni o‘zlashtirishi uchun nima qilish kerakligi haqida mulohaza yuritadi va o‘ziga bir necha savollar bilan murojaat etadi. Masalan, dastlab u *“Muammoni hal etish va u bilan bog‘liq bilimni o‘zlashtirish uchun nima qilishi kerak?”, “Masala yechimining tamoyili qanday?”* kabi savollarga javob topishga urinadi.

Muammoli o‘qitish bu ta’lim berishning shunday metodiki, bunda real ijodiy jarayon modellashtiriladi. Boshqacha aytganda, muammoli vaziyat yaratilib, o‘quvchining muammoni yechish borasidagi izlanishlari boshqariladi. O‘quvchi yangi bilimlarni o‘qituvchilar yordamida o‘zlashtiradi. Buning uchun ikki omil muhim hisoblanadi:

1. Ma’lum o‘quv materialini bilishga ehtiyojning yuzaga kelishi:
2. Ma’lum masalalarni bajarish uchun zarur bo‘lgan umumlashgan yangi bilimlarni egallash.

Albatta, muammoli o‘qitish metodidan foydalangan holda darsni tashkil etish o‘quv materialini o‘rganish ketma-ketligi va tahlil etishga o‘ziga xos yondashuvni taqozo etadi. O‘qituvchi savollarni o‘quv muammosi sifatida qo‘yadi. Savollar zamirida ma’lum muammoni aks ettiruvchi ta’limiy masala yotadi. O‘qituvchi muammoli savollar qo‘yib, o‘quvchilarning muhokamada faol ishtirok etishini ta’minlaydi. O‘quvchining muammoni yechish jarayonida qatnashish imkoniga qarab, muammoli o‘qitishni turli darajada tashkil etishi mumkin.

Birinchi bosqich. O‘qituvchi muammoni to‘liq yoritadi va uning yechimini topib beradi; qarshi savollar yordamida o‘quvchini fikrlashga majbur etadi.

Ikkinchi bosqich. O‘qituvchi muammoni qo‘yib, uning mazmunini ifodalaydi. Keyin o‘quvchini muammo yechimini mustaqil izlashga yo‘naltiradi.

Uchinchi bosqich. O‘qituvchi muammoni bayon etmaydi, balki muammoli vaziyat yaratadi, – o‘quvchilar mustaqil fikrlab, muammoli vaziyatdan chiqish yo‘lini topadilar.

To’rtinchi bosqich. Bunda o‘qituvchi izlanish sohasini belgilaydi, xolos, muammoga “yaqinlashib boradi”, lekin uning mazmuni va yechimini ko‘rsatmaydi. O‘quvchini mustaqil faoliyatiga yo‘naltiradi.

Muammoni hal etish jarayonida o‘quvchi ma’lumotlarni qayta ishlabgina qolmaydi, balki ularni o‘zlashtiradi va o‘zi uchun yangi bilimlarni kashf etadi. Muammoli o‘qitishning asosiy mohiyati va afzalligi shundaki, o‘qituvchi ta’lim usullari (muammoli savollar qo‘yish, gipotezalarni ilgari surish va ularni tasdiqlash yoki rad etish, o‘quvchiga “yordam so‘rab” murojaat etish va boshqalar) orqali ularni ijodiy fikrlashga va munozaraga chorlaydi.

Muammoli o‘qitish o‘quvchining nafaqat auditoriya- sinfdagi, balki sinf- auditoriyadan tashqaridagi mustaqil ishini faollashtiradi. U quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

- muammoli vaziyatni keltirib chiqarish;
- vaziyatni kuzatish va tavsiflash;
- vaziyatni tahlil qilish uchun ma’lumotlar to‘plash, muammoni yechish usullarini aniqlash va uni amalda qo‘llash;
- mavjud bo‘lgan ma’lumotlar asosida muammo yechimini topish;
- muammo yechimini tavsiflash va unga har tomonlama baho berish.

Bu bosqichlar ketma-ketligini sxematik tarzda tasvirlash ham mumkin.

Muammoli vaziyat yaratish va uning yechimini topishda quyidagi usullardan foydalaniladi:

Mavzuni muammoli bayon etish. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi muammoli vaziyatni yaratib, uning oxirgi yechimini topib beradi.

Namunaviy muammoli vaziyat yechimini mustaqil topish. Bunda yuqorida ta’kidlagan shart-sharoit saqlanib qolinadi, ammo o‘qituvchi o‘quvchidan avval berilgan muammoli vaziyat yechimiga qarab, namunaviy muammoli vaziyat yechimini topishni talab etadi. Bunday mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarga muammoli vaziyatlarni yechishning maqbul usullari o‘rgatiladi.

Ko‘p variantli muammoni taklif etish va uni yechishda yetishmayotgan bilimlarni aniqlab, muammo yechimini izlash va topish. Bunday o‘quvchi mustaqil faoliyatga yo‘naltiriladi. Ular olgan bilimlarni umumlashtirib, o‘z tajribasidan foydalangan holda muammoning o‘ziga xos yechimini topish yo‘llarini izlaydi.

Kombinatsiyalashgan muammoli o‘qitish – muammoli natijaga imkon beradigan bir nechta kichik muammolarga bo‘lish. Bunda savol-javob orqali muammoning maqbul yechimi topiladi.

Kombinatsiyalashgan muammoli mashg‘ulotda o‘quv materiali o‘qituvchi bilan hamkorlikda o‘rganiladi. Ma’ruza muammoli bayon etiladi. Keyingi muammolarni yechishda o‘quvchi mustaqil faoliyat ko‘rsatadi.

Tadqiqot xarakteridagi muammoli o‘qitish. Bunda ta’lim berish ixtisoslikka yo‘naltirilib, o‘quvchiga ishlab chiqarish muammolarini o‘z ichiga olgan vazifalar tartib bilan beriladi. O‘quvchilar esa muammoni o‘rganib, maxsus fanlardan egallagan bilimlari va kasbiy-ijodiy mahoratiga tayangan holda muammo yechimini mustaqil topishadi.

Muammoli darslarni keyingi yillarda yangi nom bilan (“Tafakkur bo‘roni” B.R.Qodirov), (“Miyaga hujum”, “Fikrlar to‘qnashuvi”, “Fikrlar jangi” V.M.Karimova, F.A.Akramova), (“Aqliy hujum” J.G.Yuldoshev) nomlash rasm bo‘ldi.

Muammoli ta’limdan dars jarayonida foydalanish bo‘yicha professor O. Mavlonov shunday yozadi: “Suhbat qiziqarli bo‘lishi bilan birga mavzuni yaxshi o‘zlashtirishga imkon berishi, savollarning muammoli qo‘yilishi katta ahamiyatga ega. Masalan, qushlarning tashqi tuzilishini o‘rganishda suhbatni «Qushlar tashqi qaysi xususiyatlari ularning havoda uchishga moslashganligini ko‘rsatadi?» mazmunidagi savol bilan boshlash mumkin. Bunday savol o‘quvchining fikrlashini faollashtirib, uning diqqatini dars materialiga qaratadi. O‘quvchilar qushlar gavdasining pat bilan qoplanganligi, qanoti, dumi, tishi o‘rniga muguz tumshug‘i bo‘lishini yaxshi bilishadi. Lekin qushlarning parvoz qilishi patlarining tuzilishi, ular gavdasining shakli va yengil bo‘lishi bilan bog‘liqligini bilmasliklari mumkin. O‘qituvchi bilan o‘quvchilar o‘rtasidagi muloqotni quyidagicha taxmin qilish mumkin:

O‘qituvchi: — Qushlar tashqi tuzilishining qaysi belgilari ularning uchishga moslashganligini ko‘rsatadi?

O‘quvchilar: — Qanotlari va patining bo‘lishi.

O‘qituvchi: — Agar shunday bo‘lsa, nima sababdar tuyaqush ucholmaydi? |

O‘quvchilar: — Tuyaqush juda yirik bo‘ladi, shuning uchun qanotlari uni ko‘tara olmaydi, tuyaqushning qanoti kalta bo‘lganidan, uni havoda ko‘tarib tura olmaydi.

Shundan so‘ng o‘qituvchi tuyaqushning pati uchadigan qushlarga nisbatan boshqacharoq tuzilganligini, qushlar gavdasining shaklini, boshining tuzilishini, tishlari bo‘lmasligini, pat qoplami va suyaklarining yengil bo‘lishi, muskullarining kuchli rivojlanganligi uchishga moslashish bilan bog‘liqligini tushuntirib beradi.” An’anaviy o‘qitishda o‘quvchilar o‘qituvchi tomonidan berilgan tayyor bilimlarni o‘zlashtirar edilar. Muammoli o‘qitish jarayonida esa ular amaliy faoliyat orqali ijodiy fikrlashga o‘rgatiladi. Muammoli o‘qitishda o‘quvchi nafaqat topshiriqlarni mustaqil bajarish mahoratini egallaydi, balki yangi fikr va g‘oyalarni ilgari suradi, ishlab chiqarishda qo‘llanilayotgan texnologik jarayonlarni ijodiy o‘rganadi. Shuni alohida ta’kidlash joizki, o‘quvchining mustaqil ishi – muammoli vaziyat yechimini topish o‘qitish usullariga ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. 2020-yil 23-sentabr.

2.Ishmuhamedov R.J, Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari o‘qituvchilari, tarbiyachilari, guruh rahbarlari uchun amaliy tavsiyalar).– T.: Iste’dod, 2010.-140 b.

3. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari.-T.:Nizomiy nomidagi TDPU, 2004, 2008 (qayta nashr). - 44 b.

4. O.Mavlonov va boshqalar. “Zoologiya darslari”. Umumta’lim maktablari biologiya o‘qituvchilari uchun o‘quv- metodik qo’llanma, Toshkent, “Tafakkur” 2012 yil, 30-bet

TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVChILARINING KASBIY KOMPETENTLIGI

Negmatov Olim Omilxanovich

Annotatsiya: Tasviyriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish va takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar hamda faoliyat turlari ko‘rib chiqilgan.

Аннотация: Рекомендации и мероприятия по развитию и повышению профессиональной компетентности учителей изобразительного искусства.

Annotation: Recommendations and activities to develop and improve the professional competence of teachers of fine arts.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan ta’lim sohasidagi yangiliklar natijasida jamiyatda o‘ziga xos ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy rivojlanish yo‘lini tanlash, shungdek Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsad va vazifalari asosida jaxon ta’lim standartlariga muvofiq keluvchi uzluksiz ta’lim tizimini shakillantirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratildi.

Zamonaviy rassom-pedagogning kasbiy kompetentligi ularning ta’lim muassasalarida olib borayotgan faoliyatining barcha shakllarida namoyon bo‘ladi. O‘qituvchining kasbiy mahoratini kasbiy kompetentlikning yuqori darajasi sifatidagi konsepsiya, avvalo shaxsning ichki resruslari majmui sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, faoliyatda eng samarali harakatlarni namoyish etish qobiliyatini hamda taklif etilayotgan shartlar, faoliyat natijalarini taxmin qilish va ular uchun mas’ulyatni belgilaydi.

Amaliy san’at tasviriy san’atning ajralmas bir bo‘lagi bo‘lgani uchun, umuman olganda pedagogik shart-sharoitlar, metodik ta’minot va tasviriy, amaliy san’at o‘qituvchilari kasbiy kompetensiyasiga qo‘yilgan talablar bir-biriga yaqin. Tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyasi modelini loyihalashda amaliy san’atni o‘rgatishning e’tiborga molik bir qator xususiyatlari alohida o‘rin egallaydi.

Badiiy-pedagogik soha mutaxasisining kasbiy tayyorlash modelini loyihalash ta’lim jarayonida oliy ta’lim muassasi bitiruvchilari uchun talablar majmuini amalga oshirishga yordam beradi. Shuni ta’kidlash joizki, DTS va malaka talablar kompetensiyalar ro‘yxati ta’lim natijalariga qo‘yilgan talablarni belgilab beradi. Bu talablar talabalarda shakillantiriladigan kompetensiyalar ustuvorlik kasb etadi. Shuning uchun bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligi modeli kompetentlilikka asoslanadi. Ushbu modelning o‘ziga xos xususiyatlari shundan iboratki, u talabaga moslashtirilganligi, shaxsga va kasbiy faoliyatga yo‘naltirilganligi hamda fanga ixtisoslashtirilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Bitiruvchilar kasbiy kompetentligiga qo‘yiladigan talablar davlat hujjatlari shaklida tuzilgan hamda “O‘zstandart” agentligining qarori, Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining buyruqlari bilan tasdiqlangan. Biroq, ushbu hujjatlarda kasbiy tayyorlov fanlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar mavjud emas, shuning uchun amaliy san’atning o‘ziga xos sohalarida shakillantiriladigan kompetensiyalar zaruriy talablar to‘plamini shakillantirish lozim.

Tasviriy san’atini o‘rgatish jarayonida o‘qituvchining asosiy faoliyat turlari:

- tasviriy san’atni o‘rgatish jarayonida badiiy-ijodiy ta’lim-tarbiya muhitini yaratishda o‘qituvchining kasbiy faoliyati;

- tasviriy san’at va hunarmandchilik turlarini o‘rganish orqali o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etish faoliyati;

- tasviriy san’at va hunarmandchilik ustaxonalarini tashkil etish faoliyati;

- tasviriy san’at va hunarmandchilikning an’anaviy va innovatsion turlaridan o‘z-o‘zini tarbiyalash, takomillashtirish, rivojlantirish bo‘yicha faoliyati;

- tasviriy san’at va hunarmandchilikni targ‘ibot-tashviqot qilishda madaniy va ma’rifiy faoliyat.

Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va takomillashtirishda quydagi tavsiyalarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

- Oliy ta’lim muassasalarining DTS, malaka talablari, namunaviy o‘quv rejalari va dasturlarida ta’lim oluvchilarga tasviriy san’atini o‘rgatishning turli usullari, o‘qitishning samarali yo‘llarini rivojlantirish to‘g‘risida ma’lumot berish;

- Tasviriy san’atdan dars beradigan professor o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida malaka oshirishlarini tashkil etish;

- Respublikada tashkil etilgan tasviriy va amaliy san’at hamda badiiy hunarmandchilik bo‘yicha turli tanlovlarning yuqori saviyada o‘tkazilishini va ularda talabalarning faol ishtirokini ta’minlash lozim.

Oliy ta’lim muassalarida milliy qadryatlarimiz talabalarning faoliyatini to‘g‘ri tashkil etishda, oiladagi ijodiy muhit, yoshlarni ota-bobolarimizdan meros bo‘lib qolgan o‘zbek xalq tasviriy san’atining xaqiqiy davomchilari qilib tarbiyalashda, hayotga to‘g‘ri yo‘nalishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, kasbiy kompetentlikni shakillantirish yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarda o‘z saloxiyatini ro‘yyobga chiqarish, moddiy-ma’naviy madaniyatning yuksak badiiy namunalarini yaratish, atrof-muhit obektlarini badiy loyihalash uchun an’anaviy va zamonaviy vositalar, metod va texnologiyalarni o‘zlashtirishga qodir bo‘lgan raqobatbardosh, talab darajasidagi mutaxasislarni tayyorlash imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. “Ўзстандарт” агентлигининг 2014 йил 18 сентиябрдаги 4574-сон қарори, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2015 йил 21 августдаги 303-сонли, 2017 йил 24 августдаги 603-сонли бўйруқлари.
2. Гулямов К.М. Амалий безак санъатини ўргатиш жараёнида талабаларнинг касбий компетенцияларини шакиллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари // KASB-HUNAR TA’LIMI Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma’rifiy jurnal. –T.: -№3, 2019. –Б. 66-70
3. Гулямов К.М. Компетенциявий ёндашув асосида бўлажак амалий санъат ўқитувчиларини касбий фаолиятга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш.[монография] –T.: “TO’YTEPA PRINT” 2020–Б. 106-113

SIFATLI TA`LIM TIZIMINI BARPO ETISHDA CHET EL TAJRIBASI(FINLANDIYA, SINGAPUR MISOLIDA)

Xayritdinov Otabek

IGFO‘M(Tarix) yo‘nalish magistri Chirchiq davlat pedagogika universiteti

otabekxayriddinov99@gmail.com

Ilmiy rahbar-t.f.f.d. (Phd) O.Normatov

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada dunyo mamlakatlarida ta`lim sohasiga berilayotgan e`tibor, hamda ularning dunyoga mashhur sifatli ta`lim tizimini bunyod etishda aynan qaysi jihatlarga e`tibor qaratganliklari haqida so`z yuritiladi. Shuningdek Finlandiya va Singapur misolida pedagog kadrlar maqomini oshirish va uning ta`lim sifatiga qanday ekanligi ham ko`rsatib o`tilgan.

**Kalit so`zlar:** ta`lim sifati, jahon tajribasi, o`qituvchi maqomi, Finlandiya, Singapur

Bugungi kunda ko`plab mamlakatlarda o'qituvchilarning ta`lim berish samaradorligi tez sur'atlar oshirish ta'lim siyosatida kun tartibida birinchi o'ringa ko'tarilmoqda, chunki ko'plab davlatlar buyuk kelajak albatta o`z fuqarolariga berilgan sifatli bilim ekanligiga ishonch hosil qilishdi. Yurtimizda ham sifatli ta`lim tizimini qurish uchun xorijiy mamlakatlarda qo`lim kelgan tizimlarni kengroq o`rganishimiz va yurtimizda joriy qilishimiz zarur. Birinchidanushbu

o`rganishlar ta`limda nimlarga e`tabor qaratishimiz kelrakligi haqidagi nuqtai nazarni kengaytiradi. Ikkinchidan, ko`proq mamlakatlar ta`lim tizimini ko`rib chiqish, ularni taqqoslash asosiy g`oyalarini o`rganish va mentalitemizga moslashtirish yurtimizda ham sifatli ta`lim tizimini bunyod etishimizdagi asosiy poydevor bo`ladi.

Sifatli ta`lim haqida gap ketganda, ko`pchilik pedagoglar tomonidan Finlandiya tajribasi keng muhokama qilinadi. Finlyandiyaning adolatli yuqori sifatli ta'lim tizimi barcha o'qituvchilar kamida 2 yillik magistr darajasiga ega bo'lgan, kuchli fanlarni va pedagogik tayyorgarlikni o'z ichiga olgan va tadqiqot va amaliyotni birlashtiradigan murakkab o'qituvchilik kasbini yaratishga tayanadi. O'qituvchilik tibbiyotdan keyin eng ko'p talab qilinadigan kasbga aylandi va ko'plab o'qituvchilar doktorlik dissertatsiyasini davom ettirib, keyin o'qituvchilik faoliyatini davom ettirmoqdalar. Bir avlod ichida Finlyandiya nisbatan past ma’lumotli davlatdan hozirgi savodxonlik darajasi 96%, oliy ta’lim va kollejga borish ko‘rsatkichlari hamda PISA baholashlarida barcha sohalarda eng yuqori ballga ega bo‘lgan 21-asrning qudratli davlatiga sakrab o`tdi. O‘qituvchilarni yuksak hurmat va qo‘llab-quvvatlashlari bejiz emas. Xuddi shunday, Singapur 1965 yilda mustaqillikka erishgandan so'ng ta'lim tizimining ulkan o'sishi davridagi asosiy maqsad bo'lgan oddiy o'qituvchilar olishdan sifatli o'qituvchilar bilan ta'minlashga o'tdi. 1997 yilda “Tafakkur maktablarini o‘rganuvchi millat” islohoti o‘qituvchilarning rolini aniq belgilab berdi. Bosh vazir Gok e'lon qilganidek: “Har bir maktab namunali o'quv tashkiloti bo'lishi kerak. O'qituvchilar va direktorlar doimiy ravishda yangi g'oyalar va amaliyotlarni izlaydilar va doimiy ravishda o'z bilimlarini yangilaydilar. O‘qituvchilik kasbining o‘zi ham kelajakning bilimga asoslangan kasb kabi doimiy ravishda o‘rganishni talab qiladigan kasb bo‘ladi”. Bu islohot o‘qituvchilarni ishga qabul qilish, tayyorlash, maosh to‘lash, ularning maqomi va malakasini oshirishdagi ishlarni kuchaytirdi. Finlyandiyada bo'lgani kabi, o'qituvchilarni tayyorlashga qabul qilish standartlari qat'iy bo'lib, ular kuchli akademik qobiliyat va o'qitishga ishtiyoqni o'z ichiga oladi. Shuningdek, Finlyandiyada bo'lgani kabi, nomzodlarning tayyorgarligi - asosan magistratura darajasida amalga oshiriladi. Ishga qabul qilinganlar magistratura bosqichida o'qishni boshlaganlarida ishga olinadi va keyinchalik ham ish bilan ta'minlanishi kafolatlanadi.

Singapur uzoq muddat uchun mo`ljallangan turli xil rahbarlik lavozimlarini ta'minlash uchun yuqori martabagacha bo lgan zinapoya yaratdi. Ushbu zinapoyasi o'qituvchilarni tayyorlash va ishga qabul qilish jarayonlarida nazariya va amaliyotni bog'lashning butun jarayonini mustahkamlaydi. Kanadadagi provinsiya hukumatlari bu dunyo yetakchilariga qaraganda bir oz saxiy bo‘lmasa ham, o‘qituvchilarni o‘qish davomida (yana, odatda, magistratura darajasida) moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi va ularga yaxshi kompensatsiya to‘laydi. Vaqti-vaqti bilan bahs-munozaralarga qaramay, o'qituvchilar odatda magistratura darajasida yaxshi tayyorgarlik ko'rishgan va ular butun martaba davomida o'rganish uchun ko'p imkoniyatlarga ega.

Finlyandiya ham, Singapur ham bir necha o'n yillar oldin o'zlarining milliy ta'lim islohotlarining bir qismi sifatida o'qitish kontekstini professional jihatdan qo'llab-quvvatlovchi kontekstga aylantirdilar. 1965-yilda mustaqillikka erishganidan beri Singapur mavjud bo'lmagan tizimni qurishga majbur bo'ldi. Bunda Bosh vazirlar va boshqa yetakchi amaldorlar nutqlar, ommaviy marosimlar, ommaviy axborot vositalari yoramida o'qituvchilarning ishi va yutuqlariniyoritub borishadi va milliy tanlovlar va stipendiya dasturlari, an’ana va marosimlar, jumladan, o‘qituvchilarga investitsiya qilish va ulardan foydalanish orqali o‘qituvchilarning milliy farovonlikdagi ahamiyatini tez-tez ta’kidlab keladilar. Ushbu rag'batlantirishlar butun kasbiy rivojlanish davomida ish haqi, o'qitish va kasbiy ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun saxovatli resurslarni taqsimlashdan iborat. Finlar, shuningdek, 1970-yillarda maktablarni professionallashtirish va resurslarni tenglashtirish bo'yicha katta o'zgarishlarni amalga oshirdilar va bir xil turdagi yordam ko'rsatishni davom ettirdilar va o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qilgan harakatlari orqali o'zlarining hurmatini ham oshirib bordilar.

Finlyandiya, Kanada, Avstraliya va Singapurdagi o‘qituvchilarni rivojlantirish tizimlari bir-biridan sezilarli darajada farq qilsada, ularning umumiy tomoni shundaki, ular aynan o‘qituvchi va yetakchilarni rivojlantirishdag g`oyalari, qarashlari bir xildir. Finlyandiya va Singapurning hattoki olis va kichik mamlakatlarida ham bu tizimlar milliy darajada ishlaydi. Har holda, ushbu tizimlar

har bir maktabni samarali o'qituvchilar bilan to'ldirishni ta'minlashning umumiy maqsadini qo'llab-quvvatlash uchun iqtidorli shaxslarni yollash, rivojlantirish va saqlab qolish bilan bog'liq ko'p, izchil va bir-birini to'ldiruvchi komponentlarni o'z ichiga oladi. Misol uchun, kasbiy rivojlanish va ushbu tizimni saqlab qolishga bir vaqtda e'tibor bermasdan, ishga qabul qilishga juda katta e'tibor berish o'qituvchilik kasbining uzluksiz buzilishiga olib kelishi mumkin. Finlyandiya 1979 yildan beri o'qituvchilarni dastlabki tayyorlashga jadal sarmoya kiritishga harakat qilmoqda. Kuchli dastlabki tayyorgarlikni to'ldirish uchun Finlyandiya keyinchalik o'qituvchilarga katta yordam beradi. Birinchi navbatda o`qituvchialrga o'quv dasturlari va baholashlarni ishlab chiqishda boshqalar bilan hamkorlik qilish uchun vaqt - va katta avtonomiya berilanini ta`kidlash joiz.
O'qitish standartlari kasb-hunarni rivojlantirish strategiyasi sifatida

Finlyandiyada pedagogik tayyorgarlik to'liq hukumat tomonidan moliyalashtiriladi va nomzodlar o'qish paytida yashash uchun stipendiya yoki maosh oladi. Barcha nomzodlar bir yuqori sifatli tayyorgarligini olishadi. Finlar yoshlari orasida o‘qituvchilik eng ko‘p orzu qilingan kasb bo‘lib, o‘qituvchilar malakasini oshirish uchun 4 da’vogardan atigi 1 nafari, shu jumladan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash uchun 10 nafardan 1 nafari qabul qilinadi. Shunga o'xshab, Singapurda o'qitishga nomzodlarga (yiliga 30 000-50 000 AQSh dollari ekvivalentidagi ish haqi, qo'shimcha ravishda o'qish, kitoblar va noutbuklar) 3-5 yil davomida hukumat tomonidan yordam ko`rsatiladi. Agar o`qish tugagandan so`ng ushbu kadrga qo`yiladigan talablar bajarilmasa ushbu pedagogni tayyorlash uchun sarflangan mablag`lar davlatga qaytariladi.. Maoshlar muhandislik, huquq va biznes kabi boshqa sohalarga mos keladi. Bu esa ushbu mamlakatlarda o`qituvchilik kasbi maqomini boshqa kasblar bilan tenglashtiradi, hattoki ulardanda yuqori obro` beradigan kasbga aylantiradi. Moliyaviy jihatdan kamchiligi bo`lmagan har qaysi o`qituvchi butun fikrini bemalol sifatli ta`limga qarata oladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan shuni xulosa qilib aytamizki, jahon mamlakatlari sifatli ta`limni o`qituvchi maqomini ko`tarish orqali tez sur`atlarda oshirib borayapti. O`zbekiston Respublikasida ham jahon standartlariga keladigan sifatli ta`limni tez fursatlarda qurish uchun chet tajribasini kengroq o`rganish va uni amalga joriy qilish lozim bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. EuropEan Journal of TEachEr EducaTion, 2017 Vol. 40, no. 3, 291–309
2. https://doi.org/10.1080/02619768.2017.1315399

O`SMIRLIK DAVRIDA XULQI OG`ISHLIK SABABLARI VA XUSUSIYATLARI

Muallif: Qalandarova Bonu Shermamat qizi.
UrDU Pedagogika fakulteti “Pedagogika va psixologiya “ kafedrasi o`qituvchisi.
Tel: +998942346501.
Muallif: Qurbanova Muxlisa Bahrom qizi.
UrDU Pedagogika fakulteti “Pedagogika va psixologiya” ta’lim yo`nalishi 2-kurs talabasi.
Tel:+998997065141.

ANNATATSIYA: Ushbu maqolada o`smirlarda xulqi og`ishlik sabablari uning psixologik ko`rinishlari, shakllanishi ushbu xulqqa moyil o`smirlar haqida so`z yuritiladi. Iqtisodiy tengsizlik, ommaviy glaballashuv, axborotdan keskin foydalanish, demokratiyaning rivojlanishi, shuningdek, ijtimoiy hodisalar ko`pincha o`smirlar muhitida salbiy reaksiyarni keltirib chiqaradi. Maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalaniladi.

**KALIT SO`ZLAR:** Deviant, xulq, o`zgaruvchanlik, irsiyat, aktsetkatsiya, ta’lim-tarbiya, rivojlanish, motiv, xotira.

АННАТАЦИЯ: В данной статье рассматриваются причины девиантного поведения у подростков, его психологические проявления, а также формирование подростков, склонных к такому поведению. Экономическое неравенство, массовая глобализация, интенсивное

использование информации, развитие демократии, а также социальные события часто вызывают негативную реакцию в среде подростков. В процессе анализа статьи широко используются методы логичности, историчности, непротиворечивости и объективности научного познания.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Девиантность, поведение, изменчивость наследственность, принятие, воспитание, развитие, мотив, память.

ABSTRACT: This article discusses the causes of deviant behavior in adolescents, its psychological manifestations, and the formation of adolescents prone to this behavior. Economic inequality, mass globalization, intensive use of information, the development of democracy, as well as social events often cause negative reactions in the environment of teenagers. In the process of analyzing the article, the methods of logicality, historicity, consistency and objectivity of scientific knowledge are widely used.

KEY WORDS: Deviant, behavior, variability, heredity, acceptance, education, development, motive, memory.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambeliyasining 72-sessiyasida so`zlagan nutqidan: “Har qanday davlatning tarixiy taraqqiyot yo`lidan ma’lumki, yurtning jadal rivojlanishi, muayyan yutuqlarga erishishi, xalqning farovon bo`lishi, o`sha davlatda yoshlar ta’lim-tarbiyasi va kelajagiga beriladigan e’tibor darajasiga bog’liq. Shu ma’noda, O`zbekistonda yoshlar masalasi davlat siyosatining eng ustuvor yo`nalishlaridan biri hisoblanadi”,- degan so`zlari yoshlarning har tamonlama yetuk bo`lishini ifodalaydi.

Sotsiologik, psixologik va pedagogik adabiyotlarda deviant xulq-atvorga ega bolalar muammolari ustida yetarlicha ish olib borilgan. Hozirgi vaqtda deviant xulq-atvorning sababi shundaki, o`smirlar ijtimoiy tabaqalanishni boshdan kechirmoqdalar, mo`l-ko`llikda yashay olmaydilar va yaxshi ta’lim oladilar. Ijtimoiy pedagogning og`ish xulq-atvorli bolalar bilan ish yuritishi og`ishlar profilaktikasi, muayyan norma va qoidalarni buzushing oldini olish shuningdek, xulq-atvorida u yoki bu og`ish aniqlangan bolalarning reabilitatsiyasiga qaratilishi lozim. Deviant xatti-harakatlar odatda ma’lum bir jamiyatda o`rnatilgan me’yorlarga mos kelmaydigan ijtimoiy xatti-harakatlar deb ataladi. O`smirlarning xatti-harakatidagi og`ishlar nafaqat e’tiborni jalb qiladigan, balki ota-onalar va o`quvchilarni ham ogohlantiruvchi xususiyatlar va ularning namoyon bo`lishi sifatida tushuniladi. Xulq-atvorning bu xususiyatlari nafaqat umume’tirof etilgan me’yorlar va talablardan chetga chiqishni ko`rsatibgina qolmay, balki kelajakdagi huquqbuzarliklarning boshlanishi, kelib chiqishi, axloqiy-ijtimoiy, huquqiy normalar, huquqiy talablarning buzulishini ham o`z ichiga oladi. [2]

O`smirlik davrida xulq-atvor normalaridan chetga chiqqan o`smirlarni qiyin o`smir yoki qiyin tarbiyalangan o`smir deyishadi. Qiyin tarbiyalanish deganda pedagogik ta’sirga qarshilik ko`rsatish tushuniladi. O`smirning qiyi tarbiyalanishi, u tomonidan qabul qilingan norma va qoidalarga amal qilinmasligini fanda deviatsiya hodisasi orqali o`rganiladi. Deviatsiya (og`ish) ham insonga, ham uni o`rab turgan olamga xos bo`lgan o`zgaruvchanlik hodisasining jihatlaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy sohada o`zgaruvchanlik faoliyatga bog`liq va insonning atrofdagilar bilan o`zaro munosabatini aks ettiradigan xulq-atvorida o`z ifodasini topadi.

O`smirlarning deviant xulq-atvori sabablari. Me’yordan chetga chiquvchi xulq-atvor murakkab tabiatga ega bo`lib, turli xil omillar bilan izohlanadi. Voyaga yetmaganlarning deviant xulq-atvorini keltirib chiqaruvchi omillar quyidagilar:

1.Biologik omillar. Bola organizmida uning ijtimoiy adaptatsiyasini qiyinlashtiruvchi fiziologik yoki anatomik xususiyatlarning borligida o`z ifodasini topadi. Ularga quyidagilar kiradi:

- irsiy hususiyatlar;
- aqliy rivojlanishning buzulishi, eshitish va ko`rishning susayishi, asab tizimining zararlanishi va boshqalar;
- organizmga psixofiziologik zo`r berish, nizoli holatlar, atrof-muhiting kimyoviy tarkibi, turli somatik, allergik, toksik kasallanishlarga olib keluvchi, ya’ni quvvat manbalari bilan bog`liq bo`lgan psixofiziologik xususiyatlar.

2.Psixologik omillar. Bularga bolada psixopotologiya yoki xarakterning aktsetkatsiyasining borligi kiradi. Bu me’yordan chetga chiqishlar asab kasalliklari, psixopatiya, nevrosteniya va bolada g`ayriadekvat reaksiyalarni paydo qiluvchi boshqa omillarda namoyon bo`ladi. Yorqin namoyon bo`lgan psixopatiyaga (tentaklik) ega bolalar psixiatrlar yordamiga muhtojlar. Ruhiy me’yorning eng keskin variant hisoblanmish aktsentuatsiyasiga ega bolalar psixologik ta’sirlar uchun nihoyatda qaltis hisoblanadilar va ijtimoiy-tibbiy rebilitatsiyaga ehtiyoj sezadilar. Bola rivojlanishining har bir davrida shaxsiyat va xarakterning ba’zi ruhiy xislatlari shakllanadi. O`smirda ruhiyat rivojlanishining ikki bosqichi kuzatiladi yoki u yashaydigan ijtimoiy muhitdan bezib qoladi, yoki ko`nikib ketadi. Agar oilada bola ota-onasi tomonidan yetarli mehr his qilmasa unda bu holatda uning himoya vositasi vazifasini begonalashuv bajaradi. Bu begonalashuv asabiy reaksiyalar, atrofdagilar bilan munosabatlarning buzulishi, emotsional sovuqlik, psixik rivojlanishning to`xtab qolishi, turli ruxiy potologilarda namoyon bo’ladi. O`smirlarga xos bo`lgan rad etish, qarshi chiqish kabi hislatlar odatda bir-biriga emotsional bog`liq bo`lgan oilaviy munosabatlarning oqibati hisoblanadi. O`smir axloqiy qadriyatlari tizminig shakllanmaganligi holatida uning qiziqishlari g`arazli xarakter kasb eta boshlaydi. Bunaqa o`smirlarga infantilism, ko`ngilochar hikoyalar xosdir.

3. Ijtimoiy-pedagogik omillar. Maktab, oila va ijtimoiy tarbiya nuqsonlarida namoyon bo`lib, uning asosida yoshlik chog`ida salbiy tajriba to`planishligi bilan bolaning erta ijtimoiylashuvidagi og`ishlarga olib keluvchi yosh, jinsiy va individual xususiyatlar yotadi. Bunaqa bolalar avvalambor maktabda yomon tayyorlanishgan bo`lishadi, uy vazifalariga mas’uliyatsizlik bilan qarashadi, maktab baholariga befarqliklarini bildirishadi. Bu esa ularning o`quv dezadaptatsiyasidan dalolat beradi. Bolaning psixoijtimoiy rivojidagi me’yoridan chiqishning yana bir muhim omili noxush oila hisoblanadi. Voyaga yetmagan bolalarda asotsional xulq-atvorni shakllantirishga olib keladigan oilaviy munosabatlar turlarini ajratib ko`rsatish ham muhim ahamiyatga ega. Ular:

- o`zida bir tomondan bola xohishlariga erk berish, boshqa tomondan esa bolani nizoli vaziyatlarga undashni yoki oilada ikki axloq-oila uchun yurish-turish qoidalari, jamiyat uchun umuman boshqa qoidalarni mujassam etgan tarbiyaviy munosabatlar turi;
- to`liqsiz oilada bolalar va ota-onalarning uzoq muddat ayri yashashlari sharoitida tarbiyaviy ta’sirlarning beqaror turi;
- spirtli ichimliklar, giyohvand moddalar iste’moli, g`ayriaxloqiy hayot tarsi, ota-onalarning jinoiy xulq-atvori bilan bog`liq ijtimoiy munosabatlar turi.

Shafqatsiz muomala (haqorat) deb bolaga g`amxo`rlik qiluvchi yoki unga vasiylik qiluvchilar tomonidan unga zarar keltiruvchi harakatlarga aytiladi. Bolaning ruhiy-ijtimoiy rivojlanishiga oila va uning ta’sirini tahlil qilish shuni ko`rsatadiki, aksariyat bolalarda ijtimoiylashuv shartlari buzuladi ularning bir qismi deviatsiya holatiga olib boruvchi turli jismoniy va ruhiy xavflar ostida yashashadi, boshqalari esa jinoiy faoliyatlariga aralashib qolishgan.

4. Ijtimoiy-iqtisodiy omillar. Ijtimoiy tengsizlik jamiyatning boylar va kambag`allarga sinflashishi, aholi ko`p qismining kambag`allashib ketishi, ishsizlik, inflyatsiya, daromad olish usullarining cheklab qo`yilishidan iborat.

5. Axloqiy omillar. Bir tomondan zamonaviy jamiyatning past axloqiy darajasida, qadriyatlarning yo`qolib ketishida namoyon bo`lsa, boshqa tomondan esa jamiyatning deviant xulq-atvorining namoyon bo`lishiga befarq qarashida o`z aksini topadi. [2]

O`smirlik yoshining o`ziga xos xususiyatlari kattalar ularga nisbatan jiddiy munosabatda bo`lish lozimligini taqazo qiladi. Kattalar ular faoliyatini nazorat qilishlari, faoliyat motivlarini doimo e’tibordan chiqarib qo`ymasliklari lozim, aks holda o`smir hayotida noxush xususiyatlarning paydo bo`lishi ham mumkin. Shuning uchun o`smirlik yoshi bola taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega. [1]

Xotira va fikrlash o`rtasidagi munosabatlar ham yoshga qarab o`zgaradi. Erta bolalik davrida xotira asosiy aqliy funksiyalardan biri bo`lib, unga bog`liq boshqa barcha aqliy jarayonlar quriladi. Bu yoshdagi bolaning fikrlashi ko`p jihatdan uning xotirasi bilan belgilanadi: o`ylash va eslash. Boshlang`ich maktab yoshida fikrlash xotira bilan yuqori darajada bo`lib unga bevosita bog`liq holda rivojlanadi. Xotira va boshqalar o`rtasidagi munosabatlarning hal qiluvchi o`zgarishi aqliy funksional o`smirlik davrida yuzaga keladi.[3]

XULOSA: Buyuk davlatni qurish uchun barkamol inson tarbiyalanmog`i zarur. Shu sababli yoshlarni huquqiy davlat tizimi va mohiyatini chuqurroq anglashi qonun asoslarni bilishi, qonunni hurmat qilishi, ularga so`ssiz bo`ysunishi madaniyatga ega bo`lishi ruhida tarbiyalash bugungi kunning asosiy vazifasidir. Deviant xulq-atvorning yorqin namoyon bo`lishiga namoyish, agressiya, chaqiruv, o`qishdan qochish va daydilik, bolalar va o`smirlarning aroqxo`rlik, giyohvandlik va u bilan bog`liq asotsial harakatlar, jinsiy xarakterdagi asotsial xatti-harakatlar, o`ziga suiqasd qilishga urinishlarni misol qilib keltirsak bo`ladi.

Bundan kelib chiqadiki, me'yordan chetga chiqqan xulq-atvorni jamiyat rivoji va sivilizatsiyasini bola shaxsiyatining xususiyatlarni inobatga olmaslik oqibatida buzulishga olib keluvchi bolaning jamiyat bilan munosabati sifatida tushunsak bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya Z.T.Nishanova, N.G.Kamilova D.U.Abdullayeva, M.X.Xolnazarova. Toshkent: "O`zbekiston faylasuflari milliy jamiyati", 2018.[194-203 betlar].
2. Urganch davlat universiteti "ijtimoiy pedagogika" Urganch-2020, [41-43 betlar].
3. Umumiy psixologiya F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova "O`zbekiston Respublikasi Oliy va O`rta Maxsus Ta'lim Vazirligi" Toshkent-2009. [169-191 betlar].

TARBIYASI QIYIN O'QUVCHILARNING SHAXSINI O'RGANISH

Jabborov Maqsud Mashrabovich
Jizzax viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi katta o'qituvchisi, O'zbekiston
Телефон:+998(91) 564-20-23
e-mail: *maksudteacher@mail.ru*

Annotatsiya. *Mazkur maqola tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan ishlashda samarali natijaga erishish uchun ularning oilasi, do'stlari to'g'risida ma'lumotga ega bo'lishi haqida yozilgan.*

Аннотация*. В данной статье написано для успешной работы со школьниками с трудным воспитанием необходимо иметь информацию об их родных и близких.*

Abstract. *This article is written about In order to succeed in working with students with difficult upbringing need to have information about their family and friends.*

Kalit so'zlar: *qiziqarli ish, oilaviy sharoit, nazoratga olinish, tarbiyasi qiyin o'quvchilar.*

Ключевые слова: *интересная работа, семейные условия, контроль, трудно обучаемые учащиеся.*

Key words: *interesting work, family conditions, control, schoolchildren with difficult learning.*

KIRISH

Ma'lumki, shaxsning ishtimoiylashuvi asosan maktab yillariga to'g'ri keladi. Shuning uchun maktab oldiga qo'yilgan asosiy vazifalaridan biri bolaning kamoloti uchun barcha sharoitlarni yaratish, uning individual va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim va tarbiyaning eng maqbul shakllarini joriy etishdir. Ammo ma'lumki, hozirgi sharoitda maktab oldida ko'plab muammolar, hal qilinmagan masalalar mavjudki, ular barchasi maktabga har taraflama yordamni taqozo etmoqda.

Bolaning maktab vaqtida shakllanishida o'qituvchi, mutaxassis pedagog xodimlar, ya'ni sinf rahbarlari va boshlang'ich sinf o'qituvchilarining roli kattadir.

Ta'lim muassasasida tarbiyasi qiyin o'quvchilar bilan amalga oshiriladigan ishlar tartibi:

Tarbiyasi qiyin bolalar va noqobil oila farzandlari uchun alohida kuzatuv ishlarini olib borish;

-Tarbiyasi qiyin bolaning yashash joyida ham nazoratga olinishini ta'minlash;

-Voyaga yetmagan oquvchilarning ijobiy yoki salbiy tomonga o’zgarishini doimiy nazorat qilib borish;

-Mahallada hamda maktabda tarbiyasi qiyin bolaning qiziqarli ish bilan shug’ullanishini ta’minlash.

-Mahallada tarbiyaning ta’sirini oshirish;

-Darslarga sababsiz kelmay qolgan o’quvchilar haqida aniq ma’lumotlarga ega bo’lish, ular bilan darhol profilaktik ishlarni amalga oshirish;

-Har bir o’quvchining oilaviy sharoiti bilan birga psixik, fizik rivojlanishini kuzatibborish;

-O’quvchilarning oilaviy sharoitini o’rganib, ularning ota-onalari haqida ko’proqma’lumotga ega bo’lish;

-Maktab psixologi bilan hamkorlikda tarbiyasi qiyin o’quvchilarning psixik holatlarini kuzatib borish.

TADQIQOT NATIJASI

Kuzatishlarimizdan bilamizki, oilaning to’liq yoki noto’liqligi ham bolalar va o’smirlar nazoratsizligining kelib chiqishiga u yoki bu ko’rinishda ta’sir qiladi. Shu boisdan oilada ota-onalarning birgalikda ahil, inoq yashashligi bolalar va o’smirlar xulqidagi og’ishlarning oldini olishda muhim hisoblanadi. Oilada nizoli vaziyatlar ko’plab uchrab turadigan nosog’lom oilada o’sayotgan o’smir uchun ham ota-ona mehri turli xil oilaviy urush janjallardan, muammolardan ustun turadi. Demak, bolalar xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko’rsatuvchi omil bu ota-ona, oila a’zolari va maktab jamoasi ta’siridir.

Ta’lim tizimida tarbiyasi qiyin o’quvchilar bilan olib boriladigan tuzatish ishlar:

-maktab ichki nazoratiga olish va ular bilan davra suhbatlari tashkil etish; o’quvchilarni qiziqishlariga qarab to’garaklarga jalb etish;

-o’quvchilarning oilaviy sharoitini o’rganish;

-ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish;

-maktablarining alohida ichki nazoratiga olingan o’quvchilar bilan tushuntirish ishlarini olib borish;

-o’quvchilarning ushbu ro’yhatga olingaligini o’ziga va tengdoshlariga oshkor qilmagan holda profilaktik tadbirlarni amalga oshirish va ularga nazoratchi-pedagoglarga biriktirish;

Muhim masalani hal etishda guruh rahbari quyidagi vazifalarni majmuali hal qilish lozim: O’smir shaxsini shakllantirishda uning atrof muhitga, ijtimoiy hodisalarga, kishilarga munosabatini hisobga olish lozim. Chunki o’smirda muayyan narsalarga nisbatan munosabat shakllangan bo’ladi. O’smir xulq atvorini baholashda (rag’batlantirish yoki jazolashda) kattalarning qat‟iyatliligi, prinsipialligi sinchkov o’quvchi tomonidan tahlil qilinadi. Shuning uchun rag’batlantirish va jazolash usullari oqilona, o’z vaqtida qo’llanilishi kerak.

Psixologik adabiyotlarda mehnat bilan jazolash o’smir psixologiyasida keskin o’zgarish yasashi ifodalangan. Ma’lumki, hamma o’quvchilarga mehnatning qahramonlik, yaratuvchilik ekanligi uqtirib, kelinadi. Favqulodda mehnatdan jazo sifatida foydalanish ularga mutlaqo yomon ta’sir ko’rsatadi.

MUHOKAMA

Bola tarbiyasida birinchi galda oilaviy tarbiyani, ya’ni oiladagi sog’lom munosabatni qaror toptirish “oila-maktab” hamkorligini to’g’ri yo’lga qo’yish, bolani balog’at yoshiga xos xususiyatlarini to’g’ri anglagan holda, tarbiya jarayoniga maqsadli yondashish, ko’plab salbiy omillarni kelib chiqishining oldini oladi. Ma’lumki, oilaning ijtimoiy-psixologik sog’lomligi iqtisodiy omillar bilan ham bog’liq. Oilada ota-onaning egallagan kasbhunari, jamiyat hayotining rivojiga qo’shayotgan hissalari, ularning kasbiy faol harakat qilishlari kabilar oila byudjetiga o’z ta’sirini ko’rsatishi barobarida, farzandlar tarbiyasida ham o’z aksini topadi. Oiladagi o’zaro hurmat, hissiy bir-biriga intilib yashash, oilaviy yakdillik, oilani barqaror bo’lish omilidir.

Maktab sharoitida o’qituvchi-ustozlarning shirin so’zi, bolaga nisbatan kamtarona muomalasi, hamisha bolani o’ziga yaqin olib, o’z vaqtida to’g’ri maslahatlar berib borishlari, bola qalbiga yo’l topish omili hisoblanadi. Shunday ekan, o’quvchilar orasida, ya’ni turli xarakterli bolalarning har biriga yakka tartibdagi yondashuvlar asosida ularning xatti- harakatlarida kuzatilayotgan nojo’ya

holatlarning oldini olish mumkin. Bolani anglash, uning qalbiga yo’l topish, dunyoni anglash bilan barobardir.

O’zicha bir olam bo’lgan bola ham o’z navbatida ota-onasi, o’ziga yaqinlari hamda ustozlarini anglashda o’z- o’zini tarbiyalash orqali tegishli xulosalar chiqarib oladi. O’z-o’zini tarbiyalash orqali bolada nojo’ya qiliqlar qilish o’rniga o’ylab fikr yuritadigan, kirishimli, lozim paytda boshqalarga yordam qo’lini cho’zadigan, kelgusida biron kasb-hunar egasi bo’lib, jamiyat rivojiga hissa qo’shish haqida orzu qiladigan darajada faoliyat yuritadi. Ma’lumki, sho’x bola bilan nojo’ya harakatlar qiluvchi bolalar o’rtasida farq bo’ladi. Sho’x bolalarning xatti-harakatlari ko’proq zararsiz, ba’zan kutilmaganda yuzaga chiquvchi, ba’zan biron tashabbusni ko’zlab uni bajarishga kirishish bilan bog’lanib ketadi.

Maktablarimizda qiyin bolalar muammosi bor, avval ham bo’lgan va doim ham bo’ladi. Xo’sh uning mohiyati nimada? Sabablari nimalardan iborat? Bir tarbiyasi qiyin o’quvchi boshqasidan nimasi bilan farq qiladi? Tarbiyasi qiyinlikni yengib o’tishda ta’sir ko’rsatish yo’llari nimalardan iborat? O’qtuvchining tarbiyachilar, sinf rahbarlari va maktab direktorlarining o’rinbosarlari seminarida: “Kimni, qanday belgilariga qarab tarbiyasi qiyin o’quvchi deb hisoblaysiz?”- degan savolga 500 ga yaqin tarbiya qilish qiyin bo’lgan belgi ko’rsatib o’tildi. Pedagoglar tomonidan tez-tez qo’llaniladigan ba’zi belgilarnigina qayd etamiz: o’quvchi maktab kun tartibiga bo’ysunmaydi, o’qishga yomon munosabatda, qo’pollikqiladi, mushtlashadi, darslarda e’tiborsiz, tengdoshlarini xafa qiladi, hech narsa o’qimaydi, ko’p kuladi, dangasa, so’kinadi, qizlarga tegajoglik qiladi va xokazo.

Pedagoglarning tan olishiga qaraganda bemavrid ovqatlanish, uxlash, bekorchilik, sayr qilish, ko’chada sandiroqlab yurish, shiyponchada o’tirish, urishish, kishining g’ashini keltiradigan kiyimlar kiyish, qiliqlar qilish, pardoz–andoz qilish ularning sevimli faoliyat turlaridandir. Bu chetga chiqishlarning paydo bo’lishiga asos bor. Oilada ota yoki onaning yo’qligi, bolaning yolg’iz ota yoki yolg’iz onaning tarbiyalashi, tashqi o’quv tarbiya muasassalari ta’siri yo’qligi (bola bo’sh vaqtida biron bir faoliyat bilan shug’ullanmaydi) bunday sabablardan hisoblanadi.

O’quvchi-yoshlar o’rtasida axloqiy me’yorlarga mos xulq-atvorni shakllantirishda ta’lim muassasasi, oila va mahalla o’rtasida hamkorlikni yo’lga qo’yish lozim. Insonning birinchi ustozi onasidir. Islomda “mening yaxshi muomala qilmog’imga kim haqlidir, degan savolga uch marotaba “Onang” deyilgandan keyingina to’rtinchi marta “Otang” deb javob berilgan. Oiladagi tarbiya muhiti bolaning individualligi uning o’qishidan tashqaridagi faoliyatlarida kitobxonlik, tabiatga, dinga va boshqalarda aniq ko’rinadi.

XULOSA

Aziz ustozlar va ota-onalar farzandingizga psixologik muammolarni bartaraf etishda,ulg’ayish azobining oson kechishini istasangiz quyidagilarga ahamiyat bering:

“Go’zal sifat va husni xulq siyratlari bezamagan kishini hech qanday chiroyli kiyimlar ko’rkam qilolmas, gunoh va xatolardan saqlanmagan kimsaning qalbi sira aybdan forig’ bo’lmas!”

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. M.Jabborov “Tarbiyasi qiyin o’quvchilar bilan ishlashning o’ziga xos pedagogik jihatlari”. “Pedagoglar malakasini oshirishning axborot-ta’lim muhitini tashkil etish: muammo va yechimlar”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Guliston 2023, 493-bet

2. U.Normatov. Umidbaxsh tamoyillar. –T., “Ma’naviyat”, 2000. -112 bet

3. B. Shukurova “Yangi davr hikoyachiligining o’ziga xos xususiyatlari” “O’zbekistonda ilmiy- amaliy tadqiqotlar” Respublika ilmiy konferensiyasi

UZLUKSIZ TA’LIM TIZIMIDA “CHIRCHIQ MODELI“

Raximov Atanazar Karimovich p.f.d, prof.,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Tabiiy fanlar” fakulteti O‘zbekiston
atanazarkarimov@gmail.com;
Saidova Dilnavoz Bakturdiyevna
guli.dilnavoz.rajabboyeva@mail.com
Телефон: +998(90) 010-54-85

Annotatsiya: Maqolada Chirchiq davlat pedagogika universiteti tomonidan ta’lim turlari orasidagi izchillik, birdamlik, uzviylik, uzluksizlikni taminlovchi yangi innovatsion yondashuvlar amaliy ahamiyati keltirilgan.

Kalit so‘zlar: “Chirchiq modeli“, pedagogik ta’lim innovatsion klasteri, “Maktab laboratoriya” innovatsion tajriba maydonchalari, innovatsiya, uzviylik, izchillik, uzluksizlik

Аннотация: В статье представлена практическая значимость новых инновационных подходов, обеспечивающих системность, единство, целостность и преемственность между видами образования Чирчикского государственного педагогического университета.

Ключевые слова: «Чирчикская модель», инновационный кластер педагогического образования, «Школьная лаборатория», инновационные экспериментальные площадки, инновации, согласованность, системность, преемственность

Abstract: The article presents the practical importance of new innovative approaches that ensure consistency, unity, integrity, and continuity between the types of education by Chirchik State Pedagogical University.

Key words: "Chirchik Model", Pedagogical Education Innovation Cluster, "School Laboratory" innovative experimental sites, innovation, coherence, consistency, continuity

1. Kirish. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sifatini oshirish, bugungi kunga mos raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, sohaga ilg’or ta’lim texnologiyalarini joriy etish, zamonaviy bilim va pedagogik-innovatsion texnologiyalarni qo’llash ko’nikmalariga ega bo’lgan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash togrisida vazifalari bugungi kunda barcha talim turlari oldida izchillik, birdamlik, uzviylik, uzluksizlikni taminlovchi yangi innovatsion yondashuvni tadbiq qilish kerakligini taqozo qildi. Ta’lim innovatsiyasi tizim bilan bog’liq bo’lgan muammolarni hal qilishga qaratilgan yangicha shakl va metodlar, yondashuv va texnologik jarayonlarni tizimli qo’llash orqali sifat o’zgarishlariga erishish bilan bog’liq bo’lib, bunda pedagogik ta’lim innovatsion klasteri mavjud ta’lim va tarbiya sohasidagi muammolarni yechishda asosiy yechim sanaladi. Chirchiq modeli, uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish, pedagogik ta’limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi yuqori ijtimoiy ahamiyati bilan bog’liq zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar va ularni hal qilishda ta’lim, fan va ishlab chiqarish bo’g’inlari o’rtasidagi o’zaro yakdillikning yetishmasligi bilan bog’liq kamchiliklarni bartaraf etish maqsadida taklif etilgan [2].

2. Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Pedagogik ta’limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi ushbu muhim ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar hamda ularni hal qilishda fan va ta’lim bo‘g‘inlari o‘rtasidagi tarqoqlik bugungi kunda uzluksiz pedagogik ta’limni klaster rivojlanish modeliga o‘tkazish zaruratini taqozo etmoqda. Ushbu masalada Chirchiq davlat pedagogika instituti 2019-2020 o‘quv yilida ilk qadamlarni qo’ydi. Institutning strategik tadqiqot yonalishi sifatida belgilangan va amaliyotga joriy qilingan Pedagogik ta’lim innovatsion klasteri hamda uning amaliy shakli bo‘lgan “Maktab laboratoriya” innovatsion tajriba maydonchalari faoliyati bugungi kunda yuqorida keltirilgan muammolar yechimini topishda asosiy vosita bo’lib xizmat qilmoqda[3].

Ta’lim klasteri yaratishda uning konsepsiyasi - bu tadqiqotchilar tomonidan axborot, innovatsion, uslubiy, kadrlar, moddiy-texnik, moliyaviy resurslarning integratsiyasi va hamkorligi asosida muassasalarning o’quv faoliyatini tashkil etish usuli sifatida talqin qilinadigan tarmoqdagi o’zaro hamkorligidir.

Klaster tuzilishi odatda, hamkorlar, infratuzilma va o’z boshqaruv organlarini o’z ichiga oladi. Shu bilan birga har bir hududiy ta’lim klasteri uning tarkibiy tuzilishining o’ziga xos xususiyatlariga ega. [4].

3. Oligan natijalar va ularning muhokamasi. Quyidagilar klaster tizimining subyektlari sifatida ishtirok etadi: Ta’limni tabaqalashtirish va individuallashtirish - bu ta’lim tashkilotlarining innovatsion resurslarini yaratishga va yagona ta’lim muhiti yaratilishini ta’minlaydigan integratsiya va hamkorlik jarayonlarining zaruriy sharti hisoblanadi.

– talabalar, magistrantlar va doktorantlar pedagogik amaliyot o’taydigan, ta’limiy, ilmiy tadqiqotchilik, innovatsion va loyihalashtirish faoliyatini olib boradigan o’quv va tajriba eksperimental baza vazifasini o’taydigan maktabgacha, umumiy o’rta, o’rta maxsus, oliy va qo’shimcha ta’lim muassasalari;

– ta’limning turli darajalaridagi yangilanishlarga muvofiq ravishda kattalarning qo’shimcha ta’lim tizimi muassasalari, bolalar va o’smirlarning maktabgacha, umumiy o’rta, o’rta maxsus kasb-hunar ta’limi pedagogik kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish muassasalari;

– hamkorlikdagi ilmiy tadqiqot faoliyati bilan shug’ullanayotgan va uni belgilaydigan ilmiy va ilmiy-metodik tuzilmalar, markazlar, ilmiy tadqiqot institutlari;

– pedagogik hamjamiyatlar, tashabbuskor jamoalar, jamoat birlashmalari, davlat va nodavlat tashkilotlari;

– xorijiy oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlar [5].

Klaster tizimi har biri alohida faoliyat olib boradigan subyektlarni umumiy maqsad atrofida birlashtiradi va ayni paytda har bir subyekt umumiy maqsaddan kelib chiqqan holda xususiy manfaatdorlik asosida ish yuritadi. Klaster tizimi subyektlari bir-birini qo’llab-quvvatlaydi va nazorat qiladi, har biri alohida klasterning ma’naviy va intellektual maydonini yaratadi, ijtimoiy ta’siri hamda ahamiyatini kengaytiradi. Pedagogik ta’lim innovatsion klasteri aloqadorlik, uzviylik, izchillik, vorisiylik, zamonaviylik, yo’naltirilganlik, manfaatdorlik tamoyillariga asoslanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak **“Chirchiq modeli“** tushunchasining ilmiy-pedagogik ahamiyati, oliy ta’lim va umumiy o’rta ta’limda uzviylik va uzluksizlikni ta’minlash borasida yaratilgan ilmiy tadqiqotlar vositasida ta’lim muassasalari hamkorligini tashkil etish va mazkur innovatsion yondashuv asosida oliy ta’lim muassasalarining ilmiy salohiyatini jalb qilish orqali umumta’lim maktablarida fanlarni o’qitishda va ta’lim sifatiga salbiy va ijobiy ta’sir etuvchi omillarni aniqlash hamda muammolarni bartaraf qilish, muayyan faoliyat ko‘rsatkichlarini oshirish metodikasi takomillashtirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Biz ko‘p vaqt yo‘qotganmiz. Shavkat Mirziyoyev ta’lim tarbiya sohasidagi islohotlar haqidagi nutqida 28.01.2022

2. N.A.Mirzayeva “Pedagogical innovation education cluster in the development of natural science literacy: the Chirchik experience is in practice” Central Asian Journal of Education-2021

3. Raximov A.K., Nurmetov X.S., Saidova D.B. Uzluksiz ta’lim tizimida pedagogik ta’lim innovatsion klasterining roli. Academic Research in Educational Sciences. 2020.№1. Chirchiq. 48-53 b.

4. Raximov A.K, Saidova.D.B, Rasulova.O.O. “Maktab laboratoriya” tajriba maydonchasi – pedagogik ta’limda innovatsion klaster loyihasini joriy etish. Academic Research in Educational Sciences.2021.№1. Chirchiq. 59-66 b.

5. Рахимов, А. К., & Мирзаева, Н. А. (2022). Роль учебного программного обеспечения в повышении медиаграмотности будущих учителей биологии. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 89-95.

GEOGRAFIYA DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA ELEKTRON DARSLIKLARDAN FOYDALANISH

O.Ergashev
Jizzax viloyat PYMO‘MM katta o‘qituvchisi

Annotasiya. *Ushbu maqolada o‘quvchilarga geografiya darslarida axborot texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: Axborot, texnologiya, elektron darslik, gipertekst, pedagogik dasturiy vositalar, web sayt.

Аннотация *В данной статье рассказывается учащимся о важности использования информационных технологий на уроках географии.*

Ключевые слова: *электронный учебник, гипертекст, педагогические программные средства, веб-сайт.*

Annotation. *This article tells students about the importance of using information technology in geography lessons.*

Key words: *electronic textbook, hypertext, pedagogical software tools, website.*

Yangi axborot kommunikasion texnologiyalari hayotimizga jadal kirib kelishi va uning juda tez sur’atlar bilan rivojlanib borishi axborot almashinuvi jarayonini tahlil qilib ko‘rishni va bunday texnologiyalar imkonniyatlaridan foydalanib, ushbu jarayoning samaradorligini oshirish yo‘llarini qidirib topish dolzarb masala bo‘lib qoldi. Axborot almashuvi jarayoni ta’limda ham yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Axborot almashinuvi mamlakatimizdagi hozirgi ta’lim tizimi asosan ta’limning “sinf-dars” shaklini nazarda tutib yaratilgan. Pedagogika nazariyasi va amaliyotidagi, shuningdek ilg‘or pedagogik va axborot texnalogiyalari ham ta’limning aynan shu shaklini nazarda tutib bajarilmoqda.

Hozirgi kunda elektron darsliklarni ta’limda qo‘llash to‘g‘risida bahs-munozaralar va tortishuvlar qizg‘in bormoqda. Haligacha ko‘pchilik pedagoglar tomonidan elektron darsliklardan foydalanib dars o‘tish holatlari kuzatilmayapti, kuzatilganlari ham zamon talablariga unchalik mos kelmaydi. Shuning chun birinchi navbatda elektorn darslik nima ekanligi haqida tushunib olishimiz kerak bo‘ladi. Elektron darslik – bu shunday dasturiy-metodik kompleks bo‘lib, avtomatik tarzda o‘zi yoki o‘qituvchi yordamida bir fanni yoki uning bir bo‘lagini aynan kompyuter yordamida o‘qitish imkoniyatini yaratadi. Elektron darslik asosan uch qismdan iborat bo‘ladi.

1. Matnning kompyuterdagi ko‘rinishi.

2. Prizentatsiyali tashkiliy- bu yerda geografiyaga oid asosiy ma’lumotlar, geografik tushunchalar beriladi.

3. Test nazorati – bunda olingan nazariy bilimlar baholanadi. Ko‘pchilik elektron darsliklarni kompyuterda yozilgan matndan iborat deb tushunadi, lekin zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda shunday elektron darsliklar yaratilgan bo‘lib, ular ovoz hamkorligida va harakatli animasiyalar bilan beriladi. To‘g‘ri oddiy teksni kompyuter ekranida o‘qiganidan qog‘ozda o‘qigan afzal, lekin qog‘ozda harakat va ovoz hamkorligi bo‘lishi mumkin emas. Shuning uchun ham yangi elektron darslik yaratilayotgan paytda uning oddiy tekstdan iborat bo‘lib qolmasdan, biror bir yangi animasiyalar bilan boyitishga, qidirish sistemasini hosil qilishga va ovoz hamkorligiga katta e’tibor qaratish lozim. Oddiy darslik o‘quvchining asosiy “quroli” bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qolishi ham mumkin. Agar zamonaviy barcha talablarga javob beruvchi elektron darsliklar ishlab chiqarilmasa, elektron darslik yaxshi natija berishi mumkin, qachonki, unda qaytarish imkoniyati mavjud bo‘lsa-tez topish imkoniyati, ya’ni qidirish sistemasi (oddiy darslikni qidirib topish uchun ancha vaqt ketib qolishi mumkin);

- gipertekstli tushuntirishning ko‘p tarmoqliligi bilan vaqtni tejash imkoniyati mavjud bo‘lsa;

- faqatgina teks bilan cheklanib qolmasdan ovozli tushuntirish, ko‘rsatish va boshqa imkoniyatlar. Aynan mana shu joyida imkoniyatlar va multimediya vositalaridan foydalanish mumkin;

- o‘quvchi biror tanlagan mavzusi bo‘yicha to‘la ma’lumot olishi mumkin bo‘lsa;

- o‘quvchi mavzuma-mavzu reytingini bilib borish imkoniyatiga ega bo‘lsa; - bunadan tashqari shunday holatlar ham mavjud bo‘ladiki, o‘quvchiga elektron darslikdan foydalanish jarayonida kerakli matnni qog‘ozga chop etib olishga imkoniyat yaratish lozim. Elektron darsliklar biror fan yoki mavzu haqida to‘la ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan bo‘lishi va uni animasiya yoki video tasvirlar yordamida, boyitilgan va ovoz matnni to‘laligicha takrorlanmasligi kerak. Elektron darslik multemidiya texnologiyalaridan foylanish bilan bir qatorda o‘quvchi yakka tartibda foydalanishi uchun ham qulay bo‘lishi lozim.

Bu esa o‘quvchilarga tayyor konsultasiya bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Demak, bundan kelib chiqadiki, elektron darslik uzluksiz va tartiblangan ketma-ketlikda bo‘lishi kerak. Har qanday tanlangan mavzu yoki bo‘lim ayniqsa amaliy mashg‘ulotlar va tekshirish (test) bilan yakunlangan bo‘lsagina, samarali va natijali bo‘lishi mumkin.

Elektron darsliklar hozirgi kunda, asosan, NTML, turli Web saytlar, FLASN, Borland Delphi, Visual Sqq shaklidagi maxsus dasturlar ko‘rinishida ishlab chiqilmoqda. HTML ko‘rinishdagi elektron darsliklar asosan tekstlardan ko‘p foydalanib, rasmlar, animasiyalar va videofragmentlardan esa kam foydalanadigan darsliklar sirasiga kiradi. Bu ko‘rinishdagi elektron darsliklarning yutug‘i shundaki foydalanish va qog‘ozga chiqarish qulayligi va alohida instruksiyalarga muhtojligi kamligidadir. Bunday darsliklar asosan gipertekstlardan iborat bo‘lib, ma’lumotlarni tez topish imkonini berish bilan bir qatorda darslik o‘lchamining kichikligi bilan ajralib turadi. Bu darsliklarni ishlatish uchun Internet Explorer dasturini bilish yetarli.

Fan va texnika taraqqiyoti bunyod etgan texnika vositalari hayotimizning barcha sohasiga katta yutuq va samaralar keltirganidek, pedagogik jarayonga ham tubdan o‘zgarish, yangicha shakl va mazmun olib keldi. Zotan, hozirgi vaqtda yoshlarga ta’lim-tarbiya berishni zamonaviy texnika vositalarisiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Georafiya ta’limining eng samarali metodlari texnika vositalaridan foydalanish bilan bog‘liqdir.

Takomillashgan apparatlar, kompyuter vositalari, ko‘p miqdorda o‘quv kinofilmlari, diafilm va diopozitivlarning ishlab chiqarilishi, o‘quv teleko‘rsatuvlari va radioeshittirishlarning tashkil qilinishi, o‘rgatuvchi va kontrol qiluvchi mashinalar maktabda elektron usullardan keng foydalanish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Borgan sari geografiya o‘qituvchilarining ko‘pchiligi darslarda va sinfdan tashqari ishlarda elektron usullardan keng foydalanmoqda. Vaholanki, hozirgi kunda elektron usullarni o‘z o‘rnida va to‘g‘ri qo‘llay bilish o‘qituvchilarning pedagogik mahoratining asosiy ko‘rsatkichlaridan biriga aylanib qoldi. Shuning uchun ham Maktabgacha va maktab ta’limida, ta’limni isloh qilishning asosiy yo‘nalishlarida yosh avlodning mustahkam bilim olishi uchun hozirgi zamon texnika vositalaridan unumli foydalanish lozimligini qayd etilgan.

Hozirgi vaqtda maktablarda geografiya ta’limini o‘qitishda foydalanayotgan ta’limning elektron usullari turlari ancha ko‘paydi va ular yildan-yilga takomillashtirib bormoqda.

Ta’limning elektron usullari texnika jihozlari (kompyuter, proyektor, proyeksiya va kinoproyeksion apparatlar, magnitofonlar, televizorlar, smart doskalar va boshqalar) va o‘quv informatsiyasi beruvchi ta’lim vositalari (o‘quv filmlari, diapozitivlar, diafilmlar va boshqalar) dan iborat. Bu vositalarning asosiy vazifasi ta’lim va tarbiyaning samaradorligini oshirishdir.

BESH O‘LCHAMLI NILPOTENT BINAR ZINBIEL ALGEBRALARNING TASNIFI

Darmonova Adolat Bahodir qizi
Matematikani o`qitish metodikasi va geometriya kafedrasi o`qituvchisi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu magistrlik dissertatsiya ishi kichik o‘lchamdagi nilpotent binar Zinbiel algebralarni tasniflashga bag‘ishlangan. Ushbu algebralarni tasniflashda markaziy kengaytirish usildan foydalaniladi. Buning uchun algebralarning kotsikllari va kogomologik fazolarini topish talab qilinadi. Mazkur dissertatsiya ishida besh o‘lchamli va olti o‘lchamli nilpotent binary Zinbiel algebralari tasniflangan.

Annotation

This master's thesis is devoted to the classification of small dimensional nilpotent binary Zinbiel algebras. The central extansion method is used to classify these algebras. For this, it is required to find cocycles and cohomological spaces of algebras. Five-dimensional and six-dimensional nilpotent binary Zinbiel algebras are classified in this thesis.

Kalit so`zlar: Kichik o‘lchamdagi nilpotent Zinbiel algebralari, besh o‘lchamli nilpotent binar Zinbiel algebralari, olti o‘lchamli nilpotent binar Zinbiel algebralari.

Kirish

Har bir kompleks chekli o‘lchamli Zinbiel algebrasi nilpotentdir[23]. Demak, besh o‘lchamli kompleks Zinbiel algebrasi tasnifi ikki qismdan iborat:

1) $xyz=0$ identifikatsiyaga ega 5 o‘lchamli algebralar (Shuningdek, nilindeksi 2 bo‘lgan nilpotent algebralar deb ham ataladi) uchinchi yoki undan yuqori darajali polinomial ayniyatlar oilasi bilan aniqlanadigan barcha algebrlarning kesishishidir; misol uchun, bu Assossiativ, Zinbiel, Leybniz va boshqa algebralarning kesishmasidir. Nilindeksi 2 bo‘lgan nilpotent algebralarning geometrik tasnifi [33] da berilgan. Shu sababli bunga to‘xtalib o‘tirmaymiz.

2) 5 o‘lchamli Zinbiel (nilindeksi 2 bo‘lgan nilpotent bo‘lmagan) algebralari nol bo‘lmagan algebralar kichikroq o‘lchamdagi algebralarni markaziy kengaytmasidan hosil bo‘ladi. Ushbu algebralar bir qancha bosqichda tasniflanadi:

a) Bo‘lingan kompleks 5 o‘lchamli Zinbiel algebralari [23,35] da tasniflangan;

b) 2 o‘lchamli annulyatorga ega bo‘linmas kompleks 5 o‘lchamli Zinbiel algebralari [35] da tasniflangan.

c) 1 o‘lchamli annulyatorga ega bo‘linmas kompleks 5 o‘lchamli Zinbiel algebralari 2.3.1. teoremada tasniflanadi.

2.3.1–teorema. Z bo‘linmas kompleks 5 o‘lchamli Zinbiel (nilindeksi 2 bo‘lgan nilpotent bo‘lmagan) algebra bo‘lsin. U holda Z quyidagi ro‘yxatda keltirilgan algebralarning biriga izomorf bo‘ladi.

$$z_{01}: e_1e_1=e_2,\ e_1e_2=e_5,\ e_1e_3=e_5,\ e_2e_1=2e_5,\ e_4e_4=e_5$$
$$z_{02}^{\alpha}: e_1e_1=e_2,\ e_1e_2=e_5,\ e_2e_1=2e_5,\ e_3e_4=e_5,\ e_4e_3=\alpha e_5$$
$$z_{03}: e_1e_1=e_2,\ e_1e_2=e_5,\ e_2e_1=2e_5,$$
$$e_3e_3=e_5,\ e_3e_4=e_5,\ e_4e_3=-e_5$$
$$z_{04}: e_1e_1=e_2,\ e_1e_2=e_5,\ e_1e_4=e_5,$$
$$e_2e_1=2e_5,\ e_3e_4=e_5,\ e_4e_3=2e_5$$
$$z_{05}: e_1e_1=e_3,\ e_1e_3=e_5,\ e_2e_2=e_4,$$
$$e_2e_4=e_5,\ e_3e_1=2e_5,\ e_4e_2=2e_5$$
$$z_{06}: e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=e_5,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_4=e_5$$
$$z_{07}: e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=e_5,\ e_2e_1=-e_3,\ e_4e_1=e_5$$
$$z_{08}: e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=e_5,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_2=e_5,\ e_4e_1=e_5$$
$$z_{09}: e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=e_5,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_4=e_5,\ e_4e_1=e_5$$
$$z_{10}^{\alpha}: e_1e_2=e_3,\ e_1e_4=\alpha e_5,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_3=e_5,\ e_4e_1=e_5$$
$$z_{11}: e_1e_1=e_5,\ e_1e_2=e_3,\ e_1e_4=-e_5,$$
$$e_2e_1=-e_3,\ e_2e_3=e_5,\ e_4e_1=e_5$$
$$z_{12}: e_1e_2=e_3,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_3=e_5,\ e_4e_4=e_5$$
$$z_{13}: e_1e_1=e_5,\ e_1e_2=e_3,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_3=e_5,\ e_4e_4=e_5$$

$z_{14}^{\alpha}: e_1e_1=\alpha e_5,\ e_1e_2=e_3,\ e_1e_4=e_5,$

$e_2e_1=-e_3,\ e_2e_3=e_5,\ e_4e_4=e_5$

$z_{15}: e_1e_2=e_3,\ e_2e_1=-e_3,\ e_4e_3=e_5$

$z_{16}: e_1e_1=e_5,\ e_1e_2=e_3,\ e_2e_1=-e_3,\ e_4e_3=e_5$

$z_{17}: e_1e_2=e_3+e_5,\ e_2e_1=-e_3,\ e_4e_3=e_5$

$z_{18}: e_1e_2=e_3,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_4=e_5,\ e_4e_3=e_5$

$z_{19}: e_1e_1=e_5,\ e_1e_2=e_3,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_1=2e_5,\ e_4e_4=e_5$

$z_{20}: e_1e_2=e_3+e_5,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_4=e_5,\ e_4e_3=e_5$

$z_{21}: e_1e_2=e_3,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_2=e_5,\ e_2e_4=e_5,\ e_4e_3=e_5$

$z_{22}: e_1e_1=e_5,\ e_1e_2=e_3,\ e_2e_1=-e_3,$

$e_2e_2=e_5,\ e_2e_4=e_5,\ e_4e_3=e_5$

$z_{23}: e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=e_5,\ e_1e_4=-e_5,\ e_2e_1=e_4$

$e_2e_2=-e_3,\ e_2e_3=-e_5,\ e_2e_4=e_5,\ e_3e_2=-2e_5$

$z_{24}: e_1e_1=e_3,\ e_1e_2=e_4,\ e_1e_4=-e_5,\ e_2e_1=-e_3,\ e_2e_2=-e_4$

$e_2e_4=e_5,\ e_3e_2=-e_5,\ e_4e_1=-e_5,\ e_4e_2=2e_5$

$z_{25}: e_1e_1=e_3+e_5,\ e_1e_2=e_4,\ e_1e_3=-e_5,\ e_1e_4=e_5$

$e_2e_1=-e_3,\ e_2e_2=-e_4,\ e_2e_3=e_5,\ e_2e_4=-e_5$

$e_3e_1=-2e_5,\ e_3e_2=2e_5,\ e_4e_1=2e_5,\ e_4e_2=-2e_5$

$z_{26}: e_1e_1=e_3,\ e_1e_2=e_4,\ e_1e_3=-e_5,\ e_1e_4=e_5$

$e_2e_1=-e_3,\ e_2e_2=-e_4,\ e_2e_3=e_5,\ e_2e_4=-e_5$

$e_3e_1=-2e_5,\ e_3e_2=2e_5,\ e_4e_1=2e_5,\ e_4e_2=-2e_5$

$z_{27}: e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=-e_5,\ e_1e_4=-e_5,$

$e_2e_1=e_4,\ e_2e_3=-e_5,\ e_2e_4=e_5$

$z_{28}: e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=-e_5,\ e_1e_4=e_5,\ e_2e_1=e_4,\ e_2e_2=e_5$

$z_{29}: e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=-e_5,\ e_1e_4=e_5,\ e_2e_1=e_4$

$z_{30}^{\alpha\neq-1}: e_1e_2=e_4,\ e_1e_3=(\alpha+1)e_5,\ e_2e_1=\alpha e_4,\ e_2e_2=e_3$

$e_2e_4=2\alpha e_5,\ e_3e_1=2\alpha(\alpha+1)e_5,\ e_2e_4=2(\alpha+1)e_5$

$z_{31}: e_1e_2=e_4,\ e_1e_3=e_5,\ e_2e_1=e_5,\ e_2e_2=e_3,\ e_4e_2=2e_5$

$z_{32}: e_1e_1=e_5,\ e_1e_2=e_4,\ e_1e_3=\frac{1}{2}e_5,\ e_2e_1=-\frac{1}{2}e_4$

$e_2e_2=e_3,\ e_2e_4=-e_5,\ e_3e_1=-\frac{1}{2}e_5,\ e_4e_2=e_5$

$z_{33}: e_1e_2=e_4,\ e_1e_3=\frac{1}{2}e_5,\ e_2e_1=-\frac{1}{2}e_4\ e_2e_2=e_3,\ e_2e_3=e_5,$

$e_2e_4=-e_5,\ e_3e_1=-\frac{1}{2}e_5,\ e_3e_2=2e_5,\ e_4e_2=e_5$

$$z_{34}: e_1e_1=e_5,\ e_1e_2=e_4,\ e_1e_3=\frac{1}{2}e_5,\ e_2e_1=-\frac{1}{2}e_4,\ e_2e_2=e_3,$$
$$e_2e_3=e_5,\ e_2e_4=-e_5,\ e_3e_1=-\frac{1}{2}e_5,\ e_3e_2=2e_5,\ e_4e_2=e_5$$
$$z_{35}: e_1e_2=e_4,\ e_1e_4=e_5,\ e_2e_1=-e_4,$$
$$e_2e_2=e_3,\ e_2e_3=e_5,\ e_3e_2=2e_5$$
$$z_{36}: e_1e_1=e_5,\ e_1e_2=e_4,\ e_2e_1=-e_4,\ e_2e_2=e_3,$$
$$e_2e_3=e_5,\ e_2e_4=e_5,\ e_3e_2=2e_5$$
$$z_{37}: e_1e_2=e_4,\ e_2e_1=-e_4,\ e_2e_2=e_3,$$
$$e_2e_3=e_5,\ e_2e_4=e_5,\ e_3e_2=2e_5$$
$$z_{38}: e_1e_1=e_2,\ e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=e_5,\ e_2e_1=2e_3,$$
$$e_2e_2=3e_5,\ e_3e_1=3e_5,\ e_4e_4=e_5$$
$$z_{39}: e_1e_1=e_2,\ e_1e_2=e_3,\ e_1e_3=e_5,\ e_1e_4=e_5,$$
$$e_2e_1=2e_3,\ e_2e_2=3e_5,\ e_3e_1=3e_5$$
$$z_{40}: e_1e_1=e_2,\ e_1e_2=\frac{1}{2}e_3,\ e_1e_3=2e_4,\ e_1e_4=e_5,\ e_2e_1=e_3,$$
$$e_2e_2=3e_5,\ e_2e_3=8e_5,\ e_3e_1=6e_4,\ e_3e_2=12e_5,\quad e_4e_1=4e_5$$

Bu algebralarning barchasi jufti bilan izomorf emas, $z_{02}^{\alpha}\cong z_{02}^{\alpha^{-1}}$ bundan mustasno.

XULOSA

Kichik o‘lchamdagi nilpotent binar Zinbiel algebralari uzluksiz elementlari va ikki birlashuvchi bo‘lgan bir nechta algebralar turlari bilan bog'liqdir. Binar Zinbiel algebrasi, uchta elementdan iborat bo‘lgan va ularga ikki algebraviy operatsiya bilan berilgan algebradir. Bu algebralar, qatorlar va matritsalarga o‘xshashlik ko‘rsatadi.

Kichik o‘lchamdagi nilpotent binar Zinbiel algebralarining uzluksiz elementlari mavjud bo‘ladi, ya'ni ularning uzunligi chet elamentlariga teng bo‘lmagan. Bu algebralar, nilpotent elementga ega bo‘lib, barcha yuqori darajadagi elementlarining darajasi nolga tengdir. Bunday algebralar, turli ilmiy sohalarda keng foydalaniladi.

Kichik o‘lchamdagi nilpotent binar Zinbiel algebralarini yaratishda, bir necha metodlar mavjud. Ulardan biri, Jordan-Kheivi teoremasi, bu teorema kichik o‘lchamdagi nilpotent binar Zinbiel algebralarini yaratishda keng qo‘llaniladi. Bu teoremaga ko‘ra, o‘lchami n bilan bir qator binar matritsalari yaratish orqali kichik o‘lchamdagi nilpotent binar Zinbiel algebrasi yaratish mumkin.

Kichik o‘lchamdagi nilpotent binar Zinbiel algebralarining turli sohalarda qo‘llanilishi ko‘p. Misol uchun, fizikada, kichik o‘lchamdagi nilpotent binar Zinbiel algebralarining kvant mexanikasi va simmetriya xususiyatlari kabi sohalarda qo‘llaniladi. Bunday algebralar, turli ilmiy sohalarda keng foydalaniladi va ularning yuqori darajadagi elementlari nolga teng bo‘lib, bu esa ularning turli sohalarda yaxshi natijalarga erishishiga yordam beradi.

Ushbu magistrlik dissertatsiyasi besh o‘lchamli va olti o‘lchamli nilpotent binar Zinbiel algebralar tasnifini o‘rganishga bag‘ishlangan.

Ushbu magistrlik dissertatsiyasi kirish qismi, 3 bob, yettita paragraf, xulosa va foydalangan adabiyotlar ro‘yxatidan iborat.

Dissertatsiya ishining birinchi bobida asosiy tushunchalar, ta’riflar keltirib o‘tilgan hamda noassotsiativ algebralarga namunalar keltirilgan. Ikkinchi bobda esa to‘rt o‘lchamli va besh o‘lchamli nilpotent Zinbiel algebralarining kotsikllari hisoblangan. Ikkita paragrafdan iborat bo‘lgan uchinchi bobda esa besh o‘lchamli va olti o‘lchamli nilpotent Zinbiel algebralari klassifikatsiyalangan.

Xulosa qilib, aytishimiz mumkinki barcha besh o‘lchamli nilpotent binar Zinbiel algebralari nilpotent Zinbiel algebralari bo‘ladi. Biz qarab chiqqan olti o‘lchamli binar Zinbiel algebrasi ham Zinbiel algebrasi bo‘lib chiqdi. Olingan natijalarning amaliy ahamiyati ulardan noassotsiativ algebralarni tasniflash va ularning kogomolik gruppalari, hamda bunday algebralar ko‘pxilligining keltirilmas komponentlarini o‘rganish masalalarida foydalanish mumkinligi bilan izohlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

[1] Abdurasulov K., Kaygorodov I., Khudoyberdiyev A., The algebraik and geometrik classification of nilpotent Leibniz algebras.

[2] Albert A., On the power-associativity of rings. Summa Brasiliensis mathematicae, 2 (1948), 2, 21–32.

[3] Chouhy S., On geometric degenerations and Gestenhaber formal deformations, Bull. Lond. Math. Soc. 51 (5) (2019) 787 – 797.

DARAJA KO‘RSATGICHLI FUNKSIYALARGA BOG‘LIQ ANIQMASLIKLARNI OCHISH

Keldibekov Jahongir Vali o‘g‘li
Pizzax Davlat Pedagogika Universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada limitlarni hisoblashda samarali usullardan bo‘lgan daraja ko‘rsatgichli funksiyalarga bog‘liq aniqmasliklarni ochish va uning tadbiqlari haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so‘zlar

Teorema, isbot, aniqmaslik, funksiya, limit.

Bizga ma’lumki, matematik analiz kursidan umumlashgan limitlar haqidagi teorema:

$\lim\limits_{x\to x_0} \varphi(x) = 0$ bo‘lsa, $\lim\limits_{x\to x_0} (1+\varphi(x))^{\frac{1}{\varphi(x)}} = e$ (1)

(1) dan daraja ko‘rsatgichli funksiyalarga bog‘liq aniqmasliklarni ochishda foydalanamiz.

Amaliy mashg‘ulotda 1^{∞} ko‘rinishdagi aniqmaslik ochish masalasi uchraydi. Bu muammoni quyidagi teorema hal etadi.

Teorema. Agar $\lim\limits_{x\to\infty} f(x) = 1$, $\lim\limits_{x\to\infty} g(x) = \infty$ bo‘lsa, u holda quyidagi munosabat o‘rinli bo‘ladi.

$$\lim_{x\to x_0} f(x)^{g(x)} = e^{\lim\limits_{x\to x_0}(f(x)-1)g(x)} \quad (2)$$

Isboti.

$$\lim_{x\to x_0} f(x)^{g(x)} = \lim_{x\to x_0}\left[(1+(f(x)-1))^{\frac{1}{f(x)-1}}\right]^{(f(x)-1)g(x)} == e^{\lim\limits_{x\to x_0}(f(x)-1)g(x)}.$$

Bu yerda (1) dan foydalandik, (2) formulani misollar yechishda talabalar foydalanishi oson va qulay. Endi (2) formulani quyidagi misollarga tatbiq etaylik.

Quyidagi misollarda ko‘rsatilgan limitlarni yuqoridagi teoremaga ko‘ra hisoblaymiz.

1-misol. Limitni hisoblang:

$$\lim_{x\to\infty}\left(\frac{x^2+1}{x^2-1}\right)^{x^2}.$$

Bizning misolimizda:

$\lim_{x\to\infty} f(x)=\lim_{x\to\infty}\frac{x^2+1}{x^2-1}=1,\ \lim_{x\to\infty} g(x)=\lim_{x\to\infty} x^2=\infty$ munosabatlar o‘rinli bo‘lganligi uchun

$$\lim_{x\to\infty}\left(\frac{x^2+1}{x^2-1}\right)^{x^2}=e^{\lim_{x\to\infty}\left(\frac{x^2+1}{x^2-1}-1\right)\cdot x^2}=e^{\lim_{x\to\infty}\frac{2x^2}{x^2-1}}=e^2.$$

demak, $\lim_{x\to\infty}\left(\frac{x^2+1}{x^2-1}\right)^{x^2}=e^2$ ga teng.

2-misol. Limitni hisoblang:

$$\lim_{x\to\infty}\left(\sin\frac{1}{x}+\cos\frac{1}{x}\right)^{\frac{1}{x}}.$$

Bu misolimizda biz quyidagi hisoblashlarni bajaramiz:

$$\lim_{x\to\infty}\left(\sin\frac{1}{x}+\cos\frac{1}{x}\right)^{\frac{1}{x}}$$

$$=\lim_{x\to\infty}\left[\left(1+\left(\sin\frac{1}{x}+\cos\frac{1}{x}-1\right)\right)^{\frac{1}{\sin\frac{1}{x}+\cos\frac{1}{x}-1}\cdot x\cdot\left(\sin\frac{1}{x}+\cos\frac{1}{x}-1\right)}\right]=$$

$$=e^{\lim_{x\to\infty} x\cdot\left(\sin\frac{1}{x}+\cos\frac{1}{x}-1\right)}=e^{\lim_{x\to\infty}\left(\frac{\sin\frac{1}{x}}{\frac{1}{x}}-\frac{2\sin\frac{1}{2x}\cdot\sin\frac{1}{2x}}{\frac{1}{2x}\cdot 2}\right)}=e^1=e.$$

demak, $\lim_{x\to\infty}\left(\sin\frac{1}{x}+\cos\frac{1}{x}\right)^{\frac{1}{x}}=e$ ga teng.

3-misol. Limitni hisoblang:

$$\lim_{x\to 0}(1+\sin\pi x)^{ctgx}.$$

Bu misolimizda ham yuqoridagi kabi

$\lim_{x\to 0} f(x)=\lim_{x\to 0}(1+\sin\pi x)=1, \lim_{x\to 0} g(x)=\lim_{x\to 0} ctgx=\infty$

munosabatlar o‘rinli bo‘lib,

$$\lim_{x\to 0}(1+\sin\pi x)^{ctgx}=e^{\lim_{x\to 0}\sin\pi x\cdot\frac{\cos x}{\sin x}}=e^{\lim_{x\to 0}\frac{\sin\pi x\cdot\pi x}{\pi x\cdot\sin x}\cdot\lim_{x\to 0}\cos x}=e^{\pi\lim_{x\to 0}\cos x}=e^{\pi}.$$

demak $\lim_{x\to 0}(1+\sin\pi x)^{ctgx}=e^{\pi}$ ga teng.

Shu kabi misollardan yana bir nechtasini hisoblab ko‘rsatamiz.

4-misol. $\lim_{x\to 0}\sqrt[x]{1-2x}=\lim_{x\to 0}[1+(-2x)]^{\frac{1}{-2x}\cdot(-2)}=e^{-2}.$

5-misol. $\lim_{x\to 0}\frac{\ln(1+x)}{x}=\lim_{x\to 0}\ln((1+x)^{\frac{1}{x}})=\ln e=1.$

6-misol. $\lim_{x\to 0}(1+x^2)^{ctg^2x} = e^{\lim_{x\to 0} x^2 ctg^2x} = e^{\lim_{x\to 0}(\frac{x}{tgx})^2} = e$

demak, $\lim_{x\to 0}(1+sin\pi x)^{ctgx} = e^{\pi}$ ga teng.

7-**misol**. $\lim_{x\to 0}(\frac{1+tgx}{1+sinx})^{\frac{1}{sinx}}$ ni hisoblaymiz.

$$\lim_{x\to 0}(\frac{1+tgx}{1+sinx})^{\frac{1}{sinx}} = e^{\lim_{x\to 0}(\frac{tgx-sinx}{1+sinx})^{\frac{1}{sinx}}} = e^{\lim_{x\to 0}\frac{cosx-1}{1+sinx}} = e^0 = 1.$$

demak, $\lim_{x\to 0}(\frac{1+tgx}{1+sinx})^{\frac{1}{sinx}} = 1$ ga teng.

8-misol.

$$\lim_{x\to 0}(\frac{1+tgx}{1+sinx})^{\frac{1}{sin^2x}} = e^{-\lim_{x\to 0}\frac{tgx-sinx}{1+sinx}\cdot\frac{1}{sin^2x}} = e^{-\lim_{x\to 0}\frac{cosx-1}{1+sinx}\cdot\frac{cosx}{sin^2x}} = \quad =$$

$$e^{\lim_{x\to 0}\frac{2sin^2\frac{x}{2}}{4sin^2\frac{x}{2}\cdot cos^2\frac{x}{2}}} = e^{\frac{1}{2}} = \sqrt{e}$$

.

9-misol. $\lim_{x\to+\infty}\frac{ln(x^2-x+1)}{ln(x^{10}+x+1)} = \lim_{x\to+\infty}\frac{2lnx+ln(1-\frac{1}{x}+\frac{1}{x^2})}{10lnx+ln(1+\frac{1}{x^9}+\frac{1}{x^{10}})} = \frac{1}{5}$.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Vinogradov.I.M. Sonlar nazariyasi asoslari.T.1972 y.

2.B.P.Demidovich-Sbornik zadach i uprajneniy po matematicheskomu analizu.Moskva 1972 y.

MILLIY QAHRAMAONLAR FAOLIYATI VASITASIDA O'QUVCHILARDA TANQIDIY FIKRLSH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHDA FOYDALANILADIGAN USUL VA METODLAR

Masharipova Nasiba Ro'zmatovna

T.N.Qori Niyoziy nomidagi pedagogika fanlari ilmiy tadqiqot instituti doktoranti

Kirish. Bugungi strategiyalashgan, globallashgan o'quv jarayonlarida o'quvchi-yoshlarning ma'naviy qiyofasi, dunyoqarashi, sog'lom e'tiqodini, o'z nuqtai nazari va pozitsiyani shakllantirish uchun ularda avvalo taniqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish muhim pedagogik zaruriyat sifatida namoyon bo'lmoqda. O'quvchilar o'zini va boshqalarning faoliyatini, hatti-harakatlarini tanqidiy fikrlash asosida tahlil qilaolishlarida o'zbek xalqi qahramonlari faoliyatini o'rganish, ulardan ibrat olishga yo'naltirish muhim ta'limiy vositalardan hisoblanadi. Chunki Vatanining ozodligi, xalqining tinchligi, kelajak avlodning istiqboli uchun qayg'urgan, bor kuchini sarflagan, o'z jonini ham ayaman To'maris, Shiroq, Jaloliddin Manguberdi, Najmiddin Kubro, Temur Malik, Amir Temur, Zahiriddini Muhammad Bobur, Pahlavon Mahmud kabi xalq qahramonlari yosh avlod uchun eng ulug' qadriyat va ibrat maktabi bo'la oladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Pedagogika ensiklopediyasida tanqidiy fikrlash quyidagicha izohlangan:

TANQIDIY FIKRLASh – inson aqliy faoliyatining turlarini o'zida mujassamlashtirgan ob'ektiv fikrlash tarzini ifodalovchi tushuncha. Tanqidiy fikrlash – g'oya va imkoniyatlarni ijodkorlik bilan uyg'unlashuvi, konsepsiya va axborotlarni qayta fikrlash va qayta qurishdek murakkab jarayondir. Tanqidiy fikrlashda g'oyalar va ularning ahamiyati ko'pfikrlilik nuqtai-nazaridan ko'rib chiqiladi hamda ular boshqa g'oyalar bilan taqqoslanadi. Bu fikrlashning eng yuqori darajasi aqliy faoliyat bo'lib, unda taxlil, taqqoslash, izohlash, qo'llash, tortishuv, yangilik, muammolarni hal qilish yoki fikrlash jarayonini baholashga alohida e'tibor beriladi. [4.185]

Xorijlik mutaxassis Edward M. Glaser [5]ning "Defining Critical Thinking" maqolasida tanqidiy fikrlash - “Tanqidiy tafakkur – mavjud faktlar, dalillar, kuzatishlar va dalillarni oqilona, xolis tahlil va baholash” deya e’tirof etiladi.

O‘quvchilarning tanqidiy fikrlash jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Shuning uchun ham o‘quvchilarga mashg‘ulotlarda muayyan muammo, tarixiy voqea, real xodisalar yuzasidan taqdim etiladigan savollar oddiydan murakkkablashib boradi. O‘quvchilar oddiy savollarda nisbatan kamroq faollikni egallasalar, murakkab savollarda o‘z-o‘zidan diqqatni jamlash, xotirani tiklash, o‘zining ijodiy qobiliyatidan foydalanish kabi psixologik jarayonlarga chuqurroq murojaat qiladilar.

Muhokama. Yoshlarni turli “ommaviy madaniyat” hurujlaridan himoya qilishning asosiy omili – ularda bo‘layotgan voqea-hodisalarga o‘z munosabatini bildirish, tahlil qilish, tanqidiy fikr yuritishni rivojlantirishdan iborat. O‘quvchi-yoshlarda jamiyat hayotiga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish, ro‘y berayotgan hodisalarga nisbatan daxldorlik hissini kuchaytirish, milliy madaniyatimizga tajavvuz qilayotgan kuchlarga nisbatan murosasiz bo‘lish uchun qalb va ruh osoyishtaligi, o‘z nuqtai nazari, milliy g‘urur tuyg‘usiga ega bo‘lish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish prinsiplari asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchi-yoshlarni maqsad sari undab, ularda ijtimoiy faollikni shakllantiradi. Ulug‘ ajdodlarimiz har doim inson sha’ni, qadr-qimmatini yuksak tutib, tili, dini, millati, jamiyatdagi ijtimoiy mavqe’idan qat’iy nazar, har bir insonga hurmat-ehtirom ko‘rsatish lozimligini ta’kidlaganlar. Ajdodlarimiz har doim jinoyat uchun jazo, ezgulik uchun rag‘bat muqarrarligini uqtirganlar. Ezgu amallarini qilishga, o‘z nafsini tiyishga, g‘azab va jaxlga erk bermaslikka, insoniylik nurini buzuqlik, razolat bilan chulg‘amaslikka da’vat etib, inson uchun eng go‘zal libos, ilm, odob, ahloq ekanligini, o‘zaro munosabatlarda hamjihat bo‘lish lozimligini ta’kidlaganlar. Sharq mutaffakkirlari ota-onalar va ustozlarni bolaning o‘zligini tan olish, unga qadriyat sifatida yondashib, hurmat bilan munosabatda bo‘lish lozimligini ta’kidlab kelganlar.

O‘quvchi-yoshlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda milliy mentalitetimiz bilan bog‘liq bo‘lgan quyidagi omillarga e’tibor qaratish muhim hisoblanadi:

- o‘quvchilarda milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirish;
- milliy an’analar va urf-odatlar, unitilmas qadriyatlarni egallashga o‘rgatish;
- ajdolar merosiga bo‘lgan e’tibor va qiziqishni uyg‘otish;
- milliy qahramonlar shaxsi va ular faoliyati bilan ishlar bilan yaqindan tanishtirish;
- Vatan taqdiri, yurt kelajagiga daxldorlik hissini uyg‘otish.

Yuqoridagi omillarga tayangan holda o‘quvchi-yoshlarni milliy qahramonlarning tabiatni muhofaza qilish, obodonlashtirish, atrof-muhitni ko‘lamzorlashtirish, inson salomatligi masalalarida olib borgan faoliyatlari bilan o‘quvchilarni yaqindan tanishtirib borish nazarda tutiladi. Ajdodlarimizning tabiatni muhofaza qilishga bo‘lgan e’tibori, tuproq, suv, havoni toza saqlashgi intilish, o‘simlik va hayvonot olamini parvarishlash, ko‘kalamzorlashtirish, odamlar salomatligini, sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga bo‘lgan harakatlari madaniy tariximizda milliy qadriyat sifatida necha asrlardan beri e’zozlanib kelinmoqda.

Natija. Tanqidiy fikrlash o‘quvchilarni bilim imkoniyatlarini yangi bosqichga ko‘tarish bilan bir qatorda, o‘zlarida mavjud bilim, tushuncha, axborotlarni yangi ma’lumotlar bilan sintezlashga, umumlashtirishga muvaffaq bo‘ladilar. Bunda o‘quvchilarda refleksiyalash, imitatsiyalash, o‘z immanentligi va nuqtai nazarini ifodalash, jamoa bilan muloqotga kirishish, diskussiyani amalga oshirish jarayonlari faollashadi.

O‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonini to‘g‘ridan-to‘g‘ri amalga oshirib bo‘ldmaydi. Shuning uchun ham ta’lim jarayoniga samarali pedagogik usullar, metodlar va texnalogiyalarni qo‘llashni talab etadi. Shunga ko‘ra o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonini quyidagi pedagogik usullard vositasida amalga oshirsh samarali hisoblanadi:

- ritorik savol
- savol-javob
- munozara

- debat
- diskussiya
- ijodiy ishlar
- yozma ishlar
- guruhli yoki jamoaviy o‘yinlar.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan bunday pedagogik usuldagi mashg‘ulotlarda “Aqliy hujum”, “Bumerang”, “Klaster”, “Muammoli vaziyat”, “Suqrotona o‘ylang”, “Pahlavon Mahmuddan epigraf”, “Temur tuzuklariga amal”, “Manguberdining sakrashi”, “Kubro falsafasi”, “Bobur sadoqati”, kabi metodlar va bugungi kunda jaxondagi ta’lim jarayonida o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan va eng keng qo‘llaniladigan “STEAM”, “Keys Study”, TRIZ, “Blum toksonomiyasi” va turli ta’limiy o‘yin texnologiyalari, shuningdek “Insert strategiyasi” kabi ta’lim strategiyalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa. Ajdodlarimiz merosida pand-nasihat, yoshlarga murojaat alohida o‘rin egallagan. Shu maqsadda ular nasihat janridagi she’rlar, pandnomalar, murojaatnomalar yozganlar. Xalq dostonlarida esa xalqning o‘zligini anglagan, o‘z pozitsiyasiga ega, tanqidiy fikrlaydigan ideal shaxs haqidagi orzu-niyatlari o‘z ifodasini topgan. Shuni ta’kidlab aytish lozimki, Go‘ro‘g‘li, Alpomish, Avazxon, Oshiq G‘arib va Shoxsanam, Vomiq va Uzro, Farhod va Shirin kabi doston qahramonlari, shuningdek To‘maris, Shiroq, Najmiddin Kubro, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Pahlavon Mahmud, Amir Temur, Zaxiriddin Muhammmad Bobur kabi milliy qahramonlarimiz faoliyati timsolida o‘quvchilarda o‘z nuqtai nazarlarini shakllantirish, o‘z qarashlarini va munosabatini bildirish, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning alohida pedagogik imkoniyatlari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-fevraldagi “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonnning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “2022-2026 yillarda xalq ta’limini rivojlantirish bo‘yicha milliy dasturni tasdiqlash to‘g‘risidagi”gi PF-134-sonli Farmoni.
3. Pedagogika: ensiklopediya. II jild / tuzuvchilar: jamoa.//Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2015. – 376 b.
4. Pedagogika. Ensiklopediya. III jild. jamoa // Toshkent: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. – 400 b.
5. *Edward M. Glaser.* "Defining Critical Thinking". *The International Center for the Assessment of Higher Order Thinking (ICAT, US)/Critical Thinking Community*. Retrieved 22 March 2017.
6. Paul R. Critical thinking: what every person needs to survive in a Rapidly Changing World/ Sonoma State Uni. 1990
7. Masharipova N.R. O‘quvchilarda ma’naviy sifatlarni rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari. Science and Innovation International scientific journal Volume 1 issue 6. Uif. 2022: 8.2 Issn: 2181- 3337.P.62-66. https://doi.org/10.5281/zenodo.7105342
8. Safarova R.G.Yangi pedagogik tafakkurning namoyon bo‘lishi. Jizzax davlat pedagogika universitetida o‘tkazilgan “Pedagogik innovatsiyalar va ularning amaliy tadbiqlari: muammo va yechimlar” nomli Respublika ilmiy-amaliy konfrensiyasi 1-to‘plam, - B 24-28. Jizzax – 2022 yil 5 oktyabr.

TA’LIM TIZIMIDA SIFAT VA SAMARADORLIKKA ERISHISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR, XALQARO BAHOLASH TAJRIBALAR, FANLARARO TADQIQOT USULLARI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Avazov Zahriddin
G’allaorol tuman MMTBga qarashli 81-maktab MMIBDO’

Jamiyatimizda jadal rivojlanib borayotgan zamonaviy axborot texnologiyalari ta’lim tizimida ham yangi-yangi o’zgarishlar, yangi uslublar, yangi yo’nalishlar yaratishga undamoqda.

Albatta, insoniyat yashash tarzini o’zgartirib yuborgan, hayotimizning ajralmas bo’lagiga aylangan axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rad etib bo’lmaydi. Faqat undan to’g’ri va unumli foydalanishni bilish hamda uni ta’lim tizimiga ham joriy etish kerak. Ta’lim tizimiga joriy etiladigan axborot texnologiyalari o’quvchilarning qiziqishini oshirishga, tasavvur doirasini kengaytirishga va undan to’g’ri foydalanishni o’rgatishga xizmat qilishi lozim.

Hozirgi kunda Respublikamizda ta’lim sohasining dolzarb masalalaridan biri - bu elektron ta’lim resurslari, o’qitishning elektron vositalarini yaratishdir. Bular taqdimotlar, elektron o’quv qo’llanmalar, multimediali elektron darsliklar, turli pedagogik dasturiy vositalar, ya’ni maxsus dasturlar, interaktiv test o’tkazuvchi dasturlar va boshqalar hisoblanadi.

Matematikani o’qitishda ham axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali yuqori natijalarga erishish mumkin. Ko’pchilik o’quvchilar matematika elementlarini, matematik jarayonlarni tasavvur etishga qiynalishadi. Ana shunday muammolarni hal etishda axborot texnologiyalaridan foydalanish qo’l keladi. Bunda ko’rgazmalilik ta’minlanadi, misol tariqasida matematika fanlari uchun ko’rgazmaliklikning namunasi sifatida quyidagi usulni aytib o’tishimiz mumkin.

Buning uchun matematika darsligidan ma’lum bir mavzuni tanlaymiz va unga mavzuni to’liq yoritib beruvchi dastur tuzamiz. Bu dastur matematik tushunchalarni ifodalashi, o’quvchilarga ko’rgazmalilikni ta’minlashi, ular tasavvurini kengaytirishi, bilimlarini mustahkamlashi lozim. Dastur qiymatlar qabul qiluvchi, hisob-kitoblarni bajaruvchi va shu jarayonga tegishli grafik tasvirlarni hosil qiluvchi bo’limlardan iborat bo’lishi mumkin.

Umumiy o’rta ta’lim maktablarining 9-sinflari uchun berilgan algebra darsligining **“Kvadrat funksiya”** mavzusi misolida ko’rib chiqaylik. Bunda $y = ax^2 + bx + c$ ko’rinishdagi parabolani to’liq ko’rib chiqishimiz lozim. Ushbu funksiyani to’liq yoki qisman ifodalab beruvchi, uning grafigini tasvirlovchi va funksiya xossalarini keltiruvchi (funksiyani tekshiruvchi) dastur tuzamiz. Bu jarayonda dastur ko’rinishiga, komponentalar joylashuviga, ranglar uyg’unligiga ham e’tibor berish kerak. Chunki, bir tomondan o’quvchining tez tushunishiga yordam bersa, ikkinchi bir tomondan uning psixologiyasiga ham ta’sir ko’rsatuvchi omil hisoblanadi.

Dasturimiz quyidagi ko’rinishda bo’ladi:

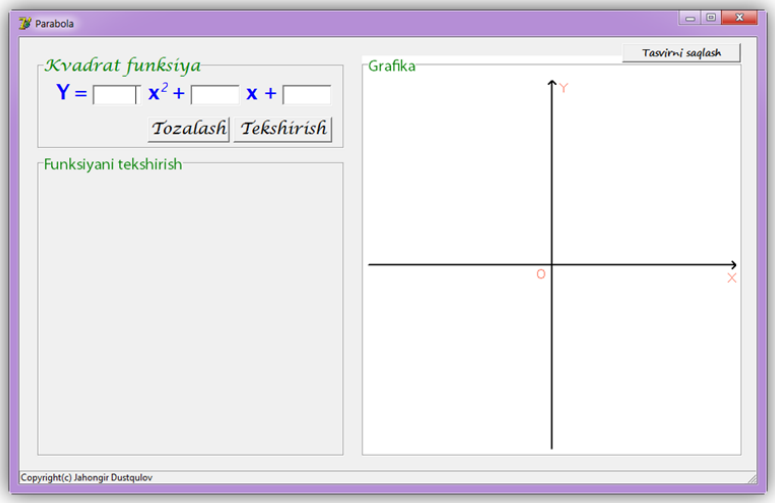

Dasturda kvadrat funksiyaning koeffitsiyentlarini (a, b, c qiymatlarni) kirituvchi 3 ta oyna, “Tozalash”, “Tekshirish”, “Tasvirni saqlash” tugmalari, funksiyani tekshirish (uning xossalari keltiriluvchi soha) va funksiya grafigini hosil qiluvchi sohalar mavjud.

Dastlab, a, b, c qiymatlar kiritiladi va **“Tekshirish”** tugmasi bosiladi. Kiritilgan qiymatlar to’liq bo’lsa, dastur funksiyani tekshirishni boshlaydi. Ma’lumki, kvadrat funksiyaning grafigi paraboladan iborat. Uning grafigini keltirishdan oldin, kvadrat funksiya shoxlari yo’nalishi, uning uchi koordinatalari, absissalar va ordinatalar o’qlari bilan kesishish nuqtalari, o’sish va kamayish

oraliqlari “Funksiyani tekshirish” sohasida keltiriladi. Har bir hisoblangan natija ma’lum vaqt oralig’i bilan ketma-ket chiqariladi.

Masalan, parabola uchining absissasi chiqarilgandan so’ng, dastur bir necha soniya kutib turadi va keyin ordinatasini chiqara boshlaydi. Bu orqali, ya’ni qiymatlarni chiqarish ketma-ketligi orqali o’quvchi hisoblashni qay tartibda olib borishni o’rganadi. Dasturning har bir qiymatdan so’ng kutib turishi o’quvchini bu qiymat qanday hisoblanganligi haqida o’ylashga undaydi hamda bu animatsion jarayon o’quvchida qiziqish uyg’otadi, keyingi natija chiqishini kuta boshlaydi.

Yana bir jihati shundaki, har bir topilgan qiymat dasturning o’ng tomonidagi koordinatalar sistemasida belgilab boriladi.

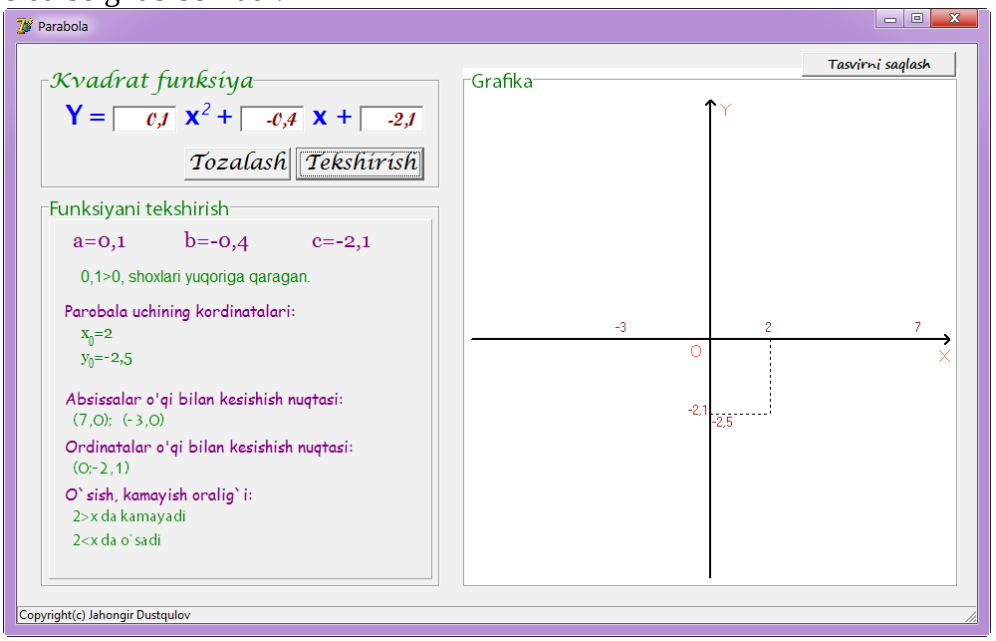

Barcha hisoblashlar amalga oshirilgandan so’ng, funksiyaning grafigi chapdan o’ngga qarab animatsion holda chizib boriladi. Parabolani chizish yakunlangandan so’ng, funksiya grafigi va xossalarini ko’rib chiqishimiz mumkin.

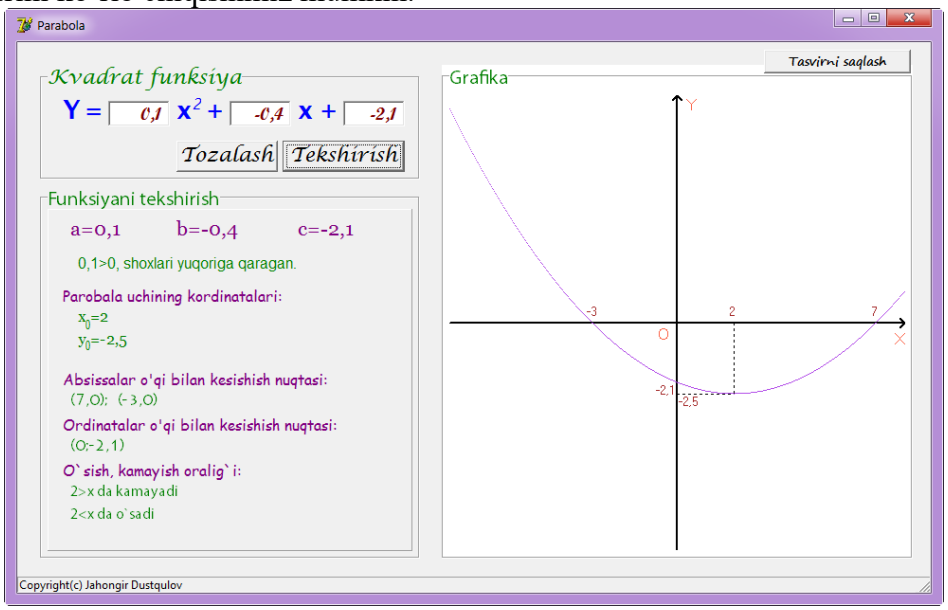

Dasturga boshqa koeffitsiyentlar kiritilgach, u bilan bog’liq kvadrat funksiya hosil bo’ladi va yuqoridagi kabi ma’lumotlar chiqariladi. Dasturda toki **“Tozalash”** tugmasi bosilmaguncha funksiya grafiklari ustma-ust chizilaveradi. Bu esa bir nechta funksiyalarni bir-biri bilan taqqoslash, solishtirish imkonini beradi. **“Tozalash”** tugmasi bosilganda, “Grafika” sohasi chizilgan funksiyalar grafiklaridan tozalanadi.

“Tasvirni saqlash” tugmasi orqali hosil bo’lgan kvadrat funksiya grafigini ***.jpg** formatda saqlash mumkin. Bunda tasvirga nom beriladi va keyinchalik tasvirdan foydalanish imkoniyati yaratiladi.

Ta’limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning bir necha usullari mavjud bo’lib, har bir usul o’quvchi bilimini oshirish, nazorat qilish, avtomatlashtirish kabi o’zining maqsadiga ega. Biz ko’rib chiqqan usul orqali o’quvchining darsda o’rgangan bilimlari mustahkamlanadi, hisoblash jarayonlari avtomatlashadi, tasavvur doirasi kengayadi, mavzu yuzasidan tasavvuri boyiydi. Dastur kichik hajmda, sodda va tushunarli bo’lganligi bois, o’quvchidan maxsus bilim talab qilinmaydi va dasturdan foydalanish qiyin bo’lmaydi. Ta’lim sohasida mana shunday sodda dasturlar yaratish va ularni dars jarayonida qo’llash ta’lim jarayonining sifat va samaradorligi oshishiga xizmat qiladi.

KASB-HUNAR MAKTABLARIDA KASBGA YO'NALTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Joldasov Ixtiyor Suyindikovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
O’zbekiston tarixi kafedrasi katta o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada yoshlarini kasbga yo’naltirish ishlarining pedagogik asoslari, bu borada muhit va jamiyat hamkorligi, mehnat texnologiyasi va psixologiyasi, mehnat sharoitining ustoz-shogirdlik, murabbiylik ishlarining to’g’ri yo’lga qo’yilishi singari muhim omillar bilan bog’liq bo’lgan holatlari haqida fikr yuritiladi.

Kalit so’zlar: Yoshlar, mutaxassis, raqobat, kasbga yo’naltirish, kasb, hunar.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF VOCATIONAL GUIDANCE IN VOCATIONAL SCHOOLS

Joldasov Ikhtiyor Suyindikovich
Chirchik State Pedagogical University
Senior teacher of the Department of History of Uzbekistan

Annotation: This article deals with important factors such as the pedagogical foundations of youth career guidance, environment and community cooperation, labor technology and psychology, working conditions, mentoring, and mentoring. It is thought about the cases where they are related.

Bugungi kunda umumta'lim maktablarining eng zarur hayotiy vazifalardan biri o’quvchi-yoshlarni kasb tanlashga to’g’ri yo’naltira olishdir. Respublikamiz mustaqilligidan keyingi yillar davomida bu sohaga jiddiy e’tibor berila boshlandi, ta’lim sohasining rivoji uchun yetuk mutaxassislar, olimlar jalb etildi.Kasb-hunarga yo’naltirishdan maqsad o’sib kelayotgan yosh avlodni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlashdir. Ularni kasb hunarga yo’naltirish orqali, bo’lajak kasbiy qarorlarni shakillantirish, kasbni erkin va mustaqil tanlashlari uchun kasb-hunarga yo’naltirish ishlariga mustahkam zamin yaratish zarur. Kasbga yo’naltirishda ularning qiziqishi, layoqati, qobiliyatlariga va jamiyatning turli xil kasblarga bo’lgan ehtiyojiga muvofiq holda kasb tanlashga yordam berish maqsadli faoliyatdir.

Kasb so’zining ma’nosi–insonlarning hunari, faoliyat turi va hayot kechirishlari uchun manba xizmatini o’taydigan mashg’ulotni bildiradi. Kasbga yo’naltirish ishlarining mohiyati – yosh avlodni ongli ravishda kasb tanlashga tayyorlashda uni har tomonlama va barkamol rivojlantirishning shart-sharoitidir.

Kasbga yo’naltirish – o’quvchining o’z ehtiyojini oqilona cheklaydigan shaxs sifatida barkamol kamolotga yetishining pedagogik jarayoni bo’lib, nafaqat pedagogik tashqi ijtimoiy bog’liq bo’lgan tafakkuri va xatti-harakatlarini ongli ravishda o’z-o’zini boshqaruvchidir.

Kasb va kasbga yo’naltirishning nazariy shart-sharoitlari deganda, kasb – kasbga yo’naltirish faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilgan turli xil qarashlar majmuasi, g’oyalari va tasavvurlar yig’indisidir. Bu yoshlarning shaxsiy qiziqishlari, layoqati va qobiliyatlariga mos keladigan, jamiyat uchun zarur kasblarga yo’llashdir.

Kasbga yo’naltirishning maqsadi — shaxsning ma’lum bir kasbiy faoliyat yo’nalishiga moyilligini aniqlashdir. Ushbu amaliyot har bir bola iste’dodli va ma’lum bir sohada o’z iste’dodini tatbiq eta oladi degan fikrga asoslanadi. Kasbga yo’naltirishning turli xil usullari mavjud — kelajakdagi kasbni tanlashda duch keladigan o’spirin bilan, uning qiziqishlari va sevimli mashg’ulotlarini muhokama qiladigan mutaxassislar bilan suhbatlar, uchrashuvlar ot’kazilish lozim.Kasb-hunar maktablarida o’quvchilarga maslahat berishni boshlashdan oldin,guruh rahbari o'z o'quvchilarining rivojlanishini kuzatish imkoniyatiga ega, natijalarni ta'lim sifatida o'rganish, va sinfdan tashqari ishlar. Bundan tashqari, batafsilroq tahlil qilish uchun so'rovnomalardan foydalanish va savollar bilan shakllarni to'ldirish va yana psixologik-pedagogik xususiyatlarni kompilyatsiya qilish, shuningdek, ota-onalar bilan maslahatlashuv suhbatlani olib borish kerak.

Ota-bobolarimiz asrlar davomida mehnatni ulug'lab kelishgan, o‘zlari sidqidildan mehnat qilishgan. Bizga ulardan meros bo'lib qolgan barcha xazinalar ilmiy-badiiy kitoblar, turli xildagi sa’nat asarlari, me’morchilik obidalari va boshqa narsalar ana shu mehnatning mahsulidir.Mehnat faqat hayotiy zarurat va moddiy farovonlik manbayi bo‘lib qolmay, yoshlarda yaxshi xulq va ma’naviy sifatlarni vujudga keltiradi; loqaydlik va beparvolik kabi illatlarni bartaraf etib, kishida quvonch va m’amununlik hislarini paydo qiladi. Odam dunyodagi hamma yaxshi narsalarga ega bo’lsa-yu, lekin o‘zi mehnat qilmasa, u baxtli bo’la olmasligi badiiy asarlarda o‘z aksini topgan; ezgu maqsadlarga erishishning eng muhim omili bo'lgan mehnat tufayli mamlakatning gullab-yashnashi mumkinligi qayd etilgan. Maktabning vazifasi bolalarni mehnatni hurmat qilish va sevish, mehnatning ahamiyatini tushuntirishdir. [1]

Hozirgi kunda kasb-hunar ta'limi tizimida ta'lim beruvchilarga nisbatan samarali faoliyatini tashkil qilish, o‘quv, ilmiy hamda metodik tadbirlarni to‘g‘ri rejalashtirishi va amalga oshirishi, kasbiy pedagogik mahoratini uzluksiz oshirib borishda o‘zgarib boruvchi zamonaviy talablarga tezkor ravishda moslashib borish kabi talablar qo‘yilmoqda. Buning uchun har bir kasb-hunar ta'limi tizimida faoliyat yuritayotgan pedagog va kasbiy ta'lim ustalari kreativlik sifatlariga ega bo‘lishi ularda o‘quv va tarbiya jarayonlarini tashkil etishda innovatsion g‘oyalarni yaratish, bir qolipda fikrlamaslik, o‘ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilmaslik kabi fazilatlarga ega bo‘lishlari, ta’lim oluvchilarning o‘quv faoliyatini, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladigan innovatsion g‘oyalarni yaratishda faollik ko‘rsatish, ilg‘or pedagogik yutuq va tajribalarni mustaqil o‘rganish, shuningdek, hamkasblar bilan pedagogik yutuqlar xususida doimiy, izchil fikr almashish tajribasiga ega bo‘lish lozim. Yani, pedagog kadrlarning ta'lim-tarbiya jarayonlaridagi raqobatbardoshligi uning ilg‘or ta'lim texnologiyalarini o‘zlashtirish qobiliyati, o‘zgaruvchan hamda oshib borayotgan kasbiy talablarga moslasha olishi kerak.Shuni ham ta`kidlash zarurki, barcha yigit-qizlar, o’quv predmetlari qatorida alohida o’z mavqeiga ega bo’lgan murakkab predmetlardan biri – bu mehnat ta`limi fanidir. Mazkur fanni o’zlashtirgan o’quvchiga xalq xo’jaligining turli tarmoqlariga xos kasblar yuzasidan materiallarni, asbob-uskunalar, mashina va moslamalarni nafaqat o’rganishi, ulardan foydalanish hamda ular yordamida unumli foydali maxsulotlar tayyorlashni uddalay olishi kerak.[2]

O’zbekiston Respublikasida ham uzoq davrlar mobaynida yoshlarning mehnat va kasb tayyorgarligi, ularni unumli mehnat jarayonidagi faoliyatga tayyorlash, kasb hunar o’rgatish, xalq xujaligining turli sohalarida mehnat qilishga o’rgatishga tayyorlashning turli masalalari bilan ko’pgina olimlarimiz shug’ullanadilar. Ular o’z tadqiqot natijalarini nomzodlik va doktorlik dissertasiyalari, monografiyalar, o’quv qo’llanmalari tarzida bayon etdilar.

Asrlar mobaynida o’zining ilg’or madaniyati, milliy qadriyatlari, o’zligining noyob belgilari, ko’rinishlari bo’lgan urf-odatlari, amaliy san’ati, xalq hunarmandchiligining boy merosi bilan xalqimiz faxrlanib, e’zozlab, uluglab keladi.Turli olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilib, xalq ustalari, hunarmandlari, tomonidan rivojlantirib, kengaytirilgan, xalq milliy amaliy san’ati,xalq bezak san’ati, badiiy san’at kabi juda kup xildagi nomlanib kelgan xalq hunarmandchiligi asoslarini

hozirgi zamon xalq ta’limi tizimidagi o’rta (umumta’lim, kasb-hunar, maxsus) maktablari o’quv dasturlarida mustaqil predmet sifatida o’z aksini topmagan. Xalq hunarmandchiliginingturli sohalarini, yo’nalishlarini, qirralarini turli davlatlarda olimlarimiz ilmiy tadqiqotlarini yoritdilar.[3]

O`quvchilarni ta`lim tizimida mustaqil mehnat faoliyatiga puxta tayyorlash va ularning kasb-hunarini o`z qobiliyatlariga yarasha to`g`ri kasb tanlashlariga erishish uchun maktab o`qituvchilarining pedagogik mahorati, bilim saviyasi, didaktik (shuningdek, akademik, tashkilotchilik,pertseptiv va h.k.) qobiliyatlari yuksak bo`lishi, fan asoslarini turmush bilan bog`lab o`rganilishi, to`garak va qo`shimcha, yordamchi kurslarni oqilona uyushtirilishi,kasb-hunar maktablarida suhbatlar, munozaralar o`tkazilishi,sayohatlar, uchrashuvlar, fotoko`rgazmalar tashkil qilishlari zarur. Shuningdek, yoshlarning kasb tanlashdagi reallikni vujudga keltirish maqsadida kasb-hunar maktablarida ilg`or kasb egalari, kasb faxriylari, kasb sulolalari bilan uchrashuvlar, davra suhbatlari, kechalar va ma’ruzalar tashkil etilsa maqsadga muvofiq bo`ladi. Ushbu tadbirlar o`quvchining shu kasbga bo`lgan qiziqishini yanada oshiradi.

Adabiyotlar

1. R. Mavlonova, N. Raxmonqulova, N.Voxidova, K.Matnazarova Pedagogika (Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti) d a r sl ik 2012 - yil 26 dekabrdagi “507”- sonli
2. “Kasbga yo’naltirishning ilmiy-pedagogik asoslari”SH.S.SHaripov, K.Davlatov, G.S.Nasriddinova. Toshkent – 2007.
3. Ixtiyor Suyindikovich Joldasov.(2021) “Kasb-hunar ta’limi tarixining professional ta’lim samaradorligidagi o’rni va ahamiyati”.Academic Research In Educational Sciences. Volume 2,Issue 6 , B.723
4. Joldasov Ixtiyor Suyindikovich” kasbiy pedagogika tarixi” Экономика и социум 04(60)2022
5. Joldasov Ixtiyor Suyindikovich “Tasks Implemented in Professional Schools to Send Students to Professions” International Interdisciplinary Research Journal.2. 2, Year 2023 ISSN: 2835-3013. B.254-258
6. Joldasov Ixtiyor Suyindikovich “The Role of Innovative Technologies in Teaching History Lessons” Spanish journal of innovation and integrit.6. Volume: 06, 2022. B.115-118

BIRLASHGAN ARAB AMIRLIKLARINING MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI BILAN ALOQALARI (1991-2023)

Kamoliddinov Farrux Burxoniddin o‘g‘li
O‘z FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi
Sharqshunoslik instituti 1-kurs tayanch doktaranti.

Annotatsiya. Maqolada Ko‘rfazdagi arab davlatlaridan biri hisoblangan Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) va Markaziy Osiyo munosabatlarni o'rnatish va rivojlantirish jarayoni ko'rib chiqiladi. Fors ko‘rfazining integratsiya tuzilmasiga kiruvchi mamlakatlari va Markaziy Osiyo respubliklarining ikki tomonlama munosabatlarga ta'sir ko'rsatadigan ichki va tashqi omillar tahlil qilinadi.

1990-yillarning boshlarida, nafaqat dunyoning siyosiy xaritasida balki Markaziy Osiyoning siyosiy xaritasida ham yangi mustaqil respublikalar paydo bo'ldi. Bu yosh respubliklar o‘zining taraqqiyot yo‘lida jahon sahnasida o‘zlariga ishonchli hamkorlar bilan diplomatik aloqalar o‘rnata boshladilar.

Boshqa tamondan olib qaraganda dunyo hamjamiyatida bu yangi respublikalarga naisbatan tarixan qiziqish mavjud bo‘lib kelgan. 1990- yillarda bu respubliklarni mustaqillikka erishishi bu qiziqishni yanada kuchayishiga va uzilib qolgan aloqlarni qayta tiklash uchun qulay vaziyatni yuzaga keltidi.

Albatta, bu marakkab jarayondan Fors Ko‘rfazi Arab Davlatlar Hamkorlik Kengashiga (FKADHK) a’zo davlatlarni ham befarq qoldirmadi[1]. Tashkilotga a’zo “Arabiston oltilik” davlatlari birinchilardan bo‘lib ushbu mintaqadagi davlatlar mustaqilligini ularning suverenitetini

darhol qabul qildi va ular bilan aloqalarni mustahkamlash va izchillik bilan yo‘lga qo‘yich uchun ikki tomonlama say-harakatlar boshlandi. Albatta bu munoslabatlarning o‘ziga hos siyosiy, iqtisodiy va madaniy sababalari mavjud edi. Ushbu maqolada ayni shu yuqoridagi alqolarinig omillari muhokama qilinadi.

Markaziy Osiyo davlatlari Fors ko'rfazi davlati aloqalri bugungi kunda yaxshi rivojlanganligiga guvoh bo‘lmoqdamiz. Xususan Fors ko'rfazi davlati bo'lgan Birlashgan Arab Amirliklari (BAA) ham har bir davlat kabi turli mintaqalar uchun turli xil siyosat olib bormoqda. Markaziy Osiyo ham BAAning turli siyosatlari olib borayotgan mintaqalaridan hisoblanadi. Abu-Dabining Markaziy Osiyoga nisbatan bu siyosati ishtirokchi-davlat bilan umumiy manfaatlarni birinchi o‘ringa qo‘yadigan pragmatik yo‘ndashuv asosida shakllantirildi va konstruktiv sifatga ega bo‘ldi. Shuning uchun BAAning mintaqaviy faoliyati iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishga va turli mamlakatlarga kiritilgan sarmoyalar orqali iqtisodiy yutuqlarga erishishga asoslangan.

Turkmaniston va Qozog'iston bilan iqtisodiy aloqalar bilan bir qatorda BAA energiya kartalarini ham e'tiborga oldi. Shu doirada Abu-Dabi BAA korporativlarini Kaspiy dengizidagi loyihalarga jalb qilish bo'yicha sa'y-harakatlarni yoydi. Ushbu siyosatning barcha jarayonlari mintaqa davlatlarining xorijiy investitsiyalarga bo'lgan umidlariga mos keldi va o'zaro manfaatlarni maksimallashtirish yondashuvi bilan munosabatlarni tezlashtirdi.

Ikki mamlakat o'rtasidagi bu rivojlanish aholi sonining ham o'zini aks ettiradi va xalqlar o'rtasidagi yaqinlik va madaniy o'zaro munosabatlarning kuchayishiga olib keladi. Shunday qilib, Qozog'iston BAA fuqarolariga vizasiz imtiyozlarni qo'llaydi, shuningdek, bir oy bilan cheklangan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ikki davlat o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar yanada yuksalishini taxmin qilish mumkin. Darhaqiqat, Qozog‘iston Iqtisodiyot vaziri o‘rinbosari Alisher Abdiqodirov o‘z mamlakatining BAAdagi Yaqin Sharqdagi eng muhim hamkori ekanligini ta’kidlab, ikki davlat o‘rtasida 30 ta yangi loyiha amalga oshirilishini ma’lum qildi.[2] Ko‘rinib turibdiki, janob Kasım-Komert Tokayev ham ikki tomonlama munosabatlarning gullab-yashnashini rag‘batlantirmoqda. Bundan tashqari, ikki tomonlama iqtisodiy aloqalarni chuqurlashtirish maqsadida har yili Qozog‘iston-BAA sarmoyaviy forumi muntazam o‘tkazib kelinmoqda va ushbu forum orqali investorlar o‘rtasida aloqalar yo‘lga qo‘yilgan.

Abu-Dabi-Nur Sulton liniyasi o'rtasidagi aloqaning harakatlantiruvchi kuchi iqtisodiyotdir. Bu BAA sarmoyalari Qozog'iston uchun dolzarb masala ekanligini anglatadi. BAA uchun Kaspiydagi energetika havzasidagi vaziyat ancha jiddiy. Demak, BAAning Mubadala kompaniyasi Qozog'istonda tabiiy gaz qidiruvi bilan shug'ullanuvchi "KazMunaiGaz" kompaniyasining 24 foizini sotib olib, ushbu mintaqadagi loyihalarga jalb qilingan.

Qozog'iston singari Qirg'iziston ham BAAdan e'tiborga molik sarmoya kiritdi. Jumladan, 2012-yil 8-fevralda Qirg‘iziston Respublikasi hukumati va Abu-Dabi taraqqiyot jamg‘armasi o‘rtasida Bishkek-Torugart avtomobil yo‘lini reabilitatsiya qilish loyihasi bo‘yicha kredit bitimi imzolangan bo‘lib, BAA Qirg‘izistondagi transport loyihalariga moliyaviy yordam ko‘rsatishni boshladi. 2014-yil 7-dekabrda o‘zaro investitsiyalarni rag‘batlantirish bo‘yicha o‘zaro anglashuv memorandumi imzolandi va shundan so‘ng Qirg‘izistonga BAA investitsiyalari sezilarli darajada oshdi. Xuddi shu sanada imzolangan yana bir memorandum tog‘-kon sanoati va savdo sohalarida hamkorlikka yo‘l ochdi.

Ko'rinib turibdiki, Abu-Dabi-Bishkek yo'nalishidagi munosabatlar iqtisodiy hamkorlik orqali shakllanadi. Qolaversa, bu munosabatlar so'nggi yillarda, ayniqsa janob Sadir Japarov Qirg'iziston prezidenti bo'lganidan keyin qayta tiklandi. Qirg'izistonda faoliyat yuritishi ma'lum bo'lgan BAAning asosiy kompaniyasi DP World hisoblanadi.[3] Shuningdek, ikki davlat o‘rtasida 2017-yilning 17-yanvarida o‘zaro boshlangan vizani liberallashtirish ham mavjud.[4] Bu ikki mamlakat xalqlari o‘rtasidagi hamjihatlikni mustahkamlashga xizmat qildi.

“Yangi O‘zbekiston” harakati yetakchisi janob Shavkat Mirziyoyev O‘zbekiston Prezidenti etib saylanganidan so‘ng BAAning O‘zbekiston bilan munosabatlarida aniq siljish kuzatildi. Janob Mirziyoyevning Prezident bo‘lishi O‘zbekistonning ko‘plab sohalarda kengayishiga olib keldi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonni rivojlantirish loyihalariga e’tibor qaratayotgan va o‘z mamlakatiga

sarmoya jalb etishga harakat qilayotgan Mirziyoyev ma’muriyati ham BAA bilan birga cho‘kib ketdi.

Savol bo‘yicha yaqinlashuvning aniq natijasi sifatida BAA 2019-yilning martidan 2021-yilning avgustigacha O‘zbekistondagi turli loyihalarga jami 4,5 milliard dollar sarmoya kiritdi.[5] Ushbu investitsiyalarning eng yorqini 2021-yil iyul oyida ochilgan va Abu-Dabidagi Masdar tomonidan qurilgan quvvati 100 MVt bo‘lgan birinchi quyosh elektr stansiyasidir. Ayni paytda O‘zbekistonda BAAga qarashli 107 ta korxona faoliyat yuritmoqda. Bundan tashqari, BAAda joylashgan 28 ta kompaniya faoliyat yuritmoqda. Bularning barchasi ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlar iqtisodiy aloqalar atrofida aylana borligini ko‘rsatdi.[6] Shu nuqtai nazardan, ikki tomon o'zaro savdo hajmini 10 milliard dollarga oshirish uchun bir sahifada.[7]

BAAning Tojikiston bilan munosabatlarida ham ijobiy muhit hukm surmoqda. 2007 yil mart oyida BAA Tojikiston konsulligini ochgan birinchi Fors ko'rfazi davlatiga aylandi. Bu holat Tojikiston prezidenti janob Imomali Rahmon tomonidan Abu-Dabiga qanday ahamiyat berayotganini ko‘rsatadi. Ma'lumki, Tojikistonga sarmoya kiritish maqsadida tashkil etilgan yarmarkalarda BAAning 22 kompaniyasi ishtirok etadi. Shu bois, aytish mumkinki, iqtisod, xuddi Markaziy Osiyoning boshqa mamlakatlaridagi kabi, BAAning Tojikiston bilan munosabatlarida ham harakatlantiruvchi kuchdir.

Nihoyat, BAAning Turkmaniston bilan munosabatlariga nazar tashlaydigan bo‘lsak, ikki davlat o‘rtasidagi aloqalarning asosiy mavzulari energetika, savdo va shaharsozlik sohalari ekanligi ko‘rinib turibdi. Shuningdek, BAAning Petrofac, Gulf Oil va Gas Fze kabi kompaniyalari Kaspiy dengizidagi loyihalarga yaqindan qiziqish bildirishlari va Turkmanistonda operatsiyalarni amalga oshirishlari ma'lum.[8] Bu amaliyotlarni Turkmaniston prezidenti Gurbanguli Berdimuhamedov ham qo‘llab-quvvatlamoqda. Abu-Dabi va Ashxobod o‘rtasidagi munosabatlarning turtki beruvchi kuchi BAA-Turkmaniston ishbilarmonlar kengashidir. Kengash Turkmanistondagi sarmoyaviy yo‘nalishlarni aniqlash va BAA investorlarini yo‘naltirishda samarali funktsiyaga ega.

Ikki davlat o‘rtasida 49 ta ikki tomonlama shartnomalar mavjud. Natijada Turkmaniston elektronika, yuqori texnologiyalar, yuk mashinalari, yengil avtomobillar va boshqa ehtiyojlarining asosiy qismini BAAdan qoplaydi. Hozirda BAA Turkmanistonning beshinchi yirik yetkazib beruvchisi hisoblanadi.[9]

Bu ma’lumotlardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, BAA Markaziy Osiyoda konstruktiv rol o‘ynaydi va o‘z sarmoyalari orqali ish o‘rinlari yaratish barobarida mintaqa farovonligiga ham hissa qo‘shmoqda. Bu holat mintaqa poytaxtlarining Abu-Dabiga nisbatan hamdardligini keltirib chiqaradi. Albatta, BAAning mintaqadagi faoliyati faqat Markaziy Osiyo davlatlari uchun emas; Bundan tashqari, BAAga foyda keltiradi. Abu-Dabi ma’muriyati ham investitsiyalar, ham energetika loyihalari orqali mintaqadan sezilarli daromad keltirmoqda. Biroq, ko'rinib turibdiki, bu turdagi bog'lanish bir tomon ikkinchisini ekspluatatsiya qiladigan munosabatlar shakli emas. Boshqacha aytganda, BAAning mintaqa davlatlari bilan munosabatlari o‘zaro bog‘liqlikni tushunish doirasida barcha tomonlar manfaatlariga mos keladigan yondashuv bilan ishlaydi. Shu bois mintaqa poytaxtlari Abu-Dabi faoliyatidan xavotirda emas. Shunday qilib, BAAning mintaqa davlatlari bilan munosabatlaridagi ijobiy muhit davom etishini taxmin qilish mumkin.

Adabiyotlar

1. *Арафат Ибрахим.* Отношения арабского мира со странами Центральной Азии (на араб. яз.). 15.07.2007. URL:http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/a2e8f771-1f1e-417fa748-fc4e35040ad0.

2. О ратификации Соглашения о займе по проекту водоснабжения города Аральска (регион Аральского моря) между Республикой Казахстан и Кувейтским фондом арабского экономического развития // Сайт « Деловой мир Казахстана». URL: http://law.delovoimir.kz/ laws/view/694.

3. Е.М. Савичева, М.О. Шаар Отношения Арабских Стран Персидского Залива С Центрально Азиатскими Государствами Снг

4. Kamoliddinov Farrux. Саудия Арабистони ташқи сиёсатининг асосий тамойиллари ҳақида баъзи қарашлар. Эканомика и социум. № 9. 2021

5. Узбекистан и ОАЭ планируют подписать соглашения в сфере судебной системы. — Информационное агентство REGNUM от 21.09.2010. URL: http://www.regnum.ru/news/polit/1327698.html.

6. https://daryo.uz/2018/12/12/ozbekiston-saudiya-arabistoni-savdo-aylanmasi-korsatkichlari-qoniqarli-emas-deb-topildi

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA GRAFIK TA’LIMNI TASHKIL ETISHGA QO‘YILADIGAN TALABLAR

Ozodboyev Ismoil Odilboyevich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti San’atshunoslik fakulteti
“Muhandislik va kompyuter grafikasi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘quvchi va talabalarning fazoviy tafakkuri va tasavvurini rivojlantirish, grafik ta’limni qo‘llash orqali tushuncha, malaka va tajribalarini shakllantirishi aytib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar. Grafika, dastur, tizim, interfeys,

Grafik ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan ta’lablar, o‘quv jarayoni uchun xizmat qiladigan qurilmalar hisoblanadi. Bu ta’lim dasturlari shakllantirishning katta qismiga aylandi va bu muhim jarayonni avtomatlashtiradi. Bu tizimlar ko‘pincha talabalarning ishi, sinov va test javoblarini tekshirishga yordam beradi, shuningdek o‘qituvchilar ta’lim sifatini yaxshilash va talabalarning umumiy tarbiyasini tahlil qilishga imkon beradi. Grafik ta’lim sistemalari foydalanishga qulay bo‘lgan interfeyslar bilan xarakterlanadi va ko‘proq o‘quvchilarning o‘ziga mos maqsadga yo‘naltirilgan tayyor topshiriqlar yaratadi. Bu tizimlar yuqori darajada nazorat, ko‘rsatkich va ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish imkoniyatiga ega.

Grafik ta’limning o‘quv tizimi talabaga o‘qish jarayonida yaxshi ko‘mak beradi, shuningdek sinov va amaliyotlarda yordam beradi. Isrof qilishni oldini olish, tayyor topshirishlar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi sirli matnlar muammo bo‘lib qolishini oldini olishda grafik ta’lim tizimlari juda foydali. Bu tizimlar mehnat qilish va vaqt narxini kamaytirishga yordam beradi. Bular talabalarning tarbiyaviy maqsadlarini aniqlash va ularni barcha muhim mavzular bilan ta’minlashga yordam beradi.

Grafik ta’limi o‘qitish usullari o‘rganish jarayonida yordam beradi, amaliyotga tatbiq qilish va tajribalar berishda foydali ko‘rsatma beradi. Grafik ta’lim tizimlari resurslarni yo‘qotishni oldini olishda, vazifalarni tayyorlashda muammoni oldini olishda va bilimdonlar bilan qo‘llab quvvatlashda qo‘l keladi. Bunday tizimlar o‘quvchilarga ish va vaqtni kamaytirish uchun instrumental usul hisoblanadi, ularning ta’lim maqsadlarini turli mavzularda yaxshi ko‘nikmalar bilan ta’minlaydi.

Bu o‘rganish jarayonini qulaylashtirish, o‘quvchilarga umumiy muammolarni hal qilish uchun imkoniyat yaratish va o‘rganish jarayonini oddiy ehtiyojli qilishning zaruriy qismi hisoblanadi. Qo‘shimcha ravishda, grafik ta’lim o‘quvchilarga amaliy tajriba olish va bilimlarini sinash orqali nazorat qilishga imkon beradi.

Ishlab chiqarishda biror buyumni masalan, mashina va mexanizmlarning detallarini yasash hamda ularni yig‘ish, shuningdek bino va inshoatlar yoki bir buyumni yasash uchun ularning chizmalari bo‘lishi zarurdir. Chunki chizmalarsiz buyumlarni aniq yasab bo‘lmaydi. Buyumning shakli va o‘lchamlarini tekislikda aniq ko‘rsatadigan tasvir kompleks chizma deyiladi.

Chizmalarni to‘g‘ri tuzish usullari, shuningdek chizma xo‘jaligining barcha sohalarini to‘g‘ri tashkil qilish haqidagi fan chizmachilikdir. Chizmachilikga alohida e’tibor berib, o‘tilgan va uning chizmachilikda yoki hayotda tutgan o‘rnini keng yoritib berishga harakat qilingan. Chunki mashina stanok, apparatura o‘lchov asboblari, kompyuter, elektr buyumlari kabi buyumlarni ishlash printsipini, sozlash, ularning yig‘ish chizmalari yoki yaqqol tasvirlari asosida o‘rganish nihoyatda murakkab bo‘lganligi uchun ko‘p hollarda oddiyroq grafik tasvirlardan foydalaniladi. Ularni

yasashda va ixtirolarda chizmachilikdan bevosita qo‘llaniladi.

Hozirgi fan va texnikaning taraqqiy etgan davrida chizmachilik fanisiz biror bir narsani yasash yoki loyihalash mumkin emas. Chunki ishchi chizmani o‘qir ekan, konstruktor chizgan narsani ko‘z oliga keltiradi va har bir detalni to‘g‘ri, aniq yasashda chizmadan foydalanadi. Chizmalar zavoddan zavodga, korxonadan korxonaga, bir davlatdan ikkinchi davlatga yuborilishi mumkin, chunki texnikaning tili butun dunyoda yagona, u ham bo‘lsa chizmadir.

Turli mashina va mexanizmlarning detallarini yasash uchun tuzilgan fanning mashinasozlik chizmalarni chizish usullarini o‘rgatadigan qism mashinasozlik chizmachilik deb ataladi. Bino va inshoatlarni qurishda ishlatiladigan chizmalar injenerlik qurilish chizmalari deb ataladi va hokazo.

Chizmada buyum to‘liq va yaqqol aks ettirilishi uchun u chizma geometriyaning qonun qoidalariga asosan bajarilgan bo‘lishi kerak, bundan tashqari chizmalarni tuzishda davlat standartlari GOSTlarda bayon qilingan qoida hamda normallarga qat’iy rioya qilish va ularni so‘zsiz bajarish zarur bo‘lib hisoblanadi.

Yuqorida aytib o‘tilganidek chizmachilik talabalarning fazoviy tasavvurini qo‘zg‘aluvchanligini rivojlantirish va o‘stirish vositasi sifatida tutgan o‘rni muhim hisoblanadi. Chunki bu mavzuni psixologik va pedagogik taraflama yoritib tushuntiradigan bo‘lsak uning qanchalik ahamiyatga ega ekanligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi o‘qituvchi tomonidan talabalarning qiziqishini orttirib, ularning ta’lim jarayonida faolligi muttasil rag‘batlantirilib turilishi, o‘quv materialini kichik kichik bo‘laklarga bo‘lib, ularning mazmunini ochishda bahs, munozara, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash tadqiqot rolli o‘yinlar usullarini qo‘llash, rang barang qiziqtiruvchi misollarning keltirilishi, talabalarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash rang barang baholash usullaridan foydalanish ta’lim vositalaridan joyida va vaqtida foydalanish talab etiladi.

Chizmachilik fanlari grafik ta’limni tashkil etish orqali talabalarda fazoviy tasavvurini o‘stirish, rivojlantirish va qiziqishlarini ortirishni asosiy bosh maqsad deb uni rivojlantirish uchun harakat qilinadi. Fazoviy tasavvursiz chizmachilik va chizma geometriyani tushunish, chizish yoki o‘qish juda qiyin. Shuning uchun chizmachilik va chizma geometriyada avvalida fazoviy tasavvurlar keng ma’lumotlar beriladi, unga doir masalalar bilan mustahkamlanadi.

Yuqori sinf talabasi davrida vujudga kela boshlagan tafakkurning mustaqillik, teranlik, ixchamlilik, tashabbuskorlik, tanqidiylik sifatlari kun sayin takomillashib, yangi belgi va alomatlar bilan boyib boradi. Talabalarda o‘z o‘zini nazorat qilish, o‘z o‘zini anglash, o‘z o‘zini boshqarish kabi aql zakovatning muhim jihatlari taraqqiyotining yangi yuksak bosqichiga ko‘tariladi. Talabalarda tafakkurining rivojlanishida, ilmiy dunyoqarashning shakllanishida umumta’lim va ijtimoiy fanlar, jumladan chizmachilik kabi o‘quv predmetlari muhim rol o‘ynaydi.

Chizmachilik vositasi sifatida talabalarning qiziqishlari, asosan, o‘qish, amaliy mashg‘ulot va mustaqil bilim olish faoliyatlarida jadal va uzluksiz ravishda rivojlanadi. Goho ma’ruza jarayoni ulardan reproduktiv (o‘zlashtirilgan bilimlarga asoslanuvchi) tafakkurni taqozo etsa ham, lekin seminar mashg‘ulotlari, mustaqil topshiriqlar, laboratoriya praktikumi produktiv (ijodiy) fikr yuritish faoliyatini talab qiladi.

Har xil ta’lim shakli ham talabalar aqliy mehnati, maqsadga yo‘naltirilgan va muvofiqlashtirilgan diqqati yordami bilan amalga oshadi.

Ta’lim jarayonida fikr yuritish operatsiyalaridan unumli foydalanish har qanday murakkab bilimlarni egallash imkoniyati vujudga keladi. Talabalar tafakkur shakllari (tushuncha, hukm, xulosa chiqarishning) funktsional va operatsional jihatlari bilan yaqindan tanishadilar, shuningdek ulardan mustaqil foydalanish uchun barcha intellektual rezervlarni (aqliy zahiralarni) ishga solishga harakat qiladilar. Hukm chiqarishning barcha (yakka, xususiy, umumiy, ziddiyatli, faraziy, inkor) ko‘rinishlarda o‘quv va mustaqil bilim olish faoliyatlarida foydalanish shart sharoitlari tug‘iladi. Xulosa chiqarishning induktiv (fikrning xususiydan umumiyga yo‘nalganligi) va deduktiv (fikrning umumiydan xususiy hollarga qaratilganligi) yo‘llaridan muayyan tarzda bilish faoliyatida qo‘llashga intiladilar. Tushunchalar (yakka, xususiy, umumiy, yaqqol, mavhum, to‘planma) mohiyatini anglagan holda ma’lumotlarni egallash bilimlarning barqarorligini ta’minlaydi. Bu

narsalarning barchasi tafakkurning rivojlanishiga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. O‘quv insonning axborotlarni qabul qilish, eslab qolish va xotirada saqlash qobiliyatini bildiradi. Keyinchalik insonda psixik funktsiyalarning dinamikasi, uquvlilik imkoniyatlari sira pasaymaydi.

Hozirgi zamon axborot texnologiyalari, grafik darsturlari, avtomatik boshqaruv sistemalari, mashina, stanok, apparatura o‘lchov asboblari, mexanizm va boshqa buyumlarni ishlash printsiplarini o‘rganishda, ularni sozlash, rostlash va tuzatish, yangi turlarini ixtiro qilishda bevosita chizmachiliklardan keng foydalaniladi. Bularni ya’ni buyumlarni yaqqol tasvirda o‘rganish, sozlash, ishlash printsipi bilan tanishish murakkab bo‘lganligi uchun ularni soddalashtirilgan holda chizmalari chiziladi. Chizmalar ko‘p hollarda ko‘z bilan chamalangan holda to‘g‘ri burchakli yoki aksonometrik proyeksiyada chiziladi.

Chizmachilik qonun qoida belgilar bilan ajralmas holda bog‘liqdir, bu bog‘liqlik qonun qoida belgilarni mukammal o‘zlashtirmasdan chizmalarni o‘qib bo‘lmaydi. Talabalarda fazoviy tasavvurni rivojlantirish va qo‘zg‘aluvchanligini hosil qilish nafaqat chizmachilikga doir bilimlar, ko‘nikmalar, malakalar, balki boshqa bo‘limlarni o‘zlashtirishga va qo‘zg‘aluvchanlikni rivojlantirishga ta’siri kattadir. Chunki fazoviy tasavvurni o‘stirish, qo‘zg‘aluvchanligini oshirish, rivojlantirish chizmachilik fanining asosiy negizi bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Hayitov.J.M.(2022).Muhandislik grafikasi fanlarini axborot-kommunikasiya texnologiyalari yordamida o‘qitish orqali talabalarni ijodkorlik qobilyatini oshirish. Science and education scientific journal. ISSN 2181-0842.VOLUME 3, ISSUE 11.

2. Boburmirzo, Kukiev., Achilov, Nurbek, Norboy o‘g‘li & Bekqulov, Qudrat, Shaydulloyevich. (2019). Technology for creating images in autocad. European Journal of Research and Reflection in Educational Science. 7 (12), 4954-220.

3. Shaydulloyevich, B. K. (2020). Increasing students’ graphic literacy through teaching the sciences of drafting and descriptive geometry. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (4), Part II, 75-78.

4. Achilov Nurbek Norboy o‘gMi, Bekqulov Qudrat Shaydulloyevich, Ko‘kiyev Boburmirzo Baxodir o‘gMi & Jumayev Isroil Omandovlat o‘gMi (2020). Methods of developing creative abilities in children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8 (10), Part II, 151-153.

5. Ozodboyev, I. O. (2022). DRAWING ASSEMBLY DRAWINGS USING AUTOCAD COMPUTER GRAPHICS SOFTWARE. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(11), 1085-1091.

THE IMPORTANCE OF INTEGRATING SKILLS IN TEACHING

Qodirov Bekmurod
Senior teacher of the national center for training pedagogues in new methodologies in Jizzakh region.

Annotation. In a practical sense, one of the most crucial of these strands consists of the four primary skills of listening, reading, speaking, and writing. This strand also includes associated or related skills such as knowledge of vocabulary, spelling, pronunciation, syntax, meaning, and usage. The skill strand of the tapestry leads to optimal ESL/EFL communication when the skills are interwoven during instruction.This is known as the integrated-skill approach.

Key words. Skills, integrated-skill, approach, vocabulary, spelling, pronunciation, syntax, meaning, listening, reading, speaking, writing, skill segregation.

Аннотация. В практическом смысле одно из наиболее важных направлений состоит из четырех основных навыков: аудирования, чтения, говорения и письма. Эта ветвь также включает связанные или связанные навыки, такие как знание словарного запаса, правописания, произношения, синтаксиса, значения и использования. Нить навыков на гобелене ведет к оптимальной коммуникации ESL/EFL, когда навыки переплетаются во время обучения. Это известно как подход интегрированных навыков.

Ключевые слова. Навыки, интегрированные навыки, подход, словарный запас, правописание, произношение, синтаксис, значение, аудирование, чтение, говорение, письмо, разделение навыков.
Annotasiya. Dars o’tish jarayonida amaliy ma'noda ushbu yo'nalishlarning eng muhimlaridan biri tinglash, o'qish, gapirish va yozish kabi to'rtta asosiy qobiliyatdan iborat. Ushbu bo'lim shuningdek, lug'at, imlo, talaffuz, sintaksis, ma'no va foydalanish kabi bog'liq yoki bog'liq ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. Gobelenning mahorat chizig'i o'qitish jarayonida ko'nikmalar o'zaro bog'langanda optimal ESL/EFL aloqasiga olib keladi. Bu integratsiyalashgan malakali yondashuv sifatida tanilgan.
Kalit so‘zlar. Ko‘nikma, integral-ko‘nikma, yondashuv, lug‘at, imlo, talaffuz, sintaksis, ma’no, tinglash, o‘qish, gapirish, yozish, malaka ajratish.

One image for teaching English as a second or foreign language (ESL/EFL) is that of a tapestry. The tapestry is woven from many strands, such as the characteristics of the teacher, the learner, the setting, and the relevant languages (i.e., English and the native languages of the learners and the teacher). For the instructional loom to produce a large, strong, beautiful, colorful tapestry, all of these strands must be interwoven in positive ways. For example, the instructor's teaching style must address the learning style of the learner, the learner must be motivated, and the setting must provide resources and values that strongly support the teaching of the language. However, if the strands are not woven together effectively, the instructional loom is likely to produce something small, weak, ragged, and pale-not recognizable as a tapestry at all.

If this weaving together does not occur, the strand consists merely of discrete, segregated skills--parallel threads that do not touch, support, or interact with each other. This is sometimes known as the segregated-skill approach. Another title for this mode of instruction is the language-based approach, because the language itself is the focus of instruction (language for language's sake). In this approach, the emphasis is not on learning for authentic communication.

By examining segregated-skill instruction, we can see the advantages of integrating the skills and move toward improving teaching for English language learners.

In the segregated-skill approach, the mastery of discrete language skills such as reading and speaking is seen as the key to successful learning, and language learning is typically separate from content learning . This is contrary to the integrated way that people use language skills in normal communication, and it clashes with the direction in which language teaching experts have been moving in recent years.

Skill segregation is reflected in traditional ESL/EFL programs that offer classes focusing on segregated language skills. Why do they offer such classes? Perhaps teachers and administrators think it is logistically easier to present courses on writing divorced from speaking, or on listening isolated fromreading. They may believe that it is instructionally impossible to concentrate on more than one skill at a time.

Even if it were possible to fully develop one or two skills in the absence of all the others, such an approach would not ensure adequate preparation for later success in academic communication, career-related language use, or everyday interaction in the language. An extreme example is the grammar-translation method, which teaches students to analyze grammar and to translate (usually in writing) from one language to another. This method restricts language learning to a very narrow, no communicative range that does not prepare students to use the language in everyday life.

Frequently, segregated-skill ESL/EFL classes present instruction in terms of skill-linked learning strategies: reading strategies, listening strategies, speaking strategies, and writing strategie. Learning strategies are strategies that students employ, most often consciously, to improve their learning. Examples are guessing meaning based on context, breaking a sentence or word down into parts to understand the meaning, and practicing the language with someone else.

Very frequently, experts demonstrate strategies as though they were linked to only one particular skill, such as reading or writing. However, it can be confusing or misleading to believe that a given strategy is associated with only one specific language skill. Many strategies, such as paying

selective attention, self-evaluating, asking questions, analyzing, synthesizing, planning, and predicting, are applicable across skill areas. Common strategies help weave the skills together. Teaching students to improve their learning strategies in one skill area can often enhance performance in all language skills.

Fortunately, in many instances where an ESL or EFL course is labeled by a single skill, the segregation of language skills might be only partial or even illusory. If the teacher is creative, a course bearing a discrete-skill title might actually involve multiple, integrated skills. For example, in a course on intermediate reading, the teacher probably gives all of the directions orally in English, thus causing students to use their listening ability to understand the assignment. In this course, students might discuss their readings, thus employing speaking and listening skills and certain associated skills, such as pronunciation, syntax, and social usage. Students might be asked to summarize or analyze readings in written form, thus activating their writing skills. In a real sense, then, some courses that are labeled according to one specific skill might actually reflect an integrated-skill approach after all.

The same can be said for ESL/EFL textbooks. A particular series might highlight certain skills in one book or another, but all the language skills might nevertheless be present in the tasks in each book. In this way, students have the benefit of practicing all the language skills in an integrated, natural, communicative way, even if one skill is the main focus of a given volume.

In contrast to segregated-skill instruction, both actual and apparent, there are at least two forms of instruction that are clearly oriented toward integrating the skills.

TWO FORMS OF INTEGRATED-SKILL INSTRUCTION

Two types of integrated-skill instruction are content-based language instruction and task-based instruction. The first of these emphasizes learning content through language, while the second stresses doing tasks that require communicative language use. Both of these benefit from a diverse range of materials, textbooks, and technologies for the ESL or EFL classroom.

"Content-Based Instruction." In content-based instruction, students practice all the language skills in a highly integrated, communicative fashion while learning content such as science, mathematics, and social studies. Content-based language instruction is valuable at all levels of proficiency, but the nature of the content might differ by proficiency level. For beginners, the content often involves basic social and interpersonal communication skills, but past the beginning level, the content can become increasingly academic and complex. The Cognitive Academic Language Learning Approach (CALLA), created by Chamot and O'Malley (1994) shows how language learning strategies can be integrated into the simultaneous learning of content and language.

At least three general models of content-based language instruction exist: theme-based, adjunct, and sheltered (Scarcella& Oxford, 1992). The theme-based model integrates the language skills into the study of a theme (e.g., urban violence, cross-cultural differences in marriage practices, natural wonders of the world, or a broad topic such as change). The theme must be very interesting to students and must allow a wide variety of language skills to be practiced, always in the service of communicating about the theme. This is the most useful and widespread form of content-based instruction today, and it is found in many innovative ESL and EFL textbooks. In the adjunct model, language and content courses are taught separately but are carefully coordinated. In the sheltered model, the subject matter is taught in simplified English tailored to students' English proficiency level.

"Task-Based Instruction." In task-based instruction, students participate in communicative tasks in English. Tasks are defined as activities that can stand alone as fundamental units and that require comprehending, producing, manipulating, or interacting in authentic language while attention is principally paid to meaning rather than form (Nunan, 1989).

The task-based model is beginning to influence the measurement of learning strategies, not just the teaching of ESL and EFL. In task-based instruction, basic pair work and group work are often used to increase student interaction and collaboration. For instance, students work together to write and edit a class newspaper, develop a television commercial, enact scenes from a play, or take part in other joint tasks. More structured cooperative learning formats can also be used in task-based

instruction. Task-based instruction is relevant to all levels of language proficiency, but the nature of the task varies from one level to the other. Tasks become increasingly complex at higher proficiency levels. For instance, beginners might be asked to introduce each other and share one item of information about each other. More advanced students might do more intricate and demanding tasks, such as taking a public opinion poll at school, the university, or a shopping mall.

ADVANTAGES OF THE INTEGRATED-SKILL APPROACH

The integrated-skill approach, as contrasted with the purely segregated approach, exposes English language learners to authentic language and challenges them to interact naturally in the language. Learners rapidly gain a true picture of the richness and complexity of the English language as employed for communication. Moreover, this approach stresses that English is not just an object of academic interest nor merely a key to passing an examination; instead, English becomes a real means of interaction and sharing among people. This approach allows teachers to track students' progress in multiple skills at the same time. Integrating the language skills also promotes the learning of real content, not just the dissection of language forms. Finally, the integrated-skill approach, whether found in content-based or task-based language instruction or some hybrid form, can be highly motivating to students of all ages and backgrounds.

INTEGRATING THE LANGUAGE SKILLS

In order to integrate the language skills in ESL/EFL instruction,teachers should consider taking these steps:

* Learn more about the various ways to integrate language skills in theclassroom (e.g., content-based, task-based, or a combination).
* Reflect on their current approach and evaluate the extent to which theskills are integrated.
* Choose instructional materials, textbooks, and technologies that promotethe integration of listening, reading, speaking, and writing, as well as theassociated skills of syntax, vocabulary, and so on.
* Even if a given course is labeled according to just one skill, rememberthat it is possible to integrate the other language skills throughappropriate tasks.
* Teach language learning strategies and emphasize that a given strategycan often enhance performance in multiple skills.

CONCLUSION

This article has been made as a guide for teachers of English as a foreign language to develop the students´ abilities in the language. It is the application of an integrating approach for the development of communicative skills in the classroom, in which the four skills in the acquisition of knowledge of a foreign language can be taught in a coherent way, and practiced together, with a distinction of the importance of one upon the others.

With careful reflection and planning, any teacher can integrate the language skills and strengthen the tapestry of language teaching and learning. When the tapestry is woven well, learners can use English effectively for communication.

REFERENCES

Mohan, B. (1986). "Language and content." Reading, MA: Addison Wesley.

Nunan , D. (1989). "Designing tasks for the communicative classroom." Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Oxford, R. (1996). "Language learning strategies around the world.Cross-cultural perspectives."Manoa: University of Hawaii Press.

Peregoy, S.F., & Boyle, O.F. (2001)."Reading, writing, and learning in ESL." New York: Addison Wesley Longman.

OLIY TA’LIM MUASSASALARI TALABALARNING IJTIMOIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Raxmanova Muqaddas Qaxramonovna,
ChDPU dotsenti, p.f.d.(DSc)

Abstract

The article comprehends the tasks of socialization - human development in the process of acquiring and reintroducing culture and choosing individual approaches to self-transformation, which occurs in harmony with the natural, purposeful conditions of human life. of a person at any age., conclusions and recommendations are presented.

Key words. social competence, social adaptation, creative activity, social professional value, social environment, social cognition, through interaction, social and communicative process.

Аннотatsiя

В статье осмысляются задачи социализatsii - развитие человека в процессе приобретения и повторного внедрения культуры и выбора индивидуальных подходов к самопреобразованию, которое происходит в гармонии с естественными, целенаправленными условиями жизни человека. человека в любом возрасте., представлены выводы и рекомендatsii.

Ключевые слова: социальная компетентность, социальная адаптatsiя, творческая деятельность, социальная профессиональная ценность, социальная среда, социальное познание, через взаимодействие, социально-коммуникативный процесс.

Annotatsiya

Maqolada ijtimoiylashuv - insonning uning barsha yosh bosqishlaridagi tabiiy, maqsadli yo‘naltirilgan hayot sharoitlari bilan o‘zaro muvofiqlikda sodir bo‘ladigan, madaniyatni egallashi va qayta tatbiq etishi jarayonidagi rivojlanishi va o‘z-o‘zini o‘zgartirib borishda individual yondashuvlarni tanlash vazifalari talqin etiladi, xulosa va tavsiyalar olg‘a suriladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy kompetentlik, ijtimoiy moslashuv, ijodiy faoliyat, ijtimoiy kasbiy qadriyat, ijtimoiy muhit, ijtimoiy bilim, o‘zaro muloqot almashinuvi, ijtimoiy-kommunikatsiya jarayoni.

Ta’lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish uzluksiz davom etadigan ijtimoiy pedagogik jarayon hisoblanadi. Shuning uchun ham ushbu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlarini tadqiq qilish va aniqlash alohida ahamiyatga ega. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqot doirasida ushbu masalaning tarixi, rivojlanish tendensiyalarini o‘rganish va har tomonlama tahlil qilish talab etiladi.

Tahlillar jarayonida shu narsa aniqlandiki, kishilik jamiyati taraqqiyotida shaxsning faolligini oshirish asosida ijtimoiy munosabatlar ishtirokchisiga aylantirish muammosi uzoq yillar davomida ajdodlarimizning e’tiborini o‘ziga jalb qilib kelgan.

Shaxs ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuvlarning retrospektiv tahlili berilgan.

Demak, ijtimoiylashuv - insonning uning barsha yosh bosqishlaridagi tabiiy, maqsadli yo‘naltirilgan hayot sharoitlari bilan o‘zaro muvofiqlikda sodir bo‘ladigan, madaniyatni egallashi va qayta tatbiq etishi jarayonidagi rivojlanishi va o‘z-o‘zini o‘zgartirib borishidir. Mazkur jarayonda pedagogning eng asosiy vazifasi - insonning mustaqil fikrli, jamiyatdagi o‘z o‘rnini va shaxsiy orzu-intilishlari yo‘nalishini anglaydigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni saqlash va mustahkamlashga qodir shaxs bo‘lib etishishiga erishishdan iboratdir. Ushbu holatda, pedagogik faoliyat esa, muhim bunyodkor ijtimoiy vazifani bajaradi: bu jarayonda nafaqat yaxlitlikda shaxs shakllanadi, balki mamlakatning kelajagi aniqlanadi va ishlab chiqarish salohiyati ta’minlanadi. Pedagogik faoliyatning kelajakni oldindan ko‘ra olish bilan bog‘liqlikdagi tavsifi uning

maqsadlarining ko‘p qirraliligini, faqat bugungi kun uchun shaxs va jamiyat ehtiyojlarini qondirishnigina emas, balki kelajak uchun yo‘naltirilganligini, yosh mutaxassislarni ijtimoiy hayot va kasbiy faoliyatga moslashuvinigina emas, ularning faoliyat sohasini innovatsiyalanib borishini ham aniqlab beradi.

Ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishda ijtimoiy moslashuv muhim omildir. Ijtimoiy moslashuv o‘z navbatida ijtimoiy muhit talablariga talabalarning munosabat bildirishidir.

Talabalar OTM sharoiti, akademik o‘zlashtirish muhiti, turli transformatsiya vaziyatlarida “Men” konsepsiyasi ostida harakatlanishi isbot talab qilmas haqiqatdir. Shuning uchun “Men” konsepsiyasining mohiyatini alohida tahlil qilishga urindik. Manbalarda “Men” konsepsiyasining tuzilishi quyidagisha ajratiladi: 1)**anglash**-o‘zini bilish, anglash; 2)**his etish**-o‘zini baholash, harakatlarini taftish qilish; 3)**xulq-atvor shakllanishi**-o‘ziga shaxsiy, tahliliy munosabatdan tashkil topgan.

Ijtimoiylashuv va ijtimoiy moslashuv o‘zaro shambarshas bog‘liq jarayonlar bo‘lib, shaxs va jamiyatning o‘zaro munosabati yaxlitligini aks ettiradi. Ijtimoiylashuv, odatda, umumiy (ruhiy, aqliy, jismoniy, ijtimoiy) rivojlanish bilan, moslashuv esa, yangi sharoit, muhit, vaziyatda muloqot qilish va faoliyatni tashkil etish bilan belgilanadi. Talabalar «Men» ini barqaror tahlil qilishning pedagogik-psixologik tuzilishiga e’tibor qaratish kerakligi amaliyotda namoyon bo‘ldi. Buning ushun “Men” konsepsiyasining tuzilishiga murojaat qildik.

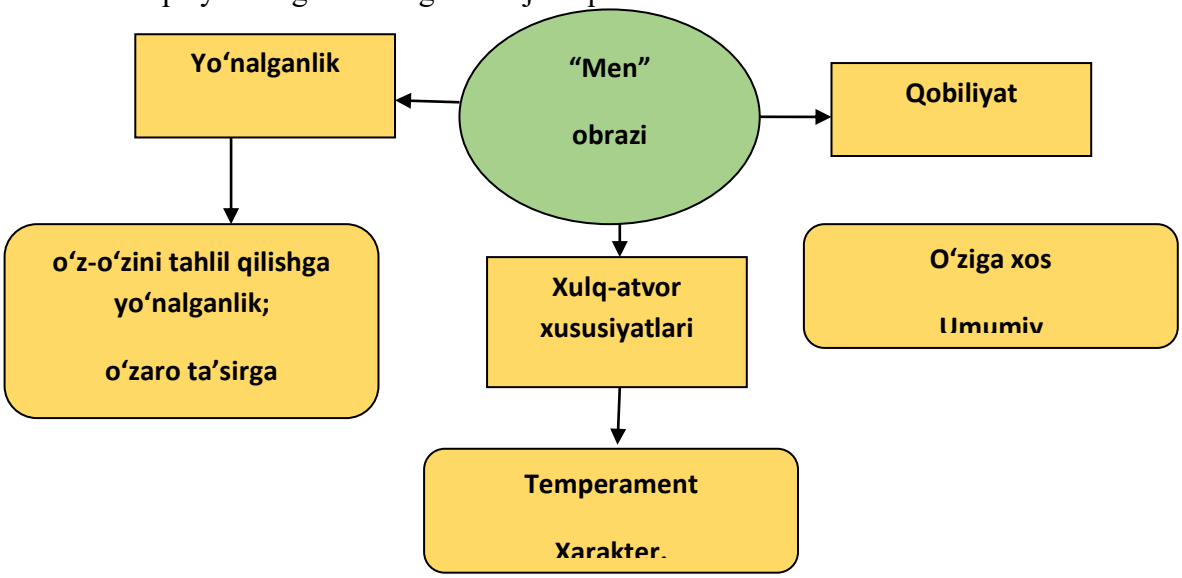

1.3.2-rasm. “Men” konsepsiyasining psixologik tuzilishi

Individuallashuv insonning ob’ektiv ehtiyojlari bilan bog‘liq holda jamiyatda ma’lum darajada alohidalikka intilishi bo‘lib, uning yoshligidayoq o‘z-o‘zini namoyon qilishga bo‘lgan harakatlarida paydo bo‘ladi. Bu ehtiyoj quyidagicha namoyon bo‘ladi:

a) o‘z qarashlariga ega bo‘lish;
b) o‘ziga xosliklarga ega bo‘lish;
v) o‘ziga tegishli bo‘lgan masalalarni o‘zi hal qilish;
g) o‘z mavqeini aniqlab olishiga halaqit beradigan hayotiy holatlarga qarshi turish.

Agar shaxsning jamiyatga kirishishida qulay moslashuv va samarali individuallashuv jarayonlari o‘rtasida tenglik-muvofiqlashuv yuzaga kelsa, shaxsning jamiyatga yaqinlashuvi ro‘y beradi. Bundan tashqari bunday vaziyatlarda shaxs-muhit-faoliyatning o‘zaro ta’sir impulsi sodir bo‘ladi.

Shunday qilib, muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv hamda transformativ sharoitga moslashuv va faoliyatli individuallashuv o‘rtasida muvozanat barqaror shakllangandagina amalga oshishi mumkin. Bu ijtimoiy yo‘nalgan jarayon uch asosiy pedagogik-psixologik sohada amalga oshadi:

1. Talabalar jalb etilgan faoliyat turlarining kengayishi, uning shakl va vositalarini qo‘lga kiritish, erkin mo‘ljal olish.

2. Muloqot doirasini kengaytirish, uning mazmunini chuqurlashtirish, xulq-atvor me’yorlarini o‘zlashtirish.

3. Shaxsiy "Men" obrazini faoliyatning faol ishtirokchisi sifatida shakllantirish, o‘z ijtimoiy mansubligi va o‘rnini anglash, o‘ziga baho berishni shakllantirish.

S.L.Rubinshteyn shaxs tuzilishini quyidagisha tasniflaydi:

-qobiliyat; -temperament; -xarakater; -iroda; -hissiyotlar; -motivatsiya;

-ijtimoiy qadriyat(ustanovka)lar.

1-jadval

SHAXSNING TUZILISHI

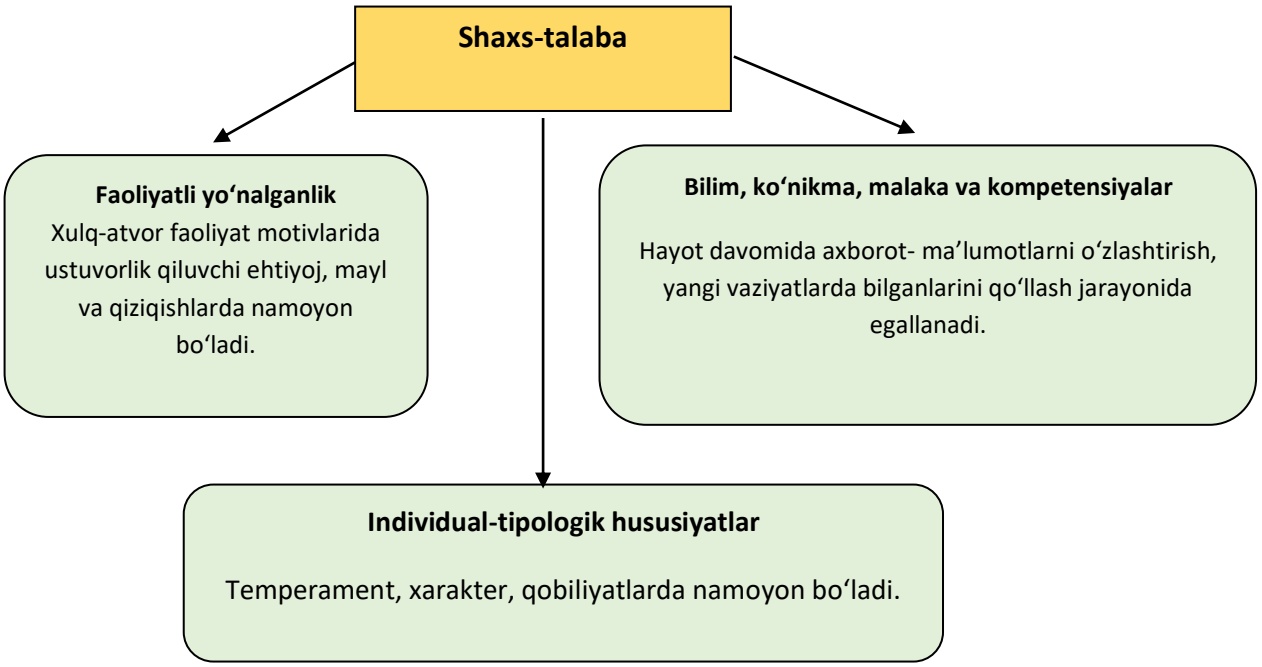

Har doim ham ijtimoiy passiv talabalarning ma’lum bir jamoaga qo‘shilib ketishi oson bo‘lmaydi. Aksincha, u yoki bu ta’sirlar doirasida talabalar hayotida yuz beradigan to‘siqlar dezadaptatsiya jarayonini yuzaga keltiradi. Hozirgi kunda amaliyotda bu kabi ijtimoiylashuv muammolarini bartaraf etishning yaxlit uslublari mavjud emas. Chunki bu muammo talaba hayotining turli jihatlarini o‘z ichiga oladi. Bu vaziyatda tibbiy, pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillarni inobatga olish zarur. Amaliy psixologiyada dezadaptatsiyaning oldini olish va uni bartaraf etishda quyidagi tartibda ish olib borish yo‘lga qo‘yilgan bo‘lmog‘i :

yashayotgan ijtimoiy muhit o‘rganiladi, ma’lumotlar yig‘iladi;

mavjud ichki qarshilik mazmuni va xarakteri o‘rganiladi;

moslashuvga qarshi omillar aniqlanadi, jamlanadi;

yosh davrlarga ko‘ra psixofizik rivojlanish ko‘rsatkichlari maxsus testlar orqali o‘rganiladi;

natijalardan kelib chiqqan holda pedagogik-psixologik korreksiya ishlari rejalashtiriladi hamda hamkorlar belgilanadi.

Mazkur ish reja va hamkorlik maqsadli tuzilib, tegishli mashg‘ulotlar tashkil etilsa, talabada hayotiy motivatsiya kuchayadi, atrofdagilarga ijobiy munosabat hamda yangiliklarga qiziqish hissi paydo bo‘ladi.

Z.Freyd taviyalari asosida moslashuv jarayonining ikki darajasini farqlash mumkin: 1)adaptatsiya; 2) dezadaptatsiya.

Yangi sharoitga va axborotlarni o‘zlashtirishga moslashuv shaxs va muhitning o‘zaro ta’sir maydoni yuzaga kelganda amalga oshadi. Shaxs-talaba va muhit o‘rtasidagi munosabat-ta’sir yuzaga kelmasa, dezadaptatsiya amalga oshadi. Ijtimoiy ta’sirlarga har bir talaba jinsi, yoshiga muvofiq hamda hayotiy tajribasi asosida javob beradi. Bizningcha, har bir inson hayotda ushraydigan to‘siqlar, qiyinchiliklarni engish uchun mos yo‘llarni va hal etishning xos usullarini qo‘llaganligi sababli, moslashuvchanlikni usullar va hayotiy tajribalar tizimi deya talqin etish

mumkin. Bunday xulosaga kelish ushun A.A.Reanning ijtimoiy moslashuvga ichki va tashqi ko‘rsatkichlar bog‘liqligi bilan yondashish lozim degan tavsiyasi asos bo‘ldi. Unga ko‘ra: “...ichki ko‘rsatkichlarni psixoemotsional mo‘tadillik, qoniqish, qulaylik mavjudligi hamda stress, xavf-xatar mavjud emasligi holatlari tashkil etadi. Tashqi ko‘rsatkishlarni muhit qonun-qoidalari, talablari, jamiyat me’yorlari qamrab oladi”.

Talabalarning ijtimoiylashuvi psixologik ildizga ega bo‘lib, pedagogik ta’sirdan oziqlanadi, rivojlanadi, qayta quriladi. Shuning ushun bu yo‘nalishlardagi ilmiy tadqiqotlar mazmunida psixologik jarayonlarning xususiyatlarini o‘rganish va ularning ta’siriga tayanish muhimdir.

Shaxs ijtimoiylashuvi u yoki bu jamiyat ijtimoiy qatlamlariga xos bo‘lgan universal vositalar, axborot shakllari orqali amalga oshiriladi. Ularga quyidagicha turkumlash mumkin: 1)maishiy va gigienik yurish-turish qoidalari; 2) insonni o‘rab turuvchi moddiy mahsulotlar, ma’naviy madaniyat unsurlari; 3)muomala usuli va mazmuni; 4) hayotiy faoliyatdagi ijtimoiy munosabatlar: ta’limiy-tarbiyaviy faoliyat, muloqot, o‘yinlar, sport.

Har bir jamiyat, davlat, ijtimoiy guruh o‘z maqsad va stretegiyalari yo‘lida ijobiy va salbiy, rasmiy va norasmiy qarorlar, muayyan chegaraviy munosabatlar, ya’ni ta’qiqlashlar, o‘zaro kelishuv, ya’ni ruxsat berish, majburlash kabi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ko‘zda tutuvchi chora-tadbirlarni ishlab chiqadi. Bu chora-tadbirlar yordamida talabalarning hulq-atvori shu jamiyatda qabul qilingan me’yorlar, milliy va ummuinsoniy qadriyatlarga moslashtiriladi.

Shunday qilib, shaxs ijtimoiylashuvining etakshi omillari: muloqot (mikro muhitda: ota-onalar, oila a’zolari; makro muhitda tengdoshlar va boshqalar bilan) hamda faoliyat (o‘qish, o‘yin, sport, ijod...). Psixologik-pedagogik tadqiqotlar jarayonida turli yosh davrlariga xilma-xil faoliyat turlari mos kelishi aniqlangan bo‘lib, tadqiqotda ijtimoiylashuv mexanizmlarini aniqladik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2003. – 174 b.
2. Raxmanova M.Q. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollikni rivojlantirish. Monografiya // «Bookmany print» nashriyoti, 2022, - 106 b.
3. Rakhmanova M. Q. Features of Development of Social Competence of Students // Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN 2795-546X2021 Journal Impakt Faktor:8.2, 2023, - 130-137 b
4. Rakhmanova M.K. Formation of development of sosial astivity in students // International Journal on Integrated Edusation 2021 Journal Impakt Faktor:7.242 2021, - 241-244 b
5. Rakhmanova Mukaddas. “Scientifik and pedagogisal bases of preparation of students for development of sosial astivitu in the prosess of professional and pedagogisal edusation” // Volume: 7 Issue: 11 November 2021 SJIF Impast Fastor 2021: 8.047|| ISI Value: 1.188. 2021 EPRA IJMR | www.eprajournals.som | Journal DOI URL: https://doi.org/10.36713/epra2013 B.283-287.
6. Raxmanova M.Q. Problems of Improving Sosial Sompetense of Students in the Prosess of Higher Pedagogisal Education // Sentral asian journal of literature, philosophy and sulture 12 Des 2022 B.48-52
7. Raxmanova M.Q. O‘quvshilar kasbiy ta’limining psixologik jihatlari va motivlari // O‘zMU xabarlari. 2021. –№1/3/ – B. 114-116.

MUSTAQIL TA’LIM JARAYONIDA TALABALARNING IJTIMOIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Raxmanova Muqaddas Qaxramonovna,
ChDPU dotsenti, p.f.d.(DSc)

Bugungi kunda fan va texnikaning jadal sur’atlar bilan rivojlanib borishi barcha jabhalarda, shu jumladan, inson hayotida misli ko‘rilmagan o‘zgarishlar sodir bo‘lishiga olib kelmoqda. Buning natijasida ko‘p asrlar davomida shakllangan qadriyatlar, an’analar va tamoyillarning darz ketishi kuzatilishi tabiiy. Xalqaro tashkilotlar ekspertlari va nufuzli olimlar tomonidan olib borilayotgan tadqiqot ishlari, bildirilayotgan fikrlarga ko‘ra, hozirda mavjud va yaqin kelajakda yuzaga kelish

ehtimoli bo‘lgan muammolarni bartaraf etish hamda oldini olishning yagona yo‘li to‘plangan bilim, shakllangan ko‘nikma, malaka va kompetensiyalar orttirilgan tajriba va xulosalarni yagona maqsad sari yo‘naltirish, ta’lim-tarbiyaviy jarayon, shuningdek, ilmiy-tadqiqot ishlarini fan-texnika taraqqiyoti bilan samarali uyg‘unlashtirishdan iborat. Bu esa, o‘z navbatida, jahonda, xususan, mamlakatimizda bevosita ta’lim muassasalari oldiga yangi vazifalarni qo‘yadi.

Tayanch oliy ta’lim o‘quv dasturiga muvofiq ta’lim oluvchilarga bilim, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarning zaruriy hajmini beradi, ularda mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatni rivojlantiradi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni. O‘RQ-637-son 23.09.2020 y. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son [1]. Keyingi yillarda ta’lim-tarbiya sohasidagi islohotlar davlat siyosatining eng muhim va ustuvor yo‘nalishi darajasiga ko‘tarildi. Ta’lim tizimini isloh etish jarayonida o‘qituvchi kasbi nufuzini oshirish, jamiyatdagi maqomini ko‘tarishga alohida e’tibor qaratildi. Tarbiyada eng ta’sirchan omil – bu shaxsiy ibrat, namuna bo‘lib, unda, asosan, o‘qituvchining o‘rni beqiyos. Ta’lim jarayonini zamonaviy talablarga moslashtirish, rivojlangan xorijiy tajribalar asosida modernizasiyalash va uning samaradorligini ta’minlashda o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etish, ularning mustaqil ta’lim olishlari uchun zarur sharoitlarni yaratish, mustaqil va ijodiy faoliyatga yo‘llash orqali mustaqil tayyorgarligini rivojlantirish va kompetentligini shakllantirish uzluksiz ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan hisoblanadi.

Hozirgi kunda mamlakatimizda ta’lim tizimining barcha bosqichlarida, jumladan, xalq ta’limida qator ustuvor vazifalar, ta’limning sifat va samaradorligini oshirish, natijaviyligini kafolatlash uchun zarur bo‘lgan barcha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ta’lim jarayonida o‘quvchilar mustaqil ta’limini tashkil etishga zamonaviy yondashuvlarni (tizimli, innovatsion, kompetensiyali, axborotli, shaxsga yo‘taltirilgan, texnologik) amalga oshirish, zamonaviy innovatsion va axborot texnologiyalarini, turli dasturiy vositalarni qo‘llash, bu sohada ilg‘or xorijiy mamlakatlar tajribalaridan foydalanishni yo‘lga qo‘yish uchun xorijiy tillarni mukammal o‘rganish, ta’lim natijalarini kvalimetrik baholash hamda shu asosda ta’lim tizimini, uning tarkibiy qismlarini–ta’lim ishtirokchilarining (o‘qituchi-pedagog, tahsil oluvchilar–o‘quvchilar) o‘zaro faoliyati natijalarini (pedagogik jarayonni) kvalimetrik usulda monitoring qilish, unga o‘zgartirishlar kiritish uchun istiqbol rejalarni loyihalash, orqali sifatini belgilash kabi masalalar har qanday ta’lim muassasasi zimmasidagi muhim vazifalardir. Mazkur vazifalarni amalga oshirish natijasida ta’lim muassasalari oldiga qo‘yilgan “davlat va ijtimoiy buyurtmalarni bajarish maqsadida tashkil etiladigan ta’lim jarayonining sifati, tahsil oluvchilar o‘quv-bilish faoliyatining tashkil etilishi va boshqarilishi, o‘qituvchi pedagogik faoliyatining maqsadga muvofiq tashkil etilishi”ni ta’minlaydi va ta’limda identivlikni (belgilangan maqsad bilan natijaning mos kelishi) amalga oshishiga olib keladi. O‘quvchilarning mustaqil ta’limni fan mazmuni va dasturga muvofiq tashkil etish va amalga oshirish zarur. O‘z ustida doimiy ishlash, izlanuvchanlik kishi mustaqil ta’limi uzluksizligining ta’minlanishiga olib keladi va zamonaviy insonning faol hayot tarzini aniqlaydi, “zamonaviy taraqqiyot”dan ortda qolmaslikka olib keladi.

Mustaqil ta’lim ham avtonomlik, ham hamkorlik xususiyatiga ega bo‘lib, avtonomlik xususiyati – o‘qitish maqsadlari, tamoyillari, mazmuni, metod va vositalarni aniqlash, tanlash, ularni qiynalmasdan tashqi ta’sir yordamisiz, amalga oshirish qobiliyati bo‘lsa, hamkorlikdagi mustaqil ta’lim – ko‘proq kishik guruhlarda, komandada birgalikda bitta muammo yechimini topish jarayonidagi mustaqil faoliyat olib borishda yuzaga keladigan jarayon.

Mustaqil ta’lim mustaqil fikrlash tushunchasi bilan uzviy bog‘liq. Shu o‘rinda mazkur tushunchaga berilgan ta’rifni keltirib o‘tish joiz: “Mustaqil fikrlash - insonning o‘z oldida turgan muammolarni maqsad va vazifalarini belgilagan holda o‘z bilimi va hayotiy tajribalariga tayanib, turli yo‘l, usul, metod va vositalar yordamida, o‘zining intellektual imkoniyatlari darajasida mustaqil hal qilishdan iborat bo‘lgan aqliy faoliyat”.

Hozirgi kunda o‘quvchilarda mustaqil ta’lim topshiriqlarini bajarish ko‘nikmalarini shakllantirish turli o‘quv fanlarini o‘qitish jarayonida amalga oshiriladi. Masalan, maktablarda kimyo fanidan mustaqil ta’lim topshiriqlari mazmuni fan mazmuniga mos holda, o‘quvchilar

mustaqil faoliyatini faol tashkil etishga, ularning oldiga qo‘yilgan didaktik maqsadlarni bajarishga yo‘naltirilgan, belgilangan vaqt tushuniladi hamda o‘quv reja va fan dasturi asosida mavzular uyga vazifa ko‘rinishida taqsimlanadi (1-jadval). Shuningdek, mustaqil ta’lim jarayonida fanga oid bilimlarni qidirish, o‘rganish, ularni anglab etish, mustahkamlash, ko‘nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish hamda rivojlantirish, bilimlarini umumlashtirish, tizimlashtirish jarayoni yuzaga kelib, uni tashkil etishni samarali yo‘lga qo‘yish muayyan metodlardan foydalanishni talab etadi.

Ma’lumki, demokratik qadriyatlar inson tafakkuridan o‘rin olgandagina shaxs erkinligi, fikrlar xilma-xilligi, ijtimoiy hamkorlik, qonun ustuvorligi kabi fuqarolik jamiyatining muhim prinsiplari ta’minlanadi. Bu jarayon o‘qituvchi va talabaning ijtimoiy faolligida o‘z aksini topadi. Shunday ekan, hamkorlik pedagogikasi asosida aynan “o‘qituvchi-talaba” muloqotidagi teng huquqlilik, do‘stona munosabatlarning qaror topishi va qadrlanishi demokratik xarakterdagi ijtimoiy pedagogika fani taraqqiyotida motivatorlik vazifasini o‘taydi.

O‘qituvchi va talabalarning ijtimoiy faolligini uyg‘unlashtirishda “Zakovat” intellektual klubi, “Pedagogik terapevt”, “Pedagogik mahorat”, “Kamalak etakchilari”, “Yosh pedagog teatr klubi” kabi fan to‘garaklari faoliyati muhim bo‘lib, kasbga nisbatan qiziqishlarni namoyon etuvchi jarayon hisoblanadi.

Professor N.Shodiev pedagogika oliy o‘quv yurtlarida talabalarga umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarini ongli kasb tanlashga yo‘llashni o‘rgatish bo‘yicha murakkab va ko‘pqirrali muammoni tadqiq qilib, uni hal qilishning nazariy asoslari va proforientasion tayyorgarlikni ro‘yobga chiqarish amaliyotini ishlab chiqdi.

Mustaqil ta’lim – bu insonning o‘zi tanlagan adabiyotlar va vositalar yordamida avlodlar tajribasini, fan va texnika yutuqlarini o‘rganishga yo‘naltirilgan shaxsiy harakatlari majmuidir. Mustaqil ish oliy maktablarda olib boriladigan mashg‘ulotlarining asosiy metodi hisoblanib, u o‘quv-tarbiya jarayonining barcha bo‘g‘inlariga: darslik va adabiy manbalar bo‘yicha dastur materiallarini o‘rganish; laboratoriya ishlarini bajarish, seminar va amaliy mashg‘ulotlarga tayyorlanish, ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotlarni o‘tkazish; kurs va malakaviy bitiruv ishlarini yozish va tayyorgarlik ko‘rish mazmuni singdirilgan.

Mustaqil ishlarni tashkil etishda vazifalar qanchalik aniq bo‘lsa, o‘quvchilar faoliyati shunchalik engil kechadi. Mustaqil ta’limdagi ijodiy topshiriqlar talabadan individuallik, faollik va tashabbuskorlikni talab qiladi. Ularni bajarish usullarini talaba ixtiyoriy tanlashi, takomillashtirishi, o‘z o‘zini nazorat qilishi, baholashi va ma’lum natijalarni qo‘lga kiritishi bilan xarakterlanadi.

foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDPU, 2003. – 174 b.
2. Raxmanova M.Q. Oliy ta’lim muassasalari talabalarida ijtimoiy faollikni rivojlantirish. Monografiya // «Bookmany print» nashriyoti, 2022, - 106 b.
3. Rakhmanova M. Q. Features of Development of Social Competence of Students // Procedia of Philosophical and Pedagogical Sciences ISSN 2795-546X2021 Journal Impakt Faktor:8.2, 2023, - 130-137 b
4. Rakhmanova M.K. Formation of development of sosial astivity in students // International Journal on Integrated Edusation 2021 Journal Impakt Faktor:7.242 2021, - 241-244 b
5. Rakhmanova Mukaddas. “Scientifik and pedagogisal bases of preparation of students for development of sosial astivitu in the prosess of professional and pedagogisal edusation” // Volume: 7 Issue: 11 November 2021 SJIF Impast Fastor 2021: 8.047|| ISI Value: 1.188. 2021 EPRA IJMR | www.eprajournals.som | Journal DOI URL: https://doi.org/10.36713/epra2013 B.283-287.

MORFOLOGIK SHAKLLAR NOMUTANOSIBLIKNING UMUMNAZARIY MASALALARI

Uralov Azamat Begnarovich
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Diaxroniya shuni isbotlamoqdaki, nomutanosiblik nafaqat shaklga balki mazmunga ham ta'sir ko'rsatadi. Chunki dastlab shakl (rasm)ga tegishli bo'lgan nomutanosiblik keyinchalik raqamlarga, undan keyin fonlar va semalarga o'z hukmini o'tkazib, hayot davomida shakllanib, ongda ma'lum bir ko'rinishga ega bo'ladi. Shu sababli, bu atama, ko'pincha, vizual obyektlarga nisbatan va tasviriy san'atda qo'llaniladi. Badiiy ijodda esa asimmetriya shakllanishning yoki kompozitsiyaning muhim vositalaridan biri bo'lsa, tilda esa ma'lum shakl va ma'no o'rtasidagi aloqada ko'rinishi mumkin. Shu sababli biz nomutanosiblikni virtual va vizual olamda tushunamiz. Shunday ekan, til belgisining ikki tomonlama mohiyati – belgili va belgi orasidagi nomutanosiblik xususiyati bilan tavsiflanishi lozim.

Natijada, bitta belgi bir nechta belgiga ega bo'lishi (omonimiya) va bir nechta belgi bitta belgiga ega bo'lishi (sinonimiya) mumkin. Til belgisi hamda uning ma'nosi lisoniy belgining nomutanosibligi va uning ma'nosi lingvistik birlikning asimmetriyasiga bog'liq bo'ladi. Chunki bir sema hamisha ham bir belgi bilan ifoda etilmaydi.

Tilshunoslikda nomutanosiblik faqatgina leksik jihatdan shakllanmaydi, u fonemalarda, morfemalarda, sintaktik birliklarda hatto matn ko'rinishida ham bo'lishi mumkin.

O'zbek tilshunosligida birinchi bo'lib gapda shakl va mazmun munosabati, ular orasidagi asimmetrik dualizm hodisasini keng qamrovda, chuqur ilmiy saviyada belgilab bergan olim prof. N.M. Mahmudovdir[48].

Nomutanosiblik ikki hodisada namoyon bo'lishi ilmiy adabiyotlarda isbotlangan: markaz (yadro) va periferiya o'rtasidagi tafovutda va belgilanuvchi bilan belgi o'rtasidagi farqlanishda.

Umuman olganda, nomutanosiblik tushunchasi va u bilan bog'liq nazariy qarashlar ilm-fanda turlicha talqin qilingan. Bu atama tabiiy til – inson tiliga nisbatan qo'llanila boshlagach, tildagi eng bosh xususiyatlardan biri – tabiiy tilning tuzilishi va amal qilishida umumiy tartib, muntazamlilik, bir xillikdan chekinish, uzoqlashish ma'nosi bilan ishlatila boshlagan.

Belgi muayyan davrda (ham diaxronik, ham sinxronik jihatdan) ma'lum bir jihatdan o'zgarish va rivojlanishda bo'lsa-da, o'ziga-o'zi mutanosiblikni ham saqlab turishi zarur. Aks holda, tilda axborot almashish, tushunish va boshqa vazifalarni bajarish jarayonida boshboshdoqlik (anarxiya) yuzaga kelgan bo'lar edi. Aslida bunday emas. Til sathlari va ularga xos lingvistik belgilar sistemasida o'z o'rniga muvofiq ma'lum ma'no-vazifani bajarishga moslasha boradi. Bu jarayon, odatda, til egalari tomonidan sezilmas darajada bo'ladi.

Til tizimida asosiy va markaziy mavqeda bo'lgan shakl nutqiy lahza va nutqiy vaziyatlarda doim harakatda, o'zgarishda bo'ladi. Tilda belgi-ishoralarning nutq lahzasi va vaziyati bilan bog'liq bunday harakati va o'zgarishi til taraqqiyotini belgilashda muhim ichki omillardan biri sanaladi. Shunday ekan vaqt shakl va mazmunning hamisha qismi bo'lib qolaveradi. Boshqacharoq aytganda, har bir davrda shakl va mazmun o'ziga xos nomutanosibliklarni shakllantiraveradi.

Belgilarning mazmun mohiyati til tizimidagi o'rni va rolini belgilab beradi. Har bir tilda bo'lgani singari o'zbek tilida ham bir shaklning kamida bir mazmun ifodalashi tabiiy hol. Birinchidan, ifodalanayotgan mazmun qamrovi keng bo'lsa, ifodalanmish shakl tilning ixcham, qulayligini ko'rsatadi va bunda muloqot maydonidan semiotik maydon qamrovi katta bo'ladi. Ikkinchidan, mazmunni ifodalovchi shakllar miqdori ko'p bo'lsa, tilni ifodalash imkoni keng bo'ladi, o'rganish va o'zlashtirish qiyinlashadi, muloqot osonlashadi hamda tilning so'z bazasi ko'p bo'lib, boy til hisoblanadi.

Nomutanosiblik har bir sohada, fanda mavjuddir. Uning borligi, ma'lum shakldagina ifodalanadi. Shaklga yuklangan mazmun uning turli belgilarini ko'rsatadi. Bizningcha

[48] Махмудов Н.М. Семантико-синтаксическая асимметрия в простом предложении узбекского языка. Автор.реф.докт.дис. –Т.; 1984. – С. 6.

nomutanosiblik dastlab shaklda paydo bo‘ladi, keyin esa mazmunda rivojlanadi. Nomutanosiblikni turli xil ko‘rinishlarda ifodalash mumkin:

Shaklga nisbatan nomutanosiblik. Shakl jihatidan nomutanosiblikka ega bo‘lish ma’lum bir shaklda namoyon bo‘ladi. Bu holat leksemalarda ham morfemalarda ham namoyon bo‘ladi: qo‘y, tort, o‘t, son; -chi, -a, -lar.

Ma’noga nisbatan nomutanosiblik. Ongda tushunilgan ma’noning turli variantlari, bunda tushuncha ongda boshqa ma’nolar bilan boyiydi: idrok, fikr, tafakkur; -siz, no-, be-.

Vazifaga nisbatan nomutanosiblik. Bunda bir tushuncha mavjud bo‘ladi va tushuncha doirasida boshqa tushunchalar shakllanadi. Anglash maydoni (aurasi) bir shaklning vazifasiga qarab belgilanadi: *chizish – daftarga ruchka yordamida chizish, qalam bilan varaqqa rasm chizish, qo‘shnilar bilan chegarani chizish, xayolda sog‘inch obrazini chizish, quyonning rasmini chizish* (ibora – *qochish*)… *Vaziyatga nisbatan nomutanosiblik*. Fikr yoki tushunchani ayni vaziyatga qarab anglash, tushunish nazarda tutiladi. Ya’ni bir belgi ayni vaziyatda boshqa ma’no ifodalaydi. Bu holat ma’no ko‘chishida yaqqol seziladi: *asal – asal bola, shirin asal; -cha – yigitcha* (qanday?) *yigitcha* (kim?); *borasan – borasan-a borasan*, vaziyatga qarab inkor ma’nosida ham qo‘llanadi (*bormaysan* mazmunida).

Vaziyatga nisbatan nomutanosiblik. Fikr yoki tushunchani ayni vaziyatga qarab anglash, tushunish nazarda tutiladi. Ya’ni bir belgi ayni vaziyatda boshqa ma’no ifodalaydi. Bu holat ma’no ko‘chishida yaqqol seziladi: *asal – asal bola, shirin asal; -cha – yigitcha* (qanday?) *yigitcha* (kim?); *borasan – borasan-a borasan*, vaziyatga qarab inkor ma’nosida ham qo‘llanadi (*bormaysan* mazmunida).

Mavhumlikka (noaniqlikka) nisbatan nomutanosiblik. Bunda tushuncha tushunarsiz bo‘ladi. Lisonda ma’no ifodalamasligi mumkin, sababi bu shakl haqida tafakkurda hech bir ma’no ifodalanmaydi. Mavhumlikka nisbatan nomutanosiblikni tildagi ko‘makchilar va bog‘lovchilar yuzaga keltiradi. Shuningdek yangi paydo bo‘lgan shakllar (so‘zlar) dastlabki tushunish vaqtiga nisbatan ham nomutanosib bo‘ladi. Ma’no anglab yetilgunicha ongdagi mavhumlik, tushunmaslik holati bilan bog‘liq bo‘ladi: *kovid* – korona virus; *bilan, va, uchun* – ma’no mavhum.

Belgilarga nisbatan nomutanosiblik. Bunday nomutanosiblik turli belgilarga nisbatan shakllanadi. Mavjud belgilarning ekvivalentligi paydo bo‘ladi va bu ikkinchi variant ham aynan bir ma’no ifodalashga xizmat qiladi. Turli yozuvlar doirasida boshqa belgilar bilan ifodalanadi: B – ب – Б harf doirasida; bunday nomutanosiblik raqamlar va sonlar ortasida ham mavjud: besh – 5 – V; *bir* so‘zi matematikadagi *1* raqamiga mos; *inversiya*…

Ayrim adabiyotlarda asimmetrik dualizm masalasi sintaksis va mantiq ilmida ko‘proq qayd etilgan, lekin uning tub mohiyati morfologiyada fundamental tadqiqot sifatida to‘laligicha ochib berilmagan. Bu xususida S.Karsevskiy, I.N.Kaygorodova, I.N.Krutovalar ayrim fikrlarni bildirishgan. Dualizm holati ko‘pincha, belgilar o‘rtasida yuz beradi: belgi va uning ma’nosi to‘liq mos kelmay qoladi. Ularning qamrovi ham bir-biriga to‘g‘ri kelmaydi, chunki bitta belgi har doim bir nechta semantik vazifalarni bajaradi va bitta ma’no har doim bir nechta belgilar orqali ifodalanadi. Birinchidan, til ma’no anglash jihatidan umumiy va individual, aniqlik va mavhumlik sifatida tavsiflanishi mumkin bo‘lgan ikki tomon o‘rtasida harakatlanadi. Ikkinchidan, til lingvistik jamiyatning barcha a’zolari uchun aloqa vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Biroq boshqa tomondan, jamiyatdagi har bir shaxs uchun o‘zini namoyon qilish, anglash, tushunish vositasi bo‘lib xizmat qilishi kerak.

Transpozitsiya va ko‘chish masalasiga oid ilmiy qarashlar keyingi davr tilshunosligida ham keng o‘rganilgan. Chunonchi, “konversiya”[49] termini orqali fundamental ma’lumotlar berilgan. Shuningdek, A.Hojiyevning “Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati”da transpozitsiyaning so‘z turkumi darajasidagi turi uchun ko‘chish, konversiya, transpozitsiya terminlari qo‘llanilishini ta’kidlaydi va transpozitsiya hodisasida “grammatik kategoriyalarning o‘ziga xos bo‘lmagan funksiyada qo‘llanishi”[50] ko‘rsatib o‘tilgan. Ko‘chish jarayonlari tilshunoslikda o‘ziga xos ta’riflar

[49] O‘zbek tili grammatikasi. I jild. – T.; 1975. – B. 46 – 52.

50 Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. – T.:O‘qituvchi, 1985. – B. 94.

bilan e'tirof etilgan. Ulardagi ma'no va vazifa ko'rinishlar morfemika, leksikologiya, hatto sintaksis bo'limlarida ham fundamental tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda. Transpozitsiya ko'pgina adabiyotlarda berilgan bo'lsa-da, uning nomlanish va "ko'chish" termini bilan bog'liq muammolarni hal etish J.Eltazarovning "O'zbek tilida so'z turkumlarining o'zaro aloqasi va ko'chishi"[51] nomli ilmiy ishlarida o'rganilgan.

Transpozitsiya jarayoni *qaynatma* – fe'*l, qaynatma* – ot ko'rinishida ham bo'lishi mumkin. Bunda so'z shakl va ma'nosi bilan qo'shilgan holatda transpozitsiyaga uchraydi. (Ko'chishning yasama so'zga yoki yasalishga o'xshashligi ma'lum.) Bunda shakl saqlanishi evaziga yangi ma'no hosil bo'ladi, biroq ko'chishning yasama so'zdan farqi shundaki, yasama so'zda yasalish obyekti aniq sezilib turadi (*gulchi, guldon, gulla*), transpozitsiyada esa yasalish obyekti mavjud bo'lmaydi (*ammo uning* ***lekini*** *bor-da*). Ular grammatik aloqaga kirishganidan so'nggina ko'chish jarayonini sezish mumkin: ***Yaxshidan*** *bog' qoladi,* ***yomondan*** **dog'**. *Yaxshidan, yomondan* so'zlari funksional transpozitsiyaga yaqqol misol bo'lmoqda.

Morfemalarning tarixiy taraqqiyoti shuni ko'rsatadiki, funksional transpozitsiya morfemalar tarkibida ham mavjud bo'lgan va bu jarayon uzoq tarixiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tgan. *-chi* sifat yasovchi affiksi asosan ot, harakat nomi hamda sifatlardan sifat yasagan: *baliqchi odam, sotuvchi qiz.*

Morfologik birliklarda tejamlilik bilan bog'liq bo'lgan 11 ta holat haqida to'xtalmoqchimiz.

Birinchi holat, morfemani nol forma orqali ifodalash yoki nol formaga teng birlikda ifodalanishi. Masalan: *bolalar kelishdi(lar), men – talaba(man), bu kitob qiziq(dir), xalq(ning) xofizi, kitob(ni) o'qimoq* kabi. Sintagmada *xalq(ning) xofizi, kitob(ni) o'qimoq* kabi birliklarning qo'llanishi ikkinchi birlikning talabi asosida yuzaga keladi.

Ikkinchi holat, kelishik morfemalarining qisqarishi orqali tejash tamoyili yuzaga chiqadi. Ko'proq poetik matn talabi bilan, ayrim holatlarda tarixiy taraqqiyot natijasida (*men(ing) kitobim*) yuzaga keladigan bunday tejash tamoyili badiiy va lingvistik adabiyotlar ko'p uchraydi. Og'zaki nutqda ham keng qo'llanadi (*seni(ng) dalang*).

Kelishik shakli tarixiy taraqqiyot tufayli ham qisqarishga uchraydi: *Yerda qoldi, o, tanim man****im,*** *O'zbekiston vatanim man****im.***

Uchinchi holat, tovushning tushishi tejash tamoyilini shakllantiradi. *o'g'(i)lim, shah(a)rim, ikk(i)ov, olt(i)ov, yett(i)ov* kabi.

To'rtinchi holat, morfologik birliklarning abbreviatsiya yo'li bilan qisqarishi, ya'ni so'zning yaxlit yoki qisman qisqartirilib yozilishi *BMT, GulDU...*

Beshinchi holat, ko'makchi fe'llarning qisqarishi orqali tejash tamoyili yuzaga keladi. Hozirgi zamon – *yozayapman < yoz-a-ya(ti)p-man*; ... o'tgan zamon – *yozar edim > yozardim, bora+yotib+erdi – bora+yap+di – bor+yapti...*

Oltinchi holat, atoqli otlar (ism va familiyalar)da yuzaga keladigan tejash tamoyili. *Xolmat – Xolmuhammad, Shermat – Shermuhammad...*

Yettinchi holat, (badiiy adabiyotda) shevalarning talabi bilan tejash tamoyili. Sheva elementlari va og'zaki nutq talabi bilan tejash tamoyili amal qiladi. Bu, asosan, shevaga xos so'zlarda kuzatiladi.M: *olib bor – op bor (obbor), tarqalgan –tarqagan...*

Sakkizinchi holat, asosga qo'shimchalarning qo'shilishi orqali morfologik birlik tarkibida tejash tamoyili. M: o*lg'a* – old+ga, *bor+ar men – boraman.*

To'qqizinchi holat, ikki asosning (so'zning) qo'shilishi natijasida tejash tamoyili. M: *sakkiz+o'n – sakson, nima + uchun – nechun?* (she'riyatda) singari.

O'ninchi holat, so'zlarda she'riy vazn (notiqlik) talabi bilan tejash tamoyili. *Birlan(birla) – bilan– bila – ila – la...*

O'n birinchi holat, aynan ikki birlikni qisqartilib, birini (yoki har ikkisi teng) ishlatilishi yoki kuchaytirish, yoki takrorlash evaziga tejash tamoyili. Masalan, *-masdan* shaklini *-may* shaklida qo'llanishi kuzatiladi. *Qaramasdan javob berdi – qaramay javob berdi. qaramasdan o'tir – qaramay o'tir. -garchilik* (ahmoqgarchilik), *-chilik* (ahmoqchilik), *-lik* (ahmoqlik); *qarilik qursin –*

[51] Eltazarov J. O'zbek tilida so'z turkumlarining o'zaro aloqasi va ko'chishi. Fil.f. nomzodi. diss. avtoref. – T.; 2007.

qarichilik qursin.

Yoyinki baxtlimiz, yo baxtiqaro,
Yoki ikkimiz ham g‘arib mutlaqo. (Zokir Majid)

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА ТАЛАБАЛАРНИ ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРДАН КАСБИЙ МОБИЛЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДИДАКТИК ТАЪМИНОТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МОДЕЛИ

Г.Суюнова

Жиззах политехника институти Хорижий тиллар кафедраси укитувчиси

Аннотация. Шахсий ва касбий мобилликни касбий ривожлантириш соҳасидаги тадқиқотлар таҳлили, касбий мобилликка тайёрликни аниқлаш, унинг компонентларининг мазмунини ўрганиш мезонларини аниқлаш имконини беради: мезонлар – мотивацион-қадриятли, когнитив, фаолиятли ва рефлексив.

Калит сузлар. Касбий мобиллик, когнитив, рефлексив , мотивацион, қадриятли, фаоллиятли, компонент, модел.

Аннотация. Анализ исследований в области профессионального развития личностно-профессиональной мобильности позволил определить критерии определения готовности к профессиональной мобильности, изучив содержание ее компонентов: критерии - мотивационно-ценностный, познавательный, активно-рефлексивный .

Ключевые слова. Профессиональная мобильность, когнитивная, рефлексивная, мотивационная, ценностная, активная, компонентная, модельная.

Abstract. The analysis of research in the field of professional development of personal and professional mobility made it possible to determine the criteria for determining readiness for professional mobility, studying the content of its components: criteria - motivational-value, cognitive, active and reflexive.

Key words. Professional mobility, cognitive, reflexive, motivational, valuable, active, component, model.

Замонавий педагогика фанида “модел” деганда “объект (объект, жараён ёки ҳодиса)нинг хоссаларини ўрганиш мақсадида тузилган ҳар қандай формаллаштирилган тилдаги тавсифи” тушунилади. У объектнинг ўзини ўрганиш қийин ёки жисмоний имконсиз бўлган ҳолларда қўлланилади ва бошқа моддий ёки ақлий тасвирланган объект кўпинча тадқиқот жараёнида асл объектни алмаштириб, модел сифатида ишлайди.

Педагогик луғатда В.М.Полонский "таълим модели" тушунчасига таъриф беради, яъни "таълим жараёни ёки унинг компонентлари ва бўлаклари табиий ёки ижтимоий воқеликнинг схемаси ёки аналоги ёрдамида тавсифи, уларнинг тузилиши ҳақида тушунча беради, таълимнинг турли шарт-шароитлар ва омиллар, ижтимоий муҳит билан функтсионал алоқаларини кўрсатиш ёки жараённинг келажакдаги ҳолати ва унинг натижалари ҳақида тасаввурни тақдим этади".

Тадқиқот жараёнида касбий мобилликка тайёрликни ривожлантириш жараёнларини моделлаштиришда асосий методологик тамойиллар аниқланди:

- *мотивацион-қадриятли, фаоллиятли, когнитив ва рефлексив компонентларнинг бирлиги тамойили.* Касбий мобилликка тайёргарликнинг барча компонентларини ҳар томонлама ривожлантириш фақат унинг энг тўлиқ ривожланишини таъминлайди;

- *замонавий меҳнат бозори талабларига мувофиқлиги билан уйғунлашган ҳолда талаба шахсий ривожланишининг устуворлиги тамойили.* Бугунги кунда ўз касби бўйича билимларни яхши биладиган, фаолиятнинг тегишли соҳаларига йўналтирилган, доимий касбий ўсишга, ижтимоий ва касбий мобилликка тайёр бўлган мутахассисга талаб мавжуд;

- *таълимнинг касбий йўналтирилганлиги тамойили.* ОТМда таълим келажакдаги касбий фаолиятни таъминлаши ҳақида тасаввур ҳосил қилади. Бу, бизнингча, ихтисослашган бўлмаган фанлар учун айниқса муҳимдир. Бунда “Хорижий тил” фанининг муҳандислик мутахассисликлари талабалари учун аҳамияти очиб берилади, у ўқув материалининг мазмунини белгилайди;

- *фаолиятга эътибор қаратиш тамойили.* Фаолиятнинг қадр-қимматини тушунишни шакллантиришга имкон беради, касбий муваффақиятга эришиш учун доимий ривожланиш зарурлигини белгилайди;

- *фанлараро интеграция тамойили.* Хорижий тилни ўрганишда махсус техник матнлардан фойдаланиш она тилига таржима қилинмаган ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятини кўрсатади;

- *муаммоли вазифаларнинг устунлик тамойили.* Муайян вазиятларни, шу жумладан ностандарт вазиятларни ҳал қилишнинг мумкин бўлган ечимларини ишлаб чиқиш, уларни муҳокама қилиш ўқувчига қимматли тажриба, шунингдек, уларнинг қобилиятлари, билим ва кўникмаларига ишонч беради.

Бўлажак муҳандиснинг касбий мобилликка тайёрлиги мазмуни ва тузилишининг тақдим этилган тавсифи асосида биз шахсиятнинг ушбу интеграл сифатини шакллантириш мезонларини аниқладик. Касбий мобилликка тайёрликни ривожлантириш самарадорлигини ошириш учун маълум кўрсаткичлардан фойдаланиш ва улар асосида жорий таълим дастурларини тўғрилаш, зарур ўзгартиришлар киритиш зарур.

Мотивацион-қадриятли мезон қуйидагиларни ўз ичига олади:

- муҳандислик йўналиши бўйича: касбга, касбий фаолиятга, соҳага қизиқиш, касбий ривожланиш ва такомиллаштиришга интилиш, ижодкорлик муҳимлигини тан олиш;

- психологик йўналишда: ҳиссий барқарорлик, стрессга қаршилик;

- ижтимоий йўналишда: муваффақиятга эътибор қаратиш, обрўли иш, талабга эга бўлиш истаги, ижтимоий-иқтисодий ҳаётда фаол иштирок этиш, юқори маданият ва маълумотга эга бўлиш, маданиятлар мулоқотида иштирок этиш.

Когнитив мезон қуйидагиларни назарда тутади:

- муҳандислик йўналиши бўйича: хорижий тилни билиш, касбий соҳанинг ривожланиш тенденциялари тўғрисидаги долзарб маълумотларни билиш;

- психологик йўналишда: мустақиллик, таҳлилий фикрлаш;

- ижтимоий йўналишда: жамият тузилиши, ижтимоий мақом ва ролларнинг турлари, ижтимоий ривожланиш динамикаси, маданий хусусиятларни билиш.

Фаолиятли мезони қуйидагиларни назарда тутади:

- муҳандислик йўналиши бўйича: талабанинг ўз ташаббуси билан ОТМ ва ундан ташқарида ўтказиладиган семинарлар, конференциялар, бошқа касбий йўналтирилган тадбирларда фаол иштирок этиш;

- психологик йўналишда: самарали мулоқот қилиш, ҳамкорлик қилиш, мослашиш, ташкилотчилик, ўзини намоён қилиш ва ўз фикрини билдириш қобилияти;

- ижтимоий йўналишда: ўз ишини ташкил қилиш, ахборот оқимида ҳаракат қилиш, жамиятда амалий кўникмалар ва коммуникатив кўникмаларга эга бўлиш (танишиш, тақдимот қилиш, музокаралар олиб бориш, низолардан чиқиш), ижтимоий жасорат.

Рефлексив мезон қуйидагиларни назарда тутади:

- муҳандислик йўналиши бўйича: касбий фаолият шароитидаги ўзгаришларни таҳлил қилиш қобилияти, мутахассиснинг имкониятлари ва ташқи шароитлар нисбатини баҳолаш, ўз-ўзини тарбиялашнинг доимий

Касбий мобилликка тайёрликни ривожлантириш модели, уч босқични ўз ичига олади: бошланғич касбий мобиллик, асосий касбий мобиллик, якуний касбий мобиллик бу асосан касбий мобилликка тайёрликнинг маълум даражаларига мос келади (статик - паст даража; в - ўрта даража; мобил - юқори даража). Дастлабки босқичда ривожланиш қадриятлари, муваффақият сари ҳаракат (шу жумладан касбий), хорижий тилни билиш, мулоқот қобилиятларини ривожлантириш қадриятлари билан танишиш, талабалар саноатни ривожлантиришнинг замонавий тенденциялари билан танишадилар. ўзгарувчан даражага келтирилади.

Асосий босқичда талабалар касбий ўсиш ва шахсий ривожланиш, ижтимоий жасорат, ҳиссий барқарорлик қадриятлари тўпламини шакллантирадилар. Замонавий шароитда долзарб бўлган бўлажак мутахассиснинг (тил, компютер ва бошқа дастурлар бўйича,

ҳайдовчилик гувоҳномасини олиш ва бошқалар) кўникмаларини кенгайтириш потенциал иш берувчининг унга бўлган қизиқишини ва шунга мос равишда уларнинг сонини оширади.

Якуний босқичда талабалар ўзлари учун касбий ривожланиш ва ўз-ўзини тарбиялаш дастурини ишлаб чиқадилар, турли тадбирларда фаол иштирок этадилар, ижтимоий алоқаларда ташаббускорлик ва стрессга қаршилик кўрсатадилар. Талабалар ўзини намоён қилиш юқори академик кўрсаткичлар, мусобақаларда, олимпиадаларда ва бошқа тадбирларда иштирок этишда намоён бўлиши мумкин, бу уларнинг кучли томонларини кўрсатишга ва шахсий ютуқларини бошқаларнинг натижалари билан боғлашга имкон беради. Талабалар мобиллик даражасига эришадилар. Шундай қилиб, бизнинг тадқиқотимизда аниқланган касбий мобилликка тайёрликни ривожлантиришнинг компонентлари, мезонлари, даражалари, мақсадли жиҳатлари, тамойиллари ва педагогик шартлари асосида 1-расмда келтирилган модели қурилди.

Ижтимоий эҳтиёж: Касбий мобиллиги ривожланган муҳандисларга бўлган ижтимоий талаб
Мақсад: талабаларни касбий мобилликка тайёргарлигини ривожлантириш

Касбий мобилликни ривожлантириш компонентлари

Мезонлар:
Мотивацион-қадриятли- эгалланган касбга қизиқиш, касбий фаолиятда муваффақиятга эришиш истаги;
Когнитив- мутахассисга хос бўлган билим, кўникма ва малакалар;
Фаолиятли- жамиятда мулоқот қилишнинг амалий кўникмалари, самарали мулоқот қилиш, ҳамкорлик қилиш, мослашиш, ижтимоий жасорат, ижодкорлик;
Рефлексив- ўз-ўзини баҳолаш ва ўз ҳаракатларини баҳолашнинг адекватлиги; ўз-ўзини тарбиялаш мазмуни, тегишли кўникмалар ва касбий ҳаракатлар, стрессга чидамлилик.

Ўқитувчи — *Фаол ўзаро таъсир (субъект-субъект)* — Талаба

Шакллар:	*Методлар:*	*Воситалар:*
Гуруҳли, жамоавий, индивидуал, амалий машғулотлар, мунозаралар, ролли ўйинлар	кейс методи, контекстли тренинг, ролли ўйинлар, интерфаол	Компьютер техникаси, методик қўлланма, ўқув қўлланма, дарслик, электрон словарь, топшириқлар тизими, тарқатма материаллар

Касбий мобилликни ривожлантириш босқичлари:
1. *Бошланғич касбий мобиллик*- хорижий тилни ўрганиш орқали коммуникатив компетенциясини шаклангантириш, ўрганилаётган мамлакатларнинг маданияти соҳасидаги талабаларнинг онгини ривожлангантириш;
2. *Асосий касбий мобиллик*- талаба ўз келажаги, касбий ривожланиши натижасида эришмоқчи бўлган ижтимоий мавқеи ҳақида тахминий тасаввурини шаклангантириш;
3. *Якуний касбий мобиллик*- талабаларда адабиётлар, луғатлар, маълумотномалар билан ишлаш, тил материалини акс эттириш ва нутқий тафаккур вазифаларини ечиш билан боғлиқ фаолият, ўз-ўзини назорат қилиш ва ўз-ўзини баҳолаш кўникмаларини шаклангантириш.

Даражалар:

статик (паст)- касбий компетенцияларнинг ва тили билишнинг паст даражаси;
вариатив (ўрта)- касбий ўсиш ва шахсий ривожланиш, ижтимоий жасорат, ҳиссий барқарорлик қадриятларнинг шаклланганлиги;
мобил (юқори)- касбий компетентли, касьий мобилли, хорижий тилни юқори даражада билиши

1-расм. Талабаларни касбий мобиллигини ривожлантиришнинг дидактик таъмиотини такомиллаштириш модели

Мутахассисларнинг касбий мобилликка тайёрлигини хорижий тиллар воситасида ривожлантириш жараёнини бошқариш профессор-ўқитувчилар таркибига, улар қўллайдиган бўлажак мутахассисларни ўқитиш шакллари ва усулларига қўйиладиган талабларни оширишга олиб келади. Интерфаол методлар ва замонавий педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ўқув материаллари, ўзбек тилида сўзлашувчилар билан табиий тилда суҳбатлашиш ва тўғридан-тўғри мулоқот қилиш учун шароит яратувчи интернет-лойиҳаларни такомиллаштириш зарур.

Адабиётлар руйхати

8. Competence: Inquires into its Meaning & Acquisition in Educational Settings / Ed. E.C. Short. - N.Y.; Univ. Prese of America, 84 - 185p.
9. Western, W. Competence in Education. Curriculum Studies. - 2001. -V.33.-Nl.-P. 75-88.
10. White, R.W. Motivation reconsidered: The concept of competence // Psychological review. - 1959. - № 66.

ЦВЕТ И СВЕТ: КЛЮЧЕВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ДЛЯ СОЗДАНИЯ НАСТРОЕНИЯ И АТМОСФЕРЫ В АКВАРЕЛЬНОЙ ЖИВОПИСИ

Л.Ш.Халилов
Шахрисабзский государственный педагогический институт, преподаватель

Аннотация. В статье будут рассмотрены основные аспекты цветовой теории, включая цветовой круг, цветовую гармонию и цветовые свойства. Также будет показано, как правильное использование цвета может помочь создать нужную атмосферу и передать нужные эмоции в работе.

Annotation. This article will discuss basic aspects of color theory, including the color wheel, color harmony, and color properties. It will also show how the proper use of color can help create the right atmosphere and convey the right emotions in a work.

Калит сўзлар: акварель, атмосфера, насыщенность, свет, схема, тон, цвет, цветовая гамма.

Keywords:watercolor, atmosphere, saturation, light, scheme, tone, color, color scheme.

Акварельная живопись - это искусство создания красивых и захватывающих работ, которые способны передать настроение и атмосферу. Однако, как и в любом другом виде искусства, ключом к успеху является умение правильно использовать инструменты, доступные для художника. В акварельной живописи цвет и свет являются основными инструментами, которые могут существенно повлиять на то, как зритель воспринимает и чувствует работу. Цвет и свет могут передавать настроение, вызывать эмоции и создавать уникальную атмосферу в работе. В этой статье мы рассмотрим, как правильно использовать цвет и свет в акварельной живописи, чтобы создавать уникальные и привлекательные работы, которые передадут именно то настроение и эмоции, которые художник пытается передать зрителю.

Цвет имеет огромную силу передачи настроения и чувств, поскольку он может вызывать различные эмоции у зрителя. Например, яркие и насыщенные цвета, такие как красный или оранжевый, могут вызывать чувства энергии, страсти и волнения. В то же время, более темные и тусклые цвета, такие как серый или черный, могут вызывать чувства грусти, тоски и печали.

Каждый цвет также связан с определенными символикой и ассоциациями. Например, зеленый цвет может быть связан с природой, ростом, свежестью и жизнью, в то время как

синий цвет может быть связан с миром, спокойствием и безопасностью. Когда художник использует определенные цвета в своей работе, он может намеренно вызывать определенные эмоции и ассоциации у зрителя, чтобы передать свое видение и эмоции.

Поэтому, правильный выбор цветовой палитры может быть ключевым фактором для передачи определенной атмосферы и настроения в акварельной живописи. Художник должен уметь использовать цвет, чтобы передать свое видение и эмоции в работе, и создавать уникальные и привлекательные работы, которые будут вызывать эмоции и чувства у зрителя.

Освещение тоже имеет огромное влияние на то, как мы воспринимаем цвета и тени объектов в окружающей нас среде. При естественном освещении, например, солнечном свете, цвета объектов могут казаться ярче и насыщеннее, а тени более отчетливыми и четкими. Это происходит потому, что солнечный свет содержит все цвета спектра и дает равномерное освещение. Однако, если солнце находится на низком горизонте, свет может стать более теплым и мягким, что может вызвать изменение цвета объектов в окружающей среде. В изобразительном искусстве художник может использовать свет, чтобы передать определенную атмосферу и эмоции в работе. Например, теплое и мягкое световое освещение может создать более теплую и приятную атмосферу в работе, в то время как холодное и жесткое световое освещение может вызвать более серьезные и напряженные эмоции.

Художник также может использовать свет для создания теней и изменения цвета объектов в работе. Например, объекты, находящиеся в тени, могут иметь более темный и холодный цвет, а объекты, находящиеся на прямом солнечном свете, могут иметь более яркий и насыщенный цвет. Таким образом, понимание того, как освещение влияет на цвета и тени, является важным фактором для создания реалистичных и эмоционально заряженных работ в искусстве, в том числе в акварельной живописи.

Цветовые схемы играют немаловажную роль в акварельной живописи, так как акварельные краски могут создавать яркие и насыщенные цвета, которые могут вызывать определенные эмоции у зрителя. Одна из наиболее распространенных цветовых схем в акварельной живописи - это теплый тон. Теплые цвета, такие как оранжевый, красный и желтый, могут создавать ощущение тепла и энергии в работе. Эту цветовую схему можно использовать для создания ярких, жизнерадостных и динамичных работ.

Другой популярной цветовой схемой в акварельной живописи является холодный тон. Холодные цвета, такие как синий, фиолетовый и зеленый, могут создавать более спокойную и меланхоличную атмосферу в работе. Эту цветовую схему можно использовать для создания более глубоких и таинственных работ.

Еще одна цветовая схема, которая может быть использована в акварельной живописи, - это дополнительный тон. Дополнительные цвета, такие как красный и зеленый, синий и оранжевый, желтый и фиолетовый, находятся на противоположных сторонах цветового круга. Их сочетание может создавать более яркие и насыщенные работы.

Монохроматическая цветовая схема также может быть использована в акварельной живописи. В этом случае используется только один цвет в разных оттенках и насыщенности. Это может создавать более гармоничную и сбалансированную работу.

Выбор цветовой схемы в акварельной живописи зависит от того, какой эффект хочет достичь художник. Цветовые схемы могут использоваться для создания более ярких и динамичных работ или более спокойных и меланхоличных. Они также могут использоваться для подчеркивания определенной темы или настроения в работе.

Кроме того, использование цветовых схем может помочь художникам создавать работы, которые будут лучше восприниматься зрителем и выделяться на фоне других работ. Но важно помнить, что правила цветовых схем не должны ограничивать творческий процесс художника. Использование цвета и света в акварельной живописи - это процесс, который требует экспериментов и творческой свободы. Художник может смело экспериментировать и создавать свои собственные уникальные цветовые схемы, которые отражают его индивидуальный стиль и творческий подход и оттенки и свет, которые используются в

работе, могут дополнительно подчеркнуть настроение, создать эффект иллюзии объема и глубины, сделать работу более живой и динамичной.

Использованная литература

1. Чиркова, Т.В. Психологическая служба в детском саду/ Чиркова Т.В . 1998. С. 60.
2. Шляхта, Н.Ф Соотношение креативности и инициативности личности Жарикова / Шляхта Н.Ф . 2006. – С.8.
3. Эльконин, Д.Б. Детская психология: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений /Эльконин, Д.Б.- Москва: Издательский центр «Академия», - 2007. – С. 238.
4. Махкамова, С. Б. (2021). ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ХУДОЖЕСТВЕННОМУ АНАЛИЗУ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В ШКОЛЕ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, *1*(4), 44-53.
5. Eraliyevich, S. X., Orinbayevna, A. S., & Shavkatovich, X. R. (2020). The importance of exhibitions and competitions in organizing fine art clubs in schools. *Journal of Critical Reviews*, *7*(15), 2519-2523.
6. KHALILOV, R. FORMATION OF SPATIAL INTELLIGENCE OF STUDENTS STUDYING IN THE DIRECTION OF ART EDUCATION THROUGH ANALYTICAL DRAWING.
7. Халилов, Р. Ш. (2016). Полотна, освященные любовью. In *Культурология и искусствоведение* (pp. 35-40).
8. Халилов, Р. Ш., & Баркашева, Б. (2016). Роль полевой практики в формировании будущих учителей изобразительного искусства. *Молодой ученый*, (6), 827-829.
9. Халилов, Р. Ш. (2016). Проблемы традиций и новаторства в изобразительном искусстве. *Молодой ученый*, (2), 1060-1062.

INKLYUZIV TA’LIMNI O‘QITISHDA O‘QITUVCHINING KASBIY FAOLIYATI VA FAZILATLARI TAHLILI

M.A.Tilakova
JVPYaMO‘MM Pedagogika va psixolohiya
Ta’lim texnologiyalari kafdrasi mudiri. P.f..f.d.(PhD)

Annotatsiya

Maoqlada Inklyuziv ta’lim o‘qituvchisining kasbiy faoliyati va fazilatlari tahlili haqida ma`lumotlar berilgan bo`lib inklyuziv ta’limda o‘qituvchining kasbiy mahorati bosh omil ekanligi ustida to‘xtalib o‘tilgan.

Inklyuziv ta’lim berish o‘qituvchilar ishi sifatining asosiy mezonlari – o‘qituvchi o‘quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi lozim. Maxsus ta’lim aqliy, jismoniy tashqi ko‘rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta’lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko‘ra belgilanadi. Maxsus ta’lim o‘qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o‘qitilsa, inklyuziv ta’lim bolaga yo‘naltirilgan va moslashtirilgan, yo‘riqnomali, barchaga mo‘ljallangan o‘quv dasturi asosida o‘qitiladi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko‘ra belgilanadi, inklyuziv ta’limda ko‘proq o‘qishda, o‘rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi. Inklyuziv ta’limda o‘qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. Avvalo o‘qituvchi inklyuziv tafakkurga ega bo‘lishi va ta’lim sifati mas’uliyatini o‘z zimmasiga olishi shart.

Zamonaviy ilm-fan, texnika va texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanish davrida ta’lim tizimiga va unda faoliyat olib borayotgan zamonaviy o‘qituvchilarga katta e’tibor berilmoqda. Mamlakatimizda o‘qituvchi xodimlarning ma’naviy qiyofasi, aqliy salohiyati hamda kasbiy mahoratiga nisbatan jiddiy talablar qo‘yilmoqda. O‘qituvchilarni ham iqtisodiy, ham ma’naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida O‘zbekistan Respublikasi Prezidenti Shavkat

Mirziyoyevning ko‘plab qarorlari, farmonlari qabul qilinganligi bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Mamlakatimiz fuqarolarining ma’naviy qiyofasini belgilovchi fazilatlar vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy g‘urur, mehnatsevarlik kabilar mahoratli o‘qituvchilar orqali o‘quvchi yoshlarga singdiriladi.

Bugungi rivojlangan bir davrda ta’lim-tarbiya jarayoniga mamlakatimiz ta’lim-tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarning eng asosiy markazida o‘sib kelayotgan yosh avlodning o‘quv-tarbiya jarayoni sifat va samaradorligini tubdan takomillashtirishga qartilan muhim meyyoriy-huquqiy xujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-2909-son Qarorida belgilangan vazifalar ijrosi yuzasidan ham bugungi kunda ta’lim-tizimida sifatli ta’limni yo‘lga qo‘yish bo‘yicha bir qancha vazifalar belgilangan[52].

O‘qituvchi kasbiy mahoratini va faoliyati davomida uning yutuqlari, kamchiliklari va kelajakda o‘z oldiga qo‘ygan ilmiy tadqiqot yo‘nalishlarini tahlil qilib pedagogik faoliyatni takomillashtirishdan iboratdir.

Kasbiy pedagogik faoliyatda refleksiv jarayonlarni o‘rganib ta’kidlash mumkinki, refleksiya nafaqat pedagogik faoliyatni rejalashtirish bilan bog‘liq hodisa, balki refleksiya mohiyatini kasbiy faoliyatni optimallashtirish maqsadida ham qo‘llanadi.

O‘qituvchi pedagogik mahoratining asosiy xususiyatlaridan biri uning rivojlanishida uzluksizlikning mavjudligidadir. Demak, refleksiv jarayonda o‘qituvchining kasbiy mahorati, kasbiy sifatlari mavjudmi yoki yo‘qmi deb qayd etishi kerak emas, balki ularning rivojlanishi, boyib borishini, kuchayi-shini rag‘batlantirish inobatga olinishi zarur. Ta’lim jarayoni aynan shunga xizmat qilishi kerak, qachonki bilim, ko‘nikma va malaka ongli ravishda o‘z-o‘zini takomillashtirishga ichki undov bilan qabul qilinsagina u ishlaydi. Yuqorida qayd etilgan fikrlardan bugungi kun o‘qituvchisi shaxsiga qo‘yiladigan talablar va ular faoliyatining refleksiya qilishi bugun ziyolilarning vazifasidir.

Inklyuziv ta’lim rasmiy ta’lim tushunchasidan ancha kengroq. Bu ta’limda ko‘proq o‘qishda, o‘rganishda imkoniyati cheklangan bolalar bilan ishlanadi. Inklyuziv maktab o‘qituvchisi va inklyuziv bog‘chada tarbiyachi qanday sifatlarga ega bo‘lish kerak? Inklyuziv ta’limda o‘qituvchining kasbiy mahorati bosh omil hisoblanadi. Avvalo o‘qituvchi inklyuziv tafakkurga ega bo‘lishi va ta’lim sifati mas’uliyatini o‘z zimmasiga olishi shart.

Inklyuziv ta’lim berish o‘qituvchilar ishi sifatining asosiy mezonlari – o‘qituvchi o‘quvchilarning turli toifada ekanligiga qaramay barcha bolalarning huquqini himoya va hurmat qilishi.

Yana bir sifat – hamkorlikni yo‘lga qo‘yish. Chunki o‘qituvchilar uchun hamkorlik va o‘zaro fikr almashish muhimdir. O‘qituvchi o‘z faoliyatini tizimli baholab borishi, muntazam malakasini oshirishi, alohida ta’lim ehtiyojlari bor bolalarning intizomli va muassasalar aro guruhlar bilan samarali ishlashi uchun liderlik hamda boshqaruv malakalarini qo‘llash, muammolarni birgalikda hal qilish, keng qamrovli maktab hamkorligini yo‘lga qo‘yish kabi xislatlarga ega bo‘lish kerak.

Ma’lumki, inklyuziv ta’limda maxsus ta’lim ehtiyojidagi bolalar barcha bolalar bilan birga ma’lum maqsadda turli qobiliyatlarga muvofiq guruhlashtiriladi. Maxsus ta’lim aqliy, jismoniy tashqi ko‘rinishga muvofiq amalga oshirilsa, inklyuziv ta’lim bolaning qobiliyati va imkoniyatlariga ko‘ra belgilanadi. Maxsus ta’lim o‘qitishning maxsus va alternativ dasturlari orqali o‘qitilsa, inklyuziv ta’lim bolaga yo‘naltirilgan va moslashtirilgan, yo‘riqnomali, barchaga mo‘ljallangan o‘quv dasturi asosida o‘qitiladi.

Inklyuziv ta’limning o‘ziga xos muhim jihati shundaki, bolalar va o‘qituvchi bir birlaridan o‘rganishadi hamda muammolarni birgalikda hal etishadi. Bu ta’lim bir tomonlama bo‘lmasligi kerak. Imkoniyati cheklangan bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, ko‘nikma va qobiliyatini rivojlantirish, yoshligidan o‘rganishni rag‘batlantirishda oila ishtiroki muhim. Inklyuziv ta’lim jarayonida ota-onalar bilan ishlash ham muhim.

[52] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-son Qarori. https://lex.uz/law_collection

Ta’kidlash joizki, alohida ehtiyojli ota-onalarga ularning farzandlari jamiyatning bir bo‘lagi bo‘lish huquqiga ega ekanini tushuntirish, bu ishonchni ularning ongiga yetkazish kerak. Mamlakatimiz ta’lim tizimida bu masalaga alohida e’tibor qaratiladi. 2020-yil oktyabrda qabul qilingan Prezidentimizning alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarori bunga misol bo‘la oladi. Yoki Toshkent shahrining tumanlarida joylashgan bittadan maktablarda inklyuziv ta’lim joriy qilinadi. Qoraqalpog‘iston respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahrida joylashgan bittadan maktablarda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun boshlang‘ich tayanch sinflar ochiladi. Qashqadaryo, Farg‘ona va Xorazm viloyatlarida joylashgan bittadan kasb-hunar maktabida ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarining 9-sinf bitiruvchilari va alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashgan guruhlar tashkil etilishini ham qarorning natijasi dsak to‘g‘ri bo‘ladi. Shuningdek 2021-2022 o‘quv yilida ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida majburiy o‘rta ta’lim 11 yillik (intellektual rivojlanishida nuqsonli bolalar uchun (yordamchi) maktablar, maktab internatlarda 9 yillik muddatlarda amalga oshirilishi, shuningdek, ularni kasbga o‘qitish kurslari tashkil etilishini ham ta’kidlab o‘tish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya’ni ratifikatsiya qilishga har tomonlama sharoit yaratilmoqda. Inklyuziv ta’limni butun mamlakat bo‘ylab rivojlantirishga qaratilgan islohotlar bunga amaliy misol bo‘ladi. Yuqoridagilardan kelib chiqb bugungi o‘qituvchilarga quyidagilar tavsiya etish mumkin: Jumladan:

- O‘qituvchi jamiyatda ro‘y berayotgan islohotlarni his etgan holda o‘zining pedagogik faoliyatini doimo refleksiya qilib borishi lozim.
- Zamonaviy o‘qituvchi ilm-fan, texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lgan holda, bugungi pedagogik jarayonni tashkil eta olishi zarur.
- O‘qituvchi o‘z mutaxassisligi bo‘yicha o‘z bilim, malaka, ko‘nikmasini doimo refleksiya qilib, ertangi kunga tayyorgarlik ko‘rishi lozim.
- O‘qituvchi pedagogika, falsafa va psixologiya, pedagogik mahorat asoslarini puxta bilishi, ta’lim tarbiya jarayonida o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini bilib, taxmin qilib faoliyatni tashkil etishi lozim.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 25-yanvardagi “Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ?4963-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasining «Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risidagi Qonuni». // – Toshkent, 2008.
3. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktyabrdagi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi O‘RQ-641-son Qonuni.
4. Bola huquqlari to‘g‘risida Konvensiya. Xalqaro YuNISEF tashkiloti. – Toshkent, 1992. – 48 b.
5. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-son Qonuni.
6. Husanov B., G‘ulomov V. Muomala madaniyati. Darslik. – T.: “Iqtisod – moliya” 2009.- 15 b
7. Shomaxmudova R. «Maxsus va inklyuziv ta’lim» /Toshkent Chashmaprint» 2011.

ДВОЙНАЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ДВОЙНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ

Мирзарахмонова Шахноза Мирзаахмадовна
Чирчикский государственный педагогический
Университет преподаватель кафедры
педагогики педагогического факультета

Аннотация: В статье речь идёт о двойной профессиональной компетенции как двойное содержание теоретической сновы профессионального образования и развитие системы.

Ключевые слова: система дуализма, дуальное содержание, инновационные циклы, техническое направление, педагогическая деятельность, профессиональная подготовка, педагог.

Введение

Современное инженерно-педагогическое образование удовлетворяет потребности общества в услугах профессионального образования на основе подготовки, переподготовки и повышения квалификации педагогов высшей квалификации для преподавания профессиональных и общетехнических наук, а также профессионального обучения, профессионального образования и предназначено для осуществление производственного обучения на предприятиях высшего образования. Педагогическая деятельность инженера-педагога двойственна (двусторонняя) и предполагает синтез профессионально-педагогических знаний и умений: инженерных и психолого-педагогических. Кроме того, профессионально-педагогические умения инженера-педагога могут быть обобщены [2], поэтому профессиональная компетентность такого специалиста также должна быть обобщенной (дуальной), т. е. общей для педагога-практиканта и специалистов по вычислительной технике. Содержание инженерной подготовки будущего инженера-педагога не отличается от содержания подготовки инженера в соответствующей области, что приводит к конфликту между техническим направлением и инженерно-педагогической деятельностью выпускник

Учитывая, что обоснование и разработка дуального содержания профессиональной подготовки будущих инженеров-педагогов в области вычислительной техники является сложной системной проблемой, она требует тщательного комплексного анализа и разработки. В основу изложения можно положить необходимость разработки дуального содержания профессионального образования на основе системного подхода к формализации представления модели двойного содержания к концептуальным общенаучным принципам [2; 3; 4; 5].

Согласно классификации распространения контента [4; 6] мы используем распределение двух подсистем системы, аналогичное внутренней и внешней инфраструктуре, для разработки двойного содержания профессиональное обучение.

В нашем случае основной компонент одной из подсистем содержания профессионального образования включен в оба компонента, прежде всего как промежуточный по отношению к внешним структурным элементам; во-вторых, он служит одним из внешних (апикальных) четко выраженных элементов.

Обзор литературы и методология исследования

Таким образом, первый дуал соответствует структурной двойственности профессиональной подготовки будущих инженеров-педагогов, которая глубоко объединяет содержание инженерной и психолого-педагогической подготовки и работает как внешняя подсистема работает Вторая идентичность функциональна и вырабатывается сначала в результате дуализации содержания профессиональной подготовки будущих специалистов в сфере образования. Такая дуальная учебная деятельность предполагает

одновременную деятельность будущих инженеров-педагогов в роли студента и в роли преподавателя технических наук. Таким образом, дуальное содержание профессионального образования должно состоять из двух дуальных подсистем: структурной и функциональной.

В своем исследовании [7] Н. Лазарев подтверждает, что структура содержания зависит от степени определенности и определенности основных законов и принципов, действующих в этой области. Поэтому основные закономерности в области профессиональной подготовки будущих инженеров-педагогов позволяют специалисту решать конкретные производственные, педагогические, научные и другие задачи. То есть двойственное содержание профессионального образования должно включать в себя информацию, умения, творческий опыт и опыт эмоционального уважения к истине.

Н. Дроздов [8], В. Романов [9], В. Спицнадель [10] для обеспечения развития профессиональных качеств будущих инженеров-педагогов и развития управленческого двойного содержания для обеспечения развития профессиональной подготовки будущих инженеров-педагогов. Преподаватели Требования к разработке систем создания двойного контента:

1. Содержание дуальной системы должно создавать совокупность качественно различных элементов, которые можно рассматривать как систему, образующую иерархические структуры.

2. Содержание дуальной системы должно характеризоваться наличием интегральных связей с качественно различными элементами структурной системы и их свойствами. Наличие интегрального звена в системе двойного содержания отличает ее от системы бинарного содержания, которая обеспечивает конгломерат отдельных инженерных объектов и объектов психолого-педагогического обучения и деятельности. Основными интегративными отношениями в дуальном содержании профессионального образования должны быть такие, как «единичное-общее», «общее-общее», «общее-единичное», «общее-частное».

3. Необходимо разработать конкретную организационную структуру и структуру для снижения уровня неопределенности в системе двойного содержания. Для двухуровневых структурных подсистем характерны линейная и иерархическая структуры, а функциональная подсистема имеет разветвленное, концентрическое и методологическое строение.

4. Систему дуального содержания профессионального образования определяют следующие признаки: неопределенность и эмерджентность. То есть влияние производительности системы не влияет на производительность каждой подсистемы в отдельности, а основные функции деятельности каждого элемента системы несовместимы с функциями всей системы.

5. Дуальная система должна быть бесконечно структурирована в соответствии с фрагментацией подсистем.

6. Дуальное содержание профессионального образования должно характеризоваться наличием одинаковых признаков и методов анализа на любом уровне системной иерархии.

Результаты и обсуждение

На наш взгляд, эти требования могут быть реализованы при разработке системы двойного содержания в будущем за счет поэтапного расширения системы профессионального образования инженера-педагога.

При разработке системы двойного содержания метод разделения позволяет разделить систему на подсистемы, которые, в свою очередь, могут быть разделены на компоненты. Если подсистемы, полученные в результате декомпозиции, не являются элементарными, т. е. не существуют на уровне данного описания для использования, их следует отделить позже. Деление системы на

подсистемы в общем случае можно производить неограниченно, и это определяется составом разделительных свойств и порядком их использования [9].

Это наиболее подходящая модель семантической сети для выражения содержания профессионального обучения. Однако необходимо улучшить возможность реализации функций, отвечающих следующим требованиям:

Первым шагом в решении этой проблемы является разработка структурных моделей системы дуального содержания профессионального образования, отражающих взаимообусловленность инженерной и психолого- педагогической составляющих дуального дидактического процесса. Наука психология разработала достаточное количество моделей для представления объектов. Демонстрационные модели Ф. Кликса [11] и Н. Лазарева [7], являются наиболее эффективными.

Рассмотрим дескриптивную модель для выражения понятий в памяти Ф. Клксмана [11]. Автор делает «характер» базовым понятием, понимая таким образом обобщение всех единиц памяти. В качестве характеристик следует рассматривать сложные характеристики и сложные отношения между единицами памяти. Использование функций позволяет разделить классификацию понятий.

Вышеуказанные концепции, опираясь на философские, общенаучные и психолого-педагогические методы и модели, позволяют:

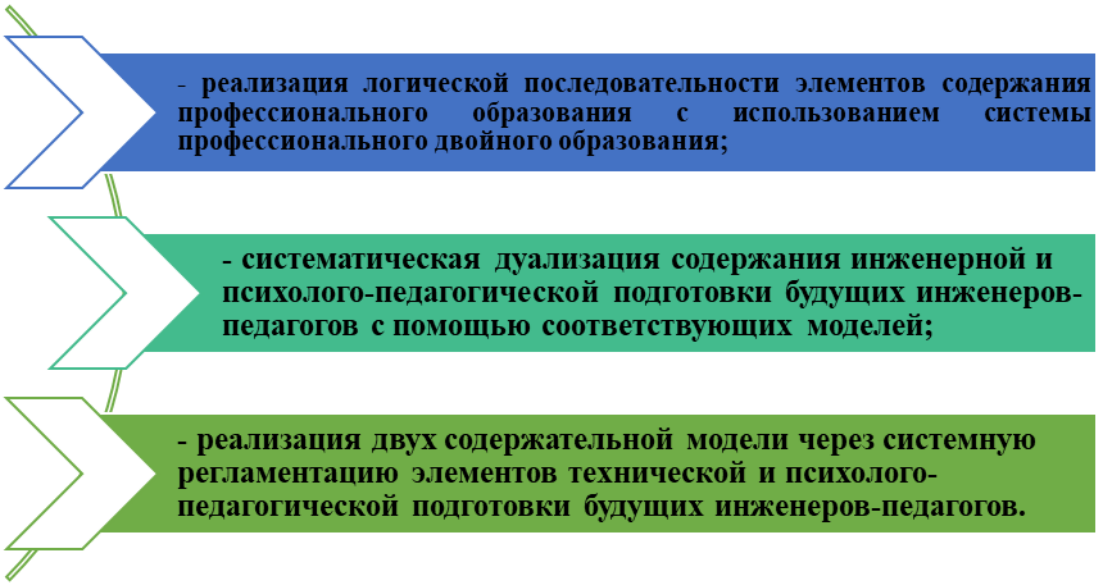

Для разработки системы профессиональных двойных компетенций как компонента теории двойного содержания профессионального образования рассмотрим существующие подходы к определению профессиональных умений.

Подготовка квалифицированных специалистов является одной из основных целей образовательного процесса [7]. Инженерно-педагогическое образование носит дуальный характер [12, 48]. Обучение определяется структурой инженерного объекта и структурой педагогического объекта, структурой специализированной деятельности в той или иной сфере производства и соответствующей педагогической деятельности. То есть двойственный уровень содержания профессионального образования наблюдается как на структурном, так и на деятельностном уровне. Эти философские категории соответствуют соотношению «пространства»
и «времени» и считаются их непосредственным отражением в образовательном процессе. Ключом к проблеме разработки системы с двойной профессиональной компетенцией является распределение профессиональной деятельности как основы их развития. В целях развития дуальных профессиональных компетенций инженеров-педагогов рассмотрим основные подходы к распространению профессиональных знаний. Основная идея дуальной профессиональной компетентности заключается в том, что главным результатом профессиональной подготовки будущих инженеров-педагогов является способность и готовность специалиста эффективно и творчески работать в различных общественно значимых ситуациях.

Основные направления формирования профессиональной компетентности инженера-педагога можно выделить посредством анализа содержания и описания их деятельности, а также профессиональной деятельности. Компетенция не абстрактна, а возникает, раскрывается, раскрывается в ходе конкретной деятельности.

В связи с этим можно сказать, что компетентность – это способность и культура осуществления той или иной деятельности. Такое положение соответствует позиции Департамента международного образования, развития и образовательных стандартов: компетентное «понятие определяется как способность осуществлять профессиональную деятельность…» [13, с. 20].
По мнению ученых [13; 14; 15], конкретный Особенностями основных профессиональных компетенций являются:

- многофункциональность (обладание компетенцией позволяет решать различные задачи в повседневной жизни и профессиональной деятельности);
- принадлежность к области метаобразования (является междисциплинарной и междисциплинарной компетенцией и может использоваться в разных ситуациях);
- потенциальные возможности (компетенции требуют наличия общего и профессионального интеллекта (потенциала), абстрактного и профессионального мышления, саморефлексии, самоопределения, самооценки и требуют от других);

Развитие знаний, навыков и личностных качеств является итоговым вкладом в формирование компетентности будущего специалиста, что и является конечной целью профессиональной подготовки. Образовательный процесс реализует обобщенную модель конкретного профиля профессиональной деятельности специалиста, согласно которой обучающийся должен обладать знаниями, овладевать отдельными видами деятельности, обрабатывать и развивать профессионально важные качества. Компетенция – это совокупность сведений о вещах, предметах, средствах деятельности, предметах, обеспечивающих качество той или иной работы. Совокупность компетенций представляет собой решение профессиональной задачи в той или иной области.

Анализ научных работ [15; 17], сегодня акцентируется внимание на проблеме выявления и выделения компетенций, что позволит определить отсутствие системного, структурированного, согласованного и непротиворечивого перечня профессиональных компетенций будущих инженеров-педагогов. Однако для разработки двойной системы профессиональных компетенций Dj. Равенн [17] отмечал, что компетентностные компоненты находятся в процессе реализации интересов человечества, а также Г.К. По мнению Селевко [15], компетенции должны соответствовать описанию деятельности человека и, следовательно,

их классификации для классификации основных видов деятельности.

В результате профессиональной деятельности любой рабочий процесс характеризуется технологическими и организационными операциями, а также управленческими операциями. Название рабочего процесса определяется названием технологии. Таким образом, процесс инженерно-педагогического труда (профессиональной деятельности) проявляется дуальной деятельностью и, следовательно, определяет дуальные профессиональные компетенции.

Профессиональная компетентность – это вопрос профессиональной подготовки и работы по измерению задач и должностных обязанностей, измерению соответствия требованиям профессиональной деятельности и основным критериям. Поскольку профессиональная компетентность предполагает устойчивую способность к выполнению того или иного вида деятельности, целесообразно характеризовать ее деятельностным подходом.

В этом контексте профессиональную компетентность можно понимать как один из компонентов профессиональной подготовки к тому или иному виду деятельности. Проактивный подход направлен на формирование активной трудоспособности, работающей во всех формах, в том числе в профессиональной сфере. Активная парадигма образования меняет роль знания, его составной частью становится главная цель образования, его главная цель -средство деятельности. Таким образом, процесс обучения должен создавать необходимые условия для приобретения практических навыков и должен быть ориентирован на приобретение специальных знаний и практических навыков для дальнейшего совершенствования будущей профессиональной деятельности. Для представления системы дуальных профессиональных компетенций целесообразно использовать круглые (круговые) модели. Это говорит о том, что основной проблемой при применении структурно-логических схем традиционного представления содержания профессионального образования является специфика бинарных специальностей. Он предполагает наличие большого количества элементов дидактического процесса, имеющих сходную структуру и имеющих сходные логические объекты, связи,процессы и т.д. Это превращает традиционную структурно-логическую схему в неуправляемый хаос объектов и отношений между ними. Одним из направлений решения этой проблемы является отказ от традиционной формы, представляющей структурно-логические схемы, и переход к кольцевой форме с выделением двойственных элементов системы.

В целом речь идет об использовании n-слойной круговой (круговой) формы структурно-логических моделей с комбинацией дуальных элементов на основе дуальных отношений. Основным преимуществом использования n-слойной круговой формы по сравнению с традиционной структурно-логической схемой является появление описания объектов, процессов и мероприятий профессиональной подготовки по дуальной специализации. Это можно объяснить тем, что в комплексной интеграции инжиниринга и в психолого-педагогических объектах используются компоненты и процессы подготовки к интегрированным дуальным блокам. Существующие формы представления информации характеризуются высокой степенью дифференциации, что затрудняет представление и отображение двойственных отношений. Однако это не Однако это не означает, что следует отказаться только от циркулярных форм информации и традиционных структурно-логически схем.

ВЫВОД

По результатам разработки модели системы дуальных профессиональных компетенций будущих инженеров-педагогов в сфере информационных технологий ее практические мероприятия обеспечат глубокую интеграцию инженерно-педагогических компонентов в обучение инженерной деятельности в педагогике. Это делается путем введения элементов методики преподавания технических наук.

Следует отметить, что изменение структуры профессиональных компетенций и распространение дуальных систем профессиональных компетенций полностью отвечают

требованиям государственных образовательных стандартов и современных подходов к профессиональной подготовке будущих инженеров и преподавателей информационных технологий. Таким образом, развитию системы дуальных профессиональных компетенций могут способствовать:

- оптимизация учебного процесса;
- формирование профессиональной направленности обучения и личности обучающихся;
- развитие саморефлексии студентов и, как следствие, повышение качества образования по техническим наукам.

Использованная литература:

1. Сосновский С.А., Гиренко А.Ф., Галеев И.Х. (2014). Информатизация математических компонентов инженерного, технического и естественнонаучного обучения в рамках проекта MetaMath. Международный электронный журнал "Образовательные технологии и общество", т.17, №4, с. 446-457. - ISSN 1436-4522. http://ifets.ieee.org/russian/depository/v17i4/pdf/1.pdf
2. Бабанский Ю.В. К. (1987). Оптимизация педагогического процесса: (Вопр. и ответах): Пер. так 2-иди перераб. и доп. рус. изд. / Ю. К. Бабанский, М. М. Поташник. (стр.191,1). Душанбе; 20 см: Маориф
3. Badmaev, B. Ts. (1998). *Psixologiya i metodika uskorennogo obucheniya*. (p.272). Moscow: VLADOS.
4. Gusinskiy, E.N. (1994). *Postroenie teorii obrazovaniya na osnove mejdistsipli-narnogo sistemnogo podkhoda*. (p.144). Moscow: Shkola.
5. Osadchiy, V. V., & Naumuk, A.V. (2014). Introduction of virtual infrastructure for the organization of laboratory work on the discipline "Administration of computer networks". *International electronic journal "Educational technology and society (Educational Technology & Society)"*, V.17, №2, pp.380-387. - ISSN 1436-4522. http://ifets.ieee.org/russian/depository/v17i2/pdf/3.pdf
6. Овчинников, Н. Ф. (2009). Принципы соксранения: [законы соксранения, симметрия, структура]. отв. изд. И. В. Кузнецов. - Изд. 2-е, испр. (стр. 328). Москва: УРСС: Либроком.
7. Лазарев М.И. (2003). Полисистемное моделирование змісту технологии навчання загальноинженерных дисциплин: монография. (стр. 356). Х. : Вид-во НФаУ.
8. Дроздов Н.Д. (2002). Основы системного анализа: Учеб. Пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности "Прикладная математика" / Н.Д. Дроздов; Тверской гос. ун-т, Тверское заоч. отд-ние Сев.-Зап. акад. гос. службы. - 2. изд., перераб. и доп. (стр. 88). Тверь: Тверь. гос. ун-т, (Ред.-издат. управление Твер. гос. ун-та).
9. Романов В.Н. (2011). Техника анализа сложных систем. М-во науки и образования Рос. Федерации, Сев.-Зап. гос. заоч. техн. не-т. - Изд. 2-е, доп. (стр. 287). СПб.: Северо-Западный государственный заочный технический университет.
10. Спицнадель В.Н. (2000). Основы системного анализа: Учеб. пособие. Балт. гос. техн. ун-т "Военмекс" им.Д.Ф. Устинова. (стр. 324). СПб. : "Изд. Дом "Бизнес-пресса".
11. Кликс, М. (1980). Понимание информации и теория информации в психологии: Границы и возможности. Психол. Журнал, Т.1, № 4, стр. 29-47.
12. Кубрушко, П.Ф. (2003). Идея объектной и деятельностной детерминант в теории структуры содержания профессионально-педагогического образования. Образование в науке, № 3, стр. 48-54.
13. Овчарук О. (2003). Компетентность как ключ к повышению качества образования // Стратегия реформ в Украине: рекомендации в освітной политике. (стр. 13-39). К.: К.И.С.
14. Борисюк, А.С. (2004). Психологические особенности формирования профессии якостей майбутного медицинского психолога: автореф. дис. на Здобуття Наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогическая та викова психология». (стр. 21). Ивано-Франковск.

15. Мирзарахмонова С.М. (2021). Преимущества дуальной системы обучения в профессиональном образовании. Результаты современных научных исследований и разработок, 1(1), 222-225.

16. Волошина М.С. (2001). Профессиональная инкультурация в образовании: теория и практика: Монография. (стр. 114). Новокузнецк: ИПК.

17. Рэйвен, Дж. (1999). Педагогическое тестирование: Проблемы, заблуждения, перспективы. (пер. Сангл.). (стр. 144). М.: Когито-Центр.

18. Салов В.О. (2003). Базовый педагогический вуз: Навчальный посібник. (стр. 183). Днепропетровск: Национальный университет.

19. Мирзаахмадовна М.С. (2021). Дидактическая система профориентации студентов на основе дуального обучения. Европейский журнал безопасности и стабильности жизни, 11, 5-8.

ДАВЛАТЛАРАРО ТАШҚИ ТУРИЗМНИ РИВОЖЛАНИШ ШАРОИТИДА ТУРИЗМ ХАВФСИЗЛИГИНИНГ АҲАМИЯТИ

А.Авлоний номидаги миллий-тадқиқот институти етакчи илмий ходими тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Музаффаржон Мансуров

muzaffarzhon.mansurov.86@mail.ru

+99891-737-16-86

Аннотация: Ташқи туризмнинг ривожланиб бориши ўз навбатида давлат олдига бирмунча талабларни ҳам қўяди. Жумладан хорижий сайёҳларни соғлиғи ва хавфсизлиги асосий масала бўлиб, уларни хавфсизлигини таъминлаш билан бир қаторда улар билан бирга кириб келиши мумкин бўлган турли касаллик ва бошқа салбий омилларни олдини олиш асосий вазифа хисобланиши мақолада кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: туризм, ташқи туризм, ОИВ, туризм инфратузилмаси, туризм хавфсизлиги.

Ўзбекистонда туризмнинг ривожланиши ўз навбатида нафақат аҳоли даромадининг ошишга, янги иш ўринларининг пайдо бўлишига олиб келди, шу билан бир қаторда туризм инфратузилмасини ривожлантириш, туристларни хавфсизлигини таъминлаш каби долзарб масалаларни ҳам келтириб чиқарди. Туризм хар қандай мамлакатнинг ижтимоий барометри бўлиб, туризм ривожланган давлатда мамлакат аҳолисининг фаровонлик даражаси юқори бўлади. Туристлар мамлакатга саёҳат қилар экан нафақат унинг тарихий-маданий ёдгорликлари ҳамда курорт масканлари шунингдек, унинг ижтимоий объектлари ҳам қизиқтиради ва ижтимоий хизматлардан фойдаланиш зарурияти пайдо бўлиши мумкин.

Туристларни хавфсизлигини таъминлаш мақсадида туристик навигатор тизимлари ҳар қандай шароитда уларни адашиб қолмаслигини таъминлашда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда. Туризмнинг ривожланиши ўз навбатида оммавий маданият феноменини шаклланишига олиб келади. Бугунги кунда туризмни кенг ривожланган шароитда оммавий маданиятга қарши ёшларни иммунитентини шаллантириш муҳим вазифа ҳисобланади. Туризмни ривожлантириш ўз навбатида маҳаллий аҳолининг маънавий-ахлоқий тарбиясига жиддий таъсир кўрсатади. Турли маданиятларнинг интеграцияси маданиятларнинг сайқалланишига ҳам сабаб бўлиши мумкин[1.].

Туризмнинг хавфсизлик омиллари фақат туристлар шахсигагина эмас балки ижтимоий, иқтисодий, экологик, маънавий ҳамда маданий каби кўплаб соҳаларга ҳам таъсир кўрсатади. Туристларнинг хавфсизлигини таъминлаш улар билан содир бўлиши мумкин бўлган бахтсиз ходисаларни олдини олиш мақсадида туризм полицияси ҳамда туристик суғурта тизимлари ҳам жорий этилган бўлиб, уларнинг соғлиғи билан боғлиқ муаммолар содир бўлганда давлат томонидан саломатлигини тиклаш кафолатланади. Уларни мол-мулкига, шахсий дахлсизлигига қарши қаратилган таҳдидлардан ҳам ҳимояланиш кафолатланган.

Туристларни хавфсизлигини таъминлашнинг халқаро стандартларига мувофиқ қуйидаги таҳдидлар мавжуд:

- табиий хавф (зилзила, бўрон, ўрмон ёнғинлари ва бошқалар)
- техноген хавфлар;
- ижтимой хавфлар (турли тартибсизликлар, маҳаллий халқнинг салбий муносабати, жиноятчилар тажовузи, диний низолар)
- фавқулодда вазиятлардаги хавфлар (табиий офатлар натижасида хаёти ва мол-мулкига зарар етиши)
- “туризм” ниқоби остида инсон савдоси ва мажбурий меҳнатга жалб қилиш;
- “туризм” ниқоби остида гиёҳванд ва психотроп моддалар савдоси қурбонига айланиш;
- “туризм” ниқоби остида маданий бойликларни талон-тарож қилиш;
- “туризм” ниқоби остида ноқонуний миграция ва трансмиллий жиноятчилик оқимини фаоллашиши каби омиллар ҳам киритилган.

Туризмни ривожланиши туристларнинг соғлиғи билан бир қаторда атроф-муҳитга, ўсимлик оламига салбий хавф омилларини тўрт гурухга бўлиш мумкин.

- содир бўлиши мумкин бўлган хавфли фаолият;
- кутилаётган ходисанинг хавф даражаси ёки ноаниқлик даражаси;
- воқеа содир бўлган тақдирда унинг хавф таъсири;
- туризм ортидан содир бўлиши мумкин бўлган ходисанинг “заиф нуқталари”ни олдиндан кўра олиш[2.].

Бундан ташқари туризм ниқоби остида гидрометереологик хавф, харбий-сиёсий хавф, биологик хавф, криминоген хавф, радиоктив хавф таксикологик хавфлар ҳам кириб келиши мумкин. Табиий ва техноген хавфларни олдини олиш мақсадида туристик маршрутлар ишлаб чиқишда шундай хавф содир бўлиши мумкин бўлган ҳудудларга сайёҳларни имкон доирасида жалб этмаслик ёки туристик маршрутлар рўйхатига киритмаслик муҳим аҳамиятга эга.

Туристлар ҳамда туризм ортидан содир бўлиши мумкин бўлган хавфли омилларни олдини олишда малакали мутахасисларни етарли эмаслиги жумладан инструктор ва гид таржимонларнинг тайёр эмаслиги ҳам сабаб бўлаётганлигини кўриш мумкин.

Туризмни ривожланиши бир қанча риск ва таваккалчиликларни ҳам келтириб чиқаради. Жумладан, субъектив риск, объектив риск, молиявий таваккалчиликлар, молиявий бўлмаган риск, динамик хавф, фундаментал риск, соф ҳавф, статик рискларни келтириш мумкин. Туристик рисклар эса ўз навбатида икки гурухга бўлинади. Туристик корхоналар учун хавф ва туристлар хаёти ва соғлиғига хавфлардан иборат.

Туристларни хаётига хавф туғилиши мумкин бўлган холатлар таснифига:

- хавф манбаларининг мавжудлиги;
- хавф омилининг номоён бўлиши;
- инсоннинг хавф манбаларига таъсиридан иборат.

Туристларнинг хавфсизлигини химоя қилиш ва уларни қадр-қимматини хурмат қилиш муҳим аҳамиятга эга. Туристлар билан содир бўлиши мумкин бўлган хавфларни ўрганиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан ҳисобланади. Кўча жиноятчилигига қарши курашиш ва хавфсиз шаҳар консепциялари бугунги кунда хавф даражасини камайтиришда муҳим роль ўйнамоқда. Валюта айирбошлаш билан боғлиқ муаммоларни бартараф этилгани ҳам туристлар билан содир бўлиши мумкин бўлган товламачиликларни олдини олишда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Шу билан бир қаторда зўровонлик намойишлари, террорчилик хужумлари, диний ақидапарастлик каби салбий омиллар ҳам айнан туристик оқим оқибатида кириб келиши мумкин эканлигини ҳам унутмаслик лозим[3.].

Туристлар маҳаллий халқларнинг урф-одатлари ва анъаналарига, диний эътиқодларига хурмат билан муносабатда бўлиш, табиий муҳитни асраш, табиий ва маданий ёдгорликларни асраш каби қоидаларга тўлиқ риоя қилишга мажбур.

Шу билан бир қаторда турли хавфли касалликлар кенг тарқалган ҳудудлардан ташриф буюрувчи туристлар учун мажбурий эмланганлик тўғрисида серсификатларнинг мавжудлиги

ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бу орқали мамлакат аҳолисининг саломатлигини сақлаш ҳамда турли эпидемиологик хавфлар рискини олдини олиши мумкин.

Бугунги кунда туризм географияси кенгайиб бормоқда. Бу эса ўз навбатида туристлар хавфсизлигини таъминлашга эхтиёжни оширмоқда. Сайёҳлар оқимини ошиши ОИВ ва бошқа юқумли касалликларни кириб келиши учун ҳам замин бўлиб, ОИВни кириб келиш тарихи ҳам айнан 1980-йилларда Африка мамлакатларга саёҳат қилган совет фуқароси орқали кириб келганлиги ҳам буни ёрқин далилидир. Туристларнинг ноодатий ҳудуд таомларидан танаввул қилиши ўз навбатида турли юқумли ошқозон-ичак касалликларига ҳам сабаб бўлиши мумкин эканлигини хисобга олган ҳолда уларни ташриф буюрган давлат табиий иқлим хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда таомнома таклиф этиш бу борада диетолог ёки озиқ-овқат бўйича малакали мутахасислрга эхтиёжни оширади[4.]. Бироқ бу борада малакали мутахасислар етишмайди ёки айни вақтда олий таълим муасасаларида айни йўналишларда кадрлар тайёрлашга эътибор қаратилмаган. Шунингдек, мева-сабзавот маҳсулотларнинг Ўзбекистонда табиийлик даражаси, таркибида шакар миқдорининг юқорилиги хорижлик сайёҳларга салбий таъсир кўрсатиши мумкин.

Хулоса ўрнида шуни айтиб ўтиш лозимки, туризм иқтисодиётнинг асосий барометрига айланиб улгурди. Туристлар ва туризм хавфсизлигини таъминлаш эса бугунги глобаллашган жамиятда бирламчи вазифаси хисобланмоқда. Туристларни айни вақтда миллий ва маънавий қадриятларга нописанд муносабати, халқаро туризм ахлоқ нормаларига амал қилмаслик кўзга ташланаётганлиги бу эса ёт оммавий маданиятни янада кучайишига замин яратаётганлигини кўриш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР РЎЙХАТИ

1. Бобкова А.Г. Безопасность туризма: учебник. М.: Федеральное агентство по туризму, 2014. С. 34.
2. Косолапов А.Б. Проблемы безопасности туристского бизнеса и минимизации основных факторов риска [Электронный ресурс] // Проблемы устойчивого развития туризма. 2014. № 4. Режим доступа: tourism.esrae.ru/1-18
3. Демьяненко Е.А. Безопасность в сфере туризма на примере ряда стран мира // Право: история, теория, практика: материалы V Международной научной конференции. СПб.: Свое издательство, 2017. С. 132.
4. Теличева Е.Г. Классификация рисков в туризме [Электронный ресурс] // Ученые заметки, ТОГУ. 2017. т. 8. № 2: Режим доступа: http://pnu.edu.ru/media/ejournal 2Малыгина М.В. Страхование и риски в туризме: учебное пособие. Омск: СибГУФК, 2013.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОМ ИСКУССТВЕ: «STEAM-МОДЕЛИ»

Р.Ш.Халилов
Ташкентский государственный педагогический университет
xp27@mail.ru
доцент кафедры Изобразительное искусство
студенты: С.Зайниддинова, А.Раззакова, З.Файзиева
Ташкентского государственного педагогического университета

Аннотация: Данная статья исследует использование STEAM-моделей в изобразительном искусстве, связывая художественный процесс с научными методами, технологиями и материалами. Она рассматривает основные аспекты построения и применения STEAM-моделей, а также исследует их преимущества и перспективы развития. Инновационные подходы, основанные на STEAM-моделях, актуальны в современной образовательной практике, объединяя науку, технологию, инженерию, искусство и математику. Такие подходы позволяют студентам развивать творческие способности, а также научные знания и навыки.

Abstract: This article explores the use of STEAM models in the visual arts, linking the artistic process with scientific methods, technologies, and materials. It examines the main aspects of the construction and application of STEAM-models, and explores their advantages and prospects for development. Innovative approaches based on STEAM models are relevant in contemporary educational practice, combining science, technology, engineering, art, and mathematics. Such approaches allow students to develop creativity as well as scientific knowledge and skills.

Ключевые слова: аспект**,** STEAM-модели, изобразительное искусство, творчество, мышление, моделирование, технология, эпоха Возрождения.

Keywords: aspect, STEAM-models, creativity, thinking, modeling, technology, Renaissance. fine Art,

Изобразительное искусство всегда тесно связано с различными науками, от геометрии до физики. В последнее время художники и учителя искусства начали все чаще использовать научный подход в творческом процессе, чтобы создавать более сложные и инновационные произведения и развивать уникальные техники. Использование STEAM-моделей позволяет связать художественный процесс с научными методами, технологиями и материалами.

Цель данной статьи - рассмотреть основные аспекты построения и применения STEAM-моделей в изобразительном искусстве, исследовать их преимущества и перспективы развития. Инновационные подходы в изобразительном искусстве, основанные на STEAM-моделях, являются актуальной темой в современной образовательной практике. Это объединение науки, технологии, инженерии, искусства и математики позволяет студентам развивать не только свои творческие способности, но и научные знания и навыки.

В современном мире, где технологии и наука играют все более важную роль, использование STEAM-моделей в изобразительном искусстве представляет собой перспективный и востребованный подход. Такие инновационные подходы позволяют создавать уникальные произведения и развивать новые методы творческой деятельности, которые могут быть применены в различных областях жизни, от искусства до науки и инженерии. Использование STEAM-моделей в изобразительном искусстве позволяет развивать у студентов комплексный подход к решению задач, учитывающий многие аспекты, включая научные, технологические и художественные аспекты. Это способствует развитию творческого и критического мышления, а также улучшает учебный процесс в целом.

Данная тема имеет важное значение для педагогов, студентов и всех, кто интересуется развитием творческих и научных способностей в контексте современных технологий и научных достижений. Термин STEAM означает объединение пяти областей знаний: науки (Science), технологии (Technology), инженерии (Engineering), искусства (Arts) и математики (Mathematics). Этот подход предполагает интеграцию научных и технических знаний с художественным творчеством, что позволяет создавать новые, инновационные решения в различных областях.

Объединение науки, технологии, инженерии, искусства и математики позволяет создавать новые подходы к решению задач и созданию инновационных продуктов и решений в различных областях. Этот подход позволяет использовать знания и навыки из разных областей для создания новых продуктов, услуг и технологий. Кроме того, STEAM-подход способствует развитию творческого и критического мышления, улучшению коммуникативных навыков и повышению интереса к научным и техническим дисциплинам.

Связь изобразительного искусства с науками существовала на протяжении многих веков. В Древней Греции, например, философы и художники исследовали связь между геометрией и искусством. В средневековой Европе ученые и художники работали вместе, чтобы создавать иллюстрации для медицинских книг и других научных работ. В эпоху Возрождения искусство и наука сильно взаимодействовали друг с другом, и многие великие художники того времени, такие как Леонардо да Винчи, были также учеными и изобретателями.

Со временем, связь между науками и изобразительным искусством усиливалась, и появились новые технологии и методы, которые помогают художникам создавать более

сложные и красивые произведения искусства. В настоящее время использование компьютерных технологий и других современных инструментов позволяет художникам создавать произведения искусства, которые раньше были невозможны.

STEAM-подход к изобразительному искусству, который объединяет науку, технологию, инженерию, искусство и математику, продолжает развивать традиционную связь между науками и изобразительным искусством и позволяет создавать новые и интересные произведения искусства.

Современные исследования в области STEAM-подхода к изобразительному искусству включают несколько основных концепций и подходов.

Один из основных подходов - это использование компьютерных технологий и других современных инструментов в создании произведений искусства. Например, художники могут использовать программы для 3D-моделирования и виртуальной реальности для создания сложных произведений, которые были бы невозможны при использовании только традиционных методов.

Другой подход, используемый в современных исследованиях, - это акцент на применении STEAM-подхода в образовании. Такой подход позволяет студентам развивать не только творческие навыки, но и научные и математические навыки, которые помогут им в будущем, независимо от выбранной профессии. Также в исследованиях рассматриваются концепции, связанные с взаимодействием и сотрудничеством между художниками и учеными, что позволяет создавать инновационные и интересные проекты в области изобразительного искусства.

Еще один подход - это использование искусства для визуализации научных данных и концепций. Например, художники могут создавать визуализации молекулярных структур, позволяющие ученым лучше понимать свойства и поведение материалов.

STEAM-моделирование также может включать в себя использование современных технологий, таких как 3D-принтеры, виртуальная реальность, аналитические инструменты и другие, которые помогают студентам создавать более сложные и качественные проекты. Например, использование 3D-принтеров позволяет студентам создавать трехмерные модели своих проектов, которые могут быть использованы в реальной жизни. Виртуальная реальность может использоваться для создания иммерсивной обучающей среды, где студенты могут учиться взаимодействовать с различными объектами и процессами. Аналитические инструменты могут быть использованы для анализа данных и создания более точных прогнозов.

Использование современных технологий в STEAM-моделировании также помогает студентам развивать цифровую грамотность и умение работать с компьютером, что является важным навыком в современном мире.

Одним из основных преимуществ STEAM-моделирования является возможность создания инновационных решений для реальных проблем. Это также способствует развитию креативности и инновационного мышления у студентов.

Наука играет важную роль в STEAM-моделировании, так как она позволяет студентам изучать фундаментальные законы природы, которые являются основой для создания изображений и других проектов. С помощью науки студенты могут изучать различные свойства материалов, цветовую гамму, пропорции и другие основные элементы изобразительного искусства.

Технологии играют также важную роль в STEAM-моделировании, так как они позволяют студентам использовать новейшие инструменты для создания изображений и других проектов. Например, с помощью графических программных средств можно создавать компьютерную графику, а с помощью 3D-принтера можно создавать трехмерные модели.

Инженерия является еще одним важным элементом STEAM-моделирования, так как она позволяет студентам применять знания и навыки из различных областей для создания инновационных проектов. Например, студенты могут использовать знания математики и науки для разработки новых материалов или алгоритмов.

Искусство также является важным элементом STEAM-моделирования, так как оно позволяет студентам создавать изображения и другие проекты, которые имеют художественную ценность и могут вызвать эмоциональный отклик у зрителя. С помощью искусства студенты могут развивать свои творческие способности и научиться создавать проекты, которые сочетают в себе функциональность и эстетическую привлекательность.

Математика является еще одним важным элементом STEAM-моделирования, так как она позволяет студентам использовать числа и формулы для решения сложных задач. Например, студенты могут использовать математические принципы для расчета пропорций и перспективы в своих художественных работах или для создания дизайна с использованием геометрических фигур.

Важной частью математического элемента является использование компьютерных программ для создания и анализа изображений. С помощью таких программ студенты могут создавать сложные модели, прогнозировать результаты экспериментов и исследовать сложные математические концепции, такие как фракталы или геометрические преобразования.

Рассмотрим еще несколько популярных методов и технологий, используемых в STEAM-моделировании:

Виртуальная реальность: Виртуальная реальность позволяет создавать полностью иммерсивные 3D-окружения, в которых студенты могут создавать и исследовать произведения искусства, моделировать архитектурные проекты и прототипы. Этот метод также может использоваться для создания интерактивных музеев и галерей.

Аналитические инструменты: Аналитические инструменты, такие как системы компьютерного зрения и машинное обучение, могут использоваться для анализа искусства и его влияния на общество, а также для предсказания тенденций в развитии искусства. Этот метод может использоваться для создания инновационных проектов и научных исследований.

Программирование позволяет создавать интерактивные проекты и приложения, которые могут быть использованы для исследования и создания произведений искусства. Студенты могут использовать программирование для создания игр, интерактивных инсталляций и даже цифровых инструментов для рисования и живописи.

Использование электронных средств передачи информации: Использование электронных средств передачи информации позволяет студентам создавать и распространять свои произведения искусства в Интернете. Этот метод может быть использован для создания цифровых арт-проектов, в том числе видео, аудио и мультимедийных произведений искусства.

При использовании STEAM-моделей в художественном творчестве рекомендуется учитывать несколько практических аспектов:

Интеграция STEAM-моделей в учебный процесс: необходимо определить, какие именно STEAM-модели будут использоваться в художественном курсе и как они будут интегрироваться в учебный процесс. Необходимо также определить, какие учебные материалы и инструменты необходимы для реализации этих моделей.

Развитие творческих способностей: использование STEAM-моделей в художественном творчестве способствует развитию творческих способностей учащихся. При работе с STEAM-моделями студенты могут экспериментировать с различными материалами, формами, цветами и текстурами, что способствует развитию их творческого мышления.

Использование современных технологий: при использовании STEAM-моделей в художественном творчестве можно использовать современные технологии, такие как 3D-моделирование, виртуальная реальность, аналитические инструменты и другие. Это позволяет студентам работать с более сложными и интересными проектами, а также учит их использованию новых технологий.

Командная работа: при работе с STEAM-моделями в художественном творчестве можно организовывать командную работу, что способствует развитию навыков работы в коллективе и коммуникации.

Оценка результатов: для оценки результатов работы студентов с STEAM-моделями необходимо определить критерии оценки, которые будут учитывать не только эстетические качества работы, но и технические и научные аспекты.

Использование STEAM-моделей в изобразительном искусстве имеет огромные перспективы и возможности для дальнейшего развития образования и инновационных подходов. Некоторые из них включают:

Развитие креативности и научных способностей учащихся: Использование STEAM-моделей позволяет учащимся сочетать свои творческие и научные способности, что способствует развитию их креативности и умения решать сложные задачи.

Содействие в развитии новых технологий: Использование STEAM-моделей позволяет учащимся разрабатывать новые технологии и решать сложные научные проблемы в области изобразительного искусства.

Использование STEAM-моделей в изобразительном искусстве имеет огромные перспективы и возможности для дальнейшего развития образования и инновационных подходов. Некоторые из них включают:

Использование STEAM-моделей позволяет учащимся сочетать свои творческие и научные способности, что способствует развитию их креативности и умения решать сложные задачи.

Использованная литература

1. Волосовец, Т. В. STEAM – образование детей дошкольного и младшего школьного возраста/ Т. В. Волосовец, В.А. Маркова. 2017. – С.115

2. Хрестоматия по возрастной психологии. Учебное пособие для студентов / Сост. Л.М. Семенюк. Под ред. Д.И. Фельдштейна. - Издание 2-е, дополненное. Москва: Институт практической психологии. 1996. – С. 100.

Чиркова, Т.В. Психологическая служба в детском саду/ Чиркова Т.В . 1998. С. 60.

3. Шляхта, Н.Ф Соотношение креативности и инициативности личности Жарикова / Шляхта Н.Ф . 2006. – С.8.

4. Эльконин, Д.Б. Детская психология: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений /Эльконин, Д.Б.- Москва: Издательский центр «Академия», - 2007. – С. 238.

УСТРУШОНАНИНГ АРХЕОЛОГИК ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ.

Холбоев Зиёдулла Тоирович.
Самарқанд Археология институти
кичик илмий ходими.
Тел: +99890-311-96-23

Аннотация

Ушбу кичик мақола Уструшона тарихий-маданий ўлкасининг археологик ўрганилиш тарихига бағишланади. Ўлкани XIX-асрнинг охирларидан бошлаб ўрганила бошланган бўлсада тўлиқ илмий ёритилмаган ва оммага етказилмаган. Ўрта Осиёнинг Суғд, Бақтрия, Хоразм, Чоч каби бошқа тарихий-маданий ўлкалари археолог-тарихчилар томонидан яхши ўрганилган ва илмий муомилага киритилган.

Калит сўзлар.

Уструшона, археология, Н.С.Ликошин, Туркистон ҳаваскор археологлар тўгараги, В.В.Бартольд, кўҳна қабристон, шаҳар, қишлоқ маконлари, мозорқўрғонлар, Бунжикат, Я.Ғ.Ғуломов, Қалиятепа, М. Пардаев, Жиззах отряди, Пардақултепа, Комилбоботепа, Расулбойқултепа. Мудофаа деворлари.

Уструшона археологиясини ўрганилиши тарихдан маълумки, мазкур маданий ўлка бирон бир тадқиқотчи томонидан яхлит ўрганилмаган. Уструшонанинг моддий маданияти, сиёсий тарихи, ижтимоий-иқтисодий муносабатлари маълум географик, ҳудудий қисмларга ажратилган ҳолда ўрганилган. Хусусан, тожикистонлик олимлар томонидан унинг марказий қисми маданий воҳалари, ўзбекистонлик мутахассислар томонидан шимолий-ғарбий ва шимолий сарҳадлари тадқиқ этилган.

Уструшона тарихининг ўрганилиши Россия империясининг Туркистон ўлкасини босиб олганидан кейин XIX асрнинг 60-йилларидан, хусуан, рус маърифатпарвар зиёлилари - шарқшунослар, археологлар, тарихчилар томонидан бошланган. Шу ўринда таъкидлаш керакки, дастлабки пайтларда моддий маданият ёдгорликларини тадқиқ этишда рус ҳарбий топографлари ва зобитлари антиквар коллекция йиғиш мақсадида бир мунча ишларни амалга оширишган. Қадимги шаҳар харобалари уларни эътиборини тортган ва ҳарбий топографлар қачонлардир ҳаёт ҳукм сурган бу тарихий иншоотларни топографик планларини чизиб, тавсифини тузишган, у ерда қазув, қидрув ишларини ўтказишган.

XIX асрнинг 70-йилларида Уструшонанинг тарихий-маданий ўлкаларидан бири Шаҳристонга Хўжанд уезди бошлиғи полковник А. Кушкевич ташриф буюради ва ушбу ерда сақланиб қолган пишиқ ғиштлардан қурилган қадимий иншоот ҳақида халқ орасида тарқалган ривоятлар, мавзенинг қадимиятига доир маълумотларни қайд этади.

1890-йилда Шаҳристонга таниқли мутахассис, археолог ва шарқшунос Н.С.Ликошин келади. У биринчилардан бўлиб Чилҳужра қалъасининг батафсил тавсифини ёзади, Шаҳристонни ўрганиб унинг тўлиқ тавсифномасини тузади, маълумотларини қайд этади. Н.С.Ликошин Шаҳристон ботиғида жойлашган бир қатор қадимий иншоотларнинг суғорилиш тарихига алоҳида эътибор қаратади.

Шаҳристонда 1893-йилда ўтказилган дастлабки археологик қазув ишлари Ўратепа участка пристави, штабс капитан Степанов номи билан боғлиқ. Қазув ишларининг натижалари ҳақида Туркистон ҳаваскор археологлар тўгарагининг 1896-йил 16-октябрда ўтказилган мажлисида маълумот берилган.

1894-йил Хўжанддан Шаҳристонга қадар саёҳат қилган В.В.Бартольд Шаҳристон ва Чилҳужра тарихи билан боғлиқ афсона ва ривоятларни маҳаллий аҳоли тилидан ёзиб олади. Унинг фикрича, иккинчи ёдгорлик алоҳида диққатга сазовор бўлган. Шаҳристон ботиғидаги археологик ёдгорликларни ва улардан топилган айрим материалларни IX-X аср тарихчи ва географлари асарларидаги маълумотлар билан солиштириб ўрганган олим Уструшонада Араб халифалигининг колониал сиёсати бир мунча кучсиз бўлганлигини ва шу омил туфайли, араб маданиятини таъсири маҳаллий маданиятга чегараланган даражада таъсир кўрсатганлигини эътироф этади. Таниқли шарқшунос биринчи бўлиб, ёзма манбаларда маълумот берилган Уструшонанинг пойтахти Бунжикатни Шаҳристондаги шаҳар харобалари ўрнида бўлганлигини таъкидлайди (Бартольд В.В. 1963. С.223; 1964. С.331.).

Уструшона қадимиятини ўрганишда И.А.Кастаньенинг хизматлари алоҳида диққатга сазовордир. Бу тадқиқотчи Уструшона мамлакати ҳақида ўз даври ва шароитидан келиб чиқиб максимал даражада маълумотлар йиғган, имконияти борича бу тарихий-маданий ўлканинг ўтмишини тўлиқ яратишга ҳаракат қилган. И.А. Кастанье биринчилардан бўлиб, Ўратепанинг тарихий-топографик тавсифини тузади, унинг шаҳристони, арки-аълоси ҳақидаги фикрларини баён қилади. У ўрта асрларда фаолият кўрсатган Шаҳристон (Қалъайи-Қаҳқаҳа) харобаларини ўрганади, тавсифини тузди, мудофаа деворлари ҳақида қимматли маълумотлар қайд этади, шаҳарнинг сув таъминоти бўйича маълумотлар тўплайди. Чилҳужра ва Шаҳристон “котлован”идаги қалъа, қўрғонлар, улар ҳақидаги маҳаллий ҳалқ орасида тарқалган афсона ва ривоятларни йиғиб, ёзиб қолдиради (Кастанье И.А. 1915.).

XX асрнинг 20-30-йилларида Уструшона қадимий тарихига даҳлдор ёдгорликларни топиш ва қайд қилиб ҳисобга олиш ишларига эътибор қаратилади. Хусусан, А.А.Семёнов Шаҳристон ёдгорликлари бўйича тарихий археологик шарҳини ёзади, Ўратепанинг меъморий ёдгорликлари мажмуасини тузади. В.Бартольддан кейин у ҳам Уструшонанинг пойтахти Бунжикатни Шаҳристон ўрнидалигини эътироф этади (Семенов А.А. 1925. С.133-

150.). Шаҳристон тумани ва унинг атрофидан топилган турли археологик топилмалар ҳақида А.Г.Маллицкий маълумотлари чоп этилади (Маллицкий Н.Г. 1930. С.119.).

1943-1944-йилларда Фарҳод ГЭСи қурилиши муносабати билан қадимги Уструшона ҳудудида дастлабки, йирик археологик қазув тадқиқотлари ўтказилади. В.Ф.Гайдукевич раҳбарлигидаги Фарҳод экспедицияси кўчманчи чорвадорларга тегишли иккита кўҳна қабристондан жами 28 та мозорқўрғонни очиб ўрганади. Қўлга киритилган археологик материаллар ушбу ҳудуд қадимги аҳолисининг диний тасаввурлари ва дафн этиш урф-одатларидан маълумот беради. Бу кўҳна қабристон яқинида жойлашган Мунчоқтепа шаҳар ёдгорлигидан милодий эранинг I асрларига доир иморатлар қолдиғи, илк ва ривожланган ўрта асрларга оид қурилиш қатлами ва кўплаб сопол идишлар намуналари билан бирга кулоллик хумдони очиб ўрганилади (Гайдукевич.В.Ф. 1947; 1949; 1952.).

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги дастлабки йилларда Уструшонанинг шарқий қисмида кенг масштабли археологик тадқиқотлар бошланади. Қидирув изланишлари натижасида ўнлаб янги археологик ёдгорликлар (шаҳар, қишлоқ маконлари, мозорқўрғонлар), қайд этилади, уларнинг тўлақонли тавсифномалари тузилади, топографик планлари олинади (Смирнова. О.И. 1953; Негматов Н.Н. 1952.).

Ўлканинг тарихий географиясига оид ўтказилган дастлабки тадқиқотларнинг ўзи ҳам уструшонашуносликда муҳим илмий аҳамият касб этиб, ўлка тарихини ўрганишни янги босқичга олиб чиқди. Бу борада А.Ю. Якубовский, О.И. Смирнова, А.М. Мандельштам, Н.Негматов олиб борган изланишлар тадқиқотларнинг умумий, кўламига катта ҳисса бўлиб қўшилди (Якубовский А.Ю. 1953; Смирнова. О.И. 1953; Мандельштам А.М. 1956; Негматов Н.Н. 1953; 1957. С.15.).

1955-йилдан тожикистонлик археолог, таниқли уструшонашунос олим, археолог Н.Негматов раҳбарлигида Уструшонада стационар асосда, турли мавзу ва даврларга оид кенг миқёсда археологик ишлар ўтказила бошлайди. Бир неча ўн йиллар давомида шаҳар ва қишлоқ маданиятига оид маконларни ўрганишга алоҳида эътибор қаратилади. Натижада, Шаҳристон шаҳарчаси атрофидаги бир қанча ёдгорликлар ўрганилади. Уструшонанинг пойтахти Бунжикатда давомли қазув ишлари йўлга қўйилади, Қалъаи-Қаҳқаҳа II қасри, Ўртақўрғон, Тирмизактепа, Чилҳужра қишлоқ маконлари тўлиқ очиб ўрганилади.

1965-1972-йилларда Бунжикатнинг арки (Қалъаи-Қаҳқаҳа I) тўлиқ очилган ва мазкур Уструшона афшинлари қасридан ўта ноёб меъморчилик намуналари, тасвирий санъат дурдоналари, маҳобатли деворий суратлар, юксак бадиий ечимга эга, ўймакорлик билан ҳашам берилган ёғоч конструкциялар топилади. Бу даврда шаҳарнинг жанубий деворлари бўйлаб бунёд этилган жамоат ва турар-жой маҳаллалари, ишлаб чиқариш мавзелари ҳамда Қалъайи-Қаҳқаҳа I майдонидаги ибодатхоналар маркази очиб ўрганилади. Шаҳристон шаҳарчасининг шарқий қисмида Чорхохатепа даҳмаси, мусулмон даври қабристони ва масжид ҳам ушбу йиллар давомида очилган. Бу даврда Уструшона кулоллик ҳунармандчилигининг учта маркази ўрганилган. Сойи Бургхона мавзеида Бунжикат кулолларининг маҳалласи билан бир қаторда, Ўратепанинг ғарбий чеккасидаги Сари Кубар ва Калинобод туманидаги Ғаллатепа ёдгорлигида ҳам сополсоз ҳунармандларнинг маҳаллалари тадқиқ этилган.

1970-1972-йилларда Уструшонанинг ирригацияси ва суғорма деҳқончилиги тарихига оид тадқиқотлар Шаҳристонсой, Оқсув, Исфанасой каби оқар сув тармоқлари ҳавзасида ўтказилган. Тадқиқотчи А.Билоловнинг ёзишича ўрта асрларда Уструшонада сув юритишга ихтисослашган ирригация тармоқлари, яъни, шоҳ ариқ (канал)ларнинг умумий узунлиги уч минг километрни ташкил этган (Билалов А.И. 1980.).

Ўзбекистоннинг марказий қисмида жойлашган, ўтмишда Уструшонанинг ғарбий сарҳадларини ташкил этган Жиззах воҳасининг тоғ ва тоғ олди мавзелари қадимдан аҳоли зич ўрнашган тарихий маданий ўлкалар қаторига кирган. Сангзор ва Зоминсув дарёлари, кўплаб сой ва булоқлар ҳавзасида ҳосил бўлган катта-кичик водийларда лалмикорликдан ташқари, сунъий суғориш тизимларига асосланган деҳқончилик ва ўтроқ ҳаёт анча қадимдан бошланган. Бу мавзеларда неолит ва бронза даври жамоаларининг моддий-маданият

намуналари қайд этилганини ҳисобга олсак, бу мўъжаз тарихий маданий ўлкада инсон истиқомати ва хўжалик юритиш фаолияти анча қадимдан йўлга қўйилганини тасдиқлаш мумкин бўлади.

1956-йил ЎзРФА тарих ва археология институтининг Моҳандарё экспедицияси воҳадаги археология ёдгорликларини ўрганиш мақсадида Жиззах шаҳридан 30 км шимол томонда, қадимги кўчманчи чорвадорлар билан чегара чўл мавзеида қурилган, IX-X асрларда фаолият кўрсатган Қулписар рабоди ва Дунётепа қалъаси кичик ҳажмли қазишмалар асосида ўрганилади. Экспедиция раҳбари Я.Ғ.Ғуломовнинг ёзишича, "Қулписар рабоди муҳим ҳарбий стратегик жойда қурилган. Унда кўчманчи қабилаларнинг талончилик юришларига зарба берувчи ҳарбий куч жамланган. Қулписар сўзи ҳам шундай келиб чиққан бўлиб, талончилар йўлини ёпувчи "бош қулф", "асосий қулф" маъносини англатган (Гулямов. 1961. -С.92-96.). Ҳақиқатдан ҳам, Қулписар рабоди Жиззах воҳасига шимолий-ғарб томондан йўналган йўлнинг бошида жойлашганлигини ҳисобга олсак, бу фикрлар ҳақиқатга яқиндир. Чунки, ёзма манбалар маълумотига қараганда, IX-X асрларда Жиззах (Дизак)да кўчманчиларнинг талончилик юришларига зарба берувчи ислом лашкари "ғозийлар"нинг бир қанча қароргоҳлари мавжуд бўлган (Пардаев М.Ҳ., 2015. –Б. 35-36.).

1957-1959 йилларда Моҳандарё экспедицияси таркибида Жиззах воҳаси Канпирак девори тарихини ўрганган Х.Муҳамедовнинг аниқлашича, Сангзорнинг ўрта оқими водийсида жойлашган муайян ҳудуд ёйсимон шаклдаги девор билан ўраб олинган. Девор, Жиззах шаҳридан 12 км масофа жанубий шарқ томонда жойлашган Олмачи қишлоғидаги ўрта аср қишлоқ макони (V-VIII; IX-XII аср) Сийпанчиқотатепадан бошланган ва икки йўналиши бўйича тармоқланган. Деворнинг дастлабки тармоғи жанубий-шарққа, айрим мутахасислар томонидан Бурнамад рустоқи сифатида талқин қилинаётган Равот қишлоғидаги Қўрғонтепага, ундан Тўрткўлтепага қадар қарийб 15 км масофа чўзилиб борган ва Кўрпасой дарасининг олд қисмидаги Учқизтепага бориб туташган. Воҳа деворининг Сийпанчиқтепадан бош олган иккинчи тармоғи эса, дастлаб шимол томонга йўналган ва воҳанинг энг қадимги ва улкан шаҳар ёдгорлиги Қалиятепанинг шарқ томонидан ўтиб ёйсимон шаклда ғарбга бурилган. Девор Қалиятепадан 8 км шимолда жойлашган, Ҳудайсор рабоди сифатида талқин қилинаётган Кўкрабод ёдгорлигининг шимолий-шарқ томонидан ўтиб, бутунлай ғарбга йўналган ва Жиззахнинг ўрта асрлардаги ўрни Ўрданинг шимолидан жанубга бурилиб, Куёвбоши қишлоғи орқали Нурота тизмаларига бориб тақалган. Бу деворнинг узунлиги қарийб 60 км. га етган. Деворнинг давоми тоғнинг жанубий ён бағридаги Оқтепадан бошланиб Харакана рустоқи (ҳозирги Ғаллаорол) сари йўналган (Муҳамедов. Х., 1961. –Б. 52-53.).

1964-йил М.Аминжонова раҳбарлигидаги Самарқанд отряди Ўзбекистон археология ёдгорликлари мажмуасини тузиш, харитасини яратиш мавзуси бўйича Жиззах воҳаси Зомин тумани ҳудудида қидирув ишларини ўтказади. Шунингдек, отряд ўз олдига Уструшонанинг ўрта асрлардаги Зомин рустоқи бош шаҳри ўрнини аниқлашни ҳам мақсад қилиб қўйган эди. Ўрта аср Зомини сифатида талқин қилинган Ўрдатепада қазув ишлари ўтказган М.Аминжонова археологик топилмаларга асосланиб – "Ўрдатепа IX-X асрларда ташлаб кетилган Зомин мадинаси бўлиши мумкин эмас, янги шаҳар (Сарсанда – Ж.Ғ.) ни Зоминсувнинг юқори оқимидан, тоғдан чиқиш қисмида жойлашган тўртта шаҳар ўрнидан излаш керак", – деган фикрни билдиради. Худди шу нуқтаи-назарни, кейинчалик М.Аминжанова ва А.Бердимуродовлар ҳам қўллаб-қувватлайди (Аминжанова. М., 1961. -С.137-142; Бердимурадов А.Э., 1985. -С.12-15.).

1970-йилларда Жиззах воҳасига турли мавзу ва илмий мақсадларни ўз олдига вазифа қилиб қўйган кўплаб экспедициялар, отрядларнинг ҳизмат сафарлари уюштирилган. Жумладан, 1973-йил ЎзР ФА Археология институтининг Ш.С. Тошхўжаев раҳбарлигидаги отряди Жиззах даштини янги ўзлаштирилаётган мавзеларида қидирув ишларини ўтказади ва 31 та кўҳна обида ҳаробаларини, 20 га яқин мозорқўрғон ўрнини топиб ҳисобга олади (Ташходжаев. 1974. -С.1-2.).

Айнан ушбу 1973-йилда яна бир илмий гуруҳ Ўзбекистон Маданият Вазирлигига қарашли Санъатшунослик институти ва Тошкент давлат Университети археология кафедрасининг қўшма отряди Жиззах вилояти Зомин тумани ҳудудида қидурув тадқиқотларини ўтказади. Натижада, қадимги ва ўрта асрлар Уструшонаси тасарруфидаги 40 та археология ёдгорлиги ўрганилади ва тадқиқот натижалари бир мунча вақт ўтиб, яъни 1986 йилда илмий жамоатчиликка эълон қилинди (Немцева Н.Б., 1968. -С.221-229.).

Шунингдек, мазкур Зомин туманининг тоғ қисми 1977-йил Ўзбекистон санъатшунослик экспедициясининг сайёр отряди томонидан ўрганилади ва асосан тоғ сойлари ҳавзаларида жойлашган 20 га яқин қадимги моддий-маданият қолдиқлари ўрни аниқланади (Ртвеледзе.Э.В., Исхаков.М.Х., Маликов.О.С. 1977 г. –Москва, 1978. -С.536-537.).

1978-йил Ўзбекистон ФА Археология институтида Жиззах ва Сирдарё вилоятлари ҳудудида муқим иш олиб бориш мақсадида Шимолий Уструшона (кейинчалик Жиззах) отряди тузилади. Э.Б.Қодиров раҳбарлигидаги мазкур отряд фаолиятнинг дастлабки натижаси сифатида Ғалларол тумани, Обиз қишлоғидаги Қинғиртепа қалъасининг 20 га яқин хоналари очиб ўрганилади ва бу ердан 35 дона тангалар хазинаси топилди. Хазинада Турк ҳоқонлиги маликлари томонидан VIII асрда зарб қилинган тангаларнинг учраши диққатга сазовордир (Абдукаримохунова Р., Бердимуродов А., Дермина С., Қодиров Э. 1978. –М.; 1979. –С.542.). Кейинчалик, Қинғиртепа яқинида жойлашган Алмантепани юқори ва пастки маданий қатламлари, яъни VII-VIII асрлар қалъасини тароқ тишларисимон ёнма-ён жойлашган узун ва тор хоналари очиб ўрганилади (Бердимурадов А.Э., 1984. №4. -С.39-40.).

1987-йили Археология институти қошида Жиззах вилоятининг асосан жанубий, юқори тоғ қисмини ўрганувчи Бахмал отряди тузилди. Отряд бошлиғи Л.М. Сверчков бир неча мавсум Зомин қўриқҳонаси ҳудудидаги тошдан қурилган Миқ қалъасида қазув ишларини ўтказади ва бу ердан ўрта аср металлургларининг темир рудасини эритадиган қўналғаларини топишга муваффақ бўлади. Миқ қалъаси ёзма манбаларда қайд этилган Минк рустоқига қарашли Марсманд темирчилар шаҳарчаси сифатида эътироф этилган (Сверчков Л.М., 1991.).

1985 йилдан М. Пардаев раҳбарлигидаги Жиззах отряди Сангзор дарёсининг қуйи оқими – Жиззах воҳаси ҳудудида жойлашган Қалиятепа, Пардақултепа, Комилбоботепа, Расулбойқултепа каби шаҳар ва асосан қишлоқ ёдгорликларида қазув – тадқиқот ишлари ўтказилмоқда (Пардаев.М.Х., 1995.).

Жиззах воҳасидаги Ёқуббоботепа, Жумабоботепа қишлоқ маконларида 2007 – йилдан бошлаб ўтказилган қазув тадқиқотлари кўлами чегараланган бўлгани учун уларнинг фақат сўнгги қурилиш даврларига тааллуқли иншоотлар ва моддий маданият намуналарини аниқланганини эътироф этиш мумкин. Ёқуббоботепа VI – VIII; Жумабоботепа V – VI асрлар билан даврланади.

Шундай қилиб, алоҳида таъкидлаш лозимки, Сангзор дарёси билан боғлиқ суғорма деҳқончилик мавзеларида илк қалъа–работлар қурилиши, ривожланиши жараёнларини, меъморчилик анъаналари ва режалаштириш усуллари давомийлигини ўрганиш мақсадида Қалиятепа атрофида жойлашган Пардақултепа, Комилбоботепа (М.Пардаев), Ёқуббоботепа (Ж.Ғофуров), Жуматепа (З.Холбоев), Қўрғонтепа (Ғаллаорол) атрофидаги Қинғиртепа ва Алмантепа I,II (А.Бердимуродов, М.Пардаев) ёдгорликлари очиб ўрганилди. Бу турар–жой комплекслари мисолида Шимолий–Ғарбий Уструшона қалъа–работлари меъморчилигида режалаштириш усулларини пайдо бўлиши ва кейинги даврларда ривожланишини яққол кузатиш мумкин. Хусусан, Сангзор ҳавзаси қалъа–работлари қурилишининг ҳозирча илк босқичи ҳисобланаётган IV асрга тааллуқли Пардақултепа бу ердаги деярли барча ёдгорликлар қатори, илк ўрта аср меъморчилиги учун алоҳида аҳамият касб этган текислик ерда қад кўтарган. Пардақултепа иморати режаси марказидан ўтувчи умумий тор йўлак (коридор) ва уни икки томонидаги бир–бирига қарама–қарши жойлашган хоналардан иборат. Кейинги даврларда бу режалаштириш усули анъанавий тарзда давом эттирилсада (Қинғиртепа VI–VII аср), лекин баъзи бир муваффақиятли ўзгартиришлар ҳам қабул

қилинган. Хусусан, Комилбоботепа ва Алмантепа I қалъа–работлари меъморчилигида марказий йўлак сақланган ҳолда, барча хоналарни ўраб олувчи айланма йўлак пайдо бўлган ва бу билан иморатнинг ички мудофаа қудрати янада кучайтирилган.

Шимолий-ғарбий Уструшона ҳудудида мазкур мавзуга оид ўтказилган археология тадқиқотлари тарихи ва илмий натижаларининг кўламини тасаввур қилиш имконини берадиган ишлар "рўйхати" мана шулардан иборат. Фикримизча, очиб ўрганилган ва кенг илмий жамоатчилик томонидан таҳлил қилиниб, тан олинган Пардақултепа, Комилбоботепа, Қинғиртепа каби қишлоқ маконлари шимолий-ғарбий Уструшонанинг намунавий, эталон ёдгорликларидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Абдукаримохунова Р., Бердимуродов А., Дермина С., Қодиров Э. Раскопки на Кингиртепа. АО. 1978. –М.; 1979.
2. Аминжанова. М. Археологическая разведка в Зааминском районе. ИМКУ. Вып.8. – Ташкент, 1961.
3. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. // Соч. Т.I. М."Наука" 1963. -С.223; Сарт. -Соч., т. II. ч.2. -Москва, 1964.
4. Бердимурадов А.Э. Гемма инталия из Алмантепа. //ОНУ.- Ташкент, 1984. №4.
5. Бердимурадов А.Э. Раннесредневековые археологические памятники Джизакского оазиса. АКД. –Москва, 1985.
6. Билалов А.И. Из истории ирригации Уструшаны. (МКУ. Вып. 4). -Душанбе. 1980.
7. Гайдукевич.В.Ф. Керамическая обжигательная печь Мунчактепе. //КСИИМК. Вып.XXVIII. –Москва-Ленинград, 1949.
8. Гайдукевич.В.Ф. Могильник близ Ширинская в Узбекистане. //СА. -№ XIV, -Москва, 1952.
9. Гайдукевич.В.Ф. Работы Фархадской археологической экспедиции Узбекистана в 1943-1944 гг. (Предварительное собщение) //КСИИМК. Вып.XV.-Москва-Ленинград, 1947.
10. Гулямов. Я.Г. Кладбище Кулпи-Сар. ИМКУ. Вып.2. -Ташкент, 1961.
11. Кастанье И.А. Древности Уратюбе и Шахристана// Протоколы туркестанского клуба любителей археологии. 1915, Вып I.
12. Маллицкий Н.Г. Учебное пособие географии Таджикистана. –Т; 1930.
13. Мандельштам А.М. Раскопки на Батуртепа в 1956 г // Труды АН. Тадж.ССР. Т.63. – Сталинабад, 1956.
14. Муҳамедов. Х. Қадимий мудофаа деворлари (эрамиздан олдинги III асрдан бошлаб X асргача). –Тошкент, 1961.
15. Негматов Н.Н. Историко – географический очерк Уструшаны с древнейших времен по X в.н.э. // МИА №37, -Москва-Ленинград, 1953.
16. Негматов Н.Н. Уструшана в VII-X вв. АКД. –Москва-Ленинград, 1952.
17. Немцева Н.Б., Дресьвянская Г.Я. Памятники Заамина и его округу (К археологической карте Северной Уструшаны). //ИМКУ. Вып.XX. -Ташкент, 1968.
18. Пардаев М.Ҳ. IX-X асрларда Жиззах ғозийлар шаҳри. //Тарих ва тақдир. –Тошкент, 2015.
19. Пардаев М.Ҳ., Тўйчибоев Б.Б. Уструшона қадим ва илк ўрта асрларда. Тошкент, "Фан ва технология", 2017.
20. Пардаев.М.Х. Северо-западная Уструшана в эпоху раннего средневековья (по материалом нижнего течения р. Сангзар). // АКД. -Ташкент, 1995.
21. Ртвеледзе.Э.В., Исхаков.М.Х., Маликов.О.С. Исследованияв Сурхандарьинской и Джизакской областях. АО 1977 г. –Москва, 1978.
22. Сверчков Л.М. Поселение Мык – источник по истории средневековый истории Уструшаны. // АКД. –Самарканд, 1991.
23. Семенов А.А. Материальные памятники арийской культуры в Средней Азии. - Ташкент. 1925.

24. Смирнова. О.И. Археологический разведки в Уструшане 1950. //МИА. №37, -Москва-Ленинград, 1953.
25. Смирнова. О.И. Археологический разведки в Уструшане 1950. //МИА. №37, -Москва-Ленинград, 1953.
26. Ташходжаев, Отчет об археологической разведки Джизакского района в 1973г. Архив ИААН РУз. -Самарканд, 1974.
27. Уструшона в древности и раннем средневековье. –Сталинабад, 1957.
28. Якубовский А.Ю. Итоги работ Таджикской археологической экспедиции за 1948-1950 гг. МИА СССР, №37.- Москва-Ленинград, 1953.

КАСБИЙ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Қораев Самариддин Баракаевич,
Тошкент иқтисодиёт ва педагогика институти доцент, п.ф.ф.д (Phd),
Хусанова Муқаддас Гадаевна
Чирчиқ академик лицейи ўқитувчиси

Аннотация: ушбу мақолада ишлаб чиқариш ва интеграция тизимидаги глобал муаммолар, ўқувчиларнинг касбий кўникмаларини шакллантиришнинг назарий асослари ва илмий фаразлари юзасидан фикр мулоҳазалар билдирилган.

Аннотация: данная статья содержит комментарии к глобальным проблемам в системе производства и интеграции, теоретические основы и научные гипотезы формирования профессиональных навыков студентов.

Abstract: this article contains comments on global problems in the production and integration system, the theoretical foundations and scientific hypotheses of the formation of students' professional skills

Калит сўзлар: касбий ривожланиш, касбий кўникма, касбий жамоа, индивидуал муносабат, модернизация, меҳнат таълими, профессионал таълим.

Ключевые слова: повышение квалификации, профессиональные качества, профессиональный коллектив, индивидуальное отношение, модернизация, трудовое воспитание, профессиональное образование.

Key words: professional development, professional skills, professional team, individual attitude, modernization, labor education, professional education.

ХХ-асрнинг ўзига хос хусусияти жамиятнинг барча жабҳаларига кириб борган модернизация эди: шу билан бирга, минтақанинг иқтисодий ривожланиш даражаси давлатнинг кадрлар сиёсатига тобора кўпроқ таъсир кўрсатди, хусусан, талаб қилинадиган касблар рўйхати белгиланди, иш ўринлари сони, турли соҳалардаги мутахассисларга қўйиладиган талаблар, шахснинг манфаатларини иккинчи ўринга суриш, унинг характери ва қобилиятлари. Жамиятдаги бу ҳолатга жавоб шахсга йўналтирилган ёндашувга асосланган касбга йўналтириш назарияларининг пайдо бўлиши эди.

А.Н. Леонтиев буни шахс томонидан касбий жамоага индивидуал муносабатлар мажмуасини шакллантиришнинг мураккаб динамик жараёни, ўз маънавий ва жисмоний имкониятларини рўёбга чиқариш, шахс томонидан ўз даврига мос келадиган касбий режаларни шакллантириш ҳақида гапиради[3].

Касбий ривожланишнинг моҳияти В.В. Чебишева, Э.А.Климов, Н.С.Пряжникова ва Е.Ю.Пряжникова, Э.Ф.Зеер [6] асарларида чуқур ўрганилган. Касбий ривожланиш деганда улар шахснинг ривожланиши билан бевосита боғлиқ бўлган ва унинг меҳнат субъекти сифатида ривожланиш даврига қараб турли хил мазмун билан тўлдирилган шахснинг фаолияти сифатида мураккаб, узоқ давом этадиган жараённи тушунадилар.

Е.А.Климов касбий ривожданишни "... ақлий ривожланишнинг муҳим кўриниши сифатида, ривожланиш имкониятларини фаол излаш, ўзини фойдали нарсаларни "бажарувчилар" ҳамжамиятининг, профессионаллар ҳамжамиятининг тўла ҳуқуқли аъзоси сифатида шакллантиради"деб тушунтиради [3]. Унинг фикрича, “бу танлов бир марта амалга

оширилмайди, балки доимий равишда юзага келади ва кўпроқ даражада ўсмирлик ва эрта ёшлик даврида муҳим аҳамиятга эга бўлади” [4].

Н.С.Пряжников ўз тадқиқотида касбий ривожланиш инсоннинг ҳаётнинг бошқа муҳим соҳаларида ўзини ўзи англаши билан боғлиқлигини таъкидлайди: "Касбий ривожланишнинг моҳияти - бажарилган иш ва бутун ҳаётнинг маъноларини мустақил ва онгли равишда топишдир (муайян маданий-тарихий (ижтимоий-иқтисодий) вазиятдаги фаолият (шунингдек, ўз тақдирини ўзи белгилаш жараёнида маъно топиш))" [2].

А.А.Бодалев ва Л.С.Виготский шахснинг шахсий хусусиятларининг шаклланиши ва ривожланишига, унинг қизиқишлари, мойилликлари, меҳнат фаолиятининг муайян турларига жалб қилинишига таъсирини кўриб чиқади. Худди шу гуруҳ маҳаллий психологлар шахснинг ёш хусусиятлари призмаси орқали касбий ривожланишни ўргандилар.

Касбий ривожланиш хорижда касб-ҳунар мактаб ўқувчилари орасида "катталар" нинг ички ёндашувини шакллантиришнинг компоненти сифатида ўрганилади. Л.И.Божовичнинг таъкидлашича, "касбий фаолиятни танлаш касб-ҳунар мактаб ўқувчилари ҳаётидаги таъсирчан марказдир, чунки ривожланишнинг янги ижтимоий ҳолати бутун мотивацион соҳани ўзгартиришга ёрдам беради". Д.Сьюпер “мутахассисликни жараён сифатида танлаш воқеалар кетма-кетлигидан иборат бўлиб, бир нечта мумкин бўлган моделларни ўз ичига олади, давомийлиги ва шахснинг касбий биографиясига жалб этилиши билан тавсифланади” деб ҳисоблайди [3].

1960-1970-йиллардан бошлаб касбий ривожланиш фақат педагогик муаммо сифатида кўриб чиқила бошланди.Т.М.Гордиан ўз тадқиқотида учта ёндашувни қайд этади.

Биринчиси, ўқувчиларни касбий ривожлантириш учун педагогик тизимнинг барча элементларининг имкониятларини очишдир. Бу ўз навбатида В.Ф.Сахаров, В.В.Серикова, А.С.Нисимчук ва бошқаларнинг тадқиқотларида ўз аксини топган.

Иккинчи ёндашув когнитив фаолиятда касбий ривожлантиришни кўриб чиқади, бу Т.В.Кудрявцева, Е.М.Павлютенкова, А.В.Сухарев, Э.А.Фарапоновалар тадқиқотларида кўзга ташланади.

Учинчи ёндашув касбий ривожланиш субъекти сифатида ўқувчи шахсининг ривожланишини ўрганишни ўз ичига олади. Бу Б.Г.Ананева, Л.И.Антсиферова, А.Г.Асмолов ва бошқаларнинг асарларида ўз аксини топган.

Н.И.Бабкин, С.Я.Батишев, Э.Г.Костяшкин, М.Н.Скаткин [4] умумий ва политехника таълими, меҳнат таълими ва профессионал таълимининг узлуксиз боғлиқлигида касбий ривожланишинг назарий жиҳатларини ўрганади.

Касбга йўналтириш фаолиятини ташкил этишда иқтисодий йўналтирилган ва ўқувчиларга йўналтирилган ёндашувларни интеграциялашган ёндашувга бирлаштиришнинг ҳозирги ҳолати билан боғлиқ ҳолда, шунингдек, шахсни ўрганишга фанлараро ёндашув доирасида касбий ривожлантириш жараёни бошланди. И.В Арендачук [6], С.Н.Чистякова, Н.Ф.Родичева, Э.О.Черкашин, И.И.Кобзарева , В.Н.Кормакова [6] асарларида психологик-педагогик муаммо сифатида кўриб чиқилган. Бундай тадқиқотлар натижаси касбий ривожланишни фанлараро феномени сифатида кўриб чиқиш эди.

Шундай қилиб, С.Н. Чистякова касбий ривожланиш кўп қиррали ва кўп босқичли хусусиятга эга эканлигини кўрсатади ва уни босқичма-босқич қарорлар қабул қилиш жараёни деб ҳисоблайди, унинг ёрдами билан инсон ўз манфаатлари ва мойилликлари билан эҳтиёж ўртасидаги мувозанатни яратади, ушбу ёндашувлар: ижтимоий-психологик ёндашув; дифференциал-психологик ёндашув.

Бизнинг тадқиқотимизда мавжуд ёндашувларга асосланиб, биз ўз тақдирини ўзи белгилашни ўқувчининг келажакдаги касбига шахсий муносабатига асосланган интеграл тушунча сифатида кўриб чиқамиз, уни муваффақиятли амалга ошириш фақат юқори даражадаги билим ва мотивация билан амалга ошиши мумкин ва инсон ҳаётининг барча босқичларида шаклланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Джураев Р.Х. Организационно-педагогические основы интенсификации системы профессиональной подготовки в учебных заведениях профессионального образования: Автореф. дисс…док.пед.наук.– Т.:1995.- 43 с

2. Ходжабоев А.Р. Учебно-методический комплекс подготовки учителей трудового обучения.Метод. реком.– Т.:,УзНИИПИ,1989. -93 с.

3. Иноятов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления контроля качества образования в профессиональном колледже. Дисс. … докт. пед. наук. – Ташкент, 2003. – 327 с.

4. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий методик асослари. Дисс. .. пед. ф. д. – Т.:2007. – 315 б.

5. Олимов Қ.Т. Махсус фанлардан ўқув адабиётлари янги авлодини яратишнинг назарий-услубий асослари: Дис. … пед. фан. докт. – Тошкент: 2005. – 286 б.

6. Турдиқулов Э.О., Джураев Р.Х. ва бошқалар. Интеграциялашган таълим назарияси ва амалиёти. – Тошкент: Сано-стандарт, 2009. – 176 б.;

TALABALARNI OLIMPIADA VA TANLOVLARDA ISHTROK ETISHDA MUSTAQIL TA’LIMNING O‘RNI.

Bekqulov Qudrat. Shaydulloyevich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Muhandislik va kompyuter grafikasi kafedrasi katta o‘qituvchi.
Tel.: ***+998902645158***
qudratbekqulov91011122@gmail.com

Anatatsiya. *Mashg‘ulotlarning xilma-xil bo‘lishi o‘quvchilar qiziqishini orttiradi. Sxema, plan, grafik, texnik rasm, shrift kabilarni bajarish bo‘yicha o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qilish kerak. To‘garak mashg‘ulotlarida haddan tashqari qiyin topshiriqlarni berish, o‘quvchilarni fanga bo‘lgan qiziqishlarini pasaytiradi. Chizmachilik xonalari faoliyati yaxshi tashkil qilinsa, bolalarda shu fanga va u bilan bog‘liq nisbatan qiziqish uyg‘otish mumkin. Ularda shu fanga qiziqish uyg‘otish uchun quyidagi amaliy ishlarni muttasil amalga oshirish pedagogik maqsadga muvofiqdir.*

Kalit so‘zlar; *o‘yin, tanlovlar, mumkinki, o‘qituvchi, toza, chiroyli, ingichka, muntazam, ravishda, konstruksiyalashk, loyihalash, xarakteri, ajratilishi, g‘olib, topshiriq, bajarishi, e’tibor, tavsiya, bajarishi, muvofiq.*

Buning asosiy shakllari sifatida o‘quvchilar bilimlarini chuqurlashtirilishga mo‘ljallangan to‘garak va fakultativ mashg‘ulotlar, olimpiadalar, chizmachilikdan qiziqarli o‘yin va tanlovlar, dasturning ayrim mavzulariga bag‘ishlangan ekskursiyalar, devoriy gazeta va byulletenlar chiqarish, korxona va konstruktorlik xodimlarini taklif qilib ma’ruza va suhbatlar o‘tkazish, chizmachilik yoki boshqa fanlardan ham ko‘rgazmali qurollar tayyorlash kabllarni ko‘rsatish mumkin.

Agar yuqorida aytilgan sinfdan tashqari ishlar qisman bo‘lsada amalga oshirilsa, ishonch bilan aytish mumkinki, o‘qituvchi faoliyati o‘quvchilar jamoasining shakllanishi, ularning fanga bolgan qiziqishlarini ortishi va natijada o‘quvchilar grafik tayyorgarligi sifati yaxshilanishiga olib keladi.

Ma’lumki chizma chizish murakkab jarayon hisoblanadi, chizuvchidan sabr toqat va qunt bilan ishlashni talab qiladi. Chizmaning sifati chizuvchining qo‘l sezgisiga bog‘liq bo‘ladi. Chizmalarni toza va chiroyli qilib chizishda, asosan, qo‘l sezgisi katta ahamiyatga ega. Chiziladigan bir hil turdagi chiziqlar bir hil yo‘g`onlikda, bir tekis qilib chizilishi lozim. Insonda qo‘l sezgisi yaxshi rivojlangan bo‘lsa, qo‘liga olgan qalamni qog‘oz ustida mahorat bilan yurgiza oladi. Insonning qo‘l sezgisini tekshirish uchun qalam uchi ingichka qilib chiqariladi (uchlanadi) va chizg‘ich yordamida bir nechta chiziq chizish mashq qilinadi. Shunda chizilgan chiziqlarning ko‘pchiligi bir xil chiqsa, uning qo‘l sezgisi yaxshi rivojlangan hisoblanadi. Ba’zi odamlarning qo‘l

sezgisi nisbatan rivojlanmagan bo‘ladi. Ular qalamning uchi ingichka yoki yo‘g‘onroq uchlangandan qat‘iy nazar, qalamni bir xilda bosib chizishadi. Shunda ingichka uchli qalam uchi sinib ketadi, bu yerda, ingichka uchli qalamni ohistalik bilan bosib chizish lozimligiga ahamiyat berilmaydi. Muntazam ravishda ingichka uchli qalam bilan chizishni mashq qilib turish orqali qo‘l harakati sezgisini me’yorlash mumkin. Turli jismoniy mehnat jarayonidan keyin qo‘l sezgisi pasayib ketadi. Bunda chizmalarni chizish bir muncha qiyinlashishini ham hisobga olish tavsiya etiladi. Hayotimizda chizmaning o‘rni juda kattadir. Hozirgi ishlab chiqarishni chizmalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Narsalarni texnikada qabul qilingan tasvirlash usullari ko‘p asrlar davomida yaratilgan. Ishlab chiqarishda biror buyumni, masalan, mashina va mexanizmlarning detallarini yasash hamda ularni yig‘ish, shuningdek, bino hamda inshootlarni qurish uchun ularning chizmalari bolishi zarur. Chunki chizmalarsiz buyumlarni yasab bo‘lmaydi. Buyumning shaklini va o‘lchamlarini tekislikda aniq ko‘rsatadigan tasvir ko‘mpleks chizma yoki qisqacha qilib chizma deyiladi.

Mashg‘ulotlarning xilma-xil bo‘lishi o‘quvchilar qiziqishini orttiradi. Sxema, plan, grafik, texnik rasm, shrift kabilarni bajarish bo‘yicha o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qilish kerak. To‘garak mashg‘ulotlarida haddan tashqari qiyin topshiriqlarni berish, o‘quvchilarni fanga bo‘lgan qiziqishlarini pasaytiradi. Psixolog N.D.Dobrinin bu haqda “Juda oson narsa, qiziqarli emas, haddan ortiq qiyin ham … qiziqarli emas, lekin qiyin bo‘la turib, bajarish mumkin bo‘lgani qiyinchilikni yengish imkoniyati borligi sababli zavqlidir” deb yozgan.

Olimpiada. O‘quvchilarni chizmachilikdan fan olimpiadalariga jalb qilish o‘zining samarali ekanligini amalda ko‘rsatgan. Olimpiadaga qatnashish o‘quvchilar o‘rtasida musobaqa kayfiyatini uyg‘otib, ularni fanga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Olimpiada masalalari maktab turi uchun fan o‘qituvchisi tomonidan o‘quvchilarning bilim darajasi va qiziqishlarini hisobga olgan holda tuziladi. Bunda oldingi yillarda tuman va viloyat turlari masalalaridan ham foydalanish tavsiya qilinadi. Masalalarni tuzishda bitta topshiriq konstruksiyalash yoki loyihalash xarakterida bo‘lib unga ko‘proq ball ajratilishi va g‘olib o‘quvchining shu topshiriqni bajarishiga alohida e’tibor qilish tavsiya etiladi. Masalalarning ko‘pchiligi o‘quvchilar yechishi (bajarishi) mumkin darajada bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Buning bilan olimpiada qatnashchilarning hammasi ma’lum ballar to‘plashi mumkin bo‘ladi. Aks holda o‘quvchilarda o‘z kuchiga ishonchsizlik hissi paydo bo‘lib, fanga bo‘lgan qiziqishlari pasayishi mumkin.

Qiziqarli o‘yinlar. Har xil to‘garak mashg‘ulotlari bilan bir qatorda chizmachilikdan qiziqarli o‘yinlarni o‘tkazib borish ham o‘quvchilarda fanga qiziqishlarini orttiradi. Qiziqarli o‘yinlarni tashkil qilishda I.Rahmonovning “Chizmachilikdan didaktik o‘yinlar” kitobidan foydalanish mumkin. Undagi turli xil o‘yinlar o‘quvchilar uchun qiziqarli tuzilgan. Sinfdan tashqari mashg‘ulotlar paytida o‘quvchilar har xil, topshiriqlardan iborat stend tayyorlashlari ham mumkin.

Chizmachilik xonalari faoliyati yaxshi tashkil qilinsa, bolalarda shu fanga va u bilan bog‘liq nisbatan qiziqish uyg‘otish mumkin. Ularda shu fanga qiziqish uyg‘otish uchun quyidagi amaliy ishlarni muttasil amalga oshirish pedagogik maqsadga muvofiqdir.

Chizmachilik to‘garagini tashkil qilish. Muhandis-texniklar, konstraktor-loyihalar, mashhur me’morlar chizmachilik ilmi bilan bilvosita va bevosita shug‘ullanuvchi olimlar va oliy o‘quv yurtlari chizmachilik fakultetining a’lochi-iqtidorli talabalari bilan uchrashuv kechalari uyushtirish.

Chizmachilik xonasida tashkil qilingan chizmachilik to‘garagi rahbari dastlab to‘garak rejasini tuzadi va uni maktab ilmiy bo‘lim mudiri hamda tarbiyaviy ishlar bo‘yicha direktor muoviniga tasdiqlatib oladi. O‘sha rejaga quyidagi ishlar kiritilishi mumkin.

Chizmachilik fanining mustaqil davlatimiz kelajagi uchun juda muhim ekanini, uning texnika tarqqiyotida asosiy o‘rinni egallashi va umuman xalq xo‘jaligi ravnaqi jarayonidagi axamiyatini tushuntirish uchun maxsus savol-javob kechasi tashkil qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kukiev Boburmirzo Bahodir Ugli, (2020) Problem-based learning technology in teaching auxiliary projection techniques. Journal of Critical Reviews, 7(6), 917-921.

2. Sh.K.Murodov. E.M.Mirzayev Hayitov.J.M. (2021). Определия параметров отсеков поверхностей второго порядка по заданному объему centiral asian journal of mathematical theory and computer sciences. Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў, Volume 02 Issue 05. ISSN 2660-5309.

3. Hayitov.J.M.(2022).Muhandislik grafikasi fanlarini axborot-kommunikasiya texnologiyalari yordamidao'qitish orqali talabalarni ijodkorlik qobilyatini oshirish. Science and education scientific journal. ISSN 2181-0842.VOLUME 3, ISSUE 11.

4. Jumayev.I.O. (2021) Muhandislik grafikasi fanlarida uch o'lchamli fazoni auto cad dasturidan foydalanib qo'llash usullari va ahamiyati. "Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў" 99-101-b.

5. Jumayev. I.O. (2021) Chizmalarni autocad dasturida chizishda dasturning mavjud murakkabliklarini qo'lda chizishga moslashtirish (o'rgatish) usullari. Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў. 94-99-b.

6. Shaydulloyevich, B. K. (2020). Increasing students' graphic literacy through teaching the sciences of drafting and descriptive geometry. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (4), Part II, 75-78.

7. Achilov Nurbek Norboy o'g'li, Bekqulov Qudrat Shaydulloyevich, Ko'kiyev Boburmirzo Baxodir o'g'li & Jumayev Isroil Omandovlat o'g'li (2020). Methods of developing creative abilities in children. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (10), Part II, 151-153.

8. Bekqulov Qudrat Shaydulloyevich., Kukiyev Boburmirzo Bahodir ugli., Avazova Guzal Rustambek qizi. (2020). The works in the framework of five initiatives at chirchik state pedagogical institute in tashkent region. EPRA International Journal of Research and Development, 5 (3), p. 411-412.

9. Boizaqova, S. A., Bekqulov Q.Sh. (2021). Ko'rinishlar mavzusni tushuntirishda detal modelini o'ziga qarab o'rganishning ahamiyat. Academic research in educational sciences, 2(3), 96-101.

10. Ko'kiyev, J. S., Bekqulov Q.Sh. (2021). Muhandislik grafikasi fanlarini boshqa fanlar bilan bog'liqligi. Academic research in educational sciences, 2(3), 34-39.

11. *Bekqulov Q.Sh. (2021).* Chizmachilik va chizma geometriya fanlarini o'qitish orqali o'quvchilarni grafik savodxonligni oshrish. "Экономика и социум" №10(89), С. 1314-1319.

12. *Bekqulov Q.Sh. (2021).* Ortoganal proyeksiyalarni qayta tuzish usullaridan foydalanib talabalarning fazoviy tassavurlarini rivojlantirish. "Экономика и социум" №10(89), С. 1314-1319.

13. Q.SH.Bekqulov. (2020) Chizmachilik va chizma geometriya fanlarini o'qitish orqali o'quvchilarning grafik savodxonligni oshrish. Maktab va hayot, № 2, 3-4.

14. Achilov N N., Ko'kiyev.B.B., Bekqulov.Q.Sh., Yaqqol atsvirlarni bajarishda AutoCAD dasturidan foydalanib loyihalash, Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў, № 2, 122-125.

15. Bekqulov Q.Sh., To'laganova H. Chizmachilik fanidan o'quvchilarning fazoviy tasavvurini oshirishda tugallanmagan chizmalardan foydalanish. Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў, № 3, 111-113.

16. Boizaqova Sh.A., Bekqulov Q.Sh. Ko'rinishlar mavzusni tushuntrishda detal modelini o'ziga qarab o'rganishning ahamiyati. Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў, № 3, 117-120.

17. Bekqulov Q.Sh., Boizaqova Sh.A. Muhandislik grafikasi fanlarini boshqa fanlar bilan bog'liqligi. Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў, № 3, 113-117.

18. Bekqulov Q.Sh. O'quvchilar yo'l qo'yadigan tipik xatolarni tizimga solish va prognoz qilish oldini olish choralari. Муғаллим ҳәм үзликсиз билимлендириў, № 3, 105-107.

19. Achilov Nurbek Norboy o‘g‘li (2020). The use and importance of the three-dimensional features of the auto cad program in drawing projects in public schools. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, **8 (3) Part II, 189-192.**

20. Kukiev, B., O‘g‘li, N. N. & Shaydulloyevich, B. Q. (2019). Technology for creating images in autocad. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 7 (12), 49-54.

21. Achilov Nurbek Norboy o‘g‘li (2020). Pedagogical and psychological fundamentals of formation of space imagination and creative ability in students. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, **8 (4), Part II, 38-40.**

22. Achilov N.N., Ko‘kiyev B.B., Bekqulov Q. Sh. Yaqqol tasvirlarni bajarishda autocad dasturidan foydalanib loyihalash. Муғаллим ҳәм үзлуксиз билимлендириў илимийметодикалық журнали №2 2020 ISSN 2181-7138.

RIVOJLANISHDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARNI O‘RGANISH VA TASVIRIY FAOLIYAT JARAYONIDA NUTQINI RIVOJLANTIRISH.

Sobirov Sarvar Tursunmurotovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti “Tasviriy san’at va dizayn” kafedrasi v.b. dotsenti ssobirov337@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalarni erta aniqlab ularga tashxis qo’yish, va nuqsonni erta bartaraf etish, bolalarni tasviriy faoliyat jarayonida nutqini rivojlantirishning umumiy va maxsus didaktik tamoyillarini, shakli, mazmuni, metodlari haqida so’z boradi.

Kalit so’zlar: Reabilitatsiya, kompleks, nuqson, rivojlanish, ijtimoiy, diagnostik, psixik, jismoniy, intellektual, tashxis, skrinni, defferensial, defektolog, nutq, tasviriy faoliyat.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga samarali ta’lim, tarbiya berish, ijtimoiy moslashuvini yaratish uchun uning rivojlanish imkoniyat va xususiyatlarini to'g'ri baholay olishga bog'liqdir. Bu vazifani rivojlanish nuqsonlarini kompleks psixologo-pedagogik diagnostika qilish orqali amalga oshirish mumkin. Psixologopedagogik diagnostika rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalaming kamchiliklarini aniqlash, bolaning psixik-jismoniy xususiyatlarini e’tiborga olgan holda unga individual psixologo-pedagogik yondashuvni ta’minlaydi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus maktabgacha va maktab ta’lim muassasalari faoliyat ko'rsatadi. Ushbu bolalami psixik va jismoniy rivojlanishini ta’minlovchi ta’lim sharoitlar yaratilgan. Bunday sharoitlardan awalo har bir bolaning xususiyatlari e’tiborga olgan xolda yakka yondashuvni talab etadi. Ushbu yondashuv maxsus dastur, metod, keraqli maxsus texnik vositalami, maxsus tayyorgarlikga ega pedagog, psixolog, defektolog va boshqalar bilan birgalikda kerakli tibbiy - profilaktik hamda davolov tadbirlarini, maxsus ijtimoiy yordamni, maxsus ta’lim muassasalarini texnik va ilmiy-metodik jihatdan ta’minlashni o'z ichiga oladi. Hozirgi kunda turli xil maxsus ta’lim muassasalari mavjud. Bolalar puxta saralash natijasida qabul qilinishi mo'ljalangan va O'zbekiston respublikasi xalq ta’lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan maxsus ta’lim dasturlarini amalga oshiradigan maxsus ta’lim muassasalar bilan bir qatorda turli reabilitatsiya markazlari, rivojlantirish markazlari, aralash guruhlar ochilgan. Shuningdek, umuta’lim maktabgacha ta’lim muassasalarida, umumta’lim maktablarda psixik va jismoniy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni uchratish mumkin.

Ushbu nuqsonlarning ko'rinishi turlicha bo'lishi mumkin. Son jihatdan yirik bo'lgan guruhni harakatlanish, sensor yoki intellektual sohalarda nuqsonlari aniq ifodalanmagan: eshitishda, ko'rishida, fazoviy-idrok tassavurlarida, harakat-tayanch apparatida, fonematik idrokida nuqsoni bo'lgan, hissiy-irodaviy buzilishli, nutqiy rivojlanishida kamchiliklarga ega, xulq buzilishlariga ega, psixik rivojlanishi orqada qolgan, somatik sust bolalar tashkil etadi. Yaqqol ifodalangan psixik yoki jismoniy rivojlanishdagi nuqsonlar maktabgacha yoshda aniqlansa, yengil nuqsonlar uzoq vaqt mobaynida e ’tiborsiz qoladi.

Rivojlanishdagi nuqsonlarni tashxis qilish uch bosqichni o'z ichiga oladi:

Birinchi bosqich - skrining nomini olgan. Ushbu bosqichda bola rivojlanishidagi orqada qolish, psixik-jismoniy kamchiliklari aniqlanadi, lekin ularning xarakteri va chuqurligi belgilash murakkab bo'ladi.

Ikkinchi bosqich - rivojlanishdagi nuqsonlarni differensial tashxis qilish. Ushbu bosqichning maqsadi rivojlanish nuqsonini turini (xil, toifasini) aniqlash. Uning natijalariga ko'ra bolaning imkoniyat va xususiyatlarini hisobga olgan xolda, ularning ta'lim olishlari uchun ta'lim muassasasini turi va dasturi, optimal pedagogik yo'llanmasi aniqlanadi. Psixologo-tibbiy-pedagogik komissiyaning faoliyati differensial diagnostikada yetakchi rolni egallaydi.

Uchinchi bosqich - fenomenologik. Uning maqsadi - bolaning individual xususiyatlari, ya'ni tafakkur faoliyatining xarakteristikasi, hissiy-iroda doirasi, ishchanlik qobiliyati, shaxsi o'rganilib u bilan ishlash bo'yicha korreksion rivojlantiruvchi individual shart-sharoitni tashkillashtirishdir.[53]

Ma'lumki, nutq-odamlarning til vositasi bilan aloqa bog‘lashlaridir. Odam nutq orqali munosabatga kirishib, o‘zining bilimlarini faqat yakka tajriba hisobiga emas, balki juda ko‘p avlod-ajdodlar tomonidan to‘plangan ijtimoiy tarixiy tajriba hisobidan ham boyitadi. Nutq barcha aks ettirish jarayonlari kabi har bir odamning yakka hayoti davomida o‘zlashtiriladi. Bola dastlabki nutqni egallayotgan davrda uning nutqi tovushlarga bo‘lgan reaktsiyasi juda umumlashgan xarakterga ega bo‘ladi. Bolani nutqi rivojlanayotganda, u atrofdagi odamlar muloqoti ta'siri ostida rivojlanib boradi. Kar va zaif eshituvchi bolalar nutqi, lug‘at boyligi oshishida va rivojlanishida bir qator qiyinchiliklar yuzaga keladi. ENB bolalar eshitish analizatori turqun pasayganligi tufayli ularning nutqida ko‘pgina kamchiliklar kuzatiladi, lug‘atining kambag‘al bo‘lishi, gramatik komponent rivojlanmagan, gap ichida so‘zlarni tashlab ketishi, so‘zlardagi tovushlarni tushirib talaffuz etish, so‘zlarni o‘zaro boqlay olmaslik, kelishik, so‘z yasovchilarni, so‘z o‘zgartiruvchi qo‘shimchalarni ishlata olmaslik, o‘xshash jarangli va jarangsiz undoshlarni bir-biri bilan adashtirish shular jumlasidandir. ENB bolalar maktabida ta'lim tizimining bosh maqsadlaridan birini yuqoridagi kamchiliklarni bartaraf etgan xolda nutqini muloqot quroli sifatida shakllantirishdir. Nutqini shakllantirish va nutqini logik idrok eta olishni faqatgina nutq o‘stirish darslarida emas, balki har bir darslarda, to‘garaklarda lug‘at boyligi oshirib boriladi. Birinchi sinfda o‘quvchilarga qoyiladigan talab, nutqiy materialni og‘zaki daktilda talaffuz qilish orqali lug‘at boyligi oshiriladi. Muloqot malakasini xosil qilish asta-sekin nutq materialini atrofdagi odamlar bilan o‘zaro bir-birlarini tushunish uchun zarur. Har bir chorak uchun mavzudan kelib chiqqan tholda nutqiy material beriladi. S.A.Zikovning ta'kidlashicha, kar bolalarni tilga o‘rgatish ishining maqsadga muvofiq sistemasini kommunikativ funktsiyasini amalga oshirish kerakdir. Bunda har bir yil uchun tuzilgan reja, dastur o‘quvchilarning nutq egallashlari amal qilgan holda o‘zlashtiriladi. Har bir so‘z va so‘z birikmasi o‘zida kommunikativlik ma'suliyatini olgan bo‘ladi.

Surdopedagog o‘quv jarayoniga asosiy ta'sir etuvchi shaxsdir, u o‘qitishning har bir bosqichida dastur talabiga asoslangan holda o‘quv jarayonlarini tashkil etadi. Ularga rahbarlik qiladi. Sog‘lom bolalar kabi kar va zaif eshituvchi bolalar nutqini egallashni, o‘z atrofdagi odamlarga taqlid qilishdan boshlaydilar. Kar bolalarni taqlidi nutq organlarini xarakatini ko‘rish orqali egallashlariga asoslanadi. Zaif eshituvchi bolalarni nutqga o‘rgatishda ularning atrofdagilardan eshitgan so‘zlaridan foydalanadilar. Shuning uchun surdopedagog o‘zining nutqiga talabchan bo‘lishi kerak. Lekin o‘quvchilarning imkoniyatiga qarab so‘zlarni qisqartirish, birlashtirish mumkin emas. Bu talablar nutqiy malakani oshirishning hamma turlari uchun qo‘llaniladi. Tasviriy faoliyat darslarida kar va zaif eshituvchi o‘quvchilar qanday faoliyatga kirishsalar, qanday predmetni chizishlari va qaysi o‘quv qurollaridan foydalanish bosqichlari albatta surdopedagog tomonidan nutqiy boshqarilib boriladi. Har qanday faoliyat ENB bolalarni nutqini aktivlashtirish, shakllantirishga, lug‘atini boyitishga qaratilgan. O‘qituvchi har bir dars uchun lug‘at tanlashi kerak. Lug‘at tuzishdan oldin o‘qituvchi sinfdagi o‘quvchilarni eshitish darajasini xisobga

[53] Xasanova M. M, Halimova O. M. RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNI O‘RGANISHGA KOMPLEKS YONDOSHUV. Международныйнаучныйжурнал №5 (100), часть2 «Научный импульс» Декабрь, 2022. b1784-1788.

olishi kerak. Lug‘at boyligini oshirish quyidagicha amalga oshiriladi. Nutqni rivojlantirish surdopedagog tomonidan bolalarda predmetning katta-kichikligi, shakli tushunchalari shakllanadi. Tasviriy faoliyatda esa bolalar vazifani amaliy bajarib olingan tushunchalar kengaytiriladi, aniqlashtiriladi va mustahkamlanadi. Har qanday faoliyat bolalar nutqini aktivlashtirishga, shakllantirishga, lug‘atni boyitishga va nutqini mustahkamlashga qaratilgan.

O‘qituvchi har bir dars uchun to‘g‘ri lug‘at tanlashi kerak. Lug‘atga 4 qismdan iborat so‘z va iboralarni kiritish mumkin:

1) So‘z va ibora, bajarilayotgan ish faoliyatiga boqliq ishlatiladigan materialning nomi (loy, qog‘oz, boyoq, yelim, ...) bajarilayotgan faoliyat (lepka, rasm chizish, byoyash, yopishtirish, shtrixlash, …) ish qurollarining nomi (qalam, boyoq qalam, qaychi, bolg‘a).

2) So‘z-predmetning nomi va iborasi, bolalar tasvirlayotgan predmet (shar, archa, qo‘qirchoq, ...)

3) So‘z va ibora, bolalarning idrok qilishlari uchun yo‘naltirilgan harakat (kuzatib chiq, barmoqing bilan aylantirib kuzatib chiq, paypaslab ko‘rib chiq)

4) So‘z va ibora, idrok qilish orqali mustahkamlash (rangning nomi, geometrik shakli, hajmini belgilab olish). Birinchi gruppadagi so‘zlarni tasviriy faoliyatda sekin-asta o‘zlashtirib boriladi. Ikkinchi gruppa so‘z (so‘z-predmetning nomi) – tartib boyicha bolalar topish. Tasviriy san'at faoliyatida so‘zlar predmet bilan yangicha boqlanishi. Uchinchi va to‘rtinchi guruhdagi so‘zlarga alohida ahamiyat beriladi. Bolalarning diqqatini predmetga va uning xususiyatiga qaratiladi. So‘ngra esa bolalar idrok qilgan obrazi mustahkamlanadi. Masalan: Tasviriy faoliyatda olma rasmini tasavvur orqali chizish jarayonida o‘qituvchi “Olma shar shakliga o‘xshaydi. Yuqorisida chuqurchasi bor, chuqurchasida dumchasi bor”. Aytilayotgan so‘zlar qoyiladigan cho‘ntakchaga quyiladi. Mashg‘ulot uchun olingan lug‘at aniq ko‘rsatilishi lozim. Tasviriy faoliyatda foydalanilayotgan nutq materialining ko‘p qismi bolalarga tanish bo‘lishi lozim. O‘qitishning 1-2 yilida tartibli har bir Mashg‘ulotga ikkitadan ortiq yangi so‘z berish mumkin emas. O‘qitishning keyingi yillarida 3-4 tadan ortiq yangi so‘z berish mumkin emas. Rivojlanishda orqada qolayotgan bolalar tasviriy faoliyatida o‘quvchilarning lug‘ati ortadi, nutqi aktivlashtiriladi. Rivojlanishda orqada qolayotgan bolalar shaxs sifatida shakllanishlarida nutqning rivojlanish ahamiyati katta. Shunday ekan yuqorida aytib o‘tganimizdek, har bir faoliyatda bolalar nutqini rivojlantiriladi. Har bir tasviriy faoliyat darsida, chizishdan oldin mavzudan kelib chiqqan holda suxbat, savol javob o‘tkaziladi. O‘qituvchi sinfda bolalar soni kamligi tufayli, har bita bola bilan og‘zaki muloqotga kirishish, imkoniyatiga ega. O‘quvchilar rasm chizishda analiz-sintez qilishga, rasmlarni ajratishga o‘rgatiladi. O‘quvchilar yuqorida, pastda, oldinda, orqada, uzun qisqa kabi tushunchalarga ega bo‘ladilar.

Mavzudan kelib chiqqan holda har bir darsda yangi lug‘at va tushunchalarga ega bo‘ladilar. Chizish jarayonida ham, o‘qituvchi bolalarni savolga tutadi, sen nimani rasmini chizyapsan? Rangi qanaqa? Nimaga o‘xshaydi?... shu kabi savolar bilan murojat etib, bolalarni og‘zaki nutqini tekshiradi va rivojlantiradi. Ayrim Rivojlanishda orqada qolayotgan bolalar so‘zlari va gaplari bir biriga bog‘lanmagan holda, so‘z yasovchi, so‘z o‘zgartiruvchi, kelishik qo‘shimchalarini tashlab gapirishadi, shunda o‘qituvchi bolalar nutqini to‘g‘rilab gapirishga, to‘liq gapirishga o‘rgatadi.

Rivojlanishda nuqsoni bor bolalarning nutqini rivojlantirishda tasviriy faoliyatning o‘rni katta. Bolalar tasvirlashga qiziqishlari yuqori bo’lganligi sababli biror buyum yoki narsani tasvirlash jarayonida nomini qayta qayta takrorlash, tasvirlanish va nomlanishi murakkab buyum va narsalardan boshlamaslik kerak. Ba’zi bir xolatlarda nutqida muammosi bor bolalar bilan shug‘ullanishning o‘zi katta samara bermaydi.

Bolani erta tashxis qilib o‘rganishning muhimligi shundaki, u orqali bolani korreksion ta’limga vaqtida yo'naltirib, ikkilamchi nuqsonlami paydo bo'lishini oldini olish mumkin. Bolalar rivojlanishidagi nuqsonlariga korreksion va diagnostik yordam. Bola imkoniyatlariga baho berish hamda psixik rivojlanishini aniqlash orqali korreksion pedagogik ishning vazifalarini xal etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. D.A.Nurkeldiyeva, M.U.Hamidova “Rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar diagnostikasi”. Toshkent 2016 –yil.

2. “Rivojlanishida nuqsoni bo’lgan bolalar bilan korreksion logopedik ish” o‘quv – uslubiy majmua.
3. M.Y.Ayupova. “ Logopediya” 10.08.2007-yil 4. Raxmanova V.S. “ Korreksion pedagogika va logopediya “ 2007-yil
5. M.Y.Ayupova. “Logopediya” O’zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. 2007-yil.
6. Xasanova M. M, Halimova O. M. RIVOJLANISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALARNI O‘RGANISHGA KOMPLEKS YONDOSHUV. Международныйнаучныйжурнал №5 (100), часть2 «Научный импульс» Декабрь, 2022. b1784-1788.
7. Sobirov S.T. BOLALAR IJODIY QOBILYATINI RIVOJLANTIRISHDA GRAFIK RASSOMLAR HAYOTI VA IJODIY FAOLIYATINI ORGANISHNING MUHIMLIGI. ПЕДАГОГИКА ВА ПСИХОЛОГИЯДА ИННОВАЦИЯЛАР 2-махсус сон. ISSN 2181-9513. 2020.

PEDAGOGIK TA’LIM KLASTERI XIZMATLARINI RAQAMLASHTIRISH

Toshtemirova Saodat Abdurashidovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti

Annotatsiya. Toshkent viloyatida joriy etilgan mintaqaviy ta’lim klasteri ta’lim subyektlari o‘rtasidagi uzviylikka, ijtimoiy buyurtma ta’minlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi, muammolarni tezkor va qulay optimal variantlarini qabul qilishning eng qulay vositasi sifatida ta’lim turlarining texnologik hamkorligining yagona mobil axborot maydoni – pedagogik ta’lim klasterining ochiq ta’lim kontenti (xizmatlar platformasi)ni yaratish zarurati borligini ko‘rsatdi, aynan shu masalaning muammolari, maqsad va vazifalari hamda ahamiyati mazkur maqolada asoslab ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim klasteri, uzviylik, tizimlilik, izchillik, tezkor aloqa, mobillik, ijtimoiy buyurtma, innovatsiya, integratsiya, pedagogik kadr, mexanizm, kasbga yo‘naltirish, tashxislash, metodologiya, elektron pedagogika, aralash ta’lim, bandlik, iqtisodiy taraqqiyot.

Kirish. Uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, ta’lim sifatini oshirish maqsadida “ta’lim mazmuni va sifatini oshirish, raqobatbardosh, yuqori bilim va ko‘nikmalarga ega oliy ma’lumotli pedagoglar tayyorlashda samarador bo‘lgan pedagogik ta’lim innovatsion klasterlarini joriy qilish” [1] mexanizmlari yanada takomillashtirilmoqda. Maktabgacha, umumiy o‘rta, professional va oliy ta’lim tizimlarida integratsion sifatni ta’minlash ko‘p jihatdan shunga qaratilgan o‘quv klasterlarini joriy qilishni taqozo etadi. Bu jarayonda ta’lim oluvchilarni uzluksiz, izchil va tizimli shaklda hayotga tayyorlash ishlari tashkil etiladi. Bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta’limning turli yo‘nalishlarida klaster subyektlarini bitta tizimga o‘zaro hamkorligini tashkil qilish orqali iste’molchilarga xizmat ko‘rsatish tashkil etilgan. O‘zbekistonda 2018-2019 yilardan Pedagogik ta’lim klasteri Chirchiq dvlat pedagogika universitetida Toshkent viloyati misolida joriy etilgan. Bugunga qadar Pedagogik ta’lim klasterining ilmiy nazariy asoslari ishlab chiqildi, subyektlar maqsadi va ularning vazifalari belgilandi, faoliyat mexanizmlarini amalga oshirish maqsadida maktab-laboratoriyalar tashkil qilindi. Biroq bu Pedagogik ta’lim klasteri muayyan bir hududdagi ma’lum bir subyektlar bilangina cheklanmoqda, buning asosiy sababi ta’lim muassasalaridagi, jarayon subyektlaridagi vaqt taqsimoti, ish yuki hamda muvofiqlashmagan yagona markazning tashkil qilinmaganligida deb hisoblash mumkin. Bu muammoning yechimi esa, o‘z navbatida pedagogik ta’lim klasteri xizmatlarini raqamlashtirish, platformasini ishlab chiqish natijasida amalga oshiriladi.

Adabiyotlar tahlili. Mamlakatimizda pedagogik ta’lim klasterining ilmiy-nazariy asoslari, undagi uzluksizlik, uzviylik va izchillik va boshqa tamoyillari, uning innovatsion modeli hamda uni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlari G‘.I.Muxamedov, Sh.Q.Mardonov, U.N.Xodjamqulov, J.E.Usarov, Sh.I.Botirova, S.A.Toshtemirova, N.M.Koshanova, G.N.Sharipova va boshqalarning ishlarida muayyan darajada yoritilgan. Bugungi kunda mazkur yo‘nalishda bir qator mahalliy tadqiqotchilar ilmiy izlanishlarni olib bormoqda.

Natijalar. Pedagogik ta’lim klasteri xizmatlarini raqamlashtirishning asosiy maqsadi ta’lim tizimiga yangi joriy etilgan ta’lim klasteri tizimida **turli darajadagi subyektlar (**maktabgacha

ta’lim, umumiy o‘rta ta’lim, professional ta’lim, oliy ta’lim, oliy ta’limdan keyingi ta’lim, malaka oshirish va qayta tayyorlash institutlari) va ta’limga **bilvosita aloqador tashkilotlar** (mahalliy hokimliklar, o‘z-o‘zini boshqarish organlari, jamoat birlashmalari, nodavlat tashkilotlari va hokazo)ning umumiy maqsad atrofida birlashtirishga, inson kapitalini rivojlantirishda ta’lim klasterining imkoniyatlari bo‘yicha multimedia mahsulotlarini ishlab chiqishga, ta’lim sifatini oshirishga, muammolarni bartaraf etishga qaratilgan o‘zaro tezkor qaytar aloqani ta’minlash, iste’molchilar talablariga ko‘ra xizmat ko‘rsatish bo‘yicha **ilmiy-ta’lim portali, amaliy xizmatlar platformasi**ni yaratishdan iborat.

Muhokama. Pedagogik ta’lim klasteri xizmatlarini raqamlashtirish natijasida ta’lim tizimidagi bir qator muammolar ***hal etiladi:***

Birinchidan, ta’lim-fan-ishlab chiqarish uchligi o‘rtasidagi integratsion jarayonlarni tashkil qilish murakkablashib bormoqda, bu uchlikning umumiy maqsadini aks etuvchi dastur va loyihalarni ishlab chiqish zarurati hal etiladi.

Ikkinchidan, har qanday sohadagi iqtisodiy o‘sish ta’lim va fanga innovatsion yondashishni talab qiladi, ayniqsa xalqaro tajribalarni, so‘nggi fan texnika yutuqlarini ta’lim tizimiga, uning mazmuniga singdirishni taqozo qiladi. Bu muammo o‘z navbatida pedagog kadrlar mas’uliyatini oshiradi, biroq bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda ham tizimli faoliyatning yo‘lga qo‘yilmaganligi, fan dasturlari mazmuni iste’molchining keyingi faoliyatiga mos tarzda ishlab chiqilmaganligi, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi integratsiyaning hali xanuz oqsayotganligi bilan bog‘liq muammolar hal etiladi.

Uchinchidan, kasbga yo‘naltirish tizimida asosan texnika, meditsina, dasturlash, iqtisodiyot, halqaro dizayner, sohalariga e’tibor qaratilmoqda, bo‘lajak pedagog kasbi bo‘yicha ta’limning quyi bosqichidan innovatsion tashxislash usullarini joriy etish orqali aniqlash va variatsiyalangan sinflarni tashkil qilish hamda ularning shu yo‘nalishdagi trayektoriyalarini belgilash, rivojlanish vektoridagi oqsashlar va muammolarda tezkor yordam ko‘rsatish, jamiyatdagi faoliyatga nisbatan mobillikni oshirish kabi masalalarda o‘zaro hamkorlikdagi ta’lim xizmatlari tashkil etishda oshkoralik, tezkorlik va optimallikni ta’minlaydi.

To‘rtinchidan, tadqiqotchilikning bosqichlarini olib borishda ilmiy va uslubiy xizmat ko‘rsatish masalasini tizimli yordamlashuvchi ilmiy-uslubiy xizmatlar tashkil qiladi.

Beshinchidan, ta’lim klasteri subyektlari biri ota-onalar bo‘lib, mazkur loyihada ular uchun ta’lim va tarbiya jarayonidagi samarali taklif va tavsiyalar taqdim qilinadi.

Oltinchidan, bo‘lajak pedagog kadrlarni ish bilan ta’minlash tizimidagi va muayyan hududdagi pedagog kadrlarga bo‘lgan extiyojning inobatga olinmaganligi, umumta’lim maktablari va ta’limning boshqa turlari o‘rtasida o‘zaro hamkorlikning samarali tashkil qilinmaganligi, ta’lim turlari o‘rtasidagi integratsiya jarayonlarining yetarli darajada ishlanmaganligi natijasida bugungi kunda hududning maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim tizimida oqsoqliklar kuzatiladi, loyiha doirasida esa, ta’lim subyektlari hamda aholi bandligini ta’minlash bo‘limlari bilan hamkorlikda aynan mana shu kadrlar masalasini hal etuvchi funksiya bajariladi [2].

Chirchiq davlat pedagogika universiteti ilmiy jamoatchiligi hududdagi xalq ta’limi va maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyati samaradorligini oshirish, ta’lim turlari o‘rtasidagi o‘zaro oqilona hamkorlikni va integratsiya jarayonlarini yo‘lga qo‘yishning ilmiy-amaliy yechimlarini topishda pedagogik ta’lim innovatsion klasterini maqbul yo‘l sifatida tanladi. Pedagogik ta’lim klasteri xizmatlarini tashkil qilishni raqamlashtirishda o‘z oldigan bir qator vazifalarni belgilab oldi.

Pedagogik ta’lim klasterining bugungi kundagi asosiy maqsadi ta’lim subyektlarining tezkor va mobil aloqalarini ta’minlash va ta’limdagi muammolarga xizmatlarni raqamlashtirish orqali yechim topish uchun mo‘ljallangan elektron platformasini yaratish, muayyan hududdagi oilalar, maktabgacha, umumiy o‘rta va oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish, mavjud muammolarni bartaraf etishga nisbatan yagona tizim asosida yondashish, elektron ta’lim kampusini yaratish, raqamli pedagogik ta’limni yaxlit tizim sifatida tadqiq qilishdan iborat.

Innovatsion ta’lim klasteri onlayn kontentining asosiy mahsuloti ta’lim xizmatlari hisoblanadi. Klaster, birinchi navbatda, faqatgina ta’lim xizmatlarini amalga oshirishga emas, balki

o‘zgaruvchan bozor sharoitida raqobatbardosh ta’lim berishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Raqobatbardosh ta’lim berish doimiy ravishda innovatsiyalarni, zamonaviylikni va talab hamda taklif mutanosibligini talab qiladi. Shu jarayonda ta’lim xizmatlariga yo‘naltirilgan faoliyat o‘sish ko‘rsatkichlarini namoyon qiladi.

Klaster onlayn kontenti (platformasi) shunday tizimki, uni tashkil qiluvchi komponentlarning integratsiyasi har bir subyektning yanada samaraliroq ishlashini ta’minlaydi va istisno buzilishlarga olib kelmaydi. Klaster bir qator ta’lim, ilmiy va ishlab chiqarish subyektlarining muayyan assotsiatsiyaga mexanik birlashishi emas, balki ularning o‘zaro yaqindan ta’siri va o‘zaro bog‘liqligi natijasida yuzaga keladi[3]. Bunday tashkilot alohida komponentlar va butun klasterning konvertatsiya qilinishini ta’minlaydi. Klaster ishi yangi sifatli mahsulot yaratish imkonini beradi.

Ta’limga nisbatan o‘ziga xos yangi yondashuv bo‘lgan klaster nafaqat hayot davomida ta’lim olish uchun shart-sharoitlarni ta’minlabgina qolmay, balki ta’limning uzluksizligini ta’minlaydigan tarkibiy qismlar o‘rtasidagi mavjud va istiqbolli aloqalarni qayta tiklashga imkon beradi. Pedagogik ta’lim klasteri xizmatlarini raqamlashtirish uchun pedagogik ta’lim sohasida bevosita va bilvosita shug‘ullanuvchi muassasalar bilan maqsadli onlayn hamkorlikni o‘rnatish orqali ta’lim klasteri subyektlarida ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirishga ko‘maklashish lozim bo‘ladi. Shuningdek, pedagogika sohasida samarali vorisiylikni ta’minlash va eng yaxshi o‘quvchilarni pedagog kasbiga targ‘ib qilish, bu bo‘yicha tashxislash ishlarini yo‘lga qo‘yish, kasbga tayyorlash xizmatlarini tashkil qilish maqsadga muvofiq. Ma’lum bir hududning pedagog kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlarini sifatli qondirish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil qilish, onlayn hamkorlikka xokimlik va ish bilan bandlik tashkilotlarini xam jalb qilish, pedagog kadrlarga bo‘lgan extiyojlar bo‘yicha ma’lumotlar yetkazish, pedagog kadrlarga extiyoji bo‘lgan ta’lim muassasalariga sifatli kadrlarni taklif qilish, ularning salohiyatini, ishga qodirligi aniqlash bo‘yicha iste’molchilar talabini o‘rganish va unga mutaxassislarni tayyorlash xizmatini tashkil qilish ta’lim klasteri xizmatlarini raqamlashtirish jarayonini sonlashtiradi va kutilgan natijani kafolatlaydi [4]. Ayniqsa, pedagogik ta’lim sohasidagi muammolar bo‘yicha ilmiy tadqiqot ishlarini olib borish, ilmiy asoslangan innovatsion loyihalarni realizatsiya qilish osonlashadi. Yosh mutaxassislarning kasbiy ko‘nikmalarni egallash davrini qisqartirish maqsadida ta’lim mutaxassislarida innovatsion tajribaga ega bo‘lgan amaliyotlar bazasida tayyorlash muhiti yaratiladi.

Pedagogik ta’lim klasteri xizmatlar platformasida subyektlarga yetkaziladigan yangi avlod o‘quv, o‘quv-uslubiy, ilmiy adabiyotlar, vositalar va materiallar majmuasidan iborat didaktik ta’minot natijasida pedagogik ta’limda elektron pedagogikani yaratish jadallashadi.

Ta’lim tizimidagi mavjud muammolardan, o‘quvchi xususiyati, fan va ob’ekt xususiyat hamda tavsiflardan kelib chiqqan holda modifikatsion metodikalar ishlab chiqish, tasniflarga ajratish va turli shakllarda, audio, video, mul’timedia, QR-kodli va planshet tarzida iste’molchilarga yetkazish xizmati orqali ta’lim sifatini oshirishga erishiladi.

Mamlakatimizdagi mavjud kasblar indikatorlari, istiqbollari bo‘yicha ma’lumotlar yetkazib berish, kasb tanlash bo‘yicha o‘quvchilarga turli shakllarda tashxislash usullarini taqdim qilish, tashxislangan kasbga yo‘naltirish bo‘yicha rivojlantish vektorini belgilashga yordam berish, o‘z kasbini sevgan, o‘qituvchi kasbiga sodiqlik va fidoiyligi natijasida yuqori natijalarga erishgan soha vakillari bilan intervyular, onlayn suxbatlar olib borish, infografika taqdim qilish orqali kasbga yo‘naltirish tizimi rivojlanadi [5].

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, pedagogik ta’lim klasteri xizmatlarini raqamlashtirishning o‘ziga xos ilmiy, texnologik, ijtimoiy-iqtisodiy va moliyaviy ahamiyati mavjud. Pedagogik ta’lim klasterining inson kapitalini rivojlantirishdagi, ta’lim sifatini oshirishdagi ahamiyati katta. Uning ilmiy ahamiyati muayyan hududdagi oila, maktabgacha, umumiy o‘rta va oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish, mavjud muammolarni bartaraf etishga nisbatan yagona tizim asosida yondashish, pedagogik ta’limni yaxlit tizim sifatida tadqiq qilishdan iborat. Bu o‘z navbatida so‘nggi fan-texnika yutuqlari va tadqiq natijalarining ilmiy ahamiyati olingan ilmiy xulosalardan ushbu yo‘nalishga oid ilmiy metodologik apparatni takomillashtirish hamda ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasi rivojlantirish, ochiq ta’lim kontentida natijaviy ilmiy maydon yaratishni belgilaydi. O‘quv adabiyotlarining, uslubiy-didaktik

mahsulotlarning, ta’lim va tarbiya vositalarining elektron yangi avlodi shakllantiriladi, pedagogik ta’lim klasterining elektron pedagogikasi yaratiladi. Hududning pedagog kadrlarga bo‘lgan ehtiyojlarini sifatli qondirish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil qilish, yosh mutaxassislarning kasbiy ko‘nikmalarni egallash davrini qisqartirish, bo‘lajak ta’lim mutaxassislarini innovatsion tajribaga ega bo‘lgan amaliyotlar bazasida tayyorlash muhitini yaratish, ta’lim tizimidagi muammolarni tezkorlikda aniqlash va ularning yechimlari bo‘yicha **elektron qaytar aloqa** shaklida taklif, tavsiya, metodika va texnologiyalar taqdim etish amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risi”gi 213-son qarori // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 14.04.2021 y., 09/21/213/0330-son.
2. Мухамедов Ғ.И., Ходжамқулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери / монография. – Тошкент, 2020. – 280 б
3. Khodzhamkulov, U. N., & Toshtemirova, S. A. (2022). Ways to improve the effectiveness of education in an integrated environment. *ISJ Theoretical & Applied Science, 06 (110),* 312-319.
4. Toshtemirova S. A. Ta’lim klasteri faoliyatida ochiq ta’lim kontentining zarurati. *Таълим ва инновацион тадқиқотлар (2022 йил № 3). – Б. 159-163.*
5. Тоштемирова С.А. Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш / монография. -Тошкент: “ISHONCHLI HAMKOR», 2021. -188 б.
6. Тоштемирова С.А. Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш // педагогика фанлари бўйича фалс.докт.дисс. Тошкент. 2021. – 198 б.

TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA TA’LIM KLASTERI: IMKONIYAT, YUQORI SAMARADORLIK VA YUKSAK NATIJA

Koshanova Nilufar Maxsudovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
v.v.b.dots.nt., pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
koshanovanilufar512@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolamizda dunyo tajribasida samarador usul sifatida namoyon bo’lgan klaster modelining xususiyatlari, imkoniyatlari va afzalliklari borasida fikr yuritilib, uning ta’lim sifatini ta’minlashdagi ahamiyati mahalliy, hamda xorijiy olimlar tadqiqot ishlari asosida o’rganilgan, hamda, dunyo tajribasida klaster yondashuvining ta’lim samaradorligidagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so’zlar. globallashuv jarayoni, inson kapitali, zamonaviy ta’lim, innovatsiya, ta’lim sub’ektlari, kadrlar salohiyati, jahon tajribasi, ijtimoiy sheriklik, ijtimoiy buyurtma, ta’lim sifati.

Аннотация. В данной статье обсуждаются характеристики, возможности и преимущества кластерной модели, зарекомендовавшей себя как эффективный метод в мировом опыте, анализируется значение в эффективности образования.

Ключевые слова. процесс глобализации, человеческий капитал, современное образование, инновации, образовательные субъекты, кадровый потенциал, мировой опыт, социальное партнерство, социальный заказ, качество образования.

Abstract. In this state, the characteristics, possibilities, and advantages of the cluster model, which has been recommended as an effective method in the world's experience, are analyzed.

Key words. process globalization, human capital, modern education, innovation, educational subjects, personnel potential, human experience, social partnership, social order, quality education.

Kirish. Jahonda yuz berayotgan globallashuv jarayonlari insoniyat hamjamiyati oldiga dolzarbligi va qamrovi kun sayin ortib borayotgan talablarni qo‘ymoqda. Ta’lim inson kapitaliga, raqobatbardosh va zamonaviy kadrlar tayyorlashga yo‘naltirilgan soha bo‘lib, jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. Ta’lim tashkilotlarini zamonaviy ruhda isloh qilish, ta’lim subyektlari o‘rtasida samarali hamkorlik tizimini yaratish bugungi kunning

talabidir. Mamlakatimizda so‘nggi yillarda o‘quv-pedagogik jarayonga zamonaviy va xalqaro ta’lim standartlarini joriy etish, kadrlar salohiyatini oshirish hamda professor-o‘qituvchilar mehnatini munosib rag‘batlantirish, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash orqali ta’lim sifatini xalqaro baholash dasturlari talablariga muvofiq rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda o‘quv-pedagogik jarayonga zamonaviy va xalqaro ta’lim standartlarini joriy etish, kadrlar salohiyatini oshirish hamda professor-o‘qituvchilar mehnatini munosib rag‘batlantirish, ta’lim muassasalarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash orqali ta’lim sifatini xalqaro baholash dasturlari talablariga muvofiq rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda.

Adabiyotlar tahlili va metadalogiyasi. Mamlakatimizda klaster yondashuvi mazmun-mohiyati va uning o‘ziga xos xususiyatlari, hamda ta’lim sifatini oshirishdagi imkoniyatlari bo‘yicha sohani rivojlantirishning yangi yondashuvlari va zamonaviy usullarini tatbiq etish, mamlakatimizda bozor munosabatlari rivojlanayotgan jarayonda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash asosiy vazifalarimizdan biri hisoblanadi. Bugungi kunda hukumatimiz tomonidan ta’lim sohasiga jahon tajribasining samarador usullarini tatbiq etish orqali ta’lim samaradorligini ta’minlash masalasiga keng e’tibor qaratilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 apreldagi PF-5987-sonli farmonida ta’lim klasterlarini yaratish sohada samaradorlikni ta’minlovchi omil sifatida belgilangan[1].

Muhokama. Har qanday ta’lim muassasasi uchun asosiy vazifa ta’lim sifatini yuqori darajada ta’minlashdir.

Yu.V.Medova ta’lim subyektlarining bir-biridan tarqoq harakat qilishini ta’lim samaradorligini pasaytiruvchi omil sifatida ko‘rsatadi. Agar ta’lim muassasalarida ta’lim sifati past darajada bo‘ladigan bo‘lsa, bu o‘z-o‘zidan fan, ishlab chiqarish va butun jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ta’lim va tarbiya sifatini yaxshilash ta’lim turlari va subyektlari o‘rtasidagi faol integratsion muhit yaratilishi zarurati bilan bevosita bog‘liq ekan, bu borada samarali yondashuvlardan biri ta’lim klasteridir. Ta’lim klasterining ilmiy-nazariy asoslari va amaliyotga tatbiqi bo‘yicha tadqiqotchi U.N.Xo‘jamqulov shunday fikrlarni bildiradi: “….bugungi kunda pedagogik ta’lim tizimida shunday yangi mexanizm yaratilishining hayotiy zaruratga aylanishi unda ta’lim turlari o‘rtasida o‘zaro nazorat, raqobat, integratsiya, uzviylik va uzluksizlikning ta’minlanishi natijasida manfaatlarning qondirilishiga erishish zaruratini namoyon qilmoqda. Pedagogik ta’limning jamiyat barqaror rivojlanishidagi ushbu muhim ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqqan holda zamonaviy talablar, tizimdagi muammolar hamda ularni hal qilishda fan va ta’lim bo‘g‘inlari o‘rtasidagi tarqoqlik bugungi kunda uzluksiz pedagogik ta’limni klaster rivojlanish modeliga o‘tkazish zaruratini belgilaydi” . Jahon tajribasida samaradorligi bilan ijobiy natija berayotgan klaster yondashuvining mohiyati va xususiyatlarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Klaster fenomeni paradigmalar o‘zgarishi, globallashuv sharoitiga moslashish, shuningdek, atrof-muhit dinamikasining keskin oshishi bilan bog‘liq [40].

“Klaster” so‘zi ingliz tilidan olingan bo‘lib, “to‘plam”, “to‘p”, “guruh”, “konsentratsiya”, “guruhlarga to‘plash”, “to‘plamlarda o‘sish” kabi ma’nolarni bildiradi. Klaster terminining dastlabki ilmiy talqini XX asr 80-yillarida amerikalik olim M.Porter tomonidan iqtisodiy termin sifatida geografik jihatdan bir-biriga bog‘langan kompaniyalar va tegishli tashkilotlar guruhining ma’lum bir sohada va umumiylik bilan tavsiflanadigan o‘zaro mustahkam va raqobatbardoshlikni ta’minlovchi aloqalariga nisbatan qo‘llanilgan [4]. M.Porter o‘zining ilmiy asarlarida ma’lum o‘ziga xoslikni o‘z ichiga olgan klasterning o‘nga yaqin ta’rifini beradi, shuningdek, iqtisodiyot va uning rivojlanishiga, biznesning, hukumatning roliga yangicha qarashni belgilashini ta’kidladi [1].

Tushunchaning ta’rifi bo‘yicha D.A.Yalov . “Klaster - yetkazib beruvchilar, ishlab chiqaruvchilar, iste’molchilar, sanoat infratuzilmasi, ilmiy-tadqiqot institutlarining ortiqcha qiymat yaratish jarayonida o‘zaro bog‘liqligidir”, deya fikr bildiradi. A.A.Migranyan klasterning iqtisodiy aspektdagi ta’rifini asoslaydi [3].

Agar biz atamaning iqtisodiy ta’rifidan chekinib, tushunchaning umumiy ta’rifiga e’tibor beradigan bo‘lsak, klaster – bu ma’lum xususiyatlarga ega bo‘lgan mustaqil birlik sifatida qaralishi mumkin bo‘lgan (bir xil) elementlarning birlashmasi . Bundan kelib chiqadiki, klaster uni tashkil qiluvchi tashkilotlarning, ya’ni birlashmalarning jadal rivojlanishini ta’minlaydigan integratsiya mexanizmlari, ularning ijtimoiy sherikliklari hisoblanadi. Ta’lim tizimida muayyan subyekt o‘z maqomiga teng bo‘lgan boshqa subyektlarning muvaffaqiyatidan manfaatdor bo‘lmasa, u holda keng ko‘lamdagi ta’lim islohotlarini amalga oshirib bo‘lmaydi. O‘z maqomiga teng bo‘lgan boshqa subyektlarning muvaffaqiyatidan manfaatdorlikni ta’minlash klaster modeli vositasida amalga oshadi. Ushbu modelning pirovard maqsadi subyektlarni butun tizimning muvaffaqiyatiga jalb qilish, o‘zgarish jarayonlarida bevosita ishtirok etishni ta’minlashdan iborat [3].

M.Vahobov, U.Begimqulov, O.Musurmonova, M.Mahmudov, S.Nishonova, M.Yuldashev, B.A’zamovalarning; globallashuv sharoiti va bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlashda klaster modelining imkoniyatlari va samaradorligi G‘.I.Muhamedov, Sh.Q.Mardonov, U.N.Xo‘jamqulov, Sh.Botirova, S.A.Toshtemirova, D.Qarshiyeva, X.Sultonov, Q.Mahmudovlarning tadqiqotlarida muayyan darajada yoritilgan. Ta’lim va madaniyatning rivojlanishida klaster yondashuvining ahamiyati borasida salmoqli ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borgan rus olimlari E.I.Chuchkalova va O.M.Mosunovlar klasterni ochiq ta’lim tizimi, ta’lim muassasalari, ilmiy tashkilotlarning gorizontal va tegishli qonunga ega bo‘lgan vertikal aloqalari va ishtirokchilarning maqsadlariga asoslangan yagona maqsadga erishish, ya’ni sinergetik ta’sir orqali namoyon bo‘ladigan tizim sifatida ta’riflaydi. Ta’lim klasteri tushunchasini A.V.Smirnov - bu ma’lum asoslar va sheriklik asosida birlashtirilgan kasbiy ta’lim muassasaslari yig‘indisi sifatida ta’riflaydi. Ta’lim klasterida umumiy o‘rta va oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar modellarini ishlab chiqishda, ta’lim muassasalariga o‘z rivojlanish yo‘lini tanlash imkoniyatini berishda amalga oshiriladigan ochiqlik o‘zaro ta’sir tamoyillarini hisobga olish maqsadga muvofiqdir.

Klaster tarkibiga kiruvchi har bir muassasa ijobiy ta’lim natijasiga erishishni ko‘zlaydi. Mintaqaviy ta’limni rivojlantirishning innovatsion markazi unga kiritilgan ta’lim muassasasining samaradorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Ta’lim klasteri - bu ancha moslashuvchan tuzilma bo‘lib, to‘plangan muammolarni hal qilish uchun ta’lim faoliyati atrofida vazifalar va ma’lum natijaga erishish uchun bir-biriga bog‘langan muassasalar va guruhlarni o‘z ichiga oladi.

Demak ta’lim klasterida subyektlar o‘rtasidagi hamkorlik quyidagi tamoyillarga asoslanishi maqsadga muvofiqdir:

- ishtirokchilar tengligi;
- o‘zaro hurmat;
- natijalarga qiziqish;
- qiziqtirgan masalalarni muhokama qilish erkinligi;
- majburiyatlarni ixtiyoriy ravishda qabul qilish;
- mas’uliyat;
- dolzarb muammolarni hal etishga e’tibor, birlik;
- qadriyatlar, maqsad va vazifalar, resurslarni birlashtirish istagi, (yo‘nalganlik).

Ta’lim klasteri ta’limda o‘zini-o‘zini boshqarish, o‘zaro manfaatdorlik, o‘zini nazorat qilishning yuqori darajasi hisoblanadi [2].

Natijalar. Ta’lim klasterida subyektlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi asosiy yadro bu oliy ta’lim tizimi bo‘lib, ta’limning dolzarb masalalari bo‘yicha maktab va boshqa ta’lim subyektlari bilan sohani mustahkamlash, uni amaliyot bilan sintez qilish bo‘yicha tegishli ishlarni olib boradi, ta’lim faoliyati nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha tadqiqot natijalarini o‘quv jarayoniga joriy etadi. Klaster yondashuvida ta’lim turlari o‘rtasida tarqoqlik, mavjud muammolarning oldini olishda oliy ta’lim tizimi eng muhim o‘rinni egallaydi. Demak, klaster yondashuvining ta’limga nisbatan tatbiq qilinishi sohaning rivojlanish uchun qo‘shimcha imkoniyatlar beradigan ta’limda uzviylik, uzluksizlik va izchillikni ta’minlaydigan o‘zaro hamkorlik, raqobat, nazorat va manfaatdorlik muhitini yuzaga keltiradigan, innovatsion, samarador va tezkor muloqot bilan kechadigan

yondashuv hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, ta’limga nisbatan klaster modeli ta’lim-fan-ishlab chiqarish tizimida innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlashni shakllantirish vositasi, raqobatbardosh samaradorlikka erishishdan manfaatdor bo‘lgan sohalar birlashishining tashkiliy shakllarini kuchaytirish mexanizmidir.

Xulosa. OTM ta’lim klasterida innovatsion sifatli mahsulot yaratish vazifasini bajaradi. Ammo ushbu jarayonda umumta’lim maktablari mijoz, universitet esa ijrochi vazifasini bajaradi. Ta’lim klasterini yaratish ulanish zarurati bilan bog‘liq hamda ta’lim xizmatlari buyurtmachisi uchun ta’lim klasteri ustuvor tomonlarini aniqlashga imkon beradigan, amaliyotga yo‘naltirilgan murakkab bilimlar manbai hisoblanadi. A.V.Shaydullina ta’lim klasterining asosiy va birlamchi funksiyasi sifatida nazorat qilish funksiyasini ko‘rsatadi. Aynan nazorat funksiyasi tarqoq harakat qilayotgan ta’lim subyektlari faoliyatining ijobiy tomonga o‘zgarishida ahamiyatli hisoblanadi.

Klaster yondashuvining samaradorlik bo‘yicha muhim omili resurslar birlashtirilishi va ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilariga (ota-ona, tarbiyalanuvchi, ta’lim muassasasi va h.k) imkon berilishidadir.

Shuni alohida ta’kidlashimiz lozimki, maktabgacha ta’lim muassasalari, umumta’lim maktablari, litsey va kollejlarda ta’lim sifatining yuqori yoki past darajada bo‘lishi oliy ta’lim tizimi faoliyatining to‘g‘ri tashkil qilinishi bilan ham chambarchas bog‘langan. Shu nuqtai nazardan OTM larda quyidagi ustuvor vazifalar bajarilishi muhim deb hisoblaymiz:

1) o‘qituvchilarning kasbiy va pedagogik faoliyatga tayyorgarligiga yuqori talablarning qo‘yilish zarurati, bo‘lajak o‘qituvchilarni sifatli tayyorlash (bituruvchilar soni emas sifatiga e’tibor qaratilishi) lozimligi;

2) kreativ fikrlaydigan, o‘z ishiga mas’uliyatli pedagoglarni tarbiyalash tizimining yo‘lga qo‘yilganligi (institutda erkin fikrlash, tashabbus va ijodkorlikning qo‘llab-quvvatlanishi);

3) ta’lim turlari bilan bilan muntazam aloqada bo‘lish, mavjud muammolar bilan qiziqish;

4) o‘qituvchilar malakasini oshirish ishlarini tizimli va zamonaviy ruhda amalga oshirish va hokazo.

References.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида юридик таълим ва фанни тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5987-сон Фармони: Тошкент ш., 2020 йил 29 апрель.

2. Сериков, Г. Н. Ориентиры измерения качества образования / Г. Н. Сериков, С. Г. Сериков// Вестник ЮУрГУ. Серия «Образование. Педагогические науки». – 2010. – Выпуск 7. – № 3 (179). – С. 19–32.

3. Мигранян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой // Вестник КРСУ. - 2002. - № 3 - С. 3.

4. Porter, M. E. The Competitive Advantage of Nations. Free Press. New York. 2001. — 210 p

5. [1] Портер М. Э. Конкуренция.- Пер. с англ.-М.: Издательский дом «Вильяме», 2006.- 476 с.

6. У.Н.Хўжамқулов. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий - назарий асослари .пед.фан.док.дисс. автореферат. Чирчиқ. 2020.26-б.

CHIZMA GEOMETRIYADAN MA'RUZA MASHG'ULOTLARIDA MULTIMEDIALI TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Ataxanova Svetlana Orinbayevna
***Chirchiq davlat pedagogika universiteti "Muhandislik va kompyuter grafikasi" kafedrasi o'qituvchisi* +998903171940**
svetlana.ataxanova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada grafik fanlarni o'qitish jarayoniga multimedia texnologiyalarini joriy etish muammolari tadqiq qilinadi. "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" fanini o'rganish va o'zlashtirishning samaradorligini oshirish usullari, ma'ruza mashg'ulotlarini o'tkazishda o'qituvchi tomonidan multimedia texnologiyalaridan foydalanish va uning afzalliklari ko'rib chiqiladi.

Аннотация: В данной статье будут рассмотрены проблемы внедрения мультимедийных технологий в процесс обучения графическим дисциплинам. Рассматриваются методы повышения эффективности изучения и освоения предмета «Начертательная геометрия и инженерная графика», использование преподавателем мультимедийных технологий при проведении лекционных занятий и его преимущества.

Abstract: This article will consider the problems of the introduction of multimedia technologies in the process of teaching graphic disciplines. The methods of increasing the efficiency of studying and mastering the subject "Descriptive geometry and engineering graphics", the use of multimedia technologies by the teacher during lectures and its advantages are considered.

Kalit so'zlar: chizma geometriya, multimedia texnologiyalari, grafik tayyorgarlik, ta'lim jarayoni, ma'ruza mashg'ulotlar.

Kirish

Ilmiy axborotlar hajmining jadal ravishda oshishi, axborot texnologiyalarining rivojlanishi muhandislik mehnati mazmunining jiddiy o'zgarishiga olib keldi, bu esa muhandislarni ishlab chiqarish amaliyotiga tayyorlashga bo'lgan talablarni tubdan qayta ko'rib chiqish zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Grafik tayyorgarlikning yuqori darajasi muhandisning kasbiy faoliyatidagi asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Shularni inobatga olinsa, ta'lim berishning yangi shakllarini joriy etish va ularni rivojlantirish, shuningdek, oily o'quv yurtlarining o'quv rejalarini qayta ko'rib chiqish, mavjudlarini esa kengaytirish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Asosiy qism

Yangi, zamonaviy kompyuter texnologiyalarining ta'lim jarayonida foydalanishning zaruriyati shu bilan bog'langanki, ta'lim berishning an'anaviy metodlari yordami bilan bugungi kunda zamonaviy chuqur bilimga va yuqori darajadagi malakaga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash mumkim bo'lmay qoldi.

Ko'rgazmali jihatdan mazmunga boy sifatga ega hisoblangan "Chizma geometriya va muhandislik grafikasi" fanini o'rganishning samaradorligini yangi kompyuter texnologiyalarini, ya'ni kompyuter grafikasi vositalaridan ta'lim jarayonida foydalanish orqali sezilarli darajada oshirish mumkin bo'ladi.

Multimedia texnologiyalarini "Chizma geometriya" fanini o'qitish jarayoniga joriy etishda quyidagi didaktika prinsiplari ro'yobga chiqadi: ilmiylik, tizimlilik, ketma - ketlik, tushunish uchun oson, bilimlarni puxtalikda egallash imkoni va yaqqollik.

Mashg'ulotlarda multimedia texnologiyalaridan foydalanish ta'lim berishning faol metodlari jumlasiga kiradi, bu metodlar o'rganuvchi shaxsining har tomonlama barkamol rivojlanishiga yordam beradi, fanni o'rganish jarayonida o'rganuvchining bilimlarni egallashga bo'lgan qiziqishini oshiradi, talabalarninig fanni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishlarini va ularning mashg'ulot jarayonidagi faolliklarini oshiradi. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish ma'ruza mashg'ulotlarining sifatiga ijobiy ta'sir etadi, mashg'ulotlarini yangi mazmun va komponentlar bilan boyitadi [1].

Ma'ruza mashg'ulotlarining multimedia texnologiyalari bilan ta'minoti nafaqat ko'rgazmali materialni xilma - xil qilish imkonini beradi, balki, an'anaviy ta'lim berish shakllarini qayta

tuzishga qodir bo‘lgan yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish natijasida talabalarda mashg‘ulotlarga bo‘lgan qiziqish ortib boradi va ularning murakkab nazariy materialni tez va osongina tushunib olishlariga katta yordam beradi. Bunda auditoriyaning yuqori darajada qiziqishi oshib, ma’ruzalar yanada rang - barang tarzda o‘tadi, bu esa talabalarning bilimga bo‘lgan faolliklarining oshishini shakllantiradi [2].

Ma’ruza mashg‘ulotini o‘tish jarayonida multimedia texnologiyalaridan foydalanish oqituvchining shu soha bo‘yicha mahoratiga ham ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Ma’ruza jarayonida oqituvchi asosan avvaldan tayyorlangan chizma - grafik materiallardan foydalanadi. O‘qituvchi ma’ruza mavzusini yoritishda uning bo‘yicha tayyorlangan chizma - grafik materialining qat’iy bajarilish ketma - ketligini tushuntirib borishlar bilan ko‘zlangan natijaga erishadi.

O‘qituvchi tomonidan ma’ruza masg‘ulotida chizma - grafik materialining bajarilishini bir nechta bosqichda animatsion effektlar yordami bilan tushuntirib borishi, o‘rganuvchida mavzuga qiziqishning ortishiga turtki beradi va uning mavzu materialini tez va oson o‘zlashtirishiga yordam berishi amalda isbotlangan.

Chizma geometriyadan nuqta, to‘g‘ri chiziq kesmasi va tekislikning ortogonal proyeksiyalari, ortogonal proyeksiyalarni qayta qurishga oid ma’ruza mavzularini yoritishda Rossiyaning ASKON firmasida yaratilgan KOMPAS-3D avtomatlashtirilgan loyihalash tizimining deb nomlangan dasturidagi animatsion roliklardan va POWER POINT dasturining animatsion effektlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir [3].

Talabalarning mavzuni tez va oson o‘zlashtirishlari uchun ularning mavzuni konspekt qilishlarida grafik materialni animatsion effektlarda takrorlab turish maqsadga muvofiqdir.

POWER POINT dasturi yordamida yaratilgan animatsion roliklaridan (effektlaridan) foydalanish bilan ma’ruzani materialini yoritish quyidagi afzalliklarga egadir:

- audutoriya sinf taxtasidagiga nisbatan ekrandagi vizual axborotning sifati yuqori darajada bo‘ladi;
- ma’ruzaning yuqori darajadagi yaqqolligi sabab, chizma geometriyaning bo‘limlari bo‘yicha material tez va oson o‘zlashtiriladi;
- oddiy ma’ruzaga qaraganda, ma’ruzani bayon etish jadalligi yuqori darajada bo‘ladi;
- agar talabalarning birida keyinchalik savol paydo bo‘lsa, o‘qituvchi avvalgi chizmaga tezda qadamba - qadam qaytish bilan tushuntirish imkoniga ega bo‘ladi;
- bunday ma’ruzaning an’anaviy ma’ruzalarga o‘xshamasligi unga bo‘ladigan qiziqishni orttiradi, fazoviy fikrlashni o‘stirishga imkon yaratadi;
- o‘quv materialini bayon etish jadalligini va talabaga beriladigan axborotning hajmini oshirish imkoni yaratiladi;
- beriladigan axborotni bir necha bor takrorlash imkoni yaratiladi.

Quyidagi jadvalda multimedia texnologiyasidan foydalanish bilan mavzuni yoritishdagi imkoniyatlarni solishtirish savollari berilgan. Bu savollarga javob berish orqali bugungi kunda multimedia texnologiyalariga bo‘lgan munosabatning qay darajada ekanligini aniqlab olish mumkin bo‘ladi [4].

Savol mazmuni	**Javob**	
	ha	**yoq**
Siz multimedia texnologiyalaridan foydalanish bilan birinchi marta ma’ruza tinglayapsizmi?		
Ma’ruzada grafik materialni yoritishda quyidagi usullarning qaysi birini afzal ko‘rar edingiz: - bo‘rdan foydalanish bilan? - ekranda multimedia proyektorlaridan foydalanish bilan?		
Sinf taxtasida ma’ruzani bo‘rdan foydalanish bilan o‘qitilganda, undan konspekt olishda, qiyinchilikka duch kelganmisiz?		
Ekranda chizma chizig‘ining qalinligi hamma vaqt aniq idrok etiladimi?		

Chizmalardagi belgilashlarni o‘qish uchun ekranda ular yetarli darajada aniqmi?		
Masalani yechish bosqichlarini ekranda turli xil ranglar bilan belgilash idrok etishga yordam beradimi?		
Multimedia texnologiyalaridan foydalanish bilan ma’ruzani bayon etishda tarqatma material sizga yordam beradimi?		

Quyida, misol tariqasida, POWER POINT dasturi yordamida animatsion roliklardan (effektlardan) foydalanish uchun yaratilgan ma’ruzaning grafik materialini keltiramiz.

Dasturda fazoda joylashgan *a* kesmasining *Q* shaffof tekisligi bilan kesishish nuqtasini - *K* ni aniqlash tartibi quyidagi 1 - shaklda keltirilgan.

Sarlavha va mavzu yozilgach hamda barcha chizma ishlari bajarib bo‘lingach, ularga hamda chizma elementlariga animatsion effektlari quyidagi tartibda beriladi:

- sarlavha va mavzuga;
- 1 - operatsiya matniga;
- 1 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 2 - operatsiya matniga;
- 2 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 3 - operatsiya matniga;
- 3 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 4 - operatsiya matniga
- 4 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 5 - operatsiya matniga;
- 5 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 7 - operatsiya matniga;
- 7 - operatsiyaning grafik tasviriga.

To’gri chiziq va tekislikning o’zaro kesishishi

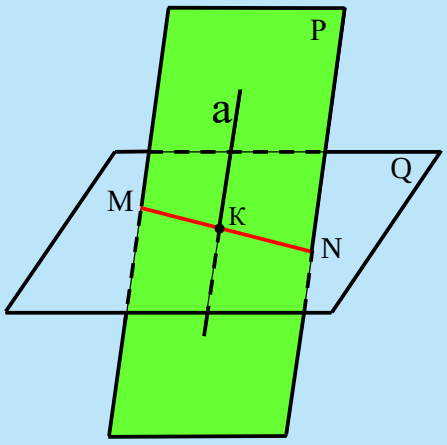

Kesishish chiziq’ini yasash tartibi:

1. Q tekisligi o’tkaziladi
2. “a” kesmasi o’tkaziladi
3. “a” kesmasi orqali P yordamchi kesuvchi tekisligi o’tkaziladi
4. P va Q tekisliklarining o’zaro kesishishi chiziq’i - MN aniqlanadi
5. “a” kesmasi bilan MN chiziq’ining kesishish nuqtasi - K aniqlanadi
6. Aniqlangan K nuqtasi “a” kesmasining Q tekisligi bilan kesishish nuqtasini ifodalaydi
7. Ko’rinishliklar aniqlanadi

POWER POINT dasturida *a* kesı 1-shakl ɜ*C* tekisligi bilan kesishish nuqtasini - *K* ni aniqlash tartibi Monj chizmasida, quyidagi 2 - shaklda keltirilgan.

Sarlavha va mavzu yozilgach va barcha chizma ishlari bajarib bo‘lingach, ularga hamda chizma elementlariga animatsion effektlar quyidagi tartibda beriladi:

- sarlavha va mavzuga;
- 1 - operatsiya matniga;
- 1 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 2 - operatsiya matniga;
- 2 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 3 - operatsiya matniga;
- 3 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 4 - operatsiya matniga;
- 4 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 5 - operatsiya matniga;
- 5 - operatsiyaning grafik tasviriga;
- 6 - operatsiya matniga;
- 6 - operatsiyaning grafik tasviriga.

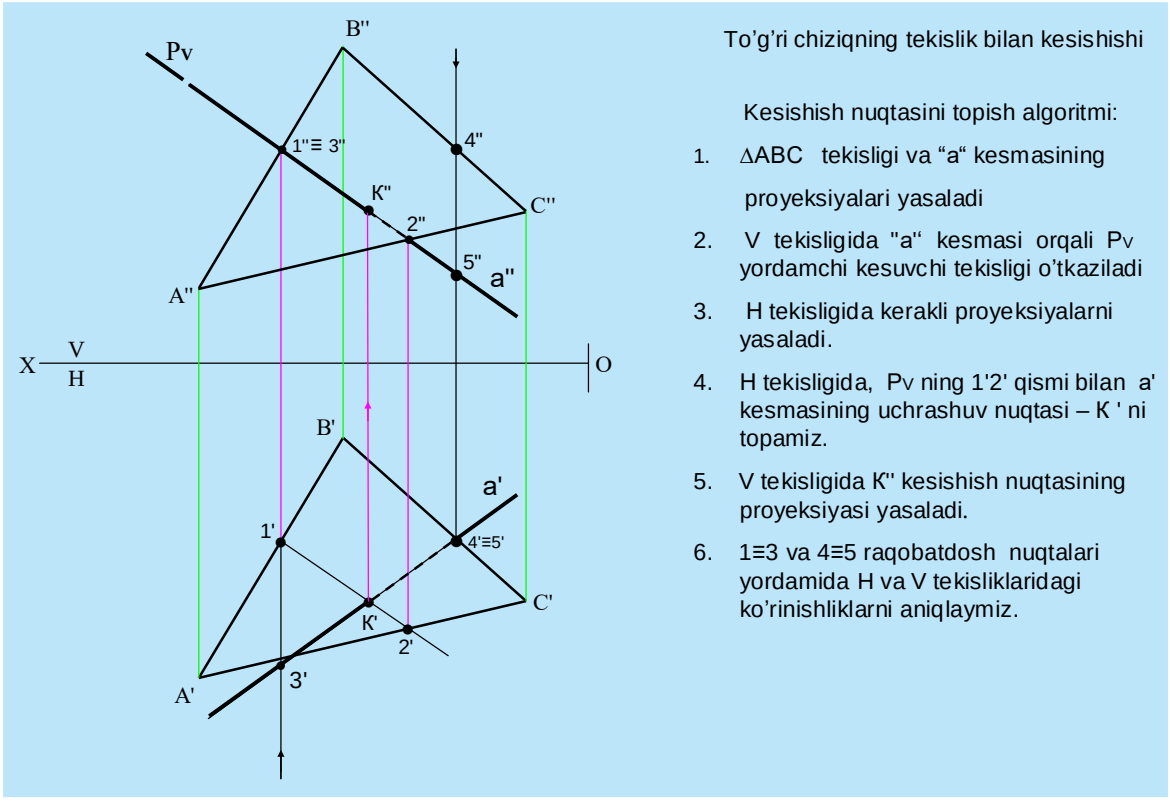

2 - shakl

Yuqorida ta’kidlanganidek, grafik ajarilishini talaba yaxshi o‘zlashtirishi uchun keltirilgan barcha opertsiyalarni tanlangan tezlikda takroran namoyish etish imkoni mavjuddir.

Shunga alohida e’tibor berish lozimki, grafik masalani yechish uchun navbatma – navbat bajariladigan operatsiyalar miqdorini belgilash o‘qituvchining mahoratiga ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Operatsiyalar miqdorini shunday maqbullikda belgilash lozimki, ularning har birini talaba hech qiynalmasdan, osongina tushunib olsin.

Xulosa

Xulosa o‘rnida shularni ta’kidlash lozimki, bugungi kundagi amal qilayotgan an’anaviy usullarda mashg‘ulotlarni olib borish hali - hanuz davom etmoqda. Endilikda bu usullar bilan yuqori malakaga ega bo‘lgan mutaxasislarni tayyorlash mumkin emasligi kun sayin aniq bo‘lmoqda. Ta’lim sohasiga va o‘qitish jarayoniga multimedia texnologiyalarini to‘liq joriy etish vaqti yetib keldi, chunki multimedia texnologiyalarini qo‘llash orqaligina o‘quv jarayonining sifatini oshirish mumkinligini hayotning o‘zi ko‘rsatmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. A. S. Orinbaevna, M. I. Mukhamatsultonovna, P. D. Sergeevich (2020). Psychological and pedagogical problems of spatial thinking development in drawing lessons. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (1) Part II, 1-5.
2. A. S. Ornbaevna (2020). Descriptive geometry and modern possibilities in the process of studying it. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8 (11), 90-94.
3. S. X. Eralievich, A. S. Orinbayevna, X. R. Shavkatovich (2020). The importance of exhibitions and competitions in organizing fine art clubs in schools. *Journal of Critical Reviews*, 7 (15), 2519-2523.
4. С. О. Атаханова, Г. А. Чубарова (2020). Повышение качества преподавания начертательной геометрии в вузах. *MAKTAB VA HAYOT*, 1(2). 22-23.

БЎЛАЖАК ТАСВИРИЙ САНЪАТ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ РАНГТАСВИР ОРҚАЛИ КАСБИЙ КОМПЕТЕНСИЯНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Нуртаев Уринбай Нишанбекович
Низомий номидаги ТДПУ
педагогика фанлар номзоди, доцент
Мансурова Мафтуна Собировна
Низомий номидаги ТДПУ 1- курс магистранти

Аннотация. *Ушбу мақолада бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари ўқув маълумотларини ўзлаштириши уларда фикрлаш жараёнининг самарадорлиги, рангтасвир фани учун зарур бўлган хулосаларни чиқара билиши, ўқув маълумотларини умумлаштира олиши, мақсадига эришувшанлиги, ўз фикрида қатъий туриши масалалари ёритилган.*

Калит сўлар: *компетенсия, рангтасвир, интеграл, репродуктив, индивидуал, ижодий фаолият, анъанавий талим, касбий фаолият.*

Жаҳон таълим тизимида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий кометенциясини ривожлантиришнинг фанлараро модулли таълим технологияларидан фойдаланиш, интеграцион ёндашув асосида бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий кометенциясини ривожлантиришнинг электрон-дастурий таъминотини такомиллаштириш бўйича илмий татқиқот ишлари олиб борилмоқда. Жумладан, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари механизмларини такомиллаштириш, рангтасвирга оид компетентликни шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик технологияларини такомиллаштириш, бадиий-эстетик тажрибанинг уйғунлигини таъминлаш, образли фикрлашнинг асоси сифатида бадиий ижодкорликни ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари механизмларини такомиллаштириш бўйича илмий мақолага алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Республикамизда сўнгги йилларда жамиятнинг барча соҳаларида бўлгани каби, тасвирий санъатни, хусусан, унинг рангтасвир қонуниятларини ўқитиш мазмуни ва методикасини такомиллаштириш, хорижий тажрибаларни мақсадли ўрганишнинг меъёрий асослари яратилмоқда. “бугун биз давлат ва жамият ҳаѐтининг барча соҳаларини тубдан янгилашга қаратилган инновацион ривожланиш йўлига ўтмоқдамиз. Бу бежиз эмас, албатта. Замон шиддат билан ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ким ютади? Янги фикр, янги ғояга, инновацияга таянган давлат ютади”,-[54] деган фахрий фикр билдирган. Бу бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетенцияларини ривожлантиришнинг педагогик имкониятларини кенгайтиришнинг концептуал йўналишларини белгилаб беради..

[54] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиѐевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – 23-б.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон, 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон фармонлари, 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислоҳотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон, 2020 йил 21 апрелдаги “Тасвирий ва амалий санъат соҳаси самарадорлигини янада оширишга доир чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4688-сон қарорлари ҳамда мазкур соҳага тааллуқли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур илмий мақола муайян даражада хизмат қилади. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатларининг моҳияти ва тузилишҳини аниқлаш ҳамда касбий компетенсияларини ривожлантириш муаммосига кўплаб илмий-тадқиқот ишлари бағишланган. Бунда бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари масаласининг мураккаб томонларидан бири энг аввало ушбу соҳанинг ўзига ҳослигида. Инсон юқори тажрибага эга рассом бўлиши мумкин, аммо амалиётда педагогик ва касбий фаолиятини муваффақиятли олиб бориши учун бунинг ўзи этарли эмас. Бошқа томондан эса, юқори даражадаги бадий-педагогик ва соҳавий тайёргарликсиз мактабда сифатли таълим фаолиятини олиб бориш мумкин эмас. Олий таълим назарияси ва амалиётида, хусусан, рангтасвир фанларини ўқитишда эришилган ютуқларни тизимлаштирувчи педагогик ишлар ҳамда мақолаларнинг турли аспектларини ошиб беришга хизмат қилади. Бугунги кунда анъанавий таълимда маъруза ва амалий машғулотларнинг ҳар бир ўқув фани бошқа ўқув фанларига боғлиқ ҳолда олиб борилиши талабаларда билимларнинг интегратив тарзда юзага келишига ўзининг таъсирини кўрсатиб келмоқда. Бу эса талабаларда ижодий фикрлаш жараёни имкониятининг сустлашишига сабабчи бўлиши тажрибада кузатилган. Педагогика олий таълим тизимида бериладиган мутахассислик фанлари ўзида асосан фақат маълумот берувши, ўргатувчилик функсияси билан чегараланиб қолмасдан фикрни ривожлантирувчи, интеграллаштирувчи, тарбияловчи функсияларига ҳам эгадир. Бундан кўриниб турибдики, ҳар бир фан ўқитувчисига бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини нафақат шу фан тузилмасида мавжуд бўлган илмий маълумотлар билан қуроллантириш, балки улар эгаллаган илмий тушунчаларни ривожлантириш ва бошқа тушунчалар билан интеграллашувини таъминлаш ҳамда бўлажак тасвирий санъат ўқитувчларини миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш вазифалари ҳам қўйилган. Шунинг ушун ҳам ҳар бир педагог-олим навбатдаги ўқув машғулотига тайёргарлик кўришида ўқув материалини юқорида санаб ўтилган талаблар ва тамойилларга риоя қилган ҳолда танлаши ва уни бўлжак тасвирий санъат ўқитувчилари эътиборига ҳавола қилишида тегишли тушуншалардан унумли фойдаланиши мақсадга мувофиқ бўлади. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари унинг жамиятдаги ўрни, педагогика олий таълим муассасаларидаги мажбурияти ва вазифаларига ҳамда индивидуал қобилиятларига боғлиқ бўлади. Ўқитувчининг рангтасвир билан индивидуал шуғулланиши унинг индивидуал хусусиятлари (фикрлашнинг илмий таркиб топганлиги, рангтасвир фанига ижодий ёндашиши, ўз имкониятларини рўёбга чиқаришга интилиши ва бошқалар)нинг ривожланиш даражаси билан белгиланади.

Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантиришнинг педагогик-психологик шарт-шароитлари қарама-қаршилигини ҳис қилиш, уларнинг эшимини топиш учун эса ўзига хослик ва мақсадга мувофиқлик каби касбий хислатларнинг таркиб топишида намоён бўлади. Замонавий тасвирий санъат ижодкор ўқитувчиси педагогик фаолиятнинг репродуктив (есда қолган нарсани тасвирламоқ) усули ва ижодкорликдан бирини танлашда нафақат ўзлигини, балки ҳаётий мақсадларини ҳам рўёбга чиқаради. У ўзини сифат жиҳатидан ўзгартиради, психологик тўсиқларни энгади, касбий аҳамиятли сифатларини ривожлантириш имкониятларини қидиради, ўз педагогик

консепсиясини ишлаб чиқади. Умуман олганда, ўқитувчининг педагогик фаолияти учун, биринчидан, инновацион йўналтирилганлик, иккинчидан, ўз ишига ижодкорона ёндошув, индивидуаллик каби хусусиятлари жуда муҳимдир.

Касбий компетенсияси ривожланган ўқитувчи ўз-ўзини такомиллаштирмай туриб, индивидуалликни ривожлантирмай, касбий маҳоратини шакллантирмасдан касбий фаолиятда юқори мавқега эришиш мумкин эмаслигини тўғри англаб этади. Шу сабабли ҳам касбий зарурат бўлган сифатларни ҳаётий мақсад сифатида ривожлантирмай туриб, янги технологияларни эгаллаши мумкин эмас. Айнан ушбу икки йўналишни педагогнинг ижодий индивидуаллигининг кўрсаткичи сифатида қабул қилиш мумкин. Ўқитувчининг педагогик услуби-бу шахс томонидан ўз индивидуаллигини касбий фаолият шарт-шароитларини уйғунлаштириш тизими, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларининг ижодкорлигининг манбаи ва ижодий фаолият натижаси кўринишида ўзлигини намоён қилиш воситасидир. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг индивидуал психологик ҳамда шахсий жиҳатни ажратиб кўрсатиш мумкин. Уларнинг педагогик фаолияти умумий ва касбий қобилиятларнинг, шунингдек, касбий мотивациянинг намоён бўлиш даражаси билан белгиланади. Этарли даражада ривожланган компетенсиялар, мақсадлар, эҳтиёжлар доираси қанчалик кенг бўлса, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг касбий маҳорат даражаси шунчалик юқори бўлади. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг касбий компетенсиясини ривожланишни таъминловчи асосий зиддият инсон қобилиятлари ҳамда педагогик фаолият талаблари ўртасидаги тафовут билан белгиланади. Педагогик жараёнда юзага келувчи зиддиятларни ҳар бир ўқитувчи ўз имкониятлари ва қобилиятлари даражасида ҳал қилади. Бу фаолият бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг индивидуал услубини белгилаб беради. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисида ўз-ўзини бошқариш, қатъийлик, журъатлилик, жасурлик, атрофдаги инсонларга ҳурмат ва эътибор, камчиликларини ҳис қилган ҳолда ўз имкониятларига ишонч, фаолиятини баҳолашда ҳаққонийлик, кучли ирода, ўз куч-қувватини мақсадли йўналтира олиш, фаолият ва белгиланган вазифаларни амалга ошириш йўлида имкониятларини жамлай олиш, белгиланган мақсадни амалга оширишда фаолиятини тўғри бошқариб бориш, ақлий фаоллик ва ўзгарувчан шароитларга мослаша олиш, шахсни ҳаракатга келтирувчи куч ҳамда ижтимоий олам билан ўз имкониятларини қиёслай олиш сифатларига эга бўлсагина юксак касбий компетенсияси ривожланган даражасига эриша олиши мумкинлиги аниқланган. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантиришда ўқув маълумотларини ўзлаштириши уларда фикрлаш жараёнининг самарадорлиги, шу ўқув материалидан рангтасвир фани учун зарур бўлган хулосаларни чиқара билиши, ўқув маълумотларини умумлаштира олиши, мақсадига эришувчанлиги, ўз фикрида қатъий туриши, ўқув маълумотларининг таълим жараёнидаги камчиликларини тўлдиришга ёрдам бериши ҳам инобатга олиниши зарур. Шунинг учун ўқув маълумотларининг илмий, таълимий-дидактик ва ахлоқий талабларга жавоб берадиган қилиб танланиши бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларининг эртанги билим савияси, келажакда амалиётдаги ютуғи, шахс сифатидаги такомили мажмуаси ҳамдир. Демак, тасвирий санъат йўналиши рангтасвир фанини ўқитишда психологик-педагогик қонуниятларни ҳисобга олиниши бевосита бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатларида муҳим аҳамиятга эга экан. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчисининг касбий компетенсиясини ривожлантириш – бу ўқув тарбиявий жараёнга ўзининг фаол муносабатларини билдириб, қўйилган мақсад ва вазифаларни амалга оширишда ижтимоий – иқтисодий нуқтаи назардан ёндошиб, комил инсон сифатлари билан бирга ақлий касбий тафаккурини шакллантиришга ёрдам берувчи фаолиятдир. Шунинг учун ҳам касбий кўникма ва малакани ривожлантиришда, албатта, ҳар томонлама такомиллашган чуқур касбий билим зарурдир. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларига рангтасвир фанидан бериладиган билимларнинг ўзига хос синтезини аниқлаш ва бу синтезда қатнашаётган билимларнинг табиати, уларнинг ўзаро алоқадорлиги, тузилиши ва бошқа фанлар билан алоқадорлиги ҳақида маълумотларнинг таълим жараёнида

бериб борилиши мақсадга мувофиқдир. Тасвирий санъат ўқитувчилик касби билан шуғулланувчи талабаларда психологик-педагогик компонентлардан бири, бу “еда сақлаш” шахсий сифатининг маълум даражада юқори бўлиши тақозо қилинади. Бундан ташқари, амалга оширилаётган ишлар тузилишига кўра бир нечта билимларнинг интеграцияси, ўзаро алоқадорлиги ва ундан фойдаланиш методикасини ўз ичига олади. Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий кометенциясини ривожлантиришда, одатда, назарий билим, тасаввурларни амалий татбиқи, ижодий фаолият воситасида ўзига хос тарзда синовдан ўтказилади. Бу жараёнда талабаларнинг рангтасвир мушоҳадалари ойдинлашиб боради. Шу тариқа қайси босқичда нимага эътибор қаратиш лозимлиги аниқланиб, жараёнга муайян корректировкалар киритиб борилади. Рангтасвир тасвирий-ижодий фаолиятнинг энг юқори даражаси сифатида тасвирий санъат қонуниятларига асосланиши тасвирий санъат асарини, хусусан, унинг асосий замини ҳисобланади.

Юқоридаги фикрлардан шундай хулоса чиқариш мумкинки, бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантиришнинг педагогик-психологик жиҳатлари тузилмаси индивидуалликнинг шаклланиш ва ривожланиш мақсадларини тасаввур қилиш, яъни ижодий фаолият мақсадини белгилаш ҳамда ижодий фаолиятда муваффақиятга эришишга интилиш, ижодий тасаввурнинг ривожланиши, ижодий фаолият шароитида ўз эмоционал ҳолатларини бошқариш, шунингдек, ижодий фаолиятни амалга оширишдаги қатъиятлилик, мақсадга интилувчанлик, эчимини топилиши қийин бўлган вазиятларни энгиб ўта олиш, изланувчанлик ҳолатида ўз-ўзини бошқара олиш, ўз ижодий эчимларини таҳлил қила олиш қобилиятларини ривожлантира олиш, ижодкор индивидуал шахс сифати тасаввурларнинг, мустақил фикрлашнинг ривожланиши кабилардан иборат экан.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-сон Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 6-сон. 70-модда.
2. Бойметов Б., Ў.Нуртаев. Тасвирий санъат технологияси ва нусха кўчириш. Олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма. – Т.: «IQTISOD-MOLIYA», 2007. – 98 б.
3. *Авлиякулов Н.Х. Педагогик технология*. Дарслик. – Т.: Чўлпон, 2012. – 208 б.
4. Азизхўжаева Н.Н. Ўқитувчи тайёрлашнинг педагогик технологияси.
–Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2000. – 52 б.

TEACHING DRAWING TO YOUNG CREATIVE STUDENTS THROUGH GRAPHIC PROGRAMS AND FORMING THEIR ARTISTIC THINKING

Abdumajitov Avazjon Shuhrat o'gli
Teacher of the "Fine Art and Design" department of CHDPU

Abstract

The article talks about teaching young artists how to draw using modern graphic programs and the advantages of these programs.

Key words. Graphics programs, CorelDraw, modern, Krita, creativity, animation, sketching, technology

The fact that our youth are able to rightfully take responsibility for the future of our country and are becoming the decisive force of today and tomorrow gives us all pride and pride. It is necessary to bring our large-scale work in this field, in particular, to the logical end of our adopted national programs on education. For this purpose, the most important task of the Government, relevant ministries and agencies, as well as the entire education system, our respected teachers and professors, is to provide thorough education to the young generation, to raise them as physically and

spiritually mature people. The times require us to raise our work to a new level aimed at creating modern workplaces for our children and ensuring that they occupy a worthy place in life. We will resolutely continue the state policy aimed at young people. Not only will we continue, but we will raise this policy to the high level required by today's times as our top priority. We will mobilize all the strength and capabilities of our state and society so that our young people can be independent thinkers, have high intellectual and spiritual potential, and become people who are not inferior to their peers in any field in the world and become happy.

Technologies have been significant achievements that have had a great impact on all aspects of our lives, including education. It is known that the use of innovative technologies in the teaching of visual arts is becoming more and more important for students today. These technologies help students think creatively and develop their artistic skills in new and exciting ways. By combining these technologies with traditional teaching methods, teachers have a great opportunity to help students become more interested and enthusiastic. The use of graphic programs plays a big role in the development of artistic thinking in addition to teaching students how to draw. Many scientific works have been carried out on the topic of teaching through graphic programs, which have been proven to be very effective in developing students' artistic thinking.

Graphic programs such as AdobePhotoshop, CorelDraw, SketchBook, Krita, MediBang, etc. have been developed to effectively teach drawing skills. They help students create complex visual designs, learn different drawing techniques, understand color theory, and create compositions that continuously trace the image using vector lines. These programs help students create sketches, paintings, illustrations,animations,and compositions. Indeed, this graphics program is a great way to teach students the skills to create visually stunning images and develop their artistic thinking in a modern, technology-driven world. The integration of graphic programs in the teaching of fine arts not only makes the processes interesting and interactive, but also helps to develop the artistic thinking and creativity of students.

When students use graphics software, they create more complex designs and artwork than when working by hand. Visualizing images easily helps to develop concepts and develop the ability to visualize one's ideas more effectively.

In conclusion, using graphics software allows students to create unique works of art, develop their artistic thinking, experiment with colors, easily undo mistakes and make changes until they are satisfied with the result. allows. In addition, he can continue his work from anywhere at any time. Of course, this is a convenient opportunity for students and teachers today.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shavkat Mirziyoev. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston Davlatini birgalikda barpo etamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bagiitangan Oliy majlis palatalarining ko‘shma majlisidagi nutqi Toshkent 2016-yil. 13-14–bet. http://arm.sies.uz/?wpdmpro=sh-m-mirziyoyev-erkin-va-farovon-demokratik-ozbekiston-davlatini-birgalikda-barpo-etamiz

2. ugli Hayitov, J. M. (2022). TEACHING DRAWING SCIENCES USING COMPUTER GRAPHICS PROGRAMS. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(11), 1261-1270.

3. Ozodboyev, I. O. (2022). DRAWING ASSEMBLY DRAWINGS USING AUTOCAD COMPUTER GRAPHICS SOFTWARE. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(11), 1085-1091.

4. Ulfat Shuhratovich Ismatov.(2020) Tasviriy san’at darslarida grafik materiallarda ishlashga o’rgatish (guash bo‘yog‘i misolida). The journal of academic research in educational sciences Vol.1 No2, ISSN 2181-1385.

5. Norboy o‘g‘li, A. N., Shaydulloyevich, B. Q., & Baxodir o‘g, K. K. B. li & Jumayev Isroil Omandovlat o ‘g ‘li (2020). Methods of developing creative abilities in children. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(10), 151-153.

6. Omandovlat o‘g‘li, J. I. (2020). CHIZMACHILIK DARSLARIDA AUTOCAD DASTURIDAN FOYDALANISHNING YUTUQ VA KAMCHILIKLARI TAHLILI.”. Maktab va hayot MAXSUS SON, 2.

7. Махмудов, М. Ж. (2020). Талабаларнинг манзара ишлаш жараёнидаги баъзи муаммолар. Academic research in educational sciences, (2), 361-369.

8. Abdumajitov, A. S. (2023). DEVELOPMENT OF LANDSCAPE GENRE IN NATIONAL PAINTING. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 11(4), 469-476.

9. Shuhratovich, IU (2020). Innovatsiyalarni o'qitish jarayonida qo'llash. Ta'lim fanlari bo'yicha Evropa tadqiqot va mulohaza jurnali , 8 (5), 4-8.

10. Toyir o’g’li, F. B. (2023). IJODIY TOGARAKLAR ORQALI TALABA-YOSHLARDAGI TADBIRKORLIK KONIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI (TASVIRIY SAN'AT). Journal of new century innovations, 27(4), 113-117.

11. Bozorov, F. va Baymetov, BB (2023). OLIY PEDAGOGIK TA'LIM TALABLARI UCHUN GURUH DARSLARINI TASHKIL ETISHDA TASVIRIY SANAT NATURMAT JANRIDAN FOYDALANISH. Yevropa xalqaro pedagogika jurnali , 3 (04), 5-12.

12. Baymetov, B. B., & Sharipjonov, M. S. O. (2020). Development Of Students’ Descriptive Competencies In Pencil Drawing Practice. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), 261-267.

13. Eralievich, S. K., Mukhamatsultonovna, M. I., Saidazimovich, B. I., & Turgunovich, A. R. (2020). The Need for Creation of a Cluster of Pedagogical Innovations in the System of Continuous Education. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(05), 6586-6591.

14. Baymetov, B. B., & Muratov, X. X. (2021). Tasviriy san’atdan amaliy mashg’ulotlarida talabalarning tasvirlash mahoratlarini takomillashtirish texnologiyalari. Science and Education, 2(1), 349-356.

CHIZMACHILIK FANLARINI O‘QITISHDA DIDAKTIK O‘YINLAR ORQALI O‘QUVCHILARNING IDROK QILISH FAOLIYATINI FAOLLASHTIRISH.

Jumayev Isroil Omandovlat o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Muhandislik va kompyuter grafikasi kafedrasi o‘qituvchisi.
jumayev@cspi.uz +998909022793

Annotatsiya. Mazkur maqolada Chizmachilik fanini didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarga o‘qitishda dars samaradorligini oshirish.

Kalit so‘zlar: Metodik, chiziq, ko‘nikma, ko‘rinish, trafaretlar, idrok, didaktik, fazoviy, tafakkur, yaqqol, model.

O‘qitish jarayonining sifati va samaradorligini oshirish masalalarining asosini o‘quvchilarning idrok qilish faoliyatini faollashtirish tashkil qiladi. O‘quvchilarning idrok qilish faoliyatini rivojlantirish intellektual, axloqiy erkinlik, jismoniy kuchlarini o‘z faoliyatidagi aniq talablarini qondirishga yo‘llaydi. Faollikning o‘zi inson faoliyatini aniqlaydi.

O‘quvchilarning idrok qilish faolligini oshirish tamoyilining didaktik konsepsiyalari yangi masalalarni ishlab chiqish va uni yechish yo‘llarini aniqlash, uni joriy qilish omillari bilan bog‘liq. Shunga ko‘ra o‘quvchilarning idrok qilish qobiliyatini faollashtirishning didaktik omillari konsepsiyasini chizmachilikdan o‘tkaziladigan didaktik o‘yinlar orqali amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Didaktik o‘yinlarning mazmuni va uni o‘tkazish shakllarini takomillashtirish yo‘li yordamida idrok qilish faoliyatini rivojlantirishga ko‘rsatayotgan ta’sirini o‘rganish orqali zamonaviy talablarga javob beradigan o‘qitish uslublarini yangitdan ishlab chiqish mumkin. Bayon

qilingan maqsad va takliflarni amalga oshirish uchun qator xususiy masalalarni yechishga to‘g‘ri keladi. Masalan:

1. didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarning idrok qilish faoliyatining faolligini asoslab berish;
2. o‘quvchilarning idrok qilish faoliyatining faolligini oshirish uchun o‘yin mazmuni va shakllarini takomillashtirish metodlarini aniqlash;
3. o‘quvchilarning idrok qilish faolligini oshiradigan jarayonlarda o‘quvchining tipik qiynalishi faoliyatini ochib berish;
4. o‘quvchining idrok qilish faolligini oshiradigan sharoitlarni o‘yinlar orqali aniqlash va o‘rganish;
5. o‘yinlar davrida qo‘yilgan maqsad va vazifalarni aniqlab o‘rganilgandan so‘ng o‘quvchilarning idrok qilish faoliyatining faolligini oshirishga bo‘lgan didaktik talablarni ishlab chiqish;
6. aniqlangan yutuq va kamchiliklarni o‘rganib, kamchiliklarni bartaraf qiladigan metodik ishlanmalar yaratish hamda yutuqlarga nazariy model tuzish.

O‘rtaga tashlanayotgan didaktik o‘yinlarning yutug‘i shundan iboratki, har bir qo‘yilgan savolga beriladigan javob shaxsning individual fikr yuritish va tasavvur qilishga majbur qilishdir.

Didaktik o‘yinlar jarayonida shaxsning mustaqil fikr yuritishga, mulohaza qilishga, taqqoslashga o‘rgata olinsa fazoviy tafakkur qilish qobiliyati yanada o‘sadi. Shunda o‘quvchilarning boshqa fanlarni ham yuqori saviyada o‘zlashtirishiga imkon yaratilgan bo‘ladi, ya’ni

- o‘quvchilarda yangi bilamlar olishga bo‘lgan ishtiyoqni shakllantirishga erishiladi;
- o‘quv axborotlarni o‘zlashtirishda umumiy va xususiy ko‘rinishlardagi masalalarni yechishda ijodiy fikrlashga olib kelinadi;
- olgan bilim va ko‘nikmalarni yangi sharoitga moslashtirishga o‘rgatiladi;
- har bir o‘quvchining idrok qilish qobiliyatini faoliyatiga maksimal sharoit yaratilgan bo‘ladi.

Teshiklarga mos detalni tanlay olasizmi?

Bu o‘yin har xil teshiklarga mos keladigan detalni to‘g‘ri tanlashga bag‘ishlanadi.*1-rasm*

O‘yinning maqsadi. O‘quvchilarga detalning aslini yoki yaqqol tasvirini uning shartli ko‘rinishlari orqali idrok qilishga tez fursatta solishtirishi, topqirlik va fikr yuritish, jismni tahlil qilish kabi fazilatlarni tarbiyalash.

Darsni jihozlash. Sinfda hammaga bemalol, hammaga ko‘rinadigan kattalikdagi bir nechta geometrik jism, soddaroq detalning modellari yoki ularning tasvirlari. Shu geometrik bo‘yicha hosil qilingan teshiklar, ya’ni trafaretlar.

O‘yinning borishi. O‘qituvchi detallardan birini qo‘liga olib trafaretlardan biridagi teshiklarga navbati bilan uni o‘tkazib ko‘rsatadi. So‘ngra trafaretdan birini sinf taxtasiga ilib qo‘yadida shu teshiklardan o‘tadigan detalni toping va o‘tkazing degan savolni o‘rtaga tashlaydi. O‘quvchilar navbati bilan chiqib javob topadilar.

O‘yinga yakun yasash. Birinchi harakatdayoq qisqa vaqtda to‘g‘ri javob topgan o‘quvchi g‘olib hisoblanadi. Bu o‘yinni o‘tkazishdan oldin konus, silindr kabi geometrik jismlar uchun yasalgan teshiklarni proyeksion bog‘lanishlarda tayyorlab mashq o‘tkazish tavsiya etiladi.

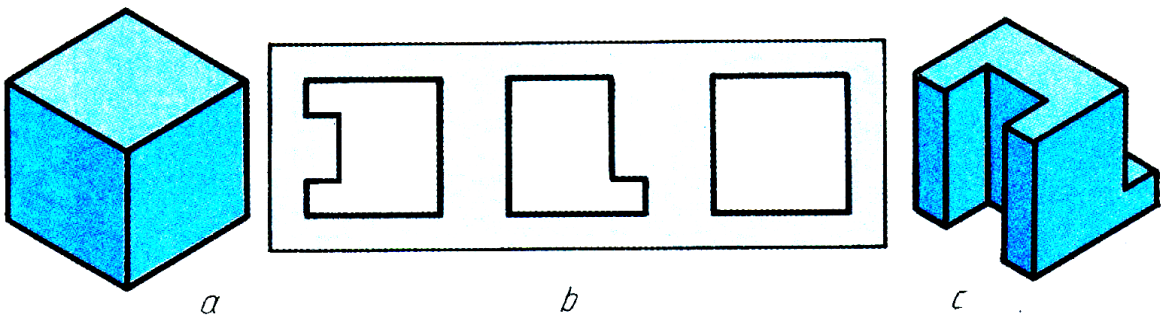

1-rasm

Soddaroq detallar bilan ham shunday mashqlar o‘tkazilgandan keyin o‘yin uchun tanlangan detallarga tayyorlanadigan teshiklarni bir qatorga joylashtirish mumkin.

Kim tez tiklay oladi?

Bu o‘yin chizmaning biror joyiga suv to‘kilib, uni o‘qish qiyinlashsa yoki biror joyi yirtilib ketsa, biror sababga ko‘ra hiralashib qolgan bo‘lsa chizmalarning o‘sha joylarini tiklab o‘qishga mo‘ljallangan.

O‘yinning maqsadi. O‘quvchilarni chizmalarni o‘qish va ularni tiklashga o‘rgatish. Chizmalarda uchrab turadigan kamchiliklarni bartaraf qilishga, ularni diqqat bilan o‘rganishga va geometrik sirtlarni tahlil qilish qobiliyatini o‘stirish.

O‘yinni jihozlash. Barcha o‘quvchilarga bemalol ko‘rinadigan kattalikda bajarilgan plakatlar. Plakat chizmaning bittasida faqat geometrik sirtlar ko‘rinishlarida biror qismlar chizilmaydi. Ikkinchi plakatda detal ko‘rinishlarida ham biror joylari chizilmagan bo‘ladi.

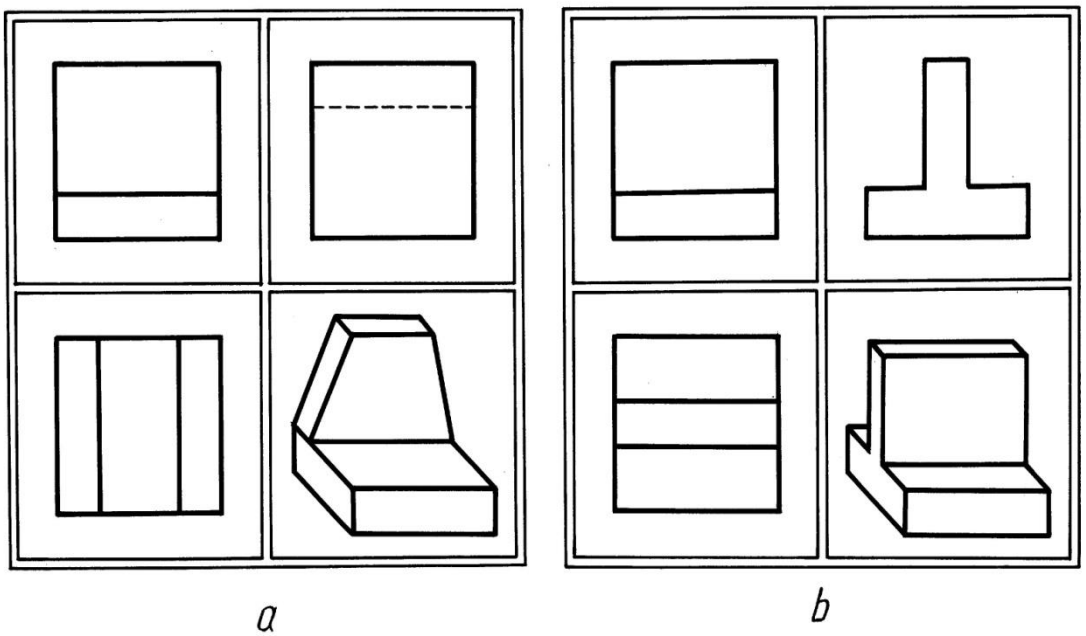

2-rasm

O‘yinning borishi. Bu o‘yinni o‘tkazishdan oldin o‘quvchilar bilan oddiy geometrik sirtlarni chizmada tasvirlanishi to‘g‘risida mash o‘tkazish tavsiya etiladi. Silindr, konus, shar, prizma, piramida, parallelipiped kabi geometrik sirtlarning ko‘rinishlari to‘liq chiziladi va bir parcha qog‘oz olib, shu sirtlarning ko‘rinishlarini u yoki bu joyga qo‘yib, chizmaga suv to‘kilgan yoki o‘sha joyi yirtilib ketgan deb faraz qilinadi. So‘ngra o‘quvchilardan chizmaning o‘sha joylarini qanday qilib tiklash mumkinligi so‘raladi. Keyin ikkita uchta geometrik sirtlarning yig‘indisidan tuzilgan detal chizmasidan ham qo‘g‘oz bo‘lakchasini qo‘yib yuqorida qayd qilingan misol takrorlanadi. Geometrik sirtlar qo‘shilgan joylarga qog‘oz parchasi qo‘yilsa bir yo‘la ikkita geometrik sirt qismini tiklashga to‘g‘ri keladi. Endi boshqa misolda detal ko‘rinishlarining u yoki bu joylariga qog‘oz parchasi bilan to‘sib o‘sha joylarini tiklash taklif qilinadi. O‘quvchilar chizmalarni tiklashga qiynalishsalar u vaqtda qisqa muddatga qog‘oz parchalari olib qo‘yiladi.

O‘yinning yakuni. Chizmalarni tiklashda faol qatnashga va aniq javob bergan o‘quvchilar g‘oliblar deb e’lon qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. I.Raxmonov “Chizmalarni chizish va o‘qish” “O‘qituvchi” 1992y.
2. I.Raxmonov “Chizmachilikdan didaktik o‘yinlar” “O‘qituvchi” 1993y.

3. Pulat Adilov,. Isroil Jumaev,. (2018). New View to Executing Sketch and Technical Drawing. Eastern European Scientific Journal (ISSN 2199-7977), 102-104.
4. Omandovlat o‘g‘li, J. I. (2021). MUHANDISLIK GRAFIKASI FANLARIDA UCH O‘LCHAMLI FAZONI AUTO CAD DASTURIDAN FOYDALANIB QO‘LLASH USULLARI VA AHAMIYATI.”. МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ № 3-2, 99-101.
5. Omandovlat o‘g‘li, J. I. (2021) CHIZMALARNI AUTOCAD DASTURIDA CHIZISHDA DASTURNING MAVJUD MURAKKABLIKLARINI QO‘LDA CHIZISHGA MOSLASHTIRISH (O‘RGATISH) USULLARI.”. МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ № 3-2, 94-99.
6. *Муродов, Ш. К., Жумаев, И. О.* (2019). ЛОЙИҲАЛАШ ИШЛАРИДА КЎПЁҚЛИКЛАРНИ ЎРГАНИШГА БЎЛГАН ЗАРУРИЯТ ҲАҚИДА. “ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ “ТАСВИРИЙ САНЪАТ ВА МУСИҚА ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ” мавзусида республика илмий - амалий анжумани М А Т Е Р И А Л Л А Р И”, 26-29.
7. ugli Jumayev, I. O. (2022). USING THE MOST CONVENIENT METHOD OF FINDING EQUAL SIDED POLYGONS (By Dividing the Diameter into Equal Sections). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, *10*(11), 1271-1279.
8. Omandovlat o‘g‘li, J. I. (2020). CHIZMACHILIK DARSLARIDA AUTOCAD DASTURIDAN FOYDALANISHNING YUTUQ VA KAMCHILIKLARI TAHLILI.”. *Maktab va hayot MAXSUS SON*, *2*.
9. Norboy o‘g‘li, A. N., & Shaydulloyevich, B. Q. Ko‘kiyev Boburmirzo Baxodir o‘g‘li & Jumayev Isroil Omandovlat o‘g‘li (2020). Methods of developing creative abilities in children. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, *8*(10), 151-153.
10. Jumayev, I. (2020). The conveniences of teaching using autocad software. *Экономика и социум*, (10 (77)), 94-97.
11. Jumayev I.O. (2021). CHIZMACHILIK DARSLARIDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH METODIKASI. Экономика и социум, (11-2 (90)), 798-808.
12. Jumayev, I. O. (2021). CHIZMACHILIK FANINING PROYEKSION CHIZMACHILIK BO‘LIMIDA AUTOCAD DASTURINING UCH O‘LCHAMLI IMKONIYATLARINI QO‘LLASH VA UNING AHAMIYATI. *Экономика и социум*, (11-2 (90)), 809-814.

TARIX FANINI O‘QITISHDA ISHCHI DAFTARLARDAN FOYDALANISH

Eshbekova Dilafro`z To`ychiyevna
JDPU Umumiy tarix kafedrasi o`qituvchisi

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматриваются роль и место рабочей тетради в повышении эффективности учебного процесса. Была проанализирована структура, типы и значение рабочей тетради, которая является многофункциональном дидактическом средством. Рабочие тетради были рассмотрены как перспективное учебное пособие, которое включает в себя целевые задания и упражнения.

Ключевые слова: дидактическое средство, рабочие тетради, их структура, виды, дидактические возможности, система задач и упражнений.

RESUME

In this article the role and place of the workbook in improving the efficiency of the educational process was revealed. The structure, types and value of the workbook, which is a multifunctional didactic tool, were analyzed. Workbooks were considered as a promising educational tool, which includes target tasks and exercises.

Key words: didactic tool, workbooks, their structure, types, didactic possibilities, the system of tasks and exercises.

Ushbu maqolada ishchi daftarlarning o‘quv jarayoni samaradorligini oshirishdagi o‘rni va roli masalasi ko‘rib chiqilgan. Ko‘p funksiyali didaktik vosita bo‘lgan ishchi daftarlarning tuzilishi, turlari va ahamiyati tahlil qilingan. Ishchi daftarlar maqsadga yo‘naltirilgan vazifa va mashqlar tizimini o‘z ichiga olgan istiqbolli o‘quv qo‘llanmasi sifatida ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: didaktik vosita, ishchi daftarlar, ularning tuzilishi, turlari, didaktik imkoniyatlari, vazifa va mashqlar tizimi.

Kirish

Fan va texnologiyalar taraqqiyoti ta`lim sohasida ko`rgazmali, amaliy metodlarning rolini oshirish bilan birga, buning uchun keng imkoniyatlar ham yaratdi. Hozirgi paytda o`quvchilarning tayyorgarligiga qo‘yilayotgan jamiyat talablariga muvofiq ular o‘quv fanlarini o‘rganish jarayonida bilimlarni shunchaki egallash bilan cheklanmay, o‘quv fani masalalari ustida mustaqil ishlay olishlari va bu masalalarning mohiyatini anglash yuzasidan ijodiy izlanish malakalariga ega bo‘lishlari kerak. O`quvchilarning mustaqil ishlash va ijodiy izlanishlari uchun zarur bilim, ko‘nikma va malakalarni rivojlantira borish imkonini beruvchi didaktik vositalarning modellaridan biri sifatida o‘quv fani bo‘yicha ishchi daftarlarni aytib o‘tish mumkin. Unda fan yuzasidan xilma xil ta`limiy va rivojlantiruvchi mashq va topshiriqlar tizimi keltirilib, o`quvchilar bevosita shu daftar bilan ishlashlari mumkin bo`ladi.

Ishchi daftar – unda mavjud ishlanmalar ustida bevosita ishlash uchun mo‘ljallangan bosma asosdagi qo‘llanma; mavzuni o‘rganishning dastlabki bosqichlaridayoq amaliy faoliyat hajmini kengaytirish va ish mazmunini, shakllarini, shuningdek, o`quvchilar faoliyati turlarini xilma-xillashtirish maqsadida qo‘llaniladi [6].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Ishchi daftarlarda o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish imkonini beradigan, ta’lim oluvchilarning chuqur bilim, mustahkam ko‘nikma va malakalarni egallashlarini ta’minlashga qaratilgan, shu yo‘l bilan ularni mustaqil ishlashga, ijodiy izlanishga yo‘llaydigan turli o‘quv mashqlari, o‘yinlar, test va krossvordlar, savol va ijodiy topshiriqlar tizimi ishlab chiqilgan bo‘ladi. Ishchi daftarlar bosma nashr shaklida, shuningdek, elektron ko‘rinishda ham taqdim etilishi mumkin. Ishchi daftarlar ishchi dasturlarga to‘la muvofiq holda ishlanadi. Uning tuzilishi va mazmuni fan va fanlararo kursning o‘ziga xosligi bilan belgilanadi.

Nisbatan yangi turdagi o‘quv qo‘llanmasi hisoblangan ishchi daftarlarni yaratish va ulardan foydalanish bo‘yicha ayrim xorijiy mamlakatlarda yaxshi tajriba to‘plangan. Xususan, Rossiyada tarix fani bo‘yicha ishchi daftarlar ustidagi ishlar uch yo‘nalishda kuzatilgan:

1) ishchi daftarlarning aniq bir tarix darsligiga ilova sifatida ba’zi hollarda darslik mualliflarining o‘zlari, boshqa hollarda mualliflarning hamfikrlari tomonidan tuzilishi;

2) ishchi daftarlarning tarixning maktab kursi bo‘yicha, ammo aniq bir darslikka bog‘lanmagan holda mustaqil o‘quv qo‘llanmasi sifatida tuzilishi.

3) ishchi daftarlarning an’anaviy darslik o‘rnini bosuvchi, tarixni o‘rganishning mustaqil vositasi sifatida tuzilishi [1].

O‘zbekistonda tarix fani bo‘yicha bunday ko‘p funksiyali didaktik vosita hali u qadar ommalashmagan. Ammo keyingi yillarda o`quvchilar uchun maktab darsliklari asosida ishlangan tarix fani ish daftarlari nashrlari kuzatila boshladi [8, 9]. Qayd etish joizki, maktab, litsey va kollej, oliy o‘quv yurtlaridagi ilg‘or fan o‘qituvchilari, repetitorlik kurslarini olib boruvchi o‘qituvchilar tarix fani yuzasidan atamalar bilan ishlash, krossvord, yozuvsiz xaritani to‘ldirish, turli xotira mashqlari, mantiqiy topshiriqlar ishlab chiqib, o‘zlarining muayyan uslubiy laboratoriyalarini yaratib olganlar. Bunday laboratoriyalarni ta’lim oluvchilarda tarixiy tafakkur elementlarini rivojlantirishga yordam beradigan voqe’lik hodisalarini baholash, asosli bashorat qilish, qarama-qarshi, muqobil yoki to‘ldiruvchi ma’lumot-fikr berish kabi nisbatan murakkab vazifa-mashqlar[3] ishlab chiqish va ulardan o‘quv jarayonida foydalanish bilan yanada boyitish lozim. O‘qituvchilarda mantiqiy, xronologik, xotira mashqlarini va boshqa o‘quv vazifalarini tarqatma material sifatida har gal tayyorlash vaqt nuqtai nazaridan, moddiy jihatdan qiyinchiliklar

tug‘diradi. Bunday holatda arzon va sifatli bosma va elektron ko‘rinishdagi ishchi daftarlar juda qulay hisoblanadi.

Muhokama

Ishchi daftarlar o`quvchilarda barqaror bilim va ko‘nikmalarni tizimli shakllantirish imkonini berishi uchun uning mazmuni uslubiy va didaktik talablarga javob berishi lozim. Ishchi daftarlarning tuzilishi va mazmunida quyidagilarni alohida qayd etish lozim:

- ko‘rgazmali suratlar qurilish usullarining variativligi;
- vazifalarni bajarish namunalari;
- grafik vazifalarni bajarishda ranglarning qo‘llanilishi;
- vazifalar qo‘yilishining to‘g‘riligi va aniqligi;
- vazifalar to‘plamining qo‘llanmaning bir qismidan ikkinchisiga oson o‘tiladigan muayyan tartibda tuzilganligi [7].

Bunday qo‘llanmalar tuzilmasining birligi sifatida mavzu, bob yoki bo‘limlar ham olinishi mumkin. Ishchi daftarni tayyorlash va undan foydalanishda o‘quvchi va o`quvchilar bilimining uzviyligi, bilimlar bir-birini to‘ldira boribgina mustahkamlanishi mumkinligini nazarda tutish lozim.

Yaratilgan ishchi daftarlar materiali quyidagi tartibda tuzilgan: kirish, tavsiya etilgan adabiyotlar ro‘yxati, o‘quv kursining qismlari bo‘yicha vazifalar, o‘yinlar, ta’lim oluvchilarning yakka tartibdagi mustaqil ishlari uchun varaqlar. Kirishda ta’lim oluvchilarga murojaat, material joylashuvining o‘ziga xosliklari ochiladi, daftar bilan ishlash bo‘yicha tavsiyalar, vazifalardagi asosiy belgilar ro‘yxati keltirilib, ma’nosi beriladi. Daftarda har bir mavzu unga oid vazifalar tizimi bilan namoyon bo‘ladi: mavzu yuzasidan qisqa ma’lumotlar, gapni tugallang, savolga qisqa javob bering, to‘g‘ri javobni tanlang, turli manbalarni qo‘llab javob toping, grafikni tasvirlang, yozuvsiz xaritani to‘ldiring. O‘yinlar qismida krossvord, turli boshqotirmalar bilan ishlash taklif etiladi. Yakka tartibdagi mustaqil ish o`quvchilarga ijodiy vazifalar, masalan, test tuzish, bir necha manbadan foydalanib qisqa xabar tayyorlash, vazifa o‘ylab topish kabi topshiriqlar shaklida qo‘yilishi mumkin.

Natija

Adabiyotlarda ishchi daftarlarning uch turi ajratiladi:

1. Axborot beruvchi daftarlar
2. Nazorat qiluvchi daftarlar
3. Aralash turdagi daftarlar.

Ular orasida aralash turdagi daftarlarni tayyorlash va ulardan foydalanish maqsadga muvofiq ekanligi yoqlanadi [2].

Tarix ta’limida taklif etilgan ishchi daftarlarning quyidagi tiplarini kuzatish mumkin:

- yozuvsiz tarixiy xaritalar bilan ishlash daftarlari [5];
- mashqlar uchun daftarlar (eslab qolish zarur bo‘lgan atamalar, sana va ismlar jamlamasini tartiblash, voqealarni xronologik tartibda joylashtirish, jadval va chizmalarni to‘ldirish, ma’lumot beradigan materiallar bilan ishlashni o‘rganish shaklidagi xotira mashqlari, o‘quv ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish, qisman ijodiy ishlash mashqlari keltirilgan) [4].

Ta’limda ishchi daftarlarni qo‘llash o‘quv jarayonining qulay va samarali usullaridan biridir. Ular o‘quv materialining o‘zlashtirilishini nazorat qilish, o‘quvchilar fikrlash faoliyatini tashkil etish va olingan bilimlarni tekshirish imkonini beradi.

Xulosa

O‘rganilayotgan masalaga oid tadqiqot ishlari va yaratilgan ishchi daftarlarni tahlil qilish asnosida ularning quyidagi afzal didaktik imkoniyatlarini ajratib ko‘rsatish mumkin:

- ishchi daftarlar o‘qituvchiga o‘quv mashg‘ulotini rejalashtirishni osonlashtiradi;
- o`quvchilarga mashqlar, mustaqil va nazorat ishlari uchun vazifalarni tezkor taqdim etish;
- vazifalar, ba’zi hollarda topshiriqlarning javoblari uchun zaruriy texnik-texnologik ma’lumotlar, tavsiya va ko‘rsatmalarning mavjudligi;
- o`quvchilarni mexanik ishlarning ulkan hajmidan ozod etadi;
- o`quvchilarga matndagi eng muhim va ahamiyatlini ajratishga yordam beradi;

- mashg‘ulotda og‘zaki va yozma ishlarni muvofiq olib borish imkonini beradi;
- o`quvchilarning butun guruhini qizg‘in bilish faoliyatiga jalb etish;
- o‘quv jarayonini individuallashtirish, nazorat qila borish imkoniyatini beradi.

Tarix fanidan ishchi daftarlar ko‘p funksiyali didaktik vosita sifatida o‘zida jamlangan turli mashq va topshiriqlar yordamida o`quvchilarga darslikdan o‘rganganlarini xotirada mustahkamlash, olingan bilimlarni tizimlashtirish, o‘zlarida aqliy faoliyat usullarini rivojlantirish va mustaqil qo‘llash, o‘quv ko‘nikma va malakalarini mustahkamlash bilan birga mustaqil ishlash va ijodiy izlanish malakalarini hosil qilish imkonini beradi. Shuningdek, ishchi daftarlar o‘qituvchiga o‘quv jarayonini yuzaki emas, balki ilmiy, pedagogik-psixologik jihatdan chuqur o‘ylab ishlangan mashq va topshiriqlar tizimi vositasida osonroq rejalashtirish va nazorat qilishga yordam beradi. Ishchi daftarlarda aqliy faoliyat usullarini qo‘llash talab etiladigan mantiqiy topshiriqlar majmuining mavjudligi o‘qituvchiga o‘quvchilarning fikrlash jarayonini bevosita kuzatib borish imkoniyatini beradi. Ishchi daftarlar tabaqalashtirib o`qitishda o`quvchilarning o`zlashtirish imkoniyatlarini, ularni yanada rivojlantira borish maqsadlarini amalga oshirishda bir qator qulayliklar yaratadi.

Adabiyotlar

1. Вяземский Е.Е. Стрелова О.Ю. Теория и методика преподавания истории: Учеб. для студ. высш. учеб. завед. – М.: Гуманист. изд. Центр ВЛАДОС, 2003. 196 стр.
2. Данилов О.Е. Печатная рабочая тетрадь для обучаемого как часть учебно методического комплекса дисциплины // Молодой ученый. 2013. №4. С. 552-555.
3. Короткова М.В. Методика обучения истории в схемах, таблицах, описаниях: Практ.пособие для учителей. – М.: Гуманист.изд. центр ВЛАДОС, 1999. 100 стр.
4. Кошелев В.С., Байдакова Н.В. История Древнего мира. 5 класс. Рабочая тетрадь. Изд.Аверсэв. https://resheba.me/gdz/istorija/5-klass/koshelev.
5. Рабочая тетрадь с контурными картами по истории Древнего мира. Изд. Белкартография. 5 класс. История. https://resheba.me/gdz/istorija/5-klass/belkartografija.
6. Халилов Р. Ш., Атажанова Р. Р. Использование рабочей тетради в обучении изобразительной деятельности в начальном классе // Молодой ученый. 2018. №7. С. 196-199. https://moluch.ru/archive/193/48351/
7. Ханипова Е.Х. Рабочая тетрадь как дидактическое средство обучения // Инновации в науке: сб. ст. по матер. L междунар. науч.-практ. конф. № 10(47). (28 октября 2015 г.) – Новосибирск: СибАК, 2015. https://sibac.info/conf/innovation/l/43112.
8. O.Shernayev, Sh. Ravshanov, I.Quljonov, M.Do`stmurodova. 5-sinf Tarixdan hikoyalar fanidan ish daftari. Uslubiy qo`llanma. Navoiy viloyati Xalq ta`limi xodimlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish markazi. Navoiy. – 2021. 118 bet.
9. Sh.Nurg`oziyev. 8-sinf “O’zbekiston tarixi” fanidan amaliy mashg’ulot daftari. Jizzax viloyati Do`stlik tumani 10-umumta`lim maktabi. – 81 bet. http://shuhratbek.uz/8-sinf-ozbekiston-tarixi-fanidan-amaliy-mashgulot-daftari/

TA’LIM TIZIMIDA QO‘LLANILADIGAN INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Isroilova Barno Abdulxaqovna
Jizzax viloyati Jizzax shaxar 19-umumiy o’rta ta’lim maktabi ona tili va adabiyoti fani o’qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada hozirgi kunda ta’lim tizimida qo‘llaniladigan innovatsion pedagogik texnologiyalar va ona tili darslarining samaradorligini oshirishdagi metodlarning ahamiyati haqida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: FSMU, pedagogik texnlogiya, metod, innovatsiya, gap bo'laklari, kesim.

O'zbekistonning mustaqil davlat sifatida jahon hamjamiyatida o'zining munosib o'rnini egallashi jahonning turli rivojlangan mamlakatlari bilan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy ta'lim sohihasida o'zaro hamkorlikni o'rnatishi katta yutuqlarga olib keldi.

Mustaqillikdan keyin o'tgan qisqa davr ichida ta'lim tizimida juda katta o'zgarishlar bo'ldi, olamshumul kashfiyotlar va yutuqlarga ega bo'ldik.

Ma'lumki, fan va ta'lim doimo birlikda va o'zgarishda rivojlanadi. Ta'lim tizimini yanada rivojlantirish, xorijiy mamlakatlarning tajribasini chuqur o'rgangan holda zamonaviy metodlar va texnologiyalar asosida o'qitish masalalariga hukumatimiz tomonidan berilayotgan e'tibor juda katta bo'lmoqda.

Innovatsion va pedagogik texnologiyalarning mamlakatimiz ta'lim sohasiga kirib kelishi - bu ta'limda tub burulish davri bo'ldi deb aytsak mubolag'a bo'lmaydi.

Innovatsion texologiya va metodlar bu o'quv jarayonida asosiy boshqaruvchi -o'qituvchi, boshqariluvchi - o'quvchifaoliyati birgalkda yo'naltiriladi va bu jarayonda o'qituvchidan ham o'quvchidan ham mustaqillik va ijodkorlik sifatlarini talab etadi.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida qo'llanilayotgan innovatsion texnologiya va metodlar o'quvchilarning yuksak bilim cho'qqilarini egallab, ularni fikrlashga, o'z shaxsiy va mustaqil qarashlarga ega bo'lishida katta ahamiyat kasb etmoqda. Har bir o'qituvchi dars o'tishdan oldin darsda qo'llaydigan innovatsion pedagogik texnologiyalarning har bir elementigacha puxta o'rganishi va tadqiq qilishi lozim.

Pedagog - ya'ni bola yetaklovchi, bolaga faqat tayyor fikr bermasligi kerak balki uning fikrini kengaytirishi, olamni o'rganishga imkon beruvchi vositalarni topa bilishga o'rgatishi zarur.Biz bir necha zamonlar an'anabiy uslubda ish olib bordik. To'g'ri, bu tizimda ham bolalarga billim berildi, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari shakllantirildi. O'qituvchi ham o'quvchi ham bir qobiqda harakat qildi, buni qoliplangan tizim desak ham bo'ladi, har ikkalasida ham ma'suliyat yo'qoldi.

Hozirgi kunda asosiy pedagogik texnalogiyalar imperik, kognitiv, evristik, kreativ, inversion, adattiv, inkulyuziv va boshqa texnologiyalardir. Dars jarayonida bu texnologiyalarni tanlay bilish - bu o'qituvchining mahoratiga bog'liq

FSMU texnologiyasi munozarali masalalarni hal etishda, bahs-munozaralar o'tkazishda yoki o'quv-seminari yakunida (o'quvchilarning o'quv-seminari haqidagi fikrlarini bilish maqsadida) yoki o'quv rejasi asosida biron bo'lim o'rganib bo'lingach qo'llanishi mumkin, chunki bu texnologiya o'quvchilarning o'z fikrini himoya qilishga, mustaqil va erkin fikrlash, o'z fikrini boshqalarga asosli ravishda ifoda etishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan bir qatorda o'quvchilarning o'quv jarayonida egallagan bilimlarini tahlil etishga, qay darajada egallaganliklarini baholashga hamda o'quvchilarni bahslashish madaniyatiga o'rgatadi.Ushbu texnologiya o'quvchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa holda ifoda etib, tasdiqlovchi dalillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

Hozirda ta'lim texnologiyasi yordamchi vosita bo'lib qolmay balki, o'quv jarayonining rivojlanishida katta rol o'ynab, uning tashkiliy shakllari, metodlari, mazmunini o'zgartiradigan yangi sistema deb tushunilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, o'qituvchi va o'quvchining pedagogik tafakkuriga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda.

Texnologiyani bunday tavsif qilish ta'lim jarayonidagi barcha tuzuvchilar orasidagi uzviy bog'lanishning muhimligini, pedagog va o'quvchining o'zaro hamkorligini ko'rsatadi. O'quvchi passiv ta'lim obyektidan faol shaxs ta'lim va tarbiya subyektiga aylanadi va aktiv subyekt sifatida o'qituvchi bilan bu jarayonda qatnashadi, mustaqil bilim olishga intiladi.

Innovatsion usullarda dars o'tish jarayonini, ya'ni zamonaviy pedagogik texnologiyalarni boshlang'ich ta'lim davridan boshlab tashkillashtirish ta'lim tizimida yuqori samara beradi. Bu degani, boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'limning poydevori hisoblanadi. Ana shu poydevorni mustahkam tarzda bunyod etish kelgusi davrlardagi ta'lim jarayonlarining o'tilishida ham qulayli yaratgan bo'ladi. O'z-o'zidan kelib chiqadiki, boshlang'ich ta'limdan boshlab tashkil etilgan pedagogik texnologiyalar ta'limning keyingi davrlarida tshkil etilishida birinchi bosqich vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati.
1. Ishmuhammedov R. "Pedagogik texnologiyalar"
2. Ona tili darsligi 5-sinf.
3. "Til adabiyot ta'limi" jurnali.
4. Shaykhislamov, N. (2021). THE DIRECTION OF MODERN LINGUISTICS THE CONCEPT OF COGNITIVE LINGUISTICS. Scientific progress, 2(2), 1641-1646.
5. Шайхисламов, Н. (2020). Укувчиларнинг нуткий компетенцияларни ривожлантиришда нуткнинг илмий-назарий изохд. Science and Education, 1(5).
6. Шайхисламов, Н. (2021). СИНТАКСИС ВА МОРФОЛОГИЯНИ БОЕЛАБ УРГАТИШ. Амалий тилшуносликнинг фанлараро масалалари: масофавий таълимдаги муаммолар ва уларнинг ечимлари, (2), 368-371.
7. Shayxislamov, N. (2021). ONA TILI DARSLARIDA" SO'Z TARKIBI" MAVZUSINING O'RGANILISHI YUZASIDAN MULOHAZALAR. Academic Research in Educational Sciences, 2, 119-124.
8. Shayxislamov, N. (2021). ARAB VA INGLIZ TILLARIDA FE'L SO'Z TURKUMI VA UNING XUSUSIYATLARI. The 21st Century Skills for Professional Activity,(5), 144-145.
9. Шайхисламов, Н. (2021). ЛИСОНИЙ БЕЛГИГА ДОИР ЛИНГВИСТИК ^АРАШЛАР. Nutq madaniyati va o'zbek tilshunosligining dolzarb muammolari, 232238.
10. Shayxislamov, N. (2021). ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA O'QUVCHILAR NUTQINI O'STIRISH MASALALARI. The 21st Century Skills for Professional Activity,(6), 160-162.
11. Shayxislamov, N. (2021). O'QUVCHILARNING YOZMA SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA YOZMA ISHLARNING O'RNI. Scientific progress, 2(1), 1659-1664.
12. Шайхисламов, Н. (2020). Узбек ва рус тилларида кулланилувчи инвестиция ва кредит терминларининг кдёсий типологик тахлили. Филологиянинг умумназарий масалалари, 204-206.
13. Shayxislamov, N. (2020). Gender tilshunosligining fundamental nazariy asoslari va gender masalalari. XXI аср тилшунослиги ва таржимашунослигининг долзарб муаммолари: назария, амалиёт, инновация, 144-146.
14. Шайхисламов, Н. (2020). Синтаксисни морфология билан интегратив ургатиш. Нутц маданияти ва узбек тилшунослигининг долзарб муаммолари, 383385.

ONA TILI DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Nizomova Nodira Sadikjonovna
Jizzax viloyati Jizzax shaxar 14-umumiy o’rta ta’lim maktabi
ona tili va adabiyoti fani o’qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarini o‘tishda innovatsion texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha metodik tavsiya berib o‘tilgan. Boshlang‘ich sinflarda innovatsiya bilan ishlash yaxshi samara beradi. O‘quvchilarning darslarda texnologiyadan foydalanish madaniyatini o‘stiradi. Ularning fikrlashini, dunyoqarashini oshirib shakllantradi.
Kalit so‘zlari: *boshlang*‘ich, sinf, dars, texnologiya, innovatsiya

Innovatsion texnologiyalarni boshlang‘ich sinflarning ona tili darslarida joriy etishning eng ahamiyatli jihatlaridan biri - bu o‘quvchilarning o‘z fikr va g‘oyalarini bayon qilishga yonaltirilgan harakatlarning rag‘batlantirilib borilishidir.

Masalan, boshlang‘ich sinflarda ona tili darslarida aniq fan bo‘lganligi uchun o‘qituvchilarda fikr va g‘oyalar muamoli vaziyatlar orqali turmushda uchraydigan muommoli holatlar va undan chiqib ketishning maqbul yo‘llarini topishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Kundalik hayotdagi istimoliy munosabatlarni, tabiat va tabiy hodisalarning o‘rtasidagi aloqalarni badiy ko‘rinishi tarzda yoritish asosida vujudga keltirilgan muomolarni hamkorlikda, ro‘lli o‘yinlar orqali hal etishi mumkin.

Bundan tashqari ona tili darslarida innovatsion texnologiyalari to'g'rini-tog'ri qo'llash orqali o'quvchilarni yozma nutq jumlalarini to'g'ri tuzish va so'zlarni tog'ri yozishga ma'lum talablar qo'yilganligi bilan xarekterlanadi.

Yozma nutqni egallashi bo'yicha bolalarda turli matnlar haqidagi ma'lumotlar yuzaga keladi.

Bu davrda yozma nutq endigina shakllana boshlanganligi bois, bolada hali o'zi yozgan fikrlarini, so'z va harflarni yozish malakasi hosil bo'ladi, lekin finish belgilarini qo'llashga doir bo'lgan ko'nikmalarga ega bo'lishlari sust bo'ladi.

Agar yuqorida keltirilgan texnologiyadan unumli foydalanilsa, maktab yoshidagi o'quvchilarda berilgan mavzuni anglash, uni mazmunini aniqlash, fikrini bayon etishi uchun ma'lumot toplash,muhim jihatlarini ajratib olish uni ma'lum ketma- ketlikda bayon etish, reja tuzish malakasini yuzaga keltiradi [2].

Boshlang'ich ta`limda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning afzalligi shundaki;

- ta`limda ko'rgazmalilik eng birinchi o'rinlarda turadi;
- o'quvchini izlanishga undaydi;
- o'quvchi ta`lim jarayonini bir vaqtning ozida ko'radi, eshitadi, o'quchilarga kengroq keng qamrovdagi katta hajimli materiallar I tezroq yetkazib beradi;
- o'quvchi tafakkurini shakllantradi;
- o'quvchi faoliyatining ijobiy motivini hosil qiladi;
- mashg'ulotlarni jonli va ijodiy tarzda olib borishga imkoniyat tug'iladi;
- ta`lim mazmuniga tegishli materiallarni kompyuter xotirasida saqlab ularni xohlagan vaqtda o'quvchiga taqdim etadi [1].

Xulosa o'rnida shuni ta`kidlashi joizki, o'quvchilarning ta'lim jarayonidagi faolliklarini olishlariga, ularning mashg'ulotlarni diqqat bilan tinglab, o'quv materialini tahlil qilib, taqqoslash, xulosalar chiqarish kabi aqliy faoliyatining rivojlanishiga innovatsion texnologiyalar katta yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar royxati:

1. Abdullayeva Q va boshqalar. 2-sinfda o'qish darslari. -Toshkent: "O'qituvchi", 2004.
2. Ishmuhammedov R va boshqalar. "Ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish". Toshkent. 2008 y
3. Ishmuhammedov R va boshqalar. "Ta'lim-tarbiya jarayonlarida innovatsion texnologiyalardan foydlanish". Toshkent. 2010 yil.
4. K. Qosimova, S. Matchonov, X. G 'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev "Ona tili o'qitish metodikasi", Toshkent "Nosir" nahsriyoti 2009.

IQTIDORLI YOSHLAR BILAN ISHLASH, O'QUVCHILARNING BO'SH VAQTLARINI MAZMUNLI O'TKAZISH VA KASB-HUNARGA YO'NALTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHDA KUTUBXONACHILARNING ROLI

Muborak Ropiyeva
Jizzax viloyati PYMO'MM o'qituvchisi

Annotatsiya: *Maqolada kutubxonachilik faoliyatida iqtidorli bolalar bilan ishlashning o'ziga xos tomonlari haqida fikrlar bayon etilgan. O'quvchilarning bo'sh vaqtlarini to'g'ri tashkil etish va kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.*

Kalit so'zlar: Foydalanuvchi, ko'rgazmalar, kitobxonlik tanlovlari, elektron kitoblar, bibliografiya, bibliograf, kataloglar.

Barchamizga ma'lumki, Vatanimiz mustaqillikka erishgan yillardan boshlaboq, o'quvchilar va yoshlarni ta'lim-tarbiyasi, ularning ma'naviy kamolati eng muhim masalalar darajasiga ko'tarildi. Bu borada olib borilayotgan ishlar ko'lami kundan-kunga kengayib bormoqda. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Miramonovich Mirziyoyevning 2023-yildagi Murojaatnomasida ham kitobxonlik madaniyatini oshirishga alohida to'xtalib o'tilgan.

Ajdodlarimizdan qolgan buyuk ma’naviy meros hamda xalqaro tajribalarga ham suyanadigan bo‘lsak, yosh avlodni barkamol va yetuk bo‘lib shakllanishida jamiyatning har bir a’zosini o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Bolaning tarbiyasi va ta’lim olishida ota-onaning roli hamda oilaviy muhit asosiy omil bo‘lishini ta’kidlagan holda, bu jarayonga aloqador bir qator sohalar sirasiga kutubxonalar va ularda faoliyat yuritayotgan kutubxonachilarni ham tilga olishimiz joizdir.

Shubhasiz, yosh avlod nafaqat o‘z oilasining, balki mamlakatning eng katta boyligi bo‘lib hisoblanishini yodga olgan holda, ular orasidagi iqtidorli yoshlarni ushbu xazinaning haqiqiy duru gavharlariga qiyoslash mumkin. Bu iqtidorni o‘z vaqtida ilg‘ab olib, uni rivojlantirish va yanada sayqallash ota-onalar, o‘qituvchilar, murabbiylar bilan birga kutubxonachilar zimmasidagi mas’uliyat hamdir. Zero, har qanday ma’naviy barkamollik va ilm-ma’rifatning negizi kitoblardan taralgan ziyo tufayligina vujudga keladi.

O‘quvchi yoshlar bilan ishlash jarayonida ularning har biri alohida iqtidorga ega ekanligiga duch kelamiz, aslida ham shundayki, hech qaysi bola layoqatsiz yoki iqtidorsiz bo‘lmaydi, faqat unga yetarli e’tibor qaratmagan ota-ona yoki mavjud imkoniyatlarini to‘g‘ri baholay olmagan o‘qituvchi – murabbiy bo‘ladi.

Kutubxonachilik faoliyati o‘quvchilardagi iqtidorni aniqlashda qanday bo‘g‘in bo‘lishi mumkin? Bu iqtidorni to‘g‘ri yo‘naltirish, yanada rivojlantirishda kutubxonachining o‘rni nimadan iborat? Bunday savollarning tug‘ilishi tabiiy holdir.

Keling, savollarga o‘z tajribamiz orqali javob izlashga harakat qilib ko‘ramiz. Kutubxonamizga tashrif buyurgan har bir foydalanuvchiga alohida nazar bilan boqib ko‘raylik. Qaysi birisi har safar tarixiy kitoblarni tanlasa, boshqasi tabiatga oid kitoblarga qiziqadi, yana biriga koinot haqida, yoki yana biri texnikaga oid kitoblarni izlaydi. Shuning o‘ziyoq boladagi qiziqish va iqtidorni yaqqol namoyon etadi. Agar kutubxonachida bolalar bilan ishlash ko‘nikmasi va saviyasi yetarli bo‘lsa, shu foydalanuvchilarning har biriga kelasi safar qanday kitobni tavsiya etishni o‘ylab qo‘yadi. Bola qiziqayotgan sohasini yana ham mukammalroq egallashi uchun tizimli yondashuvni amalga oshiradi, va aksincha, uni ushbu sohadan bezib qolishiga yo‘l qo‘ymaydi. Buning uchun esa kitoblarni soddadan murakkabga tamoyili asosida o‘quvchining yoshiga moslab tavsiya etishga harakat qiladi. Kutubxona fondini yangilayotgan vaqtida bolalarning asosiy qiziqishlarini inobatga olgan holda ish tutadi.

Ammo kutubxonaga biror marta tashrif buyurmagan o‘quvchi bo‘lsa-chi? Undagi qobiliyatni qanday aniqlash va kutubxonaga qanday jalb etish yo‘lini tutish kerak? Bu toifa o‘quvchilarga qanday kitoblar tavsiya qilish mumkin?

Ayni muammoni hal qilishga o‘qituvchilar bilan hamkorlik va kutubxonachilar tomonidan tashkil etiladigan tadbirlar orqali yechim topish mumkin.

Har bir sinf rahbari bilan hamkorlik qilsh o‘quvchilarni qiziqish va qobiliyatlari haqida xabardor bo‘lish imkoniyatini yaratadi. Maktab psixologidan ham o‘quvchilarning alohida ajralib turuvchi tomonlarini bilib olish mumkin. Shu ma’lumotlar asosida bolalarni kutubxonaga jalb qilish yo‘llari qidiriladi.

Maktabda o‘tkazilayotgan har bir tadbirlarda kutubxonachining ishtiroki faoliyatini to‘g‘ri tashkil etishdagi muhim omillardan hisoblanadi. Chunki bunday tadbirlarda ham o‘quvchilarning nazarimizdan chetda qolgan iqtidorlari namoyon bo‘ladi. Bundan kelib chiqqan kutubxona xodimi ushbu o‘quvchining qalbiga yo‘l topib, unga o‘z imkoniyatlarini rivojlantirishi uchun albatta sohaga oid kitoblar o‘qishi zarurligini singdirishi, kutubxonaga tashrif buyursa, unga qiziqarli kitoblar tavsiya etishini bildirishi kutubxona foydalanuvchilari sonini oshishiga xizmat qiladi.

Maktab kutubxonachilari tomonidan tashkil etiladigan tadbirlar kutubxona faoliyati hamda fondining o‘ziga xos reklamasi bo‘lib xizmat qilishi bilan birga, iqtidorli yoshlarni kashf etish jarayoni hamdir. Har xil ko‘rgazmalr, tarixiy sanalar munosabati bilan o‘tkaziladigan tadbirlar, kitobxonlik tanlovlari kabilarni tashkil etish o‘quvchilarning kitob o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqini oshiradi, sinflararo va o‘zaro sog‘lom raqobat muhitiga asos soladi.

O‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarni mazmunli o‘tkazishlariga ko‘maklashishda ham kutubxonachilar o‘qituvchi – murabbiylar bilan birdek mas’uliyatlidirlar. Chunki nazoratsiz bo‘sh vaqt qanday oqibatlarga olib kelishi haqida hammamiz yaxshi bilamiz. Yuqorida aytib o‘tgan

barcha usullar bo‘sh vaqtda kitob bilan oshno bo‘lishga yordam beradi. Albatta, hozirgi texnika va zamonaviy texnologiyalar juda tez rivojlanayotgan davrda buning o‘ziga xos qiyinchiliklari mavjud. Bolalar aksariyat vaqtlarini televizor, kompyuter yoki telefon qarshisida o‘tkazayotgani hech kimga sir emas. Bunday holda o‘quvchilarga elektron kitoblarni tavsiya qilish, keyin shu asarning kitob variantini taklif qilish orqali oz bo‘lsa-da, kitobxonlik madaniyatiga o‘rgata olish mumkin deb umid qilamiz. Yoki biror-bir asarning ekranlashtirilgan kinofilmi, multfilmi haqida bolalar bilan suhbatlashib, ularga shu kitobni tavsiya etish ham mumkin. Asarning ekran va kitob namunalarini solishtirish bilan ham bolada kitobga bo‘lgan qiziqish ortishi mumkin.

Insonda kasb – hunarga bo‘lgan layoqat ham bolalik va o‘quvchilik davrlaridanoq kurtak yoza boshlaydi. Kutubxona fondida saqlanayotdan bu sohaga oid manbalarni o‘quvchi yoshlarga to‘g‘ri tavsiya eta olish ulardagi kasb-hunar egallashga bo‘lgan ishtiyoqni oshiradi, kelajakda o‘z kasbining ustalari yetishib chiqishini ta’minlaydi. Kutubxona fondidagi kitoblarni sohalarga oid qilib joylashtirish, aynan kasb-hunarlar haqida ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan tadbirlar, tanlovlar o‘tkazish albatta samarasini beradi. Masalan, “Ko‘rgazma - xobbi”, “Kasbim - faxrim” uchrashuvlari, pazandachilik, tikuvchilik, to‘quvchilik, gulchilik, duradgorlik kabi to‘garaklar bilan hamkorlikda turli tanlovlar tashkil etish va bunga tayyorgarlik jarayonida o‘quvchilarni sohaga oid kitoblar hamda boshqa manbalar bilan ta’minlash asosiy o‘rinni egallaydi. Shu o‘rinda o‘quvchilarda aynan kutubxonachilik kasbiga mehr uyg‘otishni ham yo‘lga qo‘yish mumkin. Masalan, ko‘ngilli foydalanuvchilardan iborat “Yosh bibliograflar” klubini tashkil etib, ularga bibliografiya haqida ma’lumotlar berish bilan bir qatorda kataloglar bilan ishlash, kitoblarga ishlov berish va butlash usullarini o‘rgatish o‘rgatish orqali yuqorida tilga olingan maqsadga erishiladi. Natijada kutubxona ishlash ularni yanada kitobga mehr qo‘yishiga sabab bo‘ladi. Manbalarda keltilishicha Rossiya davlatida umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga kutubxonashunoslik va bibliografiya asoslariga oid dastlabki tushunchalar fan sifatida o‘qitiladi va bu kutubxonachilik kasbiga bo‘lgan qiziqishni shakllantiradi.

Xulosa qilib aytganda, kutubxonachi davr bilan birga qadam tashlamog‘i, o‘z kasbini sidqidildan sevgan holda mas’uliyat bilan yondashib, faoliyatida barcha imkoniyatlardan keng foydalanmog‘i lozim. Buni amalga oshirishning yagona yo‘li o‘z ustida tinmay ishlash va izlanishdan to‘xtamaslikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag‘ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo‘shma majlisidagi nutqi. – T.: O‘zbekiston, 2016. – 56 b.

2. Mirziyoev Sh.M.“Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash– yurt taraqqiyoti va xalq farovonligi garovi” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi.–T.:O‘zbekiston, 2017. –48 b.

3. Mirziyoev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.–T.:”O‘zbekiston”, 2018.–80 b.

4. Mirziyoev Sh.M. “Konstitutsiya va qonun ustuvorligi – huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muxim mezonidir” mavzusidagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 27 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi.“Xalq so‘zi” gazetasi, 2019 yil 8 dekabr, 254-son.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 sentabrdagi “Xalq ta’limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5538-son Farmoni.

6. O‘zbekiston Respublikasi aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari davlat qumitasining 2014 yil 20 fevraldagi “Axborot-kutubxona muassasalarida axborot-kutubxona resurslarini hisobga olish tartibi to‘g‘risidagi yo‘

7. G‘anieva D.A. “Ta’lim maqsadlarini amalga oshirishda axborot-resurs markazlarining roli” -T.:Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.

8. G‘anieva D.A., Ratner R.I. “Ta’lim tizimidagi axborot-kutubxona jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish”.-T., Yangi asr avlodi, 2013

Elektron ta’lim-tarbiya resurslari

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi: www.uzedu.uz.
2. Toshkent davlat pedagogika universiteti: www.tdpu.uz
3. Toshkent shahar xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi: www.giu.uz
4. Ijtimoiy axborot ta’lim portali: www. Ziyonet. uz.

TA’LIM VA TARBIYA JARAYONINING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Xaydarov Sherzodbek Xomidovich
Jizzax viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi o‘qituvchisi,
Telefon: +998(99)-048-81-12, elektron pochta: haydarovsherzodbek672@gmail.com
Adilova Marg‘uba Inoyatulla qizi
G‘allaorol tumani 19-maktab amaliyotchi psixologi

ANNOTATSIYA

Tarbiya keng ma’nodagi yoshlarni, insonlarni ob’ektiv va sy’bektiv ta’sirlar orasida axloqiy, aqliy, amaliy, jismoniy shakllanish jarayonidir. Bola o‘qishni, tarbiya olishni istaydi, ulg‘ayib jamiyat hayotida faol ishtirok etishni xoxlaydi. Pedagog uni qay usulda, qanday munosabatlar sharoitida, qanday pedagogik jarayonda tarbiyalash lozimligini bilish kerak. Shu bilan birga bola o‘zini o‘zgartirishda faol ishtirokchi ekanligini ham unutmasligi kerak.

Kalit so‘zlari: Tarbiya masalasi, ob’ektiv va sy’bektiv ta’sirlar, axloqiy, aqliy, amaliy, jismoniy shakllanish, ‘qituvchi - do‘st, murabbiy, yo‘lboshlovchi, tarbiyachi, ibrat - namuna usuli, ishontirish, tushuntirish, uqtirish, rag‘batlantirish.

АННОТАЦИЯ

Воспитание в широком смысле-процесс нравственного, умственного, практического, физического становления молодежи, людей среди объективных и субъективных воздействий. Ребенок хочет учиться, получать воспитание, взрослеть и активно участвовать в жизни общества. Педагог должен знать, каким способом его воспитывать, в каких условиях взаимоотношений, в каком педагогическом процессе. При этом ребенок не должен забывать и о том, что он является активным участником самоизменения.

Ключевые слова: проблема воспитания, объективные и субъективные влияния, моральное, умственное, практическое, физическое формирование, "друг - Пощечина", тренер, проводник, наставник, метод наглядного примера, убеждение, объяснение, убеждение, поощрение.

ANNOTATION

Upbringing is a process of moral, mental, practical, physical formation of young people, people in a broad sense, among objective and sy'bective influences. The child wants to study, be brought up, grow up and actively participate in the life of society. It is necessary to know in what way, in what relationship conditions, in what pedagogical process it is necessary to educate the educator. At the same time, the child should not forget that he is an active participant in self-transformation.

Keywords: issue of upbringing, objective and sy'bective influences, moral, mental, practical, physical formation, ‘teacher - friend, coach, guide, educator, lesson - pattern method, persuasion, explanation, encouragement, encouragement.

Har bir inson hayotidagi psixik taraqqiyotida va shaxsiy sifatlarining tarkib topishida tashqi, ijtimoiy muhit va ta’lim-tarbiyaning roli juda katta ahamiyat kasb etadi. Lekin inson shaxsining tarkib topishi uchun nafaqat bu faktorlar, balki nasliy yo’l bilan ayrim anatomik va biologik xususiyatlarning ta’siri ham bor. Insonlarga nasliy yo’l bilan ba’zi xususiyatlar beriladi. Masalan, tananing tuzilishi, ko’z va sochlar rangi, ovozi hamda gapirish uslublari, ayrim hatti-harakatlari

tug’ma ravishda berilishi mumkin. Lekin insonga ta’lim-tarbiya, uning psixik xususiyatlari, bir so’z bilan aytganda, insonning aqliy tomonlari bilan bog’liq bo’lgan xususiyatlar hech vaqt nasliy yo’l bilan berilmaydi. Kamdan kam hollarda musiqa, matematika qobiliyatlarda nasliy yo’l bilan berilishi mumkin. Bunday qobiliyatlarni amalga oshirish uchun ham albatta, ma’lum sharoit taminlanishi kerak. Insonning hayotiy tajribalarni bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlshtirishga aloqador bir nechta tushunchalar mavjud. Bu o’quv faoliyati, ta’lim o’qish va o’rganishdir. O’quv faoliyatida, asosan, shaxsning psixik jarayonlari shakllanadi va rivojlanadi, uning asosida yangi faoliyatlar yuzaga keladi. O’quv faoliyati insonning butun hayoti davomida namoyon bo’luvchi uzluksiz jarayondir. Rus psixologi A.N.Leontev inson faoliyatining psixik va amaliy shakllari mavjudligini, bola ongi aynan o’quv faoliyatida o’sishini ta'kidlaydi. D.B.Elkonin esa o’quv faoliyatining xususiyatlarini ko’rsatib, uning mohiyati mazmuniga va o’zini namoyon bo’lish shakliga ko’ra ijtimoiyligini ta'kidlaydi. O’quv faoliyati bu shunday faoliyatki,

uning natijasida avvalo o’quvchida o’zgarish yuz beradi. Uning ma’suli turli motivlar asosida qurilgan bo’lishi darkor. Bu motivlar bevosita o’quvchi shaxsining o’sishi va rivojlanishi bilan bog’liq bo’lishi kerak. O’quv faoliyati ta'lim, o’qish va o’rganish degan tushunchalar bilan bevosita bog’liqdir. Ta'lim o’qituvchi va o’quvchi hamkorligidagi o’quv faoliyati, o’qituvchining bilim, ko’nikma va malakalarini o’quvchilarga o’rgatish jarayonidir. Ta'lim jarayoni bevosita muayyan axborotni, xarakatlarni, xulq-atvorning shakllarini o’zlashtirishga qaratilgandir. O’qish va o’rgatish tushunchalari o’quv faoliyati bilan bog’liq bo’lib, ular bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirishga, o’rgatishga xizmat qiladi.

O’quv faoliyatining besh elementi mavjud: 1. O’quv motivlari. 2. O’quv topshiriqlari. 3. O’quv xarakatlari. 4. O’qituvchining nazorati. 5. O’qituvchining baholashi. O’qitishning emosionalligi ta'limning muvaffaqiyatliligini ta'minlovchi omillardan biridir. Ta'lim berish jarayoni emotsional jarayon. Ta'lim jarayoni alohida tashkil etiladigan hamda boshqariladigan faoliyat bo’lib, u o’quvchilarning o’quv faoliyatlarini tashkil etadi va ularni boshqaradi.

Ta’lim jarayoni besh elementdan iborat:

Ш Ta’limning maqsadi -- nima uchun o’qitish kerak?

Ш Ta’limning mazmuni – nimaga o’qitish kerak?

Ш Ta’limning metodlari, usullari va pedagogik muloqot yo’llari.

Ш Ta’lim beruvchi.

Ш O’quvchi.

Ta'lim va ta'lim jarayonida bolaning rivojlanishi muammosi yosh davrlari va pedagogik psixologiya fanining asosiy masalalaridan biridir. Ta'lim jarayonining samaradorligi ko’p jihatdan o’qituvchi tomonidan beriladigan ko’rsatmalarga ham bog’liq. O’qituvchining roli shundan iboratki, u o’quvchilarga tegishli ustanovkani hosil qilishi, nimani vaqtincha, nimani umrbod esda olib qolishi kerakligini, nimani butunlay esda olib qolmasdan, faqat tushunib olish kifoya qilishini, nimani so’zmaso’z esda olib qolishni, nimaning ma'nosini o’z so’zlari bilan aytib berish uchun esda olib qolish zarurligini ko’rsatib o’tishi lozim. Kuzatishlar ko’rsatadiki, bunday ko’rsatmalar berilmaganda, o’quvchilarda ko’pincha notog’ri tasavvurlar vujudga keladi. O’qitishning emotsionalligi ta'limning muvaffaqiyatliligini ta'minlovchi omillardan biridir. Ta'lim berish jarayoni emotsional jarayon. Agar o’quvchilarga berilayotgan axborot ularda hech qanday his-tuyg’u uyg’otmasa, uni o’quvchilar yaxshilab esda olib qolmaydilar. Gap o’quvchilarning psixik holatlari, ya'ni ularning muayyan bir paytdagi kechinmalari haqida ham borishi kerak, albatta. Ulardagi

quvonchli, optimistik kayfiyat o’quv faoliyatini juda samarali qiladi. O’quvchilar emotsional ruhdagi materialni durustroq o’zlashtirib oladilar.

Jamiyatimizdagi mehnat - haqiqiy ijod, quvonch manbai. Maktab o’quvchilarida o’quv mehnatiga ijobiy munosabat uyg’otib, mehnatning haqiqiy ijodga, quvonch manbaiga aylanishiga ko’maklashish kerak. Qadimda greklar juda ajoyib iborani qo’llaganlar: "Talaba -to’ldirilib turilishi kerak bo’lgan idish emas, balki yoqib turilishi lozim bo’lgan mash'aldir". Bu fikrning tagida chuqur ma'no bor. Zero, o’qituvchi ta'lim metodlari: muammoli ta'lim, qisman izlanish metodi va tadqiqot metodlaridan keng qo’llashi kerak. Tarbiya jarayoni ma’lum bir tarbiyachi tomonidan axloqiy va xulqiy fazilatlarni tarkib toptirish, shakllantirish maqsadida tarbiyalanuvchining ongiga tarbiyaviy

ta’sir etish jarayonidir. Tarbiya – bolaning ijtimoiy muhitda o’z o’rnini topishni o’rganishi hamda insonning hayotiy ko’nikma va malakaga ega bo’lishidir. Ta’lim jarayonining markazida shaxsning bilish va anglash jarayoni, uning qobiliyati, ilm o’rganishi yotsa, undan farqli o’laroq tarbiya insonni shaxs sifatida shakllanishiga, uning dunyoqarashi va jamiyatga munosabatiga qaratiladi. Tarbiya--bu alohida jarayon emas, balki o’qitishning bir tomoni bo’lib, u bilan umumiy va farqli tomonlarga egadir. Bilim berish va tarbiyaga,, asosan, insonning ijtimoiy ko’nikma olish mexanizmining o’ziga xos jihatlarini kiritish mumkin. Tarbiya jarayonida shaxsning sifati, ijtimoiy xulq-atvori va shakllari nazarda tutilsa, o’qitishda bilim, ko’nikma va malakalari inobatga olinadi.

Tarbiya jarayonining ilmiy asoslari bilan, psixologiyadan tashqari falsafa, sotsiologiya va pedagogika fanlari shug’ullanadi. Psixologiya fanisiz tarbiyaning asosiy muammolari hal qilinib bo’lmagan holda to’g’ri qo’yilishi ham mumkin emas, chunki ularni anglash negizida psixologiya, insoniy munosabatlar, har xil ijtimoiy jamoalar psixologiyasini bilish yotadi. Tarbiyaning ham bosh vazifasi jamiyat hayotida zarur bo’lgan kerakli sifatlarni o’zida mujassamlashtirgan shaxsni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Har bir odam uchun bo'lganidek, har bir maktab o'quvchisi uchun ham ayrim guruhlar (ba'zan bunday guruh bir kishidan tarkib topgan bo'lishi mumkin) mavjud bo'ladi, u shaxs sifatida bu guruhlarning fikrlari, o'zi uchun nihoyatda ahamiyatli bo'lgan muloxazalari bilan hisoblashadi. Oila, sinf, sinfdagi ayrim o'quvchilar ba'zi, o'qituvchilar, ko’chadagi o’rtoqlar, yaqin do'st va hokazolar muayyan maktab o'quvchisi uchun ana shunday referent guruhlar bo'lishi mumkin. Maktab o'quvchisining tez- tez uchrab turadigan tarbiyaviy ta'sirlariga befarq yoki hatto salbiy munosabatda bo'lish hollariga ko'pincha o'quvchining tarbiyachiga ma'lum bo'lmagan referent guruh pozitsiyasida turishi sabab bo'ladi. A.V.Petrovskiyning oqilona fikrga ko'ra agar tarbiyachi, maktab o'quvchisi xech narsa va xech kim ta'sir qila olmaydi, deb da'vo qiladigan bo'lsa, bu narsa odatda tarbiyasining maktab

o'quvchisining axloqiy pozitsiyasini belgilab beradigan ta'sirli referent guruhlardan mutlaqo xabarsiz ekanligini bildiradi. Bolalik va maktab yoshida shaxs tarbiyasining hal qiluvchi ta'siri ostida tarkib topadi. Tarbiya maxsus faoliyat sifatida muayyan dasturning anglab olingan maqsadning mavjudligi bilan ta'sir ko'rsatishning maxsus ishlab chiqilgan va asoslar berilgan vositalari formalari hamda metodlarining qo'llanilishi bilan tasodafiy ta'sirlardan ajralib turadi. A.S.Makarenko alohida ta'kidlab shunday degan edi, ,,Sog'lom tarbiyaviy vaziyatsiz mukammal shaxs vujudga kelgan yoki aksincha, to'g'ri tarbiyaviy ish olib borilgan paytda buzilgan shaxs tarkib topgan birorta holni bilmayman”. Maktab o'quvchisining muayyan qoidalar va normalarini bilishi ma'naviy xulq-atvorining zarur shartidir. Biroq axloq normalarini shu tariqa bilish o'z-o'zidan axloqiy xulq-atvorini tegishli darajaga erishtirmaydi. Buning ustiga bilimlarni ma'naviy xulq-atvor praktikasiz o'zlashtirib olish ma'naviy bilimlar bilan ma'naviy xulq-atvori o'rtasidagi ajralishda ifodalanadigan axloqiy formalizim deb atalovchi formalizimning yuzaga kelishiga olib boradi.

Tarbiya metodi deb tarbiyachi, murabbiyning tarbiyalanuvchilarida onglilik, iymon, e’tiqod va insoniy xulq –atvor qoida normalarini shakllantirish maqsadida ularga pedagogik- psixologik ta’sir ko’rsatish usullariga aytiladi. Psixologik tadqiqotlarda shu narsa aniqlanganki, axloqiy tushunchalarni o’zlashtirish juda murakkab jarayon bo’lib, unga maxsus raxbarlik qilishi talab etiladi. Bu ishlarni amalga oshirish uchun quyidagilarga amal qilish kerak: Ishontirish tarbiya metodi: O’quvchilar axloqini, dunyoqarashini shakllantirishda asosiy metodlardan biri hisoblanadi. Ishontirish orqali o’qituvchi o’quvchilarda har tomonlama kompleks tarbiyani amalga oshiradi. Ijobiy shaxsiy namuna tarbiya metodi: Shaxsning rivojlanishida turli ta’sirlar, o’quv jarayoni va boshqa vositalardan tashqari tarbiyaning shaxsiy na’munasi katta ahamiyatga ega. Bolalar balog’at yoshiga yetib, mustaqil hayotni boshlagunlariga qadar ko’pchilik sharoitlarda bilish, o’rganish jarayonlarida asosan o’quvchiga otaona, qo’ni-qo’shniga, doston, drama qahramonlariga taqlid qilishadi. Mashq tarbiya metodi: Bunda o’quvchi ma’lum bir faoliyat bo’yicha biron-bir vaziyatda ayrim harakatni takroran bajaradi. Mashq harakatlarini takrorlash bo’lib, axloqiy ko’nikma, malaka va odat hosil qilish maqsadida o’quvchilarning maxsus uyushtirgan faoliyatidir.

Rag’batlantirish va jazolash tarbiya metodi: Intizomlilikni shakllantirishning klassik metodlaridan biri rag’batlantirish va jazolash metodi hisoblanadi. Tarbiyadagi rag’batlantirish va

jazolash metodi o'quvchilardagi ijobiy hislatlarini rivojlantirishdagi ularning ijobiy fazilatlarini takomillashtirishda vosita bo'lmog'i lozim.

Shuningdek, tarbiyaning aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, estetik tabiya, jinsiy tarbiya, mehnat tarbiyasi, jismoniy tarbiya, ekologik tarbiya, huquqiy tarbiya kabi turlari mavjud.

Kishilik jamyatinining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti tarixidan ma'lumki, bola shaxsining kamoloti oilada shakllanadi. Oila — jamiyat hayotining kichik bir debochasi bo'lib, har tomonlama sog'lom, barkamol avlodni voyaga yetkazish uchun ma'sul bo'lgan g'oyat muhim tarbiya o'chog'idir. Oiladagi ma`naviy-ruxiy muhit, bola tarbiyasida g'oyat muhim ahamiyatga ega bo'lib, oila a`zolarining turmush tarzi ko'p hollarda farzandlarning ruhiy kayfiyati, tasavvuri va xissiyotlarini belgilab beradi. Demak oila sog'lom, barkamol insonni tarbiyalab voyaga etkazishda jamiyat oldida mas`uldir.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik faoliyatning tuzilishi, o'qituvchining o'ziga xosligi faqatgina uning har tomonlama pedagogik faoliyatidagi fazilatlarga bog'liq. Jamiyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida shu davr talabiga munosib bo'lgan yoshlarni tarbiyalash muammosi dolzarb ahamiyatga molik bo'lib kelgan. Tarbiyali insonlar esa jamiyat hayotida zarur bo'lgan kerakli sifatlarni o'zida mujassamlashtiganlar hisoblanadi. Inson shaxsining tarkib topishiga ta'sir qiluvchi omil sifatida inson orttirgan tajribalarining tarbiya vositasi orqali bolalarga berilishidir. Bundan ko'rinadiki, inson shaxsi juda murakkab psixologik kategoriya bo'lib, u kishining individual hayoti davomida ma'lum omillarning ta'siri ostida sekin-asta tarkib topadi. Oilada bola tarbiyasining milliy o'ziga xos qoidalari mavjud bo'lib, ota-onalar ulardan o'rinli foydalanishlari lozim. Oilada ma`naviyruhiy hotirjamlik, o'zaro totuvlik xukmron bo'lsa, oila a`zolari bir-birlariga g'amxo'r bo'lsalar, bola tarbiyasining tayanch nuqtasini topa olsalar, bunday muhit bola tarbiyasiga ijobiy ta`sir etadi va ular farzandlariga haqiqiy baxt hadya etadilar, bu bilan ishimizda rivojlanish, jamiyatimizda olg'a siljish bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. E.G'oziyev "Umumiy psixologiya" T-2018
2. G.A.Sultonova "Pedagogik mahorat" T-2005
3. E.G'oziyev "Pedagogik psixologiya asoslari" T-1997
4. Yosh va pedagogik psixologiyadan praktikum. T-19
5. www.pedogog.uz

MILLIY O'QUV DASTURINING YARATILISHI VA UNING AFZALLIKLAR

T.Avazov, Jizzax VPYaMO'MM katta o'qituvchisi

Annotasiya. Ushbu maqolada milliy o'quv dasturining yaratilishiva uning afzalliklari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Axborot, texnologiya, kompyuter, multimedia, modellashtirish, animatsiya, kommunikatsiya, texnik vositalar, pedagogic texnologiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается создание национальной учебной программы и ее преимущества.

Ключевые слова: Информация, технология, компьютер, мультимедиа, моделирование, анимация, общение, технические средства, педагогическая технология.

Annotation. This article discusses the creation of a national curriculum and its benefits.

Key words: Information, technology, computer, multimedia, modeling, animation, communication, technical tools, pedagogical technology.

Mazkur dastur O'zbekiston Respublikasining 2035-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni asosida qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi", 2025-yilgacha O'zbekiston sanoatining rivojlanishi konsepsiyasi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2020-yil 24-yanvarda Oliy majlisga murojaatnomasida

belgilangan vazifalar asosida ishlab chiqilgan.

Bugungi kunda umumta’lim maktablarida ta’lim olayotgan o‘quvchilarda raqamlashtirilgan muhitda ta’lim olishi, yashashi va ishlashi uchun zarur ko‘nikmalarni shakllantirish dolzarb masalaga aylandi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari so‘nggi yillarda jamiyatni o‘zgartirdi. Shu bilan birga katta mehnat migratsiyasi, rivojlanmagan ijtimoiy infratuzilma qashshoqlik va ishsizlikning yuqori darajasi, infratuzilmaning eskirganligi, kadrlar kompetensiyalarining kasbiy rivojlanish strategik maqsadlariga nomuvofiqligi, intellektual mulkni himoya qilish muammolari, oliy ma’lumot olish imkoniyatlarining, yuqori texnologiya va ilm-fanga asoslangan ishlab chiqarishning rivojlanmaganligi, malakali xodimlarning yetishmasligi, o‘rtabo‘g’in rahbar va xodimlarning past darajadagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish malakasi, ishchilarda mehnatga nisbatan rag‘batning kamligi, ishchi va muhandis-texnik kasblar obro‘sining tushgani, eskirgan ish usullaridan foydalanish kabi muammolar o‘z yechimini kutmoqda.

Jamiyatda raqamli texnologiyalarning yangi to‘lqini kutilmoqda, bu esa barcha sohalarni rivojlantirishda innovatsiyalarning rolini kuchaytiradi. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirishda kechikish milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini pasaytirishi, shuningdek, o‘sib borayotgan geosiyosiy raqobatsharoitida uning zaifligini oshirishi mumkin.

Xususan, jamiyatda kutilayotgan raqamli texnologiyalar sharoitida umumta’lim maktablarida “Informatika va AT” fanini o‘qitish o‘quvchilarda kreativ axborot-kommunikatsion kompetensiyasi, innovatsion ko‘nikmalarni shakllantirish, ularda maktabdan keyingi ta’lim bosqichi yoki mustaqil hayotga qadam qo‘yishda zarur bo‘ladigan tayanch kompetensiyasiyasi va dunyoqarashni shakllantirishda asosiy yechim bo‘lib xizmat qiladi.

“Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘zlashtirgan umumta’lim maktablari bitiruvchilari mustaqil hayot va ishlab chiqarishning barcha tarmoqlarida zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalar asosida innovatsion tadqiqot va hayotiy muammolarni yechish ko‘nikmalarini yanada rivojlantirish, bir so‘z bilan aytganda kreativ va innovatsion, yuqori raqobatbardosh dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqarishda “yetakchi” rolni bajarishizarur.

Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya, AQSh, Izrail, Janubiy Koreya, Xitoy Xalq Respublikasi va boshqa rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida ham “Informatika va axborot texnologiyalari” fani umumiy ta’limning asosiy bo‘g‘ini hisoblanib, jahon bozoriga malakali mutaxassislar tayyorlashning muhim bosqichi va tashkil etuvchilaridan biri deb qaraladi.

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida Informatika va axborot texnologiyalari fanini o‘qitishning asosiy maqsadi:

O‘zbekiston Respublikasining rivojlanishida raqamli savodxonlik va madaniyatni, tanqidiy fikrlash hamda kreativ axborot-kommunikatsionkompetensiyayalarni yosh avlodlarda shakllantirish uchun sharoit yaratish.

Umumta’lim maktablari o‘quvchilarida XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish orqali mustaqil hayotga tayyorlash, ijodkorlikni shakllantirish va jamoa bo‘lib ishlashni o‘rgatish, nostandart sharoitlarda to‘g‘ri, iqtisodiy, ekologik trendlarga mos adekvat yechimni topish, xalqaro baholash dasturlarida ishtirok etib yuqori natijalarni ko‘rsata oladigan yoshlarni tarbiyalashga mo‘ljallangan.

O‘quvchilarni mantiqiy fikrlashini va amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan xalqaro baholash dasturi (PISA, TIMSS) talablariga mos keladigan topshiriqlar bilan ishlashga mo‘ljallangan amaliy va mustaqil mashg‘ulotlar bajarishga hamda ijodiy fikrlashga undovchi amaliy topshiriqlar bilan ishlashni ko‘zda tutadi.

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishning asosiy vazifalari:

umumiy o‘rta ta’limning barcha bosqichlarida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini uzluksiz ta’limda o‘qitish tizimini yaratish;

“Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o‘qitishning zamonaviy shakl, usul va

texnologiyalari, mazmuni, uning moddiy-texnik ta’minotini modernizatsiyalash va kadrlar salohiyatini oshirish;

intellektual salohiyat va raqamli madaniyatni shakllantirish;

zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida hayotiy muammolarni yechish, loyihalashtirish, modellashtirish va boshqarish kabi universal faoliyatlarni o‘zlashtirish;

raqamli jamiyatdagi masalalarni yechishda samarador texnologiyalarni tanlash;

kreativ fikrlash va innovatsion faoliyat yuritish ko‘nikmasini shakllantirish orqali maqsadli axborot tizimlarini va mehnatga ta’sir o‘tkazishning innovatsion usullarini yaratish;

ta’lim jarayonida tayanch bilim, ko‘nikma va kompetensiyasini egallash orqali mustaqil hayotda zarur bo‘ladigan bo‘lajak kasbni to‘g‘ri tanlash;

yangi bilimlarni egallash, mukammallikka erishish uchun raqamli texnologiyalar asosida o‘z ustida mustaqil ishlash va faoliyat yuritishga xizmat qiladi.

Mıllıy o‘quv dasturının afzallıkları nımada?

1. Mavzularni o‘rganishda spiralsimon ketma-ketlikdan foydalanishi, bunda o‘quvchilar mavzularni soddaroq tarzda boshlab, bosqichma bosqich murakkablashtirilgan tizimni o‘qiy boshlaydi. Misol uchun: Ms Word dasturini boshqang‘ich qismini 5-sinfda o‘rgansa, 6-sinfda murakkabroq bo‘lgan qismlarini o‘rganadi.

2. O‘quvchi faoliyati natijalariga qo‘yiladigan malaka talablar sinflar kesimida ajratilishi, bunda o‘quvchilarga qo‘yiladigan talablarning tog‘ri qo‘yilishi bilan afzalliklarini aytish mumkin. O‘quvchilar endilikda o‘zlariga qo‘yilgan minimal talablarni egallaydi va standart ko‘rinishida bilimlarni o‘zlashtiradi.

3. STEAM – fanlararo integratsiyasi ta’minlanganligi, bunda o‘quvchilar kundalik faoliyatidan kelib chiqgan holda olgan nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llay oladi va kreativ fikrlashiga olib keladi. Fanlararo integratsiya qiladi. Matematika, fizika, informatika va AT fanlarini bir biri bilan bog‘liqlik jihatlarini, masalaga yondashishda ushbu fanlardan ham foydalanish kerak ekanligini tushunibyetadi.

4. O‘qituvchi kitobida har bir mavzuni o‘qitishda amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beruvchi ilg‘or metodlar berilganligi bois, o‘qituvchilar mavzularni o‘tishda zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan foydalanishda o‘qituvchi kitoblari muhim ahamiyatga ega.

5. O‘quv tadqiqotlarni o‘tkazish uchun amaliy mashg‘ulotlar va loyiha ishlariga alohida soatlar ajratilishi umumta’lim maktabi o‘quvchilarini nazariy olgan bilimlarini amaliyot bilan bog‘lagan holda loyihalarni shakllantirishda qo‘l keladi. Bunda o‘qituvchilar o‘quvchilarni amaliy ko‘nikmalarini shakllantirishda yordam berishlari lozim.

6. Milliy baholash tizimi yaratilganligi. Milliy o‘quv dasturini afzalliklaridan biri ham bu uning standartlardan kelib chiqib baholashida. Bunda o‘quvchilarni olgan bilimlarini minimal talablarini bajargan o‘quvchilarni topshiriqlardan kelib chiqgan holda baholashlari kerak bo‘ladi.

Darhaqiqat, fanlarni o‘qitish metodikasi, nazariy va amaliy bilimlar muvofiqligi, dasturlar uzviyligi, darsliklar mazmuni va sifatida talay kamchilik va muammolarimiz bor. Darslik va o‘quv-metodik qo‘llanmalarni nashrga tayyorlashda ularni mazmun va sifat jihatidan xalqaro talablarga qay darajada javob bera olishiga yanada jiddiy e’tibor qaratishimiz, amaliyotchi o‘qituvchilar, fan metodistlari hamda salohiyatli olimlar tomonidan chuqur ekspertizadan o‘tkazishimiz lozim. Darsliklar ekspertiza xulosalari asosida uning mualliflari, nashriyot xodimlari hamda fan metodistlari hamkorligida qayta ishlansa, mazmuni va illyustratsiyalariga tegishli o‘zgartirishlar kiritilsa yanada mazmunli va sifatli bo‘ladi. Darsliklarni yanada takomillashtirish uchun jahon tajribasini kengroq o‘rganish, loyihalarimizga Respublikamizdagi eng tajribali mutaxassislarni, xorijiy ekspertlarni keng jalb qilish maqsadga muvofiq.

Darsliklarni tayyorlashda o‘quvchilarning yoshi va psixo- fiziologik xususiyatlari alohida inobatga olinadi. Darslik mazmunida mavjud bo‘lgan takrorlanishlar bartaraf etiladi, xalqaro tajribaga tayangan holda darslikning dizayni va foto-illyustratsiyalariga o‘zgartirish kiritiladi. Yana bir e’tiborli holat shuki, fanlar kesimida fanlararo bog‘liqlik hamda sinflararo uzviylik ta’minlanishiga yanada jiddiy e’tibor qaratiladi. Darslik va o‘quv-metodik adabiyotlarning

yangi avlodini yaratishda ular mazmuniga xalqaro baholash dasturi – TIMSS, PIRLS talablari o‘quvchilar yoshiga mos tarzda yanada chuqurroqsingdiriladi. Shuningdek, mavzularni qo‘shimcha ma’lumotlar bilan boyitish maqsadida barcha darsliklarga QR kodlar o‘rnatiladi.

Informatika va axborot texnologiyalari fani yo‘nalishi bo‘yicha ilg‘or xalqaro davlatlarning darsliklari o‘rganildi “Cambridge University” nashriyoti tomonidan nashr etilgan, 5-11-sinflar uchun mo‘ljallangan “ICT Starters” darslik majmualari o‘rganilib chiqildi.

INNOVATSION PEDAGOGIK TA’LIM TEXNOLOGIYA USULLARINING TA’LIM JARAYONIDAGI AFZALLIGI

Tolipov Farrux Nurbekovich
Forish tuman 21-matab o‘qituvchisi

Annotatsiya.. Ushbu maqola fanni o‘zlashtirish jarayonida talabalarning faolligini oshirishga karatilgan va eng yangi uslubiyatga asoslangan o‘kuv materialini maxsus dasturiy ta’minot va multimediya informatsion texnalogiyalar yordamida ta’lim berish haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: yangi texnalogiyalar, maxsus dasturiy ta’minot, globallashuv, dasturiy vosita, kompyuter sinflari, integratsiyalashgan ta’lim.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev ta'kidlaganidek **“Taraqqiyotga erishish** uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo’lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko’p mablag’ va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo’lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo’ladi” [1].

Ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiya sohalarining mavjud taraqqiyoti zamonaviy jamiyat qiyofasini belgilab bermoqda. Zamonaviy jamiyatning eng muhim xarakterli jihati uning barcha sohalarida globallashuvning ko’zga tashlanayotganligidir. Globallashuv o’z-o’zidan tezkor harakatlanish, zarur axborotlarni zudlik bilan qo’lga kiritish, ularni qayta ishlash va amaliyotga samarali tatbiq qilishni taqozo etadi. Bu tarzda harakatlanish imkoniyatiga o’z sohasining bilimdoni bo’lgan, kasbiy malakalarni yuqori darajada egallay olgan, boy tajriba va mahoratga ega kadrlargina ega bo’ladilar.[5] Shunday ekan, oliy ta'lim muassasalarida kadrlarni tayyorlash jarayonida davrning mazkur talabini inobatga olish maqsadga muvofiqdir.

Respublikamizda bo‘layotgan ijobiy o‘zgarishlar ta’lim sohasida ham ma’lum yangiliklar, tubdan o‘zgarishlar bo‘lishini taqazo etadi. Haqiqatdan ham, chuqur bilimli, keng dunyoqarashli komil shaxsni tarbiyalash masalasi pedogoglardan yangicha ishlash prinsiplarini amalga oshirishni talab qiladi va katta ma’suliyat yuklaydi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsadi ham ta’lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o‘tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to‘la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma’naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratishdir. Dunyoga yangi ko‘z bilan qaraydigan, uddaburon, ishning ko‘zini biluvchi, buyuk kelajagimiz poydevorini quruvchi va yuksaltiruvchi mutaxassis kadrlarni tayyorlash respublikamiz pedagoglari oldida turgan eng muhim va mas’uliyatli vazifadir.

Agar rivojlangan mamlakatlarda ta’lim tizimi oldida yana bilimlarni kashf eta oladigan mutaxassislarni tarbiyalash birinchi vazifa bo‘lsa, iqtisodiyoti o‘tish yoki rivojlanish davrida bo‘lgan mamlakatlarda esa yangi texnalogiyalarni o‘zlashtirilishini ta’minlovchi mutaxassislar tayyorlash vazifasi qo‘yilmoqda. Dunyoning barcha davlatlarida ta’lim tizimining samaradorligini oshirish strategik vazifalar qatoriga qo‘yilgan. Muayyan o‘quv fanini samarali o‘qitish maqsadida yaratilgan xamda ushbu fanni o‘zlashtirish jarayonida talabalarning faolligini oshirishga qaratilgan eng yangi uslubiyatga asoslangan o‘quv materialini maxsus dasturiy ta’minot va multimediya informatsion texnalogiyalar yordamida didaktik ishlab chiqarish natijasida yaratilgan o‘quv jarayonini tashkil etuvchi ko‘p funksiyali dasturiy vosita - *innovatsion dasturiy didaktik majmua* deb ataladi.[2] Fanning innovatsion dasturiy didaktik majmuasi uslubiy tizim sifatida didaktik

materiallarning mukammalligi va yaxlitligini ta’minlaydi. Har bir innovatsion dasturiy didaktik majmuada yangi o‘quv materialini o‘rganish, mustahkamlash va o‘zlashtirish darajasini nazorat qilish nazarda tutiladi. O‘z vaqtida innavatsion majmualarni yaratishdan maqsad yangi bilimlarni o‘zlashtirish bo‘yicha ko‘rsatgichlarni oshirishdir. Bu maqsadlarga erishish uchun avvolo yangi mavzularni o‘tishda an’anaviy bayon-nomoyish uslubi o‘rniga talabalar faolligini oshirishga yo‘naltirilgan tamayillarga asoslanish kerak. O‘quv materiallarining elektron shakllarini yaratishga an’anaviy-didaktik ishlanmalarni yaratishga nisbatan maxsus didaktik yondashuvlarning qo‘llanishini talab etadi. Innovatsion dasturiy didaktik majmua barcha turdagi o‘quv mashg‘ulotlarida kompyuter dasturlarining qo‘llanishlarini ta’minlaydi. Keng ma’noda muhokama etilayotgan majmualar talabalarni informatsion texnalogiyalardan foydalanishga ehtiyoj va moyillikni shakllantiradi. Bilim mohiyati samaradorligi ko‘p jihatdan foydalanayotgan o‘quv vositasining xususiyatlariga bog‘lik. Bundan tashqari yangi informatsion texnalogiyalarning qo‘llanishi faqatgina amaliy o‘zlashtirish jarayonidagi ifoda etishni talab etmoqda. SHuning uchun yangi pedagogik vosita sifatida qo‘llanilayotgan turli shakllardagi elektron o‘quv materiallarni o‘quv jarayonida ularning didaktik xossalari va integratsiya usullarni tahlil qilish zaruriyati paydo bo‘ladi. Bunday tahlil ijodiy va o‘zaro talabchanlik asosida olib borilishi kerak. *Fanning innovatsion dasturiy didaktik majmuasi quyidagilardan iborat:*

1) Fanga oid an’anaviy o‘quv-uslubiy kompleks. DTS dagi majburiy bilim va ko‘nikmalar majmuasi, namunaviy dastur, texnalogik karta, ishchi o‘quv dastur va h.k

2) Innavatsion komponent. Talabalar faolligini oshirishga yo‘naltirilgan va amaliyotda o‘zining samaradorligini tasdiqlangan uslubiy tamoyillar. Ularga mos didaktik materiallar, ko‘rgazmali vositalar va dasturiy ta’minot, mustaqil mashg‘ulotlar bo‘yicha didaktik vazifalar fan bo‘yicha kompyuter amaliyoti, fan bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilimlar sifatini aniqlovchi test vazifalari to‘plami, o‘quv jarayonining sifatini ko‘rsatuvchi manitoring.

3) Elektron shakldagi o‘quv uslubiy materiallar. Elektron darslik, elektron o‘quv qo‘llanmalar, elektron ma’ruza matnlari, elektron kutubxonalar, interfaol o‘quv darslari, kompyuterda hisoblash tajribasini o‘tkazish uchun amaliy vazifalar, test sinovini o‘tkazish bo‘yicha tizimlar.

4) Innovatsion dasturiy didaktik majmuaning ashyoviy ba’zasi-kompyuter sinflari, kompyuterlashgan labaratoriyalar, WEB -serverlar, internet mediatenalar.

O‘qitish texnologiyalari fanning, ishlab chiqarish hamda o‘quv pedagogik jarayon orasida joylashib, kasbiy didaktik tayyorgarlik tizimidagi bilimlarning mustaqil sohasi bo‘lib, u o‘qitish, didaktika nazariyasi va amaliyoti bilan uzviy bog‘langan.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash mumkinki, darslarni elektron vositalar orqali tashkil etilishi talabalar e’tiborini an’anaviy darslarga nisbatan ko‘prok jalb etadi. CHunki xar bir dars kichik senariylar asosida tashkil etilib, unda asosiy rollar talabalar va o‘qituvchi tomonidan amalga oshiriladi. Mutaxassisga bo‘lgan har tomonlama talabni qanoatlantirishga qaratilgan ta’lim texnologiyalari pedagog va talabaning hamkorligiga, psixologik – pedagogik shart sharoitlarni amalga oshirishga imkon beradi.[3]

SHuningdek, mashg‘ulotlarni ushbu noan’anaviy usullardan foydalanib olib borish orqali pedagog va talabalar o‘rtasidagi to‘siqning yo‘qolishini, talabalarning ijodkorligi va kuzatuvchanligini rivojlanishini ta’minlash bilan birga, yuksak umumiy va kasbiy madaniyatli, ijodkor, ijtimoiy faol, mustaqil fikrli, istiqbolli vazifalarni belgilay oladigan va hal eta olish malakasiga ega bo‘lgan barkamol shaxs sifatida shakllanishiga erisha olamiz. Mazkur texnalogiyalarni integratsiyalashgan ta’lim jarayonida qo‘llash ta’lim jarayonini yanada mukammal, qiziqarli, mazmunli bo‘lishida va talabaning, mustaqil, tanqidiy hamda ijodiy fikrlash qobiliyatini o‘z individualligini, o‘z-o‘zini baholash, muayyan maqsad va o‘zini namayish etishga bo‘lgan intilishida katta ahamiyat kasb etadi.[5]

Kasbga o‘qitish texnologiyasi esa shaxsni intizom, iroda va ixtisoslikka bo‘lgan qiziqishini yuzaga keltiradi. Bu sifatlarning ta’lim jarayonida qanchalik rivojlanishi o‘qituvchining pedagogik mahoratiga bog‘liq bo‘lib, bu-talabaning yuksak umumiy va kasbiy madaniyatli, ijodkor, ijtimoiy faol, mustaqil fikrlovli, istiqbolli vazifalarni belgilay oladigan va hal eta olish malakasiga ega bo‘lgan barkamol shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. SHuni unitmaslik kerakki, agar

innovatsion ta’lim jarayonlari talabalarda faol xarakat, bilim va ko‘nikmalar orttirish ishtiyoqini uyg‘otsagina, bu jarayon samarali kechadi va sifatli natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo’llagan Murojaatnomasi.
2. Ziyomuxammedov B.g. Abdullaeva SH. Ilgor pedagogik texnologiya. T., Abu Ali ibn Sino, 2001y.
3. Matchonova Muxabbat Botirovna. “Ta’limda innovatsion texnologiyalarni rivojlantirish”. Ishlab chiqarishga innovatsion texnologiyalarni joriy etish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish muammolari. Respublika miqiyosidagi ilmiy-texnik anjumanining materiallari to’plami–Jizzax: JizPI, 2 noyabr 2020 yil. 1-tom. 11-bet.
4. D.N.Axatova Dars o‘tishda YAPT usullaridan foydalanish. T.2004y.
5. Farberman B.L, Musina R.G, Jumaboeva F.A. Oliy uquv yurtlarida o‘qitishning zamonaviy usullari. O‘quv-uslubiy qo‘llanma. T., 2002y.

MAKTAB ADABIYOT DARSLARIDA MUMTOZ ADABIY MATNLARDAGI MORFEMALARNING ANGLATGAN MA’NOLARINI O’QUVCHILARGA TUSHUNTIRISH

H.R.Nabiyev

JVPXYAPO‘MM katta o’qituvchisi

Ibragimova Zebiniso

Sh.Rashidov tumani 2- sonli kasb hunar maktabi ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

Mazkur maqolada maktab adabiyot kursida o’quvchilarga mumtoz adabiy matnlarda uchrovchi morfemalarning o’zbek tiliga tabdilini hamda ularning anglatgan ma’nosini o’quvchilarga tushuntirish yo’llari bayon qilingan.

Kalit so’zlar: *mumtoz adabiy matn, leksik xususiyat, grammatik xususiyat, morfemik sath, affiksoid, inversiya, izofa.*

In article analysed ways of the explanation of the morpheme classical literary text and are given methodical recommendations.

Key words: *classical literary text, lexical particularity, grammatical particularity, morfemical surface, afficsoid, inversion, article.*

В статье анализируется способов объяснения морфемы классических литературных текстах и даются методические рекомендации.

Ключевые слова: *классический литературный текст, лексическая особенность, грамматическая особенность, морфемическая поверхность, аффиксоид, инверсия, артикл.*

Ma’lumki, umumiy o’rta ta’lim dasturida adabiyot fani 5-sinfdan boshlab o’rganiladi. Xuddi shu sinf bosqichidan boshlab adabiyot dasturida mumtoz asarlardan namunalar o’rganib boriladi. Keyingi bosqichlarda beriladigan mumtoz adabiyot namunalari soni va hajmi kengayib boradi. Sababi, o’zbek milliy adabiyotining juda katta qismini mumtoz adabiyot tashkil etadi.

Maktab adabiyot kursida “Mumtoz asarlarni tushunish, tahlil qilish nafaqat o’quvchiga, balki o’qituvchiga ham qiyinchilik tug’dirishi hech kimga sir emas.” [5. 4] Ana o’sha murakkablik tug’diradigan omillardan biri – uning til xususiyatlarini anglashdir. Til bilan bog’liq qiyinchiliklar asosan leksik, grammatik hamda morfemik sath bilan bog’liqdir. Agar o’quvchi o’rganilayotgan matnda bildirilgan fikrni tushunmasa, undagi jozibani, badiiyatni, muallifning mahoratini anglay olmaydi. O’quvchi uchun til to’sig’ini yengish matnga kirish, ijodkorning badiiy olamiga dastlabki qadam demakdir.

Asarlarning leksik xususiyatlari ustida ishlash adabiyot darslarining muhim bosqichi sanaladi. Buni hamisha e’tibordan soqit qilmagan holda adabiyot muallimi har doim dars mashg’ulotlarining

nazariy ma’lumot qismida o’quvchilarga mumtoz asarlarning leksik qatlami asosan quyidagi uch tildagi so’zlardan iborat ekanligini singdirib borishi zarur:

a) umumturkiy so’zlar: *og’oz, ochun, qamuq, ujmoh, tamug’*.

b) arabcha so’zlar: *liqo, tamanno, shams, qamar, hayl*.

v) forscha so’zlar: *magar, shahd, gardun, rishta*.

Asarlar leksikasi bilan bog’liq murakkablikni bartaraf etish uchun darsliklarda lug’at berilgan, shuningdek, ayrim qunt qilgan o’qituvchilar adabiyot darslari uchun alohida lug’at daftari tuttiradilar va doimiy ravishda lug’atlarni yodlatib boradilar. Yil davomida shu taxlit ish olib borilsa, tezda o’z samarasini beradi. O’quvchilar ko’p uchraydigan, matnlarda takrorlanadigan mumtoz asarlarning faol lug’atini o’zlashtirib oladilar va asta-sekin leksik qatlam bilan bog’liq murakkablik anchayin yengillashib boradi.

Mumtoz adabiyot namunalarida arab va fors-tojik tiliga oid so’z va leksemalar ko’plab uchraydi. Tilimizga arab tilidan o’zlashib, singishib ketgan, hozirda ularning asli arabcha so’z ekanligini faqat mutaxassislargina biladigan bir qator leksemalar shu tildan o’tgan old qo’shimchalar tufayli yana begonalashib, ba’zan lug’at bilan ishlashda bir qator qiyinchiliklar tug’dirib qoladi. Arab tilidan o’zlashgan so’zlarda harakat nomi (-sh, - ish), sifatdosh (-gan) qo’shimchalariga to’g’ri keladigan ***ma-, mu-, ta-*** hamda ko’plik (-lar)ni bildiradigan **a-, u-** old qo’shimchalari qo’llanadi. Bunday old qo’shimcha (perefiks)lar bilan kelgan so’zlarning anglatgan ma’nolarini aniqlash uchun old qo’shimchalar o’zakdan olinadi va faqat so’zlarning undoshlarigina o’qiladi. Qaysi so’z shakli chiqayotganiga qarab kerakli unlilar qo’yib olinadi. Olaylik, “**maqsad**” so’zi. Dastlab *ma-* old qo’shimchani olib tashlaymiz va undoshlarni o’qiymiz: **q s d**. Ulardan qasd so’zining shakli ko’rinib turibdi, demak, “q”dan keyin “a” unlisi qo’yiladi va ***maqsad***ning ma’nosi ***qasd qilish*** ekani namoyon bo’ladi. O’quvchilar **madfun** so’zini eshitmagan bo’lishlari mumkin. Xuddi shu yo’l bilan ma’no chiqariladi: **ma-** olinadi, **dfn** dan iborat undoshlar qoladi va ular ***dafn*** so’zining “skeleti” ekanligi ko’rinib turibdi. Мадфун – дафн қилинган. **Mu-** old qo’shimchasi uchun mukammal so’zini olish mumkin. Old qo’shimcha olingandan so’ng **kml** undoshlari qoladi va o’quvchilar kamol so’zini oson ilg’aydilar hamda bu leksik birlik bizda ***kamolga yetgan*** ma’nosida ekanligi oydinlashadi. **Ta-** qo’shimchali so’zlarga ham ayni yondashuv kerak bo’ladi: **taqsim** – qismlash, **takmil** – kamolga yetkazish. Ko’plik hosil qiluvchi **a–** perefiksli so’zlar ma’nosi yuqoridagi kabi aniqlashtirilishi mumkin: **axbor** – xabarlar, **atrof** – taraflar. Lekin **u-** qo’shimchasi hosil qilgan ko’plik bilan bog’liq ikki holatni bilish kerak. Birinchisi, u shaxs oti ma’nosini beruvchi ko’plik yasaydi, bunday holda “o” unlisi bilan tugaydi va bu perefiks o’rniga ***a*** yoki **i** unlilarini qo’yish kerak bo’ladi. Masalan, **ulamo** so’zidagi undoshlar **lm** hech qanday so’zni keltirib chiqarmaydi. Yuqoridagi ikki unlidan birini qo’yish kerak: **alm** yoki **ilm**. Albatta, bu ko’plik ilm so’zidan bo’lib, shaxs otini yasar ekan (so’z oxiridagi “o” buning ko’rsatkichi), ilmlilar, ya’ni olimlar ma’nosida ekanligini o’quvchilar darrov payqaydilar. Ikkinchisi, agar “o” so’zi bilan tugamagan ko’plik hosil qilgan bo’lsa, turdosh (ko’pincha mavhum) otning ko’pligi bo’lib, aytilganday, ***a*** yoki **u** unlilaridan birini bu perefiksga almashtiriladi. Masalan, ***ulum – ilmlar*** deganidir. Xuddi shu kabi **uqul – aqllar**, **uqalo – aqllilar**, oqillar va h.k.

Ba’zan **ta-** bilan hosil bo’lgan shakllardan ma’no chiqarish uchun perefiks olib tashlangach, so’z oxiriga **–at** qo’shimchasini qo’yib olish talab etiladi, yo’qsa ma’no chiqmaydi. Masalan, **tahrik** so’zidan old qo’shimcha olinsa, **hrk** undoshlari qoladi, ulardan keyin **–at** qo’yilsagina **harakat** so’zi kelib chiqadi. Shuningdek, **tahayyur** so’zidan **ta-** ni olib, oxiriga **-at** qo’shsak, **hayrat** hosil bo’ladi va bu so’z *hayratlanish* degani ekanini bilamiz. Bu so’zlarni shu shakllarda qo’llanishi vazn va qofiya talabi bilan ham izohlanishi mashg’ulotlarning ilmiy qimmatini oshiradi. O’quvchilarni mashq qildirish uchun o’qituvchi old qo’shimchali *mu* nojot – najot, *ma*xluq – xalq, *ta*slim – salim, *ta*qdir – qadar, *ta*ajjub - ajab, *Mu*hammad – hamd, *ma*’shuq – oshiq kabi so’zlarni beradi, o’quvchilar esa uning o’zagidan ma’nosini aniqlaydilar. Ko’plik shaklini aniqlash uchun avsof – vasflar, avqot – vaqtlar, avhom – vahmlar, umaro– amirlar, ukus – akslar, ufuq – ufqlar so’zlari ham bolalar tomonidan turlicha darajada bajariladi.

Albatta, bu usul arabchadan o’tgan barcha so’zlar uchun emas, balki o’zagi yoki negizi tilimizga o’zlashib, o’zimiznikiga aylanib qolgan bir qator so’zlarga nisbatan qo’llanadi va matnni

oson va tez tushunishga yordam beradi. Bunda vaqt tejaladi, o'qituvchi va o'quvchining mehnati yengillashadi.

Grammatik xususiyatlar to'g'risida gapirganda avvalo morfologik ko'rsatkichlar – suffiks va perefiks ustida ko'p ishlash tavsiya etiladi. Ularni o'quvchilar tanishi va ma'nolarini bilib olgan bo'lishlari kerak. Alohida darsda yoki qo'shimcha mashg'ulotda ularni tushuntirib, yozdirib qo'yish maqsadga muvofiq. Oldin turkiy qo'shimchalar beriladi. Sof o'zbekcha ***-man, -mon, -mam*** qo'shimchalari ravishdoshning bo'lishsiz shakli + shaxs-son qo'shimchasi, ya'ni *-may+man* shakllari hamda *emas* to'liqsiz fe'li o'rnida keladi. Masalan, *kelman, aytmon, topmam* fe'llari hozirda *kelmayman, aytmayman, topmayman* tarzida ishlatiladi. Misol: "Yarar jon desam yoqutingizga, *Teng etmon* Zuhroni Xorutingizga" (Xorazmiy). Bu baytdagi *Teng etmon* birikmasi "teng etmayman" deganidir, yoki "Ko'ngul bermish so'zumga turk jon ham, Ne yolg'iz turk, balkim *turkmon ham*" (Navoiy). Bu baytdagi *turkmon ham* birikmasi "turk emaslar ham" degan ma'noni ifodalamoqda.

-ki, -kim bog'lovchi yuklamasini o'quvchilar yaxshi anglamasliklari mumkin. Ayniqsa, ***-kim*** bog'lovchi yuklamasi o'zi ta'kid bergan so'zdan ajratilib, keyingi misra boshida kelganda o'quvchilar uni "kim" so'roq olmoshi deb bilishadi va tahlilda ma'no chiqarolmay qiynalishadi:

Bu kecha voqif bo'lung evlardin, ey hamsoyalar
Kim, manga tushmish firoq otashgahidin mahkam o't. [2. 97]

Birinchi misra hamda ikkinchi misra boshidagi "Bu kecha voqif bo'lung evlardin, ey hamsoyalar Kim,..." jumlasi hozir tilimizda "Ey hamsoyalar, bu kecha uylardan xabardor bo'linglarki..." tarzida qo'llaniladi. Agar ikkinchi misra boshidagi *kim* bog'lovchi-yuklamani so'roq olmoshi sifatida qabul qilinsa, umuman ma'no chiqmaydi.

Kelishiklarning belgisiz qo'llanishi ham o'quvchini chalg'itadi: "***Ko'zung jon labga yetkurdi, labing jon qo'shti jonimga, Bu ikki do'stlar ul joni mahzunim taloshibdur***". O'quvchilar birinchi misrada ikki marta qo'llangan "jon" so'zida va ikkinchi misradagi "mahzunim" so'zida tushum kelishigi yashirin kelganligini topa olsalar, baytni anglashlari oson kechadi.

Mumtoz matnlarda arab va fors tillaridagi ko'plab affiksoidlar qo'shilgan so'zlar uchraydi. Ularning barchasini yoki ko'p qismini eslab qolish o'quvchi tugul, o'qituvchiga ham og'irlik qiladi. Lekin eng ko'p qo'llanadigan o'zbek tiliga affiksoid sifatida o'zlashgan birliklarni o'quvchilarning daftariga ularning ma'nolari bilan lug'at sifatida yozdirib qo'yish va yod oldirish maqsadga muvofiqligi amaliyotda o'z tasdig'ini topdi. Masalan, **-afshon** affiksoidi sochuvchi ma'nosini anglatadi. Buni yoddan bilgan bola gulafshon, durafshon, anbarafshon so'zlarining o'zagini bilgani uchun affiksoid qo'shilgan shakl ma'nosini lug'atsiz darrov idrok etadi. Asarlarda eng ko'p qo'llanadigan affiksoidlar quyidagilar:

-(a)fshon – sochuvchi: anbarafshon; **- jo'(y)** – tilovchi: istovchi: balojo';
- oroy – bezatuvchi: anjumanoroy; **-kash** – mubtalo: balokash;
- vash – simon: parivash; **- angez** – a) keltiruvchi: nishotangez;
b) o'xshash: bulbulangez; **- oso** – -dek: qumrioso;
- vor – -day: devonavor; **- namo(y)** – o'xshash;
- po'sh – kiygan: gulgunpo'sh; **- afzo** – bag'ishlovchi: jonafzo;
- rez – to'kuvchi: shakkarrez.

O'quvchilarning o'zlashtirilgan bilim va malakalarini mustahkamlash uchun mazkur qo'shimcha, affiksoidlar ishtirok etgan baytlardan misollar topishni uyga topshiriq qilib berish mumkin. Shuningdek, o'qituvchining o'zi ham shunday baytlardan ikki-uchtasini har darsda mashg'ulot davomida berib, tahlil qildirib borishi yaxshi natija beradi. Bu jarayon adabiyot ta'limining keyingi sinflardagi bosqichlarida ham uzviy ravishda eslatilishi va takrorlanishi lozimi bo'ladi.

Mumtoz asarlarni o'qitishda **inversiya** to'g'risida tushuncha berish ham katta ahamiyatga ega. Inversiya umuman she'riyat uchun xos bo'lib, tilshunoslikda gap bo'laklarining o'rin almashinuvini bildiradi. Boshqacha qilib aytganda, inversiya – gap bo'laklarining o'zgargan tartibidir. Inversiya barmoqdagi she'rlarda ham ko'p uchraydi. Agar barmoqdagi she'r matnlari ustida yaxshi ishlab kelingan bo'lsa, mumtoz she'rlarni tushunish ancha yengil ko'chadi. Lekin mumtoz adabiyotda

inversiyaning arab va fors tillariga xos bo'lgan **izofa** shakli asarlarni tushunishda katta qiyinchilikka sabab bo'ladi. Izofada asosan aniqlovchi va aniqlanmishning o'rin almashinuvi kuzatiladi. Forsiy izofali birikmalar **- i, (-yi)** tutashtiruvchi unli bilan bog'lanadi. So'zlashuv nutqida ham ba'zan izofali birikmalardan foydalaniladi. O'quvchilarga tushuntirishni ana shu tanish birikmalarni izohlashdan boshlash kerak. Masalan, *oyinai jahon, ahli Andijon, ovorai jahon* kabi. Bunday birikma va jumlalar ma'nosini oydinlashtirish, tushunishni yengillashtirish uchun izofadagi aniqlovchi va aniqlanmishning o'rnini almashtirib, o'zbekcha gap bo'laklari tartibiga keltirib olish kerakligi uqtiriladi. Ularning o'rni almashtirilganda o'zbekcha tartibda egalik qo'shimchasini qo'yib olishga to'g'ri keladi: *jahon oyinasi, Andijon ahli, jahon ovorasi*. Bu birikmalarning ma'nosi tushuntirilgandan so'ng misollar keltirish uchun baytlarga murojaat qilnadi. M:

Ahvoli дилим айтғали бир маҳраме топмай,
Зулмингни қариндошу, ғамингни падар эттим. [4. 63]

Baytdagi birinchi misrada "ahvoli dilim" izofa bo'lib, so'zlarning o'rnini almashtirsak, "dilim ahvoli" tarzidagi o'zbekcha birikma yuzaga keladi va tushunish o'quvchilar uchun osonlashadi. Birikmali **izofa zanjiri** sifatida qo'llangan baytlarni tushunish yanada qiyinlashadi. Oddiy izofa ikki so'zdan iborat bo'lsa, izofa zanjirli birikmada uch va undan ortiq so'z ishtirok etadi. Ularni tushunishga qulay qilish uchun o'zbekcha gap bo'laklari tartibiga keltirib olinadi. Buning uchun izofa zanjiridagi oxirgi so'zdan boshlab birinchi so'zgacha teskari o'qiladi va o'zbekchalashtiriladi. Misol:

Men aftoda-yu bedil, g'aribi dog'i hijronman,
O'zumg'a ofarin derman, seni ko'rmay qaror ettim. [4. 63]

Bu baytning birinchi misrasida "g'aribi dog'i hijronman" birikmasi izofa zanjiri bo'lib, oxirgi so'zdan teskari o'qiymiz: "hijron dog'ining g'aribiman" shaklidagi o'zbekcha tartib yuzaga keladi va birinchi misra "Men mubtalo-yu oshiq, hijron dog'ining g'aribiman" deya oson tushuniladi.

Ayrim hollarda zanjirli izofa to'rt so'zdan iborat bo'lishi mumkin.

Ko'rub oshufta holi zorimi ahboblar aytur:
Giriftori kamandi zulfi jonon o'ldi o'xshaydur. [3. 104]

Birinchi misrada "holi zorim" oddiy izofa, u "zor holim", ya'ni zor bo'lgan ahvolim ma'nosini beradi. Ikkinchi misradagi "Giriftori kamandi zulfi jonon" izofasi to'rt so'zdan iborat zanjirdir. Bu yerda kamand – sirtmoq, zulf – soch ma'nosini beradi. Zanjirni ters o'qib, o'zbekcha tartib tusini beramiz: *jonon sochi sirtmog'ining giriftori* shaklidagi ifoda yuzaga keladi. Baytning ma'nosi: "telbalarcha (oshufta) zor ahvolimni ko'rgan do'stlarim (ahboblar) deyishadiki: jonon sochining sirtmog'iga giriftor bo'lganga o'xshaydi".

Izofali birikmalarni III shaxs ***–i*** egalik qo'shimchasi bilan qo'llangan o'zbekcha birikmalarga chalkashtirmaslik kerak. Yana Amiriyning baytiga murojaat qilamiz:

Ko'ngul la'li tamannosi bila qon o'ldi o'xshaydur,
Ko'zim oyinadek husniga hayron o'ldi o'xshaydur. [3. 104]

Birinchi misradagi "la'li tamannosi" birikmasida ***-i*** qo'shimchasi izofadagi "i" tutashtiruvchi unliga o'xshab ketadi. O'quvchilar uni shunday qabul qilishlari mumkin. Lekin bu yerda u egalik qo'shimchasi ekanligini ularga tushuntirib o'tish joiz bo'ladi.

"Insonni, uning ma'naviy olamini kashf etadigan qudratli vosita" [1. 13] bo'lmish adabiyotni o'rgatishda badiiy tahlil jarayonida yuqoridagi tavsiyalardan foydalanish orqali tarbiyalanuvchini "badiiy asar o'qimasa turolmaydigan ruhiy pedagogik holatga" [6. 67] olib kelish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий. Топмадим: Ғазаллар/ (таҳрир ҳайъати А. Қаюмов ва бошқалар). Тошкент: Ғ.Ғулом, 1988. –Б.97.
2. Амирий, Қошингга тегузмағил қаламни: Ғазаллар. Тошкент: Шарқ. 2008, - Б 104.
3. Mashrab, Boborahim. Dilim daryoi nurdir: Tanlangan she`rlar. Toshkent: G`. G`ulom, 2004. – B 63.
4. Q. Yo`ldoshev, V. Qodirov Adabiy saboqlar: Umumta`lim maktablarining 7-sinf "Adabiyot" darsligi uchun metodik qo`llanma. – Toshkent: Sharq, 2005. – B.4.

5. Q. Yo`ldoshev, Q. Husanboyeva. Umumiy o`rta ta`lim davlat ta`lim standarti. Adabiyot. Ta`lim taraqqiyoti. UzRXTV axborotnomasi, 1-maxsus son. Toshkent: Sharq, 1999. – B. 67.

BULUTLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

T.Sh.Avazov, Jizzax VPYaMO‘MM katta o‘qituvchisi

Annotasiya. *Ushbu maqolada Google Office Suite amaliy dasturlar paketi, Google Docs dasturi, Google Sheets va Google Slides dasturlari va ularning imkoniyatlari haqida so‘z boradi.*

Kalit so‘zlar: *google, google docs, google sheet, google docs, googledrive, hujjat, elektron jadval, taqdimot.*

Аннотация. *В этой статье обсуждаются Google Office Suite, Google Docs, Google Sheets и Google Slides и их возможности.*

Ключевые слова: *гугл, гугл документы, гугл лист, гугл документы, гугл диск, документ, электронная таблица, презентация.*

Annotation. *This article discusses the Google Office Suite, Google Docs, Google Sheets, and Google Slides and their capabilities.*

Key words: *google, google docs, google sheet, google docs, google drive, document, spreadsheet, presentation.*

Google Office Suite – bu Google tomonidan taqdim etilgan vebga asoslangan dasturlar to‘plami bo‘lib unga

docs, sheets, slides, forms va boshqa dasturlar kiradi. Bu dasturlardan foydalanish uchun **gmail** ko‘rinishidagi elektron

pochta talab etiladi. Google Docs - hujjatlarni real vaqtda yaratish, formatlash va tahrirlashga imkon beruvchi onlayn matn muharriri hisoblanadi. Google Sheets

- elektron jadvallarni yaratish, yangilash va tahrirlash hamda ma'lumotlarni onlayn almashish imkoniyatini beradi. Google Slides - Turli xil tayyor shablonlarni taklif qiladigan ko‘plab funksiyalarga ega bo‘lgan bir nechta foydalanuvchilar bilan onlayn taqdimot yaratish muhiti. Yuqoridagi dasturlar bulutli texnologiyalarga asoslangan google ning hizmatlari bo‘lib onlayn ravishda turli ko‘rinishidagi hujjatlar bilan ishlashga yordam beradi. G Suite o‘zining tarmoq xotirasi, elektron pochta serveri va boshqa turli vositalarini saqlash o‘rniga, tashkilotlarga o‘z biznesining rivojlanishi uchun Google ning bulutga asoslangan vositalari to‘plamidan foydalanishga ruxsat berdi. Uskunalar to‘plamiga Gmail, Google Talk, Google Calendar va Google Page Creator kiradi. Vaqt o‘tishi bilan u Google Docs, Sheets, Slides, Forms, Google Drive, Google Chat va Meet yanada kengaydi. Ushbu vositalarning iste'molchilarga bepul taqdim etiladi, ammo ulardan foydalanish cheklangan. G Suite mijozlarga maxsus domen elektron pochta manzillarini (@gmail.com va @howtogeek.com), bulutli xotirani, administrator vositalarini, 24/7 mijozlarni qo‘llab-quvvatlash va boshqalarni taqdim etadi. Google Workspace G Suite evolyutsiyasini davom ettirmoqda. Xizmat dastlab "Domeningiz uchun Google ilovalari" deb nomlangan. Keyinchalik, u 2016 yilda "G Suite" deb o‘zgartirishidan oldin "Google Apps" deb ham yuritildi. Google Workspace G Suite bilan bir xil xizmatdir. Bu Google 2020-yil davomida amalga oshirgan bir qancha o‘zgarishlarning yakuni bo‘ldi. Alohida vositalar bir-biri bilan chuqurroq integratsiyalashgan. Gmail, Docs, Meet va hokazolar o‘rtasida aloqa bitta markaziytizimga borib taqaladi. G Suite dan foydalanish bepul ammo Google Workspace pullik hizmatlarni foydalanuvchilarga taqdim etadi.

Google Docs - bu vebga asoslangan bepul dastur bo‘lib, unda hujjatlar va jadvallarni onlayn yaratish, tahrirlash va saqlash mumkin. Fayllarga Internetga ulangan har qanday kompyuterdan va to‘liq xususiyatli veb- brauzerdan kirish mumkin . Google Docs - bu Google tomonidan taklif qilinadigan va Google bilan bog'langan keng

qamrovli onlayn ilovalar to‘plamining bir qismi. Google Docs foydalanuvchilari matnni formulalar, ro‘yxatlar, jadvallar va rasmlar bilanbirlashtirgan holda turli shriftlar va fayl formatlarida hujjatlar va elektron jadvallarniimport qilishlari, yaratishlari, tahrirlashlari va yangilashlari mumkin.

Google Docs ko‘pgina taqdimot dasturlari va matn protsessorlari bilan mos keladi . Ish veb-sahifa yoki chop etishga tayyor qo‘lyozma sifatida nashr etilishi mumkin. Foydalanuvchilar ularning ishini kim ko‘rishini boshqarishi mumkin. Google Docs korxonada nashr qilish,

bloglarni yuritish yoki keng omma tomonidan ko‘rish uchun ish yozish uchun ideal. Google Docs bir nechta mualliflar geografik jihatdan turli joylardan real vaqt rejimida birgalikda ishlaydigan hamkorlik loyihalariga yordam beradi. Barcha ishtirokchilarhujjatga kim o‘zgartirish kiritganini va bu o‘zgartirishlar qachon amalga oshirilganligini ko‘rishlari mumkin. Hujjatlar onlayn tarzda saqlanadi vafoydalanuvchilarning kompyuterlarida ham saqlanishi mumkinligi sababli,

mahalliylashtirilgan falokat natijasida ma'lumotlarning umumiy yo‘qolishi xavfi yo‘q. Biroq, Google Docs’ning Internetga asoslangan ishlash uslubi ba’zi mualliflar o‘rtasida xavfsizlik nuqtai nazaridan turli savollarni o‘rtaga tashlaydi. Google Docs matnli hujjatlarni yaratish, tahrirlash va saqlash imkoniyatini beruvchi Googlening vebga asoslangan onlayn platformasidir. Platforma 2006-yil foydalanuvchilarga taqdim etilgan.

Havola: https://docs.google.com/document

Google Office Suite to‘plamidan foydalanish uchun dastlab https://docs.google.com havolasidan ro‘yxatdan o‘ting. Ro‘yxatdan o‘tish jarayoni o‘tgan darslarda ko‘rsatilgan

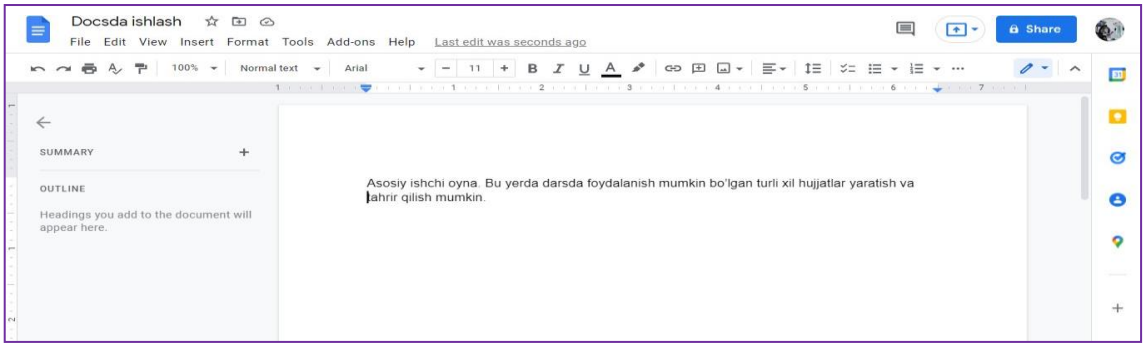

Google Docs interfeysi

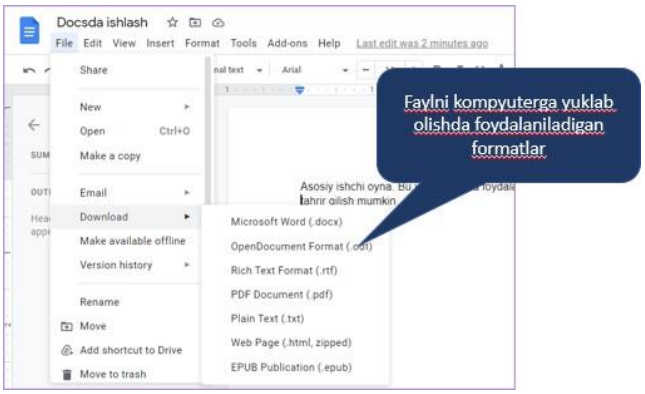

Google Docs yaratilgan matnli hujjatlarni ko‘plab fayl formatlarida saqlash imkoniyati mavjud.

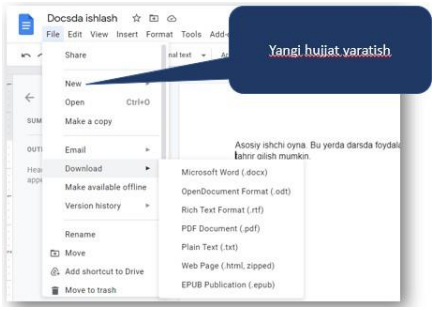

Yangi hujjat yaratish uchun **File** menyusidan **New** bandi tanlanadi.

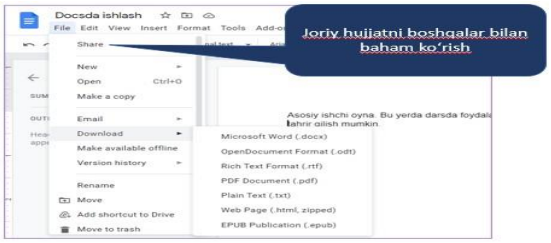

Joriy hujjatni boshqalarga ulashish uchun **File** menyusidan **Share** bandi tanlanadi.

Hujjatga turli elementlarini qo‘yishda Insert menyusidan foydalaniladi. Menyu orqali rasm, jadval, chizmalar, diagramma, gorizantal chiziq, turli xil matematik formulalar va belgilarni qo‘yish mumkin. Rasmlarni yuklash bir qancha usullar orqali amalga oshiriladi. Yani internetdan avtomatik qidirish, bulutga saqlangan rasmlarni yuklash, elektron qurilma xotirasidan rasmlarni yuklash mumkin.

Hujjatga turli chizmalarni real vaqtda chizish

va uni hujjatga joylashtirishda Drawing uskunasidan foydalanish mumkin. Shuningdek, dasturda turli shrift formatlari va stillar jamlanmasini uskunalar panelidan foydalanuvchilarga taqdim etadi.

1. Google Sheets — bu Google Drive xizmatida Google tomonidan taqdim etilgan bepul, vebga asoslangan jadval ilovasi. Ilova ChromeOS’da ish stoli ilovasi sifatida, Android, Windows, iOS va BlackBerry’da mobil ilova sifatida ham mavjud. Google Drive xizmatida Google Docs, Slides va Forms kabi boshqa Google mahsulotlari ham mavjud. Google Sheets foydalanuvchilarga har xil turdagi ma'lumotlarni tahrirlash, tartibga solish va tahlil qilish imkonini beradi. Bu hamkorlik qilish imkonini beradi va bir nechta foydalanuvchilar fayllarni real vaqtda tahrirlashi va formatlashi mumkin, elektron jadvalga kiritilgan har qanday o‘zgarishlar esa qayta ko‘rib chiqish tarixi orqali kuzatilishi mumkin.

Google Sheets qo‘llab-quvvatlovchi bir qancha fayl formatlari mavjud ularga quyidagilar kiradi:

- *.xlsx*
- *.xls*
- *.xlsm*
- *.xlt*
- *.xltx*
- *.xltxm*
- *.ods*
- *.csv*

- *.tsv*

Google Sheets - bu Chrome veb-brauzerida yoki Android yoki iOS platformasidagi Google Sheets ilovasida foydalanish mumkin bo‘lgan bepul ilova. Ishni boshlash uchun foydalanuvchilarga bepul Google hisobi kerak. Google Drive boshqaruv paneliga o‘ting va yuqori chap burchakdagi "Yangi" tugmasini bosing va Google Sheets-ni tanlang. Elektron jadval oynasida menyu satrini oching, "Fayl" ga, keyin "Yangi" ga o‘ting. U bo‘sh elektron jadval yaratadi va interfeys quyidagicha bo‘ladi:

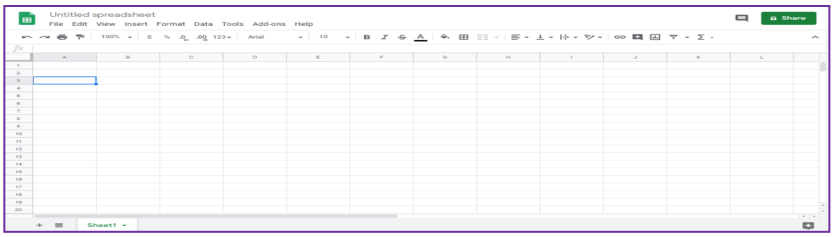

Elektron jadval nomini o‘zgartirish uchun yuqori chap burchakdagi "Nomsiz elektron jadval" deb nomlangan maydonni bosing va o‘zingiz yoqtirgan nomni kiriting. Yangi Google elektron jadvali yaratilganda, u avtomatik ravishdadiskingizning ildiz papkasida saqlanadi. Elektron jadvalni boshqa jildga ko‘chirish uchun faylni bosing va ushlab turing va uni afzal qilingan jildga torting.

Google Slides dinamik slayd taqdimotlarini yaratishga imkon beradi. Ushbu taqdimotlar animatsiya, hikoya, tasvirlar, videolar va boshqalarni o‘z ichiga olishi mumkin. Google Slides-da yangi taqdimot yaratganingizda, Slaydlar **interfeysi**
paydo bo‘ladi. Ushbu interfeys **uskunalar panelini** taqdimotingizning asosiy ko‘rinishi bilan birga ko‘rsatadi. Bu sizga **slaydlarni yaratish** va o‘zgartirish, **mavzu** tanlash va taqdimotni boshqalar bilan **baham ko‘rish imkonini beradi.** Google Slides interfeysi haqida bilish uchun quyidagi interaktiv tugmachalarni bosing.

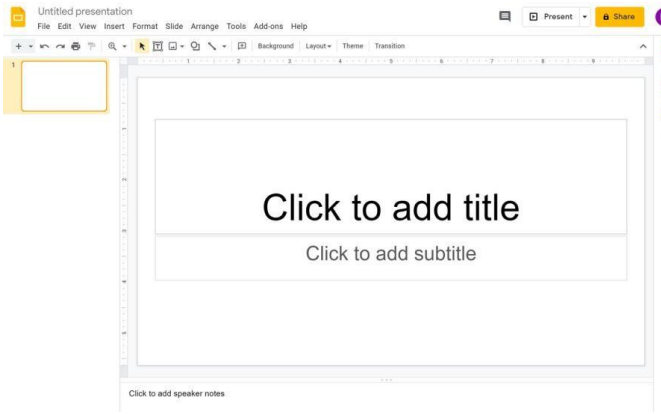

va **Mavzuni tanlash.** Birinchi marta yangi taqdimot yaratganingizda, Google Slides sizga **mavzuni** tanlashni taklif qiladi . Mavzular sizga taqdimotingizning umumiy dizaynini o‘zgartirishning tez oson yo‘lini beradi. **Har bir mavzuda ranglar** , **shriftlar** va **slaydlar tartiblarining** o‘ziga xos kombinatsiyasi mavjud . Oynaning o‘ng tomonidagi paneldan mavzuni tanlang va u butun taqdimotingizga qo‘llaniladi.

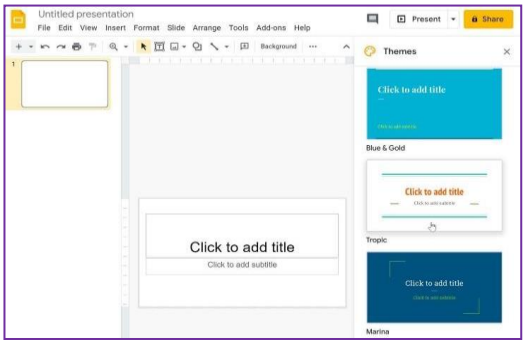

Siz istalgan vaqtda turli xil yangi mavzulardan tanlashingiz mumkin, bu esa butun taqdimotingizga izchil, professional ko‘rinish beradi. Agar siz mavzuni

o‘zgartirmoqchi bo‘lsangiz , **yorliq uskunalar panelidagi Mavzu** buyrug'ini bosishorqali Mavzular panelini yana ochishingiz mumkin.

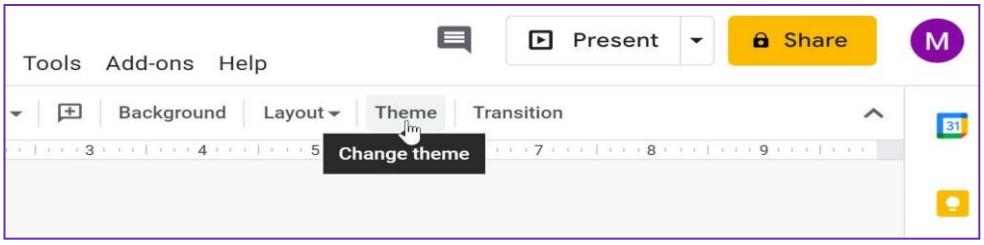

Google Slides muhiti bilan ishlash

Bu yerda biz sizga Google Slides muhitida qanday harakat qilishni ko‘rsatamiz. **Menyu va yorliq uskunalar panelidan** qanday foydalanishni, **kattalashtirish** va kichraytirishni hamda **taqdimotni o‘ynashni** o‘rganasiz .

Menyu va yorliq uskunalar paneli

Google Slides interfeysi **shortcut uskunalar paneliga ega an'anaviy menyu** tizimidan foydalanadi . Menyularda funksiya bo‘yicha guruhlangan **buyruqlar mavjud. Yorliqlar panelida** tez - tez ishlatiladigan buyruqlar uchun tugmalar mavjud.

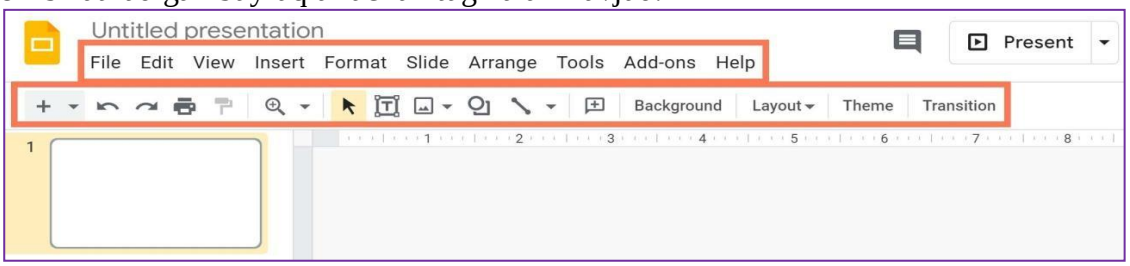

Menyularni ko‘rsatish va yashirish

Slaydlaringizni ko‘rsatish uchun ko‘proq joy bo‘shatish uchun menyu satrini minimallashtirishni tanlashingiz mumkin. Oynaning yuqori qismida faqat yorliqlar panelini qoldirib, menyu satrini yashirish **uchun Menyularni yashirish buyrug'ini bosing.** Menyu satrini yana ko‘rsatish uchun uni yana bosing.

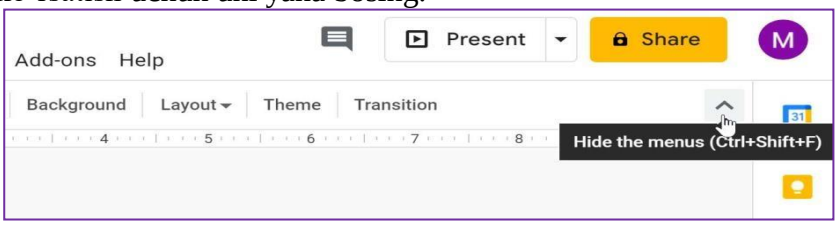

Kattalashtirish va kichraytirish

Kattalashtirish yorlig‘i yordamida taqdimotni kattalashtirish va kichiklashtirish mumkin. Yorliqlar panelidagi **Kattalashtirish** -ni bosing , so‘ngra sichqoncha kursorini slayd ustiga olib boring. Kursor ichida ortiqcha belgisi bo‘lgan kattalashtiruvchi sinfga o‘tadi. Endi siz kattalashtirish uchun sichqonchaning chap tugmasi yoki kichraytirish uchun o‘ng tugmasini bosishingiz mumkin. Kursorni normal holatga qaytarish uchun klaviaturada **Escape** tugmasini bosing .

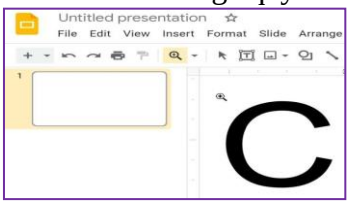

" **Ko‘rish** " ochiladigan menyusida sichqonchani " **Kattalashtirish** " ustiga olib boring va u erda siz masshtabni yanada aniqroq sozlash variantlarini ko‘rasiz.

Taqdimotni ishga tushirish

Taqdimotni ko‘rsatishga tayyor bo‘lganingizda yoki taqdimot davomida qanday ko‘rinishini ko‘rishni istasangiz , menyularning o‘ng tomonidagi **Present tugmasini bosing.** Qo‘shimcha taqdimot imkoniyatlari uchun ochiladigan o‘qni ham bosishingiz mumkin.
Har bir Google Slides taqdimoti bir qancha **slaydlardan** tashkil topadi. Slayd-shou yaratishni boshlash uchun siz slaydlar bilan ishlash asoslarini bilishingiz kerak. Yangi slaydni **qo‘shish, slaydning tartibini o‘zgartirish** va mavjud slaydlarni **tartibga solish** kabi vazifalarni bajarishda bir qancha imkoniyatlarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Emelyanova O. A. Ta’limda bulutli texnologiyalardan foydalanish. - 2014. - № 3. - S. 907-909.
2. S.Eshqobilov, B.Xurramov “Fanni o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish”. O‘quv qo‘llanma. – A.Avloniy nomidagi XTTRMXQTMOI, 2019y.
https://www.techtarget.com/whatis/definition/Google-Docs

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TA’LIMIY-DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH

Yuldosheva Shoira Berdiyarovna,
Zomin tumani 31-umumta’lim maktabi birinchi toifali
boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darslarida tashkil etilgan o‘yinlar o‘quvchilarning har tomonlama fikrlashga undaydi. Ularning ta’lim jarayoniga ham foydasi katta. Ta’lim sifatini va mazmunini oshirishga, tayanch va fanga oid kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qilishi haqida fikrlar keltirilgan.

Tayanch so‘zlar: o‘yinlar, ta’limiy-didaktik o‘yin, Ona tili va o‘qish savodxonligi.

Абстрактный. В статье игры, организованные на занятиях «Родной язык и читательская грамотность», побуждают учащихся мыслить во всех аспектах. Они также очень полезны для учебного процесса. Приводятся мнения, что она служит повышению качества и содержания образования, формированию базовых и предметных компетенций.

Ключевые слова: игры, учебно-дидактическая игра, родной язык и грамотность чтения.

Abstract. In the article, the games organized in the classes "Mother tongue and reading literacy" encourage students to think in all aspects. They are also very useful for the learning process. Opinions are given that it serves to improve the quality and content of education, the formation of basic and subject competencies.

Key words: games, educational and didactic game, native language and reading literacy.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining asosiy faoliyatini o‘yinlar tashkil etadi. O‘yinlar o‘quvchilar shaxsini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Unda o‘quvchi har tomonlama shakllanadi. Ta’lim jarayonining esa natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘yinlar o‘quvchilarda diqqatni jamlash, xotirani mustahkamlash, to‘laqonli fikrlash, irodasini mustahkamlash kabi ta’limiy sifatlarni shakllantirsa, bir-biriga mehribon bo‘lish, jamoani qadrlash, sadoqat, intiluvchanlik, bir-birining fikrini qadrlash kabi tarbiyaviy jihatlarga ham ega. Bundan tashqari o‘yin jarayonida o‘quvchilar o‘rtasida jamoani shakllantirish, hamkorlik, do‘stlikni qaror toptirish, muloqot qilishga, hamfikr bo‘lish muhitini ham yaratadi. Bu esa o‘quvchilarning yanada hamjihat bo‘lishiga olib keladi.

“Ona tili va o‘qish savodxonligi” darslarida tashkil etilgan o‘yinlar o‘quvchilarning har tomonlama fikrlashga undaydi. Ularning ta’lim jarayoniga ham foydasi katta. Ta’lim sifatini va mazmunini oshirishga, tayanch va fanga oid kompetentsiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Sizlarga ana shunday darslarda foydalanishingiz uchun ta’limiy-didaktik o‘yinlardan namuna keltiramiz.

Quyidagi beriladigan ta’limiy-didaktik o‘yinni darsning o‘tilgan mavzuni so‘rash qismida foydalanishni tavsiya etaman. O‘qituvchi dars avvalida o‘tgan darsdagi “Nonushtaga 5 baho” matnining mazmunini yodga soladi. O‘quvchilardan matn mazmuni **“Davomi kimda?”** o‘yini orqali so‘raladi. Ya’ni o‘quvchilar matnni so‘rash davomida o‘qituvchining tavsiyasi bilan to‘xtatilgandan so‘ng navbatni davom ettirish uchun qolgan o‘quvchidan ham zukkolik, ham xotira mustahkamligi, ham diqqatni jamlash talab etiladi. O‘quvchilarda darsga qiziqish ortadi. Kim aniq, lo‘nda va qisqa qilib to‘g‘ri davim ettiraversa, o‘sha o‘quvchi o‘ziga ball yig‘ib boradi. Bu ta’limiy o‘yinni biz yana ko‘pgina matnni so‘rash orqali foydalanishimiz mumkin. Masalan: 2-sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darsligining “Bakteriya va mikroblar” bo‘limida odam tanasida yuz beradigan mikroblar bilan bog‘liq qiziqarli voqealar tasvirlangan. Ana shu hikoyani o‘quvchilardan mazmunini bo‘lib-bo‘lib so‘rash orqali “Davomi kimda” o‘yinidan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Yana xuddi shu darslikda keltirilgan “Qora oltin” matnini va “Qish ro‘moli” hikoyasining mazmuni bilan ishlashda ham bu o‘yindan foydalanish ancha samara beradi.

Ona tili va o‘qish savodxonligi darsligi yangi avlod darsliklaridan bo‘lib bugungi kunda Milliy o‘quv dasturiga tayangan holda, har bir topshiriq va matnlar ham shunga mos tuzilgan hisoblanadi. Ma’lumki, bugungi har bir o‘quvchi mustaqil fikrga ega, og‘zaki fikrini aniq va lo‘nda qilib ifodalay olmog‘i lozim. Mana shunday nutq o‘stirishga qaratilgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga oddiy sodda usuldagi yana bir ta’limiy o‘yinni misol qilib keltiraman.

“**Mazmunini moslashtir**” deb nomlanadigan ta’limiy o‘yin. Bunda “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligida berilib borilayotgan she’rlarning mazmunini qanday tushunganligini aniqlab olish mumkin. Bu usulda topshiriq jadval asosida beriladi. O‘quvchilarga tarqatma shaklida tashkil etilgan variantlar tarqatiladi. Jadvalning birinchi ustuniga she’rdan parcha beriladi. Ikkinchi ustunga esa o‘quvchi o‘zining tushunchasi bo‘yicha she’rni tahlil qilib mazmunini yozadi. Bunda har bir o‘quvchining qanday she’r mazmunini tushunganligi, ularning o‘z tushunchasi va dunyoqarashini aniqlash mumkin. Bu ta’limiy o‘yin o‘quvchilarda fikrlash qobilyatinig oshishiga, tafakkuri yanada mustahkamlanishiga xizmat qiladi

O‘ng ustundagi she’rdan parcha qismlarga chap ustunda izoh yozing.

“**Mazmunini moslashtir”**

Ota-onam singari Shu qo‘shnilarning bari Mendan olmoqda xabar Ba’zan kirib **barobar**	
Biri der: – Ranging **somon**, Yeb olgin **tansiq** taom.	
Mahalla – ota-ona, Har qo‘shni qilar **ta’na**.	
Qo‘shnilar borligi, rost, Ekan juda, juda **soz**.	

Tekshirib olinadi. Agar to‘g‘ri bajarilgan bo‘lsa, “Barakala” deb o‘qituvchi rag‘batlantiradi. Bu ta’limiy o‘yindan boshlang‘ich sinflar 2-3-4-sinf o‘quvchilarida foydalanish maqsadga muvofiq. Chunki aynan mana shu sinf o‘quvchilari bu davrda mustaqil fikrlay boshlagan va matnni ham to‘liq ifodalay oladigan ko‘nikmaga ega bo‘lishgan bo‘ladi. Darslar davomida bu o‘yinni qo‘llash o‘quvchida, avvalo ona tilida lug‘at boyligini oshishiga yordam beradi. O‘quvchi she’r matnini o‘z so‘zlari bilan ifodalash uchun so‘z izlaydi, o‘ylaydi.

“Tushunchalar tahlili” metodi yordamida “**Daraxtga yordam**” o‘yinini tanishtirib o‘taman. 2 ta daraxtning biriga to‘gri fikrlarni, ikkinchisiga noto‘g‘ri fikrlar yozilgan sariq rangli barglarni yopishtirib kuz faslini namoyon qilishadi. Ya’ni buni har bir faslga moslashtirish mumkin. O‘qituvchi shu faslga mos rangdagi rangli barglarga o‘tilgan mavzularga mos ravishda ma’lumotlarni tayyorlab qo‘yadi. Bu o‘yinni guruh bo‘lib o‘tkazish maqsadga muvofiq bo‘ladi. 2 guruh o‘quvchilariga o‘rtada aralash holatda berilgan ma’lumotlar daraxtga yordam o‘yini orqali o‘z barglarini ajratib qo‘yishiga yordam beradi.

Bu o‘yinni biz darsning mustahkamlash bosqichlarida va takrorlash darsllarida amalga

oshirishimiz mumkin. Bu bilan biz o‘quvchilarni darsga qiziqishini oshirishda, ularning asosiy faoliyati o‘yin bo‘lgan yosh doirasida bevosita ta’lim bilan bog‘lashga harakat qilib, yaxshi natijalarga erishishimiz mumkin. O‘quvchilarning bevosita tabiatga mehr, muhabbat tuyg’ularining kamol topishiga ham yordam beradi. Chunki, ular o‘z bilimlari bilan tabiatda darsxtlarga “yordam” berishlarini his etadi.

Shunday qilib, o‘yinlarning o‘quvchilar bilimini oshirishda, mustahkamlashda, bilimi boyishida o‘rni kattadir. O‘yin, ayniqsa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining asosiy faoliyat turi bo‘lganligi uchun ham, bu darslarda qo‘llanish o‘quvchilarga o‘zlashtirishga katta yordam beradi. O‘qituvchining esa maqsadiga yetaklaydi. Ta’lim sifatining oshishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: 3-sinfi uchun darslik / K.Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 144 b.

2. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 2-qism [Matn]: 3-sinfi uchun darslik / K.Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2022. – 144 b.

Л.А.ЗИМИННИНГ АРХЕОЛОГИК ИЗЛАНИШЛАРИ ВА УЛАРНИНГ НАТИЖАЛАРИ

Жиззах вилоят педагогларни янги методикаларга ўргатиш миллий маркази катта ўқитувчиси Жамол Юлдашев

Аннотация: Ушбу мақолада Л.А.Зиминнинг XX асрнинг 10-20 йилларида Бухоро ва Пойкандда олиб борган археологик изланишлари ва уларнинг натижалари ҳақидаги маълумотлар берилган.

Калит сўзлар: археология, разведка, Пойкант, Афросиёб, Шахристон, арк, обида, экспедеция, телеграфист, коллекция, Варахша

Маълумки, 1895 йилда «Туркистон Археологияси хаваскорлари тўгараги» ташкил топгандан сўнг, орадан бироз муддат ўтиб, яъни XX асрнинг бошидан ўлкада археология қазув-тадқиқот ишлари жонлана бошлади.

Асосий ишлар Тошкент вохаси археология ёдгорликларида, Самарқанднинг қадимий ўрни Афросиёбда ўтказилиб бу тадқиқотларга Н.И.Веселовский, В.Л.Вяткин, В.В.Бартольд ва бошқалар рахбарлик қилишади. Бу даврда Ўрта Осиё археологияси бўйича етарли даражада қадимги моддий-маданият намуналари йиғилган бўлсада, уни даврлаштириш, «хронологик шкала»ларини яратиш ишида катта муаммолар мавжуд эди. Топилаётган ва қайд этилаётган қадимги моддий-маданият намуналарини даврий санасини аниқлаш, уларнинг «классификацияси»нинг тузиш ишларида ижобий ўзгаришлар йўқ эди. Ёдгорликларни ва улардан чиққан топилмаларни даврлаштириш тахминий асосда, содда усулда кенг даврий саналар билан аниқланар эди. Хусусан, «мусулмонликкача» («домусулғманский»), «муғулларгача» («домонголғский»), «темурийлар» даврига оид («тимуридский») каби атамалар билан топилмалар ва ёдгорликларнинг тарихий санаси белгиланган. Ўтказилаётган археологик қазув тадқиқотларнинг илмий натижаларини ўлка қадим тарихини ўрганишга, уни тўлдиишга йўналтириш махсус муаммо сифатида қўйилмаган. Зеро, улар археологик қазув ишларида тарихий ёзма манбалар маълумотларидан фойдаланган бўлсаларда бунга катта ахамият беришмаган.[55]

Шунингдек , Ўрта осиё археология ёдгорликларни қазиш методикаси хам тўла-тўкис ишлаб чиқилмаган бўлиб бунинг асосий сабаби ўлка археология ёдгорликларнинг ўзига хослиги, қадимги мехморий иншоотларнинг асосан пахса ва хом ғиштдан қурилган эди. Вахоланки бу пайтда Россия империясининг бошқа ўлкаларида, хусусан, қадимги меьморий иншоотлар асосан тошдан ва пишган ғиштдан қурилган Қора денгиз бўйи ва Кавказдаги археологик ишлар нисбатан муваффақиятли ўтмоқда эди.

[55] Труды отдела истории культуры и искусства Востока. Ленинград. 1940, том. 2, с. 53.

Бухоро вохаси археология ёдгорликларида нисбатан хақиқий маьнодаги қазув тадқиқотларини бошланиши шарқшунос – тарихчи мутахассислигига эга бўлган Л.А.Зимин номи билан боғликдир. Туркистон археологияси хаваскорлари тўгараги аьзоси бўлган Л.А.Зимин ушбу ташкилотнинг махсус топшириғига биноан 1913-1915 йилларда аввало вохада бир қанча археологик «разведка» - қидирув ишларини амалга оширади. Мазкур ишларга киришишдан аввал ва тадқиқотлар бошлангандан сўнг хам Л.А.Зимин ташкилий ишлар хусусида, илмий масалалар борасида ўша пайтдаги машхур шарқшунос, Россия Фанлар Академияси шарқшунослик коллегияси доимий раиси, туркшунослик қўмитасининг рахбари В.В.Бартольддан маслахатлар сўраб у билан ёзишмалар олиб борган.[56] Бу эса Л.А.Зиминни тадқиқотларга жиддий киришганидан далолат беради. Ёзишмалар ўз натижасини беради. В.В.Бартольд Ўрта ва Шарқий Осиёни ўрганиш қўмитасидан Л.А.Зиминга Пойкент ва Шохрухияга бориш учун 500 рубл пул ажратади 1913 йил 9 апрелда у хотини билан йўлга чиқади.

Археологик қидирув ишлари натижасида Л.А.Зимин бухоро вохасида бир қанча шахар ва қишлоқ харобаларини, Н.Ф.Ситняковский томонидан қайд этилган Қизилтепа ва Хазара оралиғидаги Канпирак деворни, Пойкенд, Ромитон ва Варахша ёдгорликларини тадқиқ қилади, планга туширади. Тафсифини ёзади ва қайтадан фотосуратга туширади. У 1914 йилнинг бахор ва ёз ойларида Шарқий ва Ўрта Осиёни ўрганиш бўйича Рус қўмитаси топшириғига асосан Пойкентда қазув ишларини ўтказади.

Унинг Бухорога илк 1913 йил 9 октябр бор келиши Кушбеги Мирзо Насрулло бий кул-лининг архив хонасида топилган хужжатда қуйидагича қайд қилинади: Шу йилнинг бахорида Пойкент шахар вайроналарида тадқиқот ишлари олиб бориш учун келган Туркистон археологияси хаваскорлари клуби аъзоси Л.А.Зимин, уни кузатиб борган Абдулхамид бек жиғагининг амалдорларини, ишчи ва отлар билан тахминлаган Яккатут қишлоғи ноиби мулло Мирзо Икромни, сафар мувоффақиятли ўтганлиги муносабати билан Туркистон хаваскор археологлар клубида қилган маьрузасида генерал-губернатордан юқорида айтиб утилган амалдорларни мукофотлаш, уларнинг хизмат жойи ва жамоаларига билдиришни илтимос қилиб сўрайди.[57]

Ёки бошқа бир хужжатда: 1914 йил 26 августида Қушбеги Мирзо Насрулло бий шуни маьлум қиладики, июн ойида Л.А.Зимин хотини билан Пойкентда ишлаганида унга археологик қазув ишлар олиб бориш учун Мир Усмон чехра, жондор қозиси берган амалдор Абдулхалил ва Мулло Ражаб яқиндан ёрдам берганликлари, лекин пул мукофотини олмаганликлари учун, Кушбегидан уларни мехнатларига лойик қандай мукофот жойиз эканлигини сўрайди.[58]

Л.А.Зиминнинг Бухорога келиши археологик қазувлар ўтказиши ва унга Кушбеги томонидан хар томонлама ёрдам кўрсатилишига қараганда бухоро амири хам эхтимол бу ишлардан воқиф бўлган.

Чунки ўз-ўзидан маълумки, Кушбеги давлат ахамиятига молик бўлган масалаларни фақатгина амирнинг рухсати билан бажарган. Шунга қараганда хулоса қилиш мумкинки, форс тилини яхши билган Л.А.Зимин Бухоро амири билан мулоқотда бўлганлиги хам эхтимолдан холи эмас.

Демак, таьқидлаш жоизки, Бухоро вохасида мақсадли равишда, расмий ташкилотларнинг молиявий кўмаги ва кўрсатмаси асосида, амирликнинг розилиги ва ташкилий ишлардаги ёрдами туфайли дастлабки археологик қазишлар XX асрнинг 10 йилларида Л.А.Зимин томонидан Пойкентда бошланган.

Пойкентда 1913 йилнинг апрел ойида Л.А.Зимин ўзининг илк тадқиқотларини бошлайди. Дастлаб у Пойкент харобалари жойлашувини қиёсий чамалаб планга туширади.

[56] Центральный гос.архив Р.Узбекистана. Политагенство в Бухаре. 9 окт. 1932. Мирзо Насрулло бий-кул-ли Кушбеги и-126, ои – 2 е.х. 941, Л.4.

[57] Центральный архив Республики Узбекистана. И. 126. Ои – 2, с.х. 955, Л.-3.

[58] Г.Л.Семенов. Согдийская фортификация V-VIII вв. СПб, 1996, с. 98.

Шахристон ва аркнинг ўша даврда сақланиб қолган мудофаа деворларининг анча тўлиқ холатдаги тавсиф баёнини ёзади. Айниқса, тадқиқотчи томонидан Пойкентнинг ўша даврларгача сақланиб қолган алохида қисмлари ва деворларининг фотосуратга олиниши илмий жихатдан мухим ахамият касб этади. Чунки, Пойкент шахри фортификациясини унинг алохида хусусиятларини белгиловчи, баьзи деталлар, хусусан мудофаа деворларининг юқори қисмларида мавжуд бўлган камон ўқлари отиладиган шинаклар бу даврда XX аср бошларида сақланиб қолган ва улар фотосуратларда қайд этилган. Кейинчалик 1939-1940 йилларда Пойкентни ўрганган А.Ю.Якубовский бу шинакларни бузилиб кетганини қайд этади.[59]

1914 йилда Л.А.Зимин Пойкентга икки марта мавсумий экспедиция (бахорги, кузга) уюштиради ва шахар харобаларининг турли жойларида бир неча стратиграфик шурф қазишга мудоффақ бўлади. Асосий қазув ишлари шахар харобасининг марказида 22х20,5 м ўлчамли худудда ўтказилади. Қазиб очилган ушбу мавзейда бир неча иморат қолдиқлари қайд этилади. Л.А.Зимин дастлаб бу иморат қолдиқларини ягона қурилиш иншооти, эхтимол қамоқхона деб тахмин қилади. Кейинчалик эса бу фикридан қайтиб қазиш ишлари натижасида бир неча бир-бирига туташиб кетган, нихоятда зич жойлашган иморатлар қолдиқлари очилганини эътирофэтади. Унинг фикрича, бу иморатлар оддий шахарликларнинг хусусий яшаш уйлари бўлган.[60]

1914 йилнинг кузида учинчи маротаба Пойкентга экспедиция уюштирган Л.А.Зимин шахристонни икки қисмга-ички ва ташқи шахристонга ажратувчи деворни қайд этади ва очиб ўрганади. Ўтказилган ушбу ишлар бўйича нашр қилинган илмий хисоботда қазиб очилган участкаларнинг плани, мудофаа деворларининг умумий кўриниши, топилма ва тадқиқот ўтказилган жойларнинг фотосурати мукаммал берилган.[61]

XX асрнинг бошларида хали сақланиб қолган шахарнинг қисмларини Л.А.Зимин томонидан қилинган фотосуратлар натижасида тасаввур қилиш имкониятига эга бўлинган.[62]

Кейинги авлод археологлари учун унинг хисоботи, унга тикилган фотосуратлар шахарсозлик маданиятини ўрганишда беқиёс манбаа бўлиб хисобланади.[63] Археолог Г.Л.Семеновнинг ёзишича: 1913 йилда Л.А.Зимин томонидан суратга олинган Пойкент шахри Арк деворларнинг юқори қисми ва ундаги комонбозлар шинакларини орадан маьлум вақт ўтиб уларнинг емирилиб кетганлиги сабабли А.Ю.Якубовский рахбарлигидаги экспедиция ходимлари В.А.Шишкин ва М.М. Дьяконовлар топа олмаганлар.[64] Шу маьнода Л.А.Зимин томонидан қилинган фотосуратларнинг ахамияти бебаходир.

Шарқ тилларини яхши билган Л.А.Зимин ўз хисоботини ёзиш жараёнида асосан ўрта аср тарихчи ва географлари Ибн Хавкал, Истахрий, Абу Зайд ал-Балхий, Мухаммад Наршахий, Ахмад Қубовий ва бошқаларнинг асарларини синчиклаб ўрганган. Бухоро, Пойкент, Варахша хақидаги маълумотларни йиғган ва уларни ўз ўрнида ишлатган. Унгача Пойкент тўғрисида, қолаверса Бухоро вохаси бўйича маълумотларни факат шу ёзма манбалардан олиш мумкин эди.

Ундан ташкари Л.А.Зимингa телеграфист И.Н.Одинцов ўзининг бир неча йил давомида Пойкент шахар вайроналаридан йиққан тангалар коллекциясини аниқлаш учун Л.А.Зимин Бухоро вохасида 1913-1915 йиллар мобайнида ўтказган илмий тадқиқотларини икки хил – археологик қазув ва археологик қидирув йўналиши бўйича олиб борган. 1915

[59] Л.А.Зимин. Отчёт о весенних раскопках в развалинах старого Пойкенда //ПТКЛА. Год. 1915, с. 88;113.

[60] А.Р.Мухамеджанов, Ш.Т.Адылов, Д.К.Мирзаахмедов, Г.Л.Семенов. Городище Пайкент. Т., «Фан» 1988, с. 5.

[61] А.Р.Мухамеджанов, Ш.Т.Одылов, Д.К.Мирзаахмедов, Г.Л.Семенов. «Городище Пайкент». Т., 1988, с. 4.

[62] Л.А.Зимин. Развалины Старого Пайкенда ПТЛКА год. 17. Ташкент 1913, 31 с.

[63] Г.Л.Семенов. Согдийская фортификация V-VIII веков. Санкт-Петербург 1996, с. 98.

[64] Л.А.Зимин. Отчёт о двух поездках по Бухаре с археологической целью – ПТКЛА, год XX, вып. 2, 1917, с. 131, прим. 4.

йилда ўтказилган ишлар бўйича тузилган илмий хисоботида у Варахша шахар харобаси ва унинг географик жойлашуви хақида фикр билдиради. Унинг ёзишича, «Варахша тепалиги Бухородан Хивага олиб борадиган йўл ёқасида, араб географлари таьқидлаганларидек, (Бухородан) 4 фарсах ёки 1 кунлик йўл масофаси узоклигида жойлашган бўлган». Шунингдек, Л.А.Зимин Варахша харобаларини катта худудни ташкил этишини, махаллий ахоли бу харобалар устидан тез-тез танга-чақа пуллар топишларини маьлум қилади.[65]

Умуман олганда, уша давр шарт-шароити, экспедициянинг молиявий таьминоти, ташкилий ишлар сифати ва айниқса илмийлик нуқтаи-назаридан хулоса қиладиган бўлсак Л.А.Зимин ишларини қониқарли деб бахолаш мумкин. Чунки у ўз имкониятларидан максимал холда фойдаланган ва Бухоро вохасида илк бор стационар холатда археологик қазув ишларини ўтказишга харакат қилган. Қазув тадқиқотлари жараёнида айниқса илмий хисоботларни ёзиш даврида у чин дилдан, виждонан ишлаган, мукаммал даражадаги археологик ишни амалга оширишга харакат қилган.Шунга қарамасдан, Л.А.Зимин ўтказган археологик қазув ва қидирув ишларида, ёзган илмий хисоботларида камчиликлар хамда эьтирозли ўринлар етарлича эди. Бунга сабаб тадқиқотчида археологик қазув ишларини олиб бориши учун тажриба нихоятда кам бўлган. Бундан ташқари Ўрта осиё археологиясига хос бўлган лой-тупроқ (пахса, хом ғишт) меьморчилиги қолдиқларини топиш ва уларни тўғри талқин қилиш ўша давр археологиясининг энг мураккаб масалаларидан бири эди. Л.А.Зиминнинг Пойкентда ўтказган археологик қазув ишлари бўйича В.А.Шишкин қуйидагича холисона бахо берган. «Л.А.Зимин томонидан Пойкент шахристонида очилган иморатлар шахарларнинг турар жойлари эди. Махсус малака ва тажрибага эга бўлмаган Зимин томонидан олиб борилган ушбу дала қазув ишлари ва тузилган илмий хисоботлар бир қатор жиддий камчиликлар мавжуд. Хисобот диққат билан ўқилиб тахлил қилинса, тадқиқотчини бир эмас бир неча қурилиш даврларига таалуқли маданий қатламларни очганини, лекин уларни етарли даражада тахлил ва талқин қила олмаганини пайқаш мумкин. Хисоботга илова қилинган қазиб очилган худуд плани хам етарли даражада аниқлик билан чизилмаган.[66]

Хақиқатан хам қазиб очилган мавзейдаги иморатларнинг баьзи хусусиятлари Л.А.Зимин томонидан тўлиқ тахлил қилинмаган. Масалан, қазилган худуднинг жанубий қисмидаги иморатлар плани анча мавхум ва тушунарсиз холда чизилган. Шимолий қисмидаги иморатлар нисбатан яхши очилган ва плани хам тушунарли чизилган. Биноларнинг деворлари 25,6х20х4,5 см қалиндаги хом ва пишган ғиштлардан, баьзи холатларда пахсадан кўтарилган. Бу ерда анча катта хажмдаги яшаш иморати очилган бўлиб, иморат бир қанча хоналардан иборта бўлган. Хоналар бир-бири билан эшиклар орқали боғланган. Шунга қарамасдан Л.А.Зимин планининг шимолий қисмида хам баьзи ноаниқлар учрайди. Хусусан, баьзи хоналарнингг эшиклари планда қайд этилмаган. Иморатни кўча билан боғловчи марказий эшикнинг ўрни хам аниқ эмас. Вохаланки, бу хақида хисобот матнида фикр билдирилган. Қазиб очилган баьзи қурилиш намуналари, уларнинг функцияси хақида хам чалкаш фикрлар билдирилган. Масалан, хоналарнинг аксарият барчасида «қудуқсимон чуқур» лар қайд этилган. Л.А.Зимин буларни «Туркистоннинг махаллий ахолиси томонидан хозир хам ишлатиладиган тандир» деб талқин қилади.[67] Зеро, бу қурилмаларнинг барчаси, айниқса қишлоқ жойларида хозир хам кенг фаолиятда бўлган ташнов – обрез эди.

Л.А.Зиминнинг Бухоро вохасининг археология ёдгорликларини географик жойлашуви хақида билдирган баьзи фикрларида хам ноаниқликлар, чалкашликлар мавжуд. Бу хақида кейинчалик Бухоро вохасида кенг микёсда археологик тадқиқотлар ўтказган В.А.Шишкин

[65] В.А.Шишкин. Варахша. М., 1963, с. 102-103.

[66] Л.А.Зимин. Отчёт о весенних раскопках в долинах Старого Пайкенда – ПТКЛА, год , XIX вып. 2. Ташкент, 1915, с. 71, его же. Отчёт о летних раскопках в развалинах Старого Пайкенда – ПТКЛА, год. XIX Вып. 2. Ташкент, 1915, с. 93.

[67] В.А.Шишкин. Варахша. М., 1963, с. 15.

қуйидагича ёзади. «1915 йилги сафар хисоботида Зимин Варахша шахар харобаларининг қаерда жойлашганлиги хақида фикр билдиради. Зимин воханинг чекка қисмида жойлашган бир қанча шахар харобаларини кўздан кечирган бўлсада, Варахшанинг ёзида бўлмаган. Шу сабабли, ёдгорликларнинг тавсифлашда Зимин баьзи чалкашларга юзакийликка, хатто қўпол хатоларга йўл қўйган. Масалан, амалда Варахша харобалари орқасида жойлашган Кампирак деворни Зимин Ромитон яқинидаги бошқа бир тепалик билан боғлайди. Ёки Қалъа Маллобек девол қолдиқларини жойлашуви тўғрисидаги маълумотлар хам хақиқатга тўғри келмайди. [68]

Шундай қилиб Л.А. Зимин олиб борган археологик тадқиқотлар Бухоро амирлиги тугатилгунча қадар ўтказилган ушбу хилдаги тадқиқотларнинг ўша давр учун энг мукаммали ва иш билан бирга энг сунггиси эди. Л.А. Зимин томонидан Пойкентда ўтказилган қазув ишлари ўз хусусиятига кўра, дастлабки текширув ишлари эди. Нисбатан қисқа муддат ва кичик хажмда ўтказилган қазув ишлари натижасида ёдгорликнинг фақат юқори қурилиш қатламлари - сомонийлар ва қорахонийлар даврига оид меьморий иншоотлар қолдиқлари, моддий-маданият намуналари ўрганилган. Шунга қарамасдан Пойкентдан Л.А. Зимин томонидан олинган археологик манбалар Ўрта Осиё тарихига бағишланган бир қанча китобларда ўз аксини топди.[69]

Шундай экан, Л.А. Зиминни Бухоро вохаси археология ёдгорликларини ўрганилиши тарихида муносиб ўрни борлигини алохида эьтироф этиш лозим. Воха археология ёдгорликларини режали асосда илмий ўрганишнинг асосчиларидан бири бўлганлигини тан олмоқ жоиз. Л.А. Зимин тадқиқотларидаги юқорида таькидланган, камчиликлар ва эьтирозли ўринларга қарамасдан Бухоро археологиясини ўрганишдаги бир қатор ижобий янгиликлар ва ўзгаришлар унинг номи билан боғлиқдир. Булар қуйидагилардир.

1. Л.А. Зимин ташаббуси ва саьи-харакатлари «Туркистон Археологияси хаваскорлар тугараги»нинг махсус йўлланмаси ва молиявий тахминоти бўйича илк маротаба Бухоро вохасида режали асосда археологик қазув ва қидирув ишлари ўтказилади. Бу Бухоро археологиясини ўрганишда янги босқичнинг бошланиши эди.

2. Унинг фаолияти туфайли мазкур тадқиқотларни ўтказиш учун Бухоро амирлигининг хам хайрихохлиги ва ташкилий ишлардаги ёрдамига эришилади.

3. 1913-1914 йилларда ўтказилган археологик қазув-қидирув ишлари натижалари асосида Бухоронинг қадим тарихи ва моддий - маданияти илк бор илмий - муомалага киритилади.

4. Л.А. Зиминнинг Бухоро археологиясини ўрганишдаги алохида хизматлари шундан иборат бўлдики у ўзидан аввалги тадқиқотчилардан фарқли ўлароқ бир ёдгорликда бир неча мавсум изланишлар олиб борди. Ёдгорлик ва топилмаларни илмий жихатдан тахлил қилди.

5. Ёзилган илмий хисоботлар, олинган фотосуратлар, тузилган хариталар, ёдгорликларнинг тавсифномалари кейинги давр тадқиқотчилари учун қимматли манба бўлиб хизмат қилади.

Л.А. Зиминнинг кейинги тақдири фожиали кечди. 1919 йили Ашхабод ва Боку инглизлар томонидан эгалланганидан кейин, у ўз хохишига қарши «Кавказорти хукумати» таркибига киритилиб, ташқи ишлар вазири этиб тайинланади. Бокуни қизил армия эгаллаганидан сўнг, инглизлар билан Англияга қочишни истамайди.

«1920 йил 10 май куни «26 Бокулик комиссарлар»нинг отилишида, инглизларнинг хуфяси сифатида ва совет хукуматини сотганликда», айбланиб большевиклар томонидан отиб ташланади. Хақиқатда эса Л.А. Зимин комиссарларнинг отилишига мутлақо қарши бўлган. Бу билган «Кавказорти хукумати» хатто уни хабардор қилмасдан туриб бу ишга тайёргарлик кўрган эди. Ўлишидан сўнг, унинг кўплаб қўлёзмалари, тугалланмаган ишлари

[68] В.А.Шишкин. Варахша. М., 1963, с. 15.

[69] А.М.Беленицкий, И.Б.Бентович, О.Г.Большаков. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973; В.А. Нильсен. Архитектура Средней Азии V-VIII вв. Ташкент 1966; Н.Н. Негматов. Государство Саманидов. Душанбе, 1977.

йўқолиб кетади. Дўстлари томонидан «Туркистон шери» деб ном олган Л.А. Зиминнинг номи узоқ вақт ёдга олинади.[70]

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Труды отдела истории культуры и искусства Востока. Ленинград. 1940 г, том. 2,
2. Центральный гос.архив Р.Узбекистана. Политагенство в Бухаре. 9 окт. 1932 г. Мирзо Насрулло бий-кул-ли Кушбеги и-126, ои – 2 е.х. 941, Л.4.
3. А.Р.Мухамеджанов, Ш.Т.Адылов, Д.К.Мирзаахмедов, Г.Л.Семенов. Городище Пайкент. Т., «Фан» 1988 г,
4. А.Р.Мухамеджанов, Ш.Т.Одылов, Д.К.Мирзаахмедов, Г.Л.Семенов.«Городище Пайкент». Т., 1988 г,
5. Л.А.Зимин. Развалины Старого Пайкенда ПТЛКА год. 17. Ташкент 1913 г,
6. Г.Л.Семенов. Согдийская фортификация V-VIII веков. Санкт-Петербург 1996 г,
7. Л.А.Зимин. Отчёт о двух поездках по Бухаре с археологической целью – ПТКЛА, год XX, вып. 2, 1917 г,
8. В.А.Шишкин. Варахша. М., 1963 г,
9. А.М.Беленицкий, И.Б.Бентович, О.Г.Большаков. Средневековый город Средней Азии. Л., 1973 г;
10. 10. В.А. Нильсен. Архитектура Средней Азии V-VIII вв. Ташкент 1966; Н.Н. Негматов. Государство Саманидов. Душанбе, 1977 г.

В.А.ШИШКИННИНГ ТАДҚИҚОТЛАРИ: ВАРАХШАДА ОЛИБ БОРИЛГАН ИЗЛАНИШЛАР ВА УНИНГ ИЛМИЙ НАТИЖАЛАРИ

Жиззах вилоят педагогларни янги методикаларга ўргатиш миллий маркази катта ўқитувчиси Жамол Юлдашев

Аннотация: Ушбу мақолада XX асрда Бухоро вилоятидаги қадимий археологик манзилгох бўлган Варахшанинг топилишида В.А.Шишкиннинг ўрни ва унда олиб борилган илмий натижалари тахлили келтирилган.

Калит сўзлар: В.А.Шишкин, В.А.Нильсен, Л.И.Альбаум, В.Д.Жуков ва С.В.Кабанов, Бухоро вохаси, Варахша, Хитвар,

Иккинчи жахон уруши Бухоро археологиясини ўрганишни бир неча йилга тўхтатиб қуйди. Фақат 1944 йилда В.А.Шишкин ва В.А.Нильсен Вобкент ва Ғиждувон туманларидаги археологик ёдгорликларда кичик кўламдаги қидирув-ўрганиш ишларини олиб бордилар. Хитвар канали водийсининг бош қисмидан то Ромитан, Зиндани каналларига қадарли қисмигача бўлган худудларни кўздан кечирдилар.

1947 йилда В.А.Шишкин, В.А.Нильсен ва Л.И.Альбаумдан тузилган илмий гурух қадимий шахар ўрни ва уруш давригача қазиб очилган обьектларнинг холати билан танишиш мақсадида кўхна Варахша харобаларида қидирув-кузатув ишларини олиб борди. Варахшани изчил, кенг кўламда ўрганиш 1949 йилда В.А.Шишкин рахбарлигида бошланди ва 1954 йилгача давом эттирилди. Варахшада олиб борилган қазиш ишлари натижасида милодий аср бошларидан то V-VI асрларгача бўлган давр моддий-маданияти ўрганилади. Шунингдек Варахшадан тахминан 3 км шимолда жойлашган нисбатан кичик хажмли Талли-гўза ёдгорлигида хам қазув ишлари олиб борилди.

Бухоро археологиясини ўрганишда мохир ва фидоий олим В.А.Шишкиннинг илмий фаолияти муносиб ўрин эгаллайди.

Шишкин Василий Афанасьевич 1983 йил 29 декабрда Киров вилояти Вятка шахри яқинидаги Скопсино қишлоғида ўқитувчи оиласида таваллуд топган. У отаси йўлидан бориб ўқитувчилик касбини танлайди.

[70] Г.Л.Семенов «Путеводитель Пайкенда» с. 2.

1915 йилда харбий хизматга чақирилган В.А.Шишкин жанубий-ғарбий фронтда жанг қилади ва офицерлик унвонини олади. Гражданлар уруши тугагандан кейин уни Туркистон харбий округига юбордилар. 1923 йилда Бухоро, Самарқанд, Тошкент шахарларидаги ўрта ва олий ўқув юртларида дарс берган.

В.А.Шишкин 1926 йилда САГУ (Ўрта Осиё Давлат Университети)нинг шарқ факультетини тугатади. 1928 йилдан бошлаб "Ўзбекистон қадимги ёдгорликларини химоя қилиш" (Узкимстарис) Бухоро қумитаси раиси вазифасида иш олиб боради.

У 1925 йилда Афросиёбда ўтказилган тадқиқотларда, 1934-35 йилларда Зарафшон, 1936-38 йилларда Термиз археология комплекс экспедициялари ишида фаол қатнашади. Жарқурғон минорасини текшириш (1938 й), Пойкентдаги археологик ишларда қатнашиши (1939 й) унинг тажрибали археолог, мохир дала тадқиқотчиси бўлиб етишганини кўрсатди. 1908 йилда Л.В.Вяткин томонидан қисман очилган Улуғбек расадхонаси В.А.Шишкин рахбарлигида 1948 йили тўлиқ очиб ўрганилди.

В.А.Шишкиннинг илмий фаолияти айниқса Бухоро вохаси қадимиятини ўрганиш билан узвий боғлиқдир. У дастлаб архитектор Засипкин билан хамкорликда Исмоил Сомоний мақбарасини тахмирлаш, Магони Атторон масжидини қазиш ва тахмирлаш ишларига рахбарлик қилади.

В.А.Шишкин 1937 йилдан бошлаб Бухоро вохасининг ғарбий қисмида археологик тадқиқот ишларини олиб борди. У воханинг қадимги суғориладиган ерлари, бухорхудотларнинг маьмурий қароргохи Варахшани ўрганди ва қайтадан кашф қилди.

1937, 1949-1955 йиллар мобайнида Варахша юқори малака билан очиб ўрганилади ва аждодларимизнинг исломга қадар хаёти, моддий ва маьнавий турмуш тарзи хақида бир қатор янги маълумотлар кўлга киритилади.

Ўзбекистонда Фанлар Академияси ташкил этилгандан В.А.Шишкин 1943 йилдан умрининг охиригача тарих ва археология институтининг сектор мудири лавозимида фаолият кўрсатган. У 1959-65 йилларда тарих ва археология институти тўпламларига мухаррирлик қилган. "Ўзбекистон халқлари тарихи", "Ўзбекистон ССР тарихи" китобларини тайёрлаш ва нашр этиш ишларида фаол иштирок этган.

Ўзбекистон Фанлар Академияси мухбир аъзоси (1966 й), тарих фанлари доктори (1961 й) В.А.Шишкин 1966 йил дала тадқиқотлари пайтида экспедиция лагерида вафот этади. Фидоий археолог олимнинг хизматлари Ўзбекистон хукумати томонидан муносиб тақдирланган.[71]

Бухоро вохасининг хозирги суғориладиган ерларидан ғарбда қумлок, ўсимлик кам учрайдиган бундан неча юз йиллар аввал суғориладиган ерлар бўлган қудратли Варахша вохаси ястаниб ётибди. Катта қисми кучиб юрадиган чуллардан иборат бу жойларнинг айрим ерларидагина хаёт изларини кўриш мумкин эди.[72]

Бушаб қолган кимсасиз бу воханинг умумий майдони карийиб 500 кв.км бориб етади. Бой маданият колдикларига эга бўлган, суньий суғориладиган бу худудда бир неча ўн минг ахоли яшаган деб тахмин қилинади. Қадимда суғориладиган ушбу воха ерларининг узунлиги шимолда Хўжа-кўл тепадан бошланиб, жанубдаги Дингил-тепагача 45 км этади. Ғарбдан шарққа караб эса Бош тепадан хозирги Ромиш қишлоғигача тахминан 35 км масофани ўз ичига олади.[73]

Воханинг катта майдонини В.А.Шишкин уч кисмга бўлиб ўрганган:

1. Хитвар (Зандани) каналининг табиий йўналиши бўйлаб, шимолдан ғарбга караб чўзилган кисмини;

[71] ИМКУ, 6-том, Ташкент, «Фан», 1965. Узбекистон ССР энциклопедияси, - том, Тошкент, 19

[72] В.А.Шишкин. «Варахша». Москва – 1963 г. с. 34.

[73] Уша асар. С. 34.

2. Деволи Баланддан бошланган Ромитан ва Ромиш ахоли пунктларидан ғарбга Бошtепагача чўзилиб борган энг катта қисмини.

3. Жондор туманининг марказидан ғарбга томон йўналган жанубий қисмини 7 йил давомида тадқиқ қилган.

Воханинг ўрта қисми Хитвар суғориш тармоғига кирган. Қадимда Хитвар Бухоро вохасининг суғориш тармоғи эканлигини ва унинг майдони хозиргисидан икки баравар катта бўлганлигини илмий текширишлар асослаб берди.

В.А.Шишкин қадимги Варахша вохасини 1937 йилдан бошлаб ўрганишга киришди. У кўп йиллар олиб борилган археологик тадқиқотларини ўрта аср маданиятидан холи бўлган ғарбий худудга каратди.

500 кв.км.лик жуда катта майдонда жойлашган ёдгорликларнинг орасида Варахша шахар деб айтиш мумкин бўлган ягона ёдгорликдир. Шу сабабдан хам Варахша шахар вайроналарида археологик тадқиқот ишларини олиб бориш режалаштирилди.

1937 йилдан бошлаб Уз.ФА тарих ва археология институти ходими В.А.Шишкин экспедиция бошлиғи В.А.Нильсен бошлиқ ёрдамчиси Давлат Эрмитажи илмий ходими Н.В.Дьяконов. Уз ССР ФА тарих ва археология институти катта илмий ходимлари В.Д.Жуков ва С.В.Кабанов, кичик илмий ходимлар Л.И.Альбаум, П.А.Гончарова, Ф.А.Заславская, Д.Г.Зильпер, А.С.Кахоров, Мешкерис, М.Х.Урманова, лаборант-коллекторлар, Т.Агзамхўжаев, Ф.Озодаев, М.К.Бобоева, С.С.Елехин, А.Златомрежев, Г.Н.Катков, К.Мухаммодёрова, В.В.Угрюмова ва В.А. Шевченколар Варахша очилишида қатнашдилар ўз илм ва мехнатларини аямадилар. Юқоридагилардан ташқари экспедицияда ранг тасвирчилар, рассомлар, фотографлар, таьмирловчилар хам иштирок этдилар ва ёдгорликни муваффақиятли кашфиётларига ўз хиссаларини қушдилар.

В.А.Шишкин Бухоро вохасининг ғарбий қисмини, хусусан Варахша вахасини ўрганишни дастлаб тарихий-топографик маълумотларни йиғишдан бошлади. Экспедиция аъзоларининг ибтидоий жамоа даври ёдгорликларини (чақмоқтошдан ясалган мехнат қуроллари ва учуриндилар) топишлари “бу ерларда қадимги турар жойлар бўлиши мумкинлигидан беради”[74] – деб ёзган эди В.А.Шишкин, 1937 йиллардаёқ.

Ушбу тош қуроллар юқори палеолитга Пойкент шахар вайроналари атрофидан йиғилган чақмоқтош мехнат қуроллари эса мезолит ва неолит даврига мансуб эканлигини А.П.Окладников томонидан аниқланган[75]. Экспедиция аъзоси Я.Ғ.Ғуломов томонидан хозирда қуриб қолган Мохандарё этакларида неолит даврига оид микролитлар ва бир неча қўпол сопол булаклари хам топилган эди[76].

1940-1946 йилларда экспедиция аъзолари М.А.Крқлов, А.И.Тереножкинлар хам қуйи Зарафшон вохасининг бир неча жойларида тош асрига оид топилмалар топишади. В.А.Шишкин бу асрларда инсон қадимги тош давридан неолитгача, эхтимол, энеолитгача доимий ёки вақтинча яшаганлигини, қайси даврдан бошлаб ўтироқлашганлигини ахоли зич ёки сийрак яшаганлигини аниқлаш имкониятига эга эмас, чунки топилган материаллар аниқ бир хулоса чиқариш учун камлик қилар эди.

Замон-бобо кўли яқинидан топилган бронза даври манзилгохи ва қабристони эрамиздан аввалги I-II минг йилликларда ахолининг қуйи Зарафшон бўйларида ўтроқлашганлигини ва ибтидоий суньий суғориш системасидан фойдаланганлигини аниқлаб берди. Аммо ўша давр биргина Замонбобо манзилгохи умумий хулоса чиқариш учун етарли эмас эди. В.А.Шишкин ўз эътиборини эрамизнинг I – асрларидан кейинги даврларга оид бўлган ёдгорликларга қаратди.

[74] В.А.Шишкин. Варахша. М., 1963, с. 19.

[75] В.А.Шишкин. уша асар. 19 б.

[76] Я.Ь.Ьуломов, А.А.Асыаров, У. Исломов. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зарафшана. С. 22-23.

Чунки Варахша вохасида бундай ёдгорликлар кўплаб қайд қилинган эди. Ёдгорликларнинг тарқалиш географияси ғарбга қараб 35 км кириб кетган бўлиб масалан, Бошпепа энг қадимги ва энг узоқда жойлашган тарихий обидалардан бири эди.

“Албатта бундай катта худуддаги ёдгорликлар ва суғориш системаси қисқа вақт ичида пайдо бўлмай, балки жуда қадим замонлардан бир неча авлод мехнати натижасида бунёдга келган. Бухоро вохасининг номи қадимги қўлёзмаларда (Авесто, Дария, Ксерхс, Арриан, Геродот) алохида келтирилмаган бўлсада, у бутунича хам сиёсий, хам географик жихатдан Суғдиёна таркибига кирган “ – деб ёзади В.А.Шишкин.

В.А.Шишкин бошчилигидаги экспедиция бутун воха бўйлаб сочилиб ётган унинг қадимги хаётидан хабар берадиган, 500 дан ортиқ қишлоқ ва шахар харобаларининг топиб, харитага қайд этдилар, баьзилари устида қазув тадқиқотларини олиб бордилар.

В.А.Шишкин воха буйлаб олиб борган тинимсиз тадқиқотлари натижасида қадим замонлардан то ўтган асрнинг 30-йилларигача ахоли яшаган Қўрғон-Варданзи шахрини, хаттоки хам бўлса-да, хозиргача ахоли яшаб келаётган қадимги шахарларни (Бухоро, Ғиждувон, Рометан, Вобкент) санаб ўтади ва уларни тахлил қилади.

Бухоро шахри ва Бухоро вохасининг қадимги даврлари тўғрисида ёзма манбаларда жуда кам бўлса-да маълумотлар учрайди. Хусусан, IX-XI аср тарихчи географлари у хақда анчагина маълумот қолдирганлар.

Мухаммад ибн Жафар ат-Табарий, Мухаммад ибн Жафар Наршахий, ибн Хавкал Бухоро вохасидаги шахарлар, уларни сув билан таьминловчи каналлар хақида анча батафсил маълумотлар беради.

В.А.Шишкин ўрта аср манбаларини тахлил қилар экан, улар асосида Бухоро вохаси суғориш системасини ўрганишга харакат қилади[77]. Унинг ёзишича, IX-XI асрлардаги суғориш тармоғи иншоотлари асосан таталитар тузум давридаги тарихий-худудий ўзгаришларни хисобга олмаганда XX асрнинг биринчи чорагигача ўзгаришсиз қолган ва Бухоро вохасининг қадимдан то хозиргача асосий сув манбаи Зарафшон дарёси бўлиб, унинг (Хитвардан ташқари) ўнг ва сўл қирғоқларидан катта магистрал каналлар чикарилган[78].

Хитвар Зарафшон дарёсининг табиий ирмоғи бўлиб, хозирда у Вобкент – дарё деб аталади. В.А.Шишкин Бухоро вохаси топографиясини ўргана туриб Зарафшондан қазиб чиқарилган Шопурком, Харкан-руд, Ромитан ёки Самжон, чап қирғоғида Абумуслим Бухоро шахрини суғорувчи канал Руди-Зар (хозирги Шохруд) каби каналларни тўлиқ тафсилотлари билан тахлил қилади ва тушунтириб беради.

Тарихий манбаларни тахлил қилган В.А.Шишкиннинг фикрича Бухоро вохаси Самарқандга нисбатан обод ва катта бўлган. Унинг обод ерлари 22 рустақка булинган. Бу рустақларнинг 15 таси воханинг атрофини ўраган қадимги мудофаа истехкоми Кампиракнинг ичкарисида ва 7 таси унинг ташқарисида жойлашган[79].

Хақиқатдан хам Наршахий ва Истахрий ибн Хавкаллар ўз асарларида Бухоро рустакларини сув билан тахминлаган йирик магистрал каналлардан 17 тасининг руйхатини келтирадилар[80].

Истахрийнинг маьлумотига кўра, Бухоро шахрини кесиб утган Зар канали 12 шахобга бўлинган. Истахрий ва худуд ул-Оламда келтирилган маьлумотга қараганда, Бухоро вохасининг Кампирак билан ўраб олинган обод қисмининг узунлиги хам, кенглиги хам 12 фарсах бўлган[81] эканлигини келтириб утилади.

В.А.Шишкин Бухоро вохасининг асосий сув манбаи-Зарафшон дарёсидан қазиб чиқарилган ва ўрта аср географ-тарихчилари айтиб ўтган магистрал каналларнинг ўрнини топишга харакат қилади. Масалан, ан-Наршахийда битилган Шопурколи хусусидаги

[77] В.А.Шишкин. Уша асар. 22 б.

[78] В.А.Шишкин. Уша асар. 23 б.

[79] В.А.Шишкин. «Варахша». М. 1963, с. 28.

[80] Наршахий «Бухоро тарихи» 19

[81] А.Р.Мухамаджонов. Куйи Зарафшон воъасининг суьорилиш тарихи». Т., Фан. 1972 й. 111 б.

В.А.Шишкин тахлилини олайлик “Бухоро тарихи”да келтирилган ривоятга караганда унинг қурилиши тарихи Эрон шохининг ўғли Шопур билан боғлиқ Шопур бу ерларни Бухоро хокими – бухорхудотдан сотиб олган, кейинчалик шу вохани обод килиб, Вардана қишлоғини яратган. Унинг авлодлари Варданхудотлар деб юритилган. Вардонхудотлар нафақат Бухорхудотга бўйин эгмаган, хатто у билан хар-хар замонда жанг қилиб турар эди[82]. Вардананинг мустақиллиги фақатгина араблар босқинидан кейингина йўқотилиб, Бухорхудотлар таркибига киритилади.

В.А.Шишкиннинг таьқидлашича, бу обод ўлканинг қалин девор билан ўралган боғу-чорбоғлари яқин-яқингача сақланган бўлиб, қум босқини натижасида ахоли ўз маконини ташлаб кетишига мажбур бўлган.

Вардана (хозирги номи қўрғон Варданзе) ўз пайтида Бухоро вохасини шимол томондан қўриқлаб турувчи мустахкам мудофаа пункти хисобланган ва у бир вақтнинг ўзида қўчманчи ахоли билан олиб борилган савдо-сотиқ нуқтаси хам саналган. Асримизнинг биринчи чорагигача Вардана сирланган сопол буюмлар ишлаб чиқариш бўйича йириқ марказлардан бири сифатида машхур бўлган[83].

Кейинги канал Наршахийнинг ёзишича Харкан-руд, бизнинг давримизгача эса Қалқан-руд сифатида етиб келган ва бухорода энг йирик каналлардан бири бўлган деб таьқидлайди В.А.Шишкин[84].

Зарафшоннинг табиий ирмоқларидан бири хисобланган Хитвар ёки Гов-хитварни хозирги пайтда Вобкент туманидан ўтганлиги учун Вобкент – дарё деб атайдилар. Бу канал иккига бўлиниб, бири ўз номини сақлаган холда Хитвар, Зандани ариқлари деб ном олган[85].

Зарафшоннинг энг қуйи оқими тарихий манбаларда турлича кўрсатилади. Наршахий унинг уч хил: Самжан, Руди Шарғ ва Харомком номларини келтиради[86]. Араб географлари Истахрий ибн Хавкал уни “Руди Журғ” номи билан тилга оладилар[87].

Агарда ўрта аср тарихчи ва географларининг фикрига асослансак, Зарафшон дарёсининг қуйи оқими қадимги номи Харомком деб юритилган бўлса, Самжан ёки Руди Шарғ Зарафшоннинг қуйи ирмоғи Қоракўлдарёнинг қадимги махаллий номларидан бири деб айтишга тўғри келади.

Аммо Бухоро вохаси суғориш системасини (1896 йилда) яхши ўрганган топограф Н.Ф. Ситняковский Ромитан канали бу Самжан эканлигини таьқидлайди[88].

В.А.Шишкин эса ўз изланишлари асосида Самжан тўғрисида икки хил фикр билдиради. Биринчидан Самжан Ромитан каналнинг айнан ўзи, яъни “унинг иккинчи номи” деб хисобласа, иккинчидан Харомком номи билан боғлиқ бўлган хали ечилмаган иккинчи Самжан мавзеси масаласини кўтаради[89].

В.А.Шишкин бу масалани очиқ қолдиради. О.Г.Большаков эса, бу масалага бухоронинг тарихий топографиясига асосланиб Самжан Зарафшоннинг қуйи оқими – Қоракул дарёсининг қадимги номи эканлигини айтиб, хақиқатга бироз яқинлашади[90].

А.Р.Мухаммаджонов “Самжан” – масаласида инкор қилиб бўлмайдиган далил ва исботларни келтириб, В.А.Шишкиннинг “мулохазалари бирмунча чалкаш” – О.Г.Большаковнинг фикрлари бу масалани тўла исбот эта олмаган бўлсада қуйидаги мулохазаларга асосланиб уни қувватлайдилар. Тарихий манбаларда кўрсатилишича, Самжан уч хил обхектдан иборат.

---

[82] Наршахий. «Бухоро тарихи» 1992 й. 23 б.

[83] В.А.Шишкин. «Варахша» М., 1963 г. с. 22.

[84] В.А.Шишкин. Уша асар. 22 б.

[85] В.А.Шишкин. Уша асар. 23 б.

[86] Наршахий. Бухоро тарихи ……..

[87] А.Р.Мухаммаджонов. Қуйи Зарафшон вохасининг суғорилиш тарихи. Т., 1972, 68 б.

[88] Н.Ф.Ситняковский. Заметки о Бухарской части долины Зарафшана ИТОИРГО Т. 1. вып. 2. Ташкент 1900, с. 138-296.

[89] В.А.Шишкин. «Варахша». 23 б.

[90] А.Р.Мухаммаджонов. Қуйи Зарафшон воъасининг суьорилиш тарихи. 69 б.

1. дарё ёки унинг ирмоғи, оқар сув;
2. вилоят яъни Бухоро вохасидаги маьмурий туманлардан бири;
3. Зарафшоннинг энг қуйи оқимига жойлашган кўл ва ботқоқликлардир.

Манбаларда бу мавзелар алохида – алохида тасвирланади. Масалан: Истахрий ва ибн Хавкалнинг ёзишича, биргина Самжан номидаги вилоятнинг ўзи икки рустақка бўлинган. Биринчиси Самжанун Мадунун, яъни юқори Самжан, иккинчиси, Самжанун Моваройн, яъни Қуйи Самжан номлари билан аталган[91].

В.А.Шишкин юқоридаги маълумотларга эьтибор бермай, бу мухим масалани чигаллаштириб юборади. У асосан Самжан Ромитан каналининг иккинчи номи деб хисоблашда П.П.Иванов[92] ва О.Д.Чехович[93] томонидан таржима қилинган ва нашр этилган Самжан тўғрисидаги XVI аср ўрталари, XVIII аср бошлари ва XIX асрнинг иккинчи ярмига мансуб бўлган тарихий хужжатлардаги маълумотларга, Қушбеги архиви номи билан аталувчи Бухоро давлат хужжатхонасининг сув хўжалигига оид XIX аср иккинчи ярми ва XX аср бошларига оид хужжатларга асосан хулоса қилади.

“Самжан каналини X асрда мавжуд бўлган канал билан бир деб хисоблашда – деб ёзади В.А.Шишкин – бу маълумотларнинг шубха учун ўрин қолдириши даргумондир”[94].

В.А.Шишкин суянган барча манбалардаги маълумотларда Самжан канали тўғрисида эмас, балки Хитфар ва Санжом туманлари устида гап боради. Ушбу туманларни сув билан тахминловчи каналлар эса “Руди тумани Хитвар, “Руди тумани Самжан” каби умумий номлар сифатида ишлатилади. Эхтимол Н.Ф.Ситняковский хам В.А.Шишкин хам “туман” сўзига эьтибор бермай Ромитанруд, Самжанруд сифатида талқин этган бўлишлари мумкин. Масалан: Бухоро шахрини сув билан таьминлаб турувчи Руди Зар ёки Нахри Зар, кейинчалик “шахри Руд ёки “Шахруд”га айланиб кетган.

Демак, деб ёзади А.Р.Мухаммаджонов, В.А.Шишкин асослаган манбалардаги Самжан тўғрисидаги маълумотларни шу номдаги канал билан эмас, Ромитан тумани билан боғлаш мақсадга мувофиқдир. Бу масалада, гарчи В.А.Шишкин Ромитан тумани X аср муаллифлари томонидан айтилган юқори ёки қуйи Самжонлардан қайси бирига тўғри келишини аниқлай олмаса хам унинг Самжон рустакларидан “бирини Ромитан тумани деб хисоблашга лойикмиз”[95] деган фикрга тўла қўшиламиз[96].

Араб географларнинг ёзишича хар иккала Самжан Бухоро девори “Кампирак ичкарисида бўлган Қоракўл вохаси эса ундан ташкарида жойлашган. Бундан шундай хулоса қилиш мумкинки, Самжан рустакларнинг хар иккаласи хам Бухоро вохаси худудида бўлган. Аср манбаларида тасвирланган Самжан туманининг Ромитанга тўғри келиши, ўз навбатида X асрдаги юқори-Қуйи Самжан рустакларини Зарафшон дарёсининг ўнг қирғоқ худудидаги Бухоро вохасининг жанубий-ғарбий қисмидан ахтаришга асослантиради.

XVI аср тарихий хужжатларида “Тумани Самжани Бухоро” каби номлар билан бир қаторда “Тумани Самжан”, “Хайробод вилояти Бухоро” сингари қўшма номлар ва хозирда хам сақланиб келаётган бир неча қишлоқларнинг номини келтирилади. Демак, биринчидан, араб географларининг юқори ва қуйи Самжан “Кампирак” девори ичида деб тахқидлаши, иккинчидан, улардан бири Ромитан туманига тўғри келиши, учинчидан, XVI аср хужжатларида Хайробод номи билан боғлиқ бошқа Самжан вилоятининг тилга олиши, ва нихоят, туртинчидан, X аср муаллифлари тасвирланган “Самжанун Моваройн” яъни (нариги) қуйи Самжан ўрнида бўлган деб хисоблашга ундайди.

---

[91] А.Р.Мухамаджонов. Уша асар. 69 б.

[92] П.П.Иванов. Из архива шейхов Джуйбари. Материалы Средней Азии во Джуйбарах шейхов, к истории феодального землевладения в Средней Азии в XVI-XVII вв. М.-Л. 1954, с. 152-299357.

[93] О.Д.Чехович. Документы к истории аграрных отношений в Бухарском ханстве. Т., 1954, с. 101,103,117,120,197-219.

[94] В.А.Шишкин. Уша асар. 23 б.

[95] В.А.Шишкин. Уша асар. 23 б.

[96] А.Р.Мухаммаджонов. Уша асар. 70 б.

Қуйи Самжан рустагини Бухоронинг Хайробод ёки Жондор тумани деб олсак, у вақтда В.А.Шишкин томонида аниқланган Ромитан ўрнидаги Самжанки “Самжанун Модунун», яъни юқори Самжан деб хисоблашга тўғри келади. Шу муносабат билан В.А.Шишкин тадқиқотларига асосланиб, Бухоронинг қадимги хокимлари бухорхудотларнинг саройи Қуйи Самжан рустағига қараган деган хулосага келиш мумкин.

Келажакда Варахша вохасининг суғориш иншоотлари қолдиқларини синчиклаб ўрганиш бу масалани узил-кесил хал қилишида катта ёрдам бериши мумкин.

Юқоридаги фикрлар асосида А.Р.Мухаммаджонов келтирилган тарихий топографик ва географик маълумотларга таяниб, Зарафшон дарёсининг қадимги махаллий номи Харомком, Қоракулдарё эса Самжон бўлган деб хисоблайдилар[97].

Қуйи Зарафшоннинг суғорилиши тармоғи, Бухоро вохаси тарихий топографиясини ўрганишда мухим ахамиятга эга.

Навкаида (ўз номи билан янги қазилган) қолаверса, Шапурком каналларидан ташқари хозирги вақтгача етиб келган асосий магистрал каналларни воха ахолиси X асрдаёқ жуда қадимий деб тасаввур қилишлари биз учун жуда мухимдир.

Чунки ўша магистрал каналлар олиб келган оби-хаёт туфайли Бухоро вохасида қадим-қадимдан инсонлар яшаганлигини ва улар қолдирган шахар-қишлоқ харобалари аждодлар яратган юқори маданият археологларни янги-янги тадқиқотлар олиб боришга ундайди.

В.А.Шишкин Бухоро вохаси тарихий топографияси бўйича изланишларини давом эттириб, XIX-XX асрнинг бошларида воха бўйлаб ўзидан олдинги тадқиқотларга таянган холда иш тутди.

Зарафшоннинг ўрта ва юқори оқимларида экин майдонларининг кенгайтирилиши, вохага кўчманчи қабилаларнинг доимий хужуми, ички низоларининг ортиб кетиши, вохада жуда кўп йиллар давомида керакли миқдордаги сувнинг етиб келмаслигига, ерлар шўрланиб, ботқоқларга айланиб қолишига ва нихоят мехнаткаш дехқоннинг ахволи оғирлашиб хосилдорликнинг тушиб кетишига сабаб бўлган.

Археологик маълумотларга кўра Бухоро вохасининг қадимги суғорилган ерларининг шимолий қисми чегараси илк ўрта асрларда гох торайиб, гох кенгайиб доимо ўзгариб турган.

Бу эса шахарларнинг сонини камайишига ёки эътибордан четда қолишига олиб келган. Тарихдан бизга маълумки, худди шу даврда давлат хаётида мухим ўзгаришлар бўлиб ўтган. Кушон империяси тушкунликка тушиб, унинг ўрнига хар бир воха ўз бошқарувига эга бўлиб, кичик давлатлар пайдо бўлган III-V асрлардаги сиёсий вохалар нафақат Бухоро суғди учун балки бутун Ўрта Осиё учун хусусиятли бўлди[98]. Масалан, бу даврда Хоразмда айрим туманларни бутунлай бўшаб қолиши, шахарлар сонининг 4-6 мартага камайиши, Магистрал каналларнинг ташландиққа айланиши, қурилиш махорати ва сопол идишлар сифатининг инқирозга учрашиши шундан далолат беради.

Қадимги Самарқанд – ўша пайтдаги Афросиёб – М.Е.Массоннинг ёзишича, бу даврда “қотиб қолган бўлмасада, мудроқ босган, ташқи девори эса бутунлай ташландиқ холатга келган[99].

1936-38 йилларда Термизда олиб борилган археологик ишлар натижалари хам шу хулосани беради, Тохаристонда бўлган Хитой саёхи Сюань Цзяньнинг (VII асрнинг биринчи ярмида) “у ерда барча шахарлар ўт-ўланлар орасида қолган”[100] деган маьлумотни қолдирган.

III-IV асрларга оид Кайкобод-шох ва Хайробод-тепа ёдгорликларида археологлар М.М.Дьяконов[101], Л.И.Алъбаум[102] олиб борган қазув ишлари Хитой сайёхи фикрини тасдиқлайди.

---

[97] А.Р.Мухаммаджонов. Қуйи Зарафшон вохасининг суғорилиши тарихи. Т., 1972, 74 б.

[98] С.П. Толстов. Периодизация древней истории Средней Азии. КСИИМК XXVIII, 1949, с. 27.

[99] М.Е.Массон. К периодизации древней истории Самарканда с. 160.

[100] М.Е.Массон. Городище Старого Термеза и их изучение. «Труды Уз. Фан» серия 1. вып. 2. «Термезская Компл.экспедиция» 1953 г. Т. 1941, с. 91-103.

Варахша ва унинг атрофидаги ёдгорликлар бу инқироз тўғрисида тўлиқ ва ишончли маълумот беради[103].

Демак, бутун Ўрта Осиё бўйича Кушон империясининг инқирози кенг тарқалганини археологик маълумотлар хам тасдиқлайди.

Х.Мухамедовнинг фикрича бухоро вохасининг атрофини ўраб турган қадимги девор "Канпирак" икки даврда қурилган. Иккита алохида-алохида мудофаа иншоотларидан иборат бўлган ушбу деворлардан биринчисининг қолдиқлари айрим қисмлардагина, иккинчисиники эса воханинг кўпгина жойларида сақланиб қолган[104].

В.А.Шишкин ўрта аср муаллифи Махсудийнинг Қадимги Суғд подшоларидан бири томонидан қурилган девор хароб бўлиб қолганлиги сабабли, халифа Махсудий томонидан "у кайтадан янгиланди"[105] деган маьлумотига асосланиб Бухоронинг бу қадимги девори III-IV асрлар билан VII аср мобайнида бино қилинган деб тахмин қилади[106].

X аср тарихчиси Мухаммад Наршахийнинг "Бухоро тарихи" китобида ёзилишича "Кампирак" номи билан машхур бўлган бу девор қурилиши 782-83-830-31 йилларда ўз поёнига етказилган.

Х.Мухамедов тарихий манбалар ва археологик тадқиқотларга суяниб, Наршахийнинг маьлумоти қадимги деворнинг янгидан тикланиши даврига оид деб хисоблайди.

Шу билан бирга унинг фикрича, тиклаш даврининг кўхна девори қайта таъмир этилибгина қолмай, балки, обод этилган ерлар хисобига воха майдони кенгайган, ёки аксинча обод ерларнинг майдони ичкарига томон қисқарган жойларда эса у янгидан бино қилинган.

Агарда В.А.Шишкиннинг юқоридаги тахмини ва Х.Мухамедовнинг тадқиқотларига асосланилса, у вақтда Бухоро вохасининг қадимги суғориладиган ерлари шимолий – ғарб чегараси III-IV асрларда антик даврга нисбатан 6-7 шарққа хозирги воха томон кенгайиб, VIII-IX асрлар асрлардан то XII асргача эга 7-8 км шимолга томон кенгайган.

1896 йилдаёқ Н.Ф.Ситняковский "Кизилтепа шимолда Бухоро вохасининг шарқий томонида яхши сақланган девор қолдиқларини белгилаб, тавсифлаб, харитага киритган эди[107].

В.А.Шишкин тарихий топографик изланишларини давом эттириб, Кампир деворни ўша ердан бошлаб кузатар экан, у қаердадир узилиб, яна қайта тикланиб Қизилтепа истехкомигача етиб борганини аниқлайди. Девор бўйлаб қурилган Шахри-Вайрон ёки Тавовис Зарафшон қирғоғида қурилган Абумуслим истехкоми ва Хазора ахоли яшаш пункти вохасининг мудофаа истехкомлари тизимини ташкил қилган.

Дарёнинг Абумуслимдан бошланган тик қояли чуқур жарликка айланган қирғоқлари кичик истехкомлар, Эл-Мирза, Танг-тепа, Бўри-тепа, шартли равишда номланган Хазара қўрғонигача етиб борган.

"Бир қарашда хайрон қоларли даражада" – деб ёзади В.А.Шишкин деворнинг бундай жойлашиши, яъни тик жарлик ёқасида қурилиши мухит пунктни кўриқлаш мақсадида эди. Худди ўша ердан Коми-Абумуслим, Шопурком, Султонобод, Пирмаст, Харкан-руд ва Мазаранган каби воханинг бутун шимолий, шарқий-шимолий ва шарқий қисмларини суғорадиган магистрал каналлар бош олган эдилар[108].

---

[101] М.М.Дьяконов. Археологические работы в нижнем течении реки Кафирниган (кабадиан) (1950-1951). МИА № 37. 1953, с. 292.

[102] Л.И.Альбаум. Некоторые результаты изучения Ангорской группы археологических памятников за 1953-1954 гг. ИАН Уз ССР. Т., 1955 № 7, с. 70.

[103] В.А.Шишкин. Варахша, с. 230-231.

[104] Х.Мухамедов. Стена Кампирак. Из истории древних оборонительных сооружений в Узбекистане. «Общественная наука в Узбекистане» Т., 1961, № 1. с. 49-50.

[105] АР.Мухаммаджонов. Ыуйи Зарафшон воъасининг суьорилиш тарихи. 90 б.

[106] А.Р.Мухамеджонов. Ўша асар. 90 бет.

[107] Н.Ф.Ситняковский ПТКЛА год XX с. 2. Указ соч. с. 113-133.

[108] В.А.Шишкин. Щша асар. 26 бет.

Шундай қилиб В.А.Шишкин Кампир Деволни, Кизил-тепа станциясидан сўнг жанубга қараб излашда давом этди. У изланишлар давомида шунга амин бўлдики, девор маданий йўналишларда яъни экин экиладиган худудларда йўқолиб чўл зоналарида яхши сақлангани холда жанубга томон силжиб борарди. Кампир Деволнинг қисмлари Кизил-тепа Оксоч, Хўжа Ажуванди шахар вайроналари атрофида Кўйик-мозор станциясининг жануброфида хам сақланиб қолган.

Кампир Девол Лавандак ахоли пунктидан гох йўқолиб, гох топилиб, воха чекасидаги ботқоқлардан ўтиб 19 км масофани белгилаб Ябу қишлоғигача етиб келади.

Воханинг жануби томонида девор қолдиқлари Когон станциясининг жанубий-шарқида, томонида икки жойдан – Хазарман қишлоғи (Мурғал ва Якка – Тут станциялари қошида) ва Бури-тепадан 1,5 км шарқда (Талли-Алиян қишлоғидан жануброкда) шарқ томонга қайрилган холда шимолга қараб синиқ чизиқлар хосил қилиб йўналади ва Қози-Санид қишлоғига 0,5 км қолганда тугайди. Шундай қилиб деворнинг жанубий томони хам аниқланган.

Кампир Деволнинг ғарбий йўналишини қидириб топиш жуда узоқ муддат давом этди. 1937 йилдан бошланган воханинг ғарбий деворини қидириш ишлари фақат 1952 йилда ўз самарасини берди.

Кампирак тепа X-XI аср истехкомлари билан ахоли томонидан ташлаб кетишган, III-IV асрларга оид истехкомлар устида турар эди.

1953 йилда В.А.Нильсен Кампирак тепада ғарбга томон ўтроқ дехқончилик йўналиши бўйича уюштирган қидирув ишларида, девор шимолга томон йўналиб Суббук-тепа ва шимолий-шарқ томондаги йирик қадимги дехқончилик чегарасида жойлашган Бурон тепани хам ўз тасарруфига олганини аниқлайди.

Бу манзарани Қизилқир, Қоровултепа ва Хўжапорсон атрофларида Кампирак деворининг хар икки қурилиш даврига оид сақланиб қолган харобалари орқали кузатиш мумкин.

Масалан, Қизилқир – III яқинида меридианал йўналиш бўйлаб кетган Кампиракнинг кенг марза шаклидаги харобалари воханинг хозирги чегарасидан 5-6 км ғарбда, яъни антик давр обод ерларнинг деярли ўртасидан кесиб ўтади. Қоровул тепадан тахминан 5 км шимолрокда у иккига ажралади[109].

Биринчи девор Ер тепа яқинида шарққа бурилади ва Нуртепа хамда Талисанглардан ўтиб, Зандана томон йўл олади. Деворнинг антиқ давр ёдгорликлари Кизилқир – I-IV, Халқақир, Сеталоқ, Нортепа ва бошқалар деворнинг ташқарисида қолади. Иккинчи девор эса шимолга томон яна 10 км.ча давом этиб, ўрта аср шахар харобаси Хужақултепадан 1 км.ча шимолий – ғарбда шарққа томон бурилади ва Шобара қишлоғи яқинида воханинг хозирги чегарасига яқинлашади.

Бу территориядаги иккинчи девор Хўжанорсон Хўжақул, Тоштепа, Жартепа, Хўжабобо Хосса, Талиқози, Саидмкрод, Талуба каби бир қанча қадимги ва ўрта аср археологик ёдгорликларини ўраб ўтади. Х.Мухамедовнинг фикрича, бу деворларнинг биринчиси қадимги даврда, иккинчиси эса VIII-IX асрларда қурилган Кампирак қолдиқларидир[110].

Демак, бу қадимги мудофаа деворлари харобалари кесиб ўтган жойларга қараб айтиш мумкинки, Қизилқир ва Хўжанорсон атрофида суғориладиган ерларнинг майдони III-IV асрларда милоддан аввалги I асрдагига нисбатан деярли 4-5 баровар қисқарган.

VIII-IX асрларда эса шимолга томон 3-4 баровар кенгайган. Зандани каналидан сув ичган туман X-XI асрларда айниқса обод бўлган ўрта аср муаллифлари самоний ва

[109] Х.Мухамедов. Стена Кампирак. Из истории древних оборонительных сооружений в Узбекистане – «Общественные науки в Узбекистане» 1961 г. № 1, 89 бет.

[110] Ўша асар, ўша бет.

ёқутларнинг берган маълумотларига кўра, ўша даврларда Хитвар (Зандана) каналининг сувлари Хурмитан ёки Хурмайтан қишлоғигача етиб борган[111].

В.А.Шишкин Хўжапорсон тепани Самоний ва Ёқутлар тилга олган Хурмитан қишлоғини харобалари деб хисоблайди[112].

Хақиқатдан хам, қадимда Зандана руднинг қуйи оқимига жойлашган ўрта аср шахар харобаларидан энг каттаси Хўжапорсон ва ундан бироз кичикроқ Хужақултепалардир.

Бу тепаларнинг хар иккаласи хам қўшалоқ тепадан иборат, тўғри бурчакли туртбурчак шаклидадир. Хужапорсон тепа 100х75х12 м ўлчамларда бўлса, Хўжақултепа 95х50х16 м га тенг. У ердан VI-VII асрларнинг сирланмаган сопол буюмлари, X-XI аср сирланган сопол идишлари, симоб кузачалари, шиша ва тош қозон бўлаклари, XV-XVI асрга оид кошинкор ғишт бўлаклари ва бошқа моддий маданият қолдиқлари топилган[113].

Шундай қилиб, Бухоро вохасининг қадимги суғорилган ерларида олиб борган археологик тадқиқотлардан маълум бўлишича, милоддан аввалги I аср ва милод бошларида Қизилқир ва Хўжапорсонтепа каби археологик ёдгорликлар комплекси жойлашган мавзелар тўла ўрганилган. 336 км.лик Кампир Девол Я.Ғуломов бошчилигидаги отряд аъзоси Х.Мухамедов томонидан тўлиқ ўрганилиб, В.А.Шишкин тадқиқотлари билан хамоханг холда умумий бир фикрга келинади. Деворнинг икки даврга оид эканлиги, биринчиси қадим даврларга, иккинчиси унинг қайта тикланиш даври асрга оид эканлиги ўз исботини топади[114].

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИДА АХЛОҚИЙ ФАЗИЛАТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ АМАЛИЙ ТИЗИМИ

Маматова Азиза Махаматджоновна, ЧДПУ

Аннотация: мақолада бошланғич синф ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни шакллантиришнинг амалий тизими масаласи тўғрисида фикр юритилган.

Калит сўзлар: ахлоқ, бошланғич, ўқувчи, фазилат, шакллантириш, амалиёт, тизим, кўникма.

Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясини амалга ошириш жараёнида бошланғич синф ўқувчиларини ҳар томонлама етук шахслар сифатида тарбиялаш масаласи ҳам муҳим ўрин тутади [1]. Бунда айниқса бошланғич синф ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни шакллантириш ва унинг амалий тизимини ишлаб чиқиш долзарб бўлиб турибди. Бу ўринда диққатингизни ана шу масалага тортамиз.

Бошланғич синф ўқувчилари ахлоқий фазилатларини шакллантириш иши мунтазам равишда амалга ошириладиган жараёндир. Бу ишнинг ҳар бир якуни тўрт йил давомида ўз натижасини беради. Шу сабабли мазкур муддатларда бошланғич синф ўқувчиларининг ахлоқий фазилатларини шакллантириб бориш ишига янгича ёндашиш тақозо этилади. Бунда муайян амалий тизимга асосланиш мақсадга мувофиқ бўлади [2].

Бизнинг изланишларимиз ва таҳлилларимиз шуни кўрсатадики, бошланғич синф ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни шакллантиришнинг қуйидаги амалий тизимига асосланиш кутилган самарани беради:

1. ***Ўқитиш жараёнида шакллантириш тизими***. Бошланғич синф ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни шакллантиришда ўқитиш жараёни муҳим ўрин тутади. Бунинг учун ўқув фанларининг хусусиятларидан келиб чиқиб қуйидагича ёндашиш мақсдга мувофиқ бўлади:

---

[111] В.А.Бартольд. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. 1. М., Изд-во Восточная литература 965, с. 165.

[112] В.А.Шишкин. Варахша. С. 22.

[113] А.Р.Мухамеджанов. Ўша асар. 91 б.

[114] В.А.Шишкин. Варахша. 27 с.

а) гуманитар фанлар воситасида бошланғич синф ўқувчиларида маънавий фазилатларни шакллантириш;

б) аниқ фанлар воситасида бошланғич синф ўқувчиларида илмий-ахлоқий фазилатларни шакллантириш;

в) табиий фанлар воситасида бошланғич синф ўқувчиларининг ижтимоий-табиий фазилатларини шакллантириш.

Эътибор берилса, бу тизим ўзига хос имкониятларни беради. Шу сабабли ўқув фанлари кесимида бошланғич синф ўқитувчиларининг ахлоқий фазилатларини шакллантириш иши Синф раҳбарлари ва Бошланғич таълим метод бирлашмаси томонидан мувофиқлаштириб борилиши кутилган самарани беради.

2. ***Тўгараклар воситасида шакллантириш тизими***. Бошланғич синф ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни шакллантиришнинг тўгараклар амалий тизими ҳам муҳим восита ҳисобланади. Чунки тўгараклар муайян жараённи амалиёт билан боғловчи ўзига хос кўприкдир [3]. Шу сабабли бу борада қуйидагиларга эътибор бериш муҳимдир:

а) тўгарақларнинг амалий машғулотларини бошланғич синф ўқувчиларида шаклланаётган ахлоқий фазилатларни мустаҳкамлашга йўналтириш;

б) тўгарақларда бошланғич синф ўқувчиларининг аҳлоқий фазилатларини шаклланиш жараёнини амалий кузатиб бориш;

в) тўгарак машғулотларини бошланғич синф ўқувчилари учун қизиқарли шаклларда ташкил этиш.

Диққат қилинса, тўгараклар бошланғич синф ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни шакллантиришнинг муҳим тажриба майдончаси вазифасини бажаради. Шу сабабли тўгараклар раҳбарлари бошланғич синф раҳбарлари билан ҳамкорликда мазкур воситаларнинг имкониятларидан фойдаланган ҳолда ўқувчиларнинг ахлоқий фазилатларини шаклланиш жараёнини ўрганиб бориши кутилган самарани беради. Бунинг учун тўгараклар иштирокчиларининг ахлоқий ва амалий хатти-харакатларини кузатиш ҳамда ўрганиш муҳим аҳамиятга эгадир.

3. ***Индивидуал ёндашув асосида шакллантириш тизими***. Бугунги кунда бошланғич таълим жараёнида ҳар бир ўқувчи билан индивидуал ишлаш масаласи энг устувор вазифалардан бири сифатида белгиланган. Шу сабабли бу борада қуйидагиларга таяниш муҳим амалий самара беришини таъкидлаш ўтиш лозим:

а) ҳар бир бошланғич синф ўқувчисида учрайдиган муайян даражадаги ахлоқий иллатларни индивидуал ишлаш воситасида мунтазам бартараф этиб бориш;

б) ҳар бир бошланғич синф ўқувчисида шаклланаётган ахлоқий фазилатларнинг кўламини индивидуал ёндашув асосида мониторинг қилиш;

в) ҳар бир бошланғич синф ўқувчисининг ахлоқий фазилатларини индивидуал ёндашув асосида намуна сифатида тақдим қилиб бориш.

Эътибор берилса, индивидуал ёндашув асосида бошланғич синф ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни шакллантиришнинг амалий тизими кенг имкониятларга эга. Бунинг учун ҳар бир бошланғич синф ўқитувчиси имконқадар ўқувчилар билан хусусий шаклларда ишлаши тақозо этилади. Бу жараён учун синф раҳбарлари ташаббуси билан мактаб Педагогик кенгаши бошлданғич синф ўқитувчиларига имкониятлар яратиб бериши мақсадга мувофиқ бўлади.

Бизнинг таҳлилларимиз шуни кўрсатадики, бошланғич синф ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни шакллантиришнинг амалий тизими асосларини мунтиазам ўрганиб бориш муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки ҳар бир ўрганиш жараёнида янги йўналишдаги амлий тизимларни кашф этиш эхтимоли мавжудлигини эслатиб ўтиш жоиз.

Шундай қилиб бошланғич синф ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни шакллантиришнинг энг муҳим амалий тизимлари ўқитиш жараёни, тўгараклар воситаси ва индивидуал ёндашув омилларидан иборатдир. Мазкур масалалар назарий ва методик жиҳатдан ьаҳлил қилиниши долзарб бўлиб турибди.

АДАБИЁТЛАР:
1. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Тошкент, 2022
2. Жабборова О., Умарова З., Бобоходжаева Л. Бошланғич таълим педагогикаси, инновация ва интеграция. – Тошкент, 2021
3. Жабборова О., Умарова З. Бошланғич таълимда “Тарбия” фанини ўқитиш методикаси. – Тошкент, 2022

INKLYUZIV TA’LIM JARAYONIGA ILMIY PEDAGOGIK YONDASHUV

ChDPU Pedagogika fakulteti, Maxsus pedagogika
kafedrasi o‘qituvchisi Sh.X.Kabilova,
kabilovashaxnoza4@gmail.com

Annotatsiya: *Kishilik jamiyatni rivojlanib borishi, ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar, inklyuziv talimni tashkil etishning samaradorligi va bu jarayonda o‘qituvchining mas’uliyati, hamda kasbiy kompetentligi xususida so‘z yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *globallashuv, ta’lim, tarbiya, kompetensiya, inklyuziv, o‘qituvchi, ta’lim oluvchi, ijtimoiylashish, moslashish, qo‘llab-quvvatlash, dunyoqarash, ehtiyoj, ruhiy olam, erkinlik.*

Annotation: *The development of human society, reforms in the education system, the effectiveness of inclusive education and the responsibility and professional competence of teachers in this process were discussed.*

Keywords: *globalization, education, upbringing, competence, inclusive, teacher, learner, socialization, adaptation, support, worldview, need, spiritual world, freedom.*

Bugungi kunda globallashuvni ilm-fan tamoyillariga muvofiqlik asosida tashkil etish bu kabi muammolarni bartaraf etishning asosiy omillari sifatida qarash maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotchi M.D.Shelkynov nuqtai-nazaricha globallashuv bu - inson hayotining ta’lim tizimi jabhalarini qamrab olgan va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tarqalishi yordam beradigan, inson dunyoqarashni, madaniy-ma’rifiy ehtiyojlarni hamad hayotiy qadriyatlarini o‘zgartiradi. Shuningdek, bilimlar, o‘qitish, ma’lumotlar xalqaro tijoratda yangi quvvat manbalari, individual va korporativ boylikning muhim tarkibiy qismidir[5]. Shu nuqtai nazardan, zamonaviylik ko‘pincha axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan "bilimlar jamiyati" deb nomlanadi, ammo bu erda vaziyatning ma’lum bir noaniqligi paydo bo‘ladi. Bir tomondan, «bilimga asoslangan jamiyat zamonaviy dunyoning o‘zgaruvchan iqtisodiy va siyosiy dinamikasida raqobatbardosh bo‘lish va muvaffaqiyat qozonish uchun zarur bo‘lgan jamiyat turini anglatadi. Bu yuqori ma’lumotga ega bo‘lgan jamiyatni anglatadi va shu sababli o‘z fuqarolarining bilimlariga tayanib, innovatsiyalarni, tadbirkorlikni va ushbu jamiyat iqtisodiyotining faolligini rag‘batlantiradi[1]. Boshqa tomondan olib qaraydigan bo‘lsak ko‘plab odamlar ma’lum sharoitlar tufayli o‘zlariga bog‘liq bo‘lgan va bog‘liq bo‘lmagan bir qator omillar tufayli bilim va ta’lim olish imkoniyati cheklangan.

Bu bir qarashda ko‘rinadigan holat emas. Sababi bugungi kunda biz haqiqatni va jarayonlarning haqiqiy holatini yashiradigan va yutib yuboradigan juda katta global qarama-qarshi ma’lumot hamda axborotlar oqimida yashayapmiz. Haqiqatdan ham XXI asr zamonaviy odamlari tez o‘zgaruvchan yuqori texnologiyalar va kosmik tezlik, ulkan yutuqlar va kashfiyotlar, firibgarlik hamda paradoksal vaziyatda hayot tarzini boshdan kechirmoqda.

Bu jarayonlarning barchasi inson ruhiy olamining sezilarli darajada charchatib, fikrlar tarqoqligi, qaror qabul qilishda beqarorlikni yuzaga keltirib insoniyatning tanazzulga uchrashiga olib keladi. Har kuni odamlar cheklanmagan rang-barang va bir-biriga ziddiyatli axborotlarni “iste’mol” qilishi aqldan ozishiga yoki ruhiy og‘ishiga ya’ni vasvasalar dunyosiga kirib qolish ehtimolligini borgan sari ortib borishiga olib kelishi mumkin.

J.Xuizinga XXI asrdagi mavjud istiqboldagi vaziyatlarni tahlil qilib, odam "hukm qilish qobiliyatini" yo‘qotishi, bu uning asosiy muammosi ekanligi va qadriyatlariga bo‘lgan ishonchi pasayishini ta’kidlaydi. [4].

Shu nuqtai nazardan, “jamoatchilik fikri va istagi” odamni tom ma’noda zanjirga bog‘lab, uning erkinligini cheklab qo‘yyadi. XXI asrda bu holat odamga nafaqat turli xil, balki ko‘pincha qarama-qarshi ma’lumotlar bilan ta’minlaydigan ommaviy axborot vositalarining mutlaqo obstruktiv faoliyati bilan yanada og‘irlashadi. Natijada, haqiqat tezda chiqib ketdi va qarama-qarshi ma’lumotlar "yolg‘on ong"ni shakllantirdi va inson xotirasidagi ma’lumotlarni mavhumlashtiradi.

Sayyoramizdagi antropologik falokat holati ijtimoiy-iqtisodiy, demografik, ekologik, sog‘liqni saqlashni o‘z ichiga olgan bir qator muammolarning globallashuvi bilan og‘irlashadi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib ta’kidlashimiz mumkinki tabiat insoniyatning katastrofik xususiyatini aks ettirib, o‘zi hayot bilan yo‘q bo‘lib ketish, jo‘shqin gullash va qurib qolish o‘rtasidagi chegara holatida bo‘lib, bularning barchasi insoniyat mavjudligining beqarorligi va inqirozini kuchaytiradi, ijtimoiylashuv va moslashish bilan bog‘liq muammolarni keltirib chiqaradi, insonni jamiyatdan va hatto o‘zidan begonalashtiradi.

Bizningchi bugungi kunda inson o‘z borlig‘ida barqarorlikka ega bo‘lishi har doimgidan ham muhimdir. Buning asosiy kafolati insoniyat va uning istiqboliga xizmat qiladigan mukammal ta’lim tizimidir. Ushbu ta’limning bosh va yagona maqsadi o‘zini o‘zi mustaqil boshqaradigan sog‘lom dunyoqarashga ega vatanparvar va fidoiy avlodni tarbiyalash hamda jamiyat istiqboliga safarbar etishdir. Zamonaviy jamiyatda juda ko‘p odamlar shiddatli axborotlar oqimi ta’sirida o‘zlarining psixofiziologik holatlari bilan bog‘liq muammolarga duch kelishadi.

Shu munosabat bilan rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar so‘nggi yillarda ijtimoiy faol inklyuziyani joriy etish bilan bog‘liq masalalarni ijobiy hal etish borasida maqsadli dasturlarni amalga oshirishni muhokama qilmoqda. Ushbu davlatning ijtimoiy-siyosiy masalalaridan biri bu ta’lim tizimi bo‘lib, ushbu jarayonini moslashuvchan tashkil etish va turli xil muammolarga duch kelgan odamlar uchun etarli ta’lim shaklini berishga qodir bo‘lgan inklyuziyadir.

Inklyuziv ta’lim muqobili bo‘lmagan ijtimoiy amaliyotni tushunishga va targ‘ib qilishga harakat qiladigan, munosabatlarni o‘rnatadigan, inklyuziv jamiyat g‘oyasiga asoslangan ijtimoiy model bo‘lib, u madaniy, diniy, etnik, lingvistik ozchiliklarga mansub, ijtimoiy xulq-atvorda umumiy qabul qilingan me’yorlarga asoslangandir.

Ta’kidlash lozimki, maxsus va ko‘pincha yopiq bo‘lgan ta’lim muassasalarida boshqalarning an’anaviy (normal bo‘lmagan) ta’lim tizimi "rivojlanishning ijtimoiy holati"ni keltirib chiqarmaydi. Bu jarayon ta’lim oluvchilarning kommunikativ, kognitiv va kasbiy mahoratni rivojlantirmaydi hamda ularni ijtimoiy aloqalardan ajratib qo‘yadi. O‘z-o‘zidan bu yondashuv maxsus ta’lim oluvchilarni shaxs sifatida shakllanishiga salbiy ta’sir qilib, oqibatda ularni jamiyatdan begonalashuviga va izolyatsiya qilinishiga hamda umidsizligini yanada oshiradi. Bugungi kun davr talabidan kelib chiqib ta’limni modernizatsiya qilish va inklyuziyaga e’tiborni qaratish lozim. Inklyuziv ta’lim har bir o‘quvchi o‘zining qiziqishi, qobiliyati va ehtiyojiga ega bo‘lgan noyob shaxs sifatida e’tirof etib, o‘quv jarayonida individual yondashuv hamda ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda o‘quv dasturlarini ishlab chiqishda moslashuvchanlikni, shuningdek, o‘qituvchidan yuqori kasbiy mahorat, namunali axloq, noziklik, eshitish va tushunish qobiliyati kabi fazilatlarni shakllantirishni talab etadi. Bundan tashqari, inklyuziv ta’lim o‘zining qadriyatlar ko‘lamini tashkil etib, har bir inson, qobiliyat va yutuqlaridan qat’i nazar, ta’lim olish va bilimlarning maqbul darajasini saqlab qolish, o‘zini namoyon qilish huquqiga ega ekanligini ham ta’minlaydi. Shuning uchun inklyuziv ta’limni turi ixtisoslashgan muassasalarda emas, balki umumo‘rta ta’limdan tortib OTMlargacha joriy etish lozim. Bu jarayon yosh va kattalarda mehr-oqibat va rahm-shafqat hissini shakllanib qaror topishida hamda boshqalarni tushunish samaradorligini oshiradi, muvaffaqiyatli sotsializatsiyalashuv va o‘zini anglashga yordam beradi, jamiyat bilan samarali aloqa hamda kamsitishga qarshi kurash vositasi sifatida ishlaydi.

Inklyuzivlik tufayli ta’lim oluvchining izolyatsiyasi va jamiyatdan begonalashuvi kamayib, o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi. Inklyuziv ta’limning joriy etilishi ta’lim sohasidagi katta islohot hisoblanib, rang-barang ijodkorlikni rivojlantirish va namoyon bo‘lishi uchun ulkan potentsial

manba hisobladi. Inklyuziv ta’lim insonparvarlik manbasini o‘zida mujassam etgan bo‘lib, har bir inson uchun qulay va ta’lim oluvchilarning bir-biriga o‘xshamasligi bilan bog‘liq to‘siqlarni yo‘qqa chiqaradi

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim samarali bo‘lishi uchun jamiyatda inklyuziv ta’lim siyosati maqsadli va rivojlanuvchi dinamik dastur asosida amalga oshirilishi lozim. Bunda eng avvalo o‘qituvchi-murabbiylarning dunyoqarashini o‘zgartirish va professional kasbiy layoqatini oshirish zarur. Sababi o‘qituvchi shaxsi inklyuziv ta’limning muhim muammolaridandir. Bunda o‘qituvchi yuqori kasbiy madaniyatga, axloqiy barqarorlikka va professional malakaga ega bo‘lishi kerak. Bu erda shuni ta’kidlash kerakki, inklyuziv ta’limni joriy etish jarayonida o‘zaro o‘rganish amalga oshiriladi, ya’ni o‘qituvchi tinglovchilarga dars beradi hamda o‘zaro axborot va ma’lumot almashinadi. Bunda o‘qituvchi faoliyatida samimiyat ustuvor bo‘lmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Agatstsi E. Ideya obshestva, osnovannogo na znaniyax // Voprosi filosofii. – 2012. – №10. – S. 6.
2. Knyazev Ye.N. Tvorcheskoe mishlenie: natyralisticheskoe videnie // Tvorchestvo: epistemologicheskiy analiz. – M.: IF RAN, 2011. – S. 2223.
3. Maslov A. Konfytsiy. Progylki s mydretsom. – Krasnodar: Neoglori, 2010. – S. 307.
4. Pasternak B. «Doktor Jivago». – M.: Martin, 2010. – S. 390.
5. Shelkynov M.D. Obrazovanniy chelovek v globaliziryyushemsya mire. Elektronniy resyrs: www.congress2008.dialog 21.ru/Doklad/23810.htm.
6. Shemanov A.Yu. Problema formirovaniya inklyuzivnoy obshnosti v izuchenii tvorcheskoy deyatelnosti // Psixologicheskaya nauka i obrazovanie. 2014. Tom 19. № 1. S. 17–25.
7. Kobilova Sh.X. Inklyuziv ta’limdagi integratsion jarayon xavfsiz hayot muhitini barqarorlashtirish omili sifatida // Rol nauki v razvitii sovremennogo obщestva: materialы mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferensii (31 yanvarya 2023g.,Omsk) Otv. red. Morozov S.A. – Izdatelstvo SPM «Akademiya Nauki», Omsk.-2023-S.130-136.
8. Kobilova Sh.X. Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilar motivini xavfsiz hayotga muvofiqlashtirishning pedagogik-psixologik omillari / Kasb-hunar ta’limi. Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma’rifiy jurnal. №1, 2023 -B.269-275
9. Kobilova Sh.X. Pedagogical approaches to formation of life safety competence of students with disabilities in practical activiti / Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2249-7137 Vol. 13, Issue 1, January 2023.- S. 72-78.
10. Kobilova Sh.X. Inklyuziv ta’lim jarayonida pedagogik ta’lim innovatsion klasteri modelini ishlab chiqilishi va uning istiqbollik imkoniyatlari // Yoshlarni ma’naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash va ta’lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishning strategik modellari // Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami – T.: 2023. -B.161-164
11. Kobilova Sh.X. Pedagogik innovatsion ta’lim klaster asosida xalq ta’limida inklyuziv muhitni yaratish yuzasidan ijtimoiy-pedagogik yondashuv / Mug‘allim həm үzliksiz bilimlendirio‘. №6/3.2022.-B.52-57

SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA’LIM AFZALLIKLARI

Qurbonova Maftuna Faxriddinovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.
maftunaqurbonova29@gmail.com

Annotatsiya. *Ushbu maqolada bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etib kelayotgan sifatli ta’limni tashkil etish, ta’lim sifatli tashkil etilishi uchun zarur muhitni yaratishda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim mexanizmini yaratish haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *kouching, diagnostika, SOFT SKILLS, 4K ko‘nikmasi, tadqiqotchi talaba, standart-uslubchi talaba, nofaol talaba, CLIL*

Sifatli ta’lim muhitini yaratish, raqobatbardosh kadrlarni ishlab chiqarish pedagogik ta’lim oldidagi dolzarb masalalardan biri. Chirchiq davlat pedagogika universitetida sifatli ta’lim muhitini yaratish maqsadida pedagogik ta’limning innovatsion klasteri negizida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim sharoitini yaratish bo‘yicha pedagogik faoliyat doirasida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratish maqsadida oliy ta’lim muassasida mavjud kafedralarda diagnostikalash-shaxsni tashxislash labaratoriyalari tashkil etilishi lozim. Bu labaratoriyalarda zamonaviy shaxsni shakllantirish va tarbiyalash maqsadida quyidagi diagnostikalar olib boriladi.

Kuzatish;

Suhbat;

Kouching;

Yo‘naltirish.

Shu o‘rinda kouching atamasiga to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, pedagog talabaning qiziqishi va muommolarini o‘rganib, uning qiziqishi va ichki potensialiga ko‘ra ma’lum sohaga yo‘naltiruvchi diagnostika faoliyat turi hisoblanadi.

“Kouching” metodikasi;

maqsadni va unga erishishning optimal yo‘llarini aniqlaydi;

talabaning mustaqilligi va javobgarligini oshiradi;

o‘z faoliyatidan qoniqa olish;

samarali hamkorlikning yangi yo‘llarini topish;

qiyin holatlarda muhim yechimni tez topish;

individual maqsadlarni ta’lim muassasasi maqsadlari bilan moslashtirish;

o‘z hayot tarzini boyitish;

yangi imkoniyatlarni ochish;

hayotni yangi produktiv shaxsiy munosabatlar bilan boyitish va boshqalarga yordam beradi [1].

Kouching - inglizchadan tarjima qilinganda “Mashq qildirmoq” so‘zini anglatadi. Ta’limda esa, pedagog bilan talabaning samarali faoliyatiga imkoniyat yaratuvchi uzluksiz jarayonni nazarda tutadi. Kouching - bu muhim o‘quv maqsadiga erishish uchun talabaga individual konsultatsiya berish, uning ichki potensialini ochish, zarur qobiliyat va ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish, natija olish uchun ilg‘or strategiyalarni o‘zlashtirishdir. Kouching maqsadi – nimagadir o‘qitish emas, balki talabaning zarur bilim va tajribani egallashi uchun o‘zini-o‘zi o‘qitishga sharoit yaratishdir. Bu metodika kasbiy va shaxsiy o‘sishi uchun talabalarning o‘z oldiga qo‘ygan vazifalar va o‘zgarishlarga ehtiyojlarini anglash, imkoniyatlarini kengaytirish uchun mo‘ljallangan. U ta’limda, shuningdek, biznesda, shaxslararo munosabatda, oilada, jismoniy sog‘lom bo‘lish kabi hayotning turli sohalarida rejalarni amalga oshirishga yo‘naltirilgan [2].

Oliy ta’lim muassasida mavjud kafedralar qoshida faoliyat olib borayotgan shaxsni tashxislash labaratoriyalarida diagnostika natijasida talabaning kompitentligi, ya’ni qobiliyatlari aniqlanadi. Bunda talabalar 3 guruhga bo‘linadi:

1. Tadqiqotchi talaba
2. Standart-uslubchi talaba
3. Nofaol talaba

Tadqiqotchi talaba kreativ, kritik, kommunikativ, korporativ va tushuntiruvchi kabi xususiyatlarga ega bo‘lishi kerak. Bu ko‘nikmalar xalqaro mezonlar hamda SOFT SKILLS asosida shakllangan bo‘lib “4K” nomi bilan atalmoqda. “4K” bu kreativ-ijodkor, kritik-tanqidchi, kommunikativ-muloqotga kirishuvchi, korporativ-jamoa bilan ishlay oluvchi hisoblanadi. Tadqiqotchi talaba bu “4K” ko‘nikmasini o‘zida jamlagan bo‘lishi, tushunishi hamda boshqalarga ham tushuntiruvchi funksiyalarini bajarishi kerak.

Standart-uslubchi talaba o‘rganuvchi, o‘zlashtiruvchi va bajaruvchi xususiyatlarga ega bo‘lishi lozim.

Nofaol talaba esa tinglovchi, takrorlovchi, ko‘chiruvchi hamda ergashuvchi xususiyatlarga ega bo‘ladi.

Biz taklif qilayotgan mexanizm asosida nofaol talabalar standart talabalarga o‘tishi va shu orqali ta’lim samaradorligini oshirish ko‘zda tutilgan. Shuningdek tadqiqotchi talabaning ta’lim jarayoni uzviyligiga erishish maqsad qilib olingan.

Nofaol talaba bilan ishlash diagnostikasi amalga oshirilishi natijasida dastavval talabaning qiziqishi, qobiliyati va bilish darajasi o‘rganiladi va shu orqali qo‘shimcha kasb-hunarga jalb qilinadi. Nofaol talaba “Talaba talabaga ustoz, talaba talabaga shogird” tamoyili asosida tadqiqotchi talabaga biriktiriladi. Diagnostika davomida standart uslubchi darajasiga o‘tadi.

Satandart-uslubchi talaba bilan ishlash quyidagicha olib boriladi. Har bir fan va ixtisosliklar bo‘yicha kafedralar qoshida “Maktab labaratoriyalari” tashkil etilishi ta’lim oluvshilarga erkin va sifatli tarzda maktabda amaliyot olib borishiga hamda erta pedagogic faoliyatga kirishish imkonini beradi. Fan va ta’lim hamda ishlab chiqarish integratsiyasi bo‘yicha 4+2 loyihasi asosida talabalar maktablarda amaliyot olib borishadi. Amaliyot jarayonida passiv kuzatuvchilikdan yordamchi o‘qituvchi darajasiga sifatida pedagogik faoliyatga kirishadi. Standart-uslubchi talabani kuzatish natijasida unga yo‘naltiruvchi sohalarni qiziqishi va qobiliyati hamda bilish darajasiga ko‘ra, o‘z mutaxassilgiga yaqin bo‘lgan ixtisosliklarni smart, mobil, gibrid ta’limi asosida o‘qib o‘rganishi natijasida talaba kelajakda qo‘sh mutaxassislikka ega bo‘lish takliflari ishlab chiqildi. Masalan, uslubchi, boshqaruvchi, muhandis pedagog, psixolog, tarbiyachi kabi.

Tadqiqotchi talaba bilan individual ishlash mexanizmi quyidagicha olib boriladi. Ta’lim jarayonida an’anaviy usulda ma’ruza, seminar hamda amaliy darslar olib boriladi. Biz ma’ruza darslarni shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish maqsadida debat-ma’ruza va debat-seminar shaklida bo‘lishini taklif qilmoqchimiz. Debat ma’ruzada ta’lim beruvchi bilan ta’lim oluvchi darsga yangi o‘rganiladigan mavzuni o‘rganib, shaxsiy xulosalari bilan keladi hamda o`rganiladigan mavzu doirasida fikrlarni muhokamasi asosida dars tashkil etiladi. Bunda talaba tushuntiruvchi, o‘qituvchi esa tahlil qiluvchi, baholovchi vazifasida faoliyat olib boradi ya’ni teskari ta’lim metodi ishlaydi. Debat-seminar darslarida esa talabaga qo‘shimcha mutaxassislik fanlari o‘rgatiladi. Qo‘shimcha fanlar sifatida quyidagi bugungi kunda dolzarb hisoblanadigan fanlarni beryapmiz:

Psixologiya;
ART;
Mantiq;
TIME management;
Ta’lim menejmenti;
Xalqaro baholash dasturlari;
CLIL;
Mnemonika

Bu fanlar talabalarni yanada fikrlash qobiliyatini o‘sishida va shaxsiy rivojlanishida zarur hisoblanadi. Masalan, talaba psixologik hamda mantiqiy fikrlari, turli muommolarni san’at orqali shakllantirib unda yaratuvchanlik ya’ni novatorlik malakasini rivojlantirish mumkin. “Time menejmenti” ya’ni vaqtni boshqarish bugungi kunda, nafaqat talaba uchun balki pedagog uchun muhim va ahamiyatlidir.

Xalqaro baholash dasturlari esa bugungi kunda YUNESKO hamda UNICEF tomonidan ham e’tirof etilgan bo‘lib, bu orqali ta’lim sifatini xalqaro mezonlarda baholash, o‘rganish imkoniyatini beradi. Jumladan, bu xalqaro baholash dasturlari PISA, PIRLS O‘zbekistonda sinov tariqasida amalga oshirilmoqda.

CLIL (content and language integrated learning) texnologiyalari orqali talaba xorijiy tillarni qanday qilib oson va qulay tarzda o‘rganish texnologiyalarini o‘rganadi. Yuqoridagi barcha sohalarni eslab qolish uchun talabada super xotira darslari ya’ni mnemonika kerak.

Yuqoridagi fanlarni o‘zlashtirishi natijasida talabada qo‘shimcha mutaxassislik paydo bo‘ladi. Masalan, Maktabgacha ta’lim+logoped + ingliz tili+ psixologiya yoki bo‘lmasa boshlang’ich ta’lim+ psixologiya+logopediya + ingliz tili kabi.

Tadqiqotchi talaba bevosita birinchi bosqichligidanoq ilmiy faoliyatga jalb qilinadi va ilmiy rahbar tayinlanadi. Professor-o‘qituvchi o‘zi faoliyat olib borayotgan kafedrada ilmiy faoliyatini maqsadli va tizimli tarzda olib borishi, ilmiy tadqiqotlar olib borayotgan ilmiy labaratoriyasi hamda ilmiy rahbarning o‘z ilmiy maktabiga doktorant, magistrlar bilan bir qatorda talabani ham jalb etishi kerak. Shu orqali talaba bevosita ilmiy muhokama va seminarlarda ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu orqali maqsadli ish olib boriladi hamda talabaning bakalavr darajasidan boshlab ilmiy tasavvurlar shakllanadi.

Ushbu fikrlarga tayanib biz individual ta’limni amalga oshirish modelini ishlab chiqdik (1-rasm).

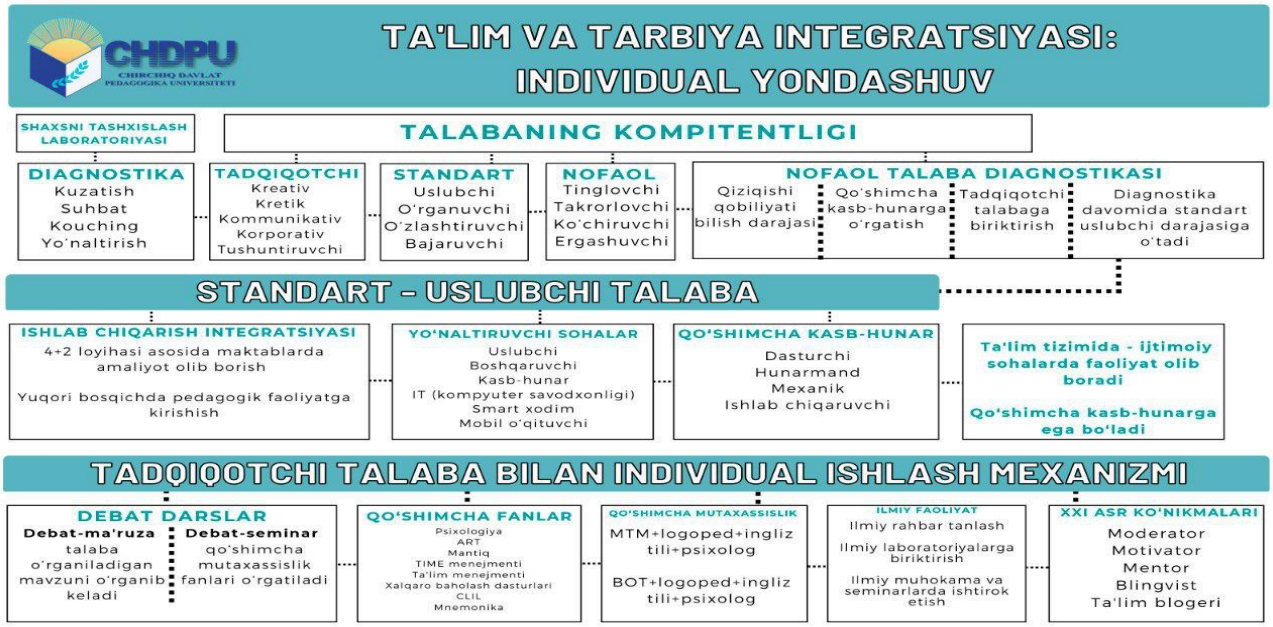

Boshqa talabalarga nisbatan harakatchan, izlanuvchan, sinchkov va uquvli bo‘lgan talabada tadqiqotchi talaba bilan ishlash natijasida unda XXI asr ko‘nikmalari moderator, motivator, mentor, blingvistlik ko‘nikmasi shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Харрис Д. Коучинг: личностный рост и успех. –М:. 2004. - 112 с.

2. Максимов В.Е. Коучинг от А до Я. Возможно все. - СПб.: Издательство «Речь», 2004. - 272 с.

3. Yakimanskaya I.S. Zamonaviy maktabda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. - M.: Sentyabr, 2000 yil. – 112 b.

4. Alekseyev N.A. Shaxsga yo’naltirilgan yondashuv: nazariya va amaliy savollar: Monografiya. Tyumen: Tyumen davlat universiteti nashriyoti, 1996.
216 bet.

5. Qurbonova M.F. O‘quvchilarning o‘quv-bilish kompetensiyalarini shakllantirishda kouching metodikasi // Maktab va hayot. – Toshkent, 2020. Maxsus son №1, – B. 8-10.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI FANIDAN SINFDAN TASHQARI ISHLARNI TASHKIL ETISH

Pinyozova Nadira Bobonazarovna, Madrimova Iroda Amanovna,
Xorazm viloyati Yangiariq tuman 22 - son umumiy o‘rta ta’lim maktabi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari +998995012683

Har bir xalqning milliy qadriyatlarining gultoji uning tili bo‘lib kelgan. Yurtboshimiz ta’biri bilan aytganda, til millatning ruhidir. Jamiki ezgu fazilatlar inson qalbiga birinchi navbatda ona tilining betakror jozibasi bilan singadi.

Buyuk mutafakkir, qomusiy olim Mahmud Qoshg‘ariy aytganidek, “Ardam boshi til” ya’ni,

har qanday hunar, fazilatning boshi – til demakdir. Ona tili bilan iftixor qilish, uni asrab avaylash, rivojlanishi, istiqboli haqida qayg‘urish biz uchun azaliy meros, qadimiy an’ana, ezgu qadriyatdir. Zero bu til Navoiy va Bobur, Munis va Ogahiy, Muqimiy va Furqat, Anbar otinlar tilidir. Bu til dunyoga ilk bor turkiy “Xamsa”ni tortiq qilgan tildir. Shuning uchun biz o‘qituvchilar o‘quvchilarni ona tilimizni birinchi sinfdanoq chuqur o‘rgatib borishga, qadrlashga va hurmat qilishga undashimiz lozim. Bugungi kunda ona tilini o‘rgatish o‘quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish, ularning bilimini boyitish, ijodiy qobiliyatlarini taraqqiy ettirish kabi asosiy vazifalarni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar boshqa fanlardan beriladigan bilimlarni puxta o‘zlashtirishlari va olgan bilimlarini hayotga qiynalmay tadbiq eta olishlari uchun ham ona tilini yaxshi bilishlari, fikrlarini og‘zaki va yozma ravishda erkin ifodalay olishlari kerak. Chunki ona tili boshqa fanlarni o‘rganish kaliti hisoblanadi.

Ona tili fanini fan sifatida boshlang‘ich sinflardanoq o‘rgatishni boshlaymiz. Asosan bu davrda o‘quvchilar tovush, harf, bo‘g‘in, so‘z va gap tuzishni o‘rganadilar. Shu bilan birga ularni nutqini boyitib boramiz. Endi maktab ostonasiga qadam qo‘ygan bolajonlarni har bir darsga qiziqishini orttirish uchun multimediyalar, video dars va har bir dars uchun tayyorlangan slayd taqdimotlardan foydalanish juda yaxshi samara beradi. Ayniqsa 1-sinf o‘quvchilariga ko‘rgazmali qurollardan foydalanish va rasm asosida gap tuzishga o‘rgatish, ularni so‘z boyligini oshiradi, nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etadi. Buning uchun 1-sinflarga dars berayotgan har bir o‘qituvchi bola uchun yangi bo‘lgan so‘zlarni izohlab ma’nosini tushuntirib borishi maqsadga muofiqdir. Har bir so‘z bola xotirasiga shunday singishi kerak-ki, bola uni tasavvur qilishi, ko‘z o‘nggiga keltira olishi kerak. Axir bola tasavvur qiladi va unda fikr paydo bo‘ladi shu fikrini nutqi orqali yetkazishga harakat qiladi. Agar u xato qilib qo‘yishdan qo‘rqib fikr bildira olmasa biz natijaga erisha olmaymiz. Zero Facebook dasturini yaratib dunyoga mashxur bo‘lgan Mark “Xato qilishdan qo‘rqmaslik kerak. Xatolar orqali olingan tajriba muhim, asosiysi urinib ko‘rish kerak” degan fikrni bildirgan. 2-3 sinfga bolalar ona tili darslarida bemalol mustaqil mashq bajarishlarib, kreativ fikrlay boshlaydilar. Ularda ijodiy ish qilishga: she’r, kichik hikoya, insho yozishni ham uddalay olishadi. Bu natijaga erishish uchun 45 daqiqalik dars jarayoni kamlik qiladi. Shuning uchun ham ona tili darslarida sinfdan tashqari ishlar tashkil etish, ya’ni to‘garak mashg‘ulotlarini olib borish muhim ahamiyatga ega . Boshlang‘ich sinflar kesimida o‘quv yiliga moslab ish reja tuziladi va haftada ikki kun ona tilidan to‘garak mashg‘uloti o‘tkaziladi. Ba’zi o‘qituvchilar buni haftada bir kun tashkil qilish ham yetarli deyishadi, ammo ona tilini qoidalarini puxta o‘rgatish uchun haftada 2 soatni ajratish juda yaxshi samara beradi. Ona tili boshqa tillarni o‘rganish uchun misoli ko‘prik desak mubolag‘a bo‘lmaydi. 1-sinfda ona-tili darslari uchun sinfdan tashqari “Husnixat” to‘garagini tashkil etish zarur. Chunki chiroyli yozishga bolani 1-sinfdan boshlab o‘ratishni boshlaymiz. Buyuk bobokalonimiz Zamaxshariy yozuv sabog‘i haqida “Ilmli bo‘lish, o‘qish, o‘qitish, yozish bilan hosilu mukammal bo‘ladigan saboqdir. Agar olim kishi chiroyli, xushxat yozuvga ega bo‘lsa, bu uning kamolotga yetkanidan dallolatdir” - degan fikrni bildirgan.

Husnixatga o‘rgatish. Husnixatga o‘rgatishning vazifasi harf, so‘z, gap va matnni to‘g‘ri va chiroyli yozishni takomillashtirishdir. Yozuvni o‘rganish jarayonida o‘quvchi tovushning shakli bo‘lgan harfni, so‘z va gapni kitobdan va doskadan to‘g‘ri, husnixat qoidalariga rioya qilib ko‘chirib yozish, yozganlarini tekshira olish va yo‘l qo‘ygan grafik kamchilik hamda xatolarini o‘qituvchi rahbarligida o‘zi tuzata olishi kerak. Bu davrda eshitib yozish ko‘nikmalari ham rivojlantirib boriladi. 1-sinfda o‘quv yilining 2-yarmidan boshlab husnixat malakalari takomillashtirib boriladi. Shuningdek, 2-4-sinflarda esa har bir ona tili darsining 5-8 daqiqasi “Husnixat daqiqasi”ga ajratiladi. Ona tili darsidagi har bir mavzuni o‘quvchilar ongiga singdirish uchun 2-sinfdan 4 -sinflar uchun har haftada 2 soat to‘garak mashg‘uloti o‘tkazish maqsadga muofiq. Unda “Yosh tilshunoslar”, “Kamalak”, “Bilimdonlar” nomli to‘garak mashg‘ulotlari tashkil etilsa o‘quvchilarni BKM lari yanada rivojlanadi. To‘garak mashg‘uloti asosan taqvimiy ish reja asosida qiyin mavzulardan tanlab tuziladi. To‘garakka bevosita ona tili fan o‘qituvchisi rahbarlik qiladi. Mashg‘ulotni 2-4 sinflar uchun 68 soat qilib tuzish yaxshi samara beradi .Chunki to‘garak mashg‘uloti darslardan keyin tashkil qilinadi va unga 25- 35 daqiqa ajratiladi. To‘garak mashg‘uloti dars mashg‘ulotiga o‘xshamasligi kerak. Aks xolda kun bo‘yi charchagan o‘quvchiga an’anaviy

dars shaklida o‘tilgan mashg‘ulotni qabul qilishi qiyin. Shunga ko‘ra mashg‘ulot turli o‘yinlarga boy, ko‘rgazmali hamda izlanuvchan topshiriqli bo‘lsa o‘quvchilarda mashgulotga qiziqish ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ona tili va o‘qish savodxonligi 1 Metodik qo‘llanma [Matn]: o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma / I. A. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 128 b.
2. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: darslik 1-sinf uchun/ I.Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 104 b.
3. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-qism [Matn]: darslik 2-sinf uchun / K. Mavlonova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 120 b.
4. Ona tili va o‘qish savodxonligi [Matn]: 2-sinf o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma / I. Azimova [va boshq.]. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi, 2021. – 128 b.

FAQIRIY IJODIDA TASAVVUFIY POETIKA ELEMENTLARI

Sharof Rashodov nomidagi SamDU Urgut filiali
Pedagogika va tillarni o'qitish fakulteti
gumanitar fanlar kafedrasi asistenti
Yoqubova Safiya Xamdamovna
E-mail: safiyayakubova1231@gmail.com
Tel: +998889300021
Sharof Rashodov nomidagi SamDU Urgut filiali dotsenti
B. X. Mardiyev taqrizi asosida

Annotatsiya

Mazkur maqolada Faqiriy ijodida tasavvufiy poetika elementlari ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Unda shoir g‘azallarida aks etgan irfoniy motivlar, jumladan, ilohiy ishq, komil inson g‘oyasi, ruhiy poklanish, nafsni tiyish hamda Haqiqatga intilish kabi tushunchalarning badiiy talqini yoritiladi. Tadqiqotda tasavvufiy she’riyatning mezonlari aniqlashtirilib, uni oddiy diniy-munojot xarakteridagi asarlardan farqlash masalasi muhokama etiladi. Shuningdek, Faqiriy ijodining o‘zbek mumtoz tasavvufiy adabiyoti an’analari bilan uzviy aloqadorligi ochib beriladi hamda uning g‘azallarida zohir va botin uyg‘unligi, ramziylik va majoziy tafakkur tizimi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: tasavvuf, irfon, Faqiriy, g‘azal, ilohiy ishq, komil inson, ramziylik, majoz, zohir va botin, ruhiy kamolot

Элементы суфийской поэтики в творчестве Факири

Аннотация

В данной статье на научно-теоретической основе анализируются элементы суфийской поэтики в творчестве Факирий. Рассматриваются ирфонические мотивы в его газелях, такие как божественная любовь, идея совершенного человека, духовное очищение, борьба с нафсом и стремление к Истине. В исследовании уточняются критерии суфийской поэзии и проводится разграничение между суфийскими произведениями и религиозно-молитвенными текстами. Также раскрывается связь творчества Факирий с традициями узбекской классической суфийской литературы, анализируются символизм, метафоричность и единство внешнего и внутреннего смыслов в его поэзии.

Ключевые слова: суфизм, ирфан, Факирий, газель, божественная любовь, совершенный человек, символизм, метафора, зоҳир и батин, духовное совершенство

Elements of Sufi Poetics in the Works of Faqiriy

Abstract

This article provides a scientific and theoretical analysis of the elements of Sufi poetics in the works of Faqiriy. It examines irfan-based motifs in his ghazals, including divine love, the concept of the perfect human, spiritual purification, self-discipline, and the pursuit of Truth. The study clarifies the criteria of Sufi poetry and distinguishes it from purely religious or supplicatory texts. Furthermore, it highlights the interconnection between Faqiriy’s творчество and the

traditions of Uzbek classical Sufi literature, analyzing symbolism, metaphorical expression, and the unity of external and internal meanings in his poetry.

Keywords: Sufism, irfan, Faqiriy, ghazal, divine love, perfect human, symbolism, metaphor, zahir and batin, spiritual perfection

O‘zbek mumtoz adabiyotining ko‘p asrlik taraqqiyoti tasavvuf ta’limoti bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Tasavvuf nafaqat diniy-irfoniy qarashlar tizimi, balki insonning ma’naviy-axloqiy kamolotini ta’minlovchi falsafiy dunyoqarash sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu ta’limot markazida “komil inson” g‘oyasi turib, unda nafsni poklash, ruhiy yetuklikka erishish va ilohiy haqiqat sari intilish masalalari asosiy o‘rin egallaydi. Mumtoz she’riyatda tasavvufiy g‘oyalar nafaqat mavzu, balki badiiy-estetik tamoyil sifatida ham muhim rol o‘ynagan. Shu jihatdan qaralganda, Faqiriy ijodi ham tasavvufiy-irfoniy tafakkur bilan sug‘orilgan bo‘lib, uning g‘azallarida ilohiy ishq, ma’rifat, ruhiy poklanish va ijtimoiy-falsafiy mushohada uyg‘un holda namoyon bo‘ladi. Ushbu maqolaning maqsadi - Faqiriy g‘azallarida irfoniy-tasavvufiy motivlarning badiiy talqinini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

Faqiriy devonida irfoniy-tasavvufiy g‘oyalar keng qamrovda yoritilib, shoirning ma’naviy-estetik qarashlarini ifodalovchi asosiy mazmuniy yo‘nalishlardan birini tashkil etadi. Ilk hamd g‘azallaridan boshlangan ilohiy yo‘nalish keyingi she’rlarda botiniy ma’nolar tizimi bilan boyib, insonning komillikka intilishi, o‘zlikni anglash va Haqiqatga yetishish g‘oyalarini markazga olib chiqadi. Bu esa Faqiriy ijodining o‘zbek mumtoz tasavvufiy adabiyoti an’analari bilan uzviy bog‘liq holda shakllanganini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Tasavvufiy she’riyat masalasi haqida so‘z yuritilar ekan, ayrim nazariy jihatlarga aniqlik kiritish zarur, deb hisoblaymiz. Chunki har qanday diniy mazmundagi she’rni tasavvufiy talqinga kiritish ilmiy jihatdan to‘g‘ri bo‘lavermaydi. Tasavvufiy she’riyatni aniqlashda uning g‘oyaviy-badiiy mezonlari va poetik belgilarini aniq farqlab olish muhimdir.

Tasavvuf va mumtoz adabiyot o‘rtasidagi aloqadorlik masalasi Sharq va o‘zbek adabiyotshunosligida keng o‘rganilgan. Tasavvufiy poetika, ayniqsa, Alisher Navoiy, Jomiy, Ahmad Yassaviy kabi mutafakkirlar ijodi misolida chuqur tadqiq etilgan. Ilmiy manbalarda tasavvufiy she’riyatning asosiy belgilariga ramziylik, majoz orqali haqiqatni ifodalash, zohir va botin birligi, ishq konsepsiyasi kabi jihatlar kiritiladi. O‘zbek adabiyotshunosligida Faqiriy ijodi alohida monografik darajada yetarlicha o‘rganilmagan bo‘lsa-da, ayrim tadqiqotlarda uning she’riyatidagi tasavvufiy unsurlar tilga olinadi. Shu bilan birga, mavjud izlanishlarda Faqiriy g‘azallarining ijtimoiy-falsafiy qirralari va tasavvufiy motivlar uyg‘unligi yetarli darajada kompleks tahlil qilinmagan. Mazkur maqola ana shu bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi.

Agar she’riy matnda yor timsoli orqali ramziy tarzda Alloh nazarda tutilsa, oshiq obrazi solikning ruhiy holatini ifodalasa hamda majoziy ishq vositasida ilohiy ishqqa intilish g‘oyasi ilgari surilsa, shuningdek, fano, baqo, visol, hijron, riyozat, nafsni poklash kabi an’anaviy tasavvufiy timsol va tushunchalar tizimli ravishda qo‘llangan bo‘lsa, bunday asarlarni tasavvufiy talqin doirasida o‘rganish mumkin. Bu holatda tasvirning zohiriy qatlamidan tashqari, uning botiniy ma’nosi ustuvor ahamiyat kasb etadi. O‘rta Osiyo tasavvufiy an’analari kontekstida chuqur tadqiq etilgan bo‘lib, u ma’lum bir tasavvufiy maktab, xususan, Kubraviya tariqati bilan uzviy bog‘liqligini namoyon qiladi. Kubraviya tariqati, tasavvufiy bilim va mahoratni tizimli ravishda shakllantirgan an’analardan biri sifatida, ruhiy mukammallikka erishish va ilohiy haqiqatlarni chuqur idrok etishga yo‘naltirilgan. Faqiriylikning asosiy jihatlari – ma’naviy poklik, dunyoviy ehtiroslardan voz kechish, Allohga bo‘lgan mutlaq bog‘lanish – Kubraviya tariqatining ilmiy va

amaliy metodlari bilan uzviy bog‘liqdir. Shu bilan birga, faqiriylikning o‘ziga xos **mahorati** nafaqat ruhiy intizomda, balki amaliy hayotda ham namoyon bo‘ladi: u murshid ko‘rsatmalariga rioya qilish, zikr va tafakkur amaliyotlarini mukammal bajarish, o‘z nafsini boshqarish va insoniy fazilatlarni rivojlantirish orqali ifodalanadi. Bu mahorat faqirning ichki dunyosini mukammal tarzda sozlash va ilohiy haqiqatlarni amalda tajriba qilish imkonini beradi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Kubraviya tariqati Faqiriyni nafaqat ma’naviy intizom va ruhiy mukammallik vositasi sifatida, balki ilmiy-tasavvufiy metod sifatida rivojlantirgan. Tariqat a’zolari tomonidan yaratilgan risolalar, sharhlar va amaliy qo‘llanmalar faqiriylikning nazariy asoslari va mahoratini tizimli ravishda yoritadi. Shu nuqtai nazardan, Kubraviya tariqati faqiriylikni tasavvufiy mahorat, ma’naviy mukammallik va ilmiy izlanishlarni uyg‘unlashtirgan noyob maktab sifatida ko‘rsatadi.[115]
Mumtoz an’ananing muhim qirralaridan biri Faqiriy ijodida tasavvufiy qarashlar bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Zero, mumtoz adabiyotda din va tasavvuf aksar hollarda badiiy tafakkurning ichki manbai, insonni ma’naviy-ruhiy kamolot sari yetaklovchi g‘oya va timsollar tizimi sifatida namoyon bo‘ladi.

Biroq islom aqidasi va shariat amaliyotining o‘zida ham Allohga murojaat qilish, Undan mag‘firat, madad yoki turli ehtiyojlar uchun iltijo etish an’anasi mavjud. Bunday murojaatlar kundalik ibodatlar, diniy marosimlar va duolarda keng uchraydi. Agar she’riy asarda faqat shunday munojot mazmuni ifodalangan bo‘lib, unda tasavvufiy tafakkurga xos ramziy tizim, majoziy-botiniy talqin, ruhiy kamolot bosqichlari yoki solikning ichki tajribasi aks etmagan bo‘lsa, bunday matnni tasavvufiy adabiyot namunasi sifatida baholash ilmiy jihatdan asosli emas.
Shu nuqtayi nazardan, tasavvufiy she’riyatni oddiy diniy-munojot xarakteridagi asarlardan farqlash muhim metodologik masalalardan biri hisoblanadi.
Tasavvufiylikning asosiy belgisi - ilohiy ishqqa yetishish yo‘lida insonning ichki o‘zgarishi, ruhiy tajribasi va ma’naviy kamolot jarayonining badiiy ifodasidir. Demak, tasavvufiy she’riyatni aniqlashda faqat diniy mazmunning mavjudligi emas, balki tasavvufga xos falsafiy-ramziy tafakkur va irfoniy g‘oyalar tizimining badiiy talqini mezon sifatida olinishi lozim.
Faqiriy g‘azallarida tasavvufiy motivlar ko‘p qatlamli badiiy tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Avvalo, shoir ijodida ilohiy ishq markaziy o‘rin egallaydi. Zohiriy ishq obrazlari orqali botiniy haqiqat — ya’ni insonning Haqqa intilishi ifodalanadi. Bu mumtoz adabiyotdagi an’anaviy

[115] Нажмиддин Кубро ва кубравия тариқатига оид ғарб ва шарқ олимларининг элликка яқин илмий ишлари ҳақида атрофлича маълумот олиш учун қаранг: Gökbulut S. Necmeddin-i Kübrâ (hayatı, eserleri, görüşleri). Istanbul: İnsan yayınları, 2010. – S. 24–29. Necmüddin Kübrâ. Tasavvufi hayât. – İstanbul: Dergâh yayınları, 1996. – S. 11; Marijon Molé. Les Kubrawiya entre Sunnisme et Shiisme // Revue Des Études Islamigues. – 1961. – №29. – P. 61–142; Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука, 1965. (Четверостишия шейха Наджм ад-дина Кубра). – С. 324–332; его же: (Роман о шейхе Наджм ад-дине Кубра). – С. 329–334; Муҳсиний М. Таҳқиқ дар аҳволу осори Нажмиддин Кубро Увайсий. – Теҳрон: Интишороти кутуби Эрон, 1967; Демидов С. Суфизм в Туркмении. – Ашхабад: Ылым, 1978; Снесарев Г.П. Хорезмские легенды как источник по истории религиозных культов Средней Азии. – М.: Наука, 1983; 2001 йилнинг май ойида Туркманистонда Нажмиддин Кубро ҳаёти ва ижодига бағишлаб халқаро конференция ўтказилди. Ушбу илмий анжуманда тақдим этилган мақолалар тўртта китоб ҳолида чоп этилиб, уларнинг иккинчисигина Ашхободда, қолгани Машҳадда нашр қилингандир. Биринчи китоб форс, қолганлари рус тилида. Иккинчи китобда ўзбек, туркман, эрон олимларининг йигирмадан ошиқ мақолалари жамланган. Учинчи китоб доктор Аҳмад Пакетчининг «Аналитический обзор основ мистицизма шейха Нажм Аддина Кубра» рисоласи бўлса, навбатдаги китоб шайхнинг айрим асарлари таснифига бағишланган. Ислом маданияти ва алоқалари ташкилоти Ислом тадқиқоти қўмитаси томонидан Муҳаммад Ризо Исфандиёр бошчилигида тартибланган. Учинчи китобда бир қанча эрон куброшунослари қатори Ю. Зайдон тадқиқотлари ҳақида ҳам маълумот бериб ўтилган. Қаранг: Пакетчи А. Аналитический обзор основ мистицизма шейха Нажм Аддина Кубра. Международная.

“majozdan haqiqatga” tamoyiliga mos keladi. Shoirning: *G‘arib o‘ldum bu mulk ichra...* deb boshlanuvchi g‘azali tasavvufiy g‘ariblik motivini ijtimoiy-falsafiy mazmun bilan boyitganini ko‘rsatadi. Bu yerda g‘ariblik ikki qatlamda talqin qilinadi:

1. **Tasavvufiy ma’noda** — solikning dunyoviy aloqalardan uzilib, ruhiy yuksalish yo‘liga kirishi;
2. **Ijtimoiy ma’noda** — adolatsiz jamiyatda o‘z o‘rnini topa olmagan shaxsning begonalashuvi.

“Zamon ahlini tig‘i zulmidin doim izo ko‘rdum” misrasi orqali shoir jamiyatdagi zulm va axloqiy inqirozni fosh etadi. Bu hol tasavvufiy “sabr va rizo” konsepsiyasidan biroz chekinib, tanqidiy realizmga yaqinlashuvni ko‘rsatadi. Shuningdek, “ajdaho nishi” obrazi ramziy ma’noda ijtimoiy illatlarni - riyo, xiyonat, manfaatparastlikni ifodalaydi. Bu esa Faqiriy poetikasida tasavvufiy ramzlarning ijtimoiy mazmun bilan boyiganini anglatadi. Shoir ijodida naqshbandiya tariqati g‘oyalari - xususan, ichki poklik, tashqi faollik, kamtarlik va riyodan yiroqlik kabi mezonlar ham muhim o‘rin tutadi. Bu uning tasavvufni amaliy-axloqiy tizim sifatida qabul qilganini ko‘rsatadi.

Shoir g‘azallarida ishq, fano, sabr, tavba, riyozat, ruhiy izlanish kabi irfoniy tushunchalar an’anaviy poetik obrazlar - ma’shuq, may, soqiy, hijron, dard, vasl kabi timsollar orqali ifodalanadi. Mazkur obrazlar zohiriy ma’nodan tashqari botiniy mazmun kasb etib, insonning nafs bilan kurashi, ichki poklanishi hamda ma’naviy yuksalish bosqichlarini badiiy tarzda ifodalaydi. Shu jihatdan, Faqiriy she’riyatida tasavvufiy motivlar faqat mavzu doirasida emas, balki shoirning badiiy tafakkuri va poetik dunyoqarashini belgilovchi yetakchi g‘oyaviy qatlam sifatida namoyon bo‘ladi. Shoir ijodida an’ananing muhim ko‘rinishlaridan biri tasavvufiy qarashlar bilan bog‘liqdir. “Tariqayi suluk”, “Risolai tariqai Kubraviya”, “Risolai tariqat” kabi qo‘lyozmalar[116] Faqiriyning ma’lum bir tasavvufiy maktab an’analari, xususan, Kubraviya tariqati bilan aloqadorligini ko‘rsatadi. O‘rta Osiyo tasavvufiy an’analari kontekstida chuqur tadqiq etilgan bo‘lib, u ma’lum bir tasavvufiy maktab, xususan, Kubraviya tariqati bilan uzviy bog‘liqligini namoyon qiladi. Kubraviya tariqati, tasavvufiy bilim va mahoratni tizimli ravishda shakllantirgan an’analardan biri sifatida, ruhiy mukammallikka erishish va ilohiy haqiqatlarni chuqur idrok etishga yo‘naltirilgan “Tariqayi suluk”, “Risolai tariqai Kubraviya”, “Risolai tariqat” kabi qo‘lyozma manbalar ushbu manbalar adib izdoshlari va nabiralari tomonidan eski o’zbek yozuvidan tabdil qilinib “Bayozi Faqiriy” kitobinig nasriy qismiga kiritilgan. Faqiriy bu mavzularda ijod qilishi risolalar g’azallar bitishi bevosita tasavvufiy maktablar, xususan, Kubraviya tariqati an’analari bilan yaqin aloqada bo‘lganini ko‘rsatadi. Ushbu asarlarda bayon etilgan g‘oyalar Faqiriyning nazmiy merosida, ayniqsa, devon va tasavvufiy ruhdagi g‘azallarida badiiy shaklda o‘z ifodasini topgan. Shoir ijodida mumtoz adabiyot an’analari bilan uning shaxsiy dunyoqarashi, tasavvufiy tajribasi hamda davr ruhi bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda namoyon bo‘ladi. Shoir ijodida tasavvufiy g‘oyalar - haqiqatni izlash, nafsni poklash, ilohiy ishqqa intilish, fano va baqo tushunchalari - to‘g‘ridan-to‘g‘ri da’vat yoki didaktik yo‘sinda emas, balki ramziy timsollar, badiiy obrazlar va nozik isti’oralar orqali ifodalanadi.

Tahlillar asosida quyidagi ilmiy natijalarga kelindi:

-Faqiriy she’riyati tasavvufiy dunyoqarash asosida shakllangan yaxlit badiiy tizimdir;

-Shoir g‘azallarida ilohiy ishq konsepsiyasi yetakchi o‘rin egallaydi;

- Tasavvufiy motivlar ijtimoiy-falsafiy mazmun bilan uyg‘unlashgan;

[116] Shahrisabz. Qo‘lyozma va toshbosma manbalar majmuasi Faqiriyning shaxsiy uy kutubxonasi. .Arab tilidan Ma’sudxon Ismoiliy tomonidan qilingan tabdil asosidagi o’lyozma manba. Ushbu kutubxonada 3 tilda devon nusxalari saqlanadi.

- G‘ariblik motivi faqat ruhiy emas, balki ijtimoiy begonalashuvni ham ifodalaydi;
- Shoir poetikasida ramz va majoz vositasida haqiqatni ifodalash tamoyili ustuvor hisoblanadi; Faqiriy ijodida naqshbandiya ta’limotiga xos axloqiy qarashlar badiiy ifodasini topgan. Badiiy talqin masalalariga oid ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, har qanday adabiy asar matn jihatidan maxsus ichki tuzilishga ega bo‘lgandagina o‘zining ijtimoiy va ma’naviy vazifasini to‘laqonli bajara oladi. Shu bilan birga ushbu an’ana izdoshi sifatida mumtoz asarlar qahramonlari ilohiy ishq tushunchalari bilan g’azallarida maqsadini ko’rsata oladi.

Ham bila aftodamen, bir g’amg’usorim yo‘q mani,
Nolavu afg’ondin o‘zga koru borim yo‘q mani.
Qomatim g’amdin dutordur, hajrdin chashmim purob,
Dard ila holim harobu ichkuyorim yo‘q mani.
Tushmisham bir vodi’i kulfatda zoru dardnok,
Bir quyundek manki, bir yerda qarorim yo‘q mani.
Hajr bobida mani Majnunga qilmang nisbatim,
Layilidek holim so‘rarga bir nigorim yo‘q mani [117]

Bu g’azal tasavvufiy ma’noda **ishq yo‘liga tushgan solikning firoq va g‘urbat holatini** ifodalaydi. Lirik qahramon o‘zini mutlaq yolg‘izlik, ichki iztirob va qarorsizlik ichida tasvirlaydi. Bu hol oddiy dunyoviy g‘am emas, balki Haqqa yetish yo‘lida boshdan kechiriladigan ruhiy sinovlar majmuasidir. Dastlabki baytlarda oshiqning holati jamiyatdan uzilish, tayanch va hamdarddan mahrumlik orqali beriladi. G‘amg‘usorning yo‘qligi, nolayu afg‘ondan boshqa mashg‘ulotning qolmagani solikning butun vujudi ishq dardi bilan band bo‘lib, dunyoviy aloqalardan uzilganini bildiradi. Tasavvufda bu hol insonning ichki yolg‘izlanishi, ya’ni Haqdan boshqa barcha tayanchlarning uzilishi sifatida talqin etiladi. Keyingi baytda jismoniy tasvirlar orqali ruhiy azob kuchaytiriladi. Qomatning dutorga o‘xshashi g‘am yukidan bukilganlikni, ko‘zlarning yoshga to‘lishi esa doimiy hijron va hasratni anglatadi. Dard tufayli holning xarob bo‘lishi solikning nafsiy osoyishtalikdan butunlay voz kechganini ko‘rsatadi. Ichkuyorga ega emaslik esa bu dardni yengillashtiruvchi dunyoviy tasalli vositalaridan ham voz kechilganini bildiradi. Uchinchi baytda oshiq o‘zini kulfat vodiysiga tushib qolgan, sarson va dardnok holatda tasvirlaydi. Vodiy tasviri tasavvufda murakkab va xavfli ruhiy maqomni ifodalaydi. O‘zini quyunga qiyoslash solikning barqarorlikdan mahrum, doimiy izlanish va beqaror ruhiy holatda ekanini anglatadi. Bu beqarorlik tasavvufda salbiy hol emas, balki Haqni izlash yo‘lidagi zaruriy kechinma sifatida tushuniladi. So‘nggi baytda Majnun va Layli timsollari orqali ishqning mumtoz ramzlari keltiriladi. Shoir o‘zini Majnun bilan qiyoslashdan tiyiladi, chunki Majnunning kamida Laylisi bor edi. Lirik qahramon esa undan ham ojizroq holatda, hatto holini so‘raydigan, dardini tinglaydigan bir nigordan ham mahrum. Tasavvufiy ma’noda bu hol oshiqning ishqi shunchalik oliy darajaga yetganki, u endi majoziy ma’shuqdan ham kechib, mutlaq yolg‘izlikda Haqqa yuz tutgan holatni bildiradi. Umuman olganda, she’r ishq yo‘lidagi firoq, g‘urbat, beqarorlik va ichki yolg‘izlikni tasvirlash orqali solikning ruhiy yetilishi jarayonini ko‘rsatadi. Bu iztiroblar maqsadsiz azob emas, balki insonni Haqqa yaqinlashtiradigan, nafsni sindiradigan va qalbni poklaydigan tasavvufiy sinovlar sifatida talqin etiladi. Shoir devonida shunday baytlar va g’azallar uchraydiki, ularning mazmuni orqali shoirning boy ichki dunyosi, ruhiy mukammalligi va shaxsiy mahorati yaqindan namoyon bo‘ladi. Bunday g’azallarda lirik qahramon o‘zini o‘rab turgan ijtimoiy va ma’naviy muhitga, hukmron

[117] Ismoilxon Faqiriy. Bayozi Faqiriy. Toshkent: Adolat – 2004.120-bet.

mafkura, ilm va din arboblarining ko‘rsatgan yo‘l-yo‘riqlariga, pand-nasihatlariga qarshi ichdan isyon qiladi, qoliplarga sig‘inishni istamaydi.

U hech kimdan qo‘rqmay, o‘zining ozod fikrini ifodalaydi, qalb va ongi bilan bog‘liq chuqur o‘ylarni, shaxs sifatidagi mohiyatini to‘liq namoyon etadi. Bu esa tariqatga kirgan rostg‘oy, haqiqiyparvar insonning dildan qilgan faryodi. Haqiqiy ishq haqidagi tushunchasi va ruhiy o‘sish yo‘lida duch kelgan ichki azoblarini ifodalaydi. Shu tariqa, g‘azalning har bir satri ichki erkinlik va ruhiy mukammallikni namoyon etadi.

Zokir olsam, toat etsam Xaqqa deb, aylab havas,
Jahd etarman, lek toatdin sira asor yo‘q.
Garchi jurming ko‘p erur, uzma umiding zinkhor,
Ey Faqiriy, tavba qil, Xaqdin bo‘lak G’affor yo‘q.[118]

Bu baytlar tasavvufiy ruhdagi ichki iqrornoma va nasihat xarakteriga ega bo‘lib, unda solikning Haq yo‘lidagi ruhiy holati, nafs bilan kurashi va ilohiy rahmatga bo‘lgan umidi ifoda etiladi. Lirik qahramon o‘zini Haqqa yuz tutgan banda sifatida ko‘rsatadi, ammo bu yo‘ldagi kamchiliklarini yashirmaydi, balki ochiq tan oladi. U zikr va toat bilan mashg‘ul bo‘layotganini aytar ekan, bu amallar havas, ya’ni nafs istagi bilan qorishib ketganini e’tirof etadi. Shuning uchun ham bu ibodatlar qalbida iz qoldirmayapti, ruhiy o‘zgarish, ichki poklanish yuz bermayapti. “**Zokir olsam”** - zikr bilan mashg‘ul bo‘lish, ya’ni Haqni til bilan yod etish**. “toat etsam” -** ibodat, amaliy shariat. **“havas”** - tasavvufda salbiy tushuncha, **nafs istagi ekanligini ko’rishimiz mumkin.** Tasavvufda bu hol amal boru, ammo hol yo‘q, degan tushuncha bilan izohlanadi. Ya’ni tashqi ibodat mavjud, biroq u ixlos va samimiyat bilan uyg‘unlashmagani sababli ma’naviy samara bermayapti. Keyingi baytda shoir umidsizlikka qarshi qat’iy pozitsiya bildiradi. U Haqdan o‘zga haqiqiy mag‘firat beruvchi yo‘qligini ta’kidlab, Allohning G‘affor sifati cheksizligini eslatadi. Bu yerda tasavvufiy g‘oya shundaki, bandani halokatga olib boradigan narsa gunohning ko‘pligi emas, balki Alloh rahmatidan noumid bo‘lishdir. Asar riyo va havas bilan qilingan ibodatning samarasizligini, Haq yo‘lida ixlos eng muhim mezon ekanini va tavba orqali inson yana to‘g‘ri yo‘lga qayta olishini g‘oyaviy markazga qo‘yadi. Shu jihatdan bu baytlar mumtoz tasavvufiy adabiyot an’analariga yaqin bo‘lib, nafsni uyg‘otuvchi emas, balki uni tarbiyalovchi, qalbni uyg‘otuvchi ruhiy ta’sirga ega. Faqiriy ijodidagi o‘ziga xoslikning yana bir jihati ijtimoiy-falsafiy mazmunning kuchayganidadir.

Xulosa qilib aytganda, Faqiriy ijodi o‘zbek mumtoz adabiyotida tasavvufiy-irfoniy an’analarni davom ettirgan muhim badiiy hodisalardan biridir. Uning g‘azallarida tasavvufiy g‘oyalar nafaqat diniy-mistik qarash sifatida, balki insonning ma’naviy kamolotini ta’minlovchi falsafiy va estetik tizim sifatida talqin etiladi. Shoir tasavvufiy motivlarni ijtimoiy-falsafiy mushohada bilan boyitib, o‘z davrining muammolarini chuqur badiiy umumlashtira olgan. Natijada uning she’riyati nafaqat ruhiy poklanishga, balki jamiyatni anglash va tanqidiy idrok etishga ham xizmat qiladi. Shu jihatdan, Faqiriy ijodi tasavvufiy poetikaning yangi bosqichdagi talqinini namoyon etadi va o‘zbek adabiyotshunosligida alohida ilmiy tadqiqotlarni talab etadi.

Adabiyotlar:

1. Ahmad Yassaviy. *Devoni hikmat*. – Toshkent: Sharq, 2004. – 20–80-betlar.
2. Bertels, E. E. *Sufizm i sufiyskaya literatura*. – Moskva: Nauka, 1965. – 100–150-betlar.
3. Haqqulov, Ibrohim. *Tasavvuf va she’riyat*. – Toshkent: Fan, 1991. – 50–90-betlar.

[118] Ismoilxon Faqiriy. Bayozi Faqiriy. Toshkent: Adolat – 2004.38-bet.

4. Ismoilov, M. Faqiriy va Najotiy ijodiy faoliyatlarining Shahrisabz ilmiy-adabiy muhitida tutgan o‘rni xususida // *Shahrisabz shahrining jahon tarixida tutgan o‘rni*. Xalqaro ilmiy konferensiya materiallari. – Toshkent: Fan, 2002.

5. Ismoilxon Faqiriy. *Bayozi Faqiriy*. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi “Adolat” nashriyoti, 2004. – 9-bet.

6. Jomiy, Abdurahmon. *Bahoriston*. – Toshkent: O‘zbekiston, 1990. – 60–100-betlar.

7. Karimov, N. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: Akademnashr, 2010. – 90–130-betlar.

8. Katraev, K. *Маҳдуми Аъзам ва Дахбед*. – Samarqand: Sug‘diyon, 1994.

9. Komilov, Najmiddin. *Tasavvuf*. – Toshkent: Movarounnahr, 2009. – 80–120-betlar.

10. Komilov, N. *Tasavvuf va adabiyot*. – Toshkent: Akademiya, 2000.

11. Mirzo Kenjabek. Ilm o‘rganu, xat o‘rganu, odob o‘rganu. Sohibi devon Faqiriy hazratlari // *Ma’rifat* gazetasi, 2004 yil 28-yanvar.

12. Navoiy, Alisher. *Lison ut-tayr*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1983. – 5–60-betlar.

13. Navoiy, Alisher. *Mahbub ul-qulub*. – Toshkent: Fan, 1983. – 110–150-betlar.

14. Nicholson, R. A. *The Mystics of Islam*. – London: Routledge, 1914. – 30–90-betlar.

15. Nosir Muhammad. *Nasaf va Kesh allomalari: tazkira*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 2001.

16. Ramazonov, N. *Alisher Navoiy ijodida faqir talqini va faqir obrazi*. Filologiya fanlari bo‘yicha nomzodlik dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2019. – 132-bet.

17. Rasulov, A. *O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2005. – 130–170-betlar.

18. Vahidov, Sh. Les particularités paléographiques et codicologiques des fonds particuliers de Rawnaqi et Faqiri (Shahrisabz, Ouzbékistan) // *Manuscripta Orientalia*. – 2003. – Vol. 9, No. 3. – P. 52–56.

MUNDARIJA

Ilg‘or xorijiy tajribalar asosida pedagog kadrlarning uzluksiz malakasini oshirish jarayonlari
A.Sh.Xolmurodov *6*

Многолетняя динамика изменения морфометрических характеристик в аральском море по мере его высыхания в зависимости от влияния естественных и антропогенных *факторов*
А.М. Гареев, С. Н. Азимова, Д.С. Суюнов *8*

Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлашда ҳамкорлик сртатегияларидан фойдаланиш имкониятлари
Сафарова Рохат Гайбуллаевна *13*

Специфика проектирвоания диагностического проекта: отношение между языком и теорией разума билингвальных детей в полилингвальной среде
Кучуков Христо, Ушакова Оксана Семеновна, Яшина Валентина Ивановна, Шабаева Гузель Фагимовна 16

WSN with Internet of Things (IoT) For Tracking Animals
Tanveer Baig Z *18*

Непрерывное образование будущих педагогов
Дуйшеев Женишбек Аматисакович, Мамадалиева Клара Акимовна 23

Профессиональная компетентность педагогов во взаимодействии с родителями воспитанников
Пилипенко Елена Алесандровна 27

The philosophy of “empty” in the novel “chapaev and emptiness
Adiba Kasimova Begalievna 29

Инновационная подготовка обучающихся на базе технопарка, мастерской профессионального мастерства и центра развития компетенций «акмуллинская академия развития детей и семейного образования соты» в поликультурной и полилингвальной среде
Шабаева Гузель Фагимовна 33

Готовность студентов будущих учителей к исследовательской деятельности
Р.Х.Джураев *37*

Поурочные разработки по химии
Ражабова Мавжуда Нуриллаевна *41*

Hayotiy muammolarni hal qilishda talabalarga xos koping strategiyalar
Bekchanov Xusinboy Karimberganovich *50*

Maktabgacha ta’limni samarali tashkil etishda steam texnologiyasining ahamiyati
Mamanabiyeva Malikaxon Axunjanovna *53*

O’quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishni takomillashtirish
Jabborov Abdug’ani *56*

Maktab o‘quvchilarni amaliy-tasviriy faoliyatni rivojlantirish kompetensiyasi
Pardaev B.A *60*

Boshlang‘ich ta`limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish yo‘llari
Karimova Gulchexra Isakovna *62*

O‘quvchilar savodxonligini oshirishda timss topshiriqlaridan foydalanish
Jabbarova Zuhra Omondullayevna *64*

Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari
Jabbarova Zuhra Omondullayevna *66*

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga ekologik tarbiya berishda fanlararo aloqadorlikning dolzarbligi
N.Ergasheva *69*

Zamonaviy o‘qitvchi-kelajak yaratuvchisi
N.E.Ergasheva *72*

Boshlang‘ich ta’lim integratsiyon darslar orqali o‘quvchilarni rivojlantirish
Jabbarova Zuhra Omondullayevna *74*

Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxoligi darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari
Shodiyeva Jamila Xolboyevna *77*
Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorligini rivojlantirishda triz imen texnologiyasining o’rni
Norqo’ziyeva Manzura Abduraxmonovna 79
Triz texnologiyasi- bolalar ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishning asosi
Norqo’ziyeva Manzura Abduraxmonovna *82*
Boshlang'ich sinflarda o'qitishning innovatsion usullari
K.A.Xakimov *85*
Pedagogik akmeologiyada ishlatiladigan usullar
Meliboyev Anvar Rashidovich *87*
Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish
NuriddinYahoqulovich Qurbonov *89*
Boshlang‘ich sinflarda iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlash jarayonining tamoyillari
Shodiyeva Jamila Xolboyevna, Ergasheva Gulshoda Amirova *92*
Sport jamoasidagi o‘zaro munosabatlarning ijtimoiy psixologik xususiyatlari
Majidov Jasur Baxtiyarovich *94*
Maktabgacha yoshdagi bolalarda duduqlanishni davolashda tarbiyachi va logopedikning hamkorlik tizimi.
Ibroximova Gulxayo *98*
Integrativ yo‘nalishda pedagogik qobiliyatlarni rivojlantirishning psixologik tavsifi.
Xasanova Gulnoza Ilhom qizi *102*
Ta’lim jarayonlarida inklyuziv ta’limning o‘rni va ahamiyati
Irgashov Xusniddin Nuridin o‘g‘li, O.M. Normatov *104*
Олий таълим муассасаларида таълимни ташкил этишнинг замонавий шакл, метод ва воситалари
Деҳконбоева Салтанат Турсунбоевна *106*
O‘qituvchilarini metodik tayyorlashda xorijiy ta’lim tizimining mohiyati
Mardonkulov Jasur Amirddinovich *110*
Oliy ta‘lim tizimida erta balog‘at yoshidagilarning hissiy intellekti xususiyatlari
Otamuratov Rustam Uskanovich, Egamqulova Saodat Alijanovna *112*
Multimedia texnologiyalarni elektron darsliklar yaratishda qo‘llash
Alimov Fayzulla *116*
Bo‘lajak boshlang’ich sinf o‘qituvchlarining ta’lim-tarbiya jarayonigadgi psixologik ahamiyati
Xaydarov Sherzodbek Xomidovich *119*
Maktab ta’limi tizimida mnemonik usullar hamda mustahkam xotirani shakllantirish
Sa’dullayeva Mahfuza Husenovna..... *121*
Boshlang‘ich ta’limda o‘yinlar vositasida ijodiy fikrlashni shakllantirish
Yusupova Xabiba Iriskulovna *125*
Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga antonim so‘zlarni o‘rgatishning pedagogik asoslari
Xusanova Gulruxsor To‘qin qizi *127*
Hozirgi O‘Zbek Nasrida Badiiy Obraz Va Struktural Tahlil
Cho‘liyeva Nilufar A’zam qizi *129*
Бошлағич синф ўқитувчиларини илғор педагогик тажриба мактаблари фаолиятини ўрганиш.
Каримжонов А *133*
Бошланғич ва мактабгача таълимда педагогик фанларни чуқурлаштирилган ҳолда ўқитиш механизмини такомиллаштириш.
Каримжонов А, Каримжонова Д.А *136*

The Model Of Improving The Didactic Support For Developing Professional Mobility Of Students In Teaching Foreign Languages
Suyunova Gulchehra Holmamatovna …… 139
Geografiya fanlarini o‘qitshda pedagogik texnologiyalarni tutgan o‘rni
Ergashev Orifjon Ungarovich …….. 140
Tarbiyasi qiyin o‘quvchilar bilan ishlashni tashkil etish
Jabborov Maqsud Mashrabovich …….. 143
Ta'limda clil texnologiyasi orqali chet tillarini o`rganishni innovative usuli
Komilova Xilola Qobil qizi ……..... 148
Ta’lim jarayonini masofadan o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish
Norbekov Doston Keldibekovich …… 151
Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentsiyalarini modulli yondashuv asosida takomillashtirish
Dexqonboeva Santalat Tursunboevna …….. 153
Компетентностый Подход В Преподавании Рки
Нишанов Шавкат, Тошматов А ……..... 156
Matematik masalalarning divergent va konvergent yechimlari
Umarov Sanjar, Usarov Hasan …….. 158
PIRLS – xalqaro baholash dasturi asosida boshlang`ich sinf o`quvchilarining matnni o`qish va tushunish darajalarini rivojlantirish
Samidjonova M.X …….. 160
Zamonaviy o‘qituvchining kasbiy mahorati va kompetensiyasi
Abdurashidov Sharofiddin Do‘smatovich 162
Ўсмирларда ижодкорликни ривожлантиришнинг инновацион шакллари ва технологиялари хусусида
Суяров Аширбек Мустафаевич, Раҳметова Ҳилола Рашид қизи …… 166
Zamonaviy axborot texnologiyalari ta’lim tizimida
T.Avazov …….. 168
Fridrix frebelning didaktik tizimi - steam ta’lim moduli sifatida.
Chorshanbiyeva Maxliyo Nuraliyevna …….. 170
Халқ педагогикаси ёрдамида ўқув жараёнига инновацион технологияларни жорий этишнинг педагогик шартлари
Сулайманова Шохсанам Абсаматовна …….. 174
The need to organize educational processes on the base of modern pedagogical approaches
Turg‘unpo‘latov Diyorbek Ro‘zmamat o‘g‘li, Yo`lchiyeva Madina Mexritdin qizi …….. 176
Цифровая платформа для контроля и управления в системе образования
Хусанов Х, Кушбокова Р. Ф …….. 179
Competent approach in preparing 5 – 7 year old children for school
Sharipova Nodira Shavkat qizi …….. 181
Dars mashg‘ulotlarida elektron ta’lim resurslaridan foydalanish samaradorligi oshirish yo‘llari
Hamidov Jalil Abdurasulovich, Egamqulov Sherzod Anorboyevich …….. 185
Elektron ta’lim resurslaridan informatika va axborot texnoligiyalari darslarida foydalanish usullari
Hamidov Jalil Abdurasulovich, Egamqulov Sherzod Anorboyevich …….. 187
Технологизация образовательного процесса как эффективное средство повышения качества образования при изучении учебной дисциплины
Мардонкулов Жасур Амирддинович …….. 190
The essence of the foreign education system in the methodical training of teachers
Mardonkulov Jasur Amirddinovich …….. 194
Lingvokonseptual tahlil va unig namoyon bo‘lishi (Shukur Xolmirzayev asarlari misolida)
Haydarov Shohqadam …….. 196

Ta‘limda elektron ta’lim resurslarini yaratish texnologiyalari
Alimov Fayzulla *199*
Создание научно-теоретической базы педагогического образования, инновационных идей и технологий и их внедрение в практику.
Кодирова Севинчхон Хасановна *202*
Masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillar.
Feruza Xoshimova Baxodirovna *205*
Informatika darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati
Boboqulov Jaloliddin Qurbonovich *207*
Ta’limga steam yondashuvi va kreativlik
N.E.Ergasheva *210*
3ds max dasturi va uning imkoniyatlari
T.Avazov *213*
Insonlarning hayoti davomida yuzaga keladigan muammolar va unga psixologik munosabat
Xaydarov Sherzodbek Xomidovich *216*
Xorijda bo‘lajak psixologlarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalalarining o‘rganilganligi
Akmal Yusufovich Axmedov *218*
Yuqori sinf o‘quvchilari va talabalarda salomatlik madaniyatini shakllantirish va o‘quvchilarda charchashni oldini olish vositalari
U. B. Shaniyazov, M.M.Xolboyeva *222*
Internet vositasida talaba o‘quvchilar mustaqil ishlarini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari
Norbekov Doston Keldibekovich *225*
Tarix fanini o’qitish samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish
Qushmatova Madina Valijon qizi, Sa’dullayeva Mahfuza Husenovna *226*
Tasviriy va amaliy san’at darslarida innovatsion ta’lim metodlarining o‘rni
Jabbarov Rustam Ravshanovich *229*
Формирование профессиональной готовности будущих учителей начальных классов
Тожибоева Гульмира, Xasanova Aleksandra, Тожибоев Бекзиёд *231*
Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda modulli o‘qitish tizimining ahamiyati
Madaminov Furqatjon Shuhratjonovich *235*
Structure of innovative experimental sites” school-laboratory"
Rakhimov Atanazar Karimovich, Saidova Dilnavoz Bakturdiyevna *239*
Maktablarda o’quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirishni samarali tashkil etish va takomillashtirish
Xolmatov P.Q *242*
Как развивать у учеников стремление к творческому восприятию знаний.
Нишанов Шавкат Турабович, Ниязова Насиба Журабековна *146*
Direktor o`rinbosarlarini midiergonomik madaniyatini oshirish yo`llari
X.A.Eraliyev *249*
Saljuqiylar davlati boshqaruv tizimi
Hayitov Sahboz Rustam o’g’li, Saidusmonov Baxrom Abdug‘anievich *251*
O‘zbek matnshunosligi tendensiyalari
Kumekova Marjon Rashid qizi, Mòydinova A. *253*
Бўлажак тарих фани ўқитувчисининг касбий компетенцияларини шакллантириш
Илмуродова Феруза Шакировна *254*
Миллий мустақиликни мустаҳкамлашда жадидлар маънавий меросини ўрганиш метидикаси
Тухтамуратов Бейбит Бексеит Ўғли, Бегалиев Жавлонбек Райимназарович *258*

Authorship in the field of science and its specific aspects
Begaliyev Javlonbek Rayimnazarovich *261*
Improving the didactic support for developing professional mobility and its usage in teaching foreign languages
Suyunova Gulchehra Holmamatovna *264*
Таълимнинг синфдан ташқари иш шакллари, уларнинг турлари, хусусиятлари ва аҳамияти
Аширова Ноила Хасан қизи, Илмуродова Феруза Шакировна *266*
O‘qituvchining kasbbiy - ijodiy kompetensiyasi va pedagogik madaniyati
Karimboy Setmamatovich Otajonov *269*
Absolyut va nisbiy xatolar, ularning tahlili
Hatamov Ibrohim, Abdullayev Obid *272*
O‘zbekiston tabiiy geografiyasi darslarining ekologik ta’lim-tarbiya bilan uzviyligi.
O.Ergashev *273*
Методика обучения военной тактике ассирийцев и хеттов
Қурбонов Хусан, Ж.Бегалиев *276*
Parametrli trigonometrik tenglamalarni yechish orqali o‘quvchilar mantiqiy fikirlashini shakllantirish
Mardonqulov Jasur Amirddinovich, Mamatqulov Zafar *279*
Tarbiyasi qiyin o‘quvchi-o‘smirlarning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish
Jabborov Maqsud Mashrabovich *283*
Maktabi o‘qituvchilari malakasini uzluksiz oshirish tizimini maktabda tashkil etish usullari
Norbekov Doston Keldibekovich *286*
The foundation of the era of awakening in central asia:alchemy, succession and historicism
Umarov Ilhomjon, J. Begaliev *288*
Ta’lim olish va o’qitish sohasini boshqarishning samarali usullari
Ortiqov Oybek Abdullayevich *291*
O‘quvchilarning kreativligini oshirishda inshoning roli va undagi xatolarni bartaraf etish yo‘llari
Aybasheva Basbuvi, Shamsiyeva Risolat, Haydarov Shohqadam *293*
Boshlang’ich sinf matematika darslarida axborot texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari
Alimov Fayzulla *295*
Malaka oshirish tizimida ommaviy onlayn kurslar
B.N. Qodirov *297*
Masofaviy ta’lim muhitida malaka oshirish kursi tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishning didaktik ta’minoti
Feruza Xoshimova Baxodirovna *300*
Avtobiografik asarlarning qiyosiy tahlili *(Abdulla Qahhorning “O‘tmishdan ertaklar” hamda Maksim Gorkiyning “Bolalik” qissalari misolida)*
Saidova Rizvon Mustofo qizi *303*
Chizma bajarishda yo’l qo’yiladigan tipik xatolar va ularning oldini olish omillari
Ashirbaev Azim *306*
A’som al-kufiyning “kitob al-futuh” asarining o‘rganilishi va uning tarjimalari
Uralov Xaitboy Abdujabborovich *306*
Musiqa madaniyati fani o‘qitilishida zamonaviy yondashuv davr talabi
Xasanova Nigora Nizomovna *312*
Tabiiy fanlarni o‘qitishda loyihalashtirish texnologiyalaridan tizimli foydalanish
Xolboyeva Munisxon Mavlanovna *315*
Masofaviy ta’lim elektron o‘quv-uslubiy dabiyotlarini yaratish dasturlashtirish
Jabbarov Rustam Ravshanovich *319*
Kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo'lajak o'qituvchilarning diagnostik kompetentsiyasini shakllantirish
Tojiboeva Gulmira Rifovna *322*

Chingiz aytmatov ijodini interaktiv metodlar asosida o'rganish
Tursunova Shaxzoda Toir qizi, Muxtarova Shahnoza *324*
Fizika Fanining Fanlararo Bog'lanishida Zamonaviy Pedagogik Texnologiyalardan Foydalanish
Nigora Almaxammatovna Egamkulova *328*
Geometriya fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish texnologiyasi va samaradorligi
Xoltosheva Farog'at Karimovna *332*
Проблема дня
Нишанов Шавкат Турабович *336*
Innovative teaching foreign languages
Nishanov Sh.T *337*
Ўзбекистон таълим тизимида кластер шароитида "иқтисодий билим асослари" фанини ўқитишнинг афзалликлари хусусида
Расулов Акбаржон Номозович *339*
Pragmatika tushunchasining tarjimadagi talqini
Eshtayeva Dildora Kakharovna *341*
Tarjima jarayonida pragmatik tamoyillar moslashuvi
Eshtayeva Dildora Kaxarovna *343*
Jizzax viloyatida muzeylar faoliyatining shakllanishi va voha tarixini o'rganishda muzeylarning ahamiyati
Ahmedjanov Norpulat *346*
Tarix darslarida didaktikaning ahamiyati
Sulaymonova Shohsanam, Mirzayeva Nigora Erkin qizi *350*
Развитие профессиональных компетенций будущего учителя истории
Иззатова Азиза Улугбековна *352*
Harfiy san'atlarning qo'llanilishi va ahamiyati
Sattorova Sabogul To'xtavay qizi, Muydinova Arofatoy Urinovna *355*
Таълим жараёнини замонавий талаблар асосида ташкил этиш зарурати
Мирзайева Сайёра Тойировна *357*
Учинчи ренессансдаги маънавий ислоҳотларда жадидчилик илмий меросининг ўрганилиши
Норматов Отабек *359*
Таълим тизимида янги педагогик технология ва иноватцион ғоялар
Бўриев Бобонор Турсунқулович, Рафиев Ботиржон Мунавварович *362*
Zoologiyaga oid mavzularni o'qitishda o'quvchilarda tadbirkorlik elementlarini shakllantirishning ta'lim va tarbiyaviy roli
Toshpo'latova N.I *365*
Botanika darslarida o'quvchilarni tadbirkorlikka yo'llash orqali bilish faolliklarini oshirish metodikasi
N.I.Mirzaeva *369*
Molekular biologiya fanini o'qitishda masala va mashlardan foydalanish orqali ta'lim sifatini oshirishda foydalanishning pedagogik asoslari
Jumayev Sirojiddin Zafarovich *371*
Methodology of teaching the geogebra section of matematics
Axmedova Zunnuraxon Allayorovna *375*
Darslarni tashkil etishda ta'lim texnologiyalardan foydalanish yo'llari
Karimqulov Solijon *380*
Zamonaviy ta'lim texnologiyalardan foydalanib tabiiy fanlarni o'qitish
Kuychiyeva Mo'jizaxon Abdumannobovna *381*
Masofaviy ta'lim muhitida malaka oshirish tinglovchilarining ijodkorlik faoliyatlarini rivojlantirishda axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish
Qo'ychiyeva Muhlisaxon,Rustamova Madinabonu *384*

Kompetensiyaviy yondashuv asosida uquvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish
Sodiqov Valijon *386*
Axborot texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari
Toxirov Farruxbek *388*
Ta'lim samaradorligiga erishishda zamonaviy ta'lim texnologiyalardan foydalanish
Uraimova Qizlarxon, Mo'maxonova Xurshida *390*
Tabiiy fanlarni o'qitishda steam texnologiyasini hayotga tatbiq etish
Yo'lchiyev Shaxriyor Xusanovich *391*
Aniq va tabiiy fanlarni o'qitishda steam texnologiyasi
Yusupov N, Abdurahmonova Muhayyoxon *394*
Процесс проведения уроков и семенаром
Жураева Ойнурахон *395*
Biologiya fanidan murakkab masala va mashqlar yechish orqali o'quvchilarni xalqaro olimpiadalarga tayyorlash metodikasi
Islombekov Baxtiyor Alisher o'g'li 398
Ona tili va o'qish savodxonligi darslarini tashkil etish strukturasi
Abdullayeva Shahrizoda, Eshimova Sharofat Baratovna *401*
Using the geogebra program to animate the graph of a function
Kuchkarova Arofathon *404*
Ta'lim tizimida test yaratish texnologiyalaridan foydalanish
Alimov Fayzulla *406*
Uzluksiz ta'lim tizimida ta'limida ommaviy onlayn kurslar
B.N. Qodirov *409*
Ноаниқ тўплам принципи асосида ноаниқ регуляторларни қуриш
Камолов Э.Р *411*
Muhandislik grafikasi terminlari va o'qitishda ularning etimologik ma'lumotlaridan foydalanish
Ashirbaev Azim *414*
Biologiya fanini o'qitishda sifat va samaradorlikka erishishda innovatsion texnologiyalarning o'rni va ahamiyati
Salibayev Doston Nusratilla o'g'li *417*
Biologiya fani o'qituvchilarining malaka oshirish tizimida muammoli ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish metodikasi
Xolboyeva Munisxon Mavlanovna *420*
Tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy kompetentligi
Negmatov Olim Omilxanovich *425*
Sifatli ta`lim tizimini barpo etishda chet el tajribasi(finlandiya, singapur misolida)
Xayritdinov Otabek *426*
O`smirlik davrida xulqi og`ishlik sabablari va xususiyatlari
Qalandarova Bonu, Qurbanova Muxlisa *428*
Tarbiyasi qiyin o'quvchilarning shaxsini o'rganish
Jabborov Maqsud Mashrabovich *431*
Uzluksiz ta'lim tizimida "CHIRCHIQ MODELI"
Raximov Atanazar, Saidova Dilnavoz *434*
Geografiya darslarida axborot texnologiyalari va elektron darsliklardan foydalanish
O.Ergashev *436*
Besh o'lchamli nilpotent binar zinbiel algebralarning tasnifi
Darmonova Adolat Bahodir qizi *437*
Daraja ko'rsatgichli funksiyalarga bog'liq aniqmasliklarni ochish
Keldibekov Jahongir Vali o'g'li *441*
Milliy qahramaonlar faoliyati vasitasida o'quvchilarda tanqidiy fikrlsh ko'nikmalarini shakllantirishda foydalaniladigan usul va metodlar
Masharipova Nasiba Ro'zmatovna *443*

Ta’lim tizimida sifat va samaradorlikka erishishda innovatsion texnologiyalar, xalqaro baholash tajribalar, fanlararo tadqiqot usullari: muammo va yechimlar
Avazov Zahriddin *445*
Kasb-hunar maktablarida kasbga yo'naltirishning pedagogik asoslari
Joldasov Ixtiyor Suyindikovich *448*
Birlashgan arab amirliklarining markaziy osiyo davlatlari bilan aloqalari (1991-2023)
Kamoliddinov Farrux Burxoniddin o‘g‘li *450*
Oliy ta’lim muassasalarida grafik ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan talablar
Ozodboyev Ismoil Odilboyevich *453*
The importance of integrating skills in teaching
Qodirov Bekmurod *455*
Oliy ta’lim muassasalari talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning o‘ziga xos jihatlari
Raxmanova Muqaddas Qaxramonovna *459*
Mustaqil ta’lim jarayonida talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish
Raxmanova Muqaddas Qaxramonovna *462*
Morfologik shakllar nomutanosiblikning umumnazariy masalalari
Uralov Azamat Begnarovich *465*
Таълим жараёнида талабаларни хорижий тиллардан касбий мобиллигини ривожлантиришнинг дидактик таъминотини такомиллаштириш модели
Г.Суюнова *468*
Цвет и свет: Ключевые инструменты для создания настроения и атмосферы в акварельной живописи
Л.Ш.Халилов *472*
Inklyuziv ta’limni o‘qitishda o‘qituvchining kasbiy faoliyati va fazilatlari tahlili
M.A.Tilakova *474*
Двойная профессиональная компетенция как двойное содержание теоретические основы профессионального образования развитие системы
Мирзарахмонова Шахноза Мирзаахмадовна *477*
Давлатлараро ташқи туризмни ривожланиш шароитида туризм хавфсизлигининг аҳамияти
Музаффаржон Мансуров *483*
Инновационные подходы в изобразительном искусстве: «steam-модели»
Р.Ш.Халилов, С.Зайниддинова, А.Раззакова, З.Файзиева *485*
Уструшонанинг археологик ўрганилиш тарихи
Холбоев Зиёдулла Тоирович *489*
Касбий ривожланиш тенденцияларининг назарий асослари
Қораев Самариддин, Хусанова Муқаддас *495*
Talabalarni olimpiada va tanlovlarda ishtrok etishda mustaqil ta’limning o‘rni.
Bekqulov Qudrat. Shaydulloyevich *497*
Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni o‘rganish va tasviriy faoliyat jarayonida nutqini rivojlantirish.
Sobirov Sarvar Tursunmurotovich *500*
Pedagogik ta’lim klasteri xizmatlarini raqamlashtirish
Toshtemirova Saodat Abdurashidovna 503
Ta’lim sifatini oshirishda ta’lim klasteri: imkoniyat, yuqori samaradorlik va yuksak natija
Koshanova Nilufar Maxsudovna *506*
Chizma geometriyadan ma’ruza mashg‘ulotlarida multimediali texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi
Ataxanova Svetlana Orinbayevna *510*
Бўлажак тасвирий санъат ўқитувчиларини рангтасвир орқали касбий компетенсияни ривожлантириш
Нуртаев Уринбай, Мансурова Мафтуна *514*

Teaching drawing to young creative students through graphic programs and forming their artistic thinking
Abdumajitov Avazjon Shuhrat o'gli *517*
Chizmachilik fanlarini o‘qitishda didaktik o‘yinlar orqali o‘quvchilarning idrok qilish faoliyatini faollashtirish.
Jumayev Isroil Omandovlat o‘g‘li *519*
Tarix fanini o‘qitishda ishchi daftarlardan foydalanish
Eshbekova Dilafro`z To`ychiyevna *522*
Ta’lim tizimida qo‘llaniladigan innovatsion pedagogik texnologiyalar
Isroilova Barno Abdulxaqovna *525*
Ona tili darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish
Nizomova Nodira Sadikjonovna *527*
Iqtidorli yoshlar bilan ishlash, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazish va kasb-hunarga yo‘naltirish tizimini takomillashtirishda kutubxonachilarning roli
Muborak Ropiyeva *528*
Ta’lim va tarbiya jarayonining psixologik asoslari
Xaydarov Sherzodbek Xomidovich, Adilova Marg‘uba Inoyatulla qizi *531*
Milliy o‘quv dasturining yaratilishi va uning afzalliklar
T.Avazov *534*
Innovatsion pedagogik ta’lim texnologiya usullarining ta’lim jarayonidagi afzalligi
Tolipov Farrux Nurbekovich *537*
Maktab adabiyot darslarida mumtoz adabiy matnlardagi morfemalarning anglatgan ma’nolarini o’quvchilarga tushuntirish
H.R.Nabiyev, Ibragimova Zebiniso *539*
Bulutli texnologiyalardan foydalanish
T.Sh.Avazov *543*
Boshlang‘ich sinflarda ta’limiy-didaktik o‘yinlardan foydalanish
Yuldosheva Shoira Berdiyarovna *548*
Л.А.Зиминнинг археологик изланишлари ва уларнинг натижалари
Жамол Юлдашев *550*
В.А.Шишкиннинг тадқиқотлари: Варахшада олиб борилган изланишлар ва унинг илмий натижалари
Жамол Юлдашев *555*
Бошланғич синф ўқувчиларида аҳлоқий фазилатларни шакллантиришнинг амалий тизими
Маматова Азиза Махаматджоновна *564*
Inklyuziv ta’lim jarayoniga ilmiy pedagogik yondashuv
Sh.X.Kabilova *566*
Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim afzalliklari
Qurbonova Maftuna Faxriddinovna *568*
Boshlang‘ich sinflarda ona tili va o‘qish savodxonligi fanidan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish
Pinyozova Nadira Bobonazarovna, Madrimova Iroda Amanovna *571*
Faqiriy ijodida tasavvufiy poetika elementlari.
Yoqubova Safiya Xamdamovna *573*

“PEDAGOGIK TA’LIM, INNOVATSION G‘OYALAR VA TEXNOLOGIYALARNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARINI YARATISH VA UNI AMALIYOTGA JORIY ETISH”

Xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya (2023-yil, 15-iyun) materiallari. Jizzax 2023. 558 bet

Manzil Jizzax shaxar,100130, I.Karimov shoh ko‘chasi 6-uy,
Tel: (37222) 60823 Faks: (37222)61015
e-mail: jizzax_markaz@xtv.uz,
jiz.malakaoshirish@exat.uz

QR kod